

КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС”
УНИВЕРСИТЕТИ
KIRGIZISTAN - TÜRKİYE
MANAS ÜNİVERSİTESİ

MANAS Journal of
Social Studies

MANAS Sosyal
Araştırmalar Dergisi

e-ISSN/ISSN 1694-7215

Kyrgyz-Turkish Manas University

Scientific Publication Office

MANAS Journal of Social Studies
MJSS

Uluslararası Hakemli Bilimsel Dergi

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi
MSAD

International, Peer Reviewed Scientific Journal

e-ISSN/ISSN: 1694-7215

Yayın Sıklığı
Yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim)

Yayın Türü
Yaygın Süreli

Yayın Dili
Türkçe, İngilizce, Kırgızca ve Rusça

Publication Frequency

Four times annually in January, April, July, October

Publication Type
Serial, Quarterly

Publication Language

Turkish, English, Kyrgyz and Russian

SAHİBİ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi adına

Rektör / Rector – Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN

Rektör Vekili / Pre Rector – Prof. Dr. Asılbek KULMIRZAYEV

OWNERS

on behalf of Kyrgyz-Turkish Manas University

BAŞ EDİTÖR

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ – *Kütahya Dumlupınar University, Turkey*

EDITOR IN CHIEF

YARDIMCI EDİTÖR

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA – *Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan*

ASSOCIATE EDITOR

ALAN EDİTÖRLERİ

SECTION EDITORS

Din Bilimleri / Theology

Assoc. Prof. Dr. Ali YÜKSEK - *Ondokuz Mayıs University, Turkey*

Edebiyat / Letters

Prof. Dr. Mehmet AYDIN - *Ondokuz Mayıs University, Turkey*

Eğitim / Education

Prof. Dr. Rüştü YEŞİL - *Ahi Evran University, Turkey*

Ekonomi Bilimi, Kamu Ekonomisi / Economics, Public Economics

Assist. Prof. Dr. Cunus GANİEV - *Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan*

Güzel Sanatlar / Fine Arts

Prof. Dr. Fatih BAŞBUĞ - *Akdeniz University, Turkey*

İşletme, Yönetim ve Organizasyon / Business, Management and Organization

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA - *Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan*

Medya ve İletişim / Media and Communication

Assist. Prof. Dr. Uğur ÜNAL - *Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan*

Muhasebe ve Finansman, Yönetim Bilgi Sistemleri / Accounting and Finance, Management Information Systems

Assist. Prof. Dr. Emin YÜREKLİ - *Pamukkale Üniversitesi, Turkey*

Pazarlama / Marketing

Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV - *Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan*

Psikoloji / Psychology

Assoc. Prof. Dr. Yener ÖZEN - *Erzincan Binali Yıldırım University, Turkey*

Sosyoloji / Sociology

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM – *Necmettin Erbakan University, Turkey*

Spor Bilimleri / Sport Sciences

Assoc. Prof. Dr. Ünal TÜRKÇAPAR - *Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Turkey*

Tarih / History

Assoc. Prof. Dr. Cengiz BUYAR - *Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan*

Turizm / Tourism

Assist. Prof. Dr. Tolga GÖK - *Selçuk University, Turkey*

Uluslararası İlişkiler, Kamu Yönetimi / International Relations, Public Administration

Assoc. Prof. Dr. Mustafa BIYIKLI - *Kütahya Dumlupınar University, Turkey*

YAYIN KURULU

Başkan / Editor in Chief - Prof. Dr. Kürşad YILMAZ
Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM
Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA
Assist. Prof. Dr. Cunus GANİEV
Assist. Prof. Dr. Uğur ÜNAL

EDITORIAL BOARD

Kütahya Dumlupınar University, Turkey
Necmettin Erbakan University, Turkey
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

BİLİM DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Prof. Dr. Ali ABISHEV
Prof. Dr. Alisher RASULEV
Prof. Dr. Anvarbek MOKEEV
Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR
Prof. Dr. Cusup PİRİMBAYEV
Prof. Dr. Engin YILDIRIM
Prof. Dr. Ercan SIRAKAYA
Prof. Dr. Erdener KAYNAK
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ
Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU
Prof. Dr. Goudarz SADEGHI
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ
Prof. Dr. Hakan TAŞ
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR
Prof. Dr. Hasan VERGİL
Prof. Dr. Joginder SINGH
Prof. Dr. Kaisyn KHUBİEV
Prof. Dr. K. Makhmad UMAROV
Prof. Dr. Kerim ÖZDEMİR
Prof. Dr. Kubat TABALDİYEYEV
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA
Prof. Dr. Levent ALTINAY
Prof. Dr. Mehmet AYDIN
Prof. Dr. Mehmet BALCILAR

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN
Prof. Dr. Meltem ONAY
Prof. Dr. Muammer YAYLALI
Prof. Dr. Murat TAŞDAN
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT
Prof. Dr. Muzaffer UYSAL
Prof. Dr. Nuriddin KAYUMOV
Prof. Dr. Orazaly SABDEN
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU
Prof. Dr. Polina ANANCHENKOVA
Prof. Dr. Rahman ALSHANOV
Prof. Dr. Selahattin SARI
Prof. Dr. Selçuk EMSEN
Prof. Dr. Shakir ULLAH
Prof. Dr. Tatiana PYSHKINA
Prof. Dr. Tohtar ESİRKEPOV
Prof. Dr. Tuncay AYAS
Prof. Dr. Tuncer BÜLBÜL
Prof. Dr. Turar KOYCHUEV
Prof. Dr. Yahya ALTINKURT
Prof. Dr. Yüksel EKİNCİ

EDITORIAL ADVISORY BOARD

Ankara University, Turkey
Turkish Academy of Sciences, Turkey
Yeditepe University, Turkey
Kazakh Economics University, Kazakhstan
Institute of Economics, Uzbekistan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
T.C. Supreme Court, Turkey
University of South Carolina, USA
Penn State University, USA
University of Central Florida, USA
Pamukkale University, Turkey
University of Mohaghegh Ardabili, Iran
Kilis 7 Aralık University, Turkey
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Marmara University, Turkey
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Istanbul University, Turkey
Centre for Agricultural Research, India
M. V. Lomonosov Moscow State University, Russia
Institute of Economics, Tajikistan
Balıkesir University, Turkey
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Oxford Brookes University, UK
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Eastern Mediterranean University, North Cyprus Turkish Republic
Gazi University, Turkey
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey
Dokuz Eylül University, Turkey
Erzurum Technical University, Turkey
Kafkas University, Turkey
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Manisa Celal Bayar University, Turkey
Virginia Polytechnic Institute, USA
Tajikistan Academy of Sciences, Tajikistan
Institute of Economics, Kazakhstan
Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey
Academy of Labour and Social Relations, Russia
Turan University, Kazakhstan
Beykent University, Turkey
Atatürk University, Turkey
Stratford University, USA
Academy of Economic Studies of Moldova, Moldova
Turan University, Kazakhstan
Sakarya University, Turkey
Trakya University, Turkey
National Academy of Sciences, Kyrgyzstan
Muğla Sıtkı Koçman University, Turkey
Oxford Brookes University, UK

REDAKSİYON**Türkçe**

Fatih ÇELİK, Bilal BAĞLAN, Memet SALDIRAN

Kırgızca

Rayhan TAŞTEMİROVA, Saatkan NARKULOVA

İngilizce

Mevlüt ETLİK, Aida ASİLBKOVA

Rusça

Svetlana PARMANASOVA

REDACTION**Turkish**

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Kyrgyz

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

English

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Russian

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

TEKNİK DESTEK**TECHNICAL SUPPORT**

Jumagul NURAKUN KYZY, Kayahan KÜÇÜK, Baktıgül ERMATOVA, Şuhrat DAULYATOV

ADRES**CORRESPONDENCE ADDRESS**

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Cengiz Aytmatov Caddesi 56,
720044, Bişkek/Kırgızistan

Kyrgyz-Turkish Manas University
Editor in Chief MANAS Journal of Social Studies
56 Chyngyz Aitmatov Avenue,
720044, Bishkek, Kyrgyzstan

İLETİŞİM**CONTACTS**

e-mail: mjssmanas@gmail.com, kursadyilmaz@gmail.com

Tel: +996 (312) 49 27 63 (65, 69, 70, 74, 58)
+996 (312) 54 19 41-47

Fax: +996 (312) 49 27 61, 81-89

WEB SAYFASI**WEB PAGE**

<http://journals.manas.edu.kg/mjsr/index.php>

<http://dergipark.gov.tr/mjss>

SAYI HAKEMLERİ
2020, Cilt: 9 Sayı: 4

ISSUE REVIEWERS
2020, Volume: 9, Issue: 4

Abdullah Nuri DİCLE
Alaeddin YALÇINKAYA
Ali Samir MERDAN
Alperen YANDI
Altynbek JOLDOSHOV
Attila DÖL
Aybüke CAN
Azamat MAKSÜDÜNOV
Bekir GÜZEL
Bilal SOLAK
Bulut DÜLEK
Burhan KILIÇ
Burulcha SULAİMANOVA
Bülent SALDERAY
Bünyamin DURAN
Çaşteğın TURGUNBAYER
Cemal İNCE
Çağatay AKENGİN
Davut SARITAŞ
Durmuş ÜMMET
Ebru OĞUZ
Erdoğan AKMAN
Ergün KARA
Faruk GÖKÇE
Fazilet TAŞDEMİR
Fulya ONER
Fulya ONER
Gökhan KERSE
Gülbeniz AKDUMAN
Gülşen KIRPIK
Güntekin ŞİMŞEK
Hakan CAVLAK
Hakan CETİNTAS
Halil UZUN
Hanife TİRYAKİ ŞEN
Hasan DEMİR
Hazel AGUN
Hülya ÇAĞIRAN KENDİRLİ
Hüseyin EROĞLU
Hüseyin PAMUKÇU
İbrahim Etem ZİNDEREN
İlknur ÇEVİK TEKİN
Kemal GÖZ
Kemal Reha KAVAS
Mehmet Ali GÜNDOĞDU
Mehmet AYDIN
Mehmet DEMİRCİ
Mehmet ÖZCAN
Mesut KARAMAN
Mesut SOYALIN
Metin KARADAĞ
Muhammet GÜR
Muhammet Mustafa ÇAKMAKLIOĞLU
Mustafa ALTUN
Müjdat AVCI
Müjde ATICI
Mürsel BİÇER
Naryngul MARGAZIEVA
Nevzat TETİK
Niyazi AYHAN
Nizam ÖNEN
Osman EYÜPOĞLU
Ömer Selçuk EMSEN

Ömer ZAIMOĞLU
Özgür ÜŞENMEZ
Ramazan ERDEM
Regina CAMANKULOVA
Remzi KILIÇ,
Sabriye ÇELİK UĞUZ
Salih GÜLEN
Salih ŞAHİN
Serkan İBİŞ
Serkan ÖZDEMİR Serpil
KIR ELİTAŞ Sevilay
ULAŞ
Seyil NAJIMUDINOVA
Şahin İDİN
Tamer KARADEMİR
Tezcan ABASIZ Tezcan
KARTAL Tolga GÖK
Tuncer BÜLBÜL
Yasin DEMİR
Yaşar AYYILDIZ
Yavuz DEĞİRMENCİ
Yener ÖZEN
Yusuf YURDİGÜL
Yücel ÖKSÜZ
Yüksel DEMİRKAYA
Zamira ÖSKÖNBAYEVA
Zihni MEREY
Zührem YAMAN

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi
Dizinleme

MANAS Journal of Social Studies (MJSS)
is indexed and abstracted in

ULAKBİM TR Dizin

The European Reference Index for the Humanities and
the Social Sciences (ERIH PLUS)

Türk Eğitim Endeksi

Araştırmax Bilimsel Yayın İndeksi

Open Academic Journals Index

Academic Resource Index

Scientific Indexing Services (SIS)

EBSCOhost

SOBIAD, Sosyal Bilimler Atıf Dizini

CiteFactor Academic Scientific Journals

Academia Edu

Cabell's Directories

Directory of Research Journals Indexing

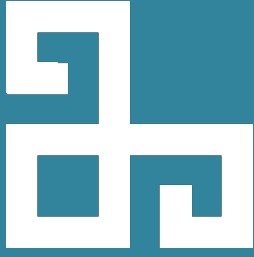
İdeal Online

Cosmos IF

Russian Science Citation Index

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi

MANAS Journal of Social Studies

e-ISSN / ISSN: 1694-7215

<http://journals.manas.edu.kg>

Yıl/Year

Cilt/Volume

Sayı/Issue

2020

9

4

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi / Research Article

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Esmā ÖZTÜRK	Celâleddîn Devvânî'de (ö. 908/1502) Vahdet-i Vücûd Tasavvuru <i>Wahdat al-Wujud Thought of Celaleddin Dawwani (d. 908/1502)</i>	1999-2009
Hayrettin ÖZTÜRK	Musa Cârullah'ın Kur'an Anlayışı ve Yorum Metodu <i>Musa Cârullah's Understanding of the Qur'an and His Interpretation Method</i>	2010-2022
Hakan DEĞİRMENCİ	Muallim Naci'nin Manzum Hikâyelerinde Kahraman Tipi <i>Hero Type in Poetical Stories of Muallim Naci</i>	2023-2039
Halit AŞLAR	Modern Kırgız Edebiyatının "Balka"sı Aalı Tokombayev'in Sanatına Dair Bazı Fikir ve Tespitler <i>The Art of the "Hammer" Poet Aaly Tokombaiev of Modern Kyrgyz Literature</i>	2040-2050
Mustafa BIYIKLI	<i>Turkish Glossary Production and Meaning in the Inherit of Turkish Culture: Comparative Analysis of Seventeen Turkish Language Dictionaries</i> Türk Kültür Mirasında Türkçe'de Sözlük Üretimi ve Anlamı: On yedi Türkçe Sözlüğün Karşılaştırılmalı Analizi	2051-2066
Ayhan BULUT	Okul Öncesi Eğitim Paydaşlarının Çocuk Haklarına İlişkin Tutumlarının İncelenmesi <i>Investigation of Pre-School Education Stakeholders' Attitudes towards Children's Rights</i>	2067-2078
Davut SARITAŞ ve Hasan Hüseyin KILINÇ	Ortaokul Öğrencilerinin Fen Bilimleri Dersindeki Yapılandırmacı Öğrenme Ortamına İlişkin Görüşleri <i>Secondary School Students' Views on Constructivist Learning Environment in Science Course</i>	2079-2091
Emrah KOÇAK ve Binali TUNÇ	İş Doyumu ve Çalışma Yaşamında Yalnızlık: Mersin Üniversitesi İdari Çalışanlarına İlişkin Bir Araştırma <i>Job Satisfaction and Loneliness in Working Life: A Study on Mersin University Administrative Staff</i>	2092-2112

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Faruk Caner YAM ve Hatice KUMCAĞIZ	Ortaokul Öğrencilerinin Okul Doyumu İle Yaşam Doyumları Arasındaki İlişki: Umudun Aracı Rolünün İncelenmesi <i>The Relationship Between Secondary School Students' School Satisfaction and Life Satisfaction: Examining the Mediating Role of Hope</i>	2113-2130
Gizem UYUMAZ, Enver SARI, Gözde UYUMAZ ve Melike Burcu YILMAZ	Üniversite ve Öğretmenlikle İlişkili Değişkenler Arasındaki İlişkiler ile Aracı ve Düzenleyici Etkilerin İncelenmesi <i>Investigation of the Relationships Between University and Teaching-Related Variables, and Mediating and Regulatory Effects</i>	2131-2144
Gökmen GÜNEŞ ve Çağrı ÖZTÜRK-DEMİRBAŞ	Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Harita Kullanabilme Beceri Düzeylerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi <i>Investigation of Social Studies Teacher Candidates' Level of Map Using Skills in Terms of Different Variables</i>	2145-2158
İsmail DÖNMEZ ve Seraceddin GÜRBÜZ	Üniversite Öğrencilerinin Covid-19 Virüsü Hakkında Bilişsel Yapılarının Belirlenmesi <i>Determining the Cognitive Structures of University Students on Covid-19 Virus</i>	2159-2172
Oktay KIZKAPAN ve Oktay BEKTAŞ	Ortaokul Öğrencileri İçin Fene Yönelik Epistemolojik İnanç Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması <i>Developing a Science-Oriented Epistemological Belief Scale for Secondary School Students: A Validity and Reliability Study</i>	2173-2185
Sibel DEMİRER ve Şenay SEZGİN-NARTGÜN	Özümleme Kapasitesi Ölçeğinin Geliştirilmesi <i>Development of the Absorption Capacity Scale</i>	2186-2204
Zeynep APAYDIN-DEMİRÇİ ve Emel ARSLAN	Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Mesleki Kaygıları İle Aile Katılım Çalışmalarına Yönelik Öz Yeterlilik İnançları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>Investigation of the Relationship Between Pre-School Teacher Candidates' Occupational Anxieties and Their Self-Efficacy Beliefs Regarding Family Participation</i>	2205-2215
Aysun SANDAL ve Zülkif YALÇIN	S.M.M'lerin Finansal Okuryazarlık ve Finansal Tablo Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Tunceli ve Elazığ Örneği <i>A Research on the Determination of the Financial Literacy and Financial Statement Literacy Level of C.P.A (Certified Public Accountants): Case of Tunceli and Elazığ</i>	2216-2230
İlhan EROĞLU ve Mücella BURSAL	Türkiye'nin Cari Açık Dinamiklerinde Enerji Açığının Rolü ve Finansman Kalitesi <i>The Role of Energy Deficit on Turkey's Current Account Dynamics and Financing Quality</i>	2231-2247
Umut AKDUĞAN	Enflasyon ve Dolaylı Vergiler Arasındaki Bağlantı: Türkiye Örneği <i>The Relationship Between Inflation and Indirect Taxes: The Case of Turkey</i>	2248-2262
Alev ÇAKMAKOĞLU-KURU	Türk Mimarisinde Çapraz "X" Motif ve İkonografisi <i>Cross "X" Motif and Iconography in Turkish Architecture</i>	2263-2285

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Zuhal BAŞBUĞ	Salgınların Resim Sanatına Yansıması ve Nedim Günsür'ün "Kızamık" İsimli Eseri Üzerine <i>Reflection of Epidemic on Painting Art and Nedim Günsür's Work of Art "The Measles"</i>	2286-2299
Altuğ ÇAĞATAY ve Ümit ARSLAN	Hastane Çalışanlarına Göre Yöneticilerin Çatışma Çözme Stratejileri <i>Conflict Resolution Strategies of Managers According to Hospital Staff</i>	2300-2310
Ayberk ŞEKER	Türkiye'de İhracat ve Yatırım Teşvikleri Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi <i>The Relationship between Exports and Investment Incentives in Turkey: ARDL Bound Test</i>	2311-2326
Aybüke CAN ve Gökhan KERSE	Kişi-Örgüt ve Kişi-İş Uyumunun Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama <i>The Effect of Person-Organization Fit and Person-Job Fit on Organizational Citizenship Behavior: A Study in Banking Sector</i>	2327-2336
Burcu AYDIN-KÜÇÜK	The Social and Economic Exchange Relationships in the Context of Organizational Commitment <i>Örgütsel Bağlılık Kapsamında Sosyal ve Ekonomik Değişim İlişkileri</i>	2337-2348
Elçin NOYAN ve Erdoğan GAVCAR	Dijital Bankacılıkta Müşteri Memnuniyetinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Customer Satisfaction in Digital Banking with Multi Criteria Decision Making Methods</i>	2349-2363
Ergün KARA ve Attila KAYA	Yönetici Desteğinin İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sahiplenmenin Aracı Rolü <i>The Mediating Role of Psychological Adoption in the Influence of Executive's Support on Dedication to Work</i>	2364-2375
Esra DOĞAN	Gelir Düzeyi ve Sağlık Hizmet Talebi İlişkisi: Mikro Veriler ile Türkiye Örneği <i>Relationship Between Income Level and Healthcare Demand: Turkey Sample via Micro Dataset</i>	2376-2392
Gülşen KIRPIK	COVID-19 Pandemisinin İnsan Kaynakları Üzerindeki Etkisinin Akademi, Medya ve İş Dünyası Perspektifinden İncelenmesi <i>Investigation of the Effect of COVID-19 Pandemic on Human Resources from the Perspective of the Academy, Media and Business World</i>	2393-2406
Hasan GÜL ve Emin YÜREKLİ	MYO'lardaki 3+1 İşbaşı Eğitimlerinin Girişimcilik Eğilimine Etkisi: PAÜ Örneği <i>The Effect of 3 + 1 On-The-Job Trainings in Vocational Schools on Entrepreneurship Tendency: Case of PAU</i>	2407-2417
Hilal KUŞCU-KARATEPE & Aytolan YILDIRIM	The Development of a Political Awareness Scale and Psychometric Testing on Nurses in Turkey: A Methodological Study <i>Türkiye'de Hemşirelerde Politik Duyarlılık Ölçeği ve Psikometrik Testlerin Geliştirilmesi: Metodolojik Bir Çalışma</i>	2418-2429

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Mustafa Cüneyt ÖZŞAHİN & Şerife ÖZŞAHİN	The Nexus between Political Risks and Foreign Direct Investment: An Empirical Analysis for North African Countries <i>Politik Risk ve Doğrudan Yabancı Yatırım Arasındaki İlişki: Kuzey Afrika Ülkeleri İçin Ampirik Bir Analiz</i>	2430-2446
Vasfi KAHYA	Girişimciliğin Öteki Yüzü: Başarısız Girişimci Deneyimlerinden Dersler <i>The Other Side of Entrepreneurship; Lessons from Failed Entrepreneur Experiences</i>	2447-2458
Zafer ADIGUZEL & Irem KUCUKOGLU	Examining the Commitment to the Organization of the Employees Who Work in a Organization against Stress, Workload and Psychological Empowerment <i>Örgütlerde Çalışanların Stress, İş Yoğunluğu ve Psikolojik Güçlendirme Karşısında Örgüte Olan Bağlılıklarının İncelenmesi</i>	2459-2474
Regina JAMANKULOVA & Niyazi AYHAN	Localization Strategy of Global Brand: Case Study of Coca-Cola <i>Küresel Markanın Yerel Stratejileri: Coca-Cola Örneği</i>	2475-2484
Türker ELİTAŞ	Reception Analysis For Violence And Reproduction Against Women in Turkish Media <i>Türk Medyasında Kadına Yönelik Şiddet Ve Yeniden Üretimi Üzerine Bir Alımlama Analizi</i>	2485-2500
Vefalı ENSEROV ve Eylem ŞENTÜRK-KARA	Almanya'da Yaşayan Türklere Yönelik Ayrımcılık ve Dışlanmanın Alman Karikatürlerine Yansımaları <i>Reflection of Discrimination and Exclusion Against Turks Living in Germany to German Caricatures</i>	2501-2518
Ömer AYDIN ve Süleyman YÜKÇÜ	Siber Saldırı Önlemede Blokzinciri Teknolojisinin Fayda Maliyet Açısından Değerlendirilmesi <i>Assessment of Blockchain Technology in terms of Benefit-Cost in Cyber Attack Prevention</i>	2519-2530
Yakup ÜLKER ve Öznur ARSLAN	Türkiye'de Gıda Perakendeciliği Sektöründe Finansal Analiz ve Bir Uygulama <i>Financial Analysis and an Implementation on Food Retailing Industry in Turkey</i>	2531-2546
Zeki KARATAŞ ve Metin ÖKSÜZ	Sosyal Çalışmacı Adaylarının Koşulsuz Kendini Kabul Etme ve Merhamet Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>Examining the Relationship between Compassion Levels and Unconditional Self-Acceptance of Social Worker Candidates</i>	2547-2559
Mehmet SÖYLER, İdris KAYANTAŞ ve Mehmet GÜNAY	Core Antrenmanının Yatay Sıçrama Performans Özelliğine Etkisi (Bir Meta-Analiz Çalışması) <i>Effect of Core Training on Horizontal Jump Performance (A Meta-Analysis Study)</i>	2560-2567
Raif ZİLELİ & Mehmet SÖYLER	An Investigation of University Students' Changes Occurred in Some Body Composition Measurements in Two Years <i>Üniversite Öğrencilerinin Bazı Vücut Kompozisyonu Ölçümlerinde İki Yılda Meydana Gelen Değişimlerin İncelenmesi</i>	2568-2576

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Yetkin Utku KAMUK, Sevcan TÜZÜN ve Semra DOĞAN	Engelli ve Engelli Olmayan Yüzücülerin Kendini Sabotaj ve Benlik Saygısı Düzeyleri <i>Self-handicapping and Self-esteem Levels of Physically Handicapped and Healthy Swimmers</i>	2577-2588
Halil AKMEŞE & Ali ILGAZ	Effects of Novel Coronavirus (Covid-19) Pandemia on the Number of Tourist Arrivals in Hong Kong: A Comparative Analysis with Figures of Last Five Years <i>Yeni Koronavirüs (Kovid-19) Pandemisinin Hong Kong'a Gelen Turist Sayısı Üzerindeki Etkilerinin Son Beş Yılın Verilerine Göre Karşılaştırmalı Bir Analizi</i>	2589-2599
Hüseyin PAMUKÇU, Ömer SARAÇ ve Orhan BATMAN	Helala Duyarlı Turistlerde Sürdürülebilir Turizm Gelişmesine Yönelik Algı Araştırması <i>Halal-Sensitive Tourist Perceptions for Sustainable Tourism Development</i>	2600-2610
Levent DUMAN	Seçimlerde Sınırlar: “Başarılı” Bir Stratejik Taksimat Örneği Olarak Defne İlçesi’nin Kurulması Borders at Elections: Foundation of Defne District as a Case of “Successful” Gerrymandering	2611-2626
Review Paper / Derleme Makalesi		
Ahmet Yavuz ÇAMLI	Amartya Sen’in Düşüncesinde ‘Zenginliği Yönetme’ Problemi <i>The ‘Managing Wealth’ Problem in Amartya Sen’s Thought</i>	2627-2637
Bahar MURATOĞLU- PEHLİVAN ve Süleyman Kıvanç TÜRKGELDİ	Post-modern Dönemde Senaristin ve İzleyicinin Rolü: Yapay Zeka, İnteraktif Drama ve Sinemanın Geleceğine Dair Bir Öngörü <i>Scriptwriter’s and Audience’s Role in Post-modern Era: Artificial Intelligence, Interactive Drama and A Prediction for the Future of Cinema</i>	2638-2652
Alaeddin YALÇINKAYA ve Khusan ABIDZHANOV	Özbekistan ve Kırgızistan’daki Anklav/Eksklav Alanlarının Çözüm Süreci <i>Solution Process of Enclave/Exclave Areas in Uzbekistan and Kyrgyzstan</i>	2653-2667
Gülşen ŞEKER-AYDIN ve Müge YÜCE	Baskıcı ve Dışlayıcı Han Milliyetçiliğinin Doğu Türkistan’da (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) Yansımaları <i>The Repercussions of Repressive and Exclusionary Han Nationalism on East Turkistan (the Xinjiang Uyghur Autonomous Region)</i>	2668-2682
Ömer Faruk KARAMAN	“Kutadgu Bilig” ve “Prens” Eserleri Bağlamında Yusuf Has Hacib İle Machiavelli’nin Siyasetname Anlayışının İncelenmesi <i>Investigation of the Political Treatise Understanding of Yusuf Has Hacib and Machiavelli in the Context of “Kutadgu Bilig” and “Prince” Works</i>	2683-2692

Celâleddîn Devvânî’de (ö. 908/1502) Vahdet-i Vücûd Tasavvuru

Esmâ ÖZTÜRK¹

Öz

Devvânî XIV. yüzyılda yaşamış, felsefe, kelam, mantık, hadis, tefsir ve tasavvuf gibi çeşitli sahalarda pek çok eser veren önemli bir İslâm âlimidir. Görüşleri, yetiştirdiği öğrenciler sebebiyle İran, Hindistan ve Osmanlı ilim hayatında etkili olmuştur. Taftazânî (ö. 797/1395) ve Cürçânî (ö. 816/1413) gibi âlimlerin geleneğinden gelen Devvânî; İbn Sîna (ö. 428/1037), Fârâbî (ö. 339/951) ve Sühreverdî’nin (ö. 587/1191) yanı sıra Gazâlî (ö. 505/1111) ve İbnu’l-Arabî’den (ö. 638/1240) de etkilenmiştir. Çalışmada Devvânî’nin konuyla doğrudan alakalı olan *Mebde ve Mead Zerrâ ve Havrâ*, *Şerh-i Beyt-i ez-Gülşen-i Râz*, *Risâle-i Saybâ ve Sadâ* isimli eserleri esas alınarak Devvânî’nin vahdet-i vücûd hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre Devvânî; vahdet-i vücûdun merkez düşüncesi olan kâinata tek bir gerçekliğin bulunduğunu anlayabilmenin ancak keşfi bilgiyle mümkün olabileceğini savunmaktadır. Keşfi bilginin kelamın bilgi kaynakları arasında yer almadığı hatırlanacak olursa bu noktada Devvânî’nin kalamcı kimliğinin geri planda kaldığı, tasavvuf yönünün öne çıktığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Devvânî, Varlık Felsefesi, Vahdet-i Vücûd, İbnu’l-Arabî.

Wahdat al-Wujud Thought of Celaleddin Dawwani (d. 908/1502)

Abstract

Dawwani is an important Islamic scholar who lived in the 14th century and gave many works in various fields such as philosophy, theology, logic, hadith, tafsir and sufism. His views were influential in Iranian, Indian and Ottoman scientific life due to the students he raised. Dawwani came from the tradition of scholars such as al-Taftazani (d. 797/1395) and Jurjani (d. 816/1413). Besides Ibn Sina (d. 428/1037), al-Farabi (d. 339/951) and al-Suhrawardi (d. 587/1191), he was also influenced by Ghazali (d. 505/1111) and Ibn al-Arabi (d. 638/1240). In the study, the views of Dawwani about Wahdat al-Wujud were examined based on the works “*Mebde and Mead Zerra and Havra*”, “*commentary of the verses of Gulshan-i Raz*” (*Şerh-i Beyt ez-Gulshan-i Raz*), “*Risale-i Sayba and Sada*” which are directly related to the subject. According to the findings; Dawwani advocates the understanding that there is only one reality in the universe, which is the central idea of wahdat al-wujud which is only possible with the privileged inner knowledge (kashf). If it is remembered that this kind of information is not among the sources of knowledge in Kalam, it can be said that the theoretical aspect of Dawwani remained in the background at this point and the Sufism aspect came to the fore.

Key Words: Sufism, Dawwani, Ontology, Wahdat al-Wujud, Ibn al-Arabi

Atf İçin / Please Cite As:

Öztürk, E. (2020). Celâleddîn Devvânî’de (ö. 908/1502) Vahdet-i Vücûd tasavvuru. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 1999-2009.

Geliş Tarihi / Received Date: 29.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.07.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi/ Tasavvuf , esmacangaozturk@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9704-1498

Giriş

Düşünce tarihinin ilk başından itibaren insanlık; âlemin arkesinin ne olduğu, varoluşun nasıl gerçekleştiği, Tanrı'nın evrenle ve varlıklarla ilişkisi hatta mahiyeti hakkında çeşitli sorularla meşgul olmuştur. İlk çağ filozoflarından Thales (M.Ö. 624-546) âlemin başlangıç arkesini “su”, Anaksimandros (M.Ö. 610-546) sınırsız ve soyut bir hakikat kabul ettiği “aperion”, Anaximenes (M.Ö. 585-525) de “hava” diye tanımlarken; Xenophanes (M.Ö. 570-480) maddeci/materyalist panteist görüşleriyle öne çıkarak Tanrı ve âlemi bir kabul etmiştir (Uluç, 2007, s. 91; Birand, 1958, s. 13-18; Tunçbilek, 2008, s. 8).

Tanrı ve âlemin bu şekilde eş değer tutulmasına; Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi monoteist dinlerden itiraz gelmiştir. Teizmi savunan bu dinlerin Tanrı algısı panteizmin tersine, içkin değil aşkın-müteâl varlıktır. Yüce Yaratıcı'nın aşkınlığı ise evrendeki her şeyden tamamen farklı olmasını gerektirir. Bu farklılık sayesinde Tanrı, evrenle aynıleşemez. Diğer bir deyişle; teizm Tanrı'yı Zât olarak belirlemekle panteizmden uzaklaşır.

Bu noktada panteizme çok yakın gibi görünen ve sıklıkla birbirine karıştırılan ancak aralarında derin farklılıklar bulunan diğer bir görüş de vahdet-i vücuttur. Temelde her iki düşüncenin arasındaki en büyük farklılık Tanrı-âlem ilişkisinde gözlenir. Panteizmde Tanrı-âlem iç içedir. Bu iç içe olma durumu itihat ve hulûlü getirir. Oysaki vahdet-i vücutta âlem; Tanrı'nın değil isim ve sıfatlarının tecellisidir. Öte yandan panteizmde Tanrı, ayrı varlığı olan bir Zât olmadığından insanla özdeş kabul edilir. Dolayısıyla da Tanrı-kul ilişkisi söz konusu değildir. Bu ilişkinin ortadan kalkması ilâhî emir, buyruk ve yasakların da toptan ortadan kalkmasına sebep olur. Vahdet-i vücûd ise Tanrı'yı Zât olarak kabul etmekle tüm bu emir, buyruk ve yasaklar noktasında insanı sorumlu tutar (Taylan, 2000, s. 261, 277-79).

Teizm-panteizm ve vahdet-i vücûd arasındaki bu ayrımı yaptıktan sonra varlıkla ilgili tarihî süreç yeniden dönecek olursak; varlığı her yönüyle ele alıp inceleyen ilk düşünürün Aristo (M.Ö. 384-322) olduğu görülür. Her yönüyle dememizin sebebi; onun varlığı hem ilk ve son sebepleri bakımından, hem de duyulur maddî cevherler ve duyular üstü manevî cevherler yönüyle incelemiş olmasıdır (Kaya, 1991, c. 3, s. 377). Aristo'yla ilgili diğer dikkat çekici durum; Tanrı'yı kastederek ilk hareket ettirici fikrini ortaya atmasıdır. Onun bu düşüncesine karşılık olarak İslam filozoflarından Fârâbî, “*Varlığa hareketi veren irade sahibi, kudretli, bilen ve işiten Yüce Allah'tır*” görüşünü savunmuştur. Ayrıca Fârâbî; her hareketten önce bir muharrikin düşünülmesi halinde zihnin sonsuz hareket ettiriciler dizisinden kurtulamayacağını, o nedenle de en başta var olan bir ilk hareket ettiricinin varlığının kabul edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Filozofa göre bu zât, Yüce Allah'tır (Çubukçu, 1986, s. 88).

İbn Sîna ise varlık-mâhiyet ayrımı, zorunlu varlık ve mümkün varlık gibi kavramlara ilişkin düşüncelerini büyük ölçüde Fârâbî'nin felsefî sistemi çizgisinde temellendirmiştir (Turan, 2006, s. 24). Gerek Fârâbî ve gerekse de İbn Sîna'nın en çetrefilli metafizik problem olarak tanımladıkları (Izutsu, 1995, s. 17) varlık anlayışında vahdet fikri vardır. Her iki filozof nazarında; varlığın meydana gelmesi ve sürekliliği mutlak varlığa bağlıdır (Turan, 2006, s. 30).

Tasavvuf Tarihinde ise ilk mutasavvıfların vücûd kavramını, buldukları halleri tarif eden bir kelime olarak kullandıkları gözlenmektedir (vecd-vücûd-tevâcüd). Örneğin Kelabâzî (ö. 380/990) vecdî “*kalbe gelen bir korku, gam*”, Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî de “*insanın içinde meydana gelen bir alev*” şeklinde tarif etmiştir (Kelabâzî, 1993, s. 132; Özdemir, 2014, s. 72).

Ayrıca dikkate değer diğer bir nokta da bu sûfilerin tevhidi, sadece müşahede sonucu yaşanan bir hal olarak görmeleri ve bunun üstünde bir yorum getirmemeleridir. Oysaki sonraki dönemde İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) ilk dönem sûfilerinin müşâhede esnasında yaşadıkları birlik halinden yola çıkarak yeni bir “*Varlık-Allah-âlem ilişkisi*” oluşturduğu görülmektedir. Bu yeni yorumda tevhid; “*Varlığın Birliği*” olarak açıklanmaktadır (Tek, 2017, s. 253). Bu varlık tasavvurunun merkezini Yüce Yaratıcı ve periferini âlem oluşturmaktadır. İbnü'l-Arabî'nin oluşturduğu yeni sistemde; “*Varlık birdir, o da Hak'ın varlığıdır.*” (Konuk, 2005, c. IV, s. 41) şeklinde ifade edilen kalıp bir cümle ortaya çıkmıştır. Bu cümleyle anlatılmak istenen, varlığın tüm sınıflandırmaların dışında bir forma sahip olduğudur. O halde O; ne cevherdir, ne araz (Demirli, 2011, s. 173-175). Tüm idrakler tarafından algılanacak en üst mefhumdur (Izutsu, 1995, s. 21). Basit ve tektir. Bir mâhiyeti yoktur. Bu haliyle “*Vâcibu'l-Vücûd*”dur (Demirli, 2011, s. 184).

İbnü'l-Arabî vahdet-i vücûd doktrinini tek bir eserinde toplamak yerine muhtelif eserlerinde dağınık olarak yer vermiştir. Onun varlık felsefesi birikimini oluştururken ilk başta dayandığı kaynaklar Kur'an ve

hadistir. Bunun yanı sıra Yeni Eflatunculuk'tan, İhvan-ı Safâ'dan, Hallac'tan², (ö. 309/ 922) kelmacıların ahlâk ve âhiret anlayışlarından yararlanmıştırdır. Kendinden önceki İslâmî ve gayri İslâmî kaynaklardan faydalanmış olmasına rağmen sistemi son derece özgündür (Erdem, 1990, s. 40-41).

İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd görüşüne karşı çıkanlar kadar onun bu görüşünü sonuna kadar savunanlar olmuştur. Bunlar arasında Sadreddîn Konevî (ö. 673/1274), Müeyyidüddîn Cendî (ö. 691/1292 ?), Saîdüddin Fergânî (ö. 699/1300), Davud-i Kayserî (ö. 751/1350), Abdürrezzak Kaşânî (ö. 736/1335) nin yanı sıra makalemizin inceleme konusunu oluşturan Celaleddîn Devvânî sayılabilir (Erdem, 1990, s. 115; Demirli, 2009, s. 25-26).

Celâleddin Devvânî

Muhammed b. Es'ad Celâleddîn Devvânî (ö. 908/1502), İran'ın güneyinde yer alan Kazerun şehrine bağlı Devvan'da doğdu. Kadı ve hadis müderrisi olan babasından³ ilk eğitimini aldıktan sonra çeşitli âlimlerden aklı ve naklı ilimleri öğrendi. İlahiyat tahsiline Şiraz'da Muhyiddîn Ensâri ve Hammamu'd-Dîn'in rehberliğinde devam etti. Medresetu'l-Eytam'da müderrisliğe başladı (Lambton, 1991, s. 174).

Kısa zamanda ilim ve bilgisiyle tanınınca; Kirman, Hürmüz, Azerbaycan, Cürcan, Anadolu, Maveraünnehir ve Horasan gibi çeşitli bölgelerden (Anay, 1994a, s. 96) talebeler, ondan eğitim almak üzere yanına geldi. Bu şöhreti, zamanın Mezopotamya ve İran-Türk hükümdarı Han Bahadır Hasan Bey'e (Uzun Hasan) kadar ulaştı. Uzun Hasan'ın sarayında hizmete giren Devvânî; Sultan Yakup döneminde (1478-1490) sarayın yüksek kadısı oldu. 908/1502'de vefat edince doğum yeri olan Devvan'a gömüldü (Anay, 1994a, s. 45; Lambton, s. 174). Devvânî itikâdî açıdan Eş'ârî'dir. Ünü vefatından sonraki dönemlerde de devam etmiş; İran, Osmanlı ve Hindistan coğrafyasında tanınmıştır. Bu kadar fazla bilinmesinin sebebi; başta kelim olmak üzere felsefe, mantık, tefsir, hadis ve tasavvuf sahalarında pek çok risâle ve kitap yazmış olmasına bağlanabilir. Devvânî; bu eserlerini Arapça ve Farsça kaleme almıştır.⁴ Çalışma konumuzu oluşturan vahdet-i vücudla ilgili görüşlerini ise daha ziyade *Risâle ex-Zevrâ*⁵, *Şerh-i Beyt-i ex-Gülşen-i Razî*, *Şerh-i Rubaiyyât*, *Risâle-i Sayha ve Sadâ* ile *Risâle-i Teblihiye* isimli eserlerinde ele almıştır (Anay, 1994a, s. 88, 91, 92; Akman, 2017a, s. 41).

Devvânî entelektüel birikimini oluştururken hem Antik Yunan düşünürlerinin hem de Müslüman filozoflarının etkisinde kaldığı gözlenmektedir. Ahlak, siyaset ve varlık felsefesinde Sokrates, Platon, Aristoteles, Farâbî, İbn Sîna, Nasirüddin Tûsî, İbnü'l-Arabî, Taftazânî, Gazalî, İbrahim Gülşenî ve Sühreverdî gibi Batı ve Doğu kültüründe alanında yetkin birçok düşünürden istifade etmiş, sahip olduğu birikimi İslam kültürüne aktarmıştır. Bununla birlikte; felsefî donanımı açısından değerlendirildiğinde, filozofun İslam Meşşâi ve İşrâkî geleneğine bağlı olduğu görülür. Özellikle Sühreverdî ve İbn Sina şârihi Nâsirüddin Tûsî (ö. 672/1274) vasıtasıyla İşrâkî gelenekle bağlantı kuran düşünür, hakikatin bilgisine ulaşmada akıl ve duyuların ötesinde bir yöntemin kullanılması gerektiğini savunur. Bu yöntem ise sezgidir (Bekiryazıcı, 2009, s. 32-37). Onun bu yaklaşımı yani bilgi kaynakları açısından keşfi bilgiyi savunması ve amelî-nazarî tasavvufa olan ilgisi nedeniyle kelam çevrelerince ihtiyatla yaklaşılmış bir âlim olduğu söylenebilir.

Celâleddin Devvânî'de Varlık Tasavvuru

Vahdet-i vücud teorisi “Varlığın Birliği” şeklinde adlandırılan ve temelde *varoluş* etrafında odaklanan bir teoridir. Ne var ki, bu varoluş bilgisi duyularla anlaşılacak bir varoluş türünü içermez. Aksine aşkın bir bilincin varoluşuna ait bilgiyi anlatır. Bu varoluş, bilginin amprik boyutu aşıldıktan sonra sezgiyle elde edilen bir varoluştur. Daha önce de ifade edildiği üzere; varoluş problemi İslam'ın Yunan Felsefe geleneğinden devraldığı metafizik bir sorunsaldır. Bu problematiğin Yunan felsefesindeki objesi “vücud” yerine “mevcud” yani var olan somut bir varlıktı. Bu sorunun temel objesinin varlıktan varoluşa geçmesi ise ancak İbnü'l-Arabî özelinde gerçekleşmiştir (Izutsu, 2001, s. 85-86).

İbnü'l-Arabî ve içinde Devvânî'yi de dâhil edebileceğimiz takipçilerinin Tanrı anlayışı, geleneksel tasavvufun ahlâk ve amel merkezli Tanrı anlayışından hareketle, felsefî ve kelâmî mirası yorumlayan bir

² Hallac'ın “Ene'l-Hakk” sözü tasavvuf erbabınca “*Evrende Allah'tan başka gerçek varlık yoktur.*” anlamında yorumlanmıştır (Altınok, 2013, s. 76).

³ Devvânî'nin babası Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413)'nin talebelerinden olup *es-Sevâdü'l-A'zam* adlı tefsirin müellifidir (Anay, 1994b, c. 9, s. 257).

⁴ Tefsir, kelam, tasavvuf, mantık ve diğer alanlardaki eserleri için bkz: (Anay, 1994b, s. 259-261).

⁵ Bu eser Devvânî'nin ilk eserlerinden birisidir. Tasavvuf ve özellikle de vahdet-i vücuda dair olan eser; Şeyhülislam Musa Kazım Efendi tarafından Osmanlıcaya çevrilmiş ve “*Mebde ve Meâd Zevrâ ve Havrâ*” ismiyle basılmıştır.

forma sahiptir. Bu anlayış iki temel üzerinde yükselmiştir. Bunlardan ilki “*Varlık olmak bakımından varlık Hak'tır.*” önermesi, ikincisi ise a'yân-ı sâbite teorisisidir. İlk ifadedeki “*varlık olmak bakımından varlık*”, aslında İbn Sîna'ya ait bir tanımdır. İbnü'l-Arabî, İbn Sîna'nın bu tanımını bir aşama daha ileriye taşıyarak “*Varlık olmak bakımından varlık Hak'tır.*” şeklinde ifade etmiştir. Söz konusu varlık; hiçbir şekilde bölünemez, ihata edilemez, kayıt altına alınmaz, varlığı bir insanın kendisini bilmesine bağlı değildir (Demirli, 2008, s. 26, 30).

İkinci temel olarak zikrettiğimiz a'yân-ı sâbite, mümkünlerin Tanrı'nın bilgisindeki hakikatleridir (Demirli, 2007, s. 45-46). Tanrı, eşyayı algılayamadığımız bir bilgi düzeyinden algılanabilen bir varlığa çıkarır. Yani eşya yokluk halinden varlığa getirilir. Yokluk halindeyken ki, burada kast edilen a'yân-ı sâbite mertebesidir, varlıklar sübutları sayesinde Tanrı tarafından görülür ve ayırt edilirler ancak diğer varlıklar tarafından algılanamazlar. Bunun yegâne sebebi Tanrı'nın bilgisinde bulunmalarına rağmen varlık elbisesini giymemiş olmalarıdır. Devvânî bunu İbnü'l-Arabî'den hareketle “*A'yân-ı sâbite varlık kokusunu koklamamıştır.*” (Suad el-Hakîm, 2004, s. 92; Devvânî, 1335, s. 12; Devvânî, tsiz2, No: 1438, vr. 322 b) şeklinde tanımlar.

Tanrı'nın âlemlerle ilişkisi, her an var ve yok etmesi (tecdîd-i halk ve teceddüd-i emsâl), âlemdaki tüm fiillerin kaynağının Allah olması, yaratılışın sevgi temelli olması gibi düşünceler a'yân-ı sâbite teorisinin alt konularıdır (Demirli, 2009, s. 33). Bu alt başlıklardan yaratılışın sevgiden kaynaklanması üzerinde duracak olursak, Tanrı'nın âlemi yaratmasındaki başlıca amacın Tanrı'nın bilinmek istemesi olduğu görülür. Bu bilinmenin iki derecesinden söz edilmelidir. Tanrı'nın kendisini kendisinde bilmesi ve Tanrı'nın kendisini bir mazharda bilmesi. İkinci bilme tarzı, âlemin varlık sebebi olup ancak âlemlerle gerçekleşebilir. Burada âlem içinde insanın özel bir yeri vardır çünkü gerçekte bu bilme süreci ancak insanla tamamlanabilecektir. Allah kendisini ancak insan vasıtasıyla ve insanda bilebilir (Demirli, 2009, s. 40). İbnü'l-Arabî bu durumu *Fütûbah*'ta şöyle anlatır:

“*Âlemden Hakkın suretinde olan kimse bulunmamış olsaydı, Hakkın bilinme maksadı yani hadis bilgi de gerçekleşmeyecekti. Bu maksat 'Ben bir hazîneydim, bilinmiyordum, bilinmek istedim, halkı yarattım, onlara tanıdım, onlar da beni tanıdı.'* (Aclûnî, 1356, c. 2, s. 132) hadisinde belirtilir. Allah kendisini hazîne saymıştır. Hazîne bir şeyde saklanabilir. Hak kendisini insan-ı kâmilin suretinde yani onun ayn-ı sâbitesinde saklar. Hak orada gizlenmiştir. İnsana varlık şeyliğinin elbisesini giydirince, hazîne de insanın zuburuyla ortaya çıkar. Böylece insan-ı kâmil, kendi varlığıyla O'nu tanır ve a'yân-ı sâbitede hazîne olarak gizlendiğini öğrenir.” (İbnü'l-Arabî, 2017, c. 12, s. 289).

Devvânî'ye göre ise Hakk'ın bu bilinme arzusu, sıfatların ortaya çıkışıyla neticelenmiştir. Bütün varlıklar sıfat ve isimler bakımından değişen oranlarda terkibe sahiptir. Bu sıfatların eser ve hükümleri bazen gizli bazen de açık olarak her bir varlıkta görünür (Devvânî, 2001, s. 192). İnsan ise tüm sıfatların zuhûr ettiği yegâne varlıktır. Onda “cemal” ve “celâl” gibi birbirine zıt sıfatlar beraberce bulunur. Diğer varlıklarla kıyaslandığında, bütün varlık mertebelerinin sadece insanda toplandığı görülür. Devvânî'ye göre bunun sebebi yüce bir amaç içindir. Bu amaç da Allah'ın yeryüzünde temsilcisi olmak ve kulluk (ubudiyet) tur. Halifelik görevi verilen insan, şehâdet âlemine gelirken geçirdiği çeşitli safhalarda hem cismânî hem de ruhânî güçlere sahip olarak bu görevi yerine getirmede yeterli donanımla yaratılmaktadır (Anay, 1994a, s. 252-256). Sıfatlar meselesi ve insanın diğer varlıklar arasındaki konumu daha sonra ayrı başlıklar halinde yeniden işleneceği için şimdilik bu kadarını söylemekle yetiniyoruz.

Zorunlu ve Mümkün Varlık

Devvânî'nin düşünce dünyasında varlığı daha derinlemesine incelediğimizde, onun varlığı mutlak anlamda hiçbir çokluğun bulunmadığı tek gerçeklik olarak tanımladığını görürüz. Bu tek gerçeklik vücûd kavramına karşılık gelen tek harici varlıktır. Metafizik açıdan bu tek gerçeklik Mutlak Tanrı'dır. Tanrı dışındaki tüm mümkün varlıklar gerçek varlık olmayıp birliğin çeşitli sûretlerdeki tecellileridir (Bekiryazıcı, s. 50-51).

Bu noktada Devvânî'nin varlık düşüncesinin tam anlamıyla vahdet-i vücud düşüncesine uygun olduğu gözlenir. Zira İbnü'l-Arabî de Allah'ı tek gerçeklik kabul eder. Onun dışındaki her şey sonlu ve mümkün varlıklar kategorisine dâhildir. Var olan ve görünen her şey sadece mutlak varlığın kendini sergilediği sûretlerdir. Allah, hiçbir şeyle mukayese de edilemez çünkü O, mutlak olarak her şeyin ötesindedir (Chittick, 1999, s. 52).

Devvânî varlığı tanımlarken iki varlık türü üzerinde durur. Bunlar; zorunlu ve mümkün varlıklardır. Zorunlu varlık, (Vâcibu'l-Vücûd) adından da anlaşılacağı üzere Zât'ı gereği zorunludur. Diğer varlık türü

olan mümkün varlık ‘‘Cizu’l-Vcd ve’l-Adem’’ olarak da adlandırılır. Böyle söylenme nedeni ise varlığı ve yokluğunun mümkün oluşudur (Devvn, 2001a, s. 118-119). Peki, ama bir Şeyin varlığı ve yokluğunun aynı anda mümkün olması ne anlama gelmektedir? Bu sorunun cevabını İbnü’l-Arab’de buluruz. O, lem rneği üzerinden bu paradoksu açıklar. Şöyle ki; lem zt yönünden yoklukken, kabul edici olması yönünden varlık kazanır. Bu ise onun mümkün oluşundan kaynaklanır. Hak lemin var olmasını yokluğuna tercih eder. Şayet mümkün bu kabul özelliğini yitirseydi, var etme eylemini kabul etmeyen imknsız gibi olurdu. Öyleyse imknsız ve mümkün, varoluşun tercih edilmesinden önce yoklukta ortaktır. Ayrıca Hakk’ın kudreti olmasaydı yok olan var olamazdı (İbnü’l-Arab, 2017, c. 2, s. 238).

İbnü’l-Arab’nin Hakkın kudreti dışında mümkünün olamayışını vurgulaması, mümkünün kendi başına ortaya çıkmasını imknsızlaştır. Devvn de böyle düşünmektedir. Hatta bunu ispatlamak için bir akıl yürütmede bulunur. Buna göre mümkün, madem vcip değildir; o halde yok hükmündedir. Başka bir ifadeyle, herhangi bir varlığın Vcibu’l-Vcd olmaksızın var olması imknsızdır. Bu noktadan Devvn, ‘‘Var olanı sadece mümkün olarak sınırladığımız takdirde, mümkün varlık aslen yok demektir’’ hükmüne ulaşır (Devvn, 2001a, s. 118-119).

Devvn illet açısından da varlığı değerlendirir. Ona göre, varlığın dayandığı tek bir Zorunlu Varlık olması gerekir. Zorunlu varlık dışındakiler ‘‘varlık’’ tanımlamasıyla değerlendirilmeyi hak etmezler. Bu, mümkün varlığın kendi başına illetsiz olarak var olamayışının bir sonucudur. Yani mümkün varlığın meydana gelmesi için Zorunlu bir varlığa ihtiyaı vardır. Zorunlu varlığın ise ileti-sebebi olamaz. Devvn’nin burada Zorunlu varlığı illet olarak görmeyip ontolojik bir zorunluluk olarak değerlendirmesi önemlidir (Bekiryazıcı, 2009, s. 53-54.) Şayet zorunlu varlık illet olarak kabul edilecek olursa bu, teselsülü doğuracaktır.

Devvn nazarında ise teselsül kabul edilebilecek bir Şey değildir çünkü yet-i kermede belirtildiği üzere, ‘‘Yüce Allah Zt’ı itibariyle ezelde mevcuttu, daha sonra da mevcut olacaktır.’’ كَلْ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلاَّ وَجْهَهُ (Kasas 28/88). yet Allah’ın Zt’ı itibariyle yok olmayacağının açık bir delilidir (Devvn, tsiz2, vr. 324b). Devvn bu iddiasını bir mantık örgüsüyle temellendirir. Buna göre; bütün varlıkların sonunda varacağı bir asıl vardır. O asıl da Cenb-ı Hakk’tır. Şayet bütün mmkntn aslı, bir Bk’ye varmasa idi; her aslın bir aslı olacaktı. Yani teselsül meydana gelecekti. Bu ise Devvn açısından olamayacak bir Şeydir. Hak’tan başka her Şey yok olmaya mahkmdur. Vcibu’l-Vcd ise yokluğu kabul etmez. Bütün mmkntn ancak Allah ile kimdir (Devvn, 1335, s. 15-16).

Dahası bir varlık, kendi kendini meydana getiremediği gibi, bir Yaratana da zıt olamaz (Devvn, 1335, s. 10). Mümkün Yaratana zıt olamadığı gibi, başkasını icat etmesi de düşünülemez çünkü başkasını icat etmesi halinde onun mümkün varlık statüsünden çıkması ve Zorunlu varlık kategorisine girmesi gerekir. Bu ise mümkün oluşa ters bir durumdur.

Varlık sadece mümkün ile sınırlandırılırsa, bu durum aslı itibariyle hiçbir Şeyin bulunmayışını gerektirir; çünkü mümkün her ne kadar müteaddit olsa da varlık ve icatta bağımsız değildir. Şayet vcd ve icd yoksa kendi ztıyla ve başkasıyla mevcdiyeti de olamaz (Devvn, 2001b, s. 94). O halde her Şart ve durumda mümkün Zorunlu varlığa ihtiyaı duymaktadır.

Öte yandan Devvn, zorunlu varlığın sayıca birden fazla olmasını da ihtimal dışı görür. Çünkü bu durumda zorunlu varlık yerine başkasına ihtiyalılık durumu ortaya çıkacak, vciplik de rz olacaktır. Böyle bir varlık ise sadece mümkün varlık kategorisine dhildir (Devvn, 2001a, s. 125).

Bilindiği gibi; mümkün varlık, varlık ve mahiyetin bileşiminden ortaya çıkar. Yani mümkün varlık, bileşik bir kavramdır. Onun bileşikliği varlığı mahiyetsiz düşünmeye engel olur. Mahiyete varlık ilişince varlığı kendinden olmadığı için bu varlık imkn dhildir. (mümkün) Varlığı zorunlu olanda ise mahiyet yoktur (Demirli, 2008, s. 33.) Devvn de bu doğrultuda zorunlu ve mümkün varlığı mhiyet açısından kıyaslar. Buna göre Allah sırf kendisine ait bir varlıktır. Kendine münhasırlık özelliği nedeniyle tüm g sahiplerinden berdir. Bu nedenle O’nu tanımlarken ‘‘Varlığı dışında bir mhiyeti yoktur’’ denilmiştir. Diğer bir deyişle mhiyetin oluşu O’na zıttır. Bütün mmkntn gerçek fili de Allah’tır. O’nun dışında kalanlar let konumundadır. Mmkntn hepsi mhiyettir. Gerçek kaynak, vcip olan mhiyetten ber-zarr varlıktır. Buradan Devvn ‘‘Varlığta O’ndan başka fil de yoktur’’ sonucuna ulaşır (Devvn, 2001a, s. 140).

Devvn’nin bu noktada İbn Sina gibi, mümkün varlık üzerinden Vacip Varlığın birliğini ortaya koymaya çalıştığı gözlenmektedir. Yukardaki pasajdan da anlaşıldığı gibi, iki varlık arasında mahiyet-varlık açısından bir fark vardır. Devvn varlıkları mahiyet ve özlerine göre ele alarak vcip ile mümkünün arasında

ayırmakta, böylece ayırımın gerçekleşebileceği bir temel meydana getirmektedir. Bu temele göre şayet eğer varlıkta, mahiyet ve varlık birbirinden ayrılmaz niteliklerse bu varlığın mahiyeti varlığının aynısıdır; artık onun mahiyetinden söz edilmez, "öz" ünden söz edilir. Bahsi edilen bu varlık da Vacibu'l-Vücûd'tur (Altıntaş, 1985, s. 52).

Zât-Sıfat Münâsebeti

Vahdet-i vücûd teorisinin temel argümanlarından ikisini yukarıda zikretmiştik. Bunlar “Varlık olmak bakımından varlık Hak’tır.” ifadesi ve â’yan-ı sâbıteydi. Vahdet-i vücûdu tanımlayan diğer bir unsur da varlık mertebeleridir. “La-Taayyün”, “Taayyün-i Evvel”, “Taayyün-i Sâni”, “Mısal”, “Şehâdet”, “İnsan-ı Kâmil” mertebeleri olarak kısaca isimlerini verebileceğimiz bu mertebeler varlığın meydana geliş aşamalarını anlatan bir sınıflandırma ortaya koyar. Bu mertebelerin ilki Hakk’ın hiçbir şeyle bağlantısının olmamasını, sonraki mertebeye de isim ve sıfatlarla vasıflanmasını gerektirmiştir. Böylece esma ve sıfatlar ortaya çıkmıştır. Burada mertebelerin ayrıntılı açıklamaları bu makalenin sınırlarını aşacağı için değinecek değiliz ancak dikkat çekmek istediğimiz nokta, sıfatların tabii tutulduğu farklı tasniflerdir. Bunlardan en meşhuru, bu isimlerin “celâl ve cemâl isimleri” olarak ikiye ayrılmasıdır. Bir diğer tasnif ise isimlerin, “zât”, “sıfat” ve “fil” isimleri şeklinde gruplandırılmasıdır (Güçlü, 2014, s. 132-133).

Devvânî bu sınıflandırmalardan ilkinin tercih ederek insanın zıt sıfatlarla yaratılmış olmasına dikkati çekmektedir. Zıt sıfatlar kalbi halden hale döndürmektedir. “Hiçbir insan yoktur ki, kalbi Allah’ın iki parmağı arasında olmasın. O, dilediği kulunun kalbini istikamet üzere kalar, dilediğini ise saptırır” (Tirmizî, Deavât, 89) hadisi bu durumun en somut delilidir. Devvânî’ye göre hadiste zikredilen iki parmaktan kasıt; Allah’ın cemal ve celâl sıfatlarıdır. Bütün zıt sıfatlar bu iki sıfattan neş’et etmiştir. Bu zıt sıfatlar nedeniyle insan hem kötüyü yapma meyline, hem de aklını kullanarak bunlardan uzak durmaya muktedir olur. İnsan bazen iradesine sahip olamayıp, şehvet veya gazapla haram lezzetlere doğru yönelir. Bu ise kişiyi hayvanların mertebesine düşürür. Bazen de aklı irade bu tür kötülüklerden uzak tutar. İşte, insanoğlu bu durumu hayatı boyunca sürekli yaşar. Yani iyi-kötü arasında sürekli gelip gider. Bu ise Devvânî’ye göre, Allah’ın karşıt sıfatlarının muhalefetinin hakikatidir. Hangisi baskın gelirse kişi, o tarafa doğru meyleder. İyiliklere yönelen insanda “Allah’ın ahlâkıyla ahlaklanın.” emri gereği kemâlât gerçekleşir. Kötülüklerle yönelen ise bu hareketiyle eşref-i mahlûkâtın en alt derecelerine iner (Devvânî, tsiz1, vr. 115 b-116 b, 117a).

Devvânî’nin açıklamalarını daha iyi anlayabilmek adına Mutlak Zât’ı en merkezde sonrasında sırayla diğer mertebeleri de onun etrafında genişleyen daireler halinde düşündüğümüzü varsayalım. Ahlâkî olgunluğu ve kemâlî elde edebilmek için varoluş dairesinin tam merkezinde yer alan rahmete, nura, birliğe doğru yönelmek gerekir. Bu yöneliş kişiyi hidayete ulaştırır. Aksine insanlar Peygamberlerin getirdiklerine kulak tıkadıklarında şeytanın yolundan giderek delaleti temsil eden sonsuz sayıdaki yoldan birine saparlar. Sapma; savrulmayı ve ilahî gazabı celb eder. Her ne kadar Allah, bu dünyada rahmetinin gazabını geçtiğini belirtmiş olsa da; ahiret hayatında asıl rahmetini göstereceği kimseleri bu dünyada sakınanlara, zekât verenlere, âyetlerine gerçekten inananlara ve Peygamberlere uyanlara vereceğini belirtmiştir (A’raf 156; Chittick, 2018, s. 62). Bu ise cemal sıfatlarıyla ahlâklanmayı ve istikamet üzere olmayı gerektirir.

Varlık Mertebelerinde İnsanın Konumu

Vahdet-i vücûda dair görüşlerini tedkik ettiğimiz eserlerinde Devvânî’nin, insanı yaratılış itibarıyla tüm varlıklar içerisinde merkezi bir konuma oturttuğu gözlenir. Bir yönüyle insan; bütün isim ve sıfatları bünyesinde bulundurur. Diğer yönüyle; Allah’ın kâinattaki tecellilerini görebilme yeteneğine sahiptir. Öte yandan soyut-somut, maddî-manevi, kesîf-latîf hakikatlerin hepsi insanda toplanmıştır. Söz konusu vasıflarıyla insan; bütün âlemlerin adeta bir numûnesi hükmündedir. O nedenle insana “küçük âlem” denir. Ama aynı zamanda insan, derin ilmî bir anlayışa sahiptir. Onun bu akletme özelliği; diğer varlıklardan ayırıcı ve üstün kılıcı en önemli vasfıdır. Bu zihni kavrayış, insanın “büyük âlem” olarak adlandırılmasına sebep olmuştur (Devvânî, 2001, s. 190-191).

Devvânî’nin yukarıdaki paragrafta insanın kâinattaki tecellileri görebilme yeteneğine sahip olma vurgusu diğer bir deyişle Vacibu'l-vücûdun mümkün varlıklarda tecellisi İbnü'l-Arabî’nin önemle üzerinde durduğu konulardan birisidir. İbnü'l-Arabî’ye göre, Allah’ın tecellisini kabul noktasında varlıkların her biri ayrı istidada sahiptir. Nasıl ki, sınıftaki öğrenciler anlatılan konuyu kendi anlayış-kavrayış düzeyleri ölçüsünde farklı şekillerde anlarsa; işte bunun gibi, eşyanın tecelliyi kabulü de sadece bilişsel düzeyde değil, varoluşsal düzeyde de farklılık gösterir. Varoluşsal düzeydeki bu farklılık nasıl gerçekleşmektedir? Bunun cevabını şu şekilde verebiliriz: Vücûd tek iken bu teklik halinde çokluğa tecelli eder. Vücûdun bu tecellisini her şey kendi kapasitesi ölçüsünde kabul eder. Ontolojik düzeyde cansız varlıklar en düşük

kabule sahipken sırasıyla bitkiler, hayvanlar ve nihayetinde de en yüksek düzeyde insanlarda tecelli gerçekleşir. Vücutun en tam ve mükemmel tecellisi ise insan-ı kâmilde gerçekleşir (Chittick, 2018, s. 127). Bu nedenle insan diğeri varlıklara nispetle hem mikro hem de makrokosmos olma özelliğini kazanmıştır.

İnsanın dışındaki herşey makrokosmosu, insanın içindekiler de mikrokosmosu temsil eder. Hakikat-i Muhammediye'nin makrokosmosdaki yansıması hayat iken insanı temsil eden mikrokosmosdaki sembolü ruhtur. Arş makrokosmosken, insandaki benzeri bedendir. Kürsünün insandaki benzeri nefskten, Beyt-i Mamur'un insandaki eşdeğeri kalptir. Güneşin insandaki karşılığı müfekkire gücüdür. Ayın insandaki benzeri ise duyu kuvvetidir (İbnü'l-Arabi, 2019, c. 1, s. 342). Örneklerden de anlaşıldığı kadarıyla âlemde ne varsa bir numunesi de insanda bulunmaktadır.

Cismânî ve nefsânî güçler bakımından üstün olan insanın en önemli görevi ise halifeliktir. Bu noktada Devvânî; nefis terbiyesi ve ruh tasfiyesi yoluyla Allah'ı müşahede mertebesine ulaşabilen insanın melekleri bile geçebildiğini hatırlatır ancak melekleri geçmek akıl gücünü, şehvet ve gazap gibi negatif güçlere karşı itidalli kullanmaya bağlıdır. Şayet tersi olur ve bu güçler akıl gücünü yenerse, kişi hayvanlardan da aşağı mertebeye düşer (Devvânî, tsiz1, vr. 117a; Anay, 1994a, s. 256-257). O halde insan kendi gücünün ve zaaflarının farkında olarak son derece itidalli hareket etmelidir.

Devvânî Nazarında Keşfi Bilginin Değeri

Devvânî, İbnü'l-Arabi'nin vahdet-i vücud teorisini kabul eden bir düşünür olarak Allah'ı tüm varlıkların yegâne ilkesi olarak görmüş olduğu artık netleşmiştir. İlk ve tek var olan Hakk'ı her fırsatta vurgulayan Devvânî, Allah'ın Zât'ının dışında var olanların sıfatlar vasıtasıyla belirmeleri nedeniyle âlemde gözlenen çokluğun itibârî olduğuna değinir. Yani görünüşteki bu çokluk, aslında tekliğin sıfatlar vasıtasıyla değişik görünümlere bürünmesidir. Âlemdeki çokluğa alışık bir akıl, tüm bu görünüşlerin tek bir varlığa ait olduğunu anlayamaz. Bu tür bir sezış ancak nefsânî güçlerin azalması ve ruhî sezginin güçlenmesiyle elde edilebilir (Devvânî, 1335, s. 14; Bekiryazıcı, s. 80-81; Akman, 2017a, s. 66-67).

Hakikat dışta değil, nefste (içte) mevcut olup nefsin çeşitli mertebelerinde gözlenebilir. Yani hakikat; vahdet ve kesrette, letâfet ve kesâfette nefse tâbidir. Böyle olunca kesretteki sûretlerin ayrılması keyfiyeti de ancak nefisle ve nefstedir. Devvânî'nin bu ifadeleri, nefsin halleriyle daha da açığa kavuşabilir. Şöyle ki nefis; kimi zaman iniş, kimi zaman da çıkış halleri yaşar. Bedensel ilgilerin yoğunlaştığı durumlarda, duyu organları somut gerçeklerle ilgileneceğinden, bu hal soyut olan hakikatten uzaklaşmaya sebep olur. Bunun tam tersi olarak nefis; hakikati idrak için yükselme halindeyken, soyut düşünce formunda ilerlediğinden, hakikatin de soyut formunu yakalayabilmekte, hatta daha da ileri giderek tüm varlığın "Bir"lik durumunu algılayabilmektedir (Devvânî, 1335, s. 54; Akman, 2017a, s. 67).

Çeşitli mertebelerde gözlemlenen bu farklılıklar aslında tamamıyla nefsin algısıyla ilgilidir. Gerçekte ise bir farklılık yoktur. Tek bir gerçeklik vardır. Farklılığın oluşma nedeni; nefsin çeşitli mertebelerde bu gerçekliği yakalama algısının düşüklüğüdür. Nefs ne kadar dış uyaranlardan arınırsa, o ölçüde saflaşacak ve çoklukta birliği görme yetisini elde etme kabiliyetini kazanacaktır. Devvânî, bunun için duyuşsal algılardan daha sağlam bir iç gözleme ihtiyaç duyulduğu kanaatini taşır (Akman, 2017a, s. 70; Devvânî, 1335, s. 43-44).

İç gözlemin arttırılması ise kişide keşfi bilgiyi alma yolunu açacaktır (Devvânî, 1335, s. 53; Bekiryazıcı, s. 80). Her ne kadar kelamcı yönü ağırlık kazansa da Devvânî'nin keşfi bilgiyi kabul edip savunması onun tasavvufa meylinin olduğunun bir ispatı sayılabilir. Özellikle "*Mebde ve Meâd Zevrâ ve Havrâ*" isimli eserinde varlık hakkındaki tasavvufi görüşlerini ve keşfi bilgiyi açıkça kabul edişini görmek mümkündür. Eseri okuyan kişilerin irfânî hakikatlerle ilgili bilgileri sadece ehliyle paylaşması gerektiğinin altını çizen Devvânî, hakikatlere layık insanları belirlemek için titiz davranılması gerektiğini savunur. Bu gibi kişilerin *Kibrit-i Ahmer batta daha ender* olduğunu söyler (Devvânî, 1335, s. 60; Bekiryazıcı, s. 78-79; Akman, 2017b, s. 880).

Diğeri taraftan Devvânî'nin keşfi bilgiyi savunmasının başka bir nedeni de -tasavvufa meylinin ötesinde- İbn Sînâ ve sezgiyi hakikati elde etmede kullanmaya yönelik tavrı ile Sühreverdi'yi örnek alması olarak gösterilebilir. Nitekim İbn Sînâ'nın felsefi sisteminin araştırma ve aklı çıkarımların ötesinde sezgisel bir yöntemi barındırdığı fikri sadece Sühreverdi'yle sınırlı kalmamış; daha ileri boyutlarda Molla Sadra ve İbnü'l-Arabî okullarında gözlenmiştir (Bekiryazıcı, 2014, c. 50, sy. 1, s. 132).

Devvânî'ye göre, ancak kâinatta bulunan nesnelere Allah'la ilişkisini kuran bir gözün önünden tüm perdeler kalkacaktır. Keşfi açılan bu kimse, bulunduğu makamda eşyanın en müttekâmil sûretini de görmüş olacaktır. Bu görüşte celâl ve cemâl tecellisinin beraberce gerçekleşmesi de dikkate şayan bir durumdur (Devvânî, tsiz2, vr. 323a).

Devvânî'nin bu iddiasını açıklığa kavuşturmak üzere İbnü'l-Arabî'den şöyle bir örnek verebiliriz:

Gece kararıp evinin kapısını üzerine kapattığında karanlık bir odada keşf sahibiyile yanında birinin bulunduğunu düşünelim. Bu durumda o ikisi şeyleri görememede eşittir. Onlardan biri bazı vakitlerde keşf sahibi olabilir ve ona bir nur tecelli edebilir. Kendisine tecelli eden bu nur göz ile birleşir ve bu sayede o karanlık evdeki şeylerden Allah'ın göstermek istediklerinin bütününe veya bir kısmını görür. O kişi, bunları gündüz veya lambayla gördüğü gibi görür. Kendisiyle beraber bulunan arkadaşı ise karanlıktan başka bir şey göremez. Bu nur kendisine tecelli edip gözünün nuruyla birleşerek karanlığın perdesini yırtmış değildir. Durum belirttiğimiz gibi olmasaydı, bu keşf sahibi de herhangi bir şey algılamayan arkadaşı gibi olurdu veya arkadaşı onun gibi olur ve böylece karanlık odadaki şeyleri algılayabilirdi. Binaenaleyh bu durumda onun gibi keşf ehli olur veya onu bilgi nuruyla algılar. Çünkü keşf sahibi gördüğünü hayal nuruyla algılar. Uyuyan kişi, yanındaki arkadaşı uyanık olup hiç birşey görmediği halde rüya gördüğü gibi keşf sahibi de böyledir. Keşf sahibine keşfinde herhangi bir karanlık gördün mü? diye sorsaydın hiç kuşkusuz sana hayır derdi. Hatta şöyle karşılık verirdi: Burası (sözünü geçen karanlık oda) öyle aydınlatılmış ki, sanki güneş batmamış diyecektim. Böyle şeyleri gündüz algıladığım gibi algıladım.' (İbnü'l-Arabî, 2017, c. 2, s. 238)

Söz konusu pasaj Devvânî'nin keşfe ait düşüncelerinin İbnü'l-Arabî kaynaklı olabileceğini göstermektedir. Bunun en temel sebebi, İbnü'l-Arabî'nin nazar ve istidlâlî Tanrı'nın Zât'ının kesin bilgisine ulaşmada uygun bir yöntem olarak belirlememesi ve Tanrı bilgisine götüren asıl yolun keşfi bilgi olduğunu savunmasıdır. İbnü'l-Arabî'ye göre gerek akli istidlâl gerekse de keşfi bilgi sahipleri kesin kanıtlarla Tanrı'nın varlığını ve birliğini ispat etmişlerdir. Fakat keşfi bilgiyle hareket edenler, Tanrı'nın sıfatları ile ilgili akli kanıtların ulaştığı bilginin ötesinde ilâhî bir tecellî sonucu farklı bilgiler de ortaya koymuşlardır. Keşf sahiplerinin getirdiği bu tür bilgiler onları akli kanıt sahiplerinden üstün kılar (İskenderoğlu, 2014/2, s. 182-184; İbnü'l-Arabî, 2017, c. 2, s. 327).

Kanaatimizce bu son ifade hem İbnü'l-Arabî'nin ve hem de ondan etkilendiğini düşündüğümüz Devvânî'nin akli kanıtlama yöntemini tamamen dışlamadıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Bu noktada onlar, sadece akli bilgiyi yetersiz kabul etmekte ve keşf ile desteklenmesi gerektiğini düşünmektedir. Onların iddiası keşf yoluyla doğrudan elde edilen bilginin kesinlik derecesinin daha üstün olduğu ve keşfin aklın ötesinde bilgiler verdiği noktasındaki vurgularındır.

Sonuç

XV. yüzyıl İslam dünyasının çok tanınan âlimlerinden biri olarak dikkat çeken Devvânî; İbn Sina, Sühreverdi ve İbnü'l-Arabî etkisinde kalmış; kelam, felsefe, tefsir, hadis, mantık ve tasavvuf alanlarında eserler vermiştir. Yetiştirdiği öğrenciler ve yukarıda sayılan alanlarda naklettiği görüşleri vasıtasıyla İran, Hindistan ve Osmanlı coğrafyasında uzun yıllar süren bir etkiye sahip olmuştur.

Devvânî çeşitli alanlarda eser vermekle birlikte, söz konusu sahalardan en baskın olanı kelam olmuştur. Bu nedenle de onun kelâmî yönü; yapılan çeşitli çalışmalarla etraflıca tartışılmış, ancak tasavvufî yönüne ışık tutacak çalışma neredeyse hiç yapılmamıştır. Çalışmamızın bu alanda araştırma yapanlara az da olsa bir katkı sağlamasını temenni etmekteyiz.

Devvânî'nin *Mebde ve Mead Zevrâ ve Havrâ*, *Şerh-i Beyt-i ez-Gülşen-i Râz*, *Risâle-i Sayhâ ve Sadâ* isimli eserleri tarandığında; vahdet-i vücûd anlayışının, İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde sunduğu şekliyle kapsamlı ve sistemli bir teoriyi içermediği gözlenmektedir. Bununla birlikte; Allah'ın zorunlu varlık olmasının her fırsatta altını çizen Devvânî, zât-sıfat arasındaki bağlantıları, insanın bu âlemdeki konumunu, vâcip-mümkün-mümtenî varlık kategorilerini ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini etraflıca anlatır. Ayân-ı sâbite konusuna değinir. O, İbnü'l-Arabî'nin “*Allah her şeydir, onun dışında hiçbir şey yoktur. Mevcut varlıkların tamamı gölge varlıktan ibarettir*” fikrini savunmakla beraber, daha ziyade zorunlu varlık-mümkün varlık ayrımına dikkati çeker. Allah'ı tanımlamak için verilen temsillerin hiçbirinin, hakikatı mutlak manada tanımlayamayacağını altını çizer.

Devvânî'nin yukarıda sayılan eserlerinin genelde tasavvuf özelde de vahdet-i vücud hakkındaki görüşlerini tespit için önemli kaynaklar olduğu söylenebilir. Söz konusu kaynaklar vasıtasıyla ulaşılan sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Allah tüm varlıkların yegâne ilkesidir. O, ilk ve tek var olandır.
2. Allah'ın Zât'ının dışında olanlar sıfatları vasıtasıyla belirirler.
3. Zorunlu varlık birden fazla olamaz.
4. Zorunlu varlığın kendi varlığı dışında bir mahiyeti yoktur.

5. Mümkin varlık, Vâcibu'l-Vücûda zıt olamaz.
6. Varlıkların meydana geliş sebebi Allah'ın bilinmeyi istemesidir.
7. Devvânî'nin varlık teorisinde insan, merkezî bir konuma sahiptir.
8. İnsanın yaratılma nedeni, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olmaktır. Aynı zamanda insanın yerine getirmesi gereken en önemli vazife kulluktur.
9. Alemde gözlenen çokluk itibarıdır. Çokluğun aslında tek bir varlığa ait olduğunu anlamak için keşfi bilgiye ihtiyaç vardır.

Görüldüğü üzere Devvânî'nin kelamcı kimliği, vahdet-i vücûd konusundaki görüşleriyle diğer kelamcılardan ayrılarak tasavvufî bir yön kazanmaktadır. Burada onu kelamdan uzaklaştıran ve tasavvufa yaklaştıran en önemli etken keşfi bilgiyi savunmasıdır. Vahdet-i vücûdun merkez düşüncesi olan *kalâmatta tek bir gerçekliğin olduğu fikri*, ancak keşfi bilgiyi kullanmakla idrak edilebilir. Farklılık onu algılayamayan gözlerdedir. Nefs terbiyesi ve ruh tasfiyesiyle bu gerçeklik idrak edilebilecektir. Bu düşüncesiyle Devvânî'nin, İbnu'l-Arabî'nin vücûdun hakikatinin teorik bilgiyle değil, ancak keşfen bilinebileceği görüşüne mutabık kaldığı gözlenmektedir.

Etik Beyan

“*Celâleddîn Devvânî (ö.908/1502)'de Vahdet-i Vücûd Tasavvuru*” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Akman, M. (2017a). *Celâleddîn ed-Devvânî'nin kelam sistemi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Akman, M. (2017b). Kelam bağlamında Musa Kazım Efendi “Zevra ve Hevra” isimli esere yaptığı tercüme ve şerhin sadeleştirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(50), 863-881.
- Altınok, B. Y. (2013). *Ene'l-Hak şebîdi Hallâc-ı Mansûr tavsîfî*. Ankara: Sistem Ofset.
- Altıntaş H. (1985). *İbn Sina metafiziği*. Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Anay, H. (1994a). *Celâleddîn Devvânî hayatı, eserleri, ahlak ve siyaset düşüncesi* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anay, H. (1994b). Devvânî. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Bekiryazıcı, E. (2009). *Devvânî felsefesinin ontolojik temelleri*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Bekiryazıcı E. (2014). İbn Sina düşüncesi İsrakiliğe zemin hazırlamış mıdır? *Diyanet İlmî Dergi*, 50(1), 123-138.
- Birand, K. (1958). *İlk çağ felsefesi tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Chittick, W. C. (1999). *Hayal âlemleri- İbn Arabî ve dinlerin çeşitliliği meselesi* (Çev: M. Demirkaya). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Chittick, W. C. (2018). *İbn-i Arabî'nin metafiziğinde hayal/ Sufinin bilgi yolu* (Çev: Ö. Saruhanlıoğlu). İstanbul: Okuyanıs.
- Çubukçu, İ. A. (1986). *Türk düşünce tarihinde felsefe hareketleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Demirli, E. (2007). “Varlık olmak bakımından varlık” ifadesinin sûfilerce yeniden yorumlanması ve bu yorumun mezaftik sonuçları. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 18, 27-47.
- Demirli, E. (2008). İbnü'l-Arabî ve takipçilerinin tanrı anlayışı: Tenzih ve teşbih hükümlerinin birleştirilmesi. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 19, 25-44.
- Demirli, E. (2009). Tasavvufun “tutarlılık” arayışında bir yorum çerçevesi olarak vahdet-i vücûd: Yunus Emre'de vahdet-i vücûd anlayışının yansımaları hakkında bir değerlendirme. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 21, 25-49.
- Demirli E. (2011). *İslam metafiziğinde Tanrı ve insan*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Devvânî, Celâleddîn. (1335). *Mebde ve Meâd Zevrâ ve Havrâ*, (Trc. Mûsa Kâzım). İstanbul: Dâru'l Hilâfeti'l-Âliyye Matbaası.
- Devvânî, C. (tsiz 1). *Risâle-i sayhâ ve sadâ*. İstanbul: Süleymaniye Kitaplığı, Esad Efendi Bölümü, No: 3685, vr. 107-118.
- Devvânî, C. (tsiz 2). *Şerh-i beyt-i ez-gülşen-i râz*, İstanbul: Yazmalar Süleymaniye Kitaplığı, Hamidiye Bölümü, No: 1438, vr. 320-323.
- Devvânî, C. (2001a). *Risâletü isbât-ı vâcibi'l-cedîde* (Seb'u Resâil içinde), (Thk: Seyyid Ahmed Tuysirkânî). Tahran: Miras-ı Mektûb, 115-170.
- Devvânî, C. (2001b). *Risâletü isbât-ı vâcibi'l-kadîme* (Seb'u Resâil içinde), (Thk: Seyyid Ahmed Tuysirkânî). Tahran: Miras-ı Mektûb, 67-183.
- Devvânî, C. (2001). *Şerhu hutbeti'z-zevrâ* (Seb'u Resâil içinde), (Thk: Seyyid Ahmed Tuysirkânî), Tahran: Miras-ı Mektûb, 185-198.
- Erdem, H. (1990). *Bir Tanrı-âlem münâsebeti olarak panteizm ve vahdet-i vücûd*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güçlü, B. (2014). Molla Fenârî'ye Göre Varlıkların Zuhûrunda İlâhî İsimlerin Rolü. *Marife*, s.127-141.
- Lambton, A. K. S. (1991). Al-Dawwani. *The Encyclopaedia of Islam*, (New Edition). Leiden: E. J. Brill, Vol. 2, p. 174.
- Izutsu, T. (1995). *İslam'da varlık düşüncesi*. (Çev. İbrahim Kalın). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Izutsu, T. (2001). *İslam mistik düşüncesi üzerine makaleler*. (Çev. Ramazan Ertürk). İstanbul: Anka Yayınları.

- İbnü'l-Arabi. (2007). *Fütûhat-ı Mekkiyye* (Çev: E. Demirli). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İsmail b. Muhammed el-Aclûnî. (1356). *Kesfu'l-Hafa ve Münzili'l-İlbâs*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İskenderoğlu, M. (2014). Fahreddin Râzî ve İbn Arabî'de Tanrı'yı bilmenin imkân ve yöntemi: Keşf mi? Nazar ve istidlal mi? *Usûl*, 22, 169-188.
- Kaya, M. (1991). Aristo. *Diyânet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 3, 375-378.
- Kelabâzî, Ebu Bekr Muhammed b. İshak. (1993). *Et-Taaruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye.
- Konuk, A. A. (2005). *Fusûsu'l-Hikem terciime ve şerhi* (Haz: M. Tahraî ve S. Eraydın). İstanbul: İFAV Yayınları.
- Özdemir, S. (2014). *Davud Kayserî'de varlık, bilgi ve insan*. İstanbul: Nefes Yayınevi.
- Suad el-Hakîm (2004). *İbnü'l-Arabî sözlüğü* (Çev: Ekrem Demirli). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Taylan, N. (2000). *Düşünce tarihinde Tanrı sorunu*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Tek, A. (2017). *Tarîhi sûreçte tasavvuf ve tarikatlar*. Bursa: Bursa Akademi Yayınları.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. (2000). *Sünen-i Tirmizî*, el-Kütübü's-Sitte, (Mevsuatü'l-Hadis eş-Şerîf içinde), (Haz: Salih b. Abdülazîz). Riyad: Dâru's-Selâm.
- Tunçbilek, H. H. (2008). Muhyiddin İbn Arabî'de vahdet-i vücud telakkisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 7-23.
- Turan, Y. (2006). *Muhyiddin İbn Arabî'de mutlak varlık* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Uluç, T. (2007). *İbn Arabî'de sembolizm*, İstanbul: İnsan Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The idea of existence has been one of the fundamental questions that mankind has been pondering since the beginning of human history. In earlier times, ancient Greek philosophers tried to explain the creation of the realm with concrete and sometimes abstract beings. In the later period, it was seen that the pantheist view, which saw God and the world the same, was put forward. However, this claim of Pantheism has been challenged by monotheist religions. In these religions, while God is a transcendent being above all, the God of Pantheism is immanent in the realm.

About the concept of the relationship between God and the world, Muhyiddin Ibn'l-Arabi's theory of wahdat al-wujud was one of the most controversial issues. This theory is often confused with pantheism. The main difference between the two is that, in wahdat al-wujud theory, the universe is the manifestation of the names and adjectives of the Creator in body. So the wahdat al-wujud does not state that God and the cosmos is the same. There is only one reality at the core of this theory. It is the truth of the absolute being called wâjeb al-wujud. Every other asset is in the shadow asset category.

As much as those who opposed Ibn al-Arabi's view of wahdat al-wujud, there were those who defended this view totally. These include Imam Ghazali, Najm ad-Din Kubra, Sadr ad-Din Qunavi, Mawlana, Abd al-Ghani Nablusi and Jalaluddin Dawwani.

Our main study subject is Jalauliddin Dawwani. Dawwani is one of the most well-known scholars of the Islamic world of the fifteenth century. Besides Ibn Sina-Avicenna (d. 428/1037), al-Farabi (d. 339/951) and as-Suhrawardi (d. 587/1191), he was also influenced by Ghazali (d. 505/1111) and Ibn al-Arabi (d. 638/1240). He had written works in many fields including theology, philosophy, tafsir, hadith, logic and sufism. He had a long-lasting impact in Iran, India and the Ottoman Empire by the way he trained and the opinions his students conveyed in various fields.

Dawwani; was a scholar who blended his accumulation with many competent philosophers in Western and Eastern cultures such as Socrates, Plato, Aristotle, al-Farabi, İbn Sina, Nasr ad-Din Tusi, Ibn al-Arabi, Taftazani, Ghazali, İbrahim Gulshani and Suhrawardi. The scholar is related with the Ishraqi tradition, especially through Suhrawardi and Ibn Sina's commentator Nasr ad-Din Tusi.

Although Dawwani worked in various fields, his main field was kalam. Therefore, his aspect in kalam has been discussed extensively in various studies. But a research that sheds light on his sufi aspect had almost never been done. We hope that our study will contribute a little to the researchers in Sufism.

In our research, the works of Dawwani which were named as “*Mebde and Mead Zevra and Havra*”, “*commentary of the verses of Gulshan-i Raz*” (*Şerb-i Beyt ez-Gulshan-i Raz*), “*Risale-i Sayha and Sada*” were scanned thoroughly. According to those obtained from these sources, which provide important data for determining the views of the scholar about wahdat al-wujud, it is seen that Dawwani's understanding of wahdat al-wujud does not include a systematic theory as presented in the works of Ibn al-Arabi.

If these works are read intimately, it is also seen that Dawwani put God in the position of a compulsory being. He not only explains the connections between God's being (Zat) and his attributes, but

also explains the position of mankind, in this realm and *wajeb al-wujud* (necessary being), *momken-al-wujud* (contingent being) and their relations with each other in detail. In addition to this; one can see the explanations about *'ayn thabita*, "fixed entity. He, while defending the idea of "*There is no wujud but God. Everything other than God is not wujud and can be properly be called nonexistence ('adam)*" from Ibn Arabi rather, he draws attention to the distinction between *wajeb al-wujud* (necessary being), *momken-al-wujud* (contingent being).

As Dawwani accepts God as the only principle, the first and only existence of all beings, exists outside of Allah's being appear in adjectives. Therefore, the multiplicity observed in the realm is reputational. In other words, this apparent multiplicity is in fact the uniqueness taking on different appearances through adjectives. A mind accustomed to the multitude in the realm cannot understand that all these appearances belong to a single being. Such an intuition can only be achieved by the declination of the egoic powers and the strengthening of spiritual intuition. Dawwani believes that increasing the introspection will open the way for the person to get the privileged inner knowledge (*kashf*) and this inner knowledge will help to determine the only reality in the universe, The God.

Musa Cârullah'ın Kur'an Anlayışı ve Yorum Metodu*

Hayrettin ÖZTÜRK**

Öz

Kazanlı âlim Musa Cârullah (1875-1949), büyük bir mütefekkir ve aksiyon adamıdır. Onun Kur'an anlayışının şekillenmesinde, yaşadığı dönemin büyük etkisi olmuştur. Cârullah, karşılaştığı bütün bu sorunlara Kur'an'dan cevaplar arayarak, İslam dünyasında fikrî bir inkılâp yapmaya çalışmış, Müslümanların çağdaş sorunlarının çözümünü Kur'an'a dönüfte görmüş ve yorumlarıyla İslam Medeniyetine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu makalede, Kazanlı âlim Musa Cârullah'ın Kur'an anlayışı; ona göre Müslümanların uyanışında Kur'an'ı anlamanın rolü; sosyal meselelere Kur'an'dan çözümler; ayetlerin tefsirindeki yenilikçi metot ve yorum yöntemi konuları ele alınıp değerlendirilmektedir. Bu esaslar çerçevesinde onun Kur'an anlayışının temellerini; Kur'an ve Sünnet, Kur'an'ın evrenselliği, hür aklın hüccet/delil oluşu, cedidcilik ve yenilikçilik konuları oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu makalenin amacı, Musa Cârullah'ın nasıl bir Kur'an anlayışına sahip olduğunu tespit etmek, bakış açısını belirlemek, yorumlarının temelindeki Kur'an anlayışını ortaya koymaktır. Kısaca bu makalede onun yaklaşımı modernist ve gelenekçi yorumlar açısından ele alınmış ve neticede onun, klasik İslam mirası ile modern bilimleri senkronize etme gayreti içerisinde olan bir düşünür olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cârullah, Musa Cârullah, Cârullah ve Kur'an, Bigiyef

Musa Cârullah's Understanding of the Qur'an and His Interpretation Method

Abstract

Musa Cârullah (1875-1949), a scholar from Kazan, is a notable thinker and actionist. His understanding of the Qur'an was deeply affected by his time. He searched for answers to problems of his time through the Qur'an, tried to make an intellectual revolution in the Islamic world, saw the solution of the contemporary problems of Muslims to return to the Qur'an and made a significant contribution to Islamic Civilization with his comments. In this article, we analyze his understanding of the Qur'an, role of understanding the Qur'an in revival of Muslims, his answers to social issues through the Qur'an and his modernist method and interpretation method of the Qur'an. In this context, the basis of his understanding of the Qur'an contains the Qur'an and Sunnah, universality of the Qur'an, being the evidence of the free mind and innovation and newness. Thus, the aim of this article is to identify Musa Cârullah's understanding of the Qur'an, to determine his point of views and to present his Qur'anic understanding that he has. In short, his approach is examined from point of traditionalist and modernist interpretations and it is concluded that he is a thinker in a struggle for synchronizing classical Islamic inheritance and modern sciences.

Key words: Cârullah, Musa Cârullah, Cârullah and Qur'an, Bigiyef

Atf İçin / Please Cite As:

Öztürk, H. (2020). Musa Cârullah'ın Kur'an anlayışı ve yorum metodu. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2010-2022.

Geliş Tarihi / Received Date: 03.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.05.2020

* Bu makale, yazara ait "Musa Carullah'ın Kur'an Anlayışı" adlı bildirinin (Öztürk, 2019)" gözden geçirilip genişletilmiş biçimidir.

** Doç. Dr. - Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hozturk@omu.edu.tr & hayrettin.ozturk55@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-6796-2122

Giriş: Konu, Amaç, Önem ve Yöntem

19. Yüzyılın başlarında Mısır'da Cemaleddin Efgânî, Muhammed Abduh; Hindistan'da Sir Seyyid ve Fazlurrahman ile hız kazanan modernist hareket, İslam âlimlerinin Kur'an'ın modern tefsirine olan ilgisini artırmıştır. Bunun Müslüman dünyasındaki sosyokültürel yapıdan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Yüzyıllar süren durgunluk ve gerilemeden sonra, bir yanda, hâlâ devam eden sömürgecilere karşı olan mücadele ve Müslüman topraklarının yağmalanması, diğer yandan da Müslümanların özlerini araştırarak kendine gelmeye çalışması modernist hareketlere zemin hazırlamıştır. Bu durum, Müslümanları entelektüel bakımdan manevi mirası inceleme ve değerlendirmeye yöneltmiş ve bu da Kur'an araştırmalarına ilgiyi beraberinde getirmiştir. Kur'an'a bu yeni yorum ve yaklaşımlar, Kur'an araştırmacılarının heyecanını artırmış ve Müslümanlarda bir kıpırdanmaya vesile olmuştur.

Bu kıpırdanış Rusya Müslümanları arasında ıslah hareketi olarak başlamış ve öncülüğünü de Kursavî, Mercânî ve Rızâeddin b. Fahreddin gibi âlimler yapmışlardır. Rusya'da müceddid hareketini geniş bir coğrafyaya yayan ise Kazanlı âlim Musa Cârullah¹ olmuştur.

Musa Cârullah, her şeyden önce bir aksiyon adamıdır. İslam dünyasının sorunlarıyla ilgilenmiş, okumuş, düşünmüş, üretmiş ve uygulamış, inkılâpçı, zeki, hür düşünen ve düşündüklerini de dile getiren bir düşünürdür. Taklitçiliğin arttığı, intihallerin çoğaldığı ve düşüncenin durma noktasına geldiği İslam dünyasında müceddid hareketinin öncüleri arasında yer almıştır.

Amacı İslam dünyasında fikrî bir inkılâp yapmak olan Cârullah, Müslümanların çağdaş sorunlarını Kur'anî perspektiften ele almaya çalışmış ve sorunların çözümünü Kur'an'a dönüşte görmüştür. Bu sebeple de onun Kur'an anlayışının tespiti önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu makalede meselelere çağdaş bir şekilde yaklaşmaya çalışan Musa Cârullah'ın öncelikle Kur'an'a nasıl bir değer atettiğini ve hangi perspektiften baktığını belirleyerek yorumlarının temelindeki Kur'an anlayışını ortaya koymaya çalışacağız. İkinci olarak; Cârullah'ın yorumlarında Kur'an'a yaptığı referanslarını, tefsirindeki metodunu ve takip ettiği yöntemi tespit ederek böylece onun ayetlerden ne şekilde yararlandığını belirlemiş olacağız.

Dolayısıyla çalışmanın konusu olan Musa Cârullah'ın Kur'an anlayışı, onun bu anlayış yönteminden hareketle İslam dünyasında fikrî bir inkılâp yapma arzusu ve Kur'an'a yönelik okuma biçimlerinin tespitine sağlayacağı katkı nedeniyle önem arz etmektedir. Çalışmanın bu önemine binaen Cârullah'ın Kur'an'ı yorumlama usulünü tespit amacıyla onun literal veya kültürel bir okuma mı ya da benzer bir ifadeyle selefi veya aklî bir okuma mı sergilediğini ortaya koymaya çalışacağız (bu okuma isimlendirmeleri konusunda bak., Eyüpoğlu ve Yıldız, 2016, s. 177; Eyüpoğlu, Düzenli ve Çoşar, 2017, s. 39-48). Bu amaca ulaşmamız sağlayacak yöntem literatür incelemesi; kaynakçada da belirttiğimiz üzere 10 adet eserine atfen yapılan irdelemeler olacaktır.

Musa Cârullah'ın Kur'an Anlayışı

Orta Asya'nın Büyük mütefekkirlerinden ve ilim adamlarından Musa Cârullah'ın yazdığı 6 ciltlik tefsiri, mealî ve Ahkâmü'l-Kur'an isimli eseri bugün mevcut olmadığından onun Kur'an anlayışını ve yorum yöntemini diğer kitaplarından yola çıkarak ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Musa Cârullah, her şeyden önce çok yönlü bir ilim adamıdır. O, hem kıraat-ı seb'â'yı bilen bir Kur'an hafızı, hem bir usulcü, hem fakih ve muhaddis olarak çeşitli alanlarda eserler vermiş bir düşünürdür. Onu bütün yönleriyle bir makalede ele alıp değerlendirmek takdir edilir ki mümkün değildir. Bu sebepten biz makalemizde onun Kur'an anlayışını ve onu yorumlama yöntemini ele alacağız.

Musa Cârullah'ın, Kur'an anlayışını veya yorum yöntemini dört esas/temel üzerine bina edebiliriz: Bunlardan birincisi; Kur'an ve Sünnet ilişkisine dair anlayışı, ikincisi; Kur'an'ın evrenselliğine dair bakış

¹ Son asırda yetiştirdiği büyük İslâm âlimi Musa Cârullah Bigiyef, 1875 yılında Kazan'ın Rostov-Don şehrinde dünyaya geldi. Kazan'da başlayan tahsilini, Buhara, Mısır, Hicaz, Hindistan ve Şam medreselerinde tamamladı. Tahsil hayatından sonra döndüğü memleketinde bir taraftan gazetecilik yaptı, diğer taraftan Rus Hukuk Fakültesi'ne devam etti. Burada başlayan ilmi, siyasi ve içtimai hareketlere öncülük etti. 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra da bu çalışmalarını on üç yıl sürdürdü. Yazdığı bir eserden dolayı tevkif edildi, eziyet ve işkencelere uğradı; Rusya'dan firar etmek zorunda kaldı. Sürgün denilebilecek bu hayatı, Çin, Afganistan, Hindistan, Finlandiya, Almanya, Türkiye, İran, Irak, Japonya ve Mısır'da geçti. 1949 yılında Kahire'de vefat etti. Musa Cârullah'ın tefsir, hadis, fıkıh ve usul ilimlerinin yanı sıra siyasi ve sosyal meselelere dair yüz civarında eseri bulunmaktadır (Görmez, 1999).

açısı, üçüncüsü; hür aklın hüccet/delil oluşuna yönelik görüşü ve dördüncüsü de ceditcilik/yenilikçilik konusundaki yaklaşımıdır.

Kur'an ve Sünnet Anlayışı

Musa Cârullah, Kur'an'ın; şeriatın aslı, ümmetin dayanağı, hikmetin kaynağı, aklın ışığı ve fikirlerin nuru olduğunu söyler. Ona göre Kur'an'ın ayetleri kesindir, akli hükümlere uygundur, geneldir, hiçbir mensuh değildir, her ayet, amel etmeyi zorunlu kılacak hüküm içerir. Kur'an, Allah'ın ilmi ve kelâmıdır, mahlûk değildir. Onun mesajı bütün insanlığa gelmiştir (Cârullah, 1998, s. 102-108).

Musa Cârullah'ın Kur'an anlayışında, Kitap ve Sünnet ön plandadır; yani o, şer'i delillerde sıralamaya özel bir önem verir. Bu konudaki anlayışını, "Ben Kur'an-ı Kerim ayetlerine ve Hz. Peygamberin sünnetine; fakihlerin mezheplerini, kelmacıların cedellerini, sufilerin hayallerini, felsefecilerin kıyaslarını, siyâsilerin hevalarını, sosyologların nazariyelerini (teorilerini) hiçbir surette takdim edemem" (Bigiyef, 1912, s. 39; Cârullah, 1907, s. 188) biçiminde Kur'an-Sünnet uyumuna (Çelik ve Eyüpoğlu, 2016, s. 35-64) önem verdiğini ifade etmektedir.

Hindistan'da bulunduğu sıralarda, orada ortaya çıkan hadis ve sünneti aslı kaynak olarak kabul etmeyen bir grubu eleştirmiş ve sünnetin önemini vurgulamak için Kitabı's-Sünne adlı eserini yazmıştır. 1938 senesinin Ocak ayında Mekke'de tanıştığı Ubeydullah Sindî (1862-1944) adlı Hindistanlı bir âlim ile birlikte İlhâmü'r-Rahman fî Tefsîri'l-Kur'ân adında, oldukça hacimli bir tefsir kitabı hazırlamışlardır. Cârullah, bu âlim sayesinde Şah Velîyyullah Dehlevî'nin (1702-1762) eserlerini çok yakından tanımış ve bunları Sindî ile birlikte okumuş, söz konusu olan tefsiri Dehlevî'nin metodu ile inşa etmiştir.

Cârullah, sünneti müstakil bir hüküm kaynağı olarak kabul eder. Hadislerin ise sıkı bir tenkide tabi tutulması gerektiğini savunur. Hadisin Kur'an'a arzına hassasiyet gösterir. Bu konuda dikkat çekici bir örnek olarak "Fakirlik övünç kaynağıdır" ile "fakirlik nerede ise küfürdür" hadislerini tahlil eder (Cârullah, 1914, s. 66).

Bigiyef, kendi yorumunun doğruluğunu teyit maksadıyla hadislerden de yararlanmıştır. Özellikle Allah'ın rahmetinin sonsuzluğu konusundaki yorumunda bunu görmekteyiz (Cârullah, 1996, s. 307-309). İlahi rahmetin umumiliğine delil olarak ileri sürdüğü hadislerden biri şudur:

"Rasûlullah'ın huzuruna Hevâzin kabilesinden bazı esirler getirilmişti. Bunlar arasında çocuğunu kaybeden bir kadın da vardı. Bu yüzden o, göğsünde biriken sütü sağarak başka çocuklara veriyordu. Daha sonra esirler arasında kendi çocuğunu buldu. Hemen alıp göğsüne basarak onu derin bir şefkatle emzirmeye başladı. Bunun üzerine Peygamber (a.s.) çevresindekilere "Şu anne kendi öz çocuğunu ateşe atar mı dersiniz?" diye sordular. Ashab-ı Kiram da "Hayır, ateşe atmamak için elinden gelen her şeyi yapar" karşılığını verdiler. O zaman, âlemlere rahmet olarak gönderilen İslam Peygamberi Hz. Muhammed (a.s.); "Yemin ederim ki Allah kendi kullarına bu annenin öz çocuğuna olan merhametinden çok daha fazla merhametlidir" buyurdular." (Aynî, tarihsiz, s. 100)

Kur'an'ın Evrenselliğine Dair Yaklaşımı

Kur'an'ın bir inanç, ibadet, muamelat (sosyal ilişkiler, siyaset, hukuk, bilim...) ve ahlak kitabı olarak mesajlarının çağlar üstü geçerlilik taşıdığı hususunu Musa Cârullah'ta da görmek mümkündür. Cârullah, Kur'an'ın evrenselliğini savunur ve buna Enfal suresinin 72. ayetini misal olarak verir. Ayet mealen şöyledir:

"İman edip de hicret etmeyenler ise hicret etmedikçe sizin onlara hiçbir koruyuculuğunuz yoktur. Bununla beraber eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aranızda anlaşma bulunan kavim aleyhine olmaksızın yardım etmeniz üzerinize borçtur."

Musa Cârullah, bu ayeti günümüz milletleri ve toplumları açısından değerlendirerek Türkiye-Rusya örneğini verir. Şöyle bir soru sorar: Farz edelim bundan sonra Rusya hükümeti, Türkiye devletine savaş açtı. Türkiye hükümeti o takdirde Rusya Müslümanlarından yardım isterse, bizim durumumuz ne olur?

Cârullah, bu soruyu Enfal suresinin 72. ayeti ışığında dört ihtimal çerçevesinde cevaplandırmaya çalışır:

- (1) Rusya Müslümanları, ya Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini inkâr ederek umursamaz bir tavır alır.
- (2) Ya iman etmekle beraber, Rusya Hıristiyanlarıyla birlikte olup Türkiye Müslümanlarına savaş açar.

(3) Ya da dininin gereklerini yerine getirip Türklere yardım ederler; Rusya ile antlaşmayı bozar ve onlarla savaşa katılmazlar. Devlet içinde büyük bir ihtilal çıkarırlar; ancak bu yolu tercih etmeleri, içinde bulunduğu şartlar icabı Rusya Müslümanları aleyhine kötü sonuçlar doğuracaktır.

(4) Veyahut da dört ihtimalin en garibi olarak, devletin antlaşma haklarını tamamıyla gözetip, Rus tarafından da Türk tarafından da ayrılıp tarafsız kalırlar. Ayeti kerimenin siyakına göre istisna, olsa olsa bu tarafsız kalma durumunu ifade edebilir” (Cârullah, 1997, s. 61-62). Cârullah burada kararın dini referanslara göre belirlenmesi gerektiğini ima etmektedir.

Musa Cârullah'a göre Kur'an, her devre, her sahadaki ihtiyaçlara cevap verecek hükümler içerir (Cârullah, 1998, s. 82-110). Meselâ; Ona göre, “Size ilimden pek az şey verilmiştir” (İsra, 17/85) hitabı yalnız Kur'an'ın indiği dönemdeki bedeviler için söylenmiş bir söz değil; insanlık ve medeniyetin her dönemi için söylenmiş geçerli olan bir hakikattir (Cârullah, 1914, s. 66). Öyleyse Müslümanlara düşen görev, geçmişe takılıp kalmamak, geleceği gösteren Kur'an'a dönmek, onda bugünü ve yarını aydınlatacak ışığı aramaktır.

Cârullah'ın, miras ve kadınların şahitliği konusundaki yorumları (Cârullah, 1933, s. 95-101) ve ilmi tefsiri bir ihtiyaç olarak görmesi, onun evrensel bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir (Görmez, 1999, s. 173). Cârullah'ın bu evrensel bakış açısı onu ayetlerin yorumunda genellemeci yaklaşımlara sevk etmiştir. Ona göre bütün ayetler geneldir ve her hangi bir sınırlandırmaya (tahsis) maruz kalmamıştır (Cârullah, 1998, s. 103). Buna örnek olarak “boyunduruk altındaki birini azat etmek” (Beled, 90/13) ayetini örnek olarak verebiliriz. Cârullah'a göre bu ayet, sadece köle azadını değil, “esirlikten, hapisten, borçluluktan ve ölümlerden” (Cârullah, 1933, s. 84) de azat olmayı kapsar.

Cârullah, tahsise karşı olmasına rağmen kendisi bazı genel ayetlerin yorumunda tahsise gitmiştir. Meselâ; “Ey İman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç size de farz kılınmıştır” (Bakara, 2/183) ayetinin kutuplarda yaşayan Müslümanları kapsamadığını, gün oluşmadığı için oruç tutmanın oradakilere farz olmadığını söylemiştir (Cârullah, 1975, s. 115-116, 119-120).

Musa Cârullah, Kur'an'ın önceden yapılmış yorumlarının, bugünün ihtiyaçlarına cevap veremeyeceği kanaatinde. Öncekilerin yorumlarını takip etme yerine Kur'an'a başvurulmalı ve o yeniden yorumlanmalıdır. Ona göre akıl, her hakikatin mizanıdır (Cârullah, tarihsiz, s. 9; Görmez, 1999, s. 82).

Hür Aklın Hüccet/Delil Oluşu

Musa Cârullah'a göre bir Mümine iki kaynak yeterlidir: Bunlardan biri; Kâinat kitabı, diğeri de Kur'an'dır. İnsanın kurtuluşu bu iki kitaptan azami derecede istifade etmesine bağlıdır. Kâinat kitabının öğreticisi akıl ve içtihat melekesidir. Musa Cârullah'a göre Kur'an, fikir hürriyetine büyük bir serbestlik tanır. “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Kur'an'a nispetle okyanustan bir katredir” (Cârullah, 1933, s. 5) der.

Cârullah, doğru anlamaya bizi götürececek şeyin hür akıl olduğunu, bu sebepten hür aklın ilahi bir hüccet/delil değeri taşıdığını söyler (Bigiyef, 1912, s. 36, 41, 78; Görmez, 1999, s. 102). Onu hakikatin terazisi olarak görür (Cârullah, tarihsiz, s. 9) ve Peygamber gönderilmeden de aklın nuru ile şeriatın bütün ilkelerine ulaşabileceğini (Cârullah, 1998, s. 98) söyler. Bunun için de “tutkunluktan kurtulma” kavramını sıkça kullanır. “Akılda, fikirde, fehm (anlayış) ve hürriyet mesleğine sülûk ettiğini” (Bigiyef, 1912, s. 37) söyler. O amacını kısaca: “Maksadım efkâr-ı İslamiyyede inkılâp hareketleri yaratmaktır” (Cârullah, 1975, s. 12) şeklinde özetler.

Musa Cârullah, “aklın azatlığı (hürriyeti) sayesinde medeniyet dünyasının terakki ettiği; aklın tutkunluğu sebebiyle de İslam âleminin gerilediği” (Bigiyef, 1912, s. 35) kanaatinde. Ona göre esas ilke “nakl-i sahih ile akl-ı sarîh'in uyumu” (Cârullah, 1907, s. 191-192) ve Müslümanların Kur'an'ın içeriğiyle doğrudan buluşabilmesidir (Cârullah, 1933, s. 5). O, İslâm'ın dinamik kuvvetine inandığını, bilgi ile eylemin buluşmasına önem verdiğini, içtihat kapısının kapanmasının İslâm'ın duraklamasına sebep olduğu için dini meseleler üzerinde düşünmeyi engellediğini, yeni bir şey düşünmeyen kafaların durup donduğunu, yerinde sayanın ilerlemediğini (Bigiyef, 1912) ifade etmiştir. O bu görüşleri doğrultusunda, Arap şairi Ebû'l-Alâ el-Maarrî'den pek çok beyit nakleder (Cârullah, 1975, s. 151).

Tecdit Anlayışı

İslam'ın başlangıcından beri tarihin her alanında ortaya çıkan problemlere, İslam'ın evrensel mesajını esas alarak yeni çözümler getiren ve içtihat adı verilen düşünce geleneğini temel kabul eden Musa Cârullah, İslam'ın her asırda hayat ile olan irtibatını kurma sadedinde içtihadı büyük önem vermiştir (Cârullah, 1907, s. 28, 62).

Musa Cârullah, hem hayatında hem de ölümünden sonra, olumlu ya da olumsuz anlamda bir reform hareketi içinde gösterilmeye çalışılmıştır. Meselâ; 1911 yılında Hâşim Nâhid, "Türkiye İçin Necât ve İtilâ Yolları" adlı eserinde onu Martin Luther'e benzeterek şöyle der: "Hıristiyanlar içerisinde hakikatperest bir müceddid çıktı, İncil'i tercüme etti ve İncil'i anladıkları dakikadan itibaren Allah'ın vekili gibi gözüken papazlar küçülüp İncil'in ilâhî yükselmeye başladı. Nihayet fikrin ve vicdanın esaretini kırmaya muvaffak oldular. İslamiyet'in Luther'i de şimdi Asya'da zuhur etti. Bu müceddid, Kazanlı Musa Bigiyef'tir" (Nâhid, 1911, s. 213).

1913 yılında İngiliz yazar Williams, Musa Cârullah hakkında "Müslümanların Luther'i" başlıklı bir makale kaleme alır. Makalede Cârullah'ın İslâmî bir reform hareketi başlattığını, bu hareketin bütün İslam dünyasına yayılacağını iddia etmiş ve onun Müslümanların Luther'i olacağı fikrini ileri sürmüştü (Togan, 1947).

Bu değerlendirmeler, Musa Cârullah'ın hasımları tarafından da aleyhine kullanılmıştır. Oysa Musa Cârullah, "efkâr-ı İslamiyyede bir inkılâp hareketi meydana getirmek" gibi bir gayesi olsa da, (Cârullah, 1911, s. 12) reform, dinde ıslahat ve İslam'ı medeniyete tatbik etme gayreti onun en hoşlanmadığı ifadelerdir. "Büyük Mevzularda Ufak Fikirler" adlı eserinde "Hiçbir meseleyi kuru iddia olsun diye yahut reformatörlük hevesiyle yazmadım" (Cârullah, 1914, s. 92) der.

Bir başka yerde; "Benim nazarımda İslamiyet, ıslahat-ı diniyyelerin hiçbirine muhtaç değildir. İctimai, dini ve siyasi hastalıklar İslamiyet'te değil, bizim özümüzdedir. O öldürücü hastalıklardan arınmak için çarelerini aramak elbette lazımdır. Hıristiyanlık dünyasında reformasyon devri vardı. Lakin İslam tarihini Hıristiyanlık tarihine taklit ettirmek doğru değildir" (Cârullah, 1914, s. 92) der.

Musa Cârullah, Kur'an, sünnet, icma ve kıyas gibi İslam'ın en temel kaynakları hakkında yeni fikirler ileri sürmüştür. Ancak, Musa Cârullah'ın birçok konuda diğer yenilikçilerden farklı bir çizgide yer aldığını söylemek mümkündür. Burada Musa Cârullah'ın yenilikçiliğinin gelenek üzerine dayanan bir yenilikçilik olduğunu ifade edenler olmuştur (Doğan, 2002, s. 129).

Musa Cârullah'ın, ceditçi bir geleneğe sahip olduğu doğrudur. Bir müceddid, üç esasa başvurur: Tatbikat, yorum ve kaynak. Tatbikat eleştirildiğinde yoruma gidilir. Yorumun arkasında ya bir ayet ya bir hadis vardır. Böylece yorum sizi kaynağa götürür. Tarihselliği de bu okuma biçimi olarak yorumlamak mümkündür (tarihsellik konusunda geniş bilgi için bakınız: Eyüpoğlu ve Yıldız, 2014, s. 97-130). Buradan hareketle Musa Cârullah'ın mutlak manada yenilikçi bir ruha sahip olmadığı, daha doğrusu yeni durumları dikkate alma anlamında gelenekçi çizgiye daha yakın olduğu dile getirilmektedir. Meselâ; mirasla ilgili konularda, çok açık ve net bir biçimde miras hükümlerini savunmaktadır. Onun için Kur'an'ın ayetlerinin anlaşılması önemlidir. Bu sebepten onu gelenekselci sınıfa koymanın daha doğru olacağını savunanlar olmuştur. Musa Cârullah'ın, Kur'an'ı evrensel bir metin olarak okuduğunu; bu okumayı da bir usul içinde gerçekleştirdiğini; bu usulün de usul tarihimizin var olan ve Ebu İshak eş-Şatibî ile sistemleşen gâî/amaçsal yorumculuk olduğunu ileri sürenler de söz konusudur. Diğer taraftan kadınlar hakkındaki yorumları, ilahi rahmetin umumiliği meselesi, neshi kabul etmemesi, oruç vb. konulardaki yorumlarından hareketle onu modernist yaklaşım sergileyenlerin sınıfına da dâhil edebiliriz. Cârullah'ın görüşlerinde bunların hepsine referans bulmak mümkündür (Literal ve kültürel yaklaşımları birleştiren bir yorum konusunda bak., Eyüpoğlu ve Yıldız, 2016, s. 163-198).

Musa Cârullah'ın Yorum Yöntemi

Cârullah, yönteminin esasının bazı dini kitaplarda yer alan asılsız şeylerden İslâmiyet'i arındırma amacına hizmet etmek (Cârullah, 1975, s. 47) olduğunu söyler. Dini, hurafelerden arındırma çabasında bazı tenkitlere maruz kalacağını ancak bu konuda mazur sayılması gerektiğini şu cümlelerle ifade eder: "İslâmiyet'i hurafelerden arındırmak için büyük cesaretle yahut delilikle, İslâm âlimlerinin çoğunluğuna ve büyüklerine hücum edersem ilim ehlinin gözünde mazur görüleceğini ümit ederim" (Cârullah, 1975, s. 48).

Musa Cârullah, pek çok eserinde Kur'an ayetini, klasik yorumlara aykırı bir şekilde yorumlamıştır. Fakat yorum yöntemi hakkında fazla açıklayıcı bilgiler vermemiştir. Buna rağmen yazdığı eserlerden yöntemi hakkında bazı bilgiler elde etmek mümkündür.

Musa Cârullah'a göre Kur'an, şeriatin aslı, ümmetin dayanağı, hikmetin kaynağı, aklın ışığı, fikirlerin nurudur (Cârullah, 1998, s. 103-104). Cârullah, ayetlerin sosyo-kültürel koşullar göz önüne alınarak tefsir edilmesi taraftarıdır. Meselâ; kutuplarda oruç tutma konusunu buna örnek olarak verebiliriz. Bu fikrini de Kur'an'ın icazından ve mantikî açıklamalarından yararlanarak temellendirmeye çalışmıştır.

Cârullah, ilke olarak te'vile karşı olduğunu müteaddit yerlerde zikretmiştir. Ona göre Kur'an'da yer alan ifadeler, umumi kapsamlıdır (Cârullah, 1998, s. 103-104). O, zahiri manaya hamledilmesi gereken bir ifadeyi te'vil yoluyla eğip bükmenin doğru olmayacağını söyler (Cârullah, 1998, s. 103-104) ve "benim tefsirim, te'vil zahmetlerinden ve Kur'an-ı Kerim'in muciz nazımlarını ıslah etme iddiasından inşallah tamamıyla beridir" der (Cârullah, 1975, s. 53; 1998, s. 103-104). O, te'vili istisna kabul eder ve asıl olarak lafızların zahiri anlamlarını (Cârullah, 1998, s. 103-104) esas alır. Fakat hakiki anlamı terk etmemek kaydıyla te'vile de başvurulabileceğini söyler. Onun kabul etmediği te'vil, hiçbir yöntem, kural ve ilke tanımayan gelişigüzel yorumlardır. Yani dilin ve örfün delaletiyle anlaşılacak hakiki manaları nefyetmek her zaman günahdır (Cârullah, 1914, s. 28-29). Meselâ; melekleri, tabiat kuvvetleri olarak te'vil etmek ve İsrâ mucizesini rüya ile te'vil etmeyi doğru bulmamakta ve eleştirmektedir (Cârullah, 1914, s. 29, 74-75). Bu kurallara dikkat edilmek kaydıyla te'vil yapılabilir ve kendisi de Zülkarneyn'i kelime manasından esinlenerek (iki boynuzlu) "din ile medeniyeti birleştiren hakim bir hâkim" ve Ye'cûc ve Me'cûc'u "yeryüzünde her yerde ve zamanda bulunabilecek zararlı insanlar" olarak yorumlar (Cârullah, 1933, s. 23, 32). *Bu yaptığı te'villerle lafızların ardındaki mananın önemli olduğuna vurgu yapar.* Böylece birçok noktada geleneksel yorumlara itiraz ederek kendi yorumlarını ortaya koymaya çalışır. Ona göre şer'i nassların (şeriatin dayanağı olan ayet ve hadislerin lafzî anlamlarının) delaleti ve ifadesi, sınırlandırılmayacak kadar geniştir (Cârullah, 1975, s. 199; 1914, s. 28). Mesela o, boşanma meselesinde, nikâhın gaye ve faydalarının ortadan kalkması, eşlerin her ikisi için de boşanma mazereti sayılabileceğini belirtir ve her halde boşanma meselelerini, sadece kanunların lafzî yorumu yahut fıkıh kitaplarının farazieleriyle değil de, ailenin durumuna ve sosyo-kültürel koşullara göre çözüme bağlamanın daha makul olduğunu savunur (Cârullah, 1933, s. 96). Aynı şekilde mirastaki farklılığı da salt hukuki farklılık olarak değil de ihtiyaçların farklılığı olarak ele alır. Sosyal hayatın nizamı ve esasları değişirse, kadın mirastan erkek kadar hatta daha fazla miras alabilir. Şartlar değişirse lafızların ruhuna uygun olacak hüküm uygulanır (Cârullah, 1933, s. 98). Bu türden bazı yaklaşımları nedeniyle yukarıda değindiğimiz gelenekçi çizgiye yakınlığının yenilikçiliğe kaydığı anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle Cârullah mevcut sosyo-kültürel koşullara göre yaklaşımına ya gelenekçi ya da yenilikçi çizgide yön vermiş olmaktadır.

Cârullah, *harfî (birebir) çeviri ile serbest çeviri* arasında belli seviyeyi yakalamış bir müfessirdir. Onun iki çeviri yöntemini de hassas bir biçimde mezcettiği söylenebilir. Muhkem ayetlerde birincisine (harfî çeviriye), müteşabih ayetlerde ikincisine (serbest çeviriye; te'vile) daha yakın olduğunu söylemek mümkündür. Ama o, her şeyden önce ayetten Allah'ın asıl maksadının ne olduğunu bulmaya ve anlamaya çalışmıştır (Demirci, 2015, s. 67-92). Ayetler hakkında düşünme meydanının geniş olduğunu, ayetlerin farklı şekillerde yorumlanabileceğini, bir insanın bir mana anlarken, diğerinin bin mana anlayabileceğini söylemesi, çok anlamlılığı kabul ettiğini göstermektedir (Cârullah, 1975, s. 225). Mesela; "ruh" kelimesi Cârullah'a göre; "Kur'an", "ruh" ve "Cebrail" anlamlarının üçüne de gelebilir; bu "ruh" kelimesiyle her üç mana da anlaşılabilir (Cârullah, 1998, s. 107-108).

Musa Cârullah, te'vili iki kısma ayırır; Kelamcıların te'vili ki, bu te'vilde ayetler, zahiri anlamlarından uzaklaştırılır. Diğeri ise, tasavvufî te'vil ki bu te'vilde ise zahiri anlam tamamıyla terk edilmez ve mutasavvıf, zahirin kılavuzluğuyla ikinci bir manaya ulaşır. Musa Cârullah'a göre, zahiri anlamdan uzaklaşmamak kaydıyla Kur'an'ı te'vil etmek caizdir. O kelamcılarının te'vilini lafzi manadan uzaklaştığı için doğru bulmaz (Sabri ve Cârullah, 1996, s. 356-357). Ancak zaman zaman bu görüşüne aykırı olarak onun Kur'an ayetlerini parçacı bir yaklaşımla tefsir ettiğini, lafzın zahiriyle bağdaşmayan yorumlarda bulunduğunu yani te'vile başvurduğunu, Arap dilinin gramer kurallarını zorladığını söyleyebiliriz. Abese suresine yaptığı tefsiri buna örnek verebiliriz.

Musa Cârullah'ın, bazen lafız-maksat uyumu açısından; bazen metinsel-tarihsel bağlamı dikkate alarak; bazen bütünselliğe-tikelliğe bağlı kalarak ve bazen de özneliğe-nesneliğe meylederek yorum yaptığı anlaşılmaktadır. Bu onun o anki sosyo-kültürel koşulları dikkate almasından kaynaklanmış olabilir. Bazen

de ilkelerine ters düştüğü ve kendisiyle çeliştiğı görölmektedir. Bu çelişkilerin olması doğal karşılanabilir. Zira sancılı bir dönemin sancılı bir mütefekkiridir. Birçok alanla meşgul olmuştur. O, hem bir düşünce ve fikir adamı, hem de usul, furû, ahlak, maneviyat ve tabiat ilimleriyle meşgul olmuş bir düşünürdür. Böyle düşünürlerin sorun-çare arasındaki gerilime girmeleri nedeniyle cesur yazma eğilimleri ve bu nedenle de hataya düşmeleri makul karşılanabilir.²

İki insanda tutarsızlık aramamak lazımdır: Biri gönül adamı, diğeri de eylem adamıdır. Çünkü bunların lüks düşünceye vakitleri yoktur. Tutarsızlık her zaman olabilir. İki kapak arasına giren hiçbir kitap yoktur ki insanoğlu orada kısmen de olsa bir çelişki görmesin.

Musa Cârullah'ın Klasik Anlayışa Aykırı Yorumları

Abese Suresi

Musa Cârullah, Abese suresindeki ilk ayetlerin, Hz. Peygamber'i azarlama ve kınama anlamı içermediğini; aksine Hz. Peygamber'in bu ayetlerle övüldüğünü iddia etmiştir. Ona göre Hz. Peygamber Abdullah b. Ümmi Mektum'u sadece birkaç saniye bekletmiştir. "Abese" ve "Tevella" kelimelerindeki gaip zamiri, kinayeli olarak malı ve nesebi ile böbürlenene, hak ve hidayetten kendini müstağni gören mütekebbir kişiye racidir. 17. Ayette "Kabrolası insan! Ne inkârcıdır" ifadeleri de buna delalet etmektedir. Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in (olumlu olan) iki şeyden birini bırakıp diğeri ile uğraşmasını yüz çevirme (tevellî) olarak değerlendirmez. Zira yüz çevirme (tevellî) ifadesi görevden kaçmak ve sırt çevirmek anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber mütekebbir ve müstağni kimselere yöneldiğinde görevini yerine getiriyor ve Kureyş'in ileri gelenlerine hidayete ererler ümidiyle mesajını tebliğ ediyordu.

Abese suresiyle ilgili Cârullah'ın görüşlerine aykırı pek çok rivayet vardır. Bu olayı açıkça ortaya koyan rivayetleri, sebebi nüzulleri nasıl değerlendirmeliyiz? Hz. Peygamberi uyaran birçok ayeti kerime var. Hz. Peygamber hata yapabilir. Ama onun hatası hemen düzeltilir. Zaten onun sorumluluğu da bu demektir. Ayrıca dil açısından da fevkalade bir zorlama vardır. "en cæbu'l-e'mâ" diye devam ettiğimiz zaman "abese"nin failini Mekke'nin eşrafına göndermemiz mümkün değildir.

Kadının Şahitliğı

"Ve'steşhidû şehâdeyni min ricâliküm...; erkeklerinizden iki kişiyi de şahit tutun..." Bakara suresinin 283. ayetindeki şahitlik "şehâdet" değil, "istişâd"dır (şahit olmaya devam etme). Burada vurgu "eda" sırasındaki şahitliğe değil, akdin kuruluşu sırasındaki "tahammül" şahitliğindedir.³ Aksi takdirde "velâ ye'be's-şühedâü izâ mâ du'û; şahitler çağrıldıklarında kaçınmasınlar" (Bakara, 2/282) ayetine gerek kalmazdı.

Kısaca kadının şahitliğı hususunda Musa Cârullah klasik anlayışa karşıdır. Ona göre; eğer kadınların şahitliğinde akıllarının noksanlığı sebep teşkil ediyorsa, bu anlayışa göre kadınların rivayet ettiğı hadislerin de kabul edilmemesi gerekirdi. Kaldı ki şahitlik, iki kişinin haklarını korumaya yönelik iken hadislerde rivayet edilen hükümler, bütün ümmetin haklarını kollamaya yöneliktir. Hadis Usulü ilminde kadınların rivayet ettiğı hadisler, erkeklerinki gibi makbuldür (Cârullah, 1933, s. 99).

Cârullah'a göre tıpkı erkekler gibi kadınlar da şahitlik ehliyetine haizdir. Ancak kadınlar, mahkemeye davet edilerek sorguya çekilme gibi külfetlerden muaf tutulmuşlardır. Külfet zorunlulukları yoktur (Cârullah, 1933, s. 100).

Hiçbir yerde kadın erkek arasında bir ayırım yoktur. Buradaki şahitlik hususundaki durum mahkemelerde, hâkimler huzurunda, hasım tarafların davalarındaki münakaşaların içinde olmak, sıkıntılı bir durum olduğı için Kur'an-ı Kerim, kadınları şahitlik görevinden muaf tutmuş olabilir. Dolayısıyla bu sınırlamada kadın açısından bir mahrumiyet değil, onlara karşı büyük bir saygı söz konusudur. Bu ise bir noksanlık değil, fazlalıktır (Cârullah, 1933, s. 100).

² İslam dünyasında sıkıntılı dönem düşünürlerinin malum problemlere değinme nedeniyle kendi özel hayatlarını da tehlikeye atarak hapse girdikleri bilinmektedir. Birçok örnekten biri olarak burada İmam Serahsi hatırlanabilir (Yüksek, 2019, ss.621-622). Hapis gerekçesi de yönetimin halka yüklediğı vergilerin miktarına itiraz etmesidir. Zira İslam'a göre adil olmayan yani insanın gücünü aşan mükellefiyetlerin yüklenmesi kötülüktür ve kötülüğe elle müdahale ilk meşru tepki biçimidir, hatta bu emri bi'l-ma'rufur (Yüksek, 2018, ss.363-373). Usul ve furûa ait görüşleri incelendiğinde, inandığı değerlerden taviz vermeyen diğere meşhur bir örnek olarak Taberi de burada zikredilebilir (Yüksek, 2015, s.463).

³ Klasik Fıkıh kitaplarında, tahammül şahitliğı ve eda şahitliğı olmak üzere iki tür şahitlikten bahsedilmektedir. Herhangi bir akdin kuruluşu (inşa) sırasında şahit bulundurmak ya da akdin gerçekleşmesine tanıklık etmek "tahammül şahitliğı"; herhangi bir ihtilaf vukuunda, daha önce şahit olduğı durumu beyan etmek ise "eda şahitliğı"dır. Buna göre adeta kişi, bir akdin gerçekleşmesinde tanıklık edince tanıklık ettiğı şeyi üstlenmekte ve bunu muhafaza ile yükümlü olmakta; ihtilaf vukuunda ise daha önce üstlendiğini, yüklediğini, tanıklık ettiğini doğru olarak ortaya koymaktadır.

Kadınlar Hakkındaki Diğer Görüşleri

Cârullah, kadının yaratılışı konusunda Müslümanlar arasındaki kadının erkekten yaratıldığına dair düşüncenin yanlış olduğunu vurgular. Ona göre bu düşünce Tevrat kaynaklı olup İslami değildir. Malum görüş Samilerde ve Tevrat'ta kadının erkekten yaratıldığına dair düşüncenin yansımasıdır (Cârullah, 1933, s. 21-22; Ulaş, 1993, s. 20-21). Cârullah'a göre Allah erkeği neden yarattı ise kadını da ondan yaratmıştır (Cârullah, 1975, s. 49-51).

Peçenin İslam'dan değil, örf ya da adet kaynaklı olduğunu, başörtüsü ile ilgili ayetlerin yüz ve elleri içermediğini belirtir (Cârullah, 1933, s. 36-37).

İslam'da kadının başkanlık dâhil tüm siyasi haklara sahip olduğunu söyler. Bu görüşüne delil olarak Belkıs örneğini verir ve konuyla ilgili ayetleri delil gösterir (Cârullah, 1933, s. 57-58).

Kutuplarda Oruç

“Ey İman edenler! Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye size de farz kılındı.” (Bakara, 2/183) ayetinde orucun ayı ve günlerinin sayısı belirtilmemiş, farziyeti zikredildikten sonra orucun ruhsatları üzerinde durulmuştur.

Cârullah, “Soğuk mıntikalarda veya kutuplara yakın bölgelerde Müslümanlar yerleşmiş diyelim. Gündüzleri 3-4 aydan 7-8 aya kadar uzun olan o yerlerde Ramazan orucu veya mutlak anlamda oruç farz olur mu?” şeklinde farazi bir soru sorar. Cârullah'ın; “cevabı olmayan üç mesele”den birisi olarak kabul ettiği bu soruya yanıtı da te'vil götürmeyecek kadar sarıhtir. O yerlerde oruç farz değildir, zira oruç sayılı günlerde farz kılınmıştır. Gündüz ve gecesi bir yıl olan kutuplarda veya gündüz ve geceleri haftalar, aylar süren soğuk bölgelerde belirli gün olmadığı için, (eyyâmen ma'dûdât) gerçekleşmediği için, oralarda ikamet eden insanlar orucun farziyeti hitabından, mekan hususiyetindeki eksiklik nedeniyle elbette istisna edilmiş olur.” (Cârullah, 1975, s. 49-51) Aynı soruyu namaz açısından ele alan Cârullah, namazın varlığına esas teşkil eden vakit her durumda vardır. Vaktin tahakkuku için Güneşin doğması veya batması gibi itibari durumların gerçekleşmesi şart değildir (Cârullah, 1975, s. 84). 24 saatten ibaret devresi olmayan yer bulunmaz. Kutupta, ekvator da olsa bir gün 24 saattir. Bu sebeple 24 saat sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı gibi evrelere taksim edilerek namaz kılınabilir (Cârullah, 1975, s. 84).

Cârullah'ın, “ibadetlerin de vakitlere bölünmesi kolaylık içindir, yoksa vakitlerin kendilerinde hususi bir ehemmiyet yoktur. Beş vakit namazın vücûbuna vakitlerin sebebiyeti de yoktur.” Bu görüşüyle İslam Hukukçularının “vakitlerin, namazların sebebi olduğunu” kabul eden anlayışlarına muhalefet eder. Cârullah'ın namaz vakitleriyle ilgili gerekçeleri, oruç için geçerli olmaz mı? Cârullah, kendisine yöneltilceğini tahmin ettiği bu soruya şöyle cevap verir: “Namaz vakitlerini takdir suretiyle tayin ederek amel etme her ne kadar meşru ise de oruç meselesi buna kıyaslanamaz. İkisinin arasında gayet büyük fark vardır. Zira namazda asıl olunan sürekliliktir. Oruçta ise asıl olan adem yani yemenin yokluğudur. Zira helal yiyip içmek, her dakika ve her saniyede mubahtır. İmsak vakti ise geçicidir, geçiciliğin vücuduna da devamına da delil aramak zorunludur. Şâri tarafından gösterilmiş olan hudut dairesinde bir şeyin/ibadetin devamı mümkün değil ise kul, ihtiyarıyla veya hevesiyle tayin kılınan hudut dairesinde o şeye/ibadete devam edecektir ki bu da farz bir ibadet olamaz.” (Cârullah, 1975, s. 116)

Allah'ın Rahmetinin Umumiliği Meselesi

Musa Cârullah'ın bir başka farklı görüşü de Allah'ın rahmetinin mümin-kâfir herkesi kapsadığı, cehennemdeki azabın ebedi olmayıp, belirli bir süre olduğu dolayısıyla ahirette tüm insanlığın kurtulacağı hususudur (Cârullah, 1909, s. 716-720).

Cârullah'ın bu görüşlerine İstanbul'da bulunan Şeyhü'l-İslamlık makamı karşı çıkmış ve bu konuda, lehte ve aleyhte pek çok reddiye yazılmıştır. Bu reddiyelerden biri de Mustafa Sabri Efendi'nin, “Yeni İslam Müctehidlerinin Kıymet-i İlmiyesi”dir (Sabri, 1916, s. 164).

Meselenin esası şudur; bilhassa kâfirler için azabın ebedî olup olmamasıdır. Bu konuda sahabe döneminden itibaren pek çok görüş ortaya atılmıştır. Bu konuda en toplu malumatı İbn Kayyim el-Cevzî vermektedir. O, Hâdî'l-Ervah adlı kitabında azabın ebediliğini savunanlarla buna karşı çıkanların delillerini detaylı bir şekilde yazmaktadır (Fahredden, 1910, s. 16). Burada zikredildiği şekliyle; azabın ebedî olduğunu savunanların delillerinin başlıcaları şunlardır:

- a) Kur'an'da kâfirlerin ebedi azap görecekleri konusu, *bulûd* ve *ebed* kavramlarıyla dile getirilmiştir. Yine Kur'an'da geçen *abkâb*'dan (Nebe, 78/23) kasıt azabın sonsuz devirler boyu devam edeceğidir.
- b) Allah'ın azapla ilgili vaadinden dönmesi mümkün değildir. Azabın bir müddet sonra kesilmesi vaatten dönmek demektir.
- c) İlâhî rahmet, ahirette sadece müminlere tahsis edilmiştir.
- d) Azabın ebedi olacağı konusunda Ehli Sünnet âlimleri ittifak etmişlerdir (Yavuz, 1991, s. 302-309).

Azabın ebedi olmadığını söyleyenler arasında ise; Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Amr, Abd b. Humeyd, Şa'bî, İshak b. Râhuye, Cehm b. Saffan, Ebû Huzeyl el-Allâf, Mevlana Celâleddîni Rûmî, İbn Teymiye, İbn Kayyım el-Cevziyye ve İsmail Hakkı İzmirli'yi sayabiliriz (Yavuz, 1991, s. 305; Hasan, 1983, s. 473-474; İzmirli, 1341).

Allah'ın vaadinden dönmesinin Arap lügatinde sözden dönme veya yalan anlamına gelmediğini ifade eden Cârullah, vaadden dönmenin mümkün olabileceğini iddia etmektedir. Cârullah'ın bu görüşünün kaynağı Muhyiddin İbn Arabî'nin Futuhâtü'l-Mekkiye'sidir. Cârullah, görüşüne delil olarak ileri sürdüğü ayetlerden biri de Hûd suresi 11/107 ayeti ("Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklar. Ancak Rabbin (çıkarmayı) dilerse (o) başka. Çünkü Rabbin istediğini yapandır") ile İbrahim suresi 14/48 ayetidir ("O gün yer başka yere gökler de (başka göklere) değiştirilir. Hepsi tek ve kahredici yüce Allah'ın huzurunda durur"). Bu ayetler, azabın ebediliğinin "gökler ve yer devam ettikçe" şartıyla kayıtlığından söz eder. Cârullah, Kur'an'da mutlak olarak ebediyet ifade eden "*bulûd*" kelimesini, "yerler ve gökler devam ettikçe" ibaresiyle sınırlandırır, böylece hem azap hem de azabın ebediliği Allah'ın dilemesi ve belirli bir müddetle kayıtlanmış olmaktadır. Onun hulûd ve ebed kavramına getirdiği bu sınırlılık anlayışı, iki kelimenin lügat ve istilâh anlamları açısından da doğrudur. *Hulûd ve ebed* kavramları, Arap lügatinde uzun müddet beklemek veya uzun süren bir zaman dilimini ifade etmektedir (İsfehânî, 2010, s. 93-94, 502-503; Yavuz, 1991, s. 308).

Cârullah, Ehli Sünnetin bu meseleye yaklaşım tarzını eleştirmekte ve onların, haddi aşanların⁴ ve kasten adam öldürenlerin⁵ ebedi olarak cehennemde kalacaklarını bildiren ayetleri te'vil ettiklerini ancak küfür hakkında olanları te'vil etmediklerini ifade etmektedir.

Cârullah, "gökler ve yer var olmaya devam ettikçe onlar orada sürekli kalacaklardır" ayetinden, azabın bir gün sona ereceğini söylerken ancak bu ayetten hemen sonraki ayette de cennetlikler için aynı ifade kullanılmakta, fakat Cârullah buna hiç temas etmemektedir. Eğer bu ifadeden ebediyetin olmayacağı anlaşılacaksa, bunun sadece cehennemlikler için değil, cennetlikler için de geçerli olması gerekirdi. Uzun Günlerde Oruç adlı eserinde Cârullah, Arapların, "gökler ve yer var oldukça" ifadesini, ebediyetten kastın sonsuzluk olmadığına delil getirdiklerini ifade etmektedir (Cârullah, 1975, s. 41). Neticede azapta ebediliği ileri sürenlerin delillerinin daha isabetli olduğu söylenebilir.

Kadının şahitliği, kutuplarda oruç tutma vb. fikhî konularda Cârullah'ın açıklamalarını değerlendirirken şu hususu göz önünde bulundurmak gerekir. Bu gibi ahkâma yönelik konuların birincil kaynakları elbette Kur'an ayetleridir. Fakat Kur'an'ın anlaşılması, yorumlanması ve ondaki çeşitli hükümlerin ortaya çıkarılması belli bir usul çerçevesinde gerçekleştirilmelidir. Söz gelimi bir ayetin manalarının incelenmesi, ondaki inceliklerin ortaya konulması ayrı bir çalışma; bir ayetten dinî hükümler çıkarılması ayrı bir çalışmadır. İslam geleneğinde bu çalışmalar iki farklı ilim dalı tarafından yürütülmüştür. Birincisi tefsir ilmi, ikincisi de fıkıh ilmidir. Her iki ilmin kaynakları inceleme ve değerlendirme biçimlerindeki farklılıkları ve orijinal yönleri gözden kaçırmamak gerekir. Mesela yukarıda sözü edilen Abese suresinde geçen ayetlerdeki maksadın ne olduğunun ele alınıp incelenmesi, yine Allah'ın rahmetinin umumi oluşu meselesi tefsir ilminin konusudur. Buna ilaveten kadının şahitliği ve kutuplarda oruç gibi meseleler, fıkıh ilminin ele alması gereken konulardır (Demirci, 2010, s. 199-214; Demirci, 2017, s. 21-46). İster genel olsun ister güncel olsun ele alınan konudan sağlıklı sonuçlara çıkarmak için bu genel usule dikkat edilmesi gerekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Musa Cârullah, Müslümanların içinde bulunduğu ilmi, içtimai, siyasi, askeri ve iktisadi geri kalmışlığın; ahlaki yozlaşmanın sıkıntısını çeken; bu sorunlara iyi niyetle çözüm üretmeye çalışan, taklide karşı içtihadı savunan bir İslam âlimidir.

⁴ "Kim de Allah'a ve onun elçisine karşı gelir, Onun sınırlarını aşarsa, Allah onu ebedi kalacağı ateşe sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır". Nisa, 4/14.

⁵ "Her kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası, içinde ebedi kalmak üzere cehennemdir". Nisa, 4/93.

Musa Cârullah'a göre İslam dünyasında, içtihat serbestliği ortadan kalkıp fikrî tembellik ve taklit yaygınlaştığı için gerileme başlamıştır. O, içtihadı önem vermiş, iman-amel ilişkisine bir dinamizm getirmiştir. Hayatiyet kazanmayan, davranışa yansımaya imana itibar etmemiş ve ahlaki olmayan bir imana da fazla değer vermemiştir.

Cârullah, çağının tek fikir ve düşünce adamı değildir. O bir hareketin içindeydi ve bu hareketin içinde başkaları da vardı. Cârullah'ı mensubu bulunduğu kadro ile tanımak durumundayız. Amacımız, günümüz problemlerine çözüm getirmek olduğu için yakın geçmişin fikir ve düşünce adamları içinden günümüze ne kadar çok isim taşınabilirse, kültür hayatımız o nispette güçlenir ve daha hızlı kalkınabilir. Bir adım daha ileri giderek ifade edecek olursak, Türk-İslam dünyasının yakın geçmişindeki tüm akımlarını, onları eleştiren karşı akımlarla beraber öğrenmek çok yararlı olacaktır.

Musa Cârullah'ın görüşlerinin şekillenmesinde Kazan Türkleri arasında yaygın olan ve ıslahatçı-yenilikçi bir karakter taşıyan "ceditçilik" akımının yanı sıra, Mısırda Muhammed Abduh, Hindistan'da Şah Veliyyullah ve Şibli Numâni, fikrî planda Muhyiddin-i İbn Arabi ve Ebu'l-Alâ el-Maarrî'nin etkileri görülmektedir. O, çok değişik fikir akımlarından gelen ilim adamlarının birbirinden farklı görüşlerinden azami derecede istifade etmiştir. Kur'an ayetlerine getirdiği yorumlardan hareketle kimileri onu modernist, kimileri de gelenekçi kategoride değerlendirmiştir. Sözgelimi; *Hatun* isimli eserinde kadın hakkındaki fikirlerinden dolayı geleneksel görüşleri ve kadim ulemayı ağır bir şekilde eleştiren reformist bir üslup kullanırken, modernist Müslümanlara karşı yazdığı *Büyük Mevzularda Küçük Fikirler* ya da *Kitâbu's-Sünne* isimli eserlerinde, tam bir gelenekçi ve muhafazakâr üslup kullandığı görülmektedir.

Ancak bizim Musa Cârullah'ın Kur'an anlayışından çıkardığımız sonuç şudur ki; o, ne gelenekçi ne de modernist bir âlimdir. O, klasik İslam mirası ile modern bilimleri senkronize etme gayreti içerisinde olan bir düşünürdür. Onun, bu düşüncesi, Mısır ve Hindistan seferlerinden sonra belirginleşmiştir. Bu yaklaşımı ile o her çağın sonraki devirler için bir şahit olduğunu ifade eden Kurtubi'yi (Demirci, 2019, s. 7-27) de çağrıştırmaktadır. Yani mevcut sosyo-kültürel koşullar geçmiş ile gelecek arasında daima yumuşak geçişi sağlayan bir köprü olarak okunmalıdır. Başka bir ifadeyle, mevcut sosyo-kültürel koşulların dini algılama biçimimizi ve bunun da mezhep-yorum farklılıklarının en temel sebebini oluşturduğunu (Gökalp, 2012, s. 174-185; Gökalp, 2013, s. 1-14) sürekli dikkate almamız gerekmektedir.

Mısırda bulunduğu sıralarda Cemaleddin Efgani ve Muhammed Abduh'un modern görüşlerinden istifade etmiş ve Hindistan'da bulunduğu sıralarda da Şah Veliyyullah'ın (1703-1768) düşüncelerinden yararlanmış (Ikram, 2007, s. 221-248). Musa Cârullah'ın savunduğu görüşlerle bu âlimlerin görüşlerinin mukayesesi onlardan etkilendiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Musa Cârullah'ın, geleneksel ve modern olarak adlandırabileceğimiz iki disiplini yani İslami ilimlerle modern eğitimi mezcutme vizyonuna sahip olduğunu hem hayatında hem de eserlerinde görmek mümkündür. Örneğin bir taraftan Hindistan'da karşılaştığı hadisi reddeden Kur'aniyyûn hareketine karşı *Kitâbu's-Sünne* diye bir kitap yazarak bu görüşü eleştirirken, diğer taraftan *İlahi Rahmetin Umumiliği* adlı eserinde Cehennem'in ebedi olmadığını savunmaktadır. Modernistler, tasavvufa karşı çıkıp, onların yaptıklarını eleştirirken o, mutasavvıfları över ve onların yorumlarını kelamcılara karşı savunur. Bütün bunlar onun, hür akıl ve serbest düşünce ile Kur'an'ı, çağın gereklerine göre yorumlayarak aslında dengeli bir tutum sergilemeye çalıştığını ve bu yönteminin de Şah Veliyyullah ve Şibli Numâni ekolünü devam ettirme arzusunu çağrıştırdığını göstermektedir. Bugün de Müslümanların bu anlayışa ihtiyacı olduğunu kanaatindeyiz.

Bu çalışma açısından önemli olan husus; Kur'an tefsirinde klasik ve modern yorumları doğrudan reddetmek yerine, sahih kaynaklara dayalı her görüşten azami derecede istifade etmektir. Musa Cârullah'ın aslında tam yapmak istediği belki de budur. Müslümanların gurur duydukları örnek tarihsel kültürün yeniden canlandırmak istiyorlarsa bu, Cârullah'ın da tam demek istediği iki şeyin birleştirilmesiyle mümkündür; Ortaçağ İslam mirası ile modern medeniyetin buluşturulması. Ona göre bu ikisi karşılıklı olarak birbirini dışlamaz, bilakis birbirine bağımlıdırlar; aralarında adeta tamamlayıcı bir ilişki söz konusudur.

Burada konu doğal olarak Kur'an'ın değişik okunuş/yorumlanış şekilleri arasındaki tamamlayıcı niteliğe de gelmiş olmaktadır. Geline bu noktada, Kur'an'ın nakli/selefî okunuşu ile akli/örfî okunuşu arasında; literal okunuşu ile kültürel okunuşu arasında; Kur'an'ın geleneksel okunuşu ile yenilikçi okunuşu

arasında; Kur'an'ın zahiri okunuşu ile batını okunuşu arasında; Kur'an'ın lügavi okunuşu ile amaçsal okunuşu arasında; Kur'an'ın teolojik okunuşu ile sosyolojik okunuşu⁶... arasında, tıpkı ruh-beden; lafız-mana; öz-işlev; iman-amel; eski-yeni; inanç-eylem; insan-evren; madde-mana arasındaki ilişkiye benzer şekilde⁷ tamamlayıcı bir ilişkinin olduğuna ve Kur'an'ın evrenselliğinin de bu ilişkiyi görmekle en dinamik şekilde anlaşılabilmesine dair yaklaşımların olumlu anlamda dikkat çektiği söylenebilir.⁸

Kısaca, İslami ortaçağ mirası, sosyal tekâmülün ileri safhalarında terk edilmesi gereken bir şey değildir. Bilakis korunması, sahip çıkılması ve öğretilerek modern zamanların yaptığı katkılarla sonraki nesle aktarılması gereken bir kazanım; bir mirastır. Netice itibariyle; Musa Cârullah, İslami ilimlerde bir zihniyet reformu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Fakat bu yolda ilerlenecek çok yolun olduğunu belirtmemiz gerekir. Bir şiirde de ifade edildiği gibi;

“Meyhane görevinin yerine getirildiğini düşünme,

Asmaların damarlarında binlerce tadılmamış şarap saklı duruyor” (İslâhî, 1980, s. VIII, 12).

Etik Beyan

“Musa Cârullah'ın Kur'an Anlayışı ve Yorum Metodu” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Aynî, B. (tarihsiz). *Umdetü'l-kârî*, XXII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut.
- Bigiyef, M. (1912). *Halk nazârına bir nice mesele*. Kazan.
- Cârullah, M. (1907). *el-Lüzhümîyyât tercümesi*. Kazan.
- Cârullah, M. (1999). *Hâtun* (Yay. Haz.: Mehmet Görmez). Ankara: Otto Yayınları.
- Cârullah, M. (1911). *Uzun günlerde rûze*. Kazan.
- Cârullah, M. (1998). *Kitâbu's-sünne* (Çev. Mehmet Görmez). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Cârullah, M. (1914). *Büyük mevzûlarda ufak fikirler*. Petersburg.
- Cârullah, M. (1933). *Kur'an-ı Kerim ayeti kerimelerinin nurları huzurunda bâtun*. Berlin.
- Cârullah, M. (tarihsiz). *Edebiyyât-ı arabîyye*. Kazan.
- Cârullah, M. (1975). *Uzun günlerde oruç* (Sadeleştiren: Yusuf Uralgıray). Ankara.
- Cârullah, M. (1909). Rahmet-i ilahiye umumiyeti hakkında itikadım. *Şura*, No: 23, 1 Aralık.
- Cârullah, M. (1933). *Kur'an-ı Kerim âyet-i kerimelerinin müciz ifadelerine göre ye'cüc*. Berlin.
- Çelik, H. ve Eyüpoğlu, O. (2016). Vahiy bağlamında Kur'an-sünnet ilişkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 35-64.
- Demirci, M. (2010). Mana ile hüküm ayırımında tefsir ilminin yeri. *İslâmî İlimler Dergisi*, 1(1), 199-214.
- Demirci, M. (2015). Murâd-ı ilâhînin anlaşılması ve yorumlaması ile ilgili ontolojik zorluklar. *Bilimname: Düşünce Platformu*, 28, 67-92.
- Demirci, M. (2017). Tefsir ilminin mahiyeti. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 21-46.
- Demirci, M. (2019). Ahkâm-ı Kur'an ve Kurtubî'nin tefsir anlayışı. *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, 27, 7-27.
- Doğan, R. (2002). Musa Cârullah'ın maarif ve usûl-i cedîd hakkındaki görüşü. *I. Uluslararası Musa Cârullah Bigiyef Sempozyumu*, TDV-Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara.
- Eyüpoğlu, O. ve Okuyan, M. (2008). Kur'an'ın sosyo-kültürel koşulları dikkate alışı: Ma'rûf kavramı Örneği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26-27, 175-213.
- Eyüpoğlu, O. ve Yıldız, M. (2014). Kur'an ve tarihsellik: Beşeri eylemin toplumsal sınırı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 97-130.

⁶ Kur'an'a yönelik “geleneksel-kültürel” şeklindeki iki temel okuma biçiminin değişik şekillerde adlandırılması konusunda özlü bir tablo için özellikle bak., Eyüpoğlu ve Yıldız, 2016, s.177.

⁷ Kur'an'a yönelik olarak sergilenen “geleneksel-kültürel” şeklindeki iki temel okuma/yorumlama biçimi arasında, tıpkı eşyanın tabiatında mevcut olan öz-işlev uyumuna benzer bir uyum söz konusudur. Bu konuda karşılaştırmalı bir irdeleme örneği olarak bak., Eyüpoğlu, Düzenli ve Çoşar, 2017, s.46.

⁸ Bu hususta birkaç örnek olarak, Kur'an'ın örf/ma'rûf bağlamında sosyo-kültürel-tarihsel koşulları olumlu anlamda dikkate alışı (Eyüpoğlu ve Okuyan, 2008, ss.175-213; Eyüpoğlu ve Yıldız, 2014, ss.97-130); Kur'an kıssalarının bireysel dini tecrübe ve toplumsal işlevsellik açısından taşıdığı değer (Eyüpoğlu, Çelik ve Yıldız, 2017, ss.263-287); Kur'an'ı anlamaya yönelik olarak sergilenen literal-kültürel veya selefi-aklı yaklaşımlar arasındaki tamamlayıcı nitelik (Eyüpoğlu, Düzenli ve Çoşar, 2017, ss.39-48; Eyüpoğlu ve Yıldız, 2016, ss.163-198); benzer şekilde Kur'an'ın ahlaki boyutuyla dini boyutu arasındaki tamamlayıcılık (Eyüpoğlu ve Perşembe, 2018, ss.79-96); Kur'an'ın itaat kavramı bağlamında rasyonelliğe, bilimselliğe/nesnellığe, eleştirel düşünceye; ruhsal tatmine, hukuki-siyasi meşruiyete ve toplumsal huzura verdiği değer (Eyüpoğlu ve Usta, 2019, ss.347-378) ve din ile diğer tüm toplumsal kurumlar arasındaki tamamlayıcı nitelik (Eyüpoğlu ve Perşembe, 2019, ss. 464-483) gibi konular sayılabilir.

- Eyüpoğlu, O. ve Yıldız, M. (2016). Kur'an'ı anlamaya yönelik literal ve kültürel yaklaşımların sosyal değişmeye uyum açısından işlevselliği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 163-198.
- Eyüpoğlu, O., Çelik, H. ve Yıldız, M. (2017). Bireysel dini tecrübe ve işlevselcilik açısından Kur'an kıssaları. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 263-287.
- Eyüpoğlu, O., Düzenli, M. ve Çoşar, H. (2017). İpek Yolu'nda din ve kültür etkileşimleri bağlamında Kur'an'a yönelik selefi ve akli yaklaşımların işlevselliği. İçinde, *IV. Avrasya sosyal bilimler forumu, tarihten günümüze "İpek Yolu" algısı: Yaklaşımlar ve yeni arayışlar sempozyumu* (ss.39-48). 21-22 Nisan 2016, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Eyüpoğlu, O. ve Perşembe, E. (2018). İşlevsellik açısından ahlak-din ilişkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 79-96.
- Eyüpoğlu, O. ve Usta, N. (2019). İtaat kavramının gerekçeleri açısından Kur'an'ın eleştirel düşünceye bakışı. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 347-378.
- Eyüpoğlu, O. ve Perşembe, E. (2019). Din ve toplumsal kurumlar arası ilişkilerdeki tamamlayıcı niteliğin önemi. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 8(4), Aralık, 464-483.
- Fahreddin, R. b. (1910). *Rahmet-i ilahîye meselesi*. Orenburg.
- Gökalp, Y. (2012). Bölgesel sorunların çözümünde mezhep faktörünün yeri ve önemi. İçinde, *II. bölgesel sorunlar ve Türkiye sempozyumu bildiriler kitabı* (ss.174-185). 1-2 Ekim 2012, Kahramanmaraş.
- Gökalp, Y. (2013). Mezheplerin anlaşılmasında Ahmet Hamdi Akseki'nin metodu; İslam'da birlik ve ehl-i sünnet. İçinde, *Ahmet Hamdi Akseki sempozyumu* (ss.1-14). 8-9 Kasım 2013, Antalya.
- Görmez, M. (1999). *Musa Cârullah Bigîyef*. Ankara: TDV Yayınları.
- Hasan, İ. b. (1983). *et-Tefsîru'l-me'sûr an Ömer b. Hattab*. Beyrut.
- Ikram, S. M. (2007). *Manj-e-kavsar (wave of paradise)*. 23 ed., Lahor: Idare-i Saqafat-i-Islamia (Institute of Islamic Culture).
- İslâhî, E. A. (1980). *Tefsîr-i tedebbür-i Kur'an*. Lahor: Dârü'l-İşâ'ti'l-İslâmiye, I-IX.
- İsfehânî, R. (2010). *el-Müfredât* (Çeviren: Yusuf Türker). İstanbul: Pınar Yayınları: 227.
- İzmirli, İ. H. (1341). *Nârın ebediyet ve devamı hakkında*. İstanbul.
- Nâhid, H. (1911). *Türkiye için necat ve i'tilâ yolları*. İstanbul.
- Öztürk, H. (2019). Musa Carullah'ın Kur'an anlayışı. İçinde Muhittin Düzenli; Yusuf Gökalp; Ali Yüksek (Edt.), *Orta Asya alimlerinin İslam medeniyetine katkıları* (ss.765-776). Uluslararası Sempozyum, 10-12 Ekim 2018 Bişkek/Kırgızistan. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Sabri, M. (1335/1916). *Yeni İslam müctehidlerinin kıymet-i ilmîyesi*. İstanbul.
- Sabri, M. ve Cârullah, M. (1996). *İlahî adalet* (Sadeleştiren: Ömer H. Özalp). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Togan, Z. V. (1947). *Tasvir Gazetesi*, 24 Eylül.
- Ulaş, S. (1993). *Musa Cârullah'ın "Hatun" adlı kitabı ışığında İslam kadını* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yavuz, Y. Ş. (1991). Azap. *TDV İslam ansiklopedisi*, 4, 302-309, Ankara.
- Yüksek, A. (2015). Taberi mezhebinin ortaya çıkışı ve karakteristik özellikleri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 26, 455-482.
- Yüksek, A. (2018). İslam hukukunun göç ve fakirlik sorununa bakışı ve çözüm önerileri. İçinde Ercan Oktay, Metin Aksoy, Ömer Faruk Karaman (Edt.), *Uluslararası orta Asya sempozyumu bildiriler kitabı, göç, yoksulluk ve kimlik* (ss.363-373). 17-20 Nisan 2018, Bişkek/Kırgızistan. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Yüksek, A. (2019). İmam Serahsî'nin orta Asya coğrafyasındaki İslam hukuk anlayışına etkisi. İçinde Muhittin Düzenli; Yusuf Gökalp; Ali Yüksek (Edt.), *Orta Asya alimlerinin İslam medeniyetine katkıları* (ss.613-627). Uluslararası Sempozyum, 10-12 Ekim 2018 Bişkek/Kırgızistan. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Musa Cârullah (1875-1949), a scholar from Kazan, is a notable thinker and actionist. His understanding of the Qur'an was deeply affected by his time. He searched for answers to problems of his time through the Qur'an, tried to make an intellectual revolution in the Islamic world, saw the solution of the contemporary problems of Muslims to return to the Qur'an and made a significant contribution to Islamic Civilization with his comments.

In this article, we analyse his understanding of the Qur'an, role of understanding the Qur'an in revival of Muslims, his answers to social issues through the Qur'an and his modernist method and interpretation method of the Qur'an.

In this context, the basis of his understanding of the Qur'an contains the Qur'an and Sunnah, universality of the Qur'an, being the evidence of the free mind and innovation and newness. Thus, the aim of this article is to identify Musa Cârullah's understanding of the Qur'an, to determine his point of views and to present his Qur'anic understanding that he based his comments on.

In short, his approach is examined from point of traditionalist and modernist interpretations and it is concluded that he is a thinker in a struggle for synchronising classical Islamic inheritance and modern sciences.

Musa Cârullah was a Muslim scholar who concerned with Muslims' scientific, social, political, military and economic backwardness and moral degeneration in his own time and tried to find solutions for those problems with a good intention and defended reasoning (*ictihad*) against blind imitation.

According to Musa Cârullah, Muslim world began to decline because the freedom of reasoning disappeared and intellectual laziness and imitation spread. He gave importance on reasoning and brought dynamism to the relationship between faith and action. He did not accredit to the belief that had not vitality and reverberate to behavior, and did not give more importance on the faith that had not contain morality.

Cârullah was not only one thinker and idea man in his time. He was in a movement and there were others too. In shaping of his thoughts the movement of innovation, (*Ceditçilik*) that was common among Kazan Turks and contained a character of reforming and innovation, had played a great role. In addition, thoughts of some scholars such as Muhammad Abduh from Egypt, Şah Valiyyullah from India and Şibli Numani and Muhyiddin-i İbn Arabi and Ebu'l-Alâ el-Maarrî also affected on him. He took many advantages from various scholars' thoughts that came from different currents of ideas. On his interpretations on the Qur'an, while some scholars accepted his as a modernist, others evaluated him as a traditionalist. For example, it is seen that while he criticized heavily traditionalist thoughts and ancient scholars on women rights with a modernist wording in his book called *Hatun*, he used an exact traditionalist and conservative wording in his book called *Small Ideas in Great Issues (Büyük Mevzularında Küçük Fikirler)* or *Kitâbu's-Sünne* which he wrote against modernist Muslims.

However, when we evaluate his understanding of the Qur'an we can conclude that he was neither a modernist nor a traditionalist scholar. He was a thinker in a struggle for synchronizing classical Islamic inheritance and modern sciences. His thought crystallized after his voyages to Egypt and India

While when he was in Egypt he took advantages of modern views of Cemaleddin Efgani and Muhammad Abduh and views of Şah Veliyyullah (1703-1768) during his time in India. When we compare the views of Musa Cârullah with those of other scholars, it is clearly seen that he was affected by their views.

It is possible to see that Musa Cârullah had a both traditional and modern discipline that is he synchronized Islamic knowledge with modern scientific knowledge at both his life and works. For example, on the one hand he wrote a book called *Kitâbu's-Sünne* that rejected the views of Quraniyyun movement in India that rejected the hadiths of the Prophet Muhammad, on the other hand he advocated that Hell was not eternal in his book called *Generality of Divine Mercy (İlahi Rahmetin Umumiliği)*. While modernists opposed the Sufism and criticized their deeds, he praised for Sufis and defended their interpretations against theologians. All of these indicate that he tried to interpret the Qur'an with a free mind and thought in consistence with the necessity of his time and followed a balanced way through continuing the way of school of Şah Veliyyullah and Şibli Numâni.

What is important is from this study is that one should take advantage of any kinds of views based on the sound resources instead of rejecting directly classical or modern interpretations of the Qur'an. According to him, bringing together the Islamic inheritance of Middle Age with modern civilization is not contradicted to each other but they depend on with each other. The Islamic inheritance of Middle Age cannot be left for the improvement of social evolution. In contradictory, it is an earnings and inheritance that should be protected, adopted and transferred to the next generations with its contributions done by modern time. At the end, Musa Cârullah tried to achieve a mentality reform in Islamic sciences.

As a conclusion, it can be said that Cârullah tried to indicate that at reading of the Qur'an there was a complementary relationship between past and present, mentally and customary; traditional and innovator; external and internal. All of these relationships are like a relationship between soul and body; work and meaning; self and function; faith and good deed; ancient and new; belief and action; human being and universe; matter and spirituality. Lastly the universality of the Qur'an indicates most dynamically these relationships.

Muallim Naci'nin Manzum Hikâyelerinde Kahraman Tipi

Hakan DEĞİRMENCİ¹

Öz

Muallim Naci Efendi, şiir, tenkid, hikâye, makale, mektup, edebiyat tarihi, piyes, hatırat ve deneme gibi edebiyatın hemen her türünde eser vermiş önemli bir sanatçıdır. Şair, münekkit, mütercim ve muallim olan Naci, taşıdığı vasıfların hakkını vermiş, kısacık ömrüne pek çok eser sığdırmayı başarmıştır. Onun manzum hikâyeleri kanaatimizce edebiyat camiasında dahi pek bilinmemektedir. Türk edebiyatında mesneviler üzerinden ilerleyen manzum hikâye yazma geleneği, Tanzimat döneminde, bilhassa ikinci nesilde yer alan sanatçılar sayesinde yeniden canlanmıştır. Destan geleneğinden gelen muhtevaya ilişkin temel, bu dönemde Batı'dan yapılan çevirilerin tesiriyle biçimsel bir dönüşümden geçmiş, böylece manzum hikâyecilik yeni bir inkişaf dönemine girmiştir. Muallim Naci'nin sanatının temelinde, Osmanlı ve İslam tarihi üzerinde yaptığı incelemelerden çıkardığı bilgi ve sonuçların önemli bir yer teşkil ettiği bilinmektedir. Bu çalışmamızda şairin Mûsâ bin Ebü'l Gâzân -yahud- Hamiyyet, Zâtü'n-Nitâkayn -yahud- İbnü'z-Zübeyr ve Ertuğrul Gazi Bey isimlerini taşıyan üç manzum hikâyesinde kahraman tipinin nasıl ele alındığını ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken, geleneksel Türk destanlarındaki tip ve motifleri ve Batı menşeli modern trajedileri de gözönünde bulundurarak mukayeseli bir şekil ve muhteva incelemesi ortaya koymayı da hedefledik.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Muallim Naci, Destan, Manzum hikâye, Tip

Hero Type in Poetical Stories of Muallim Naci

Abstract

Muallim Naci Efendi is an important writer who has worked in almost every genre of literature such as poetry, criticism, story, article, letter, history of literature, play, memoirs and essays. Naci, who was a poet, a translator and a teacher, gave the right to all these qualities he carried, and managed to fit many works in his short life. His poetic stories are not well known even in the literary community in our opinion. The tradition of writing stories in verse, which progressed through the mesnevis in Turkish literature, was revived in the Tanzimat period, especially thanks to the artists of the second generation. The basis of the content coming from the legend tradition has undergone a formal transformation with the effect of the translations made from the West in this period, so verse storytelling has entered a new development period. It is known that Muallim Naci's knowledge and results from his studies on the Ottoman and Islamic history have an important place in the basis of his art. In this study, we tried to reveal how the hero type is handled in the poet's three verse stories named Mûsâ bin Ebü'l Gâzân -yahud- Hamiyyet, Zâtü'n-Nitâkayn -yahud- İbnü'z-Zübeyr and Ertuğrul Gazi Bey. While doing this, we aimed to present a comparative study of form and content, taking into account the types and motifs of traditional Turkish epics and modern tragedies of Western origin.

Key Words: Tanzimat, Muallim Naci, Epic, Poetry story, Type, Hero

Atıf İçin / Please Cite As:

Değirmenci, H. (2020). Muallim Naci'nin manzum hikâyelerinde kahraman tipi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2023-2039.

Geliş Tarihi / Received Date: 18.08.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 23.09.2020

¹ Dr. - Türkiye-Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, hakan.degirmenci@adu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1208-6628

Giriş

Türk edebiyatında manzum hikâyenin köklü bir geçmişi vardır. Edebiyatımızda bilinen ilk manzum hikâye örneği Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'idir (Çakla, 2009, s. 62). Ondan sonraki Türk şairleri daha çok mesnevî formu içinde bu türün örneklerini vermeye devam etmiştir. Modern Türk edebiyatında manzum hikâye yazma geleneğinin ilk temsilcisi Şinasi'dir. Şiirlerini toplandığı *Müntebâbât-ı Eş'âr*'da dört manzum hikâyeye yer vermesi bu anlamda dikkat çekicidir. Ne var ki, *Tenasüh*, *Eşek ile Tilki Hikâyesi*, *Karakuş Yavrusu ile Karga Hikâyesi* ve *Arı ile Sivrisinek Hikâyesi* isimlerini taşıyan bu manzum hikâyelerin (Şinasi, 1960, s. 99-106) üçü fabl türündedir. O hâlde bu eserler üzerinde fazlaca durmaya gerek yoktur. Devam edersek, Şinasi neslinden Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın bu türe rağbet göstermemesiyle, manzum hikâye türünde kısa süreli bir durgunluk yaşanmış, ancak daha sonra Recaizâde Ekrem, Abdülhak Hamid ve Muallim Naci Efendi ile beraber bu türde eserler yeniden verilmeye başlanmıştır. Güneş'e göre (2012, s. 9) Türk edebiyatında Servet-i Fünûn döneminden sonra yaygınlaşan manzum hikâyelerde Şark hikâye geleneğinin tesiri olmakla birlikte, manzum hikâyeler üzerinde yapılan incelemeler göstermektedir ki, bu türün inkişaf etmesinde Batı'dan yapılan çeviriler daha tesirli olmuştur.

Destan kelimesi dilimize Farsça'dan geçmiştir. Hikâye, masal, sergüzeşt, manzum hikâye, kıssa, vâkıa, hile, tezvîr, tarih, roman, nağme, teganni ve hayvan masalı (fabl) gibi anlamlara gelmektedir (Atsız, 1943, s. 9). Zeki Velidi Togan, destanların milletin yüksek milli duygularını aksettiren halk edebiyatı eserleri olduğunu, tamamıyla veya az çok tarihe dayanan bir ideal âlemi yansıttıklarını ifade etmektedir (1931, s. 4) Geyikoğlu'na göre (2001, s. 201) de destanların tarihteki olaylarla bağlantılı tarafları vardır ve destan metinlerinde, yaşanan gerçek hayatı tespit etmek mümkündür.

Yukarıdaki tanım ve tespitlerden anlaşılmaktadır ki destan, manzum hikâye, manzum destan kavramları birbiriyle iç içe olan spesifik kavramlardır ve “destan” ile “manzum hikâye” arasında bir tür olarak “manzum destan” diye bir kavram doğmaktadır. Türk edebiyatında destan döneminden itibaren varlığını hissettiren manzum destanlar, Klasik edebiyatta mesnevî ve gazavatnâme, halk edebiyatında ise halk hikâyeleri adıyla varlığını sürdürmüştür. Ancak şiir formunda yazılmış olması ve belirli bir olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman ve mekâna önem vermesinin yanı sıra, ele aldığı mevzular ve onları işleyiş biçimleri bakımından manzum destanları, gazavatnamelerin bir devamı olarak telakki etmek doğru olacaktır. Kazım Yetiş, bazı tanınmış yazar ve şairlerin önemli tarihî olayları yeniden nazma çekerek sunî destan tarzında eserler meydana getirdiklerini belirtir (1994, s. 202). Bunlara örnek olarak Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın *Üç Şehitler Destanı*'ni, Mehmed Çavuşoğlu'nun *Ulubatlı Hasan Destanı*'ni, Yahya Kemal Beyatlı'nın *Selîmnâme*'sini, Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Yaradılış ve Türeyiş*'ini Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu'nun *Malazgirt Destanı*'ni ve Basri Gocul'un üç kitaptan oluşan *Oğuzlama*'sını gösterir. Sözü edilen bu eserlerin hepsini de yukarıda sınırlarını çizdiğimiz kavramları gözönünde bulundurduğumuzda “manzum destan” başlığı altına almak icap etmektedir. Şu durumda pekçok edebiyat araştırmacısının da kullanmaya başladığı üzere “manzum destan” isminde yeni yeni kullanılmaya başlanan bir tür vardır. Bu tür, içerik bakımından destan, şekil bakımından manzum hikâye olarak zuhur etmektedir.

Çalışmamızda ele aldığımız eserlerden *Mûsâ bin Ebû'l Gâzân yahud- Hamîyyet*, şekil ve muhteva özellikleri bakımından “manzum destan” tanımına daha çok uymaktadır. Diğer iki eser, *Zâtü'n-Nitâkayn - yahud- İbnü'z-Zübeyr* ve *Ertuğrul Gazî Bey* ise “trajedi” türüne yakın durmaktadır.² Nitekim Ahmet Mithat Efendi bir yazısında (1897) Muallim Naci'nin *Zâtü'n-Nitâkayn ve Ertuğrul Gazî Bey*'i Osmanlıca bir trajedi oluşturmak amacıyla kaleme aldığını belirtir. Tansel'e göre (1962, s. 176) Naci edebiyatımızda klasik bir trajedi çığırını açmak istemiştir ve *Zâtü'n-Nitâkayn* bu hususta bir denemedir. Kenan Akyüz bir yazısında (1970, s. 182) *Zâtü'n-Nitâkayn*'i küçük ve manzum bir tarihi diyalog olarak nitelendirirken, Ramazan Kaplan, Naci'nin *Ertuğrul Gazî Bey* eseri üzerine yaptığı bir çalışmasının (1999, s. 135) başlığında, bir bilim adamı olarak “trajedi” ifadesini tercih etmekle kendinden önceki görüşlere itiba etmiştir.

Muallim Naci Efendi'nin hayatı, sanatı ve eserleri üzerinde bugüne kadar yapılmış pekçok çalışma³ olsa da, onun ismini yukarıda zikrettiğimiz eserleri üzerinde yeterince durulmamıştır.⁴

² Eserleri kavramsal bir çerçeveye oturtmak bakımından kısaca bu konuya değinmeye lüzum gördük, ancak makalenin özünden uzaklaşmaması bakımından konuyu burada noktalyoruz.

³ Muallim Naci ile ilgili ilk etraflıca çalışma, Celal Tarakçı'nın doktora tezidir. (Bkz: Celal Tarakçı, (1973). *Muallim Naci Efendi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.) Bu tezin bir bölümü üzerine metin ilaveleriyle birlikte yirmi bir sonra 1994'de Kültür Bakanlığı Yayınları arasında da çıkmıştır. Ne var ki kitaptaki metin ilavelerini çıkarırsak geriye sadece kırk sayfa kadar malumat kalmaktadır. Daha sonra Abdullah Uçman, İnci Enginün, Sema Uğurcan ve Mehmet Tekin'in parçalar hâlinde çalışmalarına rastlanmaktadır. Kanaatimizce Muallim Naci hakkında araştırmacıların malumata

Muallim Naci, 1849 yılında İstanbul'da doğmuş, şiiirleriyle genç yaşta edebi muhitlerde dikkat çekmiştir. Asıl ismi Ömer olan Muallim Naci, şiiir ve tenkid alanındaki çalışmalarıyla haklı bir üne sahip olmuş bir Tanzimat dönemi sanatçısıdır. Edebiyat tarihlerine hemen daima marjinal bir şahsiyet olarak girmiş bulunan Muallim Naci (Okay, 2005, s. 135), tenkid, hikâye, makale, mektup, edebiyat tarihi, piyes, hatırat ve deneme gibi edebiyatın hemen her türünde eser bırakmıştır. Telif eserlerinin yanı sıra Arapça, Farsça ve Fransızcadan tercüme eserler de vermiş bir mütercimdir. Onun muallim ve gazeteci kimliği de fevkalade mühimdir. Dil ve edebiyatın yanı sıra, eserlerinde medeniyet, tarih, din ve eğitim konularındaki fikirlerini de ifade etmiştir.

Tanzimat devrinin önemli romancısı Ahmet Mithat Efendi'nin damadı olan Naci, 1883'den itibaren *Tercümân-ı Hakîka*'in edebi sütununu yönetmiş, Rezaizâde Ekrem'le olan edebî münakaşalarından sonra arkadaşlarıyla birlikte gazeteyi terk etmiştir. Daha sonra birkaç gazetede daha görünen şair, bir süre sonra *Mecmûa-i Muallim*'i neşretmeye başlamıştır. Devrin önemli eğitim kurumlarında edebiyat ve Farsça dersleri de veren şair, 12 Nisan 1893'de genç yaşta vefat etmiştir. Ömrünün son dönemlerinde sarayın iltifatına mazhar olan şairin cenazesi Sultan Abdülhamid'in talimatıyla Sultan Mahmut türbesinin hazîresine defnedilmiştir.

Bu çalışmamızda bahsi edilen üç eserde kahraman tipinin nasıl ele alındığı üzerinde durulacaktır. Böylelikle eserlerdeki ortaya konan tarihi gerçekliklerin arasında askeri, siyasi, sosyolojik ve psikolojik unsurlar gün yüzüne çıkarılacak ve bunların arasında cesaret, kahramanlık, fedakârlık, namus, şan ve istiklal gibi kavramların nasıl temsil edildiği ortaya konmaya çalışılacaktır. Nitekim destanları bir kahramanın epik biyografisi olarak takip etmemiz mümkündür (Çetindaş, 2014, s. 48).

Endülüs'ün Son Kahramanı: Mûsâ bin Ebü'l Gâzân -yahud- Hamiyyet

Endülüs Emevîleri'nin son kumandanı Mûsâ b. Ebü'l-Gâzân'ın savaşlarının ve şehâdetinin dramatik bir dille anlatıldığı bu eser 226 beyitlik bir mesnevidir. Matbaa-i Ebüzziya'da, 1299/1882 senesinde neşredilmiştir.

Endülüs, coğrafi olarak Akdeniz'in batısında yer alan, Avrupa kıtasının güneybatısındaki İber yarımadasında, yani bugünkü İspanya, Portekiz ve Güney Fransa topraklarını içine alan bir bölgenin adıdır. Kelime, ifade ettiği coğrafi sınırların yanı sıra, 8. asrın ilk çeyreğinde Araplar'ın kıtaya çıkışıyla başlayan ve 15. asrın sonlarına kadar devam eden bir Arap-Emevi Devleti'nin tarihini ve bir İslam medeniyetini de karşılamaktadır. Başta Araplar, Osmanlı'dan itibaren Türkler ve bütün İslam dünyası için Endülüs, daima bir şeref ve hüznün sebebi olagelmıştır. Bu bakımdan Araplar'ın bu coğrafyayı ifade ederken "yitik cennet" ifadesini kullanmaları boşuna değildir.

Türk edebiyatında, İspanya'nın fethinde oynadığı role duyulan hayranlıktan dolayı başta Tarık bin Ziyad'ın şahsına olmak üzere, bütün bir Endülüs'e merak ve sevginin izleri görülmektedir. Klasik edebiyat döneminden itibaren görülen bu izlerin Tanzimat'tan sonra artarak devam ettiği müşahede edilmektedir.⁵

Tanzimat edebiyatı ile birlikte Batı'yı anlama ve takip etme gayreti içine giren Osmanlı aydınları, Batılı düşünürlerin ve sanatçıların eserlerini incelemeye başlamışlar, bu noktada "İslam'ın terakkiye mani bir din olduğu" tespitiyle karşılaşmışlardır. Buna tepki olarak Batı'nın İslam'a karşı olumsuz bakışına tarih ile cevap vermek yeni Türk edebiyatının genel problematiklerinden birini teşkil etmiştir (Uğurcan, 2002 s. 15). Enginün'ün ifadesiyle (2016, s. 64) tam da bu bağlamda Endülüs medeniyetine sarılmışlar ve Batı'nın İslam karşıtı propagandalarına cevap vermişlerdir. Ayvazoğlu'na göre (1996, s. 81) yapılanlar inkıraz dönemini yaşamakta olan Osmanlı Devleti'nin vaziyeti ile Endülüs'ün "tevâif-i mülûk" dönemi arasında benzerlikler kurup "ibret" dersleri çıkarmaktan ibarettir.

ulaşabilecekleri en geniş ve derinlikli eser, M Kayahan Özgül'ün kitabıdır. (Bkz: M. Kayahan Özgül, (2016). *Şiiir Hazanında Gazel Dikenler-V, Muallim Naci Efendi*, İstanbul: Kitabevi).

⁴ Bu anlamda sadece üç çalışmadan bahsedilebilir: Bunlardan ilki Ramazan Kaplan'ın ismini daha evvel zikrettiğimiz *Ertuğrul Gazî* manzumesi üzerine yaptığı bir çalışmadır. Bir diğer çalışma ise Alaattin Karaca'nın Mûsâ B. Ebi'l Gâzân makalesidir. (Bkz: Alaattin Karaca, (1992). *Muallim Naci'nin Mûsâ Bin Ebi'l-Gâzân Yahut Hamiyyet Adlı Eseri*, *Ankara Üniversitesi DTCE Türkoloji Dergisi*, X, 143-164). Son olarak M. Kayahan Özgül'ün Muallim Naci üzerine yaptığı bir kitap çalışması vardır ki, burada şairin her üç manzumesine de yer vermiştir. Ancak bu çalışmaların tamamında metin transkripsiyonu yapılmıştır. Herhangi bir şekilde günümüz Türkçesine çevirme veya içerikle ilgili bir çalışmaya gidilmemiştir.

⁵ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Abdulsattar Elhajhamed, (2018) 1875'e Kadar Türk Edebiyatında Endülüs, *Mukaddime Dergisi*, 9, 101-110; Mehmet Ali Gündoğdu, (2016) Abdülhak Hâmid'in Endülüs Ve İlhanlılarla İlgili Piyeslerinde Millet'in Birlik Ve Beraberliğinin Önemi, *Antalya: 3rd International Congress On Social Sciences, China To Adriatic*, 230-242.

Ziya Paşa, *Harâbât* adlı eserinde Endülüs şairlerine ve şairlerine yer vermiştir. Viardot'tan yaptığı *Endülüs Tarihi* tercümesinde İslam tarihinin örnek bir dönemi olarak gördüğü Endülüs'ü tanıtmış, Endülüs'ü Avrupa medeniyetinin nüvesi olarak göstermiştir. Ziya Paşa'nın bu çevirisinden sonra, Tanzimat yazarları Endülüs tarihinden dönemin sosyal ve siyasî problemlerine çözüm olacağını düşündükleri pek çok dersler çıkarmışlar ve bunları kurgusal eserler içerisinde işlemişlerdir (Gündoğdu, 2017, s. 316). Tanpınar da, *Endülüs Tarihi* tercümesinde yardımcı tercümanın tarih bilgisinden kaynaklanan hatalarına rağmen, zamanında çok tutulduğunu vurgu yaparak, bu eserin Ebüzziya'dan, Muallim Naci'ye kadar, Hamid de içlerinde olmak üzere, mevzuunu Endülüs tarihinden alan birçok eserin doğmasında bir payı olduğunu belirtir (1997, s. 328). Ziya Paşa'nın Endülüs'le ilgili ikinci tercümesi olan *Engizisyon Tarihi*'nde ise bölgede yaşayan Müslüman halka yapılan eziyetler ele alınmıştır.

Ziya Paşa'nın bu iki çevirisinden sonra Türk edebiyatında Endülüs'le ilgili yazılan ilk kurgusal metin Şemsettin Sami'nin neşrettiği *Seydi Yahya* adlı eseridir (Enginün, 2000, s. 38). Şemsettin Sami'nin 1875 senesinde neşrettiği bu eserden iki yıl sonra *Vicdan*⁶ adlı bir tiyatro metninde de Endülüs'ün son dönemlerini işlediğini biliyoruz. Ancak Endülüs'le ilgili en fazla eser veren sanatçı beş tiyatro eseriyle hiç kuşkusuz Abdülhak Hamid olmuştur.

Muallim Naci Efendi ise devrin yükselen değeri olan Endülüs mevzuuna *Mûsâ bin Ebû'l Gâzân -yahud-Hamiyyet* adlı manzum hikâyesi ile iştirak etmiştir. Tanzimat dönemi ve Endülüs konularında yoğun çalışmaları olan Gündoğdu, Muallim Naci'nin bu eserde, Ziya Paşa'nın *Endülüs Tarihi* adlı tercümesindeki Musa bahsindeki bilgileri kendine ait bir kurgu içinde tahkiye ettiğini belirtir (2017, s. 319). Nitekim eserin son cildinde Gırnata'nın içine düştüğü durum, siyasetçilerin çaresizliği ve basiretsizliği, halkın durumu ve Musa'nın gayreti üzerine uzunca bir bilgi bulunmaktadır (Ziya Paşa, 2004, s. 397-428).

Eser, Abdülhamid devrinde neşredilmesine rağmen, o zaman için söylenilmesi bir cesaret sayılacak fikirleri, yıkılmağa yüz tutmuş bir devlet idaresinin hususiyetlerini, vatanî hisleri aksettirdiğinden mühimdir (Tansel, 1962, s. 171) Recaizâde Ekrem, Mülkiye'deki talebelerine ders olarak okutmuş ve ezberletmiş, tabiata uygun mübalâğalara misal olarak bu eserden bazı parçaları *Ta'lim-i Edebiyat*'a da almıştır.⁷

Hikâyenin ilk on beytinde İslam'ın Arap toplumu üzerindeki olumlu etkileri üzerinde durulmuştur. Buna göre “Kureys güneşi” olarak tasvir edilen Hz. Muhammed, karanlıkların arasından bir güneş gibi doğmuştur. Böyle olunca zulümâtın üzerine ışık çökmüş, cehalet karanlığı dağılmıştır. Zihinleri aydınlatan ve sineleri nur içinde bırakan o “nur-ı mübîn”, kısa zamanda Endülüs halkına da doğru yolu göstermiş,

Etti nûr-ı rub-ı Resûlallah

Her dil-i pâki bir tecelligâb

hâline gelmiştir. İlâveten, “Nûr-ı ilim” Endülüs diyarına da aksetmiş, “Zulmet-i cebl” mahvolup gitmiştir. Muhammed'in nuruyla aydınlanan halk, din-i Hakk'ı müeyyed eylemiştir. Zulümât ve nur zıdlığı üzerinden İslam öncesi ile İslam sonrası dönem arasındaki farkı ortaya koyan şair, böylelikle İslam'a tam anlamıyla tâbi olmanın önemini vurgulamıştır. Eserin bu ilk bölümünde dikkatleri çeken bir başka husus din-akıl birlikteliğidir:

Akl u dîn ittihâdı âmir idi

Sözü efrâd-ı milletin bir idi

Neşr-i nûr-ı Muhammed eylediler

Dîn-i Hakkı müeyyed eylediler

“Nûr-ı Muhammed”, ancak akıl ve din birlikteliğiyle oluşmuştur. Dinin ışığı ile ilmin nuru bir olunca “din-i hakk”ı müeyyed eylemişler ve Avrupa'nın güneybatısındaki bu büyük yarımada muazzam bir medeniyet inşa ederek cehaletin karanlığını yenmişlerdir:

Nûr-ı ilm ol diyâra aks etti

Zulmet-i cebl mahv olup gitti

⁶ İrfan Morina'nın verdiği bilgiye göre, yakın zamanda Tiran Devlet Arşivi'nde bulunan eserde hürriyet ve vatan sevgisi işlenmektedir. İspanyol işgaline direnen vatansaver bir genç kız ile delikanlının aşkı etrafında geçen olayların işlendiği eser, 5 fasıla ve 140 sayfadan oluşmaktadır. (Bkz: İrfan Morina- Salih Okumuş, (2016) Şemsettin Sami'nin Bilinmeyen Bir Tiyatro Eseri: *Vicdan, Dede Korkut*, 9, 73.)

⁷ (Akt. Tansel, “Muallim Naci'nin Dinî Eserleri”, s. 166) Recaizâde Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyat*, s. 300).

İlerleyen elli beyit boyunca İslam'ın ideal bir devlet ve toplum düzeni için öngördüğü ittihat, adalet, ilim ve medeniyet kavramları üzerinde durulmuştur. Burada en çok üzerinde durulan kavram ittihatır. Naci'ye göre Arap'ın İslam üzerindeki sebep-i inkılabı, ittihat ve sebatıdır. Akıl ve dinin ittihadı da bir başka önemli meseledir. Eğer efrad-ı milletin sözü bir olursa, millet yek-dil olursa bahtiyar olacaktır. Ardından şair sorar:

İttihâd olsa tâb-ı millette

Hiç olur mu zevâl millette

Bu kez can alıcı tesbit ve ikazları peş peşe sıralar. Zira:

İttihâd olmasa vatan yaşamaz

Çünkü cân olmayınca ten yaşamaz

Kuvvet ü izzet ittifâk iledir

Za'f u izzet de iftirâk iledir.

Takip eden beş beyitte adalet kavramı üzerinde durulur. Gaza yoluna adl ile girildiğinde, adalet, zaferleri süsleyen bir kavram olmaktadır. Askeri gücün yanına adalet de eklendiğinde

Çok zaman geçmedi silab-ı zafer

Tuttu İspanya'yı heman yekser

diye uyarın şair ikaza devam eder:

Fetih suret veren adalettir

Ki esas-ı muvaffakiyettir

Ma'delettir medâr-ı celb-i kulûb

Ma'deletle cibân olur meclûb

İttihat ve adalet gibi en başta gelen iki kavramın yanı sıra, ilerleyen beyitlerde ilim, irfan, hikmet ve medeniyet gibi birbirine nisbeten yakın kavramlar üzerinde de duran şair

Nerde hikmet görürse ehl-i hüda

Onu almak vazîfedir ammâ

şeklinde bir düstur öngörmüş ve fakat bir taraftan da

Avrupa ondan aldı irfânı

Bize satmaktadır benüz ânı

dizeleriyle Arabın içine düştüğü trajediye bir kez daha dikkat çekmiştir. Nihayetinde

Fez-i meşhûdu mekteb-i edebin

Eser-i ictihâdudur Arab'ın

diyerek edep mektebinin görünen bütün feyzlerinin arkasında yine ittihat ve buradan oluşacak içtihat olduğunu tekrarlamıştır. Kurtuba, tarihteki şöhretli döneminde İslam hükûmetinin bir taht merkezi olmuştur. Zira o dönemde halifeler iyiyi kötüyü ayırt edebilmektedir. Hüneri takdir etme kabiliyetine sahip olduklarından, zekâ ve kabiliyet sahibi olanlar ilerleyebilmektedir. Böylece şanlı günlerde Kurtuba şehri, bilhassa Abdurrahman zamanında fazilet sahibi kişilerin, şairlerin ediplerin ve ilim erbabının diyarı olmuştur. Derken, bürokraside nizam bozulmuş, yeteneksiz kişiler başa geçmiş, “daldıkları zevk denizinde devlet gemisinin nasıl batmakta olduğuna” ehemmiyet bile vermemişlerdir. Hainler işbaşına gelmiş, etraflarını dalkavuklar sarmıştır. Marifet sahipleri birer birer devlet idaresinden uzaklaştırılmış ve günün birinde Emevi Devleti parçalanıp perişan olmuştur:

Bozup ahlakı devlet erbâbı

Oldular inkırâzın esbâbı

Görüldüğü gibi manzaranın sorumlusu, ahlâkı ve düzeni bozan devlet adamlarıdır. Çok geçmeden düşman harekete geçmiş, kasaba kasaba vatani işgale başlamıştır:

Mütezâzîl olunca pâ-y-i sebât

Çıktı elden birer birer kasabât

Elde yalnız Gırnata kalmıştır. Bu esnada bütün idareciler, başlarında Abdullahı's-Sagir'in veziri Hacib Ebu'l Kasım olduğu halde, El-hamrâ sarayında toplanırlar. Meclisin hâcibi, silah ve teçhizat eksikliğinden, asker sayısının azlığı ve buna mukabil düşmanın çokluğundan söz ederek, düşmandan himaye talep etmekten başka çare olmadığını söyler. O sırada mecliste bulunanlardan askerinin en "be-nâm sedârı" Ebu'l Gâzân söze girer ve "milletin savaşmaktan yana olduğunu, el altında yirmi bin askerleri bulunduğunu" söyler. Meclisten şehri müdafaa kararı çıkar, melik de bu karara razı olur. Savaşta Musa büyük kahramanlıklar gösterir:

Harbe çıktıkça kal'adan Mûsâ

Dar gelirdi mubâsrîne fezâ

O sokuldukça kal'anın derine

Bu onu sürdü tâ muaskerine

Rahşî ettikçe dabh ile cevalân

Sırr-ı "ve'l-âdiyat" olurdu ayân

Musa muhasara sırasında büyük kahramanlıklar göstermiştir. Ne zaman ki kaleden çıksa gökyüzü düşmana dar gelmiştir. Düşman kaleye sokuldukça, Musa ve askerleri onları kendi karargâhlarına kadar kovalamışlardır. "Gazanfer-i şırze", düşman ordusunu titretmiştir. Musa'nın atı nefes nefese kaldıkça, âdeta, sure-i Âdiyat'ın hemen başında, nefes nefese koşanlara and içilirkenki sır ortaya çıkmıştır:

Müncelî sırr-ı "yahtafü'l-ebâr"

Berk-i merdüim-sitâ-yı tîğundan

Musa'nın atının tasviri devam etmektedir:

Bilinirdi ne kabraman idüğü

Tavr-ı heybet-fezâ-yı rahşından

Rakseder tab'ı şâirân-ı Arab

Cümbüş-i neşve- zâ-yı rahşından

Kılıçların ucu havaya yükseldikçe, Bakara suresinin 20. ayetinde ifadesini bulan "Şimşegin çakması neredeyse gözlerini alır." sırrı ortaya çıkmıştır.

Sırr-ı "fe'l-mürriyat" rûşen idi

Şerer-i na'l-i pâ-y-i rahşından

Musa'nın atının ayak nallarında oluşan kıvılcımdan, yine Âdiyat suresinin 2. ayetinde and içilen "tırnaklarıyla kıvılcım saçanlar" a telmihle, bu sırrın aşikâr olduğu belirtilmiştir. İlerleyen mısralarda bu atın "ateş-nümâ" rengiyle "Tür-ı Mûsâ" yürür gibi salındığından bahisle Musa Peygamber'e telmih yapılır. Bir epope metinde bir kahramanın atı kadar kılıcı da tasvire ve övgüye layıktır:

Ser-i a'dâya tîgi sâika-bâr

Rahşî ejder-misâl merdüim-bâr

Gamda düşmân belâ-yı tîğinden

El-amân-hân salâ-yı tîğinden

Kılıç darbeleri düşman askerlerinin kellesine her inişinde yıldırım çarpması hissi uyandırmakta, ejderha misali insan eti yiyen vahşî bir canavara dönüşmektedir. Kılıç belasından gam içinde kalan düşman, kılıç belasından kurtulmak için el aman dilemektedir. Muallim Naci'nin bu tumturaklı, ahenkli ve görsel mısraları, Nefî ve diğeri epik şairlerimizin yolundan gittiğini göstermektedir (Uğurcan, 2012, s. 305). Şair, savaş sahnelerinin tasvirini bitirdikten sonra yeniden Musa'ya döner:

*Ey emîr-i güzîdesi Arab'ın
Şimdi sensin dü-dâdesi Arab'ın
Hayder'in mazhar-ı celâdetisin
Arab'ın zübde-i hamiyetisin
Târık'a pîşrev olaydın eğer
Şark'tan fethederdi Garb'a kadar*

Musa, Arap dünyasının güzide bir emiri, gözbebeğidir. Musa o kadar kahraman bir asker ve büyük bir komutandır ki, ordusunda komutan olsaydı, Tarık bin Ziyad komutasındaki İslam ordusu Doğu'dan Batı'ya kadar bütün cihanı fethedecektir.

Musa'nın bütün gayretine ve kahramanlığına rağmen savaş kaybedilir ve emir Ebu'l Kasım, şehri teslim etmeye karar verir. Musa yeniden söze girer ve 139-187 beyitler arasında ifadesini bulan uzun bir konuşma yapar:

*Millete bir terahbum etmez isek
Ona düşmen mi merhamet edecek*

diye sorar. Musa'ya göre bu hâl tam bir basiretsizliktir ve ardından ikaz eder:

*Geçse Gernata düşmenin yedine
Çan asar en şerefli mabedine
Ne demektir vatan, nedir nâmus
Anlayan kalmamış, bezâr efsûs
Bu kadar muktedir iken cumbur,
Neden olsun esarete mecbur?*

Sonra orada bulunan herkesi yeniden savaşa davet eder:

*Edelim hasmı müzâhibil, geliniz
Tutmuyor mu kılıç, tüfêk eliniz
Hasma olsun mu pâymâl benim
Gözlerimden sakındığım vatanım*

diye sorar ve teklifini yapar:

*Yine heybet-nümâ-yi cenk olayım,
Siz e ben pîşvâ-yi cenk olayım.
Kendimi dâhil-i hisâb etmem;
Çünkü ölmekten ictinâb etmem.
Böyle bir hâr-i milleti çekemem
Ölürüm ben bu zilleti çekemem
Hasma yekten atılmadır fikrim
Şühedâya katılmaktır fikrim
Şimdi gönlüm hayâta düşündür,*

Ölmek elbette bin kat ehvendir.

Musa'nın millet sevgisi, vatana bağlılık, istiklal ve namus temalarından hepsine birden değinerek yaptığı bu dokunaklı konuşmayı, orada bulunan herkes hayranlık içinde dinler, fakat kimseden ses çıkmaz. Musa anlar ki etrafında kanı “müncemid” olmuş bu insanlar kendisine “refik” olmayacaktır. Meclisi hiddetle öyle bir terk eder ki:

Ki gören zannederdi kim, bir şîr

Olmuş ol demde ceste-i zîncîr

Musa daha sonra bir nehrin kenarına gider, orada soluklanırken ansızın karşıdan düşman askerleri belirir. Yanına yaklaşan birkaç süvari “kim olduğunu ve niçin burada bulunduğunu” sorgular. Cevap alamayınca ona hamle yaparlar. Musa bu ilk saldırıda hepsini yere yıkar. Arkadan yetişen kalabalık gruba karşı da aynı cesaretle karşılık veren Musa, en sonunda aldığı kılıç darbeleriyle dizlerinin üzerine çöker. Elinde kılıcı, yaralarından kanlar boşanırken, son bir gayretle kendini nehre bırakır. Hayatını kaybetmiştir, ancak izzet ve şerefini kurtarmıştır (Karaca, 1992, s. 163). Uğurcan'a göre (2012, s. 305) Müslüman ordusunun su kenarındaki, Şirîş ırmağı galibiyetiyle başlayan Endülüs tarihi, yine su kenarında tek bir hamiyetli adamın ölmesiyle biter. Vakar ve letafet içinde canını teslim eden Musa'nın ağızından dökülen son söz “len terânî” olmuştur. Zira Â'râf suresinin 143. ayetinde, Musa Peygamber Tur dağında “Rabbim bana kendini göster, sana bakayım.” Dediginde, “len terânî”, yani “Sen beni göremezsin.” cevabını almıştır. Muhtemel ki, Musa son nefesinde bunları tasavvur etmiş yahut yaşamıştır. Şair, son iki beyitte:

Düştü Hakk'ın mubî-i rahmetine

Düşmedi düşmenin esaretine

diyerek Musa'nın seçtiği tarafın yüceliğine vurgu yapmış ve ardından, canını Hak yolunda feda eden Musa için okuyucudan dua istemiştir:

Cânnı râb-ı Hak'ta kaldı fedâ

“Revvehallâbü rûhebû ebedâ”

Yahya Kemal, tarihte hiç karşılaşmamamıza rağmen İspanyollara düşmanlık beslediğimizi, buna karşın geçmişte bize pek fenalık eden bazı Slav milletlerini o kadar düşman görmediğimizi tespit eder.⁸ Türkler, önce Tarık bin Ziyad'la fethin coşku ve onurunu yaşamış, Musa'nın destanıyla Endülüs'ün acısını kalbinde bir kez daha duymuştur. Türk edebiyatında eser veren şair ve romancılar halkın taşıdığı bu umumi hisse eserlerinde tercüman olmuşlardır. Ziya Paşa'nın mezkûr tercümesinden itibaren Hâmid ve Sami Paşazâde Sezai'nin piyeslerinde, incelediğimiz bu manzumede, Tanzimat'tan sonra ve Cumhuriyet dönemi boyunca günümüze kadar gelen pekçok eserde bunun izlerini görmek mümkündür.

Bir Kahramanlık Manzumesi: Zâtü'n-Nitâkayn -yahud- İbnü'z-Zübeyr

1307/1889'da Şirket-i Mürettebiye Matbaası'nda neşredilen manzume, yer yer piyes tarzı bir muhteva taşımaktadır. Manzumenin tarihsel dokusu, Hamiyyet gibi yine İslâm tarihinden, fakat daha eski vak'adan oluşmaktadır. Kahramanları Hazret-i Ebû Bekir'in kızı Esma (Zâtü'n Nitâkayn) ile, torunu Abdullah (İbn-üz Zübeyr)'dir.

Hiz. Esma, hicret olayında Hz. Muhammed ile Ebu Bekir'e babasına azık hazırlamasıyla meşhurdur. Esma bnt. Ebû Bekir, azıkları bağlayacak bir şey bulamayınca, kuşağını ikiye bölmüş ve bundan dolayı da “Zâtü'n-nitâkayn” yani iki kuşaklı diye adlandırılmıştır.⁹ Muallim Naci, Esma ile oğlu Abdullah'ın hayatını mevzu aldığı eserine bu yüzden *Zâtü'n Nitâkayn* adını vermiştir. 595 senesinde dünyaya gelen Hz Esma, Ebû Bekir'in kızı ve Hz. Ayşe'nin ablasıdır. Kocası Zübeyr b. Avvâm, oğlu ise Abdullah b. Zübeyr'dir. Topaloğlu'nun bildirdiğine göre Esma bint Ebû Bekir fetva verecek düzeyde fıkıh bilmektedir (1992, s. 250). Yüz seneden fazla yaşadığı bilinen, İslâm tarihinde ilmi ve cesaretiyle tanınan Hz. Esma'nın ismi, son olarak Emevi siyasi karışıklıklarında geçer. Hz. Esma, Suriye Emevi ordusunun komutanı Haccac'ın

⁸ Şair, *Bir İnkisâr-ı Hayâl* başlıklı yazısında, bunun sebebi olarak, İslâm tarihinde vaki olan her târîzi aynen kendimize ait saymamıza bağlar. Hakikaten de Türk milleti İslamiyet'i bu kadar çok benimsemiştir. Ona göre Türkler'in İslâm kardeşliğinden soğumaya başlaması I. Dünya Savaşı'nın ortalarına denk gelmiştir. Zira Mekke Şerifi Hüseyin'in âlâyîşli, nümâyîşli ihaneti şiddetli bir tesir icrâ etmiş, inkisâr-ı hayâle neden olmuştur. (Bkz: Yahya Kemal, *Tarih Musâbeleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1975, s. 100-101)

⁹ (Akt: Bekir Kuzudişli, (2005) *Hadis Rivayetinde Aile İsnadları*, İstanbul: İÜ SBE doktora tezi, s. 103.) İbn Hişâm, Sîre, III, 13; İbn Hibbân, Sikât, III, 23; Beyhakî, Delâil, II, 474; İbn Abdülberr, İstîâb, IV, 1782; Zehebî, Siyer, II, 288-289.

yürüttüğü Mekke muhasarasında, şehri müdafaa eden bir avuç askerın komutanı olan oğlu Zübeyr ile birlikte bu eserin başkahramanıdır.

505 beyitten oluşan bu uzun manzumenin tamamını incelediğimizde, hikâyenin olay zinciri ile tarihsel olay arasında sıkı bir benzerlik olduğu görülmüştür. Naci'nin İslam tarihi ile ilgili yoğun okumaları olduğu bilinen bir gerçektir.

Manzumenin başında hikâyenin asıl kahramanı Hz Esmâ'yı tanıtır. İlk beyitte, Esmâ'nın Ebu Bekir'in kızı ve Zübeyr bin Avvâm'ın refikası olduğu belirtilir. Ardında onun kadınların iftihar vesilesi olduğu vurgulanır. Zira o Sıddık-ı ekberin en büyük kerimesi ve Hz. Ayşe'nin hemşiresidir. Dahası, hicretin ilk senesinde, şerefli bir saatte Tayyibe'de sevimli bir çocuk dünyaya getirmiştir. Esmâ, Hallak'a şükran eylemiş, İslam'ın sevinçten mütevellid tekbir sesleri göklere yükselmiştir. Bu çocuğun adı on beşinci beyitte zikredildiği gibi Abdullah, nâm-ı diğer İbnü'z-Zübeyr'dir.

Yirmi yedinci beyitten itibaren İslam devletinde yaşanmakta olan siyasi krize geçilmiştir. Kısa bir şekilde o zamana kadar olup bitenin özetlendiği bu bölümde Hz. Ali'nin nuru Hüseyin, Kerbelâ'da düşman askerlerine karşı merdane bir savaş vermiş, fakat hainler tarafından şehid edilmiştir. Naci bu durumu:

Âkâbet gadr ile olunca şehid

Ağladı kâinat, güldü Yezid

şeklinde ifade etmiştir. Otuzuncu beyitle birlikte yukarıda özetlediğimiz hadisenin haberi Mekke'ye ulaşmıştır. Burada İbnü'z Zübeyr bir hazin hutbe irad eder. Manzumenin 32-76 beyitleri arasında yer alan bu hutbede, sözlerine “Ey sâkinân-ı ümm-i kurâ/Gerçi pek doğru söylemez şuarâ” itirafıyla başlayan Zübeyr, devamında Yezid'in ihanetini, yani gösterdiği şiddetli alçaklığı ilan ve lanet eder. Devamında Peygambere ve Hz Ali'ye, sevgi ve sadakatini haykırır. Son olarak da zalimlerin, hiç beklemediği bir anda baş aşağıya dönüvereceğini hatırlatır. Zira Allah, intikam alıcıdır. Nice zalimleri ayakaltına alıp çiğnemiştir. O mühlet veren ama asla ihmal etmeyendir. Zübeyr sözlerini birlik ve beraberliğin önemini vurgulayarak tamamlar. Orada bulunan herkes hatibe biat eder; sabır, sükûnet ve mücadele kararı alınır.

Sekseninci beyitten itibaren, Mekke'deki ahvali işiten Yezid, küplere biner ve “farz oldu leşker irsâli” diyerek, bir ordu tekmil eder ve başına Müslim'i geçirir. Orduyu yola çıkarırken de sıkı sıkıya başkomutanı tembihler:

Kim temerrüd ederse i'dam et

Acıma, katl-i âma ikdâm et

Edip İbnü'z-Zübeyr'i der-zincir

Cânib-i Şâm'a kıl heman tesyîr

Doğrudan Medine'ye gidip halkı itaate mecbur kılma talimatı alan Müslim, yoluna kim çıkarsa öldürecek, nihayet Zübeyr'i zincirleyip Şam tarafına sürecektir. Neticede Müslim muvafık olur ve askerleriyle birlikte büyük bir gurur içinde Medine'ye girer. Şehirde katliam ve yağma yapar. Tam askerlerini Mekke üzerine sürmüştür ki iki gün sonra vefat eder. Halefi Hasîn bin Nember, orduyu Mekke'ye sokmayı başarır, şehri talan ederler. Derken Şam'dan Yezid'in öldüğü haberi gelir. Askeri toplayıp hemen Şam'a hareket ederler. İşgalin sona ermesiyle Harem'in sakinleri mesrur olur ve Hakk'a şükrederler.

Manzumenin asıl kısmı 120. beyitten itibaren başlar. Yezid'in yerine geçen İbni Mervan da aynı fikirdedir. Bir gün yüksek bir minberde cemaatin karşısına çıkan Mervan:

Var mı bir er ki Mekke'ye giderek

Harben İbnü'z-Zübeyr'i mahvederek

diye sorar. Derken bir zat yerinden kıyam ederek kendini tanıtır ve göreve talip olur. Bu kişi Yusuf oğlu Haccac'tır. Mervan, bu kişiyi küçük görse de görevi ona verir. Askerleriyle yola koyulan Haccac, güzergah üstündeki Taiif'de kendilerine direnen bir askeri grubu etkisiz hale getirir. Galibiyetin verdiği özgüven ile Mekke'yi almanın kolay olacağını düşünen Haccac, ihtiyata binaen asker takviyesi ister. Mervan bu talebi makul bulur ve muhasara bölgesine beş bin asker daha gönderir. Gerekli asker yardımını ve tam muhasara iznini alan Haccac, büyük bir saldırı başlatır. Mancınıklarla şehri taşlar, Kâbe dökülmeye başlar. Nice masume telef olur. Naci, Haccac'ın durumunu “haşre dek oldu seng-i ta'na hedef” diye anlatır. Zamanla

halk şehri terk etmeye başlar. Kimisi düşmana iltica ederken, kimileri de ar ederek Medine'ye kaçar. Abdullah, burada mertçe meydana çıkar ve gönülden bir kaside okur:

*Ey leşker-i sakîmü's-siyer
Benim İbnü'z-Zübeyr'in oğlu Zübeyr
Köpeğe ilticâ eder mi peleng
Ederim âlemi köpeklere teng
Bende birdir cevab, o da 'lâ'dır
Bende merdâne ölmek âlâdır
Çekmem ölsün de az'af-ı millet
İki günlük hayat için zillet*

Kendini bir kaplana benzeten Abdullah, âlemi köpeklere dar edeceğini, bunu yapamasa da mertçe ölmenin zillet içinde yaşamaktan daha iyi olacağını düşünür. İki günlük hayat için zillete girmeyeceğini de ifade eden kahraman komutan daha sonra kendine seslenir:

*Ey Zübeyr, ey peleng-i âben-çeng
Kıl tenezzül de et kılâb ile ceng*

Ona göre demir pençeli bir kaplan için köpek ile ceng etmek olsa olsa tenezzüldür. Daha sonra kılıcını sıyrarak havada oynatır:

*Haremîyyâna lem'a-i şân ol
Yıldırımlar gibi dırahşân ol*

Diğer tarafta Zübeyr'i zayıf belleyen Haccac ondan aman dilemesini teklif eder:

*Bizden hemân emân-hâb ol
Kalmamıştır halâsa diğer yol
Varsa aklın, edersin istîmân
Yoksa hâlin olurdu ânda yaman*

Bu son teklif karşısında her ne kadar Zübeyr:

*Arz-ı hâcet eder miyim sana ben
Ben Zübeyr oğluyum aman dilemem
Öyle alçakça şeyleri bilemem
Ölürüm şân ile zamanında
Yaşamam alçağın emânında*

diye cevap verse de, annesi Esmâ'ya gider, teklifi ona danışır. Manzumenin 238-330. beyitleri arasında ana-oğul arasında uzun bir muhavere yaşanır:

*Şimdi Haccâc'dan haber geldi,
Demiş; Eyyâm-ı terk-i ser geldi,
Durmasın gelsin iltica etsin;
Kendisi bitmeden bu iş bitsin!
Vâlidem, işte hâlimiz böyle,
Şimdi re'yin nedir senin, söyle!*

diye sorar. Hz. Esmâ, öncelikle oğlunun vicdanına müracaat etmesini salık verir:

Sözünü dinle ol sübendânın

'Haklı sensin' diyor mu vicdânın

Zira dünya bir imtihan meydanıdır; Mevla, hayatı güzel bir şekilde noktalamaktan ziyade bir fazilet yaratmamıştır. Allah aşkına vasıl olmak en ziyade neticedir, hüsn ü akıbet buradadır. Esmâ, sözlerinin sonunda oğluna teslim olmamasını öğütler.

“Bence haktır yolun, devâm eyle

Dâimâ hakkı iltizâm eyle

Yaşamaktan cihanda zillet ile,

Ölmek evlâ değil mi izzet ile?

Kan içinde yuvada da tenini,

Dest-i Haccâc a verme gerdenini!

Matlabın yâ saadet olmalıdır,

Yâ zafer, yâ şebâdet olmalıdır!

İki masume birbirine sarılırlar. Zaten Zübeyr de aynı düşüncede olduğu için, mücadeleden vaz geçmemeye karar verir. Naci bu uzun muhavereyi sonra Zübeyr'i meydana salar:

Çaktı meydâna, aldı tekbîrin

Durdu merdâne, çekti şemşîrin

Manzumenin bundan sonrasında (331-378), meydanda kılıcını çeken Zübeyr, bir iç hesaplaşmaya girer. Cesaret, vatanseverlik ve şehitlik kavramlarını sorgular. Zaman zaman bu iç diyalog dışarıdan, anası Esmâ yahut bir muhaliften gelen seslerle kesilir. Zübeyr, muhaliflerine hitaben:

Sizler gibi güm-reh değilim, reh-rev-i dînim

Bilmez misiniz ey zâleme İbni Zübeyrim

Terk eylemedim mesleğimi, merd-i metînim

Yok nisbetim İbnü'l hikem'e, İbni Zübeyrim

derken, anası Esmâ söze karışır:

Oğlum, yolun âgâh

Zinbâr udûl eyleme, sabr eyle, sabât et

Ecrin verir Allah

Meydanda kahramanca gezinerek coşku içinde söylenen bu sözlerden sonra Zübeyr düşmana doğru hamle yapar. Yanından birkaç ok geçerken namerd hasımlarına kılıç vurmaya başlar. O kadar kahramanca dövüşür ki:

Önüne bir sürü adû kattı

Pîş-i tîğinde birçoğu yattı

Gayret etmişti savletin teşdîd

Kabr ile kaldı cümlesin teb'id

O besâlet, o şiddet-i gayret

Verdi abtâl-ı düşmene hayret

Çatışmanın sonunda Zübeyr'in takati kesilir ve yere düşer. Bu durumu anlatırken “hâtiften bir nidâ” ile Zübeyr'in cezbedâr hallerini (396-400) veren anlatıcı, onun şehadet anını şu beyitle anlatır:

Ederek safvet üzre beyte nigâh

Gitti Bâb-ı Safâ'ya Abdullah

Düşman askerleri Abdullah'ın başını keserek Haccac'a götürürler. Haccac da bunu "arz-ı hizmet" kabilinden Şam'a gönderir. Esmâ, defnetmek maksadıyla oğlunun naaşını ister, fakat Haccac buna yanaşmaz. Maksadı yaşlı kadını yalvartmaktır. Esmâ asil bir tavır sergiler ve ısrar etmez; yine de "kibri bin parça olsun" diyerek Haccac'a beddua eder. Trajedinin sonunda Haccac, naaşı teslim eder. Birkaç gün sonra da yaşlı kadın vefat eder.

Büyük Bir Medeniyet'in Bânisi: Gazi Ertuğrul Bey

Muallim Naci Efendi'ye "Tarih-Nüvis-i Selâtin-i Âl-i Osman" unvanını kazandıran bu manzume, Hazine-i Fünûn Dergisi'nde 8 Haziran 1310 tarihinde yayımlanmaya başlamış ve neşri 15 Eylül tarihinde tamamlanmıştır. Yayıma başlandığı ilk gün eserin başına Reşad Faik imzasıyla düşülen notta, "bir manzume-i nefise" olarak tanımlanan eserin "Gazi-i müşârinileyhin –pederi Süleyman Şah bin Kaya İlber Fırat mi'berinden ubûru esnadamüteceri'-i zülâl-ı gufrân olmasını müteâkib, maiyeti halkıyla diyâr-ı Rum'a geçtikçe ve o aralık Alâeddîn-i Selçukî askerleriyle harb etmekte bulunan leşker-i Tâtâr'ı mağlûb eylediği-vak'a-i kahramânâne ve âli-cenâbânesini muhattır bir levha-i şâirânedir" olduğu belirtilmiştir.

Manzumenin ilk yarısı, asıl konunun işlendiği, -dokusunu tarihsel bir şahsiyetin teşkil ettiği Ertuğrul Gazi'nin anlatıldığı- bölümün hazırlık kısmıdır. Burada Fırat Nehri manzumenin anlam merkezini oluşturmuştur. Fırat, başlangıçta sade bir nehir iken beyitler ilerledikçe, kurulacak büyük bir medeniyetin arka planı olmaya başlamıştır. Fırat nehri artık bütün bir Türk ve İslam tarihinin hafızası, diğer yandan vaadedilen büyük bir istikbalin mekânıdır. İlerleyen bölümlerde, yani manzumenin ikinci çeyreğinde Türklüğe ve Osmanlılığa dair işaretler belirmeye başlar. "Halkın babası, biçare yetimlerin ve avare fakirlerin koruyucusu" Süleyman Şah, bu nehri geçerken hayatını kaybetmiş, naaşı Caber Kalesi'ne defnedilmiştir. Yerine, Osmanoğulları'nın kurucusu olacak Osman Gazi'nin babası, mahdumu Ertuğrul Gazi geçmiştir. Arkasında sadece bin aile vardır. Bu kısımlarda Süleyman Şah'ın ölümünden Cengiz sorumlu tutulur. Onun ne kadar acımasız olduğundan bahsedilir. Lakin Ertuğrul gazi farklı düşünmektedir: Ona göre dövünüp yas tutmanın faydası yoktur, Allah'a sığınıp umutsuzluğu bırakmak lazımdır. Ertuğrul Gazi:

Mevlâmıza i'tikadımız var

Eltâfına i'timadımız var

Diye bir kapı aralar ve halkını mücadeleye davet eder. Manzumenin bundan sonraki kısmında bir hareketlilik görünür ve bu kısımlarda Ertuğrul Gazi'nin kişilik özellikleri iyice belirmeye başlar. Nitekim doksan ikinci beyitle birlikte Tatar ordusu ile Keykubâd'ın askerleri arasındaki bir cenge şahit oluruz. Osmanlı iktidarının serdari olan Ertuğrul derhal bir karar vermek durumunda kalır. İç diyaloglarla geçen bu kısımda büyük serdar şunları düşünür:

Merd olan eyler mi savlet âcize

Yardım etmek galibe düşmez bize

Hayr-hâb-ı âcizân-ı âlemiz

Âciziz bizler de zira âdemiz

Lâkin oldukça müsâid rüzgâr

İsteriz âcizlere olmak medâr

derken karar verilir ve tuğlar, kılıçlar göğe yükselir:

Hepsi dağ parçası gibi erler

Adım attıkça titriyor yerler

diyen şair, bu esnada ordunun hep bir ağızdan korkutucu bir avaz ile şu nağmeyi söylediğini aktarır:

Yiğit unvânımız

Yiğitlik şânımız

Zemin meydânımız

Zaman hatrânımız

Böylelikle savaşta ezeli düşmanlarına karşı Selçuklu askerlerinin yanında yer alan Ertuğrul Gazi ve askerleri, Moğol ordusunu bozguna uğratar. “Mahsul-i aziz-i hüsn-i niyyet” ile başarı kazanan Ertuğrul, iltifat ve şeref kazanır:

Ertuğrul'a gıydirdi hil'at

Hil'at o şerefle buldu rif'at

Ardından buradaki zaferin önemi üzerinde durulur. Zira Ertuğrul mağlup olsaydı, Tatar'a esir düşecek ve bütün ümitler yok olacak, Osmanlı'nın adı var olmayacaktır. Bütün bunları “ezeli irâde”ye bağlayan şair, Ertuğrul Gazi'yi seçilmiş bir kul olarak görür. Nitekim:

Allah değil mi kalbe nâzır

Ertuğrul'un kalbi işte hâzır

Bir kalb-i selâm var ki onda

Nâdir bulunur eşi cihanda

Ertuğrul'u pâsdâr kalmış

Te'sise onu medâr kalmış

Zaten “Kur'an'ı kible edinmiş, namaz ve diğer ibadetleri âşıkane biçimde edâ eden” Ertuğrul için bunlar şaşılacak şeyler olmamalıdır. Kaplan'a göre (1999, s. 145) burada bölümün temel tezi olan “Osmanlı Devletinin kuruluşu ile ezeli irade arasındaki yakınlık” oluşturulurken, bu tür bir ilişkinin gerektirdiği “dindar Ertuğrul” kişiliği çizmiştir.

Hikâyenin son bölümünde manzumenin olay örgüsüne hiç de uymayan, açıkçası biraz eğreti duran bir ekleme ile Sultan Abdülhamid'e övgüler düzölmüştür. Teknik olarak kusur sayılabilecek bu tercihi, şairin o dönemde yaşadığı sosyal ve ekonomik koşullara bağlamak hiç de zor olmayacaktır. Nitekim 1891'de yazılan bu manzumenin Abdülhamit Han tarafından beğenilmesinden sonra “Tarih-i Nüvis-i Âl-i Osman” unvanıyla kendisine maaş bağlanmıştır (Selâhi, 1310, s. 43). Özgöl'ün tespitine göre bu unvan, o güne kadar mevcut olmayan bir unvandır ve Naci, Ertuğrul Gazi'den sonrasını da araştırıp yazacak, manzum bir Osmanlı hanedanı tarihi oluşturacaktır (2016, s. 45).

Sonuç

Muallim Naci, Türk edebiyatında daha çok şiir, tenkid ve tercüme eserleriyle tanınan bir sanatçıdır. Fakat onun asıl ünü *Tercümân-ı Hakîkat*'in edebi sütununu yönettiği yıllarda Recaizâde Ekrem ile girdiği edebi tartışmalardan gelmektedir. Oysa onun başka türlerde de çalışmaları vardır. Bu çalışmamızda onun pek bilinmeyen üç manzumesi, *Mûsâ bin Ebû'l Gâzân -yahud- Hamiyyet, Zâtü'n-Nitâkayn -yahud- İbnü'z-Zübeyr* ve *Ertuğrul Gazi Bey'i* inceleyip, bu eserlerde kahramanlık temasının nasıl işlendiğini ortaya koymaya çalıştık.

Bu eserlerden ilkinde, Endülüs Emevileri'nin son komutanı olan Musa'nın savaşı ve şehadeti işlenmiştir. Yüzylerce yıl süren bir medeniyetten sonra, devlet gerilemeye başlamış ve nihayet elde sadece Gırnata şehri kalmıştır. Manzumenin ilk bölümünde İslam'ın müntesipleri üzerinde nasıl olumlu bir etkisi olduğu anlatılmış, oradan Endülüs'ün yükselişi ve ihtişamlı günlerinden bahsedilmiştir. İttihat, adalet, ilim sacayağı üzerine oturtulan bu büyük medeniyet, yine bu değerlerin yitirilişle zayıflamıştır. Zillet ve ihanet bataklığına en başta yöneticilerin düştüğü ülkede genel kanı savaşmadan şehri terk etmekten yanadır. İşte böyle karanlık bir dönemde herkesin tanıdığı şanlı bir komutan olan Musa ortaya çıkar ve şehri canı pahasına savunmaktan yana olduğunu beyan eden tarihten, dinden referanslar yaptığı içinde şeref ve namus gibi değerler taşıyan hamaset dolu bir konuşma yapar. Tek başına şehri savunur ve en sonunda şehit olur.

Zâtü'n-Nitâkayn'da ise bu lakabın sahibi Hz Ebu Bekir'in kızı, Hz. Ayşe'nin hemşiresi Hz Esmâ ile onun oğlu ve Mekke'nin ünlü komutanı Abdullah bin Zübeyr'in namus ve kahramanlık dolu trajedisi anlatılmıştır. 505 beyitten oluşan ve bu şekilde diğer iki manzumeden hayli uzun olan bu eserin ilk 2/3 lük kısmında ana hikâyeye hazırlık mahiyetinde bilgiler verilir. Kerbelâ'dan itibaren olup bitenin özetlendiği bu kısımda, zaman zaman ortadaki ihtilafın nedenlerine de değinilmiştir. Asıl hikâyeye gelindiğinde ise Haccac ordusuyla Mekke'ye dayanmıştır. Haftalar süren uzun ve bıktırıcı muhasara, Mekke halkını madden ve manen çözmeye başlamıştır. Mukavemetin son sınırına geldiği günlerde Haccac son bir kez daha şehri teslim etme önerisini getirir. Başlangıçtan itibaren buna asla yanaşmayacağı belli olan Zübeyr, yine de konuyu bir de annesi Esmâ'ya danışır. Yaşlı ve bilge bir kadın olan Esmâ, oğluna şan ve şeref uğruna

ölmeyi tavsiye eder. Arkasında yeterince askeri kalmayan Zübeyr son bir hamle yaparak şehit olur. Haccac, onun başını keserek Mervan'a gönderir, bedenini şehrin ortasına asar. Esmâ metanet ve sabır gösterir, en sonunda Haccac, Zübeyr'in defnedilmesine razı olur. Manzumenin sonunda Esmâ'nın ayağına gelerek olup bitenin muvazenesini yaparlar. Esmâ burada da asaletinden taviz vermez. Haccac, sessizce ayağa kalkıp arkasına döner ve şehri terk eder. Sadece iki gün sonra Esmâ da vefat ederek cennetteki oğluna kavuşur.

Konusunu bu kez Türk tarihinden alan *Gazi Ertuğrul Bey* manzumesinde ise, esere ismini veren Süleyman Şah'ın oğlu ve Osman Gazi'nin babası olan Ertuğrul Bey'in hikâyesi anlatılır. Bu manzumede de ana konuya gelmeden, önce kısaca tarihsel arka plan özetlenir. Süleyman Şah'ın Fırat'ı geçerken vefatı, naaşının Caber Kalesi'ne gömülmesi, diğer taraftan Moğol zulmü gibi hadiseler verildikten sonra Ertuğrul Bey ve arkasındaki bin çadırılık boyun verdiği mücadele anlatılır. Savaş sanatı bakımından küçük ama Osmanlıoğulları'nın kaderini belirlemesi bakımından son derece hayati önem taşıyan bu savaşta, bir grup Selçuklu askeri ile Moğol ordusu arasındaki harbe denk gelen Ertuğrul, kararını verir ve savaşa dahil olur. Manzumenin ana konusu ve gerilimin zirveye yükseldiği yer, Ertuğrul Gazi'nin buradaki kahramanlığıdır. Anlatıcıya göre bu küçük savaş kaybedilmiş olsa Osmanlı devleti hiç kurulamayabilecektir. Sulatan Abdülhamid'e de sunulan ve takdir gören bu manzumeden sonra Muallim Naci Osmanlı hanedanının kalan kısmıyla ilgili destanlar kaleme almaya karar vermiştir. Ne var ki ömrü buna yetmeden, iki sene sonra hayatını kaybetmiştir.

Her üç manzumede öne çıkan birtakım tespitlerimizi, ilaveten benzerlik ya da farklılıklar taşıyan hususları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Din ve ilim, bu ikisini destekleyici mahiyette adalet, ittihat, istiklal ve şeref fikri eserlerdeki temel ve ortak değerlerdir. Ertuğrul Gazi Bey manzumesinde bu değerlerin varlığıyla büyük bir medeniyet kurulmakta, diğer iki eserde ise bu değerlerin yitirilişi ve/veya yokluğu ile medeniyetler yıkılmaktadır. O halde incelediğimiz manzumelerin üçü de öncelikle öğüt verici birer eserdir.

2. Bütün destanımsı anlatılarda olduğu gibi, bu eserlere de kahramanlarının epik biyografileri gözüyle bakmak gerekmektedir. Ertuğrul Gazi Bey manzumesi, konusunu Türk tarihindeki önemli bir şahsiyetten, diğer ikisi ise konusunu İslam tarihine mâl olmuş kahramanlardan almıştır. Her üç kahraman da sıradan insan değildir. Kendi zamanlarında muteber ve lider kişilerdir. Bir bakıma tarih onlara “atalarına layık olma” sorumluluğu vermiştir. Örneğin, *Zâtü'n-Nitâkayn*'da iç monologlarda Abdullah'ın kendisine sık sık “Sen Zübeyr'in oğlusun” demesi boşuna değildir. Buna benzer bir sorumluluk Süleyman Şah'ın oğlu olan Ertuğrul Bey'in omuzlarında da hissedilmektedir.

3. İncelediğimiz üç manzum hikâyede de Türk destanlarının genelinde bulunan bazı ortak tip ve motiflere rastlanmıştır. Manzumelerdeki merkezi kahramanların üçü de “alp tipi”ne uymaktadır. Ta Oğuz Kağan Destanı'ndan beri şahit olduğumuz alp tipi İslam öncesi kullanılmaya başlanmış, İslam'dan sonra kelime “alp-eren”e, Köprülü'nün ifadesiyle de “alp-gazi”ye dönüşmüştür. Bu tipi oluşturan, coğrafi şartlar ve yaşam koşullarıdır. Mehmet Kaplan da, Orta Asya'da geçimini atçılık, hayvancılık ve akıncılık ile sağlayan Türk toplumu için hayatta kalmanın yolu olarak hareket ve kuvveti gösterir. Hasılı, alp tipinin en belirgin özelliği olan cesaret ve kahramanlık eserlerimizdeki üç kahramanda da bulunmaktadır. *Zâtü'n-Nitâkayn*'daki Esmâ ise “bilge tipi”ne tam olarak uymaktadır. Esmâ karakteri bilgisi ve kişiliğiyle topluma önderlik yapan manevi bir tiptir. Her manevi lider gibi o da öğütler vermiş, sözünü dinletmiştir. Oğlunun başı kesilip bedeni meydanda sergilendiğinde dahi metanetini muhafaza etmiştir. Manzumenin son bölümünde Haccac ile girdikleri muhavere de bilgeliğin zirvesine ulaşmıştır. Geleneksel Türk destanlarında ise, kahramanlar umumiyetle kadın sözü dinlemezler.

4. Her epik anlatıda olduğu gibi bu manzumelerde de birçok motif bulunmaktadır. *Zâtü'n-Nitâkayn* hariç diğer iki manzumede kahramanın etrafında anlatımı destekleyici mahiyette “at” ve “kılıç” gibi motiflere yer verilir. Nitekim Türk destanlarında alp tipi daima atlıdır. Bu yaşantı Türk düşüncesine “Türk çadırda doğar, at üstünde ölür.” yargısını yerleştirmiştir. Şükrü Elçin'e göre bu yargının temelinde Türk halkının göçebe kültürünün büyük etkisi bulunmaktadır. Kılıç motifi ise at ile birlikte alp tipinin tamamlayıcı aksesuarıdır. Eski Türk destanlarında savaş teçhizatı olarak karşımıza daha çok ok ve yay motifi çıkmaktadır. Fakat bu manzumelerde sadece kılıç ile karşılaşmıştır. Manzumelerde karşımıza çıkan bir diğer motif ise “aslan” ve “kaplan”dır. Pekçok kültürde olduğu gibi aslan motifi burada da güç ve asaletin sembolü olarak kullanılmıştır. Kahramanların cesaretle ileri atılmaları ve vazgeçmemeleri aslan; kuvvet ve heybetleri de birkaç yerde kaplan motifiyle ifade edilmiştir. Manzumelerde sıkça karşılaştığımız bir diğer motif ise “rüya” motifidir. Özellikle *Zâtü'n-Nitâkayn*'da üç yerde rüya vardır ve kahramanlar bu

rüyalara göre amel etmişlerdir. Bunlardan en etkileyici olanı hiç kuşkusuz Haccac'ın gördüğü rüyadan sonra nedamet duyup Esma'ya günah çıkartmaya gittiği sahnedir.

5. Geleneksel Türk destanlarında Alp kişi savaşa genellikle yalnız girer. Nitekim hem Musa hem de Zübeyr, şehit oldukları çarpışmada tek başlarındadır. Türk destan geleneğinde bazen kahramanın çevresinde kırk yoldaşı bulunur. Ertuğrul Gazi destanında ise kahramanın yanında bin çadır vardır.

6. Musa bin Ebu'l-Gâzân'ın soyu ve aldığı eğitim hakkında malumat sahibi olamıyoruz ama diğer manzumelerdeki kahramanlar soylu bir aileden gelmiştir. Bu durum, geleneksel Türk destanlarıyla benzerlik göstermektedir.

7. Her üç manzumede de hikâye birden bire başlamamış, ana konunun anlatıldığı yere kadar ayrıntılı bir biçimde tarihsel özet sunulmuştur.

8. Manzumelerde gerilim alçalan ve yükselen bir seyir hâlinindedir. Dalgalı anlatım özellikle trajedilerde sıkça başvurulan bir anlatım yöntemidir.

9. Hikâyelerde sıklıkla yinelemelere başvurulduğu görülmüştür. Üzerinde hususiyetle durulan bir olay ya da kavrama önem katmak için kullanılan bu teknik, kendini en fazla *Zâtü'n-Nitâkayn*'da göstermektedir:

Ben Zübeyr oğluyum, aman dilemem

Öyle alçakça şeyleri bilmem

Ölürim şân ile zamânında

Yaşamam alçağın emânında

Bu mısralar, manzumede iki defa tekrarlanmış, “Ben Zübeyr oğluyum” ifadesi ise en az beş yerde kullanılmıştır. 505 beyitten oluşan bir manzumede bu sayı makul karşılanmalıdır. Yinelemelerin kıvamında kullanılmaması durumu anlatımın kusuru sayılmaktadır, fakat Naci'deki bu mahiyette değildir.

10. Manzumelerde zıtlıklar oluşturulmuştur. Cehalet-ilim, adalet-zulüm, ittihat-ihtilaf, cesaret-korkaklık zıtlıklarına bolca başvurulmasının nedeni kontrast oluşturarak ideal olan düşüncüyü berraklaştırmak olmalıdır.

11. Eserlerde ana kahramanların hayat hikâyesinde olağanüstü olaylara ve motiflere rastlanmamıştır. Eski dönemlerdeki destan anlayışının olmazsa olmazı olan “olağanüstülük”, modern zamanlarda, bilhassa Batı tarzı trajedinin de tesiriyle yerini “gerçek” olana bırakmıştır.

12. Hülâsa, Muallim Naci'nin pek bilinmeyen bu üç manzum hikâyesi, konusunu İslam tarihinde yaşanan gerçek olaylardan alan birer kahramanlık destanıdır. Şair, devrin genel siyasi ve ideolojik atmosferi içinde hareket ederek romantik ve trajik bir iş çıkarmayı denemiş ve bunda büyük ölçüde başarılı olmuştur.

Etik Beyan

“*Muallim Naci'nin Manzum Hikâyelerinde Kahraman Tipi*” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Teşekkür

Bu makaleyi, akademik hayata başlamama ve sonra yeniden dönmeme vesile olan, Marmara Üniversitesi Yeni Türk Edebiyatı kürsüsünün kıymetli ilim insanlarından Prof. Dr. Muhammet Gür Beyefendi'ye armağan ediyorum.

Kaynakça

- Akyüz, K. (1970). *Batı tesirinde Türk şiiri antolojisi*. Ankara: Doğu Matbaacılık.
- Ayvazoğlu, B. (1996). *Endülüsten İspanya'ya*. Ankara: TDV Yayınları.
- Çetindaş, D. (2014). *Yeni Türk şiirinde destan*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çıkla, S. (2009). Manzum hikâye ve öykü şiir. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 15, 51-58.
- Geyikoğlu, H. (2001). Tarih açısından Manas Destanı ve Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin milli duygularına etkisi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6, 201-207.
- Elçin, Ş. (1963). Atların doğuşları ile ilgili efsaneler. *Türk Folklor Araştırmaları*, 7.
- Enginün, İ. (2000). *Abdülhak Hamid'in hatıraları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Enginün, İ. (2006). *Yeni Türk edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Gündoğdu, M. A. (2016). Abdülhak Hâmid'in Endülüs ve İlhanlılarla ilgili piyeslerinde milletin birlik ve beraberliğinin önemi. *3rd International Congress On Social Sciences, China To Adriatic*. Antalya, 230-242.
- Gündoğdu, M. A. (2017). Tanzimat yazarlarına göre Endülüs'ün yıkılış sebepleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 58, 315-338.
- Güneş, M. (2012). *Servet-i Fünun'dan Cumhuriyet'e Türk Edebiyatında Manzum Hikâye*, İstanbul: Hece Yayınları.
- Kaplan, M. (2005). Gazi Tipi", *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3. Tip Tablilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 101-108.
- Kaplan, R. (1999). Muallim Naci'nin Bir Trajedi Denemesi, *İlmi Araştırmalar*, 135-146.
- Karaca, A. (1992). Muallim Naci'nin Musa Bin Ebi'l-Gâzân yahut Hamiyyet Adlı Eseri, *Türkoloji*, 143-164.
- Köprülü, F. (1331). Selçukiler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti, *Milli Tettebbûlar Mecmuası*, C.II, 201-233.
- Köprülü, O. F. (1989). "Alp" Maddesi *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, 525.
- Kuzudişli, B. (2005). *Hadis Rivayetinde Aile İsnadları* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Morina, İ. ve Okumuş, S. (2016). Şemsettin Sami'nin bilinmeyen bir tiyatro eseri: Vicdan, *Dede Korkut*, 9, 71-82.
- Muallim Naci (1299). *Musa bin Ebu'l Gâzân yahud Hamiyed*. İstanbul: Matbaa-ı Kütübhâne-i Cihân.
- Mualim Naci (1307). *Zâtü'n-Nütâkayn -Yahud- İbnü'z-Zübeyr*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası ve Kütübhanesi.
- Muallim Naci (1310). *Gazi Ertuğrul Bey*. İstanbul: Hazine-i Fünun Dergisi.
- Okay, O. (2005). *Batulaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Özgül, M. K. (2016). *Şiir Hazanında Gazel Dökenler-V, Muallim Naci Efendi*. İstanbul: Kitabevi.
- Salâhî (1310). *Muallim Nâci*. İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- Şinasi (1960). *Müntehâbât-ı Eş'ar* (Haz: Beken S.). Ankara: Dün-Bugün Yayınevi.
- Tansel, F. A. (1953). Muallim Naci ile Recaiâde Ekrem arasındaki münakaşalar ve bu münakaşaların sebep olduğu edebi hâdiseler. *Türkiyat Mecmuası*, 10, 159-200.
- Tansel, F. A. (1962). Muallim Nâci'nin Dinî Eserleri, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 161-177.
- Tanpınar, A. H. (1997). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tarakçı, C. (1973). *Muallim Naci Efendi* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Uçman, A. (2013). *Muallim Naci*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Uğurcan, S. (2002). *Abdülhak Hamid Tarhan'ın Eserlerinde Tarih*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Uğurcan, S. (2012). Türk edebiyatında Endülüs imajı. *Edebiyatımız I, Edebiyat-Tarih İlişkisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 299-315.
- Yahya Kemal (1975). *Tarih Musâbabeleri*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Yardımcı, M. (2007). Türk destanlarında tipler ve motifler. *Destanlar*. Ankara: Ürün Yayınları, 50-69.
- Yıldız, H. D. (1988). "Abdullah B. Zübeyr B. Avvâm" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, 145-146.

EXTENDED ABSTRACT

Muallim Naci, one of the important writer and poet of the Tanzimat Period, is a fellow artist who has worked in almost every genre of literature, including poetry, criticism, stories, articles, letters, history of literature, play, memoirs and essays. However, it is in his poems, translated works and criticisms where he gained his reputation. In addition to these three basic areas, there is one more unknown aspect of Muallim Naci: Naci is a poet who also has works in verse story genre. But this aspect of his art for some reason did not get the necessary attention.

The tradition of writing stories in verse dates back to ancient times in Turkish literature. The first example of a verse story in Turkish literature is Yusuf Has Hacıb's work called Kutadgu Bilig. The poets that followed continued to give examples of this genre mostly in the form of the mesnevi. The first representative of the tradition of writing verse stories in modern Turkish literature is Şinasi. It is interesting in this sense that he included four verse stories in Müntehâbât-ı Eş'âr, where his poems were collected. However, three of these verse stories are in the form of fables. In that case, there is no need to dwell on these works much. After Şinasi, after Namık Kemal and Ziya Pasha did not show interest in this genre, there was a short-term stagnation in the verse story genre, but later on, together with Recaiâde Ekrem, Abdülhak Hamid and Muallim Naci Efendi, such works started to be given again. In verse stories that became widespread in Turkish literature after the Servet-i Fünun period, the oriental story tradition has an effect, but the studies on verse stories show that the translations made from the West were more effective in the development of this genre.

The word epic entered the Turkish language from Persian. Zeki Velidi Togan means that epics are works of folk literature that reflect the high national feelings of the nation. It is possible to determine the real life lived in epic texts.

Here we understand the following: The concepts of epic, verse story, verse epic are specific concepts that are intertwined with each other and a concept called "verse epic" is born as a genre between "epic" and "verse story". Poetic epics, which have made their presence felt in Turkish literature since the epic period, continued their existence as mesnevi and gazavatnâme in Classical literature and folk tales in folk literature. However, it would be correct to consider verse epics as a continuation of the gazavatnames in

terms of the issues they deal with and the way they work, as well as being written in poetry form and giving importance to a certain plot, personal staff, time and place. In this case, as many literature researchers have started to use, there is a new genre called "verse epic". This genre appears as an epic in terms of content and a verse story in terms of form.

Among the works we have dealt with in this study, Mûsâ bin Ebü'l Gâzân -yahud- Hamiyyet fits the definition of "poetic epic" more in terms of its form and content features. The other two works, Zâtü'n-Nitâkayn -yahud- İbnü'z-Zübeyr and Ertuğrul Gazi Bey, are close to the "tragedy" genre. As a matter of fact, Ahmet Mithat Efendi states in one of his articles that Muallim Naci wrote Zâtü'n-Nitâkayn and Ertuğrul Gazi Bey in order to create an Ottoman tragedy. Naci wanted to mark a classic tragedy in our literature, and Zâtü'n-Nitâkayn is an essay in this regard. Zâtü'n-Nitâkayn can be described as a small and verse historical dialogue, and we prefer the expression "tragedy" for Ertuğrul Gazi Bey's work.

Although there are many studies on the life, art and works of Naci Efendi, there is not enough emphasis on the three works whose names we have mentioned above. Muallim Naci was born in Istanbul in 1849 and attracted attention in literary circles at a young age with his poems. Muallim Naci, whose real name is Ömer, is a Tanzimat period artist who has a well-deserved reputation with his work in poetry and criticism. Muallim Naci, who has almost always entered the literary history as a marginal figure, left works in almost all genres of literature such as stories, articles, letters, history of literature, play, memoirs and essays. He is a translator who has works from Arabic, Persian and French as well as copyrighted works. His teacher and journalist identity is also extremely important. In addition to language and literature, he also expressed his ideas on civilization, history, religion and education in his works. Muallim Naci, who has directed the literary column of Tercümân-ı Hakikat since 1883, left the newspaper of his father-in-law Ahmet Mithat after his literary discussions with Recaizâde Ekrem. The poet, who later appeared in several newspapers, started to publish Mecmûa-i Muallim after a while. The poet, who also taught literature and Persian in important educational institutions of the period, died at a young age in his house in Sarıyer on April 12, 1893. The funeral of the poet, who received the compliment of the palace in the last years of his life, was buried in the graveyard of Sultan Mahmut's tomb on the order of Sultan Abdülhamid.

In our study, it will be focused on how the hero type is handled in these three works. In this way, military, political, sociological and psychological elements will be brought to light among the historical realities revealed in the works, and it will be tried to show how sacred concepts such as courage, heroism, sacrifice, honor, glory, independence and future are represented among them.

Modern Kırgız Edebiyatının “Balka”sı Aalı Tokombayev’in Sanatına Dair Bazı Fikir ve Tespitler

Halit AŐLAR¹

Öz

Modern Kırgız edebiyatı XX. yüzyılın başlarında Sovyet edebiyatının bir parçası olarak ortaya çıkar. Kırgız edebiyatının ortaya çıkış sürecine amatör bir ruhla katkıda bulunmak isteyen birçok sanatçının hayal dünyası Sovyet rejiminin belirlediği çizgilerle sınırlanır. Aalı Tokombayev Kırgız edebiyatının kurucu isimlerinin başında gelir. Edebiyat sanatının birçok türünde eser kaleme almış olmasına rağmen, daha çok şairliği ile ön plana çıkar. Aalı Tokombayev’in propaganda niteliği taşımayan şiirleri de vardır. Kaleme aldığı eserleriyle çağının canlı bir şahididir. Çağdaşları ile girdiği polemikler ve bu polemikler sonucu Mukay Elebayev ile Kasım Tınystanov’un hayatlarını kaybetmeleri yakın Kırgız tarihinin trajik vakaları olarak dikkatleri çekmektedir. Aalı Tokombayev kaleme almış olduğu eserlerle Kırgız edebiyatının gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Aalı Tokombayev, Kırgız halkının tarihsel süreçte başına gelen trajik vakaları eserlerinde işlemekle ve halkının acılarına ortak olmakla birlikte sanatının neredeyse tamamını, Lenin’e, Stalin’e, Komünist Partiye, Sovyet sistemine ve sistemin uygun gördüğü hemen her konuya hasretmiş, Sovyetler Birliği’nin ve edebiyatının “Balka”sı olarak kendine göre rejim düşmanı olarak gördüğü birçok kişiyle münakaşa etmiş, bazılarını azmettirmiş, hayatını her yönüyle ideolojinin emrine vermiş bir edebî şahsiyet olmayı tercih etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modern Kırgız Edebiyatı, Sovyet Edebiyatı, Sosyal Gerçekçilik, Aalı Tokombayev, Lenin.

The Art of the “Hammer” Poet Aaly Tokombaiev of Modern Kyrgyz Literature

Abstract

Modern Kyrgyz literature emerged as a part of Soviet literature in the beginning of the XX century. The fantasy world of many writers who wish to contribute to the emergence of Kyrgyz literature with an amateur spirit has been limited to the lines set by the Soviet system. Aaly Tokombayev is one of the founding names of Kyrgyz literature. Although he has written works in many genres of literary art, he comes to the fore mostly with his poetry. Tokombayev also has poems that do not make party propaganda. Tokombaiev’s contemporaries and their polemics are attracting attention as the tragic events which should be examined in the history of Kyrgyz near the end of the lives of Mukai Elebaiev and Kasym Tynystanov. Aaly Tokombaiev contributed to the development of Kyrgyz literature with his works. Aaly Tokombaiev, despite committing the tragic cases that happened in the historical process of the Kyrgyz people in his works and being a partner to the suffering of his people, almost all of his art has been devoted to Lenin, Stalin, the Communist Party, the Soviet system and almost every subject the system deems appropriate. As a “balka” of Soviet literature, he quarreled with many people by whom he was regarded as the enemy of the regime, he choose to be a literary figure that he put his life under the command of ideology in all aspects.

Key Words: Modern Kyrgyz Literature, Soviet Literature, Socialist Realism, Aaly Tokombaiev, Lenin.

Atıf İçin / Please Cite As:

Aşlar, H. (2020). Modern Kırgız Edebiyatının “Balka”sı Aalı Tokombayev’in sanatına dair bazı fikir ve tespitler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2040-2050.

Geliş Tarihi / Received Date: 06.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.06.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü, halit.aslar@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0003-3223-5907

Giriş

1930'lu yıllarda Sovyet Yazarlar Birliği I. kongresinde Sosyalist realizm'in tanımı yapılmış ve bu metod bir terim olarak Sovyet edebiyatını oluşturan edebi-kuramsal platformun bir ögesi olmuştur. (Plehanov, 1995, s. 499) Sovyetler Birliği'nde oluşturulmaya çalışılan toplumsal belleğin kurucuları özellikle Orta Asya halkları için olay zincirini koparmışlar ve tarihi süreçten bağımsız yeni bir takvim başlatarak yeni bir toplum inşasına girişmişlerdir. (Göz, 2016, s. 60)

Stalin'in "O Nekotorih Voprosah İstorii Bolşevizma" (Bolşevizm Tarihinin Bazı Sorunları Üzerine) adlı bildirgesi Sovyet edebiyatının oluşma ve gelişmesi sürecinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bildirgede Stalin, Bolşevizm ve Marksist Leninist öğretilere ters düşecek tüm eylem ve kişilerle acımasızca mücadele edilmesi gerektiğini belirtmiştir. (Murzalieva, 2010, s. 57) Ülke yöneticileri bu bildirgeyi uygulamakta hiç tereddüt etmemişlerdir. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nde birçok yazar ve şair rejimin buyurduğu konuların dışına çıkamamıştır. Bilinçli olarak veya tesadüfen belirlenen çerçevenin dışına çıkan yazar ve şairler ise bir şekilde cezalandırılmışlardır. Özellikle Stalin politikaları ve II. Dünya Savaşı Sovyet edebiyatını tamamen bu doğrultuda şekillendirmiştir.

Modern Kırgız edebiyatı Sovyet edebiyatının bir parçası olarak 1920'li yıllarda ilk örneklerini vermeye başlamış, ortaya çıkış süreci ve sonrasında Komünist parti buyruklarına ve Sosyalist gerçekçilik metoduna sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.

Bu süreçte, mekân, renkler, iç dünyalar, psikoloji ve benzeri gibi kurgunun diğer ayakları ise çok fazla önemsenmemiş ve esas olarak içerik temelli, biçimin göz önünde tutulmadığı eserlerin ortaya çıkması bilerek desteklenmiştir. (Göz, 2017, s. 599) Bunun dışında Kırgız edebiyat çevreleri sancılı süreçlerden sonra gelişim gösterebilmiştir. Birçok yazar ve şair tesadüfen, hatta yazarlığın gelecekte kendilerinin profesyonel mesleği olacağını tahmin dahi etmeden edebiyat çevrelerine adım atmışlardır. Bu sebeple birçok yazarın edebî uğraşlara attığı ilk adımlar gerektiği ölçüde ciddi ve sanat seviyesi yüksek düzeyde olmamış, yazarlık/şairlik birçok kişi tarafından geçici bir uğraş olarak algılanmıştır. Üstelik bu yazarların entelektüel seviyeleri de buna müsait değildir.

Başlangıç aşamasındaki Kırgız edebiyatını oluşturan isimlerin hemen tamamının Sovyet sistemine gönülden bağlanmış gençlerden oluştuğunu belirtmekte fayda vardır, zira Sovyet iktidarı onlara yeni bir hayat ve eğitim görme imkânı sunmuştur. Aalı Tokombayev de Sovyet iktidarına aşırı bağlılığından hayatını, sanatını ve fikirlerini Sovyet sisteminin istediği şekilde yoğurmuş bir sanatçı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bir yazısında Sovyetler Birliğinin kurulmaya başladığı ilk yıllarda nasıl bir yaşam sürdüğünü şu sözlerle dile getirmektedir:

Sovyetler Birliğinin kurulmaya başladığı yıllarda ben kimsesizdim. Günümüz İssık-Göl, Tyan-Şan ve Frunze bölgelerinde meydana gelen katlık ve hastalıklar yüzünden herkes müşkül duruma düşmüştü, insanlar karnını doyurmak için bir dilim ekmeği güçlüğüle bulmaktaydı. Bu yüzden 1917-1919 yılları arasında Kırgızistan'ın Güney bölgelerinde gezip hayırseverlerin yardımlarıyla hayatımı devam ettirdim. Yaşadığım o acı dolu yıllar sonraları kaleme aldığım "Caralangan Cürök" adlı eserimde yer aldı. 1919 yılında İssık-Göl'de yaşayan akrabalarımı bulmuştum. Artık katlıkla ve açlıkla savaşarak geçirdiğim yıllar geride kaldı. (Tokombayev, 1973, s. 648)

Stalin sonrası, özellikle 1960'lı yıllarda Kırgız edebiyatında Cengiz Aytmatov ve onun izinden giden şair ve yazarlar Kırgız edebiyatına yeni bir ivme kazandırmış, 1980'li yıllarda yazar ve şairler, az da olsa, farklı ve millî konuları eserlerinde ele almaya başlamışlardır.

Edebî-Kültürel Faaliyetleri / Aalı Tokombayev Edebiyat Sahnesinde

Aalı Tokombayev, Kırgızistan'ın Kemin bölgesi Kayındı köyünde 1904 yılında dünyaya gelir. 1922'de Taşkent'te bulunan Sovyet Parti okuluna girer. 1923-1927 yılları arasında Lenin Orta Asya Komünist Üniversitesinde öğrenim görür. 1927-1929 yılları arasında Kızıl Kırgızistan gazetesinin redaktörlüğü, 1931 yılında Kırgız Devlet Matbaası redaktörlüğü, 1934-1949 yılları arasında Kırgızistan Yazarlar Birliği başkanlığı ve Sovyettik Kırgızistan gazetesini redaktörlüğü, SSCB İlim Akademisi Kırgızistan Şubesi Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü Müdürlüğü görevlerinde bulunur. Kırgızistan'ın ilk gazetesi Erkin Too'nun ilk sayısında "Oktaybrdın Kelgen Kezi" (Ekim'in Geldiği Zaman) adlı şiiriyle dikkatleri üzerine çeker. Bu şiir, yıllarca Kırgız Sovyet edebiyatının ilk şiiri olarak kabul edilir. 1945 yılında Halk Şairi ünvanı kazanır. 1967 yılında daha önce kaleme aldığı "Kandun Cıldar" (Kanlı Yıllar) romanının birkaç kez tekrar yazılıp son halini

verdiği “*Taň Aldında*” romanıyla Devlet Toktogul ödülünü kazanır. İki defa Lenin, üç defa Emek Kızıl Bayrağı, birer defa Ekim Devrimi ve Altın Yıldız ödülleri kazanmıştır. Birkaç defa milletvekilliği yapmıştır. (Aamatov vd., 2008, s. 595)

Aalı Tokombayev Taşkent’te Orta Asya Komünist Üniversitesinde öğrenciyken edebiyat vadisinde boy göstermeye başlar. İlk şiirlerini burada kaleme alır. Öğrencilerin hazırlamış olduğu Enternasyonel adlı duvar gazetesinde ve “*Tunguş Kadam*” (İlk Adım) adlı dergide ilk şiirlerini *Çalkar* ve *Balka* mahlasıyla yayınlatır. Şair “*Balka*” (çekiç) mahlasını hayatının sonuna kadar kullanmış, Komünizm düşmanlarına karşı bir ‘çekiç’ gibi olacağını ve onları gerekirse ezeceğini ima etmiştir.

Şairin ilk şiir külliyatı 1927 yılında “*Lenin Tuuraluu*” (Lenin Hakkında) adıyla çıkar. Eserde Tokombayev Lenin’e övgüler düzmektedir. Bu eser 1936 yılında biraz değiştirilip Lenin adıyla tekrar yayınlanır. Şairin 1930’lu yıllarda “*Biz Kurmanga Karşı*” (Biz Kurbana Karşı) (1930), “*Emgek Güli*” (Emek Gülü) (1931), “*Ataka*” (Atak) (1932), “*Tutkun Marat*” (Tutsak Marat) (1933), “*Abalkı Irlar*” (Evvelki Şiirler) (1933), “*Irlar Cynagi*” (Şiir Külliyatı) (1933), “*Irlar Cynagi*” (Şiir Külliyatı) (1934), “*İrgelgen Irlar*” (Seçilmiş Şiirler) (1935), “*Bizdin Kitep*” (Bizim Kitap) (1935), “*Kanattuu Dosttor*” (Kanatlı Dostlar) (1935), *Lenin* (1936) ve manzum türde kaleme aldığı “*Kanduu Caldar*” (Kanlı Yıllar) adlı romanının ilk cildi yayınlanır. (Samaganov, 1976, s. 555)

Tokombayev, edebiyat sahnesine şiirle adım atmış ve hayatının sonuna kadar şiir yazmayı sürdürmüştür. Şairin 1920 ve 1930’lu yıllarda kaleme aldığı şiirlerin hemen tamamı Ekim Devrimi’ni kutlayan, Lenin’i ve diğer parti yöneticilerini yücelten, eski hayatı yerip yeni hayatı öven, sınıf mücadelesini kamçılayan farklı bir ifadeyle Sovyet propagandası yapan Sosyalist realizm ilkelerine sıkı sıkıya bağlı şiirlerdir. Şair ilk şiirlerinden “*Algaçkı Strofa*” (İlk Dörtlük) adlı şiirinde şöyle seslenir:

*“Ala Too yerin serin
Bilimsiz senin elin
Ala too yerin altın
Bilmedi kıymetini balkın*

*Ala Too yerin serin
Medeni olsun balkın
Ala Too yerin altın
Sahibin olsun balkın!”* (Akmataliyev vd., 2002, s. 106)

Şairin ilk Kırgızca gazete Erkin Too’nun (Özgür Dağ) ilk sayısında yayınlanan ve dikkatleri çeken “*Oktyabrın Kelgen Kezi*” (Ekim Geldiği Zaman) adlı şiirinde ise Ekim Devrimi ve Leninizm şöyle yüceltilmektedir:

*“Ekimin gülümseyip geldiği zaman
Hakları sahiplerine verdiği zaman
Kendisini zıncire vuran düşmanları
Emekçilerin ebedi yendiği zaman...”*

*Yaşasın Leninizmin kurduğu yol
Yok olsun cahilliğin kurduğu ağ
Yoluna Ekim’in fakir düşüp
Yetişsin muradına uzattığı kol...”* (Akmataliyev vd., 2002, s. 107)

Lenin hayranı olan şair Aalı Tokombayev Lenin için kaleme aldığı şiirlerden birinde ise şöyle demektedir:

"Sıfat çok, epik kahraman da çok,
 Kıyaslamak mümkün değil, eşdeğeri yok!
 Everest gibi ulu desek olur mu?
 Alem için bir örneği dahi yok.
 Okyanus gibi derin desek olur mu?
 O da uçsuz bucaksız.
 Lenin'in fikirleri ölçülemez,
 O hava gibi, su gibi sonsuz, sınırsız yok!" (Akmataliyev vd., 2002, s. 108)

Her fırsatta Leninizmi, Komünizmi ve işçi sınıfını öven, Sovyet ideolojisini yere göğe sığdıramayan Aalı Tokombayev sanatını çoğunlukla bu doğrultuda şekillendirmiştir. Şair bir şiirinde de şöyle seslenir:

"Bu kalp
 Yararılmadı can için.
 O yaratıldı
 Proleter sınıf için!" (Akmataliyev vd., 2002, s. 109)

Esasen, 1920 ve 1930'lu yıllarda Kırgız şiirinin ana teması Ekim Devrimi, sınıf mücadelesi, feodal hayatı eleştirme, yeni hayatı yüceltme olmuş, Tokombayev de bu hususta en ön safta yer almıştır. Tokombayev sanatında zaman zaman köktenci ve saldırgan bir tavır da takınır.

"Ben fişek gibiyim,
 Yerimde duramam atılmadan.
 Particiyim,
 Komsomolda yetiştim,
 Ben mücadeleye,
 Duramam katılmadan!" (Akmataliyev vd., 2002, s. 111)

Tokombayev edebiyat sanatının yegâne görevinin bu olduğunu ve Sovyet edebiyatının proletaryanın en önemli silahlarından biri olduğunu düşünmekte ve etrafındakilerden de aynı tutumu beklemektedir. Zira V. İ. Lenin'in "Edebiyat, Parti edebiyatı olmalıdır. Kahrolsun partizan olmayan yazarlar! Kahrolsun edebiyatın üstün adamı! Edebiyat proleteryanın genel davranışının bir parçası olmalıdır." (Moran, 1983, s. 55) sözü birçok Sovyet sanatçısı için olduğu gibi Aalı Tokombayev için de sanatının bayrağı olmuştur.

Tokombayev, doğum günü olarak Ekim Devrimi'nin sonuca ulaştığı 7 Kasım gününü seçmiştir.

"Bizim şüirler
 Komünistin ışığı
 Alay, Altay, Tyan Şan'a dağıldı
 Eskimiş çürük
 Düşman şiirini dinleyen balk
 Bugün bizim
 Eserimizi tanıdı
 Bizim şüirler dalgalandırır sınıfının bayrağını
 Bizim gençler proleterce söyler şarkılarımızı!" (Akmataliyev vd., 2002, s. 111)

Şairin zamanla Sovyet devletinin ve toplumunun inşası sürecinde değişen sosyal ve ekonomik şartlara göre şiirini şekillendirdiği görülür. Özellikle 1930'lu yılların ortalarından itibaren sınıf mücadelesi ve Lenin

temalı Őirleri azalmış, yerine sosyal hayat, emek, gelişme, eğitim temaları ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bununla birlikte hayat, ölüm, aşk ve toplum gibi temalar da Şairin poetikasına kısmi olarak girmeye başlar.

Şair II. Dünya Savaşı yıllarında yazdığı bir Őirinde oğlunu cepheye gururla gönderen bir babayı Şöyle konuşturur:

“Gözümün nuru, yüreğimin gücü

Git aslanım, atlandırđım seni askere

İnsan bir gün nasıl olsa ölür

Ölsen bile köle olma yad ele!” (Akmataliyev vd., 2002, s. 114)

Savaş sonrasında ise kolhoz sistemini güçlendirme, barış, Sosyalist ülkeleri koruma gibi dönemin daha güncel temalarını işler.

Tokombayev, Rus edebiyatını henüz tanımadan önce Kazak yazar ve Őairlerden özellikle Saken Seyfulin’den etkilendiğini belirtir. Seyfulin de diğer Sovyet Şair ve yazarları gibi Sovyet sistemine gönülden bağlıdır. Lenin’e olan sevgisi çok yüksek seviyededir, öyle ki *“Lenin Ordeni”* (Lenin Nişanı) Őirinde Lenin’i peygamber mertebesine yükseltir:

“Bu dünyanın peygamberi Lenin,

Ezilmişlerin önderi Lenin.” (Seyfullin, 1957, s. 20)

Tokombayev, Lenin’i peygamber mertebesine yükselten Kazak Şair Saken Seyfulin’den etkilendiğini şu sözlerle dile getirir:

“Benim edebî olarak gelişimimin önemli pınarlarından biri Kazak edebiyatıdır. Bunların arasından Saken’in eserleri benim için kutup yıldız olmuş ve amaçlarıma güç veren siyasî bir silah olarak beni etkilemiştir. Edebî eserin temel amacı toplumu eğitime, mücadeleye ve zafer çağırma, toplumun entelektüel bilincini geliştirmek ise, Saken’in Őirlerinde bu saydıklarımın hepsi mevcuttur.” (Artıkbayev, 2003, s. 80)

Bu bağlamda Şairin *“Lenin Artık Yok”* adlı Őirindeki satırlar Lenin’e olan aşırı hayranlığını gösterir niteliktedir:

“Ayrıldık artık önderden,

Uğurladık sonsuz eteklerden,

Sözleri kötü müydü

Kuran’dan, Zebur’dan, İncil’den...” (Artıkbayev, 2003, s. 54)

Tokombayev hatırı sayılır sayıda manzume kaleme almıştır. 1926 yılında *“Akılbay Menen Kalıypa”* (Akılbay ile Kalıypa), *“Cetim Menen Sıykeri”* (Yetim ile Sihirbaz), *“Tutkun Marat”* (Tutsak Marat) ve *“Bermet”* (İnci) adlı manzumeler kaleme alır. *“Akılbay Menen Kalıypa”* ve *“Bermet”* adlı manzumelerinin konusu kadın haklarıdır. *“Tutkun Marat”* adlı manzumesinde ise kapitalist ülkelerde işçi sınıfının ezildiği dile getirilir. Tokombayev savaş yıllarında *“28 Baatır”* adlı manzumesini Manas destanı motifleriyle kaleme almış, Manas destanındaki kahramanlıkları Sovyet askerlerinin kahramanlıklarıyla özdeşleştirmiştir. Akabinde Şair sırasıyla *“Öz Köziim Menen”* (Kendi Gözlerimle, 1952), *“Mayılbay”* (1953), *“Menin Metrikam”* (Kendi Metriğim) (1955), *“Ak Suluunun Ayman”* (Ak Suluu’nun Yüzünden, 1960) adlı manzumeleri, 1970’li yıllarda ise *“Kızıl Müştök”* (Kızıl Ağızlık), *“Canduu Tarıı”* (Canlı Tarih), *“Köçkü, Telkei”*, (Çığ, Karaca) *“Aykümüş”* adlı manzumeler kaleme almıştır. Bu manzumelerde Şair birçok açıdan değişen Kırgız hayatını çeşitli yönleriyle dile getirmektedir. (Akmataliyev vd., 2002, s. 117)

Tokombayev, Puşkin, Lermontov, Friedric Schiller, Nizami, Abay, Cambıl ve Mayakovski gibi Őairlerden Kırgızca’ya çeviriler yapmıştır.

Kırgız toplumunda ve edebiyat çevrelerinde Aalı Tokombayev ismi yaşadığı polemiklerle ve bazı ithamlarla da anılagelmiştir. Kırgız edebiyatının gelişme döneminin en önemli isimlerinden Mukay Elebayev ve Kasım Tıstanov’un hayatlarını kaybetmelerine neden olacak süreç Aalı Tokombayev ile yaşadıkları polemikler sonrası başlamış ve bazı çevreler bu aydınların hayatlarını kaybetmesi hususunda Aalı Tokombayev’i sorumlu tutmuştur. Özellikle, Mukay Elebayev’in Aalı Tokombayev’e yaptığı eleştiriler hiç hoş karşılanmamıştır. Mukay Elebayev, Kırgız edebiyatının genç yaşta kaybettiği önemli yazarlardan

birdir. Elebayev Kırgız eleştirisinin sadece partiye bağlı hareket etmesinden her fırsatta dert yanar. Yazar "Genç Yazarlar İçin Bir İki Söz" adlı makalesinde mevcut yapıyı şu satırlarla eleştirir:

"Günümüzde genç yazarlar çok yazıyorlar; fakat bunları okuduğumuz zaman üslubun dağınık, gereksiz sözlerle dolu metinler olduğunu görüyoruz. Bunun temel sebebi bilgi seviyesinin düşüklüğünde değil mi? Yazarın hayati iyi bilen, eski miraslardan faydalanabilen, klasiklerden örnek alan, öğrenilen dili iyi bilen biri olması gerektiğini Maksim Gorki de defalarca belirtmekte; fakat bu öğrenme noktasında gençlere iyi örnek olamıyoruz. Hatta şu son zamanlardaki "Tokombayev'den öğrenin!" sloganı genç yazarlarımız için oldukça zararlıdır; çünkü yazarın öğrenmesi gereken temel borcu ustaluktur. Örneğin Aalı Tokombayev'in şiirlerine baktığımızda "ışkırtıp, mış kılıp, bıskırtıp..." gibi yersiz, manasız sözlerden örnek alan genç yazar ve şairlerimizin hâli nice olur? Bu ne demek oluyor? Fakat ne yazık ki, bazı "teorisyenler" Tokombayev'in yaptıklarını görse de, bilse de sırf ona dalkavukluk yapma maksadı güttükleri için "Bu ulu bir yazardır, ondan öğrenin." demektedirler. İşte bu türden kişiler edebiyatımıza ve genç yazarlarımıza büyük zarar vermektedir." (Söylemez-Aşlar 2012, s. 104)

Elebayev yine "Edebiyatımızdaki Hatalara Dair" adlı yazısında Tokombayev'i şu satırlarla kıyasıya eleştirmektedir:

"Aalı Tokombayev hakkındaki fikirler gün yüzüne çıkmak üzere; fakat hayatında hiç böyle bir durumla karşılaşmayan Tokombayev buna sinirlenmiş görünüyor. Onun bu hâli onun şımarıklığını göstermekte. Ben ne kadar zararlı iş yaparsam da hiç kimse bunları irdelemesin, bütün yazarlar benim idarem altında olsun istiyor. Tokombayev nedense hep büyüklere ithafen şiirler yazıyor. "Ala Too'nun Şabini Belotskiy'e", "Bu şiirim Isakeyev'e", "Dostum Toyçinov'a" gibi kendi çevresindekilere veya büyüklere yalakaçlık yapmak için bu türden şiirler yazıyor. Peki, Tokombayev Yazarlar Birliği başkanı olduktan sonra neler yaptı? Edebiyat çevresine eserlerin edebî kalitesini yükseltelim diyeceğine hepsine de kendisini övmelerini buyurdu. Genç yazarlara "Başkalarını bırakan, süreklili beni övün!" dedi. Kendisini öven şiir yazarları yakın gördü, böyle yapmayanları düşmanı belledi. Soruşturmalara açtırdı. "Tokombayev'e" diyerek şiir yazdırmayı mesleğe çevirdi. Genç şairler "Tokombayev'e" diyerek yazdı ilk şiirlerini. Bu yaptıklarını eleştirmek isteyenleri saf dışı bırakmaya çalıştı. Gençleri eğitme, onlara yardım etme işleri lafta kaldı. İşte bizim edebiyatın gelişmemesinin başındaki engel bu şekilde ortaya çıktı. Gerçi, Tokombayev'in yediği hatları yazmaya kalksak bir makale değil; bir kitap yazmak gerekir. Buna vaktimiz yok." (Söylemez-Aşlar, 2012, s. 107)

II. Dünya savaşı yıllarında Kırgızistanlı yazar ve şairlerin çoğu cepheye gitmezken Mukay Elebayev askere alınmıştır. Askerî merciler kendilerine Kırgızistan Yazarlar Birliği tarafından yazar kimliği gönderildiği takdirde Elebayev'i ülkesine geri göndereceklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine Elebayev, Aalı Tokombayev'in başkanlığını yaptığı Kırgızistan Yazarlar Birliği'ne defalarca mektup yazarak kendisine yazar kimliği göndermelerini istemiş, ancak bu isteği, yazar kimliği olduğu hâlde, geri çevrilmiştir. Bu yüzden Elebayev savaşa katılmak zorunda kalmış ve 1944 yılında cephede savaşırken hayatını kaybetmiştir. Kırgız edebiyat çevrelerinde günümüze kadar tartışılmalı olan bu durum, rejimin Elebayev'e verdiği bir ceza mıdır? Kırgızistan Yazarlar Birliği'nde kaydı ve yazar kimliği bulunduğu hâlde, söz konusu kimliğin KYB tarafından gerekli mercilere gönderilmemesi sebebiyle Kırgız halkı ve çağdaş Kırgız edebiyatı gelecek vadeden bu büyük yeteneği genç yaşında kaybetmiştir. Kırgız toplumunda ve edebiyat çevrelerinde Mukay Elebayev'in ve Kasım Tıstanov'un genç yaşta hayatlarını kaybetmelerinin perde arkasında Aalı Tokombayev'in olduğu değerlendirilmektedir. Bu hususta Osmonakun İbraimov'un sözleri dikkat çekicidir:

"Aalı Tokombayev Kırgız edebiyatının ilk kalemlerinden biriydi, hatta edebiyat sahnesinde 10. yılı resmî olarak kutlanan ilk kişiydi. Edebiyatın birçok türünde eser veren geleceğin edebî lideri olarak Kırgızistan Yazarlar Birliği'nin ilk başkanı seçildi. Bu sebeple, birliğin resmî yöneticisi sıfatıyla birçok şey onun kararlarına bağlıydı. Örneğin II. Dünya Savaşı sırasında kimin cepheye gönderileceğine, kimin ülkede kalıp parti buyrukları doğrultusunda eserler kaleme alacağına o karar veriyordu. Gerekli görseydi Mukay Elebayev'in ve Cusup Turusbekov'un savaşa katılma zorunluluklarını ortadan kaldırabilirdi." (İbraimov, 2012, s. 221)

1980'li yıllarda ise Cengiz Aytmatov'un gerek tüm SSCB ve gerekse Kırgızistan içinde var olan durum ve krizden çıkış ile ilgili görüşleri, gazetelere verdiği demeçler, Kırgızistan'da millî şuurun gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak Cengiz Aytmatov'un bu görüşlerine 'eski'yi savunan bazı yazarlar karşı çıkar. Bunlardan biri de Aalı Tokombayev'dir. Aalı Tokombayev, geçmişte hep yaptığı gibi, Aytmatov'u milliyetçilik yapmakla suçlar. 1980'li yıllara Aytmatov ve Tokombayev polemikleri damgasını vurur. Elbette bu tartışmalar Aytmatov'un fikirlerinin doğruluğu ve haklılığıyla son bulur (İbraimov, 2012, s. 322).

“Kanduu Cıldar” ve “Tañ Aldında” Romanları Kırgız/Sovyet Eleřtirisinde

Kırgız edebiyatında ilk romancılardan biri de Tokombayev’dir. 1935 yılında kaleme aldığı “*Kanduu Cıldar*” (Kanlı Yıllar) manzum roman türünde kaleme alınmıştır. Eser 1937 ve 1940 yıllarında tekrar yayınlanmıştır. Bu eserin ikinci cildi olan “*Tañ Aldında*” (Şafak Sökerken) adlı eseri ise ilk defa 1947 yılında yayınlanır. Yazar, bu iki eseri 1962 yılında bazı bölümleri çıkararak ve yeni bölümler ekleyerek tekrar kaleme almış ve aynı isimle tekrar yayınlamıştır. Yazar, eserinde 1916 yılındaki *Ürkün* adıyla anılan ayaklanmayı anlatmaktadır. Roman iki bölümden oluşur. Birinci bölümde halkın ayaklanmasının sebepleri ve ayaklanmanın başarısızlığa uğraması, ikinci bölümde ise Çin’e göç eden halkın orada yaşadığı sıkıntılar ve gördüğü zulümler anlatılır. Tokombayev’in yayınlanma serüveni yaklaşık otuz yıl süren “*Kanduu Cıldar*” ve “*Tañ Aldında*” adlı eserleri o dönemi yansıtan önemli eserlerdir.

Aalı Tokombayev’in sözkonusu eserlerinde Kırgız halkının bağımsızlık mücadelesi, Kırgızların ayaklanıp akabinde göç etmeye mecbur kalmaları, başına gelen felaketler, gördüğü zulümler anlatılmaktadır (Artıkbayev, 2003, s. 191).

“*Kanlı Yıllar*” adlı eserin birinci bölümüyle ilgili ilk eleştiri makalesini K. Rahmatullin kaleme almıştır. K. Rahmatullin, 29 Mayıs 1936 tarihinde Kızıl Kırgızistan gazetesinde yayınlanan makalesinde romanla ilgili olumlu fikirler beyan etmiştir. 1 Mart 1941 tarihinde “*Leninçil Caş*” (Leninci Genç) gazetesinde merhum Kuseyin Esenkocoev’in makalesi yayınlanmış ve yazar “bu romana dikkatle bakıldığında 1916 *Ürkün Ayaklanması*’nın ansiklopedisi olduğu söylenebilir.” tespitinde bulunmuştur (Artıkbayev, 2003, s. 192).

Romanın bazı bölümleri Rusça’ya çevrilmeye başladıktan sonra Rus eleştirmenler de kendi fikirlerini kaleme almışlardır. İ. Basalayev, Aalı Tokombayev’in Moskova’da yayınlanan “*Utrennaya Vstreça*” (Sabah Buluşması) adlı şiir külliyyatına yazdığı değerlendirme yazısında romanın ikinci bölümü yani “*Tañ Aldında*” romanı için şu satırları kaleme almıştır: “İşte, bu tarihî romanın temelinde yatan düşünce ve duygular Tokombayev’in siyasi ve edebî cihetten geliştiğine şahitlik etmektedir.” 1947 yılında ise çevirmen ve şair S. Lipkin Literaturnaya Gazeta’nın 25 Şubat tarihli sayısında “*Özgürlük ve Emeđi Sevmek*” adlı makalesinde eserle ilgili fikrini “*Kanlı Yıllar*” romanı Kırgız okurlarının elinden düşürmediği bir kitap oldu. Yazar kitabın ikinci cildinde (*Tañ Aldında*) Kırgız halkının ulu Rus halkıyla biraraya geldiğinde hayalini kurduğu özgürlüğe kavuşabileceği fikrini Kırgız halkının bilincine büyük bir hünerle işlemiştir.” şeklinde ifade etmiştir. (Artıkbayev, 2003, s. 192)

Balkar şairi Kaysın Kuliyevev “*Turmuştuñ Masştabı cana boyoktorı*” (Hayatın Kapsamı ve Renkleri) adlı makalesinde romanla ilgili düşüncelerini şu satırlarla dile getirir: “*Kanlı Yıllar* romanında, uzun zaman önceki kanlı hatıraların şairin yüreğinin derinliklerinde saklandığını, gözünün önünden hiç gitmeyen görüntüleri şairin iç dünyasından çıkan çığlıkları ve acı çeken bir halkın feryatlarını görebilmekteyiz. Aynı şekilde halk önderlerinin, halk kahramanlarının romandaki tasvirleri başarılı bir şekilde yapılmıştır. Tokombayev’in trajik eserinde ümitsizliğe yer verilmemiştir.” (Kuliyevev, 1958).

1947 yılında Kırgızistan Komünist Partisi sekreteri K. Orozaliyev’in yayınladığı “*Kırgızistan’daki tarih ve edebiyat bilimlerini geliştirmenin sıradaki şartları*” adlı bildirisinden sonra tarihçilerin ve edebiyatçıların çalışmalarında ideolojik hatalar bulma eğilimi hız kazanır. Bunun üzerine Kalıgul, Arstanbek, Moldo Kılıç gibi halk şairlerinin eserleri gerici eserler olarak nitelendirilmiş ve Kırgız edebiyat çevrelerinde süratle jurnalcilik/iftira kampanyası başlamıştır. Bu durum uzunca bir süre Kırgız kültürünün ve edebiyatının gelişimini olumsuz etkilemiştir. Birtakım isimler ve eserler bu tehlikeli gelişmelerden olumsuz etkilenmiş ve Aalı Tokombayev’in eserleriyle ilgili sert eleştiri yazıları kaleme alınmaya başlanmıştır.

Eleştirmen C. Berdibekov “*Kanlı Yıllar*” romanıyla ilgili eserin Bolşevik eleştirisi açısından bakıldığında yetersiz olduğunu ve sınıf bilincinin iyi işlenmediğini belirtmiş, yazarın eserini tekrar kaleme alarak hatalarını düzelteceğini umduğunu ifade etmiştir (Berdibekov, 1948). Eleştirmen Cakişev ise eseri “zararlı eser” olarak nitelendirmiştir. Eseri ideolojik olarak tehlikeli bulmuş, eski hayatı savunduğunu iddia etmiş, eserin ikinci cildi olarak yayınlanan “*Tañ Aldında*”nın da ilkinden daha kötü durumda olduğunu savunmuştur. Eserin 1916 *Ürkün Ayaklanması* hakkında doğru fikirler vermediğini ve okurları yanılttığını dile getirmiştir (Cakişev, 1949).

Eserle alakalı artan eleştiri yazıları sonrasında söz konusu durumla ilgili 28 Şubat 1952 tarihli Kızıl Kırgızistan gazetesinde “*Sonunda Kabul Ettii*” adlı bir makale yayınlanmış ve Tokombayev’in gazetenin yazı işlerine mektup göndererek hatalarını kabul ettiğini ve en kısa sürede tüm hatalarını düzelteceğini ifade ettiği beyan edilmiştir (Artıkbayev, 2003, s. 195).

“Kanlı Yıllar” ve “*Taň Aldında*” adlı eserlerin birkaç defa yayınlanması, sonra “*Taň Aldında*” adıyla tekrar basılması birçok bölümün çıkarılıp yerine yeni eklemelerin yapılmasında bu eleştiri makalelerinin ve genel olarak malum siyasi atmosfer baskısının da etkisi olmalıdır.

Tokombayev’in Diğer Mensur Eserleri

Aalı Tokombayev’in nesir sahasındaki ilk çalışmaları 1920’li yıllarda başlar. 1928 yılında ilk hikâyesi sayılabilecek “*Küyöönün Kolu Cuurkandın Türmögünön Çıktı*” (Damadın Eli Yorganın Altından Çıktı) adlı eseri “*Leninçiler Küzğüsü*” (Leninciler Aynası) adlı dergide yayınlanır. Bu yıllarda “*Sırduu Barak*” (Sırlı Sayfa) ve “*Muundardın Ölümü*” (Nesillerin Ölümü), 1933 yılında “*Biş Balapan Kezderde*” (*Biş Çocukken*) ve “*Too Elinin Comogu*” (Dağ Halkının Masalı) adlı kısa öyküleri yayınlanır (Akmataliyev vd., 2002, s. 122).

1930’lu yıllardan itibaren hikâye ve uzun hikâye türünde de eserler vermeye başlayan Tokombayev 1939 yılında kaleme aldığı “*Dnestr Teren Denizge Kuyat*” (Dinyester Derin Denize Dökülür) adlı uzun hikâyesinde Batı Ukrayna’nın Sovyetler Birliği’ne ilhakını tahkiye etmektedir. 1940 yılında “*Caralangan Cürök*” (Yaralanan Yürek) adlı uzun hikâye kaleme almıştır. Bu adla yayınlanan külliyatın içinde yazarın “*Küünün Sırı*” (*Melodinin Sırrı*), “*Col Comogu*” (Yol Masalı), “*Daat*” (Arzu), “*Ölüm Kimdi Korkutpay*” (Ölüm Kimi Korkutmaz), “*Akılmandı Coobu*” (Akılının Cevabı) gibi kısa hikâyeleri yer almıştır. Yazarın “*Caralangan Cürök*” adlı eseri otobiyografik niteliktedir. Yazar eserinde Çarlık Rusya’yı eleştiririp Sovyetler Birliği’ni yüceltmektedir.

Aalı Tokombayev’in II. Dünya savaşı konulu hikâyelerinden biri “*Aşırbay*” adlı hikâyesidir. Yazar, hikâyesine Aşırbay Koyonközov’un mutsuz geçen çocukluğunu anlatarak başlar. Aşırbay bütün aile fertlerini çocukken kaybetmiştir. Hikâyenin hemen başında okuyucu şu satırlarla karşılaşır: “Sovyet hükümeti kurulana ve gelişene kadar Koyonközov Aşırbay’ın çekmediği çile, görmediği gün, ayak basmadığı yol kalmamıştı.” (Tokombayev, 1981, s. 24). Aşırbay bu şekilde son derece sıkıntılı bir çocukluk geçirir. Yıllarca başkalarının yanında çalışır, yeni kurulan kolhoza girer. Canla başla çalışmasına ve ardi ardına çeşitli ödüller kazanmasına rağmen burada fazla kalmaz. Bir ara eğitim almayı düşünür, ama vazgeçer. Fabrikalarda çalışmayı düşünür, fakat bu düşüncesi gerçekleşmez. Sonunda at çobanı olarak çalışmaya başlar. Bu iş Aşırbay’ı az da olsa mutlu etmiştir. Burada tam yedi yıl çalışır. İşinde son derece başarılı olur. Takdirnameler alır. Aşırbay’a bir ev verirler ve evlendirirler. Bu yedi yıl içinde Aşırbay’ın üç çocuğu dünyaya gelir. Daha sonra ise Aşırbay savaşa gider. Hikâyenin bundan sonraki kısmı ise Aşırbay’ın savaş anılarından oluşmaktadır. Savaş meydanında Aşırbay’ın yaptığı türlü türlü kahramanlıklarla devam eden hikâyede Aşırbay bazen düşman hatlarının arka taraflarına gözcülük yapmaya gider, Almanlarla çatışmalara girer ve onları öldürür; bazen de savaşın gidişatını değiştirebilecek stratejik görevler alır. Aşırbay’ın yaptığı türlü kahramanlıklar sayesinde cephenin o bölümünde Almanlar yenilgiye uğrar (Göz, 2012, s. 61). Aşırbay yazar tarafından idealize edilmiş bir savaş kahramanıdır.

1947 yılında kaleme aldığı “*Mezgil Uçat*” (Zaman Geçiyor) adlı eseri de “*Caralangan Cürök*” (Yaralanan Yürek) adlı eserine tematik olarak oldukça yakındır. Eserde bir baba ile oğlunun hayatı karşılaştırılır, böylece eski ile yeni hayat mukayese edilmiş olur. Eserde zaman 1917 yılında başlamaktadır. Küçük bir çocuk olan Capar ve babası iş-aş bulabilmek için Hokand’a doğru yola çıkarlar. Son derece çaresiz durumdadırlar; Capar’ın annesi ölmüştür. Çok düşük bir ücretle Capar’ın babasının bulduğu iş ise duvar ustalığıdır. Zengin iş sahibi, Capar yüzünden babasıyla kavga eder ve onları kovar. Bu sırada devrim olmuş ve Sovyetler Birliği kurulmuştur. Açılan yetimhanelerden birisine Capar da kabul edilir. Capar burada resme karşı olan yeteneğini daha da geliştirir. Moskova’ya kadar uzanacak olan bir eğitim hayatına ilk adımını atar. Daha sonra II. Dünya Savaşı dönemi gelir. Yaralı askerlerin yattığı bir hastane odasında bulunmasından onun II. Dünya Savaşına katıldığı anlaşılır. Savaştan sonraki dönemlerde ise Capar sanatçı kişiliğini bulur ve hikâye bu mesajla biter.

Açlıkla yüzleşmiş, kendi köyünden uzak yerlerde karın tokluğuna iş arayan bir babanın oğlu olan Capar, Sovyetler Birliği’nin kurulmasıyla belki de açlıktan ölecekken eğitim alma şansına sahip olur. Almış olduğu eğitim onun toplumca beğenilen ve takdir gören bir meslek sahibi olmasına sebep olur. Burada, bir zamanlar açlıkla mücadele eden bir çocuğun sosyal toplum içerisinde yükselme şansını Sovyetler Birliği sayesinde yakaladığı mesajı verilmektedir. Aynı kahraman II. Dünya Savaşına katılır, yaralanır ve bir nevi ülkesi için kendisini feda etmekten çekinmez. Hikâyenin sonunda ise Capar kendisini bir boşlukta hisseder ve yine kutsal emek gözünün önüne gelerek kim olduğunu, amacının ne olduğunu anlar (Göz, 2012, s. 77).

Yazar 1965 yılında kaleme aldığı “*Soldat Elek*” (Askerdik) adlı eserinde ise Kırgızistan topraklarında Sovyet hâkimiyetini kurmak için verilen mücadeleler tahkiye edilir. Eserin kahramanları Çalkar ile Seyitbek’in ezilen halkı yeni iktidarı desteklemeleri konusunda ikna etme çabaları anlatılır. Ayrıca yazarın Sovyet askerlerinin cephedeki kahramanlıklarını anlattığı “*Ant*” (Ant), 1967 yılında polislerin suçlulara karşı verdiği mücadeleyi anlattığı “*Tergöö Cürriip Cata*” (Sorgu Devam Ediyor) ve Kırgızistan’ın Rusya Çarlığına ilhakının 100. yıl dönümü münasebetiyle 1964’te kaleme aldığı “*Ölböstün Ürönü*” (Ölümsüzün Tohumu) ve 1916 yılındaki ayaklanmada Çin’e göç eden halkın çileli hayatını anlattığı “*Kündün Çığış*” (Güneşin Doğuşu) adlı piyesleri bulunmaktadır (Akmataliyev vd., 2002, s. 127).

Tokombayev’in “*Ölböstün Ürönü*” (Ölümsüzün Tohumu) adlı eseri 1970 yılında sahnelenmiştir. Eserde Semenov Tyan Şanski, Çokan Velihanov gibi bilim adamları ve Borombay, Ümötaalı, Balbay, Töregeldi gibi yakın Kırgız tarihinin önemli kanaat önderleri yer almaktadır. Eserde, Kırgız boyları Rusya Çarlığı hâkimiyetine girdikten sonra barış içinde yaşamaya başlarlar ki Tokombayev’e göre, Kırgız boyları arasında yıllardır devam eden kavgalar dost Rus halkının girişimleriyle son bulmuştur.

Tokombayev’in mensur eserleri, 1934 yılında Jdanov’un “Bizim ülkemizde edebiyatın asıl kahramanları yeni hayatın aktif inşa edicileridir: İşçiler, kolhozlarda çalışan çiftçiler, köylüler, parti üyeleri, mühendisler, genç komünistler ve komünist öğrencilerdir. İşte, edebiyatımızdaki asıl tipler ve asıl kahramanlar bunlardır” (Jdanov, 1934, s. 4, Akt. Göz, 2016, s. 62) şeklindeki beyanati doğrultusunda kaleme alınmıştır. Jdanov’un buyurduğu üzere Tokombayev’in mensur eserlerinde işçiler, kolhozlarda çalışan çiftçiler, köylüler, parti üyeleri, örnek sosyalist tipler ve onların kahramanlıkları, yeni sistemin yerleşip kök salması için verdiği mücadeleler tahkiye edilmektedir. Esasen, genel olarak Sovyet edebiyatı ve onun bir parçası olan modern Kırgız edebiyatına bakıldığında söz konusu durum tüm sanatçılar için geçerlidir, birçok yazar ve şair bu buyruklara, gönüllü/mecburen, uymuştur. Sovyet edebiyatında tüm sanatçıların üzerine bir “demir perde” örtülmüş; kimi sanatçılar bunu tüm benliğiyle benimsemiş, kimileri ise bu perdede sanat anlayışları ve birtakım kişisel tutumları uğruna irili/ufaklı gedikler açmak için uğraş vermiştir. Bu uğurda kimileri hayatını kaybetmiş, kimileri de tüm dünyanın en çok okunan yazarlarından biri olmayı başarmıştır. Bu bağlamda modern Kırgız edebiyatı bünyesinde Alıkul Osmonov, Mukay Elebayev, Sıdık Karaçev, Kasım Tinıstanov ve Cengiz Aytmatov gibi isimlerin, Aalı Tokombayev’den farklı olarak, üzerlerine örtülen bu ‘demir perde’de büyük gedikler açtıklarını ve eserlerini sipariş/buyruk doğrultusunda değil, ellerinden geldikince kendi sanat anlayışlarına uygun satırları mesajlarla kaleme alabildiklerini özellikle vurgulamak gerekir. Nitekim dönemin heyecanını besleyen ateşli sanatçılar zamanla unutulmuş, eserleri tozlu raflarda kalmış; mücadelesini sanat, edebiyat ve hümanizm için veren Cengiz Aytmatov gibi isimler ise ortaya koydukları edebî ürünlerle sadece dönemin değil, tüm zamanların en önemli yazarlarından biri olmayı başarabilmiştir. Elbette bu başarıda sanatçı kudretinin de büyük payı olmalıdır.

Sonuç

Çetişli’ye (2014, s. 254) göre ideolojiler sanatkârın düşünme, yorumlama özelliklerini dumura uğratar ve onları ideolojik körlük içine iter. Sanat kabiliyetini güdümlü sanatın emrine amade kılmış sanatkârın hayat, insan ve olaylar karşısında tarafsız ve objektif olmasını beklemek veya onların böyle bir tavır sergilediğini iddia etmek mümkün değildir. Bu sebeple onlar objektiflikten uzak ve yanlıdırlar. Gerçeği, doğruyu, iyi ve güzeli hep kendi perspektiflerine göre belirlerler. Vicdanları, duygu ve zevklerin sesine değil, ideolojilerinin sesine kulak verir.

Aalı Tokombayev de Kırgız halkının tarihsel süreçte başına gelen trajik vakaları eserlerinde işlemekle ve halkının acılarına ortak olmakla birlikte sanatının neredeyse tamamını, Lenin’e, Stalin’e, Komünist Partiye, Sovyet sistemine ve sistemin uygun gördüğü hemen her konuya hasretmiş, Sovyetler Birliği’nin ve edebiyatının “Balka”sı olarak kendine göre rejim düşmanı olarak gördüğü birçok kişiyle münakaşa etmiş, bazılarını azmettirmiş, hayatını her yönüyle ideolojinin emrine vermiş bir edebî şahsiyet olmayı tercih etmiştir. Kaleme almış olduğu eserlerle Kırgız edebiyatının gelişimine katkıda bulunmuş, ancak Mukay Elebayev’in de belirttiği gibi, genç şair ve yazarların eğitimine değil onların kendisine ithafen şiir yazmalarına daha çok önem vermiştir. Hiçbir şekilde Sovyet sistemini eleştirmemiş, tüm Sovyet dogmalarını olduğu gibi kabul etmiştir. Türkiye’de son dönemlerde şairin muhalifliğiyle alakalı bazı yayınlar çıksa da bu yazılar gerçeği yansıtmamaktadır.

Türk edebiyatının büyük yazarı Tarık Buğra’nın da “İnsana yapılabilecek en korkunç ihanet de işte budur; angaje edebiyattır. Düşünce ve duygu kişileşmesinin en verimli pınarını, en etkili gücünü, düşüncenin ve duygunun tek bir kalıba dökülmesi, insanın güzelleştirici ve yüceltici, zenginleştirici

çeşitliliğinin öldürülmesi için kullanılmaktan daha gaddar ihanet düşünülebilir mi? Ve edebiyat, sanat kabiliyetini, aslı olmayan bir üne, gününü gün etme hevesine, teneke madalyalara satan insandan daha sefil bir yaratık olabilir mi? (Buğra, 2002, s. 203) şeklinde belirttiği üzere Aalı Tokombayev sanatını ideolojik temelde oluşturmuş, şekillendirmiş, düşünce ve duygularını tek bir kalıba dökerek ve hayatının sonuna kadar bu çizgiden sapmayarak Sovyet sisteminin propaganda aracı olmayı Kırgız edebiyatının ölümsüz sanatçıları arasında olmaya yeğlemiştir.

Etik Beyan

“Modern Kırgız Edebiyatının “Balka”sı Aalı Tokombayev’in Sanatına Dair Bazı Fikir ve Tespitler” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulduğunu, toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış olduğunu ve bu çalışmanın herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmediğini taahhüt ederiz.

Kaynakça

- Artıkbayev, Kaçkınbay (2003). *Aalı tokombayev*. Bişkek: Biyiktik Yayınları.
- Aamatov, M. A., Abdıldabekkızı C., Asılbekova, I.A., Gurkina, L. İ., Dautov, K. D., Sadıkova, C. S., Çekirov, A. Ç. (2008). *Kırgız respublikasının cazıuıçuları*. Bişkek: Demi Yayınları.
- Akmataliyev, A., Caynakova, A., Cumabayev, A., Kebekova, B., Kıdırbayeva, R., Kırbayev, K. ve Musayev, S. (2002). *Kırgız adabiyatının taribi*. c6. Bişkek.
- Berdibekov, C. (1948). *Kızıl kırgızistan*, 24 Yanvar.
- Buğra, T. (2002). *Düşman kazanmak sanatı*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Cakişev, Ö. (1949). *Sovetskaya kırgızıya*, 27 Fevral.
- Çetişli, İ. (2014). *Edebiyat sanatı ve bilimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İbraimov, O. (2012). *İstoriya kırgızskoy literaturı XX veka*. Bişkek: Biyiktik Yayınları.
- Göz, K. (2012). *1960-1980 Yılları arasında kırgız edebiyatında uzun hikâye türü ve dönem incelemesi* (Doktora Tezi). KTMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek.
- Göz, Kemal (2016). Kırgız edebiyatında olumlu kahramanlara dair. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2).
- Göz, Kemal (2017). Ana çizgileriyle kırgız edebiyatı ve yeniden okuma denemesi. İçinde C. Buyar (Edt.), *Kırgızistan: tarih-toplum-ekonomi-siyaset* (ss.593-612). Bişkek: BYR Publishing House.
- Jdanov, A. A. (1934). *Stena grafişeskiy otçet*. Perviy vsesoyuzniy siyezd sovetskih pisateley. Moskva: Gosudarstvennoe Izdatelstvo.
- Kuliyev, Kaysın (1958). Turmuşun masştabı cana boyoktoru. *Literaturnaya gazeta*. 18 Oktyabr.
- Moran, Berna (1983). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Murzaliev, M.G. (2010). *İstorişeskiye romanistika tolegena kasımbekova i ee mesto v razvıtiı janru*. Dissertatsiya. Bişkek.
- Samaganov, C. (1976). *Sovyetтик kırgızistan cazıuıçuları*. Frunze: Kırgızstan Basması.
- Seyfullin, S. (1957). *Ölenderi men poemaları*. Almatı: Kazaktın Memlekettik Kırkem Edebiyat Basması.
- Söylemez, O. – Aşlar, H. (2012). *Mukay elebayev, zor zamanlar, seçme hikâyeler*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Tokombayev, A. (Balka) (1973). *Tandalğan çğarmaların üç tomduk cıynagı III*. Cilt. Frunze: Kırgızstan Basması.
- Tokombayev, A. (1981). *Caralangan çürök. povestter, angemeler, drama*. Frunze: Kırgızstan Basması.
- Tokombayev, A. (1984). *Küünün sıri*. Frunze: Kırgızstan Basması.

EXTENDED ABSTRACT

In the uprising; the efforts of the Russian Tsar to colonize Turkestan territory, the exploitation of the rulers of the tsarist regime, the privileged position of local collaborators, the forced displacement of the people to the compulsory migration, the allocation of new agricultural lands and wetlands to the Russian farmers from Russia, and finally the The reasons for inclusion are listed as the reasons for the uprising. The rebellion was brutally suppressed by Tsarism and hundreds of thousands of Turkistan people were massacred. The vast majority of survivors had to migrate to China. During and after the migration, many Kyrgyz peoples had to live under very heavy conditions. After this tragedy, when the Soviet power was established in 1917, the Kyrgyz people returned to their countries and were bound to the Soviet government, which saved themselves from extinction. The Soviet government gave freedom to the people of Kyrgyz, and it was the most important subjects of the modern Kyrgyz literature that emerged that the people who had been working in the country had a better life. Most Kyrgyz writers adopted the Soviet system and devoted all their power to the development of this system. Aaly Tokombaiev, one of the prominent poets, devoted almost all of his art to the Russian people, Lenin, Stalin, the Communist Party, the Soviet system and almost every subject deemed appropriate by the system, as the de “Balka”, of the Soviet Union and literature. many people have debated, some have been determined, has been a person who has put his life at the disposal of ideology in all aspects. Modern Kyrgyz literature began to give its

first examples in the 1920s as part of Soviet literature. The process of emergence and then the Communist party and the socialist realism method have been strictly adhered to. In the 1960s, Chingiz Aitmatov and his followers, poets and writers gave new impetus to the Kyrgyz literature. In the Soviet Union, many writers and poets have not been able to go beyond the regime's orders. The writers and poets who stepped out of the framework that were consciously or coincidentally were punished in some way. Sometimes writers and poets have been deprived of their contemporaries, such as journalism and so on. they have played a leading role in the slaughter of their contemporaries, whom they see as competitors or not. It is worth noting that almost all the names of Kyrgyz literature at the beginning are composed of young people who are committed to the Soviet system, because the Soviet power has given them the opportunity to have a new life and education. Aaly Tokombaiev stepped into the literature scene while he was a student at Central Asian Communist University in Tashkent. He writes his first poems here. He published his first poems in the magazine "Tunguch Kadam", which was prepared by the students, at the Enternasyonel wall and in the magazine "Tunguch Kadam" with the nickname "Chalkar" and "Balka". The poet used the pseudonym "Balka" (hammer) for the rest of his life, implying that he would be like a "hammer" against the enemies of Communism and would crush them if necessary. Tokombaiev stepped into the literary stage with poetry and continued to write poetry until the end of his life. The poems that the poet wrote in the 1920s and 1930s were poems that celebrated the October revolution, glorified Lenin and other party rulers, lived the old life, praised the new life, and sobbed the class struggle and made Soviet propaganda. Tokombaiev's literary spectrum is quite wide. The first works of Tokombaiev in prose began in the 1920s. In 1928, his first story adlı "Kuyoonun Kolu" is published in the journal "Leninchiler Kuzgusu". In these years his short stories "Syrduu Barak" and "Muundardın Olumu" care published. Aaly Tokombaiev II. One of the stories about World War II is the story of Ashyrbai. The author begins his story by describing Ashyrbai Koyonkozov's unhappy childhood. Ashyrbai lost all his family members as a child. He works for years alongside others, enters the newly established kolkhosa. Even though he has started several times and won several prizes, he does not stay here much longer. He thinks about getting an education, but he gives up. He thinks of working in factories, but this idea does not happen. Finally she starts to work as a herdsman. This job has made Ashyrbai very happy. I work here for seven years. He is extremely successful in his work. She takes credit cards. They give a house to Ashyrbai and they marry. In these seven years, three children are born. Later on, Ashyrbai goes to war. The next part of the story consists of Ashyrbai's war memoirs. On the battlefield, Ashyrbai goes on to pursue the back parts of the enemy lines, enters the cliffs of Germans and kills them; sometimes they take strategic tasks that can change the course of the war. II. While the writers and poets of Kyrgyzstan did not go to the front during the years of World War II, Mukay Elebaiev was conscripted. The military authorities stated that if the author identity was sent by the Kyrgyzstan Writers' Union, they would return Elebaiev to their country. Elebaiev then wrote to the Kyrgyzstan Writers' Union of which he was the president of Aaly Tokombaiev and asked them to send him a identity as a writer, although this request was rejected. Therefore Elebaiev had to join the war and died in 1944 while fighting in the front. Is this a case that has been discussed in the Kyrgyz literary circles until today? Unfortunately, the Kyrgyz people and contemporary Kyrgyz literature have lost this prominent talent at a young age, since the identity of the Kyrgyzstan was not registered to the necessary authorities by the PUK. In the Kyrgyz society and in the literature, Mukay Elebaiev and Kasym Tynystanov lost their lives at a young age and Aaly Tokombaiev is seen behind the scenes.

Turkish Glossary Production and Meaning in the Inherit of Turkish Culture: Comparative Analysis of Seventeen Turkish Language Dictionaries¹

Mustafa BIYIKLI²

Abstract

Words, therefore glossaries, dictionaries are the memories, identities, vocabularies and culture treasures of nations. Nations produces vocabularies that have been the nations who have protected their cultural heritage, national identity and territorial integrity. All of the Turkish world and notably Anatolia, have been affected by other cultures, civilizations and languages as a result of interaction between the nations and cultures throughout the historical experiences. In this study, the main words in 17 dictionaries were handled one by one within the scope and degree of cultural interaction. The words in 17 glossaries and dictionaries, which are including the Ottoman Turkish and Republican Turkish have been analyzed, classified and made inferences according to the stems of words and the languages they have written by different authors. After a long and exhausting study; The distribution of words according to the languages, the number of words in dictionaries, the origins of words and their numbers and apart from these, the percentage of words coming from different languages in dictionaries and among these percentages the number of Turkish words and their proportion have been exhibited in tables and graphics with numbers.

Key Words: Dictionaries in Ottoman Turkish, Turkish Dictionaries, unity of language, national culture, Turkish World

Türk Kùltür Mirasında Türkçe'de Sözlük Üretimi ve Anlamı: On yedi Türkçe Sözlüğün Karşılaştırma Analizi

Öz

Kelimeler, dolayısıyla, sözlükler bir milletin hafızasıdır, kimliğidir, dağarcığıdır ve kùltür birikimidir. Zengin bir sözlüğe ve kelime hazinesine sahip milletler, kùltür ve irfan birikimlerini koruyan, birlik ve bütünlüklerini pekiştiren milletler, toplumlar olmuşlardır. Başta Türkiye olmak üzere Türk Dili konuşan ÷lkeler ve dolayısıyla Türkçe, tarihi süreci içinde medeniyetler arası, milletlerarası ve kùltürlerarası etkileşimler neticesi doğal olarak diğer kùltür, medeniyet ve dolayısıyla dillerden etkilenmiştir. Bu çalışmada, söz konusu kùltürel etkileşim derecesi ve çerçevesinde 17 adet lügat/sözlükteki ana kelimeler tek tek ele alındı. Osmanlı Türkçesi ve Cumhuriyet Türkçesini içeren 17 lügat/sözlükteki kelimeler, geldikleri kökler ve etkilendikleri diller itibarıyla analiz ve tasnif edildi ve elde edilen verilerle bir sonuca varıldı. Uzun ve yorucu bir çalışmanın sonucu; kelimelerin dillere göre adedi, dağılımı, sözlüklerde toplam kaç ana kelime yer aldığı ve kaç adet kelimenin kökünün hangi dilden geldiğinin yanı sıra, bu değişik dil köklerinden gelen kelimelerin lügâtlardaki yüzdeler oranları ve bu oranlar arasında Türkçe kökenli kelimelerin adedi ve oranı tablolar ve grafikler halinde rakamlarla gösterildi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlıca Lügâtlar, Türkçe Sözlükler, dil birliği, milli kùltür, Türk Dünyası

Atıf İçin / Please Cite As:

Biyyıklı, M. (2020). Turkish glossary production and meaning in the inherit of Turkish culture: Comparative analysis of seventeen Turkish language dictionaries. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2051-2066.

Geliş Tarihi / Received Date: 05.04.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 30.07.2020

¹ The summary of this article is presented as a paper in this symposium: V. European Conference on Social and Behavioral Sciences, IASSR - International Association of Social Science Research, St Petersburg, Russia, September 11-14, 2014.

² Instructor - Kutahya Dumlupınar University Department of History, mustafa.biyikli@dpu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2614-4638

Beginnings and Background

Ottoman Turkish and Ottoman Paleography are the basic, technical and supplementary courses and branches of, especially, history, political history, economical history, international relations, diplomatical history and literature departments. Thus, when Ottoman Turkish taken into consideration, Ottoman dictionaries and glossaries, which are the bedside books, are directly concerned with the researches, instructors and students of the areas of history, political history, economical history, international relations, diplomatical history and literature.

As well as words, prosodies, plurals, word phrases of Ottoman Turkish and modern Turkish, these issues have been the topic of interest in our dictionaries and glossaries which have arisen as a result of the interaction and accumulation of civilizations, cultures and languages: how many main words are there from the origins of each of other languages, number and percentages of these words, the position, number and percentage of main Turkish words among these.

Because of this, all the primary entry/main words in each of 17 dictionaries/glossaries, which were examined in this work, have been counted according to their origins, examined, and through being classified according to their origins comparatively analyzed. Compound words and word phrases, which have been derived from primary entries/main words have not been taken into consideration and counted.

The number of words in Ottoman glossaries and Turkish dictionaries, their positions according to origins, percentages and the number of words, which have Turkish origins among the words which have origins in other languages and their percentages have been exhibited with tables and graphics in a comparative way.

Because of the plenty of Arabic and Persian words in Ottoman Glossaries and in order to get clear results, Ottoman-Turkish dictionaries and Turkish words have been examined in two groups as Ottoman Glossaries and Turkish Dictionaries.

Eventually, the content of all Ottoman glossaries and Turkish Dictionaries, the number of words according to languages and their proportional distribution, the proportion of Turkish and other words, have been exhibited with tables and graphics clearly. So, it is possible to see the word contents of glossaries and dictionaries through looking at the tables and graphics.

Apart from these, proportional distribution of main words in Ottoman glossaries and, in these glossaries, the proportion of Turkish words to the words which have origins in other languages; the proportional distribution of all main Words in Turkish dictionaries and the proportion of Turkish words in these glossaries to other words and the proportion and distribution of all words in Ottoman glossaries and Turkish dictionaries and the proportion of Turkish words to other words have been exhibited clearly in tables and graphics.

It is important to state that, many of the words, which are in glossaries, have forgotten origins and originated from other languages, emerge as words transformed into Turkish and used in Turkish popularly and legitimately. Their meanings are being understood. Since we have exhibited the proportions of the origins of only the main words, it is important to evaluate the results of the graphics by taking this point into consideration.

However, in the context of the words transformed into Turkish, the words, which are used widely and legitimately through understanding their meanings, it not possible to say the same thing for the words, which have entered to Turkish mainly and mostly from French and other western languages.

In this process, as a result of the relationship between eastern countries, while the eastern languages have been affected from each other, a word stream has occurred primarily and heavily from east to west and these eastern-originated words have transformed into western identity. Thus, western languages have been enriched. In the same way, especially starting from the second half of 19th century, a Word stream has been occurred in technological, philosophical and scientific areas. Thus, all the languages have been formed as compounded elements in the history. For example, English and French as the richest language in the world since they have turned into the languages compounded from various elements.

When the Ottoman glossaries and Turkish dictionaries, which have been examined, are analyzed, the thesaurus of Turkish language in 19th century is very rich and 90% of the words that entered to Turkish language and literature from other languages has transformed into Turkish and has been popular and

legitimate. When the native and foreign studies are examined, it is pointed out that the number of Turkish words and the words that have been transformed into Turkish is approximately 100.000.

The process of Turkish-Arab relations (751), and over the 1000-years interactions from politically and socially produces lots of cultural means. The political dominance of Turks in Arab World that started with Tulunids, the dominance of Seljukids on Persians and Ottomans on Arabs have to been taken into consideration in language and culture interaction.

Ottoman Empire, which was founded by Turks from Kayı Tribe of Central Asia has dominated, governed and affected nearly 60 countries in its history lasting 600 years and have been in cultural interaction and connection in the lengths.

Middle East, Caucasus and Balkans, which are the geo-cultural centers of Islamic World, have been the center of cultural interaction for world states and nations when they were in Ottoman domination and authority. Thus, it is inevitable that as a result of Seljuk and Ottoman domination Arabic and Persian languages have been more visible in the glossaries.

Nevertheless, starting from the Tanzimat Period, the discussions, purification efforts on Turkish and the efforts of elimination of the words that originates from other languages and have transformed into Turkish, or not, from Turkish have reduced the number of words in Turkish to approximately 20.000. Deliberately or not, all the Arabic and Persian words have been eliminated from the books published by Turkish Ministry of Education of today.

However, the words from western languages, especially French words that have not transformed into Turkish have met the requirement of word in Turkish language. It seems that this case reflects to street from language and brings about the problems and discussions on alienation from culture and language.

The distribution of words according to the languages, the number of words in dictionaries, the origins of words and their numbers, and apart from these, the percentage of words coming from different languages in dictionaries and among these percentages the number of Turkish words and their proportion in Turkish Dictionaries have been exhibited in the tables below.

In this respect, in this work, 10 of Ottoman glossaries among the Ottoman glossaries that have been published and 7 Turkish dictionaries were presented through examining and analyzing.

Turkish Dictionary

Turkish Dictionary, which was prepared by Şemseddin Sami includes of 1574 pages and contains 29038 main words. (Şemseddin Sami, 1901).

The Number of Words and Their Percentage in Turkish Dictionary

Table 1. Numerical Distribution of Words According to Origins

Turkish	Arabic	Persian	Italian	French	Romaic	Greek	Latin	English	German	Total Number of Words
13202	11123	3904	300	258	109	95	27	13	7	29038
%46	%38	%13	Total of Western Languages: 809 (%3)							
Turkish					Other Languages					
13202					15836					
%46					%54					

In Turkish Dictionary, which is composed of 29038 main words, 46% (13202) of the words are Turkish originated, 38% (11123) are Arabic originated, %13 (3904) are Persian originated and 3% (809) are western originated. Totally, 46% (13202) of the words in dictionary are Turkish originated, and 54% (15836) of them are originated from other languages.

Dictionary of Naci

Dictionary of Naci that was prepared by Muallim Naci that consists of 960 pages and includes 18917 main words. Muallim Naci died before completing his work. He could write up to the word “fetva”. His work is composed of 832 pages. In that form, it was pressed in 1901 (1317). Müstecebzade İsmet completed the work starting from the word “fetva” based on the notes of Muallim Naci in İstanbul and published in 1906 (1319) (Muallim Naci, 1901, 1906, 1987).

The Number of Words and Their Percentage in Dictionary of Naci

Table 2. Numerical Distribution of Words According to Origins

Arabic	Persian	Turkish	French	Romaic	Greek	Italian	Total Number of Words
10856	6926	492	197	194	127	125	18917
%57	%37	%3	Total of Western Languages: 643 (%3)				
Turkish		Other Languages					
492		18425					
%3		%97					

In Dictionary of Naci which is composed of 18917 main words %3 (492) of the words are Turkish originated, %57 (10856) are Arabic originated, %37 (6926) are Persian originated and %3 (643) are western originated. Totally, %3 (492) of the words in dictionary are Turkish originated, and %97 (18425) of them are originated from other languages.

Excellent Ottoman Dictionary

Excellent Ottoman Dictionary, which was prepared by the assistant head of Grand School of Administrative Sciences and Examiner of Internal Press Reşad consists of 999 pages and includes 19731 main words. The dictionary was published in 1319 (1903) with the permit of Ministry of Education dated 10 Teşrin-i Sani 1315 (22th November 1899) (Ali Nazîma-Reşâd, 1319/1903).

The Number of Words and their Percentage in Excellent Ottoman Dictionary

Table 3. Numerical Distribution of Words According to Origins

Arabic	Persian	Greek	Romaic	Syriac	Total Number of Words
15178	4540	7	3	3	19731
%77	%23	Total of Western Languages: 13 (%0)			
Turkish		Other Languages			
0		19731			
%0		%100			

In Excellent Ottoman Dictionary, which is composed of 19731 main words %77 (15178) of the words are Arabic originated, %23 (4540) are Persian originated and %0 (13) are western originated. Totally, %0 of the words in dictionary are Turkish originated, and %100 (19731) of them are originated from other languages.

Illustrated Ottoman Dictionary

Illustrated Ottoman Dictionary, which was prepared by Ali Seydi Bey, is composed of 3 volumes and 1132 pages. The dictionary is designed in three columns in each page and 3000 illustrations were used in descriptions of words. The dictionary includes 21316 main words. Ali Seydi Bey, writer of Illustrated Ottoman Dictionary, is among the writers and administrators of late Ottoman period who is mostly known with the dictionaries and history books he wrote for schools. Ali Seydi Bey is a multifaceted figure who has many works on dictionaries, language, history, ethic and a book, namely Our Protocol and Organization and articles published in various newspapers. (Ali Seydî, 1324/1908).

The Number of Words and their Percentage in Illustrated Ottoman Dictionary

Table 4. Numerical Distribution of Words According to Origins

Arabic	Turkish	Persian	Foreigner	Others	Total
13870	3791	2359	1296	22	21338
%65	%18	%11	Total of Foreigner and others: 1318 (%6)		
Turkish		Other Languages			
3791		17547			
%18		%82			

In Illustrated Ottoman Dictionary which is composed of 21316 main words %18 (3791) of the words are Turkish originated, %65 (13870) are Arabic originated, %11 (2359) are Persian originated and %6 (1318) are western originated. Totally, %18 (3791) of the words in dictionary are Turkish originated, and %82 (17547) of them are originated from other languages.

Excellent Ottoman Dictionary

Excellent Ottoman Dictionary was prepared by Ahmet Rasim. The dictionary, which is composed of 948 pages includes 9950 main words. Approximately half of the dictionary, which is 485 pages is supported with the explanatory illustrations near the words. (Ahmet Rasim, t.y.).

The Number of Words and Their Percentage in Excellent Ottoman Dictionary

Table 5. Numerical Distribution of Words According to Origins

Arabic	Persian	French	Italian	Greek	Hungarian
7560	1996	165	103	53	32
English	Latin	Albanese	Syriac	Hebrew	Total
22	15	2	1	1	9950
Arabic		Persian		Total of Western Languages	
7560		1996		394	
%76		%20		%4	
Turkish			Other Languages		
0			9950		
%0			%100		

In Excellent Ottoman Dictionary, which is composed of 9950 main words %76 (7560) of the words are Arabic originated, %20 (1996) are Persian originated and %4 (394) are western originated. Totally, %0 of the words in dictionary are Turkish originated, and %100 (9950) of them are originated from other languages.

Turkish Dictionary

Turkish Dictionary: Derivations of Turkish Languages and Literary Dictionaries, which is composed of 4 volumes textbook. This was prepared by Hüseyin Kazım Kadri and it is a product of 35 years of work. The dictionary includes 19778 main words and composed of 3659 pages. The point that distinguishes this work from others is that it includes Turkish dialects. The first two volumes of the dictionary were written with Arabic letters. Other two volumes were written with Latin letters. (Hüseyin Kazım Kadri, 1927, 1928, 1943, 1945).

The Number of Words and Their Percentage in Excellent Ottoman Dictionary

Table 6. Numerical Distribution of Words According to Origins

Chagatai	4180	Armenian	33			
Arabic	3059	Latin	24			
Western	2722	Spanish	16			
Kazan language	2565	German	9			
Azerbaijanis	1801	Uzbek	9			
Persian	1525	Russian	9			
Uighur	948	Bulgarian	6			
French	707	Hungarian	6			
Italian	434	Slavic	5			
Romaic	282	Chinese	3			
Unknown	236	Romanian	3			
Mongolian	79	Albanese	2			
English	58	Greek	1			
Kirghiz	37	Sanskrit	1			
Turkmen	36	Serbian	1			
Kashgar	33	Common	948			
		Total	19778			
Chagatai	Arabic	Kazan Language	Azerbaijanis	Persian	Uighur	Total of Other Languages
4180	3059	2565	1801	1525	948	4399
%23	%17	%14	%10	%8	%5	%23
Turkish (Asian Turkish Dialects) Originated Words						Other Languages
						9609
						9221
						%51
						%49

In Turkish Dictionary which is composed of 19778 main words %23 (4180) of the words are Chagatai originated, %17 (3059) are Arabic originated, %14 (2565) are Kazan language originated, %10 (1801) are Azerbaijani oriented, %8 (1525) are Persian originated, %5 (948) are Uyghur language and %23 (4399) are originated from other languages. Totally, %51 (9609) of the words in dictionary are Turkish (Central Asia Turkish Dialects) originated, and %82 (17547) of them are originated from other languages.

Great Ottoman-Turkish Dictionary

Great Ottoman-Turkish Dictionary was prepared by Mustafa Nihat Özün who composed of 808 pages. Its first publication was made in 1952 and it was including more than 1000 words in its 5th publication (1973) (Özün, 1973).

The Number of Words and Their Percentage in Great Ottoman-Turkish Dictionary

Table 7. Numerical Distribution of Words According to Origins

Arabic	Persian	Turkish	Total
17578	9841	16	27435
%64	%36	%0	
Turkish Originated Words		Words Originated from Other Languages	
16		27419	
%0		%100	

In Great Ottoman-Turkish Dictionary which is composed of 27851 main words %0 (16) of the words are Turkish originated, %64 (17578) are Arabic originated, %36 (9841) are Persian originated. Totally, %0 (16) of the words in dictionary are Turkish originated, and %100 (27419) of them are originated from other languages.

Encyclopedic Ottoman Turkish Dictionary

Encyclopedic Ottoman Turkish Dictionary of Ferit Develioğlu, which made 14th edition and is composed of 1195 pages includes 43048 main words (Develioğlu, 1997).

Distribution of words according to languages, Ottoman compound words that have been formed through combining Arabic-Persian, Arabic-Turkish, Persian-Turkish, percentages of words in dictionary according to languages have been presented after being examined.

The Number of Words and Their Percentage in Encyclopedic Ottoman Turkish Dictionary

Table 8. *Numerical Distribution of Words According to Origins*

Arabic	Persian	Turkish	Greek	French	Greek	Total
32314	10462	263	5	3	1	43048
Percentages of Words						
Arabic	Persian	Turkish	Total of Western Languages			
32314	10462	263	9			
%75	%24	%1	%0			
Percentages of Turkish and Non-Turkish Words						
Turkish Originated Words			Words Originated from Other Languages			
263			42785			
%1			%99			

In Encyclopedic Ottoman Turkish Dictionary, which is composed of 43048 main words %1 (263) of the words are Turkish originated, %75 (32314) are Arabic originated, %24 (10462) are Persian originated and %0 (9) are western originated. Totally, %1 (263) of the words in dictionary are Turkish originated, and %99 (42785) of them are originated from other languages.

Ottoman-Turkish Dictionary

Ottoman Turkish Dictionary, which was prepared by Ali Seydi Bey consists of 736 pages and includes 18676 words (Doğan, 1995; 1999).

While preparing Ottoman-Turkish Dictionary, the author, Ahmet Doğan, criticizes the dictionaries published before stating that some of these works are prepared for high level of scientific researches and some others are not satisfactory in terms of usage. The dictionary was prepared with the idea that the language is a bridge linking the present to the future includes Arabic and Persian words being used in Turkish.

The Number of Words and Their Percentage in Ottoman-Turkish Dictionary

Table 9. *Numerical Distribution of Words According to Origins*

Arabic	Persian	Turkish	Greek	French	Mongolian	Derived	Other	Total
14550	3490	147	4	3	1	1196	481	19872
Percentages of Words								
Arabic	Persian	Turkish	Total of Other Languages					
14550	3490	147	489					
%77	%19	%1	%3					
Percentages of Turkish and Non-Turkish Words								
Turkish Originated Words			Words Originated from Other Languages					
147			18529					
%1			%99					

In Ottoman-Turkish Dictionary which is composed of 18676 main words %1 (147) of the words are Turkish originated, %77 (14550) are Arabic originated, %19 (3490) are Persian originated and %3 (489) are originated from other languages. Totally, %1 (147) of the words in dictionary are Turkish originated, and %99 (18529) of them are originated from other languages.

Encyclopedic Ottoman Turkish Dictionary

Encyclopedic Ottoman Turkish Dictionary, which was prepared by Arif Hikmet Par and consists of 530 pages includes 10585 main words (Par, 2000). In this work Arabic, Persian and Turkish words was presented.

The Number of Words and Their Percentage in Encyclopedic Ottoman Turkish Dictionary

Table 10. Numerical Distribution of Words According to Origins

Arabic	Persian	Turkish	Total
8020	1773	792	10585
%76	%17	%7	
Percentages Of Turkish And Non-Turkish Words			
Turkish Originated Words		Words Originated from Other Languages	
792		9793	
%7		%93	

In Encyclopaedic Ottoman Turkish Dictionary, which is composed of 10585 main words %7 (792) of the words are Turkish originated, %76 (8020) are Arabic originated, %17 (1773) are Persian originated. Totally, %7 (792) of the words in dictionary are Turkish originated, and %93 (9793) of them are originated from other languages.

Hayat Great Turkish Dictionary

Hayat Great Turkish Dictionary's director of general publication is Şevket Rado, scientific controller is Muharrem Ergin and editor is Yılmaz Öztuna and this work is composed of 1288 pages and includes 25381 main words (Rado- Ergin- Öztuna, t.y.).

The Number of Words and Their Percentage in Hayat Great Turkish Dictionary

Table 11. Numerical Distribution of Words According to Origins

Arabic	Turkish	Persian	French	Greek	Italian	Latin	English	Romaic	German	Total
10527	9310	3130	1141	522	356	137	134	87	37	25381
Numerical Distribution and Percentages of Words According to Languages										
Arabic		Turkish		Persian		Total of Western Languages				
10527		9310		3130		2414				
%41		%37		%12		%10				
Percentages Of Turkish And Non-Turkish Words										
Turkish Originated Words					Words Originated from Other Languages					
9310					16071					
%37					%63					

In Hayat Great Turkish Dictionary which is composed of 25381 main words %37 (9310) of the words are Turkish originated, %41 (10527) are Arabic originated, %12 (3130) are Persian originated and %10 (2414) are western originated. Totally, %37 (9310) of the words in dictionary are Turkish originated, and %63 (16071) of them are originated from other languages.

Turkish Dictionary

The 9th edition of Turkish Dictionary was prepared by Turkish Language Institute and was published in 1988 in two volumes. The dictionary was prepared by Prof. Dr. İsmail Parlatır, Prof. Dr. Nevzat Gözaydın, Prof Dr. Hazma Zülfiyar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmen ve Yaşar Yılmaz. In the enrichment of dictionary, primarily books of secondary education was scanned, words was collected from newspapers and journals, words used by various occupations was compiled and words widely used in Turkish was collected from glossary of terms and added Turkish Dictionary. In this work 9th edition and 1998 print of Turkish Dictionary was examined and words were analyzed. Since the main goal was the main/original words, compound words and phrases derived from these words were not taken into consideration. After the analyses, 18355 words and the languages to which these words belong was exhibited. Apart from these, the percentages of Turkish words and words coming from other languages was presented in graphics and tables below (Parlatır vd., 1988).

The Number of Words and Their Percentage in Turkish Dictionary

Table 12. Numerical Distribution of Words According to Origins

Arabic	French	Turkish	Persian	Italian	English	Greek	Latin	German	Russian	Spanish	Hungarian	Slavic	Armenian	Total
6342	4551	4417	1366	580	415	370	87	84	34	34	18	16	14	18355
Percentages of Words														
Arabic		Turkish			Persian			Total of Western Languages						
6342		4417			1366			6230						
%35		%24			%7			%34						
Percentages of Turkish and Non-Turkish Words														
Turkish Originated Words						Words Originated from Other Languages								
4417						13938								
%24						%76								

In Turkish Dictionary, which is composed of 18355 main words %24 (4417) of the words are Turkish originated, %35 (6342) are Arabic originated, %7 (1366) are Persian originated and %34 (6230) are western originated. Totally, %24 (4417) of the words in dictionary are Turkish originated, and %76 (13938) of them are originated from other languages.

New Turkish Dictionary

Mehmet Bahaettin Toven’s New Turkish Dictionary is composed of 1210 pages. From 822nd page, the index part of the dictionary starts. In the dictionary there are totally 18782 main words (Toven, 2004).

The Number of Words and Their Percentage in New Turkish Dictionary

Table 13. Numerical Distribution of Words According to Origins

Arabic	Turkish	Persian	French	Italian	English	Greek	German	Spanish	Other Foreign Language	Total
9997	5386	1866	84	65	61	21	4	4	1294	18782
Percentages Of Words										
Arabic		Turkish			Persian			Total of Western Languages		
9997		5386			1866			1533		
%53		%29			%10			%8		
Percentages of Turkish and Non-Turkish Words										
Turkish Originated Words					Words Originated from Other Languages					
5386					13396					
%29					%71					

In New Turkish Dictionary which is composed of 18782 main words %29 (5386) of the words are Turkish originated, %53 (9997) are Arabic originated, %10 (1866) are Persian originated and %8 (1533) are western originated. Totally, %29 (5386) of the words in dictionary are Turkish originated, and %71 (13396) of them are originated from other languages.

Great Turkish Dictionary

Great Turkish Dictionary was published firstly in 1981 and after four publication made between 1981 and 1986, extended fifth edition was made. The publications between the fifth and ninth are the same of the text in fifth edition. The dictionary, which was examined is the tenth edition. The dictionary is composed of 1169 pages and includes 44195 main words and when the compound words added, the number of words reaches to 52997 (Doğan, 1996).

The Number of Words and Their Percentage in Great Turkish Dictionary

Table 14. Numerical Distribution of Words According to Origins

		Single Words		Compound Words		Grand Total	
3	Turkish-Latin	1	Hebrew-French-Turkish	1	Arabic-German	24260	Turkish
6	Turkish-Greek	1	Hebrew-English	689	Arabic-Persian	11394	Arabic
36	Greek-Arabic	2	Hebrew-Turkish	72	Arabic-Persian-Turkish	3012	Persian
2	Greek-German	2	English-Arabic	20	Arabic-French	2595	French
16	Greek-Persian	1	English-Arabic-Turkish	2	Arabic-English	1240	Greek
206	Greek-French	3	English-French	1	Arabic-English-Turkish	598	Italian
2	Greek-French-Turkish	21	English-Turkish	1	Arabic-Spanish	432	English
5	Greek-English	1	Spanish-Italian	2	Arabic-Italian	373	Latin
1	Greek-Spanish	22	Spanish-Turkish	1	Arabic-Ottoman	84	German
1	Greek-Italian	2	Islamic-Arabic	2663	Arabic-Turkish	59	Spanish
9	Greek-Latin	3	Islamic-Turkish	2	Arabic-Turkish-Persian	28	Russian
284	Greek-Turkish	6	Italian-Persian	2	Arabic-Greek	20	Hebrew
2577	Compound words	2	Italian-French	1	Arabic-Greek-Turkish	14	Hungarian
8705	TOTAL Compound Words	198	Italian-Turkish	1	German-Persian	14	Portuguese
		3	Italian-Greek	1	German-French	14	Slavic
		11	Latin-Arabic	1	German-Italian	12	Armenian
		1	Latin-German	19	German-Turkish	9	Chinese
		1	Latin-Persian	1	Chinese-Turkish	9	American Native Language
		89	Latin-French	1	Chinese-French	7	Hindce
		4	Latin-English	1	Armenian-Turkish	6	Mongolian
		1	Latin-Italian	116	Persian-Arabic	5	Bulgarian
		1	Latin-Hungarian	4	Persian-Arabic-Turkish	3	Syriac
		1	Latin-Russian	1	Persian-French	2	Albanese
		72	Latin-Turkish	1	Persian-Latin	2	Ethiopian language
		1	Latin-Greek	1	Persian-Turkish	2	Australian native language
		1	Portuguese-Turkish	544	Persian-Turkish	k1	Urdu
		3	Russian-French	2	Persian-Greek	44195	TOTAL
		7	Russian-Turkish	8	French-Arabic		
		1	Syriac-Arabic	2	French-Persian		
		1	Syriac-Turkish	1	French-English		
		41	Turkish-Arabic	758	French-Turkish		
		95	Turkish-Persian	1	Hindi-Persian		
		1	Turkish-Persian-Arabic	1	Hebrew-Arabic		
		30	Turkish-French	5	Hebrew-French		

Table 15. Numerical Distribution of All Words According to Origins

27013	Turkish	14851	Arabic	3680	Persian	3364	French	1900	Greek	807	Italian	555	Latin	459	English	106	German	82	Spanish	38	Russian	30	Hebrew	14	Hungarian	15	Portuguese	19	Slavic	13	Armenian	11	Chinese	9	American Native Language	8	Hindce	6	Mongolian	5	Bulgarian	5	Syriac	2	Albanese	2	Ethiopian language	2	Australian native language	1	Urdu	52997	TOTAL
Percentages of Words																																																					
Turkish		Arabic		Persian		Total of Western Languages																																															
27013		14851		3680		7453																																															
%51		%28		%7		%14																																															
Percentages of Turkish and Non-Turkish Words																																																					
Turkish Originated Words																Words Originated from Other Languages																																					
27013																25984																																					
%51																%49																																					

In Great Turkish Dictionary, which is composed of 52997 main words %51 (27013) of the words are Turkish originated, %28 (14851) are Arabic originated, %7 (3680) are Persian originated and %14 (7453) are western originated. Totally, %51 (27013) of the words in dictionary are Turkish originated, and %49 (25984) of them are originated from other languages.

Exampld Great Turkish Dictionary

Exampld Great Turkish Dictionary in the Historical Course of Centuries, which was published in 2005, is a 3 volumned Turkish dictionary put forward after 34 years of work. The dictionary is composed of 3520 pages includes 46035 main words. (Ayverdi vd., 2006).

This is “a reference book with 100 thousand examples, which is prepared through scanning 61 thousand main and secondary entries, approximately 35 thousand expressions, about 1000 works of 400 writers”. The advisory board which started to work firstly in 1971-1972 at the language academy that was actuated by Kubbealtı Foundation which was founded by Samiha Ayverdi, İlhan Ayverdi, Ekrem Hakkı Ayverdi, Nihad Sami Banarlı in 1972 with a commision of 11 people who have studied on Turkish language was consisting of Samiha Ayverdi (1905-1993), Dr. Ekrem Hakkı Ayverdi (1899-1984), Nihad Sami Banarlı (1907-1974), Tahsin Banguoğlu (1904-1989), Ömer Lütü Barkan (1902-1979), Kaya Bilgegil (1921-1987), Abdülkadir İnan (1889-1976), Faruk Kadri Timurtaş (1925-1982), Faruk Nafiz Çamlıbel (1898-1973), Orhan Seyfî Orhon (1890-1972), Fevziye Abdullah Tansel (1912-1988). The dictionary was started to be written in 1976 and İlhan Ayverdi took the leadership of the Academy, which was separated after a long period of work. Then, Marmara University also participated into this dictionary labor. Eventually, Kubbealtı Dictionary/ Great Turkish Dictionary with Examples” was completed in 2005 after a work of 34 years through scanning Turkish works from 13th century to 20th century. (Ayverdi vd., 2006).

The name which is seen in the first page of dictionary are: İlhan Ayverdi, Ahmet Topaloğlu, Hayri Bilecik, Mustafa Tahralı, Fahrünnisa Bilecik, Hülya Uğur. (Ayverdi vd., 2006).

Etymological editorial of Exampld Great Turkish Dictionary in the Historical Course of Centuries was conducted by Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu. Etymological and orthographical editors for Arabic and Persian elements were Prof. Dr. Mustafa Tahralı ve Hayri Bilecik. Many scholars and ideologists served for areas that necessitate expertise such as: Prof. Dr. Kenan Gürsoy (Philosophy), Prof. Dr. Tarık Akçal (Medicine), Prof. Dr. Mustafa Fayda (Theology), Prof. Dr. Fahreddin Olguner (Philosophy of Islam), Prof. Honoris Causa Uğur Derman (Decoration Arts) ve Prof. Dr. Muhittin Serin (Calligraphy). (Ayverdi vd., 2006).

The Number of Words and Their Percentage in Exemplified Great Turkish Dictionary

Table 16. Numerical Distribution of Words According to Origins

Arabic	Turkish	Persian	French	Italian	Greek	English	Armenian	Mongolian	German	Latin
17179	13777	5010	4815	847	709	423	134	95	71	70
Spanish	Russian	Bulgarian	Slavic	Japonic	Romance	Hebrew	Hungarian	Syrian	Serbian	Khorezmian Language
61	58	54	35	29	14	13	12	10	10	10
Portuguese	Chinese	Hindi	Malay	Sanskrit	Sogdian	Gypsy	Kurdish	Sumerian	Albanese	
8	5	4	4	4	4	4	3	2	1	
Celtic	Korean	Coptic	Dutch language	Tibetan	Laz language	Compound words	Total			
1	1	1	1	1	1	2553	46034			
Percentages of Words										
Arabic		Turkish			Persian		Total of Western Languages			
17179		13777			5010		7515			
%39		%32			%12		%17			
Percentages of Turkish and Non-Turkish Words										
Turkish Originated Words					Words Originated from Other Languages					
13777					29704					
%32					%68					

In Exemplified Great Turkish Dictionary, which is composed of 46035 main words %32 (13777) of the words are Turkish originated, %39 (17179) are Arabic originated, %12 (5010) are Persian originated and %17 (7516) are western originated. Totally, %32 (13777) of the words in dictionary are Turkish originated, and %68 (29705) of them are originated from other languages.

Turkish Dictionary with Examples

The first edition of Turkish Dictionary with Examples was prepared by a commission formed by Ministry of Education from lecturers and Turkish language and literature teachers was made in 1995. The edition was examined is the 4th edition that was published in 2004. Turkish Dictionary with Examples which is composed of 4 volumes and 2406 pages includes 39533 words (Komisyon, 2004).

The Number of Words and Their Percentage in Turkish Dictionary with Examples

Table 17. Numerical Distribution of Words According to Origins

Turkish	Arabic	French	Persian	Italian	Greek	English	Latin	German	Hebrew	Spanish	Russian	Slavic	Armenian	Other	TOTAL
23553	7616	3845	2823	543	411	340	141	52	50	34	20	13	8	402	39533
Percentages of Words															
Turkish		Arabic		French		Persian		Italian		Greek		English		Other	
23553		7616		3845		2823		543		411		340		402	
%60		%19		%10		%7		%1		%1		%1		%1	
Percentages of Turkish and Non-Turkish Words															
Turkish								Other Languages							
23553								15980							
%60								%40							

In Turkish Dictionary with Examples which is composed of 39533 main words %60 (23553) of the words are Turkish originated, %19 (7616) are Arabic originated, %10 (3845) are French oriented, %7 (2823) Persian oriented, %1 (543) Italian oriented, %1 (411) Greek oriented, %1 (340) are English oriented and %1 (402) are originated from other languages. Totally, %60 (23553) of the words in dictionary are Turkish originated, and %40 (15980) of them are originated from other languages.

Ötüken Turkish Dictionary

Ötüken Turkish Dictionary, Vocabulary of Turkish of Turkey from Orhun Inscriptions to Present was completed in 2006 after a 38 years of work. The dictionary is composed of 5 volumes was published by Ötüken Publications in 2007. Ötüken Turkish Dictionary is composed of 5509 pages and includes 163953 words (Çağbayır, 2007).

The Number of Words and Their Percentage in Ötüken Turkish Dictionary

Table 18. Numerical Distribution of Words According to Origins

Turkish	Arabic	Persian	French	Greek	Latin	Italian	English	Armenian	Sanskrit	Mongolian	Chinese	German	Russian	Sogdian	Slavic	Bulgarian	Spanish	Other Languages	Unknown	TOTAL
99621	32758	10161	5788	3396	1208	1153	836	563	404	351	329	198	185	138	126	124	122	1082	5410	163953
Percentages of Words																				
Turkish	Arabic	Persian	French	Greek	Latin	Italian	English	Other Languages		Unknown										
99621	32758	10161	5788	3396	1208	1153	836	3622		5410										
%61	%20	%6	%4	%2	%1	%1	%0	%2		%3										
Percentages of Turkish and Non-Turkish Words																				
Turkish					Other Languages															
99621					64332															
%61					%39															

In Ötüken Turkish Dictionary which is composed of 163953 main words %61 (99621) of the words are Turkish originated, %20 (32758) are Arabic originated, %4 (5788) are French oriented, %6 (10161) Persian oriented, %1 (1153) Italian oriented, %2 (3396) Greek oriented, %1 (1208) are Latin oriented, %0 (836) are English oriented and %2 (3622) are originated from other languages. The origins of %3 (5410) of the words are not known. Totally, %61 (99621) of the words in dictionary are Turkish originated, and %39 (64332) of them are originated from other languages.

Conclusion

The percentages of the origins of words in Ottoman dictionaries (totally 10 dictionaries) are: 13% Turkish, 62% Arabic, 21% Persian and 4% western languages.

The percentages of origins of Turkish words and the words originated from other languages in Ottoman dictionaries (totally 10 dictionaries) are: 13% Turkish, 87% other languages.

The percentages of origins of words in Turkish dictionaries (totally 7 dictionaries) are: 51% Turkish, 28% Arabic, 8% Persian, 7% French, 2% Greek, 1% Italian, 1% English and 2% from other languages.

The percentages of origins of Turkish words and the words originated from other languages in Turkish dictionaries (totally 7 dictionaries) are: 51% Turkish, 49% other languages.

The percentages of Turkish originated words and the words originated from other languages in all Ottoman and Turkish dictionaries (totally 17 dictionaries) are: 36% Turkish, 64% other languages.

In this work, we presented and compared, in tables, the numbers of Turkish words and words that have entered to Ottoman-Turkish dictionaries/glossaries from other languages after being used and processed throughout centuries according to their origins and exhibited with tables and graphics the percentages of Turkish original words and words originated from other languages.

It is possible to conclude from these examinations, tables and observations in graphics that: it is natural and inevitable that languages interact from each other as a result of relation, communication and influence between civilizations and cultures living together or in close geographies throughout the centuries.

The process of Turkish-Arabic alliance which started in 751, Turkish entrance to Middle-East, 1000 years of Turkish government and domination in Arab world that started with Tulunids, Seljuk domination on Persians and 400 years of Ottoman domination on Arabs have to be taken into consideration.

Middle East which is an intersection point of Mediterranean basin and seas, a crib for civilizations and cultures and a geo-cultural center for especially for Islamic world has been the center of cultural interaction of states and nations under Turkish domination and influence area. Thus, it is natural to see the percentages of Arabic and Persian words higher in dictionaries, since these two cultures influences these periods as a result of Ottoman sovereignty.

Starting from the Tanzimat Period and throughout the 20th century, the discussions, purification efforts on Turkish and the efforts of elimination of the Arabic, Persian words and words that originates from other languages, cultures and have transformed into Turkish, from Turkish language caused a significant gap in Turkish.

However, words coming intensely from western languages have filled and are going on filling this gap of word in Turkish language and dictionary. When we look at the tables we observe that this gap is being filled by mostly French words and by the words that have not been adapted into Turkish. Greek, Latin, Italian and English follow that language.

Deliberately or not, all the Arabic and Persian words have been eliminated from the books published by Turkish Ministry of Education of last years. This brought about the result that new generation can not understand not only Ottoman books but also the Turkish books written in the first quarter of 20th century and even the works published after that period. Ottoman culture has been obliterated from the last generation. Terms, concepts and images have been erased from the minds. The new generation cannot understand even the common Ottoman words. And this separates the new generation from historical, cultural treasure and national values.

Words, therefore glossaries, dictionaries are the memories, identities, vocabularies and culture treasures, accumulations of nations. Great thinkers, scientists, scholars, inventers come from the languages which have rich vocabularies, wide accumulations.

Language is the identity of a nation, the source of word and culture treasure. The scientific and intellectual life comes up with language. The nations, which have ensured the unity and integrity of themselves are the ones which have unity of language and integrity of words.

Turkish, which is a social and national memory, institution and at the same time a living thing and the identity of Turks has, naturally, been effected from other languages, cultures as a result of affections among nations and cultures. Turkish has, consciously or unconsciously, been effected as international lecture books, scientific, ideological and philosophical works have been translated, literature, economy, innovations, technology and communication have been advanced throughout the centuries in an intensifying mode. Turkish language, which has phrases with historical backgrounds, is a meaning, sense, expression and image that has originated in the minds of generations in the lands in which Turks have been dominant and sovereign.

It would be proper to keep the missionary approaches, pressures and interventions to language out of this.

It would be the most proper to generate ideas to protect Turkish language instead of eliminating the words coming from other languages from Turkish which has been enriched with the words that have transformed into Turkish after being used throughout centuries.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “*Turkish Glossary Production and Meaning in the Inherit of Turkish Culture: Comparative Analysis of Seventeen Turkish Language Dictionaries*”, there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation.

References

- Ahmet Rasim. (t.y.). *Mükemmel Kamus-ı Osmanî, Dersaadet.* / Ahmet Rasim. (n.d.). *Excellent Ottoman Dictionary, Dersaadet.*
- Ali Nazîma-Reşâd. (1319). *Mükemmel Osmanlı Lügâtî,* Dersaadet. Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, / Ali Nazîma-Reşâd. (1319). *Excellent Ottoman Dictionary,* Hacı Hüseyin Efendi Printing House, Dersaadet.
- Ali Seydî. (1908). *Resimli Kamus-ı Osmanî,* Dar'ül-Hilafet'il-Aliyye, Matbaa ve Kütüphane-i Cihan. / Ali Seydî 1908. *Illustrated Ottoman Dictionary,* Cihan Press House and Library, Supreme Court of Caliph.
- Ayverdi, İ. (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* C:I-III, 2. Baskı, İstanbul. Kubbealtı Neşriyat. / Ayverdi, İ. (2006). *Exampled Great Turkish Dictionary,* C:I-III, 2nd Edition, İstanbul. Kubbealtı Publications.
- Bıyıklı, M. (2011). "Osmanlıca Açısından Arap Harfli Ve Latin Harfli Türkçe Lügatlerde ve Sözlüklerde Kelimelerin Karşılaştırmalı Analizleri", 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Ankara, 10-15 Eylül 2007, Bildiriler, Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi, I. Cilt, AKDITYK, Ankara. ss. 265-289.
- Bıyıklı, M. (2015). "Our Glossary/Word Heritage in The International Domain", *Contemporary Issues in Cultural Studies,* Editors: Maciej Kolodziejcki, Mehmet Ali Icbay, Hasan Arslan, Ehrmann Verlag. Mannheim Germany. pp.: 25-36.
- Bıyıklı, M. (2016). "Asya-Avrupa İpek Yolunda Uluslararası Kültürel Etkileşimlerin Türkçe Lügatlerdeki Yansıması (Türk Lügâtî ve Ötüken Türkçe Sözlük Örneği)", *IV. Eurasian Forum of Social Sciences/ IV. Avrasya Sosyal Bilimler Forumu,* 21-22 Nisan, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek. Kırgızistan.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük,* C: I-V, İstanbul. Ötüken Neşriyat. / Çağbayır, Y. 2007. *Ötüken Turkish Dictionary,* C: I-V, İstanbul. Ötüken Publications.
- Devellioglu, F. (1997). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügât,* 14. baskı, Ankara. Aydın Kitabevi Yayınları. / Devellioglu, F. (1997). Ferit, *Encyclopaedic Ottoman Turkish Dictionary,* 14th Edition, Ankara. Aydın Bookstore Publications.
- Doğan, A. (1995, 1999). *Osmanlıca Türkçe Sözlük,* Ankara. Akçağ Yayınları. / Doğan, A. (1995, 1999). *Ottoman-Turkish Dictionary,* Ankara. Akçağ Publications.
- Doğan, D. M. (1996). *Büyük Türkçe Sözlük,* 11. baskı, İstanbul. İz Yayıncılık / Doğan, D. M. (1996). *Great Turkish Dictionary,* 11st edition, İstanbul. İz Publications.
- Hüseyin Kazım Kadri. (1943, 1945). *Türk Lügâtî: Türk Dillerinin İştikakı ve Edebî Lügâtleri,* C:I-IV (C:I, 1927, C:II, 1928, C:III, 1943, C:IV, 1945), İstanbul. Devlet Matbaası. / Hüseyin Kazım Kadri. (1943, 1945). *Turkish Dictionary: Derivations of Turkish Languages and Literary Dictionaries,* C:I-IV, State Printing House, İstanbul, C:I, 1927, C:II, 1928, C:III, 1943, C:IV, 1945.
- Komisyon. (2004). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük,* C:I-IV, 4. Baskı, İstanbul. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. / Commission. (2004). *Turkish Dictionary with Examples,* C:I-IV, 4th Edition, İstanbul. Ministry of Education Publications.
- Muallim Naci. (1987). *Lügât-ı Naci,* İstanbul. Çağrı Yayınları / Muallim Naci. (1987). *Dictionary of Naci,* İstanbul. Çağrı Publications.
- Özön, M. N. (1962). *Türkçe Yabancı Kelimeler Sözlüğü,* İstanbul. İnkılap ve Aka Yayınları. / Özön, M. N. (1962). *Turkish Foreign Words Dictionary,* İstanbul. İnkılap ve Aka Publications, İstanbul.
- Özön, M. N. (1973). *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük,* 5. Baskı, İstanbul. İnkılap ve Aka Yayınları / Özön, M. N. (1973). *Great Ottoman-Turkish Dictionary,* 5th Edition, İstanbul. İnkılap ve Aka Publications.
- Par, A. H. (2000). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Sözlük,* İstanbul. Serhat Yayınları. / Par, A. H. (2000). *Encyclopaedic Ottoman Turkish Dictionary,* İstanbul. Serhat Publications.
- Parlatır, İ. vd. (1998). *Türkçe Sözlük,* C:I-II, 8. baskı, Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları. / Parlatır, İ. vd. (1998). *Turkish Dictionary,* C:I-II, 8th edition, Ankara. Turkish Language Institute Publications, (1998).
- Rado, Ş. - Ergin, M.- Öztuna, Y. (t.y.). *Hayat Büyük Türk Sözlüğü,* İstanbul. Hayat Yayınları. / Rado, Ş. - Ergin, M.- Öztuna, Y. (n.d.). *Hayat Great Turkish Dictionary,* İstanbul. Hayat Publications.
- Şemseddin Sami. (1901). *Kamus-ı Türkî, Dersaadet:* İkdâm Matbaası / Şemseddin Sami. (1901). *Turkish Dictionary,* Dersaadet. İkdâm Printing House.
- Toven, M. B. (2004). *Yeni Türkçe Lügât,* Haz. Abdülkadir Hayber, Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları. / Toven, M. B. (2004). *New Turkish Dictionary,* Prep. Abdülkadir Hayber, Ankara. Turkish Language Institute Publications.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Bu çalışmada Türkçe kökenli kelimeleri ve asırlar boyu işlenerek ve kullanılarak Osmanlıca-Türkçe lügâtlere/sözlüklere girmiş kelimeleri kökenlerine göre tablolarda sayılarını ortaya koyduk, karşılaştırdık ve Türk dilinde Türkçe kökenli kelimelerle, diğer kelimelerin nisbetlerini/oranlarını tablolar ve grafikler halinde gösterdik.

Görüldüğü gibi Osmanlıca lügâtlerdeki(10 adet) toplam kelimelerin kökenlerinin yüzdelik dağılımı şöyledir: %13 Türkçe, %62 Arapça, %21 Farsça ve %4 Batı dilleri.

Osmanlıca lügâtlerdeki(10 adet) Türkçe ve diğer kelimelerin kökenlerinin yüzdesi şöyledir: %13 Türkçe, %87 diğer diller.

Türkçe sözlüklerdeki (7 adet) kelimelerin kökenlerinin yüzdeleri dağılımı şöyledir: %51 Türkçe, %28 Arapça, %8 Farsça, %7 Fransızca, %2 Yunanca, %1 İtalyanca, %1 İngilizce ve %2 diğer yabancı diller.

Türkçe sözlüklerdeki (7 adet) Türkçe ve diğer kelimelerin kökenlerinin ortalama yüzdesi şöyledir: %51 Türkçe, %49 diğer diller.

Tüm Osmanlıca lügâtlere ve Türkçe sözlüklerdeki (17 adet) Türkçe ve diğer diller kökenlerinin toplam ortalama yüzdesi ise şöyledir: %36 Türkçe, %64 diğer diller.

Bu inceleme, tablolar, grafiklerdeki gözlemlerden şunu çıkarmak mümkündür: Asırlar boyu, ortak ve yakın coğrafyalarda medeniyetler arası, kültürler arası ilişki, iletişim ve etki sonucu dillerin birbirlerinden etkilenmesi doğal ve kaçınılmazdır.

751 yılında başlayan Türk-Arap ittifakı süreci, Türklerin Ortadoğu'ya inmeleri, Arap âleminde Tolunoğullarıyla başlayan 1000 yıllık Türk idare ve hâkimiyeti; Farslar üzerinde Selçuklu, Araplar üzerinde 400 yıllık Osmanlı hâkimiyeti dikkatlerden kaçmamalıdır. Akdeniz havzası, denizler kavşağı, kültürler, medeniyetler beşiği ve özellikle İslâm dünyasının Jeo-kültürel merkezi mahiyetindeki Ortadoğu, 400 yıl Türklerin hâkimiyetinde ve Türk nüfuz sahası sınırları içinde olarak, dünya devlet ve milletlerinin kültürel etkileşim merkezi olmuştur. Dolayısıyla Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyet süreci sonucu bu dönemleri kapsayan Arapça ve Farsça'nın yüzdeleri oranlarının lügâtlere öne çıkması doğal bir birikim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tanzimat akımıyla başlayan ve 20. yüzyıl boyunca devam eden, Türk dili ve lügâti üzerindeki tartışmalar, Türk dilini sadeleştirme ve Türk dilinden diğer dillerden ve kültürlerden gelen Türkçeleşmiş bütün Arapça, Farsça diğer diller kökenli kelimeleri tasfiye etme gayretleri, Türkçede ve Türkçe lügâtlere önemli bir boşluk oluşturmuştur. Ne var ki Türk dili ve lügâtinde oluşan bu kelime boşluğunu, Batı dillerinden yoğun bir şekilde gelen kelimeler bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde doldurmuş ve doldurmaya devam etmektedir. Tablo ve grafiklere baktığımızda bu boşluğun daha çok Fransızca kelimeler ve Türkçeleşmemiş kelimelerle dolduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Bunu Yunanca, Latince, İtalyanca ve İngilizce takip etmektedir.

Kelimeler, dolayısıyla lügâtlere/sözlüklere, bir milletin dağarcığıdır, hafızasıdır, kelime hazinesidir, kelime ve kültür mirasıdır, dil zenginliği ve birikimidir. Büyük mütefekkirler, düşünürler, âlimler, bilginler ve mucitler, zengin kelime hazinesine, birikimine sahip dillerden çıkmıştır.

Dil, bir milletin kimliğidir, kelime ve kültür hazinesinin temeli ve kaynağıdır. Dil ile birlikte ilim ve fikir hayatı da oluşur. Dil birliğine ve kelime bütünlüğüne sahip milletler, millî birlik ve bütünlüklerini de sağlayan milletler olmuşlardır.

Toplumsal ve millî bir hafıza, müesseseler, aynı zamanda yaşayan bir varlık ve Türklerin kimliği olan Türkçe, asırlar boyu medeniyetler arası, milletler arası ve kültürler arası tesirler sonucu tabii olarak diğer dillerden ve kültürlerden etkilenmiştir. Milletlerarası ders kitapları, ilmî, fikrî ve felsefî eserlerin tercüme edilmesi, edebiyatın, iktisadın, icatların, teknolojinin ve iletişimin asırlar boyu yoğunlaşan bir şekilde günümüze değin gelişmesi nispetinde Türkçe de bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde etkilenmiştir. Her kelimesi ve deyimi arkasında bir tarih yaşayan Türkçe, Türklerin hâkimiyet kurduğu ve nüfuzu altına aldığı sahalarda asırlar içinde ve nesillerin hafızasında yoğruca yoğruca yerleşmiş bir mana, his, ifade ve hayal halini almıştır.

Asırlar boyu kullanılarak Türkçeleşmiş kelimelerle zenginleşmiş, milli hafıza haline gelmiş lügâtlarimizi ve dolayısıyla Türkçe'deki diğer diller kökenli kazanılmış kelimeleri korumak, kullanmak ve yaşatmak, zenginleşmiş Türkçeyi, öncelikle Türk Dünyası kültür havzasında bölgesel bir dil haline getirme yolunda isabetli olacaktır.

Okul Öncesi Eğitim Paydaşlarının Çocuk Haklarına İlişkin Tutumlarının İncelenmesi

Ayhan BULUT¹

Öz

Bu araştırmanın amacı; okul öncesi öğretmen adaylarının, okul öncesi öğretmenlerinin ve şu anda okul öncesi eğitimde öğrencisi bulunan velilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarını tespit etmek ve varsa çocuk haklarına ilişkin tutumları arasındaki farklılığı ortaya çıkarmaktır. Bu araştırmada nicel araştırmaya dayalı tarama modelinde tasarlanmıştır. Araştırma verileri 2019-2020 eğitim öğretim yılı bahar döneminde eğitim kurumlarının yüz yüze eğitime devam ettiği süreçte toplanmıştır. Bu süreçte Erzurum ili merkez ilçelerinde okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapan 71 okul öncesi öğretmeni, Bayburt Üniversitesinde ve Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesinde okul öncesi öğretmenliği lisans eğitimi alan 97 okul öncesi öğretmen adayı oluşturmuştur. Ayrıca Erzurum, İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Malatya ve Erzincan illerinde çocukları okul öncesi eğitim kurumlarına gönderen 245 veli araştırmanın örneklem grubunda yer almışlardır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacının kendisi tarafından geliştirilen “Demografik Bilgi Toplama Formu” ile Karaman-Kepenekçi (2006) tarafından geliştirilen “Çocuk Haklarına İlişkin Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen diğer bir sonuca göre okul öncesi öğretmen adaylarının, okul öncesi öğretmenlerinin ve velilerin çocuk haklarına ilişkin tutum ölçeğinden aldıkları (ÇHTÖ) puanların ortalamaları arasında anlamlı fark olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi, Öğretmen Adayı, Okul Öncesi Öğretmenleri, Veli, Çocuk Hakları, Tutum

Investigation of Pre-School Education Stakeholders' Attitudes towards Children's Rights

Abstract

The purpose of this research; To determine the attitudes of pre-school teacher candidates, preschool teachers and parents who are currently enrolled in pre-school education towards children's rights and to reveal the difference between their attitudes towards children's rights, if any. This study was designed as a survey model based on quantitative research. The research data were collected in the spring term of the 2019-2020 school year when education was given face to face. The sample group of this study consisted of 71 preschool teachers, working in the central districts of the province of Erzurum, 97 preschool teacher candidates receiving undergraduate education in the departments of preschool teaching at Bayburt University and Tokat Gazi Osmanpasa University. In addition, 245 parents, whose children were enrolled in pre-school education institutions in the provinces of Erzurum, Istanbul, Izmir, Ankara, Adana, Malatya and Erzincan were also included in the sample group. In this study, “Demographic Information Collection Form” developed by the researcher and “Attitude Scale for Children’s Rights” developed by Karaman Kepenekci (2006) were used as data collection tools. It was found out according to the results of this research there was a significant difference among the mean scores received by preschool teacher candidates, preschool teachers and parents from the attitude scale for children’s rights (CHTO).

Key Words: Preschool, Pre-service Teacher, Preschool Teachers, Parent, Child Rights, Attitude

Atıf İçin / Please Cite As:

Bulut, A. (2020). Okul Öncesi Eğitim Paydaşlarının Çocuk Haklarına İlişkin Tutumlarının İncelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2067-2078.

Geliş Tarihi / Received Date: 21.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 13.07.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Bayburt Üniversitesi, Bayburt Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Eğitimi Ana Bilim Dalı, ayhanbulut4480@gmail.com - ORCID: 0000-0001-6482-8032

Giriş

Batı'da 16. yüzyıldan itibaren başlayan çocukluk kavramına yönelik fikirler, 17. yüzyılla birlikte kendini giderek gündelik ve somut yaşantıların içerisinde göstermeye başlamış, çocuğun masumiyeti ve zayıflığına dikkat çekilmiştir (Taşkın, 2006, s. 38-45). İkinci dünya savaşının çocuklar üzerinde olumsuz etkisi ve çocukların bu savaş sürecinde yaşadığı zorlu koşulların birçok Avrupa ülkelerinde görülmesi başta bu Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok dünya ülkelerinin bu konuda daha duyarlı olmaya sevk etmiştir (Hamon, 2006, s. 51-78). Bu ilgi çocuğa yönelik bakış açısını tüm dünyada değiştirerek çocuk kavramının ve çocuğun gelişimsel özelliklerini göz önünde bulundurarak tekrardan betimlemeye olanak tanımıştır. Bilimsel ve ekonomik alandaki gelişmeler, insan haklarına yönelik yapılan çalışmalar, çocuğa ait var olan bütün tanımlamaları yeniden şekillendirmiş ve 20. yüzyılı, "Çocuk Yüzyılı" olarak karşımıza çıkarmıştır (Gander ve Gardiner, 2010 Akt: Sağlam ve Aral, 2016, s. 43-56). Tüm dünyada çocuklar içinde buldukları gelişim özellikleri ve dönemleri açısından korunmaya ve bakıma ihtiyaç duyan varlıklardır.

Yaşam boyu öğrenme özelliğine sahip olan insan hayatının her döneminde bilişsel, zihinsel, psikomotor, dil gelişimi ve sosyokültürel açıdan gelişimini devam ettirir. Bireyin gelişim dönemlerinin içerisinde en hızlı öğrendiği ve gelişmelerini devam ettirdiği dönem 0-6 yaş arası arasında kalan erken çocukluk dönemidir. Geçmişte çocuğa karşı var olan yetişmemiş birey algısı (Hart ve Pavlovic, 1991, s. 345-358) günümüzde değişmiş ve çocuk artık kendine özgü ihtiyaçlarına ve hakları olan, korunması gereken bir varlık olarak görülmeye başlanmıştır (Archard, 1993, s. 32; Alderson, 2000, s. 70; Franklin, 2001, s. 210).

Çocuklar, tüm insanların sahip olduğu haklarla birlikte, gelişim özellikleri sebebiyle birtakım özel haklara da sahiptirler. Çocuk hakları, çocuğun hem insan olmasından, hem de bakıma ve korunmaya ihtiyaç duymasından kaynaklanan haklardır. Genel anlamda, çocukların bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal olarak gelişebilmesi için hukuk kuralları ile korunan yararları olarak tanımlanabilir (Karaman-Kepenekçi, 2008). Çocuk Hakları Sözleşmesi çocukların tüm yönleriyle gelişmelerine yanıt verebilmek amacıyla, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilerek 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe giren çocuklara ilişkin ilk uluslararası sözleşmedir. Çocuk hakları sözleşmesi aralarında Türkiye'nde olduğu yaklaşık 142 ülke sözleşmeyi imzalamış ya da onay ve katılma yoluyla taraf devlet durumuna gelmiştir. Türkiye'de Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni 2 Ekim 1995'ten beri yürürlüğe girmiştir. Çocuk Hakları Sözleşmesi ile çocuğun, yaşama, barınma, eğitim, güvenlik, isim hakkı, vatandaşlık, hak ve özgürlükleri, kimlik, kimliğinin korunması, düşünce, vicdan hakkı, inanç özgürlüğü, dernek kurma, özel yaşam dokunulmazlığı, işkenceden korunma, kötü muamele görmeme, cezalandırılmama gibi hakları koruma altına alınmaktadır (Karaman-Kepenekci ve Baydık, 2009). Sözleşme ayırım gözetmeme, her konuda çocuğun yüksek yararının düşünülmesi, yaşam, gelişme ve katılım haklarını temel almakla birlikte, cinsiyeti, doğum yeri, dini, ailesi veya toplumsal kökeni ne olursa olsun 18 yaşından küçük bütün kişilerin haklarını kapsamaktadır (Cılga, 2001, s. 69-73).

Modern çağda her toplum; kendi haklarını bilen ve birbirlerinin haklarına saygı duyan bireyler yetiştirmeyi öncelikli amaç haline getirmişlerdir. Okul öncesi eğitimde çocuklar arasında herhangi bir nedenle ayırım gözetmeksizin onların haklarına yönelik olarak gösterilecek hassasiyet ve dikkat güçlü bir toplum inşası için büyük bir adım olabilir. Okul öncesi eğitim sürecinin doğrudan yer alan eğitim paydaşlarının öğretmen, aday öğretmen ve okul öncesi velilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının belirlenmesi ve okul öncesi eğitimin içerisinde yer alan eğitim paydaşlarının çocuk haklarına ilişkin tutumlarının karşılaştırılması önemli görülmektedir. Çocuk doğduğu günden itibaren ilk eğitimini aileden, daha sonra ailenin isteği doğrultusunda örgün eğitimle ilk defa karşılaştığı okul öncesi eğitim kurumlarında almaktadır. Ailede ve okulda çocukların haklarını öğrenmesine ve kullanmasına izin verildiğinde kendini ilgilendiren kararlara ve işlere katılma hakkı tanındığında, kendi davranışlarını denetleme yeterliliği kazandırıldığında demokrasi eğitiminin amaçları da gerçekleştirilmiş olur (Başaran, 2005). Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden öğrencilerin tüm zamanları evde ve okulda geçirdikleri düşünüldüğünde başta ailelerin, sonrasında okul öncesi öğretmenlerinin ve daha sonrasında okul öncesi öğretmen adaylarının çocuk hakları konusunda gerekli bilgi birikimine sahip olması ve konuyla ilgili yeterli farkındalığa sahip olarak eğitim sürecinde yer alması konuyla ilgili niteliği arttıracaktır.

Çocuk hakları eğitimine yönelik sorunların temelinde, yetişkinlerin çocukların haklarını tanımaması ve öğretmen yetiştirme sürecinde konuyla ilgili ihtiyaçların karşılanmamasıdır (Covell, Howe ve McNeil, 2010, s. 117-132). Çocuk haklarının korunmasında, öğretmenlerin okullardaki en hassas kişiler olması beklendiğinden meslek yaşamları öncesinde, öğretmenlik lisans programlarında çocuk haklarına ilişkin

derslerin yer almasının ya da konu ile ilgili farklı derslerin içerik olarak çocuk hakları temasını da içerecek şekilde zenginleştirilmesi gerekliliği (Hareket, 2019, s. 167-180; Dağlı, 2015, s. 231; Karaman-Kepenekci ve Baydik, 2009, s. 329-350) ifade edilmiştir.

İlgili alan yazın incelendiğinde Türkiye’de okulöncesi dönemde çocuk haklarına yönelik yapılan araştırmalara bakıldığında ebeveynlerin, öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının çocuk haklarına ilişkin tutumlarını incelemeye yönelik (Tüysüzer, 2018, s. 1-129; Dinç, 2015, s. 7-25; Doğan, Torun ve Akgün, 2014, s. 503-516; Kor, 2013; Washington, 2010, s. 1-215; Yurtsever, 2009, s. 1-250) çalışmaların bulunduğu tespit edilmiştir. Görüldüğu gibi ilgili literatür incelendiğinde öğretmenlerin, öğretmen adaylarının, ailelerin ve okul yöneticilerinin çocuk haklarına karşı tutumlarını ayrı ayrı inceleyen alanda yapılmış çalışmalara rastlamak mümkündür. Bununla birlikte bu araştırma üzerinde çalışılan örneklem gruplarının, okul öncesi öğretmen adayları, okul öncesi öğretmenleri ve okul öncesi eğitimde öğrencisi bulunan velilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarını bir arada incelemesi ortaya çıkan mevcut durumları karşılaştırması açısından bir ilk olması açısından da önemlidir. Türkiye’de bu kapsamda okul öncesi eğitimle ilgili paydaşların çocuk haklarına yönelik tutumlarına ilişkin konuyla ilgili kişilere bir vizyon çiziceği ve yol haritası olacağı düşüncesiyle de önemli görülmektedir. Ayrıca toplumda çocuk haklarına ilişkin farkındalık düzeyini artıracakđı ve geliřtirecekđi düşünölmektedir.

Bu araştırmanın amacı; okul öncesi öğretmen adaylarının, okul öncesi öğretmenlerinin ve şu anda okul öncesi eğitimde öğrencisi bulunan velilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarını tespit etmek ve varsa çocuk haklarına ilişkin tutumları arasındaki farklılığı ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Araştırmanın örneklem grubunda yer alan okul öncesi öğretmen adayı, okul öncesi öğretmeni ve okul öncesi eğitime şu anda devam çocuğu olan velilerin yaş, cinsiyet ve eğitim durumlarına ilişkin özellikleri nelerdir?
2. Okul öncesi öğretmen adaylarının, öğretmenlerin ve velilerin çocuk haklarına ilişkin tutum ölçeğinden aldıkları puanları arasında fark var mı?
3. Okul öncesi öğretmen adaylarının, öğretmenlerin ve velilerin yaşlarına göre çocuk haklarına ilişkin tutum ölçeğinden aldıkları puanlar arasında fark var mıdır?
4. Okul öncesi öğretmen adaylarının, öğretmenlerin ve velilerin cinsiyetlerine göre çocuk haklarına ilişkin tutum ölçeğinden aldıkları puanlar arasında fark var mıdır?
5. Okul öncesi öğretmen adaylarının, öğretmenlerinin ve velilerin eğitim durumlarına göre çocuk haklarına ilişkin tutum ölçeğinden aldıkları puanlar arasında fark var mıdır?

Yöntem

Bu araştırmada nicel araştırmaya dayalı tarama modelinde tasarlanmıştır. Tarama modelleri sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan ve büyük gruplar üzerinde çalışma olanağı veren tarama çalışmaları, araştırmacının bağımsız değişken ya da faktörler üzerinde manipölasyonunun olmadığı (Büyüköztürk, 2014, s. 19) geçmişte ya da hâlen var olan bir durumun var olduğu şekliyle betimlenmesini amaçlayan araştırmalardır (Karasar, 2012).

Evren - Örneklem

Araştırmanın evrenini resmi eğitim kurumlarında görev yapan okul öncesi öğretmenleri, üniversitelerde lisans düzeyinde okul öncesi öğretmenliği eğitimi alan aday öğretmenler ve şu anda okul öncesi eğitim düzeyinde çocuğu bulunan veliler oluşturmaktadır.

Evren çok geniş olduğundan dolayı evrenden kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle rastgele olarak örneklem alma yoluna gidilmiştir. Kolay ulaşılabilir veya elverişli örnekleme tamamen mevcut olan, ulaşması hızlı ve kolay olan ögelere dayanır. Sosyal bilimlerde en yaygın kullanılan örnekleme türlerinden biri uygun örneklemedir. Uygun örneklemede, araştırmacılar katılımcıları ulaşması kolay, araştırma için uygun ve gönüllü bireylerden seçmektedir (Gravetter ve Forzano, 2012, s. 43). Kısaca uygun örnekleme, araştırmacı için uygun örneklemin seçilmesidir. Araştırma verileri 2019-2020 eğitim öğretim yılı bahar döneminde eğitim kurumlarının yüz yüze eğitime devam ettiği süreçte toplanmıştır. Bu kapsamda araştırmacı tarafından ulaşılması kolay ve araştırmaya gönüllü olarak destek vermek isteyen; Erzurum ili merkez ilçelerinde okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapan 71 okul öncesi öğretmeni ile Bayburt Üniversitesi okul öncesi öğretmenliği lisans programında şu anda 1. sınıfa devam eden 43 okul öncesi öğretmen adayı ile Tokat Gazi Osmanpaşa üniversitesi okul öncesi eğitimi programında şu anda 1. ve 2. sınıfa devam eden 54 okul öncesi öğretmen adayı olmak üzere toplam 97 okul öncesi öğretmen adayı ile

Erzurum, İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Malatya ve Erzincan illerinde çocukları okul öncesi eğitim kurumlarına gönderen 245 veli araştırmanın örneklemini oluşturmuşlardır.

Araştırma kapsamına alınanların tanıtıcı özelliklerine göre dağılımları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Alınanların Tanıtıcı Özellikleri İle İlgili Bulgular (n=413)

		Öğretmen adayı		Öğretmen		Veli	
		S	%	S	%	S	%
Yaş	20 yaş ve altı	60	61,9	0	0	2	0
	21-25 yaş	32	33,0	3	4,2	7	2,8
	26-30 yaş	3	3,1	5	7	53	21,6
	31-35 yaş	2	2,1	20	28,2	98	40,0
	36-40 yaş	0	0,0	18	25,4	70	28,6
	41 yaş ve üstü	0	0,0	25	35,2	17	6,9
Cinsiyet	Kadın	78	80,4	63	88,7	227	92,7
	Erkek	19	19,6	8	11,3	18	7,3
Eğitim durumu	İlkokul	0	0,0	0	0,0	21	8,6
	Ortaokul	0	0,0	0	0	27	11,0
	Lise/ Önlisans	0	0,0	1	1,4	79	32,2
	Üniversite	97	100,0	60	84,5	93	38,0
	Lisansüstü	0	0,0	10	14,1	25	10,2

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan okul öncesi öğretmen adaylarının; % 61,9’u 20 yaş ve altı, % 33’ü 21-25 yaşında, % 3,1’i 26-30 yaşında, % 2’si 31-35 yaşında olduğu belirlenmiştir. Okul öncesi öğretmenlerinin, % 4,2’si 21-25 yaşında, % 7’si 26-30 yaşında, % 28,2’si 31-35 yaşında, % 25,4’ü 36-40 yaşında, % 35,2’si 41 yaş ve üstünde olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan velilerin % 2’si 21-25 yaşında, % 22’si 26-30 yaşında, % 40’i 31-35 yaşında, % 28,6’sı 36-40 yaşında, % 7,4’ü 41 yaş ve üstünde olduğu tespit edilmiştir. Okul öncesi öğretmen adaylarının % 80,4’ü kadın, % 19,6’sının erkek olduğu, okul öncesi öğretmenlerin % 88,7’si kadın, % 11,3’ü erkek olduğu, velilerin % 92,7’si kadın, % 7,3’ü erkek olduğu tespit edilmiştir. Okul öncesi öğretmen adaylarının, % 100’ü üniversite eğitimi aldığı, okul öncesi öğretmenlerinin % 1,4’ü ön lisans mezunu, % 84,5’i üniversite mezunu, % 14,1’i lisansüstü mezunu oldukları belirlenmiştir. Araştırmaya katılan velilerinin % 8,6’sı ilkökul mezunu, % 11’i ortaokul mezunu, % 32,2’si lise mezunu, % 38’i üniversite mezunu, % 10,2’si lisansüstü mezunu olduğu görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacının kendisi tarafından geliştirilen “Demografik Bilgi Toplama Formu” ile Karaman-Kepenekçi (2006, s. 307-319) tarafından geliştirilen “Çocuk Haklarına İlişkin Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Demografik bilgi formu araştırmacının kendisi tarafından oluşturulmuş olup, örneklem grubunda yer alan okul öncesi öğretmenlerine, okul öncesi öğretmen adaylarına ve okul öncesi eğitimde çocuğu şu anda eğitim gören ebeveynlerin yaş, cinsiyet ve eğitim durumları değişkenlerinin belirlenmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan diğer bir ölçekte Karaman-Kepenekçi (2006) tarafından geliştirilen “Çocuk Haklarına İlişkin Tutum Ölçeği” dir. Çocuk haklarına ilişkin tutum ölçeği (ÇHTÖ) bu araştırmada okul öncesi öğretmenlerine, okul öncesi öğretmen adaylarına ve şu anda okul öncesi eğitimde çocukları bulunan ebeveynlere uygulanmıştır. Ölçek 5’li likert tipinde hazırlanmış olup “tamamen katılıyorum”, “katılıyorum”, “kararsızım”, “katılmıyorum” ve “tamamen katılmıyorum” ifadeleri bulunmaktadır. Çocuk Haklarına İlişkin Tutum Ölçeği, çocukların yaşamsal, gelişimsel, korunma ve katılım haklarını içerecek toplam 22 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte 19’u olumlu, 3’ü olumsuz ifade bulunmaktadır. Bu nedenle olumsuz ifadeler ters puanlanmaktadır. İfadelere verilen tepkiler aynı sırayla 1, 2, 3, 4 ve 5 olarak puanlanmakta olup, ölçekten alınan puanın yüksek olması olumsuz tutumu göstermektedir. Ölçekteki olumsuz ifadeler (2.14. ve 15. maddeler) verilen tepkiler ters puanlanmaktadır (Karaman-Kepenekçi, 2006, s. 307-319).

Ölçekten alınacak olan en düşük puan 22, en yüksek puan ise 110’dur. Karaman-Kepenekçi (2006, s. 307-319) tarafından ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmış olup, ölçeğin tek faktörlü olduğu belirlenmiştir. Ölçekteki maddelerin madde korelasyon katsayılarının. 32 ile. 61 arasında değiştiği saptanmıştır. Güvenirlik çalışması doğrultusunda da Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısını. 85, yarı test güvenilirlik katsayısının ise .77 olarak belirlenmiştir. Yapılan bu araştırmada ise güvenilirlik cronbach alpha değerinin. 896 yüksek olarak bulunmuştur.

Araştırmayla ilgili Bayburt Üniversitesi Etik Kurul'undan 12.03.2020 tarihli ve 79126184-050.99/E.6399 sayılı yazıya istinaden etik kurul izin onayı alınmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak ‘‘Demografik Bilgi Formu’’ ve ‘‘Çocuk Haklarına İlişkin Tutum Ölçeği’’ kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan form ve ölçek, elektronik ortama aktarılarak örneklemede yer alan okul öncesi öğretmenlerine, üniversitelerin okul öncesi öğretmenliği bölümünde lisans eğitimi alan ve araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen okul öncesi öğretmen adaylarına ve okul öncesi eğitime şu anda devam etmekte olan çocukları bulunan velilere sunulmuş ve kendilerinden (google driver) <https://forms.gle/sKJd44q8d48ovAHdA> linki üzerinden bu formları doldurmaları istenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin istatistiksel analizi için SPSS programı kullanılmıştır. Elde edilen verilerin, ne tür testlerle analiz edileceğini belirlemek için Çocuk haklarına ilişkin tutum ölçeğinden elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine yönelik analizler yapılmıştır. Yapılan analizler sonucu Skewness ve Kurtosis değerlerinin tümü -1.96 ile + 1.96 aralığının dışında bulunmuştur. Ayrıca Kolmogrov-Smirnov testi analizi sonucu $p < 0.05$ önem düzeyinde anlamlı bulunduğundan verilerin normal dağılıma uygun olmadığı görülmüştür.

Tablo 2. Normal Dağılım Analizleri

	<i>Skewness</i>	<i>Kurtosis</i>	<i>Kolmogov-Smirnov</i>
Çocuk Haklarına İlişkin Tutum Ölçeği	4,166	25,386	,194

Bu nedenle araştırmada verilerin analizinde frekans, yüzde ve non-parametrik testlerden Kruskal Wallis H-testi, Dunnett T3 Post Hoc testi ve Mann Whitney U-testi kullanılmıştır.

Bulgular

Tablo 3. ÇHTÖ Puanlarına İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

		<i>N</i>	<i>Aritmetik ortalama</i>	<i>S.s.</i>	<i>Sıra ortalaması</i>	<i>KW</i>	<i>p</i>
Çocuk Haklarına İlişkin Tutum Ölçeği	Öğretmen adayı	97	31,79	10,638	174,58	16,458	,000
	Öğretmen	71	32,07	10,997	183,82		
	Veli	245	35,19	11,503	226,55		
	Toplam	413	33,85	11,308			

Tablo 3 incelendiğinde okul öncesi öğretmen adaylarının ÇHTÖ aldıkları puanların ortalamasının 31.79 ± 10.638 , okul öncesi öğretmenlerin 32.07 ± 10.997 , velilerin 35.19 ± 11.503 olduğu ve aralarındaki farka ait Kruskal Wallis H testi sonucu $p < 0.05$ önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur ($KW=16.458$ $p=.000$). Bu bulgu okul öncesi öğretmen adaylarının, okul öncesi öğretmenlerin ve velilerin ÇHTÖ aldıkları puanlar arasında fark olduğunu göstermektedir. Farkın hangi gruptan kaynaklandığını anlamak için Dunnett T3 Post Hoc testi uygulanmış ve şu anda okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocuğu olan velilerle; okul öncesi öğretmen adaylarının ÇHTÖ aldıkları puanların ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu saptanmıştır. Velilerin ÇHTÖ puan ortalamasının; okul öncesi öğretmen adaylarından daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu nedenle okul öncesi öğretmen adaylarının velilere göre çocuk haklarına ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu söylenebilir.

Okul öncesi öğretmen adaylarının, okul öncesi öğretmenlerin ve velilerin yaşlarına göre ÇHTÖ puanları açasından farklar incelenmiştir.

Tablo 4. Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının, Okul Öncesi Öğretmenlerin Ve Velilerin Yaşlarına Göre ÇHTÖ Aldıkları Puanlar Arasındaki Farklar

		N	Aritmetik ortalama	S.s.	Sıra ortalaması	KW	p
Öğretmen adayı	20 yaş ve altı	60	31,03	9,558	47,67	4,067	,254
	21-25 yaş	32	33,88	12,715	54,52		
	26-30 yaş	3	29,00	9,644	35,67		
	31-35 yaş	2	25,50	,707	20,75		
Öğretmen	21-25 yaş	4	35,33	12,342	42,17	6,572	,254
	26-30 yaş	4	33,50	1,915	52,13		
	31-35 yaş	20	34,95	18,889	35,00		
	36-40 yaş	18	29,44	6,662	27,89		
	41 yaş ve üstü	25	31,00	3,266	38,70		
Veli	21-25 yaş	7	43,20	23,414	146,10	4,457	,486
	26-30 yaş	53	34,19	9,652	121,23		
	31-35 yaş	98	36,33	13,263	128,38		
	36-40 yaş	70	33,19	8,268	113,61		
	41 yaş ve üstü	17	38,59	12,052	136,53		
Tümü	20 yaş altı	60	30,94	9,382	166,10	12,064	,034
	21-25 yaş	43	35,15	14,219	210,26		
	26-30 yaş	60	33,88	9,314	213,85		
	31-35 yaş	120	35,92	14,230	225,97		
	36-40 yaş	88	32,42	8,074	196,78		
	41 yaş ve üstü	42	34,07	8,783	222,69		

Tablo 4 incelendiğinde okul öncesi öğretmen adaylarının yaşlarına göre ÇHTÖ aldıkları puanlar açısından aralarındaki farka ait Kruskal Wallis H testi sonucu $p > 0.05$ önem düzeyinde anlamsız bulunmuştur (KW=4.067 $p = .254$). Bu bulgu okul öncesi öğretmen adaylarının yaşlarına göre ÇHTÖ aldıkları puanlar arasında fark olmadığını yani benzer olduğunu göstermektedir. Okul öncesi öğretmenlerin yaşlarına göre ÇHTÖ aldıkları puanlar açısından aralarındaki farka ait Kruskal Wallis H testi sonucu $p > 0.05$ önem düzeyinde anlamsız bulunmuştur (KW=6.572 $p = .254$). Bu bulgu öğretmenlerin yaşlarına göre ÇHTÖ aldıkları puanlar arasında fark olmadığını yani benzer olduğunu göstermektedir.

Velilerin yaşlarına göre ÇHTÖ aldıkları puanlar açısından aralarındaki farka ait Kruskal Wallis H testi sonucu $p > 0.05$ önem düzeyinde anlamsız bulunmuştur (KW=4.457 $p = .486$). Bu bulgu velilerin yaşlarına göre ÇHTÖ aldıkları puanlar arasında fark olmadığını yani benzer olduğunu göstermektedir. Araştırmaya katılanların tümünün yaşlarına göre ÇHTÖ aldıkları puanlar açısından aralarındaki farka ait Kruskal Wallis H testi sonucu $p < 0.05$ önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur (KW=12.064 $p = .034$). Bu bulgu araştırmaya katılanların tümünün yaşlarına göre ÇHTÖ aldıkları puanlar arasında fark olduğunu göstermektedir. Dunnett T3 Post Hoc testi sonucu farkın 31-35 yaş ile 20 yaş altı grubundaki kişilerden kaynaklandığı saptanmıştır. 31-35 yaşındakilerin ÇHTÖ aldıkları puan ortalamasınının 20 yaş altındakilerinden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu nedenle 20 yaş altı aralığındakilerin 31-35 yaş aralığındakilere göre çocuk haklarına ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu söylenebilir.

Okul öncesi öğretmen adaylarının, okul öncesi öğretmenlerin ve velilerin cinsiyetlerine göre ÇHTÖ aldıkları puanlar açısından farklar incelenmiştir.

Tablo 5. Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının, Okul Öncesi Öğretmenlerin ve Velilerin Cinsiyetlerine Göre Çhtö Aldıkları Puanlar Arasındaki Farklar

	Cinsiyet	N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p
Öğretmen adayı	Kadın	227	46,36	3616,00	535,000	,061
	Erkek	18	59,84	1137,00		
Öğretmen	Kadın	63	37,01	2331,50	188,500	,247
	Erkek	8	28,06	224,50		
Veli	Kadın	227	122,63	27836,00	1958,000	,769
	Erkek	18	127,72	2299,00		
Tümü	Kadın	368	206,17	75869,50	7973,500	,685
	Erkek	45	213,81	9621,50		

Tablo 5 incelendiğinde okul öncesi öğretmen adaylarının cinsiyetlerine göre ÇHTÖ aldıkları puanların aralarındaki farklara ait Mann Whitney U testi sonucu $p>0.05$ önem düzeyinde anlamsız bulunmuştur ($U=535.000$ $p=.061$). Bu bulgu velilerin cinsiyetlerine göre ÇHTÖ aldıkları puanlar arasında fark olmadığını yani benzer olduğunu göstermektedir.

Okul öncesi öğretmenlerinin cinsiyetlerine göre ÇHTÖ aldıkları puanların aralarındaki farka ait Mann Whitney U testi sonucu $p>0.05$ önem düzeyinde anlamsız bulunmuştur ($U=188.500$ $p=.247$). Bu bulgu öğretmenlerin cinsiyetlerine göre ÇHTÖ aldıkları puanlar arasında fark olmadığını yani benzer olduğunu göstermektedir. Velilerin cinsiyetlerine göre ÇHTÖ aldıkları puanların aralarındaki farka ait Mann Whitney U testi sonucu $p>0.05$ önem düzeyinde anlamsız bulunmuştur ($U=1958.000$ $p=.769$). Bu bulgu velilerin cinsiyetlerine göre ÇHTÖ aldıkları puanlar arasında fark olmadığını yani benzer olduğunu göstermektedir. Araştırmaya katılanların tümünün cinsiyetlerine göre ÇHTÖ aldıkları puanların aralarındaki farka ait Mann Whitney U testi sonucu $p>0.05$ önem düzeyinde anlamsız bulunmuştur ($U=7973.500$ $p=.685$). Bu bulgu araştırmaya katılanların tümünün cinsiyetlerine göre ÇHTÖ aldıkları puanlar arasında fark olmadığını yani benzer olduğunu göstermektedir.

Okul öncesi öğretmen adayların, okul öncesi öğretmenlerin ve velilerin eğitim durumlarına göre ÇHTÖ aldıkları puanlar farklar incelenmiştir.

Tablo 6. Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının, Okul Öncesi Öğretmenlerin ve Velilerin Eğitim Durumlarına Göre Çhtö Aldıkları Puanlar Arasındaki Farklar

		N	Sıra ortalaması	KW	p
Öğretmen adayı				*	
Öğretmen	Ortaokul	1	56,50	3,502	,322
	Lise	1	3,50		
	Üniversite	60	36,26		
	Lisansüstü	9	35,61		
Veli	İlkokul	21	114,02	6,512	,164
	Ortaokul	27	140,70		
	Lise	79	123,04		
	Üniversite	93	113,48		
	Lisansüstü	25	146,70		
Tümü	İlkokul	21	215,02	13,467	,009
	Ortaokul	28	253,82		
	Lise	85	221,15		
	Üniversite	245	190,86		
	Lisansüstü	34	194,44		

* Hepsi üniversite eğitiminde olduğu için analiz yapılmamıştır.

Tablo 6 incelendiğinde okul öncesi öğretmenlerin eğitim durumlarına göre ÇHTÖ aldıkları puanların aralarındaki farka ait Kruskal Wallis H testi sonucu $p>0.05$ önem düzeyinde anlamsız bulunmuştur ($KW=3.502$ $p=.322$). Bu bulgu okul öncesi öğretmenlerinin eğitim durumlarına göre ÇHTÖ aldıkları puanlar arasında fark olmadığını yani benzer olduğunu göstermektedir.

Velilerin eğitim durumlarına göre ÇHTÖ aldıkları puanların aralarındaki farka ait Kruskal Wallis H testi sonucu $p>0.05$ önem düzeyinde anlamsız bulunmuştur ($KW=6.512$ $p=.164$). Bu bulgu velilerin eğitim durumlarına göre ÇHTÖ aldıkları puanlar arasında fark olmadığını yani benzer olduğunu göstermektedir.

Araştırmaya katılanların tümünün eğitim durumlarına göre ÇHTÖ aldıkları puanların aralarındaki farka ait Kruskal Wallis H testi sonucu $p<0.05$ önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur ($KW=13.467$ $p=.009$). Bu bulgu araştırmaya katılanların tümünün eğitim durumlarına göre ÇHTÖ aldıkları puanlar arasında fark olduğunu göstermektedir. Dunnett T3 Post Hoc testi sonucu farkın eğitimi ortaokul olanlarla eğitimi üniversite olan, eğitimi lisansüstü olanlarla eğitimi ilkokul, ortaokul, lise olan kişilerden kaynaklandığı saptanmıştır. Eğitimi ortaokul olanların ÇHTÖ aldıkları puan ortalamasının eğitimi üniversite olanlardan daha yüksek olduğu, eğitimi ilkokul, ortaokul, lise olanların ÇHTÖ aldıkları puan ortalamasının eğitimi lisansüstü olanlardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu nedenle, eğitim düzeyi üniversite olanların, eğitim düzeyi ortaokul olanlara göre, eğitim düzeyi lisansüstü olanların eğitimi ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde olanlara göre çocuk haklarına ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu söylenebilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada okul öncesi öğretmen adaylarının, okul öncesi öğretmenlerinin ve şu anda okul öncesi eğitime devam eden çocukları olan velilerin “Çocuk haklarına ilişkin tutumları” belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda örneklem grubunda yer alan kişilerin demografik bilgilerinden elde edilen sonuçlara göre okul öncesi öğretmen adaylarının çoğunun % 61,9’unun 20 yaş altı aralığında olduğu; % 80,4 kadın öğretmen adaylarından oluştuğu ve öğretmen adaylarının tamamının lisans düzeyinde eğitim aldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca okul öncesi öğretmen adaylarının çoğunun % 35,2’si 41- yaş ve üstü aralığında olduğu % 88,7’sinin kadın olduğu; öğretmenlerin büyük çoğunluğunun % 84,5’inin lisans mezunu oldukları belirlenmiştir. Bununla birlikte velilerin çoğunun % 40’ının 31-35 yaş aralığında olduğu % 92,7’sinin kadın olduğu ve % 38’inin lisans mezunu oldukları tespit edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bu sonuçlara göre okul öncesi aday öğretmenlerinin, okul öncesi öğretmenlerinin ve velilerin büyük çoğunluğunun kadın okul öncesi öğretmen aday, kadın öğretmenler ve kadın velilerden oluşması dikkat çekicidir. Bu sonuçlardan yola çıkarak Türkiye’de okul öncesi eğitime, okul öncesi öğretmen adayları, okul öncesi öğretmenleri ve veli boyutunda bakıldığında bu eğitim kademesinin kadınlarla özdeşleştirildiği ve kültürel değerlerin bu anlamda hala meslek seçiminde önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür. İlgili literatür tarandığında bu araştırma sonuçlarını destekleyen başka araştırma sonuçlarına da rastlanmıştır. Birey ve Beyidoğlu Onen (2013, s. 26-27) yaptıkları çalışmalarında her iki bayan öğretmenden birinin ve her üç erkek öğretmenden ikisinin okul öncesi öğretmenlerinin kadın olması gerektiğini ifade ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte Akman, Taşkın, Ozden, Okyay ve Cortu (2014, s. 21-32) yaptıkları çalışmalarında velilerin okul öncesi eğitimde öğretmen cinsiyetine özel bir önem vermediği ancak bazı ailelerin okul öncesi eğitimi bayan işi olarak değerlendirdiklerini, bu algının kalıplaşmış ve geleneksel cinsiyet rollerinden kaynaklandığı tespit etmişlerdir. Bu araştırma sonucundan da anlaşıldığı gibi eğitimin yapısında var olan hızlı değişim ve gelişim süreçlerinin yansımaları kültürel değerler üzerinde biraz daha yavaş gerçekleşmekte ve zaman almaktadır.

Okul öncesi öğretmen adaylarının ve öğretmenlerinin üniversite mezunu olmaları öğretmenliğe atanma kriterlerini yerine getirebilmeleri açısından şart olduğundan anlaşılabilir bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte araştırmanın örneklem grubuna giren velilerin büyük çoğunluğunun kadın ebeveynlerden oluşması ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Asıl dikkat çekici olan durum ise okul öncesi eğitimde çocukları bulunan velilerin önemli bir bölümünün lisans düzeyinde eğitim almış olmalarıdır. Bu durum velilerin eğitimdeki rolü ve katkıları düşünüldüğünde bilinçli nesiller yetiştirmek adına gelecek açısından umut vericidir. Bu araştırma sonucuna benzer bir araştırma sonucuna da; Fantuzzo, Tighe ve Childs’in (2000, s. 367-376) yaptıkları çalışmalarında velilerin eğitim düzeyi ile okullardaki etkinliklere yüksek seviyede veli katılımı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Öte yandan literatür taramasında bu araştırma sonuçlarıyla tamamen ters olan araştırma sonuçlarına da ulaşılmıştır. Velilerin eğitim düzeyinin okullardaki veli katılımlarını etkilemediğini tespit eden araştırma sonuçlarına da ulaşılmıştır (Erdener, 2013, s. 102). Ayrıca Ertem ve Gökalp’in (2020, s. 78-91) yaptıkları çalışmalarında ise ilköğretim mezunu velilerin okulu daha pozitif algılamakta ve okuldaki etkinliklere daha fazla katıldıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Araştırmadan elde edilen diğer bir sonuca göre okul öncesi öğretmen adaylarının, okul öncesi öğretmenlerinin ve velilerin çocuk haklarına ilişkin tutum ölçeğinden aldıkları (ÇHTÖ) puanların ortalamaları arasında anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Bu anlamlı farkın okul öncesi öğretmen adayları ile veliler arasında ki gruptan kaynaklandığı görülmüştür. Ortaya çıkan bu sonuç doğrultusunda okul öncesi öğretmen adaylarının çocuk haklarına ilişkin tutumlarının okul öncesi eğitimde şu anda çocuğu bulunan velilere göre daha olumlu olduğunu söylemek mümkündür. İlgili literatür taramasında bu araştırma sonuçlarıyla benzerlik gösteren başka araştırma sonuçlarına da rastlanmıştır. Doğan, Torun ve Akgün (2014, s. 503-516) araştırmasında okul öncesi öğretmen adaylarının çocuk haklarına ilişkin tutum puanlarının yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Leblebici ve Çeliköz (2016, s. 307-318), yaptıkları çalışmada örneklem grubu içerisinde okul öncesi öğretmen adaylarının da olduğu çalışmada öğretmen adaylarının çocuk haklarına yönelik genel tutumlarının oldukça yüksek düzeyde olumlu olduğunu tespit etmiştir. Dinç (2015, s. 7-25) çalışmasında okulöncesi eğitim kurumuna devam eden çocukların ebeveynlerinin çocuk hakları eğitim konusundaki görüşlerini araştırdığı çalışmada ebeveynlerin çocuk hakları konusunu yeterince bilmedikleri ve bilinçlendirmeye ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşmıştır. Quennerstedt’in (2011, s. 661-678) konuyla ilgili meta analiz çalışmasında, çocuk hakları ve katılım hakkının sağlanabilmesi için velilerin çocuk hakları konusunda bilinçlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca ilgili literatür tarandığında bu araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermeyen araştırma sonuçlarına da

rastlanmıştır. Akgül'ün (2015, s. 64) alışmasında, ebeveynlerin ocuk haklarının önemli olduğunu ifade ettikleri ve sırasıyla yaşama, eğitim, gelişim ve korunma hakkına vurgu yaptıklarını belirlemiştir. Yapılan bu araştırmada ortaya çıkan bu araştırma sonuçlarının nedeni okul öncesi ğretmen adaylarının tamamının lisans düzeyinde eğitim almaları ve bu anlamda araştırmaya katılan velilerin çoğunluğunun % 51,8' inin ilkokul, ortaokul, lise ve ön lisans mezunu olmalarından kaynaklanıyor olabilir.

Diğer bir araştırma sonucuna göre okul öncesi ğretmen adaylarının, okul öncesi ğretmenlerinin ve velilerin yaşlarına göre HT aldıkları puanlar açısından aralarındaki farka ait değerler yapılan analizler sonucunda önem düzeyinde anlamsız bulunmuştur. Bu sonuçlara dayanarak okul öncesi ğretmen adaylarının, okul öncesi ğretmenlerinin ve velilerin ocuk haklarına ilişkin tutumları üzerinde yaşın belirleyici bir etken olmadığı söylenilebilir. Örneklem grupları farklı olmakla birlikte bu araştırma sonuçlarını destekleyen bir araştırma; Tyszer (2018, s. 96) yaptığı çalışmasında okul yöneticilerinin ocuk haklarına ilişkin tutumlarının yaş değişkenine göre değişmediğini, diğer bir araştırma ise Yaşar-Ekici (2014) yılında yaptıkları çalışmalarında ğretmen adaylarının ocuk haklarına yönelik tutumlarının yaş değişkenine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaştıkları çalışmalarıdır.

Bununla birlikte araştırmaya katılanların tümünün yaşlarına göre HT aldıkları puanların aralarındaki farka bakıldığında aldıkları puanlar arasında fark olduğu belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda farkın 31-35 yaş ile 20 yaş altı grubundaki kişilerden kaynaklandığı tespit edilmiştir. 20 yaş altı grubundaki kişilerin ocuk haklarına ilişkin tutumlarının 31-35 yaş grubundaki kişilere göre daha olumlu olduğunu sonucuna ulaşılmıştır. İlgili literatür incelemesinde bu araştırma sonucunu destekleyen veya desteklemeyen herhangi bir araştırma sonucuna rastlanılmamıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda 20 yaş altı aralığında yer alan kişilerin tamamını okul öncesi ğretmen adaylarının oluşturduğu; 31-35 yaş aralığında örneklem grubunda yer alan kişilerin çoğunluğunu ise sırasıyla veliler, okul öncesi öğretmenleri ve okul öncesi ğretmen adaylarının oluşturduğu görülmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda araştırmaya katılan ğretmen adaylarının % 61,9' unun 20 yaş altı aralığında olmaları onların kısmen de olsa ocuk sayılabilecek yaş aralığında bulunmaları ve bu nedenle konuyla ilgili empati yapma düzeylerinin diğer yaş aralığında yer alan kişilere göre daha yüksek olmalarından kaynaklanıyor olabilir.

Öte yandan okul öncesi ğretmen adaylarının, ğretmenlerinin ve velilerinin cinsiyetlerine göre HT aldıkları puanlar arasında farkın önem düzeyinde anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre örneklem grubunda yer alan kişilerin cinsiyetlerinin ocuk haklarına ilişkin tutumları üzerinde belirleyici bir etken olmadığını söylemek mümkündür. Literatür incelendiğinde araştırmanın örneklem gruplarıyla farklı sonuçlarıyla benzer araştırma sonuçlarına ulaşılmıştır (Tyszer, 2018, s. 1-129; Dönmez; 2015, s. 73-74; Karaman-Kepeneci ve Baydık, 2009, s. 329-350).

Okul ncesi öğretmenlerin ve velilerinin eğitim durumlarına göre HT aldıkları puanların aralarındaki farkın önem düzeyinde anlamsız olduğu bulunmuştur. Bu nedenle okul öncesi ğretmenlerinin ve velilerinin eğitim durumlarının ocuk haklarına ilişkin tutumları üzerinde belirleyici bir etken olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte araştırmaya katılan okul öncesi ğretmen adaylarının tamamının lisans düzeyinde hali hazırda eğitim alıyor olmalarından dolayı bu kapsamda bir analize gerek duyulmamıştır. Öte yandan araştırmaya katılanların tümünün eğitim durumlarına göre HT aldıkları puanların aralarındaki farka ait yapılan testler sonucunda bu farklar önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu farkın eğitim düzeyi niversite olanların ortaokul mezunlarına göre; eğitim düzeyi lisansüstü olanların, eğitim düzeyleri ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde olanlara göre ocuk haklarına ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu belirlenmiştir. Konuyla ilgili literatür tarandığında örneklem gruplarında yer alan okul öncesi ğretmen adaylarının, okul öncesi ğretmenlerinin ve okul öncesi eğitimde şu anda çocukları bulunan velilerin eğitim durumlarına göre ocuk haklarına ilişkin tutumlarının değişip değişmediğini belirlemeye ve karşılaştırmaya yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Sonuç olarak örneklem grubunda yer alan okul öncesi ğretmen adaylarının, ğretmenlerinin ve velilerin eğitim durumlarına ilişkin ocuk haklarına ilişkin tutumlarının ayrı ayrı değerlendirildiğinde ocuk haklarına ilişkin tutumlarının değişmediği ancak örneklem grubunda yer alan kişilerin tümünün eğitim durumlarına göre ocuk haklarına ilişkin tutumları karşılaştırıldığında eğitim durumları lisansüstü ve niversite düzeyinde olan okul öncesi ğretmen adayları, öğretmenleri ve velilerinin ocuk haklarına ilişkin tutumlarının; eğitim düzeyi ön lisans, lise, ortaokul ve ilkokul olan kişilere göre daha olumlu olduğu söylenilebilir. Grldği gibi eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte kişilerin ocuk haklarına ilişkin tutumlarının olumlu yönde değiştiğini ve bu nedenle toplumların eğitim seviyesindeki yükselişin ocuk haklarına ilişkin tutumlarını da olumlu yönde etkileyeceğini söylemek mümkündür. Bu sonuçlara dayanarak araştırmayla ilgili şu öneriler getirilebilir.

- Okul öncesi eğitim kademesinin öğretmen adayı, öğretmen ve veli boyutuyla kadınlara yönelik bir meslek ve sorumluluk alanı algısını değiştirebilmek için adı geçen bu eğitim paydaşlarına hizmet öncesi dersler, hizmet içi kurslar ve veli katılımlarına dönük konuyla ilgili farkındalık yaratacak seminer ve konferanslar verilebilir.
- Araştırma sonuçlarında da görüldüğü gibi 20 yaş altı aralığındaki öğretmen adaylarının çocuk haklarına ilişkin tutumlarının 31-35 yaş aralığındaki okul öncesi öğretmenlerinden ve velilerinden daha olumlu olduğu görülmektedir. Bu sonuçtan hareketle bu yaş grubunda yer alan okul öncesi öğretmen adaylarının bu özelliklerini sahada kullanmalarına olanak sağlayacak çalışmalara üniversiteler ve Milli Eğitim Bakanlığı arasında yapılacak protokollerle alan açılabilir.
- Bu konu alanıyla ilgili çalışma örneklem grubu olarak okul öncesi öğretmen adayları, okul öncesi öğretmenleri ve veliler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Farklı örneklem grupları üzerinde ve farklı eğitim kademelerinde benzer çalışmalar yürütülebilir.
- Eğitim durumları değişkeninin okul öncesi eğitimdeki örneklem grupları açısından değerlendirildiğinde çocuk hakları tutumları üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik çalışmaların çok sınırlı olduğu görülmektedir. Bu konu alanıyla ilgili yapılacak çalışmalara daha fazla yer verilebilir.

Etik Beyan

“Okul Öncesi Eğitim Paydaşlarının Çocuk Haklarına İlişkin Tutumlarının İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Akgül, M. Ş. (2015). *İlkokul öğrenci velilerinin çocuk haklarına ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Akman, B., Taskin, N., Ozden, Z., Okyay, O. ve Cortu, F. (2014). Parents' views on the appointment of male teachers in Turkish pre-schools. *Education as Change*, 18(1), 21-32.
- Alderson, P. (2000) *Young children's rights: Exploring beliefs, principles and practice*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Archard, D. (1993) *Children rights and childhood*. London: Routledge.
- Başaran, İ. E. (2005). *Eğitim psikolojisi: gelişim, öğrenme ve ortam* (6. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Birey, T. ve Beyidoğlu Onen, M. (2013). *Toplumsal cinsiyet ve öğretmenlik: Öğretmenlerin bakış açısı (Gender and teaching profession: perspectives of teachers)*. Post Araştırma Enstitüsü (Post Research Institute).
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Deneyel desenler: Ön test- son test, kontrol grubu, desen ve veri analizi*. Ankara: Pegem A.
- Cılga, A. (2001). Çocuk hakları eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi*, 151.
- Covell, K., Howe, R. B. ve McNeil, J. K. (2010). Implementing children's human rights education in schools. *Improving Schools*, 13(2), 117-132.
- Dağlı, S. K. (2015). *Öğretmenlerin çocuk haklarına ilişkin davranışlarının öğrenciler tarafından değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Diñç, B. (2015). Okulöncesi eğitim kurumuna devam eden çocukların ebeveynlerinin çocuk hakları eğitimi konusundaki görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi. Journal of Qualitative Research in Education*, 3(1), 7-25.
- Doğan, Y., Torun F. ve Akgün İ. H. (2014). Okul öncesi öğretmen adaylarının çocuk haklarına ilişkin tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, 11(2), 503-516.
- Dönmez T. (2015). *İlkokul sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi profilleri ile çocuk haklarına yönelik tutumları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Erdener, M. A. (2013). *Parents' perceptions of their involvement in schooling* (Doktora Tezi). University of Clemson, South Carolina.
- Ertem, H. Y. ve Gökalp, G. (2020). Velilerin okul iklimi ve veli katılımı algılarının velilerin eğitim durumu ve çocuklarının öğrenim kademesine göre incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(1), 78-91.
- Fantuzzo, J., Tighe, E. ve Childs, S. (2000). Family Involvement Questionnaire: A multivariate assessment of family participation in early childhood education. *Journal of educational psychology*, 92(2), 367-376.
- Franklin, B. (2001). *New handbook of children's rights: Comparative policy and practice*. London: Routledge.
- Gravetter, J. F. ve Forzano, L. B. (2012). *Research methods for the behavioral sciences* (4. Baskı). USA: Linda Schreiber-Ganster.
- Hareket, E. (2019). Temel eğitim bölümü öğrencilerinin çocuk haklarına yönelik bilişsel algıları. *Başkent University Journal of Education*, 6(2), 167-180.
- Hart, S. N. ve Pavlovic, Z. (1991). Children's rights in education: An historical perspective. *School Psychology Review*, 20(3), 345-358.
- Hamon, H. (2006). Avrupa hukuku'nda çocuk ve genç adalet sistemi. *Çocuk ve Genç Adalet Sistemi Sempozyumu*, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, s, 51-78.

- Kağıtçıbaşı, Ç. (2007). *Kültürel psikoloji*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Karaman-Kepenekci, Y. ve Baydık, B. (2009). Attitudes of the teacher candidates of mentally handicapped children about children's rights. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 42(1), 329-350.
- Karaman-Kepenekçi, Y. (2006). A study of university students' attitudes towards children's rights in Turkey. *The International Journal of Children's Rights*, 14(3), 307-319.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kor, K. (2013). *Okul öncesi öğretmenlerinin çocuk hakları konusunda görüşlerinin belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Leblebici, H. ve Çeliköz N. (2016). Öğretmen adaylarının çocuk haklarına yönelik tutumları. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(1), 307-318.
- Quennerstedt, A. (2011). The construction of children's rights in education- A research synthesis. *The International Journal of Children's Rights*, 19(18), 661-678.
- Sağlam, M. ve Aral, N. (2016). Tarihsel süreç içerisinde çocuk ve çocukluk kavramları. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 1(2), 43-56.
- Taşkın, Ö. Ö. (2006). *Velayette çocuğun yüksek yararı ilkesi* (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- Tüysüz, Ş. B. (2018). *Okul yöneticilerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Washington, F. (2010). *5-6 yaş grubu çocuklarına uygulanan aile katımlı çocuk hakları eğitimi programının etkililiğinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yurtsever, M. (2009). *Ebeveyn çocuk hakları tutum ölçeğinin geliştirilmesi ve anne babaların çocuk haklarına yönelik tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

EXTENDED ABSTRACT

The children all over the world need protection and care in line with their development characteristics and periods. Today's children, which will constitute the keystones of a healthy society structure, will become the adults of tomorrow, and these children's physical, mental, social, moral and other development-related sides will be closely related to the respect, understanding, sensitivity and mindfulness to be shown by the societies in which they live towards their rights and law. The children have a number of special rights due to their development characteristics along with all other rights of all people. The child rights originate from the fact that both children are human being and they need care and protection. These rights can be defined as the benefits protected by law so that children can grow up in physical, mental, emotional and social respects (Karaman-Kepenekci, 2008). It is considered important to identify the attitudes of pre-service preschool teachers, preschool teachers and the parents with children enrolled in preschool education, the education shareholders involved in the preschool education directly, towards child rights and to compare their attitudes towards the child rights. A child receives his/her first education from his/her family and then pre-school education institutions, in which s/he is involved in formal education for the first time in accordance with the wish of his/her family. The goals of democracy education are fulfilled when children are allowed to learn and to use their rights in their families and schools, they are entitled to participate in decisions and works concerning them, and they are granted the ability to control their own behaviours. When considering that the students receiving education at pre-school education institutions spend all their time at their homes and schools, it is necessary that firstly families, then preschool teachers and later on preservice preschool teachers should have required information on the children's rights, accordingly, they should involve in the education process by having sufficient awareness on the children's rights. All these will increase the quality of this process. The purpose of this research was to identify the attitudes of pre-service preschool teachers, preschool teachers and the parents with children enrolled in preschool education towards child rights and to reveal the difference, if any, between their attitudes related to child rights. This study was designed as a survey model based on quantitative research. The population of this study included all preschool teachers working at official educational institutions, preservice teachers receiving undergraduate education in the department of early childhood education at universities and the parents with children enrolled in preschool education institutions. In this regard, the sample of this research consisted of following subjects which were easy to reach by the researcher and who wanted to support the study voluntarily: 71 preschool teachers, working in the pre-school education institutions in the central districts of the province of Erzurum, a total of 97 pre-service preschool teachers whose 43 were receiving undergraduate education in the first-year class in the department of preschool teaching at Bayburt University and 54 of them were receiving undergraduate education in the first and year classes in the department of preschool teaching Tokat Gazi Osmanpasa University, and 245 parents, whose children were enrolled in pre-school education institutions in the provinces of Erzurum, İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Malatya and Erzincan.

The “Demographic Information Collection Form” developed by the researcher and the “Attitude Scale for Children’s Rights” developed by Karaman Kepenekci (2006) were used as data collection tools in this study. SPSS program was used for the statistical analysis of obtained data. In order to determine the types of analyses to be used in analysing obtained data, the analyses on whether the data obtained by the attitude scale for children’s rights showed normal distribution were administrated. These analyses concluded that Skewness and Kurtosis values were out of -1.96 and + 1.96 range. What is more, it was suggested that the data were not normally distributed as the result of the Kolmogorov-Smirnov test was found to be significant at $p < 0.05$ significance level. It is remarkable that most of the pre-service preschool teachers, preschool teachers and the parents were female according to the results of this study. In addition, it is also interesting that most of the parents in the sample of this study were female. The most significant situation was the fact that most of the parents with the children enrolled in preschool education had bachelor's degree. When this is considered in terms of the role and contributions of parents in education, it is hopeful in raising conscious generations. Another results of this study urged that there was a significant difference among the mean scores received by pre-service preschool teachers, preschool teachers and parents from the attitude scale for children’s rights (CHTO). It was seen that this significant difference was caused by the groups between -service preschool teachers and parents. Followings may be suggested in line with the above results:

- In order to change the perception that preschool education level is a female-specific profession and area of responsibility by considering pre-service preschool teachers, preschool teachers and parents, these education shareholders may be given seminars and conferences that will create awareness related to pre-service courses, in-service courses and parent participation.
- This study was carried out on the sample group consisting of pre-service preschool teachers, preschool teachers and parents. Similar studies on different sample groups and different education levels may be conducted.

Ortaokul Öğrencilerinin Fen Bilimleri Dersindeki Yapılandırmacı Öğrenme Ortamına İlişkin Görüşleri

Davut SARITAŞ¹ ve Hasan Hüseyin KILINÇ²

Öz

Bu çalışmanın amacı, ortaokul öğrencilerinin Fen Bilimleri dersindeki yapılandırmacı öğrenme ortamını değerlendirmelerine ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler açısından belirlemektir. Orta Anadolu'da bir ilde bulunan farklı sosyo-ekonomik düzeye sahip üç ortaokuldan 5, 6, 7 ve 8 sınıf seviyesinde öğrenim gören 259 (138 erkek, 121 kız) öğrenci üzerinde yapılan çalışmada veriler Argün ve Aşkar (2010) tarafından geliştirilen 28 maddeden oluşan "Yapılandırmacı Öğrenme Ortamlarını Değerlendirme Ölçeği" aracılığı ile toplanmıştır. Nicel analiz sonucunda elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir; ölçeğin tüm boyutlarında ve genel puanlar açısından öğrencilerin Fen Bilimleri dersini çok üst düzeyde olmamakla birlikte yeterli düzeyde yapılandırmacı olarak gördükleri belirlenmiştir. Ayrıca değişkenlerden sınıf düzeyi açısından anlamlı bir farklılaşma görülmemiş, ancak okulun sosyo-ekonomik düzeyi değişkeni açısından yüksek düzey okul öğrencileri lehine, cinsiyet değişkeni açısından da kız öğrenciler lehine anlamlı bir farklılaşma görülmüştür. Genel anlamda elde edilen bu sonuçlar literatürdeki benzer çalışmalar ile bazı açılardan örtüşürken bazı açılardan örtüşmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Fen Bilimleri Dersi, Ortaokul Öğrencileri, Yapılandırmacı Öğrenme Ortamı

Secondary School Students' Views on Constructivist Learning Environment in Science Course

Abstract

This study aims to determine the views of secondary school students regarding the constructivist learning environment in the science class in terms of some variables. In the study with 259 (5,6,7 and 8-grade students; 138 boys, 121 girls) students from three secondary schools with different socio-economic levels in a province in Central Anatolia, the data collected through the "Constructivist Learning Environments Scale." The scale consists of 28 items and developed by Argün and Aşkar (2010). The findings obtained as a result of quantitative analysis can be summarized as follows; In all dimensions of the scale and terms of overall scores, it determined that the students regarded the Science course as an adequate level of constructivist, although not at a very high standard. Besides, there was no significant difference in terms of grade-level from the variables. Still, it was a significant difference in favor of the high-level socio-economic school, and girls in terms of variables. In general terms, these results overlap with similar studies in the literature in some respects, but do not correspond in some respects..

Key Words: Science Course, Secondary School Students, Constructivist Learning Environment

Atıf İçin / Please Cite As:

Sarıtaş, D. ve Kılınç, H. K. (2020). Ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri dersindeki yapılandırmacı öğrenme ortamına ilişkin görüşleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2079-2091.

Geliş Tarihi / Received Date: 12.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.08.2020

¹ Dr. - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi, davutsaritas@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5108-4801

² Doç. Dr. - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi, hhhkilinc@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0446-2507

Giriş

Yapılandırmacılık kavramı epistemolojik, pedagojik ve psikolojik açıdan farklı göndermelere sahiptir (Ünder, 2010, s. 201). Eğitim literatürde yapılandırmacılığa katkı sunanlar arasında Kant'tan Dewey'e Piaget'den Vygotsky'ye, Bruner'den Gardner'a kadar birçok isimden bahsedilmektedir (Çiftçi, Sünbül ve Köksal, 2013, s. 282). Esasen kökeninde öznelci bir bilgi felsefesi (epistemoloji) yatan yapılandırmacılığın geçen yüzyılda psikolojik zeminde bir öğrenme kuramı olarak kendini gösterdiği ve zamanla pedagojik zemini de kapladığı görülmektedir. Bu nedenle günümüz eğitim literatüründe geniş bir kullanım alanına sahiptir. Yapılandırmacılık öğrenmenin yanı sıra eğitim, öğretim ve program geliştirmeyi veya düşünsel, kişisel, bilimsel bir bilgi teorisini tanımlayan bir kuram olarak ifade edilmektedir (Matthews, 2002, s. 121). Bu farklı göndermeler ışığında en genel hali ile yapılandırmacılığın bireylerin bilgiyi nasıl edindiği, nasıl anlamlandırdığı ve nasıl öğrendiğini açıklayan bir kuram veya yaklaşım olduğu söylenebilir.

Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımının en temel savı bilginin öznel bir şekilde birey tarafından yapılandırılmasıdır. Bu nedenle öğrenme olgusu, kişisel deneyimler üzerinden bir anlam oluşturma süreci olarak öznel bir niteliğe sahiptir (Doğanay ve Tok, 2010, s. 217). Bireysel deneyimleri anlamlandırma daha önceki bilgilerin oluşturduğu kavramsal bir filtre dolayımında gerçekleştiği için yapılandırmacı yaklaşıma göre ön bilgiler yeni öğrenmeleri belirler (Harris ve Graham, 1994, s. 238). Diğer taraftan yapılandırmacılık öğrenmeyi öğretimle aynı anda yürüten bir süreç olarak görmez. Başka bir ifade ile bireylerin kendilerine sunulan bilgileri doğrudan kabul etmeleri bir öğrenme değildir. Öğrenme eski ve yeni öğrenmeler arasında ilişki kurularak, bu ilişkinin öznel bir şekilde yapılandırılması ile gerçekleşir (Kalpana, 2014, s. 27).

Eğitim literatüründe en sık vurgu yapılan kavramlardan birisi olan yapılandırmacılık 1980'lerden itibaren eğitimi etkilemeye başlamış, 1990'lı yıllardan itibaren de dünya genelinde eğitim programları ve uygulamaları için başat bir yaklaşım halinde gelmiştir (Ocak, 2012, s. 27; Doğanay ve Sarı, 2012, s. 23). Bu durumun ülkemiz eğitim sisteminde de karşılık bulduğu ve yapılandırmacılığın özellikle 2004 sonrası fen öğretimi programlarında benimsendiği görülmektedir (Ünder, 2010, s. 201; Atıla ve Sözbilir, 2016, s. 1420). Öteden beridir fen eğitimi gerek yapılandırmacılığın gelişme sürecinde katkı sunan isimlerin modellerinden (ör. J. Piaget, J. Bruner, R. Gagné, D. Ausubel), gerekse yapılandırmacılığın günümüzdeki yöntemlerinden (ör. 5E, 3E gibi öğrenme döngüleri) yararlanma gelmiş ve bu bağlamda kavramsal öğrenmeden becerilere kadar geniş bir çerçevede olumlu sonuçlar elde etmiştir (Özmen, 2004, s. 100).

Yapılandırmacılığın öğrenmenin niteliğine yönelik kabulleri onu geleneksel davranışçı yaklaşımlardan bariz bir şekilde ayıran en önemli yönüdür. Bu kabuller eğitiminde programlamada ve bu programlar çerçevesinde öğrenmenin sağlanması için gereken unsurların niteliğinde (ör. yöntemler, öğretmenin ve öğrencinin rolüne vb. boyutlarda) belirgin değişimlere neden olmuştur (Kurtdele Fidan ve Duman, 2014, s. 145). Yapılandırmacı öğrenmenin sağlanması için gereken unsurların bir bileşimi olan öğrenme ortamının niteliklerine yönelik yapılan tanımlamalar genel olarak belli başlı özellikler etrafında şekillenmektedir. İlgili literatürün taranması ile ortaya çıkan söz konusu özellikler Doğanay ve Sarı (2012, s. 23) tarafından şu şekilde özetlenmiştir; yaşama ilgili gerçek sorunları içermeye; yüksel seviye düşünme becerilerini kullanmaya imkan verme; mevcut bilgi ve deneyimleri yenileri ile ilişkilendirmeyi sağlama; sorgulamayı, zengin görüş açılarını ortaya çıkaran ve bunların tartışılmasına imkân veren etkinlikler sağlama; bireysel düşüncelere üretmek için fırsat ve sorumluluk sağlama; bilgiler arasında bütüncül ilişkileri öne çıkararak bakış açısını oluşturma; az sayıda kavramı derinlemesine ele alma; öğrenme ortamını oluşmasında öğrencilere yetki verme; işbirliği aracılığı ile etkileşime teşvik etme; teknoloji kullanmayı özendirme ve değerlendirmeyi öğrenme sürecinin bileşeni olarak işlevsel hale getirme.

Yapılandırmacı öğrenme ortamının merkezinde bulunan öğrenci bazı becerileri zamanla edinmeli ve bunları öğrenme sürecinde kullanmalıdır. Yapılandırmacı yaklaşımda öğrencinin durumu ise özetle şu şekilde ifade edilebilir (Doğanay ve Sarı, 2012, s. 24; Kurt ve Bayar, 2020, s. 141; Ocak, 2012, s. 27); öğrenci bilgiyi ve anlamı öznel olarak oluşturan ve süreçte yeniden düzenleyen etkin taraftır; zamanla edindiği üst düzey bilişsel becerileri (ör. problem çözme, eleştirel ve yaratıcı düşünme) kullanarak, araştırır ve kararlar alır, etkinlikler katılma iş birliği yapma ve sorumluluk almada isteklidir.

Yapılandırmacı yaklaşımın temel vurgusunun öğretimden çok öğrenme olması, başka bir ifade ile öğreticiden daha çok öğrenen birey olması öğrencinin süreçte daha etkin olmasını gerektirmektedir (Kumar, 2006; s. 251; Naylor ve Keogh, 1999, s. 93). Ancak bu durum öğretmenin rolünü zayıflatmaz, çünkü bu ortamı hazırlayan kişi öğretmendir. Yapılandırmacı öğrenme ortamının söz konusu özellikleri incelendiğinde bu ortamı hazırlaması gereken öğretmenin kritik önemi kendini göstermektedir. Bu bağlamda öğretmenin görev ve sorumlulukları şu şekilde özetlenebilir; (Gilakjani, Leong ve Ismail, 2013, s.

50; Schwartz, 1994 Akt: Kurtdede Fidan ve Duman, 2014; Kalpana, 2014, s. 28; Nakiboğlu, 1999, s. 273; Özden, 2020, s. 72); öğrenmenin sorumluluğunun öğrenenlerle paylaşmak; öğrenenlerin ön bilgilerini ortaya çıkarmak; alternatif kavramlarını üzerinde düşünmelerini sağlamak, öğrenenlerin doğal meraklarını aktifleştirmek, dünyayı ve deneyimleri anlamlandırmada yardımcı olmak, sınıfta yöntem çeşitliliği sağlamak, öğrenmenin sosyal doğasını ortaya çıkaracak etkinlikler yapmak, bilgi kaynaklarına ulaşmada rehberlik etmek, fiziksel imkânları ve materyal ve teknolojileri sağlamak, planlı ama esnek bir süreç oluşturmak, öğrenenleri kişisel düşüncelerini ifade etme ve sorgulamaları için yönlendirmek ve teşvik etmek.

Dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde yapılandırmacılık ile ilgili literatür oldukça zengindir. Özellikle 2005-2006 yılından itibaren yapılandırmacılığın resmi zeminlerde benimsenmiş olması ile başlayan süreçte özellikle bu yaklaşımı doğrulayan ve geleneksel yaklaşımla karşılaştıran birçok çalışma yapılmıştır (Baş, 2012, s. 205). Gelineen noktada yapılandırmacı vurgunun önceki programlara kıyasla güncel programlarda daha örtük ve belirsiz olduğu söylenebilir. Bu yapılandırmacılığın programlarda bir varsayım olarak alındığı anlamına gelebilir. Nitekim önemli olan öğrenme ortamlarımızın ne derece yapılandırıcı kaldığıdır. Başka bir ifade ile hem öğrenme ortamlarımızdaki uygulamalara hem de öğretmen ve öğrenci anlayışlarına yapılandırmacılığın dinamik bir şekilde yansımalarının devamlılığı önemlidir. Bu noktada literatürde fen öğretmen adayları ve öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım açısından durumlarına yönelik çalışmalara rastlanmaktadır (Akpınar ve Ergin, 2005; Arsal, 2013; Atila ve Sözbilir, 2016; Birikim, 2008; Doğan, 2012; Ünal ve Akpınar, 2006; Yangın ve Karasu, 2015; Yangın ve Dindar, 2007; Yıldırım, 2011; Yılmaz, 2006). Ancak öğretmenlerin yanı sıra yapılandırmacılığın merkeze aldığı öğrencilerin kendi deneyimledikleri ortamı yapılandırmacı olarak algılayıp algılamadıkları da önemlidir. Literatürde öğrencilerin görüşleri üzerinden öğrenme ortamlarının yapılandırmacı niteliğine ilişkin değerlendirmelerde bulunmaya imkân verecek çalışmalar az sayıdadır (Baş, 2012; Beyhan, 2013; Doğanay ve Sarı, 2012; Cırık, Çolak ve Kaya, 2015; Erdoğan ve Polat, 2017). Bununla birlikte özel olarak fen bilimleri derslerindeki yapılandırmacı ortama ilişkin öğrenci görüşleri ve anlayışlarına doğrudan odaklı çalışmalar ise daha azdır (Çavuş ve Yılmaz, 2014; Zorlu ve Zorlu, 2015).

Özetle etkili bir öğretme-öğrenme sürecinin devam ettirilmesi, varsa sorunlarının tartışılması açısından ülkemizde fen bilimleri eğitiminde uzun bir süre önce benimsenen yapılandırmacı yaklaşımın öğrenme ortamlarımızdaki güncel durumu hakkında fikir verecek çalışmalara ihtiyaç vardır.

Yöntem

Bu araştırma betimsel nitelikte olup, öğrenci görüşlerini belirleyerek mevcut durumu olduğu gibi yansıtmak amacıyla tarama modeline göre yürütülmüştür.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada, ortaokul öğrencilerinin Fen Bilimleri dersindeki yapılandırmacı öğrenme ortamını değerlendirmelerine ilişkin görüşlerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda belirlenen alt amaçlar şu şekildedir:

1. Öğrencilerin Fen Bilimleri dersindeki yapılandırmacı öğrenme ortamını değerlendirmelerine ilişkin görüşleri ne düzeydedir?
2. Fen Bilimleri dersindeki yapılandırmacı öğrenme ortamını değerlendirmelerine ilişkin görüşleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
3. Fen Bilimleri dersindeki yapılandırmacı öğrenme ortamını değerlendirmelerine ilişkin görüşleri sınıf düzeyi değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
4. Fen Bilimleri dersindeki yapılandırmacı öğrenme ortamını değerlendirmelerine ilişkin görüşleri okulun sosyo-ekonomik düzeyi değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Nevşehir il merkezinde bulunan ortaokul öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem belirlemede tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme türünde, evrende bulunan alt grupların örneklemede temsil edilmelerini sağlamak amacıyla evren birden fazla tabakaya ayrılır (Balcı, 2007, s. 85). Bu nedenle, okul türü açısından gruplandırma yapılmış ve Nevşehir ilinde bulunan 1 üst, 1 orta ve 1 alt sosyo-ekonomik düzey okul seçilmiştir. Aşağıda (Tablo 1), araştırmaya katılan öğrencilere ilişkin kişisel bilgiler verilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilere İlişkin Kişisel Bilgiler

	<i>Değişken</i>	<i>F</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Erkek	138	53,3
	Kız	121	46,7
Sınıf Düzeyi	5. sınıf	68	26,3
	6. sınıf	55	21,2
	7. sınıf	69	26,6
	8. sınıf	67	25,9
Sosyo-ekonomik düzey	Üst	97	37,5
	Orta	95	36,7
	Alt	67	25,8
Toplam	264	259	100

Çizelge incelendiğinde; araştırmaya okul türüne göre üst sosyo-ekonomik düzey okuldan 97 (%37,5), orta sosyo-ekonomik düzey okuldan 95 (%36,7) ve alt sosyo-ekonomik düzey okuldan 67 (%25,8) öğrenci katılmıştır. Bu öğrencilerden 138'i erkek (%53,3), 121'i kız (%46,7) öğrencidir. Araştırmaya katılan öğrencilerden 68'i (%26,3) 5. Sınıf, 55'i (%21,2) 6. Sınıf, 69'u (%26,6) 7. Sınıf ve 67'si (%25,9) 8. Sınıfta öğrenim görmektedir.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada, Argün ve Aşkar (2010) tarafından açılıyıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılarak geliştirilen ve 28 maddeden oluşan “Yapılandırmacı Öğrenme Ortamlarını Değerlendirme Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek; *öğrenci merkezli, düşündürücü, işbirlikli, yaşamla ilgili, öğretim ve değerlendirmenin bir aradalığı ve farklı bakış açıları* olmak üzere altı alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin açıkladığı toplam varyans %66,65 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin tümüne ait Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .96, dır. Alt boyutlarda ise şu şekilde belirlenmiştir; öğrenci merkezli .762, düşündürücü .876, işbirlikli .754, yaşamla .890, öğretim ve değerlendirmenin bir aradalığı .809 ve farklı bakış açıları .827. Ölçeğe ait doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ise elde edilen uyum iyiliği değerleri; Ki-kare/sd değeri (827,20/ 343= 2,41), RMSEA= 0.076 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verilerini toplamak için ilgili birimlerden gerekli izinler alınmıştır. Araştırmacılar tarafından örnekleme dahil edilen öğrencilere ölçekler uygulanarak veriler toplanmıştır. Öğrencilerin ölçeği ne şekilde doldurmaları gerektiği ile ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır. Ayrıca öğrencilerden ölçeği samimi ve doğru bir şekilde doldurmaları talep edilmiştir. Ölçekler toplandıktan sonra elde edilen veriler SPSS programına yüklenmiş ve veriler için uygun analizler yapılmıştır.

Kişisel veriler analiz edilirken yüzde ve frekans teknikleri kullanılmıştır. Cinsiyet değişkenine ilişkin karşılaştırmada öncelikli olarak normallik testi ve varyansların homojenliği bakılmış, dağılımın normal olduğu görüldüğünden bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır. Sınıf düzeyi ve okulun sosyo-ekonomik düzeyine ilişkin yapılan karşılaştırmalarda da aynı şekilde normallik testi yapılmış dağılımın normal olduğu görüldüğünden tek yönlü varyans analizi ve anlamlı farklılıkların olduğu durumlarda Scheffe testine bakılmıştır. Ölçekte yer alan maddelere katılım düzeyini belirlemek için “Her zaman” (5), “Çoğu zaman”(4), “Ara sıra” (3), “Nadiren” (2), “Hiçbir zaman” (1)” dereceleri tercih edilmiştir. Aritmetik ortalamalar yorumlanırken; Her zaman: 4.21-5.00; Çoğu zaman: 3.41-4.20; Ara sıra: 2.61-3.40; Nadiren: 1.81-2.60; Hiçbir zaman: 1.00-1.80. olarak belirlenmiştir. Anlamlılık düzeyi ise .05 olarak kabul edilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Bu bölüm öğrencilerin Fen Bilimleri dersindeki yapılandırmacı öğrenme ortamını değerlendirmelerine ilişkin görüşlerinin ne düzeyde olduğu ve cinsiyet, sınıf düzeyi ve okulun sosyo-ekonomik düzeyi değişkenleri açısından ulaşılan bulgular ve yorumları içermektedir. Aşağıdaki tabloda (Tablo 2) öğrencilerin Fen Bilimleri dersindeki yapılandırmacı öğrenme ortamına ilişkin görüşlerine ait aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır.

Tablo 2. Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersindeki Yapılandırmacı Öğrenme Ortamını Değerlendirmelerine İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Alt Boyutlar	\bar{x}	SS
Öğrenci merkezli	3,78	0,73
Düşündüren	3,91	0,66
İşbirlikli	3,54	0,86
Yaşama ilgili	3,90	0,83
Öğretim ve değerlendirmenin bir aradalığı	3,45	0,72
Farklı bakış açıları	3,94	0,72
Toplam	3,80	0,56

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin en yüksek düzeyde görüşü farklı bakış açıları ($\bar{x}=3,94$), düşündüren ($\bar{x}=3,91$) ve yaşama ilgili ($\bar{x}=3,90$) alt boyutlarına belirttikleri görülmektedir. Bu alt boyutları sırasıyla; öğrenci merkezli ($\bar{x}=3,78$), işbirlikli ($\bar{x}=3,54$) ve öğretim ve değerlendirmenin bir aradalığı ($\bar{x}=3,45$) izlemektedir. Bu alt boyutlara ilişkin öğrencilerin “çoğu zaman” düzeyinde görüş belirttikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin Fen Bilimleri dersini çok yüksek olmamakla birlikte yeterli derecede yapılandırmacı bir ortam olarak değerlendirdikleri ifade edilebilir.

Aşağıda (Tablo 3) öğrencilerin Fen Bilimleri dersini öğrenci merkezli öğrenme ortamı olarak değerlendirmelerine ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir.

Tablo 3. Öğrenci Merkezli Öğrenme Ortamına İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

M.No	Bellek Stratejileri	\bar{x}	SS
1	Derste fikirlerimin değerli olduğunu hissediyorum.	3,95	1,06
2	Derste katılımcı olmam için fırsat veriliyor.	4,11	1,32
3	Kendi öğrenmemle ilgili kararları ben veriyorum.	3,33	1,41
4	Dersle ilgili konularda seçim yapma şansı veriliyor.	3,71	1,37
Toplam		3,78	0,73

Öğrencilerin Fen Bilimleri dersini öğrenci merkezli öğrenme ortamı olarak değerlendirmelerine ilişkin görüşleri incelendiğinde öğrencilerin en yüksek düzeyde görüşleri sırasıyla “Derste katılımcı olmam için fırsat veriliyor” ($\bar{x}=4,11$), “Derste fikirlerimin değerli olduğunu hissediyorum” ($\bar{x}=3,95$) ve “Dersle ilgili konularda seçim yapma şansı veriliyor” ($\bar{x}=3,71$) maddelerine belirtmişlerdir. Bu maddelere öğrenciler “çoğu zaman” düzeyinde katılmışlardır. En düşük katıldıkları madde ise “Kendi öğrenmemle ilgili kararları ben veriyorum” ($\bar{x}=3,33$) maddesidir. Bu maddeye ilişkin öğrencilerin “ara sıra” düzeyinde görüş belirttikleri tespit edilmiştir. Bu alt boyuta ilişkin toplam aritmetik ortalamaya bakıldığında öğrencilerin “çoğu zaman” ($\bar{x}=3,71$) düzeyinde görüş belirttikleri görülmüştür. Buna göre, öğrencilerin Fen Bilimleri dersini öğrenci merkezli bir ortam olarak çok üst düzeyde olmamakla birlikte yeterli düzeyde gördükleri söylenebilir.

Aşağıda (Tablo 4) öğrencilerin Fen Bilimleri dersini düşündüren öğrenme ortamı olarak değerlendirmelerine ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir.

Tablo 4. Düşündüren Öğrenme Ortamına İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

M.No	Bilişsel Stratejiler	\bar{x}	SS
1	Dersle ilgili sorularımın cevaplarını araştırarak buluyorum	3,77	1,11
2	Öğrenmekte olduğum konu üzerine düşünüyorum	4,11	1,06
3	İşlenen konuyla ilgili olarak aklıma yeni fikirler, sorular geliyor	4,04	1,04
4	Fikirlerimi oluştururken derinlemesine düşünüyorum	3,78	1,14
5	Ders içerisinde verdiğim yanıtları sorguluyorum	3,94	1,18
6	Ders beni düşünmeye sevk ediyor	4,05	1,04
7	Dersin yapısı, nasıl öğrendiğim hakkında düşünmemi sağlıyor	3,70	1,20
Toplam		3,91	0,66

Öğrencilerin Fen Bilimleri dersini düşündüren öğrenme ortamı olarak değerlendirmelerine ilişkin görüşlerine bakıldığında en yüksek düzeyde sırasıyla; “Öğrenmekte olduğum konu üzerine düşünüyorum” ($\bar{x}=4,11$), “Ders beni düşünmeye sevk ediyor” ($\bar{x}=4,05$), “İşlenen konuyla ilgili olarak aklıma yeni fikirler, sorular geliyor” ($\bar{x}=4,04$), Ders içerisinde verdiğim yanıtları sorguluyorum ($\bar{x}=3,94$), Fikirlerimi oluştururken derinlemesine düşünüyorum ($\bar{x}=3,78$), Dersle ilgili sorularımın cevaplarını araştırarak buluyorum ($\bar{x}=3,77$), Dersin yapısı, nasıl öğrendiğim hakkında düşünmemi sağlıyor ($\bar{x}=3,70$) maddelerini

belirtmişlerdir. Öğrencilerin verilen maddelerin tamamına “çoğu zaman” düzeyinde katıldıkları tespit edilmiştir. Bu alt boyuta ilişkin toplam aritmetik ortalama incelendiğinde, öğrencilerin “çoğu zaman” ($\bar{x}=3,91$) düzeyinde görüş belirttikleri görülmüştür. Buna göre, öğrencilerin Fen Bilimleri dersini çok üst düzeyde olmamakla birlikte düşündürücü bir ortam olarak gördükleri söylenebilir.

Aşağıda (Tablo 5) öğrencilerin Fen Bilimleri dersini işbirlikli öğrenme ortamı olarak değerlendirmelerine ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir.

Tablo 5. İşbirlikli Öğrenme Ortamına İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

M.No	Tamamlayıcı Stratejiler	\bar{x}	SS
1	Derste arkadaşlarımla iş birliği içinde çalışıyoruz	3,29	1,39
2	Derste düşüncelerimi paylaşmaktan çekinmiyorum	3,62	1,40
3	Fikirlerimi öğretmenle paylaşıyorum	3,95	1,17
4	Ders kapsamında diğer öğrencilerle iletişime geçiyorum	3,31	1,39
Toplam		3,54	0,86

Öğrencilerin Fen Bilimleri dersini *işbirlikli öğrenme ortamı* olarak değerlendirmelerine ilişkin görüşlerine bakıldığında en yüksek düzeyde sırasıyla; “Fikirlerimi öğretmenle paylaşıyorum” ($\bar{x}=3,95$), ve “Derste düşüncelerimi paylaşmaktan çekinmiyorum” ($\bar{x}=3,62$) maddelerini belirtmişlerdir. Bu maddelere öğrenciler “çoğu zaman” düzeyinde katılmışlardır. En düşük katıldıkları madde ise “Ders kapsamında diğer öğrencilerle iletişime geçiyorum” ($\bar{x}=3,31$) ve “Derste arkadaşlarımla iş birliği içinde çalışıyoruz” ($\bar{x}=3,29$) maddelerinin tercih edildiği görülmektedir. Bu maddelere ilişkin öğrencilerin “ara sıra” düzeyinde görüş belirttikleri tespit edilmiştir. Bu alt boyuta ilişkin toplam aritmetik ortalama bakıldığında, öğrencilerin “çoğu zaman” ($\bar{x}=3,54$) düzeyinde görüş belirttikleri görülmüştür. Buna göre, öğrencilerin Fen Bilimleri dersini işbirlikli bir ortam olarak çok üst düzeyde olmamakla birlikte yeterli düzeyde gördükleri söylenebilir.

Aşağıda (Tablo 6) öğrencilerin Fen Bilimleri dersinin yaşamla ilgili bir öğrenme ortamı olarak değerlendirmelerine ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir.

Tablo 6. Yaşamla İlgili Öğrenme Ortamına İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

M.No	Üst-Bilişsel Stratejiler	\bar{x}	SS
1	Günlük yaşamla öğrendiklerimi bağdaştırabiliyorum.	4,10	1,04
2	Öğrendiklerimi nerede uygulayabileceğimi biliyorum	3,99	1,18
3	Konularla yaşam arasındaki bağı kurabiliyorum	3,78	1,17
4	Derste öğrendiklerimin gerçek dünyada işime yarayacağını düşünüyorum	3,76	1,16
Toplam		3,90	0,83

Öğrencilerin Fen Bilimleri dersini *yaşamla ilgili bir öğrenme ortamı* olarak değerlendirmelerine ilişkin görüşlerine bakıldığında en yüksek düzeyde sırasıyla; “Günlük yaşamla öğrendiklerimi bağdaştırabiliyorum.” ($\bar{x}=4,10$), “Öğrendiklerimi nerede uygulayabileceğimi biliyorum” ($\bar{x}=3,99$), “Konularla yaşam arasındaki bağı kurabiliyorum” ($\bar{x}=3,78$), Derste öğrendiklerimin gerçek dünyada işime yarayacağını düşünüyorum ($\bar{x}=3,76$) maddelerini belirtmişlerdir. Öğrencileri verilen maddelerin tamamına “çoğu zaman” düzeyinde katılmışlardır. Bu alt boyutun toplam aritmetik ortalamasına bakıldığında, öğrencilerin “çoğu zaman” ($\bar{x}=3,90$) düzeyinde görüş belirttikleri tespit edilmiştir. Buna göre, öğrencilerin Fen Bilimleri dersini çok üst düzeyde olmamakla birlikte yaşamla ilgili bir öğrenme ortamı olarak gördükleri söylenebilir.

Aşağıda (Tablo 7) öğrencilerin Fen Bilimleri dersini öğretim ve değerlendirmenin bir aradalığı öğrenme ortamı olarak değerlendirmelerine ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir.

Tablo 7. Öğretim ve Değerlendirmenin Bir Aradalığı Öğrenme Ortamına İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

M.No	Duyuşsal Stratejiler	\bar{x}	SS
1	Dersin değerlendirme kısmını, öğretici nitelikte buluyorum	3,36	1,47
2	Sınav soruları derinlemesine düşünmeden çözülemiyor.	3,29	1,37
3	Ders kapsamındaki değerlendirmelerin öğrenmeye katkısı oluyor	3,88	1,22
4	Sınavlar, konu hakkında yeni bilgiler edinmemi sağlıyor	4,00	1,19
Toplam		3,45	0,72

Öğrencilerin Fen Bilimleri dersini *öğretim ve değerlendirmenin bir arada olduğu öğrenme ortamı* olarak değerlendirmelerine ilişkin görüşlerine bakıldığında en yüksek düzeyde sırasıyla; “Sınavlar, konu hakkında yeni bilgiler edinmemi sağlıyor” ($\bar{x}=4,00$), ve “Ders kapsamındaki değerlendirmelerin öğrenmeye katkısı oluyor” ($\bar{x}=3,88$) maddelerini belirtmişlerdir. Bu maddelere öğrenciler “çoğu zaman” düzeyinde katılmışlardır. En düşük katıldıkları maddeler ise “Dersin değerlendirme kısmını, öğretici nitelikte buluyorum” ($\bar{x}=3,36$) ve “Sınav soruları derinlemesine düşünmeden çözülemiyor” ($\bar{x}=3,29$) maddeleridir. Bu maddelere ilişkin öğrencilerin “ara sıra” düzeyinde görüş belirttikleri tespit edilmiştir. Bu alt boyutun toplam aritmetik ortalamasına bakıldığında, öğrencilerin “çoğu zaman” ($\bar{x}=3,45$) düzeyinde görüş belirttikleri görülmüştür. Bu sonuca göre, öğrencilerin Fen Bilimleri dersini *öğretim ve değerlendirmenin bir arada olduğu bir ortam* olarak çok üst düzeyde olmamakla birlikte yeterli düzeyde gördükleri söylenebilir.

Aşağıda (Tablo 8) öğrencilerin Fen Bilimleri dersinin farklı bakış açıları öğrenme ortamı olarak değerlendirmelerine ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir.

Tablo 8. Farklı Bakış Açuları İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

M.No	Sosyal Stratejiler	\bar{x}	ss
1	Ders sayesinde, duyduklarımı, okuduklarımı kabul etmeden önce düşünmem gerektiğini fark ediyorum	4,06	1,05
2	Derste karşılaştığım soruların, birden fazla doğru cevabı olabileceğini görüyorum	3,61	1,27
3	Ders sayesinde, fikirlerin zamana göre değişebileceğini fark ediyorum	3,98	1,16
4	Ders sayesinde, fikirlerin kişilere göre değişebileceğini öğreniyorum	4,04	1,09
5	Bir problemin çözümü için farklı yollar üretebiliyorum	4,02	1,06
Toplam		3,94	0,72

Öğrencilerin Fen Bilimleri dersinin *farklı bakış açılarının oluşturan öğrenme ortamı* olarak değerlendirmelerine ilişkin görüşlerine bakıldığında en yüksek düzeyde sırasıyla; “Ders sayesinde, duyduklarımı, okuduklarımı kabul etmeden önce düşünmem gerektiğini fark ediyorum.” ($\bar{x}=4,06$), “Ders sayesinde, fikirlerin kişilere göre değişebileceğini öğreniyorum” ($\bar{x}=4,04$), “Bir problemin çözümü için farklı yollar üretebiliyorum” ($\bar{x}=4,02$), Ders sayesinde, fikirlerin zamana göre değişebileceğini fark ediyorum ($\bar{x}=3,98$) ve Derste karşılaştığım soruların, birden fazla doğru cevabı olabileceğini görüyorum ($\bar{x}=3,61$) maddelerini belirtmişlerdir. Öğrenciler tüm maddelere “çoğu zaman” düzeyinde katılmışlardır. Bu alt boyutun toplam aritmetik ortalamasına bakıldığında, öğrencilerin “çoğu zaman” ($\bar{x}=3,94$) düzeyinde görüş belirttikleri görülmüştür. Bu bağlamda, öğrencilerin Fen Bilimleri dersini çok üst düzeyde olmamakla birlikte farklı bakış açılarına destekleyen bir öğrenme ortamı olarak gördükleri söylenebilir. Aşağıdaki tabloda (Tablo 9) cinsiyet değişkenine ilişkin bağımsız gruplar t- Testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 9. Cinsiyet Değişkenine İlişkin t- Testi Sonuçları

Alt boyut	Cinsiyet	n	\bar{x}	ss	sd	Levene		t	p
						F	p		
Öğrenci merkezli	Kız	138	3,82	0,72	257	0,420	0,517	0,896	0,371
	Erkek	121	3,74	0,74					
Düşündüren	Kız	138	4,01	0,59	257	2,687	0,102	2,395	0,017*
	Erkek	121	3,81	0,72					
İşbirlikli	Kız	138	3,61	0,89	257	1,546	0,215	1,340	0,181
	Erkek	121	3,46	0,83					
Yaşamla ilgili	Kız	138	4,04	0,81	257	0,718	0,398	2,976	0,003*
	Erkek	121	3,75	0,82					
Öğretim ve değerlendirmenin bir aradalığı	Kız	138	3,48	0,69	257	0,526	0,469	0,586	0,558
	Erkek	121	3,43	0,75					
Farklı bakış açıları	Kız	138	4,04	0,69	257	1,625	0,204	2,523	0,012*
	Erkek	121	3,82	0,74					

Tablo 9’a göre öğrencilerin görüşleri, düşündüren, yaşamla ilgili ve farklı bakış açıları alt boyutlarında cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmaktadır ($p<0,05$). Farklılığın kız öğrenciler lehine olduğu tespit edilmiştir. Öğrenci merkezli, işbirlikli, öğretim ve değerlendirmenin bir aradalığı alt boyutlarında ise istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür. Tüm alt boyutlarda kız öğrencilerin erkeklere göre daha yüksek düzeyde görüş belirttikleri belirlenmiştir. Elde edilen bu bulgulara göre, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre Fen bilgisi dersini yapılandırmacı ortam bağlamında daha yüksek düzeyde gördükleri ifade edilebilir.

Aşağıdaki tabloda (Tablo 10) sınıf düzeyi değişkenine ilişkin varyans analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 10. Sınıf Düzeyi Değişkenine İlişkin Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Alt boyut	Sınıf	n	\bar{x}	ss	F	p	Scheffe
Öğrenci merkezli	5	68	3,76	0,69	0,815	0,48	-
	6	55	3,81	0,62			
	7	69	3,87	0,70			
	8	67	3,68	0,88			
Levene=2,618	p=0,055						
Düşündüren	5	68	3,95	0,66	0,900	0,44	-
	6	55	3,98	0,57			
	7	69	3,93	0,67			
	8	67	3,80	0,72			
Levene=0,951	p=0,416						
İşbirlikli	5	68	3,52	0,81	0,639	0,59	-
	6	55	3,61	0,76			
	7	69	3,43	0,90			
	8	67	3,61	0,95			
Levene=1,583	p=0,194						
Yaşama ilgili	5	68	3,99	0,78	2,280	0,08	-
	6	55	4,04	0,69			
	7	69	3,93	0,86			
	8	67	3,69	0,91			
Levene=2,588	p=0,054						
Öğretim ve değerlendirmenin bir aradalığı	5	68	3,52	0,63	0,814	0,48	-
	6	55	3,44	0,75			
	7	69	3,50	0,66			
	8	67	3,35	0,83			
Levene=2,635	p=0,056						
Farklı bakış açıları	5	68	3,95	0,78	2,318	0,07	-
	6	55	4,10	0,62			
	7	69	3,97	0,68			
	8	67	3,76	0,76			
Levene=0,889	p=0,448						

Tablo 10'da verilen bulgulara göre Fen Bilimleri dersinin yapılandırmacı öğrenme bağlamında; öğrenci merkezli, düşündürücü, işbirlikli, yaşama ilgili, öğretim ve değerlendirme bir aradalığı ve farklı bakış açıları alt boyutlarında sınıf düzeyi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmamıştır ($p>0.05$).

Aşağıdaki tabloda (Tablo 11) okulun sosyo-ekonomik düzeyi değişkenine ilişkin varyans analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 11'de verilen bulgulara göre, sosyo-ekonomik düzey değişkeni açısından öğrencilerin Fen Bilimleri dersine yönelik algıları; öğrenci merkezli, işbirlikli, yaşama ilgili, öğretim ve değerlendirme bir aradalığı ve farklı bakış açıları alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmamıştır ($p>0.05$). Ancak grupların aritmetik ortalamalarına bakıldığında bu alt boyutlarda üst sosyo-ekonomik düzey okullardaki öğrencilerin, orta ve alt sosyo-ekonomik düzey okullardaki öğrencilerden daha yüksek düzeyde görüş belirttikleri görülmektedir. Düşündürücü alt boyutunda ise üst sosyo-ekonomik düzey okullar ile alt sosyo-ekonomik düzey okullar arasında, üst sosyo-ekonomik düzey okullar lehine anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p<0.05$). Buna göre, sosyo-ekonomik düzeyi iyi olan okullardaki öğrencilerin orta ve alt düzey okullardaki öğrencilere göre Fen Bilimleri dersini daha yapılandırmacı bir ortam olarak gördükleri söylenebilir.

Tablo 11. Okulun Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine İlişkin Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Alt boyut	Sosyo-ekonomik Düzey	n	\bar{x}	ss	F	p	Scheffe
Öğrenci merkezli	Üst	97	3,91	0,65	2,541	0,08	--
	Orta	95	3,71	0,77			
	Alt	67	3,68	0,75			
Levene=1,309		p=0,272					
Düşündüren	Üst	97	4,05	0,65	3,821	0,02*	1-3
	Orta	95	3,86	0,61			
	Alt	67	3,78	0,71			
Levene=1,453		p=0,236					
İşbirlikli	Üst	97	3,58	0,84	0,427	0,65	--
	Orta	95	3,48	0,84			
	Alt	67	3,58	0,92			
Levene=0,404		p=0,668					
Yaşamla ilgili	Üst	97	4,02	0,80	2,364	0,09	
	Orta	95	3,90	0,79			
	Alt	67	3,74	0,88			
Levene=0,388		p=0,678					
Öğretim ve değerlendirilmenin bir aradalığı	Üst	97	3,57	0,62	2,728	0,06	--
	Orta	95	3,44	0,74			
	Alt	67	3,30	0,81			
Levene=2,618		p=0,075					
Farklı bakış açıları	Üst	97	4,07	0,67	2,424	0,09	--
	Orta	95	3,87	0,71			
	Alt	67	3,85	0,80			
Levene=0,670		p=0,513					

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar şu şekilde sırlanabilir;

1. Örnekleme oluşturan ilköğretim ikinci kademe öğrencileri Fen Bilimleri dersindeki öğrenme ortamının farklı boyutlarda (öğrenci merkezli, düşündüren, işbirlikli, yaşamla ilişkili ve süreç değerlendirmeli) yeterli düzeyde yapılandırmacı olduğu görülmüştür.
2. Fen bilimleri dersinin söz konusu yeterli düzeyde yapılandırmacı olduğu görüşü sınıf seviyesine göre farklılaşmamaktadır.
3. Erkek öğrencilere kıyasla kız öğrenciler fen bilimleri dersinin daha yüksek düzeyde yapılandırmacı bir öğrenme ortamı olarak görmektedir.
4. Diğer yanda sosyo-ekonomik düzeyi iyi olan okullardaki öğrencilerin orta ve alt düzey okullardaki öğrencilere göre Fen Bilimleri dersini daha yapılandırmacı bir ortam olarak görmektedirler.

Bu çalışma sonuçları, okullarımızdaki yapılandırmacı öğrenme ortamına ilişkin öğrenci görüş ve algılarını inceleyen yapılmış az sayıdaki çalışmadan elde edilen sonuçlar ile bazı açılardan örtüşürken bazı açılardan farklılaşmaktadır. Örneğin Baş (2012, s. 203) tarafından aynı ölçme aracı ile 2011 yılında 6,7 ve 8. Sınıf öğrencileri üzerinde yürütülmüş kapsamlı bir çalışmada öğrencilerinin yapılandırmacı ortam algısının “orta düzeyde” olduğu tespit edilmiştir. Bu algının cinsiyet ve sınıf seviyesi açısından anlamlı şekilde farklılaşmasa da okulun yerleşim birimine göre farklılaştığı görülmüştür. Bu çalışmaya kıyasla genel anlamda öğrencilerin yapılandırmacı öğrenme ortamı algılarının daha düşük bir düzeyde belirlenmiş olduğu söz konusu çalışma ortak değişkenler açısından karşılaştırıldığında sadece cinsiyet noktasında bu çalışmadan farklılaşmıştır.

Diğer taraftan Erdoğan ve Polat (2017, s. 608) tarafından 2526 öğrenci (5, 6, 7 ve 8. Sınıf) ile nispeten daha yakın zamanda (2011-2014) yapılan boylamsal çalışmada, öğrencilerin yapılandırmacı öğrenme ortamına ilişkin algı düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuç bu çalışmada elde edilen düzeyden nispeten daha yüksektir. Farklı bir ölçek kullanılmasına rağmen ortak değişkenler açısından bakıldığında ise bu çalışma ile benzer sonuçlar da elde edildiği görülmektedir. Örneğin kız öğrencilerin yapılandırmacı öğrenme algılarının tüm alt boyutlarda erkek öğrencilerden anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür. Diğer yandan bu çalışma sonuçları ile örtüşmeyen çalışmalar da vardır (Baş, 2012; Çavuş ve Yılmaz, 2014; Kurt ve Bayar, 2020; Zorlu ve Zorlu, 2015). Örneğin Kurt ve Bayar (2020, s. 140) tarafından yapılmış olan güncel bir çalışma ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri dersinde yapılandırmacı öğrenme ortamı algısının cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir fark olmadığını bildirmiştir.

Kurt ve Bayar (2020, s. 140) ve benzer şekilde Baş (2012, s. 203) yaptıkları çalışmalarda öğrencilerinin yapılandırmacı öğrenme ortamı algılarının sınıf düzeyi açısından farklılaşmadığına yönelik sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar bu çalışmada elde edilen sınıf düzeyine ilişkin sonuçla örtüşmektedir. Ancak bazı çalışmalarda sınıf seviyesi açısından anlamlı farklılaşmalar da görülmüştür (Çavuş ve Yılmaz, 2014; Erdoğan ve Polat, 2017; Zorlu ve Zorlu, 2015). Örneğin Erdoğan ve Polat (2017, s. 613), 5 ve 6. sınıf seviyesindeki öğrencilerin yapılandırmacı öğrenme ortamı algısının, 7 ve 8. sınıf öğrencilerine nazaran daha yüksek seviyede olduğu rapor etmişlerdir.

Çalışmada elde edilen bir diğer bulgu okulların sosyo-ekonomik düzeyine ilişkindir. Buna göre sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan okullardaki öğrenciler fen bilimleri dersinde kendilerine sunulan öğrenme ortamını daha yapılandırmacı bulmaktadır. Benzer sonuçlara literatürde rastlanmaktadır (Baş, 2012, s. 203). Bu durum okuldaki öğretimin fiziksel imkânları ile ilişkilendirilebilir. Nitekim materyal, araç, gereç vb. öğretimi kolaylaştırıcı unsurların yetersizliği yapılandırmacı ortamın oluşturulmasının önündeki en büyük engeller arasında görülmektedir (Gömleksiz ve Bulut, 2007, s. 77).

Çalışmada kullanılan ölçek alt boyutları dikkate alındığında (düşündürücü ortam, işbirlikli ortam, yaşamla ilişki öğretimi, süreç değerlendirme ve öğrenci merkezli öğretimi) ortaokul öğrencileri genel anlamda kendilerine sunulan fen bilimleri derslerini belli bir düzeyde yapılandırmacı görmektedirler. Gerek aynı ölçekle yapılan gerekse farklı ancak benzer alt boyutlara sahip ölçeklerle yapılan çalışmalarda bu sonuçla örtüşen bulgular ortaya çıkmıştır (Baş, 2012; Çavuş ve Yılmaz, 2014; Eroğlu, Öner ve Bektaş, 2015; Erdoğan ve Polat, 2017; Mengi ve Schregman, 2013).

Öğrencilerin kendilerine sunulan öğrenme ortamına yönelik algı ve görüşlerini belirleyen en büyük faktör şüphesiz öğretmenlerdir. Öğretmenlerin kendi oluşturdukları yapılandırmacı ortam hakkındaki gerek algı ve anlayışları gerekse uygulama düzeyleri açısından literatüre bakıldığında ise üzerinde düşünülmesi ve tartışılması gereken bir durum kendini göstermektedir. Fen öğretmenlerinin yapılandırmacı ortam oluşturma becerilerine ve bilgilerine yönelik eksiklerinin olduğunu (Atila ve Sözbilir, 2016, s. 1442; Ocak, 2012, s. 37; Yangın ve Karasu, 2016, s. 85) ve bunların uzun bir süredir görüldüğü (Korkmaz, 2008, s.250; Ünal ve Akpınar, 2006, s. 40) anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bazı çalışmalarda öğretmenlerin uygulamaları ve görüşleri arasında ortaya çıkan uyumsuzluk da rapor edilmiştir. Kurtdeğir Fidan ve Duman (2014, s. 143), yaptığı çalışmada kullandığı ölçekle elde ettiği nicel verilerin öğretmenlerinin yapılandırmacı ortam algılarını yüksek çıkarken, nitel verilerin ise uygulamalarda yeterli olmadıklarını gösterdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Doğan (2012, s. 167), yine nicel verilere dayanarak yaptığı çalışmada fen öğretmenlerinin öğretim, sınıfta iletişim, yönetim, değerlendirme ve fiziksel imkanların kullanımı gibi boyutlarda yapılandırmacı yaklaşımı yüksek bir oranda benimsedikleri tespit etmiştir. Başka bir durum ise fen öğretmenlerinin yapılandırmacılığın bir şekilde benimsenmiş olduğu fen bilimleri öğretim programlarına olumlu baktıkları ve benimsediklerine ilişkin bulguların literatürde yer almasıdır (Cengiz, 2019, s. 125; Saraç ve Yıldırım, 2019, s. 198).

Bu genel bağlamda bakıldığında ortaokul öğrencileri kendilerine sunulan fen bilimleri dersi ortamını yapılandırmacı bulurken, öğretmenlerin de yer yer kendi öğretim süreçlerini yapılandırmacı bulmaları uyumlu görülmektedir. Ancak fen bilimleri öğretmenlerinin pratik uygulamalarını inceleyen uzmanlar tarafından yapılandırmacı bulunamaması bir çelişki olarak önemli ve gözden kaçan bir duruma işaret edebilir. Başka bir ifade ile ortaokul öğrencilerin yapılandırmacı ortam algı ve görüşlerinin yüksekliği ile öğretmenlerin yapılandırmacı ortam pratiklerinin düşüklüğü son derece uyumsuzdur. Bu nedenle özellikle öğrencilerin anlayışındaki yapılandırmacı öğrenme ortamı ile öğretmenlerin anlayışındaki yapılandırmacı öğrenme ortamı ve bunun uygulamalarına yansımaları arasındaki farklılığın nedenleri hakkında bilgi verecek çalışmalara ihtiyaç vardır. Yapılandırmacı öğrenme ortamının kalitesinin artırılmasına yönelik önerilerin verilmesi için öncelikle söz konusu durumu derinlemesine inceleyen daha nitel boyutta çalışmalar yapılabilir ve söz konusu uyumsuzluğun nedenleri ortaya çıkarılabilir.

Etik Beyan

“Ortaokul Öğrencilerinin Fen Bilimleri Dersindeki Yapılandırmacı Öğrenme Ortamına İlişkin Görüşleri” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Çalışma Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi etik kurulunun 30.04.2020 tarihli 10 sayılı toplantısında 2020.10.79 numaralı gündem maddesi olarak görüşülmüş ve çalışmanın gerçekleştirilmesinde etik sakınca bulunmadığına karar verilmiştir.

Kaynakça

- Akpınar, E. ve Ergin, Ö. (2005). Yapılandırmacı kuramda fen öğretmeninin rolleri. *İlköğretim Online*, 4(2),55-64.
- Arsal, Z. (2013). Fen öğretimi derslerinin yapılandırmacı öğrenme ortamı açısından değerlendirilmesi. *İlköğretim Online*, 12 (4), 1016-1031.
- Atıla, M., ve Sözbilir, M. (2016). Fen ve teknoloji dersi öğretim programındaki yapılandırmacıya dayalı öğelerin öğretmenler tarafından uygulanışı: Nitel bir çalışma. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1418-1457.
- Balcı, A. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma* (6. Baskı). Ankara: Pegem Akademi
- Baş, G. (2012). İlköğretim öğrencilerinin yapılandırmacı öğrenme ortamına ilişkin algılarının farklı değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 203-215.
- Beyhan, Ö. (2013). The correlation of students' views on constructivist learning environment and teachers' student control ideologies. *Educational Research and Reviews*, 8(9), 553-559.
- Birikim, Ö. (2008). *Perceptions of 4th and 5th grade primary school students and their teachers on constructivist learning environments in science and technology courses* (Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cengiz, E. (2019). Fen bilgisi öğretmenlerinin 2018 yılında güncellenen fen bilimleri (5, 6, 7 ve 8) dersi öğretim programlarına ilişkin düşünceleri. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 125-141.
- Çırık, İ., Çolak, E. ve Kaya, D. (2015). Constructivist learning environments: The teachers' and students' perspectives. *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*, 6(2), 30-44
- Çavuş, R. ve Yılmaz, M. M. (2014). Ortaokul öğrencilerinin fen ve teknoloji dersindeki yapılandırmacı öğrenme ortamına ilişkin görüşlerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi. *Fen Eğitimi ve Araştırmaları Derneği Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, 2(2), 110-128.
- Çiftçi, S., Sünbül, A. M. ve Köksal, O. (2013). Sınıf öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşıma göre düzenlenmiş mevcut programa ilişkin yaklaşımlarının ve uygulamalarının eğitim müfettişlerinin görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 281-295.
- Doğan, Y. (2012). Fen ve teknoloji dersi programında belirtilen yapılandırmacı etkinliklerin benimsenme düzeyi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20 (1), 167-186.
- Doğanay, A. ve Tok, Ş. (2010). Öğretimde çağdaş yaklaşımlar. İçinde A. Doğanay (Edt.) *Öğretim ilke ve yöntemleri* (ss. 215-277). Ankara: PegemA.
- Doğanay, A. ve Sarı, M. (2012). Yapılandırmacı öğrenme ortamı özelliklerinin düşünme dostu sınıf özelliklerini yordama düzeyi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 21-36.
- Erdoğan, İ. ve Polat, M. (2017). Okullarımız yapılandırmacı öğrenme ortamlarına ne kadar sahip? ortaokul öğrencilerinin algıları üzerine boylamsal bir bakış. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 608-619. <https://doi.org/10.24315/tred.552811>
- Gilakjani A. P., Leong L. ve Ismail, H. N. (2013). Teachers' use of technology and constructivism. *I. J. Modern Education and Computer Science*, 4, 49-63.
- Gömlüksiz, M. N. ve Bulut, İ. (2007). Yeni fen ve teknoloji dersi öğretim programının uygulamadaki etkililiğinin değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(32), 76-88.
- Harris, K. R. ve Graham, S. (1994). Constructivism: Principles, paradigms, and integration. *The Journal of Special Education*, 28(3), 233-247.
- Kalpana, T. (2014). A Constructivist perspective on teaching and learning: A conceptual framework. *International Research Journal of Social Sciences*, 3 (1), 27-29.
- Korkmaz, İ. (2008). Evaluation of teachers for restructured elementary curriculum. *Education*, 129(2), 250-258.
- Kumar, M. (2006). Constructivist epistemology in action. *The Journal of Educational Thought*, 40(3), 247-261.
- Kurt, U. ve Bayar, M. F. (2020). Investigation of the perception of constructivist learning environment and classroom engagement in relationship in terms of demographic variables of middle school students. *Trakya Eğitim Dergisi*, 10(1), 140-150.
- Kurtdede Fidan, N. ve Duman, T. (2014). Sınıf öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşımın gerektirdiği niteliklere sahip olma düzeyleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 143-189
- Matthews, M. R. (2002). Constructivism and science education: A further appraisal. *Journal of Science Education and Technology* 11, 121-134.
- Mengi, F., ve Schreglman, S. (2013). Yapılandırmacı sınıf öğrenme ortamı algısı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimleri Elektronik Dergisi*, 4(7), 160-174.
- Nakiboğlu, C. (1999). Kimya öğretmeni eğitiminde bütünleştirici (constructivist) öğrenme modelinin öğrenci başarısına etkisi. *DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayı*, 11, 271-280.
- Naylor, S. ve Keogh, B. (1999). Constructivism in classroom: Theory into practice. *Journal of Science Teacher Education*, 10, 93-106.
- Ocak, G. (2012). Öğretmenlerin yapılandırmacı öğrenme ortamı kurma başarılarının öğretmen ve öğretmen adaylarınınca değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 37(166), 25-39.
- Özden, Y. (2020). *Öğrenme ve öğretme* (13. Baskı). Ankara: Pegem Akademi
- Özmen, H. (2004). Fen öğretiminde öğrenme teorileri ve teknoloji destekli yapılandırmacı (constructivist) öğrenme. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 3(1), 100-111.

- Saraç, E., ve Yıldırım, M. S. (2019). Fen bilimleri dersi öğretim programına yönelik öğretmen görüşleri. *Academy Journal of Educational Sciences*, 3(2), 198-151.
- Eroğlu, S., Armağan, F. Ö., ve Bektaş, O. (2015). Fen bilimleri dersi öğrenme ortamlarının yapılandırmacı özellikler açısından değerlendirilmesi. *Abi Evran Üniversitesi Karşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 16(2), 293-312.
- Ünal, G., ve Akpınar E. (2006). To what extent science teachers are constructivist in their classrooms. *Journal of Baltic Science Education*, 2(10), 40-50.
- Ünder, H. (2010). Yapılandırmacılığın epistemolojik savlarının Türkiye’de ilköğretim fen ve teknoloji dersi programlarında görünüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 35(158), 199-214.
- Yangın, S., ve Karasu, M. (2016). Fen ve teknoloji öğretmenlerinin yapılandırmacı öğrenme uygulamaları (gözlem, görüşme ve video-kayıt incelemesi). *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 73-97. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/rteusbe/issue/26017/274013>
- Yangın, S., ve Dindar, H. (2007). İlköğretim fen ve teknoloji programındaki değişimin öğretmenlere yansımaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 240-252.
- Yıldırım, F.S. (2011). *İlköğretimde fen ve teknoloji öğretmenlerinin yapılandırmacı öğrenme ortamına ilişkin görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya
- Yılmaz, B. (2006). *Beşinci sınıf öğretmenlerinin fen ve teknoloji dersinde yapılandırmacı öğrenme ortamı düzenleme becerileri* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Zorlu, Y., ve Zorlu, F. (2015). Fen ve teknoloji dersinde öğrenme ortamına yönelik öğrencilerin düzeyleri ve öğretmenlerin görüşleri. *Route Educational and Social Science Journal*, 2(1), 103-114.

EXTENDED ABSTRACT

Constructivism is an approach that has started to affect education since the 1980s and is a dominant approach for education programs and applications worldwide since the 1990s (Ocak, 2012, p. 27; Doğanay, & Sarı, 2012, p. 23). This effect of constructivism reflected in science education. As a result, in Turkey since 2005, it was adopted in the official curriculum for science education (Ünder, 2010, p. 201; Atila, & Sözbilir, 2016, p. 1420). It can say that constructivist emphasis is more implicit in current science education programs compared to the first programs and taken as an assumption in the programs. In this context, the question of how constructive our learning environments remain raised. Few studies in the literature will allow evaluating the constructivist nature of the current learning environments based on the opinions of the students (Baş, 2012; Doğanay, & Sarı, 2012; Cırık, Çolak, & Kaya, 2015; Erdoğan, & Polat, 2017). Besides, there are fewer studies directly focused on the students' views and understanding of the constructivist environment in science classes (Zorlu, & Zorlu, 2015; Çavuş, & Yılmaz, 2014). For these reasons, there is a need for studies that will give an idea about the current status of the constructivist approach adopted in science education for a long time to continue an effective teaching-learning process and to discuss its problems, if any.

This research is a descriptive study in the screening model to determine the views of students in the city center of Nevşehir regarding the constructivist learning environment in the Science course. The universe of the research consists of secondary school students in the center of Nevşehir. Stratified sampling preferred in sample selection. One upper, one middle, and one lower socio-economic level school chosen in Nevşehir province. A total of 259 (5, 6, 7 and 8. grade) students reached. In the study, the Constructivist Learning Environments Scale consisting of 28 items developed by Argün and Aşkar (2010) used. Scale: It consists of six sub-dimensions: student-centered, thought-provoking, cooperative, life-related, teaching-assessment coexistence, and different perspectives. The data analyzed by the SPSS package program. Percentage and frequency techniques used in the analysis of personal data. In the comparisons of the data regarding the gender variable, the normality test, and the homogeneity of the variances tested, and independent groups t-test was used, by seeing that the distribution was normal. In the comparisons between the class and the socio-economic levels, the test also conducted with a normal distribution. One-way analysis of variance performed by seeing that the distribution was normal and Scheffe test applied in cases where there were significant differences.

The results obtained from the study can be summarized as follows. Firstly, second-grade students, think that the learning environment in the Science course is sufficiently constructivist in different dimensions (student-centered, thought-provoking, cooperative, life-related, teaching-assessment coexistence and different perspectives). Compared to boys, girls see the science class as a higher constructivist learning environment. The view that the science course is sufficiently constructivist does not differ according to the grade level. On the other hand, the students in schools with high socio-economic level see the environment in Science lessons as a more constructivist environment than the students in middle and lower schools.

The results obtained generally overlap with the results of a few other studies examining student views and perceptions about the constructivist learning environment and differ in some respects. For example, the results differed only from the point of gender from a comprehensive study conducted by Baş (2012, p. 203) with the same measuring tool on 6.7 and 8th-grade students. On the other hand, the results coincide with the results of Kurt and Bayar's (2020, p.140) study with secondary school students that there is no difference at the grade level. However, some studies have also reported significant differences in this respect (Zorlu, & Zorlu, 2015; Erdoğan, & Polat, 2017; avuş, & Yılmaz, 2014). Considering the scale sub-dimensions used in the study, secondary school students generally think the science courses offered to them at a certain level of constructivist. In studies conducted with the same scale or with different but similar sub-scales, findings consistent with this result have emerged (Eroğlu, Öner, & Bektaş, 2015; avuş, & Yılmaz, 2014; Erdoğan, & Polat, 2017; Mengi, & Schreglman, 2013; Baş, 2012).

In general, while secondary school students find the environment of science courses offered to them as constructivist, it is seen that teachers sometimes (e.g., Doğan, 2012, p. 167) find their teaching processes as. However, the fact that the science teachers' practical applications cannot be found constructivist by the experts examining (e.g., Atila, & Sözbilir, 2016, p. 1442) may indicate a critical and overlooked situation as a contradiction. In other words, although secondary school students find science lessons as highly constructivist, the low level of constructivist teaching practices of science teachers is a contradiction. Therefore, it is seen that studies that will provide information about the causes of this contradiction are required. Conducting such studies can be expressed as a necessary recommendation.

İş Doyumu ve alışma Yaşamında Yalnızlık: Mersin Üniversitesi İdari alışanlarına İlişkin Bir Arařtırma¹

Emrah KOAK² ve Binali TUN³

Öz

Bu araştırmada, Mersin Üniversitesi idari çalışanlarının, yalnızlık durumları ile iş doyumu düzeyleri arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Betimsel nicel çalışma desenine uygun olarak dzenlenen araştırmanın çalışma grubu, genel idare hizmetleri sınıfında görevli 279 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların alışma yaşamında yalnızlık konusundaki görüşleri, “İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeği” ile iş doyumu konusundaki görüşleri “Minnesota İş Doyum Ölçeği” ile belirlenmiştir. Katılımcıların iş doyumu ve çalışma yaşamı yalnızlık puanlarının, bağımsız değişkenlere göre analizinde t-testi ve varyans analizi teknikleri kullanılmıştır. Katılımcıların iş doyumları ile çalışma yaşamında yalnızlık puanları arasındaki ilişki korelasyon analizi tekniği ile belirlenmiştir. Yine katılımcıların yalnızlık puanlarının, iş doyumunu yordama dzeneyini belirlemek üzere regresyon analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların yalnızlık dzeneyleri ile iş doyumları arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. İdari alışanların yalnızlık dzeneyi arttıka, iş doyum dzeneyi düşmektedir. Erkek katılımcıların ve 20 yıldan fazla kідeme sahip olan çalışanların, iş doyum dzeneyleri daha yüksektir. Üst unvanlıların, aşlarına göre, evli olanların, bekrlara göre, iş doyum dzeneyleri daha yüksektir. Aşların amirlerine göre, duygusal yoksunluğu ve iş yaşamında yalnızlığı daha fazladır. Bekr alışanların, evli çalışanlara göre, yalnızlık dzeneyleri daha yüksektir. Katılımcıların iş doyumları ile yalnızlık dzeneyleri arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Yine katılımcıların, yalnızlık dzeneyleri, onların iş doyumları dzenyelerinin anlamlı bir yordayıcısıdır.

Anahtar Kelimeler: İş doyumları, çalışma yaşamında yalnızlık, üniversite idari alışanları

Job Satisfaction and Loneliness in Working Life: A Study on Mersin University Administrative Staff

Abstract

In this study, it was tried to determine the relationship between loneliness and job satisfaction levels of Mersin University administrative staff. The study group of the research consists of 279 participants. Participants' opinions about loneliness in working life, “Loneliness in Work Life Scale” and their opinions on job satisfaction were determined with “Minnesota Job Satisfaction Scale”. T-test and variance analysis techniques were used to analyze the job satisfaction and work life loneliness scores of the participants. The relationship between the job satisfaction of the participants and loneliness scores in working life was determined by the correlation analysis technique. Again, regression analysis technique was used to determine the level of loneliness of the participants in their working life and the level of predicting job satisfaction. According to the results of the research, there is a negative relationship between the loneliness levels of the participants in their work life and their job satisfaction. Male participants, who have more than 20 years of seniority than women, have higher job satisfaction levels. Compared to the subordinates of the chief positions, the married ones have higher job satisfaction levels than singles. Subordinates have more emotional deprivation and loneliness in business life than their superiors. Single employees have higher levels of loneliness than married employees. There is a negative relationship between job satisfaction of the participants and their loneliness. Again, the loneliness level of the participants is a significant predictor of their job satisfaction levels.

Key Words: Job satisfaction, loneliness at work, university administrative staff

Atıf İçin / Please Cite As:

Koçak, E. ve Tun, B. (2020). İş doyumları ve çalışma yaşamında yalnızlık: Mersin Üniversitesi idari çalışanlarına ilişkin bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2092-2112.

Geliş Tarihi / Received Date: 18.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.06.2020

¹ Bu alışma danışmanlığı Doç. Dr. Binali TUNÇ tarafından yürütülen yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Gazi Üniversitesi Eğitim Yönetimi Anabilim Dalı Doktora ğrencisi, emrahkocak@mersin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9361-820X

³ Doç. Dr. - Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi, tunc75@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3636-209X

Giriş

Bu çalışmada örgütsel davranış konusundaki önemli olgulardan olan, çalışanların yalnızlık duygusu ile örgütsel iş doyumunu arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Yalnızlık, sosyal bir varlık olan insan için bireysel düzeyde olduğu kadar, örgütsel düzeyde de çeşitli sorunların göstergesidir. Çalışanlar arasında sağlıklı iletişim kanallarının oluşturulamaması çalışanların yalnızlık duygusu yaşamasının önemli nedenlerinden biridir. İnsanların sosyalleşme davranışları her ne kadar kuramsal düzeyde ayrıştırılarak incelenebilse de günlük yaşamda yalnızlık ve çalışma yaşamında yalnızlık kavramlarını birbirinden ayırmak olanaklı değildir. Çalışanlar, özel hayatlarında sağlıklı ve doyurucu sosyal ilişkiler kursalar bile, çalışma ortamında yalnızlık hissedebilmektedirler. Bu yönüyle çalışma yaşamında yalnızlık olgusu, çalışanların çalışma ortamında yaşadıkları bir duygu durumudur.

Örgütsel görev ve rol dağılımlarının, çalışanların beklenti, kapasite ve ilgileriyle uyumu önemlidir. Örgütsel yapı ve süreçler ile çalışan özellikleri uyumadığında, çalışanların duygu durumları zarar görürken, örgütsel çatışmalara da zemin oluşur. Bu sorunların fazlaşması, bazı çalışanların içe kapanarak, sosyal ortamdan uzaklaşmalarına yol açabilir. Bu yönüyle araştırmada, bir devlet üniversitesindeki idari çalışanların, çalışma yaşamındaki yalnızlık durumlarının, iş doyumlarını nasıl etkilediği anlaşılmalı çalışılmaktadır.

İş doyumunu, çalışanların, çalışma yaşamından beklentilerinin karşılanma düzeyini en iyi ifade eden kavramlardan biridir. İş doyumunu psikolojik, fizyolojik ve çevresel etkenlerin birlikte belirleyici olduğu, bireyin yaptığı işle ilgili memnuniyet düzeyini gösterir (Şişman ve Turan, 2004). İş doyumunu kavramı dinamik bir süreci ifade ettiğinden dolayı aynı düzeyde devamlılık göstermesi beklenemez. İş doyumunu, bireyin yaşı, eğitim durumu, medeni durumu, unvanı, kıdemi ya da çalışılan işin niteliği, yönetim biçimi, çalışma ortamı ve ücret politikası gibi bireysel ve örgütsel faktörlerden etkilenir. Çalışanların yalnızlık hissetmeleri, iş doyumunu ve iş verimini azaltabilmektedir. Yalnızlığa bağlı olarak başarı gösteremeyen çalışanların iş doyumlarının da düştüğü gözlenmektedir (Kaplan, 2011). Yalnızlık ile iş doyumunu arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu öne süren araştırmalar bulunduğu gibi (Wright, 2007), iş doyumunu ile sosyal ve duygusal yalnızlık olguları arasında dikkate değer düzeyde bir ilişkinin olmadığını belirten çalışmalar da bulunmaktadır (Şişman ve Turan, 2004).

Yalnızlık, insanların sosyal ilişkilerindeki yetersizlikten kaynaklanan öznel bir yaşantı durumunu ifade ederken, çalışma yaşamında yalnızlık ise örgütlerdeki sosyal ilişkiler ile ilgilidir. Üniversiteler de yükseköğretim hizmeti üreten emek yoğun örgütler olduklarından, sosyal ilişkilerin ön plana çıktığı örgütler olarak değerlendirilir. Çalışma yaşamında yalnızlık olgusu bireysel düzeyde çalışanların yaşam kalitesini azaltabileceği gibi üniversitelerde verilen eğitimin niteliğini etkilemek gibi dolaylı sonuçlara da yol açabilir. Üniversiteler gibi özel bütçeli kamu kurumlarında, idari iş ve işleyişin yürütücüsü konumundaki idari çalışanların çalışma yaşamında yalnızlık durumlarının belirlenmesi, bu bağlamda bir gerekliliktir. Bu araştırmanın amacı Mersin Üniversitesi idari çalışanlarının, yalnızlık duyguları ile iş doyumunu düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek ve çalışanların yalnızlık durumlarının, iş doyumlarını yordama düzeyini belirlemektir.

Yalnızlık

Yalnızlık, bireyin sosyal yaşamında, yolunda gitmeyen durumlarla ilgili bir kavramdır. Yalnızlık, araştırmalara konu edilmekle birlikte sınırları tam olarak belirlenemeyen, karmaşık bir olgudur. Yalnızlık konusunda ilk kapsamlı çalışma 1875 yılında Zimmermann'ın "Yalnızlık Üzerine" (Über die Einsamkeit) isimli çalışmasıdır. Ancak konunun kavramsal gelişiminde 1950'lerde Reichmann'ın "Yalnızlık" (Loneliness) (1959) isimli çalışması milat olarak kabul edilebilir. Konu ile ilgili derinlikli deneysel çalışmalara 1980'lerde Perlman ve Peplau'nun çalışmaları öncülük etmiştir (Gierveld, Tilburg ve Dykstra, 2006).

Yalnızlık konusunda farklı disiplinlerde yapılan çalışmalar, konuyu farklı yönlerden ele almıştır. Örneğin, öncül çalışmalardan birinde Lopata (1969), yalnızlığın hem geçmişe, hem içinde bulunulan zamana, hem de geleceğe etki edebilecek niteliğini vurgulamıştır. Yalnızlık konusunda önemli çalışmalar yapan Perlman ve Peplau (1981) yalnızlığı, bireyin sosyal ilişkiler ağında nitelik ya da nicelik anlamında hoş olmayan önemli bir eksiklik olarak tanımlamışlardır. Yine Peplau ve Perlman (1982) yalnızlık kavramının üç önemli ögesini belirtmişlerdir. Bunlardan ilki, yalnızlığın kaynağına ilişkindir. Yalnızlık bireyin sosyal ilişkilerinin yetersizliğinin bir sonucudur. İkinci öge yalnızlığın niteliğine ilişkindir. Yalnızlık öznel ve olumsuz karakterli bir deneyimdir. Öte yandan yalnızlık, başka kavramlarla da geçişken kullanılabilmekte

veya karıştırılabilmektedir. Örneğin Korkki'ye (2012) göre yalnızlık; kimi zaman olumlu ve hatta kimi zaman hoş karşılanabilen bir durum olarak da algılanabilen "kendi başına olma" durumu veya olumsuz bir duygu durumu olan depresyonla eş anlamlı değildir. Bu bakımdan sosyal yalıtılmışlıkla eş anlamlı değildir (Gierveld, Tilburg ve Dykstra, 2006).

Yalnızlığın anlaşılmasındaki önemli güçlüklerden biri, bireylerdeki yansımalarıyla ilgilidir. Russel, Peplau ve Ferguson'un (1978) vurguladığı gibi yalnızlık, hoş olmayan, zaman zaman üzüntü ve ıstırap verici bir karaktere de bürünebilen ve bireyin hoşuna gitmeyen bir durumdur. Ernst ve Cacioppo'ya (1999) göre ise yalnızlık, özel ve sosyal gereksinimlerin eksikliğine tepki olarak ortaya çıkan, geçici olmakla birlikte kimi zaman süregelen olabilen, karmaşık duygular kümesidir.

Yalnızlık konusunda çalışmaların önemli bir kısmı, yalnızlığın bireyin sosyal ilişkilerinde niteliksel veya niceliksel eksikliklerden kaynaklandığı konusunda hemfikirdirler (Peplau ve Perlman, 1982). Ancak öznel ve sıklıkla da acı verici bir deneyim olabilen yalnızlığın tam olarak anlaşılammış bir kavram olduğu da belirtilmektedir (Wright, 2005).

Yalnızlık konusunda, psikodinamik kuram, varoluşçu kuram, bilişsel kuram ve etkileşimsel kuramcılar önemli çalışmalar yürütmüşlerdir. Psikoloji ile ilgili birçok alanda olduğu gibi yalnızlık konusunda da ilk kuramsal açıklamalar psikodinamik yaklaşımı benimsemiş olan Freuden bilim insanlarından gelmiştir (Duy, 2003). Freud'a göre yalnızlık, çocukluk narsisizmi ve düşmanlıktan türemekte olup, gereksinimleri karşılanmamış olan çocuk ya yakınlık gereksinimi hisseder ya da erken dönem bağlanma figürü yoksunluğu ile yüz yüze kalır. Psikodinamik kuramlar, kişilik gelişiminin olduğu erken çocukluk döneminde, özellikle oral dönemde, bebeğin fizyolojik gereksinimlerini karşılayan annesine karşı geliştirdiği bağlılığın niteliğinin, ilerleyen yaşamında önemli kişilere karşı geliştireceği duygu ve tutumlarının önemli bir belirleyicisi olduğunu kabul eder (Demir, 1990).

Varoluřçu kuramcılara göre ise yalnızlık, kendini reddetmeye yol ačan bir kaygı durumudur (Wright, 2005). Varoluřçulara göre yalnızlık patolojik etkiler de barındırabilen fakat aynı zamanda bireyin öz farkındalığını da geliştiren normal bir deneyimdir. Dięer bir ifadeyle varoluşçu kuramcılar yalnızlığın bireyler adına acı verici bir deneyim olduğunu kabul etmekle birlikte, kişinin olgunluk ve gelişimi için de gerekli olduğunu düşündükleri, bir anlamda olumlu bir yaşantı olarak değerlendirmişlerdir (Duy, 2003; Yakut, 2016). İnsanların algıları ve sosyal ilişkilerinin değerlendirilmesi ile bilişsel süreçlere vurgu yapmakta olan bilişsel kuramcılar (Peplau ve Perlman, 1982) yalnızlığın, bireyin sosyal ilişkileri ile algılanan memnuniyetsizliğinden kaynaklandığını savunurlar ve yalnızlığı, bireyin ilişkiler hakkındaki bilişsel beklentileri doğrultusunda anlamlandırır (Wright, 2005). Son olarak da etkileşimsel kuramın öncülerinden Weiss'e göre yalnızlık bireyin bağlanma ve ait olma duygusuyla ilgili bir kavramdır (Yakut, 2016). Bu doğrultuda etkileşimsel kuramda yalnızlık, bireyin duygusal yakınlık hissettiği bireylerle yaşamını paylaşması olarak belirtilen "bağlanma" ile bireyin kendini, yakınlık duyduğu bir grubun parçalarından biri olarak görmesi olan "ait olma" gereksinimlerinin karşılanmadığı durumlarda yaşanan bir duygudur.

Alanyazında yalnızlık konusunda çeşitli sınıflandırmalar bulunmaktadır. Örneğin Zimmermann yalnızlığı pozitif ve negatif olmak üzere ikili biçimde sınıflandırmakta olup pozitif yalnızlık, derin düşüncelere dalmak ve meditasyon gibi amaçlar doğrultusunda bireyin kendini günlük yaşamın karmaşasından gönüllü olarak çekmesi iken, negatif yalnızlık ise kişisel ilişkilerde arzu edilmeyen bir eksiklik halidir (Akt: Gierveld, Tilburg ve Dykstra, 2006). Yalnızlık konusunda sıklıkla dikkate alınan başka bir sınıflandırmayı Weiss (1973) yapmıştır. Buna göre yalnızlık, bağlanma figürünün eksikliği ile nitelendirilen "duygusal yalnızlık" ve sosyal ilişkilerin bulunmaması ile tanımlanan "sosyal yalnızlık" olarak iki boyutludur (Akt: İmamoğlu, 2008). Peplau (1985) da yalnızlığın türlerine ilişkin yaptığı açıklamalarda Weiss'a göndermelerde bulunurken, duygusal yalnızlığı ciddi sonuçlar doğurabilen bir kavram olarak tanımlar.

Yalnızlık birey tarafından olumsuz anlamlandırıldığında bu durumla yaşama, üstesinden gelme ve yönetme stratejileri geliştirilebilir. Ancak yalnızlık, insanların, yaşamları boyunca uzun veya kısa dönemli yaşayabilecekleri, aynı zamanda kaçınmayacakları bir duygu durumudur. Önemli nokta, yaşamın doğal bir yönüyle ilgili olan yalnızlık duygusunun, bireyin kendi iradesi dışında gelişmesidir. İlgili alanyazında yalnızlığın önlenmesinden ziyade, yönetilmesi ve kontrol altında tutulmasının önerildiği görülmektedir (Rokach ve Brock, 1998). Başka bir deyişle yaygın bir olgu haline gelen yalnızlık, diğer temel insani duygulardan biri olarak kabul edilerek yönetilmelidir. Yalnızlıkla baş etmede kimi zaman kişisel çözümler üretilirken, kimi zaman uzman psikolojik destek kaçınılmaz olmaktadır. Bazı bireyler ise sorunun çözümlerini konusunda girişimde bulunmak yerine herhangi bir eylemde bulunmamayı tercih etme eğilimindedirler. Bu

bağlamda Peplau ve Perlman (1982) yalnızlıkla başa çıkma noktasında; bireyin mevcut sosyal ilişkilerini gözden geçirmesini, sosyal ihtiyaç ve beklentilerini değiştirmesi veya bireyin sosyal ilişkilerinin algılanan önemini azaltarak kurduğu sosyal ilişkilerden edindiği doyumunu arttırmayı önermektedirler.

Çalışma Yaşamında Yalnızlık

Bireyin sosyal uyumunu bozan ve yaşamını zorlaştıran yalnızlık olgusu, çalışma yaşamında da sıklıkla dile getirilmektedir. Sosyal ilişkiler, yaşamın farklı alanlarına göre değişkenlik gösterebilmektedir. Kimi zaman günlük yaşamında sağlıklı ilişkiler kurabilen bireyler, çalışma yaşamında aynı düzeyde ilişkiler kurmada zorlanabilmektedirler. Çalışma yaşamında yalnızlık olgusu, genel yaşantıdaki yalnızlık durumuyla ilgili olmakla birlikte, çalışma yaşamının dinamikleriyle yakından ilgilidir.

Örgütsel başarıyı etkileyebilecek etmenlerden biri de örgütlerdeki sosyal ilişkilerin niteliğidir. Çalışanların bireysel olduğu kadar diğer çalışanlara ilişkin algı ve tutumları, örgütsel ilişkileri etkilemektedir. Bu nedenle giderek artan sayıda araştırmacı, çalışma yaşamında yalnızlık konusuyla ilgilenmektedir. Yalnızlığın, genelde, bireyin kişiliğindeki sosyal yetersizlik olarak düşünülmesi ve bireylerin kişiliğine aşırı vurgu yapılarak, kişilikten kaynaklanan eksiklikler ile ilişkilendirilmesi (Wright, 2005), çevresel etmenlerin ve özellikle de örgütsel çevrenin ihmal edilmesine yol açmıştır. Çalışma yaşamında yalnızlık, genel anlamda yalnızlık olgusunun aksine, çalışma ortamında gerçekleşmektedir (Doğan, Çetin ve Sungur, 2009; Mercan, Oyur, Alamur, Gül ve Bengül, 2012). Yılmaz ve Aslan'a (2013) göre yalnızlık bireysel özelliklerden kaynaklı iken, çalışma yaşamında yalnızlık, daha çok sosyal çevreden kaynaklanan yalıtılmışlık ve kendi başına olma durumudur. Korkki'ye (2012) göre insani bir durum olmasından dolayı bireysel bir sorun olarak algılanan çalışma yaşamında yalnızlık, yöneticiler tarafından örgütün bütününe ilgilendiren bir durum olarak görülmelidir.

Çalışma yaşamında yalnızlık olgusunu, "bireyselleşme" süreciyle de ilişkilendiren çalışmalar çoğalmaktadır. Bireyselleşmenin giderek artmasıyla bağlantılı olarak, çalışma yaşamında rekabet kültürünün yaygınlaşması, çalışanlar arasında dayanışmayı ve etkileşimi olumsuz etkilemektedir. Kişisel başarının, bireysel anlamda bağımsız olmayla erişilebilecek bir düzey olduğu vurgulanmaktadır. Bu durum temel insan ihtiyaçlarından "ait olma, topluluk halinde yaşama ve dayanışma" olgularıyla çelişebilmektedir. Benzer biçimde Peplau ve Perlman (1982) da rekabetçi koşulların yol açtığı bireysellik ve bu sayede elde edilen başarının yalnızlığa neden olabileceğini vurgulamaktadırlar.

Örgütsel değişkenler kadar, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi ve cinsiyet gibi bireysel etmenler, çalışma yaşamında yalnızlığı da etkilemektedir (Karaduman, 2013). Bununla birlikte kişilik özellikleri (Çetin ve Alacalar, 2016) ve yapılan işin niteliği de çalışma yaşamında yalnızlığı etkilemektedir (Kaplan, 2011). Ayrıca yalnızlık ile sosyal destek, işin yalnız yapılması, olumsuz örgüt iklimi, çalışanlar arasındaki ilişkiler ve sorunlar gibi çok çeşitli etmenlerden etkilenebilmektedir (Oğuz ve Kalkan, 2014; Tabancalı ve Korumaz, 2014; Yılmaz ve Aslan, 2013). Psikolojik yönden ise duygusal zekâ ve psikolojik sermayenin de çalışma yaşamında yalnızlık üzerinde etkisi tartışılmaktadır (Mercan vd., 2012). Genel olarak yalnızlık, akla gelebilecek pek çok örgütsel ve bireysel öge ile ilişkili değerlendirilebilen bir olgudur.

Çalışma yaşamında yalnızlık olgusu ile ilgili bir diğer nokta, yalnızlık duygusuyla baş etme durumlarıdır. Çalışanlar arası olumsuz ilişkiler, kaygı düzeyinin artması, depresyon, zihinsel bozukluklar, dolaşım sistemi rahatsızlıkları, hatta intihara teşebbüs gibi ciddi sonuçlar doğurabilmektedir. Bazı çalışanlar deneyimledikleri bu duruma karşı içe kapanmayı tercih ederken bazıları ise ortaya çıkan gerilim, kaygı ve öfke gibi duyguları açığa vurmayı seçebilirler. Bu bağlamda Korkki (2012) çalışma yaşamında yalnızlık ile başa çıkma yöntemleri arasında çalışanların günlük sohbetler için birbirlerine ve dolayısıyla kendilerine zaman ayırmalarını, işle ilgili konularda yardım isteme ve yardım önermelerini, yöneticilerin ise molalardan rahatsız olmamalarını, bu gibi durumların insanların daha yoğun çalışmalarını sağladığını ifade etmektedir.

Çalışma yaşamında yalnızlık, üzerinde fazla durulmamış bir kavramdır. Wright (2005), çalışma yaşamında yalnızlığın hem uygulamada hem de kuramsal yönlerden sınırlı düzeyde ele alınması ve belirsizlikler taşıyan bir yapıya sahip olmasından kaynaklandığını belirtir. Bireylerin, zamanlarının belki de en büyük bölümünü geçirdikleri çalışma yaşamında yalnızlık konusunun, Türkçe alanyazında daha fazla ihmal edildiği söylenebilir. Başka bir deyişle konu ile ilgili alanyazın büyük ölçüde yabancı dildeki araştırmalardan oluşmaktadır. Bu bağlamda Gumpert ve Boyd'un (1984) çalışması, yalnızlığın "başlı başına zor bir durum" ve "çalışanların büyük bir gerilim altında olmalarına neden" olan bir durum olarak ortaya koydukları çalışmaları önemli katkılar sunmuştur. Wright (2007) da benzer biçimde çalışma yaşamı yalnızlığının çalışanlarda stres yaratan, çalışan tutumları üzerinde olumsuz etkide bulunan, örgütsel

bağlılığın düşük olmasına ve örgütten ayrılma isteğinin artmasına yol açan bir etmen olduğu sonucuna varmıştır. Bununla birlikte çalışma yaşamında yalnızlığın, örgütsel güven davranışı (Kaplan, 2011), örgütsel destek (Karakurt, 2012), sosyal destek (Oğuz ve Kalkan, 2014), işe bağlılık ve örgütsel bağlılık ile negatif yönlü (Lam ve Lau, 2012) ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu olgunun akademisyenlerin işten ayrılma niyetlerini artırdığı belirlenirken (Demirbaş, 2016), alışma yaşamında yalnızlık yaşayan bireylerin, yaratıcılık düzeylerinin düşük olduğuna ilişkin bazı bulgulara da ulaşılmıştır (Peng, Chen, Xia ve Ran, 2017).

Çalışanların İş Doymu

İş doymu, 20. yüzyılın başlarında gündeme gelmeye başlamış ve dünya savaşları sonrasında yoğun ilgi gören bir olgudur. McCann'ın (2001) 21. yüzyılın başına gelindiğinde, iş doymu konusunda yapılan çalışmaların sayısının beş bini geçtiğini belirtmesi, konunun genişliğinin ve öneminin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Doğal olarak bu durum iş doymu konusunun tanımlanması ve anlaşılması konusundaki görüş farklılıklarının da göstergesidir. Örneğin Hellman (1997) iş doymunu, bireyin çalışmakta olduğu örgütten aldıkları ile almak istedikleri arasındaki farklılıkların neden olduğu, duygusal ve bilişsel tepkiler olarak tanımlar. Öyle ki iş doymu, çalışanların işe devam kararının önemli belirleyicilerinden biridir. Martin ve Schinke (1998) ise iş doymunu, bireyin iş yaşamı ile ilgili değerlendirmeleri sonucu elde ettiği olumlu duyguların derecesi olarak tanımlarken, işe gelmeme ve işi bırakma oranlarıyla tutarlı ilişkiyi vurgulamıştır.

İş doymu, örgütsel amaçlar ve çalışanların amaçlarının örtüşmesi ile bağlantılı bir olgudur. Örgütsel üretimin çalışanların bireysel üretimine bağlı olduğundan hareketle, çalışanların emeklerine karşılık maddi ve sosyo-psikolojik beklentilerinin olması doğal bir durumdur. Başka bir ifadeyle çalışma yaşamı örgüt ve çalışan bağlamında karşılıklı bir var olma ilişkisi içinde gerçekleşir. Bu da iş doymunun örgütsel devamlılık açısından olduğu kadar, çalışanların bedensel ve duygusal sağlığı açısından önemini gösterir.

İş doymuna ilişkin kuramsal alışmalar, Hawthorne araştırmalarına dayandırılabilir. alışanı ekonomik insana (homo-economicus) ve örgütsel verimlilik artışının mekanik öğelerinden birine indirgeyen klasik yönetim anlayışı yerine, onların birey olarak da ele alındığı ve değer verildiği insan ilişkileri yaklaşımının ortaya çıkışı, iş doymu kavramının tam olarak kuramsallaştırılmamış olsa bile başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir (elik, 1987). Bu dönüşüm çalışanları neyin güdülediğini anlamaya dönük kuramsal çalışmaların yapılmasına öncülük etmiştir. Bu yönüyle örgütsel güdülenmeyi ele alan çalışmaların, iş doymunu anlamaya yönelik çalışmaların gelişimine önemli katkısı olduğu söylenebilir.

İş doymu “bireysel” ve “örgütsel” birçok değişkenden etkilenir. Bireysel etkenler, bireyin demografik, bedensel, duygusal ve sosyal-çevresel özellikleriyle ilgilidir. Örgütsel etkenler ise çalışanın dışında meslek alanı ve örgüt içi çalışma koşullarıyla ilgili özelliklerdir. Bunlar başarı, saygınlık, tanınma gibi meslek alanı ile ilişkili etkenler olabileceği gibi, işin niteliği, çalışma koşulları, yönetim yapısı, maddi özlük hakları, takdir edilme ve kariyer olanakları, çalışma arkadaşları arası ilişkiler gibi çalışılan örgüte ilişkin etkenlerdir (Agaoğlu, 2011; Parsak, 2010; Yıldız, 2010).

Çalışma Yaşamında Yalnızlık ve İş Doymu İlişkisi

Çalışma yaşamında yalnızlık olgusunun, çalışanların tutum ve davranışlarını etkileme düzeyi ile ilgili alanyazın oldukça sınırlıdır. Çalışma yaşamında yalnızlığın birey ve örgüt düzeyindeki etkilerini anlamak kimi açılardan önem göstermektedir. Sosyal ilişkilerden dışlanmış bir çalışanın edimi (performansı) ve örgütsel bağlılığı düşecektir. Çalışanın ediminin düşmesi başarısızlık duygusuna yol açarak, iş doymu düzeyini düşürmektedir (Mercan vd., 2012; Wright, 2005). Keser ve Karaduman da (2014), çalışma yaşamında yalnızlığın çalışanlar üzerindeki etkilerinin başında, iş doymunun düşmesinin geldiğini belirtirler. Yalnızlık hisseden çalışanlarda, özgüven kaybı ve yetersizlik duygusunda artış gözlenirken, iş doymunda düşüşler gözlenmektedir. Kaymaz, Eroğlu ve Sayılar'a (2014) göre ise çalışma yaşamında yalnızlık duygusunun artması zincirleme reaksiyon sonunda, iş doymu düşüklüğü ve işi bırakmaya kadar varabilmektedir. Benzer şekilde Tabancalı da (2016) alışma yaşamında yalnızlık yaşayan çalışanların özgüven sorunu yaşamalarının, kendilerini yetersiz görmelerinin ve başarıya olan inançlarını kaybetmelerinin iş doymunu düşüreceğini belirlemiştir. Aksu (2012) alışanların salt ekonomik gereksinimlerini karşılamak için değil, kişisel ve sosyal gereksinimlerini de karşılamak amacıyla çalıştıklarını vurgulamaktadır. Dolayısıyla alışanların iş doymu düzeyleri ile çalışma yaşamında yalnızlık yaşama durumları arasında bir nedensellik olduğu da düşünülebilir. İş doymu azaldıa çalışma yaşamında yalnızlık düzeyi artarken, yalnızlık düzeyi azaldıa işdoymu düzeyi artmaktadır (Kılıç ve Gümüşeli, 2010). Genel

olarak alanyazındaki tartışmalar çalışma yaşamında yalnızlık olgusunun iş doyumunu etkileyerek, hem çalışan hem de örgütler için istenmeyen sonuçlara yol açabildiğini göstermektedir.

Yöntem

Bu araştırma Mersin Üniversitesi'nde görevli idari çalışanların yalnızlık ve iş doyumunu düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu bakımdan çalışma ilişkisel tarama modeline uygun desenlenmiştir. Araştırmada idari çalışanların çalışma yaşamında yaşadıkları yalnızlık düzeyi ile iş doyumları arasındaki ilişki niceliksel betimlemelere dayalı olarak belirlenmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu Mersin Üniversitesi'nde görev yapan genel idare hizmetleri sınıfındaki 279 idari çalışandan oluşmaktadır. Genel idare hizmetleri sınıfı 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda "Kanunun kapsamına dâhil kurumlarda yönetim, icra, büro ve benzeri hizmetleri gören ve bu Kanunla tespit edilen diğer sınıflara girmeyen memurlar Genel İdare Hizmetleri sınıfını teşkil eder." şeklinde tanımlanmaktadır. Katılımcıların sosyo-demografik değişkenlerine ilişkin bilgiler, Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Kişisel Bilgiler

Değişken	Düzy	n	%
Cinsiyet	Kadın	127	45,5
	Erkek	152	54,5
Yaş	20-30	33	11,8
	31-40	114	40,9
	41-50	95	34,0
	51 ve üzeri	37	13,3
Kıdem	0-9 Yıl	81	29,1
	10-19 Yıl	93	33,3
	20 Yıl ve üzeri	105	37,6
Medeni Durum*	Evli	207	74,2
	Bekâr	71	25,4
Unvan	Amir	55	19,7
	Memur	224	80,3
Toplam		279	100,0

* Katılımcıların tümü, bu maddeye yanıt vermemişlerdir.

Tablo 1'e göre katılımcıların %45,5'i kadın (127 çalışan), %54,5'i erkek (152 çalışan), %11,8'i 20-30 yaş (33 çalışan), %40,9'u 31-40 yaş (114 çalışan), % 34,0'i 41-50 yaş (95 çalışan), % 13,3'ü 51 ve üzeri (37 çalışan) yaşlardadır. Katılımcıların %29'u 0-9 yıl (81 çalışan); %33,3'ü 10-19 yıl (93 çalışan) ve %37,6'sı ise 20 yıldan fazla (105 çalışan) kıdeme sahiptir. Bununla birlikte katılımcıların %74,2'si evli (207 çalışan), % 25,4'ü bekârdır (71 çalışan). Katılımcıların %19,7'si daire başkanı, şube müdürü, fakülte/yükseköğretim sekreteri ve şef kadrolarındaki kişilerden oluşan yöneticiler (55 çalışan); %80,3'ü ise daha alt pozisyonlardaki çalışanlardır (224 çalışan).

Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri üç bölümden oluşan bir araçla elde edilmiştir. Birinci bölümde katılımcıların kişisel bilgileri (cinsiyet, yaş, kıdem, medeni durum ve unvan), ikinci bölümde "İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeği" ve üçüncü bölümde "Minnesota İş Doyum Ölçeği" yer almıştır.

İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeği: Katılımcıların çalışma yaşamında yalnızlık düzeylerini belirlemek amacıyla, Wright, Burt ve Strongman (2006) tarafından geliştirilen, Doğan, Çetin ve Sungur (2009) tarafından Türkçeye uyarlanan "İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeği" [İYYÖ] kullanılmıştır. İYYÖ'nün, özgün formu 7 basamaklı Likert tipi ölçek modeline göre düzenlenmiştir. Ancak Türk dili açısından en çok 5 seçeneğe kadar açık ve anlaşılır ifadeler yazılabileceği düşüncesiyle (Şeker ve Gençdoğan, 2006, Akt: Doğan vd., 2009) Türkçe formu 5'li Likert türüne uygun tasarlanmıştır. İYYÖ, "Duygusal Yoksunluk" (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 ve 9'uncu maddeler) ve "Sosyal Arkadaşlık" (10, 11, 12, 13, 14, 15 ve 16'ncı maddeler) olmak üzere iki boyutlu ve 16 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin 5, 6, 10, 11, 12, 14, 15 ve 16'ncı maddeleri ters puanlanmaktadır. Ölçek puanlarının yükselmesi, iş yaşamında yalnızlık duygusunun derecesinin yükseldiğini göstermektedir. İYYÖ'nün Türkçe formunun bütünü için iç tutarlık katsayısı .90, "Duygusal Yoksunluk" boyutu için .87 ve "Sosyal Arkadaşlık" boyutu için .83 olarak belirlenmiştir (Doğan vd., 2009).

Katılımcılar görüşlerini, “Hiç Katılmıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım”, “Katılıyorum” ve “Tamamen Katılıyorum” ulamlarından biriyle belirtmişlerdir.

Minnesota İş Doyum Ölçeği: Katılımcıların iş doyumunu düzeylerini belirlemek üzere Weiss, Dawis, England ve Lofquist (1967) tarafından geliştirilen ve Baycan (1985) tarafından Türkçeye uyarlanan “Minnesota İş Doyum Ölçeği” [MİDÖ] kullanılmıştır. MİDÖ 20 maddeden oluşan beşli Likert türü bir ölçektir. Ölçek, “İçsel Doyum” (1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 19 ve 20’nci maddeler) ve “Dışsal Doyum” (5, 6, 12, 13, 14, 16, 17 ve 18’inci maddeler) olmak üzere iki boyut ve 20 maddeden oluşmaktadır. İçsel doyum puanı, başarı, işin niteliği, tanınırlık, manevi haz gibi kişisel memnuniyeti; dışsal doyum puanları, üstlerin astlarına karşı yaklaşımının objektifliği, üstlerin karar verme noktasında inisiyatif alabilme durumları, elde edilen kazanç, kariyer olanakları ve çalışma koşulları gibi çalışma koşullarına ilişkin memnuniyetin düzeyini göstermektedir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 100, en düşük puan 20 olup, puanların 20’ye yaklaşması doyum düzeyinin düştüğünü, 100’e yakın olması ise doyum düzeyinin yükseldiğini göstermektedir (Gündüz, Çapri ve Gökçakan, 2013; Saygılı ve Çelik, 2011). Katılımcılar görüşlerini “Hiç Memnun Değilim”, “Biraz Memnunum”, Orta Düzeyde Memnunum”, “Memnunum” ve “Çok Memnunum” ulamlarından biriyle belirtmişlerdir.

Çalışmada veri toplama araçlarının kullanım izni ve Mersin Üniversitesi idari çalışanlarına uygulama izinleri alınmıştır. Veri toplama araçları araştırmacılarca yüzyüze uygulanmış, katılımcılara araştırmanın amacı açıklanmış ve gönüllülük beyanı istenmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde, dağılımın normallik varsayımının karşılanıp karşılanmadığı basıklık ve çarpıklık katsayıları hesaplanarak belirlenmiştir. Tabachnick ve Fidell’in (2013) normal dağılım için belirledikleri aralıklar (-1.5 ile +1.5) gözönünde bulundurulduğunda; bu çalışmada elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin kabul aralıkları içinde olduğu görülmüştür. Araştırmada katılımcıların iş doyumunu ve iş yaşamında yalnızlık puanlarını betimlemek için frekans, yüzde ve ortalama istatistikleri kullanılmıştır. Verilerin dağılımı normallik özelliği gösterdiğinden, katılımcıların puanlarının cinsiyet, medeni durum, unvan ve kıdem değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterip göstermediği, ortalamalar arası farkın anlamlılık testleri olan t-testi ve ANOVA testi ile belirlenmiştir. Katılımcıların iş doyumunu puanları ile çalışma yaşamında yalnızlık puanları arasındaki ilişki korelasyon analizi tekniği ile, yine katılımcıların yalnızlık düzeylerinin, iş doyumunu ne düzeyde yordadığını belirlemek üzere regresyon analizi tekniği kullanılmıştır. Bulguların yorumlanmasında $p < .05$ anlamlılık düzeyi esas alınmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırmanın amaçları doğrultusunda yapılmış olan istatistiksel analizlerden elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

Katılımcıların iş doyumuna ilişkin bulgular

Katılımcıların MİDÖ içsel doyum boyutunda ortalama ve standart sapma puanları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların MİDÖ İçsel Doyum Alt Boyutuna İlişkin Görüşleri

Maddeler	N	AO	sd
1. Sürekli bir şeylerle meşgul olma olanağı	279	3,64	1,063
2. Tek başına çalışma olanağı	279	3,42	1,184
3. Zaman zaman farklı şeyler yapabile olanağı	279	3,49	1,120
4. Toplumda bir yer edinme olanağı	279	3,50	1,059
5. Vicdanına ters düşmeyen şeyleri yapabile olanağı	279	3,77	1,066
6. Sürekli bir işe sahip olma olanağı	279	4,09	,974
7. Başkaları için bir şeyler yapabile olanağı	279	3,87	1,021
8. Başkalarına ne yapacaklarını söyleme olanağı	279	3,43	1,123
9. Yeteneklerini kullanabilme olanağı	279	3,39	1,218
10. Kendi kararını verme özgürlüğü	279	3,07	1,224
11. İşinden elde ettiği başarı duygusu	279	3,62	1,099

Tablo 2’ye göre katılımcılar en yüksek düzeyde “Sürekli bir işe sahip olma olanağı” (AO=4,09) maddesine katılmaktadırlar. Bunu “Bşkaları için bir şeyler yapabile olanağı” (AO=3,87) ve “Vicdanına ters düşmeyen şeyleri yapabile olanağı” (AO=3,77) maddeleri izlemektedir. Buna göre katılımcıların iş doyumlarını en fazla

etkileyen etken, kadro güvencesidir. Ayrıca katılımcılar başkaları için bir şeyler yapma ve vicdanına ters düşmeyen şeyler yapmayı iş doyumunu açısından diğer maddelerden daha önemli görmekteyler.

Öte yandan katılımcılar “*Kendi kararımı verme özgürlüğü*” (AO=3,07) ve “*Yeteneklerimi kullanabilme olanağı*” (AO=3,39) maddelerine görece düşük düzeyde katılmaktadırlar. Buna göre katılımcıların kendilerini karar vermede özgür hissetmede sorunlar yaşadıkları ve çalışma yaşamları süresince karar verme yetkisi kullanabilme noktasında istedikleri seviyeye gelemedikleri söylenebilir. Özellikle katılımcıların kendi kararlarını verme konusundaki düşünceleri, tek başına içsel doyum alt boyutunda elde edilmiş olan puan ortalamasını aşağı çekmekte, başka bir deyişle içsel doyum düzeyini düşürmektedir.

Tüm ortalamalar dikkate alındığında ise katılımcıların ifadelerine orta ve üzeri düzeyde katıldıkları görülmektedir. Bu da, katılımcıların iş doyumlarının ortanın üzerinde olduğunu göstermektedir. Katılımcıların MİDÖ'nün dışsal doyum boyutunda ortalama, sıra ve standart sapma puanları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların MİDÖ Dışsal Doyum Alt Boyutuna İlişkin Görüşleri

Maddeler	N	AO	sd
12. Yöneticinin, elemanlarına karşı davranış tarzı	279	3,76	1,032
13. Yöneticinin karar verme konusundaki yeterliliği	279	3,70	1,086
14. Kurum politikasını uygulama olanağı	279	3,11	1,131
15. Aldığı ücret	279	2,70	1,256
16. Bu işte ilerleme olanağı	279	2,44	1,365
17. İş yaparken kendi yöntemlerini deneme olanağı	279	3,31	1,202
18. Çalışma koşulları	279	3,22	1,144
19. Çalışma arkadaşlarının birbiriyle anlaşması	279	3,51	1,150
20. Yaptığı iyi bir iş karşılığında aldığı övgü	279	3,31	1,216

Tablo 3'e göre katılımcıların en yüksek düzeyde katıldıkları ifade “*Yöneticinin elemanlarına karşı davranış tarzı*” maddesidir (AO=3,76). Benzer şekilde yöneticilerin karar verme konusundaki yeterliklerinin değerlendirildiği maddeye verilen yanıtlarda da katılımcıların memnuniyeti göze çarpmaktadır (AO=3,70). Katılımcıların, bu boyuttaki puanları iki düzeyli sınıflandırılabilir: “*Bu işte ilerleme olanağı*” (AO=2,44) ve “*Aldığı ücret*” (AO=2,70) maddelerine ilişkin puanlar, diğer maddelerin puanlarına göre düşüktür. Diğer maddelere verilen yanıtların ortalamaları (AO=3,11) ile (AO=3,76) arasında yer almaktadır.

Katılımcıların iş doyumunu puanlarının cinsiyete göre dağılımı, Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Cinsiyetine Göre İş Doyumuna İlişkin Puanlarının T-testi Sonuçları

Puanlar	Değişken	n	AO	S	t	p
İçsel Doyum	Kadın	127	3,57	,693	-,254	,800
	Erkek	152	3,59	,758		
Dışsal Doyum	Kadın	127	3,18	,827	-,954	,341
	Erkek	152	3,27	,821		
İş Doyumu Genel	Kadın	127	3,39	,716	-,623	,534
	Erkek	152	3,45	,743		

Tablo 4'e göre içsel doyum boyutuna ilişkin puanlar, katılımcıların cinsiyetine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($t_{(279)}=-0,254$; $p>.05$). Kadın (AO=3,57) ve erkek (AO=3,59) katılımcıların ortalamalarının çok yakın olması, kadın ve erkek katılımcıların benzer görüşlere sahip olduklarını göstermektedir.

Dışsal doyum boyutunda kadın ve erkek katılımcıların puanları arasında anlamlı fark bulunmamaktadır ($t_{(279)}=-0,954$; $p>.05$). Kadın (AO=3,18) ve erkek (AO=3,27) katılımcıların ortalamalarının yakın olması, dışsal doyum konusunda kadın ve erkek katılımcıların benzer görüşlere sahip olduklarını göstermektedir. İş doyumunu ölçeği geneli puanları da alt boyutlarda olduğu gibi, cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($t_{(279)}=-0,623$; $p>.05$).

Tablo 4'te dikkati çeken nokta, içsel ve dışsal doyum alt boyutlarına ilişkin ortalama puanların birbirinden farklılığıdır. İçsel doyum alt boyutundaki puanlar, dışsal doyum boyutu puanlarından yüksektir. Bu da katılımcıların içsel iş doyumlarının, dışsal doyumlarından yüksek olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların iş doyumunu düzeylerine ilişkin puanlarının kıdem değişkenine göre dağılımı Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5'e göre katılımcıların içsel doyum alt boyutuna ilişkin puanları, kıdemlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($F_{(2-276)}=6,111$; $p<.05$). Farkın kaynağına ilişkin Dunnet-C testi sonuçlarına göre; 0-9 yıl ($AO=3,42$) ve 10-19 yıl ($AO=3,51$) kıdeme sahip katılımcıların puanları ile 20 yıl ve üzeri kıdemli ($AO=3,77$) katılımcıların puanları arasında anlamlı düzeyde fark bulunmaktadır. Bu bulgu, kıdem arttıka, katılımcıların içsel iş doyumlarının yükseldiğini göstermektedir. Katılımcıların dışsal doyum alt boyutuna ilişkin puanlar, katılımcıların kıdemlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($F_{(2-276)}=2,373$; $p>.05$). Buna göre katılımcıların kıdemleri farklılaşsa dahi dışsal iş doyum puanları anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların Kıdemlerine Göre İş Doyumuna İlişkin Puanlarının ANOVA Sonuçları

Puanlar	Değişken	n	AO	S	sd	F	p	Anlamlı Fark (Dunnet-C)
İçsel Doyum	0-9 Yıl	81	3,42	,630	2	6,111	,003	0-9, 10-19 / 20+Yıl
	10-19 Yıl	93	3,51	,823	276			
	20 Yıl +	105	3,77	,673				
	Toplam	279	3,58	,728	278			
Dışsal Doyum	0-9 Yıl	81	3,11	,779	2	2,373	,095	
	10-19 Yıl	93	3,18	,872	276			
	20 Yıl +	105	3,36	,802				
	Toplam	279	3,23	,824	278			
İş Doyumu	0-9 Yıl	81	3,28	,649	2	4,564	,011	0-9/ 20+Yıl
	10-19 Yıl	93	3,36	,807	276			
	20 Yıl +	105	3,59	,693				
	Toplam	279	3,42	,730	278			

İş doyumunun tümü dikkate alındığında, katılımcıların puanları kıdemlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($F_{(2-276)}=4,564$; $p<.05$). Farkın kaynağına ilişkin Dunnet C testi sonuçlarına göre; 0-9 yıl ($AO=3,28$) ile 20 yıl ve üzeri kıdemli ($AO=3,59$) katılımcıların puanları arasında anlamlı düzeyde fark bulunmaktadır. Bu sonuç içsel doyum boyutunda olduğu gibi, idari çalışanların iş doyum düzeyinin, çalışma süresi ile doğru orantılı olarak arttığı biçiminde yorumlanabilir.

Katılımcıların iş doyum puanlarının unvana göre t-testi sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Katılımcıların Unvanlarına Göre İş Doyumuna İlişkin Puanlarının T-testi Sonuçları

Puanlar	Değişken	n	AO	S	t	p
İçsel Doyum	Amir	55	3,84	,664	3,022	,003
	Memur	224	3,52	,730		
Dışsal Doyum	Amir	55	3,49	,806	2,631	,009
	Memur	224	3,17	,818		
İş Doyumu	Amir	55	3,68	,695	2,997	,003
	Memur	224	3,36	,726		

Tablo 6'ya göre katılımcıların içsel doyum alt boyutuna ilişkin puanları, çalışılan pozisyona göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($t_{(279)}=3,022$; $p<.05$). Alt düzey görevlerdeki çalışanların içsel doyumları ($AO=3,52$), şef ve üzeri kadrolarda görev yapan mesai arkadaşlarına göre ($AO=3,84$) daha düşük düzeydedir. Dışsal doyum boyutunda da benzer biçimde amir pozisyonundaki çalışanların puanları, memur pozisyonundaki çalışanların puanlarından anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($t_{(279)}=2,631$; $p<.05$). Amir pozisyonundaki katılımcıların ($AO=3,49$) doyum düzeyi, astlarına ($AO=3,17$) göre, daha yüksektir.

Ölçeğin bütününde de amir pozisyonundaki katılımcıların puanları, memur pozisyonundaki katılımcılardan anlamlı biçimde farklılaşmaktadır ($t_{(279)}=2,997$; $p<.05$). Ortalamalar dikkate alındığında amir pozisyonundaki katılımcıların puanları ($AO=3,68$), memur pozisyonundaki katılımcıların puanlarından ($AO=3,36$) yüksektir. Diğer bir ifadeyle ölçeğin genelinde amirlerin doyum düzeyi memurlardan daha yüksektir. Yani iş doyum ile mesleki kariyer basamakları arasında bir ilişki bulunmaktadır.

Katılımcıların iş doyum düzeylerine ilişkin puanlarının medeni durumlarına göre t-testi sonuçları Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7'ye göre iş doyumunun içsel doyum boyutunda evli ve bekr idari çalışanların görüşleri anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($t_{(278)}=3,141$; $p<.05$). Evli alışanların içsel doyum puanları ($AO=3,66$), bekr

çalışanların puanlarına (AO=3,35) göre daha yüksektir. Dışsal doyum boyutunda da evli katılımcıların doyum düzeyi, bekâr katılımcılara göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($t_{(278)}=2,477$; $p<.05$). Evli çalışanların iş doyumları (AO=3,30), bekâr çalışanların iş doyumlarından (AO=3,02) daha yüksektir.

Tablo 7. Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre İş Doyumuna İlişkin Puanlarının T-testi Sonuçları

Puanlar	Değişken	n	AO	S	t	P
İçsel Doyum	Evli	207	3,66	,661	3,141	,009
	Bekâr	71	3,35	,863		
Dışsal Doyum	Evli	207	3,30	,764	2,477	,040
	Bekâr	71	3,02	,956		
İş Doyumu Genel	Evli	207	3,50	,668	2,984	,018
	Bekâr	71	3,20	,859		

İş doyumunun geneline ilişkin puanlar dikkate alındığında da evli ve bekâr katılımcıların iş doyum düzeyine ilişkin puanları anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($t_{(278)}=2,984$; $p<.05$). Evli çalışanların puanları (AO=3,50), bekâr çalışanların puanlarından (AO=3,20) yüksektir. Gerek alt boyutlarda gerekse ölçeğin tümünde, evli katılımcıların iş doyumunu düzeyleri, bekâr katılımcıların iş doyum düzeylerinden yüksektir.

Katılımcıların çalışma yaşamında yalnızlık düzeylerine ilişkin bulgular

Katılımcıların çalışma yaşamında yalnızlık düzeylerine ilişkin betimsel bulgular Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Katılımcıların İYYÖ'nün Duygusal Yoksunluk Alt Boyutuna İlişkin Betimsel Sonuçlar

Maddeler	N	AO	sd
1. İş ortamında baskı altındayken iş arkadaşlarım tarafından yalnız bırakıldığımı hissediyorum.	279	2,58	1,234
2. Çoğunlukla iş arkadaşlarımın bana mesafeli durduklarını hissediyorum.	279	2,31	1,083
3. Birlikte çalıştığım insanlarla arama mesafe koyduğumu hissediyorum.	279	2,43	1,090
4. Kendimi iş arkadaşlarımdan duygusal olarak uzak hissediyorum.	279	2,37	1,091
5. İş yerimdeki ilişkilerimden memnunum.	279	2,18	0,618
6. Çalıştığım iş yerinde dostluk anlayışı hâkimdir.	279	2,62	0,685
7. İş arkadaşlarımla birlikteyken çoğu zaman kendimi dışlanmış hissediyorum.	279	1,99	0,991
8. İş yerinde çoğu zaman diğer çalışanlarla birlikte aramda bir kopukluk hissediyorum.	279	2,21	0,979
9. İş yerindeyken kendimi genel bir boşluk duygusu içinde hissediyorum.	279	2,17	1,024

Tablo 8'e göre katılımcıların, duygusal yoksunluk boyutuna verdiği yanıtlar, katılmamak ve kararsız kalmak düzeylerinde yer almaktadır (AO=2,31). En yüksek puanı alan madde "Çalıştığım iş yerinde dostluk anlayışı hâkimdir" olurken (AO=2,62), onu "İş ortamında baskı altındayken iş arkadaşlarım tarafından yalnız bırakıldığımı hissedirim" maddesi izlemektedir (AO=2,58). Diğer yandan "İş arkadaşlarımla birlikteyken çoğu zaman kendimi dışlanmış hissediyorum" (AO=1,99) ve "İş yerindeyken kendimi genel bir boşluk duygusu içinde hissedirim" (AO=2,17) maddelerine de katılmamak yönünde görüş bildirmişlerdir. Başka bir deyişle katılımcılar, çalıştığı iş yerinde ilişkilerin yeterli düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların bu boyuttaki puanlarının ortalamasının, katılmamak ve kararsız kalmak arasında yer almış olması aynı zamanda katılımcıların duygusal yoksunluk yaşamadıklarına işaret etmektedir.

Katılımcıların sosyal arkadaşlık boyutundaki puanlarının betimsel dağılımları Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9. Katılımcıların İYYÖ Sosyal Arkadaşlık Alt Boyutuna İlişkin Görüşleri

Maddeler	N	AO	sd
10. İş yerinde sosyal ilişkilerim vardır.	279	2,31	0,610
11. İş yerimdeki sosyal etkinliklere (piknik, parti, yemek vs.) katılıyorum.	279	2,50	0,619
12. İş yerinde gerektiğinde işle ilgili günlük sorunlarımı konuşabileceğim biri vardır.	279	2,20	0,607
13. İş yerinde istediğimde kişisel düşüncelerimi paylaşabileceğim kimse yoktur.	279	2,28	1,115
14. İş yerinde mola zamanlarında beraber vakit geçirebileceğim biri vardır.	279	2,16	0,589
15. Kendimi iş yerindeki arkadaş grubunun bir parçası olarak hissedirim.	279	2,26	0,651
16. İş yerinde beni dinleme zahmetinde bulunan insanlar vardır.	279	2,14	0,632

Tablo 9'a göre katılımcıların "İş yerimdeki sosyal etkinliklere (piknik, parti, yemek vs.) katılıyorum" maddesine ilişkin puanlarının ortalaması katılmamak ile kararsız kalmak arasındadır (AO=2,50). Bunu "İş yerinde sosyal ilişkilerim vardır" maddesine ilişkin puanlar izlemektedir (AO=2,31). Ayrıca "İş yerinde beni dinleme zahmetinde bulunan insanlar vardır" (AO=2,14) ve "İş yerinde mola zamanlarında beraber vakit geçirebileceğim biri vardır" (AO=2,16) maddelerine yüksek düzeyde katılmadıklarını bildirmişlerdir. İYYÖ'nün sosyal arkadaşlık alt

boyutu ortalamaları, katılımcıların sosyal arkadaşlık yaşama, çalışma ortamında bir arada vakit geçirebilecekleri, birbirlerinin gerek iş yeri ile gerek iş yeri dışındaki yaşamlarıyla alakalı sorunlarını dinleyebilecekleri düzeyde diyalog kurabilecekleri ilişkilerinin görece sınırlı olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların çalışma yaşamında yalnızlık düzeylerine ilişkin puanlarının cinsiyete göre t-testi sonuçları Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10. *Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre İş Yaşamında Yalnızlığa İlişkin Puanlarının T-testi Sonuçları*

<i>Puanlar</i>	<i>Değişken</i>	<i>n</i>	<i>AO</i>	<i>S</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Duygusal Yoksunluk	Kadın	127	2,24	,772	-1,364	,174
	Erkek	152	2,37	,765		
Sosyal Arkadaşlık	Kadın	127	2,21	,789	-1,020	,308
	Erkek	152	2,31	,738		
İş Yaşamında Yalnızlık	Kadın	127	2,23	,729	-1,333	,184
	Erkek	152	2,34	,669		

Tablo 10'a göre duygusal yoksunluk boyutuna ilişkin kadın ve erkek çalışanların puanları anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($t_{(279)}=-1,364$; $p>.05$). Sosyal arkadaşlık boyutu puanları da cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($t_{(279)}=-1,020$; $p>.05$). Ölçeğin geneli için de katılımcıların puanları cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($t_{(279)}=-1,333$; $p>.05$).

Katılımcıların yalnızlık puanlarının kıdemlerine göre ANOVA testi sonuçları Tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 11. *Katılımcıların Kıdemlerine Göre İş Yaşamında Yalnızlığa İlişkin Puanlarının ANOVA Sonuçları*

<i>Puanlar</i>	<i>Değişken</i>	<i>n</i>	<i>AO</i>	<i>S</i>	<i>sd</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Duygusal Yoksunluk	0-9 Yıl	81	2,30	,792	2	,634	,531
	10-14 Yıl	93	2,38	,785	276		
	20 Yıl +	105	2,26	,740			
	Toplam	279	2,31	,770	278		
Sosyal Arkadaşlık	0-9 Yıl	81	2,23	,766	2	,515	,598
	10-14 Yıl	93	2,33	,820	276		
	20 Yıl +	105	2,23	,707			
	Toplam	279	2,26	,762	278		
İş Yaşamında Yalnızlık	0-9 Yıl	81	2,27	,737	2	,688	,503
	10-14 Yıl	93	2,36	,728	276		
	20 Yıl +	105	2,25	,640			
	Toplam	279	2,29	,698	278		

Tablo 11'e göre katılımcıların duygusal yoksunluk alt boyutu ($F_{(2,276)}=.634$; $p>.05$) ve sosyal arkadaşlık alt boyutu ($F_{(2,276)}=.515$; $p>.05$) puanları, katılımcıların kıdem yıllarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. İYYÖ'nün tümünden alınan puanlar da kıdem yıllarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($F_{(2,276)}=.688$; $p>.05$).

Katılımcıların çalışma yaşamında yalnızlık puanlarının unvanlarına göre t-testi sonuçları Tablo 12'de yer almaktadır.

Tablo 12. *Katılımcıların Unvanlarına Göre İş Yaşamında Yalnızlığa İlişkin Puanlarının T-testi Sonuçları*

<i>Puanlar</i>	<i>Değişken</i>	<i>n</i>	<i>AO</i>	<i>S</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Duygusal Yoksunluk	Amir	55	2,12	,607	-2,094	,037
	Memur	224	2,36	,799		
Sosyal Arkadaşlık	Amir	55	2,08	,633	-1,953	,052
	Memur	224	2,31	,785		
İş Yaşamında Yalnızlık	Amir	55	2,10	,573	-2,234	,026
	Memur	224	2,34	,719		

Tablo 12'ye göre katılımcıların duygusal yoksunluk alt boyutu puanları, kadro unvanlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($t_{(279)}=-2,094$; $p<.05$). Buna göre, amir düzeyindeki katılımcılar ($AO=2,12$), memur düzeyindeki katılımcılara göre ($AO=2,36$) daha az duygusal yalnızlık yaşamaktadırlar. Sosyal arkadaşlık boyutunda katılımcıların görüşleri, kadro unvanlarına göre anlamlı düzeyde

farklılaşmamaktadır ($t_{(279)}=-1,953$; $p>.05$). Bununla birlikte, İYYÖ'nün geneli için amir pozisyonundaki katılımcıların puanları ($AO=2,10$), memur pozisyonundaki çalışanlara göre ($AO=2,34$) anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($t_{(279)}=-2,234$; $p<.05$). Bu durumda amir düzeyindeki katılımcıların, memur çalışma arkadaşlarına göre, yalnızlık düzeylerinin azaldığı söylenebilir.

Katılımcıların çalışma yaşamında yalnızlık düzeylerine ilişkin puanlarının medeni durumlarına göre t-testi sonuçları Tablo 13'te yer almaktadır.

Tablo 13. Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre İş Yaşamında Yalnızlık Puanlarına İlişkin T-testi Sonuçları

Puanlar	Değişken	n	AO	S	t	p
Duygusal	Evli	207	2,23	,719		
Yoksunluk	Bekâr	71	2,55	,869	-3,057	,054
Sosyal	Evli	207	2,19	,692		
Arkadaşlık	Bekâr	71	2,49	,910	-2,882	,012
İş Yaşamında	Evli	207	2,21	,628		
Yalnızlık	Bekâr	71	2,52	,837	-3,282	,009

Tablo 13'e göre, katılımcıların duygusal yoksunluk boyutu puanları medeni durumlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($t_{(278)}=-3,057$; $p>.05$). Ancak katılımcıların sosyal arkadaşlık boyutu puanları, medeni durumlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($t_{(278)}=-2,882$; $p<.05$). Buna göre evli katılımcılar ($AO=2,19$), bekâr katılımcılara ($AO=2,49$) göre sosyal arkadaşlık konusunda daha az yalnızlık yaşamaktadırlar. İYYÖ'nün geneli için de katılımcıların puanları medeni durumlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($t_{(278)}=-3,282$; $p<.05$). Ortalamalar dikkate alındığında evli katılımcıların puanlarının ($AO=2,21$), bekâr katılımcıların puanlarına göre ($AO=2,52$) daha düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle evli katılımcılar, bekârlara göre çalışma yaşamında daha az yalnızlık yaşamaktadırlar.

Katılımcıların iş doyumları ile çalışma yaşamında yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişki

Katılımcıların çalışma yaşamında yalnızlık puanları ile iş doyum puanları arasındaki korelasyon analizi sonuçları, Tablo 14'te yer almaktadır.

Tablo 14. Katılımcıların İş Doyumları ile İş Yaşamında Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

	1	2	3	4	5	6
1. İçsel Doyum	1					
2. Dışsal Doyum	,793**	1				
3. İş Doyumu	,951**	,942**	1			
4. Duygusal Yoksunluk	-,486**	-,488**	-,514**	1		
5. Sosyal Arkadaşlık	-,472**	-,442**	-,483**	,655**	1	
6. Çalışma Yaşamında Yalnızlık	-,527**	-,513**	-,550**	,933**	,883**	1

** $p<.01$

Tablo 14'e göre katılımcıların iş doyumunu ile çalışma yaşamında yalnızlık puanları arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=-0,550$). Bu durum, çalışma yaşamında yalnızlık düzeyi arttıkça, iş doyumunun azalacağı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, MİDÖ'nün içsel doyum boyutu ile İYYÖ'nün duygusal yoksunluk ($r=-0,486$), sosyal arkadaşlık boyutu ($r=-0,472$) ve ölçeğin geneli ($r=-0,527$) puanları arasında da negatif bir ilişki bulunmaktadır. Benzer şekilde MİDÖ'nün dışsal doyum boyutu ile İYYÖ'nün duygusal yoksunluk ($r=-0,488$), sosyal arkadaşlık boyutu ($r=-0,442$) ve ölçeğin geneli ($r=-0,513$) puanları arasında da negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca MİDÖ'nün geneli ile İYYÖ'nün duygusal yoksunluk ($r=-0,514$) ve sosyal arkadaşlık boyutu ($r=-0,483$) puanları arasında da negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Katılımcıların iş yaşamında yalnızlık ile cinsiyet, kıdem, unvan, yaş, medeni durum ve kadro birimleri değişkenlerinin iş doyumunu yordama düzeyleri

Tablo 15'te katılımcıların çalışma yaşamında yalnızlık ile cinsiyet, kıdem, unvan ve medeni durum değişkenlerinin iş doyumunu yordama düzeylerine ilişkin basit doğrusal regresyon analiz sonuçları yer almaktadır.

Katılımcıların, İYYÖ'nün alt boyutları ile diğerk değişkenlerle birlikte MİDÖ'nün geneli puanlarının anlamlı bir yordayıcısıdır, (R=0,587, R²=0,344, F_(9,268)=15,630, p<.01). Bu sonuç, iş doyumuna ilişkin varyansın % 34,4'ünün İYYÖ ve alt boyutları ile katılımcıların cinsiyet, kıdem, unvan ve medeni durum değişkenleri tarafından açıklandığını göstermektedir.

Tablo 15. İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeğinin Alt Boyutları ve Diğerk Değişkenlerin İş Doyumunu Yordama Düzeyleri

	İçsel Doyum					Dışsal Doyum					İş Doyumu				
	B	SH	β	t	p	B	SH	β	t	p	B	SH	β	t	p
Sabit	4,833	,380	-	12,726	,000	4,785	,438	-	10,928	,000	4,811	,375	-	12,826	,000
Duyg. Yoks. [DY]	-,283	,063	-,299	-4,466	,000	-,370	,073	-,346	-5,060	,000	-,322	,063	-,340	-5,144	,000
Sosyal Ark. [SA]	-,257	,064	-,269	-4,015	,000	-,233	,074	-,215	-3,153	,002	-,246	,063	-,257	-3,891	,000
Cinsiyet [C]	,081	,076	,056	1,063	,289	,181	,088	,109	2,055	,041	,126	,075	,086	1,671	,096
Kıdem [K]	,115	,066	,129	1,738	,083	,091	,077	,089	1,182	,238	,104	,066	,116	1,589	,113
Yaş [Y]	,031	,061	,037	,512	,609	-,012	,070	-,013	-,173	,863	,012	,060	,014	,194	,846
Med. Drm. [MD]	-,056	,089	-,033	-,626	,532	-,003	,103	-,001	-,026	,979	-,032	,088	-,019	-,362	,718
Unvan [U]	-,110	,105	-,060	-1,048	,296	-,169	,121	-,082	-1,393	,165	-,136	,104	-,074	-1,315	,190
Kadro Birimi [KB]	-,063	,075	-,043	-,835	,404	-,059	,087	-,035	-,677	,499	-,061	,074	-,041	-,820	,413
	R=,569 R ² =,324					R=,546 R ² =,298					R=,587 R ² =,344				
	F _(9,268) =14,291 p=,000					F _(9,268) =12,647 p=,000					F _(9,268) =15,630 p=,000				

Regresyon analizi sonucuna göre iş doyumunu yordayan regresyon denklemi, şu şekilde kurulabilir.

$$\text{İş Doyumu} = 4,811 + (-0,32)\text{DY} + (-0,25)\text{SA} + 0,13\text{C} + 0,01\text{Y} + 0,10\text{K} + (-0,06)\text{ED} + (-0,03)\text{MH} + (-0,14)\text{U} + (-0,06)\text{KB}$$

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmaya katılan idari çalışanların iş doyumları, “orta ve üzeri” memnuniyet düzeyine karşılık gelmektedir. Katılımcıların yüksek düzeyde katıldıkları maddeler, çalışma yaşamının genel niteliğiyle ilgilidir. İdari çalışanların sürekli bir işe sahip olmayı önemsedikleri anlaşılmaktadır. Bu bakımdan kadro güvencesinin çalışanların doyum düzeylerini etkileyen özelliklerin başında geldiği söylenebilir. Başkaları için bir şeyler yapmaktan memnun olmaları, eğitim gibi hizmet sektöründeki işlerin en önemli niteliklerinden birisi olması bakımdan önemli görülebilir. Eğitim hizmetinin yerine getirilmesinde önemli bir sorumluluk üstlenen idari çalışanların, üniversitenin diğerk bileşenleri ile yardımlaşma, etkileşme ve onları önemseyerek bir şeyler yapmaktan doyum elde etmeleri önemli bir bulgu olarak görülebilir.

Diğerk yandan idari çalışanların daha düşük düzeyde memnuniyet belirttikleri maddelere bakıldığında, yaptıkları işin ilerleme olanakları, ücret düzeyi ve karar verme sürecine ilişkin puanlarının, diğerk maddelere göre düşük düzeyde olmasının, doyum düzeylerini düşüren öncelikli konular olduğu anlaşılmaktadır. İlerleme olanakları hem toplumsal statü hem de özlük hakları açısından önemlidir.

Bu araştırmanın sonuçları daha önce yapılmış araştırma sonuçlarıyla birlikte ele alındığında, idari çalışanların, daha nesnel kariyer ilerlemesi koşulları ve yaşamını sürdüreceği ücret düzeyinin yükselmesi ile birlikte daha fazla inisiyatif olarak çalışabilme imkanına kavuşması durumunda, iş doyum düzeylerinin yükseleceği ileri sürülebilir. Yine bu çalışmada iş doyum puanlarının cinsiyete göre farklılaşmaması, iş doyum konusunda çok sayıda araştırmanın bulgularıyla örtüşmektedir (Chung, Jung ve Sohn, 2017; Çakmak, 2016; Gündüz, 2016; Sarıboğa, 2017; Şangar, 2016; Ünverdi, 2016).

Bu çalışmada içsel doyum ve genel iş doyum için meslek yaşamının sonlarına yaklaşmakta olan katılımcıların doyum düzeylerinin, genç çalışma arkadaşlarına göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, çalışma süreleri arttıkça katılımcıların yaptıkları işi daha fazla içselleştirdikleri, sürekli bir işe sahip olmaktan duydukları memnuniyetin yanında, başkaları için bir şeyler yapabilme ve sürekli bir şeylerle meşgul olma olanaklarından duydukları memnuniyetin, zaman içerisinde kümeli bir etki yaratarak iş doyum düzeylerini de arttırdığı şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte genel olarak ilgili alanyazında iş doyum ile kıdem arasındaki ilişkinin yönü ve boyutu konusunda bir tutarlılık bulunmadığı söylenebilir.

Alanyazında, birçok çalışmada (Baykoca, 2012; Çakmak, 2016; Dedebali, 2010; Gündüz Orhaner, 2016; Mertoğlu, 2013; Öz, 2006; Subulan, 2015), çalışanların hizmet sürelerinin iş doyumunu etkilediği belirlenmiştir. Gündüz Orhaner'in (2016), banka çalışanları üzerinde yaptığı çalışmada, meslek hayatının henüz başlangıcında olan beş yıldan az kıdeme sahip çalışanlar ile en yüksek seviyede, 16-20 yıl, kıdeme sahip olan çalışanların iş doyum düzeylerinin, diğerk çalışma arkadaşlarına göre daha fazla olduğunu belirlemişlerdir. Çakmak'a (2016) göre de kıdem ile iş doyum arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Subulan'ın (2015) çalışmasında da kıdem değişkenine göre iş doyumunu düzeyinin anlamlı bir biçimde farklılaştığı belirlenmiştir. Benzer şekilde Baykoca (2012) da, iş doyumunu ile kıdem arasında anlamlı bir ilişkinin varlığına işaret etmekte ve iş doyumunu düzeyinde dengenin, çalışma süresi daha uzun olan gruplar lehine bozulduğunu belirtmektedir. Dedebali'nin (2010) emniyet teşkilatı çalışanları üzerinde gerçekleştirdiği çalışmanın sonucuna göre, kıdemi 21 yıl ve daha fazla olan polislerin iş doyumunu düzeyleri diğerlerine göre yüksektir. Öz (2006) tarafından turizm sektörü yöneticileri arasında yapılan başka araştırmada ise bir yıldan az süre çalışanların, 1-3 yıl arası kıdeme sahip olanlara göre; 5-7 yıl arası kıdemi olanların 1-3 yıl kıdemi olanlara göre ve 7-9 yıl kıdemi olanların da 3-5 yıl kıdemi olan yönetici meslektaşlarına göre iş doyumları istatistiki olarak daha yüksek bulunmuştur. Alanyazındaki araştırma sonuçlarının farklılık göstermesi, çalışma grubunun sosyal ve kültürel nitelikleri ile bağlantılı olabileceği gibi inceleme konusu yapılan meslek grubunun kendine has nitelikleri ve hatta yine araştırmanın yapıldığı zaman ile de ilgili olabilir.

Katılımcıların iş doyumunu, görev unvanlarına göre farklılık göstermektedir. Şef ve üzeri kadro unvanlarındaki katılımcıların iş doyumları, memur katılımcıların iş doyumlarından anlamlı düzeyde yüksektir. Kadro unvanının yükselmesine bağlı olarak yetki, sosyal statü, özlük hakları gibi konularda iyileşme olması, görüş farklılığının oluşmasına etkide bulunmuş olabilir. İlgili alanyazında, çalışanların unvanları ile iş doyumunu düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların (Baykoca, 2012; Çakmak, 2016; Çoban, 2017; Elyas, 2016; Emre, 2016; Ghafoor, 2012; Karagöz, 2016; Ölçüm, 2015) sonuçları çeşitlilik göstermektedir. Çalışanların unvanları ile iş doyumları arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilemeyen çalışmalar olduğu gibi (Baykoca, 2012; Kılıç vd., 2013) çalışılan pozisyonun iş doyumunu üzerinde etkisi olduğunu savunan araştırmalara da fazladır. Çoban'ın (2017) kamu ve özel sektör çalışanları ile gerçekleştirdiği çalışmada, özel sektörde işveren statüsünde olan bireylerin iş doyumlarının, yönetici ve işçi statüsünde olan bireylere göre anlamlı biçimde daha yüksek olduğu belirlenmişken, kamu sektöründe ise istatistiki olarak anlamlı düzeyde bir farklılığa ulaşılamamıştır. Ghafoor'un (2012) üniversitelerde gerçekleştirdiği araştırmasında da profesörlerin iş doyumunu, diğer tüm çalışanların iş doyum düzeylerinden daha yüksek bulunmuştur. Diğer yandan Karagöz'ün (2016) ve Çakmak'ın (2016) çalışmalarında, idari yapılanmada alt konumlardaki çalışanların iş doyumunu, daha iyi koşullardaki çalışanlara göre daha yüksek çıkmıştır. Unvan ile iş doyumunu düzeyi arasındaki ilişkide beklenti, yetki ve sorumluluklar arttıkça iş doyumunun da artacağı yönünde olsa dahi, uygulamada durumun farklılaşabileceği anlaşılmaktadır. Ancak bu araştırmada Mersin Üniversitesi idari çalışanlarının, yönetsel hiyerarşide üst seviyelere çıkmalarının, iş doyumunu düzeylerini arttırdığı belirlenmiştir.

Katılımcıların iş doyumunu düzeyleri medeni durum değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Evli katılımcıların iş doyumunu düzeyleri, bekâr katılımcıların iş doyumunu düzeylerinden yüksektir. Bu durum, katılımcıların aile yaşantılarının, iş doyumunu üzerinde bir etkiye sahip olduğu biçiminde yorumlanabilir. Ayrıca evli çalışanların artan sorumluluk yüklerini, çalışma yaşamı sorumlulukları ile bir potada eriterek birlikte değerlendirdikleri ve bu durumu kendileri lehine bir üstünlük haline getirebildikleri yani evlilikle birlikte düzenli bir hayata geçilmiş olmasının çalışma yaşamı üzerinde de olumlu etkilere sahip olduğu söylenebilir.

Çalışanların medeni durumları ile iş doyumunu düzeyleri arasındaki ilişkinin konu edinildiği çalışma sonuçları arasında tutarlılık bulunmamaktadır. Bununla birlikte alanyazında evli çalışanların bekâr çalışanlara göre iş doyumlarının daha yüksek olduğu buna sebep olarak ise bireylerin evlendikten sonra artan sorumluluklarının yaptıkları işten daha fazla doyum elde etmelerinde etkili olduğu belirtilmektedir (Çoban, 2017). Benzer şekilde Şangar'a (2016) göre, bekâr çalışanların iş doyumunu düzeyleri evlendiklerinde olumlu biçimde farklılık göstermektedir. Emre'ye (2016) göre de evli çalışanların, bekâr ve boşanmış durumda olan meslektaşlarına nazaran iş doyumları daha yüksek düzeydedir.

Araştırmada katılımcıların iş yaşamında yalnızlık çekme konusunda ciddi sorunlar yaşamadıkları anlaşılmıştır. Katılımcılar büyük ölçüde maddelere katılmamak ile kararsız kalmak arasında bir düzeyde görüş belirtmişlerdir. İş yaşamında yalnızlık puanlarının görece düşük olması, idari çalışanların iş yaşamında yalnızlık konusunda yaygın bir sorunlarının olmadığını göstermektedir. Bazı maddelerde ortalamaların yükselmesi, belirli durumların veya duyguların sınırlı olarak yaşanabildiği biçiminde yorumlanabilir. İş yerinde dostluk anlayışının varlığı konusunda kararsız kalan idari çalışanlar, iş arkadaşları tarafından dışlanmadığını düşünmektedirler. Ayrıca baskı altında kaldığında destek gördüklerini düşünürlerken, diğer yandan çalışma arkadaşlarıyla bir kopukluk hissetmemektedirler.

Katılımcıların iş yaşamında yalnızlık puanları cinsiyete göre anlamlı bir farklılığın olmadığını göstermiştir. Başka bir ifadeyle idari çalışanların cinsiyeti, yalnızlık duygusu yaşamalarında etkili değildir. Konu ile ilgili alanyazında benzer sonuçlara ulaşıldığı gözlemlenmiştir. İYYÖ'yü geliştiren Wright (2005; 2006) iki çalışmasında, cinsiyet ile çalışma yaşamında yalnızlık arasında anlamlı bir ilişki olmadığını sonucuna ulaşmıştır. Yine Keser ve Karaduman'a (2014) göre cinsiyet değişkeni ile çalışma yaşamında yalnızlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Benzer bir sonuca Mercan ve diğerlerinin (2012) çalışmasında da ulaşılmıştır. Aslan Yılmaz ve Dönmez (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da çalışma yaşamında yalnızlık ile cinsiyet arasında bir ilişki belirlenmemiştir.

Araştırmada katılımcıların, çalışma yaşamında yalnızlık puanlarının meslekte geçirdikleri süre değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemiştir. Karakurt (2012) da çalışılan sürenin çalışma yaşamında yalnızlık üzerinde istatistiksel olarak herhangi bir etkisi bulunmadığını savunmaktadır. Bunun yanında, çalışma hayatında geçirilen süre değişkeni ile çalışma yaşamında yalnızlık arasında anlamlı ilişki olduğunu savunan araştırmalara da rastlanmaktadır. Keser ve Karaduman'ın (2014) çalışmasında yirmi yıldan fazla kıdeme sahip öğretmenlerin, beş-on yıl kıdeme sahip öğretmenlere göre daha fazla çalışma yaşamı yalnızlığı yaşadıkları belirlenmiştir. Mercan ve diğerleri (2012) tarafından yapılan çalışmada ise duygusal yoksunluk alt boyutu ile çalışma süresi arasında düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Kaplan'ın (2011) çalışmasında da kıdem değişkeni ile çalışma yaşamında yalnızlık düzeyi arasında anlamlı bir farkın olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların, İYYÖ puanlarının kadro unvanı değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir. Buna göre üst görev unvanında yer almayan idari çalışanlar, amirlerine göre daha fazla çalışma yaşamı yalnızlığı yaşamaktadırlar. Bununla birlikte Wright (2005) da istihdam şekilleri (employment status) ile çalışma yaşamında yalnızlık arasında önemli bir ilişki bulunmadığını ifade etmiştir. Benzer olarak Demirbaş'ın (2014), çalışanların unvanları ile çalışma yaşamı yalnızlığı arasındaki ilişkiye yönelik yaptığı çalışmada da anlamlı bir farka rastlanmamıştır.

Katılımcıların çalışma yaşamında yalnızlık puanları, medeni durum değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Buna göre, bekâr çalışanların, evli çalışanlara göre, ölçeğin geneli ve sosyal arkadaşlık alt boyutu puanları yüksektir. Bir başka ifadeyle bekâr çalışanlar, evli çalışanlara göre çalışma yaşamında daha fazla yalnızlık yaşamaktadırlar. Çalışma yaşamında yalnızlık konusunda, bekâr çalışanların evli çalışanlara kıyasla dezavantajlı olmaları, beklenen bir sonuç olarak görülebilir. Ayrıca çalışanların medeni durumlarına göre dağılımları da bunda etkide bulunmuş olabilir. Araştırmaya katılan evli çalışanların (207 çalışan), bekâr çalışanlara (70) göre sayıca fazla olması, bekâr çalışanların sosyalleşmelerinde sınırlayıcı bir etken haline gelmiş olabilir. Şöyle ki, medeni duruma göre çalışanların yaşamlarındaki öncelikli konuların farklılaşması nedeniyle, bekâr çalışanların sayıca az olmalarına bağlı olarak, benzer durumdaki çalışanlarla etkileşme olanakları, sayıca fazla olan evli çalışanlara göre daha sınırlı düzeyde olabilir. İlgili alanyazında bu araştırma bulgularını destekleyen çalışmalar bulunduğu gibi, farklı sonuçlara ulaşan çalışmalar da bulunmaktadır. Demirbaş ve Haşit (2016), çalışanların medeni durumları ile çalışma yaşamında deneyimledikleri yalnızlık düzeyi arasında kısmen anlamlı bir ilişki olduğunu ve hiç evlenmemiş olanların çalışma yaşamında evlilere göre kendilerini daha az yalnız hissettikleri, evlenip boşananların da hiç evlenmemiş olanlara göre çalışma yaşamında kendilerini daha az yalnız hissettiklerini belirlemişlerdir. Bakioğlu ve Korumaz'ın (2014) yaptıkları çalışmada da yine medeni durum ile çalışma yaşamı yalnızlığı arasında anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Çalışmada bekâr çalışanların, evli çalışanlara göre daha fazla çalışma yaşamı yalnızlığı yaşadığı ileri sürülmüştür. Yılmaz ve Aslan (2013) ise iş yaşamında yalnızlığın sosyal arkadaşlık alt boyutunda anlamlı bir fark belirlemişlerdir. Çalışmada bekâr çalışanların, evli çalışanlara göre daha fazla çalışma yaşamında yalnızlık yaşadığı belirlenmiştir. Karakurt'a (2012) göre de medeni durum ile çalışma yaşamında yalnızlık arasında, bekârların aleyhine anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Katılımcıların iş doyumunu ile çalışma yaşamında yalnızlıkları arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Diğer bir deyişle idari çalışanların çalışma yaşamında yalnızlık düzeyi arttıkça, iş doyumları azalmaktadır. Üniversite idari çalışanlarının iş yeri yalnızlığının, iş ve yaşam doyumunu üzerindeki etkisini lider üye etkileşimin aracılık rolü bağlamında ele alan Cindiloğlu, Polatçı, Özçalık ve Gültekin (2017), çalışma yaşamı yalnızlığı ile iş doyumunu arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Yine Wright'ın (2005) araştırmasında da çalışma yaşamında yalnızlık ile iş doyumunu arasında negatif yönlü bir ilişki belirlenmiştir. Tüm bu sonuçlar, iş yerinde yalnızlığı artan çalışanın iş doyumunun da düşeceğini göstermektedir.

Katılımcıların iş doyumunu ölçөгüne verdikleri yanıtlardan; çalışma yaşamında yalnızlık ölçөгü ile cinsiyet, kıdem, unvan, yaş ve medeni durum değışkenleri tarafından, içsel doyuma ilişkin varyansın % 32,4'ü; dışsal doyuma ilişkin varyansın % 29,8'i ve iş doyumuna ilişkin toplam varyansın % 34,4'ünün açıklamaştır. Başka bir ifadeyle çalışma yaşamında yalnızlık duygusu, iş doyumunun anlamlı yordayıcısıdır. Bu bakımdan çalışanların iş doyumunun konu edinildiğı durumlarda, çalışanlar arasındaki sosyal ilişkilerin dikkate alınması önemlidir.

Sonuç

Araştırmanın sonuçları şöyle sıralanabilir:

- Katılımcıların iş doyumunu düzeyleri orta ve üzeridir. Katılımcılar, başkaları için bir şeyler yapma ve vicdanına ters düşmeyen işler yapmayı iş doyumunu açısından diğer etkenlerden daha önemli görmekteşler.
- Kadın ve erkek katılımcıların iş doyumunu düzeyleri birbirine yakındır.
- Katılımcıların iş doyumunu konusundaki görüşleri, kıdemlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Kıdem arttıkça iş doyum düzeyinde de anlamlı bir farklılaşma olmaktadır.
- Katılımcıların iş doyumunu konusundaki görüşleri kadro durumlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Amir pozisyonundaki katılımcıların iş doyum düzeyleri, memur pozisyonundaki katılımcılardan yüksektir.
- Katılımcıların iş doyumunu, medeni durumlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Evli katılımcıların iş doyumunu, bekâr katılımcılara göre daha yüksek düzeydedir.
- Katılımcılar, çalışma yaşamlarında belirgin bir yalnızlık yaşamamaktadırlar.
- Katılımcıların çalışma yaşamındaki yalnızlık duygusu cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır.
- Katılımcıların, çalışma yaşamındaki yalnızlık duygusu kıdeme göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır.
- Katılımcıların çalışma yaşamındaki yalnızlık duygusu, çalışılan pozisyona göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır. Buna göre şef ve üzeri kadrolardaki katılımcılar, daha alt düzeydeki katılımcılara göre daha az duygusal yalnızlık yaşamaktadırlar. Başka bir deyişle memur kadrosundaki katılımcılar, daha üst kadrolardaki katılımcılardan sayıca fazla olmalarına karşın, daha çok duygusal yalnızlık yaşamaktadırlar.
- Katılımcıların İYYÖ geneli ve sosyal arkadaşlık alt boyutu konusundaki görüşleri, medeni duruma göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Buna göre evli çalışanlar, bekârlara göre iş yaşamında yalnızlık ve sosyal arkadaşlık konusunda daha az yalnızlık yaşamaktadırlar.
- Katılımcıların iş doyumunu ile çalışma yaşamında yalnızlık düzeyleri arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre, çalışanların çalışma yaşamında yalnızlık düzeyleri arttıkça, iş doyumları azalmaktadır.

Öneriler

Araştırma sonuçlarına dayalı öneriler, şöyle sıralanabilir:

- Elde edilen sonuçlara göre iş doyumunu düzeyini düşüren önemli öğeler, kariyer olanakları ve kendi kararını verme özgürlüğü konusundaki kısıtlılıklardır. Bu bağlamda yönetici iradenin görevde yükselme ve atamalarda liyakati göz önünde bulundurarak kararlar almasının ve yönetim kademesinin en alt düzeyinden başlamak üzere, astlara idari iş ve işlemlerde daha geniş hareket alanlarının sağlanması yönünde düzenleme ve uygulamalara gidilmesinin, iş doyumuna olumlu etkileri olacaktır.
- Ücret düzeyi ile ilgili olarak algılanan yetersizlik de iş doyumunu olumsuz etkilemekte olup, çözüm boyutunda daha makro düzeyde bir takım ekonomi-politik değışimleri gerektirmektedir. Bununla birlikte, bütçe koşulları elverdiği ölçüde ilgili mevzuatta öngörülen, döner sermaye ve

ikinci öğretim gelirleri gibi parasal olanakların idari çalışanlar için de kullanılmasının olumlu yansımaları olacaktır.

- Araştırmanın bir diğer boyutu olan çalışma yaşamında yalnızlık olgusuna ilişkin olarak çalışma ortamında arkadaşlığı pekiştirici, hiç kimsenin kendisini dışlanmış hissetmeyeceği biçimde kapsayıcı nitelikte, çalışanların bir arada ve nitelikli zaman geçirmesini sağlayacak sosyal ve kültürel ortamlar sağlanması önemlidir.
- İş yaşamında yalnızlığa neden olarak düşünölebilecek günlük yaşam gerilimini en aza indirmek adına idari çalışanlara yönelik olarak, stresle başa çıkma ve öfke yönetimi gibi konularda hizmet içi eğitim etkinlikleri düzenlenebilir.
- Çalışma yaşamında yalnızlık ve iş doyumunu ilişkisinin, akademik çalışanlar bağlamında ele alınması da önemli sonuçlar sunacaktır.

Etik Beyan

“İş Doyumu ve Çalışma Yaşamında Yalnızlık: Mersin Üniversitesi İdari Çalışanlarına İlişkin Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış, daha önce bir kaynakta veya bilimsel toplantıda yayımlanmamıştır. Araştırmada etik ilkelere uyulduğunu gösteren 08.03.2016 tarihli 2016/06 karar sayılı “MEÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Etik Kurul” kararı alınmıştır.

Kaynakça

- Al, D. A. (2016). *Kısmi zamanlı çalışanlarla tam zamanlı çalışanların bireysel performans düzeylerinde iş tatmininin rolü* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Aksu, N. (2012). İş tatmininin demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Polis Bilimleri Dergisi*, 14(1), 59-80.
- Aslan Yılmaz, D. ve Dönmez, A. (2013). İş doyumunu tayin eden bazı psikolojik ve demografik değişkenler. *Türk Psikoloji Yazıları*, 16(31), 91-97.
- Bakioğlu, A. ve Korumaz, M. (2014). Öğretmenlerin okulda yalnızlıklarının kariyer evrelerine göre incelenmesi. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 39, 25-54.
- Baycan, A. F. (1985). *An analysis of the several aspects of job satisfaction between different occupational groups* (Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Baykoca, Z. (2012). *Üniversitelerde idari personelin iş doyumlarına ilişkin algıları (Gazi Üniversitesi örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Chung, E. K., Jung, Y. ve Sohn Y. W. (2017). A moderated mediation model of job stress, job satisfaction, and turnover intention for airport security screeners. *Safety Science*, 98, 89-97.
- Cindiloğlu, M., Polatçı, C., Özçalık, F. ve Gültekin, Z. (2017). İş yeri yalnızlığının iş ve yaşam tatminine etkisi: Lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *Ege Akademik Bakış*, 17(2), 191-200.
- Çakmak, B. (2016). *Biçimsel örgütlerde iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine bir araştırma: Aras kargo örneği* (Yüksek Lisans Tezi). KTO Karatay Üniversitesi, Konya.
- Çelik, V. (1987). *Teknik öğretmenlerin iş doyumсуzluđu ve öğretmenlikten ayrılmalarına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çetin, A. ve Alacalar, A. (2016). İş yaşamında yalnızlığı yordamada kişilik özellikleri ile algılanan sosyal ve örgütsel desteğin rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(27), 193-216.
- Çoban, F. (2017). *Kamu ve özel kurumlarda çalışan kişilerin mesleki doyum ve yaşam doyumlarının karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul.
- Dedebalı, K. (2010). *Hizmetiçi eğitimin emniyet teşkilatında görevli personelin iş doyum ve performanslarına etkileri (İstanbul ili örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Demir, A. (1990). *Üniversite öğrencilerinin yalnızlık düzeylerini etkileyen bazı etmenler* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Demirbaş, B. (2014). *İş yerinde yalnızlığın işten ayrılma niyetine etkisinin belirlenmesine yönelik bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, Bilecik.
- Demirbaş, B. ve Haşit, G. (2016). İş yerinde yalnızlık ve işten ayrılma niyetine etkisi: Akademisyenler üzerine bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 137-158.
- Devlet Memurları Kanunu, 657 (1967).
- Doğan, T., Çetin, B. ve Sungur, M. Z. (2009). İş yaşamında yalnızlık ölçeği türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10(4), 271-277.
- Duy, B. (2003). *Bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı grupla psikolojik danışmanın yalnızlık ve fonksiyonel olmayan tutumlar üzerine etkisi* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Emre, G. (2016). *İş tatmini ve örgütsel bağlılık etkileşimi: İstanbul ili lojistik firmaları çalışanları üzerine bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.

- Elyas, S. (2016). *Çalışan memnuniyetinin sağlanmasında örgütsel etmenlerin rolü: Bir özel hastaneye ilişkin araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Ernst, J. M. ve Cacioppo, J. T. (1999). Lonely hearts: Psychological perspectives on loneliness. *Applied & Preventive Psychology*, 8, 1-22.
- Gierveld, J. J., Tilburg, T. ve Dykstra, P. A. (2006). Loneliness and social isolation. İçinde A. Vangelisti ve D. Perlman, (Edt.). *Cambridge Handbook of Personal Relationships* (ss. 485-500). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ghafoor, M. M. (2012). Role of demographic characteristics on job satisfaction. *Far East Journal of Psychology & Business*, 6(1), 30-45.
- Gumpert, D. E. ve Boyd, D. P. (1984). The loneliness of the small-business owner. *Harvard Business Review*, November-December, 18-24.
- Gündüz, B., Çapri, B. ve Gökçakan, Z. (2013). Mesleki tükenmişlik, işle bütünleşme ve iş doymu arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 29-49.
- Gündüz Orhaner, G. (2016). *Banka çalışanlarının iş doymu ve iş doymununun örgütsel bağlılığa etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Hellman, C. M. (1997). Job satisfaction and intent to leave. *The Journal of Social Psychology*, 137(6), 677-689.
- İmamoglu, S. (2008). *Genç yetişkinlikle kişilerarası ilişkilerin cinsiyet, cinsiyet rolleri ve yalnızlık algısı açısından değerlendirilmesi* (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kaplan, M. S. (2011). *Öğretmenlerin iş yerinde yalnızlık duygularının okullardaki örgütsel güven düzeyi ve bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Karaduman, M. (2013). *İş yaşamında yalnızlık algısının örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilişkisi ve öğretmenler üzerinde bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Karagöz, Ö., S. (2016). *T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Konya ili çalışanlarının iş doymu düzeylerinin demografik özellikler açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Karakurt, A. (2012). *Öğretmenlerin iş yerinde yalnızlık düzeyinin örgütsel destek ve bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Kaymaz, K., Eroğlu, U. ve Sayılar, Y. (2014). Effects of loneliness at work on the employees' intention to leave. *İş, güç Endüstri İlişkileri ve İnsan kaynakları Dergisi*, 16(1), 38-53.
- Keser A. ve Karaduman, M. (2014). İş yaşamında yalnızlık algısının örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilişkisi ve öğretmenler üzerinde bir araştırma. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(7), 178-197.
- Khalid, K., Salim, H. M., Loke, S. ve Khalid, K. (2011). Demographic profiling on job satisfaction in Malaysian utility sector. *International Journal of Academic Research*, 3(4), 192-198.
- Kılıç, S. ve Gümüşeli, A. İ. (2010). İstanbul ili vakıf üniversitelerine bağlı meslek yüksekokullarında görevli öğretim elemanlarının iş doymu düzeyleri. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39(2), 290-309.
- Kılıç, S., Tanrıku, T. ve Uğur, H. (2013). Devlet okullarında görev yapan öğretmenlerin iş doymu ve sosyal karşılaştırma düzeylerinin incelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, 10(1), 760-779.
- Korkki, P. (2012, 28 Ocak). Building a bridge to a lonely colleague. *The New York Times*. Erişim adresi: <http://www.nytimes.com/>
- Lam, W. L. ve Lau, C. D. (2012). Feeling lonely at work: Investigating the consequences of unsatisfactory workplace relationships. *The International Journal of Human Resource Management*, 23(20), 4265-4282.
- Lopata, H. Z. (1969). Loneliness: forms and components. *Social Problems*, 17(2), 248-262.
- Martin, U. ve Schinke, P. S. (1998). Organizational and individual factors influencing job satisfaction and burnout of mental health workers. *Social Work in Health Care*, 28(2), 51-62.
- McCann, D. R. (2001). *A study of job satisfaction among directors of classified personnel in merit (civil service) systems in California public school districts, county offices of education, and community college districts* (Doktora tezi). Berne Üniversitesi, PA, ABD.
- Mercan, N., Oyur, E., Alamur, B., Gül, S. ve Bengül, S. (2012). İşyeri yalnızlığı ve sosyal fobi arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 213-226.
- Mertoğlu, S. (2013). *Gülhane Askeri Tıp Fakültesi Eğitim Hastanesi'nde çalışan sağlık personelinin tükenmişlik ve iş doymu düzeylerini etkileyen etmenlerin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Oğuz, E. ve Kalkan, M. (2014). Öğretmenlerin iş yaşamında algıladıkları yalnızlık ile sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişki. *İlköğretim Online*, 13(3), 787-795.
- Ölçüm, D. (2015). *Okul yöneticilerinin karar verme stillerinin öğretmenlerin iş doymuna etkisi (Sakarya ili örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Parsak, G. (2010). *Örgütlerde yabancılaşma ve iş tatmini ilişkisi: Çukurova Üniversitesi çalışanları üzerinde bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Peng, J., Chen, Y., Xia, Y. ve Ran, Y. (2017). Workplace loneliness, leader-member exchange and creativity: The cross-level moderating role of leader compassion. *Personality and Individual Differences*, 104, 510-515.
- Peplau, L. A. (1985). Loneliness research: Basic concepts and findings. İçinde I. G. Sarason ve B. R. Sarason (Edt.). *Social Support: Theory, Research and Applications* (ss. 268-286) içinde. Washington: University of Washington, USA.
- Peplau, L. A. ve Perlman, D. (1982). Perspectives on loneliness. İçinde L. A. Peplau ve D. Perlman (Edt.). *Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research and Therapy* (ss. 1-18) New York: A Wiley Interscience Publication.

- Perlman, D. ve Peplau, L. A. (1981). Toward a social psychology of loneliness. İçinde S. Duck ve R. Gilmour (Edt.). *Personal Relationships in Disorder* (ss. 31-56). London: Academic Press.
- Rokach, A. ve Brock, H. (1998). Coping with loneliness. *The Journal of Psychology*, 132(1), 107-127.
- Russel, D., Peplau, L. A. ve Ferguson, M. L. (1978). Developing a measure of loneliness. *Journal of Personality Assessment*, 42(3), 290-294.
- Sariboğa, M. (2017). *Nepotizmin örgütsel bağlılık ve iş doyumuna etkisi ve otel çalışanları üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Doğuş Üniversitesi, İstanbul.
- Saygılı, M. ve elik, Y. (2011). Hastane alışanlarının çalışma ortamlarına ilişkin algıları ile iş doyumunu düzeyleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 14(1), 39-71.
- Subulan, E. (2015). *Örgütlerde yaşanan kişilerarası çatışmaların çalışanların iş doyumunu üzerine etkisi ve bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Şangar, Z. (2016). *İş doyumunu ve yaşam kalitesi: Akademik personel üzerinde bir alışma* (Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Şişman, M. ve Turan, S. (2004). Bazı örgütsel değişkenler açısından çalışanların iş doyumunu ve sosyal-duygusal yalnızlık düzeyleri. *Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 117-128.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics (sixth ed.)*. Boston: Pearson.
- Tabanlı, E. (2016). The relationship between teachers' job satisfaction and loneliness at the workplace. *Eurasian Journal of Educational Research*, 66, 263-280.
- Tabanlı, E. ve Korumaz, M. (2014). İl eğitim denetmenlerinin iş yerinde yalnızlıklarının incelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, (15), 31-40.
- Ünverdi, D. (2016). *Okul yöneticilerinin etik liderlik davranışlarının öğretmenlerin iş doyumunu ile ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Zirve Üniversitesi, Gaziantep.
- Weiss, D. J., Dawis, R. V., England, G. W. ve Lofquist, L. H. (1967). *Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire. Minnesota studies in vocational rehabilitation: xxii*. Washington DC, US: University of Minnesota.
- Wright, S. L. (2005). *Loneliness in the workplace* (Doktora Tezi). University of Canterbury, Christchurch.
- Wright, S. L., Burt, C. D. B. ve Strongman, K. T. (2006). Loneliness in the workplace construct definition and scale development. *New Zealand Journal of Psychology*, 35(2), 59-68.
- Wright, S. L. (2007). The experience of loneliness in organizational settings. İçinde R. L. Morrison, ve S. L. Wright (Edt.). *Friends and Enemies in Organizations: A Work Psychology Perspective* (ss. 10-31). Londra: Palgrave Macmillan.
- Yakut, S. (2016). *Öğretmenlerde yabancılaşma, yalnızlık ve dindarlık ilişkisi: Polatlı örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Yıldız, Ö. (2010). *İzmir il merkezindeki mesleki ve teknik liselerde çalışan öğretmenlerin iş doyum düzeyleri* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Yılmaz, E. ve Aslan, H. (2013). Öğretmenlerin iş yerindeki yalnızlıkları ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Pegem Journal of Education & Instruction*, 3(3), 59-69.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the relationship between employees' sense of loneliness and organizational job satisfaction is discussed. Loneliness can be an indicator of organizational problems as well as individual for a social entity. Failure to establish healthy communication channels among employees is one of the important reasons why employees experience a sense of loneliness. Although the socialization are examined theoretically, it is not possible to distinguish between loneliness in daily life and loneliness in the workplace. Even if they establish healthy and satisfying social relationships during the times when employees are out of working time, they may feel lonely in the workplace. In this respect, loneliness in the workplace is one of the emotional situations experienced by the employee while working.

Job satisfaction refers to the level of meeting employees' expectations from working life. Job satisfaction shows the level of satisfaction related to the work done by the individual, where psychological, physiological and environmental factors are determinant (Şişman & Turan, 2004). Job satisfaction varies continuously according to time and individuals. Job satisfaction is influenced by individual and organizational factors such as the age of the individual, educational status, marital status, title, seniority, or the nature of the job studied, the form of management, the working environment and the remuneration policy.

Loneliness is a subjective life situation arising from the lack of social relations. Loneliness in working life is about social relations in organizations. Universities are organizations where social relations come to the fore. The phenomenon of loneliness in working life can reduce the quality of life of those who work at an individual level, as well as indirectly affect the quality of education provided at universities. Determining the loneliness of administrative employees in public institutions such as universities is a requirement in this context.

This research aims to determine the relationship between loneliness and job satisfaction levels in the working life of administrative staff working in Mersin University. In this regard, the study was designed in accordance with the relational screening model. In the study, the relationship between the level of loneliness experienced by administrative workers in working life and job satisfaction was determined based on quantitative descriptions. The working group of the research consists of 279 administrative staff in the general administrative services class working at Mersin University. Data collection tool consisting of three parts. In the first part, it consists of the expressions of "personal information" aiming to determine the individual characteristics of the participants. In this section, items aiming to determine gender, age, seniority, educational status, marital status, title and staff unit are included.

In order to determine the loneliness levels of the participants in the working life, the "Loneliness in Business Scale" [ISS] was developed by Wright, Burt and Strongman (2006) and adapted to Turkish by Doğan, Çetin and Sungur (2009). The "Minnesota Job Satisfaction Scale" (MIDS) developed by Weiss, Dawis, England and Lofquist (1967) and adapted to Turkish by Baycan (1985) was used to determine the opinions of the participants on job satisfaction. In the research, frequency, percentage and average statistics, which are descriptive analysis techniques, were used to determine the opinions of the participants about job satisfaction and loneliness in business life.

Whether the opinions of the participants differed according to gender and marital status was determined by the t-test technique, and by variance analysis techniques whether they differed according to their seniority and educational status. The correlation analysis technique between the job satisfaction scale scores of the participants and the loneliness scale scores in the working life was also used, and regression analysis technique was used to determine the level of loneliness levels of the participants in the work life. The interpretation of the findings was based on the $p < .05$ significance level.

Job satisfaction levels of the participants are medium and above. Participants consider doing things for others and doing things that are not contrary to their conscience in terms of job satisfaction. The opinions of the participants about the overall and sub-dimensions of job satisfaction do not differ significantly according to the gender variable. Job satisfaction levels of female and male employees are close to each other. Participants' opinions on job satisfaction differ significantly according to their seniority. Participants with more than 20 years of seniority have higher job satisfaction levels than participants with 0-9 years of seniority, which can be counted at the beginning of their professional life. Participants' opinions on job satisfaction differ significantly according to their positions. Job satisfaction levels of the participants in the supervisor position differ significantly from the participants in the civil servant position, and the job satisfaction of the supervisors is higher. In other words, there is a close relationship between job satisfaction and professional career steps, and superiority is in favor of superiors in this relationship.

The opinions of the participants in overall and sub-dimensions of job satisfaction differ significantly according to their marital status. Married participants' overall satisfaction, external satisfaction, and overall job satisfaction scores are higher than single participants. The fact that the opinions of the participants about the emotional deprivation sub-dimension of the ISSL at the levels of "disagree" and "stay indecisive" show that Mersin University administrative staff do not experience significant emotional deprivation.

Opinions of the participants on all of the sub-dimensions and sub-dimensions did not differ significantly according to gender. Opinions of the participants about the overall SUM and sub-dimensions do not differ significantly according to their seniority years. Opinions of the participants about the overall SUM and emotional deprivation sub-dimension differ significantly according to the position studied. Accordingly, the participants who work at the supervisor level in the chief and above staff experience less emotional loneliness than the participants at the lower level. In other words, those who work as civil servants are more emotionally lonely, although they are more numerous than their managers.

On the other hand, the opinions on the sub-dimension of İYYÖ social friendship do not differ significantly. In other words, the fact that the participants have the status of supervisors or officers does not differentiate their views on social friendship. Opinions of the participants on the emotional deprivation of SES do not differ significantly according to their marital status. In other words, married and single participants experience similar situations in terms of emotional deprivation. However, the opinions of the participants on the overall SRS and social friendship sub-dimension differ significantly depending on the marital status. Accordingly, married workers experience less loneliness in business life

and social friendship than singles. There is a negative relationship between the job satisfaction of the participants and their loneliness in working life. Accordingly, as the level of loneliness in the working life of the employees increases, their job satisfaction decreases. Loneliness levels of the participants are a significant predictor of their job satisfaction levels. Accordingly, 34.4% of the variance related to job satisfaction is explained by the loneliness scale in the working life and the variables of gender, seniority, title, age, marital status and staff unit.

Ortaokul Öğrencilerinin Okul Doymu İle Yaşam Doymuları Arasındaki İlişki: Umudun Aracı Rolünün İncelenmesi¹

Faruk Caner YAM² ve Hatice KUMCAĞIZ³

Öz

Bu araştırmada ortaokul öğrencilerinin okul doymu ve yaşam doymu arasındaki ilişkide umudun aracı rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, 2018-2019 eğitim öğretim yılında Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki bulunan bir ildeki üç farklı ortaokulda öğrenim gören 105 kız ve 106 erkek öğrenciden oluşturmaktadır. Çalışmanın verilerinin toplanmasında Çocuklar İçin Kapsamlı Okul Doymu Ölçeği, Çocuklar İçin Yaşam Doymu Ölçeği ve Çocuklar İçin Umudun Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi, yapısal eşitlik modellemesi ve doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre ortaokul öğrencilerinin okul doymu düzeyleri cinsiyete göre erkek öğrencilerin lehine anlamlı olarak farklılaşmıştır. Diğer açılardan öğrencilerin umut ve yaşam doymu düzeyleri, cinsiyet değişkenine göre olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmamıştır. Çalışmada ortaokul öğrencilerinin umut ve yaşam doymu puanları sınıf düzeyi değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşırken, okul doymu puanları sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmamıştır. Yapılan yapısal eşitlik modellemesinde ortaokul öğrencilerinin okul doymu ve yaşam doymu arasındaki ilişkide umudun kısmi aracılık rolüne sahip olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonucun ortaokul öğrencilerin yaşam doymularının artırılması çalışmalarında kullanılabileceği düşünülmektedir. Ayrıca araştırmada elde edilen bulguların ileride bu alanda yapılacak olan araştırmalar için bir temel oluşturacağı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Aracılık etkisi, Ortaokul öğrencileri, Okul doymu, Umudun, Yaşam doymu

The Relationship Between Secondary School Students' School Satisfaction and Life Satisfaction: Examining the Mediating Role of Hope

Abstract

In this study, it is aimed to examine the mediating role of hope in the relationship between secondary school students' school satisfaction and life satisfaction. The study group of the research consists of 105 female and 106 male students studying at three different secondary schools in a city in the Middle Black Sea Region in the 2018-2019 academic year. Comprehensive School Satisfaction Scale for Children, Life Satisfaction Scale for Children and Life Satisfaction Scale for Children were used to collect the data of the study. Independent sample t-test, one way variance analysis, structural equation modeling and confirmatory factor analysis were used in the study. According to the findings of the study, school satisfaction levels of secondary school students differed significantly in favor of male students according to gender. Hope and life satisfaction levels of students did not differ significantly according to gender. The hope and life satisfaction scores of secondary school students differed significantly according to the grade level variable. In the structural equation modeling, it was determined that hope has a partial mediating role in the relationship between secondary school students' school satisfaction and life satisfaction. It is thought that this result can be used in studies to increase the life satisfaction of secondary school students. In addition, it can be stated that the findings obtained in the research will form a basis for future research in this field.

Key Words: Hope, Mediating effect, Secondary school student, School satisfaction, Life satisfaction

Atıf İçin / Please Cite As:

Yam, F. C. ve Kumcağız, H. (2020). Ortaokul öğrencilerinin okul doymu ile yaşam doymuları arasındaki ilişki: Umudun aracı rolünün incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2113-2130.

Geliş Tarihi / Received Date: 15.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 07.09.2020

¹ Bu çalışma 26-28 Ekim tarihinde Ondokuz Mayıs Üniversitesi bünyesinde düzenlenen Uluslararası 100. Yıl Eğitim Sempozyumu'nda sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

² Öğr. Gör. - Gaziosmapaşa Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksekokulu, farukcaner.yam@gop.edu.tr
ORCID:0000-0001-8392-9576.

³ Doç. Dr. - Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, haticek@omu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0165-3535

Giriş

Okullar, öğrencilere bilişsel, duyuşsal ve davranışsal açıdan eğitim ve öğretim yaşantıları sunan kurumlardır (Çengel, Totan ve Çöğmen, 2017, s. 182; Yıldız ve Kutlu, 2015, s. 335). Bireyin okulda edinmiş olduğu bilgi ve beceriler, arkadaşları ve öğretmenleriyle kurduğu ilişkinin kalitesi çocuğun tüm yaşam alanları üzerinde önemli rol oynamaktadır (Karababa, Oral ve Dilmaç, 2018, s. 168). Kurulan bu ilişkinin kaliteli olması, iyi arkadaşlıklar geliştirilmesi ve okul ile ilgili yaşantılarının olumlu olması, çocuğun okula karşı olumlu duygular geliştirmesine katkı sağlamaktadır (Yıldız ve Kutlu, 2015, s. 337). Bu süreçte okul içi ilişkilerden ve okuldaki olumlu ve olumsuz yaşantılardan etkilenen bir kavram olan okul doymu karşımıza çıkmaktadır (Huebner ve Alderman, 1993, s. 73). Okul doymu, çocuğun okulun tüm yaşantılardan zevk alabilme ve okulda bulunduğu süre içerisinde kendisini iyi hissetme düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Huebner, 1994, s. 151). Ayrıca okul doymu, öğrencilerin okulda geçirdikleri deneyimlerine ilişkin bilişsel ve duygusal değerlendirmelerini de içermektedir (Baker, Dilly, Aupperlee ve Patil, 2003, s. 208; Verkuyten ve Thijs, 2002, s. 210). Öğrencilerin okul doymuları üzerinde olumlu okul iklimi (King vd., 2006, s. 282; Suldo, Thalji-Raitano, Hasemeye, Gelleyve Hoy, 2013, s. 570), okuldaki sosyal destek (Baker, 1998), destekleyici öğretmen ve akran davranışlarının (Huebner ve Alderman, 1993, s. 79; Tian, Liu, Huang ve Huebner, 2013, s. 360) etkili olduğu bilinmektedir. Diğer taraftan okul doyumunun yüksek olması öğrencilerin okul başarıları, okula devam düzeyleri, psikolojik iyi oluşları ile okul içi davranışsal sorunların görülme sıklığı üzerinde etkisi bulunmaktadır (King, Huebner ve Suldo, 2006, s. 293; Telef, 2014, s. 488; Verkuyten ve Thijs, 2002, s. 225; Zullig vd., 2009, s. 140). Ayrıca okul doymu, genel yaşam doyumunun önemli bir boyutunu oluşturmaktadır (Tian, Chen ve Huanber, 2014, s. 368). Öğrencilerin okul temelli yaşantılardan doyum sağlaması, onların bütün yaşantıları üzerinde etkili olabilmektedir (Kalaycı ve Özdemir, 2013, s. 300). Çünkü okul çağı ergen ve çocukların özellikle okul yaşamlarına ilişkin bilişsel yargıları (okul iklimi, arkadaş ve öğretmen ilişkilerin vb. yaşantılara ait değerlendirmeleri) yetişkin bireylere kıyasla, yaşam doymuları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır (Huebner, Laughlin, Ash ve Gilman, 1998, s. 127; Valera vd., 2017, s. 492). Çünkü yaşam doymu bireyin tüm yaşam alanlarına ilişkin değerlendirmeleri barındırdığından dolayı, zamanının büyük bir bölümünü okullarda geçiren öğrencilerin okul doyum düzeylerinin yaşam doymuları üzerinde büyük etkisi olması beklenen bir durumdur (King vd., 2006, s. 293). Dolayısıyla okul doymu yüksek olan öğrencilerin, genel yaşam doyum düzeylerinin de yüksek olacağı ifade edilmektedir (Karababa vd., 2018, s. 273; Lewis, Huebner, Malone ve Valois, 2011, s. 257).

Yaşam doymu, bireyin tüm hayatı ile ilgili yapmış olduğu öznel değerlendirmeleri içeren bir kavramdır (Diener ve Lucas, 1999, s. 217). Diğer bir ifade ile yaşam doymu, bireylerin aile, sosyal çevre, okul, iş ve sosyal ilişkileri gibi yaşamındaki tüm alanlara yönelik bilişsel yargılarıdır (Diener ve Diener, 1995, s. 659; Appleton ve Song, 2008, s. 2330; Suldo, Riley ve Shaffer, 2006, s. 577). Başka bir ifade ile yaşam doymu, bireyin beklentileri ile içinde bulunduğu koşulları kıyaslayarak elde ettiği memnuniyet düzeyidir (Myers ve Diener, 1995, s. 13). Yaşam doymu bireylerin öznel iyi oluşlarını bir bileşeni oluşturmaktadır (Diener, 1984, s. 562). Öznel iyi oluş ise bireyin mutluluk alanı ile ilgili önemli bir psikolojik faktördür (Diener ve Lucas, 1999, s. 221). Bu nedenle bireylerin aile, okul, iş ve benzeri yaşam alanlarından elde edecekleri doymular, onların mutlulukları üzerinde oldukça etkili olmaktadır (Diener, 2000, s. 39). Yüksek yaşam doyma sahip bireylerin mesleki ve fiziksel yeterliklerinin daha iyi olduğu (Lyubomirsky ve vd., 2005, s. 127), daha fazla olumlu sosyal ilişkiler geliştirdikleri (Lewis vd., 2011, s. 252) ve daha sağlıklı bireyler oldukları bilinmektedir (Diener ve Lucas, 1999, s. 215). Bireylerin hayatlarında bu denli önemli olan yaşam doymu, ergenlerin hayatlarında da önemli bir yere sahiptir (Huebner, Suldo, Smith ve McKnight, 2004, s. 84). Okul çağındaki ergen ve çocukların arkadaş, okul, öğretmen gibi alanlardaki memnuniyet düzeyleri de yaşam doymularına büyük katkılar sağlamaktadır. Fakat ergenlerin yaşam doymuları ile ilgili yapılan araştırmaların, yetişkinler ile ilgili yapılan çalışmalardan oldukça az olduğu göze çarpmaktadır (Huebner vd., 2005, s. 19). Ergenlerle yapılan çalışmaların sayısı az olmasına rağmen yaşam doyumunun, ergenlerin tüm yaşam alanlarındaki uyum düzeyleri üzerinde etkili olan bir faktör olarak ifade edilmektedir (McKnight, Huebner ve Suldo, 2002, s. 681). Diğer açıdan ilk ergenlik dönemlerindeki bireylerin yaşam doyum düzeylerinin, çocukluk dönemlerine ve ergenliğin son dönemlerine göre daha düşük olduğunu gözlenmektedir (Chang, Chang, Stewart ve Au, 2003, s. 185; Ullman ve Tatar, 2001, s. 453). Bu duruma, ergenlerin içinde buldukları gelişim döneminin getirmiş olduğu zorlukların neden olabileceği ifade edilmektedir (Leung ve Leung, 1992, s. 660). Ergenlik dönemindeki bireyler, diğer dönemlere kıyasla olumsuz duyguların daha sık ve yoğun hissetmekte ve kimlik kazanımı ile ilgili bazı sorunlar yaşayabilmektedir (Dew ve Huebner, 1994, s.191; Goldbeck, Schmitz, Besier, Herschbach ve Henrich, 2007, s. 973). Bundan dolayı alan yazında ergenlerin yaşam doymularının desteklemesi gerektiği

ifade edilmektedir (Suldo ve Huebner 2004, s. 99). Bu bilgiyi destekleyen bir araştırmada, yaşam doyumunu yüksek olan ergenlerin daha az depresyon yaşadıkları ve benlik saygılarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Gilman ve Huebner, 2006, s. 315). Yani yaşam doyumunun, ergenleri stresli yaşam olaylarına karşı koruma görevi üstlendiği görülmektedir (Saha, Huebner, Hills, Malone, Valois, 2012, s. 247). Diğer taraftan alan yazında yapılan çalışmalarda yaşam doyumunu yüksek öğrencilerin okula devam etme sıklıklarının yüksek olduğu ve okulla ilgili olumlu tutumlara sahip oldukları (Suldo ve Shaffer, 2008, s. 64), okul doyumlarının daha yüksek olduğu (McCabe, Bray, Kehle, Theodoreve Gelbar, 2011, s. 188), okula yönelik duygusal ve akademik uyumlarının daha iyi olduğu (Huebner, vd., 2004, s. 90; Tolan ve Larsen, 2014, s. 507) sonucuna ulaşılmışlardır. Kuramsal bilgiler ve yapılan araştırmaların bulguları ergenlerin okul doyumları ile yaşam doyumları arasında karşılık olarak pozitif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Ancak, yaşam doyumunun teorik alt yapısı incelendiğinde okul doyumunun yaşam doyumunu bir bileşeni olarak açıklandığı görülmektedir (Diener, 2000, s. 38; Tian vd., 2014, s. 367). Bu nedenle mevcut araştırma kuramsal yapıya bağlı kalınarak sürdürülmüştür.

Umut, bireyin yaşamış olduğu dünyaya ilişkin duymuş olduğu güven ve içinde bulunduğu hayatın yaşamaya değer olarak görülmesi ve geleceğine olumlu bir bakış açısı taşıması olarak tanımlanmaktadır (Zournazi, 2004, s. 29; Teltey, 2010, s. 43). Diđer açıdan umut geleceğe dair olumlu beklentiler geliştirme ve ileriki yaşamına dair pozitif amaçlar belirlemeyi içeren bir kavramdır (Snyder, 2000, s. 15). Umut kavramı belirli bir hedefe ulaşma isteği ve çabasını içermektedir (Snyder ve Lopez, 2007, s. 329). Çünkü Snyder'e (2000) göre umut sadece bir duygu değildir, aynı zamanda bireyin bilişsel ve motivasyonel süreçlerinin etkileşimden oluşan bir yapıdır. Diđer bir ifade ile umut bireylerin ulaşılabilir hedefler belirleyip, bu hedeflere ulaşmak için yollar oluşturabilme kapasitesini de yansıtılmaktadır (Snyder, Harris, Anderson, Holleran ve Irving, 1991, s. 579-581). Bireylerde umut düzeyinin yüksek olması yaşam kalitelerini, iř hayatlarını, eğitim hayatlarını ve akademik yılmazlıklarını, sınav başarılarını olumlu yönde etkilediği ifade edilmektedir (Snyder, Cheavens ve Sympson, 1997, s. 111, Snyder, 2005, s. 79; Tarhan ve Bacanlı, 2016, s. 573). Bundan dolayı umut kavramı, okul ortamında bulunan öğrencilerin geleceğe yönelik ulaşmak istedikleri akademik hedefler oluşturması ve bu yönde çaba göstermeleri açısından önemli bir faktördür (Snyder vd., 1991, s. 579). Umut düzeyi yüksek olan ve geleceğe yönelik umut besleyen ergenlerin okul başarısızlıklarında veya hayatlarında karşılaşabilecekleri olumsuzluklara karşı daha dayanıklı oldukları ifade edilmektedir (Kemer ve Atık, 2005, s. 909).Diđer bir ifade ile umutlu olmak bireyleri koymuş oldukları hedeflere ulaşmada onları tetikleyen bir faktör ve hayatlarındaki tüm alanlarda (okul, iř, sağlık, vb.) karşılaşabilecekleri olumsuzluklara karşı bir psikolojik kalkan görevi görmektedir (Carr, 2011, s.61; Snyder vd., 1997, s. 580; Snyder, 2002, s.271). Ergenlerin akademik başarı, okul faaliyetlerine katılım, okula, akranlarına ve öğretmenlerine karşı olumlu tutumlar geliştirmeleri umutlu ile pozitif ilişkili süreçlerdir (Curry, Snyder, Cook, Ruby ve Rehm, 1997, s. 1261; Snyder, 2002, s. 254). Sıralanan bu faktörler incelendiğinde, bunların okul doyumunu ile ilişkili olduğu görülmektedir. Diđer bir ifade ile ergenlerin okul doyumları, umut düzeyleri üzerinde etkili olabilen bir faktör olduğu dikkati çekmektedir. Diđer taraftan yaşam doyumunu ile umut arasındaki ilişkiyi konu alan çeşitli çalışmalarda ergenlerin umut düzeyleri ile yaşam doyumları arasında pozitif ilişkinin olduğu görülmüştür (Cotoon-Bronk ve vd., 2009, s. 500-510; Merkař ve Brajřa-Žganec, 2011, s. 499-514; Valle, vd., 2006, s. 393-406). Ayrıca alan yazında ergenlerin anne-babaya bağlılık ile olumsuz ergen davranışları (Padilla-Walker, Hardy ve Christensen, 2011, s. 853-879), travma sonrası stres tepkileri ve benlik saygısı (Zhou,Wu ve Zhen, 2018, s. 32-45), sosyal destek ve iyi oluř (Yarcheski, Mahon ve Yarcheski, 2001, s. 163-181), mükemmeliyetçilik ve depresyon düzeyleri (Ashby ve vd., 2011, s. 131-139), ergen intiharı ve depresyon düzeyi (Kwok ve Gu, 2019, s. 635), akademik başarı ve öz sayđı (Aydın, Sarı ve şahin, 2014, s. 20-30) değişkenleri arasındaki ilişkide umut düzeylerinin aracılık etkileri incelemiş ve umudun bu değişkenler arasında pozitif aracılık etkisi olduğu rapor edilmiştir. Ayrıca ergenlerin anne baba tutumları (Jiang, Huebner ve Hills, 2013, s. 349), depresyon düzeyleri (Wong ve Lim, 2009, s. 656), benlik saygısı (Merkas ve Brajřa-Žganec, 2011, s. 499-514), öz şefkat düzeyleri (Yang, Zhang ve Kou, 2016, s. 91-95) ile yaşam doyumları arasındaki ilişkide de umudu aracı etkiye sahip olduğu da ifade edilmektedir. Ancak alan yazında ortaokul ğrencilerinin okul doyumunu ile yaşam doyumları arasındaki ilişkide umudun aracılık etkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Fakat alan yazında öğrencilerin akademik yaşantılarını ve okul temelli yaşantılarının umut düzeyleri üzerinde etkili olduğu ifade edilmekte ve bu konunun araştırılmaya muhtaç bir konu olduğu belirtilmektedir (Gilman, Doley ve Florell, 2006, s. 314-316; Huebner ve McCullough, 2000, s. 331-335).

Alan yazın incelendiği okul doyumunun öğrencilerin yaşam doyumları üzerinde etkili olduğu ifade edilmektedir (Huebner ve Alderman, 1993, s. 77). Ancak ğrencilerin okul doyumları ile araştırmaların ihmal edildiği ve daha fazla çalışmaya ihtiyaın olduğu belirtilmektedir (Jovanovi ve Jerkovi, 2011, s. 211-

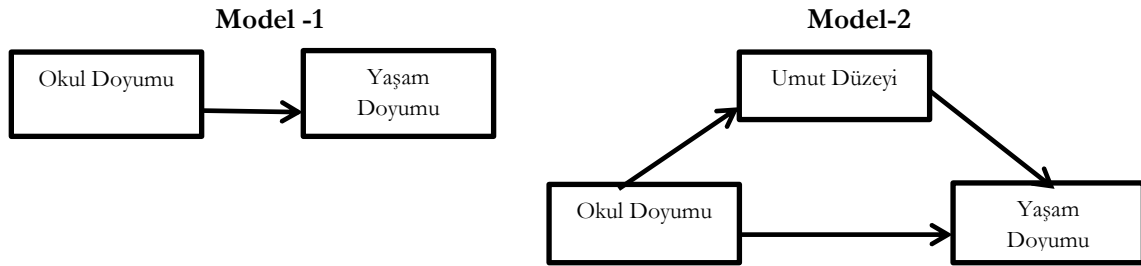
224). Diğer taraftan yaşam doymu kavramı ve üzerinde etkili olan faktörlerle ilgili araştırmaların daha çok yetişkinler üzerinde yapıldığı, okul çağı çocuk ve ergenler üzerinde araştırmaların sınırlı sayıda olduğu söylenmektedir (Huebner vd., 2005, s. 18). Ancak alan yazında yaşam doymunun okul çağı çocukların ruhsal sağlığı üzerinde etkili olan önemli bir faktör olduğu ve bu nedenle çocuk ve ergenlerin yaşam doymularını etkileyen faktörlerin bilinmesinin önemli olduğuna dikkat çekilmektedir (Tian vd., 2013, s.365; Valera vd., 2017, s. 494). Diğer taraftan alan yazında okul çağı çocuklarının umut düzeylerinin yaşam doymuları ve okul doymuları ile arasında pozitif yönde ilişkisinin bulunduğu ancak bu konuyla ilgili araştırmaların da sınırlı olduğu belirtilmektedir (Huebner ve McCullough, 2000, s. 331-335; Snyder, 2002, s. 258). Alanyazın incelendiğinde ortaokul öğrencilerinin okul doymuları ile yaşam doymuları arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda araştırma (Huebner ve Alderman, 1993 s. 71-82; Huebner vd., 1998, s. 118-134; Karababa vd., 2018, s. 293-315; Lewis vd., 2011, s. 249-262; Valera vd., 2017, s. 487-505) bulunmasına karşın, okul doymu ve yaşam doymunu ilişkisinde umudun aracı rolünü inceleyen araştırmaya rastlanmamıştır. Yine aynı şekilde çocuk ve ergenlerin yaşam doymuları ile başka değişkenler arasındaki ilişkide umudun aracı rolünü inceleyen bazı araştırmalar (Jiang, Huebner ve Hills, 2013, s. 340-352; Merkas ve Brajša-Žganec, 2011, s. 499-514; Yang, vd., 2016, s. 91-95) olmasına rağmen umudun okul doymu ile yaşam doymu arasındaki aracılık etkisini inceleyen bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Yukarıda açıklanan gerekçelere dayanarak bu çalışmada ortaokul öğrencilerinin okul doymu ile yaşam doymu arasındaki ilişkide umudun aracı rolünün incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Ortaokul öğrencilerinin okul doymuları, yaşam doymularını yordamakta mıdır?
2. Ortaokul öğrencilerinin okul doymuları, umut düzeylerini yordamakta mıdır?
3. Ortaokul öğrencilerinin umut düzeyleri, yaşam doymularını yordamakta mıdır?
4. Ortaokul öğrencilerinin okul doymuları ile yaşam doymularını ilişkisinde umudun aracı rolü bulunmakta mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Çalışma ilişkisel tarama modelinde bir araştırmadır. İlişkisel tarama modeli, korelasyonel araştırma desenlerinden olup, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek için kullanılan araştırma desendir (Böke, 2014, s. 164; Büyüköztürk vd., 2017, s. 232). Bu araştırmada ortaokul öğrencilerinin okul doymularının yaşam doymularını yordamasında, umut düzeylerinin aracı rolünün olup olmadığı yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu doğrultuda Şekil-1’de verilen modeller tasarlanmıştır.

Şekil 1. Araştırma Modelleri

Öncelikli olarak Şekil-1 yer alan Model-1’deki (yol analizi) okul doymunun yaşam doymu üzerindeki yordayıcı rolü incelenmiştir. Ardından Model-2’de okul doymunun, umut aracılığında yaşam doymunu yordaması yapısal eşitlik aracılığı ile incelenmiştir.

Çalışma Grubu

Çalışmanın örneklem grubunu Tokat ilinde bulunan üç farklı ortaokullardaki 211 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubundaki öğrencilerin cinsiyet dağılımlarına bakıldığında 105’inin kız ve 106’sının erkek öğrenci olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan öğrencilerin 28’i beşinci sınıf (%13.3), 53’ü altıncı sınıf (%25.1), 66’sı yedinci sınıf (31.3) ve 64’ü sekizinci sınıfa (%30.4) devam etmektedir. Örneklem grubundaki öğrencilerin yaşları aralıkları 10 ile 15 arasında değişmektedir (\bar{x} = 12.59; Ss = 1.27).

Verilerin Toplanması

Araştırmanın yapılabilmesi için öncelikle Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimler Etik Kurulu'ndan (Karar no: 2019-174) izin alınmıştır. Daha sonra araştırma ile ilgili kurum yetkilileri bilgilendirilmiş ve gerekli uygulama izinleri alındıktan sonra belirlenen ortaokullarda görev yapan rehber öğretmenleri ile iletişime geçilerek, öğrencilerin uygun olduğu saatler tespit edilmiştir. Ardından araştırmaya katılacak öğrencilere sınıf ortamında ölçme araçları uygulanmıştır. Bu süreçte toplam 240 öğrenciye ölçme araçları uygulanmıştır. Ölçme araçlarının uygulanması yaklaşık 15-20 dakika sürmüştür. Ölçme araçlarını eksik ve yanlış doldurduğu tespit edilen 29 öğrencinin ölçme araçları değerlendirilmemiştir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu. Çalışmaya katılan öğrencilerinden demografik bilgilerinin alınması için kullanılan formdur.

Çocuklar İçin Kapsamlı Okul Doyumu Ölçeği. Randolph, Kangas ve Ruokamo (2009) tarafından geliştirilen ölçek Telef (2014) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Türkçe uyarlama çalışmasında ölçeğin yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile incelemiş ve model uyum indekslerinin ($\chi^2/sd=3.45$; RMSEA= .06, RMR= .01, GFI= .98, NFI= .99, RFI= .98, CFI= .99 ve IFI= 0.99) iyi uyuma işaret ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .89 olarak bulunmuştur. Ölçek tek boyut ve altı maddeden oluşmakta ve beşli likert tipinde hazırlanmış bir ölçme aracıdır.

Bu çalışma kapsamında yapılan doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen model uyum indekslerine bakıldığında, ölçeğin yapısının mevcut araştırmanın örneklem grubundan elde edilen veriler üzerinde doğrulandığına işaret etmektedir ($\chi^2/sd= 2.33$; RMSEA= .080, GFI= .97, NFI= .97, RFI= .94, CFI= .98 ve IFI= .98). Ayrıca ölçeğin çalışmadaki örneklem grubu üzerinden Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .88 olarak hesaplanmıştır.

Çocuklar İçin Umut Ölçeği. Snyder ve arkadaşlarının (1997) geliştirdiği ölçek Atik ve Kemer (2009) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Araştırmacılar yapmış oldukları doğrulayıcı faktör analizi elde etmiş oldukları model uyum indeksleri ($\chi^2/sd=3.73$; RMSEA= .061, GFI= .99, AGFI= .97, CFI= .98) sonucunda ölçeğin yapısının Türk kültüründe de geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca uyarlama çalışmasında ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısını .74 olarak hesaplamışlardır. Ölçek tek boyut ve altı maddeden oluşmakta ve altılı likert tipinde bir ölçme aracıdır.

Bu çalışma kapsamında yapılan doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen model uyum indekslerine bakıldığında, ölçeğin yapısının mevcut araştırmanın örneklem grubundan elde edilen veriler üzerinde doğrulandığına işaret etmektedir ($\chi^2/sd= 1.09$; RMSEA= .022, GFI= .99, NFI= .97, RFI= .95, CFI= .99 ve IFI= .99). Ayrıca ölçeğin bu çalışmadaki örneklem grubu üzerinden hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .82 olarak bulunmuştur.

Çocuklar İçin Yaşam Doyumu Ölçeği. Reichl ve Zumbo (2009) tarafından geliştirilen ölçek Altay ve Ekşi (2018) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Araştırmacılar uyarlama çalışmalarını doğrulayıcı faktör analizi yöntemi ile gerçekleştirmiş ve analiz sonucunda elde etmiş oldukları uyum indeksleri ($\chi^2/sd= .80$; RMSEA= 1.00, , GFI= .99, AGFI= .99, CFI= 1.00), ölçeğin yapısının Türk kültürüne uyum sağladığı sonucunu rapor etmişlerdir. Ayrıca uyarlama çalışmasında sırasında ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısını .79 olarak hesaplamışlardır. Ölçek tek boyut beş maddeden oluşmakta ve beşli likert tipinde hazırlanmış bir ölçektir.

Bu çalışma kapsamında yapılan doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen model uyum indekslerine bakıldığında, ölçeğin yapısının mevcut araştırmanın örneklem grubundan elde edilen veriler üzerinde doğrulandığına işaret etmektedir ($\chi^2/sd= 1.88$; RMSEA= .065, GFI= .98, NFI= .98, RFI= .95, CFI= .99 ve IFI= .99). Ayrıca ölçeğin bu çalışmadaki örneklem grubu üzerinden Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .82 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada öncelikli olarak toplanan verilerin betimsel istatistikleri (ortalama, standart sapma, basıklık ve çarpıklık katsayıları) hesaplanmıştır. Diğer açıdan veri toplama araçlarından elde edilen puanların cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için bağımsız örneklem *t* testi, sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını test etmek için ise tek yönlü varyans (ANOVA) testi kullanılmıştır. Yapısal eşitlik analizine dâhil edilecek değişkenler arasındaki ilişki pearson momentler

çarpımı korelasyon katsayısı ile incelenmiştir. Bu çalışmada kapsamında toplanan veriler üzerinden çalışmada kullanılan ölçme araçlarının yapı geçerliğinin doğrulayıcı faktör analizi edilmiştir. Diğer taraftan değişkenler arasındaki yordayıcı ilişkilerin belirlenmesi için yol analizi, umut değişkeninin okul doyumunu ve yaşam doyumunu arasındaki ilişki üzerindeki aracılığını test etmek için ise yapısal eşitlik modellemesi yöntemi kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesinde dolaylı etkilerin anlamlı olup olmadığına, bootstrapping yöntemi kullanılarak karar verilmiştir. Bu çalışmada 5000 bootstrap yeniden örnekleme yapılmış ve güven aralıkları belirlenmiştir. Bootstrapping işlemi sonucunda elde edilen dolaylı etkinin anlamlı olduğunun belirlenmesi için hesaplanan güven aralıklarının sıfırı kapsamaması gerektiği ifade edilmektedir (Hayes, 2013, s. 93). Diğer açıdan yapılan doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modellerinin sonuçları model uyum indekslerine göre yorumlanmaktadır (Meydan ve Şeşen, 2015, s.37). Bu çalışmadaki doğrulayıcı faktör analizi ve yol analizi sonuçları yorumlanırken χ^2 / sd , RMSEA, TLI, IFI, AGFI, RFI, CFI, GFI, NFI değerleri kullanılmaktadır. Model uyum indeksleri değerlendirilirken TLI, CFI ve NFI $\geq .90$ (Hu ve Bentler, 1999, s.37-41), GFI $\geq .85$ (Jöreskog ve Sörbom, 1988), ve AGFI $\geq .85$ ve RMSEA'nın .080'in altında olması iyi model uyumuna veya .010 'dan küçük olması ise modelin sonuçlarının kabul edilebilir olduğunu göstermektedir (Hu ve Bentler, 1999, s.37; Tabachnick ve Fidell, 2013, s.459). Diğer taraftan χ^2 / sd katsayısının iki ve altında olması iyi uyuma, beş kadar olan durumlarda ise kabul edilebilir uyuma işaret etmektedir. (Meydan ve Şeşen, 2015, s.37; Schermelleh-Engel vd., 2003, s. 23-74). Verilerin betimsel verileri analiz edilirken SPSS 23, yol analizi ve yapısal eşitlik modelleri test edilirken AMOS 23 istatistik programlarından yararlanılmıştır.

Bulgular

Ölçeklerinden Elde Edilen Puanlara İlişkin Betimleyici İstatistik Bulguları

Araştırmaya katılan ortaokul öğrencilerine uygulanan okul doyumunu, umut ve yaşam doyumunu ölçeklerinden elde edilen puanlar ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ölçeklerinden Elde Edilen Puanlar İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	N	\bar{x}	SS	Çarpıklık (skewness)		Basıklık (Kurtosis)	
				İstatistik	Std. Hata	İstatistik	Std. Hata
Okul Doyumu	211	23.24	5.13	-895	.167	.467	.333
Umut Düzeyi	211	27.33	5.87	-675	.167	-.210	.333
Yaşam Doyumu	211	18.98	4.54	-639	.167	-.289	.333

Çalışmada elde edilen verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığı incelenmek için basıklık ve çarpıklık değerleri incelenmiş ve alan yazında bu değerlerin +1.5 ile -1.5 arasında bulunması gerektiği önerilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013, s. 79-81). Tablo 1 incelendiğinde tüm değişkenlerin basıklık ve çarpıklık değerlerinin önerilen referans aralığında olduğu, bu nedenle verilerin normal dağılıma sahip olduğuna ilişkin ölçütün sağlandığı ifade edilebilir.

Cinsiyete Göre Okul Doyumu, Yaşam Doyumu ve Umut Düzeyine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerinin okul doyumunu, umut düzeyleri ve yaşam doyumlarının cinsiyete göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığına yanıt aramak için yapılan t testi sonucuna ilişkin bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Cinsiyete Göre Okul Doyumu, Umut ve Yaşam Doyumu Düzeylerine Göre T-testi Sonuçları

Değişkenler	Cinsiyet	N	\bar{x}	Ss	Sd	t	p	η^2
Okul Doyumu	Erkek	105	24.06	4.71	209	2.34	.020*	.32
	Kız	106	22.43	5.40				
Umut Düzeyi	Erkek	105	27.68	6.10		.836	.40	
	Kız	106	27	5.63				
Yaşam Doyumu	Erkek	105	18.95	4.53		.715	.93	
	Kız	106	19	4.41				

*p < .05

Tablo 2'de ortaokul öğrencilerinin okul doyumunu düzeylerinin cinsiyete göre erkek öğrencilerin lehine anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir [$t=2.34$; $p<.05$]. Diğer bir ifade ile erkek öğrencilerin okul doyumunu puan ortalamalarının ($\bar{x}=24.06$;) kız öğrencilerin okul doyumunu puan ortalamalarından ($\bar{x}=22.43$) anlamlı olarak daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ancak öğrencilerinin umut ve yaşam doyum puanları arasında cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur ($p>.05$).

Sınıf Düzeyine Göre Okul Doymu, Yaşam Doymu ve Umut Düzeyine İlişkin Bulgular

Araştırmada ortaokul öğrencilerinin okul doyumlarının, sınıf düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığına yanıt aramak için yapılan ANOVA testi sonuçları Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. *Sınıf Düzeyine Göre Okul Doymuna İlişkin ANOVA Testi Sonuçları*

Değişkenler	Sınıf Düzeyi	n	\bar{x}	Ss	Sd	F	p
Okul Doymu Düzeyi	5	28	24	5.50	3	1.011	.39
	6	53	23.77	5.11	207		
	7	66	23.32	5.59			
	8	64	22.38	4.42	210		
	Toplam	211	23.24	5.13			

(Not: Levene’s testi = 1.01, p = .39; p > .05)

Tablo 3’deki ANOVA testine göre ortaokul öğrencilerinin okul doymu düzeyi puanları sınıf düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşmadığı görölmektedir (p>.05).

Araştırmada ortaokul öğrencilerinin umut düzeylerinin, sınıf düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığına yanıt aramak için yapılan ANOVA testi sonuçları Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. *Sınıf Düzeyine Göre Umut Düzeyine İlişkin ANOVA Testi Sonuçları*

Değişkenler	Sınıf Düzeyi	n	\bar{x}	Ss	Sd	F	p	Fark (Tukey)	η^2
Umut Düzeyi	5	28	25.83	6.87	3	7.67	.000*	5-6	.10
	6	53	29.23	4.99	207			6-8	
	7	66	28.72	5.60				7-8	
	8	64	25.02	5.49	210				
	Toplam	211	27.34	5.88					

*p < .001 (Not: Levene’s testi = 1.19; p =.32; p > .05)

Tablo 4’deki ANOVA testinin sonucuna göre ortaokul öğrencilerinin umut düzeyleri, sınıf düzeyleri anlamlı olarak farklılaşmıştır [F_{207,3}=7.67; p<.001]. Bu farklılaşmanın hangi gruplar arasından olduğunu incelemek için Post-Hoc testlerinden Tukey gruplar arası karşılaştırma testi yapılmış ve sonuç olarak altıncı sınıf ortaokul öğrencilerinin umut düzeylerinin (\bar{x} =29.23) beşinci sınıf (\bar{x} =25.83) ve sekizinci sınıf (\bar{x} =25.02) öğrencilerinin umut düzeylerinden anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde yedinci sınıfa devam eden ortaokul öğrencilerinin umut düzeyleri (\bar{x} =28.72), sekizinci sınıf öğrencilerinin umut düzeylerinden (\bar{x} =25.02) anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada ortaokul öğrencilerinin yaşam doymu düzeylerinin, sınıf düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığına yanıt aramak için yapılan ANOVA testi sonuçları Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5. *Sınıf Düzeyine Göre Yaşam Doymuna İlişkin ANOVA Testi Sonuçları*

Değişkenler	Sınıf Düzeyi	n	\bar{x}	Ss	Sd	F	p	Fark (Tukey)	η^2
Yaşam Doymu Düzeyi	5	28	18.86	5.42	3	5.14	.002*	6-8	.069
	6	53	19.68	4.32	207			7-8	
	7	66	20.09	4.06					
	8	64	17.30	4.07	210				
	Toplam	211	18.98	4.46					

*p < .01 (Not: Levene’s testi = .174; p =.16; p > .05)

Tablo 5’deki ANOVA testine göre ortaokul öğrencilerinin yaşam doymuları, sınıf düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşmıştır [F_{207,3}=5.14; p < .01]. Bu farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunun anlaşılması için yapılan Post-Hoc testlerinden Tukey gruplar arası karşılaştırma testi sonucuna göre altıncı sınıf ortaokul öğrencilerinin yaşam doymu düzeyleri (\bar{x} =19.68) ile yedinci sınıfa ortaokul öğrencilerinin yaşam doymu düzeyleri (\bar{x} =20.09), sekizinci sınıf ortaokul öğrencilerinin yaşam doymu düzeylerinden (\bar{x} =17.30) anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Yapısal Eşitlik Modellemesine İlişkin Bulgular

Analize başlanmadan önce modele ait değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 6’da sunulmuştur

Tablo 6. Yapısal Eşitlik Modellemesine Dâhil Edilecek Olan Değişkenlerin Birbirine İlişkisi

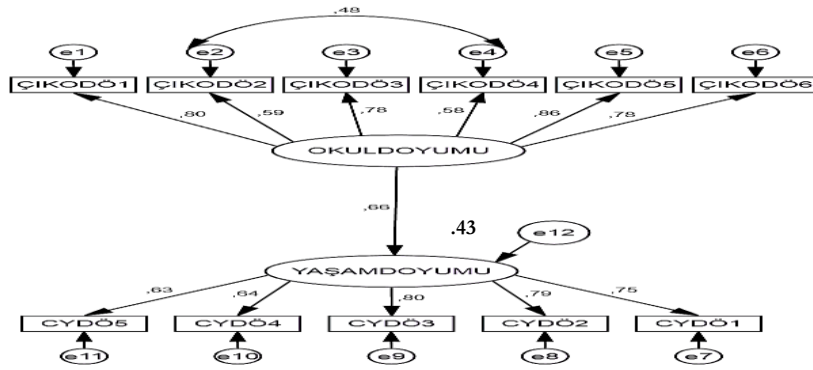
Değişkenler	\bar{x}	S	1	2	3
1.Okul Doymu Düzeyi	23.24	5.13	.65*	1	
3.Umut Düzeyi	27.34	5.87	.59*	.59*	1
4.Yaşam Doymu Düzeyi	18.98	4.45	.49*	.55*	.68*

*p <.01

Tablo 6 incelendiği zaman regresyon modeline dâhil edilecek bağımlı değişken olan okul doymu ile umut düzeyi ($r = .59$; $p < .01$) ve yaşam doymu düzeyi ($r = .55$; $p < .01$) arasından anlamlı pozitif yönde ilişki olduğu gözlenmiştir.

Model-1: Okul Doymu ile Yaşam Doymu Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair Yol (Path) Analizi Bulguları

Okul doymu ile yaşam doymu ilişkisinde umudun aracı rolünün incelenmesi için bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir yordayıcı rolünün olması gerektiği ifade edilmektedir (Baron ve Kenny, 1986, s. 1179). Bundan dolayı Model-2'deki aracılık analizini yapılabilmek için öncelikle Model-1 test edilmiştir. Bununla ilgili sonuçlar Şekil-3'de sunulmuştur.

Şekil 2. Model-1'deki Okul Doymunun Yaşam Doymunu Yordamasına İlişkin Yol Analizi Diyagramı

Şekil-2'de görüldüğü üzere yol analizinde sadece bir adet modifikasyon yapılmıştır. Yapılan yol analizine ilişkin model uyum indeksleri ($\chi^2/sd = 1.73$; $RMSEA = .059$, $GFI = .94$, $NFI = .94$, $RFI = .92$, $CFI = .97$ ve $IFI = .97$) modelin iyi uyum gösterdiğine işaret etmektedir. Yapılan analiz sonucuna ulaşılan yol katsayıları Tablo 7'de verilmiştir

Tablo 7. Okul Doymunun Yaşam Doymunu Yordamasına İlişkin Yol Analizi Katsayıları

Yordanan	Yordayan	B	β (Standart B)	. t	S.H.	p
Yaşam Doymu	← Okul Doymu	.60	.66	7.943	.076	.000*

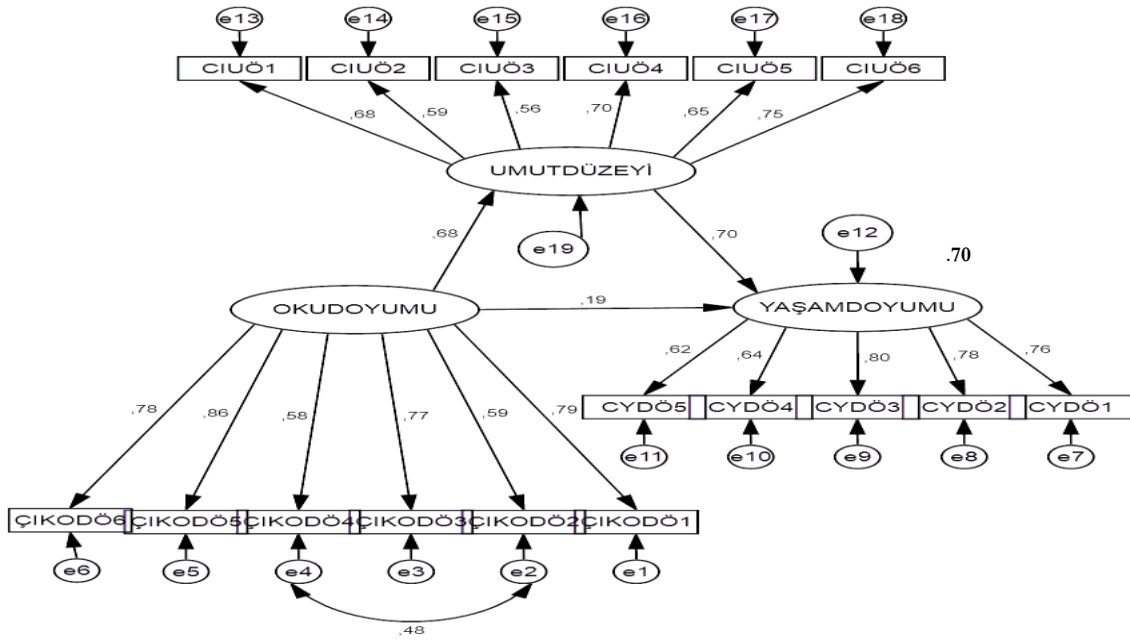
*p <.001

Tablo 7'de görüleceği üzere okul doymunun ($\beta = .66$, $t = 7.94$, $p < .001$) yaşam doymununun pozitif yönde anlamlı bir yordayıcısı olduğu belirlenmiştir. Okul doymunu yaşam doymundaki varyansın %43'nü açıkladığı saptanmıştır ($R^2 = .43$).

Model-2: Okul Doymunun ile Yaşam Doymu Arasındaki İlişkide Umudun Aracılık Rolünün İncelenmesine Dair Bulgular

Okul doymunun ile yaşam doymu ilişkide umudun aracılık rolünü incelemek için Model-2 analiz edilmiştir. Bu analiz yapılırken aracı değişken olan umudun bağımsız değişken olan yaşam doymunu anlamlı bir şekilde yordaması, aynı şekilde okul doymununun aracı değişken olan umudu anlamlı bir şekilde yordaması gerekmektedir (Baron ve Kenny, 1986, s. 1180). Aynı zamanda aracı değişken olan umudun etkisi kontrol edildiğinde, okul doymunun yaşam doymu üzerindeki açıklayıcı etkisini kaybetmesi veya

azalması beklenmektedir (Hayes, 2013, s. 99). Model-2 ile ilgili yapılan analize ilişkin path diyagramı Şekil-3’de, analize ilişkin katsayılar Tablo 8’de sunulmuştur.

Şekil 3. Model-2’deki Okul Doymu ve Yaşam Doymu Arasında Umudun Aracılık Rolüne İlişkin Path Diyagramı

Şekil-3’deki okul doymu ve yaşam doymu arasındaki ilişkide umudun aracılık rolüne ilişkin yapılan aracılık testine ait model uyum indekslerine bakıldığında ($\chi^2/sd= 1.89$; RMSEA= .065, GFI= .90, NFI= .94, TLI= .93, CFI= .94 ve IFI= .94) modelin gerekli uyum iyiliği değerlerini sağladığı görülmektedir. Model 2 incelediği zaman okul doymunun umudu anlamlı ve pozitif bir şekilde yordadığı ($\beta = .68$, $p<.001$), yine aynı şekilde umut düzeyinin yaşama doymunu anlamlı ve pozitif bir şekilde yordadığı ($\beta = .70$, $p<.001$) saptanmıştır. Bu sonuçlar aracılık analizindeki değişkenler arasında olması gereken ilişkilerin var olduğu göstermektedir (Baron ve Kenny, 1986, s. 1179). Bu aşamadan sonra Tablo-8’deki aracılık analizine ilişkin bulgular değerlendirilmiştir.

Tablo 8. Okul Doymu ve Yaşam Doymu Arasındaki İlişkide Umudun Aracılık Rolüne İlişkin Bulgular

Yordanan	Yordayan	B	β (Standart B)	t	S.H.	p
UD	← OD	.69	.68	7.560	.092	.000*
YD	← UD	.64	.70	6.339	.10	.000*
YD	← OD (Doğrudan Etki)	.18	.19	2.187	.080	.029**
YD	← OD (Toplam Etki)	.60	.66	7.943	.076	.000*
Bias%95						
Alt Limit Üst Limit						
YD	← UD ← OD (Dolaylı Etki)	.44	.47	.328	.660	

* $p<.001$; ** $p<.05$ (UD: Umut Düzeyi; OD: Okul Doymu; YD: Yaşam Doymu)

Okul doymu ile yaşam doymu arasındaki ilişkisinde umudun aracılık rolünün test edildiği yapısal eşitlik modelinde, Tablo 2’de görüldüğü gibi okul doymunun yaşam doymu üzerindeki yordayıcılık düzeyinin (Model1: $\beta=.66$, $t= 7.943$, $p<.001$), Model-2’de oldukça düştüğü (Model 2: $\beta=.19$, $t= 2.186$) fakat $p<.05$ düzeyinde yordayıcılığının devam ettiği belirlenmiştir. Aynı zamanda Model-2’ de umudun yaşama doymunu anlamlı bir şekilde yordadığı ($\beta = .70$, $p<.001$) görülmüştür. Sonuç olarak okul doymu ve umut birlikte yaşam doymuna ait varyansın %70’nü açıklamıştır ($R^2 = .70$).

Model-1 ve Model-2 sonuçları beraber değerlendirildiğinde okul doymu ile yaşam doymu arasındaki ilişkide umudun kısmi aracı rolünün olduğu söylenebilir. Çünkü umudun analize dahil edilmesiyle birlikte

okul doymunun Model-1'deki Beta değerinin ($\beta = .66$, $p < .001$), Model-2'de düştüğü (Model 2: $\beta = .19$, $p < .05$) görülmektedir. Ancak okul doymu yaşam doymu üzerindeki yordayıcılık etkisi hala anlamlıdır. Diğer bir ifade ile okul doymunun yaşam doymu üzerinde tek başına doğrudan yordayıcı rolü olmasının yanı sıra, umut aracılığıyla birlikte dolaylı bir etkisinin olduğu da ifade edilebilir. Kısmi aracılık etkisinin anlamlı olup olmadığına karar vermek için bootstrapping işlemi yapılmış ve güven aralıkları incelenmiştir. Bootstrapping işlemine göre aracılık $p < .001$ düzeyinde anlamlı ve %95 güven aralıklarında alt sınır .328 ve üst sınır .660 olduğu görülmüştür. Bootstrap (özyükleme) katsayılarının alt ve üst limitlerinin sıfırı kapsamadığı için umudun kısmi aracılık etkisinin anlamlı olduğu değerlendirilmiştir (Preacher ve Hayes, 2008, s. 879-891).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yapılan bu araştırmada bir bulgusuna göre erkek öğrencilerin okul doymularının kız öğrencilerden yüksek olduğu saptanmıştır. Alan yazında yer alan bir araştırmada erkek öğrencilerin okula doym düzeylerinin kız öğrencilerin okula bağlılık düzeylerine göre daha yüksek olduğu ifade edilmiştir (Dönmez ve Taylı, 2018, s. 14-15). Ancak yapılan bazı araştırmalarda ise kız öğrencilerin okul doymularının erkek öğrencilerin okul doymularından daha yüksek olduğunu ifade edilmektedir (Ding ve Hall, 2007, s. 170; Gibbons ve Silva, 2011, s. 329-330; Verkuyten ve Thijs, 2002, s. 223; Yılmaz, 2017, s. 88). Sonuç olarak alan yazında okul doymunun cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin farklı sonuçların olduğunu rapor eden çalışmalar bulunmaktadır. Bu sonuçların farklılaşmasında örneklem gruplarının kültürü, ebeveyn tutumları, okul ve eğitim politikalarının etkili olabileceği söylenebilir.

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre ortaokul öğrencilerinin umut düzeyleri ve yaşam doymularında cinsiyete göre anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur. Huebner (1994, s. 154) araştırmasında ortaokul öğrencilerinin yaşam doymularının cinsiyete göre farklılaşmadığını ifade etmiştir. Aynı şekilde Şahin-Baltacı (2018)'in Türkiye ve Amerika'daki ortaokul öğrencilerinin umut düzeyleri ve yaşam doymularını kültürel olarak karşılaştığı çalışmasında, her iki ülkedeki öğrencilerin yaşam doymu ve umut düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılaşmadığı sonucuna ulaşmıştır. Alan yazında okul doymu ve umudun cinsiyete göre farklılaşmadığını rapor eden başka çalışmalarda bulunmaktadır (Atik ve Kemer, 2009, s. 384; Esteves, Scoloveno, Mahat, Yarcheski ve Scoloveno, 2013, s. 112; Feldman ve Snyder, 2005, s. 419-420; Özcan ve Kiraz, 2017, s. 105; Snyder vd., 1991 s. 581; Yarcheski ve Mahon, 2016, s. 363). Ancak alan yazında bulunan bazı çalışmalarda umut ve yaşam doym düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı olarak rapor etmişlerdir (Öztan, 2014, s. 78; Şirin ve Ulaş, 2014, s. 303-304). Yapılan çalışmalardan anlaşılacağı üzere ortaokul öğrencilerinin yaşam doymu ve umut düzeylerinin cinsiyet değişkene göre farklı sonuçlar raporlayan çalışmalar bulunmaktadır. Ancak yapılan çalışmalarda yaşam doymu ve umut düzeyinin cinsiyete göre farklılaşmadığını raporlayan çalışmaların daha fazla olduğu görülmektedir. Bu sonuç tüm kültürdeki çocukların cinsiyetlerinin umut ve yaşam doymu üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı ifade edilebilir. Fakat cinsiyetin yaşam doymu ve umut üzerindeki etkisi incelenirken çalışan grubun kültürel faktörlerin göz önüne alınmasını daha faydalı olacağı söylenebilir. Çünkü her kültürde çocuk yetiştirme biçimleri ve bireylere yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri farklılaştığı için bu durumun öğrencilerin umut ve yaşam doymu algısı üzerinde farklı etkileri olabileceği düşünülebilir. Bu nedenle bu konuda yeni araştırmaların yapılması bu konunun tartışmasına katkı sağlayacağına işaret etmektedir.

Araştırmada ortaokul öğrencilerinin okul doymularının sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak öğrencilerin sınıf düzeyleri yükseldikçe, öğrencilerin okul doymu puan ortalamalarında azalmanın meydana geldiği dikkati çekmektedir. Alan yazında yer alan çalışmalar incelendiğinde benzer biçimde sınıf düzeyinin okul doymunu etkilediğini, sınıf düzeyi düşük olan öğrencilerin okul doym düzeylerinin daha yüksek olduğunu gösteren araştırma bulgularına ulaşılmıştır (Nickerson ve Nagle, 2004, s. 53-55; Verkuyten ve Thijs, 2002, s. 223). Bir diğer araştırmada ortaokul öğrencilerinin sınıf düzeyinin okul iklimi algısı üzerinde etkili olduğu 6., 7. ve 8. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin okul iklimi ölçeği puanlarına bakıldığında, 6. sınıftaki öğrencilerin puanları en yüksek, 8. sınıftaki öğrencilerin puanları ise en düşük olduğu rapor edilmiştir (Dönmez ve Taylı, 2018, s. 13). Ortaokul öğrencilerinin sınıf düzeyleri arttıkça okul doym düzeylerin azalma olması üzerinde, öğrencilerin sınıf düzeylerinin yükselmesi ile beraber akademik sorumluluklarının artması, bu sorumlulukların onlar üzerinde baskı oluşturmaları ve içinde buldukları gelişim döneminin (erinlik-ergenlik) getirmiş olduğu psikolojik faktörlerin etkili olabileceği söylenebilir.

Araştırmada ortaokul öğrencilerinin umut düzeylerinin, sınıf düzeyine göre anlamlı olarak farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre altıncı ve yedinci sınıf ortaokul öğrencilerin umut düzeylerinin,

beşinci ve sekizinci sınıf ortaokul öğrencilerin umut düzeylerinde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu bulguyu destekler nitelikte olan bir çalışmada ortaokul öğrencilerinin umut düzeylerinin sınıf düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığını ifade edilmiştir (Yılmaz, 2017, s. 92). Ancak alan yazında öğrencilerin umut düzeylerinin sınıf düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşmadığını rapor eden çalışmalar da bulunmaktadır (Kula, 2008 s. 65; Snyder vd., 1991 s. 579, Vidinlioğlu, 2010, s. 65; Yerlikaya, 2014, s. 873). Fakat mevcut çalışmada ortaokul öğrencilerinin umut düzeylerinin sınıf düzeylerine göre oluşan bu farka, öğrencilerin sınıf seviyeleri ile birlikte içinde buldukları gelişim dönemi etkili olmuş olabilir. Çünkü beşinci sınıf öğrencileri gelişimsel olarak ön ergenlik dönemine girmeye başlamakta ve aynı zamanda okul kademesi değiştirdikleri için okul yaşantılarına dair uyum sorunları yaşama ihtimalleri olduğundan dolayı umut düzeylerinin olumsuz yönde etkilendiği ifade edilebilir. Diğer taraftan sekizinci sınıf öğrencileri ise gelişimsel ergenlik dönemi içerisinde bulunmakta ve aynı zamanda lise giriş sınavlarına hazırlanışları yoğun bir aşamada yer almaktadırlar. Bundan dolayı sekizinci sınıf öğrencilerinin umut düzeylerindeki azalmanın, ergenlik döneminin getirmiş olduğu gelişimsel zorluklardan ve sınav kaygısından kaynaklandığı düşünülebilir.

Araştırmada ortaokul öğrencilerinin yaşam doyumlarının sınıf düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaştığı, altıncı ve yedinci sınıfa giden ortaokul öğrencilerinin yaşam doyum düzeyleri, sekizinci sınıfa giden ortaokul öğrencilerinin yaşam doyumlarında daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu bulguyu destekler nitelikte olan Güngör ve Avcı'nın (2017, s. 57) ortaokul öğrencilerinin umut düzeyleri ile yaşam doyumları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında sekizinci sınıf öğrencilerinin yaşam doyum düzeylerinin diğer sınıf düzeylerindeki öğrencilerden düşük olduğunu sonucuna ulaşmışlardır. Alan yazında yapılan başka bir çalışmada (Yılmaz, 2017, s. 58) ortaokul öğrencilerinin yaşam doyumlarının sınıf düzeyine göre anlamlı olarak farklılaştığı ve sekizinci sınıf öğrencilerinin yaşam doyumlarının diğer sınıf düzeyindeki öğrencilerden daha düşük olduğu ifade edilmiştir. Lise öğrencileri üzerinde yapılan başka bir çalışmada ise 9.sınıfta öğrenim gören öğrencilerin yaşam memnuniyetinin diğer sınıf düzeylerinden daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Doğan ve elik, 2014, s. 2124). Mevcut araştırma ve alan yazında sınırlı araştırmaların sonuçları sınıf düzeyi arttıka yaşam doyum düzeylerinde azalma olduğu göstermektedir. Bu duruma öğrencilerin ortaokulun son yıllarında lise giriş sınavlarına hazırlanışıyor olmaları ve içinde buldukları ergenlik döneminin gelişimsel kaygılarının neden olduğu ifade edilebilir.

Araştırmada okul doyumunu ile yaşam doyumunu ilişkide umudun aracılık rolünü incelemek için yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Araştırmanın ilk bulgusuna göre ortaokul öğrencilerinin okul doyumlarının, yaşam doyumları üzerinde anlamlı bir yordayıcı rolü bulunmaktadır. Bu sonuca göre ortaokul öğrencilerinin okul doyum düzeyleri arttıka, yaşam doyumlarının da arttığı ifade edilebilir. Alan yazında bu bulgu destekleyen araştırma sonuçları ve kuramsal bilgiler bulunmaktadır. Öğrencilerin okul doyumunu ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkiyi inceleyen çeşitli araştırmalarda, okul doyumunu yüksek olan öğrencilerin yaşam doyum düzeylerinin de yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Huebner ve Alderman, 1993, s. 77; Huebner vd.,1998, s. 129; Karababa vd., 2018, s. 274; Lewis vd., 2011, s. 256; Valera vd., 2017, s. 495). Aynı şekilde alan yazında yapılan başka araştırmalarda öğrencilerin okul doyumları, okul temelli yaşantılardan memnuniyet düzeyleri ile yaşam doyumunu arasındaki pozitif ilişkinin olduğu görülmüştür (McCabe vd., 2011, s. 185; Saha vd., 2012, s. 246 ; Tolan ve Larsen, 2014, s. 506). Diğer taraftan alan yazında okul ağı çocukların okul doyumları, yaşam doyumları açısından önemli bir bileşen olarak görülmekte ve öğrencilerin okul temelli yaşantılarından memnuniyet düzeylerinin yaşam doyumlarını büyük oranda etkilediği ifade edilmektedir (Kalaycı ve Özdemir, 2013, s. 309; Tian vd., 2014, s. 365). Suldo ve arkadaşları (2013) yapmış oldukları araştırmalarında ortaokul öğrencilerinin okul yaşantısından ve okul ikliminden memnuniyetlerinin, yaşam doyumlarını pozitif yönde yordadığı sonucuna ulaşmışlardır. Alan yazında bu şekilde sonuçları rapor eden başka araştırmalar da bulunmaktadır (Natvig, Albrektsen ve Qvarnstrom, 2003, s. 172; Zullig vd., 2011, s. 139). Benzer şekilde alan yazında olumlu eğitsel ortamların öğrencilerin yaşam doyumlarına olumlu yönde katkı sağladığı ifade edilmektedir (Gilman ve Huebner, 2006, s. 314). Diğer taraftan ortaokul öğrencilerinin okul doyumları ile yaşam doyumları arasındaki ilişkiye dair mevcut araştırma bulgusunun, yaşam doyumunu kavramın teorik yapısıyla da örtüştüğu ifade edilebilir. Çünkü yaşam doyumunu, bireylerin aile, sosyal çevre, okul ve arkadaş ilişkileri gibi alanlara dair memnuniyet düzeylerinin toplamından oluşan bir yapıdır (Appleton ve Song, 2008, s. 2333; Diener ve Diener, 1995, s. 659).Öğrencilerin zamanlarının büyük bir kısmını okulda geçirdikleri düşünüldüğünde, okula yaşantılarına ilişkin bilişsel yargılarının yaşam doyumları üzerinde etkili olması beklenen bir sonuçtur. Bundan dolayı araştırmada elde edilen bu bulgunun kuramsal yapıyla paralellik gösterdiği ve alan yazındaki araştırmaların sonuçları ile benzer olduğu söylenebilir.

Araştırmada elde edilen bir diğer bulguya göre ortaokul öğrencilerinin okul doymuları, umut düzeylerini anlamlı olarak pozitif bir şekilde yordamamıştır. Diğer bir ifade ile öğrencilerin okul doymuları yükseldikçe umut düzeylerinin de yükseldiği görülmüştür. Alan yazından ortaokul öğrencilerinin okul doymu ile umut arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak Atik ve Atik (2017, s.164) ortaokul öğrencilerinin akademik öz yeterlikleri ile umut düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelenmişler ve sonuç olarak akademik başarının umudu pozitif yönde yordadığı sonucuna ulaşmışlardır. Akademik öz yeterliği yüksek olan öğrencilerin okul doymularının da yüksek olacağı düşünüldüğünde mevcut araştırmanın bulgusu Atik ve Atik (2017, s. 164) araştırmasının bulgusu ile örtüştüğü söylenebilir. Alan yazında okul doymu ile umut düzeyi arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırma bulunmamasına karşın, okul yaşantılarının (öğretmen-akran ilişkisi, okul iklimi, akademik başarı) kalitesinin, öğrencilerin umut düzeyi üzerinde pozitif yönde etkili olduğu söylenmektedir (Curr vd., 199, s. 1261; Snyder vd., 1997, s. 113, Snyder, 2005, s. 72-80; Tarhan ve Bacanlı, 2016, s. 572). Okul doymu öğrencilerin okulla ilgili yaşantılarına olumlu ve olumsuz bilişsel değerlendirmelerini içediği görülmektedir. Bu değerlendirmelerin öğrencilerin umut düzeyi üzerinde etkili olabilmesinin, kuramsal açıdan da mümkün olduğu görülmektedir. Snyder'e (2000) göre umut, geleceğe dair olumlu beklentiler geliştirme ve daha sonraki yaşamına dair pozitif amaçlar belirlemeyi içeren bir kavramdır. Ayrıca umut, belirli bir hedefe ulaşma isteği ve çabası olarak da değerlendirilmektedir (Snyder ve Lopez, 2007, s. 329). Snyder (2002, s. 256) umut teorisinde, yaşamdaki olumlu hedef sonuçlarının (elde edilmiş doym ve başarılar), bireylerin umut düzeylerini arttırdığını ifade etmektedir. Yukarıdaki açıklamalara bakarak öğrencilerin okulla ilgili hedefler belirlemesi ve bu hedefler konusunda çabaları, onların umut düzeylerine olumlu katkılar sağlayacağı ifade edilebilir. Mevcut araştırmadaki okul doymu ve umut arasındaki ilişkiye dair elde edilen bulgunun hem alan yazındaki araştırmaların sonuçlarıyla hem de kuramsal olarak desteklendiği söylenebilir.

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre ortaokul öğrencilerinin umut düzeyleri yaşam doymularını pozitif yönde anlamlı olarak yordamıştır. Bu sonuca bakarak, ortaokul öğrencilerinin umut düzeylerindeki artışın yaşam doymularını da arttırdığı söylenebilir. Alan yazında bu sonuçları destekleyen araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin, ortaokul öğrencilerinin umut düzeyi ile yaşam doymuları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmada, öğrencilerinin umut düzeylerinin, yaşam doymularını pozitif olarak yordadığı sonucuna ulaşmışlardır (Marques, Lopez ve Michel, 2013, s. 256). Bir diğer araştırmada (Güngör ve Avcı, 2017, s. 69) ortaokul öğrencilerinin umut düzeylerinin yaşam doymularının anlamlı olarak pozitif yönde yordadığı görülmüştür. Aynı şekilde yapılan başka bir çalışmada ergenlerin umut düzeyi ile yaşam doymuları arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğunu bulunmuştur (Cotton Bronk vd.,2009, s. 507). Alan yazında umudun yaşam doymu üzerinde pozitif yordayıcı etkisinin olduğu rapor başka çalışmalarda bulunmaktadır (Park, Peterson ve Seligman, 2004, s. 613; Valle vd., 2006, s. 399). Diğer açıdan umut ile yaşam doymu kavramlarının teorik alt yapıları incelendiğinde birbirleriyle ilişkili olduğu göze çarpmaktadır. Yaşam doymu ise bireyin hayatına ilişkin bilişsel değerlendirmeleri olarak ifade edilmektedir (Diener ve Lucas, 1999, s. 215). Umudun kavramı bireyi bir amaca bağlanma ve bu amaca ulaşma konusunda çaba harcamaya motive eden bir süreçtir (Snyder, 2002, s. 253-256). Umudun düzeyi, bireyin belirlemiş olduğu amaçlardan elde etmiş oldukları olumlu ve olumsuz sonuçlardan da etkilenmektedir (Snyder, 2000, s. 9-15). Her iki kavramla ilgili açıklamalar birlikte incelendiğinde umut ile yaşam doymu arasındaki ilişkiye dair mevcut araştırma bulgusunun beklenen bir sonuç olduğu ifade edilebilir. Çünkü yaşam doymu bireyin tüm alanlarına ait bilişsel değerlendirmelerinden etkilendiği için bireyin belirlemiş oldukları amaçlardan elde edecekleri olumlu ve olumsuz sonuçlar onların umut düzeylerini, bireylerin umut düzeyleri ise yaşam doymularını etkilemesi muhtemeldir. Sonuç olarak umut ile yaşam doymu arasındaki araştırma bulgusunun alan yazındaki çalışmaların sonuçları ve teorik açıklamalar ile benzer olduğu söylenebilir.

Araştırmada okul doymu ile yaşam doymu arasındaki ilişkide umudun aracılık rolünün olup olmadığına incelenmiştir. Araştırmanın bu bulgusuna göre umut, okul doymu ve yaşam doymu arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolünün olduğu bulunmuştur. Bu sonuca göre ortaokul öğrencilerinin okul doymularının yüksek olması yaşam doymularına olumlu katkı sağlamakta ancak umut düzeylerinin yüksek olmasıyla birlikte yaşam doymularının daha yüksek olacağı söylenebilir. Alan yazında okul doymu ile yaşam doymu arasındaki ilişkide umudun aracılık rolünü inceleyen araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak yaşam doymunun başka değişkenlerle olan ilişkisinde umudun aracı etkisini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, üniversite öğrencileri üzerinde yapmış oldukları araştırmalarında öz şefkat ile yaşam doymu ilişkisinde umudun pozitif yönde tam aracılık etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Yang, Zhang ve Kou, 2016, s. 91-95). Yine benzer şekilde başka bir araştırmada altı ve sekizinci sınıf öğrencilerinin anne-baba tutumları ile yaşam doymuları arasındaki ilişki umudun aracı rolü incelenmiş ve

sonuç olarak umudun pozitif olarak kısmi aracılık etkisi olduğu belirlenmiştir (Jiang, Huebner ve Hills, 2013, s. 347). Diğer taraftan yapılan başka bir çalışmada (Wong ve Lim, 2009, s. 648-652) ergenlerin depresyon düzeyi ile yaşam doymu arasındaki umudun pozitif yönde aracılık etkisine sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu araştırmalarda, ilişkisi incelenen değişkenler arasında umudun anlamlı ve pozitif bir aracılık etkisine sahip olduğunu belirtilmiştir. Mevcut çalışmada okul doymu ile yaşam doymu arasındaki ilişkide umudun pozitif yönde kısmi aracılık etkisinin olduğuna dair bulgu umudun aracılık etkisini inceleyen çalışmaların sonuçları ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Diğer taraftan ocuk ve ergenlerin ilgili yapılan bazı çalışmalarda umudun başka değişkenler arasındaki aracılık rolünü incelenildiği görülmektedir. Yapılan bu çalışmalarda ergenlerin travma sonrası stres tepkileri ve benlik saygıları (Zhou,Wu ve Zhen, 2018, s. 36-45), sosyal destek ve iyi oluşları (Yarcheski vd., 2001, s. 174), mükemmeliyetçilik ve depresyon düzeyleri (Ashby vd., 2011, s. 135; Kwok ve Gu, 2019, s. 636), akademik başarı ve öz saygıları (Aydın, Sarı ve şahin, 2014, s. 42) arasındaki ilişkide umudun aracılık etkisini incelemişlerdir. Bu araştırmalarda, ilişkisi incelenen değişkenler arasında umudun anlamlı ve pozitif bir aracılık etkisine sahip olduğunu sonucu rapor etmişlerdir. Diğer taraftan mevcut araştırmadaki okul doymu ile yaşam doymu arasında umudun kısmi aracı rolünün olduğu bulgusu kuramsal yapıyla da desteklendiği söylenebilir. Huebner (1994) okul doymu kavramını açıklarken, çocuğun okulun tüm yaşantılardan zevk alabilme ve okulda bulunduğu süre içerisinde kendisini iyi hissetme düzeyi olarak tanımlamış ve okul doymu yüksek olan öğrencilerin akademik başarılarının yüksek olacağı ve akademik yaşantıları ile daha rahat hedef belirleyeceklerini ifade etmiştir. Snyder (2002, s. 253) ise umut teorisini açıklarken, hedef belirleme ve hedef için çabalama bileşenleri önemli olduğunu ve umudun bireyler için yaşam motivasyonu olduğunu belirtmiştir. Snyder ‘in (2002, s. 253) umut kavramındaki hedef unsurunun, Huebner’in (1994, s. 154) okul doymu konseptinin temel kavramlarından birisini oluşturduğu dikkati çekmektedir. Çünkü ğrenciler okul hayatları boyunca akademik olarak hedefle belirlemede ve bu hedefleri için çaba göstermektedirler. Diğer taraftan okul doyumunun çocukların yaşam doyumunu önemli bir bileşeni olduğu bilinmektedir (Diener, 2000, s. 34-43). Tüm bu açıklamalar ışığında, bireylerin yaşam doyumlarının tüm yaşamındaki tüm alanlarından etkilendiği dşldğu zaman, mevcut araştırmada okul doymu, yaşam doymu ve umut arasında elde edilen doğrudan ve dolaylı ilişkilerin teorik yapı ile uyum gösterdiği söylenebilir.

Bu araştırma ortaokul ğrencilerinin okul doyumları ile yaşam doyumları arasındaki ilişkide umudun aracı rolünün incelendiği ilk araştırma olmasına rağmen bazı sınırlılıklar içermektedir. Araştırmanın verileri sadece Orta Karadeniz Bölgesindeki bir ilde yer alan  farklı ortaokul öğrencisinden elde edilmiştir. Bu durum çalışmanın sonuçlarının genellenebilirliği üzerinde bir sınırlılık oluşturduğu ifade edilebilir. Bu nedenle daha sonra yapılacak araştırmalarda farklı illerde okuyan ve daha geniş sayıda bir örneklem grubu ile çalışma düzenlenerek daha genellenebilir sonuçlara ulaşılabilir. Bu çalışmada okul doymu ile yaşam doymu arasındaki ilişkide umudun aracı rolü incelenmiştir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda bu ilişki arasında aracı rolü olması muhtemel pozitif psikoloji kavramlarından olan iyimserlik, öz şefkat ve öz yeterlik gibi değişkenlerin aracı rolü araştırılabilir.

Etik Beyan

“Ortaokul ğrencilerinin Okul Doymu İle Yaşam Doyumları Arasındaki İlişki: Umudun Aracı Rolinin İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Afzal, T. M ve Afzal, M. (2015). Comparison of students’ satisfaction and achievement at secondary level in islamabad. *American Journal of Educational Research*, 3(12), 1324-1327.
- Altay, D. ve Ekşi, H.(2018, Ekim). *ocuklar için yaşam doym lği geçerlilik güvenilirlik alışması*. 5. Uluslararası eğitim bilimleri sempozyumunda sunulan sözlü bildiri. Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Atik, G. ve Kemer, G. (2009). Çocuklarda umut lği’nin psikometrik zellikleri: Geçerlik ve güvenirlik alışması. *İlköğretim Online*, 8(2), 379-390.
- Atik, G. ve Atik, Z. E. (2017). Lise ğrencilerinin umut düzeylerinin yordanması: akademik öz-yeterlik ve problem zmenin rolü. *Eğitim ve Bilim*, 42(190), 157-169.
- Aydın, A., Sarier, Y. ve Uysal, ř. (2012). Sosyoekonomik ve sosyokültürel değişkenler açısından PISA matematik sonuçlarının karşılaştırılması, *Eğitim ve Bilim*, 37, 164, 20-30.
- Aydın, B., Sarı, S. V. ve şahin, M. (2012) Anne-babadan algılanan kabul/ilgi, benlik saygısı ve akademik başarı: Umudun aracı rolü. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 3(4), 37-48.
- Aydın, B., Sarı, S. V. ve şahin, M. (2014). Parental Acceptance/ involvement, self-esteem and academic achievement: The role of hope as a mediator. *Online Submission*, 3(4), 37-48.

- Appleton, S. ve Song, L. (2008). Life satisfaction in urban China: Components and determinants. *World Development*, 36(11), 2325-2340.
- Ashby, J. S., Dickinson, W. L., Gnilka, P. B., & Noble, C. L. (2011). Hope as a mediator and moderator of multidimensional perfectionism and depression in middle school students. *Journal of Counseling & Development*, 89(2), 131-139.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Baker, J. A., Dilly, L. J., Aupperlee, J. L. ve Patil, S. A. (2003). The developmental context of school satisfaction: Schools as psychologically healthy environments. *School Psychology Quarterly*, 18(2), 206-221.
- Böke, K. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*.(4. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları
- Chang, L., Chang, C., Stewart, S. M. ve Au, E. (2003). Life satisfaction, self concept, and family relations in Chinese adolescents and children. *International Journal of Behavioral Development*, 27, 182-189.
- Crano, D. W. ve Brewer, M. B. (2002). *Principals and methods of social research*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Carr, A. (2011). *Positive Psychology: The science of happiness and human strength* (2nd Edition). New York & London: Routledge.
- Crede J., Wirthwein L., McElvany N. ve Steinmayr R. (2015). Adolescents' academic achievement and life satisfaction: The role of parents' education. *Frontiers in Psychology*, 6, 52.
- Curry, L. A., Snyder, C. R., Cook, D. L., Ruby, B. C. ve Rehm, M. (1997). Role of hope in academic and sport achievement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1257-1267.
- K., Hill, P. L., Lapsley, D. K., Talib, T. L. ve Finch, H. (2009). Purpose, hope, and life satisfaction in three age groups. *The Journal of Positive Psychology*, 4(6), 500-510.
- Çengel, M., Totan, T. ve Çöğmen, S. (2017). Okula bağlılık ölçeğinin türkçeye uyarlanması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (4), 1820-1837.
- Dew, T. ve Huebner, E. S. (1994). Adolescents' perceived quality of life: an exploratory investigation. *Journal of School Psychology*, 32, 185-199.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95 (3), 542-575.
- Diener, E. ve Diener, M. (1995). Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 653-663.
- Diener, E. ve Lucas, R. E. (1999). *11 personality and subjective well-being. Well-being: Foundations of hedonic psychology*. Russell: Sage Foundation.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55 (1), 34-43.
- Ding, C. ve Hall, A. (2007). Gender, ethnicity, and grade differences in perceptions of school experiences among adolescents. *Studies in Educational Evaluation*, 33(2), 159-174.
- Doğan, U. ve Çelik, E. (2014). Examining the factors contributing to students' life satisfaction. *educational sciences: Theory & Practice*, 14(6), 2121-2128.
- Esteves, M., Scoloveno, R., Mahat, G., Yarcheski, A. ve Scoloveno, M. A. (2013). An integrative review of adolescent hope. *Journal of Pediatric Nursing* 28, 105-113.
- Feldman, D. B. ve Snyder, C. R. (2005). Hope and the meaningful life: Theoretical and empirical associations between goal-directed thinking and life meaning. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 24(3), 401-421.
- Gibbons, S. ve Silva, O. (2011). School quality, child wellbeing and parents' satisfaction. *Economics of Education Review*, 30, 312-331.
- Gilman, R. ve Huebner, E. S. (2006). Characteristics of adolescents who report very high life satisfaction. *Journal of Youth and Adolescence*, 35, 311-319.
- Goldbeck, L., Schmitz, T.G., Besier, T., Herschbach, P. ve Henrich, G. (2007). Life satisfaction decreases during adolescence. *Quality of Life Research*, 16, 969-979.
- Gökçe, F. (2012). Öğretmen ve velilerin, öğrencilerin okulda geçirdikleri zaman, ders ve dinlenme süreleri ile tatiller ve okul dönemleri konusundaki görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(4), 2541-2560.
- Güngör, A. ve Avcı, M. (2017). Examining the relationship between hope and life satisfaction among middle school students. *Journal of Pedagogical Research*, 1(1), 54-63.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York: Guilford Press.
- Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cut off criteria for fit indices in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1-55.
- Huebner, E. S. ve Alderman, G. L. (1993). Convergent and discriminant validation of a children's life satisfaction scale: Its relationship to self- and teacher-reported psychological problems and school functioning. *Social Indicators Research*, 30, 71-82.
- Huebner, E. S. (1994). Preliminary development and validation of a multidimensional life satisfaction scale for children. *Psychological Assessment*, 6, 149-158.

- Huebner, E. S., Laughlin, J. E., Ash, C. ve Gilman, R. (1998). Further validation of the multidimensional students' life satisfaction scale. *Journal of Psychological Assessment*, 16, 118-134.
- Huebner, E. S., ve McCullough, G. (2000). Correlates of school satisfaction among adolescents. *The Journal of Educational Research*, 93(5), 331-335.
- Huebner, E.S., Valois, R.F., Paxton, R.J. ve Drane, J.W. (2005). Middle school students' perceptions of quality of life. *Journal of Happiness Studies*, 6, 15-24.
- Huebner, E. S., Suldo, S. M., Smith, L. C. ve McKnight, C. G. (2004). Life satisfaction in children and youth: Empirical foundations and implications for school psychologists. *Psychology in the Schools*, 41, 81-93.
- Huebner, E. S. (1991). Initial development of the student's life satisfaction scale. *School Psychology International*, 12, 31-40.
- Jovanović, V. ve Jerković, I. (2011). School satisfaction among secondary school students: Relations with school achievement and mental health indicators. *Psibologija*, 44(3), 211-224.
- Jöreskog, K. G. ve Sörbom, D. (1988). *LISREL 7: A guide to the program and applications*. Chicago, IL: SPSS Inc.
- Jiang, X. U., Huebner, E. S. ve Hills, K. J. (2013). Parent attachment and early adolescents' life satisfaction: The mediating effect of hope. *Psychology in the Schools*, 50(4), 340-352.
- Kalaycı, H. ve Özdemir, M. (2013). Lise öğrencilerinin okul yaşamının niteliğine ilişkin algılarının okul bağılıkları üzerine etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(2), 293-315.
- Karababa, A. (2018). The relationship between adaptive-maladaptive perfectionism and life satisfaction among secondary school students. *Research on Education and Psychology*, 2(2), 166-175
- Karababa, A., Oral, T. ve Dilmac, B. (2018). The role of perceived social support and value in prediction of school attachment among secondary school students. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(2), 269-279.
- Kemer, G. ve Atik, G. (2005, Eylül). *Kırsal kesimde ve kent merkezinde okuyan lise öğrencilerinin umut düzeylerinin aileden algılanan sosyal destek düzeyine göre karşılaştırılması VIII*. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur. 21-23 Eylül, İstanbul.
- Kemer, G. ve Atik, G. (2012). Hope and social support in high school students from urban and rural areas of Ankara, Turkey. *Journal of Happiness Studies*, 13, 901-911.
- King, A. L. D., Huebner, S., Suldo, S. M. ve Valois, R. F. (2006). An ecological view of school satisfaction in adolescence: Linkages between social support and behavior problems. *Applied Research in Quality of Life*, 1(3-4), 279-295.
- Kula, E. (2008). *Endüstri meslek lisesi öğrencilerinin umutsuzluk düzeyleri ve saldırganlık durumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Kwok, S. Y. ve Gu, M. (2019). Childhood neglect and adolescent suicidal ideation: A moderated mediation model of hope and depression. *Prevention Science*, 20(5), 632-642.
- Leung, J. P. ve Leung, K. (1992). Life satisfaction, self-concept, and relationship with parents in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 21(6), 653-665.
- Lewis, A. D., Huebner, E. S., Malone, P. S. ve Valois, R. F. (2011). Life satisfaction and student engagement in adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 40, 249-262.
- Lyubomirsky, S., Sheldon, K. M. ve Schkade, D. (2005). Pursuing happiness: The architecture of sustainable change. *Review of general psychology*, 9(2), 111-131.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modeli Amos uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Merkaš, M. ve Brajša-Žganec, A. (2011). Children with different levels of hope: are there differences in their self-esteem, life satisfaction, social support, and family cohesion? *Child Indicators Research*, 4(3), 499-514.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2013). PISA 2012 Ulusal Ön Raporu, <http://pisa.meb.gov.tr/wp-content/uploads/2013/12/pisa2012-ulusal-on-raporu.pdf>.
- Marques, S. C., Lopez, S. J. ve Mitchell, J. (2013). The role of hope, spirituality and religious practice in adolescents' life satisfaction: Longitudinal findings. *Journal of Happiness Studies*, 14(1), 251-261.
- McCabe, K., Bray, M. A., Kehle, T. J., Theodore, L. A. ve Gelbar, N. W. (2011). Promoting happiness and life satisfaction in school children. *Canadian Journal of School Psychology*, 26(3), 177-192.
- McKnight, C. G., Huebner, E. S. ve Suldo, S. (2002). Relationships among stressful life events, temperament, problem behavior, and global life satisfaction in adolescents. *Psychology in the Schools*, 39(6), 677-687.
- Myers, D. G. ve Diener, E. (1995). Who is happy?. *Psychological science*, 6(1), 10-19.
- Nickerson, A. B. ve Nagle, R. J. (2004). The influence of parent and peer attachments on life satisfaction in middle childhood and early adolescence. *Social Indicators Research*, 66, 35-60.
- Natvig, G. K., Albrektsen, G. ve Qvarnstrom, U. (2003). Associations between psychosocial factors and happiness among school adolescents. *International Journal of Nursing Practice*, 9, 166-175.
- Öztan, S. (2014). *Ortaokul 6. 7. 8. sınıf öğrencilerinin okul tükenmişliklerinin yaşam doyumları ve benlik kurgusu algıları açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ozcan, B. ve Kiraz, A. (2017). Kıbrıs'ın kuzeyinde yaşayan ergenlerin yaşam memnuniyetleri [Life satisfaction of adolescents living in Northern Cyprus]. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 88-106.
- Park, N., Peterson, C. ve Seligman, M. E. (2004). Strengths of character and well-being. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23(5), 603-619.
- Padilla-Walker, L. M., Hardy, S. A. ve Christensen, K. J. (2011). Adolescent hope as a mediator between parent-child connectedness and adolescent outcomes. *The Journal of Early Adolescence*, 31(6), 853-879.

- Saha, R., Huebner, E. S., Hills, K. J., Malone, P. S. ve Valois, R. F. (2014). Social coping and life satisfaction in adolescents. *Social Indicators Research*, 115(1), 241-252.
- Preacher, K. J. ve Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Method of Psychological Research*, 8(2), 23-74.
- Saminathen, M. G., Låftman, S. B. ve Modin, B. (2019). School Choice at a Cost? Academic Achievement, School Satisfaction and Psychological Complaints among Students in Disadvantaged Areas of Stockholm. *International Journal of Environmental Research Public Health*, 16 (11), 1-18.
- Snyder, C. R., Harris, C., Anderson, J. R., Holleran, S. A., Irving, L. M., Sigmon, S. T. et al. (1991). The will and the ways: Development and validation of an individual-differences measure of hope. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 570-585.
- Snyder, C. R., Cheavens, J. ve Sympson, S. C. (1997). Hope: an individual motive for social commerce. *Group Dynamics: Theory, Research and Practice*, 1(2), 107-118.
- Snyder, C. R. (2000). Hypothesis: there is hope. In C.R. Snyder (Ed.), *Handbook of hope theory, measures and applications (3-18)*. San Diego: Academic Press.
- Snyder, C. R. (2002). Hope theory: rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249-275.
- Snyder, C. R., Shorey, H. S., Cheavens, J., Mann Pulvers, K., Adams, V. H. ve Wiklund, C. (2002). Hope and academic success in college. *Journal of Educational Psychology*, 94(4), 820-826.
- Snyder, C. R. (2005). Teaching: The lessons of hope. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 24(1), 72-84.
- Snyder, C. R. ve Lopez, S. J. (2007). *Positive Psychology: the scientific and practical explorations of human strengths*. US: Sage Publications, Inc.
- Suldo, S. M. ve Huebner, E. S. (2004). Does life satisfaction moderate the effects of stressful life events on psychopathological behavior during adolescence? *School Psychology Quarterly*, 19, 93-105.
- Suldo, S. M., Riley, K. N. ve Shaffer, E. J. (2006). Academic correlates of children and adolescents' life satisfaction. *School Psychology International*, 27(5), 567-582.
- Suldo, S. M. ve Shaffer, E. J. (2008). Looking beyond psychopathology: The dual-factor model of mental health in youth. *School Psychology Review*, 37, 52- 68.
- Suldo, S. M., Thalji-Raitano, A., Hasemeyer, M., Gelley, C. D. ve Hoy, B. (2013). Understanding middle school students life satisfaction: Does school climate matter? *Applied Research in Quality of Life*, 8(2), 169-182.
- Şirin, A. ve Ulaş, E. (2015). Ortaokul öğrencilerinin öznel iyi oluş düzeyleri ile karakter eğitimi uygulamaları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13(30), 279-307.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics (6th Edition)*. Boston: Pearson
- Tarhan, S., Bacanlı, H., Dombaycı, M. A. ve Demir, M. (2011). Quadruple thinking: hopeful thinking. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 12, 568-576.
- Telef, B. B. (2014). Çocuklar için kapsamlı okul doymu ölçeğinin Türkçeye uyarılma çalışması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 10(2), 478-490.
- Tian, L., Chen, H. ve Huebner, E. S. (2014). The longitudinal relationships between basic psychological needs satisfaction at school and school-related subjective well-being in adolescents. *Social Indicators Research*, 119(1), 353-372.
- Tetley, J. (2010). *An investigation of self-authorship, hope, and meaning in life among second-year college students* (Doctoral Dissertation). The George Washington University, Washington
- Tolan, P. H. ve Larsen, R. (2014). Trajectories of life satisfaction during middle school: Relations to developmental-ecological Microsystems and student functioning. *Journal of Research on Adolescence*, 24, 497-511.
- Ullman, C. ve Tatar, M. (2001). Psychological adjustment among Israeli adolescents immigrants: A report on life satisfaction, self concept, and self-esteem. *Journal of Youth and Adolescence*, 30, 449-463.
- Varela, J. J., Zimmerman, M. A., Ryan, A. M., Stoddard, S. A., Heinze, J. E. ve Alfaro, J. (2018). Life satisfaction, school satisfaction, and school violence: A mediation analysis for Chilean adolescent victims and perpetrators. *Child Indicators Research*, 11(2), 487-505.
- Valle, M. F., Huebner, E. S. ve Suldo, S. M. (2006). An analysis of hope as a psychological strength. *Journal of School Psychology*, 44(5), 393-406.
- Vidinlioğlu, S. Ö. (2010). *Ortaöğretim öğrencilerinin benlik algısı ve umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Verkuyten, M. ve Thijs, J. (2002). School satisfaction of elementary school children: The role of performance, peer relations, ethnicity, and gender. *Social Indicators Research*, 59, 203-228.
- Yang, Y., Zhang, M. ve Kou, Y. (2016). Self-compassion and life satisfaction: The mediating role of hope. *Personality and Individual Differences*, 98, 91-95.
- Yerlikaya, I. (2014). Devlet ve özel ortaokul öğrencilerinin umutsuzluk düzeyinin belirlenmesi ve çeşitli değişkenlerle ilişkisinin incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 9(8), 865-877.
- Yıldız, M. A. ve Kutlu, M. (2015). Erinlerde okula bağlanmanın yordayıcısı olarak sosyal kaygı ve depresif belirtilerin incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 332-345.

- Yılmaz, E. (2017). *Ortaokul öğrencilerinin akademik başarılarının yordanmasında umut ve yaşam doyumlarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Eğitim Bilimleri Enstitüsü Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Zullig, K. J., Huebner, E. S. ve Patton, J. M. (2011). Relationships among school climate domains and school satisfaction. *Psychology in the Schools*, 48(2), 133-145.
- Zournazi, M. (2004). *Umut değişim için yeni felsefeler* (Çev: U. Abacı). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Zhou, X., Wu, X. ve Zhen, R. (2018). Self-esteem and hope mediate the relations between social support and post-traumatic stress disorder and growth in adolescents following the Ya'an earthquake. *Anxiety, Stress, & Coping*, 31(1), 32-45.
- Yarcheski, A., Mahon, N. E. ve Yarcheski, T. J. (2001). Social support and well-being in early adolescents: The role of mediating variables. *Clinical Nursing Research*, 10(2), 163-181.
- Yarcheski, A. ve Mahon, N. E. (2016). Meta-analyses of predictors of hope in adolescents. *Western Journal of Nursing Research*, 38(3), 345-368.
- Wong, S. S. ve Lim, T. (2009). Hope versus optimism in Singaporean adolescents: Contributions to depression and life satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 46(5-6), 648-652.

EXTENDED ABSTRACT

Schools are educational environments that offer students' cognitive, affective and behavioral educational and teaching experiences (Çengel, Totan, & Çöğmen, 2017, p. 182; Yıldız, & Kutlu, 2015, p. 355). The knowledge and skills acquired by the individual under the umbrella of the school, and the quality of the relationship established with friends and teachers play an important role in all the child's living spaces (Karababa, Oral, & Dilmaç, 2018, p. 168). In this process, the concept of school satisfaction, which is an influential factor on the quality of all these relationships, appears (King et al., 2006, p.182). School satisfaction is defined as the level of enjoyment of all the experiences of the school, which is the institution where the child is located, and feeling good during the time he / she is in school (Huebner, 1994, p. 151). In addition, school satisfaction is the cognitive and emotional assessment of students' experiences at school (Huebner, & McCullough, 2000, p. 331-335; Baker, et al., 2003, p. 203; Verkuyten & Thijs, 2002, p. 203). On the other hand, school satisfaction is an important concept that constitutes an important dimension of general life satisfaction (Tian et al., 2014, p. 360).

In this study, it is aimed to examine the mediating role of hope in the relationship between secondary school students' school satisfaction and life satisfaction. In addition, students' life satisfaction, hope and school satisfaction levels were examined in terms of gender and grade levels.

In this study, it is a research on relational screening model in terms of the predictive role of hope, life satisfaction and academic achievement levels of secondary school students on school satisfaction. The data of the study consisted of 105 female and 106 male students from different secondary schools in 2018-2019. Of the students participating in the study, 28 were in fifth grade (13.3%), 53 were in sixth grade (25.1%), 66 were in seventh grade (31.3) and 64 were in eighth grade (30.4%). The age range of the participating students ranged from 10 to 15, with an average age of 12.59 and $S_s = 1.27$. Comprehensive School Satisfaction Scale for Children, Life Satisfaction Scale for Children and Life Satisfaction Scale for Children were used to collect the data of the study. Independent sample t-test, one way variance analysis, structural equation modeling and confirmatory factor analysis were used in the study.

It is seen that the school satisfaction levels of secondary school students differ significantly in favor of male students according to gender ($p < .05$). In other words, it was found that the mean score of school satisfaction of male students ($\bar{x} = 24.06$; $t = 2.34$) was higher than that of female students ($\bar{x} = 22.43$). School satisfaction levels of secondary school students did not differ significantly according to grade level. It is seen that there is a statistically significant difference between hope levels and grade levels of secondary school students ($F_{207,3} = 7.67$; $p < .001$). According to this result, the hopes of sixth grade students were significantly higher ($\bar{x} = 29.23$) than the hopes of fifth grade ($\bar{x} = 25.83$) and eighth grade ($\bar{x} = 25.02$) students. It is seen that there is a statistically significant difference between life satisfaction levels and grade levels of secondary school students ($F_{207,3} = 5.14$; $p < .01$). In the structural equation modeling, it was determined that hope has a partial mediating role in the relationship between secondary school students' school satisfaction and life satisfaction. In order to decide whether the partial mediation effect is meaningful, bootstrapping was performed and the confidence intervals were examined. Lower bound .328 and upper limit was .660 at 95% confidence intervals in the bootstrapping process ($p < .001$). Since the lower and upper limits of the bootstrap coefficients do not include zero, part of the hope is considered to be significant in mediating effect (Preacher & Hayes, 2008).

As a result, it was observed that the school satisfaction and hope levels of middle school students were factors affecting their life satisfaction. In addition, it was concluded that the high level of hope of the students together with their school satisfaction contributed more to their life satisfaction. Based on the results, supportive practices aimed at increasing the students' life satisfaction, school satisfaction and hope levels and developing positive emotions can also contribute to the awareness of parents on the students. In addition, teachers and school administrators can draw attention to the negative effects of focusing on students' just academic achievements and start studies to increase students' level of school satisfaction, life satisfaction and hope.

Although this study is the first study to examine the role of hope in the relationship between secondary school students' school satisfaction and life satisfaction, it contains some limitations. Research data were obtained only from a junior high school students involved in three different provinces in Turkey. This situation can be stated to constitute a limitation on the generalizability of the results of the study. For this reason, more generalizable results can be obtained by organizing studies with a larger number of sample groups studying in different provinces. In this study, the mediating role of hope in the relationship between school satisfaction and life satisfaction was examined. In future studies, the mediating role of variables such as optimism, self-compassion and self-efficacy, which are among the positive psychology concepts likely to have an intermediary role in the relationship between school satisfaction and life satisfaction, can be investigated.

Üniversite ve Öğretmenlikle İlişkili Değişkenler Arasındaki İlişkiler ile Aracı ve Düzenleyici Etkilerin İncelenmesi¹

Gizem UYUMAZ², Enver SARI³, Gözde UYUMAZ⁴ ve Melike Burcu YILMAZ⁵

Öz

İki değişken arasındaki ilişki, yalnızca bireyin bu iki değişkene ilişkin durumuna bağlı olabileceği gibi, bu değişkenleri etkileyen farklı değişkenlerden de kaynaklanıyor olabilir. Buradan yola çıkılarak, üniversite ve öğretmenlikle ilişkili değişkenler arasındaki ilişkilerin yalnızca bu değişkenlerden mi yoksa bu değişkenlerle ilişkili farklı değişkenlerden mi kaynaklanıyor olduğunun belirlenmesi öğrenci başarısının artırılmasına yönelik atılacak adımlar için önemlidir. Bu çalışmanın amacı üniversite ve öğretmenlikle ilişkili değişkenler arasındaki ilişkiler ile aracı ve düzenleyici etkilerin belirlenmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu bir eğitim fakültesinin farklı bölümlerinde ve sınıf düzeylerindeki 268 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından oluşturulan anket ile Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği, Okula Yönelik Tutum Ölçeği, Mesleki Kaygı Ölçeği, Üniversite Yaşamı Ölçeği ve Genel Erteleme Ölçeği kullanılmıştır. Çalışma grubundan elde edilen verilerle yapılan analizler doğrultusunda; mesleki kaygı, öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile üniversite yaşamı arasındaki ilişkide kısmen aracıdır. Okula yönelik tutum, öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile üniversite yaşamı arasındaki ilişkide kısmen aracıdır. Genel erteleme, öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile üniversite yaşamı arasındaki ilişkide kısmen aracıdır. Öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile üniversite yaşamları arasındaki ilişkide genel not ortalamasının düzenleyici etkisi vardır. Öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile üniversite yaşamları arasındaki ilişkide mesleği isteyerek seçmenin düzenleyici etkisi vardır.

Anahtar Kelimeler: Aracılık etkisi, Düzenleyicilik etkisi, İlişki, Kaygı, Erteleme

Investigation of the Relationships between University and Teaching-Related Variables, and Mediating and Regulatory Effects

Abstract

The relationship between the two variables may depend not only on the individual's score for these two variables, but also on different variables that affect these variables. From this point of view, it is important for the steps to be taken to increase student achievement whether the relationships between the variables associated with university and teaching are caused only by these variables or different variables associated with these variables. The aim of this study is to determine the relations between university and teaching variables and mediator and moderator effects. The study group of the research consists of 268 prospective teachers studying in different departments of a faculty of education and at different grade levels. Within the scope of the study, the Attitude Scale for Teaching Profession, Attitude Scale for School, Occupational Anxiety Scale, University Life Scale, and General Procrastination Scale were used as a data collection tool with a questionnaire created by researchers. Professional anxiety, attitude towards school and general procrastination are partially mediated in the relationship between attitude towards teaching profession and university life. The overall grade average and choosing the profession willingly have a moderator effect on the relationship between students' attitudes towards teaching profession and university life.

Key Words: Mediation effect, Moderation effect, Relationship, Anxiety, Procrastination

Atf İçin / Please Cite As:

Uyumaz, G., Sarı, E., Uyumaz, G. ve Yılmaz, M. B. (2020). Üniversite ve öğretmenlikle ilişkili değişkenler arasındaki ilişkiler ile aracı ve düzenleyici etkilerin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2131-2144.

Geliş Tarihi / Received Date: 12.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.06.2020

¹ Bu çalışma Giresun Üniversitesi'nde çalışmanın ilk yazarı yürütücülüğünde tamamlanan EĞT-BAP-A-230218-54 numaralı Bilimsel Araştırma Projesi'nden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi - Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi, gizemuyumaz@gmail.com - ORCID: 0000-0003-0792-2289

³ Prof. Dr. - Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi, enversari@hotmail.com - ORCID: 0000-0002-7623-6832

⁴ Yüksek Lisans Öğrencisi - Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, gzdeuyumaz@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3195-569X

⁵ Öğretim Görevlisi - Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi, melikeburcu80@hotmail.com - ORCID: 0000-0002-3580-3853

Giriş

Dünyanın dört bir yanındaki eğitim politikaları, öğretmenlere giderek sosyal adalet gündemleriyle bağlantılı olarak değişimden yana olma çağrısı yapmaktadır. Bununla birlikte, bu tür bir yeterliğin öğretmen eğitiminde nasıl geliştirilebileceği konusunda netlik henüz tam olarak görülmemektedir. Öğretmenlerin meslekte yeterli olma ve sosyal adalet bağlamında değişim aracı olarak anlamlarını netleştirmek için öğretmenlik mesleğini ve kapsayıcı pedagoji teorilerini anlamak gerekmektedir. Kapsayıcı uygulama, öğretmenlerin, ailelerin, öğrencilerin, yöneticilerin işbirliğini gerektirir. Öğretmen yetiştirmek için kapsayıcı pedagoji ve öğretmenlik mesleği teorilerini bir araya getirmenin olanakları tartışılmalıdır. 'Pedagoji' genellikle yalnızca sınıflarla ilgili bir uygulama olarak anlaşılırken, öğretmenlerin mesleki gereklilikleri yerine getirirken karşılaştıkları yapısal ve kültürel engellerin kaldırılması için diğer ilgili kişilerle çalışma kapasitesini geliştirme ihtiyacını vurgulamaktadır (Pantić, 2015). Bu durum öğretmenin mesleğe başlamadan önceki süreçte yani üniversite eğitimi boyunca içinde bulunduğu durumu net bir şekilde kapsamaktadır. Öğretmenlik mesleği çok boyutlu bir biçimde incelenmek istense belki de ilk karşımıza çıkacak olan kavram öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ve inançlar olacaktır.

Tutumlar ve inançlar, öğretmenlerin düşünce yapılarında ve bunların farklılaşmasında, sınıf içi etkinliklerinde ve öğretilerde önemli kavramlardır. Tutumlar, 1970'lerin başlarında öğretilme ve öğretmen eğitimi araştırmalarında büyük dikkat çekerken, öğretmenliğe yönelik inanç alanyazında ancak son zamanlarda öne çıkmıştır. Genelde araştırmalar; hem tutumların hem de inançların sınıf içi eylemleri sürdürdüğünü ve öğretmenin mesleki değişim sürecini etkilediğini göstermektedir (Pajares, 1992; Richardson, 1994). Öğretmen adaylarının inanç ve tutumları, neyi ve nasıl öğrendiklerinin ve süreç içinde değişimin hedefleridir. Tutumlar ve inançlar, bir kişinin eylemlerini sürdürdüğü düşünülen zihinsel durumların yapısını ve içeriğini adlandıran, tanımlayan bir grup yapının alt kümesidir. Bu kümedeki diğer yapılar; kavramları, perspektifleri, algıları, yönelimleri, teorileri ve duruşları içerir. Öğretmen tutumları zaman zaman hala incelenirken, inançlar öğretmenlerin düşünme biçimlerini ve sınıf uygulamalarını incelemek için büyük bir ilgi alanı olarak ele alınmıştır (Richardson, 1996). Bu durum öğretmenlik mesleğinin, meslek öncesi eğitimin ve bu süreçlerin üzerinde etki eden tüm değişkenlerin sıklıkla incelenmesini sağlamıştır. Öğretmenlerin üniversite yaşamı, mesleğe yönelik, üniversiteye yönelik tutumları, mesleki kaygı, genel erteleme davranışı gibi pek çok konuyu içermektedir. İyi bir öğretmenin yetişmesi ve mesleki kaygıdan uzak kalabilmesi için mesleki eğitimi sürecinde yaşadıklarının önemi büyüktür. Öğretmen olmak için öğrenci olanın davranış şekli öğretmen olduğunda ki davranış şeklinin bir örneği olacaktır.

Öğretmenlere yardım etmenin özü, öğretmenlik konusundaki kaygılarının araştırılmasında yatmaktadır. Bu varsayımdan yola çıkarak, Poulou (2007) çalışmasında öğretmen adaylarının kaygılarını ve muhtemel yansıma konularını öğretilme deneyimlerini takip etmeyi amaçlamıştır. Elli dokuz derginin analizi, öğrencilerin kişisel ve mesleki kimlikleri, öğretmenlik mesleğinin misyonu ve öğretimin duygusal boyutları ile ilgili geçmiş ve geleceğe yönelik karmaşık yapıyı ortaya çıkaran araştırmacı; öğretmenlik uygulamalarıyla gelişmeye dikkat çekmiş, öğretmen adayları için deneyim üreten deneyimlerin geliştirilmesi hakkındaki tartışmalara katkıda bulunmuştur. Deneyimin kaygıyı azalttığına dikkat çekersek öğretmen adayının eğitimi sürecinde daha fazla uygulama yapması temel bir etki yaratabilir. Çerçeve genişlediğinde kaygı unsurlarından bir diğeri de geleceğe yönelik kaygıdır.

Öğretmenlik meslek seçimi ve eğitim sürecinde belirlenmeye çalışılan bir diğer kavram ise ertelemedir. Erteleme bireyin meslek seçimi ve mesleki başarısında etkin ve etken bir rol oynayacaktır. Erteleme, yaygın bir öz-denetimsel başarısızlık ve belirli hedeflere ulaşmak için yapılması gerekenleri yapmama ve bunun yerine uzun vadeli kazanımlarda kısa vadede daha fazla ödüllendirici faaliyetlerde bulunmaya itiraz eden bir psikolojik değişkendir (Aremu, Williams ve Adesina, 2011). Gönüllü olarak bir görevi daha sonraki bir tarihe ertelediğini söyleyen bir kişiyi bulmak, samanlıkta iğne bulmaya eşdeğerdir. Çoğu insan, özel ya da açık bir şekilde, yaşamlarında en az birkaç kez vazgeçme, bırakma ya da erteleme yaptıkları konusunda hemfikirdir. Erteleme Latince fiillerden türetilmiştir, "pro" ileriye doğru hareketi ifade eder ve "crastinus" yanna ait olmayı ifade eder (Ferrari, Johnson ve McCown, 1995). Erteleme, bir görevi son dakikaya kadar bitirmemek veya önceden belirlenen son tarihten sonra başlatmak veya bitirmek durumudur, isteğe bağlı bir gecikme olarak tanımlanır (Rozental ve Carlbring, 2013). Erteleme, etkisiz zaman yönetimi, düşük performans seviyeleri, gecikmiş çalışma davranışları, görevden kaçınmayı sürdürme, ego tükenmesi, hız hassasiyeti değişimleri ve olumsuz duyguları düzenleme yetersizliğine yol açan davranışsal bir model olarak da tanımlanmaktadır (Schubert ve Stewart, 2000).

Milgram ve Marshevsky (1995), akademik erteleme sürecinin üniversite öğrencileri arasında endemik bir sorun olarak değerlendirildiğini bildirmiştir; Akademik erteleme hem davranışsal gecikme hem de kişisel rahatsızlığı içerdiği için gecikmeden dolayı yaşanan üzüntü şeklinde tanımlanır. Üniversite öğrencileri arasında erteleme sıklığının %80 olduğu tahmin edilmektedir ve ayrıca ortaöğretim sonrası öğrenciler arasında %10 ile %70 arasında değişen tahminlerde en sık karşılaşılan sorunlardan biri olduğu bildirilmektedir (Schubert ve Stewart, 2000, Steel ve Ferrari, 2013). Ek olarak, genel bir nüfus araştırmasından elde edilen sonuçlar, insanların yaklaşık üçte birinin ertelemeyi eğitim çabalarında büyük bir sorun olarak tanıdığını göstermektedir (Steel ve Ferrari, 2013). Amerikan üniversite öğrencilerinde akademik erteleme sıklığı %95 olarak belirlenmiştir; Anket sonuçları ayrıca öğrencilerin %46'sının zamanın en az yarısında akademik görevlerde erteleme yaptıklarını bildirmiştir (Balkis ve Duru, 2007). Görünen şudur ki öğrenciler akademik görevleri erteler. Bunun yerine düşük performans ve sonuçta akademik başarılarını olumsuz yönde etkileyen olumsuz duygusal tepkilere yol açan verimsiz etkinliklere odaklanırlar (Schubert ve Stewart, 2000).

Öğretmenlik mesleğini seçen ve bu konuda ilgili fakültelerde eğitim alan öğrencilerin tutum ve davranışlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi gerekmektedir. Özellikle öğretmen adaylarının üniversite yaşamında kendi yeterliliklerini anlama, öğretmenliğe yönelik tutumlarının oluşması, mesleğe yönelik kaygı düzeyleri, erteleme davranışları başlıca olanlardır. Yapılan araştırmalar (Finney ve Schraw, 2003; Tümerdem, 2007; Doğan ve Çoban, 2009; DeVaney, 2010; Hussain, 2011; Kalemoglu, Erbaş ve Ünlü, 2014; Kutlu, Gökdere ve Çakır, 2015; Serin, Güneş ve Değirmenci, 2015; Dadandı, Kalyon ve Yazıcı, 2016) göstermektedir ki eğitim fakültelerini seçen öğrencilerinin mesleğe yönelik tutumları olumlu yönde, geleceğe yönelik kaygıları orta düzeydedir, genel akademik erteleme düzeyleri ise temel beceri eğitimi ile birlikte düşmektedir. Sözkonusu değişkenlerin incelenmesi mesleği gelişimi ve eğitim fakültelerinde programların düzenlenmesi açısından önemlidir.

Söz konusu çalışmaların pek çoğunda değişkenler arasındaki ilişkiler yalnızca korelasyon ile belirlenmiştir. Eğitimde ve psikolojide iki değişken arasındaki ilişki, yalnızca bireyin bu iki değişkene ilişkin durumuna bağlı olabileceği gibi, bu değişkenleri etkileyen farklı değişkenlerden de kaynaklanıyor olabilir. Üniversite ve öğretmenlikle ilişkili değişkenler arasındaki ilişkiler için de bu durum söz konusudur. Buradan yola çıkılarak, üniversite ve öğretmenlikle ilişkili değişkenler arasındaki ilişkinin yalnızca bu değişkenlerden mi yoksa bu değişkenlerle ilişkili farklı değişkenlerden mi kaynaklanıyor olduğunun belirlenmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Ancak bu belirlemeler yapıldığında öğrenci başarısının artırılmasına yönelik yapılacak çalışmalar istenen sonuçları verebilir.

Amaç

Bu çalışmanın amacı üniversite ve öğretmenlikle ilişkili değişkenler arasındaki ilişkiler ile aracı ve düzenleyici etkilerin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda yanıt aranana sorular:

1. Öğrencilerin okula yönelik tutumları, öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, mesleki kaygıları, üniversite yaşamları ve genel erteleme davranışları arasındaki ilişkiler nasıldır?
2. Öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile üniversite yaşamları arasındaki ilişkide
 - a. Mesleki kaygılarının,
 - b. Okula yönelik tutumlarının ve
 - c. Genel erteleme davranışlarının aracı etkisi var mıdır?
3. Öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile üniversite yaşamları arasındaki ilişkide
 - a. Genel not ortalaması ve
 - b. Mesleği isteyerek seçmenin düzenleyici etkisi var mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışma üniversite ve öğretmenlikle ilişkili değişkenler arasındaki ilişkiler ile aracı ve düzenleyici etkilerin belirlenmesini amaçlayan korelasyonel bir araştırma dır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubu Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesinin farklı bölümlerinde ve sınıf düzeylerindeki katılımcılar oluşturmaktadır. Katılımcılar 199'u (%74.3) kadın, 69'u (%25.7) erkek olmak üzere 268 öğretmen adaydır. 199'u (%74.3) üçüncü sınıfta, 67'si (%25) dördüncü sınıfta öğrenim görmektedir. Katılımcıların 218'i (%81.3) öğretmenlik mesleğini isteyerek seçtiğini, 47'si (%17.5) ise öğretmenlik mesleğini isteyerek seçmediğini belirtmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun 132 (%49.3) anne eğitim düzeyi ilkökuldür, baba eğitim düzeyleri ise 78'i (%29.1) ilkökul, 63'ü (%23.5) ortaokul, 73'ü (%27.2) lise ve 45'i (%16.8) üniversitedir. Ailesinin yaşadığı yere göre dağılım; 54'ü (%20.1) köy, 91'i (%34) ilçe, 58'i (%21.6) il ve 64'ü (%23.9) büyükşehirdir.

Veri Toplama Araçları

Çalışma kapsamında araştırmacılar tarafından oluşturulan anket ile Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği, Okula Yönelik Tutum Ölçeği, Mesleki Kaygı Ölçeği, Üniversite Yaşamı Ölçeği ve Genel Erteleme Ölçeği kullanılmıştır.

Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği Üstüner (2006) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek beşli Likert tipindedir ve 34 maddeden oluşmaktadır. Geliştirme çalışmasında faktör yük değerlerinin 0.41-0.74 arasında değiştiği, tek faktörlü yapının varyansın %30'unu açıkladığı, madde toplam korelasyon değerlerinin 0.42-0.74 arasında değiştiği, ölçüt geçerliliğinin 0.89, test tekrar test güvenirlik katsayısının 0.72, Cronbach Alfa katsayısının 0.93 olduğu bulunmuştur.

Okula Yönelik Tutum Ölçeği Gülleroğlu (2008) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek beşli Likert tipindedir ve 3 faktör (okulu sevme, okulu benimseme ve okula ait olma hissini taşıma), 33 maddeden oluşmaktadır. Geliştirme çalışmasında madde-toplam test korelasyonları oldukça yüksek bulunmuştur. Faktör analizi sonucunda birinci faktörün toplam varyansın %37'sini, üç faktörün birlikte toplam varyansın %48'ini açıkladığı raporlanmıştır. Özdeğerler sırasıyla 12.046, 1.952 ve 1.752'dir. Elde edilen Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı 33 maddelik ölçeğin 0.94, alt boyutların sırası ile 0.85, 0.84, 0.85'tir.

Mesleki Kaygı Ölçeği Cabı ve Yalçınalp (2013) tarafından geliştirilmiştir. 45 maddelik 8 faktörlü ölçeğin tüm faktörleri toplam varyansın %65.724'ünü açıklamaktadır. Beşli Likert tipindeki ölçekte, faktör yükleri 0.497-0.899, Cronbach Alfa katsayıları 0.67-0.95 arasında değişmektedir. Faktörler: görev merkezli, ekonomik/sosyal merkezli, öğrenci/iletişim merkezli, meslektaş ve veli merkezli, kişisel gelişim merkezli, atanma merkezli, uyum merkezli ve okul yönetimi merkezli kaygı.

Üniversite Yaşamı Ölçeği (ÜYÖ), Aladağ, Kağnıcı, Tuna ve Tezer (2003) tarafından geliştirilmiştir. Yedili Likert tipindeki ölçek 48 maddeden oluşmaktadır. Altı alt boyuttan oluşan ölçekteki alt boyutlar: üniversite ortamına uyum, duygusal uyum, kişisel uyum, karşı cinsle ilişkiler, akademik uyum ve sosyal uyum. Cronbach Alpha katsayıları 0.59-0.91 arasında değişmektedir.

Genel Erteleme Ölçeği Ölçeği Çakıcı (2003) tarafından geliştirilmiştir. 18 maddeden oluşan ölçek beşli Likert tipindedir. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlik katsayıları 0.85-0.91 arasında değişmektedir. Ölçeğin test tekrar test güvenirlik katsayısı ilk faktör için 0.79, ikinci faktör için ise 0.89 olarak hesaplanmıştır.

Bu çalışma kapsamında ölçme araçlarının 268 öğretmen adaylarına uygulanması ile toplanan verilere ilişkin geçerlik kanıtları doğrulayıcı faktör analiziyle, güvenirlik kanıtları ise Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları ile belirlenmiştir. İlgili sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Geçerlik ve Güvenirlik Kanıtları

	<i>Cronbach Alfa</i>	χ^2/sd	<i>RMSEA</i>	<i>SRMR</i>	<i>CFI</i>	<i>Standardize Faktör Yükleri</i>
<i>OMYT</i>	0.955	4.799	0.120	0.074	0.95	0.39-0.81
<i>OYT</i>	0.940	3.619	0.099	0.074	0.95	0.33-0.81
<i>MK</i>	0.960	2.756	0.081	0.087	0.96	0.40-0.91
<i>GEO</i>	0.928	4.786	0.120	0.077	0.95	0.43-0.86
<i>UY</i>	0.884	2.070	0.063	0.079	0.89	0.15-0.80

Tablo 1 incelendiğinde, χ^2/sd oranları mükemmel (<3) ve iyi (<5) uyumu göstermektedir (Kline, 2005). RMSEA OMYT ve GEO için zayıf uyum kriterinin (≤ 0.10) altında, diğerleri için kabul edilebilirdir (Tabachnick ve Fidell, 2001). SRMR; MK için ≤ 0.10 vasat uyuma (Kline, 2005), diğer ölçekler için ≤ 0.08 iyi uyuma (Brown, 2006; akt: Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010) karşılık gelmektedir. CFI; > 0.90

iyi >0.95 mükemmel uyumu gösterir (Tabachnick ve Fidell, 2001). Analizler sonucunda elde edilen geçerlik kanıtları (uyum indeksi değerleri, standartlaştırılmış yükler, açıklanan varyans, hata varyansı ve t değerleri) birlikte ele alındığında incelenen modellerin uyumlu olduğu görölmektedir. Her bir ölçme aracının öğretmen adaylara uygulanmasıyla elde edilen puanlara ilişkin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları incelendiğinde, güvenilirlik derecelerinin yüksek (Özdamar, 2004) olduğu görölmektedir.

Verilerin Analizi

Toplanan verilerdeki kayıp değerler, uç değerler, toplam puanların normalliği, çoklu doğrusal bağlantı problemi incelenmiştir. Korelasyon katsayısı yorumlanırken mutlak değer olarak 0.00-0.30 arası düşük, 0.30-0.70 arası orta, 0.70-1.00 arası yüksek düzeyde ilişki (Büyüköztürk, 2014) olarak yorumlanmıştır.

Her bir ölçme aracından alınan puanlar için doğrulamalı faktör analizi yapılarak ölçme modeli test edilmiştir. Her bir ölçme aracı için ölçme modelinin test edilmesi ile elde edilen yol diyagramları incelenmiş, her ölçek için tüm maddelerin t değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Modelde yer alan her bir ölçme aracı için ölçme modeli test edildiğinden analiz bu aşamasından sonra maddeler ile değil her bir alt boyuttan alınan toplam puanlarla işlemler yapılmıştır.

Aracı ve düzenleyici değişken modelde yer alan üçüncü bir değişkendir (MacKinnon, 2011). Aracı değişken iki değişken arasındaki ilişkiyi açıklarken, düzenleyici değişken bu ilişkiyi değiştirir (Avcı Vardar, 2019). Aracılıkta; bağımsız değişken aracı değişkeni etkiler, aracı değişken ise bağımlı değişkeni etkiler. Düzenleyicilikte ise bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkinin gücü veya yönü etkilenir. Aracılık modeli, dolaylı ve doğrudan etkileri ortaya koymayı amaçlar. Özellikle dolaylı etkileri de ortaya koyabilmesi nedeniyle davranış bilimlerinde sık kullanılan bir istatistiksel tekniktir. Bu istatistiksel teknik sayesinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi incelenebildiği gibi, aracı değişkenlerin üretkenlik etkisi de incelenebilir (Baron ve Kenny, 1986). Bu çalışmada aracılık etkisinin test edilmesinde yol analizi, düzenleyicilik etkisinin test edilmesinde çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır.

Bulgular

Öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları (OMYT), okula yönelik tutumları (OYT), mesleki kaygıları (MK), genel erteleme davranışları (GEO) ve üniversite yaşamları (UY) arasındaki ilişkilerin belirlenerek Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 2. Değişkenler Arasındaki İlişkiler

	OMYT	OYT	MK	GEO	UY
OMYT	1,000				
OYT	,381	1,000			
MK	-,314	-,232	1,000		
GEO	-,346	-,231	,252	1,000	
UY	,389	,363	-,363	-,389	1,000

Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayıları, $p=0.000$, $N=268$

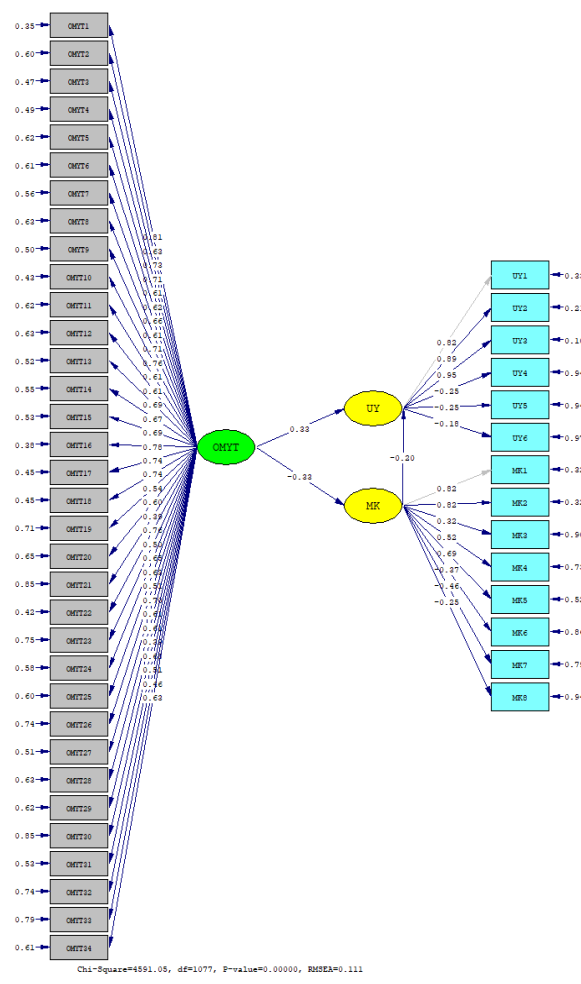
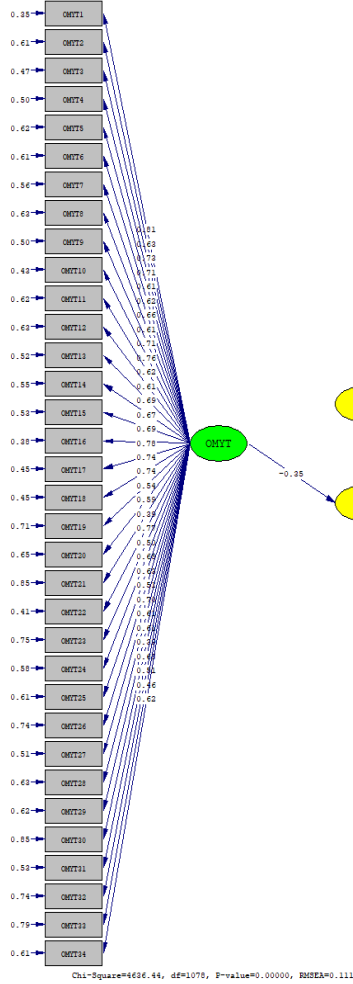
Tablo 2 incelendiğinde, öğretmen adaylarının OMYT ile OYT ve UY arasında pozitif yönde orta düzeyde, OMYT ile MK ve GEO davranışları arasında negatif yönde orta düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Öğretmen adaylarının OYT ile UY arasında pozitif yönde orta düzeyde, OYT ile MK ve GEO arasında negatif yönde düşük düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Öğretmen adaylarının MK ile GEO arasında pozitif yönde düşük düzeyde, UY arasında ise negatif yönde orta düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Öğretmen adaylarının GEO ile UY arasında negatif yönde orta düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Öğrencilerin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları İle Üniversite Yaşamları Arasındaki İlişkide Mesleki Kaygılarının Aracılık Etkisi

Önceki bölümde ayrı ayrı test edilen ölçme modelleri tek bir modelde ele alınmış ve gizil değişkenler arasındaki ilişkiler belirlenmiştir. Ölçme modellerinin eşzamanlı kontrolü ve modelde yer alacak değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacıyla yapılan yol analizi sonucunda OMYT ile UY arasındaki korelasyon katsayısı 0.40, OMYT ile MK arasındaki korelasyon katsayısı -0.33, UY ile MK arasındaki korelasyon katsayısı -0.31 olarak hesaplanmıştır. Bu model ile OMYT değişkeninin, UY ve MK

değişkenleri ile ilişkili olduğuna dair kanıt elde edilmiştir. Analizin ilerleyen aşamasında OMYT ile UY arasındaki 0.40 düzeyindeki bu ilişkiye MK değişkenince aracılık edilip edilmediği belirlenmiştir.

Öncelikle model aracı değişken modele eklenmeden test edilmiştir. Şekil 1’de modele ilişkin standardize edilmiş değerlerin verildiği yol diyagramı sunulmuştur. Daha sonra aracı değişken modele eklenerek model tekrar test edilmiştir. Şekil 2’de aracı değişken olan modele ilişkin yol diyagramı sunulmuştur.

Şekil 1. Aracı Değişken Eklenmeden Yol Diyagramı

Şekil 2. Aracı Değişken Eklendikten Sonra Yol Diyagramı

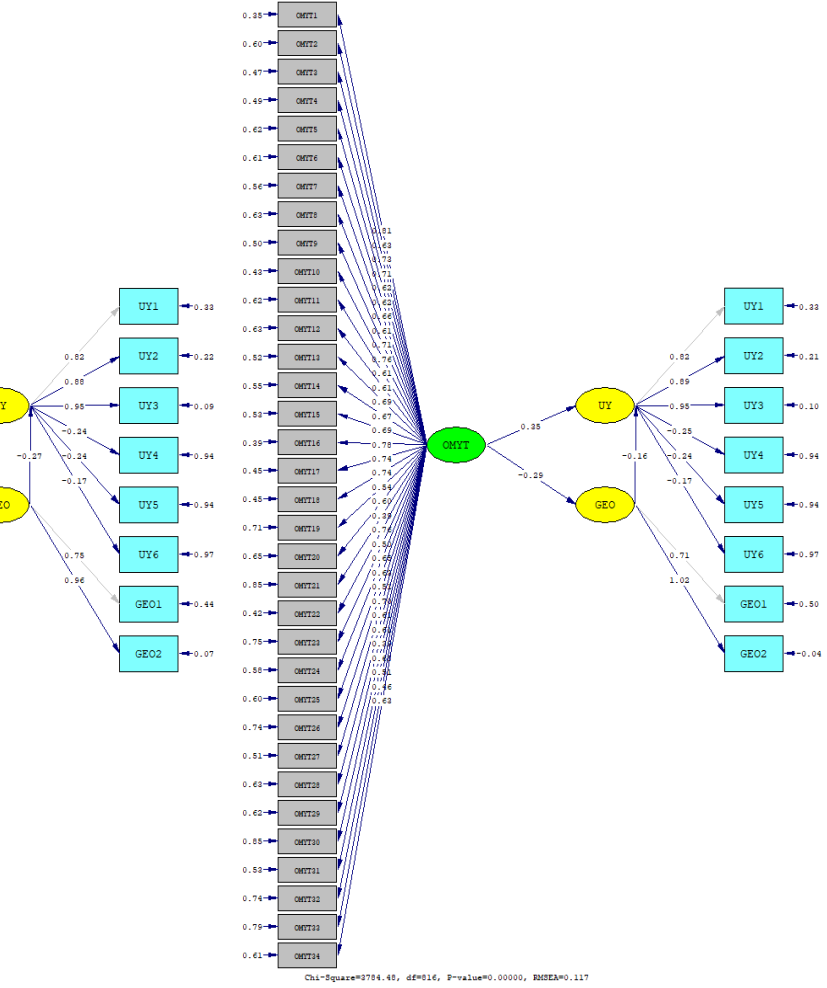
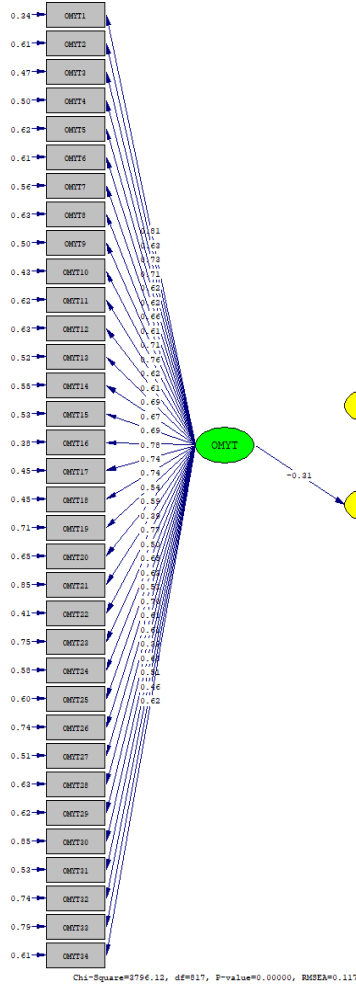
Yapılan aracılık testi sonuçları incelendiğinde, modelde öğretmenlik mesleğine yönelik tutumdan üniversite yaşamına giden yolun değerin 0.40’dan düşük olduğu (0.33) görülmektedir. Yol istatistiksel olarak anlamlıdır ancak değerde azalma mevcuttur. İlişkinin miktarında düşüş olması kısmen aracılığın göstergesidir. İki değişken arasındaki ilişkinin bir başka değişkeni şart koştuğu görülmektedir. Bir başka deyişle OMYT ile UY arasındaki ilişki MK değişkenini şart koşturmaktadır. MK, OMYT ile UY arasındaki ilişkide kısmen aracıdır.

Kurulan aracılık modeline ilişkin uyum indeksi incelendiğinde; χ^2/sd (4.26) < 5 iyi uyumu göstermektedir (Kline, 2005). RMSEA=0.11 zayıf uyum kriterinin (≤ 0.10) altındadır (Tabachnick ve Fidell, 2001). SRMR=0.12 vasat uyuma karşılık gelmektedir (Kline, 2005). IFI=0.93, NNFI=0.92 ve CFI=0.93 indekslerin >0.90 iyi uyumu gösterir (Tabachnick ve Fidell, 2001). Analizler sonucunda elde edilen geçerlik kanıtları (uyum indeksi değerleri, standartlaştırılmış yükler, açıklanan varyans, hata varyansı ve t değerleri) birlikte ele alındığında incelenen modelin uyumlu olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile üniversite yaşamları arasındaki ilişkide Okula yönelik tutumlarının aracılık etkisi

Ölçme modellerinin eşzamanlı kontrolü ve modelde yer alacak değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacıyla yapılan yol analizi sonucunda OMYT değişkeninin, UY ve OYT değişkenleri ile

Şekil 5'de aracı değişken modele eklenmeden önceki, Şekil 6'da aracı değişken olan modele ilişkin standardize edilmiş değerleri içeren yol diyagramı sunulmuştur.

Şekil 5. Aracı Değişken Eklenmeden Yol Diyagramı

Şekil 6. Aracı Değişken Eklendikten Sonra Yol Diyagramı

Yapılan aracılık testi sonuçları incelendiğinde, modelde öğretmenlik mesleğine yönelik tutumdan üniversite yaşamına giden yolun değerinin 0.40'dan düşük olduğu (0.35) görülmektedir. Yol istatistiksel olarak anlamlıdır ancak değerinde azalma mevcuttur. GEO, OMYT ile UY arasındaki ilişkide kısmen aracıdır. Kurulan aracılık modeline ilişkin uyum indeksi değerleri incelendiğinde; χ^2/sd oranının (4.64) ≤ 5 olması iyi uyumu gösterir (Kline, 2005). RMSEA=0.12 zayıf uyum kriterinin (≤ 0.10) altındadır (Tabachnick ve Fidell, 2001). SRMR=0.10 vasat uyuma karşılık gelmektedir (Kline, 2005). IFI=0.93, NNFI=0.93 ve CFI=0.93 indeksleri iyi uyuma karşılık gelir (Tabachnick ve Fidell, 2001). Analizler sonucunda elde edilen geçerlik kanıtları modelin uyumlu olduğu göstermektedir.

Öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile üniversite yaşamları arasındaki ilişkide mesleği isteyerek seçmenin düzenleyici etkisi

Öğrencilerin OMYT ile UY arasındaki ilişkide mesleği isteyerek seçmenin düzenleyici etkisi olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan analiz sonuçları Tablo 3 ve Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 3. Model Özeti ve ANOVA Sonuçları

	Kareler toplamı	sd	R	R ²	F	p
Regresyon	30296,047	3	,422	,178	18,898	,000
Artık	139474,064	261				
Toplam	169770,111	264				

Yordayıcı değişkenler ile UY arasındaki ilişki orta düzeydedir (0.422). Bireylerin OMYT, mesleği isteyerek seçme ve OMYT ile mesleği isteyerek seçmenin etkileşimi puanları, UY puanlarına ilişkin varyansın %17.8'ini açıklamaktadır. kurulan model anlamlıdır. Analize dahil edilen bağımsız değişkenlerin, üniversite yaşamının anlamlı yordayıcılarıdır ($F_{(3, 261)}=18.898$, $p<0.01$).

Tablo 4. Regresyon Modeli

Değişken	Katsayı	Std. Hata	β	t	p	r_{ikili}	$r_{kısmi}$
Sabit	185,996	1,752		106,140	,000		
Zpuanı (OMYT)	13,488	1,981	,473	6,807	,000	,390	,388
Zpuanı (mesleği_isteyerek)	,046	2,341	,002	,020	,984	-,142	,001
Etkileşim	-4,220	1,939	-,182	-2,177	,030	,030	-,134

Tablo 4 incelendiğinde UY ile OMYT arasında orta düzeyde pozitif ($r_{ikili}=0.390$) bir ilişkinin olduğu, analize dahil edilen diğer bağımsız değişkenler kontrol edildiğinde bu ilişkinin değişmediği ($r_{kısmi}=0.388$) görülmektedir. Mesleği isteyerek seçme ve UY arasında ise düşük düzeyde negatif ($r_{ikili}=-0.142$) bir ilişkinin olduğu ve diğer değişkenler kontrol edildiğinde bu ilişkinin ortadan kalktığı ($r_{kısmi}=0.001$) görülmektedir. UY ile etkileşim puanı arasında çok düşük düzeyde pozitif ($r_{ikili}=0.030$) bir ilişkinin olduğu, diğer değişkenler kontrol edildiğinde ilişkinin miktarının yükseldiği ($r_{kısmi}=-0.134$) görülmektedir.

Mesleği isteyerek seçmenin, üniversite yaşamı üzerinde tek başına anlamlı bir etkisi yoktur. Ancak öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile mesleği isteyerek seçmenin etkileşimi üniversite yaşamının anlamlı yordayıcısıdır. Bu durum mesleği isteyerek seçmenin, üniversite yaşamı ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutum arasındaki ilişkide düzenleyici değişken olduğunu göstermektedir. Bu duruma ek kanıt elde etmek amacıyla mesleği isteyerek seçme durumuna göre oluşan alt gruplarda ilişkiler incelenmiştir. Mesleği isteyerek seğenlerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile üniversite yaşamları arasında pozitif yönde orta düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır ($r=0.426$, $p=0.000$, $N=218$). Mesleği isteyerek seğmeyenlerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile üniversite yaşamları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur ($r=0.192$, $p=0.195$, $N=47$).

Öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile üniversite yaşamları arasındaki ilişkide genel not ortalamasının düzenleyici etkisi

Öğrencilerin OMYT ile UY arasındaki ilişkide genel not ortalamasının düzenleyici etkisi olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan analiz sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 5. Model Özetini ve ANOVA Sonuçları

	Kareler toplamı	sd	R	R^2	F	p
Regresyon	29124,682	3	,424	,179	18,301	,000
Artık	133150,115	251				
Toplam	162274,797	254				

Yordayıcı değişkenler ile UY arasındaki ilişki orta düzeydedir. Bireylerin OMYT ve OMYT ile genel not ortalamalarının etkileşimi, UY puanlarına ilişkin varyansın %17.9'unu açıklamaktadır. Kurulan model anlamlıdır. Analize dahil edilen bağımsız değişkenlerin, üniversite yaşamının anlamlı yordayıcıları olduğu bulunmuştur ($F_{(3, 251)}=18.301$, $p<0.01$).

Tablo 6. Regresyon Modeli

Değişken	Katsayı	Std. Hata	β	t	p	r_{ikili}	$r_{kısmi}$
Sabit	188,815	1,449		130,352	,000		
Zpuanı(OMYT)	11,181	1,622	,395	6,892	,000	,395	,399
Zpuanı(gno)	3,690	1,455	,146	2,536	,012	,156	,158
Etkileşim	-,898	1,534	-,034	-,585	,559	-,018	-,037

Tablo 6 incelendiğinde UY ile OMYT arasında orta düzeyde pozitif ($r_{ikili}=0.395$) bir ilişkinin olduğu, diğer değişkenler kontrol edildiğinde bu ilişkinin değişmediği ($r_{kısmi}=0.399$) görülmektedir. Genel not ortalaması ve UY arasında ise çok düşük düzeyde negatif ($r_{ikili}=-0.018$) bir ilişkinin olduğu ve diğer değişkenler kontrol edildiğinde bu ilişkinin miktarının çok az yükseldiği ($r_{kısmi}=0.037$) görülmektedir. UY ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile genel not ortalamasının etkileşimi arasında düşük düzeyde pozitif ($r_{ikili}=0.156$) bir ilişkinin olduğu, diğer değişkenler kontrol edildiğinde bu ilişkinin değişmediği ($r_{kısmi}=0.158$) görülmektedir.

Genel not ortalamasının, üniversite yaşamı üzerinde tek başına anlamlı bir etkisi yoktur. Ancak öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile genel not ortalamasının etkileşimi üniversite yaşamının anlamlı yordayıcısıdır. Bu durum genel not ortalamasının, üniversite yaşamı ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutum arasındaki ilişkide düzenleyici değişken olduğunu göstermektedir. Bu duruma ek kanıt elde etmek amacıyla genel not ortalamasına göre oluşturulan alt gruplarda ilişkiler incelenmiştir. Genel not ortalaması 2-2.5 arasında olanların öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile üniversite yaşamları arasında pozitif yönde yüksek düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır ($r=0.786$, $p=0.036$, $N=7$). Genel not ortalaması 3.5-4.0 arasında olanların öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile üniversite yaşamları arasında pozitif yönde orta düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır ($r=0.436$, $p=0.009$, $N=35$).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada üniversite ve öğretmenlikle ilişkili değişkenler arasındaki ilişkiler ile aracı ve düzenleyici etkilerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, çalışma grubundan elde edilen veriler ile yapılan analizler doğrultusunda ulaşılan sonuçlar bu bölümde sunulmuştur.

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile mesleki kaygı arasında negatif yönde orta düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Tümerdem (2007), Doğan ve Çoban (2009) ve Dadandı, Kalyon ve Yazıcı (2016) OMYT ile MK arasında negatif yönde düşük düzeyde ilişki bulurken, Kalemoglu, Erbaş ve Ünlü (2014) ile Serin, Güneş ve Değirmenci (2015) bu çalışmaya benzer şekilde orta düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulmuştur.

Öğretmen adaylarının okula yönelik tutumları ile mesleki kaygıları arasında negatif yönde düşük düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. DeVaney (2010), Finney ve Schraw (2003) ve Hussain (2011)'in çalışmaları da bu bulguya paralel bir biçimde MK ile OYT arasında negatif yönde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Kalemoglu, Erbaş ve Ünlü (2014) yaptıkları çalışmada mesleki kaygı düşerken okula yönelik tutumun arttığını raporlamıştır.

Üniversite yaşamı, üniversite öğrencilerinin akademik ve sosyal anlamda üniversitedeki diğer kişilerle uyumlu ve başarılı olmasını gerektirir (Kaba ve Keklik, 2016). Sağlıklı bir üniversite yaşamı için öğrencilerin kendisine ve üniversite yaşamına dair olumlu duygular ile dışsal destek ve imkanlara yeterli düzeyde sahip olması gerekir (Erol, 2016). Üniversite yaşamı öğrenciler için şehir, ortam, okul vb. açılardan yeni ve farklı olduğundan, uyum süreci gerektirir (Bülbül ve Acar-Güvendir, 2014). Olumlu duygu ve davranışlar kişiyi güçlü hissettirir ve uyumu kolaylaştırırken olumsuz duygu ve davranışlar ise uyum gücünü azaltır (Erdoğan, Şanlı ve Şimşek-Bekir, 2005). Ek olarak Okula yönelik tutum ile olumlu ve olumsuz duygular arasında orta düzeyde istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler vardır. Duygular ve motivasyon okula yönelik tutumun anlamlı yordayıcılarıdır. (Moè, Pazzaglia, Tressoldi ve Toso, 2009). Öz-düzenleme, motivasyon ve bilişsel özellikleri ortaya çıkardığı için akademik ortamlardaki olumlu duygular oldukça önemlidir. Akademik ortamlardaki olumlu duygular okula yönelik tutumu önemli düzeyde etkilemektedir ve okula yönelik tutum konusundaki özgüven ile motivasyon arasındaki ilişkinin önemli bir aracıdır (Pekrun, Goetz, Titz ve Perry, 2002; Goetz, Frenzel, Hall ve Pekrun, 2008). Bu çalışmada elde edilen verilerde, öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile üniversite yaşamları arasında, öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile okula yönelik tutumları arasında, okula yönelik tutumları ile üniversite yaşamları arasında pozitif yönde orta düzeyde, mesleki kaygı ve üniversite yaşamları arasında ise negatif yönde orta düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Üniversite yaşamı ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutum arasındaki ilişkide hem mesleki kaygının hem de okula yönelik tutumun kısmen aracı olduğu bulunmuştur.

Erteleme, yaygın bir öz-denetimsel başarısızlıktır (Aremu, Williams ve Adesina, 2011) ve güdülenme kaynaklı bir sorundur (Watson, 2001). Dışsal güdülenme ile erteleme davranışı arasında pozitif bir ilişki vardır (Lekich, 2006). Bu çalışmada öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile genel erteleme davranışları arasında negatif yönde orta düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Kutlu, Gökdere ve Çakır (2015) yaptıkları çalışmada bu çalışma ile paralel olarak OMYT ile GEO arasında negatif yönde orta düzeyde ilişki olduğunu bulgulamıştır. Çalışmada öğretmen adaylarının erteleme davranışlarının azaltılması ve mesleğe yönelik tutumlarının artırılması için sosyal beceri kazandırmaya yönelik grup çalışmalarının düzenlenmesi önerilmiştir. Ek olarak bu çalışmada elde edilen verilerde, öğretmen adaylarının okula yönelik tutumları ile genel erteleme davranışları arasında negatif yönde düşük düzeyde, genel erteleme davranışları ile üniversite yaşamları arasında negatif yönde orta düzeyde, mesleki kaygıları ile genel erteleme davranışları arasında ise pozitif yönde düşük düzeyde istatistiksel olarak anlamlı

bir ilişki vardır. Genel erteleme, öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile üniversite yaşamı arasındaki ilişkide kısmen aracıdır.

Öğrencilerin genel not ortalaması üniversite yaşam kalitesine dikkate değer oranda etki etmektedir (Maidinsah, Sari, Hamid, Ibrahim ve Shaadan, 2012). Ayrıca genel not ortalaması yüksek olan öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının düşük olanlardan anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu raporlanan çalışmalar bulunmaktadır (Abbasođlu ve Öncü, 2013; Cinpolat, Alıncak ve Abakay, 2016). Zembat, Akşın-Yavuz, Tunçeli ve Yılmaz (2018) tarafından yapılan çalışmada da öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile genel not ortalaması arasında yüksek düzeyde anlamlı ilişki bulunmuştur. Moè, Pazzaglia, Tressoldi ve Toso (2009) yaptıkları çalışmada okula yönelik tutumun akademik başarıyı etkilediğini, okula yönelik tutumun motivasyon ve duyuşsal değişkenler ile akademik başarı arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini bulmuştur. Dahası, özgüven başarıyı doğrudan etkilerken, duygular ise motivasyonu içeren ilişkilere aracılık etmektedir. Olumsuz duygular ve olumlu duygular, okula yönelik tutumun aracılık etmesi yoluyla akademik başarıyı etkiler. Okula karşı tutum ve akademik başarı arasındaki ilişki tek başına önemli değildir, ancak duygular, motivasyon ve öğrencilerin okula karşı tutumları arasında çok ve güçlü ilişkiler varken, bu faktörler ve akademik başarı arasındaki ilişki daha düşüktür. Öğrenciler okulda refah (iyi oluş) yaşayabilir, daha olumlu ve daha az olumsuz duygular hissedebilirse, daha yüksek akademik başarıya ulaşmadan etkili motivasyonlara sahip olabilirler. Okulda iyi hissetmek daha çok nesnel sonuçlara veya akademik notlara bağlı olarak yaşanan duygu ve motivasyonlara bağlı gibi görünmektedir. Bu çalışmada elde edilen verilerde, öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile üniversite yaşamları arasındaki ilişkide genel not ortalamasının düzenleyici etkisi olduğu bulunmuştur. Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile üniversite yaşamları arasındaki ilişki; genel not ortalaması düşük olanlarda yüksek düzeydeyken, genel not ortalaması yüksek olanlarda orta düzeydedir. Ek olarak öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile üniversite yaşamları arasındaki ilişkide mesleği isteyerek seçmenin düzenleyici etkisi vardır. Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile üniversite yaşamları arasındaki ilişki; mesleği isteyerek seçenlerde orta düzeydeyken, mesleği isteyerek seçmeyenlerde ilişki yoktur.

Etik Beyan

“Üniversite ve Öğretmenlikle İlişkili Değişkenler Arasındaki İlişkide Aracı ve Düzenleyici Etkiye Sahip Değişkenlerin Belirlenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Etik kurulu izni, proje yürütücüsünün talebi üzerine, Giresun Üniversitesi’nden Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 17.01.2018 tarihli 44079388-14 sayılı toplantısında 2018-14/3 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Teşekkür

Bu çalışma Giresun Üniversitesi’nde çalışmanın ilk yazarı yürütücülüğünde tamamlanan EğT-BAP-A-230218-54 başlıklı Bilimsel Araştırma Projesi’nden üretilmiştir. Katkıları için Giresun Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi’ne teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Abbasoğlu, E. ve Öncü, E. (2013). Beden eğitimi öğretmen adaylarının benlik saygıları ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Abi Evran Üniversitesi Karşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14(2), 407-425.
- Aladağ, M., Kağnıcı, Y., Tuna, E. ve Tezer, E. (2003). Üniversite yaşamı ölçeği: Ölçek geliştirme ve yapı geçerliği üzerine bir çalışma. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(20), 41-47.
- Aremu, A. O., Williams, T. M. ve Adesina, F. T. (2011). Influence of academic procrastination and personality types on academic achievement and efficacy of in-school adolescents in Ibadan. *Ife psychology*, 19(1), 93-113.
- Avcı Vardar, E. (2019). *Aracı ve düzenleyici etkilerin modellenmesi* (Master's Thesis). Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Bülbül, T. ve Acar-Güvendir, M. (2014). Üniversite birinci sınıf öğrencilerinin yükseköğretim yaşamına uyum düzeylerinin incelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 397-418.
- Büyüköztürk, ř. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem.
- Cabi, E. ve Yalçınalp, S. (2013). Öğretmen adaylarına yönelik mesleki kaygı ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44, 85-96.
- Cinpolat, T., Alıncak, F. ve Abakay, U. (2016). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 38-47.

- Çakıcı, D. Ç. (2003). Lise ve üniversite öğrencilerinde genel ve akademik erteleme davranışının incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara.
- Çokluk, Ö. Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve lisrel uygulamaları*. Ankara: PegemA.
- Dadandı, İ., Kalyon, A. ve Yazıcı, H. (2016) Eğitim fakültesinde öğrenim gören ve pedagojik formasyon eğitimi alan öğretmen adaylarının öz-yeterlik inançları, kaygı düzeyleri ve öğretmenlik mesleğine karşı tutumları. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 253-269.
- Demir, F. ve Kösterelioğlu, İ. (2015). Öğretmen adaylarının akademik erteleme eğilimlerinin incelenmesi. *Journal of International Social Research*, 8(39).
- Doğan, T. ve Çoban, A. E. (2009). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 34(153).
- Erdoğan, S., Şanlı, H. S. ve Şimşek-Bekir, H. (2005). Gazi üniversitesi, eğitim fakültesi öğrencilerinin üniversite yaşamına uyum durumları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 479.
- Erol, M. (2016). Genç yetişkinliğin öncesinde olan ergenlerin yaşam doyumu: "Utangaçlık" ve "öz yeterlik algısı"nın rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*. doi: 10.5080/u13563.
- Ferrari, J. R., Johnson, J. L. ve McCown, W. G. (1995). *Procrastination and task avoidance: theory, research, and treatment*. New York: Plenum, now Springer.
- Goetz, T., Frenzel, A. C., Hall, N. C. ve Pekrun, R. (2008). Antecedents of academic emotions: Testing the internal/external frame of reference model for academic enjoyment. *Contemporary Educational Psychology*, 33, 9-33.
- Gülleroğlu, H. D. (2008). Okula ilişkin tutum ölçeği. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi*, 7(13), 77-86
- Kaba, İ. ve Keklik, İ. (2016). Öğrencilerin üniversite yaşamına uyumlarında psikolojik dayanıklılık ve psikolojik belirtiler. *The Journal of Educational Research*, 2(2), 98-113.
- Kalemoğlu, V. Y., Erbaş, M. K. ve Ünlü H. (2014). Beden eğitimi öğretmen adaylarının mesleki kaygı düzeylerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını yordama gücü. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 12(2), 113-123.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modelling*. New York, NY: Guilford.
- Kutlu, N., Gökdere, M. ve Çakır, R. (2015). Öğretmen adaylarının akademik erteleme davranışı ile öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının karşılaştırılması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(3), 1311-1330.
- Maidinsah, H., Sari M. M., Hamid K. A., Ibrahim, N. A. ve Shaadan, N. (2012). Quality of university life (QUL): A case study of Malay students. *Discovering Mathematics*, 34(2), 15-24.
- Moè, A., Pazzaglia, F., Tressoldi, P. ve Toso, C. (2009). Attitude towards school, motivation, emotions and academic achievement. *Educational Psychology: Cognition and Learning, Individual Differences and Motivation*, 259-273.
- Pajares, M. (1992). Teachers' beliefs and educational research: Cleaning up a messy construct. *Review of Educational Research*, 62(3), 307-332.
- Pantić, N. ve Florian, L. (2015). Developing teachers as agents of inclusion and social justice. *Education Inquiry*, 6(3), 333-351.
- Pekrun, R., Goetz, T., Titz, W. ve Perry R. P. (2002). Academic emotions in students' selfregulated learning and achievement: A program of qualitative and quantitative research. *Educational Psychologist*, 37, 91-105.
- Poulou, M. (2007). Student-teachers' concerns about teaching practice. *European Journal of Teacher Education*, 30(1), 91-110.
- Richardson, V. (1996). The role of attitudes and beliefs in learning to teach. *Handbook of research on teacher education*, 2(102-119).
- Richardson, V. (Edt.). (1994). *Teacher change and the staff development process: A case in reading instruction*. New York: Teachers College Press.
- Rozental, A. ve Carlbring, P. (2013). Internet-based cognitive behavior therapy for procrastination: study protocol for a randomized controlled trial. *Journal of Medical Internet Research*, 15(11), 27.
- Serin, M. K., Güneş, A. M. ve Değirmenci, H. (2015). Sınıf öğretmenliği bölümü öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile mesleğe yönelik kaygı düzeyleri arasındaki ilişki. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 4(1), 21-34.
- Steel, P. ve Ferrari, J. (2013). Sex, education and procrastination: an epidemiological study of procrastinators' characteristics from a global sample. *European Journal of Personality*, 27(1), 51-58.
- Schubert Walker, L. J. ve Stewart, D. W. (2000). Overcoming the powerlessness of procrastination. *Guidance & Counseling*, 16(1), 39-43.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2001). *Using Multivariate Statistics* (5th Edition) USA: Pearson.
- Tümerdem R. (2007): Dicle üniversitesi eğitim fakültesi ve fen-edebiyat fakültesi kimya son sınıf öğrencilerinin kaygılarını etkileyen etmenler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 32-45.
- Üstüner, M. (2006). Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 12(45), 109-127.
- Watson (2001). Procrastination and the five-factor model: a facet level analysis. *Personality and Individual Differences*, 30, 149-159.
- Zhang, Q., Luo, Y., Zhang, X. ve Wang, Y. (2018). The relationship among school safety, school satisfaction, and students' cigarette smoking: Based on a multilevel mediation model. *Children and Youth Services Review*, 88, 96-102.

Zembat, R., Akşın-Yavuz, E., Tunçel, H. İ. ve Yılmaz, H. (2018). Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile akademik motivasyon ve başarı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Theoretical Educational Science*, 11(4), 789-808.

EXTENDED ABSTRACT

The relationship between the two variables may depend not only on the individual's score for these two variables, but also on different variables that affect these variables. From this point of view, it is important for the steps to be taken to increase student achievement whether the relationships between the variables associated with university and teaching are caused only by these variables or different variables associated with these variables. This study is a correlational study. The aim of this study is to determine the relations between university and teaching variables and mediator and moderator effects. For this basic purpose, answers to the following questions were sought:

1. What are the relationships between students' attitudes towards school, attitudes towards teaching profession, professional anxiety, university lives and general procrastination behaviors?
2. Do the professional anxieties, attitudes towards school and general procrastination behaviors have a mediator effect on the relationship between students' attitudes towards teaching profession and university life?
3. Do overall grade average and choosing the profession by willingly have a mediator effect on the relationship between students' attitudes towards teaching profession and university life?

The study group of the research consists of 268 prospective teachers studying in different departments of a faculty of education and at different grade levels. Within the scope of the study, the Attitude Scale for Teaching Profession, Attitude Scale for School, Occupational Anxiety Scale, University Life Scale, and General Procrastination Scale were used as a data collection tool with a questionnaire created by researchers. Within the scope of the study, first of all, missing values, extreme values, normality of total scores, multicollinearity problem were examined. The mediator effect was tested by path analysis and the moderator effect was tested by multiple linear regression analysis. For the variable to be the mediator, the independent variable must first affect the mediator variable, and the mediator variable must affect the dependent variable. The moderator variable affects the strength or direction of the relationship between the dependent and independent variables (Baron, & Kenny, 1986). The mediation model aims to reveal the indirect and direct effects of the dependent variable. It is a frequently used statistical technique in behavioral sciences, especially because it can reveal indirect effects. Thanks to this statistical technique, the maximum effect of the independent variable on the dependent variable can be examined, as well as the productivity effect of the intermediary variables (Baron, & Kenny, 1986). Before the models were installed, the measurement model was tested with confirmatory factor analysis for each measurement tool. Relationships were calculated with Pearson correlation coefficients in order to determine the relationships between students' attitudes towards teaching profession (OMYT), attitudes towards school (OYT), professional anxiety (MK), general procrastination behaviors (GEO) and university life (UY). First of all, the model was tested without adding the mediator variable to the model and the path diagram (standardized values) of the model was presented. Then, the moderator was added to the model and the model was tested again and the path diagram (standardized values) related to the model, which was the intermediate variable, was presented. Then the fit index values of the mediation model were evaluated. When the validity evidences obtained from the analysis (fit index values, standardized loads, explained variance, error variance and t values) were evaluated together, the models examined were compatible. Relationships were examined separately in subgroups to obtain additional evidence for moderator effects. In line with the analyzes made with the data obtained from the study group: There is a moderately positive statistically significant relationship between the attitudes of teacher candidates towards the teaching profession and their attitudes towards school and university life, and moderately negative statistically significant relationship between their attitudes towards teaching profession and their professional anxiety and general procrastination behaviors. There is a low statistically significant relationship between teacher candidates' attitudes towards school and their university lives at a positive level, and attitudes towards school with their professional anxiety and general procrastination behaviors at a negative level. There is a statistically significant relationship between teacher candidates' professional anxieties and general procrastination behaviors at a low level positively and negatively between university lives. There is a moderately statistically significant relationship between the general procrastination behavior of prospective teachers and university life. Professional anxiety is partially mediated in the relationship between attitude

towards teaching profession and university life. The attitude towards school is partially mediated in the relationship between attitude towards teaching profession and university life. General procrastination is partially mediated in the relationship between attitude towards teaching profession and university life. The overall grade average has a moderator effect on the relationship between students' attitudes towards teaching profession and university life. In the relationship between students' attitudes towards teaching profession and university life, choosing the profession willingly has a moderator effect.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Harita Kullanabilme Beceri Düzeylerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi¹

Gökmen GÜNEŞ² ve Çağrı ÖZTÜRK-DEMİRBAŞ³

Öz

Bu çalışma, Sosyal bilgiler eğitimi lisans programında eğitim gören öğretmen adaylarının coğrafya içerikli konularda harita ve sembollerini kullanabilme beceri düzeylerini belirlemek ve farklı değişkenler açısından değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler öğretmenliğinde eğitim alan 181 sosyal bilgiler öğretmen adayına Harita ve Sembollerini Kullanabilme Becerileri Testi uygulanarak elde edilmiştir. Araştırmanın örnekleminde olan öğretmen adaylarının 82'si kadın 99'u erkektir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre bütün becerilerin ölçülmesine yönelik olarak hazırlanan toplam 30 maddelik başarı testinin gerçekleşme düzeyi yani ortalama olarak doğru cevaplanma oranı %68,18 olarak gerçekleşmiştir. Harita becerileri içerisinde en fazla doğru yüzdesine sahip beceri ortalama %79,2 başarı oranı ile yerin belirlenmesi becerisi olarak tespit edilmiştir. Yönün anlaşılması becerisi ise %56,5 düzeyinde gerçekleşerek sekiz beceri içinde en az düzeyde başarının gerçekleştiği beceri olarak belirlenmiştir. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenine göre harita ve sembollerini kullanabilme beceri düzeylerinde anlamlı bir farklılık tespit edilmemiş olup, tarif edilen bir adresi bulabilme durumları, akademik not ortalaması ve ilgi duydukları sosyal bilimler disiplinine göre beceri düzeyleri anlamlı farklılık göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya eğitimi, Harita, Harita becerileri, Sosyal bilgiler öğretmen adayları

Investigation of Social Studies Teacher Candidates' Level of Map Using Skills in Terms of Different Variables

Abstract

This study was carried out in order to determine the skill levels of social studies teacher candidates to use maps and symbols in geography subjects and to evaluate them in terms of different variables. The findings of the research were obtained by applying a test of the ability to use maps and symbols to the teacher candidate of 181 social studies teachers at Ahi Evran University, Faculty of Education, Social Studies Teacher. In the study group, 82 of the teacher candidates are women and 99 are male. The level of achievement of the 30-item success test, which was prepared to measure all skills, was 68.18%, on average, the correct response rate. The skill with the most accurate percentage of the map skills was determined as the skill of locating with an average success rate of 79,2%. The ability to understand direction was realized at 56,5% level, and it was defined as the skill that achieves the minimum level of success among the eight skills. No significant difference was found in the level of ability to use maps and symbols according to gender and class level of social studies teacher candidates. Skill levels differed significantly according to the state of being able to find a described address, the academic grade average, and the discipline of the social sciences they were interested in.

Key Words: Geography education, Map, Maps kills, Social studies teacher candidates

Atıf İçin / Please Cite As:

Güneş, G. ve Öztürk-Demirbaş, Ç. (2020). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita kullanabilme beceri düzeylerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2145-2158.

Geliş Tarihi / Received Date: 16.01.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.04.2020

¹ Bu çalışma ilk yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı “Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Coğrafya Konularında Harita ve Harita Sembollerini Kullanabilme Becerileri?” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Uzman - Sosyal Bilgiler Öğretmeni-Türkiye-Kırşehir Milli Eğitim Müdürlüğü, gokmengunes40@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8112-8062

³ Doç. Dr. - Türkiye- Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, cozturk@ahievran.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8719-4167

Giriş

İnsan ve mekân arasındaki karşılıklı etkileşimi temel konu edinen coğrafya, bu ilişkinin farklı boyutlarını ortaya koymaya çabalar. Dual yapısı gereği mekânı, fiziki ve beşerî özellikleri üzerinden ele alırken onu tasvir etmek söz konusu olduğunda haritalardan yararlanır.

Yeryüzünün tamamı ya da bir bölümünün kuşbakışı görüntüsünün belli bir oran dâhilinde küçültülerek özel semboller ile düzenlemiş çizimine harita denir (Ünlü, Üçışık ve Özey, 2002, s. 9). Nasıl ki doğal ve beşerî olayları anlamakta coğrafya esas anahtar ise (Özçağlar, 2004, s. 94); haritalar da coğrafya disiplininin anahtarlarıdır. Bu anahtarları kullanabilmek için haritaları iyi tanımak, okuyabilmek ve kullanabilmek gerekir. Bu bağlamda harita becerisini kazanmak coğrafya bilgisini elde etmede önemli bir rol üstlenir.

Harita coğrafyanın dilidir (Sauer, 1963 Akt: Özgüç, 1984, s. 193). Haritalar yardımıyla dağılıp prensibi üzerine düşünen birey mekânı algılar; mekânın farkına varan birey ise yakın ve uzak ile ilişkisini fiziki ve doğal süreçler içerisinde yordayabilir. Akengin (2009) mekânı algılama becerisi gelişenlerin yaşadıkları yer dışında farklı alanların da olduğunu fark edeceklerini, bu alanların benzer ve farklı özelliklerinin bulunduğunu fiziki ve beşerî süreçlerle ilişkilerini öğreneceklerini ifade eder. Haritalar, konumsal bilginin nerede, nasıl, ne şekilde bulunması gerektiğini gösteren, iletişim araçlarıdır. Bu araçlar, coğrafya eğitiminde kullanılması gereken en önemli materyallerdendir (Buğdaycı ve Bildirici, 2009).

Harita becerisi, taslak harita yapabilme, haritada bir yeri işaretleme, haritalardan faydalanarak hesaplamalar yapma, amaca yönlendirecek harita seçkisi oluşturabilme, haritalar aracılığıyla doğal ve beşerî olay ve olguları yorumlama ve bunlara açıklık getirme gibi süreçleri belli bir düzeyde gerçekleştirebilme becerisidir. Harita becerisi, harita kullanıcısı tarafından haritanın daha iyi bir şekilde kullanılması yani harita kullanıcısının haritadan daha fazla verimlilik alabilmesi olarak açıklanabilir. Harita becerisi; haritada konum analizi yapabilme, haritaya bilgi işleme, hedefe yönelik harita seçebilme, harita ve unsurlarından faydalanarak hesaplamalar yapma, mekânsal dağılışı gözleme, haritayı düzgün bir şekilde yorumlamak ve taslak-ön haritalar yapabilmeyi barındırır (Ertuğrul, 2008, s. 29). Sosyal Bilgiler dersinin okutulduğu bütün sınıf düzeylerinde öğrencilere kazandırılması hedeflenen beceriler arasında harita okuryazarlığı becerisi de yer almaktadır. (Millî Eğitim Bakanlığı, 2018, s. 11). En kapsamlı harita becerisi, harita okuma becerisidir. Okuma becerisinden kastedilen; haritanın dili olan lejanttan yararlanarak haritanın değerlendirilip yorumlanması aşamasıdır. Haritanın okunup değerlendirilebilmesi için kullanım amacının öncelikli olarak tespit edilmesi, işaretlerin açık ve yalın bir biçimde işaretlenmesi gerekir. Ek olarak lejanttaki bilgilere göre haritada coğrafi dağılışın tespit edilerek bunu etkileyen faktörlerin analizi de bu kapsamda ele alınır (Atalay, 1994, s. 41).

Bu bağlamda ilköğretim öğrencilerinin, sosyal bilgiler dersi öğrenme ve öğretme faaliyetlerinde yer alan coğrafi becerileri ve buna bağlı olarak harita becerilerini kazanması gerekir. Öğrencinin içinde bulunduğu mekânı anlaması, algılayarak mekânsal anlam yüklemesi için harita becerileri çok önemlidir (Sönmez, 2010: s. 2). Koç (2018: s. 16) ilk ve orta öğretim seviyesinde öğrenim gören öğrencilerin, doğal ve beşerî unsurların dağılımını bulamaması, farklı dağılıp haritalarını kullanarak bir yerin coğrafi özellikleri hakkında çıkarımlara ulaşamaması ayrıca yetişkinlerin dahi yön ve yer tariflerini net ve açıklayıcı bir şekilde yapamaması gibi etmenlerden dolayı haritaları yeterince okuyamadığımızı ve kullanamadığımızı belirtmiştir.

Sosyal bilgiler dersinde haritaları iki biçimde ele almak gerekir: Birincisi haritada işlenmiş bilginin okunması; ikincisi ise öğrenciye verilmiş olan bir bilginin haritada gösterilebilmesidir. Öğrencinin sahip olduğu seviyeye uygun harita türlerini okuyabilmeleri ve bu haritalar üzerinde hesaplamalar yapabilmesi öğretmenler tarafından beklenmektedir. Sosyal bilgiler dersinin ilişkili bulunduğu özellikle tarih, coğrafya, ekonomi gibi disiplinlerin öğretiminde harita bilgisi ve becerisi önemlidir (MEB, 2006, s. 37).

McClure (1992) harita kullanım becerilerini; “*haritanın yorumlanması, harita ölçeği, yeryüzü şekillerinin anlaşılması, uzaklığı anlaşılması, yönün anlaşılması, alansal perspektifin geliştirilmesi, yerin belirlenmesi ve sembollerin anlaşılması*” olmak üzere sekiz beceri şeklinde sıralamıştır. Bu çalışmada da McClure (1992) tarafından kullanılan sınıflandırma esas alınmıştır.

Sosyal bilgiler eğitimi alanında harita becerileri üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında 6. sınıf öğrencilerinin harita kullanma ve beceri düzeylerini (Üzümcü, 2007; Öcal, 2007; Akar, 2008; Ertuğrul, 2008; Sönmez, 2010) ortaya koymaya çalışan çalışmalara rastlanmaktadır. Örneklemin özellikle 6. sınıf olmasındaki temel etken bu sınıfta harita becerilerinin doğrudan verildiği yeryüzünde yaşam ünitesinin yer almasıdır. Bu çalışmalara ek olarak sosyal bilgiler dersinde grafik, tablo ve haritaların destekleme düzeyi (Göksel, 2007), Gestalt kuramının harita becerilerinden okuma ve yorumlama üzerine etkisi (Koç, 2014), 6.

sınıf örnekleminde sosyal bilgiler dersinde online haritaların akademik başarıya yaptığı etki (Yeşiltaş ve Pehlivan, 2015), sosyal bilgilerde öğrencilerin harita becerilerine ilişkin öğretmen görüşleri (Gökçe, 2015) ve sosyal bilgiler ders kitaplarındaki haritaların kazanımlar açısından kartografik dizaynlarının incelendiği (Buğdaycı, Bildirici ve Tarman, 2015), ortaöğretim (9. sınıf) öğrencilerinin harita okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Kartal ve Koç, 2017), eğitim fakültesi öğrencilerinin harita okuryazarlığına ilişkin görüşleri (Duman ve Girgin, 2005) gibi araştırmalara rastlanmıştır. Ayrıca sosyal bilgiler dersini gelecekte vermekle yükümlü olacak olan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita becerilerine ilişkin çalışmalar kontrol edildiğinde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının; haritalara yönelik genel görüş ve haritaların kullanımına ilişkin alışkanlıkları (İncekara ve Kantürk, 2010), coğrafya okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi (Gençtürk, 2009), harita çizme becerileri (Erol, 2018), harita ve yön okuryazarlığına ilişkin kavramları anlama düzeyleri ve kavram yanlışları (Kuzey ve Değirmenci, 2019) gibi araştırmalara rastlanılmıştır. Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran unsur harita ve sembollerini kullanabilme beceri düzeyinin tespitine yönelik örneklemin öğretmen adayları olmasıdır. Gelecekte ilköğretim 6.sınıf “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanı içerisinde yer alan harita okuryazarlığı becerisini öğretmekle yükümlü sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita ve sembollerini kullanabilme beceri düzeylerinin farklı değişkenler açısından tespit edilmesi alan yazınına katkı sağlayacağından dolayı çalışma önem arz etmektedir.

Çalışmanın problemini *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının coğrafya konularında harita ve harita sembollerini kullanabilme beceri düzeyleri farklı değişkenler açısından değişmekte midir?* sorusu oluşturmaktadır. Bu kapsamda alt problemler şöyle sıralanabilir: Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının

1. Harita ve sembollerini kullanabilme beceri düzeyleri nedir?
2. Harita ve sembollerini kullanabilme beceri düzeyleri *cinsiyete* göre farklılaşmakta mıdır?
3. Harita ve sembollerini kullanabilme beceri düzeyleri *sınıf düzeyine* göre farklılaşmakta mıdır?
4. Harita ve sembollerini kullanabilme beceri düzeyleri *tarif edilen bir adresi bulabilme durumlarına* göre farklılaşmakta mıdır?
5. Harita ve sembollerini kullanabilme beceri düzeyleri *akademik not ortalamalarına* göre farklılaşmakta mıdır?
6. Harita ve sembollerini kullanabilme beceri düzeyleri *ilgi duydukları disipline* göre farklılaşmakta mıdır? şeklinde oluşturulmuştur.

Yöntem

Araştırma Modeli

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının (SBÖD) coğrafya konularına ilişkin harita ve sembollerini kullanabilme beceri düzeylerini var olduğu biçimiyle tespit etmek için yapılan çalışma tarama modelinde tasarlanmıştır. Tarama, geçmişte veya günümüzde var olan durumu var olduğu biçimiyle tanımlamayı amaçlayan araştırma modelidir. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde değişiklik yapılmadan tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2017, s. 109). Tarama araştırma desenleri; araştırmacıların bir evrenin tutumlarını, görüşlerini, davranışlarını veya özelliklerini açığa çıkarmak için bir örneklem grubuna veya evrenin tamamına tarama uygulaması yaparak bilgilerin toplandığı nicel araştırma desendir (Creswell, 2017, s. 481).

Evren - Örnekleme

Araştırmanın çalışma evrenini Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nde eğitim gören sosyal bilgiler öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme grubunu ise Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nde eğitim gören 1. sınıf ve 4. sınıf sosyal bilgiler öğretmen adayları oluşturmıştır. Araştırmanın örnekleme seçiminde olası olmayan örnekleme türlerinden uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmacıya hız ve pratiklik kazandıran bu örnekleme yönteminde amaç yakın ve erişilmesi kolay olanı seçmektir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Araştırmada 1. ve 4. sınıf sosyal bilgiler öğretmen adaylarının seçilmesinin nedeni ise sürece yeni başlayan adaylar ile dört yıllık süreci tamamlamak üzere olan adayların lisans eğitimleri boyunca harita okuryazarlığı üzerinde nasıl bir farklılaşma olduğunu ortaya koymaktır.

Tablo 1. Örneklem Grubunda Yer Alan Öğrencilere Ait Betimsel İstatistik

		<i>n</i>	%
Cinsiyet	Kadın	82	45,3
	Erkek	99	54,7
	Toplam	181	100
Sınıf Düzeyi	1.Sınıf	74	40,8
	4. Sınıf	107	59,2
	Toplam	181	100

Tablo 1. de araştırmanın örneklem grubuna ait betimsel veriler yer almaktadır. Araştırmaya 82 kadın (%45, 3); 99 erkek (%54, 7) olmak üzere toplam 181 öğretmen adayının katıldığı görülmektedir. Öğretmen adaylarının 74'ü (%40, 8) 1. sınıfta yer alırken, 107'si ise (%59, 2) 4. sınıfta yer almaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita becerilerini tespit etmek amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen 30 sorudan oluşan başarı testi kullanılmıştır. Bu testin oluşturulmasında öncelikle McClure'nin (1992) tespit ettiği sekiz harita becerisini ölçebilecek 5 şıklı 45 soru hazırlanmıştır. Uzman görüşü aşamasında 3 sosyal bilgiler eğitimi alan uzmanı, 2 ölçme uzmanı ve 2 Türkçe öğretmeni tarafından incelenen sorulardan 5 tanesi öneriler doğrultusunda testten çıkarılmış, diğer soruların bazılarında anlam, bazılarında şıklar, bazılarında da madde kökünde değişiklikler yapılmıştır. 40 soruluk başarı testi 338 öğretmen adayına uygulanmış, 8 öğretmen adayının uygulaması bazı soruları boş bıraktıkları gerekçeyle analiz dışı tutulmuştur.

Tablo 2. Harita Kullanım Becerilerinin Ön Uygulama Testi Madde Analiz Tablosu

<i>Maddeler</i>	<i>Madde Ayırcılık Gücü</i> <i>r_{ij}</i>	<i>Madde Güçlük İndeksi</i> <i>p_j</i>	<i>Maddeler</i>	<i>Madde Ayırcılık Gücü</i> <i>r_{ij}</i>	<i>Madde Güçlük İndeksi</i> <i>p_j</i>
Madde 1	0,10	0,92	Madde 21	0,22	0,89
Madde 2	0,34	0,67	Madde 22	0,37	0,67
Madde 3	0,30	0,76	Madde 23	0,07	0,58
Madde 4	0,15	0,93	Madde 24	0,52	0,68
Madde 5	0,35	0,63	Madde 25	0,46	0,38
Madde 6	0,40	0,44	Madde 26	0,44	0,68
Madde 7	0,39	0,66	Madde 27	0,38	0,39
Madde 8	0,36	0,80	Madde 28	0,28	0,45
Madde 9	0,37	0,80	Madde 29	0,35	0,72
Madde 10	0,33	0,30	Madde 30	0,43	0,67
Madde 11	0,42	0,70	Madde 31	0,30	0,54
Madde 12	0,29	0,85	Madde 32	0,33	0,83
Madde 13	0,26	0,68	Madde 33	0,45	0,81
Madde 14	0,04	0,11	Madde 34	0,43	0,71
Madde 15	0,17	0,60	Madde 35	0,10	0,16
Madde 16	0,34	0,84	Madde 36	0,30	0,65
Madde 17	0,29	0,75	Madde 37	0,55	0,57
Madde 18	0,47	0,70	Madde 38	0,36	0,80
Madde 19	0,43	0,61	Madde 39	0,42	0,56
Madde 20	0,45	0,63	Madde 40	0,29	0,77

Ön uygulamadan sonra madde ayırcılık gücü indeksi (bilenele bilmeyeni ayırma gücü)0, 20'den düşük (Büyüköztürk, 2012: s. 171) çıkan 7 soru (1, 4, 14, 15, 23, 35, 36) ile madde güçlük indeksi (doğru cevaplanma oranı) düşük olan 3 soru (12, 21, 32) testten çıkarılmıştır. Madde istatistiklerinde dikkat edilmesi gereken bir diğer ölçüt ise madde güçlük indeksidir. Bu indeksin 0'a yakın olması test maddesinin zorlaştığını, 1'e yakın olması ise test maddesinin kolaylaştığını ve bireyler arası farkı ölçme gücünün azaldığını göstermektedir (Gençtürk, 2009: s. 34). 10 soru çıkarıldıktan sonra kalan testte yer alan 30 sorunun KR-20 değeri 0,784 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Becerilerin gerçekleşme yzdeleri hesaplanırken ortalama başarı puanları 100 ile çarpılıp soru sayısına bölünmüştür. Örneğın *harita yorumlama becerisine* ait becerilerin gerçekleşme yzdesini bulmak için ortalama başarı puanı olan $2,7 \times 100 = 270$, $270 / 4$ (soru sayısı) = 67,5 yani 100 üzerinden 67,5 olarak bu beceri gerçekleşmiştir. Analizlerin karar aşamasında normallik testleri kontrol edilerek değişkenler açısından anlamlı farklılık olup olmadığının kontrolünde ise t testi, Kruskal Wallis-H, Mann Whitney-U testi kullanılmıştır.

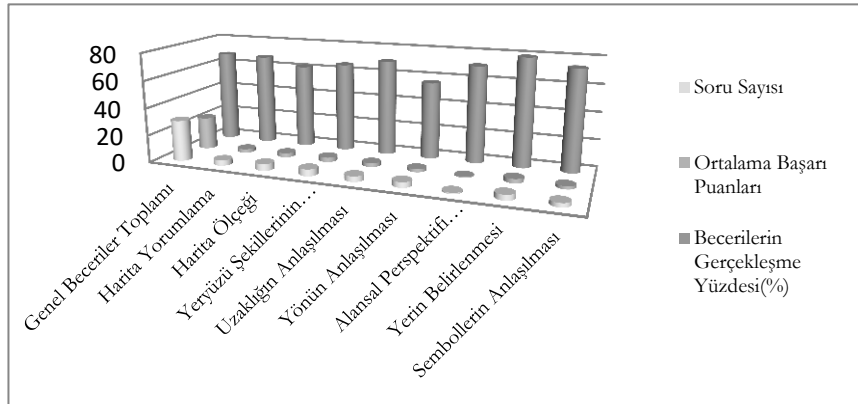
Bulgular

Birinci Alt Probleme Ait Bulgular

Tablo 3. SBÖA'nın Harita Kullanım Becerilerinin Gerçekleşme Düzeyi

HARİTA BECERİLERİ	Becerilerin gerçekleşme yzdesi (%)	Ortalama başarı Puanları \bar{X}	Testten alınacak maksimum puan
Harita Yorumlama	67,5	2,7	4
Harita Ölçeği	62	3,1	5
Yeryüzü Şekillerinin Anlaşılması	65,6	3,28	5
Uzaklığın Anlaşılması	70	2,80	4
Yönün Anlaşılması	56,5	2,26	4
Alansal Perspektifi Anlama	71	0,71	1
Yerin Belirlenmesi	79,2	3,17	4
Sembollerin Anlaşılması	73,67	2,21	3
Genel Beceriler Toplamı	68,1	20,43	30

Tablo 3 ve Grafik 1 incelendiğinde SBÖA'nın harita kullanım becerilerinin gerçekleştirebilme düzeylerine yönelik hazırlanan başarı testinin gerçekleşme oranı yani ortalama olarak doğru cevaplanma oranı %68,1 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Grafik 1. SBÖA'nın Harita Kullanım Becerilerinin Gerçekleşme Düzeyi

Beceriler içinde öğretmen adayları tarafından en fazla gerçekleştirilen ya da başka bir ifade ile başarı testinde en fazla doğru yzdesine sahip beceri ortalama %79,2 başarı oranı ile *yerin belirlenmesi becerisi* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu beceriyi %73,6 başarı düzeyi ile *sembollerin anlaşılması becerisi* takip etmektedir. Diğer beceriler sırası ile *alansal perspektifi anlama becerisi* %71, *uzaklığın anlaşılması becerisi* %70, *harita yorumlama becerisi* %67,5, *yeryüzü şekillerinin anlaşılması becerisi* %65,6, *harita ölçeği becerisi* %62 başarı düzeyinde gerçekleşmiştir. *Yönün anlaşılması becerisi* ise %56,5 düzeyinde gerçekleşerek sekiz beceri içinde en az düzeyde başarının gerçekleştiği beceri olarak görülmüştür.

İkinci Alt Probleme Ait Bulgular

Tablo 4. SBÖA'nın Cinsiyetlerine Göre Harita Kullanabilme Becerilerine Etkisini Gösteren t-testi

Cinsiyet	n	\bar{X}	ss	sd	t	p
Erkek	99	20,08	4,47	179	-,427	,670
Kadın	82	20,36	4,47			

Tablo 4 incelendiğinde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita ve sembollerini kullanabilme becerilerine cinsiyetin etkisinin olmadığı görülmektedir ($t_{(179)} = .427$; $p > .05$). Erkeklerin harita ve harita sembollerini kullanabilme becerilerini ölçmeye yönelik başarı testinin ortalama puanları 20,08'dir. Kadınların ise ortalama puanları 20,36'dır. Sonuçta kadınlar lehine olduğu tespit edilen bu farklılık manidar değildir. Başka bir ifade ile cinsiyet değişkeni harita ve harita sembollerini kullanabilme becerilerinin kazanımı üzerinde etkili değildir.

Üçüncü Alt Probleme Ait Bulgular

Tablo 5. SBÖA'nın Sınıf Düzeylerine Göre Harita ve Sembollerini Kullanabilme Becerilerine Etkisini Gösteren t-testi

Sınıf	n	\bar{X}	ss	sd	t	p
1 sınıf	74	20,89	4,70	179	1,7	,087
4 sınıf	107	19,73	4,24			

Tablo 5 incelendiğinde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita ve sembollerini kullanabilme becerilerine 1. ve 4. sınıflar arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($t_{(179)} = 1,7$; $p > .05$). Birinci sınıfların harita ve harita sembollerini kullanabilme becerilerini ölçmeye yönelik başarı testinden ortalama puanları 20,89'dur. Dördüncü sınıfların ise ortalama puanları 19,73'tür.

Sonuçta birinci sınıflar lehine olduğu tespit edilen bu farklılık manidar değildir. Başka bir ifade ile birinci ve dördüncü sınıflar değişkenlerinin harita ve sembollerini kullanabilme becerileri arasında anlamlı bir fark yoktur. Bulgularda dikkat çeken ayrıntı ise dört yıllık öğrenim süreçlerinde öğretmen adaylarının harita beceri düzeyleri üzerine ekleme yapmak yerine başarılarında anlamlı olmasa da düşme olduğu gözlenmiştir. Bu da öğrencilerin üniversite sınavına giriş için yapmış oldukları hazırlık evresi ile kaldıkları şekilde yorumlanabilir.

Dördüncü alt probleme ait bulgular

Tablo 6. Tarif Edilen Bir Adresi Kolaylıkla Bulabilir misiniz? Sorusuna Evet İle Hayır Diyenler Arasında Harita Kullanabilme Becerilerin Etkisini Gösteren t-testi

Adresi Bulma	n	\bar{X}	ss	sd	t	p
Evet	120	21,69	3,9	179	7,06	,000
Hayır	61	17,29	4			

Tablo 6 incelendiğinde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının "Size tarif edilen bir adresi kolaylıkla bulabilir misiniz?" sorusuna evet diyenler ile hayır diyenler arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir ($t_{(179)} = 7,06$; $p < .05$). Tarif edilen bir adresi kolaylıkla bulabilir misiniz? Sorusuna evet diyenlerin ortalaması $\bar{X} = 21,69$ iken, hayır diyenlerin ortalaması $\bar{X} = 17,29$ 'dur.

Sonuçta tarif edilen adresi kolaylıkla bulabilirim diyenlerin ortalama puanları ile tarif edilen adresi kolaylıkla bulamam diyenlerin ortalama puanları arasında anlamlı derecede farklılık bulunmaktadır. Bu fark tarif edilen adresi kolaylıkla bulabilirim diyenlerin lehinedir. Bu da öğretmen adayları arasında zihin haritalama ve uzamsal düşünmenin gerçekleştiği öğrencilerde diğerlerine göre harita becerileri açısından anlamlı fark yarattığı şeklinde yorumlanabilir.

Beşinci alt probleme ait bulgular

Tablo 7. SBÖA'nın Akademik Not Ortalamalarına Göre Harita Kullanabilme Becerileri Düzeylerinin Gruplara Dağılımını Gösteren Betimsel İstatistik

GANO	n	\bar{X}	ss
0-1,99	23	14,78	3,70
2-2,99	135	20,87	3,83
3-4	23	21,73	4,8
Toplam	181	20,20	4,46

Tablo 7 incelendiğinde akademik not ortalaması 3-4 arasında olan öğretmen adaylarının ortalama değeri $\bar{X} = 21,73$, akademik not ortalaması 2-2,99 arasında olan öğretmen adaylarının ortalama değeri $\bar{X} = 20,87$ ve akademik not ortalaması 0-1,99 arasında olan öğretmen adaylarının ortalama değeri ise $\bar{X} = 14,78$ olduğu görülmektedir. Bu durum akademik başarısı yüksek olan aday öğretmenlerin harita becerileri başarısının da yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 8. SBÖA'nın Harita Kullanabilme Becerilerinin Akademik Not Ortalamasına Göre Değişimini Gösteren Kruskal Wallis-H Analizi Sonuçları

GANO	n	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
0-1.99 (1)	23	32,15				1-2
2-2.99 (2)	135	98,01				1-3
3-4 (3)	23	108,67	2	34,22	,000	

Tablo 8 incelendiğinde analiz sonuçlarına göre, araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının akademik not ortalamalarının harita kullanabilme becerilerine, istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşturduğu belirlenmiştir [$\chi^2(2)= 34,22$; $p<.05$]. Başka bir ifade ile öğretmen adaylarının akademik not ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olduğu söylenebilir. Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak amacı ile Kruskal Wallis-H testi yapılmış ve bu test sonucunda da akademik not ortalaması yüksek olan öğretmen adaylarının akademik not ortalaması düşük olan öğretmen adaylarından daha fazla başarılı olduğu görülmüştür. Tablo 7 incelendiğinde 3. grup ve 2. grup öğrencileri, 1. grup öğrencilerine göre daha başarılı olmuştur. Yani tablodaki anlamlı fark akademik not ortalaması yüksek olan öğrencilerin lehinedir.

Altıncı alt probleme ilişkin bulgular

Tablo 9. Sosyal Bilimler Alt Dallarından Biri Olan Derslerden Hangisine Daha Çok İlgil Düyuyorsunuz Sorusunun Gruplara Dağılımını Gösteren Betimsel İstatistik

Sosyal Bilimlerin Alt Dalları	n	\bar{X}	ss
Sosyoloji (1)	24	19,08	4,17
Tarih (2)	58	19,58	4,20
Coğrafya (3)	71	21,92	4,39
Psikoloji (4)	14	18,85	2,79
Diğer (5)	14	17,45	5,3
Toplam	181	20,20	4,46

Tablo 9'a göre sosyal bilimler alt dallarından biri olan derslerden hangisine daha çok ilgi duyuyorsunuz sorusuna araştırmaya katılan toplam 181 öğretmen adayından Sosyoloji dersini işaretleyen 24 kişinin ortalama değeri $\bar{X}= 19,08$; Tarih dersini işaretleyen 58 kişinin ortalama değeri $\bar{X}=19,58$; Coğrafya dersini işaretleyen 71 kişinin ortalama değeri $\bar{X}=21,92$; Psikoloji dersini işaretleyen 14 kişinin ortalama değeri $\bar{X}=18,85$; Diğer kısmı işaretleyen 14 kişinin ortalama değeri $\bar{X}=17,45$ 'tir.

Ortalama puanlar içerisinde en yüksek değer ortalaması coğrafya dersinin ($\bar{X}=21,92$) olduğu görülmüştür. Bu da sosyal bilimler alt dallarından olan dersler içinde en çok hangisine ilgi duyuyorsunuz sorusuna, coğrafya dersini işaretleyenlerin harita becerileri başarı testinden daha başarılı olduğu göstermektedir.

Tablo 10. SBÖA'nın Harita Kullanabilme Beceri Düzeylerinin İlgil Düydukları Disipline Göre Farklılığını Gösteren Mann Whitney-U Analizi Sonuçları

Sosyal Bilgilerin Alt Dalları	n	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
Sosyoloji (1)	24	78,94				
Tarih (2)	58	84,90				1-3
Coğrafya (3)	71	110,02				2-3
Psikoloji (4)	14	69,32	5	18,31	,003	4-3
Diğer (5)	14	63,91				5-3

Tablo 10 incelendiğinde, analiz sonuçlarına göre, araştırmaya katılan katılımcılardan, sosyal bilimler alt dallarından biri olan derslerden hangisine daha çok ilgi duyuyorsunuz sorusuna verilen cevaplara göre gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu belirlenmiştir, [$\chi^2(5)=18,31$; $p<.05$].

Başka bir ifade ile öğretmen adaylarının sosyal bilimler alt dallarından olan dersler arasında anlamlı bir farkın olduğu söylenebilir. Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak amacı ile Mann Whitney-U testi yapılmış ve bu test sonucunda da coğrafya dersini seçen öğretmen adaylarının sosyoloji, tarih, psikoloji ve diğer dersleri seçen öğretmen adaylarına göre başarı testinden almış oldukları puan ortalamasına göre daha başarılı olduğu görülmüştür.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

1 - Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita ve sembollerini kullanabilme beceri düzeyleri nedir sorusuna ilişkin sonuçlar:

Öğrencilere harita becerilerini kazandırılmaya çalışılırken haritaların karmaşık yapısı ve soyut ifadeleri içermesinden ötürü öğrencilerin gelişimsel özellikleri dikkate alınmalıdır. Harita becerisinin kazandırılıp kazandırılmadığının kontrolünde ise becerinin tüm boyutlarının ayrı ayrı kazandırılıp kazandırılmadığı kontrol edilmelidir (Kızılçaoğlu, 2007, s. 356).

Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının harita becerilerinin ölçülmesine yönelik olarak hazırlanan toplam 30 maddelik başarı testinin gerçekleşme oranı yani ortalama olarak doğru cevaplanma oranı %68,18 olarak gerçekleşmiştir. Kuzey ve Değirmenci (2019, s. 225) yapmış oldukları çalışmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının genellikle doğu, ölçek, lejant, batı kavramlarını orta düzeyde, harita, enlem boylam kuzey, güney, yön bulma, yön tarif etme kavramlarını ise düşük düzeyde öğrendiklerini belirtmiştir. Koç ve Karatekin (2016, s. 1536) sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita okuryazarlık düzeyine yönelik incelemiş oldukları çalışmada bilgi ve beceri testinden almış oldukları puanı 23.72 olarak ortaya çıkmıştır. Bu değer öğretmen adaylarının harita bilgi ve beceri düzeyinin en alt seviyede olduğunu göstermiştir. Erol (2018, s. 748) ise sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita çizme becerilerini incelediği çalışmada öğretmen adaylarının haritaların çiziminde çok büyük hatalar yaptığını kıtaların şeklini büyük oranda bilmediklerini belirtmiştir. Pala ve Başibüyük, (2019, s. 51) ortaokul öğrencilerinin matematik becerilerinin, harita okuma becerileri üzerinde anlamlı bir yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bunlara ek olarak literatürde ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde öğrencilerin farklı değişkenler açısından harita beceri düzeyleri kontrol edilmiştir (Ertuğrul, 2008; Bahar, Sayar ve Başibüyük, 2010; Sönmez ve Aksoy, 2012; Aksoy ve Ünlü, 2012; Koç, 2013; Ünlü ve Yıldırım, 2016; Akkuş ve Kuzey, 2018).

Ertuğrul (2008, s. 94), 6.sınıf öğrencilerinin harita becerileri üzerinde yapmış olduğu çalışmada ortalama puanını %53 olarak bulmuştur. Sönmez (2010, s. 179) yapmış olduğu araştırmada ilköğretim ikinci kademe sekizinci sınıf öğrencilerinin harita becerilerinin yedinci sınıf öğrencilerinin harita becerilerinden yüksek çıktığını belirtmiştir.

Sönmez ve Aksoy (2012, s. 1922) yaptıkları araştırmada harita becerisine yönelik test puanlarının sınıf düzeyine göre farklılaştığını ve bu anlamlı farkın 8. sınıfların lehine oluştuğunu gözlemlemişlerdir. Ek olarak devlet okulunda öğrenim gören öğrencilerin özel okulda öğrenim gören öğrencilere göre, şehirde yaşayan öğrencilerin büyükşehirde yaşayan öğrencilere göre, sahip oldukları öğretmenlerin tarih ve coğrafya mezunu olan öğretmenlere göre sosyal bilgiler mezunu olan öğrencilerin harita beceri düzeylerinin düşük olduğunu tespit etmişlerdir.

Öğrencilere harita becerilerinin kazandırılması için yapılan etkinliklerin, öğrencilerin coğrafya dersine yönelik tutumlarına etkisinin incelendiği bir çalışmada (Aksoy ve Ünlü, 2012, s. 37) kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha olumlu tutuma sahip olduğunu, eşit ağırlık ve sosyal bilimler alanı öğrencilerinin ise fen matematik bölümü öğrencilerine göre daha olumlu tutuma sahip olduğu, ayrıca sınıf düzeyi arttıkça öğrencilerin coğrafya dersine olan tutumlarının da olumlu yönde arttığı tespit edilmiştir.

Göksel (2007, s. 97) öğretmenlerin sosyal bilgiler dersinde kullandıkları en önemli yardımcı materyalin %55 ile haritalar olduğunu ayrıca Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin %93,3'nün harita çizmekten hoşlandığını yapmış olduğu araştırmada belirtmiştir. Göksel (2007) tarafından yapılan çalışmaya baktığımızda Sosyal Bilgiler dersinde haritalar sık kullanılmakta ve öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu harita çizmekten hoşlanmaktadır. Başka bir çalışmada Değirmenci (2019, s. 3299); sosyal bilgiler dersinin ilk ayağı olan 4.sınıf düzeyinde dersi yürüten sınıf öğretmenleri ile yaptığı çalışmada sınıf öğretmenlerinin coğrafya konularını işlerken başvurdukları araç, gereç ve materyallerin önemli bir kısmının harita ve model kürelerin oluşturduğunu tespit etmiştir.

Sönmez (2010, s. 180) yapmış olduğu çalışmada Sosyal Bilgiler alanından mezun olan öğretmenlerin çalıştıkları okullardaki öğrencilere harita becerilerini kazandırma düzeyi olarak, mezuniyeti tarih ve coğrafya olan öğretmenlere göre daha yüksek olduğunu saptamıştır. Bu başarıyı ise sosyal bilgiler öğretmenlerinin almış oldukları pedagojik eğitime bağlamıştır.

Akkuş ve Kuzey (2018, s. 221) ortaokul düzeyindeki öğrencilerin harita ile yön bulma beceri düzeyleri ile sahip oldukları bu becerileri günlük hayatta kullanabilme durumlarını değerlendirdikleri araştırmalarında öğrencilerin hem bilişsel düzeylerinin yüksek hem de sahip oldukları bilgiyi gündelik yaşama aktarabildiklerini tespit etmişlerdir.

Kara, Sezer ve şanlı (2018, s. 35) ortaöğretim coğrafya ders kitaplarında haritaların kullanımını adlı çalışmalarında, ders kitaplarında kullanılan haritalar ile öğrenim gerçekleştiren öğrencilerin harita becerilerini elde etmelerinin ve harita bilgisi ve uygulamalarına yönelik bilgi edinmelerinin de mümkün olmadığını belirtmiştir.

2- Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Harita ve sembollerini kullanabilme beceri düzeyleri *cinsiyete* göre farklılaşmakta mıdır sorusuna ilişkin sonuçlar:

Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının harita becerileri üzerinde cinsiyetin etkisinin olmadığı görülmektedir. Erkeklerin harita ve harita sembollerini kullanabilme becerilerini ölçmeye yönelik başarı testinin ortalama puanları 20,08'dir. Kadınların ise ortalama puanları 20,36'dır.

Bu bulgular, Ertuğrul (2008, s. 86) ve Göksel (2007, s. 98) tarafından gerçekleştirilen çalışmalar ile benzerlik göstermektedir. Ertuğrul (2008, s. 86) ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin harita ve küre kullanım becerilerinin tespiti üzerinde yapmış olduğu çalışmada cinsiyetin harita ve küre kullanım becerileri üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Göksel (2007, s. 98), Sosyal Bilgiler öğretiminde harita ve grafik kullanımının eğitimi destekleme düzeyi adlı çalışmasında öğrencilerin cinsiyetleri ile Sosyal Bilgiler dersinde harita ve grafik kullanımının eğitimi destekleme düzeyi arasındaki anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bahar, Sayar ve Başbüyük (2010, s. 244), ilköğretim öğrencilerinin kroki okuma becerilerinin incelenmesi adlı çalışmada erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha yüksek başarı gösterdiklerini saptamışlardır. Aksoy ve Ünlü (2012, s. 37) coğrafya derslerinde harita becerisi kazandırmaya yönelik uygulamaların, öğrencilerin tutumlarına etkisinin incelendiği bir çalışmada kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha yüksek ve anlamlı harita becerisine sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Köşker (2012, s. 172), sınıf öğretmeni adaylarının mekânsal biliş yeterliliklerine ilişkin düşünceleri adlı çalışmada erkek öğretmen adaylarının kadın öğretmen adaylarına göre mekânsal beceri yeterlilikleri yönünden daha olumlu olduğunu tespit etmiştir.

Koç, Aksoy ve Çifçi (2017, s. 31) yapmış oldukları çalışmada erkek lisans öğrencilerinin kadın öğrencilere göre harita bilgi ve beceri düzeyleri ile harita okuryazarlığı başarı puanı ortalamalarının daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita okuma özyeterliliklerinin kontrol edildiği çalışmada Özcan ve Varnacı Uzun (2016), cinsiyet farkı gözetmeksizin öğretmen adaylarının harita okumaya ilişkin benzer özyeterliliklere sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Gilmartin ve Patton (1984) ise psikologların erkeklerin mekânsal bir görevlendirmeyi kadınlara kıyasla daha yetkin biçimde gerçekleştirdikleri kanaatinin sorgulanması gerektiğini belirtmektedirler. Harita becerilerine yönelik genç yaşlara yönelik çalışmalarda kadınlara göre erkeklerin performansının yüksek olduğunun tespit edilmesine rağmen, üniversite öğrencileri arasında yapılan çalışmalarda hem kadın hem erkeklerin harita kullanım düzeylerinin benzer sonuçlar verdiğini belirtmişlerdir. Mekânsal ve coğrafi bazı yeteneklerde cinsiyete bağlı benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkartmayı amaçlayan çalışmalarında Montello, Lovelace, Golledge ve Self (1999) de koşut biçimde araştırmaya katılan bireylere verilen coğrafi ve mekânsal görevlere ilişkin cinsiyet farklılığının performanslar üzerinde belirleyici bir rol oynamadığını tespit etmişlerdir.

3- Harita ve sembollerini kullanabilme beceri düzeyleri *sınıf düzeyine* göre farklılaşmakta mıdır sorusuna ilişkin sonuçlar:

Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının harita ve sembollerini kullanabilme becerilerinin 1. ve 4. sınıflar arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Birinci sınıfların harita ve sembollerini kullanabilme becerilerini ölçmeye yönelik başarı testinden ortalama puanları 20,89'dur. Dördüncü sınıfların ise ortalama puanları 19,73'tür. Birinci sınıf ve dördüncü sınıf öğretmen adayları arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır. Gençtürk (2009, s. 88) yapmış olduğu çalışmada daha küçük yaş aralığındaki öğretmen adaylarının coğrafya okuryazarlık düzeylerinin daha üst yaş aralığındaki öğretmen adaylarına göre yüksek olduğunu saptamıştır. Sönmez (2010, s. 179) yapmış olduğu çalışmada altıncı sınıf öğrencilerinin harita beceri düzeylerinin yedinci sınıf öğrencilerine göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Altıncı sınıf öğrencilerinin yüksek olmasının nedenini ise harita becerilerini kapsayan konuların bu sınıfta görmüş olmalarına bağlamıştır. Kuzey ve Değirmenci (2019, s. 227), öğretmen adaylarına yönelik yapmış olduğu çalışmada ikinci sınıf öğrencilerinin haritalar ile ilgili kavramlarda diğer sınıflara göre daha başarılı olduğunu, bu başarıya ise ikinci sınıf güz döneminde okutulan harita bilgisi dersinin etki edebileceğini belirtmiştir. Aydın ilinde gerçekleştirdiği çalışmasında Atı (2011, s. 48), birinci sınıf sosyal bilgiler öğretmenliği öğrencilerine göre dördüncü sınıf öğrencilerin mekân biliş ve harita okuma becerileri arasında dörtlerin lehine farklılık olduğunu tespit etmiştir. Yapılan uygulamalı performanslarda yüksek

düzy elde etmeleri sonucunda oluşan bu farklılığın ise dört yıl boyunca öğrencilerin kullanılan şehirde yaşamış olmaları ve ön yaşantılarındaki süreye bağlamaktadır.

Bahar, Sayar ve Başibüyük (2010, s. 245) ilköğretim öğrencilerinin kroki okuma becerilerinin incelenmesi adlı çalışmada, 8. sınıf öğrencilerinin 5. sınıf öğrencilerine göre daha yüksek başarı gösterdiklerini saptamışlardır.

4- Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita ve sembollerini kullanabilme beceri düzeyleri *tarif edilen bir adresi bulabilme durumlarına* göre farklılaşmakta mıdır sorusuna ilişkin sonuçlar:

Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının “Size tarif edilen bir adresi kolaylıkla bulabilir misiniz” sorusuna evet diyenler ile hayır diyenler arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Size tarif edilen bir adresi kolaylıkla bulabilir misiniz? Sorusuna evet diyenlerin ortalaması 21,69 iken, hayır diyenlerin ortalaması 17,29’dur. Tarif edilen bir adresi kolaylıkla bulabilirim diyenler ile hayır kolaylıkla bulamam diyenler arasında harita becerilerine yönelik daha önceden yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

5- Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita ve sembollerini kullanabilme beceri düzeyleri *akademik not ortalamalarına* göre farklılaşmakta mıdır sorusuna ilişkin sonuçlar:

Araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının akademik not ortalamalarının harita kullanabilme becerilerine, istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşturduğu belirlenmiştir. Akademik not ortalaması yüksek olan öğretmen adayları akademik not ortalaması düşük olan öğretmen adaylarından daha başarılı olduğu görülmüştür. Bu bulgular, Akar (2008) ve Bahar, Sayar ve Başibüyük (2010, s. 245), tarafından gerçekleştirilen çalışmalar ile benzerlik göstermektedir. Akar (2008) 6. Sınıf öğrencilerinin, sosyal bilgiler ders başarıları ile harita kullanma becerileri arasında pozitif bir korelasyon bulunduğunu yapmış olduğu çalışmasında belirtmiştir. Bahar, Sayar ve Başibüyük (2010, s. 245), ilköğretim öğrencilerinin kroki okuma becerilerinin incelenmesi adlı çalışmalarında sosyal bilgiler dersi başarı ortalaması yüksek olan öğrencilerin sosyal bilgiler başarı ortalaması düşük olan öğrencilere göre daha yüksek başarı gösterdiklerini saptamışlardır. Öncü (2019, s. 57) ortaöğretim öğrencilerinin harita becerileri düzeylerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma adlı çalışmasında başarı ortalamaları yüksek olan öğrencilerin başarı düzeyleri düşük olan öğrencilere göre taslak harita oluşturmada daha başarılı olduklarını belirtmiştir.

6- Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita ve sembollerini kullanabilme beceri düzeyleri *ilgi duydukları disipline* göre farklılaşmakta mıdır sorusuna ilişkin sonuçlar:

Sosyal Bilgiler Öğretmen adaylarının harita becerilerine yönelik başarı testinde, Sosyal Bilimler alt dallarından biri olan derslerden hangisine daha çok ilgi duyuyorsunuz sorusuna verilen cevaplara göre gruplar arasında anlamlı bir farkın olduğu belirlenmiştir. Coğrafya dersini seçen öğretmen adaylarının Sosyoloji, Tarih, Psikoloji ve diğer dersleri seçen öğretmen adaylarından daha başarılı olduğu görülmüştür. Gençtürk (2009, s. 89), yapmış olduğu çalışmada coğrafya dersine yönelik olumlu tutuma sahip olan öğretmen adaylarının coğrafya okuryazarlık düzeylerinin daha iyi olduğunu saptamıştır. Bu sonuç araştırmamızı destekler niteliktedir. Erol (2019, s. 750), yapmış olduğu çalışmada öğretmen adaylarının fakültede görmüş oldukları dersler arasında önem sırasına göre coğrafya dersini ikinci sırada seçen öğretmen adaylarının kıtaların tamamını çizmede, kıtaları olması gereken yarım kürelerde göstermede, kıtaların tamamını doğru bir şekilde etiketlemede ve kara kütlelerinin şeklini doğru çizmede diğer öğretmen adaylarına göre daha başarılı olduklarını belirtmiştir. Koç, Aksoy ve Çifçi (2017, s. 317) yapmış oldukları çalışmada lisans öğrencilerinin coğrafya dersine ilgi düzeylerinin arttıkça harita bilgi ve becerileri ile harita okuryazarlık düzeylerinin de arttığını belirtmiştir.

Yapılan bu araştırmada Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının coğrafya konularında harita ve harita sembollerini becerilerinde %68 başarı oranına sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Sosyal Bilgiler lisans programına seçmeli ders olarak eklenen Harita Bilgisi ve Uygulamaları dersinin uygun bir seçim olduğu söylenilebilir.

Araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle aşağıdaki öneriler yapılabilir:

Yükseköğretim kademelerinde öğretmen adaylarına harita becerilerinin daha iyi kazandırılması için harita materyallerinin ders içinde daha fazla kullanılması gerekmektedir. Bu materyallerin diğer derslerle ilişkilendirilerek ders içinde kullanılması harita becerilerinin artırılması yönünden etkili olacağı düşünülmektedir. Yükseköğretim kademelerinde harita becerilerinin öğretmen adaylarına daha iyi kazandırılması için eğitim fakülteleri içinde bütün akademisyenlerin rahatlıkla ulaşabileceği harita odalarının olması gerekmektedir. Araştırmada Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının coğrafya konularında harita becerilerini kullanabilme düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Aynı çalışma coğrafya öğretmen adaylarına ya da diğer branş öğretmenleri üzerinde harita becerilerini belirlemek amacı ile yapılabilir. Bu araştırma farklı üniversitelerden seçilen Sosyal Bilgiler öğretmen adayları üzerinde de gerçekleştirilebilir.

Etik Beyan

“Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Harita Kullanabilme Beceri Düzeylerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Akar, B. (2008). *İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin harita kullanma düzeylerinin ve harita kullanımına ilişkin öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi* (Yüksek Lisan Tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Akengin, H. (2009). *Mekân algulama. s. 188-224*. (Cemil Öztürk; Ed.). Sosyal Bilgiler Öğretimi (Demokratik Vatandaşlık Eğitimi). Ankara: Pegem Akademi.
- Akkuş, Z. ve Kuzey, M. Ortaokul öğrencilerinin harita ve yön becerilerine sahip olma ve bu becerileri yaşama aktarabilme durumları üzerine bir değerlendirme. *Milli Eğitim Dergisi*, 47(218), 201-234.
- Aksoy, H. ve Ünlü, M. (2012). Coğrafya derslerinde harita becerisine yönelik uygulamaların öğrenci tutumlarına etkisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 26, 16-41.
- Atalay, İ. (1994). *Genel fiziki coğrafya*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Ati, M. (2011). *Sosyal Bilgiler ve okul öncesi öğretmenliğinde eğitim gören öğrencilerin mekân bilşi ve harita okuma beceresi* (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Bahar, H. H., Sayar, K. ve Başbüyük, A. (2010). İlköğretim öğrencilerinin kroki okuma becerilerinin incelenmesi (Erzincan Örneği). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 229-246.
- Buğdaycı, İ. ve Bildirici, Ö. (2009). Harita kullanımının coğrafya eğitimindeki önemi. *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı*, Ankara.
- Buğdaycı, İ., Bildirici, İ. Ö. ve Tarman, B. (2015). 6-7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarındaki haritaların kartografik tasarımlarının kazanımlar açısından incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), 143-174.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için veri analiz el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Creswell, John W. (2017). *Eğitim araştırmaları: nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi* (Çev. Edt: H. Ekşi). İstanbul: EDAM.
- Değirmenci, Y. (2019). 4. Sınıf sosyal bilgiler dersinde coğrafya konularının öğretimine ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3286-3305.
- Duman, B. ve Girgin, M. (2005). Eğitim fakültesi öğrencilerinin harita okuryazarlığına ilişkin görüşleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 185-202.
- Erol, H. (2018). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita çizme becerileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(2), 737-752
- Ertuğrul, Z. (2008). *İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin harita ve küre kullanım becerilerinin tespiti* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gençtürk, E. (2009). *İlköğretim sosyal bilgiler öğretmen adaylarının coğrafya okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gilmartin, P. P. ve Patton, J. C. (1984). Comparing the sexes on spatial abilities: map-useskills. *Annals of the Association of American Geographers*, 74(4), 605-619.
- Gökçe, N. (2015). Social studies in improving students' map skills: teachers' opinions. *educational sciences: Theory & Practice*, 15(5), 1345-1362.
- Göksel, O. (2007). *Sosyal bilgiler öğretiminde harita ve grafik kullanımının eğitimi destekleme düzeyi* (Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- İncekara, S. ve Kantürk, G. (2010). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının haritalarla ilgili temel görüşleri ve harita kullanımına yönelik yaklaşımları. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 240-257.
- Kara, H., Sezer, A. ve Şanlı C. (2018). Ortaöğretim coğrafya ders kitaplarında haritaların kullanımı. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, (38), 20-39. DOI: 10.32003/iggei.425182.
- Karasar, N. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar ilkeler teknikler* (2. Yazım 32. Basım). Ankara: Nobel Akademik
- Kartal, F. ve Koç, H. (2017). Ortaöğretim (9. Sınıf) öğrencilerinin harita okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(37), 179-198.
- Kızılcıoğlu, A. (2007). Harita becerilerine pedagojik bir bakış. *Selcuk University Social Sciences Institute Journal*, 18, 341-358.
- Koç, H. (2013). Harita beceri düzeyleri ile öğrenme stilleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi üzerine bir inceleme. *Uşak Üniversitesi/Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 17-32.
- Koç, H. (2014). Gestalt kuramının öğrencilerin harita okuma ve yorumlama beceri düzeyleri üzerine etkisini belirlemeye yönelik bir inceleme. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 30, 1-19.
- Koç, H. (2018). Coğrafya öğretiminde haritalar ve atlasların kullanımı. İçinde A. Sezer (Edt.). *Coğrafya öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı* (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Koç, H., Aksoy, B. ve Çifçi, T. (2017). Farklı lisans programlarındaki öğrencilerin harita okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: cumhuriyet üniversitesi örneği. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 301-321.

- Koç, H. ve Karatekin, K. (2016). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 1522-1542.
- Köşker, N. (2012). Sınıf öğretmeni adaylarının mekânsal biliş yeterliliklerine ilişkin düşünceleri. *Journal of World of Turks*, 4(3), 161-173.
- Kuzey, M. ve Değirmenci, Y. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita ve yön okuryazarlığına ilişkin kavramları anlama düzeyleri ve kavram yanılgıları. *Milli Eğitim Dergisi*, 48(223), 207-230.
- McClure, R. W. (1992). *A. Conceptual model for map skills curriculum development based upon a cognitive field theory philosophy* (PhD. Thesis). Oklahoma State University.
- MEB, (2006). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve kılavuzu* (6. Sınıf). Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı* (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6, 7. Sınıflar). Ankara.
- Montello, D. R., Lovelace, K. L., Golledge, R. G. ve Self, C. M. (1999). Sex-related differences and similarities in geographic and environmental spatial abilities. *Annals of the Association of American Geographers*, 89(3), 515-534.
- Ünlü, M., Uçışık, S. ve Özey, R. (2002). Coğrafya eğitim ve öğretiminde haritaların önemi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 5, 1-9.
- Ünlü, M. ve Yıldırım, S. (2016). CBS ile oluşturulan tematik haritaların kullanımının öğrencilerin başarısına etkisinin değerlendirilmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 33, 77-95.
- Öcal, A. (2007). *İlköğretim sosyal bilgiler dersinde 6. sınıf öğrencileri mekânsal biliş becerilerinin incelenmesi* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ankara.
- Öncü, M. (2019). *Ortaöğretim öğrencilerinin harita becerileri düzeylerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma: Şanlıurfa şebri örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Özcan, F. ve Varnacı Uzun, F. (2016). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının harita okuma özyeterlik ile başarı düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 408-423.
- Özçağlar, A. (2004). Coğrafi bilimler kentsel ekonomi, kentsel yönetim, bölgesel iktisat ve bölge planlama yönünden analizi. *Denizli: Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, 2, 94-101.
- Özgüç, N. (1984). *Beyrî coğrafyada veri toplama ve değerlendirme yöntemleri* (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Pala, Ş. ve Başbüyük, A. (2019). Matematik becerisinin sosyal bilgiler derslerindeki harita grafik ve tablo okuma becerilerine etkisi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi (IJONASS)*, 3(1), 41-56.
- Sönmez, Ö. F. (2010). *İlköğretim sosyal bilgiler öğretiminde harita becerileri* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Sönmez, Ö. F. ve Aksoy, B. (2012). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin harita beceri düzeylerinin belirlenmesi. *Turkish Studies*, 7(1), 1905-1924.
- Üzümcü, N. O. (2007). *İlköğretim 6. sınıf sosyal bilgiler dersinde harita okuma becerisinin aktif öğrenme yöntemiyle kazandırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yeşiltaş, E. ve Pehlivan, A. (2015). Sosyal bilgiler öğretiminde çevrimiçi haritaların kullanımının akademik başarıya etkisi. *Electronic Turkish Studies*, 10(11), 1621-1636.
- Yıldırım A. ve Şimşek H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (Genişletilmiş 10. Baskı). Ankara. Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

Societies want to educate their individuals in the best way and benefit from them at maximum level. The primary role is education to achieve this. The social studies course is one of the important courses that make it easier for us to adapt to the changing conditions of the period by establishing a connection between the past and the future and those who will provide this are social studies teachers. Teachers use a variety of teaching materials and tools in order to understand the subject better while transferring the subject to the students. One of these teaching tools and materials is maps. The use of maps also affects classroom performance of students. Therefore, maps, which are visual materials, are an important resource for social studies teachers. To make good use of maps, we need to have the ability to read maps. This skill is given to students with social studies course. In this context it is very important that the mapping skills included in the curriculum of social studies course is gained to the prospective teachers. Therefore, the aim of the study is to determine the ability of social studies teacher candidates to use map and map symbols on geography subjects.

The research is in survey model. This model aims to describe the current situation as it is. The achievement test, which was developed by the researcher and consisted of 30 questions, was used as a data collection tool. In the creation of this test, first of all, questions that measure eight map skills identified by McClure (1992) were prepared and item pool was created. On the quality of the questions the test which is consisted of 45 items and 5 options prepared by the researcher under the leadership of the consultant, was examined by 3 field experts and 2 measurement experts. Evaluating feedback received from academicians,

5 questions were excluded from the test. In addition, the test was examined by 2 Turkish teachers in terms of grammar rules and the missing parts were completed.

The 40-question achievement test, which was prepared for the pre-application, was applied to a total of 338 prospective teachers. After the application, item discrimination power and item difficulty index of each test item were calculated. After the pre-application test, 7 questions with low item discrimination power index and 3 questions with low item difficulty index were excluded from the test and a total of 30 questions remained. Data were obtained by applying 181 social studies teacher candidates, 82 Female and 99 Male, studying at Kirşehir Ahi Evran University. In the analysis of the data, percentage, frequency, arithmetic mean, t-test (independence) and for unrelated measurements Kruskal Wallis-H and Mann Whitney-U test were used. The achievement rate (the average correct response rate) of the 30-item achievement test, which was prepared to measure all skills was 68.1%.

Ertuğrul (2008, p. 94) found the average score to be 53% in his study on map skills of 6th grade students. Among the skills, the most performed skill by the prospective teachers or in other words having the most accurate percentage in the achievement test is the ability to determine the place with an average success rate of 79.2%. Among the answers given to the question, "What are the benefits of using maps?" İncekara and Kanturk (2010, p. 245), in their work named "the basic views of social studies teacher candidates about maps and approaches to map use", found that the most emphasized benefits were, finding location, finding direction and distance determination. Understanding of symbols was 73.6%, understanding of spatial perspective 71%, understanding of distance 70%, map interpretation 67.5%, understanding of landforms 65.6%, map scale skill 62%, achievement level. On the other hand, the ability to understand the direction was realized as 56.5% and it was seen that the least success was achieved among the eight skills. Ertuğrul (2008, p. 95) has pointed out that although the teaching of direction skills has been done to the students since the first stage of primary education, this skill cannot be gained much.

Akar (2008) in his study titled "views of social studies teachers on 6th grade elementary school students' ability to use map skills", stated that although the direction information was explained to the students from the first years of primary education, the majority of the students could not perform this competence at the desired level. There was no significant difference between the genders in the acquisition level of the skills of using map and map symbols. In the achievement test to measure skills, the average scores of men are 20.08 and the average scores of women are 20.36. Similar results were found in the studies conducted by Ertuğrul and Göksel (2007, p. 98). In his study on the determination of map and globe usage skills of 6th grade students, Ertuğrul (2008, p. 86) concluded that gender was not effective on map and globe usage skills. Göksel (2007, p. 98) could not find a significant difference between the gender of the students and the level of support of education in the use of maps and graphics in social studies course. In the achievement test to measure the skills of using map and map symbols, there was no significant difference at the grade level. While the average scores of the first grades are 20.89, the average scores of the fourth grades are 19.73.

In his study, Gençtürk (2009, p. 88) found that the geography literacy levels of the prospective teachers in the younger age group were higher than the prospective teachers in the higher age group. In the study conducted for prospective teachers, Kuzey and Değirmenci (2019, p. 227) stated that second grade students were more successful in the concepts related to maps than the other classes, and that the map information course taught in the fall semester of the second grade could affect this achievement. There was a significant difference between those who answered YES and NO to the question "Can you easily find an address that is described to you?" of Social Studies teacher candidates. The average of those who said yes to the question "Can you easily find an address that is described to you?" is 21,69 while the average of those who said no is 17,29. (I can easily find an address described) and those who say (no cannot easily find) has not been found any previous studies on map skills. No previous studies of map skills have been found between those who can easily find a described address and those who cannot find it easily. According to the answers to the question "Which of the social sciences sub-disciplines are you interested in more?" there is a significant difference between the groups. It was seen that the prospective teachers who chose Geography course were more successful than those who chose Sociology, History, Psychology and other courses.

Gençtürk (2009, p. 89) stated that geography literacy levels of prospective teachers who had positive attitude towards geography lesson were better. While the average achievement test value of the prospective teachers with a high academic grade point average was 21.73, the average of the prospective

teachers with a low academic grade point average was 14.78. It was seen that prospective teachers with higher academic grades were more successful than prospective teachers with low academic grades. Akar (2008) stated in his study that there was a positive correlation between the 6th grade students' social studies course achievement and their ability to use maps. In his study named "A study on the determination of the map skills levels of secondary school students" Öncü (2019, p. 57) stated that the students with higher average achievement were more successful in creating a draft map than the students with low achievement levels. With this study, it was tried to determine the social skills teacher candidates' ability to use map and map symbols on geography subjects. The same study can be done to determine the mapping skills of prospective teachers studying in different branches.

Üniversite Öğrencilerinin Covid-19 Virüsü Hakkında Bilişsel Yapılarının Belirlenmesi

İsmail DÖNMEZ¹ ve Seraceddin GÜRBÜZ²

Öz

Bu araştırmanın amacı covid-19 virüsü hakkında lisans ve önlisans öğrencilerinin bilişsel yapılarını belirlemektir. Nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasının kullanıldığı bu araştırmada veri kaynaklarını demografik bilgiler, bilgi kaynağı ve kelime ilişkilendirme testi oluşturmuştur. 32 ilden 112 üniversite öğrencisinin katıldığı araştırmada veriler Google form aracılığı ile toplanmış, elde edilen veriler içerik analizi ile incelenmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların bilgi kaynağı olarak en çok televizyon ve sosyal medyayı kullandığı, güven kaynağı olarak Sağlık ve İçişleri Bakanlığının açıklamalarını göstermektedir. Katılımcıların Covid-19 hakkındaki bilişsel yapıları, Covid-19 sonuçları, bulaşma yolları, Covid'e yönelik algılar, özellikleri, bulaşma nedeni, tedavisi, taşıyıcıları, korunma yolları, hastalık sürecinin özellikleri, basına yansımaları, Covid-19 görüldüğü ülkeler olmak üzere 11 kategoriye ayrılmıştır. Bu kategoriler katılımcıların Covid-19 kavramı hakkında bilişsel yapılarının algı, bulaşma nedeni ve korunma yolları üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Bunun yanında katılımcıların Covid-19 virüsü hakkında bazı kavram yanlışlarına da sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel yapı, Covid, Covid-19, Korona, Koronavirüs

Determining the Cognitive Structures of University Students on Covid-19 Virus

Abstract

The purpose of this research is to determine the cognitive structures of undergraduate and associate degree students about the covid-19 virus. In this study, in which case study, one of the qualitative research methods, was used, the data sources were composed of demographic information, information source and word association tests. In this study 112 participants undergraduate and associate degree students from 32 provinces participated, the data was collected via Google form, and the obtained data were analyzed by content analysis. As a result of the research, it shows that the participants mostly use television and social media as a source of information and the statements of the Ministry of Health and Interior Affairs as a source of trust. Cognitive structures on the concept of "Covid-19" were gathered under 11 categories using the independent word association test of university students. These categories are Covid-19 results, ways of transmission, perceptions about Covid-19, its features, cause of infection, treatment, carriers, ways of protection, features of the disease process, reflections to the press and countries in which Covid-19 is seen. It was observed that the cognitive structures of the participants about the concept of Covid-19 focused on the perception, cause of transmission and the ways of protection. In addition, it was observed that the participants had some misconceptions about the Covid-19 virus.

Key Words: Cognitive structure, Covid, Covid-19, Corona, Coronavirus

Atıf İçin / Please Cite As:

Dönmez, İ. ve Gürbüz, S. (2020). Üniversite öğrencilerinin Covid-19 virüsü hakkında bilişsel yapılarının belirlenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2159-2172.

Geliş Tarihi / Received Date: 02.07.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 30.07.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi –Muş Alparslan Üniversitesi, i.donmez@alparslan.edu.tr - ORCID: 0000-0002-7792-0169

² Öğr. Gör.–Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, seraceddin.gurbuz1@beun.edu.tr - ORCID: 0000-0003-3017-6966

Giriş

Koronavirüsler (CoV), soğuk algınlığı gibi toplumda yaygın görülen, kendi kendini sınırlayan hafif enfeksiyon tablolarından, “Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS)” ve “Ağır Akut Solunum Sendromu (SARS)” gibi daha ciddi enfeksiyon tablolarına neden olabilen büyük bir virüs ailesidir (Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2019). Koronavirüslerin insanlarda bulunan, insandan insan kolaylıkla bulaşabilen çeşitli alt tipleri (HCoV-229E, HCoV-OC43, HCoV-NL63 ve HKU1-CoV) bulunmaktadır. İnsanlar arasında dolaşan bu alt türler çoğunlukla soğuk algınlığına sebep olan virüslerdir. Bununla birlikte hayvanlarda saptanan birçok koronavirüs alt türü mevcuttur ve bu virüslerin hayvanlardan insanlara geçerek insanlarda ağır hastalık tablolarına neden olabildiği bilinmektedir. Detaylı araştırmalar sonucunda, SARS-CoV’un misk kedilerinden, MERS-CoV’un ise tek hörgüçlü develerden insanlara bulaştığı ortaya çıkmıştır (Halk Sağlığı Güvenlik Merkezi [HSGM], 2020). SARS-CoV, 21. yüzyılın ilk uluslararası sağlık acil durumu olarak 2003 yılında, daha önceden bilinmeyen bir virüs halinde ortaya çıkmış olup yüzlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Yaklaşık 10 yıl sonra koronavirüs ailesinden, daha önce insan ya da hayvanlarda varlığı gösterilmemiş olan MERS-CoV, Eylül 2012’de ilk defa insanlarda Suudi Arabistan’da tanımlanmış; ancak daha sonra aslında ilk vakaların Nisan 2012’de Ürdün Zarqa’daki bir hastanede görüldüğü ortaya çıkmıştır (WHO, 2019).

29.12.2019 tarihinde görülen bazı zatürre (pnömoni) olguları Huanan Deniz Ürünleri Pazarı ile ilişkilendirilmiş, 31.12.2019 tarihinde de Wuhan Sağlık Komisyonu, Çin Halk Cumhuriyeti Ulusal Sağlık Komisyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezi tarafından yeni bir salgının varlığı dünyaya duyurulmuştur. 08.01.2020 tarihinde bu yeni salgının sorumlusu olarak yeni bir korona virüsün varlığı Çin Halk Cumhuriyeti Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezi tarafından resmi olarak ilan edilmiştir. 31 Aralık 2019’da Dünya Sağlık Örgütü, Çin Ülke Ofisi, Çin’in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde etiolojisi bilinmeyen pnömoni vakalarını bildirmiştir. 7 Ocak 2020’de etken daha önce insanlarda tespit edilmemiş yeni bir koronavirüs (2019- nCoV) olarak tanımlanmıştır. Daha sonra 2019-nCoV hastalığının adı Covid-19 olarak kabul edilmiş, virüs SARS CoV’e yakın benzerliğinden dolayı SARS-CoV-2 olarak isimlendirilmiştir (Li vd., 2020, s. 1200). Covid-19 virüsü tüm Dünya’da hızlı bir şekilde yayılmış 07.05.2020 tarihi ile 3.954.897 kişiye bulaşmış 275.179 kişinin ölümüne neden olmuştur (John Hopkins Corona Virus Research Center, 2020). Türkiye’de ise bu sayı aynı tarihte 127.659 vaka ve 3461 vefat sayısına ulaşmıştır. Dünya Sağlık örgütü virüsün yayılmasını pandemi olarak ilan etmiştir. Dünya genelinde meydana gelen pandemilerin hemen ardından sosyolojik ve politik değişimler yaşandığı görülmüştür (Kırık ve Özkoçak, 2020, s. 135). Ülkeler ve yerel yönetimler, koronavirüs (Covid-19) pandemisinin yayılmasını yavaşlatmak amacıyla, ev hapsi, seyahat yasakları ve okul kapatma gibi tedbirler almak zorunda kalmışlar, okulların kapatılmasıyla birlikte milyonlarca çocuk, genç, ve yetişkin, okullara ve üniversitelere gidememesine neden olmuştur (Can, 2020, s. 13). Virüsün özellikle yaşlı gruplarda ve kronik hastalarda yüksek ölüm oranlarına ulaşması insanların artan sosyal ve aile desteği almalarına sebep olmuş, insanlar dehşete kapılmış ve endişeli hissettiklerini bildirmişlerdir (Zhang ve Ma, 2020, s. 1). Özellikle sosyal izolasyonun artmasıyla birlikte toplum daha çok evde vakit geçirmeye başlamıştır. Bu durum sosyal medya kullanımını giderek arttırmaya başlamıştır (Kırık ve Özkoçak, 2020, s. 145). Bu nedenle, sosyal medya kullanımı veya internet kullanımı veya haber takibi ile ilgili sorular, bu tür salgınların ruh sağlığı üzerindeki etkisi olduğu görülmüştür (Zhang ve Ma, 2020, s. 12).

Koronavirüs nedeniyle gerek geleneksel medyada gerekse sosyal medyada büyük bir bilgi kirliliği meydana gelmiştir. WHO, Covid-19 salgınının yayılmasını yavaşlatma çabasına öncülük etmektedir. Ancak, sosyal medya platformları ve diğer kurumlar aracılığıyla hızla yayılan küresel bir yanlış bilgilendirme salgını, halk sağlığı için ciddi bir sorun oluşturduğu ifade edilmiştir (Kırık ve Özkoçak, 2020, s. 149). Kısacası bu dönemlerde sadece bir salgınla değil, yanlış ve taraflı haberler ve düşünceler ile de savaşılmaktadır (Zarocostas, 2020, s. 676). Dolayısıyla devlet kurumlarının kriz süreçlerini iyi yürütmeleri gerekmektedir. İç iletişim ve yönetim terimleriyle ifade etmek gerekirse: bir kurum bir krize yanıt vermediğinde veya yanıtı çok yavaş olduğunda, güvenilirliğini kaybeder ve diğer aktörlerin söz konusu krizi çerçeveselendirilmesine kapı açar (Lugo, 2020, s. 1).

Krizler toplumların alışkanlıklarının değişmesi yanında yeni kavramların (virüs, pandemi, sosyal izolasyon, karantina) hayatımıza girmesine sebep olmuştur. Oldukça geniş kullanım alanının olması virüs kavramını öğrenilmesi ve öğretilmesi zor olan kavramlardan biri haline getirerek, bilişsel yapılarını oluşturmalarında zorlanmalarına neden olmaktadır. Bilişsel yapı, bir kişinin uzun süreli belleğindeki kavramların ilişkilerini simgeleyen ve varsayıma dayanan bir yapıdır. Çünkü kavramlar tek başına bir anlam ifade etmekte yetersiz kalabilmektedirler. Kavram kendisinin anlamını taşıdığı diğer kavram grubuyla

ilişkilendirildiğinde söz konusu kavramla ilgili anlamı ve öğrencilerin bilişsel yapıları ortaya çıkmaktadır (Kurt ve Ekici, 2013, s. 811).

Bilişsel yapı, öğrenenin uzun süreli hafızasındaki kavramların organizasyonunu ve aralarındaki ilişkiyi gösteren varsayımsal bir yapıdır (Shavelson, 1974, s. 234). Öğrenenin bilişsel yapısının tanımlanmasında iki temel eleman vardır. Bunlardan birincisi; bilişsel yapının içerdii bilgi birimleri, ikincisi ise bu birimlerin nasıl organize edildiğidir (West, Fensham ve Garrard, 1985, s. 30). Özellikle son yıllarda fen alanında yapılan araştırmalarda veri toplamak amacıyla kullanılan bu tekniğin (Torkar ve Bajd, 2006, s. 5; Timur ve Taşar, 2011, s. 131) öğrencilerin bilişsel yapıların belirlenmesi için kullanıldığı görülmektedir (Ekici, Gökmen ve Kurt, 2014, s. 362). Bağımsız kelime ilişkilendirme testi kavramlarla ilgili, bireylerin bilişsel yapısını ve bu yapıdaki kavramlar arası bağıları, yani bilgi ağını özümlemek, uzun dönemli hafızasında bulunan kavramlar arasındaki ilişkilerin yeterli olup olmadığını tespit etmek amacıyla kullanılan en yaygın tekniklerden biridir (Ekici, Gökmen ve Kurt, 2014, s. 362). Fen eğitiminde özellikle biyoloji kavramlarına ilişkin enzim (Kurt, 2013, s. 211), virüs (Ekici ve Kurt, 2014, s. 267), genetik (Bahar, Johnstone ve Sutcliffe, 1999, s. 134), genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO) (Gerçek, 2020, s. 96) gibi bilişsel yapılara dair çeşitli araştırmalar görülmektedir. Tüm bu çalışmalarda kullanılan yöntem ve teknikler, bilim alanındaki bilişsel yapıların seviyesini belirlemeyi ve yükseltmeyi amaçlamaktadır. Bu konuda önemli tekniklerden biri sözcük birleştirme tekniği öğretimde olumlu sonuçlar vermektedir (Kostova ve Radoynovska, 2008, s. 211). Bireylerin nasıl düşündükleri, hatırladıkları, bilgileri nasıl organize ettikleri gibi konular yıllarca eğitim araştırmalarının en fazla merak edilen ve üzerinde araştırmalar yapılan en önemli konularının başında gelmektedir. Günümüzde büyük bir sorun haline gelen Covid-19 virüsünün neden olduğu pandemi durumu hem sosyal araştırmalar hem eğitim uygulamalarında etkisi olduğu görülmektedir. Ayrıca, Covid-19 virüsü ile ilgili araştırmalar devam etmesine karşın virüsün sağlık, politika ve eğitim alanlarındaki literatürde önemli boşluklar bulunmaktadır. Eğitime ilişkin bulgular ve sonuçlar dikkatle yorumlanmalıdır, çünkü Covid-19 pandemi süreci hakkında çok az yayınlanmış araştırma bulunmaktadır. Araştırma da elde edilecek bulguların ileride yapılacak çalışmalara katkı sunacağı düşünölmektedir.

Bu araştırmanın amacı üniversite (ön lisans ve lisans) öğrencilerinin “Covid-19” kavramı hakkında bilişsel yapılarını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda şu alt problemlere yer verilmiştir.

1. Katılımcılar, Covid-19 hakkında nereden bilgi almaktadır?
2. Katılımcılar, Covid-19 hastalığından korunmak için alınacak önlemler hakkında hangi kaynaklara güvenmektedir?
3. Katılımcılar, Covid-19 Salgınını acil durumunun yönetimi hakkında kurum, kuruluş, kişilerin çalışmalarını nasıl değerlendirmektedir?
4. Katılımcıların Covid-19 salgını hakkındaki bilişsel yapıları nelerdir?
5. Katılımcıların bilişsel yapılarında Covid-19’a yönelik kavram yanılığları var mıdır?

Yöntem

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışmasına karmaşık sosyal olguları anlama isteğidir (Stake, 1995, s. 12). Yin’e (2014, s. 45) göre durum çalışması, güncel olan ve araştırmacı kontrolünün değişkenler üzerinde olmadığu durumlarda nasıl ve neden sorularını cevaplamak için kullanılan bir araştırma yöntemidir. Yıldırım ve şimşek’e (2011, s. 39) göre durum çalışması, nasıl ve niçin sorularını temel alarak araştırmacının kontrol edemediği bir olgu ya da olayı derinliğine incelemesine olanak veren araştırma yöntemidir.

Katılımcılar

Katılımcıların görüşlerini almak için online form kullanılmıştır. Online formu, 28.03.2020-28.04.2020 tarihleri arasında 36 ilden 112 katılımcı doldurmuştur. Katılımcıların yüzde 58’i (f=65) ön lisans, yüzde 42’si (f=47) lisans öğrencisidir. Araştırmaya 18 – 33 yaş aralığında üniversite öğrencileri katılmıştır. 18 yaş grubun %5, 19 yaş grubunda %15, 20 yaş grubunda %19, 21 yaş grubunda %16, 22 yaş grubunda %11 olduğu görölmüştür. Katılımcıların %74’ü (f=83) kadın, %26’sı (f=29) erkektir. Bulgular bölümünde katılımcılar K1, K2, K3....K112 şeklinde kodlanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcının yaş, cinsiyet, yaşadığı şehir gibi demografik özelliklerinin yanında Covid-19 hakkında nereden bilgi alıyorsunuz? Covid-19 hastalığından korunmak için alınacak önlemler hakkında hangi kaynaklara güveniyorsunuz? Covid-19

salgını acil durumunun yönetimi hakkında, aşağıdaki kurum, kuruluş, kişilerin çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz? gibi sorular yöneltilmiştir. İkinci bölümde katılımcıların Covid-19 kavramına ilişkin bilişsel yapılarını belirlemek amacıyla kelime ilişkilendirme testi kullanılmıştır. Atasoy (2004, s. 42)'a göre kelime ilişkilendirme testi, kavramlarla ilgili bilişsel yapıyı ve bu yapıdaki kavramlar arası bağları çözümlenmek, bireyin uzun dönemli hafızasında bulunan kavramlar arasındaki ilişkilerin niteliklerini tespit etmek gibi amaçlarla kullanılan en yaygın tekniklerden biridir. Kelime ilişkilendirme testi ile öğrencilerin zihinlerinde oluşturmuş oldukları kavramlar ortaya çıkarılabilir (Bahar, Johnstone ve Sutcliffe, 1999, s. 134). Bu teknik, zihne gelen fikirleri sınırlamadan bağımsız olarak uyarıcı kelimeyle ilişkili cevaplama varsayımına dayanır (Sato ve James, 1999, s. 167). Tüm veriler, Google form aracılığı ile toplanmıştır. Katılımcıların kelime ilişkilendirme testi hakkında kısa bir bilgilendirme yapılmıştır.

Uyarıcı kelime: Covid-19

Kelime 1:

Kelime 2:

Kelime 3:

Kelime 4:

Kelime 5:

Cümle:

Katılımcı öncelikle kavram hakkında aklına gelen ilk beş kelimeyi yazmalıdır. Ardından yazdığı kelimelerle ilgili cümle kurmalıdır. Kurduğu cümle bilişsel yapısına ilişkin bir ilgi verirken, kavram yanılgılarına ilişkin bir değerlendirme sürecini de sağlamaktadır. Dolayısıyla çalışmanın tutarlılığı içinde önemlidir.

Verilerin Analizi

Birinci bölümde katılımcıların demografik özellikleri ve Covid-19 salgını hakkında görüşlerini belirlemek için frekans ve yüzde kullanılmıştır. İkinci bölümde kelime ilişkilendirme testi ile elde edilen verileri analiz etmek için içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, araştırılan bilginin yaygınlaştırılması ve daha sonra yapılacak çalışmaların şekillenmesine katkı sağlayan araştırma sentezleridir (Suri ve Clarke, 2009, s. 416). İçeriğin analiz edilmesi ve yorumlanması sürecinde; (1) kodlama ve çıkarma aşaması, Google form ile elde edilen verilerin Excel üzerine aktarılması ve frekans tabloları şeklinde düzenlenmiştir. 536 frekans elde edilmiştir. Ancak bazı kavramların frekans değerinin 1 olması nedeniyle çıkarılmıştır. Dolayısıyla 439 kavram incelenmiştir. (2) kategori geliştirme aşaması, incelenen kavramlar Ekici ve Kurt (2014, s. 291) ifade ettiği kategoriler dikkate alınarak düzenlenmiştir. (3) geçerlik ve güvenilirlik aşaması, (4) raporlaştırma aşaması olmak üzere dört aşamada gerçekleştirilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 39).

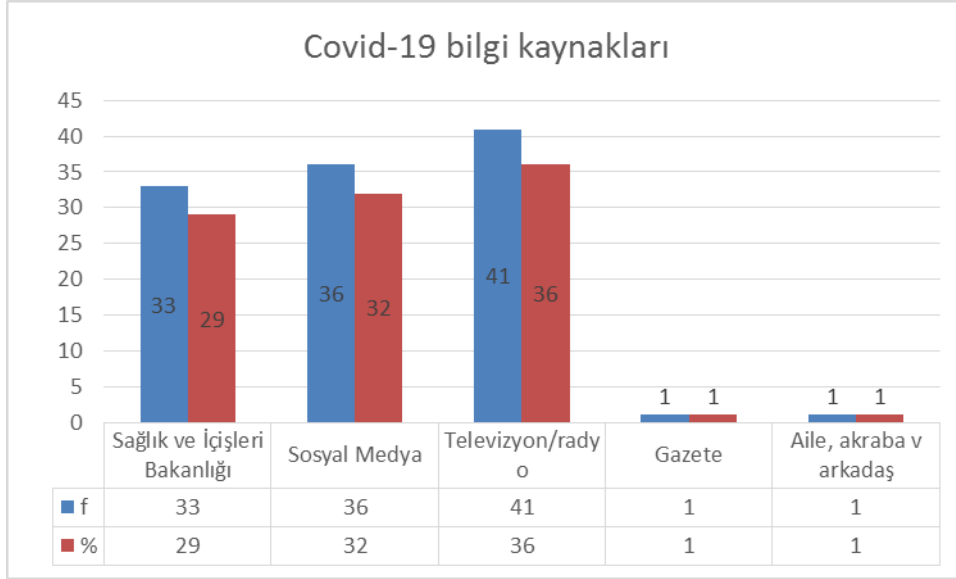
Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın geçerliğini sağlamak için (1) Verilerin kodlanması ve veri analiz süreci kapsamında kavramsal kategoriye nasıl ulaşıldığıyla ilgili yapılanlar detaylı bir şekilde açıklanmıştır (Hruschka vd., 2004, s. 311), (2) Araştırmada elde edilen kategorilere her biri için onu en iyi temsil ettiği varsayılan katılımcının görüşlerinden örnekler seçilerek bulgular bölümünde sunulmuştur (Roberts ve Priest, 2006, s. 41) ve (3) Yorumlarda ilgili araştırmalar arası tutarlılık sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için iki bağımsız uzman tarafından veriler incelenmiştir. Uzman görüşleri [Görüş birliği / (Görüş birliği + Görüş ayrılığı) x 100] formülü kullanılarak hesaplanmıştır (Miles ve Huberman, 1994, s. 55). Kodlayıcılar arasındaki ortalama güvenilirlik %95 olarak bulunmuştur.

Bulgular

Bu bölümde araştırmanın alt amaçları doğrultusunda bulgulara yer verilmiştir.

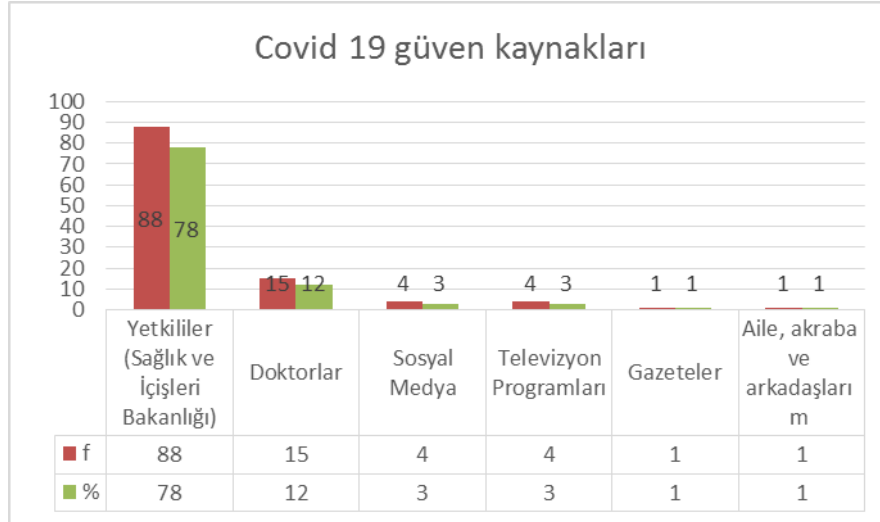
Katılımcılar “Covid-19 hakkında nereden bilgi almaktadır?” alt problemine ilişkin bulgular

Şekil 1. Covid-19 Salgını Bilgi Kaynakları

Şekil 1.'de katılımcıların Covid-19 hakkında bilgi kaynakları görülmektedir. Katılımcıların Covid-19 salgını hakkında %36'sı (f=41) televizyon ve radyodan bilgi edindiklerini, %32'si (f=36)'sı sosyal medyadan, %29 (f=33)'ü Sağlık ve İçişleri Bakanlığından bilgi edindiklerini ifade etmektedir. Bu bulgular katılımcıların bilgi kaynaklarını televizyon ve radyodan aldıklarını göstermektedir. Ardından sosyal medyayı kullandıklarını ifade etmişlerdir.

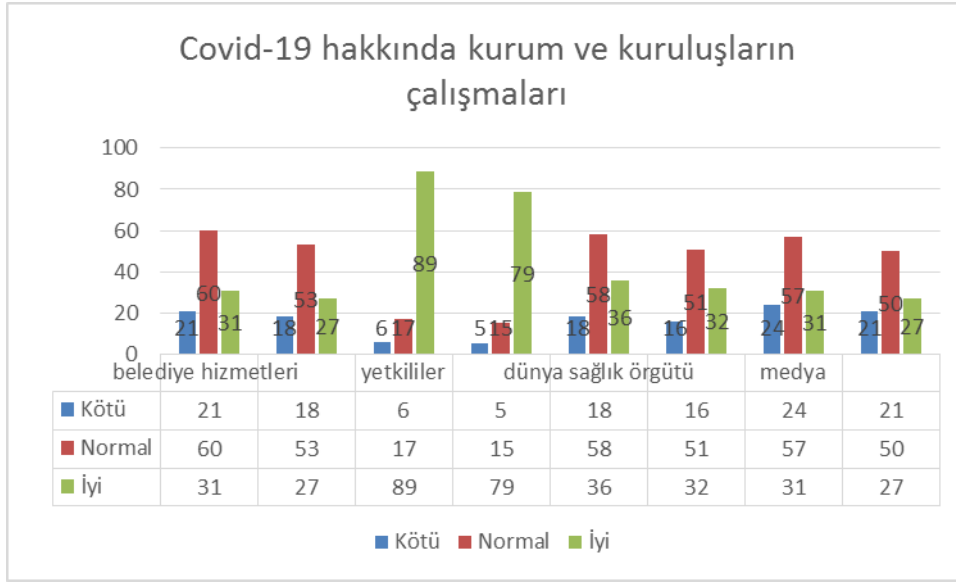
“Katılımcıların Covid-19 hastalığından korunmak için alınacak önlemler hakkında hangi kaynaklara güvenmektedir?” Alt problemine ilişkin bulgular

Şekil 2. Covid 19 Güven Kaynakları

Şekil 2'de katılımcıların Covid-19 hakkında güven kaynakları görülmektedir. Katılımcıların %78 (f=88)'i yetkililere, %12 (f=15)'si doktorlara, %3 (f=4)'ü sosyal medyaya, %3(f=4)'ü televizyon programlarına güvendiklerini belirtmektedir. Bu bulgular katılımcıların güven kaynağının sağlık ve içişleri bakanlığı olduğunu göstermektedir.

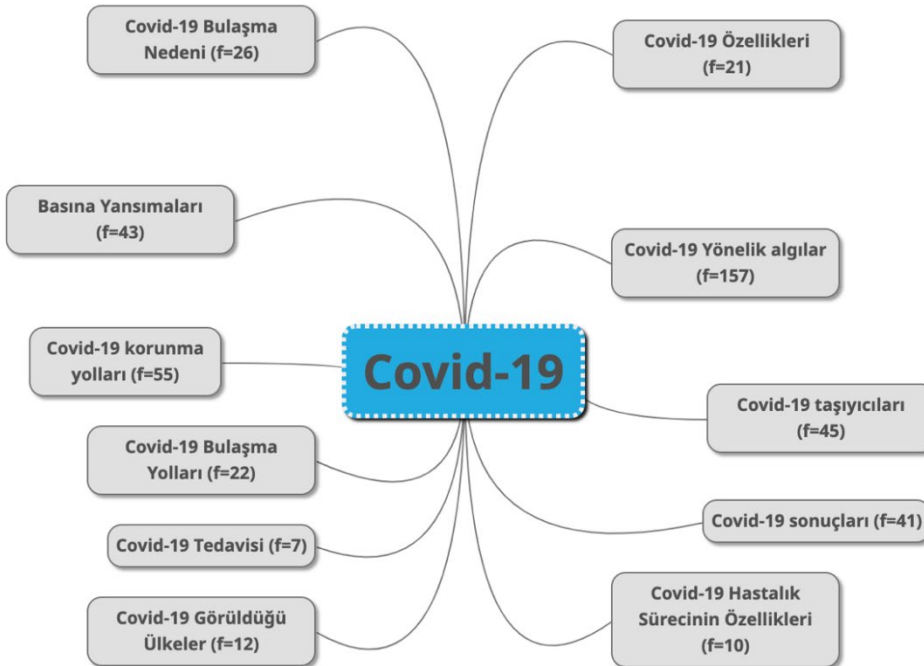
Katılımcılar, Covid-19 salgını acil durumunun yönetimi hakkında kurum, kuruluş, kişilerin çalışmalarını nasıl değerlendirmektedir? Alt problemine ilişkin bulgular

Şekil 3. Covid-19 Salgını Acil Durumunun Yönetimi Hakkında Kurum, Kuruluş, Kişilerin Çalışmaları

Şekil 3'te katılımcıların Covid-19 Salgını acil durumunun yönetimi hakkında kurum, kuruluş, kişilerin çalışmaları hakkındaki görüşleri görülmektedir. Katılımcılar, kurum ve kuruluşlar içerisinde yetkililerin (Sağlık Bakanlığı vb.) çalışmalarını %79 ile olumlu olarak değerlendirmektedir. Ardından çalışmaların %32 ile dünya sağlık örgütünün, %27 ile belediye çalışmalarının, %27 ile medya çalışmalarının göreceli olarak daha az başarısız olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Katılımcıların Covid-19 salgını hakkındaki bilişsel yapıları nelerdir? Alt problemine ilişkin bulgular

Şekil 4. Covid-19 Bilişsel Yapılar

şekil 4'de katılımcıların Covid-19 hakkındaki bilişsel yapıları 11 kategoriye ayrılmıştır. Covid-19 sonuçları, bulaşma yolları, Covid-19'a yönelik algılar, özellikleri, bulaşma nedeni, tedavisi, taşıyıcıları, korunma yolları, hastalık sürecinin özellikleri, basına yansımaları Covid-19 görüldüğü ülkeler olmak üzere 11 kategoriye ayrılmıştır.

Tablo 1. Covid-19 Kavramı Hakkında Kategori ve Kodlar

<i>Kategori</i>	<i>Kod</i>	<i>Toplam</i>
Covid-19 Sonuçları	Hastalık-22	41
	lm-15	
	Akciğer-4	
Covid-19 Bulaşma Yolları	Temas-12	22
	Soluma-10	
Covid-19'a Yönelik Algılar	Sağlık-24	157
	Yaşam alanı-17	
	Doğa-10	
	Hayat-10	
	Yuva-10	
	Korku-10	
	Dünya-10	
	Kuş-8	
	Yaşam-8	
	Okul-8	
	Acı-8	
	Ekonomi-4	
	Alışveriş-4	
	evre-4	
	Deniz-3	
	Endişe-3	
	Huzursuzluk-3	
Psikolojinin bozulması-3		
Toplum-3		
Umutsuzluk-3		
Eğitim-2		
İletişim-2		
Covid-19 zellikleri	Ateş-10	21
	ksrk-9	
	Yayılma-2	
Covid-19 Bulaşma Nedeni	Virüs-20	26
	Korona-6	
Covid-19 Tedavisi	Aşı-4	7
	Hastane-3	
Covid-19 Taşıyıcıları	İnsan-18	45
	Hayvan-21	
	Aile-3	
Covid-19 Korunma Yolları	Hava-3	55
	Maske-10	
	nlem-10	
	Temizlik-10	
	Sosyal mesafe-9	
	Dezantektan-4	
	El temizliği-3	
Hijyen-3		
Korunma-3		
Tedbir-3		
Covid-19 Hastalık Sürecinin zellikleri	Bulaşıcı-10	10
	Salgın-22	43
Basına Yansımaları	Karantina-9	
	Ev hapsi-4	
	Birlik-4	
	Pandemi-4	
Covid-19 Görüldüğü lkeler	Çin-10	12
	Türkiye-2	
Toplam		439

Tablo 1’de Covid-19 kavramına ilişkin kategoriler ve kodlar görülmektedir. Birinci kategoride Covid-19 sonuçları hastalık, ölüm ve akciğer olarak sıralandığı görülmektedir. Bu kategoride 41 kavram sıralanmıştır. İkinci kategoride Covid-19 bulaşma yollarını temas ve soluma olmak üzere 22 kavram belirlenmiştir. Üçüncü kategoride Covid-19’a ait yönelik algılar incelenmiştir. Bu kavram sağlık, yaşam alanı, doğa, hayat, yuva, korku, dünya, kuş, yaşam, okul, acı, ekonomi, alışveriş, çevre, deniz, endişe, huzursuzluk, psikolojinin bozulması, toplum, umutsuzluk, eğitim, iletişim olmak üzere 157 kavram sıralanmıştır. Dördüncü kategoride Covid-19 özellikleri sıralanmıştır. Ateş, öksürük ve yayılma olmak üzere 21 kavram belirlenmiştir. Beşinci kategoride Covid-19 bulaşma nedenleri virüs ve korona olmak üzere 26 kavram belirlenmiştir. Altıncı kategoride Covid-19 taşıyıcıları sıralanmıştır. Bu kategoride insan, aile, hayvan ve hava olmak üzere 45 kavram belirlenmiştir. Yedinci kategoride Covid-19 tedavisinde aşı ve hastane olmak üzere yedi kavram belirlenmiştir. Sekizinci kategoride Covid-19 korunma yolları, maske, önlem, temizlik, sosyal mesafe, dezenfektan, el temizliği, hijyen, korunma ve tedbir olmak üzere 55 kavram sıralandığı görülmektedir. Dokuzuncu kategoride Covid-19 hastalık sürecinin özellikleri bulaşıcı olması üzere 10 kavram belirlenmiştir. Onuncu kategoride basına yansımaları salgın, karantina, ev hapsi, birlik ve pandemi olmak üzere 43 kavram belirlenmiştir. On birinci kategoride Covid-19 görüldüğü ülkeler Çin ve Türkiye olmak üzere 12 kavram belirlenmiştir. Bu bölümde kategorilerin oluşturma süreci ve nedenleri açıklanmıştır.

Kategori 1. Covid-19 Sonuçları

Bu kategori altında Covid-19’un sonuçlarını işaret eden kavramlara yönelik alıntıların analizi yapılmıştır.

K11: Virüs, sağlığımızı tehdit eden salgın hastalıktır.

K16: Corona virüsü denilen mikrobu bir an önce insanlara bulaşıp ölümcül sonuçlar doğurabilir, o yüzden herkesin maske kullanıp ellerini her gün dezenfektan ile dezenfekte etmesi gereklidir.

K78: Covid-19 salgın hastalık sebebiyle ciğerlerde oluşan tabriyat ürktüücü bir hayat sundu evde yaşamın güzelliğini de öğretti.

Katılımcılar “hastalık”, “ölüm” ve “akciğer” kavramlarını ön plana çıkarmıştır. Covid-19’un başta kişilerin ve toplumun sağlığı olmak üzere olumsuz sonuçlarına vurgu yaptıkları görülmektedir.

Kategori 2. Covid-19 Bulaşma Yolları

Bu kategori altında Covid-19’un bulaşma yollarını işaret eden kavramlara yönelik alıntıların analizi yapılmıştır.

K93: Virüsle mücadele de eldiven, maske takmak ve sosyal mesafeye dikkat etmek bizim virüsle temasımızı engeller.

K61: Dünyada şu an gündemde olan Covid-19 çok tehlikeli bir virüs olmakla beraber büyük solunum sıkıntısı yaşatır.

Katılımcılar “temas” ve “soluma” kavramlarını ön plana çıkarmışlardır. Katılımcıların Covid-19 virüsünün bulaşmasının yollarına vurgu yaptıkları görülmektedir.

Kategori 3. Covid-19’a yönelik algılar

Bu kategori altında Covid-19’a yönelik algılara işaret eden kavramlara yönelik alıntıların analizi yapılmıştır. Bu kategori altında en fazla tekrarlanan kavramların yer aldığı görülmektedir.

K72: Covid-19’un hayatımıza girdiği andan itibaren yaşamımızı olumsuz etkilemesiyle birlikte ülkemizde de sağlık açısından büyük tehdit uyardırmaktadır.

K96: Covid-19 yaşam alanımızın ev ortamına dönüştü.

K95: Bilime önem verip gerekli önlemler alınıp doğaya önem verip Covid-19’dan kurtulmak mümkündür.

K5: Covid-19 virüsü yaşam alanlarımızı, kullanmamızı engellemesiyle birlikte kuşlar, hayvanlar ve ağaçlarla olan ilişkimizi olumsuz yönden etkilemiş ve insanları yuvalarına kapatmış durumda.

Katılımcıların “sağlık”, “yaşam alanı” ve “doğa” gibi kavramları ön plana çıkardıkları görülmektedir. Bu kavramlar Covid-19’a ait zihinsel algılarının sağlıklı kalma ve uzun süren karantina döneminde doğaya dönmek istemelerinin bir sonucu olabilir.

Kategori 4. Covid-19'un zellikleri

Bu kategori altında Covid 19'a özelliklerine işaret eden kavramlara yönelik alıntıların analizi yapılmıştır.

K4: Covid-19 en sıklıkla görülen semptom ateştir.

K98: Covid-19'da ateş, öksürük ve solunum sıkıntısı görülmektedir.

K32: Evde kalmak virüsün yayılmasını engeller.

Covid-19 zellikleri kategorisi altında katılımcıların "ateş", "ksrk" ve "yayılma" gibi kavramları ön plana çıkardıkları görülmektedir. Bu kavramlar Covid-19'a hastalığın gösterdiği özelliklerin bir sonucu olarak görülebilir.

Kategori 5. Covid-19 Bulaşma Nedenleri

Bu kategori altında Covid-19'a bulaşma nedenlerine işaret eden kavramlara yönelik alıntıların analizi yapılmıştır.

K67: Dünyada şu an gündemde olan Covid-19 çok tehlikeli bir virüs olmakla beraber büyük solunum sıkıntısı yaştır.

K20: Korona, insanları korkutan ve hayatı etkileyen bir virstir.

Covid-19 zellikleri kategorisi altında katılımcıların "virüs" ve "korona" gibi kavramları ön plana çıkardıkları görülmektedir. Bu kavramlar Covid-19'un bulaşma nedenlerine işaret eden bulguları olarak değerlendirilebilir.

Kategori 6. Covid-19'un Tedavisi

Bu kategori altında Covid-19'a tedavisine işaret eden kavramlara yönelik alıntıların analizi yapılmıştır.

K53: Salgın hastalık olan Covid-19 un açısı bulunana dek sosyal mesafe kuralına ve yasaklara uyulmal.

K3: Sağlığımız için gereksiz temaslardan kaçınarak virüslerden korunmamız yoksa hastane 'de tedavi süreci başlar.

Covid-19 tedavisi kategorisi altında katılımcıların "aşı" ve "hastane" gibi kavramları ön plana çıkardıkları görülmektedir. Bu kavramlar Covid-19'un tedavisine yönelik beklentilerin ve tedavi sürecinin bir göstermesidir.

Kategori 7. Covid-19'un Taşıyıcıları

Bu kategori altında Covid-19'un taşıyıcılarına işaret eden kavramlara yönelik alıntıların analizi yapılmıştır.

K2: Sağlığını korumak için insanlarla temastan kaçınmamız.

K45: Covid-19 testi pozitif çıkan tüm hayvanların, virüsü enfekte insanlarla yakın temastan sonra kaştığı düşünülüyor

K66: Sosyal mesafe ve kurallara uymaz isek virüsü ailemize bulaştırabiliriz.

K102: Yakınımızda bir taşıyıcı varsa hava yoluyla virüsü bize bulaşabilir.

Covid-19 taşıyıcıları kategorisi altında katılımcıların "insan", "hayvan", "aile" ve "hava" gibi kavramları ön plana çıkardıkları görülmektedir. Bu kavramlar Covid-19'un taşıyıcısı olabilecek canlı ve ortam özelliklerinin göstergesidir.

Kategori 8. Covid-19 Korunma Yolları

Bu kategori altında Covid-19'un korunma yollarına işaret eden kavramlara yönelik alıntıların analizi yapılmıştır.

K29: Virüs bulaşıcı olup virüsten korunmanın yolları da izolasyon, el temizliği ve gerektiğinde maske takmaktır.

K36: Yeni Covid-19 salgını tüm Dünyada ve Türkiye'de yayılmış ve sağlığımız için önlemler almamızı gerekli kılmalıdır.

K84: Salgın hastalık nedeniyle evlerimizde karantina altında kaldığımız bu günlerde korkmadan, sakin kalarak, tüm sağlık ve temizlik tedbirlerini uygulamamız gerekli.

K89: Karantina kurallarına uyarak ve sosyal mesafeyi koruyarak bu salgın hastalıktan korunabiliriz.

Covid-19 korunma yolları kategorisi altında katılımcıların “maske”, “önlem”, “temizlik” ve “sosyal mesafe” gibi kavramları ön plana çıkardıkları görülmektedir. Bu kavramlar katılımcıların, Covid-19’dan korunma yollarına ait düşünce yapılarının göstergesidir.

Kategori 9. Covid-19 Hastalık Sürecinin Özellikleri

Bu kategori altında Covid-19’un hastalık sürecinin özelliklerine işaret eden kavramlara yönelik alıntıların analizi yapılmıştır.

K31: Virüs bulaşıcı olup virüsten korunmanın yolları da izolasyon, el temizliği ve gerektiğinde maske takmaktır.

Covid-19 hastalık süreci özellikleri kategorisi altında katılımcıların “bulaşıcı” kavramını ön plana çıkardıkları görülmektedir. Bu kavramlar katılımcıların, Covid-19’un hastalık sürecinin özelliklerine ait yapılarının göstergesidir.

Kategori 10. Covid-19 Basına Yansımaları

Bu kategori altında Covid-19’un basına yansımaları sürecine özelliklerine işaret eden kavramlara yönelik alıntıların analizi yapılmıştır.

K34: Ülkemize gelen bu salgın hastalık nedeniyle sosyal hayatımıza ara verdik. Bundan dolayı da ev hapsi yaşıyoruz. Evde deterjanlarla kendimizi bu salgından korumak için temizlik yapıyoruz ve geri kalan boş vaktimizde de kitap okuyoruz.

K83: Salgın hastalık geçene kadar kendi karantinamızı oluşturup, önlemimizi almalı ve kurallara uymalıyız.

Covid-19 basına yansımaları kategorisi altında “salgın”, “karantina” ve “ev hapsi” gibi kavramını ön plana çıkardıkları görülmektedir. Bu kavramlar katılımcıların, Covid-19 nedeniyle günlük hayatımıza giren yeni kavramların basın sayesinde geniş kitlelere ulaşması olarak düşünülebilir.

Kategori 11. Covid-19 Görüldüğü Ülkeler

Bu kategori altında Covid-19’un görüldüğü ülkelere ait özelliklerine işaret eden kavramlara yönelik alıntıların analizi yapılmıştır.

K24: Köpek, yarası, yılan gibi canlılar yaşam alanlarında kalmalı. Çinlilerin yemesi yasaklanmalı.

K37: Yeni Covid-19 salgını tüm Dünyada ve Türkiye de yayılmış ve sağlığımız için önlemler almamızı gerekli kalmıştır.

Covid-19 görüldüğü ülkeler kategorisi altında “Çin” ve “Türkiye” gibi kavramını ön plana çıkardıkları görülmektedir. Bu kavramlar katılımcıların, Covid-19 salgının yayılma kaynağı olarak Çin’i görülmesinin bir sonucudur. Salgın tüm Dünya gibi Türkiye’yi de etkilemiştir. Ancak katılımcılar diğer ülkelerde de salgının görünmesine rağmen başka ülkelere ait kavram belirtmemişlerdir. Katılımcıların oluşturdukları kavramlardan yola çıkarak zihinsel yapılarının kavram hakkında bildikleri bazı yanlışlarında ortaya çıkarılmasını sağlayabilir.

Katılımcıların bilişsel yapılarında Covid-19’a yönelik kavram yanlışları var mıdır? Alt problemine ilişkin bulgular

Kelime ilişkilendirme testi sonucunda oluşturulan 112 cümle incelenmiş, K12, K44, K62 ve K76 numaralı katılımcıların cümleleri şöyledir;

K12: Şu an ülkemizi hatta tüm dünyayı saran hastalık yani Covid-19 herkesin en çokta çocukların psikolojisini etkilediğini düşünüyorum.

K44: Mikroplar birleşerek virüsü oluşturur, virüsler hastalıkları önlem alındığı sürece iyileşme artar.

K62: Dünyada şu an gündemde olan Covid-19 çok tehlikeli bir virüs olmakla beraber herkese büyük solunum sıkıntısı yaşatır.

K76: Her şeye zara verdik hayvanların yaşam alanlarına ağaçlara kuşların yuvalarına o nedenle covid-19 yayıldı.

K12, K44, K62 ve K76 numaralı katılımcıların cümlelerinde kavram yanılgıları olduğu görülmüştür. K12 katılımcısı virüsün en fazla “*çocukları*” etkilediğini ifade etmektedir. Bu genel itibari ile bilimsel bir ifade olmadığı görülmektedir. K44 katılımcısı “*mikroplarınbirleşerek virüsleri*” arttırdığını ifade etmiştir. Oysa mikroplar bakterileri, mantarları, arkeaları, protistleri, mikroskobik bitkileri (Yeşil algler); ve plankton, planarya ve Amoeba gibi mikro hayvanları da içine alan geniş bir çeşitlilik göstermektedir. K62 numaralı katılımcı covid-19 virüsünün herkese “*solunum sıkıntısı*” yaşattığını ifade etmişti. Halbuki Covid-19 virüsünün bazı kişilerde taşıyıcı olduğu, her bireyde aynı etkiyi yaratmadığı ifade edilmektedir. Katılımcılardan K76 “*doğaya zarar*” vermemiz nedeniyle Covid-19 virüsünün ortaya çıktığını belirtmiştir. Oysa Covid-19 virüsü doğanın tahrip edilmesi ile ortaya çıktığını gösteren bir bulgu yoktur.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Aralık 2019'da yeni bir koronavirüsün (SARS-CoV-2) Wuhan'da ortaya çıkmasıyla akut solunum sendromu (Covid-19) salgını üç ay içinde tüm dünyaya yayılmış ve bu da Dünya Sağlık Örgütü'nün bu durumu küresel bir salgın olarak (pandemi) ilan etmesine yol açmıştır. Covid-19 için aşı geliştirme çalışmaları sürerken, sosyal ve eğitim bilimleri alanında salgına yönelik yetersiz çalışma olduğu görülmüştür. Çünkü salgın tehdit algısı, yönetsel liderlik, bireysel ve kolektif çıkarlar, bilim iletişimi, sosyal bağlam, stres ve başa çıkma gibi boyutlarda kişiler ve toplumlar arasında birçok etkiye sebep olmuştur (Van Bavel vd., 2020, s. 461). Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin Covid-19 virüsü hakkında yönetsel liderlik ve bireysel etkileri hakkında sahip oldukları bilişsel yapılar belirlenmeye çalışılmıştır.

Üniversite öğrencilerinin Covid-19 hakkındaki bilgi alma kaynakları incelendiğinde Covid-19 virüs salgını hakkında daha çok televizyon ve sosyal medyayı takip ettikleri görülmektedir. Bu güncel bilgi kaynakları olarak görülebilir. Katılımcıların bilgi edinmek için öncelikle televizyon ve radyo gibi kaynakları kullandıkları görülmektedir. Katılımcıların salgın hakkında güven duyduğu kaynaklar incelendiğinde katılımcıların Sağlık ve İçişleri Bakanlığı aracılığı ile sunulan kaynaklara güvendikleri görülmektedir. 2014-2015 Batı Afrika Ebola krizinden yapılan araştırmalar, sağlık görevlilerine bağlılık ve güven geliştirmeye yardımcı olmak için yerel yöneticiliğin liderliği bu tür halk sağlığı önlemlerinin başarısını artırabileceğini göstermiştir (Tsai, Morse ve Blair, 2020, s. 12). Dolayısıyla katılımcıların gözünde Sağlık ve İçişleri Bakanlığının salgın süreci hakkında yürüttükleri uygulamalarının güven yarattığı görülmektedir. Salgın süreci başladığından beri, Sağlık Bakanlığının gündelik bilgilendirme yaparak süreci iyi yönettiğinin bir göstergesidir. Kurum ve kuruluşların süreçte yaptıkları çalışmalar değerlendirildiğinde Sağlık ve İçişleri Bakanlığı gibi kurumların çalışmalarının diğer kuruluşlara göre daha iyi değerlendirildiği bir başka sonuçtur.

Üniversite öğrencilerinin bağımsız kelime ilişkilendirme testi kullanılarak “Covid-19” kavramı konusundaki bilişsel yapılar 11 kategori altında toplanmıştır. Bu kategoriler Covid-19 sonuçları, bulaşma yolları, Covid-19'a yönelik algılar, özellikleri, bulaşma nedeni, tedavisi, taşıyıcıları, korunma yolları, hastalık sürecinin özellikleri, basına yansımaları Covid-19 görüldüğu ülkeler olmak üzere 11 kategoriye ayrılmıştır. Bu kategorilerden en fazla tekrarlanan alanın Covid-19'a yönelik algılar olduğu görülmektedir. Bu kategori altında en fazla, sağlık ve yaşam alanı olarak tekrarlandığı görülmektedir. Salgın hastalığın sağlığımızı olumsuz olarak etkilemesinin yanında, salgının başlamasının ardından yaşam alanımız dış ev ortamına doğru değişmesine neden olmuştur. Ancak bireylerin uzun süre evde kalması, onların doğaya karşı özlem duyduğunu göstermektedir. Bu nedenle algılar bölümünde en çok doğa, çevre gibi kavramların tekrar etmesi yaşam alanlarının sınırlandığının göstergesidir. İkinci olarak, Covid-19 virüsünün neden olduğu salgının korunma yolları kategorisi incelendiğinde katılımcıların sıklıkla maske, önlem, temizlik, sosyal mesafe, dezenfektan gibi hayatımıza yeni giren kavramların tekrar ettiği görülmektedir. Üçüncü kategoride Covid-19 virüsünün bulaşma yolları olarak insan, hayvan ve aile gösterilmektedir. Bu bulgular katılımcıların Covid-19 virüsünün neden olduğu hastalığa yakalanmaktan tedirgin olduklarının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Salgın süreci ayrıca fen eğitiminin en temel konularından biri olan mikroorganizmaların günlük hayat problemleri ile i içe olduğunu göstermiştir. O nedenle elde edilen kategoriler dikkate alınarak fen eğitim içeriklerinin düzenlenmesine katkı sunabilir.

Katılımcıların küçük bir bölümünün Covid-19 virüsünün neden olduğu salgın hakkında kavram yanılgılarına da sahip oldukları görülmüştür. Bunun nedeni güvenilir olmayan kaynakları takip etme sıklıkları olabilir. Bu nedenle Covid-19 hastalığın daha iyi kontrol edilmesine yardımcı olan salgın, patojenite ve bulaşabilirlik hakkında halka güncel, zamanında, doğru, şeffaf, kısa, basit bilgi ve bilgi sağlamak Covid-19 salgını ile ilgili resmi ve güvenilir bilgiler sunan erişilebilir platformlar sağlamak kritik öneme sahiptir (Chen, 2020, s. 70).

Davranış bilimleri açısından bakıldığında elde edilen bulguların virüsün sağlık ve yaşam alanında olumsuz etkiler yarattığı görülmektedir. Covid-19'un potansiyel olarak yıkıcı etkileri sadece virüsün sebep olduğu hastalığa yakalanmanın yanından davranışsal olarak stres, panik, kaygı, riskli tutumlar gibi davranış problemlerinin ortaya çıkmasına neden olacağını göstermektedir. Bu etkilerin zaman içerisinde eğitim bilimlerine yansması beklenmektedir. Çünkü salgın, eğitim uygulamalarını da değiştirmiş, öğrenciler ve eğitimciler uzaktan eğitim süreçlerine uyum sağlamaya çalışmışlardır. Salgın süreci, eğitim açısından bilimin ve bilimsel bilginin öneminin de arttığını göstermiştir. Bu nedenle salgın sürecinin eğitime yansmaları araştırılabilir. Bu çalışmada kısıtlı bir çerçevede katılımcıların bilişsel yapıları belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların niceliksel ve niteliksel özellikleri dikkate alınarak farklı yaş grupları ve demografik özellikleri bağlamında farklı ölçme araçları ile desteklenmesi önerilebilir.

Etik Beyan

"Üniversite Öğrencilerinin Covid-19 Virüsü Hakkında Bilişsel Yapılarının Belirlenmesi" başlıklı çalışma 29.05.2020 tarih ve 2020/08-13 sayılı Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan araştırmaları Etik Kurul Kararı ile onaylanmıştır. Araştırmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Atasoy, B. (2004). *Fen öğrenimi ve öğretimi*. Ankara: Asil Yayınevi.
- Bahar, M., Johnstone A. H., ve Sutcliffe, R. G. (1999). Investigation of students' cognitive structure in elementary genetic through word association tests. *Journal of Biological Education*, 33(3), 134-141.
- Can, E. (2020) Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye'de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 11-53.
- Chen, J. (2020). Pathogenicity and transmissibility of 2019-nCoV-A quick overview and comparison with other emerging viruses. *Microbes and Infection*, 2(22), 69-71. doi: 10.1016/j.micinf.2020.01.004.
- Dünya Sağlık Örgütü [WHO] (2019). Corona virüs disease (COVID-19) advice for the public. Erişim adresi: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public>
- Ekici, G., Gökmen, A., ve Kurt, H. (2014). Öğretmen adaylarının "Bilgisayar" kavramı konusundaki bilişsel yapılarının belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (34)3, 357-401.
- Ekici, G. ve Kurt, G. (2014). Öğretmen adaylarının "AIDS" kavramı konusundaki bilişsel yapıları: bağımsız kelime ilişkilendirme testi örneği. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 183 (183), 267-306.
- Gerçek, C. (2020). Lise öğrencilerinin bilişsel yapıları ve görüşleri: genetiği değiştirilmiş organizma nedir? *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 96-106.
- Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü [HSGM] (2020). COVID-19 (Yeni Koronavirüs Hastalığı)'na Yakalanmamak İçin Öneriler. Erişim adresi: <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-na-yakalanmamak-icin-oneriler>
- Hruschka, D.J., Schwartz, D., St.John, D.C., Picone-Decaro, E., Jenkins, R.A., ve Carey, J.W. (2004). Reliability in coding open-ended data: Lessons learned from HIV behavioral research. *Field Methods*, 16(3), 307-331.
- John Hopkins Corona Virus Research Center (2020). *COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU)*. Erişim adresi: <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>
- Kırık, A., Özkoçak, V. (2020) Yeni Dünya düzeni bağlamında sosyal medya ve yeni koronavirüs (Covid-19) pandemisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 7(45), 134-148. doi: 10.29228/SOBIDER.43146.
- Kostova, Z., ve Radoynovska, B. (2008). Word association test for studying conceptual structures of teachers and students. *Bulgarian Journal of Science and Education Policy*, 2(2), 209-231.
- Kurt, H. (2013). Biyoloji öğretmen adaylarının enzim konusundaki bilişsel yapılarının belirlenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(2), 211-243.
- Kurt, H. ve Ekici, G. (2013). Biyoloji öğretmen adaylarının bağımsız kelime ilişkilendirme testi ve çizme-yazma tekniğiyle "Osmoz" kavramı konusundaki bilişsel yapılarının belirlenmesi. *Elektronik Türkçe Dergisi*, 8(12), 809-829.
- Li, Q., Guan, X., Wu, P....Med, M. (2020). Early transmission dynamics in Wuhan, China, of novel coronavirus-infected pneumonia. *N Engl J Med* 382,(1), 199-207. doi:10.1056/NEJMoa2001316.
- Lugo, M. J. M. (2020). COVID-19 in Post-Truth Societies, Erişim adresi: <https://www.caracaschronicles.com/2020/04/16/covid-19-in-post-truth-societies/>
- Miles, M.B., ve Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Roberts, P., ve Priest, H. (2006). Reliability and validity in research. *Nursing Standard*, 20, 41-45.
- Sato, M., ve James, P. (1999). "Nature" and "Environment" as perceived by university students and their supervisors. *International Journal of Environmental Education and Information*, 18(2), 165-172.
- Shavelson, R. J. (1974). Methods for examining representations of subject-matter structure in a student's memory. *Journal of Research in Science Teaching*, 11, 231- 249.

- Stake, R. E. (1995). *The art of case study research*. Thousand Oaks: Sage Pbc.
- Suri, H. ve Clarke, D. (2009). Advancements in research synthesis methods: From a methodologically inclusive perspective. *Review of Educational Research*, 79(1), 395-430.
- Torkar, G., ve Bajd, B. (2006). Trainee teachers' ideas about endangered birds. *Journal of Biological Education*, 41(1), 5-8.
- Timur, B., ve Taşar, M. F. (2011). Developing pre-service science teachers' cognitive structures about technology: Word association test (WAT). *Western Anatolia Journal of Educational Sciences*, 20(11), 131-138.
- Tsai, L. L., Morse, B. S. ve Blair, R. A. (2020). Building credibility and cooperation in low-trust settings: persuasion and source accountability in Liberia during the 2014–2015 Ebola crisis. *Comp. Polit. Stud.* (20), 1-20. doi: 10.1177/0010414019897698
- Van Bavel, J. J., Boggio, P., Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., Crockett, M., Willer, R. (2020). Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response, (4), 461-471. doi:10.31234/osf.io/y38m9
- West, L. H. T., Fensham, P. J. ve Garrard, J. E., (1985). *Describing the cognitive structures following instruction in chemistry*, West L.H.T. ve Pines A.L. (Ed.) *Cognitive Structures and Conceptual Change*. 29-49. Orlando: Academic Press.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2014). *Case study methods: design and methods*. Thousand Oaks: Sage Pbc.
- Zarocostas, J. (2020). How to fight an infodemic. *The Lancet*, 395(10225), 676.
- Zhang, Y., ve Ma, Z. F. (2020). Impact of the COVID-19 pandemic on mental health and quality of life among local residents in Liaoning Province, China: A cross-sectional study. *International journal of environmental research and public health*, 17(7), 2381.

EXTENDED ABSTRACT

Crises have caused new habits (virus, pandemic, social isolation, quarantine) to enter our lives as well as changing the habits of the societies. Having a wide usage area makes the concept of virus one of the concepts that are difficult to learn and teach and causes them to have difficulty in forming their cognitive structures. Cognitive structure is a hypothetical structure that symbolizes the relationships of concepts in a person's long-term memory. Topics such as how individuals think, remember, organize information are among the most important and researched topics of educational research for years. The pandemic situation caused by Covid-19 virus, which has become a major problem today, seems to have an impact on both social studies and educational practices. In addition, research into the Covid-19 virus is ongoing. The virus has significant gaps in the literature in the fields of health, politics, health and education. Findings and conclusions regarding education should be interpreted with caution, because there is little published research on the Covid-19 process. The findings to be obtained in the research are thought to contribute to future studies.

The purpose of this research is to determine the cognitive structures of university (associate and undergraduate) students about the concept of Covid-19. In this research, case study, one of the qualitative research methods, was used. It is a desire to understand case studies of complex social phenomena (Stake, 1995, p. 12; Yin, 2014, p. 45). The study group of this research consists of 112 participants from 36 provinces. The data collection tool consists of two parts. In the first part, where do you get information about Covid-19 besides the demographic features such as the participant's age, gender, and city? What sources do you trust about the measures to be taken to prevent Covid-19 disease? About the management of the Covid-19 Outbreak emergency, how do you evaluate the work of the following institutions, organizations, people? Questions such as were asked. In the second part, word association test is used to determine the cognitive styles of the participants regarding the concept of Covid-19. In the process of analyzing and interpreting the content; (1) the coding and extraction phase is transferred to the given excel obtained by Google form and arranged as frequency tables. 536 frequencies were obtained. However, it has been omitted because the frequency value of some concepts is 1. Therefore, 439 concepts were examined. (2) The category development phase was organized by taking into consideration the categories examined by Ekici and Kurt (2014, p. 291), (3) validity and reliability phase, (4) reporting phase, has been carried out in four stages (Yıldırım and Şimşek, 2011, p. 39).

Cognitive structures on the concept of "Covid-19" were gathered under 11 categories using the independent word association test of university students. These categories are divided into 11 categories: Covid-19 results, ways of transmission, perceptions about Covid-19, its features, cause of infection, treatment, carriers, ways of protection, features of the disease process, reflections to the press and countries in which Covid-19 is seen. It is seen that the most repeated area among these categories is perceptions about covid-19. It is seen that this category is most frequently repeated as a health and living area. In addition to the epidemic affecting our health negatively, our living space has changed towards the external home environment after the outbreak started. However, the fact that individuals stay at home for a long time shows that they yearn for nature. For this reason, the repetition of concepts such as nature

and environment in the perceptions section is an indication that the living spaces are limited. Secondly, when the category of ways to protect the epidemic caused by Covid-19 virus is examined, it is seen that the participants frequently repeat concepts such as mask, precaution, cleaning, social distance, disinfectant. In the third category, human, animal and family are shown as the transmission routes of Covid-19 virus. These findings can be interpreted as an indication that participants are worried about getting the disease caused by covid-19 virus.

A small number of participants were also found to have misconceptions about the outbreak caused by Covid-19 virus. This may be due to the frequency of tracking untrusted sources. Therefore, it is critical to provide accessible platforms that provide official and reliable information about the covid-19 outbreak, providing the public with up-to-date, timely, accurate, transparent, short, simple information and information about the epidemic, pathogenicity and contagiousness that helps better control the disease (Chen, 2020, p. 70).

In terms of behavioral sciences, it is seen that the findings have negative effects on the health and life of the virus. The potentially devastating effects of Covid-19 show that not only the disease caused by the virus will cause behavioral problems such as behavioral stress, panic, anxiety, or risky attitudes. These effects are expected to reflect on educational sciences over time. Because the epidemic also changed educational practices, students and educators tried to adapt to distance education processes. The epidemic process has shown that the importance of science and scientific knowledge has also increased in terms of education. For this reason, in order for the societies to overcome the health problems that may arise in the future, education should be developed in education policies aimed at raising the quality workforce that will grow in the field of health in the future.

Ortaokul Öğrencileri İçin Fene Yönelik Epistemolojik İnanç Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması¹

Oktay KIZKAPAN² ve Oktay BEKTAŞ³

Öz

Bu çalışmada doğrudan ortaokul seviyesindeki öğrencilerin epistemolojik inançlarını ölçmeye yönelik bir ölçek geliştirmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle 64 maddeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur. Testin kapsam geçerliği için hazırlanan bu ön uygulama formu ölçek geliştirme ve epistemolojik inançlarla ilgili çalışmaları bulunan iki fen eğitim uzmanı tarafından incelenmiştir. Bu maddeler Kayseri ili Kocasinan İlçesindeki yedinci ve sekizinci sınıfta okuyan 700 yedinci ve sekizinci sınıf öğrencisine uygulanmıştır. Elde edilen veriler üzerinden açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Faktör analizleri sonucunda ölçeğin dört boyutlu bir yapıda olduğu bulunmuş ve doğrulanmıştır. Bu boyutlar kesin bilgi, bilginin kaynağı, öğrenme yeteneği doğustandır ve bilginin gelişimi olarak isimlendirilmiştir. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı “kesin bilgi” alt boyutu için .846, “bilginin kaynağı” alt boyutu için .812, “öğrenme yeteneği doğustandır” alt boyutu için .610 ve bilginin gelişimi alt boyutu için .616 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla ölçeğin güvenilir olduğu kabul edilmiştir. Nihai olarak ortaokul öğrencilerin fene yönelik epistemolojik inançlarını ölçmeyi amaçlayan ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu ve ortaokul düzeyindeki öğrencilerin epistemolojik inançlarını belirlemek amacıyla kullanılabileceği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Epistemolojik İnanç Ölçeği, Ölçek geliştirme, Ölçme ve değerlendirme, Geçerlik, Güvenirlik

Developing a Science-Oriented Epistemological Belief Scale for Secondary School Students: A Validity and Reliability Study

Abstract

The aim of this study is to develop a scale that directly measures the epistemological beliefs of elementary school students. For this purpose, a pool consisting of 64 items was created. The pre-application form was examined by two science education experts who had studies on scale development and epistemological beliefs for the content validity. These items were applied to 700 seventh and eighth grade students in Kocasinan district of Kayseri. Exploratory and confirmatory factor analysis and reliability analyzes were performed on the obtained data. As a result of the factor analysis, it was found that the scale has a four-dimensional structure and it was confirmed. These dimensions are named as certain knowledge, source of knowledge, innate ability and development of knowledge. Cronbach Alpha reliability coefficient of the scale was found to be .846 for the “certain knowledge” sub-dimension, .812 for the “source of knowledge” sub-dimension, .610 for the “innate ability” sub-dimension, and .616 for the “development of the knowledge” sub-dimension. Finally, it was understood that the scale, which aims to measure the epistemological beliefs of secondary school students in science, is valid and reliable and can be used to determine the epistemological beliefs of secondary school students.

Key Words: Epistemological Belief Scale, Scale development, Measurement and evaluation, Validity, Reliability

Atf İçin / Please Cite As:

Kızıkcapan, O. ve Bektaş, O. (2020). Ortaokul öğrencileri için fene yönelik epistemolojik inanç ölçeği geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2173-2185.

Geliş Tarihi / Received Date: 30.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.05.2020

¹ Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı doktora tezi kapsamında geliştirilen veri toplama aracına ilişkin verilerden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi- Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi, okizkapan@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6781-9879

³ Doç. Dr. - Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, obektas@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2562-2864

Giriş

“Epistemik” terimi genel olarak bilgiyle ve onun edinilmesinin koşullarıyla ilgili iken, bir felsefi girişim olarak, epistemoloji insan bilgisinin kökeni, doğası, sınırları, yöntemleri ve gerekçeleriyle ilgilidir. Ancak psikolojik ve eğitimsel bakış açısına göre ise, kişisel epistemoloji konusunda çalışanlar bireylerin bilgi ve bilme kavramlarını nasıl geliştirdikleri ve bunları dünyayı anlamada nasıl kullandıklarına odaklanmaktadır. Dolayısıyla kişisel epistemolojinin kapsamında bilginin ne olduğu (tanımı), nasıl inşa edildiği, nasıl değerlendirildiği, nerede bulunduğu ve nasıl oluştuğu hakkındaki inançlar yer almaktadır (Hofer ve Pintrich, 2012). Kişisel epistemolojik inançlara dair farklı araştırmacılar tarafından farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bunlardan Perry (1981) epistemolojik inançları bireyleri bilginin nasıl elde edilebildiğine, ne olduğuna, kesinliğinin derecesine, sınırlarına ve ölçütlerine ilişkin görüşleri şeklinde tanımlarken, Schommer (1990) bireylerin bilginin doğası ve bilginin öğrenilmesine ilişkin inançları şeklinde epistemolojik inançları tanımlamıştır. Hofer ve Pintrich’e (1997) göre ise epistemolojik inançlar, bilginin ne olduğu, nasıl edinildiği, kesinliğinin derecesi, sınırları ve ölçütleri, doğruluğunun kriterleri, öğrenenler tarafından nasıl öğrenildiği gibi kişisel görüşlere yanıt vermeye çalışan bir alandır.

Geçmişten günümüze epistemolojik inançların öğrencilerin kavramalarını önemli şekilde etkilediği varsayıla gelmiştir (Schommer, 1990). Epistemolojik inançların öneminin fark edilişi William Perry’nin (1970) “Üniversite Yıllarında Zihinsel ve Ahlaki Gelişim Modeli: Bir Şema” adlı çalışmasıyla başlamıştır. Ayrıca Piaget’de bilişsel gelişim teorisini açıklamak için genetik epistemoloji kavramını kullanarak bu alandaki çalışmalara öncü olmuştur (Hofer ve Pintrich, 1997). Perry öğrencilerin epistemolojik gelişim evrelerinden geçtiği fikrini ortaya atmıştır. Öğrencilerin bu gelişimsel sürecin erken dönemlerinde bilgiyi kesin doğru ya da yanlış olarak gördüklerini ve otoritenin doğru cevabı bildiğini düşündüklerini belirtmiştir. Fakat öğrencilerin gelişimin üst basamaklarına ulaştıkça, bilgiye dair çoklu olasılıkların olabileceği ve kişilerin fikirlere karşı kuvvetli fakat değişebilir bir bağlılık içerisinde olmaları gerektiğini düşündüklerini ifade etmiştir. Perry’nin öncülüğünde gerçekleştirilen bu çalışmalar birçok araştırmacıya ilham vermiş, bu konularda farklı modeller oluşturulmasının yolunu açmıştır. Bu modellerden Perry (1981) ve onu takip eden diğer bazı araştırmacıların (Baxter Magolda, 2004; Chandler, Hallett ve Sokol, 2002; King ve Kitchener, 1994, 2004; Kuhn, Cheney ve Weinstock, 2000) savundukları epistemolojik inançların tek boyutlu ilerleyen aşamalar fikrine karşın, birçok araştırmacı da epistemolojik inançları birbirinden bağımsız boyutlardan oluşan bir düşünce sistemi olarak ele almışlardır (Elder, 2002; Hofer ve Pintrich, 1997; Schommer, 1990; White, Elby, Fredriksen ve Schwarz, 1999). Bu alanda çalışmalar yürüten araştırmacıardan Schommer (1990) epistemolojik inançların tek boyutlu olamayacak kadar karmaşık olduklarını ifade etmiş ve epistemolojik inançların en az beş boyutlu bir yapıda olduğu fikrini savunmuştur. Bu boyutları yapı, kesinlik, bilginin kaynağı, öğrenmenin kontrolü ve öğrenmenin hızı olarak isimlendirmiştir. Schommer’ın (1990) ortaya attığı ve daha sonra farklı araştırmacılar (Schraw, Bendixen, ve Dunkle, 2002) tarafından teyit edilen epistemolojik inançların birbirinden nispeten bağımsız olan beş boyutu olduğuna ilişkin deneysel deliller olmasına rağmen bu boyutlar farklı araştırmacılar tarafından eleştirilmektedir. Hofer ve Pintrich’e (1997) göre Schommer’ın (1990) ortaya attığı boyutlardan öğrenmenin hızı ve doğuştan gelen yetenek boyutları bilgi ve bilmenin doğasından daha çok öğrenmeye ilişkin inançlar olduğu için, bu boyutlar epistemolojik inanç boyutu olarak ele alınmamalıdır. Hofer ve Pintrich’e (1997) göre epistemolojik inançların boyutları bilginin kesinliği (certainty of knowledge), basitliği (simplicity of knowledge), bilmenin kaynağı (source of knowing) ve bilmenin gerekçelendirilmesidir (justification for knowing). Bir başka araştırmacı Elder (2002) epistemolojik inanç boyutlarına ilişkin Hofer ve Pintrich’e (1997) paralel şekilde bilimin değişen doğası, bilginin yapısı, bilginin kaynağı ve deneylerin rolü şeklinde dörtlü bir yapı ortaya koymuştur. Epistemolojik inançlarla ilgili başka bir model geliştiren White, Elby, Fredriksen ve Schwarz (1999) ise bilginin yapısı, bilme ve öğrenmenin doğası, günlük yaşama uyarılma, gelişen bilgi ve öğrenme yeteneğinin kaynağı isimleri ile beşli bir yapı ortaya koymuşlardır. Görüldüğü gibi epistemolojik inançların boyutlarının sayısı ve isimleri ile ilgili bir fikir birliği bulunmamasına rağmen, çok boyutlu modellerin epistemolojik inançların alana özgü doğasını hesaba kattıkları için tek boyutlu modellerden üstün oldukları kabul edilmektedir (Hofer ve Pintrich, 1997; Pintrich, 2002).

Farklı araştırmacılar tarafından ortaya atılan epistemolojik inanç boyutlarından bilginin kaynağı boyutundaki inançlar “kişilerin bilgilerini oluştururken otorite veya uzman görüşlerini doğru/güvenilir bilgi olarak doğrudan kabul etmeleriyle”; “kendi bilgilerini bireysel mekanizmalarını kullanarak yani bilgiyi sorgulayarak oluşturmaları” arasında değişiklik göstermektedir. Basit bilgi boyutunda inançlar “bilgi ile ilgili inançların birbirinden bağımsız bilgi parçacıklarından oluştuğu” inancı ile, “bilginin tutarlı bir yapı

içerisinde birbirleriyle alakalı kavram kümelerinden” oluştuğu inancı arasında değişiklik gösterdiğini düşünmüştür. Bilginin kesinliği boyutunun “bilginin değişmeye açık” ya da “değişmeye dirençli olduğu” inancına odaklandığını belirtilmiştir. Öğrenmenin kontrolü boyutunun “öğrenebilmek için doğuştan yetenekli olmak gerektiği” inancı ile “öğrenmenin zaman ve çaba gerektiren bir uğraş olduğu” inancı arasında değişiklik gösterdiğini ifade edilmiştir. Öğrenmenin hızı boyutunun “öğrenme ya ilk seferde tamamen gerçekteşir ya da hiç gerçekteşmez” ve “zaman içerisinde çaba ve uğraş sonucu gerçekteşebilir” olduğu inancı arasında değiştiğini ifade edilmektedir (Schommer, 1990). Gerekleştirme boyutu bireylerin kanıt kullanımı, yetki ve uzmanlık kullanımı ve uzmanlar hakkındaki değerlendirmeleri olmak üzere iddiaları nasıl değerlendirdiğini içerir. Bireyler gerekçelendirmeyi öğrendikçe, dualist inançlar, gerekçelendirilmelerin çok yönlü fikirlerle yapılabileceği şeklindeki inançlara evrilir (Hofer ve Pintrich, 1997). Dolayısıyla gerekçelendirme boyutunda bireylerin kendilerine sunulan bilgiyi gerekçelendirmeden kabul etmesi naif inancın göstergesi iken, bilgilerin kanıt kullanarak ve uzman görüşlerini değerlendirerek oluşturulması gelişmiş inancın göstergesidir. Günlük yaşama uyarlama boyutunun ise “bilimsel bilgi ve bilimsel düşünme yöntemi sadece belirli alanlarda uygulanabilir” olduğu inancı ile “bilimsel bilgi ve bilimsel düşünme yöntemi günlük yaşama ve diğer öğrenme ortamlarına uyarlanabilir” inançları arasında değişiklik gösterdiğini ifade edilmektedir (White ve ark., 1999).

Alanyazında farklı epistemolojik inanç modelleri olduğu gibi bu modelleri esas alarak geliştirilmiş ölçeklerin bulunduğu ve bazılarının Türkçe’ye çeviri ve uyumunun yapıldığı görülmektedir (Conley, Pintrich, Vekiri ve Harrison, 2004; Evcim, 2010; Özkan, 2008; Üztemur, Dinç ve İnel, 2018, Yıldırım, Demirci, Bektaş ve Geban, 2011). Yakın zamanda epistemolojik inançlarla ilgili yapılan çalışmalarda ise üst öğrenim düzeyindeki öğrencilerin epistemolojik inançlarını farklı boyutlardan ele almıştır (Topçu ve Yılmaz-Tüzün, 2009). Bu çalışmalarda yüksek akademik başarı gösteren öğrencilerin, epistemolojik inançların boyutlarından bilginin basitliği ve kesinliği boyutlarında da daha sofistike epistemolojik inançlar geliştirdikleri görülmüştür (Kardash ve Scholes, 1996; Schommer, Crouse, ve Rhodes, 1992). Benzer şekilde akademik başarı yüksek öğrenciler epistemolojik inançların öğrenmenin hızı ve öğrenme yeteneği doğuştandır boyutlarında da gelişmiş epistemolojik inançlar gösterdikleri görülmüştür (Schommer, 1990; Schommer ve Walker, 1997). Aynı şekilde, Schommer (1993) epistemolojik inançların genel akademik başarı üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında öğrenciler öğrenmenin hızlı, bilginin basit ve kesin, öğrenme yeteneğinin de doğuştan geldiğine olan inançları azaldıkça akademik başarılarının arttığı sonucuna ulaşmıştır. Bu alanda öğrencilerle yapılan farklı çalışmalar incelendiğinde de öğrencilerin akademik başarıları ile epistemolojik inançlarının birbirleri ile ilişkili olduğunu ortaya koyan sonuçlar mevcuttur (Deryakulu ve Büyüköztürk, 2005; Kardash ve Scholes, 1996; Schommer, 1990; Schommer, Crouse, ve Rhodes, 1992, Schommer ve Walker, 1997; Topçu ve Yılmaz-Tüzün, 2009; Ünal-Çoban ve Ergin, 2008). Bu bağlamda düşünüldüğünde epistemolojik inançlar öğrencilerin akademik başarıları üzerinde etkili olan önemli değişkenlerden bir tanesi olduğu söylenebilir.

Fen eğitiminde ise kişisel epistemoloji ile ilgili olarak epistemolojik inançların doğasını, öğrenme ile ilişkisini ve sınıfta uygulanan öğretim yöntemlerinden nasıl etkilendiğini araştıran önemli çalışmalar yer almıştır (Bektaş, 2011; Gök, 2014; Hofer ve Pintrich, 1997; Sandoval, 2003; Tsai, 1998; Yerdelen-Damar, 2013). Öğrencilerin fene yönelik epistemolojik inançları, onların bir etkinlik ya da verilen bir göreve yönelik yaklaşımlarını, bilgilerini, çalışma yöntemlerini, argüman kalitelerini ve muhakeme yeteneklerini etkilemektedir (Hammer ve Elby, 2002; Hogan, 1999; Rosenberg, Hammer ve Phelan, 2006). Bu nedenle fen derslerinde öğrencilerin epistemolojik inançlarının belirlenerek öğrenme ve öğretim süreçlerinde dikkate alınmalıdır.

Farklı ülkelerde geliştirilen epistemolojik inanç ölçeklerinden bazılarının (Conley ve ark., 2004) Türkçe’ye çeviri ve uyumu yapıldığında ölçek boyutlarının sayısında ve boyutların isimlendirilmesinde değişiklikler olduğu görülmüştür (Özkan, 2008). Benzer şekilde daha yüksek sınıf seviyeleri için hazırlanan ölçekler, küçük sınıflarda kullanıldığında da ölçeğin boyutlarında değişim olduğu görülmektedir (Schommer-Aikins, Mau, Brookhart ve Hutter, 2000). Dolayısıyla doğrudan ortaokul seviyesindeki öğrencilerin epistemolojik inançlarını belirlemeye yönelik hazırlanmış kapsamlı ölçeklerin geliştirilmesi bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaça yönelik olarak geliştirilen bir ölçekte (Üztemur, Dinç ve İnel, 2018), araştırmacılar hazırladıkları epistemolojik inanç ölçeğinin doğuştan yetenek, uzman otoritesi, hızlı öğrenme ve basit bilgi boyutlarını içerdii sonucuna ulaşmışlardır. Bu ölçek dört boyutlu yapısı nedeniyle alanyazındaki yukarıda belirtilen boyutlardan kesin bilgi, gerekçelendirme ve günlük yaşama uyarlama boyutlarını içermemektedir. Buradan hareketle bu çalışmada Schommer’in epistemolojik görüşleri dikkate alınmış ve çalışmada geliştirilecek ölçeğe rehberlik edecek felsefi düşünce Schommer’in epistemoloji üzerine temellendirdiği

düşünceleri olmuştur. Dolayısıyla, bu çalışmada Schommer'ın epistemolojik inanç modellerinde yer alan boyutları içeren ve doğrudan ortaokul seviyesindeki öğrencilerin epistemolojik inançlarını ölçmeye yönelik bir ölçek geliştirmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yanıt aranan araştırma soruları şunlardır;

1. Hazırlanan epistemolojik inanç ölçeği geçerli midir?
2. Hazırlanan epistemolojik inanç ölçeği güvenilir midir?

Yöntem

Bu bölümde çalışmanın evren ve örnekleme, kullanılan veri toplama aracı ve verilerin analizine ilişkin bilgiler sunulmuştur. Her bir bölüm ilgili başlık altında açıklanmıştır.

Evren - Örneklem

Araştırmanın örneklemini Kayseri ili Kocasinan ilçesindeki farklı ortaokullarda okuyan 700 yedinci ve sekizinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Bu öğrencilerin 284'ü 7. Sınıf ve 416'sı ise 8. sınıfta öğrenim görmektedir. Ayrıca bu öğrencilerin 376'sı kız, 234'ü ise erkektir. Öğrencilerin yaşları 11 ile 15 aralığında değişmektedir. Çalışma grubuna alınacak öğrenciler seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Uygun örnekleme yönteminde araştırmacı en ulaşılabilir durumda olan katılımcılardan başlayarak çalışmasında zaman ve ekonomik açıdan en fazla tasarruf sağlayacak grup ile çalışır (Büyüköztürk vd., 2014).

Veri Toplama Araçları

Epistemolojik İnanç Ölçeği. Çalışmanın veri toplama aracı olan epistemolojik inanç ölçeği (EİÖ) hazırlanırken öncelikle alanyazın taraması yapılmıştır (Boz, Aydemir ve Aydemir, 2011; Conley, Pintrich, Vekiri ve Harrison 2004; Gök, 2014; Kızılgüneş, Tekkaya ve Sungur, 2009; Pamuk, 2014; Schraw, Bendixen ve Dunkle, 2002; Tucel, 2016). Yapılan alan yazın taraması sonucunda Conley, Pintrich, Vekiri ve Harrison (2004) tarafından geliştirilip, çeviri ve adaptasyonu Özkan (2008) tarafından yapılan ölçekten, Schommer (1990) tarafından geliştirilip, Deryakulu ve Büyüköztürk (2005) tarafından Türkçe 'ye uyarlanan ölçekten ve Schraw, Bendixen ve Dunkle (2002) tarafından geliştirilen ölçekten faydalanılarak 64 maddeden oluşan ve her maddesi beşli likert tipinde yanıtlar içeren bir epistemolojik inanç ölçeği ön uygulama formu oluşturulmuştur. Bu formun içerdiği alt boyutlar basit bilgi, bilginin kaynağı, bilginin kesinliği, bilginin gelişimi, bilginin doğrulanması ve öğrenmenin hızı şeklindedir.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde SPSS ve LISREL paket programları kullanılmıştır. Testin kapsam geçerliği için hazırlanan ön uygulama formu ölçek geliştirme ve epistemolojik inançlarla ilgili çalışmaları bulunan iki fen eğitim uzmanı tarafından incelenmiştir. Uzman görüşleri sonucunda ölçeğin her bir boyutundaki madde sayıları artırılmıştır. Testin yapı geçerliği için açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yürütülmüştür. Testin güvenilirliği için ise Cronbach Alfa güvenirlilik katsayısı hesaplanmıştır.

Bulgular

Hazırlanan taslak epistemolojik inanç ölçeği Kayseri ilindeki ortaokullarda öğrenim görmekte olan 700 öğrenciye uygulanmıştır. Uygulama sonuçları geçerlik ve güvenirlilik çalışmaları yapılmak üzere SPSS 22 paket programına girilmiştir. Veri girişi esnasında 28 öğrencinin verilerinin eksik girildiği görülmüş ve bu öğrenciler çalışmadan çıkarılarak analizler 672 öğrencinin yanıtları üzerinden yürütülmüştür. Veri girişi tamamlandıktan sonra ölçekteki ters kodlu maddeler (2, 4, 6, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 39, 40, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 60, 61 ve 62. Maddeler) yeniden kodlama işlemine tabi tutulmuştur.

Veri temizleme ve ölçekteki ters kodlu maddelerin yeniden kodlanmasından sonra yapı geçerliği kapsamında öncelikle açımlayıcı faktör analizine geçilmiştir. Yapılan ilk faktör analizinde ölçekteki 64 maddenin 18 faktör altında toplandığı görülmüştür. Daha sonra ölçekteki maddeler önce yedi sonra da altı ve beş faktöre sınırlandırılarak faktör analizi yürütülmüştür. Yürütülen analiz sonucunda KMO değeri .899 olarak bulunmuştur. Bu değer faktör analizi için yeterli olduğu söylenebilir (Pallant, 2017). Ancak bu analiz sonucunda açıklanan toplam varyansın düşük olmasından (%33) ve her bir maddenin toplam varyansın açıklanmasındaki etkisini gösteren "Communalities" tablosunda bazı değerlerin .30'dan daha düşük olmasından dolayı 5, 13, 14, 16, 17, 18, 23, 26, 27, 39, 54, 58, 59, 63 ve 64. maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Ayrıca ölçekte binişik madde olup olmadığı incelenmiştir. Binişik madde bir maddenin birden

fazla faktör altında yeterli düzeyde faktör yüküne sahip olması durumudur. Bu durumda binişik maddeleri belirleyip ve ölçekten çıkarıp çıkarmamaya karar verirken, bir maddenin farklı faktörler altındaki faktör yük değerleri arasında en az .10 puanlık bir farklılık olmasına dikkat edilir (Seçer, 2017). Bu değerler incelenerek ölçekteki 32, 33 ve 44. maddeler binişik olduklarından dolayı ölçekten çıkarılmıştır. Daha sonra faktör analizi beş faktöre sınırlandırılarak tekrar yürütülmüştür. Belirlenen beş boyut altında toplanan maddeler için her boyutun güvenilirlik analizi sonuçları kontrol edildiğinde boyutlardan birinin Cronbach's alpha güvenilirlik katsayısı değerinin kabul edilebilir sınırın altında olduğu görülmüştür (.149) bulunmuştur. Güvenirlik katsayısı çok düşük olduğundan dolayı bu boyuttaki maddeler (6, 7, 20, 21, 34, 56, 57 ve 62. maddeler) ve ölçeğin güvenilirlik katsayısını düşürdüğü görülen 1, 3, 4, 15, 19, 30, 41, 53. maddeler ölçekten çıkarılmıştır.

Ayrıca SPSS çıktılarında bulunan "Item Total Statistic" tablosundaki her bir maddenin toplam puanla ilişkisini belirleyen "Corrected Item-Total Correlation" değeri .3'ten küçük olan maddelerin ölçeğin toplamından farklı bir şey ölçtüğünü gösterir (Pallant, 2017). Bu tablo incelenerek ölçekteki 38. ve 55. maddelerin değerleri .3'ten küçük olduğu için ölçekten çıkarılması kararlaştırılmıştır. Daha sonra kalan 29 madde üzerinden faktör analizi yürütülerek bulunan sonuçlar aşağıda rapor edilmiştir.

Tablo 1. KMO ve Bartlett's Test Sonuçları

<i>Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği</i>		<i>.896</i>
	Ki-Kare Değeri	4969.829
Bartlett Test Küreselliği	S. Derecesi	406
	P	.000

Kaiser- Meyer-Olkin (KMO) testi faktör analizi yapılırken araştırmanın örnekleminde toplanan verilerin yeterli olup olmadığının belirlenmesinde kullanılır. KMO örnekleme yeterliliği değerinin bire (1) yaklaşması örnekleme büyüklüğünün yeterli olduğunun bir göstergesi iken bu değer 0.50'nin altında ise örnekleme büyüklüğünün yeterli olmadığını göstermektedir (Tavşancıl, 2005). Çalışmada elde edilen .896 KMO değeri dikkate alındığında çalışmada belirlenen örneklemin yeterli büyüklükte olduğu ve toplanan verilerin faktör analizi yürütmek için yeterli ve uygun olduğu söylenebilir. Bartlett değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı çıkması da verilerin çok değişkenli normal dağılımı sağladığı varsayımını desteklemektedir.

KMO değeri kontrol edildikten sonra faktör analizine devam edilmiş ve ölçekte kalan 29 maddenin dört faktör altında toplandığı görülmüştür. Bu dört faktörün ise toplam varyansın %42.86'sının açıklandığı Tablo 2'de görülmektedir.

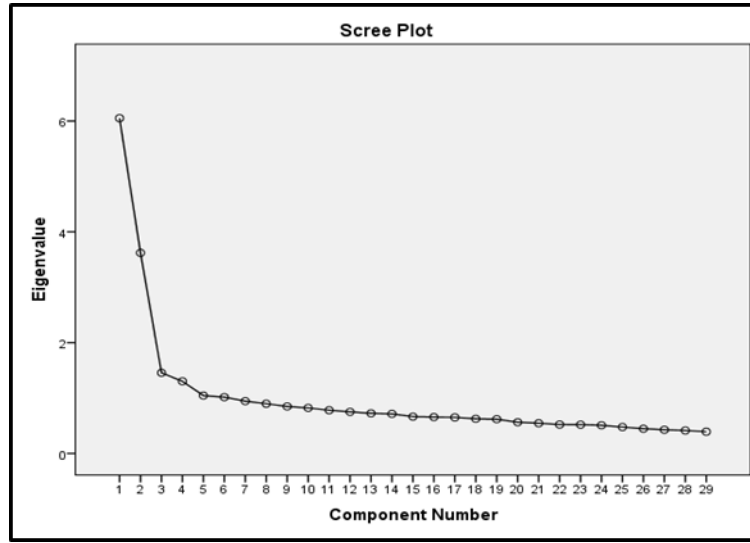
Tablo 2. Açıklanan Toplam Varyans

<i>Faktör</i>	<i>Özdeğer</i>	<i>Varyansın Yüzdesi</i>	<i>Toplam Yüzde</i>
1	6.05	20.866	20.86
2	3.62	12.485	33.35
3	1.45	5.021	38.37
4	1.30	4.490	42.86

Direct Oblimin dik döndürme tekniği kullanılarak maddelerin faktörlere dağılımına bakıldığında ölçeğin özdeğeri (eigen value) 1'den büyük dört faktörde toplandığı, tüm maddelerin girdikleri faktörde kabul edilebilir yük değerlerine sahip (en düşük madde yük değerinin .367; en yüksek madde yük değerinin .753) olduğu görülmüştür (Tablo 3). Bu faktörlere ait scree plot grafiği Şekil 1'de verilmiştir.

Tablo 3. *Pattern Matrix Tablosu*

	<i>Faktörler</i>			
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Madde60	.728			
Madde50	.708			
Madde51	.641			
Madde48	.615			
Madde52	.596			
Madde61	.592			
Madde47	.591			
Madde28	.587			
Madde42	.558			
Madde40	.542			
Madde29	.526			
Madde46		.753		
Madde36		.675		
Madde37		.656		
Madde45		.655		
Madde23		.619		
Madde8		.572		
Madde31		.535		
Madde22		.494		
Madde9		.367		
Madde2			.677	
Madde25			.676	
Madde24			.608	
Madde49			.441	
Madde43			.383	
Madde10				.773
Madde12				.674
Madde11				.492
Madde35				.447

Şekil 1. *Epistemolojik İnanç Ölçeğine Ait Scree Plot*

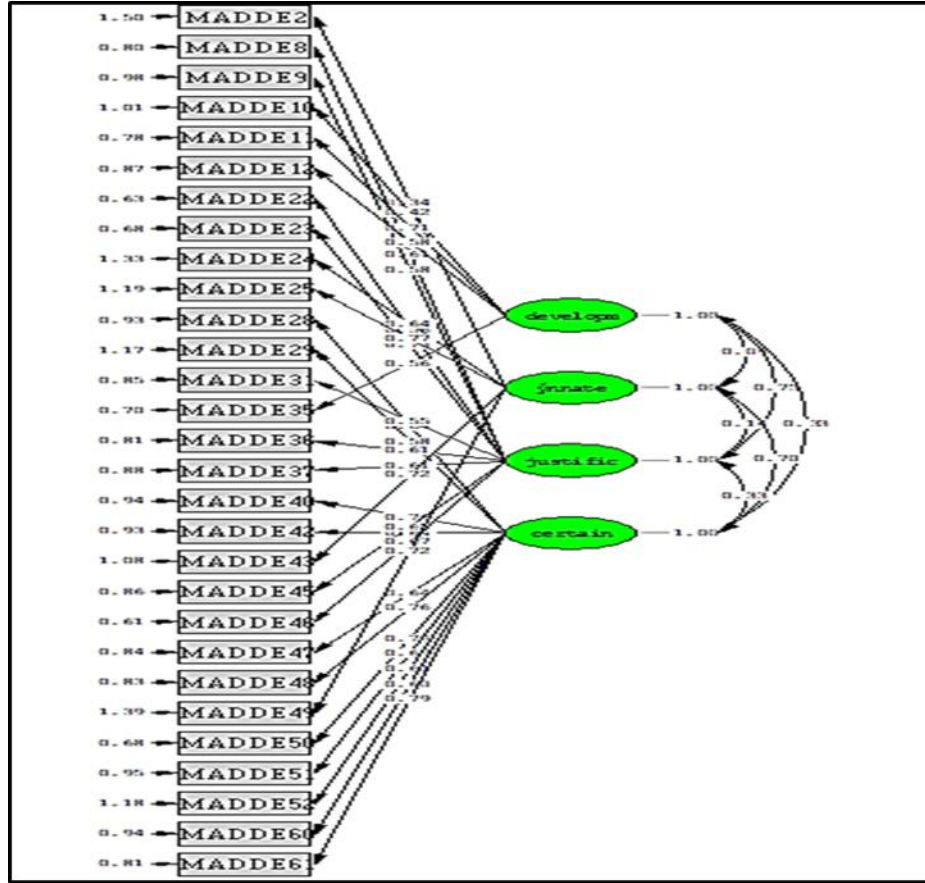
Faktör analizi sonucu belirlen dört faktörü isimlendirmek için bir alan uzmanı ile çalışılmış ve ölçekteki birinci faktör “Kesin Bilgi”, ikinci faktör “Bilginin Kaynağı”, üçüncü faktör “Öğrenme Yeteneği Doğustandır” ve dördüncü faktör de “Bilginin Gelişimi” olarak isimlendirilmiştir. Ölçekteki kalan maddelerin ölçeğin nihai halindeki numaraları ve boyutlara dağılımları ve örnek maddeler Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. *Epistemolojik İnanç Ölçeğinin Boyutları ve Boyutlarda Bulunan Maddeler*

Ölçeğin Boyutları	Maddeler	Örnek Madde
Kesin Bilgi	11, 12, 17, 8, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29	Bilimde, bütün soruların tek bir doğru cevabı vardır.
Bilginin Kaynağı	2, 3, 7, 8, 13, 15, 16, 20, 21	Bir şeyin doğru olup olmadığını anlamak için deney yapmak iyi bir yoldur.
Öğrenme Yeteneği Doğustandır	1, 9, 10, 19, 24	Okulda ne kadar başarılı olduğunuz ne kadar zeki olduğunuza bağlıdır.
Bilginin Gelişimi	4, 5, 6, 14	Bilimsel kitaplardaki bilgiler bazen değişir.

Ölçeğin açımlayıcı faktör analizi ile belirlenen faktör yapısını doğrulamak için açımlayıcı faktör analizinden sonra LISREL programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizlerinden önce verilerin normal dağılıp dağılmadığı kontrol edilmiştir. Toplanan verilerin normalliği basıklık ve çarpıklık değerleri kontrol edilerek yapılmıştır. Ölçekteki maddelere ait en yüksek basıklık değeri 1.542, en yüksek çarpıklık değeri ise -1.469 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla basıklık ve çarpıklık değerleri +2/-2 aralığını aşmadığından dolayı verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir (George ve Mallery, 2001). Normallik kontrolünden sonra doğrulayıcı faktör analizine geçilmiştir.

Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen path diyagramı (Şekil 2) ve uyum değerleri (Tablo 5) aşağıda rapor edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde Path Diagramında öncelikle t değerlerine bakılmalı, t değeri anlamlı çıkmayan maddeler ölçekten çıkarılmalıdır (Seçer, 2017). Şekil 2’deki gibi “t” değerleri açısından bir sorun bulunmaması durumunda ise öncelikle her bir maddenin faktör yük değerlerinin hesaplanması gerekmektedir. Faktör yük değerlerinin her bir madde için en az .30 ve üzeri yük değerine sahip olması gerekmektedir (Seçer, 2017). Bu çalışma için her bir maddenin faktör yük değerinin istenilen düzeyin üstünde olduğu görülmektedir (Şekil 2’de en soldaki değerler). “t” değerinin ardından çalışma için model uyum indekslerinin incelenmesine geçilmiştir.

Şekil 2. EİÖ Doğrulayıcı Faktör Analizine Ait Path Diyagram

DFA' da uyumlu olup olmadığı sınanan modelin yeterliğini ortaya koymak üzere pek çok uyum indeksi kullanılmaktadır. Bu çalışmada yapılan DFA Ki kare uyum testi, GFI, RMSEA, CFI, NFI, RFI, IFI ve AGFI uyum indeksleri incelenmiştir. GFI, CFI, NFI, RFI, IFI ve AGFI indeksleri için kabul edilebilir uyum değeri .90 ve mükemmel uyum değeri .95 olarak kabul edilmektedir (Brown ve Cudeck, 1993; Meydan ve Şeşen, 2011). Belirtilen uyum indeksleri ve ölçeğe ait DFA sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. DFA Uyum İndekslerine Ait Sınır Değerler ve Ölçekten Elde Edilen Sonuçlar

Uyum İndeksi	Kabul Edilebilir Sınır	Mükemmel Uyum Sınırı	Ölçeğe Ait Değer
NFI	=.90 ve üzeri	=.95 ve üzeri	.93
GFI	=.85 ve üzeri	=.90 ve üzeri	.91
CFI	=.95 ve üzeri	=.97 ve üzeri	.96
RFI	=.90 ve üzeri	=.95 ve üzeri	.92
IFI	=.90 ve üzeri	=.95 ve üzeri	.96
AGFI	=.85 ve üzeri	=.90 ve üzeri	.90
REMSEA	=.50 ve =.80 arası	=.000 ve <.050 arası	.047
X ² /sd	Bulanan değer istatistiksel olarak anlamsız olmalıdır ve X ² /sd<3 olmalıdır.		2.41

Ölçeğin dört boyutlu yapıda olduğu bulunmuş ve bulunan bu boyutlar doğrulayıcı faktör analizi ile teyit edilmiştir. Faktör analizine çıkarılan maddelerden sonra ölçeğin güvenilirliği kapsamında güvenilirlik analizi yürütülmüştür. Bu analizde Cronbach's Alfa güvenilirlik katsayısına ilişkin bulunan sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Güvenirlik Analizi Sonuçları

<i>Boyutlar</i>	<i>Madde Sayısı</i>	<i>Cronbach Alfa</i>
Kesin Bilgi	11	.846
Bilginin Kaynağı	9	.812
Öğrenme Yeteneği Doğuşandır	5	.610
Bilginin Gelişimi	4	.616
Tüm ölçek	29	.747

Tablo 6’da görüldüğü gibi ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı hem her bir ölçek alt boyutu hem de ölçeğin tamamı için hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı “kesin bilgi” alt boyutu için .846, “bilginin kaynağı” alt boyutu için .812, “öğrenme yeteneği doğuşandır” alt boyutu için .610 ve bilginin gelişimi alt boyutu için .616 olarak bulunmuştur.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Öğrencilerin kavramsal öğrenmelerini etkileyen değişkenlerden birisinin sahip oldukları epistemolojik inançlar olduğu söylenebilir. Öğrenme üzerinde önemli belirleyici etkileri olan epistemolojik inançların öğrencilerin ders çalışma alışkanlıkları (Schommer, Crouse ve Rhodes, 1992), akademik başarıları (Schommer, 1993), tutumları (Schommer ve Walker, 1997) ve düşünme becerileri (Schommer-Aikins ve Hutter, 2002) gibi birçok faktör üzerinde etkileri olduğu çalışmalarda rapor edilmiştir (Deryakulu ve Büyüköztürk, 2005). Dolayısıyla öğrencilerin sahip oldukları epistemolojik inançların doğru bir şekilde belirlenebilmesi önemlidir.

Alanyazındaki epistemolojik inanç ölçekleri incelendiğinde yabancı dilde hazırlanan bir ölçeğin Türkçe’ye uyarlandığında (Yılmaz-Tüzün ve Topçu, 2010) veya bir eğitim düzeyine yönelik hazırlanmış bir ölçeğin başka seviyelerdeki öğrencilerin epistemolojik inançlarını belirlemek için kullanıldığında (Schommer-Aikins, Brookhart ve Hutter; 2000) ölçekteki madde ve boyut sayılarında değişiklikler ortaya çıkabilmektedir. Bu gerekçelerden hareketle gerçekleştirilen bu çalışmada ortaokul seviyesindeki öğrencilerin fene yönelik epistemolojik inançlarını belirlemekte kullanılabilir bir ölçek geliştirmek amaçlanmıştır. Bu ölçek planlanırken ölçeğin literatürde yer alan farklı epistemolojik inanç modellerinin boyutlarını içeren kapsamlı bir ölçek olmasına dikkat edilmiştir. Ancak bu gerekçelerle başlangıçta yedi boyutlu olarak planlanan ölçeğin boyut sayısı yapılan analizler sonucunda dörde inmiştir. Bu boyutlar kuramsal yapıya uygun olarak “kesin bilgi”, “bilginin kaynağı”, “bilginin gelişimi” ve “öğrenme yeteneği doğuşandır” şeklinde isimlendirilmiştir. Çalışmanın başlangıcında üç farklı epistemolojik inanç modelinden yedi farklı boyuta ilişkin maddeler ölçeğe dâhil edilmiş olsa da nihai olarak ölçekte sadece Schommer’ın (1990) modelinde bulunan boyutlar kalmıştır. Bu sonuç farklı modellere ait boyutların bir ölçekte bir araya gelmediğini göstermiştir.

Epistemolojik inanç ölçeği geliştirme amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada öncelikle alanyazın taraması yapılmıştır (Boz, Aydemir ve Aydemir, 2011; Conley, Pintrich, Vekiri ve Harrison 2004; Gök, 2014; Kızılgüneş, Tekkaya ve Sungur, 2009; Pamuk, 2014; Schraw, Bendixen ve Dunkle, 2002; Tücel, 2016). Alanyazın taraması sonucunda oluşturulan 64 maddelik ölçek kapsam geçerliğinin kontrolü için uzman görüşüne sunulmuştur. Daha sonra 700 öğrenciye uygulanan ölçekten toplanan verilerle ölçeğin yapı geçerliğini kontrol etmek için açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Yapılan AFA sonucunda ölçek maddelerinin dört boyut altında toplandığı ve toplam varyansın %42.86’sının açıklandığı görülmüştür. Ölçek geliştirme çalışmalarında açıklanan varyans oranı ile ilgili alanyazında farklı sınır değerlerin benimsendiği görülmektedir. Henson ve Roberts (2006)’e göre bu oranın en az %52 olması gerekirken, Kline (2011) ölçekteki maddelerin toplam varyansın en az %40’ını açıklaması gerektiğini belirtmiştir. Dolayısıyla Kline (2011)’in sonucundan hareketle çalışmada elde edilen değerin ölçeğin faktör yapısına karar vermek için yeterli olduğu kabul edilmiştir. Yapılan AFA’dan sonra ortaya çıkan faktör yapısını doğrulamak için doğrulamalı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Yapılan DFA sonucunda model uyum indekslerinin ($X^2/sd=2.41$, NFI=.93, GFI=.91, CFI=.96, RFI=.92, IFI=.96, AGFI=.90 ve REMSEA=.047) kabul edilebilir sınırlarda olduğu görülmüştür (Marcoulides ve Schumacher, 2001; Schumacher ve Lomax, 2004; Kline, 2005).

Ortaokul öğrencilerine yönelik epistemolojik inanç ölçeğinin faktör yapısını belirledikten sonra güvenirliğini belirlemeye yönelik analizler gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı

“kesin bilgi” alt boyutu için .846, “bilginin kaynağı” alt boyutu için .812, “öğrenme yeteneği doğustandır” alt boyutu için .610 ve bilginin gelişimi alt boyutu için .616 olarak bulunmuştur. Tüm ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık sonucu ise .744 olarak bulunmuştur. Sıfır (0) ile bir (1) arasında değerler alabilen güvenilirlik katsayısı değeri bire yaklaştıkça ölçeğin güvenilirliği artar (Gömleksiz ve Erkan, 2010). Yapılan analiz sonucunda “Öğrenme yeteneği doğustandır” ve “bilginin gelişimi” alt boyutlarında güvenilirlik değerleri madde sayısının az olmasına bağlı olarak nispeten düşük olsa da elde edilen Cronbach alfa değerleri kabul edilebilir aralıkta bulunduğu söylenebilir (Griethuisen vd., 2015; Taber, 2018).

Bu çalışmada epistemolojik inanç ölçeğinin analizleri Kayseri ili, Kocasinan ilçesindeki benzer niteliklere sahip öğrencilerden toplanan verilere dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu durumun çalışmanın sınırlılıkları arasında olduğu söylenebilir. Dolayısıyla farklı coğrafi bölgelerden ve farklı sosyoekonomik düzeylerden öğrencilerden toplanacak verilerle tekrar edilmesi önerilebilir.

Etik Beyan

“*Epistemolojik İnanç Ölçeği Geliştirilmesi. Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması*” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Çalışma Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi etik kurulunun 12.03.2020 tarihli 08 sayılı toplantısında görüşülmüş ve çalışmanın gerçekleştirilmesinde etik sakınca bulunmadığına karar verilmiştir.

Kaynakça

- Baxter Magolda, M. B. (2004). of a constructivist conceptualization of epistemological reflection. *Educational Psychologist*, 39(1), 31-42.
- Bektas, O. (2011). *The effect of 5E learning cycle model on tenth grade students' understanding in the particulate nature of matter. epistemological beliefs and views of nature of science* (Doctoral Dissertation). Middle East Technical University. Ankara, Turkey.
- Boz, Y., Aydemir, M., ve Aydemir, N. (2011). 4th, 6th, and 8th grade Turkish elementary students' epistemological beliefs. *Elementary Education Online*, 10(3), 1191-1201.
- Brown, M., ve Cudeck, R. (1993). *EQS structural equations program manual*. Los Angeles: Multivariate Software Inc.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (17. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Chandler, M. J., Hallett, D., ve Sokol, B.W. (2002). Competing claims about competing knowledge claims. In B. K. Hofer ve P. R. Pintrich (Eds.), *Personal epistemology: The psychology of beliefs about knowledge and knowing* (pp. 145-168). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Conley, A. M., Pintrich, P. R., Vekiri, I., ve Harrison, D. (2004). Changes in epistemological beliefs in elementary science students. *Contemporary Educational Psychology*, 29, 186-204.
- Deryakulu, D. ve Büyüköztürk, Ş. (2005). Epistemolojik inanç ölçeğinin faktör yapısının yeniden incelenmesi: Cinsiyet ve öğrenim görülen program türüne göre epistemolojik inançların karşılaştırılması. *Eğitim Araştırmaları*, 18, 57-70.
- Elder, A. D. (2002). Characterizing fifth grade students' epistemological beliefs in science. In B. Hofer and P. R. Pintrich (Eds.), *Personal Epistemology: The Psychology of Beliefs About Knowledge and Knowing* (pp. 347-364). New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Evcim, İ. (2010). *İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin epistemolojik inanışlarıyla, fen kazanımlarını günlük yaşamlarında kullanabilme düzeyleri ve akademik başarıları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- George, D. ve Mallery, P. (2001). *SPSS for Windows. Step by step* (3rd Edition). USA: Allyn and Bacon.
- Gök, G. (2014). *The effect of 7e learning cycle instruction on 6th grade students' conceptual understanding of human body systems. self-regulation, scientific epistemological beliefs, and science process skills* (Master Thesis). Gazi University, Ankara.
- Gömleksiz, M. ve Erkan, S. (2010). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Griethuisen, R. A., van Eijck, M. W., Haste, H., den Brok, P. J., Skinner, N. C., Mansour, N., ... ve Boujaoude, S. (2015). Global patterns in students' views of science and interest in science. *Research in Science Education*, 45(4), 581-603.
- Hammer, D. ve Elby, A. (2002). On the form of a personal epistemology. *Personal Epistemology: The Psychology of bEliefs About Knowledge And Knowing*, 169-190.
- Henson, R. K. ve Roberts, J. K. (2006). Use of exploratory factor analysis in published research: Common errors and some comment on improved practice. *Educational and Psychological measurement*, 66(3), 393-416.
- Hofer, B. K., ve Pintrich, P. R. (1997). The development of epistemological theories: Beliefs about knowledge and knowing and their relation to learning. *Review of Educational Research*, 67, 88-140.
- Hofer, B. K. ve Pintrich, P. R. (2012). *Personal epistemology: The psychology of beliefs about knowledge and knowing*. Routledge.
- Hogan, K. (1999). Relating students' personal frameworks for science learning to their cognition in collaborative contexts. *Science Education*, 83(1), 1-32.

- Kardash. C. M. ve Scholes. R. J. (1996). Effects of pre-existing beliefs. epistemological beliefs. and need for cognition on interpretation of controversial issues. *Journal of Educational Psychology*. 88. 260-271.
- Kızılgünes. B., Tekkaya. C. ve Sungur. S. (2009). Modeling the relations among students' epistemological beliefs, motivation, learning approach and achievement. *The Journal of Educational Research*. 102(4). 243-255.
- King, P. M. ve Kitchener, K. S. (1994). *Developing reflective judgment: Understanding and promoting intellectual growth and critical thinking in adolescents and adults*. San Francisco: Jossey-Bass.
- King, P. M. ve Kitchener, K. S. (2004). Reflective judgment: Theory and research on the development of epistemic assumptions through adulthood. *Educational Psychologist*, 39, 5-18.
- Kline, R. B (2011). *An easy guide to factor analysis*. New York: The Guilford Press
- Kuhn, D., Cheney, R. ve Weinstock, M. (2000). The development of epistemological understanding. *Cognitive Development*, 15, 309-328.
- Marcoulides, G., and Schumacher, R. (2001). *New developments and techniques in structural Equation modeling*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Meydan, C. H., ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- Özkan. Ş. (2008). *Modeling elementary students' science achievement: the interrelationships among epistemological beliefs, learning approaches, and self-regulated learning strategies* (Doctoral Thesis). Middle East Technical University. Ankara.
- Pallant, J. (2017). *Spss kullanma kılavuzu - Spss ile adım adım veri analizi* (Çev: S. Balcı ve B. Ahı) Ankara: Anı Yayıncılık.
- Pamuk. S. (2014). *Multilevel analysis of students science achievement in relation to constructivist learning environment perceptions, epistemological beliefs, self-regulation and science teachers characteristics* (Master Thesis). Gazi University. Ankara.
- Perry, W. G. (1970). *Forms of intellectual and ethical development in the college years: A scheme*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Perry W. G. (1981). Cognitive and ethical growth: The making of meaning. In A. Chickering (Ed.). *The modern American college*. (pp. 76-116). San Francisco: Jossey-Bass.
- Pintrich, P. R. (2002). Future challenges and directions for theory and research on personal epistemology. In P. R. Pintrich (Ed.), *Personal epistemology: The psychology of beliefs about knowledge and knowing* Mahwah, NJ, USA: Lawrence Erlbaum Associates
- Rosenberg. S. A., Hammer. D. ve Phelan. J. (2006). Multiple epistemological coherences in an eighth-grade discussion of the rock cycle. *Journal of the Learning Sciences*, 15(2), 261-292.
- Sandoval. W. A. (2003). Conceptual and epistemic aspects of students' scientific explanations. *The Journal of the Learning Sciences*, 12, 5-51.
- Schommer-Aikins, M. ve Hutter, R. (2002). Epistemological beliefs and thinking about everyday controversial issues. *The journal of Psychology*, 136(1), 5-20.
- Schommer-Aikins, M., Mau, W. C., Brookhart, S. ve Hutter, R. (2000). Understanding middle students' beliefs about knowledge and learning using a multidimensional paradigm. *The Journal of Educational Research*, 94(2), 120-127.
- Schommer. M. (1990). Effects of beliefs about the nature of knowledge on comprehension. *Journal of Educational Psychology*, 82(3), 498-504.
- Schommer. M. (1993). Epistemological development and academic performance among secondary students. *Journal of Educational Psychology*, 85, 406-411.
- Schommer. M., Crouse. A. ve Rhodes. N. (1992). Epistemological beliefs and mathematical text comprehension: Believing it is simple does not make it so. *Journal of Educational Psychology*, 84, 435-443.
- Schommer. M., ve Walker. K. (1997). Epistemological beliefs and valuing school: Considerations for college admissions and retention. *Research in Higher Education*. 38. 173-186.
- Schraw. G., Bendixen. L. D., ve Dunkle. M. E. (2002). Development and validation of the Epistemic Belief Inventory (EBI). In B. K. Hofer ve P. R. Pintrich (Eds.). *Personal epistemology: The psychology of beliefs about knowledge and knowing* (pp. 261-275). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Schumacker, R. E. ve Lomax, R. G., (2004). *A beginner's guide to structural equation modeling*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Seçer, İ. (2017). *Psikolojik test geliştirme ve uyarlama süreci: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Anı yayıncılık.
- Taber, K. S. (2018). The use of Cronbach's alpha when developing and reporting research instruments in science education. *Research in Science Education*, 48(6), 1273-1296.
- Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Topçu. M. S. ve Yılmaz-Tüzün. Ö. (2009). Elementary students' metacognition and epistemological beliefs considering science achievement, gender and socioeconomic status. *Elementary Education Online*, 8(3), 676-693.
- Tsai. C. C. (1998). An analysis of scientific epistemological beliefs and learning orientations of Taiwanese eighth graders. *Science Education*, 82, 473-489.
- Tucl. S. T. (2016). *Exploring the effects of science writing heuristic (swb) approach on the eight grade students' achievement, metacognition and epistemological beliefs* (Master Thesis). Gazi University. Ankara.
- Ünal Çoban. G. ve Ergin. Ö. (2008). İlköğretim öğrencilerinin bilimsel bilgiye yönelik görüşlerini belirleme ölçeği. *İlköğretim Online*, 7(3), 706-716.
- Üztemur, S., Dinç, E., ve İnel, Y. Ortaokul Öğrencilerinin Epistemolojik İnançlarının Ölçülmesi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 1459-1489.

- White, B.Y., Elby, A., Fredriksen, J.R. and Schwarz, C. (1999). *The epistemological beliefs assessment for physical students*. Presented at the American Educational Research Association (AERA), Montreal, Canada. <http://www2.physics.umd.edu/~elby/EBAPS/home.html> adresinden 02.20.2017 tarihinde erişilmiştir.
- Yerdelen Damar. S. (2013). *The effect of the instruction based on the epistemologically and metacognitively improved 7e learning cycle on tenth grade students' achievement and epistemological understandings in physics* (Doctoral Dissertation). Middle East Technical University, Ankara.
- Yıldıran, D., Demirci, N., Tüysüz, M., Bektaş, O. ve Geban, Ö. (2011). Adaptation of an epistemological belief instrument towards chemistry and chemistry lessons. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 15, 3718-3722.
- Yılmaz-Tüzün, Ö. ve Topcu, M. S. (2010). Investigating the relationships among elementary school students' epistemological beliefs, metacognition, and constructivist science learning environment. *Journal of Science Teacher Education*, 21(2), 255-273.

EXTENDED ABSTRACT

Students' epistemological beliefs in science affect their approaches, knowledge, working methods, argument quality and reasoning abilities towards an activity or a given task (Hammer, & Elby, 2002; Hogan, 1999; Rosenberg, Hammer and Phelan, 2006). For this reason, the epistemological beliefs of the students should be determined and taken into consideration in the learning and teaching processes. When the scales developed in order to determine the epistemological beliefs of the students at different levels are examined, it is seen that the scales with different number and different named dimensions have been developed or adapted to Turkish. Although there is no consensus on the number and names of epistemological belief dimensions, it can be said that multidimensional models are superior to one-dimensional models because they take into account the domain-specific nature of epistemological beliefs. Although there are scales developed or translated from different languages in order to determine epistemological beliefs in the literature, it is a need to develop comprehensive scales that are prepared to directly determine the epistemological beliefs of students at elementary level. In this study, unlike other studies, it is aimed to develop a scale that includes all epistemological belief dimensions in the literature and directly measures the epistemological beliefs of students at elementary level.

The sample of the study consists of 700 seventh and eighth grade students attending different elementary schools in Kocasinan district of Kayseri. Among these students, 284 of them are in 7th grade and 416 of them are in 8th grade. In addition, 376 of these students are girls and 234 of them are boys. The sample of the study was determined by non-random sampling methods according to the appropriate sampling method.

While preparing the epistemological belief scale the literature was firstly searched. As a result of the literature review, an epistemological belief scale pre-application form consisting of 64 items with five Likert type responses was created. The sub-dimensions included in the pre-application form are simple knowledge, source of knowledge, certainty, development, of knowledge justification and speed of learning.

The pre-application form for the content validity of the test was examined by two science education experts who had studies on scale development and epistemological beliefs. Exploratory and confirmatory factor analyzes were conducted for the construct validity of the test. For the reliability of the test, Cronbach's alpha reliability coefficient was calculated.

As a result of exploratory factor analysis, a four factor structure was determined. In order to name these factors, an expert and the researchers examined the items of the factors and the first factor in the scale was named as certain knowledge, the second factor was source of knowledge, the third factor was innate ability and the fourth factor was named as development of knowledge. After exploratory factor analysis, confirmatory factor analysis was conducted. In the context of confirmatory factor analysis, the four-factor structure of the scale was confirmed as a result of the value obtained for GFI, CFI, NFI, RFI, IFI and AGFI indices.

Cronbach Alpha reliability coefficient of the scale was found to be .846 for the "certain knowledge" sub-dimension, .812 for the "source of knowledge" sub-dimension, .610 for the "innate ability" sub-dimension, and .616 for the "development of the knowledge" sub-dimension (Griethuijsen et al., 2015; Taber, 2018).

In this study, which was conducted with the aim of developing an epistemological belief scale, the literature was firstly searched (Boz, Aydemir, & Aydemir. 2011; Conley, Pintrich, Vekiri, & Harrison 2004; Gök, 2014; Kızılgüneş, Tekkaya, & Sungur, 2009; Pamuk, 2014; Schraw, Bendixen, & Dunkle, 2002; Tucel, 2016). As a result of the literature review, the 64-item scale was presented to the expert's opinion to

check the content validity. Afterwards, exploratory factor analysis (EFA) was performed to check the construct validity of the scale with the data collected from the scale applied to 700 students. As a result of the EFA, it was seen that the scale items were gathered under four dimensions and 42.86% of the total variance was explained. It is seen that different limit values are adopted in the literature about the variance ratio explained in the scale development studies. According to Henson and Roberts (2006), this ratio should be at least 52%, while Kline (2011) stated that items in the scale should explain at least 40% of the total variance. Therefore, based on the result of Kline (2011), it was accepted that the value obtained in the study was sufficient to decide the factor structure of the scale. Confirmatory factor analysis (CFA) was performed to confirm the factor structure after the EFA. As a result of the DFA, model fit indexes ($\chi^2/sd = 2.41$, NFI = .93, GFI = .91, CFI = .96, RFI = .92, IFI = .96, AGFI = .90 and REMSEA = .047) are acceptable (Marcoulides, & Schumacher, 2001; Schumacher, & Lomax, 2004; Kline, 2005).

After determining the factor structure of the epistemological belief scale for elementary school students, analyzes were conducted to determine its reliability. Cronbach Alpha reliability coefficient of the scale was found to be .846 for the “certain knowledge” sub-dimension, .812 for the “source of knowledge” sub-dimension, .610 for the “innate ability” sub-dimension, and .616 for the “development of the knowledge” sub-dimension (Griethuijsen et al., 2015; Taber, 2018). Cronbach's alpha internal consistency coefficient was calculated as .744 for the whole scale. Therefore, it can be said that the scale has internal consistency reliability (Griethuijsen et al., 2015; Taber, 2018).

The epistemological belief scale prepared in the study can be used to measure the epistemological beliefs of elementary school students. However, in this study, the analysis of the epistemological belief scale was conducted based on the data collected from students with similar qualifications in Kocasinan district of Kayseri. This can be said to be among the limitations of the study. Therefore, it may be suggested to repeat the data to be collected from students from different geographical regions and different socioeconomic levels.

Özümseme Kapasitesi Ölçeğinin Geliştirilmesi¹

Sibel DEMİRER² ve Şenay SEZGİN-NARTGÜN³

Öz

Özümseme kapasitesi eğitim örgütlerinde yeni bilgilerin değerini tanımaya, anlamaya ve örgütsel amaçlara uygulamaya ilişkin önemli bir özelliktir. Bu araştırmanın amacı, okul yöneticilerinin özümseme kapasitesi düzeylerini belirlemeye yönelik özümseme kapasitesi ölçeği geliştirilmesidir. Ölçeğin geçerliği için açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizinden (DFA) yararlanılmıştır. Ölçeğin açımlayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve nihai uygulaması için veriler üç farklı çalışma grubundan sağlanmıştır. Analizler sonucunda 19 maddeden ve edinim, benimseme, dönüştürme ve faydalanma şeklinde dört boyuttan oluşan Özümseme Kapasitesi Ölçeği geliştirilmiştir. Geliştirilen Özümseme Kapasitesi Ölçeği Bolu ilinde görev yapan 249 ilkokul, ortaokul ve lise okul yöneticisine uygulanmıştır. Ölçeğin güvenilirliği için Cronbach's Alpha katsayısından yararlanılmış ve çalışmanın Cronbach Alpha değerleri edinim boyutunda ,90; benimseme boyutunda ,91; dönüştürme boyutunda ,93; faydalanma boyutunda ,93 ve toplam özümseme kapasitesi ölçeğinde ,96 olarak hesaplanmıştır. Okul yöneticilerinin özümseme kapasitesi düzeylerine ilişkin elde edilen verilerle araştırmanın betimsel analizi yapılmış ve okul yöneticilerinin görüşlerinin benimseme, dönüştürme ve faydalanma boyutları için 'kesinlikle katılıyorum' düzeyinde olduğu görülmüştür. Okul yöneticilerinin edinim boyutuna ilişkin görüşlerinin ve özümseme kapasitesi düzeylerinin "katılıyorum" düzeyinde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özümseme Kapasitesi, Okul Yöneticileri, Ölçek Geliştirme

Development of the Absorption Capacity Scale

Abstract

Absorptive capacity is an important feature in recognizing the value of new knowledge, understanding it and applying it to organizational goals in educational organizations. The aim of this research is to develop an absorption capacity scale to determine the absorption capacity levels of school administrators. For the validity of the scale, exploratory factor analysis (EFA) and confirmatory factor analysis (CFA) were used. Data were obtained from three different study groups for exploratory factor analysis, confirmatory factor analysis and final application. As a result of the analysis, the Absorptive Capacity Scale, which consists of 19 items and four dimensions of acquisition, assimilation, transformation and exploitation, was developed. The Absorptive Capacity Scale was applied to 249 school administrators working in primary, secondary and high school in Bolu. Cronbach's Alpha coefficient was used for reliability, and the Cronbach Alpha values of this study were 0,90 for acquisition, 0,91 for assimilation, 0,93 for transformation, 0,93 exploitation dimensions and 0,96 for total absorptive capacity. The descriptive analysis of the research was carried out with the data obtained regarding the levels of school administrators' absorption capacity. It was found that the school administrators' views on levels of dimensions of assimilation, transformation and exploitation are at 'strongly agree' level. The school administrators' views on levels of absorptive capacity, and the dimension of acquisition are at 'agree' level.

Key Words: Absorptive capacity, School administrators, Scale development

Atf İçin / Please Cite As:

Demirer, S. ve Sezgin-Nartgün, Ş. (2020). Özümseme kapasitesi ölçeğinin geliştirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2186-2204.

Geliş Tarihi / Received Date: 19.01.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.05.2020

¹ Sibel DEMİRER'in Okul Yöneticilerinin Sosyal Takas, Özümseme Kapasitesi Düzeyleri ve Psikolojik Sözleşme Algıları Arasındaki İlişki adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. - Milli Eğitim Bakanlığı, 223444.sibel@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3904-2748

³ Prof. Dr. - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, szbn@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-5405-1655

Giriş

İhtiyaç duyulan yeni bilgilerin üretilmesi ile yaşanan hızlı değişim sürecinde üretilen bilgilerin özümsemesi ve değişimlerin sürekliliğinin sağlanması için eğitim örgütlerinden ve okul yöneticilerinden beklentileri farklılaştırmaktadır. Okullarda yeni bilginin özümsemesinde en önemli kaynak olan okul yöneticileri için özümseme kapasitesi kavramının önemi ortaya çıkmaktadır. Özümseme kapasitesi ön bilginin yeni bilgilerin değerini tanımak, anlamak ve örgütsel amaçlara uygulamak için örgüte kazandırdığı yetenekler bütünü olarak görülmektedir (Cohen ve Levinthal, 1990). Lane ve Lubatkin (1998) özümseme kapasitesini yeni dış bilginin tanımlanması ve değerlendirilmesi kavramlarına vurgu yaparak göreceli özümseme kapasite olarak tanımlamıştır. Başka bir ifadeyle özümseme kapasitesi örgütlerin değer yaratmalarına ve dış bilginin yönetimi yoluyla rekabet avantajı elde etmelerine ve sürdürmelerine olanak tanıyan dinamik kapasite olarak da tanımlanabilmektedir (Camisón ve Forés, 2010). Özümseme kapasitesinde dış çevreden alınan bilgiler inovasyon süreci için örgütler arasında önemli ve yaygın olmakla birlikte dış kazanımları yönetme işindeki en kapsamlı unsurlar iç kabiliyet ve dış işbirliğinin birbirinin tamamlayıcısı olmasıdır (Vinding, 2006). Bu durumda örgütün özümseme kapasitesi için gerekli olan bilgilerin örgüt tarafından elde edilmesi ve asimile edilmesinin yanı sıra dış bilgi kaynakları ile işbirliğinin sağlayacağı katkılarla bilgilerin çeşitlendirilmesi inovasyon süreci için kritik öneme sahip olmaktadır (Cohen ve Levinthal, 1990). Özümseme kapasitesinin gelişimi örgütün faydalanmak istediği yeni bilgi alanı, mevcut bilgi tabanı ile yakından ilişkili olduğu durumlarda daha sık görülmektedir (Cohen ve Levinthal, 1990; Liao, Fei ve Chen, 2007; Liao, Welsch ve Stoica, 2003). Dışsal bilgiyi değerlendirme ve kullanma yeteneğinin büyük ölçüde önceden sahip olunan bağlamsal bilginin bir işlevi olduğu söylenebilmektedir. Bu ön bilgi, temel becerileri veya hatta paylaşılan bir dili ve hatta belirli bir alanda en yeni bilimsel veya teknolojik gelişmeleri de içerebilmektedir (Cohen ve Levinthal, 1990).

Örgütün özümseme kapasitesi ve öğrenme davranışını etkileyen bilgi tabanı ve yeni bilgi alanları bulunduğu çevreye bağlı olmakla birlikte çevreyi bilgi kaynağı olarak kullanma özelliğini örgütün yönetim anlayışı belirlemektedir. Örgütsel öğrenme ile yönetsel bilişsel alan arasındaki bağlantılarından biri olan örgütün karar alıcıları arasında paylaşılan yönetim mantığı, örgütün özümseme kapasitesini etkileyen davranışlar arasında görülmektedir (Dijksterhuis, Van den Bosch ve Volberda, 1999; Van den Bosch, Van Wijk ve Volberda, 2003). Bilgi edinme için seçilen yöneticilerin yürüttükleri iç politikalar ve bilgi aktarım programları örgütlerin özümseme kapasitelerini geliştirmede kritik rol oynamaktadır (Lenox ve King, 2004).

Özümseme kapasitesi kavramı, farklı analiz birimlerine ve endüstriyel örgütlere, örgütsel öğrenme, stratejik yönetim ve inovasyon yönetimi gibi çeşitli araştırma alanlarına uygulama yapmak için yeterli esnekliği göstermektedir (Camisón ve Forés, 2010; Zahra ve George, 2002). Özümseme kapasitesi ile performans (George, Zahra, Wheatley ve Khan, 2001), ortak hareket etme davranışı (Cockburn ve Henderson, 1998), yeni ürün geliştirme (Stock, Greis ve Fischer, 2001), inovasyon (Arbussa ve Coenders 2007; Kinoshita, 2000), sosyal entegrasyon (Björkman, Stahl ve Vaara, 2007), kapasite gelişimi (Lane ve Lubatkin, 1998), performans ve inovasyon (Flatten, Engelen, Zahra ve Brettel, 2011; Lichtenthaler, 2016), yeni bilginin değerinin fark edilmesi (Todorova ve Durisin, 2007), özümseme kapasitesinin rekabet avantajı sağlayan inovatif çıktıları (Zahra ve George, 2002); teknoloji kaynakları ve edinilen teknolojiyi özümseme yeteneği (Cassiman ve Veugelers, 2000) arasında ilişki olduğu vurgulanmaktadır.

Yeni bilgiyi özümseme bir örgütün daha yenilikçi ve esnek olmasına ve yeni bilgiden fayda sağlamada daha yüksek performans düzeylerine ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca yeni bilgiyi özümsemek için daha yüksek becerilere sahip olan örgütlerin, düşük yetenekli örgütlere göre rekabet avantajı sağlayacağı ileri sürülmektedir. Bir bütün olarak ele alındığında bir örgütün teknik bilgisi dört kaynaktan temin edilebilir (Miles, 2012): (1) Örgütün yürüttüğü kendi araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri, (2) Örgütün mevcut üretim faaliyetlerinden elde edilen yeni bilgiler, (3) Örgütün diğer örgütlerden veya kaynaklardan ödünç aldığı yeni bilgiler, (4) Örgütün yeni donanım ve teçhizatı satın alması, bilgili kişileri işe alması ya da yeni bir yöntemle ilgili bireyleri eğitmek için danışmanlık hizmeti satın alması suretiyle elde edilen yeni bilgilerdir.

Örgütte var olan ön bilginin yeni bağlamsal bilginin öğrenilmesini kolaylaştırdığı görüşü, söz konusu bilginin bir dizi öğrenme becerisi geliştirebileceği şeklinde ifade edilebilmektedir. Benzer yöntemlerle oluşturulan ve paylaşılan yapılar arasında öğrenme becerilerinin aktarımı olabildiği (Cohen ve Levinthal, 1990) gibi öğrenme becerilerinin öğrenilmesi ve kullanılması özümseme kapasitesinin niteliğini de etkilemektedir. Yüksek bir özümseme kapasitesi, örgütün içindeki çatışmaların üstesinden gelme düzeyinin ve örgütün performansının amaca uygunluğunun daha güçlü olduğunu göstermektedir (Rothaermel ve Alexandre, 2009). Ön bilgi sahibi olmanın örgütlere iki şekilde faydası bulunmaktadır (Miles, 2012): İlk

olarak önceden yeni bilgi için özümseme kapasitesinin oluşturulması, sonraki dönemde yeni bilginin özümsemesine yardımcı olmaktır. İkincisi yeni bilginin başarılı bir şekilde kullanılması örgütün sürekli bir biçimde yeni bilgiyi özümsemeye devam etme konusunda motive olmasını ve kendini geliştirmesini sağlayabilmektedir. Özümseme kapasitesi örgütün rekabet avantajının doğasını ve sürdürülebilirliğini etkileyen dinamik bir yetenek olarak görülmektedir. Örgütün özümseme kapasitesinde farklı bileşenlerinin rolleri ile bunların örgütün stratejik tercihleri üzerindeki etkileri, örgütsel değişimi belirleyen dinamik yeteneklerin gelişimini etkilemektedir (Zahra ve George, 2002).

Bilginin değişim hızına bağlı olarak bilginin özümsemesi ile bireylerin ve örgütlerin özümseme yeteneklerini geliştirmesinin önemi vurgulanmaktadır. Özümseme kapasitesini etkileyen ana öncüller hem temel beceriler ve öğrenme deneyimi gibi bağlamsal bilgiler hem de iletişimin yapısı ve bilginin dağıtımı gibi örgütsel faktörler olup çok düzeyli ve disiplinler arası bir yapıdadır (Van den Bosch vd., 2003). Bu temelde özümseme kapasitesi gelişiminin örgütlerin rekabet ortamlarında başarılı olmasını ve yeni beceriler geliştirmesini sağlayacağı ifade edilmektedir. Aynı zamanda becerilerin çoğalması rekabet ve inovasyon dinamikleri etrafında gelişirken bilgiden faydalanma ve keşif uygulamalarına yenilikler getirmektedirler. Yeni yetenekler arayışı sürecinde yeni çalışma modelleri ve örgütsel biçimler eşzamanlı olarak ortaya çıkmaktadır (Huygens, Baden-Fuller, Van den Bosch ve Volberda, 2001).

Hızla değişen ortamlar, teknolojiler ve rekabet kuralları örgütlerin bilgi yaratma konusunda yeterliliğe ulaşmada karşılaştıkları sorunları artırmaktadır (Camisón ve Forés, 2010). Bu durumun oluşumunda yaşanan bilgi çeşitliliğinin önemli rolü bulunmaktadır. Potansiyel olarak yararlı bilginin ortaya çıkabileceği bilgi alanlarında belirsizliklerin olduğu bu tür ortamda örgütlerde farklı arka planın olması öğrenme için daha sağlam bir temel sağlamaktadır. Çünkü böylece gelen bilginin zaten bilinenle ilgili olma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bilgi çeşitliliği, bireyin yeni ilişki ve bağlantılar kurmasını sağlamaktadır (Cohen ve Levinthal, 1990). Başka bir ifadeyle bireyin sahip olduğu ön bilgi miktarının fazla olması ve çeşitlilik göstermesi bu bilgilere ihtiyaç duyan diğer örgüt ve bireylerle yeni ilişkiler kurmasını sağlamaktadır. Benzer şekilde örgütlerde birimler öğrenme sürecinde birbirleriyle bağlantı kurarak diğer birimler tarafından geliştirilen yeni bilgilerden faydalanabilmektedir (Tsai, 2001). Bunun için dışsal yeni bilgi kaynakları ile bağ kurma aşamasında birimlerin arasında da yeni dışsal bilgiyi edinmek, dönüştürmek ve bilgiden faydalanmak için sıkı bağların olması gerekmektedir (Jansen, Van Den Bosch ve Volberda, 2005; Tsai, 2006).

Özümseme kapasitesi bilgiyi edinim, benimseme, dönüştürme ve faydalanma süreçlerini içeren örgütün dinamik bir yeteneği olarak kavramlaştırılmıştır (Zahra ve George, 2002). İlk iki boyut potansiyel özümseme kapasitesini diğer iki boyut gerçekteşen özümseme kapasitesini oluşturmaktadır. Cohen ve Levinthal (1990) özümseme kapasitesini edinim, benimseme ve faydalanma olarak üç boyutta incelerken Flatten, Greve ve Brettel (2011) ile Zahra ve George (2002) özümseme kapasitesini örgüt performansına ve bireylere olan etkilerine göre dört boyutta incelemişlerdir: (i) edinim; (ii) benimseme; (iii) dönüşüm ve (iv) faydalanma. Bu boyutlar şu şekilde açıklanabilir:

Edinim: Örgütün işlevi açısından kritik olan dış bilginin tanımlanması ve elde edilme kapasitesini ifade etmektedir. Bilgi edinme rutinlerinde harcanan çabaya göre özümseme kapasitesini etkileyen üç öznitelik; yoğunluk, hız, yönlendirmedir. Bilginin edinim yönü örgütün dış bilgi toplama yollarını etkilemektedir (Zahra ve George, 2002). Başka bir ifadeyle örgütü çevreleyen toplam bilgi miktarı içerisinde örgütün bağlamsal dış bilgileri tanımlama yeteneğini ifade etmektedir. Örgüt bilgi kaynaklarının nerede olduğunu bilmektedir (Fosfuri ve Tribó, 2008). Bilgiyi anlama yeteneği olarak tanımlanan (Lane, Koka ve Pathak, 2006) bu boyut bir örgütün faaliyetleriyle bağlantılı yeni dış bilgilerin tanımlanması ve edinilmesi ile ilgilidir. Ön yatırım ve önceki bilgiler bu adımı olumlu yönde etkilemektedir (Cohen ve Levinthal, 1990; Flatten vd., 2011; Zahra ve George, 2002).

Benimseme: Benimseme boyutu örgütteki rutinleri ve dış kaynaklardan elde edilen bilgileri analiz etmeyi, işlemeyi, yorumlamayı ve anlamayı sağlayan süreçleri ifade etmektedir (Fosfuri ve Tribó, 2008). Başka bir ifadeyle bir örgütün mevcut bilişsel yapıları yorumlayabileceği ve kavrayabileceği süreci içermektedir (Todorova ve Durisin, 2007; Zahra ve George, 2002). Diğer taraftan Cohen ve Levinthal'a (1990) göre benimseme boyutu edinilen bilginin örgüte dâhil edilmesini, dönüştürülmesini ve yorumlanmasını temsil etmektedir.

Dönüştürme: Örgütte yeni edinilen ve asimile edilen dış bilginin mevcut bilgiyle birleştirilmesi yollarının oluşturulması ve geliştirilmesi kapasitesidir. Bu durum yeni bilginin eklenmesi veya çıkarılması, aynı bilginin farklı şekillerde yorumlanması ile gerçekteşirilmektedir. Örgütün kendisine uygun olmadığını düşündüğü bilgiyi dönüştürme kapasitesi, bilgiyi geliştireceği yeni bir şema ile birleştirmesi yeteneğidir. Mevcut bilgi ve yeni bilginin birleştirilmesi aşamasında örgüt bilgi dönüşümünü ve içselleştirilmesini

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada eğitim örgütleri bağlamında geliştirilen Özümseme Kapasitesi Ölçeği'nin geçerlik-güvenirlilik çalışmaları yapılması amaçlanmıştır. Böylece araştırmada eğitim örgütleri için bilginin özümsemasının önemine bağlı olarak okul yöneticilerinin özümseme kapasitesi düzeylerinin belirlenmesine yönelik bulguların elde edilmesi de istenmektedir.

Yöntem

Araştırmanın Çalışma Grupları

Bu araştırma, 2018-2019 eğitim ve öğretim yılında Türkiye'nin farklı illerinde ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan okul yönetici ile yapılmıştır. Ölçeğin açımlayıcı faktör analizi (AFA) birinci çalışma grubu ile doğrulamalı faktör analizi (DFA) ikinci çalışma grubu ile nihai şeklini alan ölçeğin betimsel istatistikleri üçüncü çalışma grubu ile yürütülmüştür.

Araştırmanın birinci çalışma grubu. Ölçeğin açımlayıcı faktör analizinde kullanılmak üzere veriler 2018-2019 eğitim-öğretim yılı Ocak ayında Sakarya ve Ankara illerinde ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan okul yöneticilerinden toplanmıştır. Gönüllülük esasıyla geri dönüş sağlanan 259 ölçek arasından istatistiksel olarak kullanılmayacak durumda olan ölçekler çıkarılarak 256 ölçek ile AFA uygulaması yapılmıştır.

Araştırmanın ikinci çalışma grubu. Ölçeğin doğrulamalı faktör analizi 2018-2019 eğitim-öğretim yılı Şubat ayında İzmir, Bursa ve Düzce'de ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan okul yöneticilerden gönüllülük esasıyla geri dönüş sağlanan 252 ölçeğin tamamı ile yapılmıştır.

Araştırmanın üçüncü çalışma grubu. AFA ve DFA uygulamaları ile nihai şeklini alan Özümseme Kapasitesi Ölçeği'nin betimsel analizi 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Nisan-Mayıs aylarında Bolu ilinde ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan okul yöneticilerinden elde edilen verilerle yapılmıştır. Geri dönüş sağlanan 249 ölçeğin tamamı istatistikî anlamda kullanılabilir durumda olduğundan analizlere dahil edilmiştir. Geri dönüş oranının araştırma evreninin %73'ünü oluşturduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin 63'ü (%25,3) kadın, 186'sı (%74,7) erkek; 95'i (%38,2) okul müdürü ve 154'ü (%61,8) müdür yardımcısı; 56'sı (%22,5) "ilkokul"da, 75'i (%30,1) "ortaokul"da ve 118'i (%47,4) "lise"de görevli; 179'u lisans (%71,9), 70'i (%28,1) yüksek lisans mezunu; 36'sının (%14,5) "10 yıl ve daha az" kıdeme, 34'ünün (%13,6) "11-15 yıl" kıdeme, 110'unun (%44,2) "16-20 yıl" kıdeme, 47'sinin (%18,9) "21-25 yıl" kıdeme ve 22'sinin (%8,8) "26 yıl ve üzeri" kıdeme sahip olan okul yöneticilerinden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Okul yöneticilerinin özümseme kapasitesi algılarını ölçmek için yapılan alanyazın taraması sonucu özümseme kapasitesi ile ilgili en kapsamlı boyutlandırma çalışması olan Zahra ve George'un (2002) boyutlarına dayanarak Flatten, Engelen, Zahra ve Brettel (2011) tarafından geliştirilen özümseme kapasitesi ölçeğine ulaşılmıştır. Türkçe uyarlaması Yılmaz (2013) tarafından yapılan söz konusu ölçeğin daha çok işletmeler için kullanıma uygun olduğu görülmektedir. Ölçeğin amaca doğrudan hizmet etmemesi sebebi ile mevcut ölçekten yararlanılarak eğitim yönetiminde okul yöneticilerinin özümseme kapasitesi algılarını ölçmek için ölçek geliştirilmesi gereği duyulmuştur. İlgili literatür incelendiğinde özümseme kapasitesinin edinim (acquisition), benimseme (assimilation), dönüştürme (transformation) ve faydalanma (exploitation) boyutlarından oluştuğu görülmektedir (Flatten vd., 2011; Fosfuri ve Tribó, 2008; Zahra ve George, 2002). 5'li Likert tipinde ölçeğin puan sınırları Kesinlikle katılmıyorum (1/1,00-1,79), Katılmıyorum (2/1,80-2,59), Kararsızım (3/2,60-3,39), Katılıyorum (4/3,40-4,19), Kesinlikle katılıyorum (5/4,20 - 5,00)" şeklinindedir.

Verilerin Analizi

Araştırmada geliştirilen özümseme kapasitesi ölçeğinin istatistiksel anlamda geçerliği için açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulamalı faktör analizinden (DFA), dört boyuttan oluşan ölçeğin güvenirliliği için Cronbach's Alpha katsayısından yararlanılmıştır. Toplanan veriler SPSS programına işlenerek kişisel bilgiler için frekans (f) ve yüzde (%) değerleri bulunmuştur. Açımlayıcı faktör analizi için SPSS for Windows 17.0, doğrulamalı faktör analizi (DFA) için ise Lisrel 8.71 programları kullanılmıştır. Betimsel analiz SPSS for Windows 17.0 programı ile yapılmış ve okul yöneticilerinin özümseme kapasitesi düzeylerine yönelik görüşlerinin belirlenmesinde ölçekten ve alt boyutlarından alınan aritmetik ortalama ile standart sapma değerleri incelenmiştir. Araştırmada anlamlılık düzeyi olarak ,05 alınmıştır.

Özümseme kapasitesi ölçeğinin boyutlarının belirlenmesi. Flatten ve diğerleri (2011) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Yılmaz (2013) tarafından yapılan 13 maddeden oluşan özümseme

kapasitesi ölçeği edinim (madde 1-3), benimseme (madde 4-7), dönüştürme (madde 8-10) ve kullanma (madde 11-13) olmak üzere 4 faktörlü bir yapı göstermektedir. Özümseme kapasitesi ölçeğinin kullanımı için gerekli izin alınmıştır. Bu ölçekten faydalanılarak ve dört boyuta bağlı kalınarak ölçek geliştirme çalışması yapılmıştır. Exploitation boyutu çeşitli çalışmalarda (Seçkin, 2015; Kale, Başar ve Aknar, 2017; Koç, 2008; Yılmaz, 2013) kullanma olarak ifade edilmekle birlikte mevcut çalışmada faydalanma (Çetin ve Fidan, 2017; Fidan, 2017; Sakarya, 2012) ifadesinin kullanılması uygun bulunmuştur.

Özümseme kapasitesi ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. Geçerlik, bir ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı özelliği, başka herhangi bir özellik ile karıştırmadan, doğru ölçebilme derecesidir ve kullanım amacına, uygulandığı gruba ve uygulama biçimine göre değişebilir. Güvenirlik ise aracın, ölçmek istediği değişkeni ne tutarlılıkla ölçtüğünün ya da ölçme sonuçlarının hatalardan arınmış olmasının derecesidir (Karakoç ve Dönmez, 2014). Geçerlik çalışmasında faktör analizi, birbiriyle ilişkili p tane değişkeni bir araya getirerek az sayıda ilişkisiz ve kavramsal olarak anlamlı yeni değişkenler (faktörler, boyutlar) bulmayı, keşfetmeyi amaçlayan çok değişkenli bir istatistiktir. Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri elde edilen ölçme aracına sırasıyla uygulanmıştır.

Bulgular

İlgili literatürün taranması ve madde havuzunun oluşturulması. Yurt içi ve yurt dışında yapılan çalışmalar incelenerek okul yöneticilerinin özümseme kapasitesi düzeylerini ölçmek için aday maddeler belirlenmiştir. Flatten ve diğerleri (2011) tarafından geliştirilen ölçeğin bazı maddeleri değiştirilerek ve yeni maddeler eklemek suretiyle ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Yeni maddeler eklenen 20 maddelik ölçek için Eğitim Yönetimi ile Ölçme ve Değerlendirme uzmanlarının her bir madde için “madde gereklidir”, “madde kullanılabilir ancak gereksizdir” ve “madde gereksizdir” seçeneklerinden birini seçmelerini sağlayacak şekilde form düzenlenmiştir. Uzman görüşüne sunulan maddeler değerlendirilerek, getirilen önerilere bağlı olarak bazı maddeler tekrar ifade edilmiş ve uzman görüşüne tekrar sunulularak aday maddelerin KGO değerleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Özümseme Kapasitesi Ölçeği Aday Maddeleri Kapsam Geçerlilik Oranları

ÖZÜMSEME KAPASİTESİ ÖLÇEĞİ		Gerekti	Kullanılabilir ancak gereksiz	Gereksiz	KGO
1	Okulumuzda öğretmenliğe ilişkin yeni mesleki bilgileri edinmek düzenli olarak yapılan bir işidir.	10			1,00
2	Okulumuzda düzenli olarak mesleki bilgi kaynaklarına (mevzuat, resmi yazılar, kitap, e posta, film v.b.) yönelik araştırmalar yapılır.	10			1,00
3	Öğretmenlerimiz mesleklerine ilişkin mesleki bilgi kaynaklarını kullanmaları konusunda teşvik edilir.	10			1,00
4	Öğretmenlerimizin alanları ile ilgili yeni bilgileri takip etmeleri beklenir.	10			1,00
5	Öğretmenlerimizin alanları dışındaki bilgileri (kültürel etkinlikler, sportif, sanatsal, bilimsel veya teknolojik faaliyetler...) takip etmeleri beklenir.	10			1,00
6	Okulumuzda yeni fikir ve düşünceler zümreler arasında paylaşılır.	10			1,00
7	Sorunların çözümünde öğretmenler arası yardımlaşmaya önem verilir.	10			1,00
8	Önemli bir bilgi geldiğinde bu bilgi anında öğretmenlere ve çalışanlara aktarılır.	10			1,00
9	Önemli bilgiler öğretmenlerle birlikte değerlendirilir.	10			1,00
10	Okula ilişkin konuların görüşülmesine yönelik düzenli olarak toplantılar organize edilir.	10			1,00
11	Okulumuzda edinilen yeni bilgiler var olan bilgilerle birleştirilir.	10			1,00
12	Okulumuzda yeni bilgiler farklı açılardan değerlendirilerek gerekli durumlarda kullanılır.	10			1,00
13	Okul içindeki bilgiler paylaşılarak okul için değerli bilgilere dönüştürülür.	9	1		0,80
14	Okul dışındaki bilgiler var olan bilgilerle birleştirilerek okul için değerli bilgilere dönüştürülür.	9	1		0,80
15	Okulumuzda yeni öğrenilen bilgiler eğitim faaliyetlerinin yürütülmesinde kullanılır.	10			1,00
16	Okulumuzda yeni eğitim yöntemlerinin geliştirilmesi desteklenir.	10			1,00
17	Okulumuzda yeni eğitim-öğretim tekniklerinin kullanılması teşvik edilir.	10			1,00
18	Okulumuzda teknoloji düzenli olarak gözden geçirilir.	10			1,00
19	Okulumuzda teknoloji yeni gelişmelere göre uyarlanır.	10			1,00
20	Okulumuzda yeni teknolojik gelişmeler kullanılarak daha verimli çalışılır.	10			1,00

Lawshe (1975) tarafından verilen KGO hesaplama yöntemi ile çalışmadaki uzman görüşü sayısına göre KGO değerinin ,62 ve üzerinde olması gerekmektedir. Uzman görüşüne sunulan 20 maddenin KGO oranlarının gerekli değer olan ,62 ve üzerinde olduğu ve böylece gerekli değeri karşıladığı görülmüştür.

Uzman görüşleri doğrultusunda ‘‘Düzenlenen toplantılarda öğretmenlerin fikirlerini ifade etmelerine fırsat verilir.’’ ve ‘‘Okulumuzda yeni öğrenilen bilgiler okul gelişimi için kullanılır.’’ maddelerinin özümleme kapasitesi leğine eklenmesine karar verilmiştir. Eklenen maddelerle birlikte orijinal maddeler (Flatten vd., 2011; Yılmaz, 2013) ve orijinal maddelerin düzenlenmesi ile elde edilen aday maddeler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. zmleme Kapasitesi leği Aday Maddeleri

	Orijinal maddenin düzenlenmesi ile elde edilen yeni maddeler	Orijinal Maddeler
1	Okulumuzda ğretmenliğe ilişkin yeni mesleki bilgileri edinmek düzenli olarak yapılan bir iştir.	Sektörümüze ilişkin bilgi toplamak, işletmemizde düzenli olarak yapılan iştir.
2	Okulumuzda düzenli olarak mesleki bilgi kaynaklarına (mevzuat, resmi yazılar, kitap, e posta, film v.b.) yönelik araştırmalar yapılır.	Çalışanlarımız sektörümüze ilişkin bilgi kaynaklarını kullanmaları konusunda teşvik edilir.
3	öğretmenlerimiz mesleklerine ilişkin mesleki bilgi kaynaklarını kullanmaları konusunda teşvik edilir.	
4	öğretmenlerimizin alanları ile ilgili yeni bilgileri takip etmeleri beklenir.	
5	öğretmenlerimizin alanları dışındaki bilgileri (kültürel, sportif, sanatsal, bilimsel veya teknolojik faaliyetler...) takip etmeleri beklenir.	Çalışanlarımızdan faaliyette bulunduğumuz sektör dışındaki bilgileri de takip etmeleri beklenir.
6	Okulumuzda yeni fikir ve düşünceler zümreler arasında paylaşılır.	İşletmemizde yeni fikir ve düşünceler bölümler arasında paylaşılır.
7	Sorunların üzümünde öğretmenler arası yardımlaşmaya önem verilir.	Sorunların üzümünde bölümler arası yardımlaşmaya önem verilir.
8	önemli bir bilgi geldiğinde bu bilgi anında öğretmenlere ve çalışanlara aktarılır.	İşletmemizde bir birim önemli bir bilgiye ulaştığında bu bilgi anında diğer bölümlere aktarılır.
9	önemli bilgiler öğretmenlerle birlikte değerlendirilir.	
10	Okula ilişkin konuların görüşülmesine yönelik düzenli olarak toplantılar organize edilir.	Yeni gelişmelerin aktarılması, sorunların üzülmesi ve başarıların paylaşılması için düzenli olarak toplantılar organize edilir.
11	Düzenlenen toplantılarda öğretmenlerin fikirlerini ifade etmelerine fırsat verilir.	
12	Okulumuzda edinilen yeni bilgiler var olan bilgilerle birleştirilir.	
13	Okulumuzda yeni bilgiler farklı açılardan değerlendirilerek gerekli durumlarda kullanılır.	Çalışanlarımız yeni bilgileri zmser ve daha sonra gerekli durumlarda kullanır.
14	Okul içindeki bilgiler paylaşılarak okul için değerli bilgilere dönüştürülür.	Çalışanlarımız işletme içindeki ve dışındaki verileri (bilgileri) işletme için değerli bilgilere dönüştürebilir.
15	Okul dışındaki bilgiler var olan bilgilerle birleştirilerek okul için değerli bilgilere dönüştürülür.	
16	Okulumuzda yeni öğrenilen bilgiler eğitim faaliyetlerinin yürütülmesinde kullanılır.	Çalışanlarımız yeni öğrendikleri bilgileri işlerini yürütürken kullanabilir.
17	Okulumuzda yeni öğrenilen bilgiler okul gelişimi için kullanılır.	
18	Okulumuzda yeni eğitim yöntemlerinin geliştirilmesi desteklenir.	İşletmemizde yeni ürün modellerinin (prototiplerin) geliştirilmesi desteklenir.
19	Okulumuzda yeni eğitim-ğretim tekniklerinin kullanılması teşvik edilir.	
20	Okulumuzda teknoloji düzenli olarak gözden geerilir.	İşletmemizde teknoloji düzenli olarak gözden geerilir ve yeni gelişmelere göre uyarlanır.
21	Okulumuzda teknoloji yeni gelişmelere göre uyarlanır.	
22	Okulumuzda yeni teknolojik gelişmeler kullanılarak daha verimli çalışılır.	İşletmemizde yeni teknolojiler kullanılarak daha verimli çalışılır.

Tablo 2’de yer alan 22 maddelik 5’li likert tipi ölçek için açımlayıcı faktör analizi (AFA) uygulaması yapılmıştır. Ölçek geliştirme çalışması yapılan zmleme Kapasitesi leği’nin açımlayıcı faktör analizi (AFA) 256 lek, doğrulayıcı faktör analizi 252 ölçek ile yapılmıştır. Faktör analizinin yapılabilmesi için örneklem büyüklüğünün, ilişkilerin güvenilir bir Şekilde kestirilebilmesini sağlayacak büyüklükte olması önemlidir (Büyüköztürk, 2002). Katılımcı sayısına göre örneklem büyüklüğü belirlenmesini öneren Comrey ve Lee (1992) alışma grubunun büyüklük ölçütünü; ‘‘50’’ çok kötü, ‘‘100’’ kötü, ‘‘200’’ orta, ‘‘300’’ iyi, ‘‘500’’ çok iyi ve ‘‘1000 ve fazlası’’ mükemmel olarak belirtmiştir. Örneklem büyüklüğü madde sayısı veya faktör sayısı gibi bağlı ölçütlere dayalı tahmin edilmektedir (okluk, Őekerciđlu ve Büyüköztürk, 2010). Kline (2011) rneklem büyüklüğü için dikkate alınacak katılımcı-değişken (madde) oranının ise 10:1 olmasını önermekle birlikte, bu oranın 2:1 e indirilebileceğini belirtmektedir. Tavşancalı (2005) ise alınacak örneklem büyüklüğünün değişken sayısının en az 5 katı, hatta 10 katı civarında olması gerektiği ifade etmektedir. Sonuç olarak 100 ile 200 arasındaki örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu belirtilmekle birlikte genel bir kural olarak örneklem büyüklüğünün en az gözlenen değişken sayısının beş katı olması gerektiği de ifade edilmektedir (Büyüköztürk, 2002). Bu durumda 22 maddelik taslak özümleme kapasitesi

ölçeğinin açımlayıcı faktör analizinin 256 katılımcı ve 19 maddelik ölçeğin doğrulayıcı faktör analizinin 252 katılımcı ile yapılmış olması örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu göstermektedir.

Faktör analizi uygulaması için örneklem uygunluğuna yönelik Kaiser-Meyer-Olkin Katsayısı ve Bartlett Küresellik Testi kullanılmıştır. Verilerin faktör analizine uygun olup olmadığı ve çok değişkenli normallik varsayımının testi için Kaiser-Meyer Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi uygulanmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) indeks aralığı; örneklem büyüklüğü için KMO değeri 0,50'den küçük olması durumunda faktör analizine devam edilemeyeceğini, 0,50-0,60 arasında kötü, 0,60-0,70 arasında zayıf, 0,70-0,80 arasında orta, 0,80-0,90 arasında iyi, 0,90 üzerinde olan değerlerin ise mükemmel olduğunu belirtmektedir (Şencan, 2005; Tavşan, 2005; Çokluk vd., 2010). Verilerin faktör analizine uygun olması için KMO'nun 0,60'dan yüksek olması beklenmektedir (Büyüköztürk, 2018). Okul yöneticilerinin özümseme kapasitesi ölçeğinin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi değerleri Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Özümseme Kapasitesi Ölçeğinin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi Değerleri

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)		,820
	χ^2	2677,493
Bartlett Küresellik Testi		
	df	171
	p	,000

Kaiser-Meyer-Olkin örneklem uygunluk katsayısı 0,82 ve Bartlett Küresellik Testi ($\chi^2=2677,493$; $p=0,00$) sonucunun ,01 düzeyinde anlamlı çıkması Tablo 3'te görüldüğü gibi verilerin faktör analizine uygun olduğunu ve verilerin çok değişkenli normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Geliştirilen ölçeğin yapı geçerliğini sağlanması amacıyla ile AFA ve DFA analizlerinden yararlanılmış ve varimax dik döndürme tekniği kullanılmıştır. Dik eksen döndürme için Varimax ve Quartimax teknikleri bulunmaktadır. Varimax döndürme yöntemi faktörlerin yorumlanmasında sağladığı kolaylık sebebiyle en yaygın kullanılan yöntemdir (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2007). Ayrıca uygulamada çok faktörlü yapının söz konusu olduğu durumlarda çoğunlukla dik döndürme için varimax'ın seçildiği görülmektedir (Büyüköztürk, 2002; Tabachnick ve Fidell, 2007). Dik eksen döndürme için Varimax ve Quartimax teknikleri bulunmaktadır. Varimax döndürme yöntemi faktörlerin yorumlanmasında sağladığı kolaylık sebebiyle en yaygın kullanılan yöntemdir (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2007). Ayrıca uygulamada çok faktörlü yapının söz konusu olduğu durumlarda çoğunlukla dik döndürme için varimax'ın seçildiği görülmektedir (Büyüköztürk, 2002; Tabachnick ve Fidell, 2007). Ölçeğin çok faktörlü yapıda olması düşüncesiyle varimax döndürme tekniği kullanılmıştır.

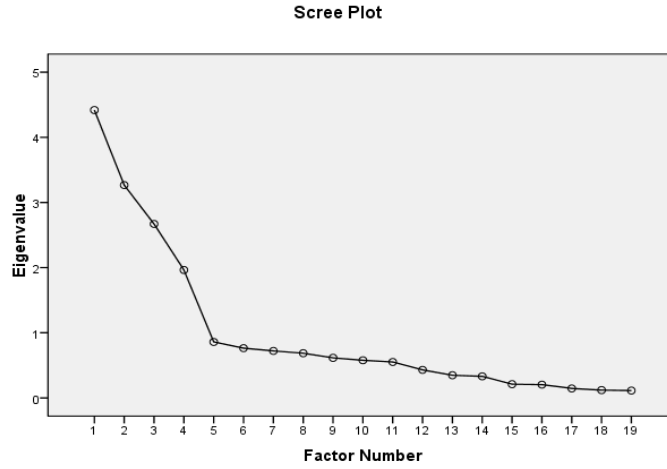
Tablo 4. Özümseme Kapasitesi Ölçeğinin Boyutlarının Özdeğerleri ve Açıkladıkları Varyans Yüzdeleri

Faktör	Başlangıç Özdeğerleri			Açıklanan Varyans		
	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %
1	4,176	21,978	21,978	3,589	18,889	18,889
2	2,578	13,569	35,548	3,068	16,150	35,039
3	2,505	13,183	48,731	2,182	11,486	46,525
4	1,462	7,696	56,427	1,881	9,902	56,427

Faktör analizinde başlangıçta, genel olarak öz değeri (eigen value) 1 ve daha büyük olan faktörler önemli faktörler olarak alınmaktadır. Bu sınır değerinin seçilmesindeki ölçüt, bir faktörün en azından varyansı 1,00 olan değişkenlerden biri ile eşdeğere sahip olmasının aranmasıdır (Büyüköztürk, 2002; Kline, 2011; Tabachnick ve Fidell, 2007). Özdeğer yükseldikçe, faktörün açıkladığı varyans da yükselir (Büyüköztürk, 2002; Tabachnick ve Fidell, 2007). Tablo 4'teki değerlere göre okul yöneticilerinin özümseme kapasitesi ölçeğinin özdeğeri 1'den büyük dört boyuttan oluştuğu görülmektedir.

Tek faktörlü ölçme araçlarında açıklanan varyansın %30 ve daha fazla olması yeterli olarak görülebilmektedir (Büyüköztürk, 2018). Sosyal bilimlerde açıklanan varyansın %40 ile %60 arasında olması yeterli kabul edilmektedir (Çokluk vd., 2010; Tavşancıl, 2005). Birinci boyutun (benimseme) toplam varyansın %18,889'unu, ikinci boyutun (dönüştürme) toplam varyansın %16,150'sini, üçüncü boyutun (benimseme) toplam varyansın %11,486'sını ve dördüncü boyutun (faydalanma) toplam varyansın % 9,902'sini açıkladığı tespit edilmiştir. Dört boyutun ölçekteki toplam varyansın % 56,427'sini açıklamakta olduğu görülmektedir. Bu bağlamda 4 faktörlü özümseme kapasitesi ölçeğinin açıkladığı toplam varyansın

(%56,427) yeterli kabul edildiği söylenbilir. Faktör analizine ait zdeğer çizgi grafiği Şekil 1’de görülmektedir. Şekil 1’deki zdeğer grafiği incelendiğinde ölçeğin dört boyutlu olduğu gözlenmektedir.

Şekil 1. zmleme Kapasitesi lçeği zdeğer Grafiği

Faktörlerin özdeğerlerine dayalı olarak oluşturulan çizgi grafiği (scree graph/plot) incelendiğinde grafikte dikey eksen öz değer miktarlarını, yatay eksen ise faktörleri göstermektedir. Grafik, faktörlerin öz değerleriyle eşleştirilmesi sonucunda bulunan noktaların birleştirilmesiyle elde edilmektedir. Grafikte yüksek ivmeli, hızlı düşüşlerin yaşandığı faktör, önemli faktör sayısını vermektedir. Yatay çizgiler faktörlerin getirdikleri ek varyansların katkılarının birbirine yakın olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2002). Dolayısıyla ölçeğin dört boyutlu olduğu görülmektedir. zmleme kapasitesi lçeğinin açımlayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. zmleme Kapasitesi lçeğinin Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

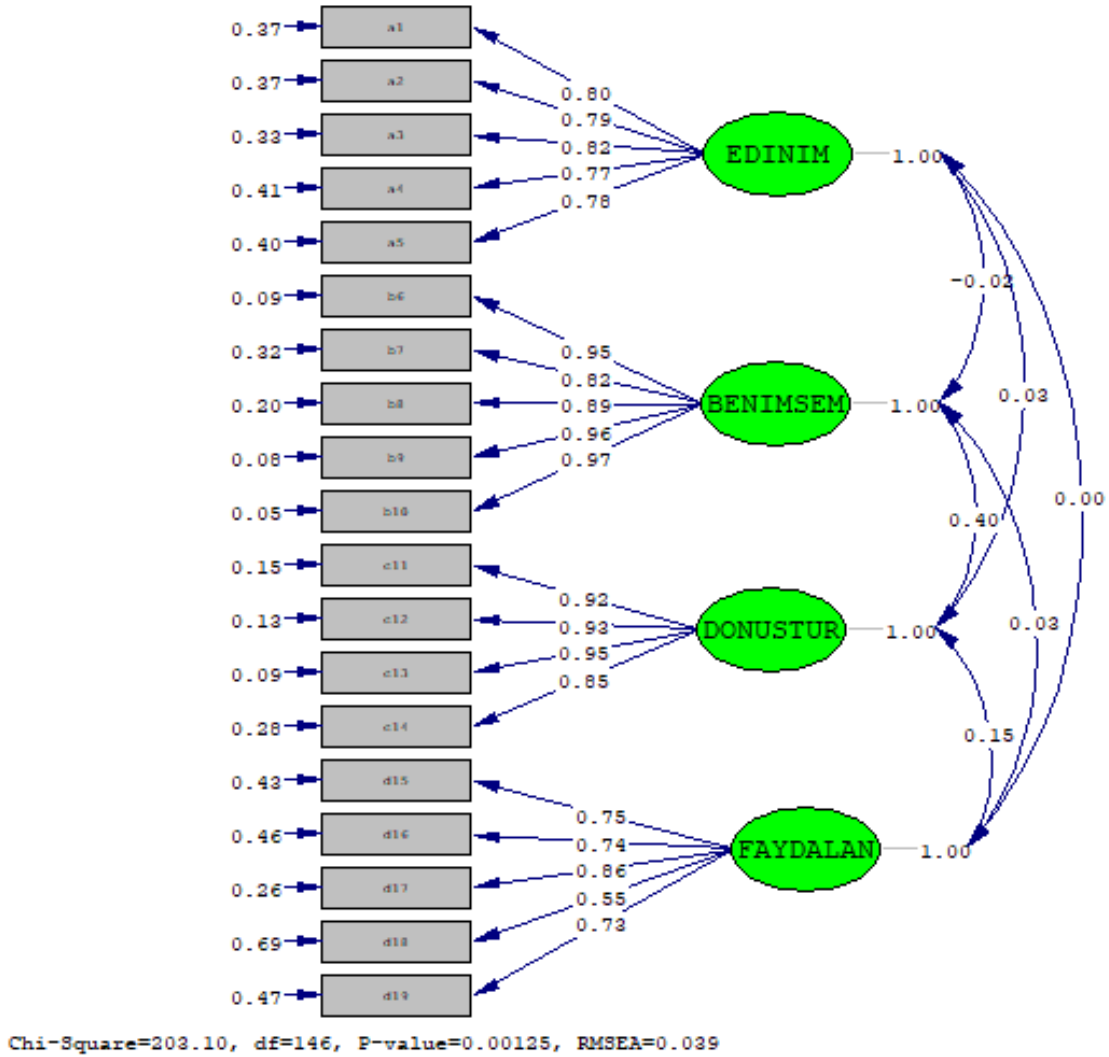
Madde No	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
10	,938			
9	,915			
6	,899			
8	,827			
7	,514			
14		,944		
13		,890		
12		,847		
15		,754		
3			,755	
1			,723	
2			,670	
5			,540	
4			,470	
19				,694
22				,607
16				,578
18				,571
21				,457

Faktör yük değeri, maddelerin faktörlerle olan ilişkisini açıklayan bir katsayıdır. Maddelerin yer aldıkları faktördeki yük değerlerinin yüksek olması beklenmektedir. Tabacnick ve Fidell’e (2007) göre yk değer minimum 0,32 olması gerekmektedir. Ayrıca iki faktöre yk değerı çıkan bir madde için iki faktör yük değerı arasındaki farkın minimum 0,1 olması gerekmektedir (Stevens, 1996). Tablo 4’te maddelerin faktörlere dağılımı incelendiğinde 19 maddenin faktör yük değerinin ,45’ten büyük olduğu görülmektedir. Buna göre ölçeğin 19 maddelik 4 faktör yapılı olduğu bulunmuştur.

Benimseme boyutunda olması dşnlen madde 11: “Düzenlenen toplantılarda öğretmenlerin fikirlerini ifade etmelerine fırsat verilir.”; faydalanma boyutunda yer alması dşnlen madde 20 “Okulumuzda teknoloji düzenli olarak gözden geçirilir.” ile dönüştürme boyutundaki madde 17 “Okulumuzda yeni öğrenilen bilgiler okul gelişimi için kullanılır.” maddeleri açımlayıcı faktör analizi

sonucu ,32 minimum değeri karşılamadığından ölçek taslağından çıkarılmıştır. Sırasıyla maddeler tek tek ve ikışer ikışer çıkarıldıktan sonra her durumda minimum değeri sağlamadığından üç maddenin de çıkarılmasına karar verilmiştir.

Doğrulayıcı faktör analizi. Özümseme Kapasitesi Ölçeği'ne ilişkin veriler daha sonra açıklayıcı faktör analizine tabi tutulmuş ve Tablo 5'te görüldüğü gibi üzere 19 maddelik dört faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Elde edilen bulgulardan ölçeğin dört faktörlü yapının doğrulanıp doğrulanmadığının analizi için veri grubuna doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve bulgular Şekil 2 ve Tablo 6'da paylaşılmıştır.

Şekil 2. Özümseme Kapasitesi Ölçeği Ölçme Modeli

Tablo 6. Özümseme Kapasitesi Ölçeği Doğrulatory Faktör Analizi Sonuçları

Faktör	Maddeler	t	λ	R ²			
Edinim	1	27,24	0,80	0,63			
	2	26,69	0,79	0,63			
	3	29,65	0,82	0,67			
	4	24,69	0,77	0,59			
	5	25,41	0,78	0,60			
Benimseme	6	103,31	0,95	0,91			
	7	33,03	0,82	0,68			
	8	51,73	0,89	0,80			
	9	114,26	0,96	0,92			
	10	148,11	0,97	0,95			
Dönüştürme	11	65,84	0,92	0,85			
	12	78,44	0,93	0,87			
	13	99,25	0,95	0,91			
	14	39,34	0,85	0,72			
Faydalanma	15	22,91	0,75	0,57			
	16	20,74	0,74	0,54			
	17	31,53	0,86	0,74			
	18	11,81	0,55	0,31			
	19	21,16	0,73	0,53			
Uyum Değeri							
χ^2	sd	p	RMSEA	SRMR	CFI	GFI	AGFI
203,10	146	0,001	0,039	0,069	1,00	0,99	0,99

Tablo 6'da görüldüğü gibi modeldeki faktör yükleri Özümseme Kapasitesi Ölçeği geneli için (λ) ,55 ile ,97 arasında değişmekte olup, bu faktör yüklerinin açıkladıkları varyanslar (R²) ,31 ile ,95 arasında değişmektedir. Özümseme Kapasitesi Ölçeği edinim boyutu için faktör yükleri (λ) ,77 ile ,82 arasında değişirken, bu faktör yüklerinin açıkladıkları varyanslar ,59 ile ,67 arasında; benimseme boyutu için faktör yükleri (λ) ,82 ile ,97 arasında değişirken faktör yüklerinin açıkladıkları varyanslar ,68 ile ,95 arasında; dönüştürme boyutu için faktör yükleri (λ) ,85 ile ,95 arasında değişirken bu faktör yüklerinin açıkladıkları varyanslar ,72 ile ,91 arasında ve faydalanma boyutu için faktör yükleri (λ) ,55 ile ,86 arasında değişirken faktör yüklerinin açıkladıkları varyanslar ,31 ile ,74 arasında değişmektedir.

Modellerin birbirleri ile ya da bir model yapısına uygunluğunu test eden çok sayıda uygunluk istatistiği bulunmaktadır (Özdamar, 2013). χ^2 /sd istatistiği için kabul edilebilir bir oran konusunda herhangi bir fikir birliği olmamasına rağmen, genel olarak 2,0'dan düşük olması gerektiği veya 5,0'a kadar kabul edilir olduğu ifade edilmektedir (Hooper, Coughlan ve Mullen, 2008; Tabachnick ve Fidell, 2007). 0 değerinin mükemmel uyumu gösterdiği Standartlaştırılmış Ortalama Hataların Karekökü (SRMR) ve Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (RMSEA) değerleri için ,05'in altındaki değerler iyi uyumu ve ,08'in altındaki değerler kabul edilebilir uyumu göstermektedir (Erkorkmaz, Etikan, Demir, Özdamar ve Sanisoğlu, 2013; Hu ve Bentler, 1999). CFI, 0'dan 1'e doğru yüksek değerlerle daha iyi uyumu belirten değerler almaktadır. Bu indeks için temel kural ,97'nin bağımsızlık modeline göre uygunluğun göstergesi olduğudur ve ,95'ten büyük değerler ise kabul edilebilir bir uyum olarak yorumlanabilmektedir. Yine ,97 değerinin ,95'lik başlangıç değerinden daha iyi bir modelin bir göstergesi olduğu savunulmaktadır (Schermelele-Engel, Moosbrugger ve Müler, 2003). GFI istatistiği serbestlik derecesine göre düzeltilerek Düzeltilmiş uyum indeksi (AGFI) olarak kullanılmaktadır (Özdamar, 2013). GFI'de olduğu gibi, AGFI için de değerler 0 ile 1 arasındadır ve genellikle ,90 veya daha büyük değerlerin iyi uyum modellerini gösterdiği kabul edilmektedir (Hooper vd., 2008). Başka bir deyişle AGFI, 0 ile 1 aralığında değer almakla birlikte, 1'e yaklaşıkça mükemmel uyumu göstermektedir (Schermelele-Engel vd., 2003); ,90 ya da ,95 üzerindeki AGFI değerleri için iyi uyumdan bahsedilmektedir (Erkorkmaz vd., 2013; Özdamar, 2013). Ayrıca bu indeksler için ,90 iyi uyumu ifade ederken ,85'den büyük değerler alması da kabul edilebilir bir uyumu ifade etmektedir (Raykov ve Marcoulides, 2006). GFI, AGFI, CFI, NFI, NNFI, IFI ve RFI uyum indeksleri için ,95 ve üstü değerler mükemmel uyumu; ,90 ve üstü değerler kabul edilebilir uyumu göstermektedir (Sümer, 2000).

Analizler sonucunda modele ilişkin uyum iyiliği indeksleri (şekil 2; Tablo 5) incelendiğinde; ki-kare (χ^2) iyilik uyumu değerinin $\chi^2=203,10$, $sd=146$ şeklinde olduğu; χ^2 /sd oranının 1,39 ile modelin mükemmel uyuma sahip olduğu ortaya çıkmıştır. RMSEA değerleri ,039 değerleri ile model mükemmel uyum ve SRMR ,069 değerleri ile kabul edilebilir uyum seviyesinde bulunmuştur. Araştırmada CFI (karşılaştırılmalı uyum indeksi) 1,00; GFI (iyilik uyum indeksi) ,99; AGFI (düzeltilmiş iyilik uyum indeksi) ,99; NFI

(normlaştırılmış uyum indeksi) ,99; NNFI (normlaştırılmamış uyum indeksi) 1,00; IFI (fazlalık uyum indeksi) 1,00; RFI (görelî uyum indeksi) ,99 olarak bulunmuştur. Özümseme kapasitesi ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi sonucu elde edilen uyum indeksleri Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. Özümseme Kapasitesi Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İndeksleri

İndeks	Kabul edilebilir değer aralığı	Mükemmel değer aralığı	Değer	Karar
χ^2/sd	$2,00 \leq \chi^2/sd \leq 5,00$	$,00 \leq \chi^2/sd < 2,00$	1,39	Mükemmel
CFI	$,95 \leq CFI \leq ,97$	$,97 \leq CFI \leq 1,00$	1,00	Mükemmel
GFI	$,85 \leq GFI \leq ,95$	$,95 \leq GFI \leq 1,00$	0,99	Mükemmel
AGFI	$,85 \leq AGFI \leq ,95$	$,95 \leq AGFI \leq 1,00$	0,99	Mükemmel
NFI	$,90 \leq NFI \leq ,95$	$,95 \leq NFI \leq 1,00$	0,99	Mükemmel
NNFI	$,90 \leq NNFI \leq ,95$	$,95 \leq NNFI \leq 1,00$	1,00	Mükemmel
IFI	$,90 \leq IFI \leq ,95$	$,95 \leq IFI \leq 1,00$	1,00	Mükemmel
RFI	$,90 \leq RFI \leq ,95$	$,95 \leq RFI \leq 1,00$	0,99	Mükemmel
SRMR	$,05 \leq SRMR \leq ,08$	$,00 \leq SRMR < ,05$	0,069	Kabul edilebilir
RMSEA	$,05 \leq RMSEA \leq ,08$	$,00 \leq RMSEA < ,05$	0,039	Mükemmel

Sonuç olarak elde edilen bu uyum indeksleri modelin mükemmel uyuma sahip olduğunu ortaya koymuştur. Özümseme Kapasitesi Ölçeği’nin 4 faktörlü 19 maddelik yapısı doğrulanmıştır. Özümseme kapasitesi ölçeğinin 4 boyut ve 19 maddeden (edinim boyutu /1-2-3-4-5. maddeler; benimseme boyutu /6-7-8-9-10.maddeler; dönüştürme boyutu 11-12-13-14. maddeler; faydalanma boyutu/15-16-17-18-19.maddeler) oluştuğu görülmektedir.

Özümseme kapasitesi ölçeğinin güvenilirlik çalışması. Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin olarak bu çalışmanın Yılmaz (2013) ile Flatten ve diğerlerinin (2011) çalışmalarının Cronbach’s Alpha değerleri Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Özümseme Kapasitesi Ölçeğinin Güvenirlik Katsayıları

Boyutlar	Madde Sayısı	Yılmaz (2013) Çalışmasının (Cronbach α)	Madde Sayısı	Flatten vd. (2011) (Cronbach α)	Madde Sayısı	Güvenirlik (Cronbach α)
Özümseme Kapasitesi Ölçeği	Edinim	,741	3	,73	5	,904
	Benimseme	,847	4	,85	5	,914
	Dönüştürme	,819	4	,93	4	,925
	Faydalanma	,835	3	,80	5	,929
	Genel		14		19	,963

Cronbach Alfa katsayısı 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Cronbach Alfa katsayısı 0-,40 arasındaki değerler aldığında ölçek güvenilir değildir; ,41-,60 arası değerlerde ölçek düşük güvenilir düzeyindedir; ,61-,80 arası katsayılar orta düzeyde güvenilir ve ,81-1,00 arasında olduğu zaman ölçek yüksek düzeyde güvenilir (Özdamar, 2002). Bu çalışmanın Cronbach Alpha değerleri edinim boyutunda ,90; benimseme boyutunda ,91; dönüştürme boyutunda ,93; faydalanma boyutunda ,93 ve toplam özümseme kapasitesi ölçeğinde ,96 olarak hesaplanmıştır. Bu durumda Özümseme Kapasitesi Ölçeği’nin yüksek düzeyde güvenilir olduğu görülmektedir.

Okul yöneticilerinin özümseme kapasitesi düzeylerine ilişkin betimsel analiz. Okul yöneticilerinin özümseme kapasitesi düzeylerine yönelik görüşlerine ilişkin elde edilen verilerle hesaplanan aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Okul Yöneticilerinin Özümseme Kapasitesi Düzeylerine İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

Boyut	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
Özümseme Kapasitesi	Edinim	,71645
	Benimseme	,64152
	Dönüştürme	,62826
	Faydalanma	,65982
	Toplam	,59052

Tablo 9’da görüldüğü gibi, okul yöneticilerinin özümseme kapasitesi düzeylerinde en yüksek ortalamaya sahip olan boyut “benimseme” boyutuna ilişkin okul yöneticilerinin görüşleri “tamamen katılıyorum” düzeyindedir (A.O=4,29). En düşük ortalamaya sahip boyut ise “edinim” olarak görülmektedir (A.O=4,02). Diğer boyutlar incelendiğinde okul yöneticileri faydalanma (A.O=4,22) ve dönüştürme (A.O=4,21) boyutlarında “tamamen katılıyorum” düzeyinde görüş bildirmektedirler. Genel olarak okul yöneticilerinin özümseme kapasitesine ilişkin toplam algıları (A.O=4,18) “katılıyorum” düzeyindedir. Okul yöneticilerinin özümseme kapasitesine ait görüşleri benimseme, dönüştürme ve faydalanma boyutlarında “tamamen katılıyorum” düzeyinde iken diğer boyutlara göre okul yöneticilerinin özümseme kapasitesi sürecinin ilk aşamasını oluşturan bilginin edinimi boyutuna ilişkin algıları “katılıyorum” ile düşük düzeydedir. Bu durumun günümüzde bilginin çeşitliliğinin çok olması ve bu çeşitliliğe göre edinilen bilgi miktarının nispeten az olması ile ilgili olabileceği düşünülebilir. Okul yöneticilerinin eğitim, bilim, sanat ve teknoloji gibi farklı alanlardaki gelişmeleri takip etmeleri edinilecek bilgiye ulaşmalarını kolaylaştıracaktır.

Elde edilen bulgulara göre okul yöneticileri özümseme kapasitesinin edinim boyutundan sonra bilginin benimsenmesini, dönüştürülmesi ve bu bilgidен faydalanılmasını okulun etkinliği açısından olumlu olarak algılamaktadırlar. Bu durum bilginin ediniminde karşılaşılan güçlükler karşın edinimden sonra okullarda bilginin özümseme sürecinde gerek yöneticilerin gerekse öğretmenlerin katkılarıyla örgütsel performansı arttıran sonuçlar ortaya çıktığı söylenebilir. Ayrıca okul yöneticilerinin bilginin edinimi boyutunu takip eden benimseme, dönüştürme ile faydalanma boyutlarına ve toplam özümseme kapasitesi düzeyine ilişkin algılarının daha yüksek olması yöneticilerin örgütsel amaçlara ulaşmaya ilişkin bireysel ve örgütsel değerlendirmelerinin olumlu olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Okul yöneticilerinin özümseme kapasitesi düzeylerine ilişkin görüşlerini belirlemeye yönelik ölçek geliştirme çalışması kapsamında Flatten ve diğerlerinin (2011) geliştirdiği özümseme kapasitesi ölçeğinin maddeleri incelenmiş, ilgili literatür taranarak madde havuzu oluşturulmuş, ölçek taslağına yeni maddeler eklenmiş, uzman görüşü alınmış ve her maddenin kapsam geçerlik oranları hesaplanmıştır. Uzman görüşüne sunulan maddelerin KGO değerlerinin Lawshe (1975) tarafından verilen KGO hesaplama yöntemi ile ,62 ve üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Yapı geçerliğini belirlemek amacıyla elde edilen 22 maddelik ölçeğe AFA uygulaması ve uygulama sonucu elde edilen 19 maddelik ölçeğe DFA uygulaması farklı araştırma grupları üzerinde yapılmıştır. Güvenirliğı belirlemek için Cronbach’s alpha iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin dört faktörden oluştuğu görülmüştür. Flatten ve diğerlerinin (2011) geliştirdiği özümseme kapasitesi ölçeği edinim (acquisition), benimseme (assimilation), dönüştürme (transformation) ve faydalanma (exploitation) boyutlarından oluşmaktadır. İlgili literatür taranarak exploitation ifadesinin Türkçe’ye faydalanma olarak çevrilmesine karar verilmiştir. Ölçeğin faktör yük değerlerinin faktör 1 (benimseme) için ,51 ile ,94; faktör 2 (dönüştürme) için ,75 ile ,94; faktör 3 (edinim) için ,47 ile 76 ve faktör 4 (faydalanma) için ,46 ile ,69 arasında değıştiğı anlaşılmaktadır. Benimseme boyutunda olması düşünölen *madde 11*: “Düzenlenen toplantılarda öğretmenlerin fikirlerini ifade etmelerine fırsat verilir.”; faydalanma boyutunda yer alması düşünölen *madde 20* “Okulumuzda teknoloji düzenli olarak gözden geçirilir.” ile dönüştürme boyutundaki *madde 17* “Okulumuzda yeni öğrenilen bilgiler okul gelişimi için kullanılır.” maddeleri açımlayıcı faktör analizi sonucu ,32 minimum değeri karşılamadığından ölçek taslağından çıkarılmasına karar verilmiştir. Dört boyuttan oluşan özümseme kapasitesi ölçeğinin açımlayıcı faktör analizi sonucu açıkladığı toplam varyansın %56,43 olduğu bulunmuştur. Dört boyutlu ve 19 maddeden oluşan ölçeğe doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Analiz sonucunda Özümseme Kapasitesi Ölçeği’nin mükemmel uyum değerlerine sahip olduğu görülmüştür. Araştırma sonucunda “Özümseme Kapasitesi Ölçeği” şeklinde isimlendirilen 19 madde ve 4 boyuta (*Edinim* / 5 madde, *Benimseme* / 5 madde, *Dönüştürme* / 4 madde, *Faydalanma* / 5 madde) sahip olan bir ölçek elde edilmiştir.

Okul yöneticilerinin özümseme kapasitesi düzeylerine ilişkin görüşlerinin betimsel analiz uygulanarak belirlenmesi amaçlanmıştır. Nihai uygulamada ölçek Bolu ilinde ilkokul, ortaokul ve lisede görev yapan 249 okul yöneticisine uygulanmıştır ve okul yöneticilerinin özümseme kapasitesine ilişkin toplam algılarının “katılıyorum” düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Okul yöneticilerinin özümseme kapasitesine ait görüşlerinin edinim boyutunda “katılıyorum”; benimseme, dönüştürme ve faydalanma boyutlarında

“tamamen katılıyorum” düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Okul yöneticilerinin özümseme kapasitesi sürecinin ilk aşamasını oluşturan bilginin edinimi boyutuna ilişkin algılarının artırılması önem taşımaktadır.

Okul yöneticileriyle yapılan bu araştırmaya benzer şekilde özümseme kapasitesinin gelişiminin de bilginin edinimine ve bunu sağlayan bilgi kaynaklarına bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Örgütlerin bilgi edinimini arttırması açısından önemli unsurlardan olan teknolojik bilgi kaynakları ve bu bilgilerin edinimi (Cantner ve Pyka, 1998; Howells, James ve Malik, 2003; Kogut ve Zander 1992; Ruggles, 1998; Steensma ve Corley, 2001; Von Krogh, 1998), bilimsel bilgi kaynaklarının kullanımı (Ansoff, 1991), bilgi tabanlı örgütler (Winch ve Schneider, 1993) ve yeni bilginin üretimi (Leonard ve Sensiper, 1998; Nonaka, 1994; Nonaka, Byosiere, Borucki ve Konno, 1994; Zack, 1999); bilgi kaynaklarına ulaşım için yeni yöntemlerin geliştirilmesi (Tsoukas ve Papoulias, 1996), işbirliği yapma (Hamel, 1991; Hamel, Doz ve Prahalad 1989), değişime uyum sağlama (Fiol ve Lies 1985; Hedlund, 1994), bilgi ortamı oluşturma (Van den Bosch, Volberda ve De Boer, 1999), bilgi yönetimi (Coombs ve Hull, 1998; Lenox ve King, 2004; Nonaka ve Peltokorpi, 2006; Vinding, 2006), bilgi takası (Leiponen, 2006; Tann, Platts ve Stein, 2002); örgütsel bilgi yapıları (Lyles ve Schwenk, 1992), örgütün bilgi tabanının oluşturmaları ve geliştirilmesi (Howells, 1996, 1999; Howells vd., 2003; Steensma ve Lyles, 2000; Tsoukas, 1994, 1996) önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, özümseme kapasitesinde edinilen bilginin etkili bir şekilde dönüştürülmesi ve kullanılmasının önemi ifade edilebilmektedir.

Bilginin üretilmesinde veya kullanım alanının geliştirilmesi için özellikle Ar-Ge bölümlerinin verimli çalışması önem taşımaktadır. Yeni bilgiler Ar-Ge bölümleri tarafından üretilmekle birlikte diğer birimlerden de temin edilebilmektedir. Bilginin ve teknolojinin temin edilmesinde bilgi transferini arttırmak için özümseme kapasitesi ile etkileşimli teknoloji kaynakları arasında ilişki bulunması gerekmektedir (Ouyang, 2008). Kritik bir kaynak olarak görülen bilginin değerini arttırmak için bilgi paylaşımı teşvik edilmektedir. Aynı zamanda yöneticilerin ve öğretmenlerin beceriler geliştirmesi ve bu becerilerini eğitimde inovasyon çalışmalarını sürdürmek için kullanmaya istekli olması gerekmektedir.

Özümseme kapasitesi açısından etkili okul yöneticileri hedeflerini gerçekleştirmek için öğretmenlerin ve diğer paydaşların yeni bilgileri daha iyi özümsemesine ve kullanmasına yardımcı olmaktadır. Okul yöneticilerinin ve okulun nitelikleri özümseme kapasitesini etkilemektedir. Öncelikle okulun özümseme kapasitesi, paydaşların okulun amaçlarını anlamasını sağlayabilen güçlü bir bilgi altyapısına ihtiyaç duymaktadır. İkincisi, okulun hedeflerine daha iyi ulaşmasına yardımcı olabilecek yeni bilgileri mevcut bilgilerle birleştirmenin önemini vurgulayan bilgi kültürünün varlığı önem taşımaktadır. Üçüncüsü, okulun çevreyi izlemesi ve daha iyi ve etkili çalışmalar yapma yollarını tanımlaması için yöntemler geliştirmektedir. Dördüncü olarak, yönetici yeni bilgileri adapte edebilen ve değiştirebilen bilgili ve uzman kişilere ulaşmaktadır. Beşinci olarak, yeni bilgilerin kabulünü ve kullanımını teşvik edebilecek kişilerden oluşan ekipler kurmaktadır. Son olarak, yöneticiler yeni bilginin ilerleyişinde olumlu ve olumsuz noktaları izleyerek döngüyü yeni bilgileri bulmak ve özümsemenin devam etmesini sağlamak için kullanabilmektedir (Miles, 2012). Özümseme kapasitesi ve inovasyon ilişkisinde dış paydaşlardan alınan bilgi önemli olmakla birlikte, dış kazanımları yönetimin zorluğunun yanı sıra doğru kaynağı bulma, bilgiyi asimile etme ve bilgidan faydalanmada da zorluklar yaşanabilir. Bu nedenle yöneticiler yönetim anlayışı, örgüt yapısı ve kültürünün geliştirilmesinde etkin çalışanları harekete geçirerek insan kaynaklarının gelişimini desteklemektedir (Vinding, 2006). Özellikle okul yöneticilerinin iç politikaları ve bilgi aktarım yöntemleri okulun özümseme kapasitesini geliştirmede kritik rol oynamaktadır. Yöneticiler yeni uygulamaların değeri hakkında bilgi aktaran yöntemler oluşturarak arama sürecini kısaltabilmektedir. Aynı zamanda bu durum bilgidan faydalanma olasılığını artırabilmektedir (Lenox ve King, 2004). Bu bağlamda yapılan çalışmanın eğitim yöneticilerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bilgi üretiminin ana unsurlarından olan eğitim örgütlerinde bilginin özümsemesi sürecine okul yöneticilerinin yanı sıra öğrenci ve öğretmenlerin de katkıları önem taşımaktadır. Bilgiyi kullanmada etkin olması gereken okullarda, yöneticilerin okulun özümseme kapasitesini geliştirmek için bilginin özümsemesi sürecine yönelik öğretmenlerin, öğrencilerin ve velilerin de katılabileceği çalışma ortamları hazırlayarak eğitim-öğretim faaliyetlerini zenginleştirecek çalışmaların yapılmasını desteklemeleri gerekmektedir. Yönetici tarafından okul için doğru ve uygun bilgilerin belirlenmesi zaman ve imkân tasarrufu sağlayarak bilginin uygulanabilirliğini kolaylaştırabilmektedir. Faydalanmaya yönelik olarak bilginin ediniminin ve dönüşümünün sağlanması için okul yöneticilerinin okulun bilgi tabanını etkileyen çevre ile işbirliği yapması için fırsatlar oluşturmaları gerekmektedir. Aynı zamanda okul ve çevre işbirliğinin teşvik edilmesi bilgi paylaşımını geliştirerek okulun özümseme kapasitesini yükseltmektedir. Okul

yöneticilerinin özümseme kapasitesini arttırmak için hem öğrenci hem de öğretmenleri bilgi edinim sürecinde ve bilgiden faydalanma aşamasında desteklemeleri ve katkı sağlamaları önem taşımaktadır. Yöneticilerin okul için değerli bilgilerin edinimini sağlamaları, bilginin özümsemesine yardımcı olmaları ve okulun performansını artırmak için özümseme kapasitesini kullanmalarını gerekli kılmaktadır. Araştırma ile ilgili aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

1) Okul yöneticilerinin görüşleri, özümseme kapasitesini arttırmaya yönelik etmenlerin belirlenmesi ve gerekli değişikliklerin değerlendirilmesinde kullanılabilir.

2) Okul yöneticileri ile yapılacak çalışmalar için geliştirilen ölçeğe benzer olarak öğretmenlerle yapılacak çalışmalar için uyarılama yapılabilir.

3) Eğitim örgütlerindeki bilginin önemine ilişkin farkındalığını arttırmaya yönelik özümseme kapasitesi ile ilgili araştırmalara ağırlık verilebilir. Farklı kavramlar ve teorilerle özümseme kapasitesinin ilişkisi araştırılabilir.

Etik Beyan

Çalışma, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu 26.03.2019 tarihli ve 2019/3 (protokol no. 2019/136) sayılı izni ile yapılmıştır. Çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamaları*. Sakarya: Sakarya Kitapevi.
- Ansoff, I. H. (1991). Critique of Henry Mintzberg's the design school: Reconsidering the basic premises of strategic management. *Strategic Management Journal*, 12(6), 449-461.
- Arbussa A. ve Coenders G. (2007). Innovation activities, use of appropriation instruments and absorptive capacity: Evidence from Spanish firms. *Research Policy*, 36, 1545-1558.
- Björkman, I., Stahl, G. K. ve Vaara, E. (2007). Cultural differences and capability transfer in cross-border acquisitions: The mediating roles of capability complementarity, absorptive capacity, and social integration. *Journal of International Business Studies*, 38(4), 658-672.
- Büyüköztürk, ř. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32(32), 470-483.
- Büyüköztürk, ř. (2018). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Camisón, C. ve Forés, B. (2010). Knowledge absorptive capacity: New insights for its conceptualization and measurement. *Journal of Business Research*, 63(7), 707-715.
- Cantner, U. ve Pyka, A. (1998). Technological evolution—an analysis within the knowledge-based approach. *Structural Change and Economic Dynamics*, 9(1), 85-107.
- Cassiman B. ve Veugelers R. (2000). External technology sources: Embodied or disembodied technology acquisition. *Working paper UPF 444*, 1-22.
- Cockburn, I. M. ve Henderson, R. M. (1998). Absorptive capacity, coauthoring behavior, and the organization of research in drug discovery. *The Journal of Industrial Economics*, 46(2), 157-182.
- Cohen, W. ve Levinthal, D. (1990). Absorptive capacity: a new perspective on learning and innovation. *Administrative Science Quarterly*, 35, 128-52.
- Comrey, A. L. ve Lee, H. B. (1992). *A first course in factor analysis*. New Jersey: Hillsdale, Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Coombs, R. ve Hull, R. (1998). Knowledge management practices' and path-dependency in innovation. *Research Policy*, 27, 237-53.
- Çetin S. ve Fidan Y. (2017). İnsan sermayesi özümseme kapasitesi ve yenilik performansı ilişkisi. *BMIJ*, 5(4), 1-22.
- Çokluk, Ö., şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, ř. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem Akademi.
- Dijksterhuis, M.S., Bosch, F.A.J. van den ve Volberda, H.W. (1999). Where do new organizational forms come from? Management logics as a source of coevolution. *Organizational Science*, 10(5), 569-582.
- Erkorkmaz, Ü., Etikan, I., Demir, O., Özdamar, K. ve Sanisoğlu, S. Y. (2013). Doğrulamalı faktör analizi ve uyum indeksleri. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 33(1), 210-223.
- Fidan, E. (2017). *Öğrenme yönelimi ve özümseme kapasitesinin yenilikçilik ve firma performansı üzerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Fiol, M. ve Lyles, M. (1985). Organizational learning. *Academy of Management Review*, 10 (4), 803-813.
- Flatten, T. C., Engelen, A., Zahra, S. A. ve Brettel, M. (2011). A measure of absorptive capacity: Scale development and validation. *European Management Journal*, 29(2), 98-116.

- Flatten, T. C., Greve, G. I. ve Brettel, M. (2011). Absorptive capacity and firm performance in SMEs: The mediating influence of strategic alliances. *European Management Review*, 8(3), 137-152.
- Fosfuri, A. ve Tribó, J. A. (2008). Exploring the antecedents of potential absorptive capacity and its impact on innovation performance. *Omega*, 36(2), 173-187.
- George, G., Zahra, S. A., Wheatley, K. K. ve Khan, R. (2001). The effects of alliance portfolio characteristics and absorptive capacity on performance: A study of biotechnology firms. *The Journal of High Technology Management Research*, 12(2), 205-226.
- Hamel, G. (1991). Competition for competence and interpartner learning within international strategic alliances. *Strategic Management Journal*, 12(1), 83-103.
- Hamel, G., Doz, Y. L. ve Prahalad, C. K. (1989). Collaborate with your competitors and win. *Harvard Business Review*, 67(1), 133-139.
- Hedlund, G. (1994). A model of knowledge management and the N-form corporation. *Strategic Management Journal*, 15, 73-90.
- Hooper, D., Coughlan, J. ve Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Howells, J. (1996). Tacit knowledge, innovation and technology transfer. *Technology Analysis & Strategic Management*, 8, 91-106.
- Howells, J. (1999). Research and technology outsourcing. *Technology Analysis & Strategic Management*, 11(1), 17-29.
- Howells, J., James, A. ve Malik, K. (2003). The sourcing of technological knowledge: distributed innovation processes and dynamic change. *R&D Management*, 33(4), 395-409.
- Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Huygens, M., Baden-Fuller, C., Van den Bosch, F.A.J. ve Volberda, H.W. (2001). Coevolution of firm capabilities and industry competition: Investigating the music industry 1877-1997. *Organization Studies*, 22 (6), 971-1011.
- Jansen, J. J., Van Den Bosch, F. A. ve Volberda, H. W. (2005). Managing potential and realized absorptive capacity: How do organizational antecedents matter? *Academy of Management Journal*, 48(6), 999-1015.
- Kale, E., Başar, Ö. ve Aknar, A. (2017). Absorptive capacity: An empirical study on Turkey's hotel companies. *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 1(1), 48-55.
- Karakoç, F. Y. ve Dönmez, L. (2014). Ölçek geliştirme çalışmalarında temel ilkeler. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 40, 39-49.
- Kinoshita, Y. (2000). *R&D and technology spillovers via FDI: Innovation and absorptive capacity*. William Davidson Institute, University of Michigan Business School Working Paper Number, 349.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford Publications.
- Koç, U. (2008). *Örgütsel öğrenme, sonuçları ve İMKB'de bir araştırma* (Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Kogut, B. ve Zander, U. (1992). Knowledge of the firm, combinative capabilities, and the replication of technology. *Organization Science*, 3(3), 383-397.
- Kotabe, M., Jiang, C. X. ve Murray, J. Y. (2011). Managerial ties, knowledge acquisition, realized absorptive capacity and new product market performance of emerging multinational companies: A case of China. *Journal of World Business*, 46(2), 166-176.
- Lane, P. J. ve Lubatkin, M. (1998). Relative absorptive capacity and interorganizational learning. *Strategic Management Journal*, 461-477.
- Lane, P. J., Koka, B. R. ve Pathak, S. (2006). The reification of absorptive capacity: A critical review and rejuvenation of the construct. *Academy of Management Review*, 31(4), 833-863.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28(4), 563-575.
- Leiponen, A. (2006). Organization of knowledge exchange: An empirical study of knowledge intensive business service relationships. *Economics of Innovation and New Technology*, 15(4/5), 443-464.
- Lenox, M. ve King, A. (2004). Prospects for developing absorptive capacity through internal information provision. *Strategic Management Journal*, 25(4), 331-345.
- Leonard, D. ve Sensiper, S. (1998). The role of tacit knowledge in group innovation. *California Management Review*, 40(3), 112-132.
- Liao, S. H., Fei, W. C. ve Chen, C. C. (2006). Knowledge sharing, absorptive capacity, and innovation capability: an empirical study of Taiwan's knowledge-intensive industries. *Journal of Information Science*, 33(3), 340-359.
- Liao, J., Welsch, H. ve Stoica, M. (2003). Organizational absorptive capacity and responsiveness: An empirical investigation of growth-oriented SMEs. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 28(1), 63-86.
- Lichtenthaler, U. (2016). Absorptive capacity and firm performance: an integrative framework of benefits and downsides. *Technology Analysis & Strategic Management*, 28(6), 664-676.
- Lyles, M. A. ve Schwenk, C. R. (1992). Top management, strategy and organizational knowledge structures. *Journal of Management Studies*, 29(2), 155-174.
- Miles, J.A. (2012). *Management and organization theory: A Jossey-Bass Reader*. John Wiley & Sons.
- Nonaka, I. (1994). A dynamic theory of organizational knowledge creation. *Organization Science*, 5(1), 14-37.
- Nonaka, I., Byosiçere, P., Borucki, C. C. ve Konno, N. (1994). Organizational knowledge creation theory: A first comprehensive test. *International Business Review*, 3(4), 337-351.

- Nonaka, I. ve Peltokorpi, V. (2006). Objectivity and subjectivity in knowledge management: A review of 20 top articles. *Knowledge and Process Management*, 13(2), 73-82.
- Ouyang, H. (2008). Resources, absorptive capacity, and technology sourcing. *International Journal of Technology Management*, 41, 183-202.
- Özdamar, K. (2002). *Paket programlar ve istatistiksel veri analizi (Çok değişkenli analizler)*. 4. Baskı. Eskişehir: Kaan Yayınları.
- Özdamar, K. (2013). *Modern bilimsel araştırma yöntemleri*. Nisan Kitabevi Yayınları.
- Raykov, T. ve Marcoulides, G. A. (2006). On multilevel model reliability estimation from the perspective of structural equation modeling. *Structural Equation Modeling*, 13(1), 130-141.
- Rothaermel, F. T. ve Alexandre, M. T. (2009). Ambidexterity in technology sourcing: The moderating role of absorptive capacity. *Organization Science*, 20(4), 759-780.
- Ruggles, R. (1998). The state of the notion: Knowledge management in practice. *California Management Review*, 40(3), 80-89.
- Sakarya, F. (2012). *Teknopark içerisindeki, teknoloji transferini artırmaya dönük işbirlikleri ve Teknopark destek faaliyetlerinin, firmaların özümseme kapasitesi üzerine etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Seçkin, B. (2015). *Firma Seviyesi Özümseme Kapasitesi ve Uluslararası Teknoloji Transferinin Başarısı; Türkiye Havacılık ve Uzay Sanayi Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Steensma, H.K. ve Corley, K.G. (2001). Organizational context as a moderator of theories on firm boundaries for technology sourcing. *Academy of Management Journal*, 44, 271-291.
- Steensma, H. K. ve Lyles, M. A. (2000). Explaining IJV survival in a transitional economy through social exchange and knowledge - based perspectives. *Strategic Management Journal*, 21(8), 831-851.
- Stevens, J. (1996). *Applied multivariate statistics for social sciences. (Fourth Edition)*. NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Stock, G. N., Greis, N. P. ve Fischer, W. A. (2001). Absorptive capacity and new product development. *The Journal of High Technology Management Research*, 12(1), 77-91.
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-74.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. Allyn & Bacon/Pearson Education.
- Tann, J., Platts, A.E. ve Stein, J. (2002). The roles of independent research and technology organizations in the United Kingdom's technology transfer mechanism to SMEs, *Technology Analysis and Strategic Management*, 14(2), 241-249.
- Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların ölçülmesi SPSS veri analizi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Todorova, G. ve Durisin, B. (2007). Absorptive capacity: Valuing a reconceptualization. *Academy of Management Review*, 32(3), 774-786.
- Tsai, W. (2001). Knowledge transfer in intraorganizational networks: Effects of network position and absorptive capacity on business unit innovation and performance. *Academy of Management Journal*, 44(5), 996-1004.
- Tsai, Y. C. (2006). Effect of social capital and absorptive capability on innovation in internet marketing. *International Journal of Management*, 23(1), 157-166.
- Tsoukas, H. (1994). Refining common sense: Types of knowledge in management studies. *Journal of Management Studies*, 31(6), 761-780.
- Tsoukas, H. (1996). The firm as a distributed knowledge system: A constructionist approach. *Strategic Management Journal*, 17 (Winter), 11-25.
- Tsoukas, H. ve Papoulias, D.B. (1996). Creativity in OR/MS: From technique to epistemology!. *Interfaces*, 26, 73-79.
- Van den Bosch, F., Van Wijk, R. ve Volberda, H. W. (2003). Absorptive capacity: Antecedents, models and outcomes. *Erasmus Research Institute of Management*, 1-54.
- Van den Bosch, F., Volberda, H. ve de Boer, M. (1999). Coevolution of firm absorptive capacity and knowledge environment: Organizational forms and combinative capabilities. *Organization Science*, 10(5), 551-568.
- Vinding, A. L. (2006). Absorptive capacity and innovative performance: A human capital approach. *Economics of Innovation and New Technology*, 15(4-5), 507-517.
- Von Krogh, G. (1998). Care in knowledge creation. *California Management Review*, 40(3), 133-153.
- Winch, G. ve Schneider, E. (1993). Managing the knowledge-based organization: The case of architectural practice. *Journal of Management Studies*, 6, 923-937.
- Yılmaz, A. (2013). *İşletmelerde özümseme kapasitesi ile işleme performansı ilişkisi: ESO'da bir araştırma* (Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Zack, M. H. (1999). Developing a knowledge strategy. *California Management Review*, 41(3), 125-145.
- Zahra, A.S. ve George, G. (2002). Absorptive capacity: A review, re-conceptualization, and extension. *Academy of Management Review*, 27 (2), 185-203.

EXTENDED ABSTRACT

Absorptive capacity is seen as the ability of an organization to recognize the value of new, external information, assimilate it, and apply it to commercial ends is critical to its innovative capabilities (Cohen & Levinthal, 1990). The development of absorptive capacity is more common in cases where the new domain of knowledge that the organization wishes to exploit is closely related to the existing knowledge base (Cohen & Levinthal, 1990; Liao, Fei & Chen, 2007; Liao, Welsch & Stoica, 2003). Successful use of new knowledge can enable the organization to constantly motivate and improve itself to continue absorbing new knowledge (Miles, 2012). It is emphasized that there is a relationship among absorptive capacity and recognizing the value of new knowledge (Todorova & Durisin, 2007), innovative outputs of assimilation capacity that provide competitive advantage (Zahra & George, 2002); technology resources and the ability to absorb acquired technology (Cassiman & Veugelers, 2000). Absorptive capacity is conceptualized as a dynamic ability of the organization which includes the processes of acquisition, assimilation, transformation, and exploitation of knowledge (Zahra & George, 2002). The first two dimensions are the potential absorptive capacity and the other two dimensions are the realized absorptive capacity.

The aim of this study is to investigate the validity-reliability studies of the Absorptive Capacity Scale developed in the context of educational organizations. Thus, the findings of this study are aimed to determine the absorptive capacity levels of school administrators in educational organizations.

Based on the dimensions of Zahra and George (2002), which is the most comprehensive dimensioning study on absorptive capacity, the scale of absorptive capacity developed by Flatten, Engelen, Zahra and Brettel (2011) was obtained by scanning the literature to measure the perception of absorptive capacity of school administrators. The items of the absorptive capacity scale developed by Flatten et al. (2011) were examined. The related literature was searched and new items were added to the scale. According to expert opinions, Lawshe's Content Validity Ratio of each item was calculated. Content Validity Ratio of the items was found to be 0,62 and above by calculation method is given by Lawshe (1975). A scale of 22 items was obtained. As a result of the exploratory factor analysis, three items were excluded from the scale. The total variance of the absorptive capacity scale consisting of four dimensions was found to be 56,43%. The 19-item CFA was applied to different research groups. According to the results of confirmatory factor analysis, chi-square (χ^2) goodness-fit value was $\chi^2 = 203,10$, $sd = 146$; The χ^2/sd ratio of 1,39 turned out to be the perfect fit for the model. The RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation) value was 0,039 and the model was perfectly fit and the SRMR (Standardized Root Mean Square Residual) value was 0,069 and it was acceptable. CFI (Comparative Fit Index) was found to be 1,00; GFI (Goodness of Fit index) 0,99; AGFI (Adjusted Goodness of Fit Index) 0,99; NFI (Normed Fit Index) 0,99; NNFI (Non-normed Fit Index) 1,00; IFI (Incremental Fit Index) 1,00; The RFI (Relative Fit Index) was found to be 0,99.

The results of the confirmatory factor analysis showed that the Absorptive Capacity Scale had excellent fit values. The absorptive capacity scale consists of acquisition, assimilation, transformation and exploitation dimensions (Flatten et al., 2011; Fosfuri & Tribó, 2008; Zahra & George, 2002). The scale has 5-point Likert scale form that Strongly disagree (1 /1,00-1,79), Disagree (2 /1,80-2,59), Neither agree nor disagree (3 /2,60-3,39), Agree (4 /3,40 - 4,19), Strongly agree (5 /4,20 - 5,00).

Data were obtained from three different groups for exploratory factor analysis, confirmatory factor analysis, and final application. Within the scope of scale development to determine the views of school administrators about absorptive capacity, Absorptive Capacity Scale with 19 items and 4 dimensions (acquisition/5 items, assimilation/5 items, transformation/4 items, exploitation/5 items) was obtained. Cronbach's alpha coefficient was calculated to determine reliability. The Cronbach Alpha values of this study were 0,90 for acquisition, 0,91 for assimilation, 0,93 for transformation, 0,93 exploitation dimensions and 0,96 for total absorptive capacity. The arithmetic mean and standard deviation values of the scores obtained from the absorptive capacity scale were examined.

It was aimed to determine the opinions of school administrators about absorptive capacity levels by applying descriptive analysis. In the final application, the scale was applied to 249 school administrators in primary, secondary and high school in Bolu, and it was found that school administrators' views on levels of absorptive capacity, and the dimension of acquisition are at 'agree' level. The school administrators' views on levels of dimensions of assimilation, transformation and exploitation are at 'strongly agree' level. It can be thought that this situation may be related to the fact that the diversity of information is very high and the amount of information obtained is low. School administrators to follow developments in different fields such as education, science, art, and technology will facilitate their access to information. As a result of the research, it is important to increase the perceptions of school administrators about the absorptive capacity.

Ek – Özümseme Kapasitesi Ölçeği

ÖZÜMSEME KAPASİTESİ ÖLÇEĞİ		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
	Okul yöneticisi olarak;					
1	Okulumuzda öğretmenliğe ilişkin yeni mesleki bilgileri edinmek düzenli olarak yapılan bir iştir.	()	()	()	()	()
2	Okulumuzda düzenli olarak mesleki bilgi kaynaklarına (mevzuat, resmi yazılar, kitap, e posta, film v.b.) yönelik araştırmalar yapılır.	()	()	()	()	()
3	Öğretmenlerimiz mesleklerine ilişkin mesleki bilgi kaynaklarını kullanmaları konusunda teşvik edilir.	()	()	()	()	()
4	Öğretmenlerimizin alanları ile ilgili yeni bilgileri takip etmeleri beklenir.	()	()	()	()	()
5	Öğretmenlerimizin alanları dışındaki bilgileri (kültürel, sportif, sanatsal, bilimsel veya teknolojik faaliyetler...) takip etmeleri beklenir.	()	()	()	()	()
6	Okulumuzda yeni fikir ve düşünceler zümreler arasında paylaşılır.	()	()	()	()	()
7	Sorunların çözümünde öğretmenler arası yardımlaşmaya önem verilir.	()	()	()	()	()
8	Önemli bir bilgi geldiğinde bu bilgi anında öğretmenlere ve çalışanlara aktarılır.	()	()	()	()	()
9	Önemli bilgiler öğretmenlerle birlikte değerlendirilir.	()	()	()	()	()
10	Okula ilişkin konuların görüşülmesine yönelik düzenli toplantılar organize edilir.	()	()	()	()	()
11	Okulumuzda edinilen yeni bilgiler var olan bilgilerle birleştirilir.	()	()	()	()	()
12	Okulumuzda yeni bilgiler farklı açılardan değerlendirilerek gerekli durumlarda kullanılır.	()	()	()	()	()
13	Okul içindeki bilgiler paylaşılarak okul için değerli bilgilere dönüştürülür.	()	()	()	()	()
14	Okul dışındaki bilgiler var olan bilgilerle birleştirilerek okul için değerli bilgilere dönüştürülür.	()	()	()	()	()
15	Okulumuzda yeni öğrenilen bilgiler eğitim faaliyetlerinin yürütülmesinde kullanılır.	()	()	()	()	()
16	Okulumuzda yeni eğitim yöntemlerinin geliştirilmesi desteklenir.	()	()	()	()	()
17	Okulumuzda yeni eğitim-öğretim tekniklerinin kullanılması teşvik edilir.	()	()	()	()	()
18	Okulumuzda teknoloji yeni gelişmelere göre uyarlanır.	()	()	()	()	()
19	Okulumuzda yeni teknolojik gelişmeler kullanılarak daha verimli çalışılır.	()	()	()	()	()

Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Mesleki Kaygıları İle Aile Katılım Çalışmalarına Yönelik Öz Yeterlilik İnançları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi¹

Zeynep APAYDIN-DEMİRÇİ² ve Emel ARSLAN³

Öz

Bu araştırmada okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik mesleki kaygıları ile aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklem grubunu, 2018- 2019 yılında eğitim-öğretim gören Necmettin Erbakan Üniversitesi okul öncesi öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmada genel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verileri Ateş ve Kalburan (2016) tarafından geliştirilen “Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Aile Katılım Etkinliklerine İlişkin Öz-Yeterlilik İnanç Ölçeği” ile Köklükaya ve Yıldırım (2016) tarafından geliştirilen “Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Kaygı Ölçeği” ve araştırmacılar tarafından oluşturulan Kişisel bilgi Formu ile toplanmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda, okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik kaygı puan ortalamalarının “katılmıyorum” düzeyinde ve aile katılımı çalışmalarına yönelik öz-yeterlilik inanç puan ortalamalarının ise “yeterli hissediyorum” düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda öğrencilerin mesleğe yönelik kaygı düzeyleri ile aile katılım etkinliklerine ilişkin öz-yeterlilik inançlarının negatif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca cinsiyet, yaş ve mezun olunan lise değişkenleri açısından bu beceriler anlamlı farklılık göstermezken öğretim kademesi değişkeninin, öğrencilerin mesleğe yönelik kaygı düzeyi arasında anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi, Öğretmen adayları, Mesleki kaygı, Aile katılımı, Öz yeterlilik

Investigation of the Relationship between Pre-School Teacher Candidates' Occupational Anxieties and Their Self-Efficacy Beliefs Regarding Family Participation

Abstract

In this study, it was aimed to research the relationship between pre-school teacher candidates' professional concerns about teaching profession and self-efficacy beliefs towards family involvement activities. The sample group of the study consists of Necmettin Erbakan University pre-school teacher candidates studied in 2018-2019. This study used survey method. The research data were collected with the "Self-Efficacy Belief Scale on Preschool Teacher Candidates' Family Participation Activities" developed by Ateş and Kalburan (2016) and the "Anxiety Scale for the Teaching Profession" developed by Köklükaya and Yıldırım (2016) and the Personal Information Form created by the researchers. As a result of the findings, it was found that the pre-school teacher candidates' anxiety scores for the teaching profession were at the level of “I disagree” and the self-efficacy beliefs for the family involvement activities were “I feel sufficient”. In addition, it was found that these skills did not show significant differences in terms of gender, age and high school variables graduated. It was determined that pre-school teacher candidates' professional concerns about teaching profession related to family involvement activities showed significant difference according to teaching level variable.

Key Words: Preschool, Teacher candidates, Professional concerns, Family involvement, Self-efficacy

Atıf İçin / Please Cite As:

Apaydın-Demirci, Z. ve Arslan, E. (2020). Okul öncesi öğretmen adaylarının mesleki kaygıları ile aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2205-2215.

Geliş Tarihi / Received Date: 28.08.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.07.2020

¹ Bu araştırma 17- 21 Nisan 2019 tarihlerinde düzenlenen “International Human and Civilization Congress From Past To Future” adlı kongrede sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Öğr. Gör. - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, zeynep.demirci@bilecik.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9788-1585

³ Prof. Dr. - Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, emelarslan@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1294-0855

Giriş

Aile, çocuğun gelişimini ve eğitimini etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Ailelerin, çocuk yetiştirme konusunda geleneksel yaklaşımlardan uzaklaşarak çocuklarını tanıma, çocuklarının gelişimini destekleme ve anne-babalıkla ilgili olumlu duygular geliştirme vb. yaklaşıma sahip olmaları gerekmektedir. Çocukların gelişimlerinin çok yönlü desteklenmesi, okulöncesi eğitimin sadece okulda değil ailede de devamlılığının sağlanması, böylece daha sağlıklı ve üretken bireylerin topluma kazandırılması açısından önemlidir. Bu nedenle okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanmakta olan “MEB Okul Öncesi Eğitim Programı” aile katılımı çalışmalarına da yer verir. Okul öncesi eğitim sistemimizde aile katılım çalışmalarının günden güne önem kazandığı göz ardı edilemez.

Aile katılımı; ailelerin eğitilmesi ve eğitime katılımlarının sağlanmasına, desteklenmesine, çocukların deneyimlerinin artmasına, aile ile okul arasındaki iletişimin artırılmasına ve programların ebeveynlerin katkıları ile zenginleştirilmesine yönelik sistematik bir yaklaşımdır (Cömert ve Güleç, 2004, s. 133). Aile katılım etkinliklerine katılan ailelerin çocuklarının; sosyal beceri düzeyleri artarken, problem davranışları ise azalmaktadır. Ebeveynlerin, aile katılım çalışmaları sayesinde çocukları ile nitelikli zaman geçirebilmeyi öğrendikleri, çocukları ile kurdukları ilişkide daha özgüvenli hareket ettikleri, çocukların akademik başarılarının arttığı ve sosyal-duygusal yönden kendilerini güçlü hissettikleri görülmektedir (Edutopia, 2000, s. 1; Gonzalez-DeHass, Willems, ve Holbein, 2005, s. 99; Yaşar-Ekici, 2017a, s. 543). Okul öncesi eğitimde gerçekleştirilen aile katılımı çalışmaları, ebeveynlerin okula ve eğitime bakış açılarını geliştirmeyi aynı zamanda çocuklarını sağlıklı bir şekilde desteklemeleri açısından önem taşır. Okulöncesi eğitimde aile katılım çalışmalarının çocuk, okul ve aile açısından çok sayıda olumlu etkisi olduğu bilinmektedir. Bu sebeple aile katılımı çalışmalarının etkili bir biçimde uygulanması gerekir. Aile katılımı çalışmalarına gereken önemin verilmesi; sağlıklı bir toplumun oluşabilmesi ve okul-aile işbirliğinin etkili olabilmesi için gereklidir (Ekinci-Vural ve Kocabaş, 2016, s. 62; Ünüvar, 2010, s. 719).

Ailelerin yanı sıra öğretmenler de toplumumuzda çok önemli bir rol oynamaktadır. Öğretmenler, çocukları dünyanın ve toplumun inşasında aktif bireyler olabilecekleri şekilde eğitirler. Öğrencilerin motivasyonlarını arttırmak, etkili sınıf yönetimini sürdürmek, etkinlikler ve ders planlamak vb. konular öğretmenlerin sorumluluğundadır. Öğretmenlerin, yeterliliğini araştıran çalışmalar, öz-yeterliliğin öğretmenlerin etkililiğinin temel bir belirleyicisi olduğunu göstermektedir (Randi, 2004, s. 1825). Öğretmenler, başarılı bir şekilde mesleğini sürdürebilmesi için nitelikli bir eğitim alması ve mesleğinin gerektirdiği sorumlulukları yerine getirebileceğine yönelik yüksek öz-yeterlilik inancına sahip olmalıdır. Bu sebeple öğretmen adaylarının öz-yeterlilik inanç düzeyleri, mesleki eğitimlerine devam ederken belirlenmelidir. Aynı zamanda öğretmen yetiştirme programında yapılacak gerekli düzenlemeler yoluyla öğretmen adaylarının yüksek öz-yeterlilik inancına sahip olarak mezun olmaları sağlanmalıdır. Yeterlilik kavramı bir işi etkili ve verimli şekilde yerine getirebilmek için sahip olunması gereken bilgi, beceri, tutum ve değerlerdir. Öğretmenliğin genel yeterlikleri, bir öğretmenin sahip olması gereken özelliklerin neler olduğu hakkında bilgi vermesidir. Bu manada, öğretmen adaylarının mesleklerinde etkin olabilmeleri için; alanında donanımlı, tutum ve davranışlarıyla öğrencilere model olan, etkili iletişim yöntem ve tekniklerini kullanabilen, öğrencileri eğitim-öğretim süreciyle bütünleştirebilen, mesleğini seven ve gelişime açık bireyler olmaları beklenir (Gerçek, 2018, s. 300). Öz-yeterlilik ise kişinin bir işe ya da göreve özgü yeteneğine olan inancıdır (Kesgin, 2006, s. 19). Öz yeterlilik, bir kişinin beklenen sonuçları elde etmek için gerekli davranışları başarılı bir şekilde yerine getirebilme becerisine olan inancı olarak da tanımlanabilir (Bandura, 1997, s. 15). Öz-yeterliliğin özel bir alanı olan aile katılımına yönelik öz-yeterlilik inancı, öğretmen adaylarının aile iletişim ve eğitim etkinliklerini etkili ve verimli bir biçimde yapabileceklerine yönelik kendi yeterliklerine ilişkin yargılardır (Ateş ve Kalburan, 2016, s. 65). Öğretmenler, okula karşı olumsuz tutum ve deneyimlere sahip ailelerin de var olabileceğini göz önüne alarak istekli ve kararlı uygulamalarla ailelerin eğitim sürecine katılımlarını sağlamayı önemsemelidirler. Ancak öğretmenlerinde bu süreçte ailelerle sağlıklı iletişim ve ilişkilerin kurulabilmesi için empati, iletişim teknikleri, iş birliği, aileyi bilgilendirmek vb. yeterliliklere sahip olması da gereklidir (Çamlıbel-Çakmak, 2010, s. 5). Ogelman (2014, s. 259) yaptığı çalışmada ev ziyaretleri, öğretmenlerin gerçekleştirmekte en çok zorlandıkları aile katılımı çalışmalarında ilk sırada yer aldığı öğretmenler için gerçekleştirilmesi en rahat ve kolay aile katılımı çalışması ise bireysel görüşmeler olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Türkçe, Sosyal Bilgiler, Müzik ve Resim-İş Öğretmenliği programlarında öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarının; Sınıf Öğretmenliği, Okul Öncesi Öğretmenliği ve İlköğretim Matematik Öğretmenliği programlarında öğrenim gören öğretmen adaylarına göre kendilerini daha yeterli olarak algıladıkları belirlenmiştir (Demirtaş, Cömert ve Özer, 2011, s. 105). Eğitim alanında ve bireylerin yetiştirilmesinde oldukça etkili olan öğretmenlerin öz-yeterlilik inançları ve bu inançlar üzerinde etkili olan faktörler önem kazanmıştır (Gömleksiz ve Serhatlıoğlu, 2013, s. 204). Ayrıca, öz-yeterlilik inancı yüksek olan bireyler daha az kaygıya, daha fazla özgüvene sahiptirler ve öz-düzenleme becerileri

de daha yüksektir (Ekinci, 2015, s. 71). Ayrıca ğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik kaygılarının belirlenmesi, öğretmenlerin nitelikli ve kaliteli bir şekilde yetiştirilmesi açısından önemlidir (Cabı ve Yalçınalp, 2013, s. 87). Mesleki kaygı, ğretmen ve ğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin olarak öğretme eylemi, kendi mesleki yeterlilikleri, ğrenci ve ebeveyn ilişkileri gibi konularda deneyimledikleri kaygı çeşididir. Kaygılı olma durumunun öğretmenlerde yarattığı gerginlik, yorgunluk ve tükenmişlik sınıf içi beklenmedik tepkilere temel oluşturabilmektedir. Henüz ğretme eylemini gerçekleştirmeye başlamayan ğretmen adaylarının da mesleki kaygıları, eğitim-ğretim dönemlerinde kendini göstermeye başlamaktadır (Gerçek, 2018, s. 299). Öğretmenlerin etkili bir aile katılımı çalışmaları yapabilmesi üzerinde öğretmenin mesleğine yönelik kaygılarının etkisinin olacağı dşnlmektedir.

Bu bilgiler ışığında, okul öncesi ğretmen adaylarının özellikle mesleki kaygıları ile ilişkilendirilen aile katılım çalışmaları uygulamalarında ğretmen adaylarının öz yeterliliklerinin belirlenmesi araştırma için büyük bir önem taşımaktadır. Bu nedenle araştırma, okul öncesi ğretmen adaylarının mesleki kaygıları ile aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inançları arasındaki ilişkiyi incelemek amacı ile gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır;

1. Okul ncesi ğretmen adaylarının mesleki kaygıları ve aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inançları ne düzeydedir?
2. Okul ncesi ğretmen adaylarının mesleki kaygıları ile aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inançları arasında ilişki var mıdır?
3. Okul ncesi ğretmen adaylarının mesleki kaygıları ile aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inançları cinsiyet, yaş, mezun olunan lise ve ğretim kademesine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Bu çalışmada betimsel araştırma yöntemlerinden, genel tarama modeli uygulanmıştır. Karasar (2012, s. 79) genel tarama modelini, var olan bir durumun, var olduğu şekli ile tanımlanmasını amaçlayan bir araştırma yöntemi olarak açıklamaktadır.

Evren - rneklem

Araştırmanın evrenini 2018-2019 yılında eğitim-ğretim gören Necmettin Erbakan niversitesi okul öncesi ğretmen adayları oluşturmaktadır. Örneklem grubunu ise araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 211 ğrenci oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri Ateş ve Kalburan (2016, s. 62) tarafından geliştirilen “Okul ncesi ğretmen Adaylarının Aile Katılım Etkinliklerine İlişkin z-Yeterlik İnanç leği” ile Köklükaya ve Yıldırım (2016, s. 1454) tarafından geliştirilen “ğretmenlik Mesleğine Yönelik Kaygı leği” ve araştırmacılar tarafından oluşturulan Kişisel bilgi Formu ile toplanmıştır. Okul ncesi ğretmen adaylarının mesleki kaygıları ile aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inançları cinsiyet, yaş, mezun olunan lise ve ğretim kademesi açısından incelenmiştir.

Aile Katılım Etkinliklerine İlişkin z-Yeterlik İnanç leği. Okul ncesi ğretmen adaylarının aile katılımına ilişkin öz-yeterlik inançlarını belirlemek amacıyla Ateş ve Kalburan (2016, s. 62) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek maddelerindeki her ifade için (1) “ok az yeterli hissediyorum” ve (7) “ok yeterli hissediyorum” olarak 7’li Likert tipi bir ölçektir. Ölçek toplamda 21 sorudan oluşmaktadır. Ölçekten elde edilebilecek en yüksek puan 141, en düşük puan ise 0’dır. Puanın yüksek oluşu bireylerin aile katılım etkinliklerine ilişkin öz-yeterlik inançlarının olumlu yönde değerlendirdiklerini yansıtılmaktadır. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları sonucunda alfa iç tutarlılık katsayısı 0.94 olarak bulunmuştur (Ateş ve Kalburan, 2016, s. 67).

Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Kaygı leği. Okul ncesi ğretmen Adaylarının ğretmenlik mesleğine yönelik kaygı düzeylerini belirlemek amacıyla Köklükaya ve Yıldırım (2016, s. 1454) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek “kesinlikle katılıyorum”, “katılıyorum”, “kararsızım”, “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” şeklinde 5’li Likert’ tipinde ve 35 ifadeden oluşmuştur. İfadeler olumlu ve olumsuz eğilimi ifade edecek şekilde hazırlanmıştır. Bu nedenle 3, 14, 15 ve 22 ifadeler tersinden puanlanmıştır. Ölçekten alınabilecek en yüksek toplam puan 175’tir. Puanın yüksek olması mesleğe yönelik kaygı düzeyinin düşük olduğunu, puanın düşük olması ise mesleğe yönelik kaygı düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları sonucunda alfa iç tutarlılık katsayısı 0.92 olarak bulunmuştur (Köklükaya ve Yıldırım, 2016, s. 1458).

Kişisel Bilgi Formu. Okul öncesi öğretmen adaylarının cinsiyet, yaş, mezun olunan lise ve öğretim kademesi bilgilerini elde etmeye yönelik sorulara yer verilmiştir. Okul öncesi öğretmen adaylarının cinsiyet, yaş, mezun olunan lise ve öğretim kademesi değişkenlerine göre aile katılım etkinliklerine ilişkin öz-yeterlilik inançlarının ve mesleğe yönelik kaygı düzeylerinin anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek üzere hazırlanmış formdur.

Verilerin Analizi

Araştırma sonucunda elde edilen verilerin analizinde SPSS 20.0 programı kullanılmış olup, verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemek için Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro Wilk testleri yapılmıştır. Veri sayısı 29'dan az olduğunda Shapiro Wilk, fazla olduğunda ise Kolmogorov-Smirnov testi kullanılmaktadır (Kalaycı, 2008, s. 13). Araştırma veri sayısı 211 olduğu için Kolmogorov-Smirnov testi sonucu incelenmiş olup, öğretmenliğe yönelik mesleki kaygı ve aile katılımı çalışmalarına yönelik öz-yeterlilik inancı ölçek verilerinin anlamlılık değeri 0,003 ve 0,000 olarak elde edilmiştir. Bu değer 0,05'ten küçük olması nedeniyle verilerin normal dağılım (Tablo1) göstermediği belirlenmiştir. Verilerin normal dağılım göstermediği tespit edilmiş ve non-parametrik testlerden Mann Whitney U, Kuruskall Wallis H, gruplar arasında farkın kaynağını belirlemek amacıyla Bonferroni testi ve Spearman Korelasyon analizi testleri kullanılmıştır. Çalışmada anlamlılık düzeyi 0,05 olarak kabul edilmiştir.

Tablo 1. Öğretmenliğe Yönelik Mesleki Kaygı ve Aile Katılımı Çalışmalarına Yönelik Öz-yeterlilik İnançı Ölçek Verilerinin Normallik Testi

Grup	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	sd	p	İstatistik	sd	p
Mesleki Kaygı	0.79	211	.003	0.967	211	.000*
Aile Katılımı	0.90	211	.000	0.948	211	.000*

** p<0.05

Tablo 1 incelendiğinde, okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenliğe yönelik mesleki kaygı ve aile katılımı çalışmalarına yönelik öz-yeterlilik inancı ölçeklerinden elde edilen verilerin normal dağılım göstermediği görülmektedir.

Bulgular

Bu bölümde çalışmanın betimleyici bulgular ve alt problemlerine yönelik bulgulara yer verilmektedir.

Tablo 2. Okul Öncesi Öğretmen Adaylarına İlişkin Betimleyici Bulgular

		f	%
Öğrencinin Cinsiyeti	Kız	184	87.2
	Erkek	27	12.8
Öğrencinin Yaşı	17-20	131	62.1
	21-24	69	32.7
	25 ve üstü	11	5.2
Öğretim Kademesi	1. Sınıf	88	41.7
	2. Sınıf	69	32.7
	3.Sınıf	38	18
	4.Sınıf	16	7.6
Mezun Olunan Lise	Kız Meslek Lisesi	34	16.1
	Düz Lise	18	8.5
	Anadolu Lisesi	115	54.5
	Anadolu Öğretmen Lisesi	9	4.3
	Diğer	33	15.6
	Fen Lisesi	2	0.9

Tablo 2 incelendiğinde, araştırmaya 184'ü kız (%87,2), 27'si erkek (%12,8) olmak üzere toplam 211 öğrencinin katıldığı görülmektedir. Yaşlara göre dağılım incelendiğinde ise; öğrencilerin 131'i (%62,1) 17 ile 20 yaşları arasında, 69'u (%32,7) 21 ile 24 yaşları arasında, 11'i (%5,2) 25 ve üstü yaşlarda olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin öğretim kademeleri incelendiğinde ise; 88 öğrencinin (%41,7) 1. sınıf, 69'u (%32,7) 2. sınıf, 38'i (%18) 3. sınıf, 16'sının (%7,6) ise 4. sınıf öğrencisi olduğu görülmektedir. Öğrencilerin mezun oldukları liselere bakıldığında ise 34'ü (%16,1) kız meslek lisesi,

18'inin (%8,5) düz lise, 115'inin (%54,5) anadolu lisesi, 9'unun (%4,3) anadolu öğretmen lisesi, 2'sinin (%0,9) fen lisesi ve 33'ünün (%15,6) ise diğeri liselerden mezun olduğu görülmektedir.

Araştırmada okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenliğe yönelik mesleki kaygı ve aile katılımı çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inancı puan ortalamaları belirlenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. *Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Öğretmenliğe Yönelik Mesleki Kaygı ve Aile Katılımı Çalışmalarına Yönelik Öz yeterlilik İnancı Puanlarına İlişkin Değerler*

Grup	N	Min.	Max.	Ort.	Ss.
Mesleki Kaygı	211	1.51	4.83	3.57	0.61
Aile Katılımı Öz-yeterlilik	211	1.48	7	5.47	1.08

Tablo 3'de görüldüğü üzere araştırmaya katılan okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenliğe yönelik mesleki kaygı düzeyi puan ortalamalarının ($3,57 \pm 0,61$) ve aile katılımı çalışmalarına yönelik öz-yeterlilik İnancı puan ortalamalarının ise ($5,47 \pm 1,08$) olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre; okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik kaygı puan ortalamaları incelendiğinde "katılmıyorum" düzeyinde oldukları görülmüştür. Aile katılımı çalışmalarına yönelik öz-yeterlilik İnancı puan ortalamaları incelendiğinde ise "yeterli hissediyorum" düzeyinde oldukları belirlenmiştir.

Tablo 4. *Kaygı ve Aile Katılım Çalışmalarına Yönelik Öz Yeterlilik İnancı Durumuna İlişkin Spearman Korelasyon Değerleri*

		Mesleki Kaygı	Aile Katılımı
Mesleki Kaygı	Korelasyon	1.000	0.528**
	P		0.00
	N	211	211
Aile Katılımı Özyeterlilik	Korelasyon	0.528**	1.000
	P	0.00	
	N	211	211

** $p < 0.05$

Tablo 4 incelendiğinde öğrencilerin mesleğe yönelik kaygı durumu ve aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inancı durumunun istatistiksel açıdan negatif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir ($r=0.528$, $p < 0.01$). Bu sonuca göre, araştırmaya katılan öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik kaygı durumu ve aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inançlarının birbirleri ile ilişkili olduğu söylenebilir. Aile Katılımı Etkinliklerine İlişkin Öz-Yeterlilik İnancı Ölçeğinden alınan puanın yüksek oluşu bireylerin aile katılım etkinliklerine ilişkin öz-yeterlilik inançlarının olumlu yönde olduğunu gösterirken, Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Kaygı Ölçeğinden alınan puanın yüksek olması mesleğe yönelik kaygı düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir. Bu nedenle "r" değeri pozitif olmasına rağmen ölçeklerin puanlanma biçimi sebebiyle öğrencilerin mesleğe yönelik kaygı durumu ve aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inancı durumunun negatif yönde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 5. *Okul Öncesi Öğretmen Adayların Mesleki Kaygı ve Aile Katılımı Özyeterlilik İnancının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılık Gösterip Göstermediğine İlişkin Mann Whitney-U Testi Bulguları*

	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Mesleki Kaygı	Kız	184	105.18	19353.00	2333.00	0.610
	Erkek	27	111.59	3013.00		
Aile Katılımı Özyeterlilik	Kız	184	105.63	19436.00	2416.50	0.820
	Erkek	27	108.50	2929.50		

* $p < 0.05$

Tablo 5 incelendiğinde öğrencilerin mesleğe yönelik kaygı durumunun ($U=2333.00$, $p > 0.05$) cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği, aynı şekilde öğrencilerin aile katılım çalışmalarına yönelik öz-yeterlilik inancı durumunun da ($U=2416.50$, $p > 0.05$) cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 6. Okul Öncesi Öğretmen Adayların Mesleğe Yönelik Kaygı ve Aile Katılım Çalışmalarına Yönelik Öz Yeterlilik İnançlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılık Gösterip Göstermediğine İlişkin Kruskal Wallis Testi Bulguları

	Yaş	N	Sıra Ortalaması	SD	X ²	p
Mesleki Kaygı	17-20	131	104.64	2	1.023	0.599
	21-24	69	105.72			
	25 ve üstü	11	124.00			
Aile Katılımı Özyeterlilik	17-20	131	105.11	2	0.330	0.848
	21-24	69	108.84			
	25 ve üstü	11	98.82			

* p<0.05

Tablo 6. incelendiğinde öğrencilerin mesleğe yönelik kaygı durumu ($\chi^2_{(2)}=8.650$, $p>0.05$) ve öğrencilerin aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inanç durumunun ($\chi^2_{(2)}=4.664$, $p>0.05$) yaş değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Tablo 7. Okul Öncesi Öğretmen Adayların Mesleğe Yönelik Kaygı ve Aile Katılım Çalışmalarına Yönelik Öz Yeterlilik İnançlarının Öğretim Kademesi Değişkenine Göre Farklılık Gösterip Göstermediğine İlişkin Kruskal Wallis Testi Bulguları

	Öğretim Kademesi	N	Sıra Ortalaması	SD	X ²	p
Mesleki Kaygı	1. Sınıf	88	117.18	3	8.650	0.034*
	2. Sınıf	69	89.22			
	3. Sınıf	38	112.32			
	4. Sınıf	16	101.88			
Aile Katılımı Özyeterlilik	1. Sınıf	88	113.55	3	4.664	0.198
	2. Sınıf	69	93.28			
	3. Sınıf	38	108.33			
	4. Sınıf	16	113.84			

* p<0.05

Tablo 7. incelendiğinde öğrencilerin mesleğe yönelik kaygı ($\chi^2_{(4)}=8.650$, $p<0.05$) durumunun öğretim kademesi değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur. Öğrencilerin aile katılım çalışmalarına yönelik öz-yeterlilik inanç durumunun ($\chi^2_{(4)}=4.664$, $p>0.05$) ise öğrencilerin öğrenim gördükleri öğretim kademesi değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Gruplar arasındaki farkın kaynağını belirlemek için Bonferroni düzeltmesi yapılmıştır (Uysal, 2018, s. 179). Buna göre değişken sayısı 4 olduğu için Bonferroni düzeltmesi; p değeri, değişken sayısına bölünerek ($0,05/4=0,0125$) bulunmuştur. Farkın kaynağını bulmak için yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre 1. sınıf ile 2. sınıf öğrenci ($p=0,004$) grubundan kaynaklandığı belirlenmiştir. 2. sınıf öğrencilerin mesleğe yönelik kaygı düzeyleri 1. sınıf öğrencilerine göre daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 8. Okul Öncesi Öğretmen Adayların Mesleğe Yönelik Kaygı ve Aile Katılım Çalışmalarına Yönelik Öz Yeterlilik İnançlarının Mezun Olunan Lise Değişkenine Göre Farklılık Gösterip Göstermediğine İlişkin Kruskal Wallis Testi Bulguları

	Mezun Olduğu Lise	N	Sıra Ortalaması	SD	X ²	p
Mesleki Kaygı	Kız Meslek	34	105.26	5	0.584	0.989
	Düz Lise	18	102.86			
	Anadolu Lisesi	115	104.41			
	Anadolu Öğr.	9	109.33			
	Diğer	33	112.89			
	Fen Lisesi	2	109.25			
Aile Katılımı Özyeterlilik	Kız Meslek	34	117.19	5	4.585	0.469
	Düz Lise	18	117.00			
	Anadolu Lisesi	115	101.14			
	Anadolu Öğr.	9	96.44			
	Diğer	33	111.36			
	Fen Lisesi	2	50.50			

* p<0.05

Tablo 8 incelendiğinde öğrencilerin mesleğe yönelik kaygı durumunun ($\chi^2(2)=8.650$, $p>0.05$) ve öğrencilerin aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inanç durumunun ($\chi^2(2)=4.664$, $p>0.05$) mezun olunan lise değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma, okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik mesleki kaygıları ile aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik kaygı puan ortalamaları incelendiğinde “katılmıyorum” düzeyinde oldukları görülmüştür. Aile katılımı çalışmalarına yönelik öz-yeterlilik İnanç puan ortalamaları incelendiğinde ise “yeterli hissediyorum” düzeyinde oldukları belirlenmiştir. Okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik kaygı düzeylerinin az olduğu, aile katılımı çalışmalarına yönelik öz-yeterlilik İnanç düzey puan ortalamalarının ise yüksek olduğu söylenebilir. Okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik kaygı düzeylerine yönelik araştırma sonucumuzu destekleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Yapılan birçok araştırma sonucunda öğretmen adaylarının, kaygı düzeylerinin düşük olduğu bulunmuştur (Doğan ve Çoban, 2009, s.157; Gümrükçü-Bilgili ve Deniz, 2016b, s. 53; Kalemoglu-Varol, Erbaş ve Ünlü, 2014, s. 113; Köklükaya ve Güven-Yıldırım, 2016, s. 1454). Okul öncesi öğretmen adaylarının aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inançlarına yönelik çeşitli çalışma sonuçları bulunmaktadır. Okul öncesi öğretmen adaylarının aile katılım çalışmalarına ilişkin öz-yeterliliklerinin orta düzeyde olduğunu belirleyen araştırmalar mevcuttur (Ateş ve Cevher-Kalburan 2016, s. 62; Özen, 2018, s. 34). Ayrıca Yeşilyurt (2013, s. 88) yaptığı araştırma sonucunda, öğretmen adaylarının öz-yeterlilik algı düzeyinin istenilen seviyede olduğunu bulmuştur. Gömleksiz ve Serhatlıoğlu (2013, s. 201) ise çalışmasında okul öncesi öğretmenlerinin öz-yeterlilik inançlarının yüksek düzeyde olduğunu belirlemiştir.

Okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik kaygı durumu ve aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inanç durumunun istatistiksel açıdan negatif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre okul öncesi öğretmen adaylarının aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inançları arttıkça, mesleki kaygılarının da azaldığı söylenebilir. Aynı zamanda okul öncesi öğretmen adaylarının aile katılımı çalışmalarına yönelik öz-yeterlilikleri üzerinde mesleklerine yönelik kaygılarının etkisinin olduğu söylenebilir. Deniz ve Tıcan (2017, s. 1838) öz-yeterlilik inanç ve mesleki kaygı durumları arasında pozitif düşük düzeyde korelasyon olduğunu belirlemiştir. Öğretmen adaylarının öğretmenlik öz-yeterlilik inançları arttıkça, mesleki kaygılarının da azaldığı ve öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin kaygılarının artması, gelecekte kariyerlerinde ilerlemelerine ilişkin karşılaşılabilecekleri sorunların üstesinden gelebilme ve beklenmedik değişimlere uyum sağlayabilme konusundaki inançlarının azaldığı belirlenmiştir (Gerçek, 2018, s. 297). Öğretmen adaylarının öz-yeterlilik algıları ile mesleki kaygıları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu, öz-yeterlilik algıları yüksek olan öğretmen adaylarının mesleki kaygı düzeylerinin düşük olduğu ve öz-yeterlilik algısının mesleki kaygı düzeyini anlamlı olarak yordadığı bulunmuştur (Kahraman ve Çelik, 2019, s. 353). Kafkas, Açak, Çoban ve Karademir (2010, s. 368) in öğretmen adayları ile yaptığı çalışmada da öz-yeterlilik ve mesleki kaygı durumları arasında orta düzeyde korelasyon olduğu bulunmuştur.

Okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik mesleki kaygı ve aile katılımı çalışmalarına yönelik öz-yeterlilik inancının, cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur. Araştırmamızı destekleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Yenice (2012, s. 36) yaptığı araştırmada fen bilgisi, sosyal bilgiler ve sınıf öğretmeni adaylarının öz-yeterlilik düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur. Kahraman ve Çelik’in (2019, s. 358) yaptığı çalışmada da öğretmen adaylarının öz-yeterlilik algı düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Özen’in (2018, s. 34) öğretmenlerle yaptığı araştırmada ise öğretmenlerin cinsiyete değişkenine göre aile katılım çalışmalarında öz yeterlilik inançlarında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı bulunmuştur. Taşkın ve Hacıömeroğlu (2010, s. 63) sınıf öğretmeni adaylarının öz-yeterlilik inançlarının cinsiyetlerine göre farklılaşmadığını bulmuştur. Gömleksiz ve Serhatlıoğlu (2013, s. 201) okul öncesi öğretmenlerinin öz-yeterlilik inançlarını cinsiyetlerine göre farklılaşmadığı belirlenmiştir. Araştırmamızı desteklemeyen çalışmalar da mevcuttur. Demirtaş, Cömert ve Özer (2011, s. 97) yaptıkları çalışmada ise öğretmen adaylarının öz-yeterlilik algılarının cinsiyet değişkenine göre erkeklerin lehine anlamlı farklılık oluşturduğu bulunmuştur. Yeşilyurt (2013, s. 88) , Dolapçı ve Demirtaş (2016, s. 141), Uygun, Avaroğulları ve Oran (2016, s. 417), Kafkas, Açak, Çoban ve Karademir (2010, s. 368) öğretmen adaylarının öz-yeterlilik algı düzeyleri arasında cinsiyet değişkeni açısından erkeklerin lehine farklılık bulunmuştur. Çapri ve Çelikkaleli (2008, s. 33) öğretmen adaylarının yeterlilik inançları üzerinde, cinsiyet

açısından kızlar lehine anlamlı farklılık gösterdiğini belirlemiştir. Deniz ve Tican (2017, s. 1848) öğretmen adaylarının öz-yeterlilik inanç algılarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini belirlemiş ve kadın öğretmen adaylarının “olumlu sınıf ortamı oluşturma” ve “akademik gelişim” algıları, erkek öğretmen adaylarına göre daha yüksek bulunmuştur. Alan yazında cinsiyet değişkenine göre okul öncesi öğretmen adaylarının mesleki kaygılarına ilişkin çeşitli sonuçlar bulunmuştur. Gümrükçü-Bilgici ve Deniz (2016a, s. 53) yaptıkları araştırma sonucunda, kadın okul öncesi öğretmen adaylarının atanma merkezli kaygılarının, erkek okul öncesi öğretmen adaylarının ise görev merkezli kaygılarının daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Ayrıca, Doğan ve Çoban'ın (2009, s. 166) yaptığı çalışmada öğretmen adaylarının cinsiyet açısından kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur. Gümrükçü-Bilgici ve Deniz (2016b, s. 93) yaptığı çalışmada okul öncesi öğretmen adaylarının Ben Merkezli Kaygı, Görev Merkezli Kaygı, Öğrenci Merkezli Kaygı ve toplam kaygı puanı düzeylerinin hiçbirisine cinsiyetin etkisinin bulunmadığı belirlenmiştir. Dursun ve Karagün'ün (2012, s. 93) yaptığı çalışmada beden eğitimi öğrencilerinin mesleki kaygılarının cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur. Kalemoglu-Varol, Erbaş ve Ünlü (2014, s. 113) yaptıkları çalışmada öğretmen adaylarının mesleki kaygı düzeyleri ile mesleğe yönelik tutumlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir. Türkdoğan'ın (2014, s. 101) çalışmasında ise kız öğretmen adaylarının kaygı puanları, erkek öğretmen adaylarına göre anlamlı şekilde daha yüksek düzeyde olduğu bulunmuştur. Marso ve Pigge, (1990, s. 2) öğretmen adaylarının mesleki kaygı düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Jianfang (2018, s. 2) ise öğretmen adaylarının kaygılarını incelediğinde kadın katılımcıların, erkeklerden daha fazla endişe duyduğunu belirlemiştir.

Okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik kaygı durumu ve öğrencilerin aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inanç durumunun yaş değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Gümrükçü-Bilgici ve Deniz (2016a, s. 65) yaptığı çalışmada ise 18-19 yaş aralığındaki okul öncesi öğretmen adaylarının mesleki kaygılarının daha büyük yaşlardaki okul öncesi öğretmen adaylarından düşük olduğu belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının öğretmenliğe yönelik öz yeterlilik inançları ise yaşa göre farklılaşmamaktadır (Yaşar-Ekici, 2017b, s. 543).

Okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik kaygı durumunun öğretim kademesine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur. 2. sınıf öğrencilerin mesleğe yönelik kaygı düzeyleri 1. sınıf öğrencilerine göre daha yüksek bulunmuştur. Bu anlamlı farklılığın 2. sınıfta mesleki derslerin 1. sınıfa göre daha fazla olması ile birlikte öğrencilerin öğretmenlik mesleğinin önemine olan farkındalıklarının artması sonucu kaygılarının da arttığı söylenebilir. Öğrencilerin aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inanç durumunun ise öğrencilerin öğrenim gördükleri öğretim kademesine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Gümrükçü-Bilgici ve Deniz (2016b, s. 2353) yaptığı çalışmada üçüncü sınıfta öğrenim gören okul öncesi öğretmen adaylarının birinci sınıfta öğrenim gören okul öncesi öğretmen adaylarından daha fazla kaygı taşıdığı belirlenmiştir. Yapılan bir başka çalışmada ise 3. sınıf okul öncesi öğretmen adaylarının öz-yeterlilik inanç puanlarının 1. sınıflara göre yüksek olduğu ve öğretmen adaylarının öz-yeterlilik puanları arasında 3. sınıflar lehine anlamlı fark olduğu görülmüştür (Ekinci-Vural ve Hamurcu, 2008, s. 24). Ayrıca yapılan farklı araştırmalarda, fen bilgisi, sosyal bilgiler ve sınıf öğretmeni adaylarının da öz-yeterlilik düzeylerinin sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur (Yenice, 2012, s. 36). Kaygı düzeylerinin, öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılaşma göstermediği çalışmalar da bulunmaktadır (Türkdoğan, 2014, s. 85; Jianfang, 2008, s. 132).

Okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik kaygı durumunun ve öğrencilerin aile katılım çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inanç durumunun mezun olunan lise değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur. Bu sonuca göre lisansta verilen mesleki eğitimlerin, mesleğe yönelik kaygı ve öz-yeterlilik için lise eğitimine nazaran daha belirleyici olduğu söylenebilir. Araştırma sonucumuzu destekleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Dursun ve Karagün (2012, s. 93) yaptığı çalışmada beden eğitimi öğrencilerinin mesleki kaygı düzeylerinde, mezun oldukları lise türü açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ayrıca fen bilgisi, sosyal bilgiler ve sınıf öğretmeni adaylarının öz-yeterlilik düzeylerinin mezun olunan lise türü değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur (Yenice, 2012, s. 36). Kaygı düzeylerinin, öğretmen adaylarının mezun oldukları lise türüne göre herhangi bir anlamlı farklılık göstermediği anlaşılmaktadır (Gümrükçü-Bilgici ve Deniz 2016b, s. 2353; Özen, 2018, s. 34; Türkdoğan, s. 2014). Deniz ve Tican'ın (2017, s. 1849) yaptığı çalışmada ise öğretmen adaylarının öz-yeterlilik inançları ve mesleki kaygı düzeylerinin mezun olunan lise türleri göre anlamlı farklılık gösterdiği, öğretmen adaylarının mezun olunan lise türüne göre Anadolu Lisesi

mezunlarının “etkili öğrenme-öğretme süreci” hazırlama konusunda Anadolu öğretmen lisesi ve diğler lise mezunlarından daha üst düzeyde öz-yeterlik inancına sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Beden eğitimi öğretmen adaylarının öz-yeterlik durumunun lise türü değışkenine göre anlamlı farklılık gösterdiği, meslek lisesi mezunların öz yeterlilik puanlarının düşük olduğu bulunmuştur (Kafkas, Açak, Çoban ve Karademir, 2010, s. 105).

Bu araştırma sonuçlarına göre yapılacak çalışmalar için öneriler aşağıda sunulmuştur.

1. Okul öncesi öğretmen adaylarının mesleki kaygıları dikkate alınarak kaygılarını azaltıcı ve aile katılımı çalışmalarına yönelik öz yeterlilik inancını artırıcı çalışmalar yapılabilir.
2. Okul öncesi öğretmen adaylarının lisans eğitimi sürecinde mesleki kaygının azaltılabilmesi ve aile katılımı çalışmalarına yönelik öz-yeterliliğın artırılabilmesi için okullarda uygulama derslerine daha fazla ağırlık verilebilir.
3. Okul öncesi öğretmen adaylarının mesleki kaygılarını azaltmak ve aile katılımı çalışmalarına yönelik öz-yeterlilik inançlarını desteklemek amacıyla okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenlerle ortak çalışmalar yapılabilir.
4. Okul öncesi Öğretmen adaylarının lisans eğitimi süresince kurs, seminer, konferans gibi akademik etkinliklere katılmaları teşvik edilebilir. Bu sayede çeşitli bölgelerde ve kurumlarda görev yapan okul öncesi öğretmenleri, okul yöneticileri, çeşitli üniversitelerde öğrenim gören öğretmen adayları ile etkileşim kurmaları desteklenebilir.
5. Öğrencilerin mesleğe yönelik kaygı düzeylerini minimuma indirebilecek rehberlik çalışmaları yapılabilir.
6. Okul öncesi öğretmen adaylarının mesleki kaygı ve aile katılım çalışmalarına yönelik öz-yeterlilik inançları ile ilgili araştırmalar farklı üniversitelerdeki okul öncesi öğretmen adayları ile de yapılabilir.

Etik Beyan

“Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Mesleki Kaygıları İle Aile Katılım Çalışmalarına Yönelik Öz Yeterlilik İnançları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Ateş, Ö. ve Cevher-Kalburan, N. (2016). Okul öncesi öğretmen adaylarının aile katılım çalışmalarına yönelik öz-yeterlilik inançlarının incelenmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, 55(5), 62-88.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: W.H. Freeman and Company.
- Cabı, E. ve Yalçınalp, S. (2013). öğretmen adaylarına yönelik mesleki kaygı ölçeğı (mkö): geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44(1), 85-96.
- Çamlıbel-Çakmak, Ö. (2010). Okul öncesi eğitim kurumlarında aile katılımı. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(20), 1-17.
- Çapri, B. ve Çelikkaleli, Ö. (2008). Öğretmen adaylarının öğretmenliğe ilişkin tutum ve mesleki yeterlilik inançlarının cinsiyet, program ve fakültelerine göre incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(15), 33-53.
- Cömert, D. ve Güleç, H. (2004). okulöncesi eğitim kurumlarında aile katılımının önemi: öğretmen- aile - çocuk ve kurum. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 131-145.
- Demirtaş, H. Cömert, M. ve Özer, N. (2011). Öğretmen adaylarının öz-yeterlilik inançları ve öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 36(159), 96-111.
- Deniz, S. ve Tıcan, C. (2017). Öğretmen adaylarının öğretmen öz-yeterlilik inançları ile mesleki kaygılarına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(4), 1838-1859.
- Doğan, T. ve Çoban, A. E. (2009). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 34(153), 157-168.
- Dolapçı, S. ve Yıldız-Demirtaş, V. (2016). Öğretmen adaylarının öz-yeterlilik algıları ve kaynaştırma eğitimine bakış açıları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(13), 141 – 160.
- Dursun, S. ve Karagün, E. (2012). Öğretmen adaylarının mesleki kaygı düzeylerinin incelenmesi: kocaali üniversitesi beden eğitimi ve spor yüksekokulu son sınıf öğrencileri üzerine bir araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 93 – 112.
- Edutopia, (2000). *Parental involvement reaps big benefits*. <https://www.edutopia.org/parent-involvement-reaps-big-benefits>. Erişim Tarihi: 02.01.2019.
- Ekinci, N. (2015). Öğretmen adaylarının öğrenme yaklaşımları ve öğretmen öz-yeterlilik inançları arasındaki ilişki. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1), 62-76.

- Ekinci-Vural, D. ve Hamurcu, H. (2008). Okul öncesi öğretmen adaylarının fen öğretimi dersine yönelik öz-yeterlilik inançları ve görüşleri. *İlköğretim Online Dergi*, 7(2), 456-467.
- Ekinci-Vural, D. ve Kocabaş, A. (2016). Okul öncesi eğitim ve aile katılımı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1174-1185.
- Gerçek, M. (2018). Mesleki kaygı ve kariyer uyumluluğu arasındaki ilişkiler: öğretmen adayları açısından bir inceleme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 297-312.
- Gonzalez-DeHass, A. R., Willems, P. P. ve Doan Holbein, M. F. (2005). Examining the relationship between parental involvement and student motivation. *Educational Psychology Review*, 17(2), 99-123.
- Gömlüksiz, M. N. ve Serhatlıoğlu, B. (2013). Okul öncesi öğretmenlerinin öz-yeterlilik inançlarına ilişkin görüşleri. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(7), 201-221.
- Gümrükçü-Bilgici, B. ve Deniz, Ü. (2016a). Okul öncesi öğretmen adaylarının mesleki kaygılarının bazı demografik özelliklere göre incelenmesi. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 5(1), 53 – 70.
- Gümrükçü-Bilgici, B. ve Deniz, Ü. (2016b). Okul öncesi öğretmen adaylarının gelecek kaygılarının incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(5), 2353-2372.
- Jianfang, L. (2008). A comparison of teacher candidates and first-year teachers by gender and licensure level, in terms of their perceptions of preparation program quality, efficacy beliefs, and concerns about teaching. http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=osu1225902746. Erişim Tarihi: 28.06.2019.
- Kafkas, M. E., Açak, M., Çoban, B. ve Karademir, T. (2010). Beden eğitimi öğretmen adaylarının öz-yeterlilik algıları ile mesleki kaygıları arasındaki ilişki. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 93-111.
- Kahraman, Ü. ve Çelik, K. (2019). Eğitim fakültesi formasyon öğrencilerinin öz-yeterlilik inançları ile mesleki kaygıları arasındaki ilişki. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 45(1), 353-375.
- Kalaycı, Ş. (Ed.) (2008). *Spss uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kalemoğlu-Varol, Y., Erbaş, M. K ve Ünlü, H. (2014). Beden eğitimi öğretmen adaylarının mesleki kaygı düzeylerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını yordama gücü. *Ankara Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi*, 12(2), 113-123.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kesgin, E. (2006). *Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin öz yeterlilik düzeyleri ile problem çözme yaklaşımlarını kullanma düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (denizli ili örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Köklükaya, A. ve Güven-Yıldırım, N. E. (2016). Öğretmenlik mesleğine yönelik kaygı ölçeğinin geliştirilmesi ve fen bilgisi öğretmen adaylarının kaygı düzeylerinin belirlenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1454-1462.
- Marso, Ronald N. ve Pigge, Fred L. (1990). *Relationships between prospective teachers' personality attributes and changes in concerns about teaching during training*. Annual Meeting of the Mid-Western Educational Research Association Chicago, IL, October 17-20.
- Ogelman, H. (2014). Okul öncesi eğitim kurumlarında aile katılımı çalışmaları: denizli ili örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(17), 259-284.
- Özen, F. (2018). *Okul öncesi öğretmenleri aile katılım çalışmalarına yönelik öz-yeterlilik inançlarının incelenmesi* (Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Randı, J. (2004). Teachers as self-regulated learners. *Teachers College Record*, 106(9), 1825-1853.
- Taşkın, Ç. Ş. ve Hacıömeroğlu, G. (2010). Öğretmen öz-yeterlilik inanç ölçeğinin türkçeye uyarlanması ve sınıf öğretmenleri adaylarının öz-yeterlilik inançları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(10), 63-75.
- Türkdoğan, S. C. (2014). *Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde etkili olan faktörlere göre mesleki kaygıları* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Uygun, K., Avaroğulları, M ve Oran, M. (2016). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının mesleki kaygı düzeylerinin incelenmesi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(21), 417-436.
- Uysal, B. (2018). *Örgütsel Adalet üzerinde yansızlık ilkesinin etkisini belirlemeye yönelik özel hastanelerde yapılan bir araştırma* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ünüvar, P. (2010). Aile katılımı çalışmalarına yönelik ebeveyn ve öğretmen görüşlerinin karşılaştırılması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18(3), 719-730.
- Yaşar-Ekici, F. (2017a). Okul öncesi eğitim kurumlarındaki aile katılım çalışmalarına katılan ve katılmayan ailelerin çocuklarının sosyal beceri ve problem davranışları arasındaki ilişki. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 543-561.
- Yaşar-Ekici, F. (2017b). Okul öncesi öğretmen adayları ile pedagojik formasyon eğitimi alan öğretmen adaylarının öğretmenliğe yönelik öz yeterlilik inançlarının karşılaştırılması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 543-561.
- Yenice, N. (2012). Öğretmen adaylarının öz -yeterlilik düzeyleri ile problem çözme becerilerinin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39), 36-58.
- Yeşilyurt, E. (2013). Öğretmen adaylarının öğretmen öz-yeterlilik algıları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(45), 88-104.

EXTENDED ABSTRACT

Teachers educate their children so that they can be active members in the structure of society. To increase students' motivation, to maintain effective classroom management, to plan activities and courses and similar subjects are the responsibility of teachers. Studies researching teachers' competence show that self-efficacy is a fundamental determinant of teachers' effectiveness (Randi, 2004). Teachers should have a high level of self-efficacy belief that they will receive qualified training and fulfill the responsibilities required by their profession in order to successfully pursue their profession. Therefore, the level of teachers' self-efficacy beliefs should be determined while continuing their professional education. At the same time, it should be ensured that prospective teachers graduate with high self-efficacy beliefs through the necessary arrangements to be made in the teacher training program. Belief in self-efficacy towards family involvement, which is a special area of self-efficacy, is the teacher candidates' judgments about their own competence that they can effectively and efficiently conduct communication and family education activities with the family (Ateş, & Kalburan, 2016). Self-efficacy beliefs of teachers who are highly effective in the field of education and training of individuals and the factors affecting these beliefs have gained importance (Gömlüksiz, & Serhatlıoğlu, 2013). It is thought that teachers' concerns about the profession will have an impact on the ability of teachers to conduct effective family involvement activities.

Therefore, in this study, it was aimed to research the relationship between pre-school teacher candidates' professional concerns about teaching profession and self-efficacy beliefs for family involvement activities. The population of the study consists of pre-school teacher candidates who are educated at Necmettin Erbakan University in 2018- 2019. The sample group consisted of 211 students who voluntarily agreed to participate in the study. This study used survey method. The research data were collected by Self-Efficacy Belief Scale for Family Involvement Activities of Pre-school Teacher Candidates developed by Ateş and Kalburan (2016) and by means of "Anxiety Scale for Teaching Profession " developed by Köklükaya and Yıldırım (2016) and Personal Information Form developed by the researchers. Kolmogorov-Smirnov and Shapiro Wilk tests were performed to determine whether the obtained data were distributed normally. It was detected that the data were not normally distributed and for the nonparametric tests the Bonferroni test and Spearman Correlation analysis tests were used by Mann Whitney U, Kruskal Wallis H in order to determine the source of the difference between the groups.

As a result of the findings, it was found that the pre-school teacher candidates' anxiety scores for the teaching profession were at the level of "I disagree" and the self-efficacy beliefs for the family involvement activities were "I feel sufficient ". In this case, it can be said that pre-school teacher candidates' anxiety levels towards teaching profession are low and self-efficacy belief level scores for family involvement activities are high. At the same time, it was determined that students' self-efficacy beliefs related to professional anxiety levels and family involvement activities had a negatively moderate level of negative relationship. According to this result, it can be said that pre-school teacher candidates' self-efficacy beliefs towards family involvement activities increase and their professional anxiety decreases. At the same time, it can be said that pre-school teacher candidates' anxiety about their professions has an effect on their self-efficacy towards family involvement activities. In addition, it was found that these skills did not show significant differences in terms of gender, age and high school variables graduated. According to this result, it can be said that gender and age are not decisive on these skills and the education given is more decisive. However, it can be said that the vocational education given in the undergraduate program is more decisive for vocational anxiety and self-efficacy belief than the high school education. It was determined that pre-school teacher candidates' professional concerns about teaching profession and self-efficacy beliefs related to family involvement activities showed significant difference according to teaching level variable. The anxiety levels of the 2nd grade students towards the profession were found to be higher than the 1st grade students. It can be said that as this difference is higher than the first year vocational courses in the 2nd grade and that students' anxiety increases as a result of the awareness of the importance of the teaching profession. According to the results of this research, pre-school teacher candidates' studies can be done by reducing their concerns and increasing self-efficacy beliefs for family involvement activities. In order to reduce pre-school teacher candidates' professional anxiety during the undergraduate education process and to increase self-efficacy towards family involvement activities, more emphasis can be placed on practice courses in schools. Research on pre-school teacher candidates' professional anxiety and self-efficacy beliefs related to family involvement activities can be done with pre-school teacher candidates at different universities.

S.M.M.M'lerin Finansal Okuryazarlık ve Finansal Tablo Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Tunceli ve Elazığ Örneđi¹

Aysun SANDAL² ve Zülkif YALÇIN³

Öz

Günümüz gelişen ekonomisine adapte olmak adına fikir kirliliğiyle yanlış bilgi sahibi olmamak için finansal ve finansal tablolar hakkındaki terimleri bilip, bu terimlerin finansal piyasaya etkilerini çözümleyip, işletmelere ayna tutmak bir zorunluluk haline gelmiştir. Bunun yanında finansal farkındalığın oluşması işletmelerin özenli ve gerekli finansal donanıma sahip olan, finansal tabloları okuma kabiliyeti gelişmiş, muhasebe ile ilgili işlemlerini yürüten S.M.M.M. açısından duyarlılığın yüksek olmasıyla ilişkilidir. Bu bağlamda S.M.M.M. ekonomi açısından dağarcıklarında yer alan kuramların gerçeklikleriyle yüzleşmeleri hem kendilerini geliştirmeleri için hem de verdikleri hizmeti doğru bir şekilde aktarmaları için önemlidir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı; Tunceli ili ve Elazığ ilinde bulunan S.M.M.M.'lerin finansal ve finansal tablo okuryazarlık düzeylerini ölçmeye çalışmaktır. Bu çalışmayı yaparken özellikle finansal ve finansal tablo okuryazarlık hakkında yapılan çalışmalardan literatür taraması yapılacaktır. Daha sonra Tunceli ve Elazığ illerindeki S.M.M.M.'lere önceden belirlenmiş demografik ve finansal bilgileri içeren anket uygulaması yapılacaktır. Çalışmamızda çoktan seçmeli anket uygulanmış olup anketler S.P.S.S. paket programında analiz edilmiştir. Araştırmamızın kısıtını bu illerde bulunan meslek mensuplarının anket sorularımıza yüz yüze görüşmemize rağmen cevap vermekten kaçınmalarıdır. Çalışma sonucunda meslek mensuplarının ortalamanın üstünde okuryazar oldukları ancak kavramsal ve güncel konulara yeteri düzeyde sahip olmadıkları sonucuna varılmıştır. Bu çalışma ile bu konuda yapılan bilimsel çalışmalara katkı sunmak temel amacımız olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Finansal Okuryazarlık, Finansal Tablo Okuryazarlığı, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir

A Research on the Determination of the Financial Literacy and Financial Statement Literacy Level of C.P.A (Certified Public Accountants): Case of Tunceli and Elazığ⁴

Abstract

In order to adapt to today's developing economy, it has become an imperative to know the terms about financial and financial statements, to analyze the effects of these terms on the financial market and to mirror the businesses in order not to have false information with the pollution of ideas. The formation of financial awareness is related to the high sensitivity of C.P.A who are attentive and have the necessary financial equipment, have the ability to read financial statements, and carry out accounting-related transactions. In this context, it is important for the C.P.A. to face the realities of the theories in their economy, in order to improve themselves and to convey their services correctly. The purpose of this study is; to try to measure the financial and financial statement literacy levels of C.P.A. in Tunceli province and Elazığ province. While doing this study, a literature review will be made especially from the studies on financial and financial statement literacy. Later, a survey of pre-determined demographic and financial information will be applied to the C.P.A. in the provinces of Tunceli and Elazığ. As a result of this application, financial and financial statement literacy of C.P.A. in these provinces will be determined. In our study, multiple choice questionnaire was applied and the questionnaires were S.P.S.S. analyzed in package program. The limitation of our research is that the members of the profession in these provinces refrain from responding to our questionnaire questions, even though we meet face to face. As a result of the study, it was concluded that the members of the profession are literate above the average but they do not have enough conceptual and current issues. Our main purpose was to contribute to scientific studies on this subject with this study.

Key Words: Financial Literacy, Financial Statement Literacy, C.P.A.

Atıf İçin / Please Cite As:

Sandal, A. ve Yalçın, Z. (2020). S.M.M.M'lerin finansal okuryazarlık ve finansal tablo okuryazarlık düzeyinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Tunceli ve Elazığ örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2216-2230.

Geliş Tarihi / Received Date: 19.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.06.2020

¹ Yapılan bu çalışma 29 Kasım - 1 Aralık 2019, Şanlıurfa, Türkiye'de yapılan 4. Uluslararası GAP Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan "Tunceli Ve Elazığ İli Serbest Muhasebeci Ve Mali Müşavirlerin Finansal Ve Mali Tablo Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma" adlı Bildirinin hem hipotez bakımından hem de araştırma sonuçları bakımından genişletilmiş şeklidir.

² Munzur Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Genel İşletme Yüksek Lisans, Tunceli, Türkiye, aysn_sndl@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-6132-2044

³ Dr. Öğr. Üyesi - Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Tunceli, Türkiye, zulkifyalcin@gmail.com ORCID: 0000-0002-4118-8316

Giriş

Finansal ve finansal tablo okuryazarlık kavramları ekonomik anlamda faaliyet gösteren işletmelerin, bu alanda işlem yapmak isteyen bireylerin ve genel anlamda ekonominin bir parçası olan tüm insanların bilmesi gereken kavramlar arasında yer alırlar. Bu kavramlara hâkim olan insanlar ve işletmeler ekonomik anlamda alacakları birçok kararda daha isabetli davranabilirler. Ekonomik birimlerin faaliyetlerini sürdürürken geleceğe dönük karar almada ihtiyaç duyduğu bilgileri sağlayan serbest muhasebeci ve mali müşavir ile yeminli mali müşavirlerin finansal okuryazarlık ve finansal tablo okuryazarlığı kavramlarına diğer kişilere göre daha fazla bilgi sahibi olması beklenir. Bu anlamda çalışmamız muhasebe meslek mensuplarının finansal okuryazarlık ile finansal tablo okuryazarlık kavramlarına yeterli düzeyde bilgiye sahip olup olmadıklarını araştırmayı amaçlamıştır. Çalışmamızda Tunceli ve Elazığ İllerinde bulunan serbest muhasebeci ve mali müşavir ile yeminli mali müşavirlerin mükellef bazında hizmet verdiği gerçek ve tüzel kişilere finansal anlamda bilgi verirken bu kavramlara hâkimiyetini ölçen anket düzenlenmiştir. Araştırma sonucunda meslek mensuplarının ortalamanın üstünde finansal ve finansal tablo okuryazarlık düzeyine sahip oldukları beklenmiştir. Çalışmamızda öncelikle finansal okuryazarlık, finansal tablo okuryazarlığı ve finansal okuryazarlık ile finansal tablo okuryazarlığı arasındaki bağlantı incelenecektir. Daha sonra çalışmamızda Tunceli ve Elazığ illerinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarına anket yöntemi ile sorular sorulup bu iki kavram hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olup olmadıkları test edilmiştir. Cevaplar SPSS paket programında veriler analiz edilmiştir.

Finansal Okuryazarlık Kavram ve Önemi

Finansal okuryazarlık kavramı, en genel tanımıyla bireylerin gündelik yaşamında yer alan finansal kaynakların alternatif seçeneklerini karşılaştırarak elde ettikleri finansal bilgiler ışığında doğru kararlar alabilmeleridir. Bu kararları alan bireylerin tüketici, yatırımcı, işletmeci vb. olarak ekonomik döngüye katılmaları nedeniyle finansal ürünler ve kavramlar hakkında yeterli bilgiye sahip olarak finansal refahı arttırmaları toplumsal farkındalık açısından önem kazanmıştır (Dağdelen, 2017, s. 23-27).

Küreselleşen dünyada finansal piyasaların geniş bir alana sahip olması finansal araçların kullanımını karmaşık bir hale getirmiştir. Bireyler finansal kararlar alırken öncelikli olarak kişisel tasarruflarını düşünseler de makro açıdan bakıldığında finans ve sermaye piyasalarına yön verir. Bireyler günlük yaşantılarında yaptıkları alışverişler, ödemeler, kredi kartı kullanımı, kredi kartı ile yapılan işlemlerin parasal tutarları, faiz ve vergi ödemeleri işlemlerinde finansal kararlar alırlar. Bu kararlar bireyleri tasarrufa yönlentmeli ve uzun vadeli planlarda bugünün etkisinin olacağına bilincinde olarak rasyonel şekilde adımlar atmalıdırlar. Bireyler finansal bilgi yeterliliğine sahip olurlarsa kendilerini bekleyen risklere ve zararlara engel olabilirler. Bu bağlamda finansal risklerin önlemini anlamak ve maddi zararlardan korunmak için finansal okuryazarlığa sahip olmak gerekir. (Er ve Taylan, 2017, s. 298-300)

Tetik'in (2019) yapmış olduğu çalışmada eğitilmiş bireylerin sayısının artması ile karmaşık hale gelen finansal piyasaların anlaşılmasının doğru orantılı olarak artacağı söylenmiştir. Aynı çalışmanın sonuç ve öneriler kısmında özellikle finansal okuryazarlık düzeyinin artması için ilkökul çağından başlayıp eğitimlerin verilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Tetik, 2019, s. 3521).

Tetik'in yapmış olduğu çalışmaya paralel olarak üniversite öğrencilerine yönelik yapılan çalışmalarda da yine bu alanda yeterli düzeyde bilgi sahibi olmadığı görülmüştür. Birkaç örnek ile açıklayalım. Hacettepe üniversitesi öğrencilerine yönelik yapılan çalışmada; katılımcıların sorulan sorulara doğru cevap verme oranı %53,6 olarak belirlenmiş ve finansal okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Barmakı ve Şener, 2017, s. 68-88). Gümüşhane Üniversitesi öğrencilerine yapılmış çalışmada; genel olarak kavramlara orta düzeyde hâkim oldukları ancak cevaplarda tutarsız oldukları sonucu çıkmıştır (Çam ve Barut, 2013, s. 83-72). Anadolu Üniversitesi öğrencilerine yapılan çalışmada; fakülte öğrencilerinin meslek yüksekokulu öğrencilerine oranla daha fazla finansal okuryazar olduğu ancak verilen cevaplar orta düzeyde olduğu söylenmiştir (Bayram, 2014, s. 105-135). Celal Bayar Üniversitesi öğrencilerine yapılan çalışmada da finansal okuryazarlık düzeylerinin yeterli olmadığı sonucuna varılmıştır (Coşkun, 2016, s. 2257-2258). Kara Harp Okulu öğrencilerine yapılan çalışmada da öğrencilerin bu finansal okuryazarlık kavramına orta düzeyde sahip oldukları görülmüştür (Danışman vd., 2016, s. 1-37). Osmaniye Korkut Ata Üniversitesinde ki çalışmada öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyinin düşük çıktığı belirtilmiştir (Ergün vd., 2014, s. 847-864). Gaziantep Üniversitesinde öğrencilerine yapılan çalışmada yine finansal okuryazarlık düzeylerinin düşük çıktığı anlaşılmıştır (Kılıç vd., 2015, s. 129-150). Ancak Nevşehir Hacı Bektaş üniversitesinde yapılan çalışmada finansal okuryazarlık düzeyi yüksek çıkmıştır (Alkaya ve Yağlı, 2015, s. 585-599). Bitlis Eren Üniversitesinde ki çalışmada orta düzeyde bilgiye sahiptir (Karyağdı, 2018, s. 112-

126). Uşak Üniversitesinde (Özen ve Kaya, 2015) ve Sakarya Üniversitesinde (Ulu ve Tuna, 2016, s. 128-141) yapılan çalışmalarda da yine orta düzeyde finansal bilgiye sahip oldukları görülmüştür.

Finansal Okuryazarlığın Muhasebe ile İlişkisi

Finansal okuryazarlığın etkili bir şekilde yürütülebilmesi ve bireylerin nakitlerini yönetebilmeleri için bütçeleme, tasarruf, vergi, yatırım, gelir-gider eşleştirmesi gibi kısır bilgiye maruz kalmamaları gerekmektedir. Bu anlamda alanında uzmanlaşmış, gerekli eğitim ve tecrübeye sahip olan muhasebe meslek mensuplarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaçların karşılanması noktasında Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin ve Yeminli Mali Müşavirlerin gerekli olan finansal kavramlar (enflasyon, mevduat, sigorta gibi) ve finansal ürünler(hisse senedi, tahvil, kredi gibi) hakkında yeterli bilgiyi bünyelerinde bulundurarak mükelleflerine karşı finansal sorumluluklarını yerine getirmelidirler. Günümüzde bireyler ve şirketlerin sürekli olarak muhasebe ile etkileşim içinde olmaları mali müşavirlere duyulan ihtiyacın artmasına neden olmuştur. Bireylerin ve şirketlerin gizliliği konusunda hassas olduğu mali verilerini emanet ettikleri kişilerin finansal bilgilerinin yüksek seviye de olmasını isterler. Bireyler finansal okuryazarlık farkındalığı olan, kârlılık düzeylerini arttıracak, doğru yatırımlara sevk edebilecek, işletmelerin mali durumu hakkında verilerini gösterecek olan finansal tablolarını doğru bir şekilde yorumlayan muhasebe meslek mensuplarına gereksinim duyarlar. (Dağdelen, 2017, s. 23-27).

Türkiye’de alışan 109.995 Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve 4768 Yeminli Mali Müşavir olduğu istatistiğini göz önünde bulundurursak finansal yapıya büyük ölçüde katkı sağladıklarını söyleyebiliriz. (TÜRMOB, 2019).

Muhasebenin temel işlevlerinden olan raporlama sistemi, işletmede gerçekleşen mali durumları göstermesi bakımından önemlidir. İşletme sahipleri, kredi verenler, işletmenin hissedarları gibi bu bilgileri kullanacak olan gruplar işletmenin yapısı hakkında bilgi sahibi olmak isterler. Bu gruplar genel olarak işletmenin; mali yapısını, kârlılığını, fon kullanım kaynaklarının nasıl kullanıldığını öğrenmek isterler (Akdoğan ve Tenker, 2007, s. 250-258).

Bu bilgileri ilgililerine sağlayacak olan finansal tablolar Gelir Tablosu, Satışların Maliyeti Tablosu, Fon Akım Tablosu, Nakit Akış Tablosu, Öz kaynaklar Değişim Tablosu, Kar Dağıtım Tablosu olduğu gibi meslek mensuplarının bu tabloları ilgililere açıklaması ve onların anlayabileceği hale getirmesi de gereklidir.

Finansal tabloların temel amacı; işletmelerin finansal performansını, belirli tarihlerde veya dönem aralıklarında finansal durumunu, faaliyet sonuçlarını ve nakit akışı hakkında bilgi vererek bu bilgileri diğer finansal tablo kullanıcılarına sunmaktır. Genel amaçlı finansal tablolar geniş bir kullanıcı kitlesine hitap ederek gerçekleşmesi beklenen ekonomik olayların öngörülmesiyle alınacak riskleri en aza indirgeyebilir. Ayrıca finansal tablolar; işletmeye ilişkin varlıklar, gelir ve karlar, gider ve zararlar, nakit akışları, öz kaynaklar ve yabancı kaynakların kullanım alanlarının ne derece etkin olduğunu belirleme hususunda ilgili tahminlerin ve gerçekleşme zamanlarının bilgisini verir (TMS 1, m.3, m.7).

Finansal tablolar gerekli bilgileri rapor ederek kullanıcılarına bilgi sunmaktadır. Bu bilgilerden dolaylı veya dolaysız olarak işletme içinden veya işletme dışından kullanıcılar faydalanabilir. Finansal tablo kullanıcıları şu şekilde sıralanabilir (Akdoğan ve Tenker, 2007, s. 352-360): İşletme sahipleri(ortaklar), Yöneticiler, Yatırımcılar, Kredi Kurumları ve şirketlere borç veren diğer kuruluşlar, İşletmeyle iş ilişkisinde bulunanlar, İşletmeden alacaklı olanlar, İşçi ve İşçi Kuruluşları, Devlet, Mali Analistler

Finansal Tablo Okuryazarlığı ve Yararları

Finansal tablo okuryazarlığı en temel düzeyde tanımlanacak olursa; yeterli düzeyde muhasebe eğitimi almış, muhasebe kavramlarına hâkim, finansal tabloları yorumlama kapasitesine sahip, muhasebe sisteminin yeniliklerine ayak uydurabilen bireylerin gerekli finansal bilgileri anlama ve değerlendirme yeteneklerini taşımasıdır (Karacan ve Günce, 2018, s. 699-701).

Finansal tablo okuryazarlığında üç temel yetenek üzerinde önemle durulmaktadır. Bunlar muhasebesel bilgilerin araştırılması, bu bilgilerin tahlil edilmesi ve bu bilgilerin olumlu şekilde finansal davranışlara yansıtılması şeklinde açıklanabilir (Karacan ve Günce, 2018, s. 699701).

Finansal tablo okuryazarı yetkinliğine tam anlamıyla sahip olabilmek için aşağıda yer alan muhasebenin fonksiyonlarına sahip olunması gerekir. Bu fonksiyonlar şu şekilde sıralanır (Karacan ve Günce, 2018, s. 699-701): Kaydetme fonksiyonu, Sınıflandırma fonksiyonu, Özetleme fonksiyonu, Raporlama fonksiyonu.

Yukarıda sözünü ettiğimiz muhasebe sistemlerinden türetilen Raporlama Fonksiyonu şirketler de temel finansal yönetim davranışlarından etkilendiği için en önemli ve son aşama olarak yer almaktadır. Bunun yanı sıra finansal tablo okuyazarı muhasebe faaliyetlerinin hesap planına, Türkiye Muhasebe Standartlarına, finansal raporlamaya ilişkin kavramlara, Türkiye Finansal Raporlama Standartlarına, finansal tablo esaslarına ilişkin bilgi sahibi olmak gerekmektedir (Karacan ve Günce, 2018, s. 699-701).

21. Yüzyılda gelişmekte olan ülkemizin kalkınmasında büyük rol oynayan ekonomi alanında ticari hayatının düzenlenmesine yön vermek için şirketlerin işleyişi ve işlevleri konusunda her geçen gün yeni adımlar atılmaktadır. Şirketlerin muhasebe sistemleri, finansal raporları ve muhasebe denetimleri konusunda Türk Ticaret Kanunu'yla da geniş hükümlere yer verilmektedir. Bunun yanında Kamu Gözetim Kurumu kurularak sıkı denetimler de mevcuttur (Kazbek, 2015, s. 200-250).

Finansal raporlamanın işlem hacminin kapsadığı alanın genişlemesiyle; yöneticiler, yatırımcılar, şirket sahipleri, ilgili üçüncü kişilerle finansal tablo kullanıcılarının uluslararası standartlar ve ülke ekonomisine kazandırdığı kararları önemli duruma getirmiştir (Kazbek, 2015, s. 358-401).

Finansal Okuryazarlıkla Finansal Tablolar Okuryazarlığı Arasındaki İlişki

Finansal okuryazarlık ve Finansal Tablo okuryazarlığı arasındaki ilişki birçok alanda birbirlerine yakın temas halindedir. Finansal okuryazarlık, bireylerin tüketim ve tasarrufları için verdiği kararlar bütünüdür. Bu kararları alırken küçük yaşlarda aileden aktarılan finansal bilgiler bireylere yön vermektedir. Bu doğrultuda finansal kararların uzun vadede etkili olacağını göz ardı edilmeyerek doğru finansal tutumlar sergilemelidir. İlk olarak aileden edinilen finansal davranışlar gençlik dönemlerinde çevreden, okuldan, arkadaş ortamlarından vb. aktarılan bilgilerle yanlış yönelimlere neden olabilir.

Bütçesini yönetebilme konusunda yeterli bilgiye sahip olmayan gençlerin, finansal döngüde yer bulmaları ile toplumun refahı olumsuz etkilenebilir. Bu nokta da finansal okuyazar olmanın önemi ve gerekliliği devreye girmektedir. Sözü edilen bireylerin ilerleyen dönemlerde iş hayatında yer bulmalarıyla parayı elde tutma ve yönetme becerilerinin finansal konularda ki okuryazarlık seviyeleriyle doğru orantılı ilerlemesine yol açmaktadır. Özellikle mesleki yeterliliklerinin ekonomi piyasalarına hâkim olması gereken bir meslek kolunda çalışmalarını, finansal okuryazarlık bilincinin daha yüksek düzeylerde olmasını zorunlu kılmaktadır.

Ekonominin işlemesine katkı sağlayan şirketlerin finansal durumları hakkında fikir sahibi olabilmek için finansal tablolarının ne anlama geldiğini bilmesi gerekmektedir. Finansal tabloların yorumlanması yolu ile yatırımcılara, fon talebinde bulunanlara, işletme ile ilgili bilgilere sahip olmak isteyen üçüncü kişilere finansal konularda daha istekli kararlar almalarını sağlayan kavram, finansal tablo okuryazarlığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özetle, finansal okuryazarlık genel olarak bireylerin yaşı, demografik özellikleri, meslekleri, aldıkları eğitimler, çalıştıkları alanlar fark etmeksizin en temel düzeyde bile olsa insanların hayatlarında yer edinir. Bu sebeple bireylerin günlük yaşantılarını, bilinçli tüketim ve tasarrufa sevk edecek biçimde, gelecekte oluşabilecek riskleri en aza indirerek finansal bilgiyi kullanabilme gücünü geliştirmelidirler. Finansal tablo okuryazarlığında ise finansal raporlamanın önemini idrak edecek olan yatırımcılar veya fon talebinde bulunanlar, okuryazarlıklarını kullanabilme yetilerinde bilgi temelli tutumlarla daha teorik yaklaşırlar.

Bu bağlamda, etkisini gösterdikleri alan bakımından finansal okuryazarlık geneli kapsarken, finansal tablo okuryazarlığı özele hitap etmekte ve birbirlerinin kesişim alanlarında iki kavramda etkin rol oynamaktadır.

Tunceli ve Elazığ İlinde Çalışan S.M.M.M. ve Yeminli Mali Müşavirlere Yönelik Uygulama

Bu bölümde önceki bölümlerde yapılan teorik açıklamalar çerçevesinde Tunceli ve Elazığ ilinde faaliyet gösteren SMMM ve YMM'lerin finansal ve finansal tablo okuryazarlık düzeyinin tespitine dair değerlendirmeler yer almaktadır. Muhasebe meslek mensuplarına yönelik Türkiye'de çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Nadir çalışmalardan olan Dağdelen'in (2017) Aydın ilinde muhasebe meslek mensuplarına yönelik yaptığı finansal okuryazarlık düzeyini belirleyen çalışmasında meslek mensuplarının ortalama düzeyde finansal okuyazar olduğu belirtilmiş ancak lise mezunu ve 65 yaş üstü meslek mensuplarına bu alanda eğitim verilmesi gerektiği önerisi yapılmıştır (Dağdelen, 2017, s. 127).

Araştırmanın Amacı, Evreni, Yöntemi ve Önemi

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anketin cevaplandırılması konusunda Tunceli ve Elazığ ilinde çalışan Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (S.M.M.M.) ve Yeminli Mali Müşavirler (Y.M.M.) tercih edilmiştir. Anket formları katılımcı demografik bilgileri ile temel düzeyde ekonomi finans, bireysel bankacılık, emeklilik ve sigortacılık, finansal tablolar, yatırım, vergi ve mevzuat, mali tablo genel bilgi, mali tablo özel bilgi konularından oluşarak bilgi düzeylerinin ölçülmesine yönelik sorulardan oluşmaktadır. Bu araştırmada Kılıç vd. (2015)⁵ “*Finansal Okuryazarlık: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma*” isimli araştırmalarında kullanmış oldukları anket formundan faydalanılmıştır. Diğer sorular literatür taraması yapılarak S.M.M.M ve Y.M.M. meslek mensuplarına uygun olabilecek sorular hazırlanarak düzenlenmiştir.

Çalışmada anket uygulaması Evrenin az olması sebebiyle katılımcıların iş yerlerine gidilerek uygun görülen zaman dilimlerinde yüz yüze anket uygulaması gerçekteşmiştir. Aktif olarak görevinde bulunan tüm SMMM ve YMM'lere ulaşılmasına (Tunceli İlinde 11 adet S.M.M.M. ve Elazığ İlinde 116 adet S.M.M.M. ve 2 Y.M.M meslek mensubuna ulaşılmıştır) rağmen toplamda 35 (3 adet Tunceli İlinde, 32 adet Elazığ ilinde cevaplanmış anket) adet anket yanıt bulmuştur. Diğer SMMM ve YMM'ler işlerinin yoğunluğu gibi gerekçelerle anketi cevaplamayı reddetmişlerdir. Bu durum çalışmanın kısıtını oluşturmuştur. Yapılan bu çalışmanın ve örnekleme sayısının bu durumda yeterli olabileceği kanısı ile çalışma S.P.S.S veri Paket Programı ile analiz edilmiştir.

Finansal ve Finansal Tablo Okuryazarlığı konusunda asıl bilgi sahibi olması gereken S.M.M.M.'lerin bu alanda bilgi düzeylerinin belirlenip eğer bir eksiklik mevcut ise bu alanda temel eğitimlerin verilmesi için tavsiyelerde bulunmak çalışmamızın temel amacı olmuştur. Bu amaçla ekonomi alanında ve işletmenin ihtiyaç duyduğu bilgiyi doğru ve anlaşılır bir şekilde vermekle yükümlü olan meslek mensuplarının bu alanda yeterli bilgiye sahip olmaları beklenmektedir. Bu durum çalışmamızın önemini ortaya çıkarmaktadır.

Tanımlayıcı Bilgiler

Araştırmaya katılan serbest muhasebeci mali müşavirler ve yeminli mali müşavirlere ilişkin genel bilgiler aşağıdaki gibidir;

Tablo 1. *Tunceli ve Elazığ'da Araştırmaya Katılan SMMM ve YMM'ye İlişkin Genel Bilgiler (demografik)*

<i>Meslek Mensuplarının Özellikleri</i>	<i>Gruplar</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>
Cinsiyet	Erkek	30	85.7
	Kadın	5	14.3
	Toplam	35	100
Yaş	18-25	2	5.7
	25-35	13	37.1
	35-45	12	34.3
	45 ve üzeri	8	22.9
	Toplam	35	100
Meslek	SMMM	33	94.3
	YMM	2	5.7
	Toplam	35	100

Tablo 1'e bakıldığında Tunceli ve Elazığ illerinde cinsiyet dağılımları olarak erkeklerin sayısının kadınlara göre fazla olduğu görölmektedir. Yüzde 5.7'lik en az paya sahip olan 18-25 yaş aralığında ki gençlerin Üniversite'de aktif şekilde öğrenimlerini devam ettirmeleri, meslek mensubu olabilmek için 4 yıllık üniversite şartı olması bu durumu etkilemiş mesleğe daha ileri yaşlarda atıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Muhasebe meslek mensuplarını SMMM ve YMM olarak incelediğimizde yüzde 94.3 gibi çok yüksek bir payla SMMM'lerin oranının yüksek olduğunu görüyoruz. Bu oranın yüksek olmasının sebebini Yeminli Mali Müşavir olmak için aralıksız bir şekilde 10 yıl boyunca Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olarak çalışma zorunluluğu ve sınavlarının zorluk derecesinin yüksek olmasından kaynakladığını gerekçe olarak gösterebiliriz.

⁵ Araştırmacı anketi hazırlarken şu kaynaklardan yararlandığını söylemiştir. “*Anketteki birinci, ikinci, dördüncü, dokuzuncu, onuncu, on beşinci, yirminci, yirmi ikinci, yirmi sekizinci, yirmi dokuzuncu, otuzuncu ve otuz birinci sorular Louw vd. (2013); yirmi birinci soru Chen ve Volpe (1998); yirmi altıncı ve otuz yedinci sorular Knoll ve Huts (2012); otuz dördüncü, otuz altıncı ve otuz sekizinci sorular Chinen ve Endo (2012) tarafından kullanılan sorular esas alınarak oluşturulmuştur.*”

Tablo 2. Tunceli ve Elazığ'da Çalışan SMMM ve YMM'ye İlişkin Diğer Genel Bilgiler

Bilgiler	Gruplar	Frekans	Yüzde
Kredi Kartı Kullanma Durumları	Evet	29	82.9
	Hayır	6	17.1
	Toplam	35	100
Bireysel Emeklilik Sistemine Kayıtlı Olma Durumları	Evet	13	37.1
	Hayır	22	62.9
	Toplam	35	100

Tablo 2'ye bakıldığında ise Tunceli ve Elazığ ilinde çalışan Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin büyük bir çoğunluğunun (yüzde 82.9) kredi kartı kullandığı görülmektedir. Günümüzün artan ihtiyaçlarının karşılanması için kredi kartı kullanarak bugünün gereksinimlerini karşılayıp borcumuzu ileri tarihe ertelediğimizi göz önüne aldığımızda bu finansman aracı vazgeçilmez bir kaynak olarak görülmektedir. Aynı zamanda muhasebe meslek elemanlarının likiditeye duyduğu ihtiyacı düşündüğümüzde ellerinin altında hazır bulunan kredi kartlarının kullanım alanlarını arttırmaktadır. Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin bireysel emeklilik sistemine yüzde 62.9'lık bir oranla kayıtlı olmadığı görülmektedir. En önemli sebep ülkemizde yeterince önemsenmemesi olarak gördüğümüz bireysel emeklilik sistemine katılımın düşüklüğünü muhasebe meslek elemanlarına sordüğümüzde sosyal güvencelerine ek olarak bir sisteme hazır olmadıklarını, o sisteme verilen parayı şimdi harcamaya yöneldikleri cevabını aldık. Yani meslek mensupları likiditeye daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar. Zaten hizmet sektöründe likidite oranlarının yüksek kabul edilmesinin sebebinin aslında bu mesleğin hizmet sektörü olmasından dolayı likit varlıklara çok fazla ihtiyaç duyulmasını bize göstermektedir.

Sorulara Verilen Yanıtlar ve Elde Edilen Bulgular

Bu bölümde finansal ve finansal tablo okuryazarlık düzeyi dikkate alınarak hazırlanan soru gruplarına katılımcıların verdikleri yanıtlar yer almaktadır. Aşağıdaki ankette bölüm bazında sorulan sorular kodlanarak gösterilmiştir. Sorular ve verilen yanıtlardan doğru olan kısmı ayrıca gösterilmiştir. Bundan tüm sorular ayrı ayrı yazılmamış cevap ve yorumlar esnasında bu sorulara yer verilmiştir. Aşağıda belirlenen kodlamalara bakıldığında her bir kod bir bölümü temsil etmekte ve kodun yanındaki rakamlar ise bölümdeki soru sırasını göstermektedir. kodlar şu şekildedir; “EKNFNSS” kodu “temel düzeyde ekonomi ve finans”, “BNKCLKS” kodu “bireysel bankacılık”, “EMSGRTS” kodu “emeklilik ve sigortacılık”, “FİNTAB” kodu “finansal tablolar”, “YTRMS” kodu “yatırım”, “VRGMVZTS” kodu “vergi ve mevzuat”, “MTGS” kodu “mali tablolar genel”, “MTÖS” kodu “mali tablolar özel” sorularını temsil etmektedir.

Temel Düzeyde Ekonomi ve Finans (EKNFNSS) konusunda katılımcıların vermiş olduğu cevaplar şu şekilde özetlenebilir; “Enflasyonun paranın satın alma gücünü azalttığına” yönelik yöneltilen soruya katılımcıların hepsi (yüzde 100) doğru olarak yanıt vermiştir. Enflasyon kavramı bir ülkede belirli bir dönem içerisinde fiyatlar genel seviyesinde sürekli artış yaşanması durumudur. Paranın satın alma gücünde yaşanan bu azalış ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin daha yüksek fiyatlardan alınmasına neden olur. “Türkiye’de enflasyon oranları yüzde 10’un altında olduğuna” dair yöneltilen soruya katılımcıların büyük bir çoğunluğu (yüzde 82.9) yanlış bilgi olarak yanıt vermiştir. Verdikleri cevap yanlıştır. TCMB’nden alınan anketin uygulandığı 2019 Ekim ayı verilerine göre enflasyon oranının yüzde 8.55 olduğu görülmektedir. Ancak muhasebe meslek mensupları doğrusunun bu olduğunu bildikleri halde neden yanlış işaretledikleri sorulduğunda “sektörlerinde hissedilen paranın satın alma etkisiyle” yanlış işaretlediklerini ifade etmişlerdir. Ancak bize göre meslek mensuplarının güncel konuları pek takip etmedikleri veya geçmiş dönem ekonomik krizlerin ortaya çıkardığı veriler ile hareket ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. “Enflasyon oranı piyasadaki kredi faiz oranından yüksek ise kredi kullanmanın avantajlı olduğuna” dair yöneltilen soruya katılımcıların büyük bir çoğunluğu (yüzde 48.6) doğru olarak cevap vermiş; yüzde 40’lık bir oran ise yanlış olarak cevap vermiştir. Bu konuda da katılımcıların yine kavramsal bilgi eksiklikleri ortaya çıkmaktadır. Meslek mensuplarının mesleklere hazırlık yaparken kavramsal konularda yeterli bilgilerinin sınındığı konulardan da eğitim almaları gerektiği sonucuna varılmaktadır. “Bir evi kiralamanın, ev satın almaya kıyasla finansal açıdan bütçeyi daha rahat kullanmayı sağladığını” sorusuna yüzde 77,1’lik oran olumlu yanıt vermiş; yaklaşık yüzde 17’lik bir oranda katılımcılar olumsuz yanıt vermiş; diğer katılımcılar ise fikri olmadığını belirtmiştir. “Borsalarda sadece hisse senedi alım-satımı yapıldığı” konusunda yönetilen soruya ise katılımcılar yüzde 25,7 oranlarda doğru, yüzde 65,7 oranlarda yanlış olduğunu ve yüzde 8,6

oranlarında fikri olmadığını belirtmiştir. Burada da yine katılımcıların kavramsal olarak eğitilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu kavramlar en temel kavramlardandır. En azından borsaların sadece menkul kıymetleri değil diğer gıda, maden, tarım vb. gibi konularda da borsaların olduğu bilinmelidir. “Türkiye’deki menkul kıymetler borsasının adı Borsa İstanbul olduğu” sorusuna katılımcıların büyük çoğunluğu (yüzde 94,3) doğru olarak yanıt vermiştir. Katılımcıların bu bilgiye hâkim oldukları görülmektedir. “Vadesiz mevduat hesabı faiz kazancı sağladığı konusunda” yönetilen soruya katılımcıların büyük bir çoğunluğu (yüzde 94,3) yanlış olarak cevap vermiş; “Ons, altın gibi kıymetli madenlerin ölçü birimi olduğuna” dair yönetilen soruya yüzde 91,4 lük bir oranla doğru, yüzde 5,7’lik bir oranla yanlış, yüzde 2,9’luk bir oranla fikirleri olmadığını belirtmiştir. Bu iki soruya da katılımcıların büyük çoğunluğu doğru yanıt vermişlerdir.

Tablo 3. *Tunceli ve Elazığ SMMM ve YMM’lerin Finansal ve Finansal Tablo Okur Yazarlığı Yanıtları*

	<i>Doğru</i>		<i>Yanlış</i>		<i>Fikrim Yok</i>		<i>X</i>	<i>SS</i>
	<i>F</i>	<i>%</i>	<i>F</i>	<i>%</i>	<i>F</i>	<i>%</i>		
EKNFNSS1	35	100	-	-	-	-	3.00	.000
EKNFNSS2	5	14.3	29	82.9	1	2.9	1.31	.718
EKNFNSS3	17	48.6	14	40	4	11.4	2.09	.951
EKNFNSS4	27	77.1	6	17.1	2	5.7	1.40	1.775
EKNFNSS5	9	25.7	23	65.7	3	8.6	2.40	.881
EKNFNSS6	33	94.3	1	2.9	1	2.9	2.91	.373
EKNFNSS7	2	5.7	33	94.3	-	-	2.89	.471
EKNFNSS8	32	91.4	2	5.7	1	2.9	2.86	.494
BNKCLKS9	1	2.9	31	88.6	3	8.6	2.86	.430
BNKCLKS10	26	74.3	9	25.7	-	-	2.49	.887
BNKCLKS11	32	91.4	1	2.9	2	5.7	2.89	.404
BNKCLKS12	5	14.3	30	85.7	-	-	2.71	.710
BNKCLKS13	33	94.3	1	2.9	1	2.9	2.91	.373
BNKCLKS14	33	94.3	-	-	2	5.7	2.94	.236
EMSGRTS15	26	74.3	5	14.3	4	11.4	2.60	.736
EMSGRTS16	31	86.6	4	11.4	-	-	2.77	.646
EMSGRTS17	2	5.7	33	94.3	-	-	2.89	.471
EMSGRTS18	34	97.1	1	2.9	-	-	2.94	.338
EMSGRTS19	31	88.6	2	5.7	2	5.7	2.83	.514
YTRMS20	5	14.3	27	77.1	3	8.6	2.63	.731
YTRMS21	6	17.1	28	80	1	2.9	2.63	.770
YTRMS22	22	62.9	8	22.9	5	14.3	2.40	.847
YTRMS23	24	68.6	10	28.6	1	2.9	2.40	.914
YTRMS24	5	14.3	28	80.0	2	5.7	2.66	.725
VRGMVZTS25	2	5.7	33	94.3	-	-	2.89	.471
VRGMVZTS26	17	48.6	18	51.4	-	-	1.97	1.014
VRGMVZTS27	34	97.1	1	2.9	-	-	2.94	.338
VRGMVZTS28	35	100.0	-	-	-	-	3.00	.000
MTGS29	34	97.1	1	2.9	-	-	2.09	.338
MTGS30	33	94.3	2	5.7	-	-	2.94	.471
MTGS31	24	68.6	11	31.4	-	-	3.00	.942
MTGS32	1	2.9	34	97.1	-	-	2.94	.338
MTGS33	15	42.9	18	51.4	2	5.7	2.89	.981
MTGS34	29	82.9	4	11.4	2	5.7	2.37	.667
MTGS35	34	97.1	1	2.9	-	-	2.94	.338
MTGS36	6	17.1	25	71.4	4	11.4	2.54	.780
MTGS37	35	100.0	-	-	-	-	3.00	.000
MTGS38	3	8.6	25	71.4	7	20.0	2.63	.646
MTÖS39	26	74.3	6	17.1	3	8.6	2.57	.778
MTÖS40	9	25.7	23	65.7	3	8.6	1.60	.881
MTÖS41	27	77.1	5	14.3	3	8.6	1.37	.731
MTÖS42	20	57.1	11	31.4	4	11.4	1.74	.919
MTÖS43	34	97.1	1	2.9	-	-	2.94	.338
MTÖS44	32	91.4	1	2.9	2	5.7	2.89	.404
MTÖS45	6	17.1	27	77.1	2	5.7	1.40	.775
MTÖS46	30	85.7	4	11.4	2	5.7	2.74	.657

Bireysel Bankacılık (BNKCLK) konusuna yönelik yönetilen sorulara katılımcılar genellikle “doğru” olduğu yönünde yanıt vermiştir. Örneğin; “uzun vadeli kredi kullanmak kısa vadeli kredi kullanmaktan daha maliyetli olduğu” yüzde 74.3; “IBAN’IN uluslararası banka hesap numarası olduğu” yüzde 91.4; “internet bankacılığı yardımıyla kredi başvurusu yapılabildiği” yüzde 94.3; “internet bankacılığı yardımıyla hisse senedi alım satım işlemleri yapılabildiği” konusunda yüzde 94.3’lük oranlarda doğru olarak yanıt

verilmiştir. Bu bölümde “tüm bankaların aynı işlem ücretleri ile çalıştıkları” yüzde 88,6; “EFT”nin, aynı bankadaki hesaplar arasında para transferi yapmak için kullanıldığına” dair yüzde 85,7’lik oranlarda katılımcılar “yanlış” olduğu yönünde anıtlar vermişlerdir. Bilindiği gibi bankalar aynı işlem ücretleri üzerinden çalışmamaktadırlar ve Elektronik Fon Transferi (EFT) kavramı farklı bankalardaki hesaplar arasındaki fon transferini ağlayan sistemdir. Katılımcıların bu konulara büyük oranlarda hâkim olduğu görülmektedir.

Emeklilik ve Sigortacılık (EMSGRT) konusunda yöneltilen sorulara katılımcıların büyük çoğunluğu olumlu cevap vermişlerdir. “Bireyin yaşının, araç kasko bedelinin belirlenmesinde önemli bir faktör olduğuna” yüzde 74,3; “SGK’nın (Sosyal Güvenlik Kurumu), Türkiye’de çalışanların bağlı oldukları sağlık güvencesi kurumu olduğuna” yüzde 86,6; “bireysel emeklilik sisteminin, aylık prim ödemeleri yapılan özel bir emeklilik sistemi olduğuna” yüzde 97,1; “bireysel emeklilik sisteminde emekliliğe hak kazanmak için 10 yıl süreyle katkı payı ödemesi yapmak gerektiğine” katılımcıların çoğunluğu (yüzde 88,6) katıldıklarını belirtmişlerdir. Son olarak “Türkiye’de emeklilik yaşı herkes için 65 olduğuna” dair yüzde 94,3 lük bir oran bunun yanlış bir bilgi olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların bu bölümdeki sorulara doğru cevap verdikleri ve konuya hâkim oldukları görülmektedir.

Yatırım (YTRM) konusunda katılımcılara yöneltilen sorulara verilen yanıtlara bakıldığında “bir şirketin tahvili alındığında o şirkete ortak olunduğu” (yüzde 77,1) ve “hisse senetlerine yatırım yapıldığında faiz kazancı elde edildiği” konusunda (yüzde 80) yanlış olarak nitelendirilen yanıtların genellikle yakın dağılım gösterdiği görülmektedir. “Risk düzeyleri aynı olan iki projeden A projesi B projesinden daha fazla getiri sağlamaktadır. Dolayısıyla iki proje arasından B projesi seçilmesi gerekir” yönündeki tercihin yanlış olduğunu katılımcıların büyük bir çoğunluğu (yüzde 80) ifade etmiştir. “Dövizin, bir tasarruf aracı olduğu” konusunda katılımcılar (yüzde 68,6) yanlış olduğunu belirtmiştir. “Hisse senedi yatırımı tahvil yatırımına kıyasla daha riskli bir yatırım türüdür” sorusunu (yüzde 62,9) doğru olarak yanıtlamışlardır. Son iki soruda yine belirtmiş olduğumuz kavram bilgisinde netlik olmadığı, çoğunluğun istenilen cevabı vermesine rağmen aslında olması gereken oranın altında olduğuna dair bir işaret olduğunu görebilmekteyiz. Tabii ki istenilen oran bu alanda faaliyet gösteren meslek mensuplarının yüksek oranda bilgi sahibi olmasıdır. Son iki cevabın yüksek oranın altında olduğu kanısındayız.

Vergi ve Mevzuat (VRGMVZT) başlığında yöneltilen sorularda alınan cevaplara bakıldığında katılımcılar; “Türkiye’de KDV oranı bütün ürünlerde yüzde 18 olarak uygulandığı” (yüzde 94,3), “yeni bir iş kurmadan önce Sanayi ve Ticaret Odası’na kayıt yaptırmak gerektiği” (yüzde 51,4) bilgisinin yanlış olduğu; “her işyeri sahibi vergi dairesine kayıt yaptırmak zorunda olduğu” (yüzde 97,1) ve “bir "Vergi Yılı" 1 Ocak'ta başlayıp, 31 Aralık'ta sona erdiği” (yüzde 100) bilgisinin doğru olduğu belirtilmiştir. Katılımcıların bu bölümdeki sorulara da doğru cevap verdikleri ve konuya hâkim oldukları görülmektedir. Ancak yeni bir iş kurmak için Sanayi ve Ticaret Odasına kayıt yaptırılması gerektiği sorusuna verilen cevapların vasat olduğu görülmektedir. Bu durum özellikle sahada aktif çalışan meslek mensuplarının bilmesi gereken en temel konulardan birisidir. Çünkü işletmeler için sözleşmelerin hazırlanması ve bunların ilgili yerlere başvurularının nasıl yapılacağı yönündeki yardımları mali müşavir kimliği ile bu meslek mensubu verir.

Mali Tablolar Genel Bilgiler (MTG) başlığında yöneltilen sorulara ise katılımcılar “bilançonun, belirli bir tarihteki varlıkları, borçları ve öz sermayeyi gösterdiği” (yüzde 97,1); “öz sermayenin, toplam varlıklarla borçlar arasındaki fark olduğu” (yüzde 94,3) ; “eğer bir bireyin öz sermaye hesabında 9.000 TL ve borç hesabında 8.000 TL varsa bu bireyin toplam varlıkları 17.000 TL olduğu” (yüzde 68,6); “bilançoda varlıklar likiditeye göre kaynaklar vade yapısına göre sıralanır” (yüzde 82,9); “temel mali tablolar bilanço ve gelir tablosudur” (yüzde 97,1); “gelir tablosu işletmenin bir faaliyet döneminde ki faaliyetlerinin sonucunu kar veya zarar olarak gösteren tablodur” (yüzde 100) doğru olarak; “likiditenin, yakın bir gelecekte ödenmesi gereken finansal taahhütlerin yerine getirilmesinden sonra elde kalan nakit tutar olduğu” (yüzde 51,4); “nakit sıkıntısı çeken bir şirketin, kesinlikle zarar ettiğini” (yüzde 97,1); “işletmenin ana faaliyet konusundaki mal ve hizmet satışlarından elde edilen net satış karıdır” (yüzde 71,4); “proforma bilanço geçmişe dönük hazırlanan tahmini bir bilançodur” (yüzde 71,4) yanlış bir bilgi olarak nitelendirmişlerdir. Katılımcıların bu bölümdeki sorulara genel olarak doğru cevap verdikleri görülmektedir. Ancak meslek mensuplarının muhasebenin kuramsal olarak tanımlarında biraz vasat olduğunu görebilmekteyiz. Özsermaye, borç, alacak, likidite ve varlık-kaynak kavramlarında biraz kuramsal soru sorulduğunda hatalara yöneldikleri görülmüştür. Bu anlamda meslek mensuplarına meslek anlamında sadece teknik ve uygulama yönlerin değil kuramsal ve kavramsal bilgilerinde de eğitim verilmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır

Mali Tablolar Özel Bilgiler(MTÖ) başlıında yöneltilen sorulara ise katılımcılar ‐hazır değerdeki azalış stoklarda ki azalışı açıklayamaz” (yüzde 74.3); ‐mali tablolar analizi ikiden fazla yıllar için yapılırsa başlangıç yıl baz yıl olarak alınır” (77.1); ‐bilançoda aktif ve pasif kalemler brüt tutarları ile kaydedilir” (57.1); alacak devir hızı oranı alacakların tahsil yeteneğini gösteren orandır (97.1); ‐dönen varlıklarla kısa vadeli borçların ödenmesi uygundur” (yüzde 91,4); ‐brüt kar marjını etkileyen en önemli unsur satışların maliyetidir” (yüzde 85,7) doğru olarak cevaplamıştır. ‐satışların maliyeti işletmenin dönem içindeki alışlarının maliyetidir” (yüzde 65,7); ‐temel mali tablolar enflasyondan etkilenmez” (yüzde 85,7) yanlış olarak nitelendirilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun konuya hâkim olarak doğru yanıt verdiği görülmektedir. Ancak bir önceki bölümde belirtmiş olduğumuz uyarıyı burada da gerekmektedir. Katılımcılardan meslek mensuplarının özellikle kendi alanlarında sorulan sorulara tam anlamıyla ve yüksek oranda doğru yanıt vermesi beklenir. Ancak sorular kuramsal ve kavramsal düzeyde sorulduğunda bilgi düzeyi vasata doğru kaymaktadır. Bu anlamda bu bölümde de önerilerimiz bir önceki bölümde olduğu gibi kuramsal ve kavramsal bilgi düzeylerinin artırılması için eğitimlerin veya zorunlu seminerlerin yapılmasıdır.

Hipotezlerin Analiz Edilmesi

Bu bölümde oluşturulan hipotezler ve bu hipotezler doğrultusunda finansal ve finansal tablo okuryazarlığını oluşturan unsurların etkinliği ve katılımcıların demografik bilgileri ile finansal ve finansal tablo okuryazarlığı arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda elde edilen veriler korelasyon analizi ve t testi ve Anova testi çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Tablo 4. Meslek Mensuplarının Finansal Bilgi düzeyi ile Finansal ve Finansal tablo Okuryazarlıkları Arasındaki ilişki

		Temel Düzeyde Eko. Fin.	Bireysel Emeklilik	Emeklilik ve Sigorta	Yatırım	Vergi ve Mevzuat	Mali Tablo Genel bilgi	Mali Tablo Özel Bilgi	Finansal Okur yazarlık
Temel Düzeyde Ekonomi	Pearson Correlation	1							
	Sig. (p)								
	N	35							
Bireysel Emeklilik	Pearson Correlation	.132	1						
	Sig. (p)	.449							
	N	35	35						
Emeklilik ve Sigorta	Pearson Correlation	-.131	.173	1					
	Sig. (p)	.454	.319						
	N	35	35	35					
Yatırım	Pearson Correlation	.224	.181	.058	1				
	Sig. (p)	.195	.298	.742					
	N	35	35	35	35				
Vergi ve Mevzuat	Pearson Correlation	.165	.107	.023	.029	1			
	Sig. (p)	.342	.540	.898	.869				
	N	35	35	35	35	35			
Mali Tablo Genel Bilgi	Pearson Correlation	.102	.179	.536**	.336*	.044	1		
	Sig. (p)	.559	.303	.001	.049	.800			
	N	35	35	35	35	35	35		
Mali Tablo Özel Bilgi	Pearson Correlation	-.408*	-.257	-.044	.016	.070	-.026	1	
	Sig. (p)	.015	.136	.800	.926	.689	.884		
	N	35	35	35	35	35	35	35	
Finansal Okur Yazarlık	Pearson Correlation	.402*	.473**	.474**	.606**	.361**	.747**	.067	1
	Sig. (p)	.017	.004	.004	.000	.033	.000	.703	
	N	35	35	35	35	35	35	35	35

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**.. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Katılımcıların finans ve muhasebe konularındaki bilgi düzeyleri ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı konusunda yapılan korelasyon analizi sonucunda bireysel bankacılık, emeklilik ve sigortacılık, yatırım vergi ve mevzuat gibi unsurlar ile finansal ve finansal tablo okuryazarlığı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Tabloya bakıldığında mali tablo genel

bilgiler okuryazarlığı ile emeklilik ve sigorta konuları arasında; finansal okuryazarlık ile bireysel emeklilik, sigorta ve emeklilik, yatırım, mali tablo genel bilgi arasında pozitif yönlü yüksek düzey bir ilişki olduğu; mali tablo genel bilgi ve yatırım arasında; mali tablo özel bilgi ile temel düzeyde ekonomi ve finans arasında; finansal okuryazarlık ile temel düzeyde ekonomi ve finans arasında; finansal okuyazarlıkla vergi ve mevzuat arasında ise pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tunceli ve Elazığ ilinde çalışan SMMM ve YMM'lerin demografik bilgileri ile finansal ve finansal tablo okuryazarlık genel bilgi düzeyi arasında ilişkinin olup olmadığına yönelik analizler aşağıdaki gibidir;

H10: Meslek Mensuplarının cinsiyetleri ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H11: Meslek Mensuplarının cinsiyetleri ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 5. *Finansal ve Finansal Tablo Okuryazarlık Genel Bilgi Düzeyinin Katılımcıların Cinsiyetleri Açısından Farklılıkları*

<i>Finansal okur Yazarlık</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Genel Bilgi Düzeyi	Erkek	2.5616	.12112	0.817	0.420
	Kadın	2.5130	.13628		

*Independet Samples t-Test, *p<0,05 ; **p<0,01*

Katılımcıların finansal ve finansal tablo okuryazarlık genel bilgi düzeylerinde, katılımcıların cinsiyetleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. (t:0.817;p:0,420>0,05). H10 kabul edilir.

H20: Meslek Mensuplarının yaşları ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H21: Meslek Mensuplarının yaşları ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 6. *Finansal ve Finansal Tablo Okuryazarlık Genel Bilgi Düzeyinin Katılımcıların Yaşları Açısından Farklılıkları*

<i>Finansal okur Yazarlık</i>	<i>Yaş</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Genel Bilgi Düzeyi	18 -25 Yaş Arası	2.4130	.12298	,944	,431
	25-35 Yaş Arası	2.5635	.10253		
	35-45 Yaş Arası	2.5652	.12015		
	45 ve Üstü	2.5598	.15449		

*One Way ANOVA, *p<0,05 ; **p<0,01*

Katılımcıların finansal ve finansal tablo okuryazarlık genel bilgi düzeylerinde, katılımcıların yaşları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (F:,944;p:0,431>0,05). H20 kabul edilir.

H30: Meslek mensuplarının mesleki durumları ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H31: Meslek mensuplarının mesleki durumları ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 7. *Finansal ve Finansal Tablo Okuryazarlık Meslek Açısından Farklılıkları*

<i>Finansal okur Yazarlık</i>	<i>Meslek</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
	SMMM	2.5461	.12089	-7.106	0.000
	YMM	2.6957	.00000		

*Independet Samples t-Test, *p<0,05 ; **p<0,01*

Katılımcıların finansal ve finansal tablo okuryazarlık genel bilgi düzeylerinde, katılımcıların Meslek Durumları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. (t:7.106;p:0.000<0,05). H31 kabul edilir.

H40: Meslek Mensuplarının kredi kartı kullanıp kullanmadıkları ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H41: Meslek Mensuplarının kredi kartı kullanıp kullanmadıkları ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 8. *Finansal ve Finansal Tablo Okuryazarlık Genel Bilgi Düzeyinin Katılımcıların Kredi Kartı Kullanma Durumları Açısından Farklılıkları*

<i>Finansal okur Yazarlık</i>	<i>Kredi Kartı Kullanma Durumu</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Genel Bilgi Düzeyi	Evet	2.5570	.12026	0.214	0.837
	Hayır	2.5435	.14420		

*Independet Samples t-Test, *p<0,05 ; **p<0,01*

Katılımcıların finansal ve finansal tablo okuryazarlık genel bilgi düzeylerinde, katılımcıların kredi kartı kullanma durumları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (t:0.214; p:0,837>0,05). H40 kabul edilir.

H50: Meslek Mensuplarının bireysel emeklilik sistemine kayıtlı olup olmadıkları ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H51: Meslek Mensuplarının bireysel emeklilik sistemine kayıtlı olup olmadıkları ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 9. *Finansal ve Finansal Tablo Okuryazarlık Genel Bilgi Düzeyinin Katılımcıların Bireysel Emeklilik Sistemine Katılım Durumları Açısından Farklılıkları*

<i>Finansal okur Yazarlık</i>	<i>Bireysel Emeklilik Sistemine Katılım Durumu</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Genel Bilgi Düzeyi	Evet	2.5301	.11725	-0.927	0.362
	Hayır	2.5692	.12580		

*Independet Samples t-Test, *p<0,05 ; **p<0,01*

Katılımcıların finansal ve finansal tablo okuryazarlık genel bilgi düzeylerinde, katılımcıların bireysel emeklilik sistemine katılım durumları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (t:-0.927 ; p:0,362>0,05). H50 kabul edilir.

Tablo 10. *Araştırma Hipotezleri ve Sonuçları*

<i>Finansal ve Finansal tablo Okuryazarlığı Unsurları ve Demografik Bilgiler Arasındaki İlişki Hipotezleri</i>	<i>Sonuç</i>
H10: Meslek Mensuplarının cinsiyetleri ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki yoktur. H11: Meslek Mensuplarının cinsiyetleri ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.	H ₀ hipotezi kabul edilir
H20: Meslek Mensuplarının yaşları ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki yoktur. H21: Meslek Mensuplarının yaşları ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.	H ₀ hipotezi kabul edilir.
H30: Meslek mensuplarının mesleki durumları ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki yoktur. H31: Meslek mensuplarının mesleki durumları ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.	H ₁ hipotezi kabul edilir
H40: Meslek Mensuplarının kredi kartı kullanıp kullanmadıkları ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki yoktur. H41: Meslek Mensuplarının kredi kartı kullanıp kullanmadıkları ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.	H ₀ hipotezi kabul edilir
H50: Meslek Mensuplarının bireysel emeklilik sistemine kayıtlı olup olmadıkları ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki yoktur. H51: Meslek Mensuplarının bireysel emeklilik sistemine kayıtlı olup olmadıkları ile finansal ve finansal tablo okuryazarlıkları arasında anlamlı bir ilişki vardır.	H ₀ hipotezi kabul edilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Meslek mensubu olmak bazı sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Bunların başında hizmet verdiği işletme ve mükelleflerine doğru ve güvenilir bilgi sunarak geleceğe yönelik yapılacak öngörülerde yardımcı olmaktır. Bunun yanında tutmuş olduğu defter ve hazırlanmış olduğu raporlarla işletme ile ilgili tüm taraflara yine doğru ve güvenilir bilgi sunmakta bir diğer temel görevlerdendir. Bu iki temel sorumluluk aslında hem kuramsal bilgilere sahip olmayı hem de bu kuramsal bilgilerin teknik boyutu ve uygulama boyutu ile eyleme geçirebilme yeteneğine meslek mensubunun sahip olmasını gerektirir.

Çalışmamızda Elazığ ve Tunceli illerinde faaliyet gösteren meslek mensuplarının kuramsal, teknik ve uygulama anlamında bilgi düzeylerinin test edilmesi amacı ile bir anket uygulaması yapılmıştır. Bu ankette özellikle meslek mensuplarının kendi faaliyet alanları ile çok fazla ilgili olan finansal ve finansal tablo okuryazarlık düzeyleri ölçülmeye çalışılmıştır.

Anket sonuçlarına göre; SMMM ve YMM'lerin büyük bir çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır. Kadınların bu alana fazla yönelim göstermemesinin nedenini çalışma şartlarının zor ve yoğunluk gerektiren bir meslek olarak görülmesinden kaynakladığını söyleyebiliriz. Yaş aralığına baktığımızda 18-25 arası gençlerin sayısının az olduğunu görmekteyiz. Bunun nedenini o yaşlarda üniversite eğitiminin hala tamamlanmamış olması gerekçe olarak gösterilebilir. Yoğunluk gösteren 25-45 yaş aralığında daha fazla SMMM olduğunu görmekteyiz. Yeminli Mali Müşavir olabilmenin şartları arasında yer alan 10 yıl boyunca Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olarak çalışma ve sınavını kazanma yer almaktadır. Bu sebeple Yeminli Mali Müşavir sayısının az olması ve 45 yaşından sonra daha çok bulunması normal olarak görülmektedir. Öyle ki küçük şehirlerde Yeminli Mali Müşavir sayısı çift haneli sayılara bile ulaşmamaktadır.

Günümüzde sıklıkla kullandığımız harcama yöntemi olan kredi kartı kullanımı da yüksek oranda olumlu cevaplanmıştır. Ancak meslek mensupları likidite ihtiyaçlarından dolayı bireysel emeklilik sistemine katılımı tercih etmemektedirler. Katılımcılara yöneltilen anket sorularına genellikle doğru cevap vermişlerdir. Bu bağlamda temel düzeyde ekonomi ve finans konularında (enflasyon, borsa, faiz), yatırım konusunda (tahvil hisse senedi, döviz), bireysel bankacılık, emeklilik ve sigortacılık, finansal tablolar ve vergi- mevzuat konularına hakim olduğu görülmektedir. Ancak aşağıda sayacağımız konularda meslek mensubunun bilgi düzeyleri açısından bazı sorunlar bulunmaktadır. Bunlar;

- Ekonomi finans alanında özellikle güncel konulara bazı durumlarda hâkim olmadıkları görülebilmektedir. “Türkiye’de enflasyon oranları yüzde 10’un altında olduğuna” dair yöneltilen soruya katılımcıların büyük bir çoğunluğu (yüzde 82,9) “yanlış” olarak yanıt vermiştir. Verdikleri cevap yanlıştır. Meslek mensuplarının güncel konuları pek takip etmedikleri veya geçmiş dönem ekonomik krizlerin ortaya çıkardığı veriler ile hareket ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. “Enflasyon oranı piyasadaki kredi faiz oranından yüksek ise kredi kullanmanın avantajlı olduğuna” dair yöneltilen soruya katılımcılar vasat düzeyde cevap vermiştir. Bu konuda da katılımcıların yine kavramsal bilgi eksiklikleri ortaya çıkmaktadır. Meslek mensuplarının mesleklere hazırlık yaparken kavramsal konularda yeterli bilgilerinin sınındığı konulardan da eğitim almaları gerektiği sonucuna varılmaktadır.
- Bankacılık alanında sorulan sorulara genellikle hâkim oldukları görülmektedir.
- Aynı durum Emeklilik ve sigorta bölümünde sorulan sorularda da karşımıza çıkmaktadır.
- Yatırım alanında sorulan sorularda; “Dövizin, bir tasarruf aracı olduğu” konusunda katılımcılar (yüzde 68,6) yanlış olduğunu belirtmiştir. “Hisse senedi yatırımı tahvil yatırımına kıyasla daha riskli bir yatırım türüdür” sorusunu (yüzde 62,9) doğru olarak yanıtlamışlardır. Son iki soruda yine belirtmiş olduğumuz meslek mensuplarının kavram bilgisinde netlik olmadığı, çoğunluğun istenilen cevabı vermesine rağmen aslında olması gereken oranın altında olduğu görülmüştür. Tabi ki istenilen oran bu alanda faaliyet gösteren meslek mensuplarının yüksek oranda bilgi sahibi olmasıdır. Son iki cevabın yüksek oranın altında olduğu kanısındayız.
- Vergi ve mevzuat alanında sorulan sorularda; “yeni bir iş kurmadan önce Sanayi ve Ticaret Odası’na kayıt yaptırmak gerektiği” (yüzde 51,4) yanlış cevabı yine meslek mensubunda olması gereken bilginin vasat durumda olduğunu göstermektedir. Bu durum özellikle sahada aktif çalışan meslek mensuplarının bilmesi gereken en temel konulardan birisidir. Çünkü işletmeler için sözleşmelerin hazırlanması ve bunların ilgili yerlere başvurularının nasıl yapılacağı yönündeki yardımları mali müşavir kimliği ile bu meslek mensubu verir.
- Finansal tablolar genel sorularında verilen cevapların bazılarında yine bazı sorunlarla karşılaşmaktayız. Verilen cevaplarda meslek mensuplarının muhasebenin kuramsal olarak tanımlarında biraz vasat olduğunu göstermektedir. Özsermaye, borç-alacak, likidite ve varlık-kaynak kavramlarında biraz kuramsal soru sorulduğunda hatalara yöneldikleri görülmüştür. Bu anlamda meslek mensuplarına meslek anlamında sadece teknik ve uygulama yönlerin değil kuramsal ve kavramsal bilgilerinde de eğitim verilmesi gerektiği ve sınanması gerektiği sonucuna varılmaktadır.

- Finansal tablolar “özel sorularda” da “genel sorularda” karşılaşılan sorunlara benzer sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bir önceki bölümde belirtmiş olduğumuz uyarıyı burada da yapmakta fayda var. Katılımcılardan meslek mensuplarının özellikle kendi alanlarında sorulan sorulara tam anlamıyla ve yüksek oranda doğru yanıt vermesi beklenir. Ancak sorular kuramsal ve kavramsal düzeyde sorulduğunda bilgi düzeyi vasata doğru kaymaktadır. Bu anlamda bu bölümde de önerilerimiz bir önceki bölümde olduğu gibi kuramsal ve kavramsal bilgi düzeylerinin artırılması için eğitimlerin veya zorunlu seminerlerin yapılmasıdır.

Meslek mensuplarının işlerini doğru bir şekilde yapabilmeleri için bu konulara hâkim olmaları ve alanlarını ilgilendiren kanunları yakından takip etmeleri gerektiğini göz önünde bulundurursak finansal ve finansal tablo okuryazarlığının belli alanlarda yüksek oranda çıkması öngörülmekte ancak temel konularda sorulan kuramsal ve kavramsal konularda vasat çıkması öngörülmemektedir. Aynı şekilde literatür taraması ile benzer bir çalışmada lise mezunu meslek mensuplarının ve 65 yaş üstü meslek mensuplarının finansal okuryazarlık eğitimi alması gerektiği telkini yapılmıştır. Bu anlamda çalışmamızda da çıkan sonuca göre meslek mensuplarının hem finansal okuryazarlık alanında hem de finansal tablo okuryazarlık alanında kavramsal ve kuramsal eğitimler alması gerektiği vurgulanmıştır. Bu çalışmamızla bu alanda yapılacak bilimsel çalışmalara katkı sunulması amaçlanmıştır. Ortaya çıkan eksikler noktasında sunulan öneriler de gerçekçi uygulamaların dışına çıkılmamaya çalışılmıştır.

Etik Beyan

“S.M.M.M’lerin Finansal Okuryazarlık ve Finansal Tablo Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Tunceli Ve Elazğ Örneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Yapmış olduğumuz araştırma için anket yolu ile toplanan veriler, Yüksek Lisans Tezi İçin kullanılmak üzere 2019 yılına aittir. Aynı zamanda bu anket daha önce bir bildiri de kullanılmıştır.

Kaynakça

- Akdoğan, N. ve Tenker, N. (2010). *Finansal tablolar analiz ve mali analiz teknikleri* (13. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Alkaya, A ve Yağlı, İ. (2015). Finansal okuryazarlık - finansal bilgi, davranış ve tutum: nevschir hacı bektaş veli üniversitesi İİBF öğrencileri üzerine bir uygulama. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 585-598.
- Altıntaş, K. M. (2009). *Bireysel yatırımcılar açısından finansal eğitimin önemi*. İstanbul: Türk sigorta Enstitüsü Vakfı.
- Barmakı, N ve Şener, A., 2017. Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyleri. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 7(3), 68-69.
- Bayraktaroğlu, A. ve Bilge, S. (2018). Finansal eğitimin finansal okur-yazarlık üzerindeki etkisi: Muğla ilinde Kadınlara yönelik bir araştırma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 19(42), 97-120.
- Bayram, S, S. (2014). Finansal okuryazarlık ve para yönetimi davranışları: Anadolu Üniversitesi öğrencileri üzerine uygulama. *Business & Management Studies: An International Journal*, 2(2), 105-135.
- Baysa, E ve Karaca S. S. (2016). Finansal okuryazarlık ve banka müşteri segmentasyonları üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 7, 109-126.
- Chen, H. V. ve Ronald, P. (1998). An analysis of personal finance literacy among college students. *Financial Services Review*, 7(2), 107-128.
- Chinen, K. ve Endo, H. (2012). Effects of attitude and background on students' personal financial ability: A united states survey. *International Journal of Management*, 29(2), 778-791.
- Coşkun, S. (2016). Üniversite öğrencilerinin finansal davranış ve tutumlarının belirlenmesi: Finansal okuryazarlık algıları üzerine bir araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 2257-2258.
- Çabuk, A, Arman, A, K, Erol, C, Başar, A, B, Sevim Ş ve Sayılır, Ö. (2013). *Finansal tablolar analiz*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Çam, A, V. ve Barut, A. (2015). Finansal okuryazarlık düzeyi ve davranışları: Gümüşhane Üniversitesi ön lisans öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 4(7), 63-70.
- Dağdelen, T. (2017). *Finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi ve Aydın ilindeki serbest muhasebeci mali müşavirler üzerine bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Danışman, E., Gümüş, U. T. ve Sezer, D. (2016). Finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 26(2), 2- 31.
- Er, B. ve Taylan, A. (2017). Lise öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin araştırmasına yönelik bir araştırma. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(11), 298-300
- Ergün, B., Şahin, A. ve Ergin, E. (2014). Finansal okuryazarlık: İşletme bölümü öğrencileri üzerine bir çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34), 847-864.
- Gökmen, H. (2012). *Finansal okuryazarlık*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.

- Karacan, S ve Günce, N. (2018). Meslek yüksekokullarında mali tablo okuryazarlığın öğrenci perspektifinden değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(11), 699-701.
- Karyağdı, G, N. (2018). Finansal okuryazarlık ve farkındalığının belirlenmesine yönelik Bitlis Eren Üniversitesi SBMYO öğrencileri üzerine bir uygulama. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2, 116-117.
- Kazbek, A. (2015). *Finansal tablolar okuryazarlığı kitabı*. Konya: Karahan Kitabevi.
- Kılıç vd. (2015). Finansal okuryazarlık: Üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Muhasebe Finansman Dergisi*, 66(1),129-150
- Knoll, M. A. Z. veHouts, C. R. (2012). The financial knowledge scale: An application of item response theory to the assessment of financial literacy. *The Journal of Consumer Affairs*, 46(3), 381-410.
- Louw, J., Fouche, J. ve Oberholzer, M. (2013). Financial literacy needs of south african third-year university students. *International Business & Economics Research Journal*, 12(4), 439-450.
- Özdemir, F, S. (2011). *Finansal raporlama sistemlerinin bilginin ihtiyaca uygunluğu açısından değerlendirilmesi: İMKB şirketlerinde finansal başarısızlık tahminleri yönüyle bir uygulama* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özen, E. ve Kaya, Z. (2015). Finansal okuryazarlık seviyesinin ölçülmesi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *19. Finans Sempozyumu*, Çorum, 21-24 Ekim.
- Tetik, N. (2019). Türkiye'nin finansal okuryazarlık düzeyi: Literatür taraması ve sonuçlarının değerlendirilmesi. *Türkisch Studies*, 14(6), 3505-3524
- Teyyare, E, Ayyıldız, B, Dirican, H, Zıvalı, B. S. ve Renkli, B. (2018). İktisadi ve mali okuryazarlık üzerine bir araştırma: Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*,14(1), 99-120.
- Temizel, F. (2010). Mavi yakalılarda finansal okuryazarlık. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Ulu M, O. ve Tuna, G. (2016). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi: İşletme bölümü öğrencileri üzerine bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16, 133-139.
- Yatbaz, A , Çatıkkaş, Ö . (2019). Muhasebe ve finans okuryazarlığı: Karşılaştırmalı bir çalışma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Özel Sayı, 161-170.
- Yücel, S ve Çiftçi, N. (2018). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 145-146.
- <https://www.turmob.org.tr>
- <https://www.mevzuat.gov.tr>
- <https://www.kgk.gov.tr>

EXTENDED ABSTRACT

In order to adapt to today's developing economy, it has become an imperative to know the terms about financial and financial statements, to analyze the effects of these terms on the financial market and to mirror the businesses in order not to have false information with the pollution of ideas. The concept of financial literacy, with its most general definition, is that individuals can make the right decisions in the light of the financial information they obtain by comparing the alternative options of financial resources in their daily life (Dağdelen, 2017, p. 23-27). The financial statement literacy is defined at the most basic level; Individuals who have adequate accounting education, have knowledge of accounting concepts, have the capacity to interpret financial statements, and have the ability to understand and evaluate the necessary financial information(Karacan, & Günce, 2018, p. 699-701). Financial literacy generally takes place in people's lives, regardless of the age, demographic characteristics, professions, trainings they receive and the areas they work in, even at the most basic level. While financial literacy covers the whole area in terms of their impact, financial statement literacy addresses the special and plays an active role in two concepts in the intersection of each other. According to the survey results; We can say that the reason why women do not show much direction in this field is that working conditions are seen as a difficult and demanding profession. When we look at the age range, we see that the number of young people between the ages of 18-25 is low. The reason for this may be the reason that university education at that age was still not completed. We see that there are more CPAs in the 25-45 age range showing intensity. One of the conditions of being a Certified Public Accountant is working as a Certified Public Accountant for 10 years and winning the exam. For this reason, it is normal to see that the number of Sworn-in Certified Public Accountants is less and that they are more than 45 years old. In fact, the number of Chartered Accountants in small cities does not even reach double-digit numbers. Credit card usage, which is the spending method we use frequently today, has also been answered positively. However, members of the profession do not prefer to participate in the private pension system due to their liquidity needs. They generally answered the questionnaire posed to the participants correctly. In this context, it is seen that it has a basic level of economy and finance (inflation, stock market, interest), investment (bond stock, foreign exchange), individual banking, pension and insurance, financial statements and tax-legislation

issues. However, there are some problems in terms of the knowledge level of the profession in the subjects we will list below. These; It can be seen that they do not dominate current issues especially in the field of economy finance in some cases. "The inflation rate is below 10 percent in Turkey that" a vast majority of questions posed about participants (82.9 percent) of the "wrong" responded as. Their answer is wrong. It is concluded that the members of the profession do not follow the current issues very much or act with the data revealed by the past economic crises. Participants responded at a mediocre level to the question "It is advantageous to use credit if the inflation rate is higher than the loan interest rate in the market". In this regard, the participants' lack of conceptual information also arises. It is concluded that members of the profession should also be trained on subjects that have sufficient knowledge on conceptual issues when preparing for professions. It is seen that they are dominant in the questions asked in the field of banking. The same situation appears in the questions asked in the Pension and Insurance section. In the questions asked in the field of investment; Participants (68.6 percent) stated that "foreign currency is a means of saving" was wrong. They answered the question (62.9 percent) which is "a more risky type of investment compared to bond investment". In the last two questions, it has been seen that there is no clarity in the concept knowledge of the professions that we have mentioned, and the majority is below the required rate, even though the majority gave the desired answer. Of course, the desired rate is that the professions operating in this field have a high level of knowledge. We think that the last two answers are below the high rate. In questions about tax and legislation; The wrong answer that "it is necessary to register with the Chamber of Industry and Commerce before establishing a new business" (51.4 percent) shows that the information that should be in the profession is in a mediocre state. This is one of the most fundamental issues that professionals who work actively in the field should know. Because, this profession gives financial aid with the help of preparing contracts for businesses and how to apply to related places. In some of the answers given in the general questions of financial statements, we still encounter some problems. In the answers given, it shows that the members of the profession are slightly mediocre in recognition of accounting theoretically. When asked some theoretical questions about equity, debt-receivable, liquidity and asset-resource concepts, it was seen that they turned to errors. In this sense, it is concluded that professional members should be trained and tested not only in technical and practical aspects but also in their theoretical and conceptual knowledge. Problems similar to those encountered in "general questions" also appear in "special questions". It is useful to make the warning we mentioned in the previous section here as well. Participants are expected to fully and accurately answer questions posed, especially in their fields. However, when the questions are asked at the theoretical and conceptual level, the level of knowledge shifts towards the medium. In this sense, our suggestions in this section, as in the previous section, are to organize trainings or compulsory seminars to increase theoretical and conceptual knowledge levels.

Türkiye'nin Cari Açık Dinamiklerinde Enerji Açığının Rolü ve Finansman Kalitesi

İlhan EROĞLU¹ ve Mücella BURSAL²

Öz

Son yıllarda Türkiye'nin en önemli sorunları arasında cari açık sorunu yer almaktadır. Makroekonomik istikrarın tesis edildiği sürdürülebilir bir büyümenin gerçekleşmesi için Türkiye'nin sürdürülebilir bir cari açık düzeyinin yakalanması gerekmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin cari açık dinamikleri ve cari açık içinde önemli bir payı olan enerji açığının önemi ve finansmanı kalitesi konu edilmiştir. Çalışmada cari açığın kontrolünde enerji açığının kontrolünün önemli olduğu, enerji açığı ile mücadelede takip edilmesi gereken politika setinin Türkiye'nin zayıf ve güçlü yönleri dikkate alınarak oluşturulması gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cari açık, Enerji açığı, Büyüme, Ödemeler bilançosu

The Role of Energy Deficit on Turkey's Current Account Dynamics and Financing Quality

Abstract

In recent years, the current account deficit is situated among the most important problem of Turkey. For the realization of a sustainable growth, macroeconomic stability, as the facility is required to capture a sustainable level of current account deficit in Turkey. In this study, the importance of Turkey's current account deficit dynamics and a significant share of the energy deficit in the current account deficit and its financing are subject quality. In this study it is noticed that account deficit is important to control the energy deficit and the attention is drawn to set a policy while fighting with the energy deficit it is important to consider the strong and weak aspects dealing with the deficit of Turkey

Key Words: Current account deficit, Energy deficit, Growth, Balance of payments

Atıf İçin / Please Cite As:

Eroğlu, İ. ve Bursal, M. (2020). Türkiye'nin cari açık dinamiklerinde enerji açığının rolü ve finansman kalitesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2231-2247.

Geliş Tarihi / Received Date: 16.02.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 23.08.2020

¹ Prof. Dr. - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF Fakültesi, ilhan.eroglu@gop.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0111-1111

² Öğr. Gör. - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Zara Ahmet Çuhadaroğlu MYO, mbursal7@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2744-355X

Giriş

2008 finansal krizle birlikte hem küresel ekonomilerde hem de Türkiye ekonomisinde gündemden güne birçok makroekonomik sorun kendini göstermiştir. Türkiye'de 1980'lerden günümüze kadar uzanan bir süreçte işsizlik, enflasyon, cari açık, dış ticaret dengesi, döviz kuru, tasarruf yetersizliği, gibi pek çok makroekonomik alanda sorun kendini göstermiştir. Bu sorunların her biri ciddi düzeyde ele alınması gereken bir sorun olmakla beraber, bunlar arasında cari açık uzun zamandır sorun teşkil eden ve çözüm bekleyen öncelikli sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Türkiye ekonomisinin büyüme sürecinde kaçınılmaz bir sorun olma niteliği gösteren ve büyüme verileri ile paralel artış içinde olan cari açık Türkiye ekonomisinin ivedilikle çözüm bekleyen en önemli makroekonomik sorunudur (Akçayır ve Albeni, 2016, s. 558; Afşar vd., 2014, s. 129). Türkiye'nin cari açık dinamiklerine bakıldığında; Dış ticaret açığı, enerjide dışa bağımlılık, iç tasarruf açığı, dış borç stokunun yüksekliği, reel döviz kuru ve genişleyici iktisat politikalarının temel dinamikleri oluşturduğu görülmektedir.

Türkiye ekonomisinin cari açık sorunun yanında bu açığın finansman kalitesi de ayrı önemlilikte bir konudur. Öyle ki; bir ülkenin tasarruf açığına eş değerde olan cari açığın finansman kalitesi ülke ekonomisinin kırılma düzeyini de belirlemektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülke ekonomilerinde yabancı sermaye akımlarının varlığı ülke ekonomisinin spekülasyon ataklarına maruz kalmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Cari açığın finansman kalitesi yabancı sermayenin ülkeye geliş şekline göre değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, reel sektörde fiili yatırım yaparak bizzat üretim maksatlı ülkeye gelen yabancı sermaye gerek üretime destek vermekte gerekse uzun vadeli finansman özelliği taşımaktadır. Bu tür sermaye girişine doğrudan sermaye akımı denilmekte ve kaliteli bir finansman olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan yabancı sermayenin ülkeye girişi tahvil ve hisse senedi piyasası gibi finans piyasalarında işlem yapma maksadıyla portföy yatırımları şeklinde olduğunda ülke ekonomisinin spekülasyon ataklarına yatkın hale gelmesi söz konusudur. Bununla birlikte kısa vadede söz konusu bu fonların ülke dışına çıkması mümkün olabilecektir. Cari açığın bu şekildeki finansman şekli kaliteli olmayan bir finansman şekli olarak nitelendirilmektedir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin cari açık dinamiklerini ortaya koymak ve bunlar arasında cari açığın temel dinamiğini oluşturan enerjide dışa bağımlılığa ve finansman kalitesinin ülke ekonomisinin kırılma düzeyi üzerindeki rolüne dikkat çekmektir. Bu bağlamda çalışmada ilk önce ödemeler bilançosunun genel değerlendirilmesine yer verilecektir. Daha sonra cari açığın temel dinamikleri ve özellikle enerji açığı ele alınacak ve 2008 finans krizi sonrasında gündeme gelen makro ihtiyati politikaların cari açığın finansman kalitesine ne denli katkı yaptığının bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Son olarak sonuç ve değerlendirme kısmına yer verilecektir.

Ödemeler Bilançosu ve Cari Açık: Kavramsal Yaklaşım

Ödemeler bilançosu bir ülkenin makroekonomik görünümü ile ilgili konularda yol gösterici özelliğe sahiptir. Ülkeler hem kendi bilançolarını hem de başka ülkelerin bilançolarını takip ederek öngörülerde bulunabilirler. Ödemeler bilançosu farklı yaklaşımlarla izah edilebilir. Seyidoğlu ödemeler bilançosunu "bir ülkede yerleşik kişilerin belirli bir dönem boyunca yabancı ülkelerde yerleşik kişilerle yaptıkları tüm ekonomik işlemlerin sonucunu gösteren sistematik bir kayıt" biçiminde tanımlamıştır (Seyidoğlu, 2016, s. 25). IMF ise, "ödemeler bilançosu aylık, üç aylık, yıllık gibi belirli bir zaman diliminde, ülkedeki yerleşik olanlarla diğer bir ülkedeki kişiler arasında olan ekonomik akımların mal, hizmet, sermaye transferlerinin ve rezervlerdeki artış ve azalışların çift taraflı kayıt ile kaydedildiği istatistikî belgelerdir" şeklinde tanımlamıştır (IMF, 2009, s. 28). Ödemeler bilançosu bir stok değil akım kavramıdır. Ayrıca bir ülkede uygulanan makroekonomik para ve maliye politikalarının da bir göstergesi olduğundan hükümetlerin politika uygulamalarında ki başarısı hakkında yorumda bulunurken ödemeler bilançosu göstergelerine bakarak yorum yapmak doğru olacaktır.

Ödemeler bilançosunun kayıt sistemi çift taraflı muhasebe sistemine göre tutulmaktadır. Çift taraflı kayıt sistemine göre, herhangi bir iktisadi işlem, bir tarafa alacak, diğer tarafa borç kaydını gerektirmektedir. Ülkeye döviz girişi sağlayan işlemler alacaklı işlemlerdir, ülkenin lehine olmaktadır. Ülkeden döviz çıkışı sağlayan işlemler ise muhasebe sistemine borç kaydedilmiştir, bu işlemlerde ülkenin aleyhine olmaktadır. Her bir işlem çift taraflı kaydı gerektirdiğinden bir tarafa borç, diğer tarafa alacak kaydedildiği için bilançonun alacak ve borç tarafı birbirine eşit olmalıdır (Doğan, 2014, s. 6). Dış ülkeler bir ülkenin dış ödemeler bilançosundaki bir açık ya da fazlalıklara bakarak o ülkenin ekonomisi hakkında bilgi sahibi

olabilmektedirler. Bu bağlamda ödemeler bilançosu aslında ülkenin bir nevi ekonomik ve mali itibarının işaretidir. Dış ödemeler bilançosu yalnızca ilgili ülkenin yerleşikleri bakımından değil, dış ticaret ve yatırım yapacak ülkeler bakımından da önem arz etmektedir.

Ödemeler bilançosunun sürekli karşılaştırmalar yapılarak değerlendirilmesine hem günümüzde hem de geçmişte başvurulmuştur. Örneğin merkantilistler bile ödemeler bilançosu rakamlarını değerlendirip, altın ve maden stoklarını artırmayı amaçlamışlardır (Seyidoğlu, 2016, s. 85-86). Günümüzde yaşanan ekonomik konjonktürde ki küreselleşme ile birlikte ülke ekonomisinin, dış ülke ekonomileri ile olan etkileşimleri göz önüne alındığında bilançosu önemli bir gösterge olarak ele alınmalıdır. Bir ülkenin ödemeler bilançosunun açık vermesi demek o ülkenin ödemeler gücünde bir sorun olduğunu göstermektedir (Doğan, 2014, s. 5). Ödemeler bilançosu ana hesap gruplarına bakıldığında 4 ana gruptan oluştuğunu görmekteyiz. Bunlar cari işlemler hesabı, sermaye ve finans hesabı, resmi rezervler hesabı, net hata ve noksan hesabıdır. Cari işlemler hesabının alt kalemlerini dış ticaret dengesi, hizmetler dengesi, gelir dengesi ve cari transferler oluştururken, sermaye ve finans hesabı ise doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları ve benzeri döviz girişlerinden oluşmaktadır. Finans hesabı cari işlemler açığının finansmanını sağlayan bölümdür. Cari açığın finans hesabı ile karşılanamadığı durumda, net hata ve noksanla, bu hesapta karşılamaya yetmezse resmi rezerv hesabıyla kapatılır (Göçer, 2013, s. 214).

Cari işlemler açığı kavramı özellikle 1980'li yıllarda sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile beraber daha fazla önem arz eden bir kavram haline gelmiştir. Önemli sermaye girişleri ile birlikte cari açığın artarak büyümesi hem gelişmiş hem de gelişmekte olan birçok ülkede ekonomik istikrara yönelik kaygılar yaratarak önemli sorunların başında geldiği söylenebilir (Altınöz, 2014, s. 116). Cari açık sorunu, gelişmekte olan ülkelerin yaşamış olduğu krizlerin en önemli sebeplerinden biri olmakla beraber Türkiye'deki cari açık sorunu ekonomik büyümenin ve sürdürülebilir istikrarın önündeki en önemli engellerin başında, ödemeler gelmektedir (Eroğlu vd., 2017, s. 106).

Türkiye'de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri

Dünya ekonomisinde son yıllarda yaşanan ve çoğu ülkelerde görülme olasılığı artan krizlerin temel tetikleyici unsurunun cari açık sorunu olduğu görülmektedir (Berk, 2008, s. 5; Kalaycı, 2012, s. 145). Cari açık sorunu ekonominin pozitifliği yakaladığı dönemlerde dahi, finansman yöntemlerinin cari açığı çözmede yetersiz kalması sebebiyle, makroekonomik bir sorun olma özelliğinin korumuştur (Akçayır ve Albeni, 2016, s. 558). Cari işlemler hesabının açık vermesi Türkiye ekonomisinin uzun yıllardan beri yaşadığı kronikleşmiş çok ciddi uzun vadeli yapısal sorunlarından birisidir. Türkiye'deki cari açığın nedenleri arasında dış ticaret açığı, enerjide dışa bağımlılık ve artan enerji fiyatları, iç tasarruf açığı, dış borç stoku yüksekliği, reel döviz kurunda meydana gelen değişmeler, genişletici para ve maliye politikaları sayılabilir (Göçer, 2013, s. 215).

Dış ticaret açığı

Türkiye'deki cari işlemler açığının en önemli nedeni dış ticaret açığıdır. Türkiye'de 1980 öncesinde ithal ikameci politikalar izlenmiş, ihtiyaç duyulan malların yurt içinde üretimi teşvik edilmiştir. 24 Ocak 1980 kararlarıyla beraber ithal ikameci politikalardan vazgeçilip serbest ticaretin önü açılmış ve ihracata dayalı büyüme ön plana çıkarılmıştır. Fakat gerekli yasal düzenlemeler yapılmadığından serbest dış ticarete Türkiye ihraç ettiğinden daha fazlasını ithal eder duruma gelmiş. Sonuç olarak dış ticarete ki açık kaçınılmaz hal almıştır (Göçer, 2013, s. 215).

Tablo 1. Yıllara göre dış ticaret (Bin ABD doları)

YILLAR	İhracat	İthalat	Dış ticaret dengesi	Dış ticaret hacmi	İhracatın ithalatı karşılama oranı(%)
	Değer	Değer	Değer	Değer	
1995	21 637 041	35 709 011	-14 071 970	57 346 052	60,6
1996	23 224 465	43 626 642	-20 402 178	66 851 107	53,2
1997	26 261 072	48 558 721	-22 297 649	74 819 792	54,1
1998	26 973 952	45 921 392	-18 947 440	72 895 344	58,7
1999	26 587 225	40 671 272	-14 084 047	67 258 497	65,4
2000	27 774 906	54 502 821	-26 727 914	82 277 727	51,0
2001	31 334 216	41 399 083	-10 064 867	72 733 299	75,7
2002	36 059 089	51 553 797	-15 494 708	87 612 886	69,9
2003	47 252 836	69 339 692	-22 086 856	116 592 528	68,1
2004	63 167 153	97 539 766	-34 372 613	160 706 919	64,8
2005	73 476 408	116 774 151	-43 297 743	190 250 559	62,9
2006	85 534 676	139 576 174	-54 041 499	225 110 850	61,3
2007	107 271 750	170 062 715	-62 790 965	277 334 464	63,1
2008	132 027 196	201 963 574	-69 936 378	333 990 770	65,4
2009	102 142 613	140 928 421	-38 785 809	243 071 034	72,5
2010	113 883 219	185 544 332	-71 661 113	299 427 551	61,4
2011	134 906 869	240 841 676	-105 934 807	375 748 545	56,0
2012	152 461 737	236 545 141	-84 083 404	389 006 877	64,5
2013	151 802 637	251 661 250	-99 858 613	403 463 887	60,3
2014	157 610 158	242 177 117	-84 566 959	399 787 275	65,1
2015	143 838 871	207 234 359	-63 395 487	351 073 230	69,4
2016	142 529 584	198 618 235	-56 088 651	341 147 819	71,8
2017	156 992 940	233 799 651	-76 806 711	390 792 592	67,1

Kaynak: (TCMB, 2018)

Tablo 1'de 1995-2017 yılları arasındaki Türkiye'deki dış ticaret dengesine baktığımızda, dış ticaret açığının genel itibarıyla arttığını görmekteyiz. Yıllar itibarıyla Türkiye dış ticarete sürekli açık vermiştir. Kriz yıllarında Türkiye'nin dış ticaret hacmi rakamlarına bakıldığında 1999 krizinde dış ticaret hacmimiz bir önceki yıla göre 5 636 847 dolar azalmıştır. Bununla birlikte ithalat ta bir önceki yıla göre azalıp ihracat yaklaşık aynı kaldığı için ihracatın ithalatı karşılama oranı bir önceki yıl % 58,7 iken 1999 yılında % 65,4 e yükselmiştir. 2001 kriz yılında da dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre 9 544 428 dolar azalıp, ihracatımız bir önceki yıla göre bir miktar artıp ithalatımız azaldığı için ihracatın ithalatı karşılama oranı bir önceki yıla göre % 51'den % 75,7'ye çıkmıştır. Benzer tabloyu 2008 finans krizi yılında da görmekteyiz. Hem ihracat ta hem de ithalattaki azalma ile beraber dış ticaret hacminde bir önceki yıla göre 90 919 736 dolar azalarak şimdiye kadar dış ticaret hacmindeki en fazla daralma görülmektedir. Aynı zamanda ihracatın ithalatı karşılama oranı da %65,4 ten % 72,5'e yükselmiştir. Bu üç kriz yılında ortak olarak göze çarpan bir durum da dış ticaret dengesindeki açıkların kriz yıllarında azalma göstermesi olmuştur.

Cari açığın giderek artmasının ardındaki önemli sebeplerden birisi de dışa dönük talebin ithalatı artırması ve bunun karşılığı olarak ihracattaki daralan makastır (Akçayır ve Albeni, 2016, s. 559). Türkiye son yıllarda ithal ara mallarına bağımlı hale gelmesinden dolayı ihracat ithalatı karşılayamaz duruma gelmiştir. Türkiye kendi ülkesinde üretebileceği ara malları bile yurt dışından ithal ettiği için bu açık giderek büyümektedir.

Türkiye 1980'lere kadar sabit döviz kuru rejimi uygulamıştır. Bu rejim TL'nin değerinin Merkez Bankası'nca belirlenip değerinin sabit tutulması yoluyla yürütülmüştür. 1980'lerde ise döviz kurunun piyasada belirlendiği ancak Merkez Bankasının müdahaleleri ile yön verdiği dalgalı kur rejimine geçmiştir. Bu rejim 2000'li yıllara kadar sürmüştür. Kur rejimindeki diğer bir değişiklik ise 2000'li yıllarda yapılmış ve 2001 kriz öncesinde Türkiye bant içinde dalgalanma rejimi uygulamıştır. Bu rejim 2001 krizi ile birlikte çökmüştür. Daha sonrasında Türkiye müdahaleli dalgalı kur rejimi uygulamıştır.

2000'li yıllarda ticaret rejiminde kayda değer değişiklikler yapılmakla beraber TL'nin aşırı değerlenmesi ile birlikte ithalat önemli ölçüde artma göstermiştir. İhracatın ithalatı karşılayamaması cari açıkları büyütüştür. 2001 krizi ile birlikte güçlü ekonomiye geçiş programı ekonomi üzerinde kısmen olumlu etkiler yaratmış olmasına karşın, 2008 küresel kriz ile beraber dış ticaret rakamlarında belirgin şekilde

düşüşler görülmüştür. 2008 kriz sonrası dönemde ise ithalatın ihracattan daha fazla artması cari açıkları artırmıştır. Uygulanan cari açığı azaltmaya yönelik politikalar cari açığı önleyememiştir. 2010 sonrası dönemde küresel krizin etkilerinin bir nevi azalması ile birlikte, Türkiye de cari işlemler dengesinde kısmen olumlu gelişmeler yaşanmıştır (Çetin ve Savrul, 2016, s. 530).

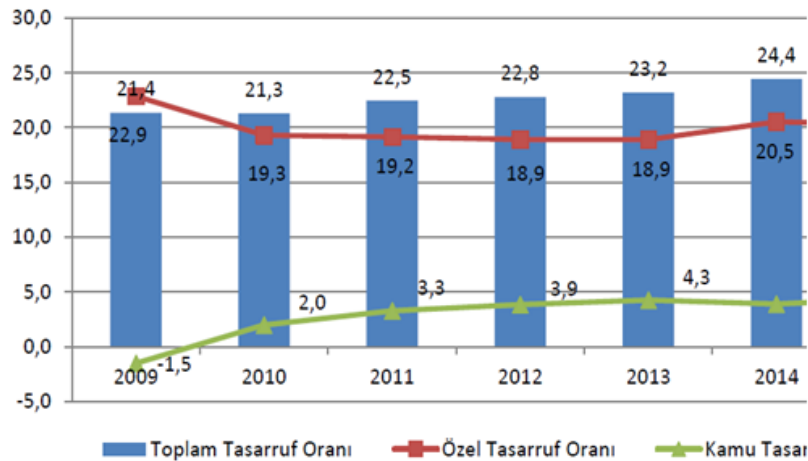
Enerjide dışa bağımlılık

Cari açık içerisinde önemli bir paya sahip olan enerji açığı Türkiye ekonomisinin uzun yıllardan beri önemli makroekonomik sorunlarının başında gelmektedir. Türkiye enerji ihtiyacının yaklaşık %75' ini dışarıdan ithal eden bir ülkedir. Bu veriler bize enerji ihtiyacını karşılamada Türkiye'nin dışa bağımlı bir ülke konumunda olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye için enerji fiyatları maliyet yönüyle önem arz etmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ya mevcut enerji potansiyelini ortaya çıkaramamakta ya da yeterli enerji kaynaklarına sahip olmadıkları için ekonomik büyüme karşısında enerji talebini de artırmaktadır. Türkiye'de toplam ithalat içerisinde enerjinin payı oldukça yüksektir (Uysal, Yılmaz ve Taş, 2015, s. 64).

İç tasarruf açığı

Türkiye'deki iç tasarruf açığı uzun yıllardan beri süregelen cari açığın nedenlerinden biridir. Şekil 1'te Türkiye'deki özel ve kamu tasarruf oranlarına baktığımızda toplam tasarruf oranı en düşük 2010 yılında %21,3 iken 2015 yılında pek fazla artış göstermeyerek % 24,8 e yükselmiştir. Tasarruf oranları orta gelirli ve yüksek gelirli ülkelerin tasarruf oranlarının daha altında seyretmektedir (Özsan vd., 2017, s. 6). Ülkelerin gelişme ve büyümeleri için öncelikli yatırım alanlarının finansmanında sağlıklı finansman kaynağı olarak yurtiçi tasarruflar büyük önem taşımaktadır. Ülkelerin yurt içi tasarrufları artırarak elde edilen tasarrufları üretken yatırımlara dönüştürmeleri doğru olacaktır (Özsan vd., 2017, s. 11).

Türkiye'de iç tasarruflar yatırımları karşılamaya yetmemektedir. Yurt içi tasarruflar yatırımları finanse edemediğinden, yatırımların dışarıdan borçlanma ile karşılanması cari açığın artmasına sebep olmuştur (Göçer, 2013, s. 220). Bir ülkedeki yatırım-tasarruf farkının negatif olması demek, yurt içi tasarrufların yeteri kadar olmadığını, bu yüzden de yatırımlar için dış kaynağa ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bir ülkedeki iç tasarrufların düşmesi kamu tasarrufu ve özel tasarrufların düşmesiyle birlikte görülmektedir. Kamu harcamalarındaki artışlar cari açıkları da beraberinde getirmektedir. Ayrıca çalışma çağı dışındaki nüfusun kendi tasarrufları üzerindeki azalışlar, gelirlerinin çoğunu tüketime ayırmalarıyla beraber özel tasarrufları da azaltarak, yine cari açıklar üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır (Buyrukoğlu, 2015, s. 30).

Şekil 1. Türkiye'de özel ve kamu tasarruf oranları, TÜİK (2016).

Dış borç stoku yüksekliği

Türkiye'nin dış borç stokunun yüksek olması cari açığın nedenleri arasında gösterilmektedir. Tablo 2'de Türkiye'nin dış borç stoku rakamlarına bakıldığında 1999 ve 2018 yılı arasındaki dış borç stokunun GSYİH' a oranının yıllar itibariyle arttığı görülmektedir. 1999 yılında bu oran %22'ler civarında iken 2018 yılında çok büyük artış göstererek %34'ler civarına yükselmiştir. Türkiye net dış borç stokunun GSYH'a oranı 2000 yılında %26.37 iken 2001 kriz yılında bu oran %34.33 e yükselmiştir. 2007 yılında ise bu oran

%19.60 iken 2008 kriz yılında bir önceki yıla göre artış göstererek %20.15'e yükseldiği görülmüştür. Bu dış borçlar ödenmediği takdirde cari işlemler açığının giderek büyümesine sebep olacaktır.

Tablo 2. Türkiye'nin yıllar itibarıyla dış borç stoku (milyon ABD doları)

(Milyon ABD Doları)	Türkiye Brüt Dış Borç Stoku	Türkiye Net Dış Borç Stoku	Türkiye Net Dış Borç Stoku/Gsyh (%)
1999	389.071	238.205	22.5
2000	443.543	277.461	26.37
2001	464.688	321.893	34.33
2002	491.806	341.488	40.0
2003	548.899	376.105	34.4
2004	606.448	400.319	26.75
2005	660.321	403.052	22.15
2006	782.155	436.126	20.53
2007	924.794	482.022	19.60
2008	1.124.494	618.611	20.15
2009	1.073.399	580.243	21.65
2010	1.108.435	640.014	22.15
2011	1.231.984	727.133	22.02
2012	1.315.101	777.613	23.05
2013	1.495.433	861.199	23.10
2014	1.606.202	953.387	25.52
2015	1.613.933	976.300	27.2
2016	1.667.315	1.032.459	30.15
2017	1.758.758	1.126.670	33.35
2018 (Ç1 & Ç2)	923.704	603.517	34.25

Kaynak: TCMB (2018). Ödemeler dengesi istatistikleri.

Reel döviz kuru

Cari açığın bir başka sebebi de reel döviz kurunda meydana gelen değişmelerin cari dengeyi etkilemesidir. Türkiye de reel döviz kurunun aşırı değerlenmesi sonucunda ithalat artmaktadır. İthalatın ihracattan büyük olması durumunda da dış ticaret açığı dolayısıyla cari açık artmaktadır. Bununla birlikte reel döviz kurunun değerlenmesi ithalata olan bağımlılığı artırarak Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkilemiş ve cari açığın artışını daha da şiddetlendirmiştir (Doğan, 2014, s. 99-100).

Genişletici para ve maliye politikaları

Genişletici bir para ve maliye politikası uygulamanın sonucu olarak piyasadaki toplam talep artarak hem iç dengeyi hem de dış dengeyi değiştirecektir. Mali genişleme bütçe açığına yol açarak tasarrufu azaltmış bununla birlikte tüketimi artırarak cari açığı beraberinde getirmiştir. Vergi oranları ve faiz oranlarının düşürülmesiyle ortaya çıkan bütçedeki açık beraberinde tasarrufların azalmasına, harcanabilir gelirin artmasına bağlı olarak, tüketim harcamalarının da artmasına neden olmaktadır. Bu etkiler beraberinde cari açığı sebep olmaktadır. 1972-2003 yıllarında ABD'de yapılan bir araştırmada bütçe açığındaki her 1\$'lık artış milli tasarrufları 35 centlik azalttığı ispat edilmiştir (Uğur ve Karatay, 2009, s. 112). Türkiye 2008 küresel krizin olumsuz etkilerini giderebilmek için uygulanan vergi indirimleri, kamu ve özel sektörde istihdamı artıracak personel alımları gibi harcama genişletici politikalar ile ülkede iç talep artmıştır. Ancak bu süreçte cari açığa giderek büyümüştür (Göçer, 2013, s. 221).

Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu

Türkiye'nin cari açığı içerisinde önemli bir yer edinen enerjide dışa bağımlılık oranının giderek artmasına karşın, enerji üretiminin benzer oranda artırılmaması enerji açığı sorununu beraberinde getirmiştir. Enerji açığını dış ülkelere karşılayan Türkiye bu yüzden enerji kaynaklarında büyük oranda dışa bağımlı hale gelmiştir (Bayrak ve Esen, 2014, s. 156). Yaklaşık 7,5 milyar insanın yaşadığı dünyada artan nüfus ile birlikte enerjiye olan talepte hızlı bir artış göstermektedir (Çiftçi ve Eşmen, 2017, s. 88).

Aşağıdaki Tablo 3'de 1996 yılından 2018 yılına kadar olan enerji ithalat ve ihracat rakamlarına baktığımızda net enerji ihracatının sürekli açık verdiği göze çarpmaktadır. 1999 kriz yılında enerji açığının dış ticaret açığına oranı bir önceki yıl % 22,78 iken 1999 yılında önemli bir artış göstererek %35,78'e

yükselmiştir. 2001 kriz yılında ise enerji açığının dış ticaret açığına oranı bir önceki yıl %34,46 iken kriz yılında bu oran çok büyük artış göstererek %78,44'e yükselmiştir, neredeyse dış ticaret açığının %80'i enerji açığından kaynaklanmaktadır. 2008 kriz yılında da benzer bir durum karşımıza çıkmaktadır. Enerji açığının dış ticaret açığına oranı bir önceki yıl %45,76 iken kriz yılında önemli bir artış göstererek %58,26'e yükselmiştir. 2008 kriz yılında açığın yaklaşık %60'ı enerji açığından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin enerji ithalat ve ihracat rakamlarına baktığımızda enerji ticaretinde dışa bağımlılık 2000'li yılların başına kadar %30'larda seyrederken 2000'li yıllardan sonra bu oranın %50'yi geçtiği görülmektedir.

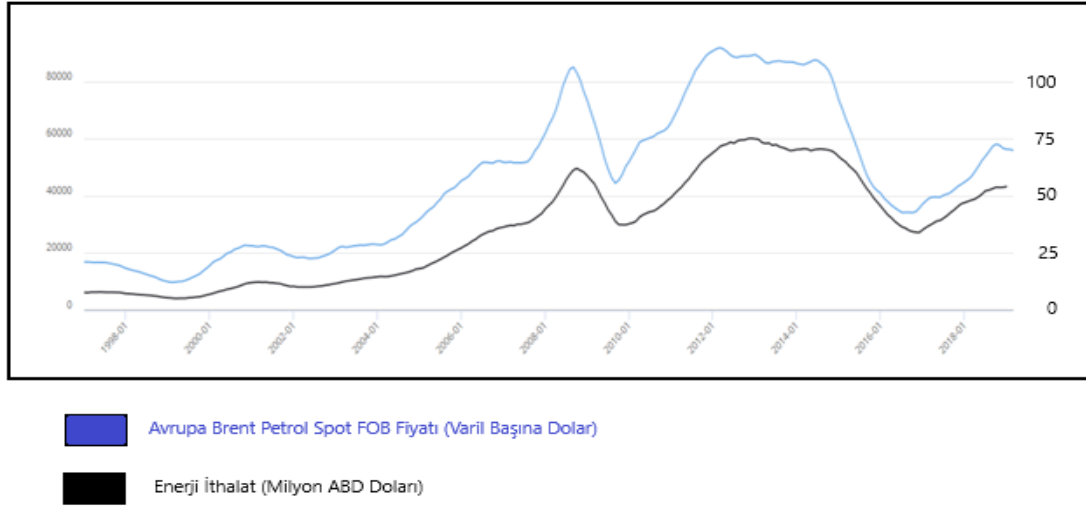
Cari açığın artmasına sebep olan enerjide dışa bağımlılıkta ham petrol ithalatının büyük bir payı vardır. Bu çerçevede Türkiye'nin cari açığının önemli bir kalemini enerji açığı oluştururken, enerji açığı içinde petrol ithalatının da önemli bir yeri vardır. Özellikle küresel düzeyde enerji talebinin yükseldiği dönemlerde enerji fiyatlarının sürekli olarak artması, üretimde maliyetlerin artmasına sebep olmaktadır (Karabulut ve Danışoğlu, 2006, s. 49). Bu bağlamda, enerji talep esnekliklerinin düşük olması ile birlikte, ham petrol fiyatlarının artış göstermesi, cari açığın enerjide dışa bağımlılıkla beslendiğine işaret etmektedir (Doğan, 2014, s. 89).

Brent petrol fiyatı ve enerji ithalatı ile ilgili Şekil 2 incelendiğinde brent petrol fiyatları ile enerji ithalatı arasında pozitif bir korelasyon olduğu göze çarpmaktadır. Petrol fiyatlarının arttığı yıllarda enerji ithalatı da artış göstermiştir. Petrol fiyatlarının azaldığı yıllarda da enerji ithalatının azalış gösterdiği görülmektedir. 2008- 2009 kriz yıllarında grafikte ani kırılmaların yaşandığı görülmektedir. Aynı yıl petrol fiyatları ani bir şekilde artmış bununla birlikte enerji ithalatı da çok büyük artış göstermiştir.

Tablo 3. Yıllar İtibariyle Enerji Dış Ticareti (Milyon ABD doları)

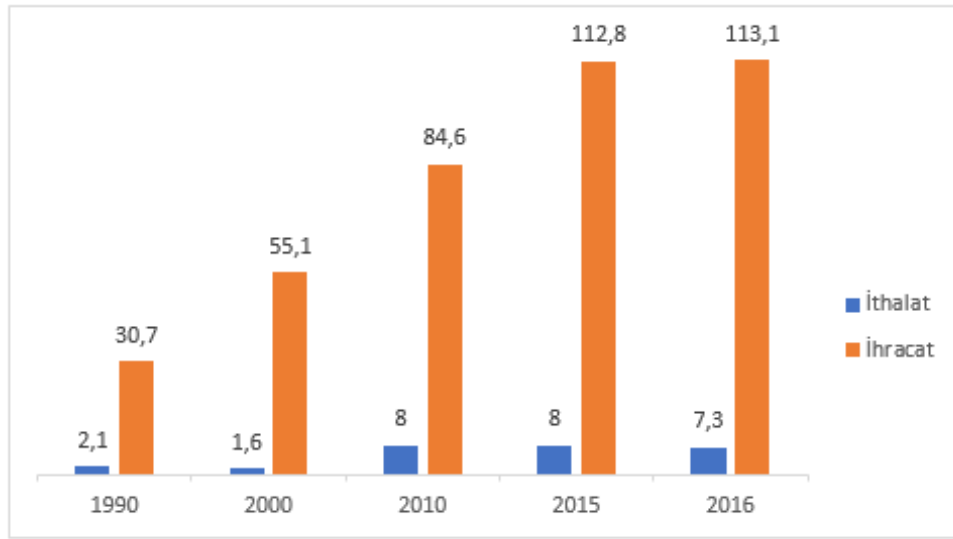
Yıllar	Enerji İhracat	Enerji İthalat	Net Enerji Açığı	Net Dış Ticaret Açığı	Enerji Açığının Dış Ticaret Açığına Oranı (%)
1996	276	5.917	-5.641	-20.402	27,64
1997	192	6.068	-5.876	-22.297	26,35
1998	259	4.509	-4.250	-18.947	22,43
1999	337	5.377	-5.040	-14.084	35,78
2000	329	9.541	-9.211	-26.727	34,46
2001	445	8.339	-7.895	-10.064	78,44
2002	692	9.204	-8.512	-15.494	54,93
2003	980	11.575	-10.595	-22.086	47,97
2004	1.429	14.407	-12.978	-34.372	37,75
2005	2.641	21.256	-18.614	-43.297	42,99
2006	3.567	28.859	-25.292	-54.041	46,80
2007	5.148	33.883	-28.735	-62.790	45,76
2008	7.532	48.281	-40.749	-69.936	58,26
2009	3.921	29.905	-25.984	-38.785	66,99
2010	4.469	38.497	-34.028	- 71.661	47,48
2011	6.539	54.118	-47.579	- 105.934	44,91
2012	7.708	60.117	-52.409	- 84.083	62,33
2013	6.725	55.917	-49.193	- 99.858	49,26
2014	6.112	54.889	-48.778	- 84.566	57,68
2015	4.518	37.843	-33.325	- 63.395	52,56
2016	3.211	27.169	-23.958	- 56.088	42,71
2017	4.327	37.205	-32.878	- 76.806	42,80

Kaynak: TCMB (2018) ve Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK, 2018) alınan verilerle hazırlanmıştır.

Şekil 2. Brent Petrol Fiyatı ve Enerji İthalatı (Milyon ABD Doları) (TCMB, 2018)

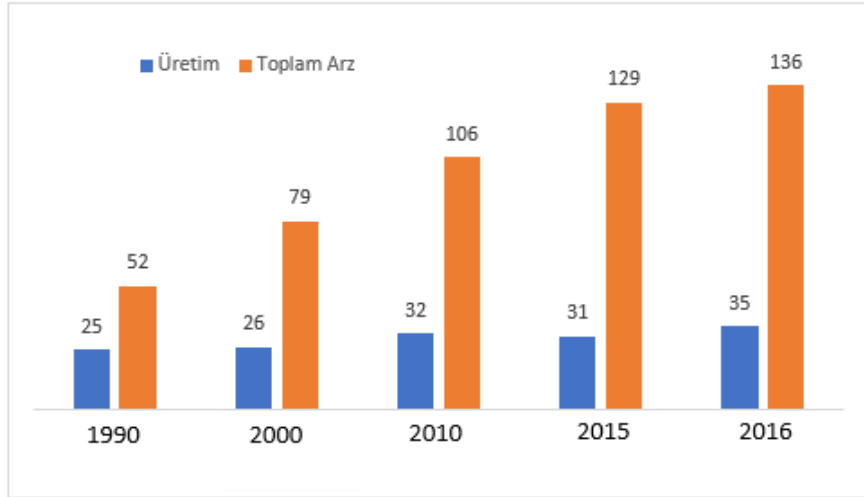
Şekil 3'de 1990-2016 yılları arasında Türkiye'de toplam enerji ticareti rakamları incelendiğinde 1990 yılında Türkiye'de enerji ithalatı 2,1 mtep iken bu oran yıllar itibariyle çok büyük artış göstererek 2016 yılında yaklaşık 4 kat artarak 113,1 mtep'e yükseldiği göze çarpmaktadır. Buna rağmen aynı yıllar içerisinde enerji ihracat rakamlarına baktığımızda çok düşük seviyelerde olduğunu görmekteyiz. Bu rakamlar Türkiye'nin enerjide dışa bağımlı olduğunu göstermektedir.

Şekil 3. 1990-2016 Yılları Arasında Türkiye'de Toplam Enerji Ticareti (Mtep)

Kaynak: ETKB (2018)

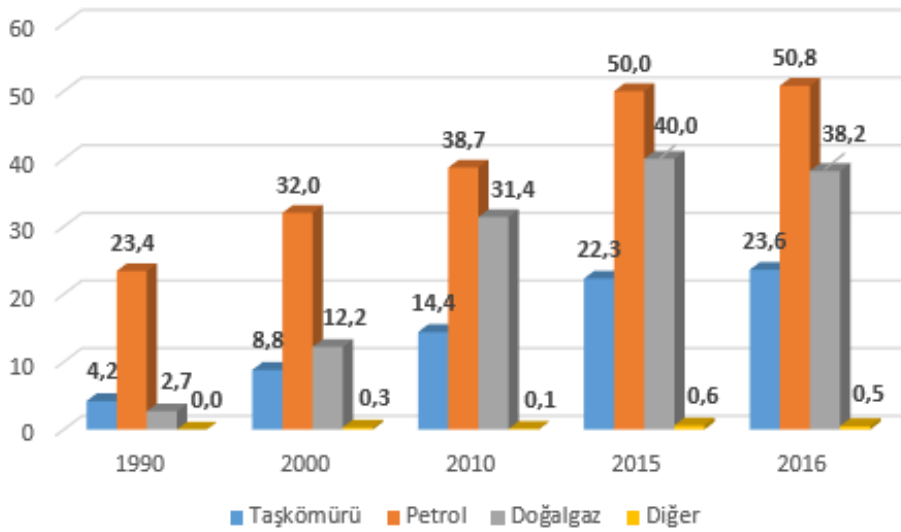
1990 ve 2016 yılları arasında Türkiye'de toplam birincil enerji üretimi ve arz verileri incelendiğinde (Şekil 4) enerji üretiminde yıllar itibariyle çok fazla artış görülmemiştir. 1990 yılında Türkiye toplam birincil enerji üretimi ve arzı 25(Mtep) iken 2016 yılında 35(Mtep)'e yükselmiştir. Toplam enerji arzı rakamlarına baktığımızda ise 1990 yılında 52(Mtep) iken 2016 yılına gelindiğinde çok büyük artış göstererek 136(Mtep)'e yükseldiği görülmektedir. Sonuç olarak bu rakamlar Türkiye'nin enerji üretimini artırarak enerji arzını karşılama oranını yükseltmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Şekil 4. 1990-2016 yıllarında Türkiye toplam birincil enerji üretimi ve arzı (Mtep)

Kaynak: ETKB (2018)

1990-2016 yılları arasında Türkiye'nin enerji ithalatındaki kaynakların gelişimi ise şekil 5'te gösterilmiştir. Doğalgaz 1990 yılında 2,7 Mtep iken 2016 yılında neredeyse 14 kat artış göstererek 38,4 Mtep'e yükseldiği görülmektedir. Benzer şekilde petrol ithalatı da 1990 yılında 23,4 Mtep iken 2016 yılında yaklaşık %115 artarak 50,8 Mtep'e yükselmiştir. Taş kömürü ithalatı da 1990 yılına göre yaklaşık 5 kat artarak 23,6 Mtep'e yükseldiği gözlenmektedir.

Şekil 5. 1990 -2016 Türkiye Enerji İthalatının kaynaklara dağılımı(Mtep)

Kaynak: ETKB (2018)

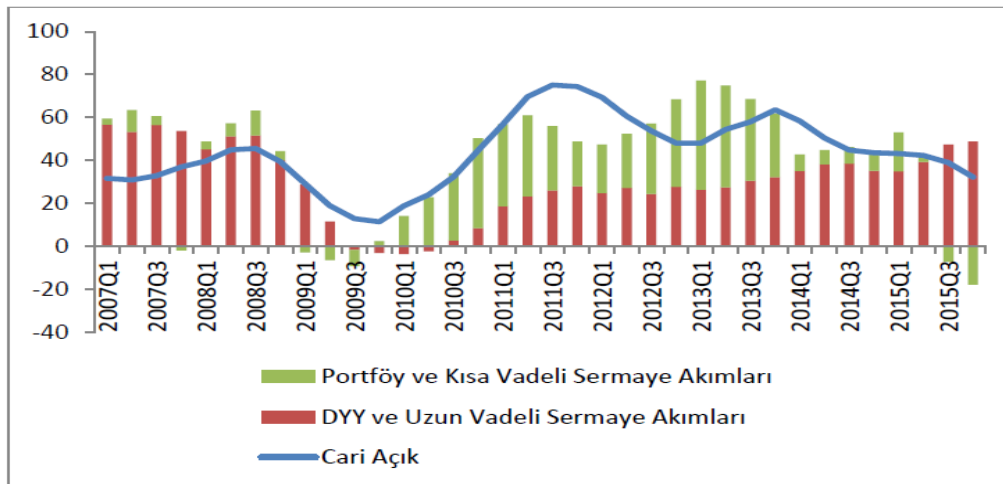
2008 Finans Krizi Sonrası Uygulanan Makro İhtiyadi Politikalar Ve Cari Açığın Finansman Kalitesine Etkisi

Türkiye'de finansal serbestleşme hareketi 1980 sonrasında uygulanan yapısal reformlar ve dış açık ekonomi politikalarıyla başlamıştır (Yeldan, 2006, s. 129). Türkiye 1979 yılında yaşamış olduğu krizin etkisini atlatabilmek için Dünya Bankası ve IMF'ye başvurmuştur. Bunun sonucunda 24 Ocak 1980 tarihinde IMF ile anlaşma imzalayarak liberalleşme sürecine dâhil olmuştur. Türkiye bu anlaşma ile planlı kalkınma ve ithal ikameci politikalarını terk ederek yerine serbest piyasaya dayalı ihracata odaklı büyüme modelini tercih etmeye başlamıştı. Yapılan bu anlaşma IMF'nin çoğu gelişmekte olan ülkelere uyguladığı standart Ortodoks bir programdan ibaretti (Çetin, 2018, s. 148). Liberalleşmenin ikinci ayağı sermaye

hareketlerinin serbestleşmesi idi. “Türkiye ekonomisinde kısa vadeli sermaye hareketleri 1989 yılında 32 sayılı kanunla başlayıp 1994, 2001 ve 2008 krizinden sonra da krizlerle olan ilişkisi yönünden tartışılmaya başlanmıştır”. Kısa vadeli sermaye hareketleri Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin kamu kaynaklı borçların finansmanında ciddi bir kaynak olmuştur (Şimşek, 2007, s. 36). Meksika ve Asya ülkelerinde ise özel sektör tarafından kullanılmıştır. Ancak ister kamu kaynaklı ister özel sektör kaynaklı kullanılsın her koşulda finansal krizle karşılaşılması kaçınılmaz olmuştur. Bu durum krizlerin ortaya çıkmasında belirleyici şartların ülkenin yönetiminden değil neoliberal finansal serbestleşmenin ortaya çıkardığı kısa vadeli kontrolsüz sermaye hareketlerinden kaynaklandığı görüşünü güçlendirmektedir (Çetin, 2018, s. 158).

Kısa vadeli sermaye hareketleri, kurlarda ve faiz oranlarında yaşanan değişimlere duyarlı olduğundan, bir ülkeden başka bir ülkeye kolayca yer değiştirebilmektedir. Bu özelliğinden dolayı gelişmekte olan ülkeler faiz oranlarını yükseltme yoluyla döviz kurları üzerinde etki yaratarak “sıcak para” olarak adlandırılan fonların ülkeye girişini uygun hale getirmektedirler (Aslan vd., 2014, s. 7). Finansal serbestleşme beraberinde kısa süreli sermaye hareketlerinin ülkeye girmesine yol açmıştır. Teknoloji de yaşanan ilerleme ile beraber kısa süreli sermaye hareketleri hız kazanmıştır. Asıl amaç ülkenin ihtiyacı olan fonu sağlamaktır. Kısa vadeli sermaye hareketleri ülkedeki likiditesi yüksek varlıklara yatırım yaparak kısa sürede getiri elde etmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu varlıkların yüksek likiditeye ve diğer para birimlerine kolay çevrilebiliyor olmasından dolayı ülkeyi kısa sürede terk edebilmesi mümkün olmaktadır (Şimşek, 2007, s. 2). Sermaye hareketleri yurtdışındaki finansal piyasaların kalitesine göre de değişebilmektedir. Gelişmiş ülkelerin finansal piyasalarının daha işlevsel olması, buna rağmen gelişmekte olan ülkelerde henüz tam anlamıyla derinleşmemiş olmasından dolayı ülkeye gelen kısa süreli sermaye ekonomi üzerinde olumsuzluklar yaratarak ani bir şekilde sermayenin yer değiştirmesine neden olabilmektedir. Kısa süreli sermaye girişleri gelişen ülkelerde cari açığın finansmanında kullanılarak ödemeler dengesi üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Buna rağmen, bu sermaye girişleri döviz kurunun değerlenmesine sebep olması halinde ithalatı artırarak dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir (Aslan vd., 2014, s. 17-18).

Türkiye ekonomisi, yaşamış olduğu 2008 küresel kriz sonrasında ödemeler bilançosundaki dengesizliklerin (açıkların) üstesinden gelebilmek için kısa vadeli sermaye hareketleri gündeme gelmiştir (Başçı ve Kara, 2014, s. 1). Kısa vadeli sermaye hareketlerini yönlendiren unsurların en başında yüksek getiri oranları gelmektedir (Dodd, 2004, s. 3 Akt: Demir ve Sever, 2009, s. 218). Bu yüksek getiri oranları ekonomilerin ihtiyaç duyduğu fonu sağlamakla beraber, ülkeye giren bu sermaye hareketleri ülkeyi olumsuzluklara da sürükleyebilmektedir. Bu bağlamda, kısa vadeli sermaye hareketleri ile birlikte ulusal para aşırı değerlenmiş ve bu da cari açıkların büyümesine yol açarak önemli sermaye çıkışlarını beraberinde getirerek döviz piyasalarında önemli dalgalanmaların yaşanmasına sebep olmuştur (Lopez- Mejia, 1999, s. 2 Akt: Demir ve Sever, 2009, s. 218). Bununla birlikte sermaye hareketlerine sınırsız izin veren ülkelerde yabancı sermaye akımlarının ani girişleri ülkede döviz kuru, ödemeler bilançosu dengesi, ucuz finansman ve sonucunda tüketim artışı, enflasyon gibi pek çok makroekonomik sorunu da beraberinde getirerek birçok iktisadi krizi destekleyen ana unsur olmuştur (Eroğlu ve Yeter, 2017, s. 62-65).

Şekil 6. Cari Açığın Finansmanı (üç aylık birikimli, milyar ABD doları) (2007Q-2015Q4)

(Kaynak: TCMB, 2018)

şekil 6'da Türkiye'de yıllar itibariyle cari aıĝın finansman kaynaklarına bakıldığında 2008 kriz yılının sonlarına kadar doğrudan yabancı yatırımlar ve uzun vadeli sermaye akımları ile cari açık kapatılmaya çalışılmış ancak 2009 ve sonraki yıllara bakıldığında cari aıĝın finansman kaynağı yer değiştirerek portföy ve kısa vadeli sermaye akımları ile cari açık kapatılmaya çalışılmıştır. Ancak grafiğe baktığımızda uygulanan kısa vadeli sermaye akımlarının cari aıĝı daha da şiddetlendirdiği dikkat çekmektedir. Finansman kalitesinin bozulması cari dengenin de bozulmasına yol açarak ekonomik kırılganlığı artırmış, makroekonomik finansal istikrar sorunu beraberinde getirmiştir.

Tablo 4. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Portföy Yatırımların Cari Aıĝın Finansmanındaki Yeri

Yıllar	DYY (Milyar\$)	PY (Milyar\$)	CA (Milyar\$)	DYY/CA (%)	PY/CA (%)
1996	722	1.950	-2.437	29,6	80,0
1997	805	2.344	-2.638	30,5	88,9
1998	940	-5.089	2.000	47,0	254,5
1999	783	4.188	-925	84,6	452,8
2000	982	1.615	-9.920	9,9	16,3
2001	3.352	-3.727	3.760	89,1	99,1
2002	1.082	1.503	-626	172,8	240,1
2003	1.702	3.851	-7.554	22,5	51,0
2004	2.785	9.411	-14.198	19,6	66,3
2005	10.031	14.670	-20.980	47,8	69,9
2006	20.185	11.402	-31.168	64,8	36,6
2007	22.047	2.780	-36.949	59,7	7,5
2008	19.851	-3.770	-39.425	50,4	9,6
2009	8.585	2.938	-11.358	75,6	25,9
2010	9.099	19.617	-44.616	20,4	44,0
2011	16.182	19.516	-74.402	21,7	26,2
2012	13.744	38.372	-47.963	28,7	80,0
2013	13.563	21.419	-63.642	21,3	33,7
2014	13.119	20.916	-43.644	30,1	47,9
2015	18.002	-9.558	-32.109	56,1	29,8
2016	13.343	7.811	-33.137	40,3	23,6
2017	10.886	24.082	-47.357	23,0	50,9

Kaynak: TCMB-EVDS- Ödemeler Bilançosu Analitik Sunum (2018)

2008 finans krizi sonrası cari aıĝın finansmanında Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) ve portföy yatırımlardaki değişmeler Tablo 4'te yer almaktadır. 2008 yılında cari açık -39.425 \$, doğrudan yabancı yatırımlar 19.851 milyar \$ iken portföy yatırımlar -3.770 \$ dır. Kriz sonrası dönemde ise cari açık -11.358 \$'a gerileyerek doğrudan yabancı yatırımlar giderek azalmış yerini portföy yatırımlara bırakmıştır. 2009 yılında DYY neredeyse %60 azalarak 8.585 \$'a gerilerken PY ani bir artış göstererek 2.938 \$'a yükselmiştir. Benzer şekilde 2010 yılında DYY'n artışında çok fazla değişme olmazken asıl şaşırtıcı değişme PY'lerde gerçekleşmiştir. Portföy yatırımlarda ani bir sıçrama ile 19.617 \$'a yükselmiştir. Buna rağmen cari açık ta bir önceki yıl -11.358 \$ iken 2009 yılında çok büyük bir artış göstererek -44.616 \$'a yükselmiştir. Ayrıca DYY/CA oranı 2000 yılında %9.9 iken 2001 kriz yılında bu oran %89.1'e yükselmiştir. 2000 yılında PY/CA oranı 16.3 iken 2001 yılında bu oranın %99.1'e yükseldiği görölmektedir. Tablodan anlaşılmaktadır ki DYY azalıp PY artış sergiledikçe cari açık giderek büyümektedir. 2008 krizi ile birlikte cari aıĝın finansman yapısının doğrudan yabancı yatırımlardan kısa vadeli yatırım şekli olan portföy yatırımlara doğru yer değiştirdiğini görmekteyiz. Finansman yapısındaki bu değişme ile yabancı sermaye hızlı çıkış yapabileceğinden bu durumun cari aıĝı daha da büyütüp makro dengeleri olumsuz etkileyebileceği gibi kaliteli bir finansman şekli olmadığı da görölmektedir. Türkiye kriz yıllarında bu finansman şeklini uzun vadeli doğrudan yabancı yatırımlara kaydırabilirse cari aıĝı daha kaliteli bir şekilde finanse edeceği öngörülmektedir.

Birçok finansal krize yol açan problemlerin en başında makroekonomideki istikrarsızlıklar gelmektedir. Hükümetlerin uygulamış olduğu aşırı genişlemeci politikalar, kredi hacmini genişletip, borçları artırıp, gayrimenkul yatırımlarda kısa süreli artışlara neden olmaktadır. Genişlemeci para ve maliye politikaları sonucunda artan enflasyonu kontrol altına alabilmek ve dış dengeyi korumak amacıyla sıkı para ve maliye politikaları uygulanmak istenmiştir fakat bu sefer de borcun geri ödenmesinde zorluklarla karşılaşmıştır. Beraberinde kredilerin etkin kullanılmaması ilave bir sorun olarak ortaya çıkmıştır (Turgut, 2007, s. 41). Fiyatlarda göreceli olarak istikrar sağlayan ve büyüyen ekonomilerde bile belirli kırılganlıklar

krizlere sebep olabilmektedir. ABD'de görülen genişlemeci para politikası ve düşük faizler konut kredilerine olan talebi artırmış, kredilerin aşırı genişlemesi ile beraber krizin temelini oluşturmuştur (Aslanoğlu, 2015, s. 335).

2007 yılının yarısında ABD konut piyasalarında süregelen ve “mortgage” krizi olarak adlandırılan olumsuz havanın sorunları giderek artırması ve tüm ülkeleri etkisi altına almasıyla küresel bir boyut kazanmıştır. “Finansal krizin nedenleri arasında likiditede ki boşluk ve sonucunda genişleyen krediler, menkul kıymetleştirilmenin artması, saydamlıktaki eksiklik, derecelendirme kuruluşlarının etkin olamaması ve düzenleyen ve denetleyen mekanizmaların müdahale de gecikmesi krizin nedenleri arasındadır.” (Alantar, 2008, s. 1-2; Kalaycı, 2011, s. 77). Bocutoğlu'na göre ise 2008 finans krizinin birçok nedeni vardır. Bunlar arasında “konut kredilerinin spekülasyona dönüştürülmesi, eşik altı kredilerin yeterince denetlenememesi, aşırı kaldıracı sınırlamada başarısızlık, gölge bankacılık sistemi, finansal regülasyonlar, konut kredisi standartlarının çökmesi, finansal piyasaların de-regülasyonu, Glass-Steagal Yasası'nın yürürlükten kaldırılması” krizin nedenlerinden bazılarıdır (Bocutoğlu, 2015, s. 299). 2008 finans krizi aslında borç kaynaklı bir kriz olarak ta ifade edilebilmektedir. Özellikle konut kredileri ve hane halkının büyük boyutlarda bir kredi kaynaklı borcu bulunması ve yüksek fiyatlı kredi borcunu ödemekte zorlanması krizi uyarmıştır (Aslanoğlu, 2015, s. 329). Küresel kriz öncelikli olarak bankaları krize ve iflase sürükleyerek mali sistemi aksatmış. Bu aksamalar reel sektörü de içine alarak büyüme oranlarını olumsuz etkilemiş, bütün bu yaşananlar sonucunda enflasyonist etkiye sebep olmuştur (Alantar, 2008, s. 1-2). Krizin finansal kurumlar üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı etkileri vardır. Krizin finansal kurumlar üzerindeki etkileri doğrudan etkilerdir. Bu etkilere baktığımızda Finansal kurumlar özellikle bankacılık sektörü krizden önemli ölçüde etkilendiğinden bu sektör kriz sonrası dönemde yeniden yapılandırılmaya gitmiştir. Dolaylı etkilerden birincisi belirsizlik ve güven eksikliği durumunda finansal kurumlardaki kasımadır. Bu kasılmalar kirli ilişkinin içerisinde olmasına rağmen ayakta durabilen finansal kurumların başka ülkelere portföy yatırımı bırakmasıdır. Bunun sonucunda cari açık büyümektedir. Diğerleri ise bazı bankaların belirli tahvillere yatırım yapmadığı için iflas tehlikesinden korunarak kendi arzını düşürmesi ile reel sektör etkilemesi, işsizliğin artması ve büyümenin yavaşlaması gibi etkilerdir (Aydın, 2012, s. 22). Küresel kriz henüz kendini göstermeden kısa bir süre önce dünyadaki büyüme rakamlarına bakıldığında %4-5 dolaylarında iken 2008 krizi ile birlikte dünyadaki büyüme oranları % 0.7 seviyesine kadar gerilemiştir (IMF, 2015). Kriz sonrası ilerleyen zamanlarda gözle görülür bir iyileşme olmasına rağmen uzun süre ekonomik büyüme tam olarak istenilen boyuta gelememiştir.

2008 krizi tüm dünya ülkelerinin ekonomilerini abluka altına alan küresel bir kriz olarak değerlendirilmektedir. Pek çok ülkenin bu kriz sonrası dönemi atlama için nasıl bir politika izleyecekleri sorgulanır hale gelmiştir. ABD'de krizin olumsuz etkilerine ilk önce para politikalarıyla cevap aranmıştır. Faizler düşürülmüş, likidite artırılmaya çalışılmıştır. Uygulanan para politikaları krizin etkilerini gideremeyince maliye politikalarına da başvurulmuştur. Bununla beraber krizi aşmak için çoğu ülkede para politikaları ve makroekonomik politikalar daha çok tercih edilmiştir. Finansal kurumların krizden minimum etkilenmesi için önlemler alınmıştır. Merkez bankası piyasaya müdahale ederek faiz oranlarını olabildiğince düşürmüştür. Böylece toplam talep artırılmaya çalışılmış ve özel sektörün krizden daha az etkilenmesi istenilmiştir (Bocutoğlu ve Ekinci, 2009, s. 77). Bununla birlikte faiz indirimleri ve düşük faizlerin gelişmiş ekonomilerin içteki talebi canlandırmakta yeterli olmayışından dolayı ABD merkez bankası (FED), Avrupa merkez bankası (ECB) gibi gelişmiş ülkelerin merkez bankaları miktarsal bir genişleme yapmak istemişlerdir. Bunun için farklı para politikalarına başvurarak büyük oranda varlık alımları ve uzun vadeli fonlamalarla piyasaya fazlaca likidite aktarmışlardır. 2008 küresel finans krizi sonrasında uygulanmaya konulan genişleme politikaları ile küresel likidite artarak gelişmekte olan Ülkelere (GOÜ) sermaye girişleri hız kazanmıştır (Keskin, 2018, s. 162). 2008 finans krizi önceki krizlerden farklı bir durum arz etmektedir. Kriz çoğu dünya ülkelerini etkisi altına almışken Türkiye'de krize diğer ülkeler gibi para ve maliye politikası araçlarıyla tepki vermiş para politikalarının makroekonomik politikalarla uyumlu hale getirilmesi amaçlanmıştır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde finansal krizleri ekonomide yaşanan dışa açılım süreci etkilemektedir. Gerek kriz öncesinde gerekse sonrasında yaşanan gelişmeler Türkiye gibi kırılgan ülkelerde paralellik göstermektedir. Kriz öncesinde sermaye ve kredi genişlemesi ile beraber cari işlemler hesabı olumsuz etkilenmiştir. Kriz yıllarında ise sermaye çıkışları ve kredilerde oluşan daralma ile beraber cari işlemler dengesinde iyileşmeler görülse de hem kriz öncesinde hem de kriz sonrasında iç talepten kaynaklı büyüme cari işlemler açığını tekrar beraberinde getirmektedir (Yapar Saçık vd., 2010, s. 507).

2008 krizinin finans kesiminden reel kesime sıçraması Türkiye'yi de etkilemiştir. Bu krizin etkilerini aşmak için Türkiye'nin ekonomisi yeni politikalarla canlandırılmak istenmiştir. Kriz ile birlikte Türkiye'de büyüme hızı yavaşlamış, hem ülke içindeki hem de dışarıdaki talebin azalmasıyla beraber ithalat daha hızlı azalmıştır. 2009 yılında ithalatın ihracattan daha hızlı azalması cari açığı kısmen daraltmıştır. Cari açığın finansmanında daha çok özel sektörün yurt dışından getirdiği krediler ve sermaye girişleri ile sağlanmıştır. 2009 yılındaki cari açıktaki belirgin azalma açığın finansmanını da kolaylaştırmıştır (Buyrukoğlu, 2015, s. 76). Buna rağmen, Sermaye girişlerinin yoğun ve kısa vadeli olması GOÜ ekonomilerini olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuz etkilerinin arasında ulusal paranın aşırı değerlenmesi, kredi genişlemesinin aşırıya kaçması ve cari açığın büyümesi gösterilebilir. Bunlar finansal riski de beraberinde getirmektedir. Ayrıca sermaye akımlarında meydana gelebilecek olası bir risk finansal istikrarı da bozabilmektedir. Bu sebeple politika yapıcılar sermaye akımlarının olumsuz etkilerinden kurtulabilmek ve ekonomiyi makroekonomik istikrara kavuşturabilmek amacıyla para politikalarını esneterek yani döviz kurunun belirlenmesini piyasaya bırakarak esnek bir politika izleyerek sermayeyi kontrol etmeye çalışmışlardır (Keskin, 2018, s. 162). 2008 finans krizi sonrasında Türkiye ekonomisi yurtiçindeki kredi imkânlarının genişlemesi ile beraber ekonomik büyüme sürecine girmiştir. Bu yıllardaki kredi genişlemesi ile birlikte ithalata bağımlı tüketimin artması cari açığı daha da artırmıştır. Ekonomik krizlerde cari açıklar önemli rol oynamaktadır. Cari açığın finansman kalitesinin düşük olduğu ve kısa sürede dış ticaretteki yapısal dönüşüm ihracatı pek de olumlu etkilememiştir (Yapar Saçık vd., 2010, s. 507). Bu dönemde cari işlemlerdeki açık genellikle borçlanma yoluyla karşılanmıştır. Asıl önemli olan cari açığı finanse ederken hangi kaynağın kullanıldığıdır. Türkiye cari açık sorununu kısa vadeli portföy yatırımları ile finanse ettiğinde ülkeye sıcak para girişi olmaktadır. Bu durum ekonomideki sorunları beraberinde getirmiştir. Cari açığı finanse ederken asıl önemli finansman şekli uzun vadeli doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. Zira bu finansman şekli sermaye hareketliliğini zorlaştırmakta ve ülkeye yabancı sermayenin ani giriş çıkış riskini azaltmaktadır. Buna rağmen kısa vadeli sermaye girişleri daha spekülâtif eğilimler göstermektedir (Koç vd., 2010, s. 85). Cari açığın finansmanını sürekli sıcak para gibi kısa süreli sermaye girişiyle finanse edilmesi ülkenin bağımlı, riskli ve kırılgan bir özellik taşımasına sebep olmaktadır. 2001 krizi sonrası dönemde ekonomik olarak büyümenin daha çok sıcak para girişi ve bununla birlikte yabancı sermaye kaynaklı olması riskten henüz kaçılmadığını gösterir. çünkü spekülâtif boyutlu büyümenin uzun soluklu olmadığı görülmektedir (Özbek, 2008, s. 10).

Öte yandan “ krizin küresel boyut kazanmasıyla birlikte birçok ülkede kısa vadeli faiz oranlarında yapılan kademeli indirimlerle likidite sıkışıklığının önüne geçilmiştir. Bu dönemde enflasyon hedeflemesi uygulamaları krizin daraltıcı etkilerini şiddetlendirmesi amacıyla finansal istikrarı da gözetecek şekilde esnek bir tarzda uygulanması gündeme gelmiştir.” (Delice ve Öztürkler, 2015, s. 532). Türkiye ekonomi yönetiminde 2008 krizi sonrasında büyümenin finansman yapısında kriz öncesi yönetimden farklı olarak bir stratejik değişikliğe yönelmiştir. Kriz öncesinde büyümede ve cari açığı finanse etmede daha esnek politikalar izlenirken, küresel kriz beraberinde cari açığın finansman kalitesini bozmaya başlamıştır. Bunun beraberinde hükümetler büyüme konusunda da daha tedbirli olmaya başlamış ve sıkı politikalar sergilemeye yönelmişlerdir. Finansal istikrar ve cari açığın azaltılması yönünde politikalar tercih etmeye başlamışlardır. Politika yapıcıların bu ihtiyatlı davranış sergilemeleri orta vadeli stratejilerine de yansımıştır (Söylemez ve Yılmaz, 2012, s. 16).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Günümüzde birçok ülke cari açık sorunu ile karşılaşmaktadır. 1990'lar başlayıp kriz yıllarına ve günümüze kadar bu sorun devam etmektedir. BRİCT ülkelerinin ekonomik yapılarına bakıldığında, Çin hariç diğer ülkelerin cari açığı finanse ederken spekülâtif içerikli unsurları kullandığı görülmektedir. Bu kısa vadeli sermaye girişleri spekülâtorlerin kısa süreli heveslerine bağılı olduğundan birçok istikrarsızlığı beraberinde getirmekte ve uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde sorun teşkil etmektedir. Bununla birlikte cari açığın kronikleşen bir hal alması ekonominin dışa bağımlı olmasına sebep olmaktadır. Türkiye ekonomisinde yaşanan krizler ortalama büyüme hızını düşürmüş olduğundan dolayı makroekonomik sorun teşkil etmektedir. Türkiye'de son yıllarda sermaye girişi ile birlikte büyümenin dış kaynağa bağımlılığı ortaya konmuştur. Bununla birlikte ülkenin makroekonomik önem arz eden hedeflerine ulaşması durumunda sürdürülebilir büyümenin finansmanı için alternatif öneriler geliştirilmelidir. Türkiye'nin daha öncesinde enflasyon, işsizlik gibi yapısal sorunlarını çözmesi gerekmektedir.

Türkiye 2000'li yıllar boyunca cari açığını kısa vadeli portföy yatırımları ile finanse etmiştir. Bu finansman şekli Türkiye ekonomisinin cari açık sorununu sürdürülemez bir boyuta taşıyabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte 2008 kriz yıllarında kısa vadeli portföy yatırımlarının artması ülke

ekonomisinin kırılma eğilimini artırmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin finansal sistemleri çok fazla gelişmediği için yabancı sermaye tüketim gibi verimsiz yatırımlara gidebilmektedir. Bu durumda ise cari açık daha da belirgin hale gelmektedir.

Türkiye’de sürdürülebilir bir cari açıktan söz edebilmek için ilk önce bu açığı azaltmak gerekmektedir. Bunun için bazı öneriler geliştirilebilir. Bunlar arasında;

- İlk önce yabancı sermaye yatırımlarının kısa vadeli portföy yatırımlarından ziyade uzun vadeli doğrudan yabancı sermayeli yatırımlar tercih edilmelidir.
- Döviz kuru politikalarıyla ihracatın artırılıp, ithalatın tüketim değil yatırım mallarına yapılması sağlanarak dış ticaret açığı azaltılmalıdır.
- Bununla beraber sermaye ve ara malların ülke içerisinde üretimi teşvik edilmeli, ülkeye kısa vadeli sermayeden ziyade uzun vadeli doğrudan yabancı yatırım çekilmeye çalışılmalı, yabancı yatırımcının karlarını ülkelerine götürmelerini önlemek için ülkede tekrar yatırıma dönüşmesini sağlayacak cazibe alanları oluşturulmalıdır.
- Türkiye yabancı sermayenin ülkeye hangi yollardan gelirse gelsin düşüncesinden uzaklaşarak gelecek ve yapılacak olan yatırımların ülkenin rekabet gücünü tetikleyecek yatırımlara aktarılması sağlanmalıdır. Dış yatırımcıyı ülkeye çekerken yerli yatırımcıyı da caydırmayacak şekilde uzun vadeli politikalarla ülke içerisindeki yatırımlarda teşvik edilmelidir.
- Türkiye iktisadi büyümede dış kaynakların ülkeye giriş bağımlılığını azaltmak için yurtiçindeki tasarrufları artırması gerekmektedir.
- Türkiye cari açık içerisinde büyük bir paya sahip olan enerji açığını ve enerji bağımlılığını azaltmak için alternatif oluşturabilecek yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelirse böylece ithal enerji kaynaklarına olan bağımlılığı azalabilir ve ülkenin enerji darboğazı aşılıp döviz kaynaklarının dışa aktarılması önenebilir.
- Türkiye enerji ihtiyacının karşılanması boyutunda birçok enerji potansiyelini bünyesinde barındıran doğal kaynaklar bakımından zengin bir ülkedir. Bu sebeple Türkiye rüzgâr, güneş, hidroelektrik, jeotermal gibi enerji kaynaklarına yatırımları artırarak, enerji politikasında da bu alanlara yer vererek yeni üretim tesisleri kurulmalı jeolojik yapısı iyi analiz edilerek toplam enerji rezervleri tespit edilmeli ve uzun vadede projeler üretilerek uygulamaya geçirilmeli böylece enerji de dışa olan bağımlılığı azaltılmalıdır.
- Türkiye’nin 2023 enerji politikası hedefleri arasında yenilenebilir enerji kaynaklarının oranını %30’a çıkarmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte Akkuyu nükleer santralinin faaliyete geçmesi ile enerji ihtiyacının %10’unu karşılayacağı tahmin edilmektedir.
- Türkiye’nin de imzaladığı Paris enerji güvenliği iklim anlaşması kapsamında desteklenen yenilenebilir enerji kullanım kapasitesinin 2030 yılına kadar iki katına çıkması beklenen hedefler arasındadır.
- Hükümetlerin bu gibi politikaları gündemlerine almaları enerji de dışa olan bağımlılığı azaltabilir. Daha da önemlisi yapısal makroekonomik sorunları çözerek sürdürülebilir bir büyüme politikasıyla cari açık sürdürülebilir bir boyuta çekilebilir.

Etik Beyan

“Türkiye’nin Cari Açık Dinamiklerinde Enerji Açığının Rolü ve Finansman Kalitesi” başlıklı çalışmamızın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Afşar, B., Kalaycı, İ. ve Gündüz, M. A. (2014). Gelişmekte olan ülkelerde cari açık, büyüme ve yatırım mali ithalatı üçgeni: Türkiye örneği üzerine bir uygulama (2001-2012). *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2(4), 129-138.
- Akçayır, Ö. ve Albeni, M. (2016). Türkiye’de kredi genişlemesinin cari açığa etkisi sınır testi yaklaşımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 557-583.
- Alantar, D. (2008). *Küresel finansal kriz nedenleri ve sonuçları üzerine bir değerlendirme*. Maliye Bakanlığı.
- Altunöz, U. (2014). Cari açık sorununun temel nedenleri ve sürdürülebilirliği: Türkiye örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1(2), 116-132.
- Aslan, N., Terzi, N. ve Siampan, E. (2014). Türkiye’de kısa vadeli sermaye hareketlerinin ekonomik büyüme ve reel döviz kuru ile ilişkisi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(10), 15-32.

- Aslanođlu, E. (2015). *2008 sonrası dűnya ekonomisinde gűrűnűm ve iktisat politikaları* (Editűr: Erođlu, N., Erođlu, İ. ve Aydın, H. İ.: İktisadi Krizler ve Tűrkiye Ekonomisi, ss. 323-342). Orion Kitabevi, Ankara.
- Aydın, M. K. (2012). Kapitalizm neden 'Vazgeçilmez'dir. *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(1), 23-48.
- Başçı, E. ve Kara, H. (2014). *Finansal istikrar ve para politikası*. T. C. Merkez Bankası.
- Bayrak, M. ve Esen, Ö. (2014). Tűrkiye'nin enerji açığı sorunu ve çűzűműne yönelik arayışlar. *Atatűrk űniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 139-158.
- Bocutođlu, E. (2015). *2008 kűresel finansal krizinin nedenleri* (Editűr: Erođlu, N., Erođlu, İ. ve Aydın, H. İ.: İktisadi krizler ve tűrkiye ekonomisi, ss. 273-301). Orion Kitabevi, Ankara.
- Bocutođlu, E. ve Ekinci, A. (2009). Genel teori, kűresel krizler ve yeniden maliye politikası. *Karadeniz Teknik űniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Dergisi*, 156, 67-82.
- Buyrukođlu, A. (2015). *Cari açığın sürdürűlebilirliđi ve Tűrkiye űrneđi* (Yűksek Lisans Tezi). Pamukkale űniversitesi Sosyal Bilimler Enstitűsű, Denizli.
- Çetin, A., K. (2018). *Para kredi ve kur politikaları* (Editűr: Erođlu, i., Demirel, B., Dađlarođlu, T. : 1990-2000 finansal liberalizasyon dűnemi geliřmekte olan űlke krizleri, ss.147-159). Ekin Basım Dađıtım, Bursa.
- Çetin, E. ve Savrul, M. (2016). Tűrkiye'de 1980 sonrası liberalleřme sűrecinde dıř ticaretteki geliřmelerin Tűrkiye'nin cari açığına etkisi. *Yűnetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 511-532.
- Çiftçi, N. ve Eřmen, M. (2017). Tűrkiye'de cari açığı belirleyen faktűrler ve cari açığı azaltmada alternatif enerji kaynaklarının rolű VAR modeli. *Bilecik řeyh Edebalı űniversitesi Sosyal Bilimler Enstitűsű*, 2(1), 83-110.
- Delice, G. ve űztűrker, H. (2015). *2008 kűresel finans krizi sonrası Tűrkiye ekonomisi* (Editűr: Erođlu, N., Erođlu, İ. ve Aydın, H. İ.: İktisadi krizler ve Tűrkiye ekonomisi, ss. 519-550). Orion Kitabevi, Ankara.
- Demir, M. ve Sever, E. (2009). Kısa vadeli sermaye hareketlerinin nedenleri, etkileri ve sermaye hareketliliđinde devletin rolű: Tűrkiye űzerine bir inceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(29), 214-239.
- Dodd, R.(2004). *Managing the economic impact from foreign capital Flows*. UN Discussion Paper.
- Dođan, E. (2014). *Tűrkiye'de cari açık sorununun yapısal nedenleri ve ekonomik etkileri* (Yűksek Lisans Tezi). Eskiřehir Osmangazi űniversitesi Sosyal Bilimler Enstitűsű, Eskiřehir.
- ETKB (2018). Genel enerji denge tabloları (www.enerji.gov.tr)
- Erođlu, İ., Yeter, F. ve Çidem, Y. (2017). Cari açık sorunu perspektifinde Tűrkiye'nin enerji açığı ve geleceđe iliřkin űneriler. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 106-118.
- Erođlu, İ. ve Yeter, F. (2017). Neoliberal politik dűřűnce ekseninde yeni para politikası arayışları. *Sosyal Bilimler Metinleri Dergisi*, 1, 60-74
- Gűçer, İ. (2013). Tűrkiye'de cari açığın nedenleri, finansman kalitesi ve sürdürűlebilirliđi ekonometrik bir analiz. *Eskiřehir Osmangazi űniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1),213-242.
- IMF (2009). Balance of payments and international investment position manual. International Monetary Fund, 6. Baskı (BPM6), <http://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/pdf/BPM6.pdf>
- IMF (2015). *World economic outlook: October*. International Monetary Fund Publications: Washington DC.
- Kalaycı, İ. (2012). Finansal kriz konjonktűrű (2007-2009) ve kűresel ticaretin anatomisi. *Avrasya Etűdleri*, 41(1), 145-182.
- Kalaycı, İ. (2008) Kűresel finans krizi sonrasında dış ticarete korumacılık: paradigma kayması (mı?). *Maliye Dergisi*, 161, 76-104.
- Karabulut, G. ve Daniřođlu, A. Ç. (2006). Tűrkiye'de cari iřlemler açığının bűyűmesini etkileyen faktűrler. *Gazi űniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakűltesi Dergisi*, 8(1), 47-63.
- Keskin, N. (2018). Kűresel Kriz Sonrası Tűrkiye'de yeni para politikası yaklařımının benimsenmesinde sermaye akımlarının rolű ve sermaye kontrollerine iliřkin bir deđerlendirme. *Yűnetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 161-195.
- López-Mejía, A. (1999). Large capital flows causes, consequences, and policy responses. *A Quarterly Magazine of the IMF*, 36(3).
- űzbek, O. (2008). Ekonomik kriz belirtisi olarak cari açık-bűyűme iliřkisi. *İzmir Ticaret Odası ARÇ&GE Bűlten*, 5-11.
- űzsan, G., Erdem, B. ve Ata, S. (2017). *Tűrkiye'de yurtiçi tasarrufların ve tűketimin geliřimi*. T.C. Kalkınma Bakanlıđı, Ekonomik ve Stratejik Arařtırmalar Dairesi, 1-30.
- Seyidođlu, H. (2016). *Uluslararası finans* (6. Baskı). İstanbul: Gűzem Can Yayınları.
- Sűylemez, A. O. ve Yılmaz, A. (2012). Tűrkiye ekonomisinde finansal serbestleřme dűneminde uluslararası sermaye giriři - bűyűme iliřkisi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(2), 47-66.
- řimřek, A. R. (2007). *Kısa vadeli sermaye hareketleri ve tűrkiye ekonomisine etkileri* (Yűksek Lisans Tezi). Balıkesir űniversitesi Sosyal Bilimler Enstitűsű, Balıkesir.
- TCMB (2018). űdemeler dengesi istatistikleri. (Eriřim Adresi: <https://evds2.tcmb.gov.tr>)
- Turgut, A. (2007). Tűrleri, nedenleri ve gűstergeleriyle finansal krizler. *TűHİS İř Hukuku ve İktisat Dergisi*, 20(4-5), 35-46.
- Uğur, A. A. ve Karatay, P. (2009). İki acıklar hipotezi: Teorik çerçeve ve hipoteze yönelik yaklaşımlar. *Sosyoekonomi*, 1, 101-122.
- Uysal, D., Yılmaz, K. Ç. ve Tař, T. (2015). Enerji ithalatı ve cari açık iliřkisi: Tűrkiye űrneđi. *Muř Alparslan űniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 63-88.
- Yapar Saçık, S. ve Alagűz, M. (2010). Tűrkiye'de cari iřlemler açığı sorunu ve borçlanma ile iliřkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(2), 113-120.

EXTENDED ABSTRACT

After the 2008 financial crisis in the global economy, various macroeconomic problems, such as unemployment, inflation, current account deficit, trade balance, exchange rate, lack of savings, have been aroused both in Turkey and the global economy. Although each of these issues should be seriously dealt, current account deficit constitutes a long time problem and emerges as a priority issue among these unresolved issues. Current account deficit is seen as the main triggering factor of the crises experienced in the world economy in recent years (Berk, 2008, p. 5). The current account deficit problem remained a macroeconomic problem, even when the economy was positive, as financing methods failed to resolve the current account deficit. Thus, the current account deficit is the major macroeconomic problem of Turkey, which is an inevitable problem in during the economic growth process (Akçayır, & Albeni, 2016, p. 558). Referring to Turkey's current account dynamics; it is seen that foreign trade deficit, foreign dependency in energy, domestic savings deficit, high foreign debt stock, real exchange rate and expansionary economic policies are the main dynamics.

The energy deficit, which has a significant share of in the current account deficit of Turkey, is among the most important macroeconomic problems of Turkish economy. Turkey imports approximately 75% of its energy needs from foreign countries. These data indicate that Turkey is depended external countries dependent on its energy needs. In this context, energy cost prices are important aspects for Turkey. Developing countries, such as Turkey, are unable to reveal their potential of existing energy or they do not have sufficient energy resources and therefore the energy demand increases for providing economic growth. The share of energy, among the total imports in Turkey is very high (Uysal, Yılmaz, & Taş, 2015, p. 64).

In addition to the current account deficit of Turkey's economy, the deficit financing quality is another important issue to be dealt. Because the financing quality of the current account deficit, which is equivalent to the savings deficit of a country, also determines the fragility level of the country's economy. The existence of economies of foreign capital flows in emerging economies such as Turkey, exposure to speculative attacks are inevitable.

The financing quality of the current account deficit is evaluated according to the way foreign capital arrives in the country. In this context, foreign capital, which comes to the country for production by making actual investments in the real sector, both supports production and has a long-term financing feature. This kind of capital inflow is called direct capital flow and is considered as a quality financing. On the other hand, when the foreign capital enters the country in the form of portfolio investments for the purpose of trading in financial markets such as bonds and stock markets, the country's economy becomes prone to speculative attacks. However, in the short term, it will be possible for these funds to move out of the country. This type of financing of the current account deficit is described as a non-quality form of financing.

In order to talk about a sustainable current account deficit in Turkey, firstly this deficit should be reduced. To achieve this goal, the following suggestions can be developed;

- Long-term foreign direct investments should be preferred rather than short-term portfolio investments of foreign capital investments.
- The foreign trade deficit should be reduced by increasing the exports with foreign exchange policies and ensuring that imports are made to investment goods rather than consumption.
- In addition, spread and production of intermediate goods should be encouraged, and long-term direct foreign investment should be attracted to the country rather than short-term capital, attraction areas should be created to prevent the foreign investors from returning to their investments in the country.
- Turkey will be transferred to the investment triggered the country's competitiveness with foreign investment capital away from wherever it comes from the way in which the country's future and thinking to be done must be provided. While attracting foreign investors to the country, they should be encouraged in investments within the country with long-term policies, so as not to deter domestic investors.
- The need to increase domestic savings to reduce its dependence on external sources of entry to the country economic growth in Turkey.

- Turkey can decrease dependence on imported energy sources, so if directed to indigenous and renewable energy sources that can be an alternative to reduce the energy deficit and energy dependence contain a large share of the current account deficit. The energy bottleneck of the country can be overcome and export of foreign exchange resources can be prevented.
- It is a country, rich in natural resources incorporates many energy potentials in size to meet the energy needs of Turkey. Therefore, Turkey should wind, solar, hydroelectric, by increasing investment in energy sources such as geothermal, energy policy by including in those areas should be established new production facilities geological structure well by analyzing the total energy reserves must be identified and must be implemented by generating projects in the long term so that the external energy of the addition It should be reduced.
- Turkey's 2023 energy policy objectives include the proportion of renewable energy sources aims to increase to 30%. However, it is estimated that the Akkuyu nuclear power plant will operate and will meet 10% of its energy needs.
- It is also signed by one of Turkey's energy security; climate agreement under the Paris supported the use of renewable energy capacity targets is expected to double by 2030.
- The fact that governments include such policies on their agendas can also reduce energy dependency. More importantly, by resolving structural macroeconomic problems, the current account deficit can be brought to a sustainable dimension with a sustainable growth policy.

Enflasyon ve Dolaylı Vergiler Arasındaki Bağlantı: Türkiye Örneği

Umut AKDUęAN¹

Öz

Dolaylı vergiler ile enflasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen teorik ve ampirik çalışmalar, bu değişkenlerin karşılıklı olarak birbirini etkileyebileceğine ilişkin kanıtlar sunmaktadır. Genel olarak, bu çift yönlü ilişkinin enflasyondan dolaylı vergilere doğru olan kısmını, enflasyonist bir sürecin vergi matrahı üzerindeki etkisi açıklamaktadır. Diğer taraftan, dolaylı vergilerin enflasyon üzerindeki etkisi ise, vergi oranlarındaki değişmelerin fiyatları değiştirmesinden kaynaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye’de enflasyon ve dolaylı vergiler arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılması ve enflasyonun azaltılmasında bir maliye politikası aracı olarak dolaylı vergilerin etkin olup olmadığının belirlenmesidir. Bu doğrultuda; Türkiye’de 2004-2019 dönemi aylık verileri kullanılarak, enflasyon oranları ile dolaylı vergi gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisi, VAR modellerine dayalı olarak gerçekteştirilen Granger ve Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testleriyle araştırılmıştır. Elde edilen bulgular; dolaylı vergi gelirleri ile üretici fiyat endeksi (ÜFE) arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını, tüketici fiyat endeksi (TÜFE)’den dolaylı vergi gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca ARDL-Sınır testi sonucu, TÜFE ile dolaylı vergi gelirleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ve bu ilişkinin negatif olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle; incelenen dönemde enflasyon oranındaki bir artışın dolaylı vergi gelirlerinin reel değerini azalttığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dolaylı vergiler, Enflasyon, Granger Nedenselliği, Toda-Yamamoto yaklaşımı, Sınır testi

The Relationship between Inflation and Indirect Taxes: The Case of Turkey

Abstract

The theoretical and empirical studies which examine the relationship between indirect taxes and inflation provide evidences for which these variables may affect each other mutually. Generally, the part of this bilateral relationship from inflation to indirect taxes explains the impact of an inflationist process on the tax assessment. On the other hand, the effect of indirect taxes on inflation arises from the fact that changes in tax rates change prices. The aim of this study is to examine the causal relationship between inflation and indirect taxes in Turkey and is to determine, as a fiscal policy instrument in reducing inflation, whether indirect taxes are effective. In this direction; 2004-2019 monthly data for Turkey are used and causality relationship between inflation rates and indirect tax revenues is examined with Granger and Toda-Yamamoto (1995) causality tests which are generated on the basis of VAR models. The findings obtained show that there is no causality relationship between indirect tax revenues and producer price index (PPI), and there is a one-direction causality relationship from consumer price index (CPI) to indirect tax revenues. In addition, the result of the ARDL-Bound test shows that there is a long-term relationship between CPI and indirect tax revenues and this relationship is negative. In other words, it has been observed that the increase in the inflation rate in the analyzed period decreased the real value of indirect tax revenues.

Key Words: Indirect taxes, Inflation, Granger causality, Toda-Yamamoto Approach, Bounds test

Atıf İçin / Please Cite As:

Akduğan, U. (2020). Enflasyon ve dolaylı vergiler arasındaki bağlantı: Türkiye örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2248-2262.

Geliş Tarihi / Received Date: 13.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.06.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi – Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, umutakduğan@trakya.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8659-541X

Giriş

Enflasyon ile dolaylı vergiler arasındaki ilişkiyi inceleyen önceki çalışmalara bakıldığında, bu iki değişken arasındaki ilişkinin çift yönlü olabileceği belirtilmektedir. Bu bağlamda; dolaylı vergilerin enflasyon oranı üzerinde bir etkisinin olması, maliyet enflasyonunu ve vergi kaynaklı enflasyonu ön plana çıkaracaktır. Gelir vergisi gibi dolaysız vergiler toplam talep yoluyla enflasyonu etkileyebilirken, mallar üzerinde koyulan dolaylı vergiler nihai fiyata yansımakta ve fiyat-ücret sarmalı vasıtasıyla maliyet enflasyonuna neden olabilmektedir. Diğer taraftan, enflasyonun dolaylı vergi gelirlerini etkilemesi durumunda ise, vergi gelirlerinin reel değerindeki değişimler ve enflasyon vergisi kavramı ya da toplam talepteki değişimler tartışılacaktır. Kamu harcamalarının büyük oranda vergi gelirleri ile finanse edilmesi durumunda enflasyondaki dalgalanmalar nedeniyle kamu gelirlerinde meydana gelecek reel azalma, kamu maliyesinde ve ekonominin genelinde ciddi olumsuzlukları beraberinde getirecektir.

Türkiye’de 2001 krizi ile birlikte çok yüksek seviyelere çıkan enflasyon oranlarında, uygulamaya konulan enflasyon hedeflemesi rejimi ile birlikte zaman içerisinde bir düşüş sağlanmıştır. Ancak yine de gerçekleşen enflasyon oranlarının, makul seviyenin üzerinde olduğu ve 2006 yılından beri (2008 küresel krizini takip eden 2009 ve 2010 yılları hariç) enflasyon hedeflerini aştığı görülmektedir. Özellikle son yıllarda enflasyon oranlarının tekrardan, bir psikolojik eşik olan çift haneli sayılara çıktığı izlenmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de bir enflasyonla mücadele durumu söz konusudur. Öte yandan vergi gelirlerine bakıldığında, dolaylı vergilerin toplam içindeki payının giderek arttığı ve toplam vergi gelirlerinin üçte ikisini geçtiği göze çarpmaktadır. Harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergilerin oranlarındaki bir değişimin tüketiciye yansımaları nedeniyle, dolaylı vergilerdeki bir artış fiyat artışı olarak algılanabilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de enflasyon oranları ve dolaylı vergiler arasında bir ilişkinin olup olmadığının tespit edilmesi, pek çok açıdan yol gösterici olabilecektir.

Çalışmanın amacı, özel tüketim vergisinin (ÖTV) uygulanmaya başlandığı 2003 yılı sonrasında Türkiye’deki enflasyon ve dolaylı vergiler arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılmasıdır. Türkiye’de 1985 yılında katma değer vergisinin (KDV) ve sonrasında ÖTV’nin uygulanmaya başlaması ile birlikte, sonraki yıllarda toplam vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin payının giderek artması ve günümüzde bu oranın %70’lere yaklaşması, enflasyonla ilişkisi bakımından dolaylı vergilerin önemini daha da arttırmıştır. Bu kapsamda; uzun yıllardır yüksek enflasyon probleminin yaşandığı Türkiye ekonomisinde, dolaylı vergilerin enflasyonist bir etkiye sahip olup olmadığı, diğer taraftan da enflasyonun dolaylı vergileri ne ölçüde şekillendirdiği araştırılacaktır. Esas olarak bu çalışmanın çıkış noktası, Türkiye’de enflasyonun azaltılmasında bir maliye politikası aracı olarak dolaylı vergilerin etkin olup olmadığının nedensellik testleriyle araştırılmasıdır. Çünkü vergilerin bir araç olarak enflasyonla mücadelede kullanılmasında, daha çok tüketim üzerinden alınan dolaylı vergiler ön plana çıkmaktadır. Mal ve hizmetlerin tamamını kapsayan genel bir tüketim vergisinin, tüketim ve tasarruf arasındaki tercihi tasarruf lehine çevirerek, toplam talebi ve dolayısıyla talep enflasyonunu azaltıcı etkisi gelir vergisine göre daha fazla olacaktır. Bunun nedeni, dolaysız vergilerin tüketimi doğrudan etkilememesi ve gelir vergisinin bir kısmının tasarruflardan ödenmesidir (Susam, 2009, s. 65-66). Ancak diğer taraftan, maliyetleri arttıran ve üreticiler tarafından genellikle fiyatlar yoluyla tüketiciye yansıtılan dolaylı vergilerin, maliyet enflasyonu açısından enflasyonist bir tarafı da bulunmaktadır (Laufenburger, 1961, s. 250).

Bu bağlamda; çalışmanın temel hipotezi şu şekildedir: *“Dolaylı vergilerdeki değişim, enflasyon oranındaki değişimin nedenidir.”*

Bu hipotez, dolaylı vergilerin enflasyon oranı üzerinde etkisinin bulunduğunu ifade etmekte, ancak bu etkinin yönünü ve hangi faktörlerden kaynaklandığını belirtmemektedir. Bu hipotezin kabul edilmesi durumunda, dolaylı vergilerin enflasyonla mücadelede etkin bir araç olduğu söylenebilecektir. Ancak bu durumda, dolaylı vergilerin enflasyon üzerindeki etkisinin yönünün belirlenmesi büyük önem arz etmektedir. Diğer taraftan; çalışmanın hipotezinin reddedilmesi durumu ise, alternatif üç farklı muhtemel sonucu beraberinde getirmektedir. Bu ihtimaller; enflasyondan dolaylı vergilere doğru tek yönlü bir ilişkinin olması, enflasyon ve dolaylı vergiler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olması ve bu değişkenler arasında incelenen dönemde herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmaması durumlarıdır. Çalışmada kullanılan ve VAR modellerinin tahminine dayanan nedensellik yaklaşımları, bu durumların aynı anda test edilebilmesine imkân tanımaktadır. Bu kapsamda; ilerleyen bölümde enflasyon ile dolaylı vergiler arasındaki ilişkinin teorik altyapısı aktarılacak ve çalışmanın üçüncü bölümünde konuyla ilgili olan özellikle ampirik çalışmalar özetlenecektir. Çalışmanın dördüncü ve beşinci bölümlerinde ise sırasıyla, kullanılan veri

setine, uygulanan yöntemlere ve elde edilen bulgulara yer verilecek, devamında bulguların yorumlandığı sonuç kısmıyla çalışma sonlandırılacaktır.

Enflasyon ve Dolaylı Vergiler Arasındaki İlişki: Teorik Çerçeve

Konuyla ilgili teorik ve ampirik çalışmalarda, enflasyon ve dolaylı vergiler arasındaki ilişkinin çift yönlü olabileceği ortaya konulmaktadır (Moździerz, 2017, s. 257). Bir başka deyişle; enflasyondan dolaylı vergilere doğru veya dolaylı vergilerden enflasyona doğru bir nedensellik ilişkisi olabileceği gibi, iki değişken arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi de bulunabilmektedir. Genel olarak, bu çift yönlü ilişkinin enflasyondan dolaylı vergilere doğru olan kısmını, enflasyonist bir sürecin vergi gelirlerini reel olarak azaltıcı etkisi açıklamaktadır. Buna göre, fiyatlar genel düzeyindeki bir artışın satın alım gücünü düşürmesi, devletin sabit oranlı bir vergiden elde ettiği gelirlerin reel olarak değer kaybetmesine neden olacaktır. Diğer taraftan, dolaylı vergilerin enflasyon üzerindeki etkisi ise, vergi oranlarındaki değişmelerin fiyatları (özellikle de tüketici fiyatlarını) değiştirmesinden kaynaklanmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, enflasyon ile dolaylı vergiler arasındaki ilişkinin her iki boyutu da teorik olarak ele alınmıştır.

Bir ekonomide enflasyonun, diğer pek çok makroekonomik değişken gibi vergi gelirlerini veya genel olarak vergi sistemini de etkilemesi kaçınılmazdır. Enflasyon oranlarının yüksek olduğu ve enflasyon probleminin zaman içerisinde sürekli hale geldiği ekonomilerde, enflasyonun vergiler üzerindeki başlıca etkisi vergi gelirlerini reel olarak aşındırmasıdır. Bir ekonomide enflasyonun, reel vergi gelirlerini arttırması için ise üç koşulun aynı anda gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu koşullar; vergiye tabi kazanç ve gelirlerin enflasyon oranına paralel bir şekilde artması, vergiyi doğuran olay ile vergi tahsilatı arasındaki sürenin çok kısa olması ve vergi sisteminin artan oranlı bir tarife yapısına sahip olmasıdır (Mansfield, 1980, s. 31). Genel olarak ise, Özbilen (1997)'de enflasyonun vergi gelirleri ve vergi sistemi üzerindeki genel etkisi şu şekilde özetlenmektedir: Pek çok ülke için en önemli sorunlardan birisi olan enflasyon, tüketici ve üreticileri, tasarruf sahiplerini, borçluları, alacaklıları, mükellefleri, yani genel olarak toplumu çeşitli şekillerde etkileyerek vergi sistemini bozmakta, vergi yükü dağılımını değiştirmekte ve sonuçta vergilendirme ile hedeflenen ekonomik, mali ve sosyal amaçlardan sapmalara neden olmaktadır (Nowotny, 1980 Akt. Özbilen, 1997, s. 158).

Dolaylı vergiler açısından bakıldığında ise; enflasyonun dolaylı vergiler üzerindeki etkisi temelde, fiyatlar genel düzeyindeki değişikliklerin vergi matrahını etkileyerek vergi gelirlerini de değiştirmesi yoluyla ortaya çıkmaktadır. Fiyatlardaki bir artış, dolaylı vergilerin matrahını yükseltmekte ve vergi mükellefleri daha yüksek vergilerle karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla; enflasyonist bir ortamda vergi mükelleflerinin reel vergi yüklerinin artması, reel gelirlerinin azalmasını da beraberinde getirecektir (Güvenek, Alptekin ve Çetinkaya, 2010, s. 3). Bu süreç, diğer gelir gruplarına göre özellikle düşük ve orta gelirli çok daha fazla ve olumsuz etkilemektedir. Çünkü, devamlılık gösteren yüksek enflasyon, vergi sistemindeki çeşitli muafiyet ve istisnaları ortadan kaldırmakta, normalde vergilendirilmemesi gereken en küçük gelirlerin de vergi kapsamına girmesine neden olmaktadır. Öte yandan, düşük ve orta gelir gruplarının vergi dilimleri enflasyon nedeniyle daha üst gruplara girmekte, dolayısıyla reel gelirleri artmayan bu kesimin nominal gelirleri arttığından, mevcut gelir seviyesindeki toplam vergi oranları da artmaktadır. Ayrıca, sözü edilen düşük ve orta gelirli kesimin, aynı zamanda tüketim eğilimleri en yüksek olan kesim oldukları ve marjinal tüketim eğilimlerinin genel olarak bire çok yakın olduğu unutulmamalıdır. Bu durumda, harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergilerde de benzer şekilde, vergi yükünün çok büyük kısmı tüketim eğilimi fazla olan düşük-orta gelir gruplarında, yani tüketicilerde olacaktır. Çünkü, iktisadi matrah üzerinden belirlenen dolaylı vergilerdeki enflasyondan kaynaklanan matrah artışı, tüketicilerin vergi yükünü arttırmaktadır. Bu durum, enflasyonun, düşük ve orta gelirli üzerindeki vergi yükünün artmasına neden olduğunu göstermektedir (Özbilen, 1997, s. 159). Diğer yandan; enflasyonun bu şekildeki etkisi, enflasyon oranında beklenenden daha yüksek bir artışın "enflasyon vergisi" olarak da adlandırılan ve bütçe dengesini pozitif etkileyen enflasyon primi ile sonuçlanmasını da sağlamaktadır. Yani bazı iktisatçıların da savunduğu gibi, enflasyonist dönemlerde devlet, yüksek enflasyon ortamından yararlanarak gelir elde etmektedir. Bu nedenle enflasyona, hükümetin gizli müttefiki de denmektedir (Owsiak, 2017, s. 886). Dolayısıyla, enflasyondaki beklenmedik değişimler, mali gevşemeye veya mali sıkılaştırmaya neden olabilmektedir.

Diğer taraftan; enflasyonun dolaylı vergi gelirleri üzerinde, vergi matrahını arttırması yoluyla ortaya çıkan pozitif etkisinin yanında, toplam talepte neden olduğu değişimlerden kaynaklanan negatif etkisi de bulunmaktadır. Enflasyon nedeniyle satın alım gücünün düşmesi ve beraberinde toplam talepte meydana gelebilecek bir azalma, harcamaları azaltarak harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergilerde matrahı düşürecektir. Bu durumda ise dolaylı vergi gelirleri azalacaktır (Güvenek, Alptekin ve Çetinkaya, 2010, s.

26). Dolayısıyla; dolaylı vergi gelirlerindeki net değişim, fiyat artışlarının, vergi matrahını arttırıcı etkisi ile toplam talepteki azalmanın vergi matrahını azaltıcı etkisinden hangisinin büyük olacağına bağlıdır.

Enflasyon ile vergiler arasındaki ilişkinin incelenmesinde dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta, enflasyonun vergi gelirleri üzerindeki etkisinin, vergi türüne göre de değişiklik göstermesidir. Enflasyon, ekonomik faaliyetlerin yapısı açısından tarafsız olmadığından, farklı vergilendirme biçimlerinin devlete sağladığı gelirlerin de farklı olmasına neden olacaktır. Enflasyonun vergi yapısı üzerindeki etkisinin farklılaşması, çeşitli vergi türlerinin fiyat artışları karşısındaki esnekliklerinin birbirinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu esneklik genel olarak gelir vergileri gibi dolaysız vergilerde, dolaylı vergilere göre daha yüksektir. Dolayısıyla; enflasyon oranındaki bir artış, enflasyon primi (ya da enflasyon vergisi) nedeniyle toplam vergi gelirleri içerisinde dolaysız vergilerin payını, dolaylı vergilere göre arttıracaktır. O halde; ülkelerin vergi sistemlerinin yapısındaki önemli farklılıklar, enflasyonun vergiler üzerindeki etkisini de ülkeden ülkeye değiştirecektir. Vergi sistemi daha çok dolaysız vergilere dayanan ve toplam vergi gelirlerinin daha büyük bir kısmını dolaysız vergi gelirlerinin oluşturduğu ülkelerde, enflasyonun vergi gelirleri ve vergilendirme üzerindeki etkisi çok daha önemli olacaktır (Nowotny, 1980, s. 1025-1026). Ancak, Türkiye gibi toplam vergi gelirlerinin daha büyük bir kısmını dolaylı vergi gelirlerinin oluşturduğu ve vergilendirme sisteminde harcamalar üzerinden alınan vergilerin önemli bir yer tuttuğu ülkelerde², enflasyon oranındaki artışın enflasyon vergisi kanalıyla dolaylı vergi gelirlerinde yaratacağı değişim daha sınırlı olacaktır.

Dolaylı vergilerden enflasyona doğru ters yönlü ilişki ise, vergi oranlarındaki değişimlerin fiyatları şekillendirmesinden kaynaklanmaktadır. Modern iktisat teorilerinde ve özellikle piyasa ekonomisinde, devletin (veya hükümetin) fiyatlar üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir. Devlet piyasadaki tüketici fiyatlarını, taban fiyat uygulaması ya da tavan fiyat uygulaması gibi fiyat yönlendirmeleriyle veya mal ve hizmetlerin dolaylı olarak vergilendirilmesi yoluyla etkileyebilmektedir. Bundan hareketle; dolaysız vergilere göre dolaylı vergilerin oranının daha yüksek olduğu bir vergi sisteminin, mali otoritelere fiyatları etkilemesi için birtakım araçlar sağladığı kabul edilmektedir. Dolaylı vergilerin fiyatlar üzerindeki belirleyici etkisi, enflasyona neden olabileceği gibi, enflasyonun yavaşlamasını da sağlayabilmektedir (Moździerz, 2017, s. 257). Dolaylı vergilerin fiyatlar genel düzeyi üzerindeki etkisinin hangi yönde olacağı, içinde bulunulan ekonomik koşullara bağlı olarak değişecektir. Örneğin; ortalama dolaylı vergi oranlarının azaltılması, ekonomide ücret-maliyet sarmalının olduğu varsayıldığında, enflasyonu geçici olarak düşürürken, harcanabilir geliri ve dolayısıyla talebi arttıracaktır (Henry ve Karakitsos, 1986, s. 29). Ancak diğer taraftan, dolaylı vergilerdeki bir değişikliğin kalıcı fiyat değişimlerine ya da enflasyona neden olmayacağını savunanların sayısı da az değildir. Örneğin Woźniak (2002, s. 9-10), dolaylı vergilerden KDV oranlarındaki değişimler nedeniyle fiyatlarda meydana gelecek tek seferlik artışın enflasyon olarak adlandırılmayacağını, çünkü enflasyon tanımının fiyatlardaki herhangi bir artışı değil, uzun vadede kalıcı ve devam eden artışları kapsadığını ifade etmektedir. Quah ve Vahey (1995) ise çekirdek enflasyon kavramından söz ederken, vergi oranlarındaki değişimleri, enflasyonu etkileyen çekirdek dışı faktörlerden birisi olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla, enflasyon ile dolaylı vergiler arasındaki ilişkinin bu yönü, günümüzde hala tartışılan konulardan birisidir.

Genel olarak vergiler, ekonomideki toplam talep ile beraber toplam arzı da etkilemektedirler. Vergilerin, kamu ve özel kesim arasındaki kaynak ayırımında etkinliği sağlama fonksiyonu sayesinde toplam talebi azaltması, enflasyonu da azaltıcı bir rol oynamasını beraberinde getirmektedir. Toplam talep açısından durum bu şekildeyken, toplam arz açısından bazı hallerde vergilerin enflasyonist bir etkiye sahip olması kaçınılmazdır. Özellikle üretim maliyetlerini arttıran ve üreticiler tarafından genellikle malın fiyatına eklenen dolaylı vergiler, mal ve hizmetlerin fiyatlarını maliyet enflasyonu açısından arttırmaktadır (Özbilen, 1997, s. 160). Mal ve hizmetlerin satış fiyatlarının artması ve bunun genel fiyat endekslerine de yansımaları, satın alım gücü düşen bazı gelir gruplarının ücret artış taleplerine yol açabilecektir. Bu tür talepler, tüketici fiyatları endeksi gibi göstergelerdeki yükselmelere bağlı olabileceği gibi, dolaylı vergi nedeniyle bazı mal ve hizmet fiyatlarındaki artışın yoğun bir şekilde hissedilmesine de bağlı olabilecektir. Böyle bir fiyat-ücret sarmalı ise enflasyonist süreci hızlandıracaktır.

Keynesyen yaklaşıma göre enflasyonun sebebi ekonomideki talep fazlası, söz konusu talep fazlasının nedeni ise kısa vadede üretim düzeyinde bir artışın yaratılmaması, yani arz eksikliğidir. Dolayısıyla, talep

² T. C. Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yayımlanan merkezi yönetim bütçe istatistiklerine göre; Türkiye’de toplam vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin payı, 2004-2019 döneminde en yüksek %69,4’e kadar çıkmış (2005 yılında), aynı dönemde bu oran ortalama olarak %62,7 olarak gerçekleşmiştir.

fazlasından kaynaklanan enflasyonla mücadelede en etkin yöntemin, maliye politikası araçları olduğu belirtilmektedir. Keynes'e göre, toplam talebin doğrudan ve dolaylı belirleyicisi olan kamu harcamaları ve vergiler, talep fazlasını gidermede en etkili araçlardır. Para politikasının etkinliği ise, likidite tuzağı nedeniyle düşüktür. Kamu harcamalarının kısılması yoluyla doğrudan veya vergi politikası ile özel kesim harcamalarının kısılması yoluyla dolaylı olarak toplam talep değiştirilebilmektedir. Bu bağlamda, Keynesyen iktisatçılar enflasyonla mücadelede daraltıcı maliye politikasının uygulanması gerektiğini savunmaktadırlar (Eken, 2000, s. 14). Vergilerin ekonomik istikrar üzerindeki genel etkisi de, temelde vergilendirme düzeyinin ve yapısının toplam talep üzerindeki etkisi açısından değerlendirilmektedir (Nowotny, 1980, s. 1034). Ancak, kısa dönemde toplam talebin azaltılmasına yönelik olan Keynesyen maliye politikaları, enflasyonun toplam talepteki bir artıştan kaynaklandığı durumda etkili olacaktır. Talep enflasyonu durumunda, devlet vergileri arttırarak ya da kamu harcamalarını azaltarak enflasyonist baskıları kırabilmektedir. Diğer taraftan, enflasyonun üretim yapısı ile talep yapısı arasındaki uyumsuzluktan veya maliyet artışlarından kaynaklanması durumunda, maliye politikası araçları ile toplam talebin azaltılması, fiyatlardaki artışı durdurmada yeterli olmayacaktır (Görgün, 1994 Akt: Susam, 2009, s. 64). Bu durumda, dolaylı vergilerin enflasyonla mücadeledeki etkinliği de azalmış ya da tamamen ortadan kalkmış olacaktır. Bu nedenle, dolaylı vergilerin enflasyon üzerindeki etkisi analiz edilirken, maliyetlerdeki (özellikle de ücretlerdeki) ve vergilerdeki bir artışın üzerinde bir fiyat artışı olduğu, ücretlerin de bir önceki dönemin fiyat düzeyi tarafından belirlendiği kabul edilmektedir. Böylece, dolaylı vergilerdeki artış, talep koşullarına da bağlı olarak, fiyat-ücret sarmalını harekete geçirecek enflasyona neden olacaktır. Bu süreç, literatürde "vergi kaynaklı enflasyon (tax-push inflation)" kavramı ile ifade edilmektedir (Peacock ve Williamson, 1967, s. 27-45; Brennan ve Auld, 1968, s. 520-525; Pitchford ve Turnovsky, 1975, s. 272-282). Bu kavram, vergilere bağlı olarak fiyatlarda ve ücret düzeyinde meydana gelecek artışların enflasyonist süreci hızlandırdığı durumdaki maliyet enflasyonuna vurgu yapmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yüksek talep seviyesinin yönetilebilmesi için alınacak parasal önlemlerin yanında, vergilendirmenin maliyetler üzerindeki arttırıcı etkisi önem kazanmaktadır. Özellikle fiyatlara eklenerek enflasyonu teşvik eden dolaylı vergiler, ödenen vergilerin maliyetlere ilave edilerek fiyatlar yoluyla başkalarına yansıtılması durumu nedeniyle enflasyonist bir süreç (maliyet enflasyonu) ortaya çıkaracaktır (Laufenburger, 1961, s. 250). Dolayısıyla, vergi kaynaklı enflasyonun kısa vadede istikrar politikalarının etkinliği üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. (Nowotny, 1980, s. 1034-1035).

Dolaylı vergilerin, talep enflasyonu ve maliyet enflasyonu gibi iki farklı kanalla fiyatlar genel düzeyini etkilemesi ve bu etkilerin farklı yönlerde olması, dolaylı vergilerle enflasyon arasındaki ilişkinin araştırılmasında tüketici fiyatları ile birlikte alternatif fiyat endekslerinin de kullanılması beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda; dolaylı vergilerdeki değişikliklerin enflasyona etkisinin araştırılmasında, üretici fiyat endeksi (ÜFE) ve sabit vergi oranlarında uyumlaştırılmış tüketici fiyat endeksi (HICP-CT) gibi iki temel göstergenin kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi olan üretici fiyat endeksi (ÜFE) dolaylı vergileri içermemekte, bu nedenle sadece üreticilerin farklı üretim aşamalarında belirlediği fiyat değişikliklerini yansıtmaktadır. Üretici fiyat endeksinin alternatif bir enflasyon ölçüsü olarak sağladığı birtakım avantajlar nedeniyle bazı ekonomistler, doğrudan enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulayan ülkelerde enflasyonla mücadele politikalarının bu göstergeye dayandırılmasını önermektedirler (Cizkowicz, 2012, s. 2). Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) tarafından kullanılan sabit vergi oranlarında uyumlaştırılmış tüketici fiyat endeksi (HICP-CT) ise, fiyatları etkileyen bir faktör olarak dolaylı vergi oranlarındaki değişikliklerin etkisini incelemek için önemli göstergelerden biri olarak kabul edilmektedir. HICP-CT, vergi oranlarındaki değişikliklerin etkisini hariç tutarak, belirli bir dönemde tüketici mal ve hizmet fiyatlarındaki değişimleri ölçen bir oran olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, HICP-CT'nin hesaplama prensipleri tüm AB ülkelerinde standartlaştırılmıştır ve ülkeler arasında karşılaştırma yapılabilmesine de imkân sağlamaktadır (Moździerz, 2017, s. 258).

Ampirik Literatür

Enflasyon ve vergilendirme ilişkisi hakkındaki literatürün önemli bir kısmı, enflasyonun vergi politikaları üzerindeki etkilerine yoğunlaşmakta, vergilendirmenin enflasyon üzerindeki etkileri daha az sayıdaki çalışmada ele alınmaktadır. Diđer yandan enflasyon-vergi gelirleri ilişkisini inceleyen çalışmaların genel olarak, enflasyonun vergi gelirlerini ne şekilde ve ne ölçüde etkilediğini araştırdığı, bu noktada da özellikle gelir vergisi gibi dolaysız vergileri ele aldıkları görülmektedir. Dolaylı vergiler ile enflasyon ilişkisinin incelendiği çalışmalardan birisi olan Koutsouvelis ve Papastathopoulos (2013), Yunanistan ekonomisi için dolaylı vergiler ile enflasyon arasındaki ilişkiyi doğrusal regresyon modeliyle incelemişler ve dolaylı vergilerin enflasyonu arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Moździerz (2017) ise, 2007-2016 dönemi ve

seçilmiş ülkeler kapsamında yaptığı çalışmasında, dolaylı vergiler ve enflasyon arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğunu tespit etmiştir. Elde ettiği bulgulara göre; dolaylı vergilerin fiyatları etkilemesi sebebiyle enflasyon oranında bir artışa neden olduğu ve enflasyonla mücadele için dolaylı vergi oranlarının azaltılması gerektiğini ifade etmektedir. Diğer yandan, fiyatlardaki değişikliklerin vergi matrahını değiştirmesi yoluyla dolaylı vergi gelirlerini de etkilediğini ileri sürmektedir. Elkina (2019) ise çalışmasında; 2004 yılında Rusya’da katma değer vergisi oranının düşürülmesi ve satış vergisinin kaldırılmasının, tüketici fiyatları (ya da tüketici enflasyonu) üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Sonuçlar, düşük oranlar olduğunda dolaylı vergilerin fiyatlara aktarılma etkisinin düşük olduğunu göstermiştir. Ayrıca, dolaylı vergi oranlarını düşürmenin tüketici fiyatlarını çok fazla etkilemediği, bu durumdan mal üreticilerinin ve satıcılarının daha çok fayda sağladığı ifade edilmektedir.

Konuyla ilgili Türkiye ekonomisi için yapılmış az sayıda çalışmaya bakıldığında ise, çalışmaların kapsamı ve ulaşılan sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenmiştir:

Akıncı ve Özçelik (2018) çalışmalarında, 2006-2018 dönemi için Türkiye’de dolaylı vergiler ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelerken, dolaylı vergilerin enflasyon üzerindeki etkisine yoğunlaşmışlardır. Çalışmada, dolaylı vergiler ile enflasyon arasında uzun dönemli ilişki olduğu, dolaylı vergilerdeki bir artışın enflasyonu arttırdığı ve enflasyonla mücadelede dolaylı vergilerin etkin bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çakmaklı, Demiralp, Yeşiltaş ve Yıldırım (2018), Türkiye’de 2005-2017 döneminde tütün ürünlerine uygulanan dolaylı vergilerin enflasyon üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında, tütün mamullerine uygulanan dolaylı vergilerdeki bir artışın enflasyonu arttırdığı ve bu etkinin kısa vadede ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Arısoy ve Ünlükaplan (2011), katma değer vergisinin gelişimine ve önemine dikkat çektikleri çalışmalarında, 1994-2010 dönemi için Türkiye’de KDV oranı, KDV geliri, kamu harcamaları ve enflasyon oranı arasındaki ilişkileri VAR modelleri yardımıyla incelemişlerdir. Elde ettikleri sonuçlardan birisi de, KDV gelirlerinin enflasyonist bir etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir.

Güvenek, Alptekin ve Çetinkaya (2010) çalışmalarında, Türkiye’de 1980-2008 dönemi için enflasyon ve dolaylı vergiler arasındaki ilişkiyi VAR modeli yardımıyla analiz etmişlerdir. Elde ettikleri bulgular, tüketici fiyatları endeksi ile dolaylı vergi gelirleri arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Karadağ ve Westaway (1999), Türkiye’de katma değer vergisi oranlarındaki bir artışın pek çok sektörde tüketici fiyatlarını arttırdığı ve bunun söz konusu sektörlerde üretimde de bir azalmaya neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Veri

Türkiye’de enflasyon ve dolaylı vergiler arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada 2004:01-2019:12 dönemi aylık verileri kullanılmıştır. Analiz edilen dönem ile ilgili kısıtlar şu şekildedir: i) Dolaylı vergilerin içerisinde önemli bir paya sahip olan özel tüketim vergisinin (ÖTV) 2002 yılı Ağustos ayında uygulanmaya başlanması; ii) 2006 yılında uluslararası standartlara uyum sağlamak için konsolide bütçeden merkezi yönetim bütçesine geçilmesi ve yayımlanan merkezi yönetim bütçe istatistiklerinin 2004 yılı Ocak ayından başlaması.

Bu doğrultuda, dolaylı vergi gelirleri değişkenine ilişkin veriler, T. C. Hazine ve Maliye Bakanlığı internet sitesinde yayımlanan merkezi yönetim bütçe istatistiklerinden faydalanılarak ve Avrupa Komisyonu tarafından kullanılan metodolojide kabul edilen dolaylı vergi tanımı kullanılarak oluşturulmuştur. Söz konusu tanıma göre, dolaylı vergiler; KDV, harcamalar üzerinden alınan tüketim vergileri, ithalat ile ilgili vergiler, ürünler üzerinde uygulanan diğer vergiler ve üretimdeki diğer vergileri içeren üretim ve ithalat vergileridir (European Commission, 2016, s. 296). Diğer yandan; harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergilerin yapısı ve verginin yansımaları dikkate alınır, örneğin fiyatlardaki bir artış, nominal olarak dolaylı vergi gelirlerini de arttıracaktır. Dolayısıyla; enflasyonun dolaylı vergiler üzerinde bu şekildeki etkisi, bu iki değişken arasındaki ilişkinin gerçek yönünün ve ilişkiyi açıklayan dinamiklerin belirlenmesini engelleyebilecektir. Bu sebeple; merkezi yönetim bütçe istatistiklerinden elde edilen ve cari fiyatlarla ifade edilmiş olan dolaylı vergi gelirleri serisi, 2003 yılı bazlı tüketici fiyat endeksi (TÜFE, 2003=100) ile reel hale getirilerek enflasyon etkilerinden arındırılmıştır. Bu sayede, dolaylı vergi gelirlerinde reel anlamdaki bir değişim, fiyatlar dışındaki diğer değişkenler tarafından (örneğin dolaylı vergi

oranlarındaki bir değişim ya da talebin ve tüketim harcamalarının değişmesiyle tahsil edilen harcama vergisi miktarının değişmesi gibi) açıklanabilecektir.

Diğer yandan; analizde, Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) (2003=100) ve Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) (2003=100) olmak üzere iki farklı enflasyon göstergesi kullanılmış, dolaylı vergi gelirleri ile ÜFE ve TÜFE arasındaki ilişki ayrı ayrı incelenmiştir. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) internet sayfasından alınmıştır. Dolaylı vergilerden enflasyona doğru olan bir ilişki iki açıdan değerlendirilebilmektedir. Bunlardan birincisi; dolaylı vergilerin fiyatlar üzerindeki etkisinin, maliyet enflasyonunu tetikleyerek vergi kaynaklı enflasyona neden olmasıdır. Bu nedenle, analizin ilk bölümünde enflasyon göstergesi olarak, maliyetlerin fiyatlara etkisini iyi bir şekilde yansıtan ve dolaylı vergileri içermeyen ÜFE kullanılmıştır. Bu sayede, yaşanan enflasyonist süreçte dolaylı vergilerden kaynaklanan maliyet enflasyonunun etkisi araştırılacaktır. İkinci olarak ise; dolaylı vergilerdeki bir değişim tüketici fiyatlarını etkileyerek, doğrudan olmasa da tüketim harcamalarını ve toplam talebi değiştirebilmektedir. Bu durumda ise, Keynesyen maliye politikası yaklaşımında belirtildiği gibi, enflasyonu azaltmak için dolaylı vergiler bir araç olarak kullanılabilirlerdir. Dolaylı vergiler ve enflasyon arasındaki ilişkinin, toplam talepteki değişimi temel alan bu yönü ise, TÜFE değişkeni ile araştırılmıştır.

Serilere ARIMA (X-12) yöntemi kullanılarak mevsimsel düzeltme işlemi uygulanmıştır. Farklı yöntemler arasından ARIMA (X-12) yönteminin sečilme nedeni, Ongan (2002)'de Türkiye'de fiyat endekslerine mevsimsel düzeltme işleminin uygulanmasında belirtilen yöntemin daha uygun olduğunun tespit edilmesidir. Diđer taraftan, serilerdeki muhtemel değişen varyans problemini ve boyutsal farklılıkları ortadan kaldırmak için, her bir değişkene ait serinin doğal logaritması alınmıştır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında; logaritmik dönüşüm uygulanmış dolaylı vergi gelirleri değişkeni V_t , enflasyon değişkenine ilişkin üretici fiyat endeksi $ÜFE_t$ ve tüketici fiyat endeksi $TÜFE_t$ notasyonları ile gösterilmiştir.

Yöntem ve Bulgular

Türkiye'de enflasyon ile dolaylı vergiler arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesine yönelik analizin ilk aşamasında, değişkenlere ait serilerin stokastik özelliklerini belirlemek amacıyla standart birim kök testleri uygulanmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen ADF (Dickey ve Fuller, 1981), PP (Phillips ve Perron, 1988) ve KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin, 1992) birim kök testleri sonuçları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Birim Kök Testi Sonuçları

	ADF	PP	KPSS
V_t	-3,17 ^c (14)	-8,57 ^a (7)	0,139 ^b (9)
$ÜFE_t$	-0,095 (2)	-0,85 (1)	1,63 (11)
$TÜFE_t$	0,38 (4)	0,01 (11)	0,252 (10)
$\Delta ÜFE_t$	-9,33 ^a (1)	-7,71 ^a (8)	0,148 ^a (0)
$\Delta TÜFE_t$	-8,61 ^a (3)	-10,38 ^a (19)	0,149 ^a (12)

^{a, b} ve ^c sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Birim kök testlerinde her üç değişken için, serilerin zaman yolu grafiklerine bakarak "Trendli-Sabitli" model kullanılmıştır. ADF testinde optimal gecikme uzunlukları, maksimum gecikme uzunluğu 14 alınarak Schwarz Bilgi Kriteri (SIC)'ne göre belirlenmiştir. PP ve KPSS testlerinde ise band genişliği Newey-West metodu ile belirlenmiştir.

Birim kök testleri sonuçlarına bakıldığında; $ÜFE_t$ ve $TÜFE_t$ değişkenlerinin, ADF, PP ve KPSS birim kök testlerine göre düzeyde durağan olmadığı ve birinci farkı alındıktan sonra durağan hale geldiği, V_t değişkeninin ise düzey değerinin durağan olduğu görülmektedir. Sonuç olarak; enflasyon göstergelerine ilişkin değişkenlerin fark durağan olduğu ve birinci dereceden bütünleşik olduğu ($I(1)$), diğer yandan dolaylı vergi gelirlerinin trend durağan olduğu ($I(0)$) bulgusuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla; Asteriou ve Hall (2007)'de ifade edildiği gibi, farklı mertebelerde durağan olan ya da aralarında eşbütünleşme olmayan seriler arasındaki ilişki, serilerin durağan formlarıyla oluşturulan VAR modelleri yardımıyla analiz edilmektedir. Bu kapsamda, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi, Granger nedensellik testi ve Toda-Yamamoto (1995) yaklaşımına dayalı Granger nedensellik testi ile araştırılmıştır.

VAR modeline dayalı Granger nedensellik testi, iki değişken arasında nedenselliğin yönünü belirlemek için kullanılmakta ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı durumda durağan serilere uygulanabilmektedir. Buna göre; $ÜFE_t$ ve $TÜFE_t$ değişkenleri için ayrı ayrı oluşturulan ve bu değişkenlerin durağan biçimlerinin ($\Delta ÜFE_t$ ve $\Delta TÜFE_t$) yer aldığı VAR modelleri şu şekildedir:

$$\Delta UFE_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} \Delta UFE_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{2i} V_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$V_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} V_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} \Delta UFE_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

$$\Delta TUF E_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} \Delta TUF E_{t-i} + \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} V_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (3)$$

$$V_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} V_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} \Delta TUF E_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (4)$$

Yukarıdaki denklemlerde p ve k , değişkenlerle tahmin edilen standart VAR modelinin bilgi kriterleri ile belirlenen gecikme uzunluğudur. Schwarz (SIC) bilgi kriterine göre Denklem (1) ve Denklem (2)'den oluşan sistem için belirlenen optimal gecikme uzunluğu $p=2$ iken, Denklem (3) ve Denklem (4) için belirlenen optimal gecikme uzunluğu $k=4$ 'tür. Belirlenen gecikme uzunluklarıyla oluşturulan VAR modellerinin durağanlık ve kararlılık koşullarını sağladığı ve hata terimlerinin otokorelasyonsuz olduğu da tespit edilmiştir. Granger nedensellik testinde, modelde yer alan bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarının, grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı F-istatistiği ile test edilmektedir. Buna göre; dolaylı vergilerin (V_t), üretici fiyat endeksinin (UFE_t) nedeni olup olmadığı, Denklem (1)'in tahmininden " $H_0: \alpha_{21} = \alpha_{22} = 0$ " temel hipotezinin F-istatistiği ile testinin sonucuna bağlıdır; üretici fiyat endeksinin (UFE_t), dolaylı vergilerin (V_t) nedeni olup olmadığı ise, Denklem (2)'nin tahmininden " $H_0: \beta_{21} = \beta_{22} = 0$ " temel hipotezinin F-istatistiği ile testinin sonucuna bağlıdır. Benzer şekilde; dolaylı vergilerin (V_t), tüketici fiyat endeksinin ($TUFE_t$) nedeni olup olmadığı, Denklem (3)'ün tahmininden " $H_0: \alpha_{21} = \alpha_{22} = \alpha_{23} = \alpha_{24} = 0$ " temel hipotezinin F-istatistiği ile testinin sonucuna bağlıdır; tüketici fiyat endeksinin ($TUFE_t$), dolaylı vergilerin (V_t) nedeni olup olmadığı ise, Denklem (4)'ün tahmininden " $H_0: \beta_{21} = \beta_{22} = \beta_{23} = \beta_{24} = 0$ " temel hipotezinin F-istatistiği ile testinin sonucuna bağlıdır. Bu doğrultuda, değişkenlerin durağan halleriyle oluşturulan VAR modellerinin tahminine dayalı olarak uygulanan Granger nedensellik testi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Temel Hipotez	Gecikme Uzunluğu	F-istatistiği	Olasılık Değeri
$V_t \rightleftarrows \Delta UFE_t$	2	2,4571	0,2927
$\Delta UFE_t \rightleftarrows V_t$	2	2,0751	0,3543
$V_t \rightleftarrows \Delta TUF E_t$	4	9,7797 ^b	0,0443
$\Delta TUF E_t \rightleftarrows V_t$	4	15,1078 ^a	0,0045

^a ve ^b sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 2'deki test sonuçlarına göre; dolaylı vergi gelirleri ile üretici fiyat endeksi değişkenleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Diğer taraftan; " V_t , $TUFE_t$ 'nin Granger nedeni değildir" temel hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde ve " $TUFE_t$, V_t 'nin Granger nedeni değildir" temel hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Dolayısıyla; Granger nedensellik testi sonucuna göre, dolaylı vergi gelirleri ve tüketici fiyat endeksi arasındaki nedensellik ilişkisinin çift yönlü olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan; Yavuz (2006)'un çalışması göz önünde bulundurularak, Granger nedensellik testi sonuçlarının dayanıklı (robust) olabilmesi ve sağlıklı yorumlanabilmesi için, söz konusu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda ve Yamamoto (1995) yaklaşımı ile de test edilecektir. VAR modellerinin tahminine dayanan ve genellikle F testinin kullanıldığı Granger nedenselliğinden farklı olarak, Toda-Yamamoto yaklaşımında dönüştürülmüş Wald testi kullanılmaktadır. Çünkü Toda ve Yamamoto (1995), serilerin durağan olmaması halinde geleneksel F-istatistiğinin standart dağılıma sahip olmayacağını ve bu nedenle F testinin sonucunun geçerli olmayabileceğini göstermişlerdir. Yine aynı çalışmada, durağan olmasalar bile serilerin düzey değerlerinin yer aldığı VAR modelinin tahmin edilerek standart Wald testinin uygulanabileceği belirtilmektedir. Toda-Yamamoto yaklaşımının önemli özelliklerinden bir diğeri de, birim kök ve eşbütünleşme özelliklerinin belirlenmesinde kullanılan potansiyel eğilimli ön testlere gerek duymamasıdır. Bu sayede, serilerin bütünleşme derecesinin yanlış tespit edilmesi durumundaki risk de en

aza indirilmektedir (Yavuz, 2006, s. 169). Dolayısıyla, serilerin düzey değerleri ile oluşturulmuş VAR modelinin tahminine uygulanan standart Wald testine dayanan Toda-Yamamoto nedensellik testi, değişkenlerin bütünleşme dereceleri ve eşbütünleşme özelliklerini dikkate almamaktadır. Bu kapsamda; yine iki ayrı VAR modeli tahmin edilmiş, birinci model UFE_t ve V_t değişkenleri ile oluşturulurken, ikinci modelde $TUFE_t$ ve V_t değişkenleri yer almıştır. Toda-Yamamoto testinin uygulanacağı VAR sistemi aşağıdaki gibidir:

$$UFE_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} UFE_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \alpha_{2j} UFE_{t-j} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} V_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \beta_{2j} V_{t-j} + \lambda_{1t} \quad (5)$$

$$V_t = \varphi_0 + \sum_{i=1}^k \varphi_{1i} UFE_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \varphi_{2j} UFE_{t-j} + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} V_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \delta_{2j} V_{t-j} + \lambda_{2t} \quad (6)$$

$$TUFE_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} TUFE_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \alpha_{2j} TUFE_{t-j} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} V_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \beta_{2j} V_{t-j} + \lambda_{1t} \quad (7)$$

$$V_t = \varphi_0 + \sum_{i=1}^k \varphi_{1i} TUFE_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \varphi_{2j} TUFE_{t-j} + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} V_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \delta_{2j} V_{t-j} + \lambda_{2t} \quad (8)$$

Yukarıdaki modellerden Denklem (5) ve Denklem (6), UFE_t değişkeni ile V_t değişkeni arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılmasında, Denklem (7) ve Denklem (8) ise, $TUFE_t$ değişkeni ile V_t değişkeni arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılmasında kullanılmıştır. Bu modellerde; k, VAR sisteminin bilgi kriterleri tarafından belirlenen uygun gecikme uzunluğunu, d_{max} ise modeldeki değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini ifade etmektedir. Bu yöntemde; $(k+d_{max})$ gecikmeli bir VAR modeli tahmin edilmekte, daha sonra bu denklemlerin her birindeki bağımsız değişkenin ilk k gecikmesine ayrı ayrı Wald testi uygulanmaktadır. Dolayısıyla; Toda-Yamamoto yaklaşımının birinci aşaması modeldeki değişkenlerin bütünleşme derecelerinin belirlenmesi, ikinci aşaması ise VAR sisteminin tahmini ve Wald testinin uygulanmasıdır. Buna göre; Denklem (5)'deki β_{1i} parametresinin anlamlı şekilde sıfırdan farklı olması durumunda V_t değişkeni UFE_t değişkeninin nedenidir ve Denklem (7)'deki β_{1i} parametresinin anlamlı şekilde sıfırdan farklı olması durumunda V_t değişkeni $TUFE_t$ değişkeninin nedenidir sonucuna ulaşılabilecektir. Diğer yandan; Denklem (6)'da ve Denklem (8)'de yer alan φ_{1i} parametresinin anlamlı şekilde sıfırdan farklı olması durumunda da, sırasıyla UFE_t ve $TUFE_t$ değişkenlerinin V_t 'nin nedeni olduğu sonucuna ulaşılabilecektir.

Bu doğrultuda; VAR modellerinin optimal gecikme uzunlukları (k), Schwarz (SC) bilgi kriterine göre, Denklem (5) ve Denklem (6) için 2 olarak belirlenirken, Denklem (7) ve Denklem (8) için 4 olarak belirlenmiştir. Belirlenen bu gecikme uzunluklarıyla oluşturulan VAR modellerinin durağanlık ve kararlılık koşullarını sağladığı ve hata terimlerinin otokorelasyonsuz olduğu teyit edilmiştir. Toda-Yamamoto yaklaşımının prensiplerine göre bu gecikmelere, modellerdeki değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi (d_{max}) olan 1 eklenmiştir. Daha sonra, UFE_t ve V_t değişkenlerinin düzey değerleriyle oluşturulmuş 3 gecikmeli VAR modeli ile $TUFE_t$ ve V_t değişkenlerinin düzey değerleriyle oluşturulmuş 5 gecikmeli VAR modelleri, görünürde ilişkisiz regresyon (SUR) kullanılarak tahmin edilmiştir. Tahmin edilen bu VAR modellerine dayanarak gerçekleştirilen Toda-Yamamoto nedensellik testine ilişkin bulgular Tablo 3'de sunulmuştur.

Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları incelendiğinde, sadece " $TUFE_t$, V_t 'nin Granger nedeni değildir" temel hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiği, diğer hipotezlere ilişkin istatistiklerin ise anlamsız olduğu görülmektedir. Bu durumda; tüketici fiyat endeksinden dolayı vergi gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu, üretici fiyat endeksi ile dolayı vergi gelirleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Temel Hipotez	Gecikme Uzunluğu ($k + d_{max}$)	Wald İstatistiği	Olasılık Değeri
$V_t \rightarrow UFE_t$	3	0,0611	0,9699
$UFE_t \rightarrow V_t$	3	1,5619	0,4580
$V_t \rightarrow TUF E_t$	5	2,9526	0,5658
$TUF E_t \rightarrow V_t$	5	18,0224 ^a	0,0012

^a %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Granger nedensellik testi ile Toda-Yamamoto nedensellik testinin ortak sonuçları şu şekildedir: i) UFE_t ve V_t değişkenleri arasında nedensellik ilişkisi yoktur. ii) $TUF E_t$ değişkeni, V_t değişkeninin nedenidir.

Bu bağlamda, $TUF E_t$ ve V_t değişkenleri arasındaki bu sonucu desteklemek ve $TUF E_t$ değişkeninden V_t değişkenine doğru belirlenen tek yönlü ilişkinin işaretini tespit etmek amacıyla, Toda-Yamamoto yaklaşımı gibi değişkenlerin durağanlık özelliklerini dikkate almayan Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilmiş sınır testi uygulanmıştır.

Kısıtlanmamış hata düzeltme modelinin tahminine dayanan sınır testi yönteminin, Engle-Granger (1987) veya Johansen (1988) gibi eşbütünleşme yaklaşımlarına göre avantajları; değişkenlerin aynı mertebeden durağan olma koşulunun olmaması, daha iyi istatistiksel özelliklere sahip olması ve küçük örneklerde daha güvenilir sonuçlar vermesi şeklinde belirtilmektedir (Narayan ve Narayan, 2005: 429). Sınır testinde kullanılacak olan ve nedensellik testleri sonucunda elde edilen ilişkinin yönüne göre V_t 'nin bağımlı değişken olduğu kısıtsız hata düzeltme modeli aşağıdaki gibidir:

$$\Delta V_t = \alpha_0 + \alpha_1 @trend + \sum_{i=1}^p \alpha_{2i} \Delta V_{t-i} + \sum_{j=0}^p \alpha_{3i} \Delta TUF E_{t-j} + \delta_1 V_{t-1} + \delta_2 TUF E_{t-1} + \mu_t \quad (9)$$

Sınır testinin ilk aşamasında, yukarıda yer alan Denklem (9) tahmin edilecektir. Burada en önemli noktalardan birisi yine, uygun gecikme uzunluğunun bilgi kriterlerinden faydalanılarak seçilmesidir. Aynı zamanda, gecikme uzunluğu belirlenirken, seçilen gecikme uzunluğunda hata terimleri arasında otokorelasyonun bulunmamasına da dikkate edilmelidir (Kıran ve Gürış, 2011: 72). Bu bağlamda, Schwarz (SC) bilgi kriterine göre belirlenen ve sınır testinin uygulanacağı ARDL(1,0) modeli tahmin sonuçları Tablo 4'de sunulmuştur.

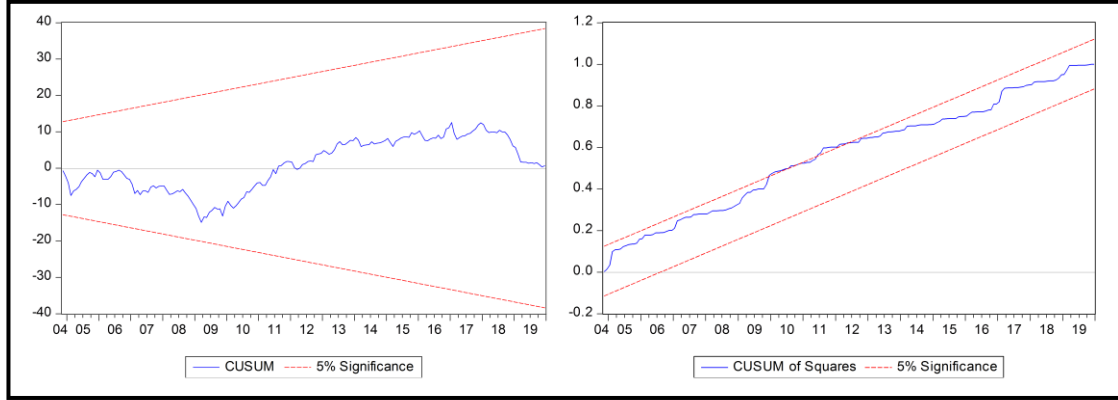
Tablo 4. ARDL(1,0) Modeli Tahmin Sonuçları

	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği
V_{t-1}	0,3310 ^a	0,0672	4,9206
$TUF E_t$	-1,1454 ^a	0,2301	-4,9771
c	12,5290 ^a	1,5488	8,0891
@trend	0,0101 ^a	0,0017	5,8531

$R^2 = 0,7683$; $Adj-R^2 = 0,7646$; $F-ist. = 206,74$; $F-ist (p) = 0,000$; $DW = 2,0907$

^a %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. LM testine ilişkin sonuç χ^2 (Olasılık) = **5,41(0,23)** şeklinde olup, hata terimleri arasında otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tahmin edilen ARDL(1,0) modelinin tanısal test sonuçları modelin temel varsayımları sağladığını göstermektedir. Diğer taraftan, tahmin edilen parametrelerin istikrarlı olup olmadığını belirlemek amacıyla, Brown, Durbin ve Evans (1975) tarafından önerilen “CUSUM” ve “CUSUM of Squares” testleri uygulanmış, test sonuçları Şekil 1’de gösterilmiştir. Buna göre, CUSUM ve CUSUM of Squares test istatistiklerinin %95 güven aralığı içerisinde olduğu ve tahmin edilen parametrelerin istikrarlı olduğu görülmektedir.

Şekil 1. ARDL(1,0) Modeli Tabmini İçin CUSUM ve CUSUM-SQ Testi Grafikleri

Dolaylı vergi gelirleri ile tüketiciler fiyat endeksi değişkenleri arasındaki ilişkiyi açıklayan katsayılar tahmin edilmeden önce, bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığına ARDL modeline dayalı sınır testi ile bakılmıştır. Sınır testi, Denklem (9) ile ifade edilen modelin en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmesinden sonra, F testine dayalı olarak yapılmaktadır. Modelde yer alan değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisi bulunmadığını ifade eden sıfır hipotezi, standart F-istatistiği kullanılarak test edilmektedir. Hesaplanan test istatistiği kritik değerlerle karşılaştırılarak karar verilmekte, F-istatistiğinin üst kritik değerden büyük olması durumunda sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu doğrultuda; tahmin edilen ARDL(1,0) modelinden hareketle, Denklem (9)'da yer alan V_{t-1} ve $TUFE_{t-1}$ değişkenlerine ait parametrelere ($\delta_1 = \delta_2 = 0$) Wald testi uygulanmıştır. Elde edilen F istatistiği, kritik değerlerle karşılaştırılmış ve sonuç Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Sınır Testi Sonuçları

F-istatistiği	Kritik Değerler (k=1)			
	% 1		% 5	
	I (0)	I (1)	I (0)	I (1)
50,51707	8,74	9,63	6,56	7,3

Sınır testi sonucuna göre; hesaplanan F-istatistiğinin %1 anlamlılık düzeyinde üst kritik değerden büyük olduğu, dolayısıyla V_t ve $TUFE_t$ değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Bu durum, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklayan uzun dönem katsayılarının ve kısa dönem dinamiklerini gösteren hata düzeltme modelinin tahminini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, sınır testinin uygulanması için tahmin edilen model kullanılarak hesaplanan uzun dönem ve kısa döneme ilişkin sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Uzun Dönem ve Kısa Dönem Katsayıları

	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği
Uzun Dönem			
$TUFE_t$	-1,7124 ^a	0,3030	-5,6506
c	18,729 ^a	1,4056	13,3245
@trend	0,0151 ^a	0,0021	7,10218
Kısa Dönem			
$\Delta TUFE_t$	-1,1454 ^a	0,2301	-4,9771
$\Delta(@trend)$	0,01014 ^a	0,0017	5,85314
ect_{t-1}	-0,6689 ^a	0,0672	-9,9427

^a %1 önem düzeyinde istatistiksel anlamlı olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki tabloda yer alan uzun dönem katsayılarına bakıldığında, $TUFE_t$ değişkeninin uzun dönem katsayısının (-1,7124) negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla; uzun dönemde enflasyon oranındaki bir değişimin dolaylı vergi gelirlerini ters yönde etkilediği, bir başka deyişle enflasyon oranındaki bir artışın dolaylı vergi gelirlerini azalttığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan; kısa döneme ilişkin hata düzeltme modelindeki hata düzeltme teriminin (ect_{t-1}) istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretli olması, hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını ve kısa dönemde ortaya çıkan dengeden sapmaların uzun dönemde düzeltilerek dengeye yaklaşıldığını göstermektedir.

Sonuç

Dolaylı vergiler ve enflasyon arasındaki ilişki teorik olarak karşılıklı olabilmektedir. Bir başka deyişle; incelenen döneme ve söz konusu dönemde uygulanan politikalara bağlı olarak, dolaylı vergilerin enflasyon oranları üzerinde bir etkisi olabileceği gibi, fiyatlar genel düzeyindeki değişiklikler de dolaylı vergi gelirlerini etkileyebilmektedir. Dolaylı vergilerin enflasyon üzerindeki etkisi iki farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan ilki, anti-enflasyonist bir etkidir ve Keynesyen maliye politikalarında araç olarak kullanılan dolaylı vergilerdeki bir artışın toplam talebi azaltarak enflasyonu yavaşlatmasını ifade etmektedir. Ancak bu durum, enflasyonun, toplam talepteki otonom bir artıştan kaynaklandığı, yani talep enflasyonunun bulunduğu varsayımı altında geçerli olacaktır. İkinci durum ise, dolaylı vergilerdeki değişikliklerin fiyatları şekillendirmesinden kaynaklanmaktadır. Temelde dolaylı vergiler üretim maliyetini arttıran bir etkidir. Ancak, söz konusu maliyet artışı üretici tarafından malın fiyatına eklenerek tüketiciye yansıtıldığından, dolaylı vergiler tüketici fiyatlarının bir belirleyicisi olmaktadır. Diğer taraftan; üreticilerin dolaylı vergileri tüketiciye tam olarak yansıtamaması ya da fiyatlardaki bir artışın daha yüksek ücret beklentisine neden olması durumunda maliyetler artacak, bu da maliyet enflasyonuna neden olabilecektir. Dolayısıyla, dolaylı vergilerin fiyatlar genel düzeyi üzerindeki ikinci etkisi enflasyonisttir.

Enflasyonun dolaylı vergiler üzerindeki etkisi ise temelde, fiyatlardaki değişikliklerin vergi matrahını ve dolayısıyla vergi gelirlerini değiştirmesinden kaynaklanmaktadır. Yani iktisadi matrah üzerinden belirlenen dolaylı vergilerdeki enflasyondan kaynaklanan matrah artışı, dolaylı vergi gelirlerini arttıracaktır. Ancak, enflasyon vergisi olarak da ifade edilen ve enflasyondan kaynaklanan bu artış, reel olmayan bir değişimdir. Bununla birlikte; dolaylı vergilerin fiyat değişimleri karşısındaki esnekliği dolaysız vergilere göre daha düşük olduğundan, dolaylı vergi gelirlerinde enflasyondan kaynaklanan artış da sınırlı olacaktır. Öte yandan bu durum, enflasyonist bir süreçte vergi mükelleflerinin (özellikle de tüketim eğilimi yüksek olan düşük ve orta gelirli kesimin) reel vergi yüklerinin artmasına ve reel gelirlerinin azalmasına da neden olmaktadır. Buna bir de fiyat artışları eklendiğinde, reel geliri azalan tüketicinin satın alım gücü daha fazla azalacak ve bu durumda toplam talep düşecektir. Dolayısıyla, mal ve hizmetlerden alınan dolaylı vergilerin gelirlerinde, enflasyon nedeniyle bir azalma ortaya çıkabilecektir.

Bu çalışmada; Türkiye’de 2004-2019 döneminde enflasyon oranları ile dolaylı vergi gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisi, VAR modellerine dayalı olarak gerçekleştirilen Granger ve Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testleriyle araştırılmıştır. Enflasyon etkilerinden arındırılmış dolaylı vergi gelirleri ile ÜFE ve TÜFE arasındaki nedensellik ilişkileri ayrı ayrı incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, dolaylı vergi gelirleri ile ÜFE arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanında, analiz sonuçları, TÜFE’den dolaylı vergilere doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu, yani tüketici fiyat endeksinde meydana gelen değişimlerin dolaylı vergi gelirleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Öte yandan, tahmin edilen ARDL modeline dayalı olarak yapılan sınır testi sonucu, TÜFE ile dolaylı vergi gelirleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ve bu ilişkinin negatif olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle; incelenen dönemde enflasyon oranındaki bir artışın dolaylı vergi gelirlerinin reel değerini azalttığı görülmüştür. Sonuç olarak, çalışmanın hipotezi reddedilmekte ve incelenen dönemde dolaylı vergilerin enflasyonla mücadelede etkin bir araç olmadığı söylenebilmektedir. Elde edilen bu sonuçlar; Akıncı ve Özçelik (2018) ile Arısoy ve Ünlükaplan (2011)’in çalışmalarındakilerle ters istikamette olup, Güvenek, Alptekin ve Çetinkaya (2010)’nın sonuçlarıyla büyük oranda örtüşmektedir. Ancak bu çalışmanın kapsamının ve yönteminin, Akıncı ve Özçelik (2018) ve Arısoy ve Ünlükaplan (2011) çalışmalarıyla tam olarak örtüşmediği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Analiz sonucunda elde edilen bulgular; Türkiye’de toplam vergi gelirleri içerisinde büyük bir paya sahip olan dolaylı vergilerin, vergi kaynaklı bir enflasyona neden olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda, fiyat-ücret sarmalını tetiklemesi veya başka herhangi bir nedenle, üretim maliyetlerini arttırarak maliyet enflasyonuna neden olmadığını da söylemek mümkündür. Dolaylı vergi gelirleri ile üretici fiyatları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunamaması buna işaret etmektedir. Bu durumun; üreticilerin dolaylı vergilerin tamamını tüketici fiyatlarına yansıtmasından, ayrıca yüksek işsizlik seviyesi ve ilgili yasaların/kurumların iyi işlememesi nedeniyle emek arz edenlerin ücret taleplerinde pazarlık gücünün zayıf olmasından kaynaklandığı tahmin edilmektedir.

Diğer taraftan; analizde enflasyon etkilerinden arındırılarak reel hale getirilmiş dolaylı vergi gelirleri serisinin kullanılmasıyla, enflasyonun matrah artışına neden olarak dolaylı vergi gelirlerini arttırıcı etkisi büyük oranda ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca, dolaylı vergilerin fiyat değişimleri karşısındaki esnekliğinin dolaysız vergilere göre düşük olması da bu etkiyi azaltmaktadır. Bu durumda, çalışmanın sonuçları, tüketici

fiyatlarındaki artışın dolaylı vergi gelirleri üzerindeki azaltıcı etkisinin, toplam talepteki değişimden kaynaklandığına ilişkin kanıtlar sunmaktadır. Bu bağlamda; enflasyonist bir ortamda vergi yükleri artan ve tüketim eğilimi yüksek olan dar gelirli kesimin reel gelirlerindeki azalma, fiyat artışları nedeniyle daha fazla olmuştur. Bu durumda, daha az mal veya hizmet talep ederek daha az harcama yapmışlardır. Toplam talebin bu şekilde düşmesi de, harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergilerden elde edilen geliri azaltmıştır.

Konuyla ilgili Türkiye üzerine yapılan az sayıdaki çalışmadan bazılarında, dolaylı vergilerin enflasyon üzerinde etkisi olduğu veri iken, bu etkinin incelenmesini amaçlayan modellerin tahmin edildiği görülmektedir. Bu çalışmada ise, herhangi bir ön varsayım yapılmadan, öncelikle bu iki değişken arasındaki ilişkinin yönü belirlenmeye çalışılmıştır. Sonrasında da, tespit edilen nedensellik ilişkisine göre uygun model oluşturularak katsayılar tahmin edilmiş ve yorumlanmıştır.

Etik Beyan

“Enflasyon ve Dolaylı Vergiler Arasındaki Bağlantı: Türkiye Örneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Akıncı, A. ve Özçelik, Ö. (2018). Türkiye’de dolaylı vergilerin enflasyon üzerindeki etkisi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (110), 9-20.
- Arisoy, İ. ve Ünlükaplan, İ. (2011). Katma değer vergisi, enflasyon oranı ve kamu harcamaları arasındaki ilişkilerin dinamik analizi. *Sosyoekonomi*, 16(16), 93-112.
- Asteriou, D. ve Hall, S. (2007), *Applied Econometrics a Modern Approach*, New York: Palgrave Macmillan.
- Brennan, G. ve Auld, D. A. L. (1968). The tax cut as an anti-inflationary measure. *Economic Record*, 44(4), 520-525.
- Brown, R. L., Durbin, J. ve Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relations over time. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 37(2), 149-192.
- Cizkowicz M. (2012). *Strategia bezpoşredniego celu inflacyjnego - alternatywne mierniki inflacji*. Warszawa: Instytut Ekonomiczny NBP.
- Çakmaklı, C., Demiralp, S., Yeşiltaş, S. ve Yıldırım, M. A. (2018). *Tütün Ürünlerine Uygulanan Dolaylı Vergilerin Enflasyona Etkileri*. Koç University-Tüsiad Economic Research Forum Working Paper Series, No: 1811.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Eken, M. H. (2000). *Enflasyonun bankacılık üzerine etkilerinin risk ve karlılık açısından değerlendirilmesi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Elkina, M. A. (2019). The impact of indirect tax rates cut on inflation: evidence from Russia. *Finansovj žhurnal-Financial Journal*, 5, 37-49.
- Engle, R.F. ve Granger, C.W.J. (1987). Cointegration and error correction: Representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55, 251-276.
- European Commission, (2016). *Taxation Trends in the European Union - Data for The EU Member States, Iceland and Norway*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Görgün, S. (1994). *Maliye politikası-ders notları* (Yayın No. 3). İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBF Masaüstü Yayıncılık Birimi.
- Güvenek, B., Alptekin, V. ve Çetinkaya, M. (2010). Enflasyon ve dolaylı vergilerden elde edilen gelirler arasındaki ilişkinin var yöntemiyle analizi. *Kamu-İş Dergisi*, 11(3), 1-28.
- Henry, S. G. ve Karakitsos, E. (1986). Inflation, unemployment and indirect taxation. *Bulletin of Economic Research*, 39(1), 29-47.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegrating vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.
- Karadağ, M. ve Westaway, T. (1999). The impact on consumer and producer prices in Turkey of VAT changes designed to meet EU membership criteria: a computable general equilibrium approach. *Economic Research Paper*, 99/19, Loughborough University Department of Economics.
- Kıran, B. ve Güriş, B. (2011). Türkiye’de ticari ve finansal dışa açıklığın büyümeye etkisi: 1992-2006 dönemi üzerine bir inceleme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 69-80.
- Koutsouvelis, P. ve Papastathopoulos, A. (2013). The effects of indirect taxes on consumer prices: empirical evidence for greece. *Advances in Management and Applied Economics*, 3(1), 61-76.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P. ve Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root. *Journal of Econometrics*, 54(1-3), 159-178.
- Laufenburger, H. (1961). *Mali iktisat ve mali kanunlar* (Çev: İ. Özüt), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 137/119.
- Mansfield, C. (1980). Tax-base Erosion and Inflation: the Case of Ghana. *Finance & Development*, 17(3), 31-34.
- Moździerz, A. (2017). The impact of changes in indirect tax rates on inflation in selected EU countries. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio H Oeconomia*, 51(4), 257-267.

- Narayan, P. ve Narayan, S. (2005). Estimating income and price elasticities of imports for Fiji in a cointegration framework. *Economic Modelling*, 22(3), 423-438.
- Nowotny, E. (1980). Inflation and taxation: reviewing the macroeconomic issues. *Journal of Economic Literature*, 18(3), 1025-1049.
- Ongan, M. O. (2002). *The Seasonal Adjustment of the Consumer and Wholesale Prices : a Comparison of Census X-11, X-12 Arima and Tramo/Seats*. Central Bank of the Republic of Turkey, Research and Monetary Policy Department, Working Papers 0205.
- Owsiak, S. (2017). Finanse publiczne w okresie przemian ustrojowych w Polsce. *Studia Ekonomiczne/Polska Akademia Nauk. Instytut Nauk Ekonomicznych*, 2(93), 177-199.
- Quah D. ve Vahey S.P. (1995). Measuring core inflation. *The Economic Journal*, 105(432), 1130-1144.
- Özbilen, Ş. (1997). Vergi - enflasyon ilişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 157-171.
- Peacock, A. T. ve Williamson, J. (1967). Consumption taxes and compensatory finance. *The Economic Journal*, 77(305), 27-47.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Phillips, P. C. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Pitchford, J. ve Turnovsky, S. J. (1975). Income distribution and taxes in an inflationary context. *Economica*, 42(167), 272-282.
- Susam, N. (2009). *Türkiye’de uygulanan maliye politikaları*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Woźniak P. (2002). *Inflacja bazowa*. Warszawa: Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych (CASE).
- Yavuz, N. Ç. (2006). Türkiye’de turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye etkisinin testi: Yapısal kırılma ve nedensellik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162-171.

EXTENDED ABSTRACT

The theoretical and empirical studies on the subject reveals that the relationship between inflation and indirect taxes may be bilateral. Generally, the impact of an inflationary process on the tax base explains the part of this two-way relationship from inflation to indirect taxes. It is inevitable that inflation in an economy affects tax revenues or the tax system in general, like many other macroeconomic variables. The effect of inflation on indirect taxes is due to the changes in prices change the tax base and hence tax revenues. In other words, the increase in tax base resulting from inflation in indirect taxes determined over economic base may increase indirect tax revenues. But this increase, which is also referred as inflation tax and results from inflation, is a non-real change. However, since the felicity of indirect taxes against price changes is lower than that of direct taxes, the increase in indirect tax revenues due to inflation is limited. On the other hand, the increase in tax base resulting from the increase in prices increases taxpayers’ (especially the low and middle income group with high consumption tendency) tax burden and reduces their real income. When the real income-reducing effect of inflationary process is added, the purchasing power of the consumer decreases more and in this case the total demand decreases. Therefore, a decrease in the revenue of indirect taxes on goods and services may occur due to inflation. In this case, the net change in indirect tax revenues depends on which of the effect of price increases to increase tax base or to decrease total demand is bigger.

On the other hand, the effect of indirect taxes on inflation stems from the fact that changes in tax rates change prices (especially consumer prices). The determinative effect of indirect taxes on prices may cause inflation or a slow down in inflation. In terms of demand, indirect taxes are expected to slow down inflation by reducing total demand. However, this will be valid under the assumption that inflation arises from an autonomous increase in total demand, or in other words there is demand inflation. When it is evaluated in terms of supply, indirect taxes are actually a factor that increases costs and has an inflationary effect. However, indirect taxes become a determinant of consumer prices since the increase in cost is added to the price of the product by the producer and reflected to the consumer. On the other hand, if producers cannot reflect the indirect taxes to the consumer fully, or if the increase in prices leads to a higher wages expectation, then the costs increase and this results in cost inflation.

The aim of this study is to examine the causality relationship between inflation and indirect taxes in Turkey and is to determine whether indirect taxes, as a Keynesian fiscal policy tool in reducing inflation, are effective. In this context the main hypothesis of the study is: “The change in indirect taxes is the reason of the change in the inflation rate.” But before such a presupposition, firstly, the direction of the relationship between these two variables is tried to be determined, and then a convenient model is

generated according to the causality relationship determined and coefficients are estimated and interpreted.

In this context, the 2004-2019 monthly data for Turkey is used and causality relationship between inflation rates and indirect tax revenues is examined with Granger causality test and Toda-Yamamoto (1995) causality approach which are generated on the basis of VAR models. Afterwards, a boundary test is performed with the model created according to the causality relationship determined and coefficients are estimated. Two different indicators, namely producer price index (PPI) and consumer price index (CPI), are used to represent the inflation variable and two separate analysis processes are conducted. According to the findings, it is determined that there is no causality relationship between indirect tax revenues and PPI. In addition, the results of the analysis show that there is a causality relation from CPI to indirect taxes, that is, changes in the consumer price index have a significant effect on indirect tax revenues. On the other hand, the result of the boundary test based on the estimated ARDL model shows that there is a long-term relationship between CPI and indirect tax revenues and this relationship is negative. In other words; it is observed that an increase in the inflation rate in the analyzed period decreased the real value of indirect tax revenues.

As a result, the hypothesis of the study is rejected and it can be said that indirect taxes are not effective tools in combating inflation in the period examined. In addition, findings show that, indirect taxes which have a large share in total tax revenues in Turkey do not result in tax-induced inflation. It is also possible to say that by triggering the price-wage spiral, or for any other reason, by increasing production costs, it does not cause cost inflation. The absence of a significant relationship between indirect tax revenues and producer prices indicates this. It is estimated that this situation is due to the fact that producers reflect all indirect taxes on consumer prices, as well as the weak bargaining power of wage demands of labor suppliers due to the high level of unemployment and related laws/institutions which is not working well.

On the other hand, the indirect tax revenues series, which is made real by clearing off the effects of inflation, are used in the analysis and the effect of inflation that increases the tax base and increases the indirect tax revenues is largely eliminated. In addition, the low flexibility of indirect taxes against price changes compared to direct taxes supports this conclusion. In this case, the results of the study provide evidence that the decreasing effect of the increase in consumer prices on indirect tax revenues is due to the change in total demand. In this context, as their tax burden increases in an inflationary environment, the decrease in the real incomes of the low and middle income group is higher due to the price increases. The decrease in total demand by this way also decreases the revenues from indirect taxes on expenditures.

Türk Mimarisinde Çapraz “X” Motif ve İkonografisi

Alev ÇAKMAKOĞLU-KURU¹

Öz

Kaynağı Orta Asya’da bulunan Türk Sanatının yeryüzünün farklı coğrafyalarında varlık gösteren binlerce yıllık yolculuğundaki eserlerinde aynı ya da benzer motiflere farklı dönem üslupları içerisinde yer verildiği görülmektedir. Taşınabilir nitelikte olanlarda, mimarlık eserlerinde karşımıza çıkan bu motifler kaya resimlerinden mezar taşlarına, keçelerden, halı ve kilimlere, maden ve ahşap eserlerden kümbet, türbe ve camilere daha nicelerine yansıyan Türk izleridir. Bu motifler kimi zaman üzerindeki esere bir aidiyet damgasını, mührünü vururken kimi zaman taşıdığı anlama bir seslenişi, bazen da her ikisini beraberinde barındırırlar. Bazı motifler pek çok kültürde yer bulmuş olsa da hatta evrensel bir dili olsa da her milletin aynı motife kattığı anlam, süsleme programları içerisinde yer veriş şekli farklılık gösterebilmektedir. Zamanın süzgecinden geçen böyle motifler duyulardaki bellekteki izleri ile yaşamaya devam ederler. İşte bu makalede böyle motiflerden birinin, birbirini vev kesen iki çizginin oluşturduğu çapraz olarak nitelenen “X” şeklindeki motifin Türk eserlerinde özellikle mimarideki yer alışı ve ikonografisinin üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Mimarisi, Türk Sanatı, Süsleme, Motif, Çapraz, İkonografi

Cross "X" Motif and Iconography in Turkish Architecture

Abstract

It is seen that the same or similar motifs are included in different period styles in the works of Turkish Art, which originates in Central Asia, on thousands of years of journey in different geographies of the earth. In the ones that are portable, these motifs that we encounter in architectural works are Turkish traces reflected from rock paintings to tombstones, felts, carpets and rugs, mines and wooden works, to cupolas, tombs and mosques. These motifs sometimes bear a hallmark of belonging to the work on it, a call to the meaning they carry while their seal, and sometimes both. Although some motifs have found place in many cultures, even if they have a universal language, the meaning that every nation adds to the same motif and the way it is included in the decoration programs may differ. Such motifs passing through the filter of time continue to live with their traces in memory in the senses. In this article, the "X" shaped motif, which is described as a cross formed by two cross-cutting lines of one of such motifs, in Turkish works, especially its place in architecture and iconography are emphasized.

Key Words: Turkish Architecture, Turkish Art, Decoration, Motif, Cross, Iconography

Atıf İçin / Please Cite As:

Çakmaköğlu-Kuru, A. (2020). Türk mimarisinde çapraz “X” motif ve ikonografisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2263-2285.

Geliş Tarihi / Received Date: 31.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 18.05.2020

¹ Prof. Dr. - Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, alevkuru@gazi.edu.tr -ORC:0000-0002-0002-3160

Giriş

"X" şeklinde taş oymaların Türklerin tarih sahnesine çıktıkları Orta Asya'dan Anadolu'ya, Paleolitik çağdan itibaren kaya resimlerinde yer aldığı görülmektedir (Foto: 1, Şekil: 1), (Somuncuoğlu, 2010, s. 20). Hun dönemine ait Pazırık kurganından çıkan Türklerin ve dünyanın en eski halısında merkezdeki yirmi dört karenin içinde yer alan çapraz çiçek ve yapraklardan oluşan "Hun gülü –Hun gölü" denilen motif sonraki dönemlerde Türk halılarında varlığını devam ettirecektir (Foto: 2, Şekil: 2) (Kızıoğlu, 1995, s. 30).

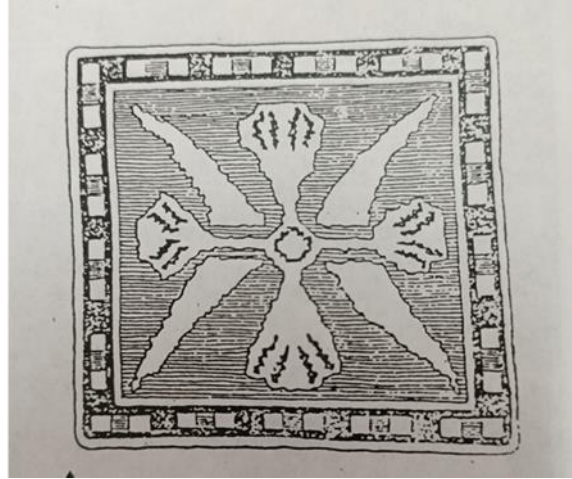
Fotoğraf 1. Saymaltaş (Somuncuoğlu)

Şekil 1. Akbaur Mağarası (Z. S. Samaşev)

Fotoğraf 2. Pazırık Halısı

Şekil 2. Hun Gülü-Hun Gölü (N. Görğünay)

Göktürkler zamanında Orta Asya coğrafyasında dikilmiş olan sayısız "geyikli taşların" üzerlerinde de çapraz çizgiler bulunmakta, yine Göktürlere ait olduğu düşünülen Pencikent Duvar Resimlerinde(7-8. yy) yer alan Yuğ Töreni Tasvirinde sağ üstte kaya resimlerinde de rastlandığı üzere daire içinde "X" işareti dikkat çekmektedir (Şekil: 3), (Cezar, 1977, s. 259; İskenderzade, 2010, s. 257).

Şekil 3. Pencikent Sarayı Duvar Resmi (M. Cezar)

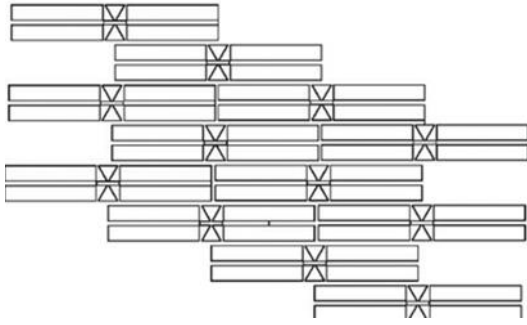

Fotoğraf 3. Karabalgasun Yazıtı (Somuncuoğlu)

840'lı yıllara ait olduğu düşünülen Uygur yazıtlarının en önemlilerinden Karabalgasun Yazıtının tepelik kısmında yer alan ejder kabartmasının boynunda "X" şeklinde kabartma bulunmaktadır (Foto:3) (Ölmez, 2012, s. 215; Somuncuoğlu, 2010, s. 171)

Türk Mimarisinde Çapraz Motifler

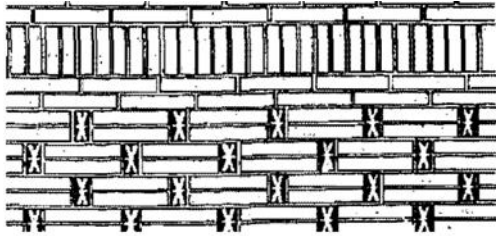
İslamiyet'i kabul eden Türkler'in ilk devletleri olarak bilinen Karahanlı döneminde de "X" şekline özellikle mimaride, özellikle tuğla süslemelerinde rastlanmaktadır. Özbekistan, Buhara'da Muğak Attârî Camii (9-12. yy) taç kapısı duvarlarındaki tuğla bezemede, 12. yy'a ait Buhara Namazgâhında batı duvarının tuğla süslemelerinde, Kalan Minaresinin (1127) gövdesinde tuğla arasındaki derz baskılarında kesim noktasında enlemesine birer çizgiye sahip çapraz şekilli kabartmaların yer aldığı görülmektedir (Çeşmeli, 2005). Aynı motifler Tirmiz Sultan Sedât Türbesinde (12. yy-14. yy) mavi sırlı ve sırsız tuğla süslemelerde karşımıza çıkmaktadır. Özkent Nasır bin Ali yani Orta Türbesi (1012-13) güney cephesinde tuğla örgüler arasında birbirini çapraz kesen dört yapraklı bitkisel motifler şeklinde bezemelere sahipken, türbenin arka tarafında duvar yüzeyinde sekiz köşeli yıldızlar aralarında "X" şekilli tuğla kabartmalarıyla yer almaktadır. Kazakistan'ın Cambul Eyaleti Taraz Şehrine yakın Ayşe Bibi Türbesinin (12. yy) tuğla cephelerinde terrakota levhalarda oyma ve baskı teknikleri uygulanarak meydana getirilen çapraz motifler Pazırık halısında yer alan Hun gülü motifini hatırlatmaktadır (Koshenova, 2013, s. 46),(Şekil: 4-6) (Foto: 4-8).

Şekil 4. Muğak-ı Attârî Camii Taçkapısı Duvarlarındaki Tuğla Bezeme

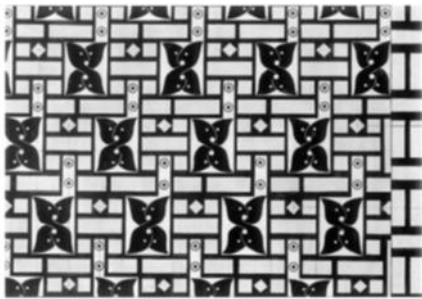
Fotoğraf 4. Buhara Namazgâhında Tuğla Örgüsü (İ. Çeşmeli)

Şekil 5. Kalan Minaresi

Fotoğraf 5. Tirmiz Sultan Sedât Türbesi (İmankulov)

Şekil 6. Özkent Orta Türbesi

Fotoğraf 6. Özkent Orta Türbesi'nin Arka Duvarı (İmankulov)

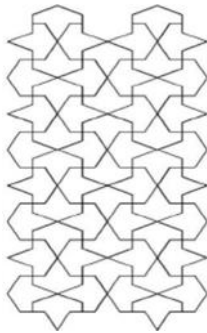

Fotoğraf 7. *Ayşe Bibi Türbesi*

Fotoğraf 8. *Ayşe Bibi Türbesi Terrakota Süslemelerden*

Gazneliler zamanında yapılan, Karahanlıların 12. yy başlarında tamir ederek duvar panolarını yeniden ele aldığı Tirmiz Karahanlı Köşkü'ndeki geometrik düzenlemede ilk bakışta dört yöne uzanan ok ucu şeklinde motifler fark edilse bile dikkat edildiğinde bu motifleri oluşturan kabartma şeritlerin birbirine yatay ve dikey tutunarak ilerleyen çapraz geçmelerden meydana gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Güney Türkmenistan'da Başane Ulu Camii'nin (11. yy ilk yarısı- 12. yy) küçük kare tuğlalarla kaplı mihrap nişinde münavebeli olarak üzerinde "X" şeklinde kabartmaları olan motifler yer almaktadır. Karahanlılara ait Merv, Talhatan Baba Camisinin (11.yy sonu 12. yy. başl.) güneybatı cephesinde de tuğla dizilimlerin oluşturduğu eşkenar dörtgen alanlarda üzerlerinde çapraz motifler bulunan küçük kareler münavebeli olarak sıralanmışlardır. Aynı şekilde çapraz motiflere güney Kazakistan'da eski Keder şehri harabelerinde 11-12 yy'a ait tuğla süslemelerde de rastlanmaktadır. Özbekistan'ının güneyinde Şurci Şehri'nin kuzeydoğusunda Sapol Tepe denilen eski şehir harabesinde yer alan Camide yapılan araştırmalar sonucu tuğla süslemeler arasında "X" şeklinde olanlara da rastlanmıştır (Çeşmeli, 2005; Rustamova, 2019). Karahanlı döneminde çapraz şekilli motiflerin Türk Sanatında, Türk Mimarlık süslemeleri arasında bu şekilde yer alışı Türk Tarihinin diğer dönemlerinde de devamlılık göstermektedir (Şekil: 7) (Foto: 9).

Şekil 7. *Tirmiz Köşkü (İmankulov)*

Fotoğraf 9. *Talhatan Baba Camii*

Büyük Selçuklu Dönemine ait İsfahan Cuma Camisinin (11-12. yy) payelerindeki tuğla dizilimlerin derzlerinde ve Terken Hatun kubbesinde, Ardistan Mescidi Cuma Camisi (12. yy) mihrap önü kubbesinde görüldüğü üzere tuğlaların oluşturduğu eşkenar dörtgenlerin ortalarında ve tuğla duvar örgülerinde çapraz motifler yer almaya devam etmiştir. (Foto: 10-12)

Fotoğraf 10. *İsfahan Mescid-i Cuması*

Fotoğraf 11. *Ardistan Mescid-i Cuma Kubbesi*

Fotoğraf 12. *Ardistan Cuma Camisi Derzler*

Fotoğraf 13. *Karagan Kümbeti*

Fotoğraf 14. *Kümbet-i Surh (Sepideh Heiranpour)*

Büyük Selçuklulara ait sekizgen gövdeli Karagan Kümbetlerinden doğudaki (1067-68) ile batıdaki (1093) ve Meraga, Kümbeti Surh'un (1148) tuğla duvar örgülerinde "X" şeklinde motiflerin oluştuğu da görülmektedir (Foto: 13) (Ali, 1390, s. 166-186; Heiranpour, 2019). Ayrıca Kümbeti Surh'da cepheleri sınırlayan kitabe kuşağında kabartma şeritler, üstte çapraz oluşturacak şekilde geçmeler yaparak ilerlemektedir (Foto: 14). Bu şekildeki çapraz kabartmalar 1281 tarihli Radkan Kümbetinde yivli gövdenin üstünde külâh altındaki turkuaz çinilerin yer aldığı kitabe kuşağının bulunduğu silindirik bölümünde de karşımıza çıkmaktadır (Foto: 15).

Fotoğraf 15. *Radkan Kümbet*

Damgan, Cihil Duhteran Kümbeti'nin (1054-55) silindirik gövdesinin üst kısmında yer alan kitabe kuşağını sınırlayan iki kenarsuyunda ise çarkifelek motifleri çapraz hatlarla birbirlerine bağlanarak ilerlemektedir (Foto: 16). Büyük Selçuklu dönemine ait Ribatı Şerif Kervansarayında (1114-15), Serahs Yarı Kümbet'de (1098) alçı yüzeylerde çapraz şekilli baskıların kullanıldığı görülmektedir (Foto: 17, 18).

Türkistan, Horasan ve Orta İnan bölgelerinde 10.yy.'dan başlayarak pek çok yapıda tuğla dizilimlerinin düşey derz aralarında ahşap kalıpla oluşturulan ortalarına birer halkanın ilmiklendiği iki çapraz çizgiden ibaret motif uygulaması Anadolu Selçuklu dönemine ait Kemah Mengücek Gazi Türbesinde (12. yy sonu-13. yy başı) olduğu üzere varlığını sürdürecektir. Bu kümbetin mummyalık katında tonoz üst örtüye birleşen sekizgen ayağın tuğla derz aralarında, ortalarında birer halka ilmiklenen iki çapraz çizginin oluşturduğu motiflerle karşılaşılmaktadır (Foto: 19), (Bakırer, 2002, s. 6).

Fotoğraf 16. *Cibil Duhteran Kümbeti*

Fotoğraf 17. *Ribat-ı Şerif*

Fotoğraf 18. *Serahs, Yarı Kümbet*

Fotoğraf 19. *Kemah Mengücek Gazi Türbesi (Mustafa Turgut)*

Tirmiz Karahanlı Köşkünde gördüğümüz üzere kırık hatlı çizgilerin keşişmeleri sonucu, yatayda karşılıklı, dikeyde ise ters yönde ok uçları meydana gelen geometrik süslemeler, Erzurum Emir Saltuk Kümbeti (12. yy sonu) ile Amasya Halifet Gazi Kümbetinin(1210) taç kapısını çevreleyen kenarsuyunda olduğu gibi Anadolu'daki mimari örneklere sıkça kullanılmıştır (Foto: 20, 21) (Baş, 2013, s. 405, Foto 158-159). Bu süslemede ok uçlarını dikey ve yatay hatlarda "X" şeklindeki motiflerin oluşturduğu dikkat çekmektedir. Menteşeli Beyliğine ait Balat İlyas Bey Camii (1404) doğu duvarının kuzey üst penceresindeki süslemeler ile batı duvarın kuzey alt penceresindeki alınlık süslemelerinde daha önce Karahanlı dönemi yapılarında da görüldüğu üzere alternatif olarak yatay ve düşey hatlarda birbirine tutunarak ilerleyen "X" şeklinde kabartma şeritler yer almakta ve bu şeritler ok uçları meydana getirmektedirler (Bozkurt, 2016,s.34). Amasya Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi(1413-1415) güney kanadındaki dershanenin giriş açıklığını örten atkı taşının üzerindeki süslemedeki aynı geometrik düzen Akkoyunlulara ait Diyarbakır, şeyh Safa Camii (1401-1515) minaresinin gövdesindeki geometrik süslemeli panolar arasında, minber korkuluğunda da yer almaktadır (şekil: 10) (Demiralp, 1997, s. 57, şekil: 32), (Sözen, 1971, s. 48).

Fotoğraf 20. Erzurum, Emir Saltuk Kümbeti Taçkapı Lentosu (G .Baş)

Fotoğraf 21. Amasya Halifet Gazi Kümbeti Taçkapısı

şekil 10. Amasya, Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi (Y. Demiralp)

Fotoğraf 22. Diyarbakır, şeyh Safa Camii Minaresinden

Birbirini çapraz eksenlerde kesen kırık hatlı şeritlerin düşey ve yatay olarak oluşturduğu aynı zamanda ok uçları meydana getiren "X" motiflerine Osmanlı Dönemine ait Diyarbakır Ali Paşa Camii (1534-1537) minber korkuluğunda, Diyarbakır Melek Ahmed Paşa Camii (1587-1591) minare kaidesinin kuzey

panosunda ve Diyarbakır Melek Ahmed Paşa Camii (1587-1591) minare kaidesinin kuzey panosunda rastlanmaktadır (Foto: 23) (Baş, 2013, s. 88, Foto: 132).

Fotoğraf 23. Diyarbakır Ali Paşa Camii Minber Korkuluğu

Zencerek olarak isimlendirilen bir başka geometrik süslemeye çapraz geçmeler "X" şeklini meydana getirmektedirler. Cacabey Medresesinde (1272) Cacabey Türbesinin bulunduğu kuzeydoğu köşesinde yer alan payanda yapının diğer köşelerinde bulunanlardan farklı olarak belirttiğimiz şekilde çapraz şeritlerin geçmeli bir şekilde uç uca tutularak düşey hatta ilerlediği kabartma bezemeye sahiptir (Foto: 24) (Aslan, 2018, Fotoğraf 42). Aynı şekilde Güroymak Kalenderbaba Kümbeti (13. yy) cenazelik katının üstünde, Erzurum Anonim Kümbetin (14. yy) sekizgen gövdesinin külah altında kabartma şeritler çapraz geçmelerle zencerek motifli bir kenarsuyu halinde dolaşmaktadır (Foto: 25). Erzurum Çifte Minareli Medrese'de (1271) öğrenci odalarından birinde avluya açılan tepe penceresinin çerçevesinde, Ağzıkara Han'ın (1236) avlu taç kapısındaki yan niş sivri kemerlerinde, Konya Sahip Ata Cami (1258) mihrabında mukarnas içlerindeki çini yüzeylerde yer alan bu süsleme I. Ulusal Mimarlık örnekleri arasında Ankara Ulus, Osmanlı Bankasının (1926) birinci kat pencere kemerlerinin hizasında cepheyi dolaşan kalın kenarsuyunda da devam etmektedir (Akdağ, 2019, s. 43).

Fotoğraf 24. Cacabey Medresesinde Payanda (Y. Aslan) **Fotoğraf 25.** Güroymak Kalenderbaba Kümbeti

Özkent Nasır bin Ali yani Orta Türbesinin (1012-13) arka tarafında duvar yüzeyinde aralarında sekiz köşeli yıldızların "X" şekilli tuğla kabartmalarla yer aldığı süslemenin benzerlerine Büyük Selçuklu zamanında İsfahanda Sarıban Minare,(1130-1155) ile 12.yy'a ait Ali Minaresinin gövdesindeki tuğla süslemelerde rastlanmaktadır. Bu minarelerin gövdelerinde iri şekildeki yıldız motifleri münavebeli olarak çapraz motifler ile geniş bir kuşakta dikkat çekmektedir (Foto: 26, 27). Sekiz kollu yıldızların aralarındaki çapraz motifleri, renkli taşlardan olmak üzere Osmanlı dönemine ait Gaziantep Şeyh Fethullah Camii

(1563) son cemaat yerine açılan kuzeybatı pencere alınlığında, Gaziantep merkezdeki Eyüboğlu Camii (14. yy. ortası) avlu döşemelerinde, şanlıurfa Mahmut Nedim Efendi Konağı eyvan döşemesinde varlığını göstermektedir (Foto: 27, şekil: 11) (Doğan, 2013, s. 362).

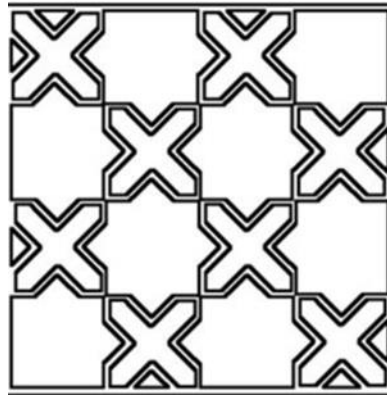
Fotoğraf 26. *Isfahan, Sariban Minare*

Fotoğraf 27. *Isfahan Ali Minaresi*

Fotoğraf 27. *Şeyh Fetbullab Camii Son Cemaat Yeri* **şekil 11.** *Gaziantep, Eyüboğlu Camii*

Anadolu Selçuklu yapılarında çapraz şeklin pencere parmaklıklarında oluştuğu da görölmektedir. Konya Kesikbaş Kümbetinde (13. yy) kare şeklindeki cenazelik katın doğu, batı ve güney duvarlarında yer alan pencerelerin çapraz şekilli taş parmaklıklara sahip olduğu, Konya İnce Minareli Medresenin(1264) alçı içlik pencerelerinde yer alan geometrik geçmelerin merkezinde ise “X” şeklin yer aldığı fark edilmektedir (Foto: 28) (Tanrıverdi, 2018, s. 134), (Foto: 29) (Bölböl, 2016). Azerbaycan’da Abseron’a bağlı Merdekan Köyü’ndeki Tuba şah Mescidi(1481/82) güney cephesinde üst sıra pencere şebekesinde “X” motiflerinin yer aldığı geometrik bir düzen, Gobustan-Mereze Köyü, Diri Baba Türbesinin (1402)doğu cephesinde ikinci kat pencere şebekesindeki kafes oyma süslemesinde de görölmektedir (şekil: 12, Foto: 30) (Çağlıtütüncügil, 2007, s. 131).

Fotoğraf 28. Kesikbaş Kümbeti (Ş. Tanrıverdi)

Fotoğraf 29. Konya, İnceminareli Medrese Pencereleri

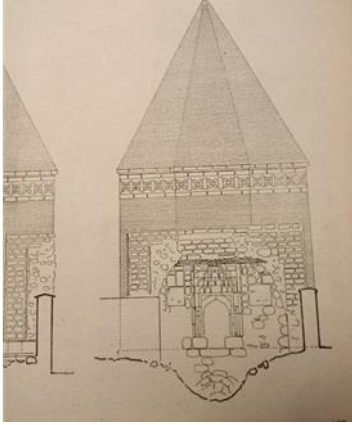

Şekil 12. Abseron-Merdekan Köyü, Tuba Şah Mescidi, Pencere Şebekesi (E. Çağlıtütüncil)

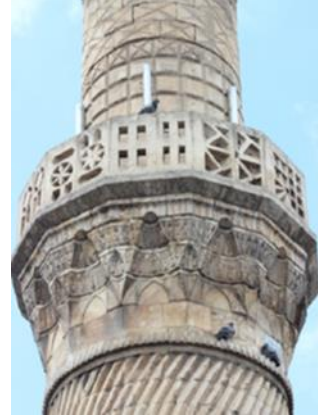

Fotoğraf 30. Gobustan-Mereze Köyü, Diri Baba Türbesi Pencere Şebekesi (E. Çağlıtütüncügil)

X motiflerinin oluştuğu tuğladan bir kenar suyu Konya Kalender Baba Kümbetinde (13. yy) sekizgen gövdesinin üstünde külah altındaki kuşakta karşımıza çıkmaktadır (Şekil: 13), (Önkal, 2006, s. 351-359). Osmanlı devrine ait Geyve İmaret Camii (14. yy) giriş cephesindeki geometrik tuğla süslemeli panonun alt kısmında üç adet çapraz motif yer almaktadır (Demiriz, 1979, s. 499). Dulkadirli veya Memlûklü dönemine ait olduğu söylenen Gaziantep Merkez Şirvani Camiinin (14-15. yy) taçkapı alınlığındaki dilimli kemerlerde yer alan motifler arasında küçük kareler içinde bazı araştırmacıların yıldız olarak tanımladıkları "X" şeklinde oyuklar bulunmaktadır (Doğan, 2013, s. 71). Gaziantep Merkez Ağa Camisinin (1554-1559) 1555 de yapılan 1799 yılındaki tamirle yenilenen minaresinin petek kısmı, üzerlerindeki "X" çarpı şekilleri ile taş örgülere sahiptir (Foto: 31) (Doğan, 2013, s. 73). İlk defa 1570'lerde yapılan Gaziantep Hacı Nasır Camii minaresinin şerefe korkuluğunun her köşesi panolar halinde düzenlenmiştir (Foto: 32). Bu panolarda çapraz hatlı şebekeler de görülmektedir (Doğan, 2013, s. 170). 1886 tarihli Gaziantep Belediye Hanı doğu kapısının sivri kemerinin oyma kabartma tekniğiyle işlenmiş olan süslemeleri arasında kabartma "X" motifleri bulunmaktadır (Foto: 33) (Doğan, 2013, Foto: 457-458).

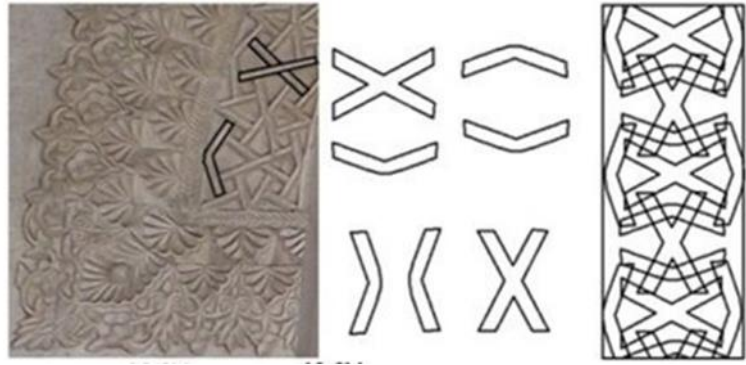
Şekil 13. Konya Kalender Baba Kiiimbeti (O.C. Tuncer)

Fotoğraf 31. Gaziantep Merkez Ağa Camii Minaresi

Fotoğraf 32. Gaziantep Hacı Nasır Camii Minaresi

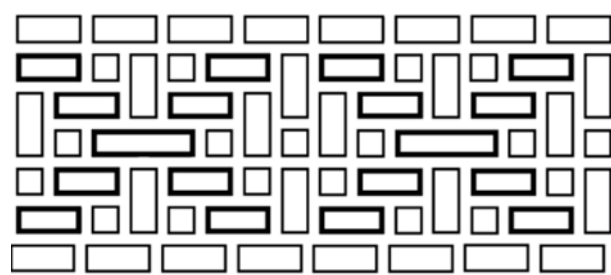

Fotoğraf 33. Hatay Habibi Neccar Camii Taç Kapı Kemerindeki Süslemeler (T. Doğan)

Bakü Cuma Camiinin 15. yy.'da eklendiği düşünölen minaresinde şerefe korkuluğunun taş levhalarında yer alan farklı geometrik süslemeleri arasında çapraz motifler de görölmektedir(Foto: 34) (Çağlıtütüncügil, 2017, s. 207). Azerbaycan'da Astara-Pensar Köyü Hacı Teymur Mescidinde (1896) güneybatı köşesindeki minaresinin silindirik gövdesi, yatay ve dikey olarak örölen tuğların oluşturduğu çapraz eksenlerde sıralanan eşkenar dörtgenlerden oluşmaktadır (Çağlıtütüncügil, 2017, s. 208), (Şekil: 14). Gövdenin alt kısmında yer alan geniş bir süsleme kuşağı "X" şekilli motiflerin yan yana dizilmesinden meydana gelen geometrik bir kompozisyonla süslüdür (Çağlıtütüncügil, 2007, Res. 484; Şek. 4).Yine Azerbaycan Zakatala -Mosul Köyü, Mosul Mescidin (1836) tuğlardan sekizgen kaide üzerinde yukarıya doğru daralarak yükselen sekizgen gövdeli, tuğla minaresinin süslemeleri arasında "X" şekilli motifler de yer almaktadır (Foto: 35). Ayrıca Mescidin güney cephesinde çökertme süslemeler arasında tuğlardan "X" motifleri bulunmaktadır (Foto: 36), (Çağlıtütüncügil, 2007, s. 178, Res. 367, Res. 368, Şek. 17).

Fotoğraf 34. Bakü Cuma Camii

Şekil14. Azerbaycan, Astara-Pensar Köyü Hacı Teymur Mescidi Minaresinden (E. Çağlıtütüncil)

İzmir, Salepçioğlu Camii (1895-1906)son cemaat yeri tavan göbeğinde kalemişi olarak sekiz kollu bir yıldız yer almaktadır. Bu yıldızın kolları arasına gelecek şekilde yerleştirilen eşkenar dörtgenlerle oluşturulan ikinci bir sekiz kollu yıldızın eşkenar dörtgenleri içindeki bitkisel süslemelerde Pazırık Halısındaki "Hun Gülü" motifi benzeri görülmektedir(Foto: 37) (Polat, 2011, s. 279). Kartal Amine Hatun Camii (1924) kadınlar mahfili korkulukları ise çapraz yerleştirilen çıtalardan meydana gelmiştir (Makas, 2019, s. 98-100).

Fotoğraf 35. *Mosul Mescidi Minaresi*

Fotoğraf 36. *Mosul Mescidi*
(E. Çağlatıncil)

Fotoğraf 37. *Salepçioğlu Camii Son Cemaat Yeri* (S. Polat)

I. Ulusal Mimarlık dönemi eserleri arasında Balıkesir Türk Ocağı Binası ile Balıkesir Vali Konağının(1926-28) ve Bandırma Maarif Otelinin (1926) balkon korkuluklarında "X" şeklinde ajurlu süslemeler yer almaktadır(Foto: 38, 39) (Yabancı, 2012, s. 40-55). Şebeke halindeki bu çapraz motifler, kare alanlar içinde kabartma olarak Erkilet Nişancı Mehmet Paşa Cami'nin (1718) batı cephesinde bulunan kuş evinde çatıyı sınırlayan bir kenarsuyu halindedir (Foto: 40). Çapraz şeklin bu motifleri I. Ulusal Mimarlık yapılarından Türkiye İş Bankasının (1929) balkon korkuluklarında ve ikinci kat sütun başlığı üstündeki kare panolarda kabartmalı levhalarda yer almaktadır (Akdağ, 2019, s. 62). Cumhuriyet dönemi I. Ulusal Mimarlık yapılarından Türkiye İş Bankasının (1929) giriş cephesine açılan 2. kat balkonunun korkuluklarında ve Ziraat Bankasının (1926-1929) doğu(ön) cephe giriş bölümünde yer alan ayak kaidesi üzerinde "X" kabartmalı levhalar bulunmaktadır (Akdağ, 2019, s. 44-91, Şekil: 14)

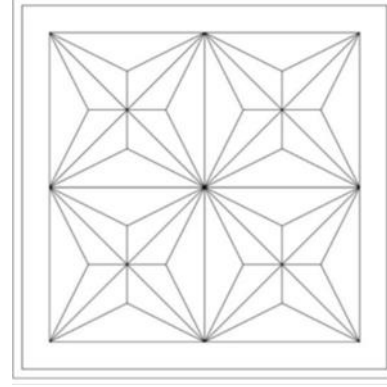
Fotoğraf 38. *Balıkesir Türk Ocağı Binası* (E. Aydoğan)

Fotoğraf 39. *Balıkesir Vali Konağı*(O. Yabancı)

Fotoğraf 40. *Erkeilet Nisancı Mehmet Paşa Camii Kuşevi*

Şekil 14. *Osmanlı Bankası İkinci kat sütun başlığı üstündeki kare pano (E. D. Bilginer)*

Mezartaşlarında Çapraz Motif

Çapraz şeklindeki motiflerin kimi zaman damga olarak en fazla kullanıldığı yerlerden biri de mezar taşlarıdır. Antalya, Güzeloba Mezarlığında üzerinde “X” Şekilleri olan mezar taşları arasında bulunan bir mezar taşında diğerlerinden farklı olarak yer alan Orta ve İÇ Asya’nın taş babalarını hatırlatan ellerini çapraz tutan kabartma insan figürü ilgi çekmekte (Çoruhlu, 2018, s. 27), yine Antalya’da Barınaklar Mezarlığında yer alan bazı mezar taşlarında “X” motifler karşımıza çıkmaya devam etmektedir (Foto: 43), (Çoruhlu, 2017, s. 52, 54, 55).

Fotoğraf 41. *Antalya, Güzeloba Mezarlığından*

Fotoğraf 42. *Güzeloba Mezarlığından*

Fotoğraf 43. *Antalya Barınaklar Mezarlığından*

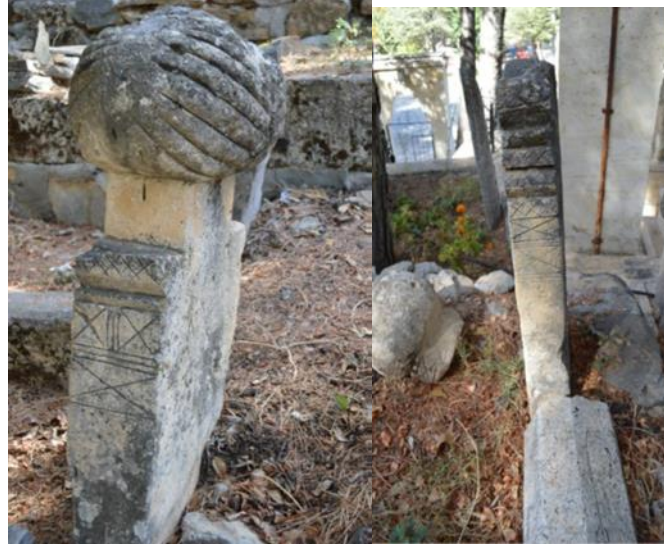
Fotoğraf 44. Güroymak Norşin Mezarlığından

Fotoğraf 45. Kırşehir Aşık Paşa Türbesi Haziresinden

Fotoğraf 46. Seyitgazi Yağbasan Mezarlığı (B. Karamağaralı) **Fotoğraf 47.** Hadim Mezarlığından (D. Bülbül)

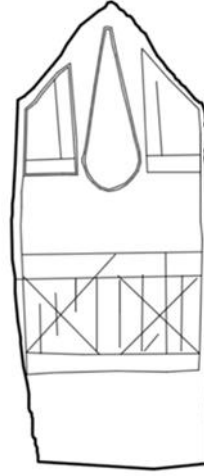
Güroymak Norşin Mezarlığı'nda bulunan dikdörtgen bir mezar taşın gövde kısmında baklava desenleri olarak nitelenen süslemeler çapraz motifler olarak değerlendirilmelidir (Buğrul, 2018, s. 52) (Foto: 44). Kırşehir Aşık Paşa Türbesi haziresindeki kandil motifli mezar taşında "X" şeklinde bir zencereğin parçası gibi duran kabartmanın yer aldığı görülmekte, Seyitgazi Yağbasan Mezarlığı'nda bulunan 1857 tarihli mezar taşının güney yan yüzündeki "X" şekil damga olarak belirtilmektedir (Foto: 45, 46) (Karamağaralı, 1992).

Konya Yukarı Hadim Mezarlığı'nda Numan oğlu Abdullah'a ait 1811 tarihli mezarın baş ve ayak taşında çapraz şeklinde az derin oyma motifler bulunmaktadır (Bülbül, 2017, s. 43) (Foto: 47). Konya Yukarı Hadim Mezarlığı'nda bulunan mezar taşlarında kullanılan geometrik süslemeler içinde en yaygın olanının çarpı "X" işareti ve onu hem aşağıdan hem de yukarıdan sınırlayan çizgiler olduğu belirtilmektedir. Ayak ve baş taşı fark etmeksizin kullanılan bu motifin, bazen Zahide Hanım'a ait 1836 tarihli mezar taşında olduğu gibi tek bir çarpı halinde, bazen de 1872 tarihli isimsiz bir mezar taşındaki gibi ikili ve üçlü kompozisyonlar şeklinde kullanıldığı çoğunlukla da mezar taşlarının yan kısımlarında yer aldığı görülmektedir (Foto: 48, Şekil: 15) (Bülbül, 2017, s. 142). Malatya Kırkkardeşler Mezarlığı'ndaki mezar taşları arasında bulunan Mahmud'un oğlu üstat Hüsam'ın sandukasında (1391) baş kısmın dış yüzü zikzak motifleri ile ayak kısmının dış yüzü ise kareler içerisine kabartma "X" motifleri ile süslenmiştir (Foto: 49) (Yavuz, 2019, s. 48). Erzincan Ozanlı Köyündeki bir mezar taşında yine üst üste sıralanmış kare bölümler içinde kabartma olarak "X" şeklinde motifler yer almakta, Erzincan Başköy ve Çamurdere Köylerinde bulunan iki mezar taşında kabartma "X" motifleri kenar suyu halinde çerçeve yapmaktadırlar (Şekil: 16)

(Özkan, 2000, s. 38, 47). Ayrıca Erzincan Çayırılı, Eşmepınar Köyü mezar taşları arasında 19. yy ve 20. yy'a ait bazı mezar taşlarının benzer özelliklere sahip olduğu fark edilmektedir (al, 2007, Foto: 19, 32).

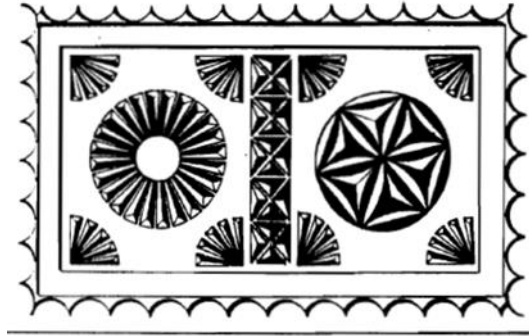
Fotoğraf 48. *Zabide Hanım'a Ait Mezar Taşı (D. Bülbül)*

Şekil 15. *İsimsiz Mezar Taşı (D. Bülbül)*

Fotoğraf 49. *Mahmud'un oğlu stad Hüsam'ın sandukası*

Şekil 16. *Ozanlı Köyü Mezarlığından (A. elik)*

Karaman Aktekke Camisi haziresinde bulunan kitablesiz mezar taşlarından birinde damga olduğu dşnlen "X" Şeklinde bir kabartma yer almaktadır (Foto: 50) (Şahin, 2017, s. 342). Posof Emin Bey Köyü Mezarlığında bulunan mezar taşlarından birinin zerindeki "X" motifi, az derin oyma olarak neredeyse taşın bütün yüzeyini kapsayacak bir düzende bulunmaktadır (Foto: 51) (Aktemur, 2017, s. 252).

Fotoğraf 50. *Karaman Aktekke Camisi Haziresinden*

Fotoğraf 51. *Emin Bey Köyü Mezarlığından (A. M. Aktemur)*

"X" Şeklindeki motiflere Őahideli mezar taşlarının yanı sıra ko biçimindeki mezar taşlarında da rastlanmaktadır. Erzincan Müzesinde sergilenen biri 1794-95 tarihli, diğeri kitablesiz iki ko heykeli

şeklindeki mezar taşların gövde kısmında kare içinde bir çapraz motif az derin oyma tekniği ile meydana getirilmiştir (Foto: 52) (Berkli, 2007, s. 73, 74).

Türk sanatında, mezar taşlarında ve mezar yapılarında yer alan "X" şekillerin bazen damga kimi zaman da bir süsleme elemanı olarak İslam öncesi dönemlerden zamanımıza kadar neredeyse kesintisiz devamlılığının önemli bir durağı da Anıtkabir'de gerçekleşmektedir. Bilindiği üzere Atatürk'ün sekizgen mezar odası mozole'nin birinci katı olan şeref salonundaki sembolik lahit taşının tam altında bulunmaktadır. Burada Atatürk'e ait sanduka, sekizgen zeminin ortasındaki beyaz mermer alanda yer almakta ve bu alanı bir basamak teşkil edecek yükseltide siyah mermerden şerit sınırlamaktadır. Lahdin dışında kalan mezar odasının zeminindeki sekiz bölümünde ise kırmızı mermer üzerinde beyaz çapraz şeklinde motiflere yer verilmiştir (Kuru, 2017, s. 73, 83, 90) (Foto: 53).

Fotoğraf 52. Erzurum Müzesinden (Y. Berkli)

Fotoğraf 53. Atatürk'ün Mezar Odası

Çapraz Motiflerin İkonografisi

Bu çalışmamızda birbirini çapraz olarak kesen iki çizginin meydan getirdiği "X" şeklindeki motifin kaya resimlerinden yazıtlardan başlayarak Türk Sanatında mimarlık eserlerindeki izleri aranmış ve bu motifin farklı işlevlerdeki yapılar arasında ağırlıklı olarak camilerde özellikle kümbet ve türbelerde ve mezar taşlarında yer aldığı görülmüştür. Orhun Alfabesinde "D" sesini veren "X", Avşar, Kızık gibi bazı Türk boylarının damgası olarak da kullanılmıştır (Kırzioğlu, 1995, s. 68). Moğolistan'da Şiveet-Ulaan ve Orhun anıtlarında olduğu gibi Orta Asya bozkırında Göktürk ve Uygur dönemine ait pek çok yazıtta görülen bu damgalar bağlı oldukları boyların sembollerini olarak üzerinde buldukları canlı ve cansız varlıkları aidiyet duygusuyla işaretlemişler, İslamiyet'in kabulü sonrası Karahanlı yapılarından itibaren özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde mimari eserlerde varlıklarını geometrik düzenler içinde sürdürmeye devam etmişlerdir (Duran, 2019, s. 683).

Bazen tek başına çoğu zaman ve yerde geometrik süslemeler arasında, geometrik ağırlık belirleyici bir unsur olarak yer alan "X" şeklindeki bu motifin Türk dünyasında İslam öncesi dönemlerinde kullanılmakla birlikte mimarideki asıl yerini ve kullanım şeklini ilk Müslüman Türk devleti Karahanlılar zamanında aldığı görülmektedir. Tuğla duvar örgüsünün derz aralarındaki çapraz ya da ortası ilmekli çapraz şekiller, küçük kare levhalarda yer alan, ya da yatay ve düşey hatlarda birbirine tutunarak alternatif olarak ilerleyen "X" şeklindeki motiflerin oluşturduğu geometrik düzenler daha sonraki yıllarda Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde İran, Irak, Suriye, Anadolu, Kazakistan, Kafkasya, Kırım gibi Türklerin yaşadığı farklı coğrafyalardaki eserlerinde varlığını sürdürecektir. Osmanlı Mimarisinde taş ve kalemşi süslemeler arasında karşımıza çıkan bu motifin Cumhuriyet Dönemi Ulusal Mimarlık üsluplarında da yerini bulduğu anlaşılmaktadır. Birbirini çapraz kesen iki çizginin oluşturduğu bu şekil kimi zaman bir Oğuz boyunun damgasını ifade etmekte, bazen alışkanlık ya da görsel bellek gereği süslemeler arasında kendine yer bulmaktadır.

Hemen her kültürde genel olarak "X" şekli bilinmeyi, belirsizliği, iptal etmeyi, yok etmeyi, devre dışı bırakmayı işaret etmenin yanında kullanıldığı yere göre aksi olarak onay vermek anlamına da gelebilmektedir (Kırzioğlu, 1995, s. 30).

Buraya kadar genel hatlar içerisinde Türk dünyasında, sanatında özellikle mimarlık eserlerinde nerelerde nasıl ve ne şekilde yer aldığı incelenen bu motifin sadece bir süsleme elemanı olmanın ötesinde taşıyabileceği anlamlar da düşünülmelidir. Aslında Türk Sanatında sıklıkla kullanılan diğer motiflerin pek çoğunda olduğu üzere "X" şeklindeki bu motifin de Türk Milletinin kültürel hafızasının eserler üzerindeki

genetik yansıması halinde bilinçli olarak, inançlarla yoğrulan anlamlarıyla karşımıza çıkmış olabileceği dikkate alınmalıdır. Birbirini merkezde çapraz kesen, eşit dört kola sahip olan bu Şekil ‘‘Tengri Hanın’’ ve ‘‘Umay Ana’nın’’ sembolü olarak değerlendirilmektedir. Şeklin dört kolunun Tanrının dört yöne hükmünü, aynı zamanda dünyanın dört tarafına güvenerek göğü tutan yay kemerini sembolize ettiği belirtilmektedir. Bu motifin Azerbaycan’da, Anadolu’da, Kuzey Kafkasya’da, Orta Asya ve Doğu Sibirya’da nazarlık karakteri taşıyan koruyucu bir sembol olduğu da ifade edilmektedir (Qurbanov, 2013, s. 30, 37, 50).

Daire içerisinde ‘‘X’’ taşıyan Şekil eski Türklerde ‘‘Tengri’’ sembolü olarak kaya resimlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Daire Tanrının birliğini, evrenin yaratıcısı olduğunu, içindeki ‘‘X’’ işareti ise hkimiyetini ifade etmektedir. Uygur dönemine ait Moğolistan’daki Karabalgasun Anıtının (762) parçalanmış ta kısmında ağızlarında ay ve güneş simgesi olan birer küre tutan ejder başlarının bir kemer oluşturduğunu ve bu kemeri oluşturan ejderlerin boyun kısmında ‘‘X’’ Şeklinde birer kabartmanın fark edildiğini belirtmiştik. Gök kubbeyi temsil eden çift evren (ejder) Türklerde kozmik bir simge olarak hem mezar taşlarında, hem de heraldik bir işaret olarak kullanılırdı. Böylece Alp Bilge Kağan tarafından dikilmiş bu anıtla evreni ve dünya hkimiyetini simgelemenin yanı sıra Tanrıya bağlılık da sunulmaktadır (Esin, 1970, s. 166; Esin, 1972, s. 52-53; oruhlu, 2007, s. 284-285).

Günümüzde Kırgızistan’ın bayrağında da sembolleştiği üzere kubbeyi hatırlatan yurt tipi çadırlar, tepesindeki ‘‘angarak’’, ‘‘şanrak’’ ya da ‘‘tynk’’ denilen bir çember ortasında ‘‘X’’ Şekli ile gökyüzüne açılmaktadır (Foto.:54,55). Türkler için çadırları doğumdan lme hayatların yaşandığı ve son bulduğu kutsal meknlarıdır. Gök kubbeyi devletin, çadırı ise ailenin birer örtüsü olarak düşünen Türkler çadırın kubbesindeki bu deliği göçün kapısı olarak kutsallaştırmışlardır (Ögel, 2010, s. 169). Böylece Türkler yurt tipi çadırlarının tepesine açtıkları bu kapıyla gökyüzünde yer verdikleri Tanrıya ulaşıyor ve ona bağlılıklarını ifade ediyorlardı. Oğuz boylarının bir kısmında olduğu gibi Kırım, Kazak, Nogay Türklerinin de kullandığı ‘‘X’’ Şeklindeki bu damganın ‘‘şıgarak (adır) damga’’ olarak isimlendirilmesi bu işarete yüklenen kutsallığın bir kere daha onayı niteliğindedir (Glldağ, 2015, s. 143).

Ayrıca beyaz renkli dört parça gen Şeklindeki keçenin birleştirilmesiyle meydana gelen Kırgızların milli Őapkası kalpağın merkezinde Kırgız adırındaki benzer nitelikte ‘‘X’’ motifi oluşmaktadır. Bu motifi meydana getiren dört çizginin ortasından çıkan pskln gökyüzünden gelen nurları insanın beynine yerleştirdiği ve bu nurları güçlü bir Şekilde tamamladığı belirtilmektedir (Foto: 56) (Arkan ve Kallimci 2008, s. 37, 39).

Fotoğraf 54. Kırgızistan Bayrağı

Fotoğraf 55. Yurt Tipi adırdaki Tynk

Fotoğraf 56. Kırgız Kalpağı

Yazılı anıtlarla birlikte Orta Asya coğrafyasında ölen savaşçıların anısına dikildiği belirtilen çok sayıdaki "geyikli taşların" üzerlerinde çapraz çizgilerin yer alması, on bin yıl öncesine ait mezarlarda ve Pazırık Kurganlarından (MÖ. 4-3.yy) çıkan bazı mumyalanmış cesetlerde ayakları dizlerine çekilmiş ölümlerin ellerinin çapraz olarak göğüslerinin üzerine konmuş vaziyette gömülmesinde ölümün, yok oluşun beraberinde tanrıya bağlılığın ifadesi de düşünülmelidir (İskenderzade, 2010, s. 257; Çoruhlu, 2007, s. 33). Öbür dünyaya, ölümden sonra ikinci bir hayatın varlığına, yani bir tür ahirete (sakış künü) inanan Türkler "X" işareti ile bir taraftan ölümü, yok oluşu, öteki dünya inancıyla diğer taraftan var oluşu da sembolleştirmektedir (Gömeç, 2019, s. 90).

Türkler binlerce yıllık birikimlerini, içtenlikle bağlandıkları, inandıkları İslam'ın ışığında Kur'an'ın yol göstericiliğinde, Hz. Muhammed'in söz ve davranışlarında yaşamış ve yaşatmışlardır. Müslüman olduktan sonra da eski inançlarından pek çok unsuru İslamiyet'le kaynaştırarak, zenginleştirerek tarihteki yolculuklarını sürdüren Türkler eserlerinde "X" motifini bazen damga olarak kullanmakla birlikte çoğunlukla geometrik süslemeler arasında yer vermeye devam etmişlerdir.

İslami değerler arasında "çapraz"ın yeri arandığında Hz. Muhammed'e ait bir hadiste "Kim tek parçalı kumaş içerisinde namaz kılsa onu iki omuzu arasında çaprazlasın." sözü ile Hac 'da ihrama giren Müslümanların dikişsiz düğmesiz, kefeni hatırlatırçasına sarıdığı iki parçadan ibaret beyaz kıyafetin üst kısmının çapraz olarak vücuda bağlanması bu konuda ilk akla gelen olmaktadır (Buhari, Salat 5; Ebu Davud, Salat 78, (627). Böylece Müslümanlar bu ibadetleri sırasında Allah'ın huzuruna en saf, arınmış ve eşit halleriyle çıkmakta, bağlılıklarını sunmaktadırlar. Allah'ın insanlara indirdiği son kutsal kitap olan Kur'an-ı Kerime verilen önem ve ona gösterilen saygının bir ifadesi olarak onu okurken yerden yüksekte, açılır kapanır biçimde yapılmış "X" şeklinde sehpa olan rahlelerin kullanılması, çapraz şekilde destarlarla sarılan bir yeniçeri başlık türü serdengeçti kavuğu ile İlimiye sınıfının kıyafet parçalarından olan sarıgn, iç başlığının üzerine dışarıdan enli destarlarla çapraz sarılması ve bütün bunların mezar taşlarına da yansıtılması "çapraz'ın" İslam inancında zenginleşerek devam eden hikâyesine bazı örneklerdir (Örnek, 2010, s.174; Pakalın, 1993, 57; Pakalın, 1993, 182).

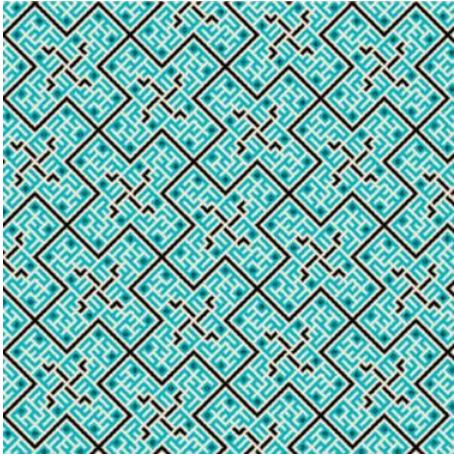
Bir kısım tasavvuf ehli dervişin başına giydiği dört terkli tacın tepedeki birleşim yerinde Kırgız kalpağındaki gibi "X" şeklini oluşturduğu görülmektedir (Foto.:57). Bu dört terkli taç'la Allah kelimesinin dört harfine, mhmmd olarak peygamberin dört harfine ve İslam'ın dört halifesine işaret edilmektedir (Atasoy, 2000, s. 175). Buna benzer şekilde Üsküdar'da, Doğancılar Nasuhi Mehmet Efendi'nin Türbesinde(1718) bulunan alçı levhada kabartma olarak Halveti Şabani Tacının dört terk üzerindeki kırk dalının kelime-i tevhid'den nasıl çıktığı gösterilmektedir (Foto: 58) (Atasoy, 2000, s. 94). Bu levhanın merkezinde yine daire içinde bir "X" şeklinin meydana geldiği görülmekte, bir taraftan kufi yazı ile "Lâ ilâhe İllellâh, Muhammedün Resûlullah." Allah'ın birliği, Hz. Muhammed'in onun Peygamberi olduğuna iman belirtmekte, diğer taraftan merkezdeki "X" şekli ile Allah'a bağlılık ve aidiyet pekiştirilmektedir. Kazakistan Yesi şehrinde bulunan, Hoca Ahmed Yesevi Külliyesinin (1394-1397) batı duvarında ma'kili olarak yazılmış turkuaz çiniden "Allah Rabbi, Muhammed Nebiyyi"(Allah tanrım, Muhammed peygamberim) yazıları da bunu hatırlatır biçimdedir. Lacivert çinilerden çapraz hatlarla sınırlandırılmış olduğu görülen bu yazı bölümleri yine çapraz olarak uc uca tutunmuş çarkıfelekleri oluşturmakta ve bununla Allah'a ulaşma, kavuşma simgelenmektedir (Foto: 59-60) (Çoruhlu, 2000; Tekin, 2000, s. 357; Çetin, 2017, s. 353-365).

Fotoğraf 57. *Dört Terkli Derviş Tacı*
(N. Atasoy)

Fotoğraf 58. *Nasubi Mehmet Efendi Türbesinde Alçı Levha*
(N. Atasoy)

Fotoğraf 59. *Yesi, Ahmet Yesevi Külliyesi*
Batı Duvarı

Fotoğraf 60. *Yesi, Ahmet Yesevi Külliyesi*
Batı Duvarı Detay

Hacı Bektaş Müzesinde bulunan bir resimde ise Bektaşî ozanı Kaygusuz Abdal (14. yy) elleri çapraz bir şekilde göğüs üzerinde ayakta, “dara” durmaktadır (Foto: 61). Bektaşî geleneğinde “dara durmak” iki el göğüste, sağ ayak başparmağı, sol ayak üzerine konulmuş ve vücut hafif öne eğilmiş vaziyette duaya durmaya denir. Ellerin çapraz bağlandığı “dar” yaratıcının huzurunda durduğunu kabul ederek özünü, benliğini ortaya koyup, teslim olmanın adı olmaktadır.

Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin vecd ve zevk ile hiçbir kurala bağlı kalmadan yaptığı dönüşten alınan ilhamla düzenlenen semada, her selamın bitişinde durarak ikili üçlü gruplar oluşturan semazenlerin aldıkları niyaz pozisyonunda kollar çapraz olacak şekilde eller omuza konulmakta, sağ ayak başparmağının sol ayak başparmağı üzerine gelecek şekilde olduğu görülmektedir (Bademci, 2018, s. 26, 30). Bu davranışlarda yine Allah'a inanç, bağlılık, teslimiyet, sahiplenme ve “bir olma” söz konusudur. İşte çapraz motifler, sembolleşen bu duyguları farklı tekniklerle ve farklı geometrik düzenler içerisinde üzerinde yer aldıkları Türk Mimarlık eserlerine yansıtılmışlardır.

Fotoğraf 61. Kaygusuz Abdal (N. Atasoy)

Fotoğraf 62. Divriği Ulu Camii (K. Özkuş)

Divriği Ulu Camii (1228) kuzeyinde yer alan ve üzerindeki tüm motiflerin cenneti tasvir etmesi nedeniyle "Cennet Kapısı" olarak isimlendirilen taç kapısı buna güzel bir örnektir. Bu kapıdan içeriye harim kısmına girişte üstteki aynalı tonoz örtünün merkezindeki sarkıtlar, Camiye giren cemaatin üzerine Allah'ın rahmetinin sağanak sağanak yağacağı olarak yorumlanmıştır. Ayrıca içerde okunan Kuran-ı Kerim'in sesini dışarı vermek işlevini de üstlendiği belirtilen bu sarkıtların tepe noktalarında görülen "X" şeklindeki oyuklar, Allah rızası için ibadetlerin yapıldığı namaz kılınan bu mekâna Allah'ın rahmetini üzerine alarak girmek olmalıdır (Foto: 62) (Özkuş, 2020, Resim 66). Çapraz diye tanımladığımız, birbirini verev olarak kesen bu iki çizgi aslında ellerini yukarıya kaldırmış bir insana da işaret etmekte, Allah'a yakarışı, teslimiyeti de hatırlatmaktadır.

Çapraz şekilli bu motif Türk Milletinin belleğinde, üzerinde yer aldığı eserlerle çağları aşarak gelmiş ve en anlamlı var oluşlarından birini de Atatürk'ün Mezar Odasında Anıtkabir'de gerçekleştirmiştir. Mezar Odasının sekizgen zemininde yer alan kırmızı mermer üzerinde beyaz şeritlerin oluşturduğu "X" şeklindeki motiflerle bir kez daha tanrı katına yükseliş yansıtılmış, bir taraftan hayatın sonu, maddi hayatın sona eriş; diğer taraftan manevi hayatın başlangıcı sembolize edilmiştir (Kuru, 2017, s. 89).

Sonuç

Birbirini çapraz olarak kesen iki çizginin meydan getirdiği "X" şeklindeki motifin Türk Sanat Tarihinde Orta Asya'da başlayan neredeyse günümüze kadar uzanan yolculuğunda özellikle Mimarlık eserlerinde nasıl ve hangi anlamları taşıyarak yer aldığı incelenmiş, camiler, minareler ve mezar yapılarının bu motifin en fazla kullanıldığı yerler olduğu görülmüştür. Türk Alfabelerinde kullanılmakla birlikte, bazı Türk Boylarının damgası olmakla birlikte çapraz motiflerin mimari eserlerde geometrik düzenler içinde şekillenerek varlıklarını sürdürmeleri İslamiyet'in kabulü sonrası Karahanlı döneminde başlamıştır. Çapraz motif Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde farklı coğrafyalarda Türklere ait eserlerde bazen tek başına çoğu zaman ve yerde geometrik süslemeler arasında, geometrik ağın belirleyici bir unsuru olarak yer almış Cumhuriyet Dönemi Ulusal Mimarlık üsluplarında da var olmaya devam etmiştir.

Eski Türk inançlarında "Tengri" sembolü olarak da kullanılan "X" şeklinin Türklerin İslamiyet'i kabulü ile birlikte Allah'a inanç, O'na bağlılık, teslimiyet, sahiplenme, O'na kavuşma ve O'nda "bir olma"yı ifade ettiği anlaşılmıştır.

Etik Beyan

"Türk Mimarisinde Çapraz "X" Motif ve İkonografisi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

Akdağ, G. (2019). *Ankara'da I. ulusal mimarlık dönemi banka binalarında cephe düzeni ve süsleme* (1926-1929) (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Aktemur, A. M. (2017). Posof çevresindeki mezarlıklar ve mezar taşları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 64, 237-268.
- Ali, H. G. (1390). *Mimari-ı İslami-ı İran dar dori-ı Selçugyan* (1. Baskı). Tahran: Jahad-ı Danişgahi.
- Arıca, O. T. (1999). *Grupla psikolojik danışma yoluyla benlik saygısı ve mesleki benlik saygısının geliştirilmesi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arıkan, M. ve Kallımcı, İ. K.(2008). Kutsal Kırgız kalpağı. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(2), 33-42.
- Aslan, Y.(2018). *Kırşehir merkez Türk devri yapılarında taş süsleme (13-14. Yüzyıl)* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Atasoy, N.(2000). *Derin çeyiz*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Bademci, F. (2018). *Mezleviliğin somut ve somut olmayan kültürel mirasının bütünleşik korunması: Konya örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Bakırer, Ö. (2002). Anadolu Selçuklu dönemi mimarisinde tuğla örgülerde kullanılan özel derzleme yöntemleri. *Prof. Dr. Haluk Karamağaralı Armağanı* (ss. 1-16). Ankara: Türk Diyanet Vakfı.
- Baş, G. (2013). *Diyarbakır'daki İslam dönemi mimari yapılarında süsleme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Berkli, Y. (2007). *Erzurum ve Erzincan çevresinde görülen koyun, koç ve at biçimli mezar taşları ve sanat tarihindeki yeri* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Bozkurt, O. (2016). *Osmanlı Beyliği dışında batı Anadolu beyliklerinde mimari süsleme* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Buğrul, H. (2018). Kaya resimlerinin Van Bitlis Hakkari yöresi mezartaşları üzerindeki izleri. 2. *Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, 2-5 Aralık 2015, (39-66). İstanbul.
- Bülbül, B. (2016). *Anadolu Selçuklu Dönemi yapılarının restorasyonunda özgünlük ölçütü- Konya İnce Minareli Medrese örneği* (Doktora Tezi). Feni Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bülbül, D. (2017). *Hadim mezar taşları* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Konya.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu öncesi Türklerde şehir ve mimarlık*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Çağıtütüncügil, E. (2007). *Azerbaycan'daki İslam dönem yapılarında süsleme* (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çağıtütüncügil, E. (2017). Bakü Cuma Camii. *Cibannüma Tarib ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, III(2), 27-64.
- Çal, H. (2007). Erzincan Çayırılı Eşmepınar köyü mezar- mezartaşları. *Sanat Tarihi Araştırmaları, Prof. Dr. Haşım Karpuza Armağanı* (ss. 125-154). Konya.
- Çam, N. (1989). *Gaziantep Şeyh Fetullah külliyesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çeşmeli, İ. (2005). *Orta Asya camilerinde tipoloji* (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çetin, Y.(2017).Türk-İslam bezeme sanatında gamalı haç (svastika) ile çarkifelek motiflerinin köken ve ikonografik anlamları üzerine bir değerlendirme. *Social Sciences Studies Journal*, 3(8), 353-365.
- Çoruhlu, Y. (2000). Türbenin mimari özelliği-keseninin arhitekturalık ereşeliği, İçinde, *Türkistan'ın Piri Hoca Ahmet Yesevi ve Külliyesi – Turkistannın Piri Koja Ahmet Yasavi Jane Gımaratı* (ss. 59-87). Ankara: TİKA.
- Çoruhlu, Y.(2007) *Erken devir Türk sanatı*. İstanbul: Kabaıca Yayıncılık.
- Çoruhlu, Y.(2018). Antalya, Güzeloba mezarlığı nakışlı şekilli simgeli mezartaşları. 2. *Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Bildiriler* (14-38).İstanbul:Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Demiralp, Y. (1997). *Erken dönem Osmanlı medreseleri (1300-1500)* (Doktora Tezi).Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Demiriz, Y.(1979). *Osmanlı Mimarisinde süsleme erken devir I*. İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Doğan, T. (2013). *Gaziantep Türk İslam dönemi mimari süslemeleri* (Doktora Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Dönmez, M., Çelik, H. ve Armağan, H. (2018). Alevilik-Bektaşilikte dar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 15,183-198.
- Duran, R. (2019). Motiflere dönüşmüş Türk damgaları -geometrik motiflere farklı bir bakış. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 13(23), 679-698.
- Esin, E. (1970). Selçuklu sanatı evren tasvirinin Türk ikonografisinde menşeleri. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 161-182.
- Gömeç, S. Y. (2019). Eski Türk dininin temel özellikleri. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi / Journal of Turkish History Researches*, 4(1-Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı), 84-123.
- Güllüdağ, N. (2015). Türklerde damga geleneği ve Nogay Türklerinin damgaları üzerine bir inceleme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 132-150.
- Heiranpour, S. (2019). *İran'ın batısındaki Büyük Selçuklu dönemi eserleri* (Doktora Tezi).T.C. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- İmankulov, D. (2005). *Monumentalnaya arhitektura yuga Kırgızstana*. Bişkek.
- İskenderzade, L. A. (2010). Göktürk dönemi insan figürlü taş anıtlar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 255-269.
- Karamağaralı, B. (1992). *Ablat mezartaşları*. Ankara:T.C. Kültür Bakanlığı.
- Kırzioğlu, N. G. (1995). *Altaylardan Tuna boyuna Türk dünyasında ortak motifler*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

- Koshenova, G. (2013). *Kazakistan, Taraz / Talas şehrindeki türbeler* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kuru, A. Ç. (2017). Anıtkabir'deki renkli taş süslemeler-ikonografik bir yaklaşım. *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVI, 69-93.
- Makas, K. N. (2019). *Konya Amber Reis camii ve I. ulusal mimarlık dönemi camileri içindeki yeri* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi*. C. II, (4. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur hanlığı dönemi Moğolistan'daki eski Türk yazıtları*. Ankara: Bilge Su Yayınları.
- Önkal, H. (2006). Türbeler. İçinde Bilici, K. (Edt). *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Uygurluğu 2* (ss. 351-359). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Örnek, D. (2010). Türk el sanatlarından rahle. *Vakıflar Dergisi*, 32, 174-180.
- Özkan, H. (2000). Erzincan ve çevresinde Orta Asya Türk geleneğini sürdüren bezemeli mezar taşları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15, 31-47.
- Özkul, K. (2020). Sivas Divriği ulu cami ve darüşşifası bezemeleri. *Uluslararası İdil - Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi (İjvuts)*, 2(3), 56-81.
- Pakalın, M. Z. (1993). Serdengeçti kavuğu. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, C.III. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). İlmiye kıyafeti. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, C. II, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Polat, S. (2011). *İzmir'deki geç dönem Osmanlı camileri* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Qurbanov, A. (2013). *Damğalar, rəmzlər... mənim səmələr*. Bakı: Strateji Araştırmalar Merkezi.
- Rustamova, M. (2019). *Karahanlı devri mimarisi ve bezemeleri* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Somuncuoğlu, S. (2010). *Sibirya'dan Anadolu'ya taştaki Türkler*. İstanbul: İlke Yayınları.
- Sözen, M. (1971). *Diyarbakır'da Türk mimarisi*. İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları.
- Şahin, H. (2017). Karaman Mader-i Mevlana (Aktekke) Camisi haziresinde bulunan mezar taşları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Turkish World, Journal of Language and Literature*, 44, 297-343.
- Tanrıverdi, Ş. (2018). *Türklerde mezar mimarisinin Anadolu Selçuklu dönemi Konya kümbetleri üzerinden tipolojik irdelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tekin, K. H. (2000). *Hoca Ahmed Yesevi türbesi* (Yüksek LİSANS Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yabancı, O. (2012). *Çanakkale ve Balıkesir yöresinde I. ulusal mimarlık akımı* (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Yavuz, S. (2019). *Malatya Kırkkardeşler mezarlığındaki mezar taşları* (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the traces of the "X" shaped motif, which is brought together by the two lines crossing each other, are searched for the traces of architectural works in Turkish Art starting from the inscriptions of the rock, and this motif was found to be found in mosques, especially in the tombs and tombstones. "X", which gives the sound "D" in Orkhon Alphabet, was also used as the stamp of some Turkish tribes such as Avsar and Kızık. These stamps, which are seen in many inscriptions belonging to the Göktürk and Uyghur eras in the Central Asian steppe, as in the Monuments of Şiveet-Ulaan and Orhun in Mongolia, marked the sense of belonging to the living and inanimate beings on which they belonged, especially after the acceptance of Islam, especially from the Seljuks. During the Ottoman and Ottoman periods, they continued their existence in geometrical order in architectural works.

Sometimes, it is seen that this motif, which is "X" shaped as a determinant element of the geometric network, is among the geometric ornaments, most of the time and place, but it was used in the pre-Islamic period in the Turkic World, but it took its place in architecture during the first Muslim Turkish state Karahanli. Cross or middle looped cross shapes between the joints of the brick masonry, geometrical layouts formed in small square plates or alternating by holding them on horizontal and vertical lines, alternating in alternate periods, Iran, Iraq, during the Seljuk and Beylik periods, It will continue its existence in works in different geographies where Turks live such as Syria, Anatolia, Kazakhstan, Caucasus and Crimea. "X" motifs have given the most meaningful examples on the walls of the tomb of Hoca Ahmed Yesevi in the city of Kazakhstan Yesi in the Timurlu period and in the grave room of Atatürk in Anıtkabir in Ankara.

It is understood that this motif, which is among the stone and hand-carved ornaments in Ottoman Architecture, has also found its place in the National Architecture styles of the Republican Period. This

shape, which is formed by two cross-cutting lines, sometimes expresses the stamp of an Oghuz tribes, and sometimes finds itself among the decorations due to habit or visual memory.

In almost every culture, the "X" shape in general can mean the unknown, uncertainty, cancellation, destruction, deactivation, as well as giving approval otherwise, depending on where it is used. In this study, it was thought that this motif, which examined how and in which way it takes place in the Turkish world, in the art, especially in architectural works, may have meanings beyond just an element of decoration. It is taken into consideration that this motif, which is in the form of "X", as in many other motifs frequently used in Turkish Art, may have appeared intentionally with the beliefs kneaded with beliefs if the cultural memory of the Turkish Nation is reflected on the works.

In ancient Turkish beliefs, this shape, crossing each other at the center and having four equal arms, is considered as the symbol of "Tengri Han" and "Mother of Umay". It often appears in rock paintings. The circle indicates the unity of God, the creator of the universe, and the "X" sign in it indicates its domination. Turks who believed in the next world, the existence of a second life after death, a kind of hereafter, with this motif, from the Hun period kurgans, dormitory tents, deer stones, monuments, the death of the other world, on the other hand they appear to symbolize their existence and their attachment to God.

Under the guidance of the Qur'an, in the light of Islam, which Turks sincerely believe in, they believe in, and their thousands of years of experience,. They lived and lived in the words and behaviors of Hz. Muhammad.

After becoming a Muslim, Turks, who continued their journey in history by fusing and enriching many elements of their old beliefs with Islam, continued to be among the geometrical ornaments, although they sometimes used the "X" motif as a stamp in their works.

It is seen that these two lines, which are fed with the Islamic Sufism, and which are defined as the "Cross", which is located in the clothes of the Dervishes and their prayers, actually point out to a person who raised their hands and reminded them of Allah. In short, belief, commitment and surrender to God is explained with a cross motif. It understood that the shape of "X", which is also used as the symbol of "Tengri" in ancient Turkish beliefs, means belief in God, devotion, submission, ownership, meeting with Him and "becoming" in Him with the acceptance of Turks to Islam.

Salgınların Resim Sanatına Yansıması ve Nedim Günsür'ün “Kızamık” İsimli Eseri Üzerine

Zuhal BAŞBUĞ¹

Öz

Salgınlar tarih boyunca milyonların ölümü ile sonuçlanan, toplumlarda derin iz bırakan trajedilerdendir. İnsanlık tarihinde pek çok salgın hastalıkla mücadele edilmiştir. Tarihin farklı dönemlerinde patlak veren veba, salgınların en yıkıcılarından. Ressamlar, büyük kayıplara sebep olan trajedilere kayıtsız kalmamış ve tuvalerini bu acı olaylara çevirmişlerdir. Bu bakımdan eserlere kaynak teşkil eden sanatçı üretkenliğini etkileyen bazı özel olayların sanatçılar üzerinde meydana getirdiği etkilerden bahsetmek yanlış olmayacaktır. Çünkü insanların ruhlarındaki izler ve duygular nasıl hayatlarını etkiliyor ise sanatçıyı da yaşanan trajediler, geçmiş yaşantıların izleri yalnız bırakmayarak ve eserlerine yansımıştır. İnsanları ve tüm dünyayı ilgilendiren sorunlardan olan salgın hastalıklar sanatçıları da derinden etkileyen temalardan olarak ve tuvalerine yansımıştır. Ressamlar kendi trajedilerini ya da halkının yaşadığı trajedilere kayıtsız kalmamışlar ve sanat tarihine geçen çok sayıda eser üretmişlerdir. Salgın zamanlarında ressamın sanatçı perspektifi ile konunun vahametini gözler önüne sermenin yanında, toplumsal, dini, tıbbi perspektifle eserler üreterek içinde yaşadıkları topluma hizmet etmişlerdir. Bu bağlamda dijital çağın yaşandığı modern dünyanın ortasına Orta Çağ kabusu gibi çöken Covid 19 pandemisinin de resim sanatına yansımalarını ilerleyen zamanlarda daha net görmek mümkün olacaktır. Bu makalede resim sanatına konu olan salgın resimleri ile birlikte Nedim Günsür'ün “Kızamık” isimli eseri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Salgın, Nedim Günsür, Resim Sanatı

Reflection of Epidemic on Painting Art and Nedim Günsür's Work of Art “The Measles”

Abstract

Epidemic diseases are tragedies that result in the death of millions of people and leave a trace in societies throughout history. Many epidemic illnesses have been fought throughout the human history. The plague, which broke out in different periods of the history, is one of the most devastating epidemic illnesses. Artists have did not remain indifferent to the tragedies that caused great losses and turned their canvases into these painful events. In this respect, it would not be wrong to talk about some specific events that effect artist's productivity, which is the source for the works of art and the effects of these events on the artists. Because just as the traces and emotions in the souls of people affect their lives, the tragedies experienced by the artist and the traces of the past lives are reflected in his works. Epidemics, which are problems that concern people and the whole world, are reflected in their canvases as one of the themes that deeply affect artists. The artists were not indifferent to their own tragedies or the tragedies experienced by their people, and they produced many works that made their way into the history of art. In addition to revealing the gravity of the subject with the artistic perspective of the painters during the epidemic times, they have served the society they live in by producing works with a social, religious and medical perspective. In this context, it will be possible to see more clearly the reflections of the Covid 19 pandemic, which loomed over like a nightmare of the Middle Ages in the middle of the modern digital age on painting art in the future. In this article, Nedim Günsür's work named "Measles" was examined together with the epidemic paintings that are the subject of the art of painting.

Key Words: Epidemic, Nedim Günsür, Painting Art

Atıf İçin / Please Cite As:

Başbuğ, Z. (2020). Salgınların resim sanatına yansıması ve Nedim Günsür'ün “Kızamık” isimli eseri üzerine. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2286-2299.

Geliş Tarihi / Received Date: 23.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 30.07.2020

¹ Öğr. Gör. Dr. - Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, zuhalbasbug@akdeniz.ed u.tr - ORCID: 0000-0001-6856-0432

Giriş

Tarih boyu salgınlar, tüm dünyanın ve toplumların ortak sorunu olarak görülmüş, dili, dini, ırkı ne olursa olsun tüm insanlığı etkileyen ciddi bir sorun olarak nitelendirilmiştir. Yazarlar, şairler, ressamlar bu konuda edebi ve görsel eserler meydana getirmişlerdir. Konuya dini inanç penceresinden bakan devletler olduğu gibi, tıbbi bilimsel açıdan, stratejik politik konularla yaklaşan devletler de olduğu görülmektedir. On dördüncü yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan Kara Ölüm, Kara Veba ya da Büyük Veba Salgını olarak isimlendirilen salgın, büyük can kayıplarına sebep olmuş, iki yüz milyon kadar insanın ölümüyle sonuçlanmıştır. Çin'den başlayan salgın, ticaret yollarıyla Avrupa'ya taşınmış ve burada etkisini göstermiştir. Hemen hemen her yüzyılda görülen bu salgınlardan bazılarını araştırmanın genel konusu olarak belirlemek, insanlığa ve sanat alanına yönelik etkisini değerlendirmek önem taşımaktadır.

Cezayir'den gemiler vasıtasıyla Malaga'ya ve oradan da Sevilla'ya taşınan, tarihte "Sevilla'nın büyük veba salgını" olarak adlandırılan salgında, beş yıl boyunca şehirde yüz elli bin insan yaşamını yitirmiştir. (Bu sayı tüm şehir nüfusunun dörtte birini oluşturmaktadır). Veba tüm Endülüs'te büyük bir ekonomik yıkıma sebep olmuştur. Salgın döneminde ticaret durmuş ve sanat üretiminde büyük bir düşüşe sebep olmuştur (Kara, 2018, s. 85).

Tarih boyunca salgın hastalıklar ve toplu ölümlerin ortaya çıkmasındaki nedenlerden en önemlisi, tarım toplumlarının gelişimi olmuştur. İnsanların, hayvanlardan geçen hastalıklardan etkilenmesi, yerleşik sisteme geçiş sürecinde temiz su bulma güçlüğü, farklı bölgelerde yaşayan insanlarla iletişimin artması ve şehirlerin kurulmasıyla büyük salgınların ortaya çıktığı görülmektedir (Özden ve Özmat, 2014). Salgınlarla mücadelede din faktörü özellikle Hristiyanlık inancında önemli bir rol oynamaktadır. Resimler aracılığıyla manevi unsurların ifadesinde renklerin kullanımı, verilmesi gereken mesaj bakımından önemli bir unsur olarak düşünülebilir.

Hristiyanlık inancında tevazu ve erdemliliğin ifadesi olarak düşünülen siyah renk, günlük yaşamın her karesinin ifadesinde kullanılmakla birlikte, aynı zamanda büyük salgınlar yaşayan toplulukların acılarını ifade etmek amacıyla da kullanıldığı görülmektedir. On beşinci yüzyılda siyah renk kullanımı, resim sanatında karşılığını bulmaktadır (Görenek-Beyaz, 2017, s. 3332). Siyah renk ölümü, acıyı, umutsuzluğu ve vebayı temsil etmektedir. Nitekim vebanın barındırdığı metaforik gönderme rengin ruhsal karşılığını ifade etmektedir. Bu sebeple dini konularda kompozisyonun geneline yayılan renk anlayışı o kompozisyonun soyut ifade biçimine katkı sağlamaktadır. Özellikle ikonografik resimlerde Orta Çağ'dan itibaren bu anlayışın devam ettiği görülmektedir.

Batı dünyasında veba ile inancın gücüne dayanarak yapılan mücadelenin temelinde Kutsal Bakire Meryem kültü yer alır. Hristiyanlık ikonografisinde oldukça geç bir tarihte, 14. yüzyılın sonlarında, ortaya çıkan Meryem figürü, gökten felâket getiren üç oktan, veba, açlık ve savaştan, insanları korumak üzere pelerinini açmış olarak tasvir edilmiştir. İkonografide Tanrı (veya İsa Mesih) genellikle üç felâketi temsilen, üç adet okla insanlara, işledikleri günahın bedeli olan cezayı gönderirken, Bakire Meryem, üzerinde taşıdığı pelerinini iki eliyle açarak insanları bu öfke sağanağının sonuçlarından korumaya çalışmaktadır. Bazı tasvirlerde, Meryem'in adeta kendini siper ederek göğüs gerdiği felâketlere karşı insanların yakarıklarını iletmek üzere başka azizlerin de yanında yer aldığı görülmektedir. 15. yüzyıldan itibaren tüm Hristiyanlık coğrafyasında Meryem kadın, erkek, rubban, laik, soylu, köylü, zengin, yoksul ayırt etmeden her kesimden insanı kanatlarının altına almış olarak tasvir edilmiştir (Akın, 2018, s. 265).

Sanatsal ifadeye konu olan olaylar, olgular sanatçı bakışıyla, kimi zaman sevinç, hüznün, yas, umutsuzluk gibi güçlü duyguları doğurmaktadır. Sanatçı kendini ifadede hangi üslubu kullanırsa kullansın, ait olduğu toplumun ya da dünyanın acılarına ortak olan ve kitlelere aynı hisleri veren bireydir. Sanatçı, ait olduğu toplumun ya da dünyanın acılarını, sevinçlerini içinde hissedendir. Salgın hastalıklar da dünyada derin yaralar açmıştır.

Aralık 2019'dan beri Çin'in Vuhan kentinden başlayarak tüm dünyayı etkisi altına alan "Covid 19" pandemisi çok sayıda insanın ölümüne sebep olarak insanlığı derinden etkilemektedir. İnsanlık, tarihi boyunca, yaşanan salgınlarda meydana gelen dramaların sanata yansımalarını görmüştür. Bu bağlamda salgınların toplumsal anlamda etkileri ve sanata yansımalarının incelenmesi bir ihtiyaç olarak görülmüştür.

Bu çalışmada literatür taramasından yararlanılmış ve nitel araştırma türlerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilen verilerin özetini ve yorumunu içeren bir analiz türüdür. Temel amaç, elde edilen verileri okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir

biçimde sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2003). Araştırmada salgınların resim sanatına yansımaları ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Toplanan veriler analiz edilmiş ve sonuçlara ulaşılması için yorumlanmıştır.

Salgınların Dünyadaki Etkileri

Orta Çağ İzlada'sında 1494-1495 yılında çok ciddi düzeyde bir salgın meydana gelmiş, bu salgının kaynağı bulunamamış ve tarihi kaynaklara sadece 1490'lı yıllarda önemli sayıda insan kaybına yol açtığı yazılmıştır (Callow ve Evans, 2016, s. 257). İzlada'da durum böyleyken bu salgından yaklaşık iki yüz yıl kadar sonra farklı topraklarda görülen salgın neticesinde yine çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir.

1665'te Londra'da, "büyük veba" olarak tarihe geçen ve yıkımı büyük olan salgın, 1602 yılından itibaren on dördüncü kez ortaya çıkmıştır. 1664 yılında Leyden'de veba kurbanı olan kişi sayısı kaydedilmemiştir. 1655 yılındaki salgında kayıtlara girmiş yaklaşık altmış dört bin kişinin sekizde biri üç ay içinde hayatını kaybetmiştir. 1635 yılında, elli altı bin olan nüfusun üçte birinin vebaya yenik düştüğü bilinmektedir (Groenendijk, Lieburg ve Exalto, 2010, s. 274). Büyük salgınlarda ülkelerin politik anlamda salgınların yaşandığı ülkelere mesafeli durdukları bilinmektedir. Her dönemde artan şüphe, hastalığa karşı farklı varsayımları öne çıkarmıştır.

1710 yılının aralık ayında Osmanlı'nın Dalmaçya ve Bosna'nın bazı bölgelerinde veba olduğu Batılı kaynaklarca belirlendikten sonra, Dalmaçya Provveditor General Vincenzo Vendramin, sorunun daha net bir resmini elde etmek için Osmanlı topraklarına ajan göndermiş, bu salgın neticesinde rahatsız edici sayıda ölüm olduğunu tespit etmiştir. İlk raporlarda, Karlobag, Hırvatistan (Carlobago) Dalmaçya kıyıları boyunca yoğun ölümler olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Ancak durum tespiti için gönderilen ajanlardan bir kısmı, Osmanlı yetkililerinin sahildeki ticarete müdahale ettiğinden dolayı, ortaya çıkan ölümlerin vebadan değil, sağlıklı ticaret yapamayan halkın açlıktan öldüğünü ileri sürmüşlerdir (Osheim, 2011, s. 74). Ancak çok geçmeden on yıl kadar sonra bu defa Marsilya'da ortaya çıkan salgın, durumun vehametini ortaya koymuştur.

1720 yılında Marsilya'da görülen veba salgınına kaleme alan Doktorlar Koleji ve Kraliyet Cemiyeti üyesi Londra emniyetinden Richard Mead, korkunç hastalığın bulaşıcı olduğunu rapor etmiştir. Raporunda bu bulaşıcı hastalığın solunum yoluyla, enfekte kişilerle temas, kirli limanlarda taşınan ticari mallara temas yoluyla büyük bir yayılım gösterdiğini ifade etmiştir (Jones, 2016, s. 108). Bu salgınlardan başka, özellikle doğuda ortaya çıkan salgınların da Avrupa'yı olumsuz etkilediği bilinmektedir.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan veba salgını, Çin'in batı sınırındaki Yunnan Eyaleti, Guangxi ve Guangdong'a ulaşarak, 1890'larda büyük bir nüfusun kaybolmasına sebep olmuştur. Hong Kong'dan yola çıkan uluslararası nakliyelerle taşınan enfeksiyon, dünyanın dört bir yanındaki büyük liman şehirlerini etkisi altına almıştır (Peckham, 2013, s. 211). Ortaya çıkan salgınlar, bazı ülkelere ciddiye alınarak hemen radikal kararlar uygulamaya konmuş, bazı ülkelere ise ciddiye alınmamıştır.

1910'ların sonlarında ülkeleri uluslararası düzeyde yoğun olarak etkileyen salgın, İrlanda tarihçileri arasında ciddiye alınmamıştır. Görünürde sağlıklı olan bireyler, aniden fenalaşarak, acıya dönüşen semptomlarla yüzleşmişlerdir. Virüs mağduru olarak görülen genç ve yaşlı nüfus yerine sağlıklı bireylerde görülen belirtiler, tüm bağışıklık sistemlerini alt üst ederek, vücut savunmalarını devre dışı bırakmış, böylece birçok kişiyi öldürmüştür. Dönemin aydınları, bu salgının bir hastalık olup olmadığı konusunda tam olarak bir fikir birliği içinde olmamış ve bazı şüpheler duymuşlardır. Hastalık normal şiddetinden farklı bir seyir halinde olmuş ve tıp biliminde tanımlanan Kolera, Tifüs gibi belirtiler göstermeden yayılım göstermiştir (Miller, 2012, s. 333). Ancak bu tür hastalıklara karşı, son derece temkinli yaklaşan Ruslar, önemli kararlar alarak salgınlara karşı mücadele etmişlerdir.

Eski Sovyetler Birliği'nin veba karşıtı sistemi, Sovyet döneminde tamamen ortadan kaldırılmasına rağmen, temelleri 1917 Bolşevik Devrimi'yle atılan güçlü bir sisteme sahiptir. On dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında, sayısız olumsuzluklara rağmen, Rus İmparatorluk yetkililerinin halkı, veba gibi tehlikeli salgın hastalıklara karşı koruyan hastalık gözetim sistemi oluşturduğu görülmektedir (Melikishvili, 2006, s. 19).

İstanbul'da zaman zaman, lekeli humma/tifüs, kuduz, sıtma, kuşpalazı, kızıl, kızamık, boğmaca, dizanteri gibi hastalıklar da görülmüş ancak afet boyutuna ulaşmamıştır. Tarih boyunca İstanbul'u sarsan hastalıklar; veba, çiçek, kolera, verem ve İspanyol nezlesi olarak kaynaklara geçmiştir. (Atmaca, 2016, s. 5).

Salgınların Resim Sanatına Yansımaları

Eserlere kaynak teşkil eden, sanatçı üretkenliğini etkileyen bazı özel duyguların ve olayların bireyler üzerinde meydana getirdiği etkilerden bahsetmek yanlış olmayacaktır. Çünkü insanların ruhlarındaki izler ve duygular nasıl hayatlarını etkiliyor ise sanatçıyı da yaşanan olaylar ve geçmiş yaşantıların izleri yalnız bırakmayacak ve eserlerinde kendini gösterecektir. Toplumsal sorgulamanın çoklukla yaşandığı salgınlardan sonra, resim sanatında yansımalarını görmek mümkündür.

Ünlü Alman ressamı Albrecht Dürer (1471-1528), ailesinde dünyaya gelen üçüncü, fakat hayatta kalabilen ilk çocuktur. Altmış üç yaşında iken vefat eden annesi on sekiz doğum yapmış, içlerinden yalnızca üçü yaşamış, diğerleri süt çocukluğu ya da çocukluk evrelerinde ölmüşlerdir. İnsanlar yetersiz beslenme, tek tip beslenme, çiçek, dizanteri, tifüs, havale, grip, tüberküloz, kızamık, kızıl, boğmaca, 18. yüzyıl başlarına kadar da veba nedeniyle ölmekteydiler. 19.yy.'ın ünlü ressamı İsviçreli Arnold Böcklin'in (1827-1901) karamsarlık ve uğursuzluk saçan allegorileriyle Alman meslektaşlarını etkileyecek resimler yapması hiç şaşırıcı değildir. Çünkü onun da çocukları içerisinde dört oğlu, 19 aylık ila 3,5 yaş arasında değişen yaşlarda, kızı ise 7 yaşında iken ölmüştür (Kümmel, 1995 Akt: Namal, 2003). Arnold Böcklin (1898) vebayı sokaklarda dolaşan, ölüm ve yıkıma neden olan kötü bir çapulcu olarak temsil etmektedir. Veba sokaktaki insanlara kaçacak yer bırakmamaktadır. Böcklin'in eserlerinde veba ilahi güçlerden kaynaklanırken; tüberküloz tutku ve yoksulluk olarak temsil edilmiştir. Her iki hastalık da eserlerde iyileşme belirtisi olmayan ve ölüm olasılığı kesin, ciddi bir biçimde ifade edilmektedir (Kaptein, Meulenberg ve Murray, 2019).

Veba rahatsız edici bir görüntüdür (Resim 1). Ölüm havada yarasa benzeri bir yaratık şeklinde yüzer gibi itici biçimde betimlenmiştir. Bu biçimde Böcklin, ustaca bir korku atmosferi yaratmaktadır. Örneğin, resmin ön planındaki kadının güzel altın işlemeli elbisesine dikkat edilecek olursa acımasız çevreyle tezat olarak, bu elbisenin resme dahil edilmesi, korkunç sahneyi rahat içinde varlıklı bir yaşama akıllıca bağladığı görülebilmektedir (Dominiczak, 2013).

Resim 1. Arnold Böcklin, Veba, 1898

Eserde, veba hastalığının sebep olduğu vahşeti görmek mümkündür. Böcklin, adeta cehennemden gelen kuyruklu, kanatlı dev bir yaratık şeklinde vebayı resimlemiş ve bu yaratığın sırtında, elinde orağıyla Azrail'i yerleştirmiştir. Bu perspektiften bakıldığında, sanatçıların eserlerinde salgınların yıkıcı etkilerini doğrudan ya da dolaylı olarak görmek mümkündür. Sanatçılar, salgın dönemlerindeki eserlerini farklı amaçlarla yapmışlardır. Kimi eserlerde salgının trajik boyutları gözler önüne serilirken, kimi eserlerde de dini bir misyon yüklenerek mucizevi bir anlatımda bulunulmuştur. Ayrıca resimli kitaplarla okuma bilmeyenlere manevi destek sağlanması amaçlanmıştır. Bunlardan biri de Ars Moriendi'dir.

Salgınlardan din adamlarının da etkilemesiyle ölüm döşegindeki kişinin günahlarını dinleyecek ve cenaze töreni gerçekleştirecek rahip sayısının ciddi ölçüde azalması sonucunda, inananları rahip yokluğunda ölüme hazırlayabilecek bir mekanizmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu gereksinimi karşılamak adına çıkarılan kitapta; (Ars Moriendi) Hristiyanlara kurtuluşa giden yolda rehberlik etmek ve iyi ölme yollarını öğretmek amaçlanmıştır. Bir nevi kılavuz görevi gören bu kitaplarda, ölümü bekleyen insanlara, onları “iyi bir ölüme” ve cennete götürecek dualar, eylemler ve davranışlarla ilgili bilgiler verilmiş, resimlerle de okuma yazma bilmeyenlere rehberlik edilmiştir (Dugdale, 2005’den aktaran Balamber, 2018). Resimlerin sanatsal etkisi yanında öğretici etkisiyle veba salgını döneminde insanlara manevi dayanak sağladığı görülmektedir.

Resim 2. Peter Paul Rubens, *Fransis Xavier'in Mucizeleri*, 1617

1617’de Peter Paul Rubens, (Resim 2) Aziz Francis Xavier’in mucizelerini gösteren alegorik mihrabı resimlemiştir. Temsil edilen olayların çoğu önceden tanımlanmıştır. Francis Xavier sunağının analizi gelecekteki çalışmalar için büyük önem taşımaktadır. Rubens’in bu çalışmasındaki bireysel sahnelerin anlamları hakkında çok şey yazılmış olsa da Rubens’in çalışmalarının bazı yönleri tam olarak araştırılmamıştır. Örneğin, Francis Xavier sunakta, sol ön planda vurgulanan figür tatmin edici bir şekilde açıklanmamıştır. Ön planda uzanmış ölümün eşiğinde yatan bir adam görünmektedir ki bu da “ölümden dirilen bir kişi olarak” yanlış yorumlanmıştır. Bunun yerine Rubens’in hastalıklı adamı, eski sapkın görüşlerinin bir tezahürü olarak, vebanın misyoneri tarafından tedavi edilen bir kâfiri tasvir ettiği düşünülebilir (Boeckl, 1996).

Resim 3. Guido Reni, *Veba Sunağı*, 1630, Bologna

Hıyarcıklı veba salgını, Avrupa'yı aralıklı olarak 14. yy. ortasından 18. yüzyıla kadar etkisi altına almış, günlük hayatı bozmuş, nüfusu yok etmiş ve sanat eserlerine konu olmuştur. 1630'da Kuzey İtalya'yı vuran salgın sırasında Gaudio Reni "Pallione del Voto (Veba Sunağı)" (Resim 3) isimli eserini yaparak, Bologna'daki salgının etkilerini en etkileyici haliyle, kendi görsel tanıklığını ortaya koymuştur. Reni'nin bu eseri, Batı sanatında büyük grup resimlerinden olan, modern öncesi toplum üzerindeki şiddetli etki durumunu doğrulamaktadır. Bu resimler iki temel türe ayrılabilir. Birincisi olayın anlatıldığı tarih sahnesi diğeri ise, dini işlevleri ve adanmışlık içerikleriyle ayırt edilen resimlerdir. Belki de ilk veba resimleri kategorisinin en eski ve ünlü örneği, on dördüncü yüzyılın ortalarındaki Kara Ölüm'ü hatırlatan Pisa Camposanto'daki Ölüm Zaferinin freskidir. Bununla birlikte, ressamlar, Marcantonio Raimondi'nin Raphael'in Phrygia Veba'sından (yaklaşık 1512-13) sonra yaptığı gravürlerde olduğu gibi, Nicolas Poussin'in Ashdod'da Veba'yı (1630) ya da Antoine Jean Gros'un Yafa'daki Pesthouse'da (1804) olduğu gibi uzun zaman önce bulaşıcılıkları tasvir ederek çağdaş gerçekliği hafifletmiştir (yaklaşık 1512-13). Reni'nin Pallione doğrudan belirli ve çağdaş bir olaya atıfta bulunmasına rağmen, tarihi resim kategorisine ait değildir. Bunun yerine, dua edenleri ifade ederek ikinci grup resimde gruplandırılabilir. Resimde çaresiz ya da şükran dolu bir topluluğu ya maneviyatla beslemek ya da vebadan kurtulmuş olmayı ifade etmektedir (Puglisi, 1995). Poussin'in Ashdod salgını eserinde ise sanatçı daha farklı bir perspektiften bakarak insanların hastalığı hakettiğini vurgulamaktadır.

Nicolas Poussin'in "Ashdod Salgını" olarak bilinen resiminde (Resim 4), İsraililerin gemisini çalan Filistinlilere Tanrı'nın verdiği cezayı temsil etmektedir. Tanrı, yaptıkları hırsızlık karşısında Filistinlileri cezalandırmak için onlara, sonu ölümlerle biten bir salgın musallat etmiştir. Resimde doğaüstü bir haberci, insanlara bu belanın sonuçlarını bildirmektedir. Çalışma, on yedinci yüzyılda yapılmış resimler arasında en çok taklit edilen resimlerden biridir. Poussin'in veba bilgisi, resim kompozisyonunda inançla bilim arasında kalan, ancak tıbbi söylemi destekleyen bir görsellik içermektedir. Resmin ikonografik yapısı, tıbbi anlamda veba salgınının biyolojik, fizyolojik sorunları olduğu kadar psikolojik yansımasını da gözler önüne sermektedir. 1630 yılında Roma'da geçen olayda, vebaya yakalanan insanların travması, ani ölümler, korkunç görüntüler, sağlıklı insanlarda acı, korku ve umutsuzluk olarak belirmektedir. Roma şehrinin sosyal dokusu bozulmuş, karantina altındaki köyler, izole edilmiş evler, kentsel nüfusta önemli ölçüde can kayıplarına yol açmıştır. Kalanlar arasında şeytani ajanlar, ölümcül hastalığı yayıcı insanlar, yoksullara, yabancılara, Hristiyan olmayanlara karşı güvensizlik yaratmıştır. Hastalık şüphesi olanlar, şehir surlarının dışındaki Musevilere götürülerek zorunlu karantinalar oluşturulmuştur (Barker, 2004, s. 659-660).

Resim 4. Nicolas Poussin, *Ashdod Salgını*, 1630-1631, Louvre Müzesi, Paris

Büyük veba (on yedinci yüzyıl) salgını sırasında, küçük kırsal köyler, büyük şehirler kadar kötü duruma gelmiş, her bin kişiden üç yüzü hastalığa yenik düşerek hayatını kaybetmiştir. Bu süreçten sonra kentsel nüfusun ve ekonominin toparlanması yavaş olmuş, kırsal alanlar bu salgından son derece kötü etkilenmiştir. Avrupa'nın diğer bölgelerinin hızla büyüdüğü bir dönemde İtalya'da gerçekleşen bu salgın, yaşamı olumsuz yönde etkilemiş, nüfusta ciddi oranda azalma olarak kendini göstermiştir (Alfani, 2010, s. 74).

Salgın konulu resimlerden biri de Türk resmine yön veren ressamlardan Namık İsmail'e aittir. Türk resminde salgın hastalıkların işlendiği çok sayıda resim bulunmamaktadır. Namık İsmail'in "Tifüs" adlı eseri bu anlamda önem taşımaktadır.

Namık İsmail, 1912-14 arasında Paris'te Cormon'un atölyesinde çalışmış, tatil için İstanbul'a geldiğinde de Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Kafkas cephesine yedek subay olarak giden ressam, görevindeyken tifüse yakalanmıştır (Elibal, 1973). Namık İsmail, kendi üzerinde oldukça etkili olan bu hastalığı, daha sonra resminin konusu haline getirmiştir. Eserde, hastalığa yakalanan insanlar çaresizce kendi kaderine terk edilmiş şekilde resmedilmiştir. Ayrıca eserin sol tarafında, hastalık nedeniyle vefat edenleri tabut içinde mezarlığa taşıyan insanlar gösterilmektedir. Böylece savaşın insanlık üzerindeki yıkımı kadar, hastalığın da insanlar için ne denli kötü sonuçlara varabileceği yansıtılmıştır (Başbuğ, 2009, s. 107).

Resim 5. *Namık İsmail, Tifüs, 170x190, 1917*

"Tifüs" yapıtı (Resim 5), 1917 tarihi olarak hem savaşın yankısını hem de getirdiklerini, cenazeyi taşıyanlar, çevrenin diğer figürleri, camii ve uçan kuşlar ile yeterince vermektedir. Uyumu, düzeni, donmuş biçimlerin yeniden açılması özellikle ve bir yandan abartma anlatımını noktalamaktadır (Elibal, 1973, s. 78). Eserin işaret ettiği dönemin olayları, Türk ressamların gözlemediği biçimde, ya da anlatıldığı şekliyle kompozisyon haline getirilmiş, romantik bir resim anlayışıyla ifade edilmiştir (Başbuğ, 2016, s. 56). Resimde bir yandan hayat devam ederken, diğer yandan da olayın vahameti insanların yüzlerindeki ifadeden anlaşılmaktadır. Resmin sağ ön kısmındaki kadınların hüznü ifadeleri ile birlikte çaresizlik duygusu eserde gözlemlenebilmektedir.

Salgınlarda görülen ani ve kitlesel ölümler, ölümü yaşamın doğal bir parçası olmaktan çıkarmış, yaşamın olağan ritmi, kanıksanmış mukadder bir ölüm beklentisine dönüşmüştür. Büyük veba salgınlarında, ölüm o kadar sıradan bir hale gelmiştir ki sanatçılar ona yepyeni bir kişilik vermişlerdir. İskeletleri model olarak kullanan ressamlar ve yontucular, ölümü canlı bir insan gibi tasvir etmişler; çoğunlukla ona alaycı bir gülüş eklemişlerdir. Sanatçılar genelde ölümü, elinde bir tırpan veya kum saatiyle betimlemektedirler (Ersoy, 1996; Flinn, 1987 Akt: Özden ve Özmat, 2014, s. 66). Salgın zamanlarında sanattan farklı amaçlarla faydalanılmıştır. Bunlara örnek olarak mülaj sanatının tıp eğitiminde kullanıldığı söylemek mümkündür.

20. yüzyılın ilk on yılından sonra mülaj sanatı ve mülaj ressamlığı yapanlar farklı üsluplar geliştirerek ilerlemeye devam etmişlerdir. Schnalke, mülajları, klinik çalışmalar, genel bilgi edinme, ender görülen bir hastalığın belgesi, halkı sağlık konusunda aydınlatma ve salgın hastalıklara karşı bilinçlendirmek amacıyla kullanılan görsel malzemeler içinde oldukça etkileyici bir yöntem olarak kabul etmektedir. Tıp öğrencilerinin eğitiminde kullanılan mülajları hastaneler ve müzeler koleksiyonlarına dahil etmişlerdir (Kaynak, 2012). Tıp eğitimi yanında, halkın hastalıklar hakkında uyarılmasını sağlamak için Cumhuriyet'in ilk yıllarında dönemin Sağlık Bakanı Refik Saydam'ın hazırlattığı "Sıhhi Müze Atlası" bu anlamda büyük önem taşımaktadır.

"Sıhhi Müze Atlası" halkın sağlık konularında hassas olmaları amacıyla hazırlanmış birçok tablonun olduğu Osmanlıca yazılmış bir kitaptır. O dönemin Sağlık Bakanlığı tarafından 1926 yılında yayımlanan kitabın 68 sayfası mürekkepli, renkli baskılı resimler, mülajlar ve özellikle salgın hastalıklar hakkında halkın anlayabileceği bir biçimde nedenleri, nasıl korumak gerektiği ve tedavileri hakkında bilgiler içermektedir.

Resimlerin Alaeddin adında bir sanatçı tarafından çizildiği resimlerin altındaki imzadan anlaşılmaktadır. Çiçek hastalığı ile ilgili kitapta ayrıntılı bilgi verildikten sonra beş sayfada yedi adet kız ve erkek çocuklarının hastalık halindeki vücutları resimlerle gösterilmiştir. Ayrıca inek memesinde süt sağma yoluyla çiçeğin bulaşması resimlerle gösterilmiştir (Vergili, 2015).

Resim 6-7. Ressam Alaeddin, Çiçek hastalığının yaralarını gösteren tablolar.

Bu tablolarda hastalık, kimi zaman güzel bedenler üzerinde resmedilmiştir. Bu anlatımı ile tablolar, soğuk bilimsel tıp çizimlerinden farklıdır (Atmaca, 2016, s. 6). Yukarıdaki resimde (Resim 7) çiçek hastalığının etkilerini gösteren yağlıboya tablolar gösterilmektedir. Çalışmada her ne kadar çiçek hastalığının etkileri gösterilse de sanatçı kişisel üslubu ile hasta bedenleri resimleyerek tıbbın hizmetine sunmuştur.

“Sıhhi Müze Atlası”nda sıtma (malarya), bel soğukluğu, yumuşak karha, frengi, kolera, dizanteri, tifo, verem, çiçek, kızamık, kızıl, kuşpalazı, tifüs, veba, kuduz gibi bulaşıcı hastalıklar yanında, kötü alışkanlıklardan içki ve kadınların yüksek topuklu ayakkabı kullanımı, halk sağlığını ilgilendiren diğer konular da tablo ve levhalar ile anlatılmıştır. Frengiye on altı sayfa ayrılmış olması, kitabın hazırlandığı dönemde bu hastalığa ne kadar önem verildiğini göstermektedir. Yine o dönemin en korkulan hastalıklarından olan veremle ilgili çok sayıda tablo yer alırken içki bağımlılığına da oldukça fazla yer ayrılmıştır (Topçu ve Tokaç, 2012).

Resim 8. İbrahim Balaban, Hastane Önü, 1953

Balaban, Anadolu insanının günlük hayatından, geleneksel yaşamından şekil ve içerik yönünden esinlenip bu geleneği çağdaş bir temele oturtarak, toplumsal gerçeklik anlayışında eserler ortaya koymuştur. Akademik eğitimi olmayan Balaban kendi kendini yetiştirmiş, konularını genellikle kırsal kesimin insanları

ve yaşantılarından seçmiştir (Arslan, 1997). Balaban'ın "Hastane Önü" isimli eserinde hastalık temasının net biçimde hissedildiğini söylemek mümkündür. Balaban'ın (Resim 8) eserindeki insanların hastalıklı oldukları ifade ve duruşlarından anlaşılır, hastane merdiveni olarak düşünölebilecek bir mekânda bekledikleri görölmektedir. Figürlerden bir tanesi ayakta, diğerleri oturarak, yatarak, hatta ölümlü bekleyen insanların çaresizliğini anlatmaktadır. Resmin ön planına yerleştirilmiş figürlerin iskelet formuna yakın şekilde resimlenmesi nihai sonun yaklaşarak, insanların ölüme yürüdüklerini ortaya koymuştur. Dramatize edilmiş yüzler, ortamdaki mutsuzluğu yansıtırken, toplumsal bir olay, ressamın fırçasında hayat bulmuştur. Eserlerinde insana dair konulara değinen toplumsal gerçekçi sanatçılardan biri olan Nedim Günsür'de de benzer konular dikkati çekmektedir. Balaban gibi Günsür'de benzer sosyolojik olaylara eğilerek sanatçı duyarlılığı göstermiştir.

Nedim Günsür Hayatı ve "Kızamık" Eseri Üzerine

Nedim Günsür (Dikili, 1924 İstanbul, 13 Kasım 1994) Dikili'de gümrük memurluğu yapan babasının resme merakı, küçük yaşta Nedim Günsür'ün de resme yönelmesine yol açmıştır. Önce Afyon, daha sonra İzmir'de öğrenimini sürdürmüştür. 1942'de Güzel Sanatlar Akademisi'nde Bedri Rahmi Atölyesi'nde sanat öğrenimine başlamıştır. 1948 yılında Akademi'yi bitirince Fransa hükümetinin bursuyla Paris'e gitmiş ve orada F. Leger ile A. Lhote'un atölyesine devam etmiştir. Tarih ressamları karma sergisine katılmıştır. Birlikte çalıştığı atölyedeki arkadaşlarıyla On'lar Grubu içinde yer almıştır. Ressam Avni Arbaş'la Rouen, Le Havre ve Honfleur kentlerini kapsayan bir geziye katılmıştır. Bursu bitince, ailenin desteğiyle bir süre daha Paris'te kalmıştır. 1950'lerin başında M. Makal'in "Bizim Köy" kitabından esinlenerek "Kızamık" tablosunu yapmıştır. Varşova'da Türk ressamları sergisine katılmıştır. Marsilya, Nis ve Cannes'i kapsayan inceleme gezileri yapmış, 1951 yılında Paris dönemi resimlerinden oluşan ilk kişisel sergisini İstanbul Maya' Sanat Galerisi'nde açmış ve 1952 yılında Türkiye'ye dönmüştür (Özsezgin, 2010, s. 267).

1952 yılında yurda dönen Nedim Günsür, Zonguldak'a resim öğretmeni olarak atanmıştır. Bedri Rahmi Atölyesi öğrencileri tarafından kurulan On'lar Grubu içinde de yer alan Günsür, Fernand Leger Atölyesinde figüratif çalışmalar yapmış, yurda döndükten sonra da insanların yaşam savaşlarını anlatımcı bir şekilde resimlerinde yansıtmıştır Ergüven, 1995 Akt: Arda, 2007, s. 49).

Nedim Günsür 1960'lı yıllarda İstanbul'a yerleşmiş, sanayileşme ile birlikte kentleşmeyi, gurbetçileri, fabrika bacalarını, kentteki değişimleri, lunaparkları, balıkçıları resmetmeye başlamıştır. Anadolu insanının yaşam şartlarının sebep olduğu gerçekleri, figüratif anlatım olanaklarıyla çoğunlukla dramatik açıdan ele alan Günsür, eserlerinde fazla deformasyona yer vermeden biçim ve içeriği dengede tutmayı başarmıştır. 1970'lerde Türkiye'de başlayan ekonomik bunalım, toplumun tüm kesimini etkilemiş, ekonomik yetersizlik sonucu başlayan salgın hastalıklar Günsür'un yapıtlarına konu olmuştur. "Kızamık" adlı çalışmasında, o günlerin yaşam koşullarını çarpıcı bir şekilde belgelemiştir. Anadolu insanının karlı bir havada, kızamıktan ölen çocukları çaresizlik içinde gömmeye gitmelerini açıkça gözler önüne sererken, insanların böylesine acı bir günde dirençlerini ve dayanışmalarını da etkili ifadeciliğiyle betimlemiştir (Doğan'dan aktaran Kıyar, 2007, s. 121).

Resim 9-10. Nedim Günsür, *Kızamık* Eskizleri, 45x54. 1949

Günsür'ün resimleri içinde, resim-edebiyat ilişkisi bağlamında ele alınması gereken resimlerindendir. 1970 tarihli "Kızamık" isimli eseridir. Ceyhun Atuf Kansu'nun "Kızamık Ağıtı" başlıklı şirinden esinlenerek ilk taslakları 1950 yılında oluşturulan bu konu, aradan yirmi yıl geçmesine rağmen unutulmamış, deyim yerindeyse mayalanmaya bırakıldığı yirmi yılın sonunda yeniden ele alınarak bir başyapıt olarak resim tarihimizde yerini almıştır. Bu resimde kararmış bir gök altında, karla kaplı, yoksul bir Anadolu köyünde, kızamık salgınının neden olduğu çocuk ölümlerinden kaynaklanan, onulmaz bir dram yaşanmaktadır. Omuzlarında taşıdıkları yedi tabutla umarsız ve boynu bükük biçimde, toplu halde

yürümekte olan köylüler sessiz bir ağıtı Nedim Günsür'ün fırçasından dillendirir gibidirler (Ayan, 2006, s. 30) şeklinde ifade etmiştir.

Günsür, Kızamık resminde şematize ederek biçimlendirdiği insan figürlerini, kuru, tek bir ağaç ile içinde hüznü barındıran atmosferik unsurlarla soğuk bir kış gününde, kızamık salgını sonucu yaşanan toplu ölümü, tabutların ağırlığı altında değil de üzüntünün ağırlığı altında ezilen köy insanının acısını ve gerçek yaşamlarını resmetmiştir. Sanatçı anlatımı güçlendirmek için, soğuk ışısız, değeri düşük renkler seçmiş ve kompozisyonu daha çok açık koyu zıtlığı içerisinde kurgulamıştır (Akkuş, 2011).

Resim 11. Nedim Günsür, *Kızamık*, 50x130, 1970

Turgay Gönenç, "Nedim Günsür'un resim macerası, siyah-beyaz başlayıp, renkli sona eren bir film gibidir. Ressamlığının ilk yıllarında, o zaman da tutucu olan bu adam, Cezayir Savaşı, kıyımlar, patlayan maden ocakları çizip boyadı: Renkli siyahlar ve grinin bin bir tonunu kullanarak... Çok cesur, o zamanın Türkiye resmi için çok yenilikçi bir kompozisyon ve kadraj anlayışıyla." Doğa, insan, yapılar ve nesnelere dünyasını kılı kırk yararak inceleyen Günsür, incelediği bu dünyayı yeni bir varlık olarak bütünleştirip özgün bir resim dili içinde görselliğe ulaşmıştır (Terzi, 2008).

"Nedim Günsür'ün baş yapıtlarından biri olan "Kızamık" resmini evinde gördüğümde, uzun süre, soruları yanıtsız bırakarak resmin karşısında kalmıştım. O resimde Nedim Günsür'ün sanatının ondan önceki evrelerini, gelişim çizgisinde ulaştığı kusursuzluğu, araştıran ve bulan Günsür'ü görmüştüm". Şeklinde ifade etmiştir, Gönenç. Eserde parça-bütün ilişkisiyle, figür ve mekân ilişkisinin resimsel karşılığında kusursuzluğa ulaşmıştır. Hiçbir abartıya yer verilmeyen ifadecilikle, olağanüstü bir sessiz ağıt oluşturmaktadır. Nedim Günsür sessizliğin sesini tüm derinliğiyle yakalamıştır. Yarı soyut gökyüzüyle, dalları birer el gibi göğe uzanan ağaçta, çocuk ölümlerinin tüm hüznü yansımıştır. Resmin sağ üst köşesinde yer alan uzaktaki evler, yaşamla ölümün iç-içeliğini düşündürmekte, "bir bakıma bu evler, çocuklarının götürüldüğünü hüznüyle izleyen anneler gibidir". Anadolu insanının tevekkülü ve hüznü, son görevde sessiz bir ağlayışın karşılığını vermiştir. Mekân düzenlemesinde içsel derinlik, görsel derinlik ile örtüşmüştür. Resim dilinde ulaştığı zengin görsel şölen bu, ama bir ağıtın şöleni olarak izleyiciyi çarpmaktadır (Gönenç, 1993).

Sonuç

Salgın hastalıklar toplumlarda iz bırakan, çok sayıda insanın ölümü ile sonuçlanan ve derin üzüntülere, kaygılara, korkulara sebep veren trajedilerdendir. İnsanlık tarihinden beri büyük kayıplara sebep olan pek çok salgın hastalık ortaya çıkmış ve trajedi pek çok haneyi etkilemiştir. Avrupa nüfusunun üçte biri yok olmuş, yirmi milyonun üzerinde insanın ölümüne sebep olmuştur. Toplumsal duyarlılığı yüksek seviyede olan sanatçılar, çevrelerinde, ülkelerinde veya tüm insanlık için tehdit oluşturan, kitlesel ölümlere sebebiyet veren sosyolojik olaya kayıtsız kalamamışlar ve eserlerinde bu konuları görselleştirerek, tüm insanlığa mesaj vermişlerdir. Acının, kederin, ıstırapın, dramın görüntüsünü renklerle ifade ederek, kalıcı sanat formuna dönüştürmüşlerdir. Orta Çağ'dan itibaren görülen sanat eserlerinde kullanılan dil, hangi çağda olursa olsun günümüze kadar gelen süreçte benzer noktalara temas ederek, insanlığın doğa karşındaki çaresizliğini gözler önüne sermiştir. Doğa, adeta insanlığa mesaj göndererek, yıkımları, tehditleri durdurması gerektiği, yoksa içinde bulunulan çevrenin gerekli tepkiyi vererek, insanlığı zor durumda bırakacağını en açık yolla ifade etmektedir. Doğanın bu tepkisi karşısında, insan manzaralarını yansıtan sanatçı, kendi iç dünyasında harmanladığı duyguları, renkler, çizgiler, formlar yardımıyla kendi biçimlerine dönüştürerek toplumun ruhsal dünyasına sunmaktadır. Aynı zamanda bu yıkımlardan ders çıkarılması, maddi manevi birlikteliklerin

sağlanmasının insanlığın ortak mirasına katkı sağlayacağı düşüncesini güçlendirmektedir. Bugün bu eserlerin müzelerde milyonlarca insan karşısına çıkarılması, sergilenmesi sanat eserinin mesajı açısından önemlidir. Ancak aradan geçen süreçte, bu mesajların doğru okunmadığı, benzer görüntülerin yaşandığı, hastalıkların, salgınların aynı hızda yayılım gösterdiği ve hayati kayıpların olduğu günümüzde de görülen bir durumdur.

Dünya farklı dönemlerde farklı sorunlarla, hastalıklarla, savaş ve yıkımlarla sarsılmıştır. İnsanlık tüm dünyanın tek sahibi gibi yaşamaya devam ederken bir yandan da durup düşünmeye sebep olacak pek çok olay yaşamaktadır. Dünyayı hakkıyla algılayan ruha sahip olan bireyler, farklı şekillerde insanlığa hizmet etmeye çalışmaktadırlar. Ressamlar da bu ruha sahip, adeta toplumun yaralarıyla savaşan savaşçılar gibi her dönemde var olmuş, yaralara merhem olmaya çalışmışlardır. Toplumun, insanlığın yaşadığı trajedilere farklı perspektiflerden bakarak farklı tarzlarda eserler üretmişlerdir.

Toplumsal olaylara farklı perspektiften bakan sanatçılardan birisi de Nedim Günsür'dür. Nedim Günsür'ün çocukların ölümleriyle sonuçlanan, ya da derin yaralara sebep olan "Kızamık" hastalığının toplumdaki acı izlerini tuvale yansıtmaması, Avrupa'daki sanatçıların konuyu ele alış biçimlerinden farklı değildir. Sanatçı, toplumsal açıdan kendisini son derece etkileyen bu olay karşısında, toplanmış ve üzüntü içinde olan insanların acısını paylaşmış, onların görsel durumlarını sanatçı duyarlılığında eserine taşımıştır. Sanatçıların yaşadıkları toplumun acılarını yüreğinde hissetmesi ve duygusal tepki vermesi, olağan ve sık karşılaşılan bir durumdur. Bu nedenle sanatçılar, olaylara evrensel açıdan bakabilen, kültürel dinamiklerini özünde hisseden ve beslendikleri kaynakları sahiplenen yapı içindedirler. Nedim Günsür bu anlamda, hayatı süresince toplumun ruhuna dokunmayı başarmış ve aynı duyarlılıkla ayna tutmuştur. İçinde bulunduğumuz dönemde tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 isimli pandeminin sanatsal yankıları görülmeye başlanmış, dijital ortamda açılan sergilerle, toplumsal duyarlılık uyandırılmaya çalışılarak, sanatçıların olaya bakış açıları değerlendirilmiştir. Unutulmamalıdır ki sanatçılar, içinde yaşadıkları toplumların en önemli görsel gözlemcileridir. Eleştirel, farklı açılardan bakabilen duyarlı kişilerdir. Sanatsal duyarlılık denilen hadise, sanatçının karakterize özelliğini, somut bir nesneye dönüştüren itici güçtür. Bu nedenle sanat, toplumların hayat damarlarıdır. Her türlü toplumsal olayı eserine yansıtan sanatçı, insan yaşamını etkileyen bu tarz virüslerin yarattığı yıkımlara değinerek, toplumuna mesaj göndermekte ve uyarısını yaparak, ne gibi felaketlere yol açabileceğini eserinde göstermektedir. Bu süreçten sonra, bu mesajların iyi okunması, algılanması ve toplumsal anlamda dikkate alınması tüm insanlığın yararına olacaktır.

Etik Beyan

"Salgınların Resim Sanatına Yansıması ve Nedim Günsür'ün Kızamık isimli Eseri Üzerine" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir".

Kaynakça

- Akın, H. (2018). Felaket geliyor demişti: Ortaçağ'da yaşanan büyük veba salgını ve toplumsal yaşamdaki sonuçları üzerine bir değerlendirme. *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalı Dergisi*, 46, 246-296.
- Akkuş, Y. (2011). *Dışavurumculuk ve 1980 sonrası Türk resim sanatındaki yayılımı* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Alfani, G. (2010) The effects of plague on the distribution of property: Ivrea, Northern Italy 1630, *Population Studies*, 64(1), 61-75, doi: 10.1080/00324720903448712.
- Arda, Z. (2007). *Sanat eğitimi ve ressam Aydın Ayan'ın resimlerine estetik bir yaklaşım* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Arslan, N. (1997). *Eczaçıbaşı Sanat Ansiklopedisi 1. Cilt- İbrahim Balaban*, 182-183. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Atmaca, Y. (2016). *Türkiye tasarım kronolojisi sağlık*. Kronoloji denemesi. <http://acikerisim.artuklu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12514/1880/Yuvacan%20Atmaca%2c%20Sağ%cc%86l%cc%4%b1k%20Kronoloji.pdf?sequence=1&isAllowed=y> sayfasından erişilmiştir.
- Ayan, A. (2006). *Nedim Günsür retrospektif sergisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Balamber, B. (2018). Onbeşinci yüzyılda iyi ölme sanatı: Ars moriendi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 40, 117-133.
- Barker, S. (2004) Poussin, plague ve early modern medicine, *The Art Bulletin*, 86(4), 659-689, <https://doi.org/10.1080/00043079.2004.10786215>.
- Başbuğ, F. (2009). *1914 Çalı Kışağı'nın Türk resim sanatı ve eğitimine etkisi* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Başbuğ, F. (2016). Türk resim sanatında savaş yılları. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 9 (19).
- Boeckl, C. M. (1996). Plague imagery as metaphor for heresy in rubens of Saint Francis Xavier. *Sixteen Century Journal*, 27(4), 979-995.
- Callow, C. ve Evans, C (2016) The mystery of plague in medieval Iceland, *Journal of Medieval History*, 42(2), 254-284, doi: 10.1080/03044181.2016.1149503.
- Dominiczak, M.H. (2013). Epidemics and fear. *Clinical Chemistry* 59(4), doi: 10.1373/clinchem.2012.199869.
- Elibal, G. (1973). *Atatürk ve resim heykel* (1. Baskı). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gönenç, T. (1993). *Nedim Günsür*. İstanbul: Ada Yayınları.
- Görenek- Beyaz, G. (2017). Bilinen ilk resimlerden günümüze resim sanatında siyah. *İdil dergisi*, 6(39), 3321-3353, doi: 10.7816/idil-06-39-20
- Groenendijk, L.F., Lieburg, F.A. ve Exalto, J. (2010) "Away with all my pleasant things in the world...": model deathbed accounts of two young victims of the plague of 1664 in the Dutch town of Leyden, *Paedagogica Historica*, 46(3), 271-288, doi: 10.1080/00309230902943910.
- Jones, L. (2016) The diseased landscape: medieval ve early modern plaguescapes. *Landscapes*, 17(2), 108-123, doi: 10.1080/14662035.2016.1251102.
- Kaptein, A., Meulenberg, F. ve Murray, M. (2019). Artistic representations of infectious disease. *Psychology, Health & Medicine*, doi: 10.1080/13548506.2019.1705991.
- Kara, E. (2018). İspanya'nın altın çağında Sevilya kentinin ispanyol sanatındaki yeri. *Journal of Awareness*, 3(1), 71-88,
- Kaynak, A. (2012). *İstanbul Sağlık Müzesi'nin sanat yönetimi açısından incelenmesi* (Yüksel Lisans Tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kıyar, N. (2007). *Çağdaş Türk sanatında figüratif resmin kültürel değişim ile ilintisi* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Melikishvili, A. (2006) Genesis of the Anti-Plague System: The Tsarist Period, *Critical Reviews in Microbiology*, 32(1), 19-31, doi: 10.1080/10408410500496763.
- Miller, I. (2012) The last Irish plague: the great flu epidemic in Ireland, 1918-19. *Irish Studies Review*, 20(3), 333-334, doi: 10.1080/09670882.2012.695614.
- Namal, A. (2003). Tıp etiği perspektifiyle "son evre"yi yaşayan çocuk ve ailesine bakış -süreç içerisinde değişenler. *T Klin Tıp Etiği Hukuku Tarihi*, 11, 120-133.
- Osheim, D. J. (2011) Plague and foreign threats to public health in early modern Venice. *Mediterranean Historical Review*, 26:01, 67-80, doi: 10.1080/09518967.2010.536668.
- Özden, K. ve Özmat, M. (2014). Salgın ve Kent: 1347 Veba Salgınının Avrupa'da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları. *İdeal Kent: Kent ve Politika Dergisi*, sayı 12, 60-87.
- Özsezgin, K. (2010). *Görsel sanatçılar ansiklopedisi* (3. Baskı). İstanbul: Doruk Yayımcılık.
- Peckham, R. (2013) Infective Economies: Empire, Panic and the Business of Disease, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 41(2), 211-237, doi: 10.1080/03086534.2013.789272.
- Puglisi, C. R. (1995). Guido Reni's Pallione del Voto and the Plague of 1630. *The Art Bulletin*, 77(3), 402-412.
- Terzi, S. (2008). *12 Eylül 1980 sonrası sanat-siyaset ilişkisi ve plastik sanatlara etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Topçu, İ.ve Tokaç, M. (2012). Sıhhi müze Atlası. *Tıp tarihi SD, yaz*, 98-101.
- Vergili, A. (2015). *Tıp ve kültür tarihi araştırmaları*. İstanbul: Derin Tarih.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları .

Görsel Kaynakça

- Resim 1.** Arnold Böcklin, *Veba*, <https://www.wikiart.org/en/arnold-bocklin/the-plague-1898> sayfasından erişilmiştir.
- Resim 2.** Peter Paul Rubens, *Fransis Xavier'in Mucizeleri*, [https://en.wikipedia.org/wiki/Miracles_of_St._Francis_Xavier_\(Rubens\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Miracles_of_St._Francis_Xavier_(Rubens)) sayfasından erişilmiştir.
- Resim 3.** Guido Reni, *Veba Sunağı*, [https://en.wikipedia.org/wiki/Palla_della_Peste_\(Guido_Reni\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Palla_della_Peste_(Guido_Reni)) sayfasından erişilmiştir.
- Resim 4.** Nicolas Poussin, *Ashdod Salgını*, [https://en.wikipedia.org/wiki/Plague_of_Ashdod_\(Poussin\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Plague_of_Ashdod_(Poussin)) sayfasından erişilmiştir.
- Resim 5.** Namık İsmail, *Tifüs*, Başbuğ, F. (2009). *1914 Çallı Kuşağı'nın Türk resim sanatı ve eğitimine etkisi* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Resim 6.** Ressam Alaeddin. *Çiçek hastalığının yaralarını gösteren tablo*, <http://acikerisim.artuklu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12514/1880/Yuvacan%20Atmaca%2c%20Sa%20g%cc%86%4%b1k%20Kronoloji.pdf?sequence=1&isAllowed=y> sayfasından erişilmiştir.
- Resim 7.** Ressam Alaeddin, *Çiçek hastalığının yaralarını gösteren tablo*, Sıhhi Müze Resim Atlası, *Tıp ve kültür tarihi araştırmaları*. İstanbul: Derin Tarih.
- Resim 8.** İbrahim Balaban, *Hastane Önü*, <https://sanatdernekleri.wordpress.com/sanat/ibrahim-balabanin-eserleri-ve-hayati> sayfasından erişilmiştir.

Resim 9-10. Nedim Günsür, *Kızamık Eskişleri*, Ayan, A. (2006). *Nedim Günsür retrospektif sergisi* (1. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Resim 11. Nedim Günsür, *Kızamık*, Ayan, A. (2006). *Nedim Günsür retrospektif sergisi* (1. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Throughout the history, epidemic illnesses have become the common problem of the world and the societies and they are seen as a serious problem which effect people no matter what their language, religion and race is. Authors, poets and painters have created literal and visual works. There are some states that approach the subject with religious belief and there are also some states that approach the subject strategically and politically with a medical and scientific view. The epidemic called “Black Death, Black Plague and Great Plague” that appeared in the 14th century in Europe caused a big loss of lives and resulted in the death of about two hundred millions of people. The epidemic that came out in China moved to Europe via trade routes and it became effective here.

When the events and facts that became the subject for artistic expression are analyzed from the artists’ point of view, it is possible to see the reflections that give birth to emotions such as joy, sadness, mourning and despair. No matter which style the artists use to express themselves, they will be share the pain of the society or the world they belong to and they will give the same feeling to the societies. Artists are people who feel the joy and pain of the society to the world they belong to. Epidemic illnesses have inflicted a deep wound in the world. In this sense, it is seen as a necessity to analyze the works about the epidemic in the painting art.

It would not be wrong to talk about some special emotions and events that effect artist’s creativity and that constitute a source for the works of art and their effects on individuals. Because the traces and the emotions in people’s spirits affect their lives so tragedies and the traces of past lives don’t live the artist alone and they are reflected on artists’s works. After the epidemics that result in a social questioning, it is possible to see their reflection on the art of painting.

Famous German painter Albrecht Dürer (1471-1528) is the third child that was born his family but the first one that can survive. His mother, who died when she was sixty three years old, gave birth to eighteen babies but only three of them could survive and the others died when they were nursing or when they were children. People died because of poor nutrition, monotype nutrition, smallpox, dysentery, typhus, eclampsia, the flu, tuberculosis, the measles, whooping cough and the plague until the 18th century. It is not surprising that famous Swiss painter Arnold Böcklin (1827-1901) painted pictures that affected his German colleagues with his allegories that displayed pessimism and bad luck. Because his four sons died when they are at ages between 19 months old and 3.5 years old and his daughter died when she was 7 years old (Namal, 2003 from Kümmel, 1995). Arnold Böcklin (1898) represents plagues as a bad looter that wanders in the streets and that causes death and destruction. The plague leaves the people in the street with to place to run away. In Böcklin’s works, the plague is originated from divine powers; tuberculosis is represented as passion and poverty. Both of the illnesses are as described as diseases in which there is no chance to get better and the possibility of death is certain (Kaptein, Meulenberg, & Murray, 2019). In Turkish painting there are valuable paintings about epidemic. Namık İsmail is one of the important artists.

Namık İsmail worked in Cormon’s workplace in Paris in the years between 1912 and 1914, and when he came to Istanbul for holiday, the World War One began. The artist who went to Caucasian Front as reserve officer caught typhus on duty (Elibal, 1973). Namık İsmail made this illness the subject of his picture. In the work of art, the people who caught this illness are pictured as abandoned to their own fate in a desperate situation. People who carry the people that died because of the illness in coffins to the cemetery are pictured in the left part of the painting. So it is reflected that as much as the wars’ effects on people, the illnesses can also cause bad results for people (Başbuğ, 2009:107). One of the important artists that shaped the Turkish painting is Nedim Günsür. He attached importance to similar sociological events and showed artist awareness just like Namık İsmail.

Nedim Günsür, (Dikili, 1924 İstanbul, 13 Kasım 1994) became interested in painting at his early age as a result of his father’s interest in painting who was a customs official in Dikili. He continued his education first in Afyon and then in İzmir. He began his art education in Bedri Rahmi Workplace in Fine Arts Academy in 1942. He went to Paris with the scholarship of the French government when he finished the academy in 1948 and he continued F. Leger and A Lhote’s workshops. He attended history painters’

group exhibitions. He took part in an On'lar group with his friends he worked with in the workshop. He joined a sightseeing tour that includes Rouen, Le Havze and Honfleur cities with artist Avni Arbaş. When his scholarship ended, he stayed in Paris a little longer with the support of his family. He was inspired by M. Makal's book called "Our Village" and painted his picture "The Measles" in the early 1950s. He attended Turkish artists' exhibition in Warsaw. He joined investigative tours in Marseilles, Nice and Cannes. He opened his first personal exhibiton of his Paris paintings in Istanbul Maya Art Gallery in 1951 and he returned to Turkey in 1952 (Özsezgin, 2010, p. 267). He reflected the pains and problems of his society in his pictures with his socialist realistic style.

Günsür's work "The Measles" is one of the pictures that should be studied in the context of painting and literature relationship. Inspired Ceyhun Atuf Kansu's poem named "The Measles Mourning", the first drafts of this subject were formed in 1950 and it was not forgotten despite of twenty years and after the twenty years of fermenting, it was dealed again and it became a masterpiece in the history of painting. In this picture, there is an incurable tragedy that tells the child death from the measles in a poor Anatolian village covered with snow under a dark sky. The villagers with the seven coffins on their shoulders, helpless and very sad, are walking together and they seem like expressing a silent mourning via Nedim Günsür's brush (Ayan, 2006, p. 30). Nedim Günsür pictured the measles which caused the death of his children and he reflected its painful traces in his picture and it is not different from the European artists' way of handling the subject. The artist shared the pain of the sad people that gathered together and pictured their visual situation with an artist's sensitivity. Artists feel the pain of the society they live in and give an emotional reaction and this is a usual and common situation. So, artists are people who can treat the events with a universal perspective, feel the cultural dynamics and embrace the sources they live on. In this sense, Nedim Günsür could touch the spirit of the society during his whole life and became a mirror with the same sensitiveness. Today, the artistic reflections of the pandemia Covid -19 that influenced the whole world have began to be seen and with the digital exhibitions, arousing social sensitivity is aimed and the point of views of the artists have been evaluated.

Hastane Çalışanlarına Göre Yöneticilerin Çatışma Çözme Stratejileri

Altuğ ÇAĞATAY¹ ve Ümit ARSLAN²

Öz

Bu çalışmada, Elazığ şehir hastanesinde görev yapan sağlık çalışanlarının, bağlı oldukları yöneticilerin kullandıkları çatışma çözme stratejileri hakkında düşüncelerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada Rahim, M. Afzalur tarafından geliştirilmiş ROCI-II olarak isimlendirilen ve 28 maddeden oluşan çatışma yönetim stratejileri ölçeği kullanılmış olup, ölçme aracının güvenilirliği 0.87 olarak bulunmuştur. Araştırma hastanedeki 158 kişiye uygulanmış, 134 anket değerlendirmeye alınmıştır. Verilerin normal dağılıma uyması sebebiyle t testi, tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Hastane çalışanlarının demografik özellikleri ile bağlı oldukları yöneticilerine ilişkin çatışma çözme strateji algıları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Hastane çalışanlarının cinsiyeti ve unvanı ile yöneticilerin çatışma çözme stratejileri alt boyutları algıları arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$). Buna göre hastane çalışanlarının yöneticileri hakkındaki çatışma çözme stratejilerine yönelik algısı $\bar{x} = 3.03$ değerı ile orta düzeydedir. Kadın çalışanların yöneticileri hakkındaki çatışma yönetimi algısı ($\bar{x} = 3.11$) olup, erkek çalışanların algısından daha yüksektir ($\bar{x} = 2,95$). Unvana göre sekreterler ve hemşireler ile diğer meslek grupları arasındaki fark anlamlıdır. Hastane çalışanlarına göre yöneticilerinin kullandıkları çatışma çözme stratejileri sırası ile; hükmetme ($\bar{x} = 3.18$), kaçınma ($\bar{x} = 3.09$), bütünleştirme ($\bar{x} = 3.03$), uzlaşma ($\bar{x} = 2.98$) ve uyma ($\bar{x} = 2,90$) çatışma çözme stratejileridir. Hastane çalışanlarına göre kadın yöneticiler en çok bütünleştirme ($\bar{x} = 3.11$), erkek yöneticiler ($\bar{x} = 3.19$) ise hükmetme stratejisini kullanmaktadırlar. Araştırmaya katılanların yaş ve hizmet yılı arttıkça yöneticileri hakkındaki çatışma çözme stratejisi algı ortalamaları da artış göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Çatışma yönetimi stratejisi, hastane çalışanı, hastane yöneticileri, sağlık yönetimi

Conflict Resolution Strategies of Managers According to Hospital Staff

Abstract

This study aims to determine the opinions of the health staff working in Elazığ City Hospital about the conflict resolution strategies used by their managers. Survey method was used as the data collection tool. This research used the conflict management strategies scale named ROCI II consisting of 28 items developed by Rahim, M. Afzalur. The reliability of the measurement tool was 0.87. The survey was applied to 158 people in the hospital and 134 questionnaires were included in the evaluation. Since the data fit the normal distribution, t-test and one-way analysis of variance were performed. This study investigated the relationship between the demographic characteristics of the hospital staff and their perception of conflict resolution strategies of their managers. There is a significant ($p < 0.05$) relationship between gender and title of hospital staff and their perceptions regarding the managers' conflict resolution strategies sub-dimensions. Accordingly, the perception of the female employees about conflict management of their managers ($\bar{x} = 3.11$) is higher than that of male personnel ($\bar{x} = 2.95$). According to the hospital staff, female managers use the strategy of integration ($\bar{x} = 3.11$), and male managers use the strategy of domination ($\bar{x} = 3.19$). There is a significant difference between secretaries, nurses, and other professional groups. The perception of hospital staff about their managers' conflict resolution strategies is at a medium level with $\bar{x} = 3.03$. According to the hospital staff, the conflict resolution strategies used by their managers are as follows, respectively: domination ($\bar{x} = 3.18$), avoidance ($\bar{x} = 3.09$), integration ($\bar{x} = 3.03$), compromise ($\bar{x} = 2.98$) and compliance ($\bar{x} = 2.90$). As the age and service year of the participants increase, the perceptions about the conflict resolution strategy of their managers increase, too.

Key Words: Conflict management strategy, hospital Staff, hospital managers, Healthcare management

Atıf İçin / Please Cite As:

Çağatay, A. ve Arslan, Ü. (2020). Hastane çalışanlarına göre yöneticilerin çatışma çözme stratejileri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2300-2310.

Geliş Tarihi / Received Date: 25.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 13.08.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Almus Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, altug.cagatay@gop.edu.tr ORCID: 0000-0001-7067-5570

²Dr. - T.C. Sağlık Bakanlığı, umitars@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9781-3723

Giriş

Çatışma, insanları ortak bir amaca ulaşmak için bir araya getiren örgütlerde sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Günümüzde çatışma örgütler açısından her zaman zarar veren bir durum olarak algılanmamakta, çatışmaların örgütte gelişme, verimlilik ve örgütsel değişim gibi birçok konuda örgüte olumlu katkılar yapan bir olgu olduğu genel kabul görmektedir. Bu anlamda örgütlerde çatışma, işletmelerde karar alma, yenilik yapma, problem çözme, çalışanların fikirlerine önem verme ve farklı seslere cesaret verme gibi birçok unsuru destekleyen bir araçtır. Burada önemli olan çatışmayı iyi yönetebilmek, çatışma nedenlerini doğru bir şekilde saptamak ve çatışmanın olumsuz yanlarını ortadan kaldırarak, herkesin uzlaşabileceği en uygun çözümleri bulabilmektir (Kılınç vd., 2018).

Çatışmaların yukarıda bahsedilen olumlu etkilerinden dolayı, belli bir miktar çatışma örgüt performansı açısından gereklidir. Bu nedenle çatışma yönetimi, kabul edilebilir düzeyde çatışmanın örgüt içinde sağlanmasını da içermektedir. Aksi halde çatışmanın yer bulmadığı bir örgütte yenilik ve değişim için gerekli olan itici güç oluşmayacaktır. Bu noktada örgütteki çatışmalar kontrol altına alınarak olumsuz sonuçların ortaya çıkması önlenmeli, yöneticiler olumsuz etkiler ortaya çıkarabilecek olan çatışmalara karşı önlem almalıdır. Çatışma yönetimi açısından bir diğer hususta zararlı etkileri olan çatışmaların yöneticiler tarafından çözülmesi olup, yöneticiler bu amaçla pasiften aktife doğru birçok teknik kullanmalıdırlar (Kösehan, 2005).

Çatışmaların gerekliliği noktasında dikkate alınması gereken bir başka görüş de Rahim M. Afzalur'a aittir. Rahim M. Afzalur çatışmayı şöyle ele almaktadır: Çatışma kaynakları aynı olsa da, çatışma yönetimi konusunda geçmişten günümüze ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Örgütsel çatışma ile ilgili olarak geleneksel, davranışçı ve etkileşimci olmak üzere üç temel görüş bulunmaktadır. Geleneksel görüşe göre çatışma, arzu edilmeyen bir durumdur. Çatışma, örgüte ve örgütsel etkililiğe zarar verdiğinden, en aza indirilmesi hatta ortadan kaldırılması gerekmektedir. İkinci görüş olan davranışçı (insan ilişkileri) görüşe göre, bütün grup ve örgütlerdeki çatışmalar doğaldır. Bu görüşü savunanlar, çatışmanın kaçınılmaz oluşu nedeniyle çatışmanın varlığını kabul etmekte, hatta örgütsel etkililiğin artırılması için çatışmanın geliştirilmesini savunmaktadırlar. Üçüncü görüş olan etkileşimci görüşte ise, örgüt içi çatışmanın örgütün sağlığı için son derece önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu görüşü savunanlara göre, çatışmanın mutlak gerekliliği söz konusudur. Bu nedenle karşıt görüşler teşvik edilmekte, değişim ve yenilik esas olmaktadır (Rahim, 2011, s. 8-11; Tozkoparan, 2013, s. 191).

Hastanelerde; iletişim yetersizliği, yetki ve sorumluluk dengesizliği, görev tanımlarının yetersiz yapılması, kararlara katılım eksikliği, yükselme imkânlarının yetersizliği, çalışmaların ilgililerce yeterince takdir edilmemesi, iş doyumsuzluğu, hizmet içi eğitim yetersizliği, etkin ekip çalışmasının uygulanamaması, vb. sebepler örgütsel çatışma sebepleri olarak görülmektedir (Aslan, 2004). Öte yandan hastanelerde çatışmalara neden olan kişilik, rol, statü ve amaç farklılıkları gibi diğer faktörlerin de, örgütün faydasına olabilmesi ya da örgütün etkinliğine ve gelişmesine katkıda bulunabilmesi, yöneticilerin kurum içindeki çatışmaları etkin ve olumlu bir biçimde yönetmesine bağlıdır. Yöneticiler kurum içindeki çatışmayı yönetme ve çözümlemede en önemli role sahip olup; karşılaştığı sorunları çözmek, örgüt içi gruplar arasında görülen olumsuzlukları yok edebilme becerisine sahip kararlar vermek ve alternatiflerden en uygun olanını seçmek durumundadırlar. Bu nedenle yöneticiler kişisel becerilerini kullanarak çatışmaları çözmek zorundadırlar (Uslu, 2015).

Hastanelerde pek çok yönetici kurumlarında bir çatışma yaşandığında kaçınma, taviz verme, güç kullanma, yumuşatma, problem çözme stillerini kullanmakta ve çatışma yönetimini yeterli düzeyde uyguladıklarını düşünmektedir. Oysa çalışanlar aynı çatışmada yöneticilerinin çatışma yönetimi konusunda yeterli davranışları göstermedikleri algısına sahiptirler (Kıdad vd., 2011)

Yöntem

Araştırmada, Rahim (2002) tarafından geliştirilen örgütsel çatışma ölçeği kullanılmıştır. Günümüzde en yaygın olarak kullanılan modellerden birisi, Rahim Organizational Conflict Inventory-II veya ROCI-II olarak bilinen bir ölçek geliştiren Rahim'in (1983) modelidir. Rahim, çatışmalar ile çatışma yönetim tarzlarını, kendi çıkarını düşünme ve başkalarının çıkarını düşünme boyutlarının kombinasyonunu oluşturarak sınıflandırmıştır. Bu modelde kişinin kendisine yönelik ilgisi ve başkalarına yönelik ilgisi olmak üzere iki boyut vardır. Bu boyutlara göre kullanılan çatışma çözme stratejileri beş grupta toplanmış olup bunlar; bütünleştirme/problem çözme, uyma/ödüün verme, uzlaşma, hükmetme/baskın olma ve kaçınma olarak ifade edilmektedir.

Evren - Örneklem

Araştırma Elazığ Şehir Hastanesi'nde yapılmıştır. Veri toplama aracı olarak anket kullanılmış olup, ölçme aracının güvenilirliği 0.87 olarak bulunmuştur. Çalışma 12 Şubat 2019- 10 Mart 2019 tarihleri arasında yapılmış, çalışmada 158 çalışana anket uygulanmış ancak 134 anket değerlendirmeye alınmıştır. Veriler normal dağılıma uyduğundan t testi, tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Araştırmanın amacı, hastane çalışanlarının bağlı oldukları yöneticilerin çatışma çözme stratejilerini nasıl kullandıklarının belirlenmesi amacı ile çalışan personelin algılarının analiz edilmesidir. Araştırma için Elazığ Fethi Sekin Şehir Hastanesi Başhekimliği'nden 12.02.2019 tarih ve 702.99-E.1771 sayılı yazı ile izin alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırma Elazığ Şehir Hastanesi'nde yapılmıştır. Veri toplama aracı olarak anket kullanılmış olup, ölçme aracının güvenilirliği 0.87 olarak bulunmuştur. Çalışma 12 Şubat 2019- 10 Mart 2019 tarihleri arasında yapılmış, çalışmada 158 çalışana anket uygulanmış ancak 134 anket değerlendirmeye alınmıştır. Veriler normal dağılıma uyduğundan t testi, tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Çalışmada, Rahim M. Afzalur (1992) tarafından geliştirilmiş ROCI II olarak isimlendirilen 28 maddeden oluşan "Çatışma Yönetim Stratejileri Ölçeği" kullanılmıştır. Beşli likert tipi ölçekte önermeler; her zaman (5), çoğunlukla (4), ara sıra (3), az (2), çok az (1) olarak derecelendirilmiştir. Ölçekte beş alt boyut vardır ve her bir alt boyut için ortalama puan hesaplanmaktadır. Boyutlar arasındaki en yüksek puan, anlaşmazlık durumunda en çok kullanılan tarzı göstermektedir. Ölçek puanı değerlendirmede çatışma çözme stratejileri ortalama puanı; 1.00-1.79 puan aralığında çok zayıf; 1.80- 2.59 puan aralığında zayıf; 2.60-3.39 puan aralığında orta; 3.40-4.19 puan aralığında güçlü; 4.20-5.00 puan aralığında ise çok güçlü olarak yorumlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada, hastane çalışanlarına göre hastane yöneticilerinin çatışma çözme stratejilerini nasıl kullandıklarına yönelik bulgular elde edilmiştir Araştırmadan elde edilen veriler, SPSS programında değerlendirilmiştir. Araştırma, anketi cevaplayan hastane çalışanlarınca Örgütsel Çatışma Envanteri Ölçeğine verilen yanıtlar ile sınırlı olup elde edilen veriler ile genelleme yapılması mümkün değildir. Araştırmanın hipotezleri olarak;

H1. Hastane çalışanlarının demografik özellikleri ile yöneticilerinin çatışma çözme stratejilerine ilişkin algıları arasında fark vardır.

H2. Hastane çalışanları ile yöneticilerinin demografik özellikleri ile çatışma çözme stratejileri algıları arasında fark vardır.

Bulgular

Araştırmaya Katılan Hastane Çalışanlarının Demografik Verileri

Tablo 1. Hastane Çalışanlarının Demografik Özellikleri

Demografik özellikler		n	%
Cinsiyet	Kadın	58	43,3
	Erkek	76	56,7
Unvanı	Doktor	22	16,4
	Hemşire	33	24,6
	Diğer sağlık personeli	29	21,6
	Sekreter	32	23,9
	Diğer personel	18	13,4
Yaş	18-24	10	7,5
	25-34	51	38,1
	35-44	43	32,1
	45 ve üstü	30	22,4
Toplam Hizmet Süresi	0-5	15	11,2
	6-10	30	22,4
	11-15	45	33,6
	16 yıl ve üstü	44	32,8
	Toplam	134	100,0

Araştırmaya katılan 134 hastane çalışanın % 43.3'ü kadın, % 56.7'si erkektir. Unvanlarına göre araştırmaya doktor unvanlı 22 kişi (% 16.4), hemşire unvanlı 33 kişi (% 24.6), sekreter unvanlı 32 kişi (% 23.9) katılırken, diğer sağlık çalışanı olarak 29 kişi (% 21.6) ve diğer çalışan olarak da 18 kişi (% 13.4) katılmıştır.

Araştırmaya katılan hastane çalışanlarının yaşları ise 18-24 yaş grubunda 10 kişi (% 7,5), 25-34 yaş grubunda 51 kişi (%38.1), 35-44 yaş grubunda 43 kişi (% 32.1) ve 45 yaş ve üstü 30 kişidir (%22.4).

Toplam hizmet süresi bakımından 0-5 yıl hizmet süresi olan 15 kişi (%11.2), 6-10 yıl 30 kişi (%22.4), 11-15 yıl 45 kişi (% 33.6) ve 16 yıl üstü 44 kişidir (%32.8).

Hastane Çalışanlarının Yöneticilerinin Demografik Özellikleri

Tablo 2. Hastane Çalışanlarının Yöneticilerinin Demografik Özellikleri

Demografik özellikler		n	%
Cinsiyeti	Kadın	43	32,1
	Erkek	91	67,9
Medeni Durumu	Evli	113	84,3
	Bekâr	13	9,7
	Boşanmış	8	6,0
Yaşı	25-34	15	11,2
	35-44	49	36,6
	45 yaş ve üstü	70	52,2
Yöneticilik hizmet yılı	1-3 yıl	27	20,1
	4-7 yıl	10	7,5
	8-11 yıl	16	11,9
	12-15 yıl	26	19,4
	16 yıl ve üstü	55	41,0
Eğitim Durumu	Lise	6	4,5
	Lisans	56	41,8
	Yüksek lisans	31	23,1
	Tıpta uzmanlık/doktora	41	30,6
	Toplam	134	100,0

Araştırmaya katılan hastane çalışanlarından alınan yöneticilerinin demografik özelliklerine ilişkin bilgiler tablo 2'de verilmiştir. Buna göre hastane çalışanlarının bağlı olduğu yöneticilerin % 32.1'i bayan, % 67.9'u erkektir. Yöneticilerin % 84.3'ü evli, % 11.2'si bekârdır. Yöneticilerin yaşlarına bakıldığında çoğunluğunun 35 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir. Yöneticilerin % 20.1'i 1-3 yıl arası ve % 41'i 16 yıl ve üstü yöneticilik deneyimine sahiptirler.

Analiz Bulguları**Tablo 3.** Hastane alışanlarının Demografik zellikleri Ve alışanlara Göre Yöneticilerinin atışma zme Stratejisi Alguları Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular

Bağımsız Değişkenler		Yöneticilerin atışma çözme stratejileri				
Personelin		n	Ort.	s.s.	F	Sig.
Cinsiyeti	Kadın	58	3,11	,37	2,180	,031
	Erkek	76	2,95	,46		
Unvanı	Doktor	22	2,96	,27	1,189	,322
	Hemşire	33	3,08	,39		
	Sekreter	29	3,13	,34		
	Diğer sağlık personeli	32	2,98	,58		
	Diğer personel	18	3,10	,48		
Yaşı	18-24	10	3,01	,36	1,043	,376
	25-34	51	2,97	,47		
	35-44	43	3,08	,54		
	45 ve st	30	3,17	,50		
Toplam Hizmet Süresi	0-5	15	2,80	,35	1,727	,165
	6-10	30	3,02	,34		
	11-15	45	3,06	,53		
	16 yıl ve üstü	44	3,14	,37		

* t testi **ANOVA testi

Tablo 3'te hastane çalışanlarının cinsiyetine göre çalıştıkları yöneticileri hakkındaki çatışma yönetimi stratejileri algı sonuçları verilmiştir. Buna göre hastane çalışanlarının cinsiyetine göre kadın ve erkek çalışan arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0,05$). Kadın alışanların yöneticileri hakkındaki çatışma çözme stratejileri anketine verdikleri yanıtların ortalaması ($\bar{x}=3.11$) değeri ile, erkek çalışanlardan daha yüksektir ($\bar{x}=2,95$). Bu sonuçlara göre kadın çalışanlar yöneticilerinin çatışma yönetim stratejilerini daha çok kullandıklarını göstermektedir. Hastane alışanlarının demografik özellikleri ve çalışanlara göre yöneticilerinin çatışma çözme stratejileri alt boyutları algıları ile yapılan analizde (Tablo.5) bu farkın "hükmetme alt boyutuna" verilen yanıtlarda olduğu grlmştir. Kadın alışanlar ($\bar{x}=3.33$), yöneticilerinin hükmetme çatışma çözme stratejisini kullandıklarını, erkek çalışanlardan ($\bar{x}=2.99$) daha yüksek ortalama ile yanıtlamışlardır. Bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0,05$). Hastane alışanlarının verdikleri yanıtlara göre kadın çalışanlar yöneticilerinin daha çok hükmetme ($\bar{x}=3.34$), kaçınma ($\bar{x}=3.15$), bütünleştirme ($\bar{x}=3.13$) stratejilerini kullandıklarını erkek çalışanlardan daha yüksek ortalama ile belirtmişlerdir. Erkek alışanlar ise yöneticilerin uyma stratejisini daha çok kullandıklarını, kadın çalışanlara göre daha yüksek ortalama ile yanıtlamışlardır.

Tablo 3'te hastane çalışanlarının yaşları ve toplam hizmet yılları ile çalışanların, yöneticilerinin kullandığı çatışma çözme stratejilerine yönelik algısına ilişkin tek yönlü varyans analizi sonuçları yer almaktadır. Buna göre çalışanların yaş ve toplam hizmet yılı ile yöneticilerinin çatışma stratejilerini kullanma durumu arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p > 0,05$). Ancak yaş ve hizmet yılı arttıkça, çalışanların yöneticileri hakkındaki çatışma çözme stratejisi algı ortalamaları da artmaktadır. Diğer bir ifade ile yaşı, dolayısı ile hizmet yılı büyük olan çalışanlar, yöneticilerinin çatışma çözme stratejilerini daha çok kullandığını düşünmektedir denilebilmektedir.

Tablo 4. Hastane Çalışanlarının Bağlı Oldukları Yöneticilerin Demografik Özellikleri ve Hastane Çalışanlarına Göre Yöneticilerin Çatışma Çözme Stratejisi Algıları Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular

Bağımsız Değişkenler		Yöneticilerin Çatışma Çözme Stratejileri				
Yöneticinin		n	Ort.	s.s.	F	Sig.
Cinsiyeti	Kadın	43	3,00	,61	-,792	,431
	Erkek	91	3,12	,62		
Medeni durumu	Evli	113	3,04	,45	1,473	,233
	Bekâr	13	2,87	,31		
	Boşanmış	8	2,86	,29		
Yaşı	25-34	15	2,83	,51	1,216	,302
	35-44	49	3,09	,56		
	45 yaş ve üstü	70	3,15	,68		
Yöneticilik hizmet yılı	1-3 yıl	27	3,04	,41	,604	,661
	4-7 yıl	10	3,10	,27		
	8-11 yıl	16	2,87	,39		
	12-15 yıl	26	3,05	,48		
	16 yıl ve üstü	55	3,09	,45		

* t testi **ANOVA testi

Tablo 4'te hastane çalışanlarının bağlı oldukları yöneticilerin demografik özellikleri ve hastane çalışanlarına göre yöneticilerinin çatışma çözme stratejisi algıları arasındaki ilişkiye ilişkin bulgular verilmiştir. Buna göre çalışanların yöneticilerinin demografik özellikleri ile çatışma çözme stratejileri genel ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0,05$). Bununla birlikte çalışanlara göre erkek yöneticiler ($\bar{x}=3.12$) kadın yöneticilere ($\bar{x}=3.00$) göre çatışma çözme stratejilerini daha fazla kullanmaktadır.

Tablo 5. Hastane Çalışanlarının Demografik Özellikleri ve Çalışanlara Göre Yöneticilerin Çatışma Çözme Stratejisi Alt Boyutları Algıları Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular

Personelin demografik özellikleri	Bütünleştirme		Uyma		Hükmetme		Kaçınma		Uzlaşma	
	t/F	p	t/F	p	t/F	p	t/F	p	t/F	p
Cinsiyeti	1,647	,102	-,510	,611	2,671	,009	1,640	,103	1,662	,099
Unvanı	1,293	,276	1,070	,374	3,970	,005	2,297	,063	1,295	,275
Yaşı	2,037	,112	1,750	,160	,290	,833	,497	,685	,408	,747
Hizmet süresi	2,570	,057	1,937	,127	,106	,957	,616	,606	,493	,687

* t testi **ANOVA testi

Tablo 5'te hastane çalışanlarının çatışma çözme ölçeğindeki sorulara verdikleri yanıtlar ışığında, çalışanlara göre yöneticilerin kullandıkları çatışma çözme stratejileri ile ilgili bulgular verilmiştir. Hastane çalışanlarının demografik özelliklerinden yaş ve hizmet yılı ile çalışanlara göre yöneticilerin çatışma çözme stratejisi alt boyutları algıları arasında anlamlı bir ilişki yoktur ($p>0,05$). Diğer yandan hastane çalışanlarının cinsiyeti ve unvanı ile hükmetme stratejisi arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,05$). Buna göre kadın çalışanlar ($\bar{x}=3.33$) erkek çalışanlara ($\bar{x}=2.99$) göre yöneticilerin hükmetme stratejisini daha çok kullandıklarını belirtmişlerdir.

Unvanlara göre bakıldığında sekreterler ($\bar{x}=3.47$) ve hemşireler ($\bar{x}=3.29$) ile diğer unvanlar arasındaki, yöneticilerin kullandığı hükmetme stratejisi algısı arasındaki fark anlamlıdır ($p<0,05$). Sekreter ve hemşireler yöneticilerin hükmetme stratejisini daha fazla kullandıklarını, doktor unvanına sahip personeller ise yöneticilerin bütünleştirme ve uyma stratejisini daha çok kullandığını belirtmişlerdir.

Tablo 6. *Yöneticilerin Demografik Özellikleri Ve Hastane Çalışanlarına Göre Yöneticilerinin Çatışma Çözme Stratejisi Alguları Alt Boyutları Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular*

Yöneticilerin demografik özellikleri	Bütünleştirme		Uyma		Hükmetme		Kaçınma		Uzlaşma	
	t/F	p	t/F	p	t/F	p	t/F	p	t/F	p
Cinsiyeti*	1,124	,263	1,091	,277	-1,026	,307	-,942	,348	-1,843	,071
Medeni durumu	,244	,784	,772	,464	2,126	,123	1,007	,368	1,070	,374
Eğitim durumu	1,439	,234	1,800	,150	4,036	,009	1,873	,137	1,076	,284
Yaşı	2,623	,076	2,168	,118	2,625	,076	1,359	,260	,113	,894
Hizmet süresi	1,454	,220	,638	,636	1,921	,111	1,067	,375	,976	,423

* t testi **ANOVA testi

Tablo 6’da Hastane yöneticilerinin demografik özellikleri ve hastane çalışanlarına göre yöneticilerin çatışma çözme stratejisi alguları alt boyutları arasındaki ilişkiye yönelik bulgular verilmiştir. Buna göre yöneticilerin cinsiyeti, medeni durumu, yaşı ve hizmet süresi ile kullandıkları çatışma çözme stratejileri alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>0,05$). Diğer yandan bir diğer demografik özellik olan yöneticilerin eğitim durumuna ilişkin gruplar arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Buna göre eğitim durumu lisans olan yöneticiler, çalışanların verdikleri yanıtlara göre hükmetme stratejisini daha çok kullanmaktadırlar. Eğitim durumu tıpta uzmanlık/doktora olanların ise bütünleştirme stratejisini daha çok kullandıkları görülmüştür. Yöneticilerin cinsiyet özellikleri açısından bakıldığında ise, hastane çalışanlarına göre kadın yöneticiler en çok bütünleştirme stratejisini ($\bar{x}=3.11$), erkek yöneticiler ($\bar{x}=3.19$) ise hükmetme stratejisini kullanmaktadırlar.

Hastane çalışanlarının bağlı oldukları yöneticilerine yönelik düşüncelerini ifade ettikleri Örgütsel Çatışma Envanteri’ne (Çatışma Çözme Yaklaşımları Ölçeği) verdikleri yanıtlarda en yüksek ortalama ($\bar{x}=3.48$) yöneticim “kendi fikirlerini kabul ettirmek için baskı yapar.” ve yöneticim “bazen rekabet gerektiren bir durumda kazanmak için yönetim yetkisini kullanır” ($\bar{x}=3.38$) ifadelerine verilmiştir. En düşük ortalamalar ise yöneticim “hepimizin kabul edeceği bir çözüm bulabilmek için sorunu bizimle birlikte incelemeye çalışır” ($\bar{x}=2.72$) ve yöneticim “uzlaşma sağlamak için bizlerle pazarlık yapar” ($\bar{x}=2.76$) ifadelerine verilmiştir. Hastane çalışanlarının yöneticileri hakkındaki çatışma çözme stratejilerine yönelik algısının $\bar{x}=3.03$ orta derecede olduğu görülmüştür. Hastane çalışanlarına göre yöneticilerinin kullandıkları çatışma çözme stratejileri sırası ile; hükmetme ($\bar{x}=3.18$), kaçınma ($\bar{x}=3.09$), bütünleştirme ($\bar{x}=3.04$), uzlaşma ($\bar{x}=2.98$) ve uyma ($\bar{x}=2,90$) çatışma çözme stratejileridir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışmada hastane çalışanlarına göre, bağlı oldukları yöneticilerinin çatışma çözme stratejilerinden hangilerini kullandıklarına yönelik çıkarımlar elde edilmeye çalışılmıştır. Yöneticilerin çatışma stratejilerini kullanmalarına ilişkin alguları bakımından kadın çalışanlar ile erkek çalışanlar arasındaki fark anlamlı bulunmuş, kadın çalışanlar, yöneticilerin çatışma çözme stratejilerini daha yüksek ortalama ile yanıtlamıştır.

Kadın çalışanlara göre yöneticiler çatışma çözme stratejileri alt boyutlarından en fazla hükmetme stratejisini kullanırken, erkek çalışanlar yöneticilerin daha çok uyma stratejisini kullandığını belirtmişlerdir. Bununla birlikte kadın çalışanlar yöneticilerin çatışma çözme stratejilerinden bütünleştirme, kaçınma ve uzlaştırma stratejilerini de kullandıklarını erkek çalışanlara göre daha yüksek ortalama ile belirtmişlerdir. Ancak bu farklılık sadece hükmetme boyutunda anlamlı bulunmuştur. Kıdak vd. (2011) tarafından yapılan çalışmada da yöneticilerin kullandıkları çatışma yönetim stilleri ile ilgili, çalışanların algılamaları ve çalışanların cinsiyetleri arasında istatistiksel olarak önemli bir fark bulunmuştur. Söz konusu çalışmada kadın çalışanlar, yöneticilerin kullandıkları bütünleştirme, kaçınma ve uzlaştırma strateji derecelerinin erkek çalışanlara göre daha yüksek derecede olduklarını ifade etmişlerdir. Bu çalışmada da benzer sonuç görülmüş ancak bu fark hükmetme boyutunda anlamlı bulunmuştur.

Unvanlara göre bakıldığında sekreter ve hemşire ile diğer unvanlar arasındaki, yöneticilerin kullandığı hükmetme stratejisi algısı arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Sekreter ve hemşire unvanına sahip çalışanların çoğunluğu kadın çalışanlar olup, yöneticilerin hükmetme stratejisini daha fazla kullandıklarını belirtmişlerdir.

Doktor unvanına sahip çalışanlar ise, yöneticilerinin bütünleştirme ve uyma stratejisini daha çok kullandığını belirtmiştir. Bu durumun yapılan işle ilgili olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra hastanelerde yapılan işlerin hizmetlerin özelliğine bağlı olarak ertelenemez ve birbiri ile bağlantılı şekilde sistem yaklaşımı içerisinde yürütülmesi gerekmektedir. Aksi halde bir yerdeki aksaklık tüm sistemi etkilemektedir.

Hastaneler hizmet yoğun organizasyon yapısına sahip kuruluşlar olup, bu hizmetler acil ve ertelenemez durumdadır. Bu nedenle sistemin işleyişini etkileyecek bireysel ve diğer çatışmaların hızla çözülmesi gerekmektedir. Araştırmada çalışanlar, bağlı oldukları yöneticilerin çatışmaların çözümünde en çok hükmetme stratejisini, en az ise uyma stratejisini kullandıklarını belirtmişlerdir. Bunun sebebi olarak, hastanelerin matris organizasyon yapısında olması, farklı iş bölümü ve uzmanlıkların yer almasıdır. Hizmetlerin ardışık ve birçok birimi birbiri ile ilişkili olması ve hastane hizmet sürecine dahil bu yapı kesintisiz devam etmesi gerekir. Bu işleyiş içerisinde yaşanacak çatışmalarda yöneticilerin çatışmaları hızlı bir şekilde çözmeleri bir zorunluluk halini almaktadır. Yöneticilerce çatışmaların çözümünde öncelikle yönetim yetkisinin kullanıldığı düşünülmektedir. Hastanelerde çatışmaların çözümünde problem çözme yaklaşımının daha etkin kullanılması gerekmektedir.

Aslan (2004) tarafından yapılan çalışmada da durum cinsiyet faktörü üzerinden incelenmiş, erkek çalışanların çatışma konusunda daha iyimser yaklaşım içerisinde buldukları ve görev tanımlarının yapılmayışı sebebiyle en fazla mağdur olan kesimin genellikle kadın çalışanlar olan hemşireler olduğu ifade edilmiştir.

Önder ve arkadaşlarının (2014) yapılan çalışmada, hemşirelerin birinci stres kaynağının iş yükü olduğu belirtilmiştir. Yine ilgili çalışmada, Stordeur vd.'nin (2001) hemşirelere ait stres faktörleri aktarılmıştır. Buna göre hemşirelerin başlıca stres faktörleri; ağır iş yükü, diğer hemşireler ya da doktorlarla çatışma, hedef ve görevlerle ilgili belirsizlik yaşamak, sürekli olarak başhemşirenin yakın gözetiminde olup düzeltici eylemine maruz kalmak olarak sıralanmıştır. Bu ve benzer faktörlerin hemşirelerin araştırmada, yöneticileri hakkındaki çatışma çözme stratejilerine yönelik algıları üzerinde etkili nitelikte olduğu ve araştırma sonucunu desteklediği düşünülmektedir. Akca ve Erigüç (2006) tarafından yapılan çalışmada da, hastane çalışanlarının çalışma arkadaşları ile yaşadıkları çatışmaların nedenleri olarak; karşılıklı görev bağımlılığı, yetki ve sorumluluk belirsizliği, algılama farklılığı, amaç, çıkar ve değer farklılığı ve ödül sistemi farklılığı ile hastane çalışanlarının meslek grupları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur.

Hastane çalışanlarının bağlı oldukları yöneticilerinin demografik özellikleri ve hastane çalışanlarına göre yöneticilerinin çatışma çözme stratejisi algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bununla birlikte çalışanlara göre, erkek yöneticiler kadın yöneticilere göre çatışma çözme stratejilerini daha fazla kullanmaktadır.

Çatışma çözme envanterine verilen en yüksek ortalamalı yanıt, yöneticim “kendi fikirlerini kabul ettirmek için baskı yapar” ifadesine; en düşük ortalamalı yanıt ise yöneticim “uzlaşma sağlamak için bizlerle pazarlık yapar” ifadesine verilmiştir. Genel olarak çalışanların, yöneticileri hakkındaki çatışma çözme stratejilerini kullanma görüşleri orta derecededir. Çalışanlar, yöneticilerinin kullandıkları çatışma çözme yöntemlerini en yüksek düzeyde hükmetme, en düşük düzeyde uyma çatışma çözme stratejisi olarak algıladıklarını belirtmişlerdir.

Kıdak ve arkadaşları (2011) tarafından İzmir'de bir eğitim ve araştırma hastanesinde yapılan çalışmada çalışanların, yöneticilerin çatışma yönetim stillerini algılamaları incelenmiştir. Çalışanlar yöneticilerinin çatışma stillerini en yüksek düzeyde bütünleştirme, en düşük düzeyde kaçınma olarak algıladıklarını belirtmişlerdir. İlgili çalışmada yöneticilerin çatışma yönetimi algılarının, çalışanlarının algılarından daha olumlu olduğu, çatışma ortamına daha fazla açık olan hastanelerde, yöneticilerin temel olarak sahip olması gereken kavram ve becerilerden birinin çatışma yönetimi olduğu ve bu konuda eğitim programlarının yapılması gerektiği belirtilmiştir.

Oktay (2016) tarafından yapılan araştırmada, çalışanların çatışma yönetim tarzları ile algıladıkları örgütsel destek arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu ifade edilmekte olup çatışma yönetim tarzının, algılanan örgütsel desteği yordayan boyutlardan biri olduğu belirtilmiştir.

Koç (2017) tarafından yapılan İzmir ilinde bir kamu hastanesinde hemşirelerin çatışma yönetiminin incelenmesi konulu yüksek lisans çalışmasında, çatışmaların çözümüne yönelik yapılan ankette katılımcıların %57'si çalışanlar arasında çıkan çatışmalarda çalışanların yerlerinin değiştirilmesi ile çözümlendiğini bunun dışında çözüme yönelik ciddi bir çalışma ya da müdahale olmadığını savunmaktadırlar. Katılımcıların %45'i kurumda yaşanan çatışmalara, her iki tarafın isteklerinin de göz önüne alınarak çözüm bulunduğu fikrine katılmadıklarını belirtmişlerdir. Araştırmanın hemşirelerin yaşadığı çatışmaların nedenine yönelik kısmında, katılımcıların %78'i çatışmaya yetki ve sorumluluk

belirsizliğinin sebep olduğunu savunurken; %67'lik bir kısım ise bazı çalışanların diğer çalışanlar üzerinde egemenlik kurmaya çalışmasından kaynaklandığını belirtmiştir.

Uslu (2015) tarafından hastanelerde çatışma nedenlerinin araştırıldığı yüksek lisans çalışmasında; çatışmanın nedeni olarak, çalışan görüşlerinin alınmaması, ařırđı iş yükü ve angarya, görev tanımının olmaması, yöneticilerin baskıcı tavırları, yetersiz iletişim, çalışanlara eşit davranılmaması ve doktorların hekimlik dışı alanlarda ařırđı müdahale etme durumu belirtilmiştir.

Baltacı (2013) tarafından yapılan yeni liderlik yaklaşımlarının ve liderlerin çatışma yönetimi stratejilerini kullanma düzeylerinin çalışanlar tarafından algılanması konulu yüksek lisans çalışmasında elde ettiği bulgulara göre; çalışanlar yöneticilerini dnşmc lider olarak algılıyorlarsa, çalışanlara göre bu liderlerin daha çok bütünleştirme, uyma ve uzlaşma stratejilerini kullandıklarını belirtmiştir. Eğer çalışmaya katılanlar yöneticilerini etkileşimci lider olarak algılıyorlarsa, çalışanlara göre yöneticilerinin çatışmaların çözümünde büyük oranda hükmetmeyi ya da daha düşük oranda kaçınma stratejisini kullandıkları grlmştir.

Bu çerçevede çalışmada yer alan çalışanlar, yöneticilerini etkileşimci lider olarak görmektedirler denilebilmektedir.

Sonuç

Hastaneler ürettikleri hizmetler nedeni ile karmaşık yapıda ve dinamik sisteme sahip, dikey ve yatay iletişimin, görev ve sorumlulukların çok olduğu, ertelenemez ve kesintisiz hizmet vermek zorunda olan işletmelerdir. Bu nedenle yöneticilerin çalışanlarla ilgili oluşacak bireysel ve örgütsel çatışmaları uygun çatışma çözme yöntemleri ile çözmesi önem arz etmektedir.

Yeni yönetim anlayışında çatışmaların işletmeler için yararlı olduğu ve işletmelerin gelişmesine önemli katkı sağladığı kabul görmektedir. atışmaların yönetiminde taraflar çatışma yönetim stratejilerinden bir veya birkaçını kullanabilmektedirler. Literatürde en çok üzerinde durulan beş çatışma yönetim stratejisi; Problem zme, uyma, uzlaşma, kaçınma ve hükmetme yöntemidir. Bu stratejilerden bütünleştirme (problem çözme) yaklaşımının çatışmaların çözümünde uygun yöntem olduğu ifade edilmekle birlikte, yönetim yaklaşımlarından durumsallık yaklaşımı, tek bir yöntemin her zaman en geçerli yöntem olmadığı, duruma ve şartlara göre diğer yöntemlerin de çatışma çözme için kullanılabileceğini ortaya koymaktadır.

Çalışmamızda, araştırmaya katılan gruptaki çalışanlara göre, yöneticilerin yetki ve otoritelerini kullanarak çatışmaları çözmeye çalıştıkları, yöneticilerin en çok kullandıkları bu stratejik araç olarak da hükmetme yöntemi olduğunu belirtilmiştir. Çalışmadan çıkan sonuçlar aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir;

- Çalışanlar yöneticilerinin kullandıkları çatışma çözme stratejilerinden en yüksek düzeyde hükmetme, en düşük düzeyde uyma çatışma çözme stratejisinin uygulandığını belirtmişlerdir. Kadın alışanlar erkek çalışanlara göre, yöneticilerin hükmetme stratejisini daha çok kullandıklarını belirtmişlerdir.
- Araştırmada bazı meslek gruplarında (sekreter ve hemşire) atışma çözme stratejisi olarak, hükmetme stratejisinin yöneticiler tarafından daha çok kullanıldığının belirtildiği grlmştir. Bu iki meslek grubunda çalışanların, çoğunlukla kadın olması sebebiyle; kadınlar çatışmalardan daha fazla etkilenmektedir denilebilir.
- Unvanlara göre yapılan analizde doktor unvanına sahip çalışanlar, yöneticilerinin bütünleştirme ve uyma stratejisini daha çok kullandıklarını belirtmişlerdir.
- Çalışanların verdikleri yanıtlara incelendiğinde yöneticilerinin eğitim durumuna göre; eğitim durumu lisans olan yöneticiler hükmetme stratejisini kullanırken, eğitim durumu tıpta uzmanlık/doktora olan yöneticilerin ise bütünleştirme, uyma, uzlaşma ve kaçınma stratejilerini, diğer eğitim gruplarından daha çok kullandıkları grlmştir.

Bu nedenle;

- Hastanelerde problem çözme yaklaşımının kişisel ve gruplar arası çatışmaların çözümünde daha etkin kullanılması gerekmektedir.
- Bazı meslek gruplarında (sekreter ve hemşire) yöneticilerine karşı algılanan hükmetme çatışma çözme stratejisinin nedenlerinin belirlenmesi ve çözüm yöntemlerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Etik Beyan

“Hastane Çalışanlarına Göre Yöneticilerin Çatışma Çözme Stratejileri” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Akca, C. ve Eriğüç, G. (2007). Hastane çalışanlarının yöneticileri ve çalışma arkadaşları ile yaşadıkları çatışma nedenlerine yönelik bir araştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 9(2), 126-153.
- Aslan, Ş. (2004). Hastanelerde örgütsel çatışma: teori ve örnek bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 599-617.
- Baltacı, T. (2013) *Yeni liderlik yaklaşımlarının ve liderlerin çatışma yönetimi stratejilerini kullanma düzeylerinin çalışanlar tarafından algılanması: Kastamonu hastaneleri örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kıdak, L. B., Demir, S., Çeber, E. ve Turgay, A. S. (2011). İzmir'de bir hastanede yöneticilerin çatışma yönetim stilleri ve çalışanların algılamaları. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 14(1), 1-25.
- Kılınç, E., Hasdemir, S. ve Ulusoy, H. (2018). Sağlık kurumlarında çatışma ve çatışma yönetimi. *Sağlık Yönetimi ve Liderlik Dergisi*, 1, 34-47.
- Koç, N. (2017). *Sağlık çalışanlarında çatışma yönetimi* (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kösehan, A. (2005). *Örgütlerde çatışma ve yönetimi, Denizli'de bir örnek* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Oktay, F. (2016). Çatışma yönetimi ile örgütsel destek arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 1146-1155.
- Önder, G., Aybas, M. ve Önder, E. (2014). Hemşirelerin stres seviyesine etki eden faktörlerin öncelik sırasının çok kriterli karar verme tekniği ile belirlenmesi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 21-35.
- Rahim, M. A. (2002). Toward a theory of managing organizational. *International Journal of Conflict Management*, 13(3), 206-235.
- Şahin, A., Emini, F. T. ve Ünsal, Ö. (2006). Çatışma yönetimi yöntemleri ve hastane örgütlerinde bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 553-568.
- Tozkoparan, G. (2013). Beş faktör kişilik özelliklerinin çatışma yönetim tarzlarına etkisi: Yöneticiler üzerinde bir araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 189-231.
- Uslu, S. (2015) *Çatışma yönetimi ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: sağlık çalışanları üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to determine the opinions of the health staff working in Elazig City Hospital about the conflict resolution strategies used by their managers. Survey method was used as the data collection tool. This research used the conflict management strategies scale named ROCI II consisting of 28 items developed by Rahim, M. Afzalur. The reliability of the measurement tool was 0.87. The survey was applied to 158 people in the hospital and 134 questionnaires were included in the evaluation. Since the data fit the normal distribution, t-test and one-way analysis of variance were performed.

This study investigated the relationship between the demographic characteristics of the hospital staff and their perception of conflict resolution strategies of their managers. There is a significant ($p < 0.05$) relationship between gender and title of hospital staff and their perceptions regarding the managers' conflict resolution strategies sub-dimensions. Accordingly, the perception of the female employees about conflict management of their managers ($\bar{x} = 3.11$) is higher than that of male personnel ($\bar{x} = 2.95$). According to the hospital staff, female managers use the strategy of integration ($\bar{x} = 3.11$), and male managers use the strategy of domination ($\bar{x} = 3.19$). There is a significant difference between secretaries, nurses, and other professional groups. The perception of hospital staff about their managers' conflict resolution strategies is at a medium level with $\bar{x} = 3.03$. According to the hospital staff, the conflict resolution strategies used by their managers are as follows, respectively: domination ($\bar{x} = 3.18$), avoidance ($\bar{x} = 3.09$), integration ($\bar{x} = 3.03$), compromise ($\bar{x} = 2.98$) and compliance ($\bar{x} = 2.90$). As the age and service year of the participants increase, the perceptions about the conflict resolution strategy of their managers increase, too.

Hospitals are organizations with a service-intensive organizational structure. These services are urgent and non-delay able. Therefore, individual and other conflicts that will affect the operation of the system should be resolved without a moment to spare. Participant staff in the study stated that the managers they are affiliated

with use dominating strategy at the highest degree and compliance strategy at the lowest degree. The reason for this is that the hospitals are in the matrix organization structure and different divisions of work and specializations are involved. The services should be sequential and many units of the services should be interrelated, and this structure of the hospital service process should continue without any interruption. Managers should resolve conflicts that will occur within this process without delay. It is thought that management authority is used primarily for the resolution of conflicts by the managers. Problem-solving approach should be used more effectively in the resolution of conflicts in hospitals.

According to female employees, managers use the strategy of domination at most among the conflict resolution strategies sub-dimensions, while male employees state that managers use the compliance strategy at the highest degree. Besides, female employees stated that managers also use the strategies of integrating, avoiding, and reconciling strategies with a higher average than male employees. However, this difference was only significant in the dimension of domination. Kidak et al. (2011) found a statistically significant difference between the perceptions and the gender of the employees and their perceptions about the conflict management styles used by the managers. In their study, the female participants had higher perceptions than male employees about the strategies of integration, avoidance, and reconciliation are perceived to be used by managers. Similar results were obtained in our study; however, this difference was significant in the dominant dimension.

There is a significant difference between the secretary and nurse and other titles concerning the perception of the dominant strategy used by the managers. The majority of the employees with the title of secretary and nurse are female employees, and they stated that the managers use the domination strategy more. Employees with the title of doctor stated that their managers use the integration and compliance strategy more. This difference is thought to be related to the work. The work carried out in hospitals cannot be postponed due to the characteristics of the services and they must be carried out in a system approach in connection with each other. Otherwise, a malfunction in one place affects the entire system.

The new management approach assumes that conflicts are beneficial for businesses and contribute significantly to the development of businesses. Parties can use one or more conflict management strategies in the management of conflicts. The five most emphasized conflict management strategies in the literature are problem-solving, compliance, reconciliation, avoidance, and domination. Although, it is stated that the integration (problem-solving) approach from these strategies is the appropriate method for resolving conflicts, the contingency approach, which is one of the management approaches, reveals that a single method is not always the most valid method, and other methods can be used to resolve conflicts according to the situation and conditions.

The participant employees stated that the most used strategy of the managers is to try to resolve conflicts by using their powers and authorities of the managers, and the method of domination is used as this strategic tool. The results of the study are stated below as items:

- Employees stated that the domination and conflict resolution strategies are used by their managers at the highest and lowest degree, respectively. Female employees stated that managers use the dominance strategy more than male employees.
- In some occupational groups (secretaries and nurses), the strategy of domination is stated to be used more by the managers as the conflict resolution strategy. Since the employees of these two professions are mostly women; it can be said that women are more affected by conflicts.
- In the analysis by titles, doctors stated that their managers use the integration and compliance strategy more.
- According to the training level of their managers, the undergraduate managers use the dominance strategy, whereas the managers with a specialization in medicine/doctorate degrees use the integration, compliance, reconciliation, and avoidance strategies more than other education groups.

Therefore;

- The problem-solving approach should be used more effectively in the resolution of personal and intergroup conflicts in hospitals.

In some occupational groups (secretaries and nurses), it is important to identify the causes of perceiving domination as the conflict resolution strategy and develop solution methods.

Türkiye’de İhracat ve Yatırım Teşvikleri Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi

Ayberk ŞEKER¹

Öz

Küresel ekonomiyle bağlı olarak, ülkeler ekonomik kalkınma ve refah düzeylerini arttırmak için sosyal, politik ve ekonomik alanlarda faaliyet göstermektedir. Bu bağlamda, ülkelerin hangi sektörlerle, nasıl ve ne ölçüde müdahale etmesi gerektiği tartışma konusudur. Genellikle devlet teşvikleri olarak adlandırılan bu müdahaleler, ülkelerin piyasa üzerinde ekonomi politikası araçlarını kullanarak stratejik hedeflerine ulaşmaları için kullandıkları en önemli araçlardır. Türkiye’de üretim ve ihracat potansiyelini arttırmayı hedefleyen yatırım teşvikleri, uluslararası rekabet ortamının oluşturulması ve katma değerli ihracat vasıtasıyla rekabet avantajının sağlanması için büyük önem arz etmektedir. Çalışma kapsamında Türkiye’de 2001-2019 yılları arasında Türkiye’de gerçekleştirilen yatırım teşvikleri ile ihracat hacmi arasındaki ilişkiler hem genel hem de sektörel olarak analiz edilmiştir. Analizler kapsamında kısa ve uzun dönemli ilişkileri değerlendirmek amacıyla ARDL sınır testi, nedensellik ilişkilerini incelemek için ise Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Analizler sonucunda, genel ve sektörel yatırım teşviklerinin ihracat hacmini uzun dönemde olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Buna ek olarak, toplam ihracat ve hizmet sektörü ihracatından yatırım teşviklerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisini bulunduğu görülürken, tarım sektöründe gerçekleştirilen yatırım teşvikleri ile tarım ihracatı arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İhracat, Yatırım Teşvikleri, ARDL Sınır Testi, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

The Relationship between Exports and Investment Incentives in Turkey: ARDL Bound Test

Abstract

Associated with the global economy, countries operate in a wide range of social, political and economic in line with economic development and welfare targets. In this regard, it is argued how and to what extent countries will intervene in which sectors. These interventions, which are generally called as governmental incentives, are the most important tools for countries to achieve its strategic goals by using economic policy tools on the market. Investment incentives that have aimed to increase production and export potential in Turkey, are important to create international competition and to ensure competitive advantage through value-added exports. General and sectorial relationships between exports and investment incentives in Turkey have been analyzed for the periods of 2001-2019 in this paper. In the scope of study, ARDL Bound test has been applied in order to analyze short and long-term relationships. Then, causality relationships have been examined via Toda-Yamamoto causality test. As a result of the analyzes, it was determined that general and sectorial investment incentives have positive effects on export volumes in the long run. In addition, while there is a unilateral causality relationship from total exports and service sector exports to investment incentives, it is found that there is a bilateral causality relationship between the agricultural investment incentives and agricultural exports.

Key Words: Export, Investment Incentives, ARDL Bound Test, Toda-Yamamoto Causality Test

Atıf İçin / Please Cite As:

Şeker, A. (2020). Türkiye’de ihracat ve yatırım teşvikleri arasındaki ilişki: ARDL sınır testi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2311-2326.

Geliş Tarihi / Received Date: 28.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 23.08.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, ayberk.seker@btu.edu.tr - ORCID: 0000-0001-7750-6286

Giriş

Teşvik kavramı, en genel tanımıyla ülkelerin piyasa aktörlerine sağlamış oldukları destekler olarak tanımlanmaktadır. İktisadi olarak teşvik; birtakım ekonomik faaliyetlerin diğer faaliyetlere oranla daha hızlı ve daha fazla olarak geliştirilmesi amacıyla devletin çeşitli mekanizmaları kullanarak nakdi ve gayri nakdi destek ve yardımları sağlamasıdır (Topal, 2016, s. 36; Karabıçak, 2013, s. 264; Ginevicus ve Simelyte, 2011, s. 437; Durgun, 2003, s. 107; Çiloğlu, 1997, s. 1).

Küreselleşen dünya ekonomisinde ülkeler ekonomik kalkınma ve refah hedefleri doğrultusunda aynı anda sosyal, siyasal ve ekonomik olarak çok geniş bir yelpazede faaliyet göstermektedir. Ülkeler, belirli sektörlerin diğerlerine göre daha hızlı ve daha fazla kalkınmasını desteklemek için piyasaya nakdi veya gayri nakdi olarak yardımlar sağlamaktadır (Tosun, 1996, s. 47). Bu doğrultuda, günümüzde ülkelerin ekonomik yapıya müdahalede bulunup bulunmaması değil, hangi sektörler için ve ne derecede müdahalede bulunulacağı tartışılmaktadır. Genel olarak devlet teşvikleri şeklinde adlandırılan bu müdahaleler, devletin piyasa üzerinde ekonomi politikası araçlarını kullanarak stratejik amaçlarını gerçekleştirmesinde en önemli araçlardır.

Genel olarak değerlendirildiğinde ülkelerin ekonomik refahı arttırmak amacıyla paydaşlarına sağlamış oldukları teşvikler, devletin ekonomiyi yönlendirme ve müdahalede bulunması için önemli araçlardır. Devletlerin ekonomiye müdahalelerine ilişkin ilk uygulamalar merkantilist döneme kadar uzamaktadır. Ülkeler merkantilist dönemde hazinelerini zenginleştirmek amacıyla çeşitli ekonomik ve ticari politikalar uygulamışlardır. Daha sonra liberal anlayış ile serbest ticaret ve ekonomik politikalar uygulanmış, burada dahi piyasanın kendi içerisinde “görünmez el” vasıtasıyla ekonomik birimlerin ve ülke çıkarlarının maksimize edileceği ileri sürülmüştür. Ardından yirminci yüzyıl ile birlikte gelişen ekonomik ve finansal sorunlar ülkeleri daha korumacı politikalara yöneltmiştir. Bu süreçte de ülkelerin ekonomik ve finansal politikaları doğrultusunda uyguladıkları teşvikler önemli role sahip olmuştur. Günümüze kadar devletler çeşitli iktisadi düşünceleri benimsemiş ve bu doğrultuda ekonomide yer alan aktörlere istihdam, para ve maliye politikalarını yönlendirerek önemli teşvikler sunmuştur (Duran, 1998, s. 7).

Günümüzde ekonomik ve ticari liberalleşme süreci ile birlikte piyasalar daha serbest hale gelmiş, ülkeler ekonomik aktivitelerden fiilen çekilerek düzenleyici ve denetleyici rol almaya başlamış ve serbest piyasa ekonomisi içerisinde oluşabilecek aksaklıkların piyasanın kendi düzeni içerisinde çözüleceği görüşü benimsenmiştir. Fakat ilgili dönemde ülkeler serbest piyasa ekonomisine geçseler de, piyasa müdahalelerini tamamen kaldırmamışlardır. Aksine, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomi için önemli teşvikler oluşturduğu ve bu doğrultuda iktisadi kalkınma programları hazırladıkları görülmektedir (Markusen ve Nesse, 2007, s. 1). Bu teşvik ve programların temel amaçlarının ise, piyasadaki aksaklıkların kendi iç dinamikleri doğrultusunda giderilememesi ve etkin kaynak dağılımının sağlanamaması sonucunda kaynak israfının ortaya çıkmasıdır (Eberts, 2005, s. 87; Stiglitz, 1998, s. 62-65).

Ülkelerin teşvikler vasıtasıyla piyasaya müdahaleleri sonucunda ekonomide çeşitli etkiler ortaya çıkmaktadır. Bir kesim, ekonomiye sağlanan teşvikler ile piyasadaki olumlu etkilerin ortaya çıktığını ve ekonomik gelişme sürecinin daha hızlı bir şekilde gerçekleştiğini savunmaktadır. Buna karşın diğer bir kesim ise, devletin teşvikler vasıtasıyla piyasa ekonomisine yapmış olduğu müdahalelerin piyasa mekanizmasını olumsuz etkilediğini ve kaynakların etkin dağılmadığını savunmaktadır (Benk, 2005, s. 189).

Teşvik mekanizmalarının ve ekonomi politikası aracı olarak teşviklerin kullanım amaçları ülkelere göre çeşitlilik göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde teşviklerin genellikle ürün geliştirme, araştırma-geliştirme faaliyetlerini teşvik etme, sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı sağlama ve rekabet gücünü artırma gibi amaçlar ile kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ise piyasada meydana gelen aksaklıkların giderilmesi, üretim ve ihracat hacminin artırılması, doğrudan yabancı yatırımlar açısından ülkelerin cazip hale getirilmesi, küreselleşme süreci ile birlikte oluşan uluslararası rekabet ortamına ayak uydurmak gibi amaçlarla teşviklere başvurmuşlardır (Sevinç vd., 2016, s. 527, Recepoğlu ve Değer, 2016, s. 7; Bayraktaroğlu vd., 2015, s. 90; Güven, 2007, s. 21; Ardiç, 1994, s. 63).

Uluslararası ekonominin küreselleşmesi, ülkeler arasındaki etkileşimi daha da arttırmış ve ülkelerin uluslararası ticaret hacmi yükselmeye başlamıştır. Küreselleşme süreci ülkeler için önemli fırsatlar sunmakla birlikte, bazı tehditler de oluşturmuştur. Özellikle artan uluslararası rekabet ortamı, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için gelişmiş ülkelerin önemli pazarları olma, uluslararası rekabete açılma ile birlikte yerli endüstrilerin bu rekabetten olumsuz etkilenmesi gibi önemli sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu doğrultuda az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, yerel ekonomilerini kalkındırmak ve uluslararası rekabet

ortamına hazırlamak amacıyla devlet eliyle birtakım destek ve teşviklere başvurmuşlardır (Jenkins, 1982, s. 91).

Özellikle teknoloji yoğun üretim gerçekleştiren ve serbest piyasa ekonomisinin işletilemediği az gelişmiş ve gelişmekte olan ölkelerde, devlet teşvik ve yardımları ekonomi politikalarının uygulanması için önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak teşviklerin uygulanması ile ilgili olarak, özellikle yardımların etkinliği üzerine, önemli eleştiriler getirilmektedir. Bu doğrultuda, kamunun desteklemiş olduğu teşvikler sonucunda toplumda beklenen sosyal ve ekonomik faydaların gerçekleşmesiyle ilgili sorgulamalar ortaya çıkabilmektedir. Çünkü hem devlet destek ve teşviklerinin dağıtımıyla ilgili sorumlu olan kurumlar, hem de ilgili destek ve teşviklerden faydalananlar açısından teşviklerin etkin ve verimli bir şekilde kullanılmaması sonucunda haksız kazanç elde edilmesi ve ekonomik fayda sağlamayan uygulamalarda bulunulması söz konusu olabilmektedir (Yavuz, 2010, s. 86; Schwartz vd., 2008, s. 167; Liard-Muriente, 2007, s. 186; Bronzini ve De Blasio, 2006, s. 328).

Bu alışma ile ihracata dayalı sanayileşme stratejisini benimseyen ve ihracat hacmini arttırmayı amaçlayan Türkiye’de yatırım teşviklerinin ihracat üzerindeki etkilerinin araştırılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda, hem genel olarak hem de imalat, hizmet ve tarım sektöründe gerçekleştirilen yatırım teşvikleri ile ihracat düzeyleri arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler değerlendirilecektir. Bu doğrultuda öncelikle yatırım teşviklerine ilişkin geliştirilen teoriler değerlendirilerek Türkiye’deki yatırım teşvik sistemi incelenecek, ardından literatürde yatırım teşviklerinin uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar ele alınacaktır. Son olarak da yatırım teşvikleri ile ihracat hacmi arasındaki ilişkiler ampirik olarak analiz edilecektir. Böylelikle yatırım teşvikleri ve ihracat arasındaki ilişkilerin ampirik olarak araştırıldığı çalışmaların azlığı göz önüne alındığında, bu çalışma ile literatüre yatırım teşvikleri ile ihracat hacmi arasındaki ilişkilerin ekonometrik olarak analiz edildiği bu çalışmanın kazandırılması amaçlanmaktadır.

Türkiye’de Yatırım Teşvik Sistemi

Ölkeler ekonomideki aktörlere yönelik teşvik programlarını bölge, sektör ve ölçek bazında oluşturarak uygulayabilmektedirler. Ancak bu durumda, teşvik verilecek bölgelerdeki seçim kriterlerinin doğru belirlenebilmesi için ilgili bölgelerin ihtiyaçlarının ve bölge dinamiklerinin doğru analiz edilmesi gerekmektedir (Middleton, 2001, s. 11). Bu doğrultuda, ekonomiye sağlanan teşviklerin toplam yatırım ve istihdam düzeylerini arttırması beklenmektedir. Fakat ekonomiye sağlanan teşviklerin yatırım ve istihdamın bir bölgeden diğer bölgeye kaymalarına sebep olabilmekte ve bu nedenle de verilen teşviklerin bu sonuçları doğurmamasına dikkat etmek gerekmektedir (Stark ve Wilson, 2006, s. 155; Oden, 1999, s. 2).

Türkiye’de çeşitli dönemlerde uygulanan ekonomi politikaları doğrultusunda birtakım teşvik sistemleri uygulamaya sokulmuştur. 1913 yılında “Teşvik-i Sanayi Kanunu” ile başlayan daha sonra Cumhuriyet döneminde Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulması ile beraber devam eden süreçteki kalkınma planları doğrultusunda ekonomide ihtiyaç görölen noktalarda çeşitli destekler ve yol gösterici politikalar uygulanmıştır (Kılıçaslan ve Kılıç, 2016, s. 3974).

Teşvik uygulamaları, Türkiye’de düzenlendikleri dönemin ekonomik ve siyasi konjonktürüne göre çeşitlilik göstermiş ve farklı birtakım amaçlara hizmet etmiştir. 1980’li yıllara kadarki dönemde, sermaye yetersizliği dolayısıyla özellikle özel sektör tarafından gerçekleştirilemeyen büyük yatırımlar devlet tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, ithal ikameci ekonomi politikaları kapsamında özel sektör bu yatırımlar ve destekler ile sanayi yatırımları ve ihracat yapmaya özendirilmiştir. 1980’li yıllarda ise ithal ikamesine dayanan sanayileşme politikaları terkedilmiş ve ihracata dönük sanayileşme ekonomi politikasına geçilmiştir. İhracata dayalı sanayileşme stratejisinin kalkındırılması için yeterli kaynak olmaması dolayısıyla, uluslararası ticarete uygulanan vergilerin indirilmesi, KDV iadeleri, kotaların kaldırılması, ihracatı kolaylaştıran kur, faiz ve fiyat politikalarının uygulanması gibi çeşitli destek ve teşvikler uygulanmaya başlamıştır.

Şekil 1. Bölgesel Teşvik Sistemi Haritası

Kaynak: www.sanayi.gov.tr (23.03.2020)

2011 yılında ortaya koyulan çalışma vasıtasıyla Türkiye’deki illerin ekonomik ve sosyal açıdan gelişmişlik düzeyini gösteren, demografik, eğitim, sağlık, istihdam, rekabet ve inovasyon düzeyi ve yaşam kalite seviyesi faktörlerinin dikkate alınarak yapılan analizler sonucunda sınıflandırmalar yapılmış ve altı bölge oluşturulmuştur. Şekil 1’de ilgili bölgeler gösterilmiştir. Ekonomik ve sosyal olarak sahip oldukları potansiyel doğrultusunda, diğerlerine kıyasla daha az gelişmiş olan bölgelerin gelişmişlik düzeylerini arttırmak ve bölgeler arasında oluşan gelişmişlik düzeyi farklarını azaltmak için bölgesel teşvik sistemi uygulamaya koyulmuş ve önemli teşvikler sağlanmıştır.

Türkiye’de uygulanan yatırım teşvik sisteminin temel amacı, istihdam düzeyini arttırmak ve bölgeler arasındaki eşit olmayan dağılımı ortadan kaldırmak olarak belirlenmiştir. Buna ek olarak piyasa için sağlanan destek ve teşvikler ile gerçekleştirilen tasarrufların katma değerli yatırımlara dönüştürülmesi, üretim hacminin artırılması, uluslararası rekabet gücünün yükseltilmesi, doğrudan yabancı yatırımların artırılması, araştırma-geliştirme faaliyetlerinin desteklenmesi ve teknoloji düzeyi yüksek yatırımların desteklenmesi hedeflenmektedir (Akyol, 2016, s. 56; Aydın, 2015, s. 75). Bu doğrultuda, hem önemli sanayi yatırımlarının teşvik edilmesi, hem üretim düzeyinin artırılması, hem de ihracat hacminin geliştirilmesi ile uygulanan devlet destek ve teşviklerinin amacına hizmet etmiş olacağı öngörülmüştür.

Tablo 1. Yatırım Teşvik Sistemi Destekleri

Verilen Destekler	Genel Teşvikler	Bölgesel Teşvikler	Öncelikli Yatırımlar	Büyük Ölçekli Yatırımlar	Stratejik Yatırımlar
Katma Değer Vergisi İstisnası	Var	Var	Var	Var	Var
Gümrük Vergisi Muafiyeti	Var	Var	Var	Var	Var
Vergi İndirimi	-	Var	Var	Var	Var
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği	-	Var	Var	Var	Var
Gelir Vergisi Stopajı Desteği*	Var	Var	Var	Var	Var
Sigorta Primi Desteği*	-	Var	Var	Var	Var
Faiz Desteği	-	Var	Var	-	Var
Yatırım Yeri Tahsisi	-	Var	Var	Var	Var
KDV İadesi**	-	-	-	-	Var

Kaynak: www.sanayi.gov.tr (04.12.2019)

* Yalnızca 6. Bölge illerinde yapılan yatırımlar için uygulanabilmektedir.

** İmalat sanayiine yönelik (US-97 Kodu:15-37) düzenlenen yatırım teşvik belgeleri kapsamında, 1/1/2017 ile 31/12/2019 tarihleri arasında gerçekleştirilecek yatırım harcamaları için de uygulanabilmektedir.

2012/3305 sayılı ‘‘Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar’’ ile Türkiye’deki yatırım teşvik uygulamaları; bölgesel teşvik, öncelikli yatırım konuları üzerine teşvikler, büyük ölçekli yatırımlar, stratejik yatırımlar ve genel teşvikler olarak sınıflandırılmıştır. Gerçekleştirilen sınıflandırma doğrultusunda verilen destekler Tablo 1’de yer almaktadır. Tablo incelendiğinde, en kapsamlı destek ve teşviklerin stratejik yatırımlar üzerinde uygulandığı, diğerlerine göre daha dar kapsamlı uygulanan teşvik sisteminin ise genel teşvikler olduğu gözlemlenmektedir.

Yatırım teşvikleri kapsamında ihracatı doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen önemli destekler bulunmaktadır. Uluslararası ticareti doğrudan etkileyen teşvikler, KDV istisnası, gümrük vergisi istisnası ve KDV iadesi uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu teşvikler, üretim gerçekleştirerek ürünlerini uluslararası pazarlara satmayı amaçlayan ihracatçılar için doğrudan destek sunmaktadır. Bununla birlikte, vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteğı, gelir vergisi stopajı desteğı, sigorta primi desteğı, faiz desteğı ve yatırım yeri tahsisi gibi ihracatı dolaylı olarak etkileyen, dolayısıyla ihracatçıya dolaylı bir şekilde destek sağlayan teşvikler de bulunmaktadır.

Literatür Araştırması

Yatırım teşviklerinin ülke ekonomileri açısından büyük öneme sahip olması dolayısıyla, literatürde birçok çalışmada çeşitli yönleriyle incelendiğini görmekteyiz. Bu bölümde literatürde yatırım teşviklerinin ele alındığı çalışmalar incelenecek, ihracata olan etkileri doğrultusunda değerlendirilecektir.

Literatürde gerek stratejik uluslararası ticaret politikaları kapsamında yatırım teşviklerinin ihracat üzerindeki etkilerinin ele alındığı (Zou vd., 2000; Blanchard, 2007; Lu vd., 2008; Aras vd., 2012; Çiftçi ve Koç, 2013; Aydın, 2015), gerekse de yatırım teşviklerinin bölge ve ülke ekonomilerine olan etkileri kapsamında çeşitli makroekonomik göstergeler üzerindeki etkilerinin değerlendirildiğı (Gülmez ve Noyan Yalman, 2010; Karakurt, 2010; Yavuz, 2010; Selim vd., 2014; Akyol, 2016; Recepoğlu ve Değer, 2016; Öz ve Buyrukoğlu, 2017) çalışmalar yer almaktadır. İkinci grupta yer alan çalışmalarda genellikle yatırım teşviklerinin üretim düzeyi, istihdam, ekonomik büyüme gibi makroekonomik göstergeler üzerindeki etkilerini incelenirken, ilk grupta bulunan çalışmalarda yatırım teşviklerinin ihracat üzerindeki etkileri, ihraç edilen ürünlerin kalitesindeki artışa ve cari açığın kapatılmasına sağladığı katkılar değerlendirilmiştir. Yatırım teşvikleri ile ihracat arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalardan Zou vd. (2000), ülkelerin yüksek kaliteye sahip ürünlerin ihracatını gerçekleştirebilmesi için gerekli yatırım teşvikleri ve sübvansiyonları sağlaması gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde önemli vergisel destekler ve yatırım teşvikleri vasıtasıyla ihracat kalitesi ve hacminin artırılabilceğini ileri sürmüşlerdir. Bunun birlikte, stratejik ticaret politikaları doğrultusunda uluslararası ticaret ve yatırım politikaları arasındaki tamamlayıcılığı araştıran Blanchard (2007), oluşturmuş olduğu iki ülkeli model üzerinden analizler gerçekleştirmiş, az gelişmiş ve küçük ülkelerin yerel ihracatın artırılması için yatırımları teşvik etmeleri gerektiğini ortaya koymuştur. Buna benzer bir yaklaşımla, uluslararası ticaret ve lojistik bölgelerine yönelik sağlanan yatırım teşviklerini üreticinin bakış açısıyla ampirik olarak ortaya koymak isteyen Lu vd. (2008), kümeleme analizi gerçekleştirdikleri çalışma sonucunda politik istikrarın en önemli teşvik olduğunu ve bunu kurumlar vergisi, işgücü maliyeti ve enerji maliyeti üzerine sağlanan teşviklerin izlediğini ortaya koymuştur. İlgili çalışmada, uluslararası ticaret ve lojistik bölgeleri için yatırım teşviklerini üreticilerin bakış açısından anlaşılması ve yatırımcıları farklı gruplara ayırarak uluslararası ticaret ve lojistik için daha verimli teşvik politikalarının oluşturulması gerektiğı ifade edilmiştir. İhracat, teşvikler ve inovasyon düzeyi arasındaki ilişkileri inceleyen Lou vd. (2016), Çin’de devlet teşviklerinin firmaların inovasyon düzeyleri üzerinde önemli etkileri bulunduğunu ve bu doğrultuda ihracatın devlet teşvikleri sonucunda olumlu etkileneceğini ortaya koymuştur. Teşvik sonrası gerçekleştirilen üretimin belirli bir bölümünün ihraç edilmesi şartının refah ve ihracat düzeyi üzerindeki etkileri değerlendiren Defever ve Riano (2017), Çin ve diğer gelişmekte olan ülkeler üzerinde yapılan ampirik araştırmalar doğrultusunda ihracat şartı ile verilen teşviklerin ihracat düzeyini koşulsuz verilen teşviklere göre daha fazla artırdığı tespit edilmiştir.

Yatırım teşvikleri ile ihracat arasındaki ilişkileri Türkiye bağlamında inceleyen ve ortaya koyulan yeni yatırım teşvik sisteminin cari açık sorununa getirebileceğı çözümleri araştıran Aras vd. (2012), getirilen yeni teşvik sistemi vasıtasıyla orta ve uzun vadede cari açık sorununa çözüm getirilmesinin hedeflendiğini belirtmiştir. Yeni teşvik sistemi ile beraber sanayi sektöründeki yapısal dönüşümün, ithalat konu olan ara mallarının ülke içerisinde üretilmesine ve yüksek teknoloji üretimine geçişi sağlayarak ihracat hacminin artırılmasına imkân sağlayacağı ortaya koyulmuştur. Buna ek olarak, yatırım teşviklerinin etkinliğini analiz eden Çiftçi ve Koç (2013) ise Türkiye’de uygulanan yeni yatırım teşvik sisteminin istihdam ve cari açığın azaltılması açısından incelemiştir. Yeni yatırım teşvik sistemi ile birlikte, istihdamın artırılabilceğı ve

stratejik öneme sahip olunan sektörlerde ithalata olan bağılılığın azaltılabileceği belirtilmiştir. Bu doğrultuda, yatırım teşvikleri ile üretim hacminin ve teknoloji düzeyinin artırılması sonucunda ihracat düzeyinin de artmasıyla birlikte cari açığın daha da azaltılabileceği ifade edilmiş ve Aras vd. (2012) ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Yatırım teşviklerinin ihracat ve istihdam üzerindeki etkilerini araştıran bir diğer çalışmada Aydın (2015), 2002-2014 yılları arasındaki veriler ile TR32 bölgesinde yer alan Aydın, Denizli ve Muğla illerini incelemiştir. Gerçekleştirilen yatay kesit analizleri sonucunda, yatırım teşviklerinin istihdam ve ihracat üzerinde olumlu etkilerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Yüksek niteliğe sahip yatırımların artmasının ihracat düzeyi üzerinde belirgin bir etkisi olduğu ortaya koyulmuştur. Türkiye’de ihracata yönelik devlet teşviklerinin etkinliğini araştıran Mete ve Akyazı (2017), yıllar itibarıyla teşvik düzeyinin arttığını ve bununla birlikte ekonomik kriz süreçlerinin dışında ihracat performansının da yükseldiğini belirtmektedir. Ancak, ihracat performansının beklenen düzeye ulaşması için katma değeri yüksek sektörlerin ihracatının artması gerektiği ve bu sektörlerle destek sağlanması zorunluluğu ortaya koyulmuştur. Yatırım teşviklerinin ihracat üzerindeki etkilerini analiz eden Başarır ve Sarıhan (2018), Türkiye’de yatırım teşviklerinin ihracat düzeyi üzerinde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.

Literatür araştırması sonucunda, yatırım teşvikleri ile ihracat arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmaların sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Yatırım teşvikleri ile ihracat arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerin hem genel hem de sektörel olarak analiz edilecek olması, çalışmanın literatüre sağlayacağı katkıyı ve özgün değerini ortaya koymaktadır.

Yöntem ve Bulgular

Çalışmanın amacı, Türkiye’de gerçekleştirilen yatırım teşviklerinin ihracat hacmi üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında Türkiye’nin toplam ihracatı, imalat sanayi ihracatı, hizmet ihracatı ve tarım ihracatı ile Türkiye’nin toplam yatırım teşvikleri, imalat sanayi yatırım teşvikleri, hizmet sektörü teşvikleri ve tarım sektörü teşvikleri arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişki analiz edilmektedir. Kısa ve uzun vadeli ilişkilerin analizi öncesinde modeldeki değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi incelenmiştir. Daha sonra değişkenlerin durağanlığını analiz etmek için birim kök testleri gerçekleştirilmiş ve değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler ARDL sınır testi ile analiz edilmiştir. Daha sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Toda-Yamamoto nedensellik testleri ile incelenmiştir.

Korelasyon analizi değişkenler arasında bir ilişki olup olmadığı hakkında bilgi sağlamakta, ancak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini göstermemektedir (Gujarati, 2004, s. 696). Bu doğrultuda, eşbütünleşme analizi değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişki olup olmadığı tespit edilmeli ve nedensellik analizi vasıtasıyla değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü ortaya koyulmalıdır.

Çalışma Verileri ve Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmada kullanılan değişkenlerden yatırım teşviklerine ilişkin veriler T.C. Sanayi Bakanlığı veri tabanından elde edilirken, ihracat değişkenlerine ait veriler Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK) temin edilmiştir. Çalışma kısıtları kapsamında kullanılan veriler aylık frekansa sahip olup, 2001 yılının birinci ayından 2019 yılının dokuzuncu ayına kadarki dönemi kapsamaktadır.

Çalışmada başvuru alan değişkenlere ait veri kümesi aşağıdaki gibidir;

$\ln(\text{ihr})_{\text{toplam}}$: Türkiye’nin toplam ihracatı
$\ln(\text{ihr})_{\text{imalat}}$: Türkiye’nin imalat sanayi ihracatı
$\ln(\text{ihr})_{\text{hizmet}}$: Türkiye’nin hizmet sektörü ihracatı
$\ln(\text{ihr})_{\text{tarım}}$: Türkiye’nin tarım ihracatı
$\ln(\text{teşvik})_{\text{toplam}}$: Türkiye’de verilen toplam yatırım teşviki
$\ln(\text{teşvik})_{\text{imalat}}$: Türkiye’de verilen imalat sanayi yatırım teşviki
$\ln(\text{teşvik})_{\text{hizmet}}$: Türkiye’de verilen hizmet sektörü yatırım teşviki
$\ln(\text{teşvik})_{\text{tarım}}$: Türkiye’de verilen tarım sektörü yatırım teşviki

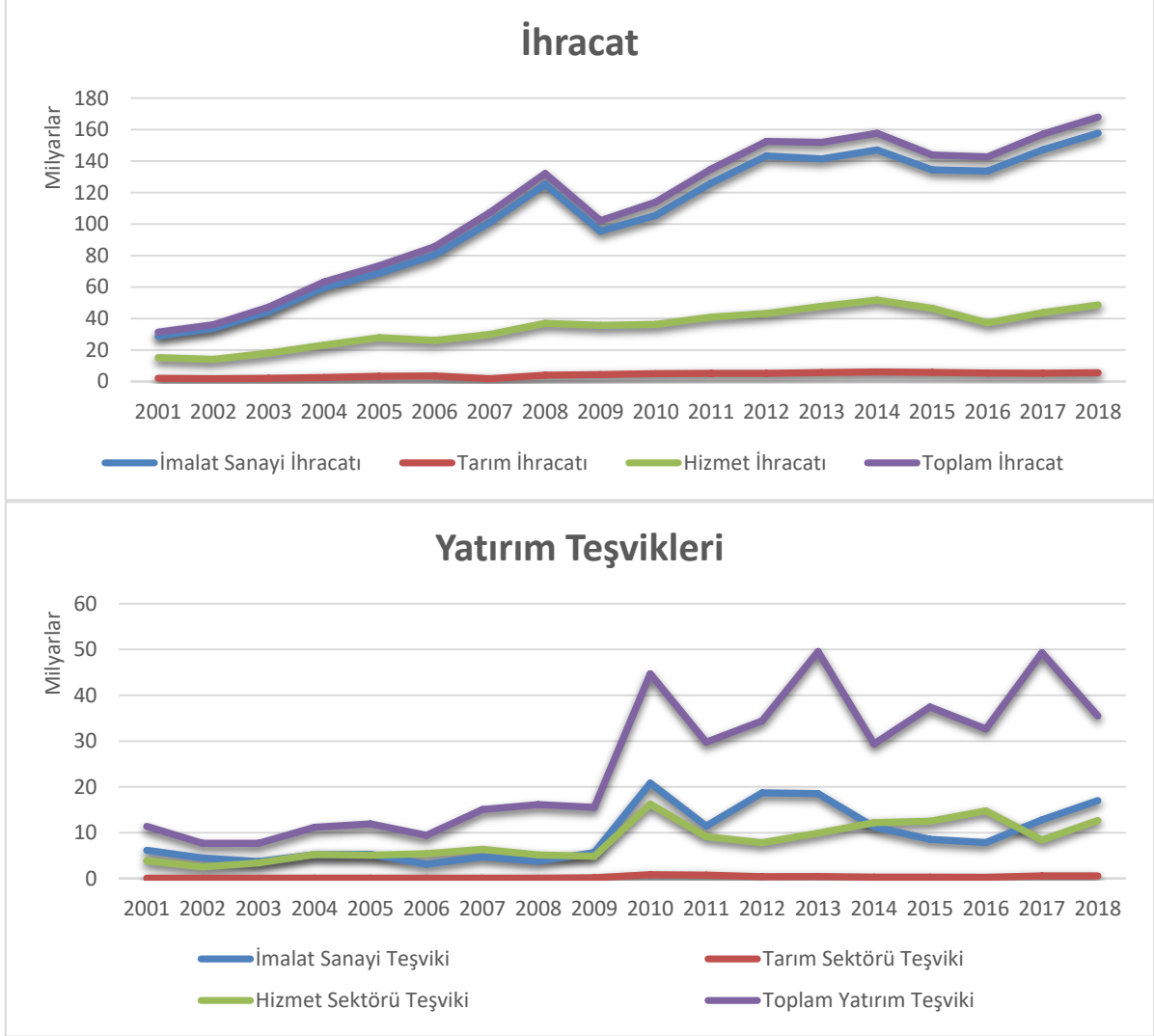
Çalışmanın hedefleri doğrultusunda, Türkiye’de gerçekleştirilen yatırım teşviklerinin ihracat üzerindeki etkisini hem sektörel hem de toplam olarak analiz etmek amacıyla aşağıda yer alan araştırma modelleri oluşturulmuştur (1, 2, 3, 4);

$$\ln(ihr)_{toplam} = \beta_0 + \beta_1 \ln(teşvik)_{toplam} + \varepsilon \quad (1)$$

$$\ln(ihr)_{imalat} = \beta_0 + \beta_1 \ln(teşvik)_{imalat} + \varepsilon \quad (2)$$

$$\ln(ihr)_{hizmet} = \beta_0 + \beta_1 \ln(teşvik)_{hizmet} + \varepsilon \quad (3)$$

$$\ln(ihr)_{tarım} = \beta_0 + \beta_1 \ln(teşvik)_{tarım} + \varepsilon \quad (4)$$

Şekil 2. Türkiye'nin İhracat ve Yatırım Teşviki Trendi (2001-2018)

Kaynak: TÜİK ve T.C. Sanayi Bakanlığı.

Şekil 2'de araştırma modellerinde kullanılan tüm değişkenlerin 2001 ve 2018 yılları arasında yükselen bir trende sahip olduğu gösterilmektedir. Değişkenler arasında imalat sanayi ve hizmet sektörü ihracat ve yatırım teşviklerinin tarım sektörüne göre daha yüksek bir artış trendi sergilediği görülmektedir.

Tablo 2. Korelasyon Matrisi

	$\ln(\text{ihr})_{\text{toplam}}$	$\ln(\text{ihr})_{\text{imalat}}$	$\ln(\text{ihr})_{\text{hizmet}}$	$\ln(\text{ihr})_{\text{tarım}}$	$\ln(\text{teşvik})_{\text{toplam}}$	$\ln(\text{teşvik})_{\text{imalat}}$	$\ln(\text{teşvik})_{\text{hizmet}}$	$\ln(\text{teşvik})_{\text{tarım}}$
$\ln(\text{ihr})_{\text{toplam}}$	1							
$\ln(\text{ihr})_{\text{imalat}}$	0.999	1						
$\ln(\text{ihr})_{\text{hizmet}}$	0.746	0.748	1					
$\ln(\text{ihr})_{\text{tarım}}$	0.811	0.797	0.456	1				
$\ln(\text{teşvik})_{\text{toplam}}$	0.656	0.652	0.429	0.609	1			
$\ln(\text{teşvik})_{\text{imalat}}$	0.474	0.469	0.326	0.454	0.819	1		
$\ln(\text{teşvik})_{\text{hizmet}}$	0.492	0.489	0.288	0.479	0.741	0.484	1	
$\ln(\text{teşvik})_{\text{tarım}}$	0.513	0.516	0.408	0.349	0.525	0.491	0.361	1

Tablo 2’de değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi yer almaktadır. Korelasyon matrisi değerlendirildiğinde, toplam ihracat ve imalat sanayi ihracatı ile toplam yatırım teşvikleri ve imalat sanayi yatırım teşvikleri arasında pozitif ve orta şiddette bir korelasyon ilişkisinin bulunduğu görülmektedir. Buna ek olarak, hizmet ve tarım sektörü ihracatı ile yatırım teşvikleri arasında pozitif ve düşük şiddette bir korelasyon ilişkisinin varlığı söz konusudur.

Zivot ve Andrews Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Serilerin Türkiye’de meydana gelen yapısal kırılmalar ile test edilebilmesi için, yapısal kırılma varlığında serilerin durağanlığının test edildiği Zivot ve Andrews (1992) birim kök testi testi uygulanmıştır. Analizler kapsamında, Zivot ve Andrews (1992) birim kök testinin iki modeline başvurulmuştur. Model A yalnızca sabitteki bir kırılmayı test ederken ve model C hem sabit hem de trenddeki bir kırılmayı sınamaktadır. Zivot ve Andrews (1992) tarafından ortaya koyulan model A ve model C aşağıdaki gibidir (5, 6);

$$\text{Model A} \Rightarrow \Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \theta DU_t + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \tag{5}$$

$$\text{Model C} \Rightarrow \Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \theta DU_t + \gamma DT_t + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \tag{6}$$

Zivot ve Andrews (1992) birim kök testi, serilerde meydana gelen kırılma noktalarını içsel olarak belirlemektedir. Böylece, kırılma noktası dışsal olarak değil, içsel olarak tahmin edilir. Kırılma noktasını tahmin etmek için verilere dayalı bir algoritma kullanılmaktadır.

Tablo 3. Zivot ve Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Z&A (Düzey)			Z&A (1. Fark)			Model
	Kırılma Tarihi	k	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	k	Test İstatistiği	
$\ln(\text{ihr})_{\text{toplam}}$	2003:02	12	-3.392903	2001:05	0	-26.21339	A
$\ln(\text{ihr})_{\text{toplam}}$	2002:02	0	-4.941747	2002:02	0	-26.31596	C
$\ln(\text{ihr})_{\text{imalat}}$	2003:02	12	-3.387478	2001:05	0	-26.34316	A
$\ln(\text{ihr})_{\text{imalat}}$	2002:02	0	-5.006019	2002:02	0	-26.41550	C
$\ln(\text{ihr})_{\text{hizmet}}$	2002:01	0	-3.573809	2001:11	0	-9.401988	A
$\ln(\text{ihr})_{\text{hizmet}}$	2002:04	0	-4.556919	2002:01	0	-9.379724	C
$\ln(\text{ihr})_{\text{tarım}}$	2005:09	13	-1.499318	2002:05	0	-14.71079	A
$\ln(\text{ihr})_{\text{tarım}}$	2009:10	13	-2.802943	2002:08	10	-22.07416	C
$\ln(\text{teşvik})_{\text{toplam}}$	2009:08	0	-11.40915	2002:04	0	-24.39634	A
$\ln(\text{teşvik})_{\text{toplam}}$	2009:08	0	-11.70397	2002:04	0	-24.37757	C
$\ln(\text{teşvik})_{\text{imalat}}$	2009:08	1	-7.232934	2013:02	0	-24.35091	A
$\ln(\text{teşvik})_{\text{imalat}}$	2009:08	0	-10.50503	2011:02	0	-24.34786	C
$\ln(\text{teşvik})_{\text{hizmet}}$	2010:03	0	-13.74317	2002:04	0	-26.11245	A
$\ln(\text{teşvik})_{\text{hizmet}}$	2010:12	0	-14.08482	2002:04	0	-25.93063	C
$\ln(\text{teşvik})_{\text{tarım}}$	2009:08	0	-14.08584	2001:09	0	-33.99685	A
$\ln(\text{teşvik})_{\text{tarım}}$	2002:02	0	-15.37748	2001:09	0	-33.92736	C
Kritik Değerler	Model A => %10 : -4.1936 ; %5 : -4.4436 ; %1 : -4.9491 Model C => %10 : -4.8939 ; %5 : -5.1757 ; %1 : -5.7191						

Tablo 3'te modelde yer alan serilerin tek yapısal kırılma altında durağanlığını sınavan Zivot ve Andrews (1992) birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Test sonuçlarına göre; toplam ihracat, imalat sanayi ihracatı, hizmet sektörü ihracatı ve tarım sektörü ihracatı tek yapısal kırılma altında birim kök içermektedirler, başka bir ifadeyle düzeylerinde durağan değildirlir. Ancak, serilerin farkları alındığında durağan hale geldikleri görülmektedir. Öte yandan, toplam yatırım teşvikleri, imalat sanayi teşvikleri, hizmet sektörü teşvikleri ve tarım sektörü teşvikleri tek yapısal kırılma altında birim kök içermedikleri tespit edilmiş olup, ilgili serilerin düzeylerinde durağan oldukları gözlemlenmektedir.

Serilere ilişkin yapısal kırılma tarihleri analiz edildiğinde, ihracat verilerinde 2001 ve 2002 yıllarına ait süreçte yapısal kırılmaların yaşandığı görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin yaşamış olduğu 2001 krizi ve öncesinde meydana gelen ekonomik krizlerin ihracat üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Öte yandan yatırım teşviklerinde yapısal kırılma tarihlerinin 2009 ve 2010 yıllarına rastladığı tespit edilmiştir. Yapısal kırılma tarihlerinin belirtilen dönemde gerçekleşmesi, 2008 küresel ekonomik krizinin etkilerinin hissedildiği dönemde yatırım teşviklerinin de olumsuz etkilendiğini göstermektedir.

ARDL Sınır Testi

Durağan olmayan serilerin analizlerinde düşük etkiye sahip birim kök testlerinin kullanılması sık karşılaşılan sorunlardan bir tanesidir. Bu sorunun ortadan kaldırılması için, Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran vd. (2001) uzun dönemli ilişkilerin analizlerinde tercih edilmektedir.

ARDL sınır testini kullanmanın en önemli noktası, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin analizinde değişkenlerin aynı derecede durağan olma koşulunun bulunmamasıdır. Buna ek olarak, ARDL sınır testi aynı anda değişkenlerin kısa ve uzun dönemli ilişkilerini ve katsayıların tahmin edilmesini sağlamaktadır.

ARDL sınır testi gecikmesi dağıtılmış otoregresif modele dayanmaktadır. Modelin denklemi aşağıdaki gibidir (7);

$$\Delta y_t = c_0 + c_1 t + \pi_{yy} y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \psi_i' \Delta z_{t-i} + \omega' \Delta x_t + \theta w_t + u_t \quad (7)$$

ARDL sınır test sonuçlarına göre, eğer test istatistiği üst kritik değerden daha yüksek ise değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu tespit edilmektedir. Test istatistiği kritik değerin altında kalırsa, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı ortaya koyulmaktadır. Test istatistiği üst ve alt kritik değerler arasında kalır ise, değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi konusunda kararsızlık durumu olduğuna kanaat getirilmektedir.

Gerçekleştirilen Zivot ve Andrews (1992) birim kök testleri sonrasında; toplam yatırım teşvikleri, imalat sanayi teşvikleri, hizmet sektörü teşvikleri ve tarım sektörü teşvikleri düzeylerinde durağan olduğu [I(0)] tespit edilirken; toplam ihracat, imalat sanayi ihracatı, hizmet sektörü ihracatı ve tarım sektörü ihracatının birinci fark düzeylerinde [I(1)] durağanlaştıkları görülmüştür. Başka bir ifade ile farklı düzeylerde durağanlaşan değişkenlerin kısa ve uzun dönemli ilişkilerinin sınanması için ARDL sınır testinin uygulanmasının uygun olacağı tespit edilmiştir.

Tablo 4. ARDL Sınır Testi Model Seçimi

Araştırma Modeli	Model	AIC	HQ	Adj. R-sq
Model (1)	ARDL(4,0)	-1.789934	-1.752682	0.962473
	ARDL(4,1)	-1.784890	-1.741429	0.962448
	ARDL(4,2)	-1.777940	-1.728271	0.962351
Model (2)	ARDL(7,0)	-1.790755	-1.734128	0.959703
	ARDL(7,1)	-1.788036	-1.725117	0.959770
	ARDL(7,7)	-1.787920	-1.687250	0.960794
Model (3)	ARDL(3,3)	-0.747426	-0.697757	0.909783
	ARDL(3,4)	-0.739250	-0.683372	0.909437
	ARDL(4,3)	-0.738405	-0.682527	0.909360
Model (4)	ARDL(12,8)	-0.888493	-0.748188	0.897951
	ARDL(12,7)	-0.885266	-0.751338	0.897194
	ARDL(12,9)	-0.881536	-0.734854	0.897663

Tablo 4'te Akaike ve Hannan-Quinn bilgi kriteri ile düzeltilmiş R-kare değerlerine göre ARDL sınır testi için en uygun modeller tespit edilmiştir. Tablo 3'ün sonuçları doğrultusunda, araştırma modelleri için sırasıyla ARDL (4,0), ARDL (7,0), ARDL (3,3) ve ARDL (12,8) modellerinin sınır testine uygun olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Araştırma Modeli	Bound Test (F)		Critical Value	
			Lower Critical Value	Upper Critical Value
Model (1)	7.119			
Model (2)	6.851	%90	3.02	3.51
Model (3)	31.268	%95	3.62	4.16
Model (4)	11.501	%99	4.94	5.58

Tablo 5'teki ARDL sınır testi sonuçlarına göre, "eşbütünleşme yoktur" boş hipotezi %99, %95 ve %90 düzeylerinde reddedilmiştir. F istatistikleri modeller için sırasıyla 7.119, 6.851, 31.268 ve 11.501 olarak hesaplanmıştır. Bu doğrultuda, F istatistikleri tüm güven düzeylerinde üst kritik değerden daha yüksektir ve sırasıyla toplam ihracat ile toplam yatırım teşvikleri, imalat sanayi ihracatı ile imalat sanayi teşvikleri, hizmet sektörü ihracatı ile hizmet sektörü teşvikleri ve tarım sektörü ihracatı ile tarım sektörü teşvikleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. ARDL Sınır Testi Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

Araştırma Modeli	Uzun Dönem Katsayıları		
	Değişken	Katsayı	T İstatistiği
Model (1)	$\ln(\text{teşvik})_{\text{toplam}}$	0.502	4.068***
	C	12.508	4.808***
Model (2)	$\ln(\text{teşvik})_{\text{imalat}}$	0.429	3.015***
	C	14.499	5.079***
Model (3)	$\ln(\text{teşvik})_{\text{hizmet}}$	0.611	7.382***
	C	9.506	5.762***
Model (4)	$\ln(\text{teşvik})_{\text{tarım}}$	0.197	6.354***
	C	16.623	32.809***

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Çalışma kapsamında oluşturulan modellere ait değişkenlerin uzun dönemli ilişkileri Tablo 6'da yer almaktadır. ARDL sınır testi uzun dönem katsayı tahminleri sonuçlarına göre, tüm modellerde ihracat düzeyleri ile yatırım teşvikleri arasında pozitif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı ilişkilerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye’de gerçekleştirilen toplam yatırım teşviklerinin uzun dönemde %1 düzeyinde artması toplam ihracat hacmini % 0,5 düzeyinde arttıracığı ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte; imalat sanayi, hizmet sektörü ve tarım sektöründe gerçekleştirilen yatırım teşviklerinin % 1 düzeyinde yükselmesi, sırasıyla imalat sanayi ihracatını % 0,43, hizmet ihracatını % 0,61 ve tarım ihracatını % 0,2 düzeyinde arttırdığı tespit edilmiştir.

Tablo 7. ARDL Hata Düzeltme Model Sonuçları

Araştırma Modeli	Variables	Coefficients	T Statistic
Model (1)	D(ln(teşvik) _{toplam} (-1))	-0.665	-10.321***
	D(ln(teşvik) _{toplam} (-2))	-0.359	-4.769***
	D(ln(teşvik) _{toplam} (-3))	-0.169	-2.554**
	<i>EC(-1)</i>	-0.069	-4.643***
	R²=0.37		D.W. Stat.= 2.023
Model (2)	D(ln(teşvik) _{imalat} (-1))	-0.695	-10.688***
	D(ln(teşvik) _{imalat} (-2))	-0.406	-5.059***
	D(ln(teşvik) _{imalat} (-3))	-0.268	-3.199***
	D(ln(teşvik) _{imalat} (-4))	-0.178	-2.119**
	D(ln(teşvik) _{imalat} (-5))	-0.061	-0.761
	D(ln(teşvik) _{imalat} (-6))	0.121	1.792*
	<i>EC(-1)</i>	-0.059	-4.555***
	R²=0.41		D.W. Stat.= 2.001
Model (3)	D(ln(ihr) _{hizmet} (-1))	0.419	7.151***
	D(ln(ihr) _{hizmet} (-2))	0.345	5.415***
	D(ln(teşvik) _{hizmet})	0.047	3.176***
	D(ln(teşvik) _{hizmet} (-1))	-0.101	-5.875***
	D(ln(teşvik) _{hizmet} (-2))	-0.059	-4.095***
	<i>EC(-1)</i>	-0.236	-9.731***
	R²=0.47		D.W. Stat.= 2.003
Model (4)	D(ln(ihr) _{tarım} (-1))	-0.465	-7.193***
	D(ln(ihr) _{tarım} (-2))	-0.549	-9.487***
	D(ln(ihr) _{tarım} (-3))	-0.505	-8.422***
	D(ln(ihr) _{tarım} (-4))	-0.533	-9.315***
	D(ln(ihr) _{tarım} (-5))	-0.651	-11.729***
	D(ln(ihr) _{tarım} (-6))	-0.507	-8.197***
	D(ln(ihr) _{tarım} (-7))	-0.599	-11.069***
	D(ln(ihr) _{tarım} (-8))	-0.608	-11.124***
	D(ln(ihr) _{tarım} (-9))	-0.581	-10.285***
	D(ln(ihr) _{tarım} (-10))	-0.747	-14.096***
	D(ln(ihr) _{tarım} (-11))	-0.471	-7.729***
	D(ln(teşvik) _{tarım})	0.006	1.081
	D(ln(teşvik) _{tarım} (-1))	-0.042	-4.694***
	D(ln(teşvik) _{tarım} (-2))	-0.039	-4.464***
	D(ln(teşvik) _{tarım} (-3))	-0.036	-4.211***
	D(ln(teşvik) _{tarım} (-4))	-0.035	-4.407***
	D(ln(teşvik) _{tarım} (-5))	-0.029	-4.002**
D(ln(teşvik) _{tarım} (-6))	-0.017	-2.496**	
D(ln(teşvik) _{tarım} (-7))	-0.008	-1.613	
	<i>EC(-1)</i>	-0.218	-5.905***
	R²=0.69		D.W. Stat.= 1.774

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Değişkenlerin kısa vadeli ilişkilerine ait sonuçlar Tablo 7'de bulunmaktadır. Sonuçlara göre, modeller kapsamında ele alınan ihracat ve yatırım teşvikleri ile hata düzeltme katsayılarının (EC (-1)) istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Buna ek olarak, hata düzeltme katsayıları (EC (-1)) anlamlı ve negatif olduğundan; ihracat ve yatırım teşvikleri arasındaki eşbütünlüşme ilişkileri desteklenmektedir.

Çalışma kapsamında oluşturulan modellerin hata düzeltme katsayıları (EC (-1)) anlamlı ve negatif olduğundan herhangi bir dönemde oluşabilecek sapmaların hızlı bir şekilde düzeldiğini göstermektedir. Modellerdeki EC (-1) katsayıları sırasıyla -0,069 (model 1), -0,059 (model 2), -0,236 (model 3) ve -0,218 (model 4) olarak hesaplanmıştır. İlgili modellere ait herhangi bir dönemde olağandışı bir etki veya şokun ortaya çıkması durumunda, sonraki dönemde bu etkinin sırasıyla % 0,07, % 0,06, % 0,24 ve % 0,22 düzeylerinde düzeldiği tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile uzun dönem dengesi model 1 ve 2 için daha uzun sürede sağlanırken, model 3 ve 4 için daha kısa sürede sağlanmaktadır. Bu durumun temel nedeni,

model 2'nin imalat sanayi ihracatı ve imalat sanayisine gerçekleştirilen yatırım teşviklerini kapsamı dolayısıyla, bu sektöre yapılan yatırımların etkilerinin ve oluşabilecek sapmalarının uzun dönemde meydana gelmesidir. Model 1’de ise toplam ihracat ve toplam yatırım teşvikleri incelemekte ve toplam ihracat ile toplam yatırım teşviklerinin büyük çoğunluğunun imalat sanayisine gerçekleştirilmesi sonucunda benzer bulgulara rastlanılmıştır. İmalat sanayisi göre daha esnek ve hızlı adımların atıldığı hizmet ve tarım sektörünü ele alan model 3 ve 4’te ise, ilgili sektörlerin ihracatında ve yatırım teşviklerinde oluşabilecek sapmaların hızlı bir şekilde uzun dönem dengesine ulaştığı ortaya konulmuştur.

Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi

İhracat ve yatırım teşvikleri arasındaki nedensel ilişkiyi ortaya koymak için Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik analizi uygulanmıştır. Toda ve Yamamoto nedensellik testi, ARDL sınır testine benzer şekilde değişkenlerin durağanlaşma derecelerini dikkate almayan bir analiz yöntemidir. Başka bir ifade ile farklı durağanlık seviyelerine sahip değişkenler, Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilebilmektedir. Toda-Yamamoto nedensellik analizi, VAR (8, 9) tahmin tekniğine dayanmaktadır;

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \alpha_{1(i+d)} Y_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \alpha_{2(i+d)} Y_{t-(i+d)} + \varepsilon_{1t} \quad (8)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_{1(i+d)} Y_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_{2(i+d)} Y_{t-(i+d)} + \varepsilon_{2t} \quad (9)$$

Modelde yer alan “d”, değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini göstermektedir. Toda ve Yamamoto nedensellik analizinde bir diğer önemli faktör, Granger nedensellik için Wald testindeki "p" katsayısı matrisinin uygulanmasıdır. Toda ve Yamamoto nedensellik analizinde, VAR modelinde “d” gecikmesi ile ilgili herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır.

Tablo 8. Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi için Optimum Gecikmenin Belirlenmesi

Model	Gecikme Uzunluğu	AIC	HQ
Model (1)	0	3.050783	3.063367
	1	0.164765	0.202516
	2	-0.134158	-0.071239
	3	-0.183934*	-0.095847*
Model (2)	0	3.450426	3.463010
	1	0.295287	0.333038
	2	-0.063628	-0.000709
	3	-0.123285	-0.035199*
	4	-0.124593*	-0.011339
Model (3)	0	4.003737	4.016320
	1	2.120874	2.158626
	2	1.649204	1.712123
	3	1.488171	1.576258
	4	1.481438	1.594692
	5	1.412336	1.550757
	7	0.998642*	1.187398*
Model (4)	0	5.492154	5.504909
	1	4.116837	4.155102
	2	3.967933	4.031708
	3	3.975722	4.065007
	4	3.964784	4.079579
	5	3.931863	4.072168
	6	3.899667	4.065483
	7	3.893116	4.084441
	8	3.886456	4.103291
	9	3.869820	4.112166
	10	3.841724	4.109579
	12	3.116351*	3.435227*

Not: * optimum gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Araştırma modellerinde yer alan toplam yatırım teşvikleri, imalat sanayi teşvikleri, hizmet sektöru teşvikleri ve tarım sektöru teşviklerinin düzeylerinde durağan oldukları $[I(0)]$ görölmüştür. Buna karşın, toplam ihracat, imalat sanayi ihracatı, hizmet sektöru ihracatı ve tarım sektöru ihracatının birinci fark düzeylerinde durağanlaştıkları $[I(1)]$ gözlenmektedir. Böylece, Toda ve Yamamoto nedensellik analizlerinde d_{max} değeri “1” olarak alınacaktır. Modellerde yer alan değişkenlerin uygun gecikme uzunluğu (P), Akaike bilgi kriterine (AIC) ve Hannan ve Quinn bilgi kriterine (HQ) göre hesaplanmıştır. Tablo 8’de yer alan bulgulara göre; model 1 için optimum gecikme uzunluğu “3”, model 2 için belirlenen optimum gecikme uzunluğu “4”, model 3 için optimum gecikme uzunluğu “7” ve model 4 için tespit edilen optimum gecikme uzunluğu “12”dir.

Tablo 9. *Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları*

Nedensellik Yönü	Gecikme Uzunluğu ($P+d_{max}$)	Ki-Kare İstatistiği	P Değeri	Nedensellik İlişkisi
$\ln(ihr)_{toplam} \neq \ln(teşvik)_{toplam}$	3+1	7.183	0.066	Var
$\ln(teşvik)_{toplam} \neq \ln(ihr)_{toplam}$	3+1	2.046	0.563	Yok
$\ln(ihr)_{imalat} \neq \ln(teşvik)_{imalat}$	4+1	2.759	0.599	Yok
$\ln(teşvik)_{imalat} \neq \ln(ihr)_{imalat}$	4+1	5.514	0.239	Yok
$\ln(ihr)_{hizmet} \neq \ln(teşvik)_{hizmet}$	7+1	31.662	0.000	Var
$\ln(teşvik)_{hizmet} \neq \ln(ihr)_{hizmet}$	7+1	11.423	0.121	Yok
$\ln(ihr)_{tarım} \neq \ln(teşvik)_{tarım}$	12+1	20.542	0.058	Var
$\ln(teşvik)_{tarım} \neq \ln(ihr)_{tarım}$	12+1	19.761	0.072	Var

Toda ve Yamamoto nedensellik analizlerine ait sonuçlar Tablo 9’da yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre, toplam ihracat hacminden gerçeşleştirilen toplam yatırım teşviklerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, hizmet sektöru ihracatından hizmet sektöründe gerçeşleştirilen yatırım teşviklerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya koyulmuştur. Ayrıca, tarım ihracatı ile tarım sektöründe gerçeşleştirilen yatırım teşvikleri arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Öte yandan, imalat sanayisinde ise ihracat hacmi ile gerçeşleştirilen yatırım teşvikleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Ülkelerin üretim süreçlerini geliştirme ve uluslararası rekabet koşullarına ayak uydurabilmeleri için teşvikler önemli bir ekonomi politikası aracıdır. Özellikle belirli sektörlerin daha fazla gelişerek ülke ekonomisine katkı sağlanması için önemli teşvik uygulamaları geliştirilebilmektedir.

Çalışma kapsamında, Türkiye’nin toplam ve sektörel ihracatı ile toplam ve sektörel yatırım teşvikleri arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkiler analiz edilmiştir. Analizler kapsamında öncelikle değişkenlere ilişkin yapısal kırılmalar incelenmiş ve ardından ARDL sınır testi vasıtasıyla değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler test edilmiştir. Ardından Toda ve Yamamoto nedensellik testi ile değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin var olup olmadığı ve varsa bu nedensellik ilişkisinin yönünün ne olduğu analiz edilmiştir.

Kısa ve uzun dönemli ilişkilerin test edildiği ARDL sınır testi sonucunda, oluşturulan tüm modellerde ihracat düzeyleri ile yatırım teşvikleri arasında kısa ve uzun dönemli ilişkilerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda, toplam yatırım teşviklerinin uzun dönemde %1 düzeyinde yükselmesi toplam ihracat hacmini %0,5 düzeyinde arttırdığı, hizmet sektöru, imalat sanayi ve tarım sektörüne verilen yatırım teşviklerinin %1 düzeyinde artması, sırasıyla hizmet sektöru ihracatını %0,61, imalat sanayi ihracatını %0,43 ve tarım sektöru ihracatını %0,2 düzeyinde arttırdığı tespit edilmiştir.

Gerçeşleştirilen Toda ve Yamamoto nedensellik testleri sonucunda, toplam ihracat ve hizmet sektöru ihracat hacminden toplam yatırım teşvikleri ve hizmet sektöru yatırım teşviklerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu, tarım sektöru ihracatı ile tarım sektöründe gerçeşleştirilen yatırım teşvikleri arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Analizler sonucunda elde edilen bulgular, Türkiye’de gerçeşleştirilen yatırım teşviklerinin ihracat üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkileri bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda Zou vd. (2000), Aras vd. (2012), Çiftçi ve Koç (2013), Aydın (2015) ve Başarır ve Salman (2018)’nin da analizleri sonucunda ifade ettikleri üzere, politika yapıcılar açısından yatırım teşvik politikalarının etkinliğinin artırılarak ihracat hacminin daha yüksek düzeylere çekilebileceği öngörülmektedir. Mete ve Akyazı

(2017)’nin de bulgularına paralel olarak, özellikle katma değerli üretime yönelik yatırım teşviklerinin oluşturulması ve desteklenmesi ile ihracat düzeyinin daha fazla yükseltilmesi söz konusu olacaktır. Bununla birlikte bulgular kapsamında literatüre ek olarak, verilen yatırım teşviklerinin denetiminin sağlanması ile etkin şekilde kullanılan teşviklerin sırasıyla hizmet sektörü, imalat sanayi ve tarım sektörü ihracatlarında önemli artışlar sağlayacağı düşünülmektedir. Hizmet ticaretinin Türkiye’nin cari açığının azaltılmasındaki önemi ve analizler sonucunda uzun dönemde yatırım teşviklerinin diğer sektörlerle göre hizmet sektörü ihracatına daha yüksek düzeyde katkı sağladığı dikkate alındığında, hizmet sektöründeki yatırım teşviklerinin verimliliği artırılarak daha yüksek düzeyde hizmet ihracatının sağlanabileceği öngörülmektedir.

Etik Beyan

“Türkiye’de İhracat ve Yatırım Teşvikleri Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Akyol, M. (2016). Bölgesel kalkınma ve yeni yatırım teşvik sisteminin ekonomik etkilerinin analizi. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 5(9), 49-61.
- Aras, O. N., Öztürk, M. ve Erdoğan, E. (2012). Türkiye’nin cari açık sorunu ve soruna çözüm noktasında yeni yatırım teşvik sisteminin değerlendirmesi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(1), 91-104.
- Ardıç, A. A. (1994). Türkiye’de 1980 sonrası yatırım teşvik uygulamaları ve tarımsal yatırımlardaki gelişmeler. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 2, 62-74.
- Aydiner, M. (2015). Teşvik sistemi kapsamındaki yatırımların ihracata ve istihdama etkisi: TR32 bölgesi üzerine bir değerlendirme. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 4(8), 74-87.
- Başarır, Ç. ve Sarıhan, A. Y. (2015). The effect of investment incentives and export credits on country export: the case of Turkey. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 505-518.
- Bayraktaroğlu, H., Karaman, D. ve Kalkan, A. (2015). Kobilere sağlanan teşviklerin firmaların ihracat performansına katkısı: Antalya organize sanayi bölgesi’nde bir uygulama. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 89-108.
- Benk, S. (2005). Vergi teşvikleri ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları. *Vergi Sorunları Dergisi*, 206, 183-191.
- Blanchard, E. J. (2007). Foreign direct investment, endogenous tariffs, and preferential trade agreements. *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*, 7(1), 1–50.
- Bronzini, R. ve De Blasio, G. (2006). Evaluating The impact of investment incentives: the case of Italy’s law 488/1992. *Journal of Urban Economics*, 60, 327–349.
- Çiftçi, H. ve Koç, M. (2013). İstihdamın artan önemi ve teşvik belgeli yatırımlar etkinlik analizi. *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 19-41.
- Çiloğlu, İ. (1997). Teşvik sisteminin değerlendirilmesi. *Hazine Dergisi*, 8, 1-15.
- Defever, F. ve Riaño, A. (2017). Subsidies with export share requirements in China. *Journal of Development Economics*, 126, 33–51.
- Duran, M. S. (1998). *Türkiye’de uygulanan yatırım teşvik politikaları (1968-1998)*, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma ve İnceleme Dizisi No: 19, Ankara.
- Durgun, E. (2003). Avrupa birliği’nde ve Türkiye’de ihracat teşvikleri. *Yaklaşım Dergisi*, 11(126), 106-111.
- Eberts, R. W. (2005). Overview of state and local economic development policies and practice in the United States. In Sylvain Giguère, Yoshio Higuchi (Eds.), *Local Governance for Promoting Employment-Comparing the Performance of Japan and Seven Countries* (pp. 87-102), Tokyo: The Japan Institute for Labour Policy and Training.
- Ginevicius, R. ve Simelyte, A. (2011). Government incentives directed towards foreign direct investment: a case of central and eastern Europe. *Journal of Business Economics and Management*, 12(3), 435-450.
- Gujarati, D. N. (2004). *Economics Basic Econometrics*, New York: Mcgraw Hill.
- Gülmez, M. ve Noyan Yalman, İ. (2010). Yatırım teşviklerinin bölgesel kalkınmaya etkileri: Sivas ili örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 235-257.
- Güven, A. (2007). Türkiye’de iller arası gelir eşitsizliğinde teşvik politikasının rolü: bir ayrıştırma analizi. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14, 20-38.
- Jenkins, C. L. (1981). The use of investment incentives for tourism projects in developing countries. *Tourism Management*, 3(2), 91-97.
- Karabıçak, M. (2013). Türkiye’de uygulanan ekonomik teşvik politikalarının boyutu, ulusal, bölgesel ve yerel kalkınma üzerine olası etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 263-280.
- Karakurt, A. (2010). Küresel kriz ortamında yatırım teşvikleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 143-163.
- Kılıçaslan, H. ve Kılıç, Z. (2016). Türkiye’de uygulanan yatırım teşviklerinin etkinliği üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi*, 26-27 Kasım, İstanbul.
- Liard-Muriente, C. F. (2007). US and EU experiences of tax incentives. *Area*, 39(2), 186-194.

- Lu, C. S., Liao, C. H. ve Yang, C. C. (2008). Segmenting manufacturers' investment incentive preferences for international logistics zones. *International Journal of Operations & Production Management*, 28(2), 106-129.
- Luo, L., Yang, Y., Luo, Y. ve Liu, C. (2016). Export, subsidy and innovation: China's stateowned enterprises versus privately-owned enterprises. *Economic and Political Studies*, 4(2), 137-155.
- Markuse, A. ve Kathrine N. (2007). Institutional and political determinants of incentive competition. In Markusen, A. & W.E. Upjohn (Eds.), *Reining in the competition for capital* (pp. 1-41), Michigan: Institute for Employment Research, Kalamazoo.
- Mete, E. ve Akyazı, H. (2017), Avrupa Birliği ve Türkiye'de ihracata yönelik devlet yardımları. *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 85-109.
- Middleton, L. (2001). Literature review: tax abatements and economic development incentives, The University of Kansas - Center for Economic and Business Analysis Policy Research Institute, Technical Report Series No: 49, Kansas.
- Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (1999). An autoregressive distributed lag modelling approach to co-integration analysis. In Storm, S. (Eds.), *Econometrics and economic theory in the 20th century: the ragnar frisch centennial symposium*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pesaran, M.H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Recepoglu, M. ve Değer, M. K. (2016). Türkiye'de bölgesel yatırım teşviklerinin bölgesel ekonomik büyüme üzerine etkisi: düzey 2 bölgeleri üzerine panel veri analizleri (2004-2011). *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14, 6-21.
- Schwartz, D., Pelzman, J. ve Keren, M. (2008). The ineffectiveness of location incentive programs: evidence from Puerto Rico and Israel. *Economic Development Quarterly*, 22(2), 167-179.
- Selim, S., Koçtürk, O. M. ve Eryiğit, P. (2014). Türkiye'de yatırım teşvikleri ve sabit yatırımların istihdam üzerine etkisi: panel veri analizi. *Ege Akademik Bakış*, 14(4), 661-673.
- Sevinç, H., Emsen, Ö. S. Ve Bozkurt, E. (2016). Yatırım teşvik politikalarının bölgesel belirleyicilerine yönelik bir analiz: Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 525-556.
- Stark, K. J. ve Wilson, D. J. (2006). What do we know about the interstate effects of state tax incentives?, *The Georgetown Journal of Law & Public Policy*, 4(1), 133-164.
- Stiglitz, J. E. (1998). *Economics of the Public Sector*, New York: WW Norton, Second Edition.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inferences in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Topal, M. H. (2016). Teşvik politikalarının gerekçeleri ve etkinliği: kuramsal bir yaklaşım. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 35-51.
- Tosun, E. (1996). *Türkiye'de kamu kesimi özel kesim ayrımının normatif ve reel planda önemi ve sınırları*, Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, Ankara.
- Yavuz, A. (2010). Bir maliye politikası aracı olarak yatırım teşviklerinin rekabet koşulları altında özel kesim yatırımları ve istihdam üzerine etkisi: ekonometrik bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 83-101.
- Zivot, E. ve Andrews, D. (1992). Further evidence on the great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251-270.
- Zou, D., Spencer, B. J. ve Vertinsky, I. (2000). *Strategic trade policy with endogenous choice of quality and asymmetric costs*. NBER WORKING PAPER SERIES. Working Paper 7536.
- 2012/3305 Sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar. Resmi Gazete. Yayın Tarihi: 19.06.2012. Sayısı: 28328..

EXTENDED ABSTRACT

In general, the concept of incentive is defined as the support provided by countries to economic markets. Incentive is an economically that a country provides cash and non-cash support and aids using various mechanisms in order to develop certain economic activities faster and more than other activities (Topal, 2016, s. 36; Karabiçak, 2013, s. 264; Ginevicius ve Simelyte, 2011, s. 437; Durgun, 2003, s. 107; Çiloğlu, 1997, s. 1). Associated with the global economy, countries operate in a wide range of social, political and economic in line with economic development and welfare targets. In this regard, it is argued how and to what extent countries will intervene in which sectors. These interventions, which are generally called as governmental incentives, are the most important tools for countries to achieve its strategic goals by using economic policy tools on the market. Investment incentives that have aimed to increase production and export potential in Turkey, are important to create international competition and to ensure competitive advantage through value-added exports. Accordingly, this study aims to investigate the impact of the investment incentives on exports in Turkey.

In this study, it is analyzed the short and long term relationship between total exports, manufacturing industry exports, service exports and agricultural exports, and total investment incentives, manufacturing

industry investment incentives, service sector incentives and agricultural sector incentives in Turkey. There are three stages in the analysis of the paper. In first, Zivot and Andrews (1992) unit root test was practised in order to detect structural break in variables. Second stage, with reference to the existence of short and long-term relationships between variables, the ARDL bound test by Pesaran and Shin (1999) ve Pesaran et al. (2001) was used to investigate whether the series are cointegrated or not. In the final stage, the causality relationships between variables were analyzed by the Toda & Yamamoto (1995).

There are obtained important results from the analyses. Firstly, it is observed that total exports, manufacturing industry exports, service exports and agricultural exports are not stationary, whereas total investment incentives, manufacturing industry investment incentives, service sector incentives and agricultural sector incentives are stationary at level. In other words, the variables in the models are stationary at different level. However, when the first difference of total exports, manufacturing industry exports, service exports and agricultural exports are taken, it is seen that all variables become stationary. In addition to this, Zivot and Andrews unit root test with structural break results show that structural breaks occurred in exports about 2001-2002 and in investment incentives about 2009-2010. In this case, this structural breaks reveal that the deepening of economic crisis in Turkey in 2001 and Eurozone Crisis in the global economy in 2012 have impacts on Turkish the economy.

According to the result of ARDL bound test in which short and long term relationships are tested, it has been determined that there are short and long term relationships between exports and investment incentives in all research models. In this context, It was determined that the increment in total investment incentives by 1% in the long term increased the total export volume by 0.5%. In addition to this, the investment incentives increment by 1% in the service industry, manufacturing industry and agriculture sector have increased service sector exports by 0.61%, manufacturing industry exports by 0.43% and agricultural sector exports by 0.2%, respectively.

Toda & Yamamoto causality tests results reveal that there is a is a unidirectional causality relationship from the total export volume to the total investment incentives. In addition to this, it is observed that there is a unidirectional causality relationship from service exports to the investment incentives in service sector. Furthermore, it has been revealed that there is a bidirectional causality relationship between agricultural exports and investment incentives in agricultural sector.

Findings obtained from the analyses show that investment incentives have positive and significant impacts on exports in Turkey. Accordingly, it is foreseen that the volume of exports can be increased to higher levels by increasing the efficiency of investment incentive policies for policy makers. Especially, the creation and supportation of investment incentives for value added production will increase the export level. Furthermore, it is thought that effective investment incentives will provide significant increments in exports of the service sector, manufacturing industry and agriculture sector by monitoring of the investment incentives. Considering the reduction of the current account deficit and contribution of investment incentives in service sector to services trade compared to other sectors in the long term, it is predicted that service exports can be enhanced by increasing the efficiency of investment incentives in the service sector.

Kişi-Örgüt ve Kişi-İş Uyumunun Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama¹

Aybüke CAN² ve Gökhan KERSE³

Öz

Bu çalışmanın amacı kişi-örgüt ve kişi-iş uyumunun örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda araştırma bankacılık sektöründe yapılmış ve Karaman il ve ilçe merkezlerindeki 180 banka çalışanından anket tekniği ile veriler elde edilmiştir. Katılımcı çalışanlar basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenmiş ve analizlerde SPSS programı kullanılmıştır. Amacı uygun istatistiksel analizler yapıldıktan sonra kişi-örgüt uyumunun ve kişi-iş uyumunun örgütsel vatandaşlık davranışını pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Boyutsal düzeyde ise kişi-örgüt uyumu ve kişi-iş uyumu, vatandaşlığa ilişkin centilmenlik-viddanlılık-sivil erdem davranışlarını güçlendirmiştir. Örgütsel vatandaşlık davranışından özgecilik-nezaket ise sadece kişi-örgüt uyumu algısının artmasıyla güçlenmiş, kişi-iş uyumu özgecilik-nezaket davranışını etkilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Kişi-örgüt uyumu, Kişi-iş uyumu, Örgütsel vatandaşlık davranışı

The Effect of Person-Organization Fit and Person-Job Fit on Organizational Citizenship Behavior: A Study in Banking Sector

Abstract

The aim of this study is to investigate the effect of person-organization fit and person-job fit on organizational citizenship behavior. For this purpose, the study was carried out in the banking sector. Data were obtained from 180 bank employees in Karaman provinces and district centers with survey technique. Participants were identified by simple random sampling. Data were analyzed by using SPSS. After statistical analyses, it was observed that person-organization fit and person-job fit effect positively organizational citizenship behavior. At the dimensional level, person-organization fit and person-job fit were strengthened the sportsmanship-conscientiousness-civil virtue behaviors. The altruism-courtesy behavior of organizational citizenship behavior was strengthened only by the increase of perception of person-organization fit; person-job fit did not affect altruism-courtesy behavior.

Key Words: Person-organizational fit, Person-job fit, Organizational citizenship behavior

Atıf İçin / Please Cite As:

Can, A. ve Kerse, G. (2020). Kişi-örgüt ve kişi-iş uyumunun örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine etkisi: Bankacılık sektöründe bir uygulama. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2327-2336.

Geliş Tarihi / Received Date: 26.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 23.08.2020

¹ Bu çalışma ilk yazarın 2019 yılında tamamladığı Yüksek Lisans Tez çalışmasından oluşturulmuştur.

² Doktora Öğrencisi - Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, aybukecan1@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1482-2825

³ Doç. Dr. - Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, gokhankerse@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1565-9110

Giriş

Rekabetin hızla arttığı günümüz piyasasında örgütlerin rakipleriyle mücadele etmesi sektörün en iyilerinden biri olmasına bağlıdır. Bunun için hedeflerini gerçekleştirmesi gereken örgütlerin yüksek performans sergileyecek çalışanlara ihtiyaçları vardır. Örgüt ve yöneticiler ayrıca, çalışanlarından performanslarını yükseltecek ekstra davranışlar da beklemektedir. Ekstra davranışlarda çalışanlar iş tanımlarının dışına çıkarak örgüt yararına davranışlar sergilemektedir. Çalışanların performansları ise iş tanımlarını yerine getirip, günü bitirmesi ile yükselmez. Görev tanımlarının ötesindeki ekstra davranışları sergilemesi de gerekir. Çalışanların ekstra davranışlar sergileyebilmesi için ise bazı örgütsel koşulların var olması gerekmektedir. Bu koşullardan birisi ise çalışanın örgüt ve işiyle uyum göstermesidir. Çalışanlar kendileriyle uyumlu iş ve örgütlerde çalıştıkları zaman gönüllü olarak ekstra davranışlarda bulunabileceklerdir. Bu yüzden ki yöneticiler artık işe alımlarda örgütün hedef, değer ve amaçlarına uygun kişileri seçmeye dikkat etmekte; bireyler ise iş başvurularında kişilik özellikleri ile örtüşen işleri ve örgütleri tercih etmektedir.

Yukarıdaki açıklamalarda da belirtildiği gibi örgütsel performansın artması ve örgütsel yaşamın devam etmesi için çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışında bulunması oldukça önemlidir. Bu önem nedeniyle bu çalışma örgütsel vatandaşlık davranışını ele almış; kişi-örgüt ve kişi-iş uyumu kavramlarının örgütsel vatandaşlık davranışına olan etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Kavramlara ilişkin yapılan çalışmalar incelendiğinde kişi-örgüt uyumu ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların (Polatçı, Özçalık ve Cindiroğlu, 2014; Büyükyılmaz, 2018; Afsar ve Badir, 2016) bulunduğu; ancak, kişi-iş uyumu ile vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların (Farzaneh, Farashi ve Kazami, 2014) oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Vatandaşlık davranışının sergilenmesinde örgüt ile uyum kadar iş ile uyumun da dikkate alınması gerekmektedir. Nitekim yeteneklerle ve beklentilerle uyumlu olan bir işte çalışmak vatandaşlık davranışlarının yaygınlaşmasını sağlayabilmektedir (Farzaneh vd., 2014). Bu nedenle çalışmada kişi-örgüt ve kişi-iş uyumunun birlikte vatandaşlık davranışına ve davranış türlerine olan etkisi incelenmiştir.

Teorik Çerçeve ve Hipotezler

Kişi-Örgüt Uyum

Literatür incelendiğinde kişi-örgüt uyumunun farklı şekillerde tanımlandığı ve bu konuyla ilgili farklı modellerin oluşturulduğu görülmektedir. Örneğin Chatman (1989, s. 339) kişi-örgüt uyumunu bireylerin amaçları, değerleri ve tutumları ile örgütün iklimi, kültürü, değerleri ve amaçları arasında ortaya çıkan uyum şeklinde tanımlamıştır. Kristof (1996) ise kişi-örgüt uyumunu, birey ya da örgütten en az biri diğerinin ihtiyacını karşıladığında, aralarında temel benzer özellikler paylaşıldığında ya da her iki durum gerçekleştiğinde ortaya çıkan uyumluluk şeklinde tanımlamıştır (Kristof, 1996, s. 4-5; Meyerink, 2016, s. 2). Kişi-örgüt uyumu alanında çalışma yapan bir diğer araştırmacı olan Schneider ise kişi-örgüt uyumunu Çekim-Seçim-Yıpranma (Attraction-Selection-Attrition-ASA) modeli kapsamında tanımlamıştır. ASA modeline göre belirli özellikleri olan bireyler, belirli özellikleri olan örgütler tarafından çekilir ve uyum sağlanamadığında ise ayrılır. Örgütte kalanlar ise özellikleri, davranışları, duygu ve deneyimleri ile örgütte benzerlik gösteren kişilerdir (Schneider, 1987, s. 356). Yukarıdaki araştırmalar ve yapılan tanımlar da dikkate alınarak kişi-örgüt uyumunu genel olarak “bireyin değerleri ile örgütün devamlılığını sağlamak için benimsediği değerler arasındaki uyum” şeklinde tanımlamak mümkündür.

Bir örgütte kişi-örgüt uyumu sağlandığı zaman bireyler kendilerini daha rahat hissederek sağlıklı bir psikolojiyle çalışabilecekler ve bunun sonucunda çalışmalarından daha çok verim elde edebileceklerdir. Kişi-örgüt uyumunun en önemli getirisi örgüt ve birey arasında güven ilişkisinin kurulacak olmasıdır. Örgüt ile güven ilişkisinin kurulması bireyin aidiyet duygusunu arttıracak, birey örgütün hedeflerini gerçekleştirmek için daha çok çalışacaktır (Ulutaş, 2011, s. 17). Kişi-örgüt uyumunun sağlandığı örgütlerde bireylerin örgütsel bağlılığı daha çok artacak ve bireyler bunun sonucunda örgütsel vatandaşlık davranışı sergileyeceklerdir (Polatçı ve Cindiroğlu, 2013, s. 311). Örgütlerde kişi-örgüt uyumu ne kadar fazla olursa örgütte çatışmaların azalması (Kartalpe Behram ve Dinç, 2015) ve örgütsel yabancılaşmanın ortadan kalkması (Büber, 2019) o kadar olası olacaktır.

Kişi-Örgüt Uyum ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki

Örgütsel vatandaşlık davranışı, biçimsel ödül sistemini dikkate almadan örgütün çalışmalarını verimli olarak yapmasına yardımcı olan gönüllülük esasına dayanan davranıştır (Yıldız ve Akgemci, 2011, s. 73). Örgütsel vatandaşlık davranışının Barnard (1938) tarafından ast ve üst arasındaki ilişkinin örgütsel etkinliğe

olan etkisini incelemesiyle ortaya çıktığı söylenebilir (akt. Zaragoza, 2018, s. 8). Barnard'a göre örgütsel vatandaşlık davranışı bireylerin işbirliği sistemine katkıda bulunma istekleridir. Katz (1964) ise örgütsel vatandaşlık davranışını görevlerin ötesinde olan, ekstra sorumluluklar almaya gönüllü, yenilikçi ve spontan davranışlar olarak tanımlamıştır (Akt:Qureshi, 2015, s. 22).

Örgütsel vatandaşlık davranışı kavramını literatüre kazandıran ve günümüzdeki anlamıyla kullanılmasını sağlayan ise Organ'dır. Organ (1988) rgtsel vatandaşlık davranışını, formal ödüllendirme sistemi içinde doğrudan veya açık bir Şekilde tanımlanmayan isteğe bağlı davranışlar olarak tanımlamıştır (Akt:Zaragoza, 2018, s. 8). Dolayısıyla örgütte ortaya çıkan vatandaşlık davranışı görev tanımının ötesindeki davranışları içermekte, söz konusu davranışların sergilenmesinde zorunluluk olmamakta, çalışan bu davranışlara içinden geldiği yani istediği için yönelmekte ve nihayetinde de örgütsel bir fayda ortaya çıkmaktadır.

Örgütlerin hedeflerini gerçekleştirmeleri, verimliliklerini arttırmaları ve bunların sonucunda başarıyı elde etmesinde çalışanların performansları oldukça önemlidir ve sergilenen bu performanslara bağlıdır. Bu nedenle yöneticiler örgütün değer, hedef ve yetenekleri ile uyum gösterebilecek çalışanları işe almaya dikkat etmektedir. Böylece alışanlar ve örgütler karşılıklı olarak ihtiyaçlarını karşılayabilecekler ve örgütler iş ortamında avantaj sağlayabileceklerdir. Ayrıca örgütlerin faaliyetlerini yerine getirebilmesi ve yaşamlarını sürdürülebilmesi için çalışanların gönüllü ve istekli bir Şekilde örgütün amaçlarına ve hedeflerine katkıda bulunması da gerekir (Koçak, 2018, s. 1488). Sonuç olarak örgüt ile uyumlu çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemesi beklenmektedir. Bu iki kavramı ele alan çalışmalar literatürde mevcuttur. Nitekim Polatçı, zalık ve Cindiroğlu 2014 yılında yaptığı çalışmada kişi-örgüt uyumunun üretkenlik karşıtı iş davranışını azaltıcı, örgütsel vatandaşlık davranışını ise artırıcı etki yaptığını belirlemiştir. Bykylmaz, 2018 yılında yaptığı çalışmada algılanan kişi-örgüt uyumu-örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinde iş tatminin aracılık rolü olup olmadığını incelemiş ve kişi-örgüt uyumu sağlandığında çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışı sergilediğini tespit etmiştir. Afsar ve Badir'in 2016 yılında yaptığı diğer bir çalışmada ise işe gmlmşlğn hem kişi-örgüt uyumu hem de algılanan örgütsel destek yoluyla örgütsel vatandaşlık üzerindeki ılımlı etkileri ve algılanan örgütsel desteğin kişi-örgüt uyumu ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiye aracılık etkisi incelenmiştir. Çalışmada rgtsel desteğin kişi-örgüt uyumu ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği görülmüştür. Bu bulgular doğrultusunda aşağdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₁: Banka alışanlarının kişi-örgüt uyumu, onların örgütsel vatandaşlık davranışını pozitif yönde etkiler.

Kişi-iş Uyumu ve rgtsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki

Kişi-iş uyumu, iş talepleri ile bireyin becerileri ya da işin özellikleri ile bireyin arzuları arasındaki sağlanan uyumdur (Earnhardt, 2011, s. 9). Kişi-iş uyumu literatüre Edwards (1991) tarafından kazandırılmıştır. Edwards (1991) kişi-iş uyumunu, iş gerekleri ve bireyin yetenekleri ya da ihtiyaçları ile bireyin işten elde ettiği arasındaki uyum Şeklinde tanımlamıştır (Akt:Earnhardt, 2011, s. 9). Kristof Brown (2000) kişi-iş uyumunu bireyin becerilerinin işin gereklerine cevap vermesi ya da işin bireyin beklentilerini karşılaması durumu Şeklinde tanımlarken; Sekiguchi (2003) bir kişinin yetenekleri ile bir işin talepleri arasında veya bir kişinin istekleri ile bir içteki istekler arasında sağlanan uyum Şeklinde tanımlamıştır (akt. Tomlinson, 2012, s. 47). Kerse (2018, s. 945) ise kavramı, doğru niteliklere ve becerilere sahip doğru kişilerin doğru işlere yerleştirilmesi olarak tanımlamıştır. Nitekim işin özelliklerine uygun çalışanların seçilmesi, örgütte birey ve grupların etkin çalışmasını, çalışmalarından verimli sonuçlar elde etmesini, üretim maliyetlerini azaltıp ekonomik karlılığın artmasını sağlamaktadır. Bunun yanında kişi-iş uyumu düzeyinin yüksek olması örgütlerde motivasyonu, işe devamlılığı, iş tatminini ve işgören bağlılığını arttırmaktadır (Sekiguchi, 2004, s. 184).

Modern insan kaynakları yönetiminde işletmeler doğru iş-doğru çalışan anlayışı ile hareket etmektedir. Bu anlayışla bireyin sahip oldukları özelliklerle işin gerekliliklerinin uygunluk göstermesine dikkat edilmektedir (Yazıcı, 2018, s. 1). Örgütler bu anlayış ile uyumluluk gösteren bireylerin, örgüt amaç ve hedeflerini gerçekleştirmek için sadece iş tanımında yer alan görevleri değil; gönüllü olarak ekstra davranışlarda bulunmasını da beklemektedir. Dolayısıyla iş ile uyumun olması gönüllü bir davranış olan vatandaşlık davranışlarını da yaygınlaştırmaktadır. Literatürde kişi-iş uyumu ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki bu ilişkiyi ele alan çalışma oldukça sınırlıdır. Söz konusu ilişki 2014 yılında Farzaneh, Farashi ve Kazami tarafından yapılan çalışma ile incelenmiştir. Çalışmada kişi-iş uyumu örgütsel vatandaşlık davranışını pozitif olarak etkilemiştir.

Yukarıdaki açıklama ve çalışma bulgusu da referans alınarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₂: Banka çalışanlarının kişi-iş uyumu, onların örgütsel vatandaşlık davranışını pozitif yönde etkiler.

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Örnekleme

Araştırmanın amacı kişi-örgüt uyumu, kişi-iş uyumu ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Elde edilen bulgular bireylerin kişi-örgüt ve kişi-iş uyumu göstermelerinin örgütsel vatandaşlık davranışını nasıl etkilediği ve bu etkinin örgütlere ne şekilde fayda sağlayacağı konusunda katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın ana kütesinin Karaman il ve ilçelerinde hizmet veren banka çalışanları oluşturmaktadır. Karaman ilinde faaliyet gösteren yaklaşık 300 banka çalışanı (kamu/özel sektördeki tüm bankalarda) bulunmaktadır (Türkiye Bankalar Birliği, 2018, s. 300). Bankacılık sektörü için müşterilerine kısa sürede cevap vermek ve kaliteli hizmet sunmak oldukça önemlidir. Müşteri isteklerinin hizmet kalitesinden ödün vermeden kısa zamanda karşılanması ise görev tanımının ötesinde davranışlar sergilemeyi gerektirir. Bu davranışların yaygınlaşmasında banka çalışanlarının örgütü ve işi ile uyumu önem göstermektedir. Bunun için ana kütle olarak bankacılık sektörü tercih edilmiştir. Ana kütlede seçilecek örneklem büyüklüğüne ilişkin gerekli hesaplamalar yapılmış ve %95 güven düzeyinde 169 çalışanın ana kütle temsil ettiği belirlenmiştir (<https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>). Bu doğrultuda 2019 yılı Şubat ve Mart aylarında banka çalışanlarına 230 anket gönderilmiş, bu anketlerden 190 tanesinden geri dönüş alınmıştır. 10 adet ankette veri kayıpları yaşanmış; bu nedenle 180 anket üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırmada veri toplamak için anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anketi oluşturmak için gerekli literatür taraması yapılmış ve daha önceki çalışmalarda güvenilirliği ve geçerliliği kanıtlanmış ölçekler seçilerek anket formuna dönüştürülmüştür.

Araştırmada kullanılan anket formu 4 bölüm ve 48 maddeden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümü medeni durum, yaş, yöneticilik görevi gibi demografik özellikleri ölçmeye yöneliktir. Anketin diğer bölümlerinde ise sırayla kişi-iş uyumu, kişi-örgüt uyumu ve örgütsel vatandaşlık davranışı ölçekleri yer almaktadır. Bu bölümlerde yer alan 42 madde 5'li Likert Ölçeği (1-Kesinlikle Katılmıyorum 'dan 5-Kesinlikle Katılıyorum 'a) ile ölçülmüştür.

Araştırmada kişi-örgüt uyumunu ölçmek için 4 maddeden oluşan Netemeyer ve arkadaşlarının (1997) geliştirdiği ölçek kullanılmıştır. Ölçek Türkiye'de de farklı çalışmalarda (Akbaş, 2011; Kerse, Soyalm ve Karabey, 2016) kullanılmıştır.

Araştırmada kişi-iş uyumu toplam 9 madde ile ölçülmüştür. Ölçek Brkich, Jeffs ve Carless (2002) tarafından geliştirilmiş, Kerse (2018) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır.

Araştırmada örgütsel vatandaşlık davranışını ölçmek için özgecilik (1-4), nezaket (5-8 ifadeler), centilmenlik (9-12 ifadeler), vicdanlılık (13-16 ifadeler), sivil erdem (17-20 ifadeler) olarak toplam 5 boyut ve 20 madde kullanılmıştır. Maddeler Podsakoff ve Mackenzie'nin (1989) geliştirdiği ve Niehoff ve Moorman'ın (1993) çalışmasında kullandığı ölçekten alınmıştır. Türkiye'de Kalkan (2013) tarafından da kullanılmıştır.

Araştırmada Kullanılan İstatistiksel Yöntemler

Araştırmada elde edilen veriler SPSS paket programı yardımıyla analiz edilmiştir. Çalışmada açıklayıcı faktör analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi kullanılmıştır. Ayrıca banka çalışanlarının demografik özellikleri açısından kişi-örgüt uyumu, kişi-iş uyumu ve örgütsel vatandaşlık davranışında farklılıkların olup olmadığı da incelenmiştir. Farklılıklara ilişkin analizlerde iki gruplu değişkenlerde bağımsız örneklem t testi; ikiden fazla gruplar için ise tek yönlü varyans (Anova) testi kullanılmıştır (Kerse ve Karabey, 2014: 34).

Araştırmada her bir ölçekte yer alan tüm maddelere güvenilirlik analizi yapılmıştır ve Cronbach Alpha Güvenilirlik Ölçütü'nden yararlanılmıştır. Analizde "düzeltilmiş madde toplam puan korelasyonu" 0,30'un altında olan veya analizden çıkarılmasıyla Cronbach Alpha katsayısında önemli ölçüde değişimler olan maddeler değerlendirme dışı bırakılmıştır. Diğer taraftan Cronbach Alpha katsayı değeri 0,70 olarak referans alınmıştır.

Kişi-örgüt uyumunun güvenilirlik analizinde her bir maddenin toplam puan korelasyon katsayısı 0,30'dan yüksektir ancak 4. maddenin çıkarılmasıyla Cronbach Alpha katsayısının 0,941'e yükseldiği görölmüş ve söz konusu madde analiz dışı bırakılmıştır. Cronbach Alpha katsayısının 0,941 olması güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Kişi-iş uyumunun güvenilirlik analizinde 2 ve 8'inci maddeler toplam puan korelasyon kriterini sağlayamadığı için analizden çıkarılmıştır. Geriye kalan 7 maddelik ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,900'dür ve ölçek güvenilirliği yüksektir.

Örgütsel vatandaşlık davranışının bütün maddelerinin düzeltilmiş toplam korelasyon puanı 0,30'dan yüksektir ve Cronbach Alpha katsayısı 0,895'tir. Bu durum ölçek genelinde güvenilirliğin yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Bulgular

Ölçeklere İlişkin Faktör Analizleri

Çalışmada ölçeklerin tamamına açıklayıcı faktör analizi ve faktör analizlerinin koşullarını öğrenebilmek için KMO ve Barlett Küresellik Testi uygulanmıştır. KMO'nun 0,60'dan yüksek olması ve Barlett Küresellik testinin 0,000 olması referans olarak alınmıştır. Bu oranlar bize katılımcıların yeterli düzeyde olduğunu ve verilerden anlamlı faktörler elde edebileceğimizi gösterecektir (Kerse, 2013, s. 74).

Kişi-örgüt uyumu ölçeğinde 3 maddeye açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. KMO katsayısının 0,759 olması verilerin faktör analizine uygun olduğunu, Bartlett Küresellik testinin 0,000 olması ise verilerden anlamlı faktörler çıkacağını göstermektedir. Kişi-örgüt uyumu ölçeğinden tek faktörlü bir yapı elde edilmiş ve toplam varyans %89,435 olarak açıklanmıştır.

Kişi-iş uyumu ölçeğinde 7 maddeye açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. KMO katsayısı 0,895 olması verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Küresellik testi ise 0,000'dır ve verilerden anlamlı faktörler çıkacağını ifade etmektedir. 7 maddelik açıklayıcı faktör analizinde tek faktörlü bir yapı elde edilmiş ve toplam varyans %63,600 olarak açıklanmıştır.

Örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeğinde KMO değerinin 0,960 ve Barlett Küresellik testi değerinin 0,000 çıkması referans alınan ölçütleri sağladığını göstermektedir. Bu durum örneklemin analiz için yeterli olduğunu ve anlamlı faktörler elde edilebileceğini göstermektedir. Çalışmada 17 madde ile analiz yapılmıştır, 6, 9, 13 ve 15'inci maddelerin faktör yükü 0,40'ın altında olduğu için analizden çıkarılmıştır. Analiz sonucunda iki boyut/faktör elde edilmiştir. Birinci boyuta "centilmenlik-viddanlılık-sivil erdem"; ikinci boyuta ise "özgecilik-nezaket" adı verilmiştir. Birinci faktör toplam varyansın %40,244'ünü; ikinci faktör ise toplam varyansın %34,722'sini açıklamıştır.

Hipotezlerin Testi

Kişi-örgüt uyumu, kişi-iş uyumu ve örgütsel vatandaşlık davranışı ve onun boyutlarına korelasyon analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. *Kişi-Örgüt Uyumu, Kişi-İş Uyumu ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkiler*

	Ortalama	Std. Sapma	Kişi-Örgüt Uyumu	Kişi-İş Uyumu	Centilmenlik - Vicdanlılık-Sivil Erdem	Özgecilik-Nezaket	Örgütsel Vatandaşlık Davranışı
Kişi-Örgüt Uyumu	3,519	1,036	1				
Kişi-İş Uyumu	3,479	,825	,678**	1			
Sportmenlik-Vicdanlılık-Sivil Erdem	3,792	1,132	,560**	,499**	1		
Özgecilik-Nezaket	3,781	,994	,575**	,471**	,806**	1	
Örgütsel Vatandaşlık Davranışı	3,788	1,025	,593**	,513**	,972**	,923**	1

Bulgulara göre kişi-örgüt uyumu ile kişi-iş uyumu arasında pozitif yönlü (0,678) bir ilişki söz edilebilir. Bunun yanında kişi-örgüt uyumu ile centilmenlik-viddanlılık-sivil erdem boyutu arasındaki pozitif yöndeki ilişki (0,560), özgecilik-nezaket boyutu arasındaki ilişkiye göre (0,575) daha düşüktür. Kişi-örgüt

uyumu ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiye bir bütün olarak bakıldığında da aralarında pozitif yönlü (0,593) bir ilişki olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle kişi-örgüt arasındaki uyumunun artması çalışanların örgüt içerisinde örgütsel vatandaşlık davranışı göstermesini de arttırmaktadır.

Tabloya bakıldığında kişi-iş uyumu ile özgecilik-nezaket (0,471) boyutu ve centilmenlik-vicdanlılık-sivil erdem arasında pozitif yönde (0,499) ilişki olduğu görülmektedir. Kişi-iş uyumu ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiye genel olarak baktığımızda da benzer bir ilişki (0,513) olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle kişi-iş arasındaki uyum arttıkça çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışı göstermeleri de artmaktadır.

Korelasyon analizi ile değişkenler arasında ilişkinin var olduğu saptandıktan sonra çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Analizde kişi-iş uyumu ve kişi-örgüt uyumu bağımsız değişken olarak ele alınırken; örgütsel vatandaşlık davranışı bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. *Kişi-İş Uyumunu ve Kişi-Örgüt Uyumunun Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkisi*

Bağımsız	Bağımlı		
	Örgütsel Vatandaşlık Davranışı		
	β	t	P
Kişi-Örgüt Uyumunu	0,450	5,619	0,000
Kişi-İş Uyumunu	0,254	2,526	0,012
R ²	0,374		
Düzeltilmiş R ²	0,367		
F	52,978		

Tablo 2 incelendiğinde kişi-örgüt uyumu ve kişi-iş uyumu, örgütsel vatandaşlık davranışının %37’sini açıklamaktadır. Öte yandan hem kişi-örgüt uyumunun (0,450) hem de kişi-iş uyumunun (0,254) örgütsel vatandaşlık davranışını pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Dolayısıyla H1 ve H2 desteklenmektedir. Ayrıca kişi-örgüt uyumunun (0,450) kişi-iş uyumuna (0,254) kıyasla örgütsel vatandaşlık davranışını açıklama gücünün daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle kişi-iş uyumuna nazaran kişi-örgüt uyumunun örgütsel vatandaşlık davranışında daha belirleyici olduğu söylenebilir.

Kişi-örgüt uyumu ve kişi-iş uyumunun genel örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi belirlendikten sonra örgütsel vatandaşlık davranışının “centilmenlik-vicdanlılık-sivil erdem” boyutuna etkisine bakılmıştır. Elde edilen regresyon analizi bulguları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. *Kişi-Örgüt Uyumunu ve Kişi-İş Uyumunun Centilmenlik-Vicdanlılık-Sivil Erdem Üzerine Etkisi*

Bağımsız	Bağımlı		
	Centilmenlik-Vicdanlılık-Sivil Erdem		
	β	t	p
Kişi-Örgüt Uyumunu	0,447	4,921	0,000
Kişi-İş Uyumunu	0,305	2,671	0,008
R ²	0,340		
Düzeltilmiş R ²	0,332		
F	45,552		

Tablo 3’e bakıldığında kişi-örgüt uyumunun ve kişi-iş uyumunun örgütsel vatandaşlık davranışının boyutu olan centilmenlik-vicdanlılık-sivil erdemi pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Tablodaki bulgulardan kişi-örgüt uyumunun boyutu açıklamada (0,447), kişi-iş uyumuna kıyasla (0,305) daha güçlü olduğu ifade edilebilir. Tablodaki bulgular H1’nin ve H2’nin desteklendiğini göstermektedir.

Kişi-örgüt uyumu ve kişi-iş uyumunun örgütsel vatandaşlık davranışının “özgecilik-nezakat” boyutuna etkisine ilişkin regresyon analizi bulguları Tablo4’ te yer almaktadır.

Tablo 4. Kişi-Örgüt Uyumu ve Kişi-İş Uyumunun Özgencilik ve Nezaket Üzerine Etkisi

Bağımlı	Özgencilik-Nezaket		
	β	T	P
Bağımsız			
Kişi-Örgüt Uyumu	0,454	5,703	0,000
Kişi-İş Uyumu	0,180	1,814	0,071
R ²	0,343		
Düzeltilmiş R ²	0,335		
F		46,164	

Tablo 4'e bakıldığında sadece kişi-örgüt uyumunun özgencilik-nezaket boyutunu pozitif (0,454) yönde etkilediği görölmektedir. Dolayısıyla H1 desteklenmekte; H2 ise desteklenmemektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada kişi-örgüt ve kişi-İş uyumunun örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi incelenmiş ve belirlenmiştir. Bu doğrultuda 180 banka çalışanından veriler elde edilmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırmada kişi-örgüt uyumunun örgütsel vatandaşlık davranışını olumlu yönde ve anlamlı düzeyde etkilediği görölmüştür. Analiz sonuçlarına göre; çalışanların örgüt ile aralarındaki uyum arttıkça örgüt yararına gösterdikleri vatandaşlık davranışı da artmaktadır. Elde edilen bu bulgu Polatçı ve arkadaşlarının (2014), Büyükyılmaz'ın (2018) ve Afsar ve Badir'in (2016) bulgularıyla paralellik göstermektedir.

Kişi-İş uyumunun da örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlı düzeydedir. Bu bulgu Farzaneh ve arkadaşlarının (2014) elde ettiği bulgu ile tutarlıdır. Dolayısıyla çalışanların İşleri ile uyum sağlamaları örgüt adına gösterecekleri vatandaşlık davranışını arttırır. Kişi-örgüt ve kişi-İş uyumunun vatandaşlık davranışına etkisine ilişkin katsayılar incelendiğinde örgüt ile uyumun İş ile uyuma nazaran vatandaşlık davranışlarını daha güçlü etkilediği gözlenmiştir. Yani kişi-örgüt uyumu örgütsel vatandaşlık davranışını belirlemede kişi-İş uyumuna göre daha etkilidir.

Bulguları örgütsel vatandaşlık davranışının boyutları açısından incelediğimizde hem kişi-örgüt uyumunun hem de kişi-İş uyumunun centilmenlik-vicdanlılık-sivil erdem boyutlarını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda kişilerin örgütleri ve İşleri ile gösterdikleri uyum arttıkça sergileyecekleri centilmenlik-vicdanlılık-sivil erdem davranışları da artacaktır. Ancak kişi-örgüt uyumunun kişi-İş uyumuna göre söz konusu davranışları etkileme gücü daha yüksektir.

Araştırmada kişi-örgüt uyumunun ve kişi-İş uyumunun vatandaşlığın özgencilik-nezaket boyutuna etkisi de incelenmiş ve örgüt ile uyum özgencilik-nezaket davranışlarını anlamlı düzeyde etkilerken, İş ile uyum anlamlı düzeyde etkilemiştir.

Araştırmada çalışanların demografik özellikleri ile kişi-örgüt uyumu, kişi-İş uyumu, örgütsel vatandaşlık davranışı ve onun boyutları centilmenlik-vicdanlılık-sivil erdem ile özgencilik-nezaket boyutları arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığı da incelenmiştir. Bazı değişkenler açısından anlamlı farklılıklar görölrken bazılarında görölmemiştir. Sonuçlara göre cinsiyet, medeni durum ve yaş değişkenlerinde farklılıklar oluşmamıştır.

Yöneticilik değişkeninde; yöneticilik görevi olan çalışanlar, yönetici olmayan çalışanlara göre daha fazla kişi-örgüt uyumu ve kişi-İş uyumu göstermiştir.

Eğitim değişkeninin sonuçlarına göre lisans eğitim düzeyinde çalışanlar, lise eğitim düzeyinde çalışanlara göre daha fazla kişi-örgüt uyumu göstermiştir. Ön lisans eğitim düzeyindeki çalışanlar ise lise eğitim düzeyindeki çalışanlara göre daha fazla kişi-İş uyumu göstermiştir.

Birim değişkeni açısından ise bireysel pazarlama bölümünde çalışan bireyler operasyon bölümünde çalışan bireylere göre daha fazla kişi-İş uyumu göstermiştir. Ticari pazarlama bölümünde çalışan bireyler ise operasyon bölümünde çalışan bireylere göre daha fazla sportmenlik-vicdanlılık-sivil erdem davranışı ve daha fazla örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemiştir.

Araştırmanın Kısıtları ve Gelecek Araştırmalar için Öneriler

Çalışmanın en önemli kısıtlılıklarından biri araştırmanın ana kütesinin Karaman ilindeki banka çalışanlarından oluşmasıdır. Dolayısıyla bu durum tüm bankacılık sektörü için genelleme yapılmasını engellemiştir. Diğer bir kısıtlılık ise Karaman ilinde bankaların yarısından fazlası özel banka olduğu için kamu-özel banka çalışanlarının dağılımının eşit olmamasıdır. Ayrıca sektördeki yoğun çalışma temposu, çalışanların sorulara tereddütle cevap vermesine ve bu durumun cevaplara yansımaya yol açmış olabilir.

Diğer taraftan literatürde kişi-iş uyumu ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar yok denilecek kadar azdır. Bu durum çalışmanın güçlü bir yanını göstermektedir. Gelecekteki çalışmalar kişi-iş uyumunun örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde etkisini farklı sektörler açısından ele alabilir. Ayrıca araştırma modeli de örgüt kültürü, kişilik özellikleri vb. farklı değişkenlerle çalışılarak genişletilebilir.

Çalışmadan yola çıkılarak işletme yöneticilerine, insan kaynakları birim çalışanlarına bazı önerilerde bulunulabilir. İşe alım süreçlerinde yöneticiler, kişi-örgüt uyumu ve kişi-iş uyumu gösterecek çalışanları özenle seçmeli, bu doğrultu da çeşitli testler uygulamalı ve süreci sağlıklı bir şekilde tamamlamalıdır. Mevcut çalışanlara ise kişi-örgüt ve kişi-iş uyumunu arttırmaya yönelik eğitimler verilmeli, ödül sisteminin örgütsel vatandaşlık davranışını arttıracak seviyede olmasına dikkat edilmelidir. Bu şekilde çalışanlardan daha etkili ve verimli sonuçlar elde edilebilir.

Etik Beyan

“Kişi-Örgüt ve Kişi-İş Uyumunun Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahriyat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Afsar, B. ve Badir, Y. F. (2016). Person-organization fit, perceived organizational support, and organizational citizenship behavior: The role of job embeddedness. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 15(3), 252-278.
- Akbaş, T. T. (2010). *Örgütsel etik iklim, kişi-örgüt uyumu, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisi: görgül bir araştırma* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Brkich, M., Jeffs, D. ve Carless, S. A. (2002). A global self-report measure of person-job fit. *European Journal of Psychological Assessment*, 18(1), 43-51.
- Büber, F. D. (2019). *Birey-örgüt uyumu ile örgütsel yabancılaşma arasındaki ilişkide örgütsel politikann düzenleyici rolü* (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Büyükyılmaz, O. (2018). Relationship between person-organization fit and organizational citizenship behavior: the mediating role of job satisfaction. *International Journal of Management and Administration*, 2(4), 135-146.
- Chatman, J. A. (1989). *Matching people and organizations: Selection and socialization in public accounting firms*. In Academy of Management Proceedings (pp. 199-203). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management.
- Earnhardt, M. P. (2011). *The correlation between person-job fit, job performance, job satisfaction, and motivational gifts in the military context*. Londra, University of Regent.
- Edwards, J. R. (1991). *Person-job fit: A conceptual integration, literature review, and methodological critique*. ABD: John Wiley & Sons.
- Farzaneh, J., Farashah, A. D.ve Kazemi, M. (2014). The impact of person-job fit and person-organization fit on OCB. *Personnel Review*, 43(5), 672-691.
- Kalkan, A. (2013). *Algılanan örgüt kültürünün örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi: Kuramsal ve görgül bir araştırma* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kartalpe Behram, N. ve Dinç, E. (2015). Algılanan kişi-örgüt uyumunun kişilerarası çatışma ve işten ayrılma niyeti üzerine etkisi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 115-124.
- Kerse, G. (2013). *Personel güçlendirme ile bireyin yaratıcılık algısı arasındaki ilişki: Bankacılık sektöründe bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kerse, G. (2018). The impact of job crafting on person-job fit: “I am compatible with my work because I can make changes in my work”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(4), 941-958.
- Kerse, G. ve Karabey, C. N. (2014). Personel güçlendirme ile bireyin yaratıcılık algısı arasındaki ilişki: Bankacılık sektöründe bir uygulama. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(29), 22-41.
- Kerse, G., Soyalm, M. ve Karabey, C. N. (2016). Kişi-örgüt uyumu, nötrleştirme ve algılanan yönetici desteğinin sanal kayırmaya etkisi: Ampirik bir çalışma. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 100-113.
- Koçak, D. (2018). Kişi-örgüt uyumu, zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı ve lider-üye etkileşimi ilişkisi. *Journal of Graduate School of Social Sciences*, 22(3), 1487-1508.

- Kristof, A. L. (1996). Person-organization fit: An integrative review of conceptualizations, measurement, and implications. *Personnel psychology*, 49(1), 1-49.
- Meyerink, D. J. (2016). *The influence of person-organization value congruence on applicants' level of attraction towards an organization* (Doktora Tezi). University of Middle Tennessee State, Tennessee.
- Netemeyer, R. G., Boles, J. S., McKee, D. O. ve McMurrian, R. (1997). An investigation into the antecedents of organizational citizenship behaviors in a personal selling context. *Journal of Marketing*, 61(3), 85-98.
- Niehoff, B. P. ve Moorman, R. H. (1993). Justice as a mediator of the relationship between methods of monitoring and organizational citizenship behavior. *Academy of Management Journal*, 36(3), 527-556.
- Podsakoff, P. M. ve MacKenzie, S. B. (1989). *A second generation measure of organizational citizenship behavior* (Working Paper). Indiana University, Bloomington.
- Polatçı, S. ve Cindiloğlu, M. (2013). Kişi-örgüt uyumunun örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: Duygusal bağlılığın aracılık rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 299-318.
- Polatçı, S., Özçalık, F. ve Cindiloğlu, M. (2014). Üretkenlik karşıtı iş davranışı ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde kişi-örgüt uyumunun etkileri. *Niğe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 1-12.
- Qureshi, H. (2015). *A study of organizational citizenship behavior (OCB) and its antecedents in an Indian Police Agency* (Doktora Tezi). University of Cincinnati, ABD.
- Schneider, B. (1987). E= f (P, B): The road to a radical approach to person-environment fit. *Journal of Vocational Behavior*, 31(3), 353-361
- Sekiguchi, T. (2004). Person-organization fit and person-job fit in employee selection: A review of the literature. *Osaka Keidai Ronshu*, 54(6), 179-196.
- Tomlinson, J. C. (2012). *Romans 12 motivational gifts and nurses: An investigation of job satisfaction, person-job fit, and the Clifton strengths finder assessment* (Doktora Tezi). University of Regent, Londra.
- Türkiye Bankalar Birliği. *Türkiye'de bankacılık sistemi seçilmiş göstergelerin illere ve bölgelere göre dağılımı*. Haziran 2018.
- Ulutaş, M. (2011). Birey-örgüt uyumunun iş stresi ve verimlilik üzerine etkisi: Dalaman havalimanı çalışanları üzerine bir alan araştırması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 14(1-2), 13-30
- Yazıcı, U. (2018). *Kişi-iş uyumu ile proaktif kişilik ve proaktif çalışmanın akademik personel performansı üzerine etkisi: Bartın Üniversitesi örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- Yıldız, N. ve Akgeçici, T. (2011). *Örgütsel vatandaşlık*. Aykut Bedük (Ed.), içinde Örgütsel psikolojisi yeni yaklaşımlar güncel konular (ss.29-48), Konya: Atlas Akademi.
- Zaragoza, K. (2018). *Exploring the quality of the leader-follower relationship and its effect on followers' organizational citizenship behaviors in a public-service organization* (Doktora Tezi). Brandman University, Kaliforniya.

EXTENDED ABSTRACT

In this research, the concepts of person-organization fit, person-job fit and organizational citizenship behavior are discussed. Person-organization fit is the harmony between the goals, objectives and values of organization and the goals, objectives and values of employee (Kristof, 1996). Person-job fit is the harmony between the demands of the job and the skills of the individual or the characteristics of the job and the requests of the individual (Earnhardt, 2011) Organizational citizenship behavior is a discretionary behavior that is not included in the official reward system (Zaragoza, 2018). In other words, organizational citizenship behavior refers to the beneficial behaviors related to the job and the organization, which are not included in the employee's job description, but which the employee voluntarily exhibits.

In the research, firstly, a literature review about the relationships between the variables was made. In the literature, it is seen that there are studies dealing with the relationship between organizational citizenship behavior and person-organization fit. In these studies, it was found that person-organization fit positively affects organizational citizenship behavior. It was determined that there was only one study in the examinations carried out for the determination of the studies dealing with person-job fit and organizational citizenship behavior. In this study, it was observed that person-job fit positively affected organizational citizenship behavior. Considering these findings, the following hypotheses were developed in the research:

H1: Person-organization fit of bank employees positively affects their organizational citizenship behavior.

H2: Person-job fit of bank employees positively affects their organizational citizenship behavior.

The data for the testing of hypotheses were obtained from 180 bank employees working in Karaman provinces and district centers. Questionnaire technique was used to obtain the data and analyzed with SPSS program.

Exploratory factor analysis, correlation and regression analysis were used in the study. Besides, independent sample test and one-way variance (ANOVA) test were performed to explain the differences

between demographic findings. In addition, reliability analysis was performed for the items in each scale. In the analysis, it was found that the scales are reliable and valid.

In the study, first of all, correlation analysis showing the relationship between person-organization harmony, person-job harmony and organizational citizenship behavior was performed. According to the results of the analysis, there was a positive (0.593) relationship between person-organization fit and organizational citizenship behavior. Similarly, it was determined that there is a positive (0.513) relationship between person-job fit and organizational citizenship behavior.

After the correlation analysis, multiple linear regression analysis was performed in accordance with the purpose of the study. According to the results of the regression analysis, it was found that both person-organization fit ($\beta = 0.450$ and $p = 0.000$) and person-job fit ($\beta = 0.254$ and $p = 0.012$) positively affect organizational citizenship behavior. Therefore, H1 and H2 hypotheses are supported.

According to the results of the study, person-organization fit and person-job fit have positive effects on organizational citizenship behavior. The fit between employees' personality traits and organizational traits such as organizational culture and organizational purpose was enabled them to exhibit more organizational citizenship behavior. Similarly, the fit between employees' personality traits and skills, job requirements and expectations from employees was enabled them to voluntarily display extra behavior for the benefit of the organization.

In the study, it was also examined whether the demographic characteristics of the employees reveal differences in person-organization fit, person-job fit and organizational citizenship behavior. According to the results, there were no differences in gender, marital status and age variables.

Person-organization fit and person-job fit of executive employees is higher than non-executive employees' person-organization fit and person-job fit.

According to the results of the education variable, the person-organization fit of the employees at the undergraduate education level is higher than those at the high school education level. Person-job fit of employees at associate's level is higher than those at high school level.

In terms of unit variable, individuals working in the individual marketing department showed more person-job fit than individuals working in the operation department. Individuals working in the commercial marketing department, on the other hand, displayed more organizational citizenship behavior than the individuals working in the operation department.

As in all studies, there are some limitations in our study. The fact that the universe is in Karaman provinces and districts causes it not to be generalized for the entire banking sector. In future studies, the relationship between person-job fit and organizational citizenship behavior can be examined by considering different sectors. In addition, the research model can be expanded by adding different variables such as organizational culture, organizational identification and personality traits.

The Social and Economic Exchange Relationships in the Context of Organizational Commitment

Burcu AYDIN-KÜÇÜK¹

Abstract

Social Exchange Theory (SET) is one of the fundamental theories that has presented theoretical viewpoint in the several disciplines such as anthropology and social psychology. It is known that the theory roots which early conceptualized by Thibault & Kelley (1959), Homans (1961), Blau (1964) and Emerson (1962, 1972) base on back to the 1920s (Malinowski, 1922). The main idea of exchange theory is to a set of interactions that leads to obligations (Emerson, 1976). At this point, the findings from social exchange studies have many contributions and benefits in order to understand workplace behaviors (Cropanzano & Mitchell, 2005). SET has been one of the main theories that provide a wide comprehension upon exchange dynamics at both the interpersonal and organizational level. Divided into two categories, namely social (SE) and economic (EE), exchange relationships have seen to be related to many organizational outcomes, including organizational commitment (OC), which can be defined as employees' attitude towards their organization. The present study purposes to determine the correlation between SET and sub-dimensions of OC (affective commitment and continuance commitment). Data of the study have been obtained from 186 employees who work in private sector in Turkey and analyzed through Statistical Package for the Social Sciences. Results indicated that Social Exchange is positively related with affective commitment and continuance commitment, Economic Exchange was found to be negatively related with affective commitment and positively correlated with continuance commitment.

Key Words: Social exchange, Economic exchange, Affective commitment, Continuous commitment

Örgütsel Bağlılık Kapsamında Sosyal ve Ekonomik Değişim İlişkileri

Öz

Sosyal Değişim Teorisi (SDT), antropoloji, sosyal psikoloji ve sosyoloji gibi birçok disipline teorik bakış açısı sunan temel teorilerden biridir. İlk olarak Thibault ve Kelley (1959), Homans (1961), Blau (1964) ve Emerson (1962, 1972) tarafından kavramsallaştırılan teorinin köklerinin 1920'lere dayandığı bilinmektedir (Malinowski, 1922). Değişim teorisinin ana fikri, zorunluluk oluşturan bir dizi etkileşimdir (Emerson, 1976). Bu noktada sosyal değişim çalışmalarından elde edilen bulgular işyeri davranışlarını anlamak için pek çok katkı ve faydalar sunmaktadır (Cropanzano ve Mitchell, 2005). SDT, hem kişilerarası düzeyde hem de örgütsel düzeyde değişim dinamikleri üzerine geniş bir kavrayış sağlayan ana teorilerden biri olmuştur. Sosyal değişim ve ekonomik değişim olmak üzere iki alt boyuta ayrılan değişim ilişkilerinin çalışanların kendi örgütlerine karşı tutumu olarak tanımlanabilecek olan örgütsel bağlılık (ÖB) dahil olmak üzere çeşitli örgütsel sonuçlarla ilişkili olduğu görülmektedir. Bu çalışma, SDT ile ÖB alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirtmeyi amaçlamaktadır (duygusal bağlılık ve devam bağlılığı). Çalışmanın verileri, Türkiye'de özel sektörde çalışan 186 çalışandan elde edilmiş ve Sosyal Bilimler için İstatistik Paketi ile analiz edilmiştir. Sonuçlar, Sosyal değişimin duygusal bağlılık ve devam bağlılığı ile pozitif ilişkili olduğunu; ekonomik değişimin duygusal bağlılık ile negatif ilişkili olduğunu ve devam bağlılığı ile pozitif ilişkili içinde olduğunu göstermiştir.

Key Words: Sosyal değişim, Ekonomik değişim, Duygusal bağlılık, Devam bağlılığı

Atıf İçin / Please Cite As:

Aydın-Küçük, B. (2020). The social and economic exchange relationships in the context of organizational commitment. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2337-2348.

Geliş Tarihi / Received Date: 31.10.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.06.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi – İstanbul Aydın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, burcuaydinkucuk@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9081-2536.

Introduction

The concept of organizational commitment has been one of the most widely researched topics in the organizational behavior literature since 1980s (Meyer, & Allen, 1980). The reason for this is that the concept is still one of the most important issues of modern organizations in many countries due to its contribution to organizational effectiveness and efficiency (Angle, & Perry, 1981; Reichers, 1985; Steers, 1997; Markovits, Davis, & Dick, 2007; Cohen, 2014; Anttila, 2015; Radosavljevic, Cilerdzic, & Dragic, 2017; Dabir, & Azarpira, 2017; Annakili, & Jayam, 2019). Mainly, organizational commitment has become a highly valued concept from past to today because its impact is felt by organization members and organization itself in terms of many desirable outcomes (Buchanan, 1974; Angle, & Perry, 1983; Top, Akdere, & Tarcan, 2015). Especially, in competitive business world, employee's commitment has become the most important needed in order to show superior performance at overall organizational level (Eaton, 2003; Berberoğlu, 2015). Therefore, many researchers and social scientists have studied organizational commitment and its positive impacts on individual and organization (McGee, & Ford, 1987; Sager, & Johnston, 1989; Randall, Fedor, & Longenecker, 1990; Cheng, Jiang, & Riley, 2003; Wasti, 2005; Hanaysha, 2016).

Organizational commitment requires intense dedication, and it is more strong than employee's best intentions, willpower, or circumstances. It is a belief of individual about organizational values, aims and the will of achievement of that aims. If there is no commitment, influences of employees on their work will be minimal. As a result, employees may lose their passion, impact, and opportunities in the work process (Maxwell, 1999). Commitment to organization refers to degree of the strength of one's identification with organization. Additionally, it relates one's involvement in a present organization (Lyons, Duxbury, & Higgins, 2006). There are many conceptualizations in the related literature and many measures have been proposed by the researchers but Meyer and Allen (1991) have discussed organizational commitment in great detail. Just like other models, this model also explains organizational commitment as a psychological state and this style of commitment has three different components that affect how employee feels about the organization that s/he works for. These components are classified as affective, continuance and normative (Meyer, & Allen, 1991).

As a first dimension, affective commitment is the emotional bonding of employees towards their job. Such commitment involves in the degree of employee's emotional attachment with their organization. At the same time, The degree of identification and involvement with organization is an indicator for affective commitment style. If employees in the organization feel strong commitment in this dimension, they are willing to continue employment with the current organization. As a second dimension of the concept, continuance commitment is associated with the fear of loss of one's current job. It refers to the awareness of employees about their costs they will incur when they leave the current organization. At the same time, such commitment style is related with what costs would occur regarding the result of resignation of employees. As a third dimension, normative commitment means the sense of obligation to stay in the current job. It reflects a feeling of obligation to continue employment in the current organizations. In other words, keeping up the membership of the organization is understood as responsibility (Allen, & Meyer, 1991). In brief, each employee can experience such psychological states and they can feel commitment towards organization in the varying levels because of different reasons. Sometimes this reason of employees can be sourced from either a strong need ora strong obligation in point of remain in the organization. But, others may want to continue in the organization because they fully desire to remain in the organization without need or obligation (Allen, & Meyer. 1991).

Hereby, organizational commitment has been still increasingly studied in the relevant literature since its possible individual and organizational outcomes are considered crucial for organizations. As it is expected, employees with higher commitment tend to work efficiently (Angle, & Perry, 1981). Therefore, as well as its outcomes, the reasons for organizational commitment are still discussed in detail by many researchers. In the context of present study, it is thought that the quality of reciprocity relationship between employees and organization can help organizational authorities to increase employees' commitment level. In this respect, it can be considered that social and economic change relationship is the antecedent of organizational commitment.

Social exchange is a fundamental construct that can be found in every aspect of life, directing interdependent interactions at both personal and group level (Cropanzano, & Mitchell, 2005). Social exchange can be defined as deliberate actions that are performed by individuals or groups with the

expectation that other party will act in a similar fashion (Blau, 1964). In social interactions, it is argued that individuals are inclined to feel an obligation to reciprocate in a manner that they were confronted with (Song, Tsui, & Law, 2009).

Exchange relationships have an extensive theoretical background in the relevant literature. Blau (1964), who developed social exchange theory, is arguably the most influential figure in exchange relationships. According to Blau (1964), individuals are driven for finding a balance between what they gave and what they received. In his social exchange theory, he argues that individuals' perceived incongruence between what was given and what was gathered will result in efforts to eliminate this discrepancy by their actions (Molm, 2003). Thus, individuals who receive favors will have a tendency to reciprocate with behaviors that are favorable to other party, and vice versa. From this point of view, the relationship between employees and their organizations can be defined as an exchange that has both social and economic components. As a matter of fact, exchange relationships within organization are determined by voluntary actions that are performed with the expectation that those actions will be returned in a similar way (Köksal, 2012).

Since some exchanges are based merely on economic transactions, while others generate socio-emotional responses such as gratitude, trust, obligation and so forth, a distinction has been made economic and social exchange in the relevant literature (Hackett, Farh, Song, & Lapierre, 2003). Transactions that include relatively short-term and financially oriented relationships are defined as economic exchange. In an economic exchange, interactions are based on the exchange of commodities and services that have values that are distinct from the values that interacting parties are attributing to them. Since the main motivation is to gain advantage economically, employees expects a set of financial outcomes in exchange when they discharge their job duties (Shore, Bommer, Rao, & Seo, 2009). For this reason, both the resources that are exchanged and the expected actions from each other are identified in economic exchanges (Podsakoff, MacKenzie, Paine, & Bachrach, 2000). Moreover, it is not expected to entail investment by either the employee or the organization in such relationships because of impersonal exchange (Shore et al., 2009).

Conversely, social exchange is based on different, rather more complex obligations. In social exchange, individuals consider not only increasing their concrete gatherings, but also developing a satisfactory relationship, as well. Interactions are not all about what parties have received in a short period of time (Song et al., 2009). Apart from that, social exchange relationships are determined by some unwritten rules, which are based on common sense (Ertürk, 2014). Another fundamental distinction between social and economic exchange is that trust is one of the key components of interactions in social exchange relationships (Cole, Schaninger, & Harris, 2002). At the same time, Blau (1964) emphasized that obligations are indefinite in social exchange relationships because the reason for being a favor to another ones is to expectation of some future return. In such circumstance, when and how to return of favor is often ambiguous. Therefore, relationships in such exchange base on trustworthiness among parties.

Studies have shown significant relationships between social exchange and commitment (Shore, & Wayne, 1993; Hom et. al, 2009). To be more specific, social exchange has positive associations with affective commitment (Hom et. al., 2009). Regarding the affective commitment, in case employees develop relationship based on social reciprocity with their organizations, they are likely to have attachment and identification with their organizations. For this reason, social exchange element would motivate them to feel more involvement and embeddedness towards the organization that they are working for. As to the continuous commitment, individuals may think that staying in the present organization is more beneficial for them in place of gaining in a new role in other organization. Here, this loss cannot be considered only economically, it also has a social dimension because individuals don't want to lose friendships or allies in their life. Therefore, continuous commitment is expected to be related to social change.

As mentioned before, economic exchange emphasizes the tangible side of organizational commitment such as financial outcomes. For this reason, because affective commitment is the emotional bonding of an employee towards his/her job, it cannot be explained as an economic exchange. Then, it is expected that affective commitment has negative associations with economic exchanges. Yet, continuance commitment is associated with a balancing of the costs of leaving an organization and the benefits of staying in organization; therefore this dimension is expected to be positively related to economic change.

Hence, the main purpose of this study is to reveal existing knowledge about social and economic exchange, and the relations of two components of organizational commitment, and to examine the direction and degree of the relationship among concepts. The main idea of relationships in both private and institutional life is to get the return from other parties. At this point, it is realized that the central norm underlying exchange relationship at organizations is reciprocity as social or economic outputs (Zhu, 2012). On the other side, employee perceptions towards the exchange relationship within their organization are important determinants for the organizational antecedents and outcomes. In addition, exchange relationships underlines that employees respond to their organization differently as far as the treatment they perceive. Eventually, these treatments may lead either a social exchange relationship such as trust in relatively long-term or an economic exchange relationship such as highly circumscribed in short-term (Shore et.al., 2006; Song, Tsui, & Law, 2006). For this reason, understanding the effect of the social and economic exchange relationship on organizational commitment will be important for employees.

In sum, the objective of the current research is to reveal the impact of individuals' reciprocity relationship with their organization on their organizational commitment level in Turkish private sector context.

Method

Hypotheses

The purpose in this study is to conduct a survey with employees of private sector in Turkey and investigate the relationships among economic exchange, social exchange and organizational commitment. The hypothetical propositions of this study, which are detailed in the literature review section, are as follows:

H1: Social exchange is related with sub-dimensions of organizational commitment.

H1.1: Social exchange is positively related with affective commitment.

H1.2: Social exchange is positively related with continuance commitment.

H2: Economic exchange is related with sub-dimensions of organizational commitment.

H2.1: Economic exchange is negatively related with affective commitment.

H2.2: Economic exchange is positively related with continuance commitment.

Sample and Data Collection

In this study, a single source data collection method (e.g. employees) and a single-method study (e.g., questionnaire) have been used to collect the data. A cross-sectional field survey has been selected because of the nature of the research questions and hypotheses. The surveys, which include social exchange, economic exchange, affective commitment and continuance commitment questionnaires as the questionnaires of independent and dependent variables, have been answered by the employees. After collecting the data, the survey questionnaires have been matched to prepare for the statistical analysis.

The data for this study have been acquired from a sample of 186 participants from various private sectors in Turkey. Considering that the importance of employees' emotions and attitudes, it is important to know the reasons for their attitudes. Within this framework, the research has focused on determining organizational antecedents and outcomes by seeking reasons for employee emotions and attitudes. Therefore, the sample of the study involves employees who had been employed in various organizations in private sector companies located in İstanbul. The participants did not have managerial position because it was thought that one of the reason for their commitment to organization can be sourced of their manager. Therefore, managers were not included in the sample group. As a data collection method, online and paper-based surveys were used in the study. Of the 198 responses, 12 surveys were disregarded because of missing data or suspect responses. Afterwards, of remaining 186 surveys, 144 were obtained as online and 54 surveys were obtained as paper-based. Thus, data obtained from 186 employees were analyzed through the Statistical Package for the Social Sciences and hypotheses were tested through statistical analyses.

Demographic Characteristics

In terms of demographic findings, 52% of respondents were females, and the remaining 48% were males. The respondents were between 21 and 51 years of age. The total tenure of the respondents was 6.43 years and their current tenure was 4.48 years. The respondents can be argued to be highly educated.

54% of the respondents were holding bachelor degree and 43% of them have postgraduate degree, and the remaining 3% were high school graduates. Finally, although respondents' sector varies, the majority of them were from sales, banking and IT sectors.

Measures

Social and Economic Exchange Scale. Social and Economic Exchange relationship of participants with their organizations was measured by a total of 17 items. To measure the social and economic exchange relationship, Social and Economic Exchange Scale (SEES), which has been developed by Shore, Tetrick, Lynch & Barksdale (2006), was used. Originally, the scale was composed of the two sub-dimensions; social exchange (e.g., "My organization has made a significant investment in me.") and economic exchange (e.g., "My relationship with my organization is strictly an economic one – I work and they pay me."). The Cronbach alpha value of the scale was found to be .87 in Shore et al.'s (2006) studies. The 17 items were used on a 6 point Likert-type (1= totally disagree, and 6= totally agree).

Organizational Commitment Scale. Meyer, Allen & Gellatly's (1990) "Organizational Commitment Scale (OCS)", which has 24 items, was used to measure the commitment to organization levels of the employees in the workplace. However, 15 items were used in the present study because of proposed hypotheses. 7 items of the scale measure the affective commitment levels of the employees, whereas the other 8 items measure the continuance commitment levels of the employees. The Turkish translation was done by Wasti (2000) and the Cronbach alpha values of .79 for affective commitment levels of employees and .60 for continuance commitment levels of employees in their study. Additionally, Meyer and Allen' (2015) OC scale had a Cronbach alpha value of .83 for affective commitment dimension and .63 for continuance commitment dimension in a study of Başol and Yalçın (2009). The sample items for the scale are as follows: "I would be very happy to spend the rest of my career with this organization" (from the affective commitment scale); "I feel that I have very few options to consider leaving this organization" (from the continuance commitment scale).

Results

Factor Analysis and Reliability of the Scales

The factor structures of the scales were evaluated using factor analysis and reliability testing. Initially, in order to assess two instruments of research, it was analyzed the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) measure of sampling adequacy. Results showed that the KMO values of scales was at least .743, above the recommended value of .600 and Bartlett's test of sphericity was significant (p value = .000). In SEES, when examined the economic exchange factor loadings, it was found that one item of scale was problematic because of its low factor loading. After removing this item (I only want to do more for my organization when I see that they will do more for me), an improved fit was achieved. Similarly, one item of affective commitment factor loading was low and therefore, the item was eliminated from scale (I enjoy discussing about my organization with people outside it). Afterwards, it was used Cronbach's Alpha statistic so as to measure internal consistency (reliability). Results confirmed that all the scales and items of scales was greater than 0.80. In this perspective, the results of the factor and reliability analysis are as in Table 1 below.

Table 1. *The summary statistics of survey (N=186)*

<i>Factor</i>	<i>Number of items</i>	<i>KMO</i>	<i>Cronbach's Alpha(α)</i>	<i>P value</i>
Economic Exchange	7	.781	.840	.000
Social Exchange	9	.734	.880	.000
Affective Commitment	7	.853	.940	.000
Continuous Commitment	8	.743	.810	.000

Correlations between Social and Economic Exchange and Sub-dimensions of Organizational Commitment

In order to test the hypotheses, first of all, Pearson's correlation analysis was conducted. In this context, Table 2 reports the means, standard deviations and correlations of all variables. In general, results show that there were low to moderate significant correlations among all variables. Firstly, "social exchange" had moderate positive significant relationship with AC ($r = 0,57$; $p < .01$) and it had low positive significant relationship with CC. ($r = 0,20$; $p < .05$). The, "economic exchange" had moderate negative significant relationship with AC ($r =$

-, 55; $p < .01$) and it had low positive relationship with CC ($r = .11$; $p < .01$). The correlations indicated that especially the existence of social exchange is likely to increase employees' perceived AC while the existence of economic exchange is likely to decrease employees' perceived AC.

Table 2. Means, Standard Deviations, Correlations of All Variables

	Mean	SD	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Age	28.31	4.96	-								
2. Educational Lev.	-	-	-.08	-							
3. Total Tenure	6.53	5.45	.55**	-.55**	-						
4. Current Tenure	4.42	4.73	.36**	-.45**	.76**	-					
5. Social Exc.	3.80	.90	-.03	-.14	.04	.36**	-				
6. EconomicExc	3.67	1.10	.17	.13	-.09	.05	.00	-			
7. AffectiveCom	3.30	1.15	-.00	-.42**	.27*	.33*	.57**	-.55**	-		
8. Continuance Com.	4.01	.98	.15	-.03**	-.04	.26*	.20*	.11**	.16	-.07	-

N=186; * $p < .05$; ** $p < .01$

Regression Analyses on Sub-dimensions of Organizational Commitment

Hierarchical regression analyses were applied (see Table 3) so as to examine the power of social and economic exchange in predicting the AC and CC. As three demographic variables, sex, age, and level of education were entered in the first step in these analyses; total tenure and current tenure were entered in the second step in order to statistically control the effect of these variable. The social and economic exchanges were entered in the last step.

Table 3. Summary of Hierarchical Regression Analyses for Social and Economic Exchange Predicting Affective and Continuance Commitment

Independent variables	AC B	CC B
Step 1.		
Age	-.19	-.52**
Sex	.63***	1.55***
Education-Level	.52**	1.43***
F	8.26	5.98
R ²	.29	.22
Adjusted R ²	.25	.19
Dependent variables: AC and CC		
Step 2.		
Total Tenure	.34**	.29
Current Tenure	.18*	.61***
F	20.51	38.82
R ²	.58	.66
Adjusted R ²	.54	.63
Dependent variables: AC and CC		
Step 3.		
Social Exc.	.46***	.01
Economic Exc.	-.44***	.34**
F	48.46	7.90
R ²	.84	.73
Adjusted R ²	.82	.70
Dependent variables: AC and CC		

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

At Step 1, the results indicated that the demographic variables could explain an important portion of the variability among both AC ($R^2 = .29$) and CC ($R^2 = .22$). Among the regression coefficients sex ($\beta = .63$; $p < .01$) and education level ($\beta = .52$; $p < .05$) were significant among AC. Among CC, age ($\beta = -.52$; $p < .05$), sex ($\beta = 1.55$; $p < .05$) and educational level ($\beta = 1.43$; $p < .05$). The results of hierarchical regression analysis revealed that total and current tenure could explain extra variability among AC ($R^2 =$

.58) and CC ($R^2 = .66$). Although the coefficients were significant in the second step they became non-significant in the third step. At step 3, the results of hierarchical regression analysis showed that R was significantly different from zero, $F(7, 136) = 43.87, p < .001$. The model could explain the 84% of the variability among AC ($R^2 = .84$). Among the coefficients both the social exchange ($\beta = .46, p < .001$) and economic exchange ($\beta = -.44, p < .001$) were significant. By looking at the coefficients it can be concluded that an unit increase in social exchange score increases AC (H1.1) and an unit increase in economic exchange score decreases AC (H2.1).

According to hierarchical regression analysis, R was again significantly different from zero $F(7, 136) = 22.90, p < .001$ for CC. The model could explain the 73% of the variability among CC ($R^2 = .73$). Among the coefficients only the economic exchange ($\beta = .34, p < .01$) was significant for CC. By looking at the coefficients it can be concluded that an increase in economic exchange score increases CC (H2.2). In addition, among the coefficients the social exchange ($\beta = .01, p < .01$) was significant for CC. However, this statistical value is rather low. Operationally, by looking at the coefficients it can be said that an increase in social exchange score increases CC but, the effect of this changing is too low to be felt (H1.2).

Conclusion, Discussion and Suggestion

This study concentrated on the impact of employees' perceptions of social and economic exchanges on their commitment towards their organizations. It is well known that there are so many dynamics that affect employees at organizational level. Therefore, to understand relationships based on employee has gain wide importance for organization. In this context, the present study was conducted on employees of private sector in Turkey.

In the present study, firstly, the concept of social&economic exchange and dimesions of organizational commitment. Afterwards, importance and hypotheses of the research were discussed. Secondly, methodology of the research is discussed in detail; factor & reliability analysis and correlation & regression analysis. In order to evaluate social&economic exchange at organizations, it was used Social and Economic Exchange Scale (SEES), which has been developed by Shore, et.al., (2006). To test of levels of affective & continuance commitment levels of the employees, it was used Meyer, Allen & Gellatly's (1990) "Organizational Commitment Scale" (OCS). The first finding related with the hypotheses of the study was that social exchange had a positive effect on affective commitment. The mean score of social exchange scale was 3.80, which represented the moderate social exchange at organizations. Also, social exchange had significant incremental explanatory power over affective commitment ($\beta = 0.46, p = .000$). It means that, as employees share intangible resources with other employees in their organization, they feel more affective commitment towards organization. In particular, when they can satisfy their social needs through a social exchange relationship, they demonstrate higher levels of affective commitment. Thus, the result supported first hypothesis (H1.1). This result is consistent with Eisenberger, et. al.'s study (1986). At the same time, the result has been also confirmed by recent studies (Yigit, 2016; Yu, Mai, Tsai & Dai, 2018).

The second related with the hypotheses of the study was that social exchange had a positive effect on continuance commitment. Similarly, as based on the social exchange mean score, the score had ultra-low explanatory power over continuance commitment ($\beta = 0.01, p = .000$). Thus, in part, the result supported second hypothesis (H1.2). The third hypothesis was that economic exchange had a negative effect on affective commitment. The mean score of economic exchange scale was 3.67, which represented the moderate economic exchange at organizations. Also, economic exchange had significant incremental explanatory power over affective commitment ($\beta = -0.44, p = .000$). It means that, if employees have a strong tendency to view their relationship with their organizations as a purely economic transaction, they are unlikely to show affective commitment. Thus, the result supported third hypothesis (H2.1). Finally, fourth hypothesis was that economic exchange had a positive effect on continuance commitment. Similarly, as based on the economic exchange mean score, economic exchange had significant incremental explanatory power over continuance commitment ($\beta = 0.34, p = .000$). It means the employees who are economic exchange-oriented may only show moderate levels of continuance commitment. Thus, the result supported fourth hypothesis (H2.2). This result is consistent with Shore and Tetrick, 2006' s study (1986). According to their findings, continuance commitment was positively related to economic exchange (Shore and Tetrick, 2006).

Moreover, in literature review chapter, the field study was finalized; the descriptive statistics were investigated and tested the hypotheses successfully. According to the results of the hypothesis, most of the hypotheses were supported positively. It is well known that quality of employee-organization relationship is determinant factor for promoting positive psychology and behavior (Tsui, Pearce, Porter, & Tripoli, 1997). For this reason, to understand the association between give & take mechanism with tangible or intangible outcomes and employee's commitment toward organization has gained wide importance in recent years for effectiveness. In this context, the sample of this study included employees working in various private sectors without differentiating between sectors.

Firstly, it have been hypothesized that social exchange, which is characterized by feelings of gratitude, trust an obligation to reciprocate, would be correlated with all subdimensions of organizational commitment. Specifically, it was expected that social exchange would have stronger relation with affective commitment, since it is associated with bonding that includes more socio-emotional responses, such as attachment, involvement and embeddedness. Not surprisingly, results have revealed a moderate correlation between social exchange and affective commitment. As it was mentioned in previous chapters of this study, social exchange is not merely about exchange of labor and time in return for money and other benefits. It also includes emotional exchange and sentimental investment between employees and the organizations. Similarly, affective commitment is characterized by emotional involvement and it motivates employees to preserve the bonding with their organizations. Moreover, trust is an important component of social exchange process in the relationship among parties. At this point, trust may be an effective predictor of employees' positive attitudes and behaviors such as affective commitment. Thanks to high trust level within organization, it will be provided to maintain well-qualified long-term relationship. For this reason, it can be argued that the employees who could develop social exchange relationship with their organizations may have felt the obligation to reciprocate with their organizations through their commitment (Cronpanzano, & Mitchell, 2005). Besides the correlation between social exchange and affective commitment, there is an effect of social exchange on affective commitment. It means that one unit increase in social exchange will increase affective commitment of employees towards to organization at the same rate. That is, increase in social exchange score increases AC. It is possible to express that the social exchange relationships among employees and their co-workers increase the affective commitment towards organization. Thus, this interaction may lead to other positive and desirable outcomes in organization such as job involvement or workplace wellbeing. In brief, the result supported first hypothesis (H1.1).

Apart from affective commitment, it is hypothesized that continuance commitment would be correlated with social exchange. Regarding its association with social exchange, it was argued that employees who have developed a social exchange relationship with their organizations would have no reason to keep the status quo. In fact, they might be afraid of losing their positions in their organizations where they have emotional attachment. Expectedly, results have revealed significant, but relatively weak association between social exchange and continuance commitment. Therefore, it can be argued that individuals who have social exchange relationships with their organizations have no incentive to lose their jobs in their organizations where they have socio-emotional connection. According to result of regression analysis, this effect is just as weak as the correlation result. It means that increase in social exchange score increases CC at least. Furthermore, this result confirmed that social exchange contributes such loyalty commitment style. Employees care about intangible values and outcomes as well as tangible ones. Such that, although employees are not financially satisfied, they may desire to work in a organizational environment with happy and healthy relationships. Thus, the result supported second hypothesis (H1.2).

In this study, it was also investigated the relationship between economic exchange and affective and continuous commitment. It was hypothesized that economic exchange would be negatively correlated with affective commitment, which is associated with feelings of emotional bonding. Because of natura of economic exchange (short-term & well-defined obligations and close-ended relationships) it can not be metioned psychological connections between organization and employees. At the same time, it is well-known that such exchange relationships include narrow financial obligations (e.g., pay and benefits) rather than long-term investments (e.g., employment security or career planning). In this circumstances, natural and expected outcomes by employees cannot be related to socio emotional outcomes (Song et al, 2009). Expected from this study, results have revealed a moderately negative correlation between economic exchange and affective commitment. For this reason, it can be argued that employees who are dominantly economic exchange-oriented show little, if any, emotional attachment towards their organizations. In

addition, regression result show that there is negative effect of economic exchange on affective commitment. Thus, the result supported third hypothesis (H2.1). In brief, one unit decrease in economic exchange will increase affective commitment of employees towards to organization at the same rate. In other words, decrease in economic exchange score increases AC.

Regarding hypotheses of the study, it is finally argued that economic exchange would have positive association with continuance commitment. These results didn't confirm this hypotheses. Firstly, the correlation between economic exchange and continuance commitment was moderate. The main reason for a moderate correlation might be the fact that participants of this study were marital status and having children. Secondly, the effect of economic exchange on continuous commitment is moderate positively. The main reason may be work alternatives of employees for the present study. Here, employees have belief that their salary and fringe benefits will improve even if they move to another organization. Thus, the result supported fourth hypothesis (H2.1). In brief, one unit decrease in economic exchange will decrease continuance commitment of employees towards to organization at the same rate. Namely, decrease in economic exchange score decreases CC.

However, this study includes a set of limitations. Firstly, the questionnaire survey was carried out among the employees working in private sector in Istanbul / Turkey. Therefore, the findings related to study may not be valid for different type of organizations. Additionally, as mentioned before, this study was carried out in Istanbul, for this reason results do not cover other cities or countries. Instead, it is useful to examine organizational dynamics of this study on sectorial or occupational settings so that the findings can be determined across the only group of population of Turkey. Future studies can be conducted on organizational level and can focus on one unique sector. Additionally, the effects of national or organizational culture and perception of organizational climate should not be overlooked because the expectations of employees from social and economic exchange differ from culture to culture or from organization to organization. Besides, the sample size of the current research is not appropriate so as to reach a general opinion. Moreover, quantitative research method was used for the present study. However, as might be expected, this method can be affected by social desirability response bias. For this reason, qualitative data research could be incorporated to study in order to precise results by decreasing bias. Additionally, in the current study context, it can be suggested that the mediator or moderating role of variables could be examined in future studies. Besides, the effect of social & economic reciprocity on the normative commitment dimension has not been measured for this research. In the upcoming research, this dimension can be involved in the model together with mediator or moderator variables. Finally, this research was conducted only on the private sector employees who work in Istanbul. This relationship can be also examined in public institutions that may vary in terms of organizational culture.

As a concluding remark, the present study may make a contribution to the organizational behavior literature discussion in terms of individual dynamics and organizational outcomes.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled "*The Social & Economic Exchange Relationships in The Context of Organizational Commitment*", there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation.

References

- Angle, H. L., & Perry, J. L. (1981). An empirical assessment of organizational commitment and organizational effectiveness. *Administrative Science Quarterly*, 1-14.
- Angle, H. L., & Perry, J. L. (1983). Organizational commitment: Individual and organizational influences. *Work and Occupations*, 10(2), 123-146.
- Annakili, P., & Jayam, R. (2019). How to increase organizational commitment through employees participation. *Eurasian Journal of Analytical Chemistry*, 13.
- Anttila, E. (2015). *Components of organizational commitment—A case study consisting managers from Finnish industrial company* (Master's thesis).
- Berberoglu, A. (2015). Organizational commitment and perceived organizational performance among health care professionals: Empirical evidence from a private Hospital in Northern Cyprus. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 7(1), 64-71.
- Blau, P. M. (1968). Social exchange. *International encyclopedia of the social sciences*, 7, 452-457. Citizenship

- behaviors: a critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of Management*, 26, 513–563.
- Buchanan, B. (1974). Building organizational commitment: The socialization of managers in work organizations. *Administrative Science Quarterly*, 533-546.
- Cheng, B. S., Jiang, D. Y., & Riley, J. H. (2003). Organizational commitment, supervisory commitment, and employee outcomes in the Chinese context: proximal hypothesis or global hypothesis?. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 24(3), 313-334.
- Cohen, A. (2014). Organisational commitment research: Past, present and future. In *Areas of Vocational Education Research* (pp. 261-274). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Cole, M., Schaninger, W. Jr., & Harris, S. (2002). The workplace social exchange network: A multilevel, conceptual examination. *Group & Organization Management*, 27(1), 142-168.
- Cropanzano, R., & Mitchell, M. S. (2005). Social exchange theory: An interdisciplinary review. *Journal of Management*, 31(6), 874-900.
- Dabir, A. R., & Azarpira, M. (2017). Organizational commitment and its impact on employees' individual interactions. *International Journal of Human Capital in Urban Management*, 2(1), 49-56.
- Eaton, S. C. (2003). If you can use them: Flexibility policies, organizational commitment, and perceived performance. *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society*, 42(2), 145-167.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 71, 500-507.
- Emerson, R. M. (1962). Power-dependence relations. *American Sociological Review*, 27, 31-41.
- Emerson, R. M. (1972). *Exchange theory*. In J. Berger, M. Zelditch, & B. Anderson (Eds.), *Sociological theories in progress* (Parts 1 & 2), 2, Boston: Houghton Mifflin.
- Emerson, R. M. (1976). Social exchange theory. *Annual Review of Sociology*, 2(1), 335-362.
- Ertürk, E. (2014). *Sosyal mübadele teorisi bağlamında güç mesafesi ve örgütsel adalet algılamalarının örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkisi*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Foa, U. G., & Foa, E. B. (1980). *Resource theory: Interpersonal behavior as exchange*. In K. J. Gergen & M. S. Greenberg & R. H. Willis (Eds.), *Social exchange: Advances in theory and research*. New York: Plenum.
- Hackett, R. D., Farh, J., Song, L. J., & Lapiere, L. M. (2003). LMX and Organizational Citizenship Behavior: Examining the Links within and Across Western and Chinese Samples. G. B. Graen (Ed.). *Dealing with Diversity: A Volume in: LMX Leadership: The Series*, (219-264). Greenwich, CT: Information Age Publishing.
- Hanaysha, J. (2016). Testing the effects of employee engagement, work environment, and organizational learning on organizational commitment. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 229(8), 289-297.
- Hom, P. W., Tsui, A. S., Wu, J. B., Lee, T. W., Zhang, A. Y., Fu, P. P., and Li, L. (2009). Explaining employment relationships with social exchange and job embeddedness. *Journal of Applied Psychology*, 94, 277–297.
- Homans, G. (1961). *Social Behaviour: Its Elementary Forms*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Köksal, O. (2012). *Sosyal değişim teorisi çerçevesinde güven ve algılanan aidiyet durumunun örgütsel vatandaşlık davranışı ve saldırgan davranışlar üzerine etkisi*, (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kayseri.
- Liu, X., & Deng, J. (2011). Development of organizational commitment based on the social exchange theory. *International Conference Management and Service Science (MAS)*, Thailand: Bangkok.
- Lyons, S. T., Duxbury, L. E., & Higgins, C. A. (2006). A comparison of the values and commitment of private sector, public sector, and parapublic sector employees. *Public Administration Review*, 66 (4), 605– 618.
- Malinowski, B. (1922). *Argonauts of the Western Pacific*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Markovits, Y., Davis, A. J., & Van Dick, R. (2007). Organizational commitment profiles and job satisfaction among Greek private and public sector employees. *International Journal of Cross Cultural Management*, 7(1), 77-99.
- Maxwell, J. C. (1999). *The 21 indispensable qualities of a leader: Becoming the person others will want to follow*. Nashville: Thomas Nelson Publishers.
- McGee, G. W., & Ford, R. C. (1987). Two (or more?) dimensions of organizational commitment: Reexamination of the affective and continuance commitment scales. *Journal of applied psychology*, 72(4), 638.
- Meyer J. P., Allen, N. J., and Smith, C. (1993). Commitment to organizations and occupations: extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78, 538-551.
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89.
- Meyer, J. P., Allen, N. J., & Gellatly, I. R. (1990). Affective and continuance commitment to the organization: Evaluation of measures and analysis of concurrent and time-lagged relations. *Journal of Applied Psychology*, 75(6), 710.
- Molm, L. D. (2003). Theoretical comparisons of forms of exchange. *Sociological Theory*, 21, 1-17.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Paine, J. B., & Bachrach, D. G. (2000). Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of Management*, 26(3), 513-563.
- Radosavljević, Ž., Čilerdžić, V., & Dragić, M. (2017). Employee organizational commitment. *International Review*, (1-2), 18-26.
- Randall, D. M., Fedor, D. B., & Longenecker, C. O. (1990). The behavioral expression of organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 36(2), 210-224.
- Reichers, A. P. (1985). A review and reconceptualization of organizational commitment. *Academy of Management Review*,

- 10, 465-476.
- Sager, J. K., & Johnston, M. W. (1989). Antecedents and outcomes of organizational commitment: A study of salespeople. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 9(1), 30-41.
- Shore, L. M., & Wayne, S. J. (1993). Commitment and employee behavior: Comparison of affective commitment and continuance commitment with perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 78(5), 774.
- Shore, L. M., Bommer, W. H., Rao, A. N., & Seo, J. (2009). Social and economic exchange in the employee-organization relationship: The moderating role of reciprocity awareness. *Journal of Managerial Psychology*, 24(8), 701-721.
- Shore, L. M., Tetrick, L. E., Lynch, P., & Barksdale, K. (2006). Social and economic exchange: Construct development and validation. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(4), 837-867.
- Shore, L., Coyle-Shapiro, J., Chen, X., & Tetrick, L. (2009). Social exchange in work settings: Content, process, and mixed models. *Management and Organization Review*, 5(3), 289-302.
- Shore, L.M., Tetrick, L.E., Lynch, P., & Barksdale, K. (2006). Social and economic exchange, construct development and validation. *Journal of Applied Social Psychology*, 36, 837-67.
- Song, J., Tsui, A. S., & Law, K. S. (2009). Unpacking employee responses to organizational exchange mechanisms: The role of social and economic exchange perceptions. *Journal of Management*, 35(1), 56- 93.
- Steers, R. M. (1977). Antecedents and outcomes of organizational commitment. *Administrative Science Quarterly*, 22, 46-56.
- Thibault, J., & Kelley, H. H. (1959). *Evaluation of the Dyad*. The Social Psychology of Groups. New Brunswick, New Jersey, Transaction Publishers.
- Top, M., Akdere, M., & Tarcan, M. (2015). Examining transformational leadership, job satisfaction, organizational commitment and organizational trust in Turkish hospitals: public servants versus private sector employees. *The International Journal of Human Resource Management*, 26(9), 1259-1282.
- Tsui, A. S., Pearce, J. L., Porter, L. W., & Tripoli, A. M. (1997). Alternative approaches to the employee-organization relationship: does investment in employees pay off? *Academy of Management Journal*, 40(5), 1089-1121.
- Tsui, A. S., Pearce, J. L., Porter, L.W., & Tripoli, A. M. (1997). Alternative approaches to the employee-organization relationship: Does investment in employees pay off? *Academy of Management Journal*, 40, 1089-1121.
- Wasti, S. A. (2005). Commitment profiles: Combinations of organizational commitment forms and job outcomes. *Journal of Vocational behavior*, 67(2), 290-308.
- Yiğit, İ. (2016). The effect of organizational commitment on the social exchange and organizational socialization: A study in research and practice hospital of Kocaeli University. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(12), 25-50.
- Yu, M. C., Mai, Q., Tsai, S. B., & Dai, Y. (2018). An empirical study on the organizational trust, employee-organization relationship and innovative behavior from the integrated perspective of social exchange and organizational sustainability. *Sustainability*, 10(3), 864.
- Zhu, Y. (2012). Social exchange relationship, economic exchange relationship, in-role behavior: The mediating effects of job satisfaction. *Asian Social Science*, 8(8), 194-199.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Günümüzde hızla değişen modern dünya düzeninde bireylerin yaşantılarının büyük bir bölümü iş yerinde geçmektedir. Tıpkı özel yaşamında olduğu kadar iş yaşamında da bireyin zamanını mutlu ve kaliteli geçirmesi bireysel mutluluk düzeyi için oldukça önem arz etmektedir. Akademisyenlerin sıklıkla üzerinde durduğu iş yaşam dengesi, özünde yaşam doyumuna atıfta bulunurken bu dengeyi sağlamış olmak mutlu bir insan olmanın temel noktalarından biri olmuştur. Bu kapsamda düşünüldüğünde iş yerinde meydana gelen bir takım dinamikler, çalışanların hem bireysel hem de örgütsel düzeyde duygu, tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Duygu ve tutumların yön verdiği davranışlar ise çalışanların ve örgütlerin akıbetini belirlemektedir. Bu çalışmada, çalışanların birbirleri ve örgütleri ile takas ilişkisinin örgüte olan bağlılıklarını ne düzeyde etkilediği açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle sosyal ve ekonomik değişim ilişkileri ile örgütsel bağlılığın iki alt boyutu (duygusal bağlılık ve devam bağlılığı) hakkında mevcut literatür incelemesi yapılmış ve daha sonra kavramlar arasında var olduğu düşünülen ilişkinin yönü ve derecesi incelenmiştir. Özel yaşamda olduğu gibi kurumsal yaşamda da ilişkilerin ana motivasyonu ilişkinin yapısına göre karşı taraftan soyut ya da somut geri dönüş almaktır. Bu noktada örgütlerde de değişim ilişkisinin altında yatan norm sosyal veya ekonomik çıktılar olarak karşılıklılık ilkesine dayanmaktadır (Zhu, 2012). Öte yandan, çalışanların örgüt içindeki değişim ilişkisine yönelik algıları, örgütsel öncüllerin ve çıktılarının önemli bir belirleyicisi olmaktadır. Örgütlerde yaşanan değişim ilişkileri de çalışanların değişim algısına göre şekillenmekte ve en nihayetinde farklı tutum ve davranışlara sebebiyet vermektedir. Çalışmalardan elde edilen bulgular bu tür muamelelerin ya nispeten uzun vadede güven gibi bir sosyal değişim ilişkisine ya da kısa vadede ekonomik kazanımlı bir değişim ilişkisine yol açabileceğini göstermektedir (Shore, vd. 2006; Song, vd. 2006). Bu nedenle sosyal ve ekonomik değişim ilişkisinin

çalışanın örgütsel bağlılığı üzerindeki etkisini anlamak örgütler için önemli olacaktır.

Alanyazında değişim ilişkilerine dair geniş bir teorik arka plan bulunmaktadır. Sosyal değişim teorisini geliştiren Blau (1964), değişim ilişkilerinin örgütler için en etkili örgütsel dinamiklerden biri olduğunu belirtmiş ve çalışanlar ile örgütleri arasında gerçekleşen soyut ve somut alışverişte tarafların denge beklentisinin olduğunu ifade etmiştir. Bu noktada Molm (2003) ise çalışanların verilenler ile karşılığında elde edilenler arasında herhangi bir uyumsuzluk algılamaları durumunda alışveriş ilişkisindeki bu tutarsızlığı ortadan kaldırma çabalarının olacağını savunmaktadır (Molm, 2003). Bu açıdan, çalışanlar ve örgütleri arasındaki ilişki, hem sosyal hem de ekonomik bileşenleri olan bir takas olarak tanımlanabilir. Nitekim bir örgüt içindeki değişim ilişkileri, bu eylemlerin benzer şekilde iade edileceği beklentisi ile gerçekleştirilen gönüllü eylemlerle belirlenmektedir (Köksal, 2012). Sosyal ve ekonomik değişim olarak gruplandırılan bu beklentilerde sosyal değişim daha karmaşık yükümlülükler dayanır. Sosyal paylaşımda, çalışanlar yalnızca somut varlıklarını arttırmayı amaçlamazlar. Sosyal değişim taraflar arasında tatmin edici bir ilişkiyi de gerektirir ve bu ilişki, tarafların kısa sürede aldığı şeylerle ilgili değildir (Song, Tsui ve Law, 2009). Ekonomik değişim ise nispeten kısa vadeli ve finansal odaklı ilişkileri içeren alışveriş olarak tanımlanır. Özetle, ekonomik bir değiş tokuşta etkileşimler, tarafları birbirine bağlayan değerlerden farklı değerlere sahip olan mal ve hizmetlerin değişimine atıfta bulunur (Shore, Bommer, Rao & Seo, 2009).

Bu çalışmanın bir diğer değişkeni olan örgütsel bağlılık ise örgütler için önemli olan bir diğer konudur ve örgütlerin işlerini en iyi şekilde tamamlamalarını sağlar. Örgütsel bağlılık yoğun bir özveri gerektirir ve çalışanların örgütsel değerler, amaçlar ve bu amaçlara ulaşma isteği ile ilgili inancını temsil eder (Maxwell, 1999). Genel anlamda, örgütsel bağlılık, çalışanın belirli bir kuruluşla özdeşleşmesi ve bulunduğu bu kuruluşa kendini psikolojik olarak dahil etmesiyle ilgilidir (Lyons, Duxbury & Higgins, 2006). Meyer ve Allen (1991) da bir kuruluşa olan bağlılığın psikolojik bir durum olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda Meyer ve Allen (1991) çalışanların çalıştıkları kuruluş hakkında neler hissettiğini açıklayan örgütsel bağlılığın duygusal, devam ve normatif olmak üzere üç ayrı bileşene sahip olduğunu belirtmiştir. Duygusal bağlılık, bir çalışanın işi ile olan duygusal bağıdır. Çalışanın, örgütle olan duygusal bağına, kimliğine ve katılımına atıfta bulunur. Devam bağlılığı, çalışanın şu anki işini kaybetme korkusuyla ilişkilidir ve örgütten ayrılma maliyetinin farkındalığına işaret eder. Son olarak, normatif bağlılık mevcut işte kalma yükümlülüğüne dair sorumluluk duygusudur (Allen ve Meyer, 1991).

Bu noktadan hareketle, bu çalışmada sosyal ve ekonomik değişim ilişkilerinin çalışmanın bağımlı değişkenleri olan duygusal bağlılık ile devam bağlılığı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Aynı zamanda, duygusal bağlılığın çalışanın işi ile olan duygusal bağı olduğundan takas ilişkisinin finansal ve daha somut yönlerini vurgulayan ekonomik değişim ile açıklanamayacağı ön görülmüştür ve ekonomik değişimin duygusal bağlılık üzerinde negatif bir etkisinin olması beklenmektedir. Ancak, devam bağlılığında çalışan, bir kuruluştan ayrılma maliyetlerini ve kuruluştaki kalmanın yararlarını göz önünde bulundurduğu için bu boyut üzerinde ekonomik değişimin pozitif etkisinin olması beklenmektedir.

Böylece, bu çalışmada, özel sektörde çalışan bireyler üzerinde yapılmış olan bir araştırma ile, sosyal ve ekonomik değişim ilişkilerinin duygusal bağlılık ve devam bağlılığı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırmanın evreni, Türkiye’de özel sektörde yer alan kurumlarda çalışanlardan oluşmaktadır. Araştırmanın örneklem grubunu ise İstanbul ilinde özel sektörde çalışan 189 çalışan oluşturmuştur.

Elde edilen veriler sosyal bilimlerde kullanılan istatistik paketi ile çeşitli analizlere tabi tutulmuştur. Uygulanan istatistiksel analizler, çalışmanın tüm hipotezlerin desteklendiğini göstermektedir. Buna göre, sosyal değişimin duygusal bağlılık üzerinde ($\beta = .46, p < .001$) ve devam bağlılığı üzerinde ($\beta = .01, p < .01$) anlamlı ve pozitif; ekonomik değişimin ise duygusal bağlılık üzerinde anlamlı ve negatif ($\beta = -.44, p < .001$); devam bağlılığı üzerinde anlamlı ve pozitif ($\beta = .34, p < .01$) etkilerinin olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma ile çalışanların kurumlarına duygusal açıdan bir bağlılık hissetmesi ile devam bağlılığı gibi bir tutum sergilemesinin öncüllerinin neler olabileceği tartışılmış ve sosyal ve ekonomik değişimin bu duygu ve tutum üzerindeki önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal değişim, Ekonomik değişim, Duygusal bağlılık, Devam bağlılığı.

Dijital Bankacılıkta Müşteri Memnuniyetinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Deęerlendirilmesi¹

Elçin NOYAN² ve Erdoğan GAVCAR³

Öz

Bilgi paylaşımının, akıllı telefonların kullanımı ile arttığı, dijitalleşme sürecinin hızlandığı günümüzde bankalar, müşterilerinin ihtiyaçlarını hızlı bir şekilde karşılamak için adeta yarış haline girmişlerdir. İçinde bulunduğumuz Koronavirüs (Covid 19) Salgını ile Dijital Bankacılığa yönelim artmış, Dijital Bankacılık gerek sağlık tedbirleri, gerekse bankaların işlem maliyetlerinin düşürülmesi, işlemler için belge, doküman gerektirmemesi yönleriyle, bankacılık hizmet kalitesinin artırılması ve müşteri memnuniyetinin sağlanması açısından önemli hale gelmiştir. Bu bağlamda literatürde Dijital Bankacılık ile ilgili çalışmalar genellikle sadece internet bankacılığı ürünleriyle sınırlı kalmıştır. Çalışmanın amacı Dijital Bankacılık ürünlerini kullanımında müşterilerin memnuniyetlerine etki eden faktörlerin belirlenmesidir. Çalışmada, Muğla ili ve çevresine yüz yüze anket yoluyla elde edilen 170 adet veri Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) Yöntemleri'nden Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemi (AHP) temelli Multi-Objective Optimization on Basis of Ratio Analysis (MOORA) ve Elimination and Choice Translating Reality (ELECTRE)Yöntemleri kullanılarak analizler yapılmıştır. Analizler, Microsoft Excel programı ile gerçekleştirilmiş, elde edilen sonuçlar birbirleri ile kıyaslanmıştır. Çalışma sonucunda müşteri memnuniyetine en çok etki eden kriterin "güven" olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bankalar müşterilerini Dijital Bankacılık kanallarına yönlendirirken bu kanalların güvenli olduklarını vurgulamalı, kurum olarak ta bankalar müşterilerine güven vermelidirler. Elde edilen sonuçlar literatüre de paralellik göstermiştir. Dijital Bankacılık ürünlerinin kullanımının önündeki engellerin aşılması konusunda çalışmalar artırılmalı, toplumun dijitalleşmeye karşı güvensizlik algısı giderilmelidir.

Anabtar Kelimeler: Dijital bankacılık, Müşteri memnuniyeti, Çok kriterli karar verme, ELECTRE, MOORA

Evaluation of Customer Satisfaction in Digital Banking with Multi Criteria Decision Making Methods

Abstract

In today's world, where information sharing increases with the use of smart phones and the digitalization process accelerates, banks have entered the race to meet the needs of their customers quickly. With the Coronavirus (Covid 19) Epidemic we are in, the trend towards digital banking has increased, and digital banking has become important in terms of reducing the transaction costs of banks, increasing the quality of banking services and ensuring customer satisfaction in terms of not requiring documents and documents for transactions. In this context, studies related to Digital Banking in the literature are generally limited only to the Internet banking product. The purpose of the study is to determine the factors that affect the satisfaction of customers in the use of Digital Banking products. In the study, 170 data obtained through face-to-face questionnaire in and around Muğla province were based on Analytical Hierarchy Process (AHP), Multi-Objective Optimization on Basis of Ratio Analysis (MOORA) and Elimination and Choice Translating Analyzes were made using Elimination and Choice Translating Reality (ELECTRE) Methods. Analysis made with Microsoft Excel Program and results were compared with each other. As a result of the study, it is seen that the criterion that has the most impact on customer satisfaction is 'trust'. Therefore, while banks direct their customers to the Digital Banking channels, they should emphasize that these channels are safe and banks should trust their customers as an institution. The results obtained were parallel to the literature. Efforts to overcome obstacles to the use of Digital Banking products should be increased, and the public's sense of insecurity towards digitalization should be eliminated.

Key Words: Digital banking, Customer satisfaction, Multi criteria decision making, ELECTRE, MOORA

Atf İçin / Please Cite As:

Noyan, E. ve Gavcar, E. (2020). Dijital bankacılıkta müşteri memnuniyetinin çok kriterli karar verme yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2349-2363.

Geliş Tarihi / Received Date: 29.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.09.2020

¹ Çalışma 'Dijital Bankacılıkta Müşteri Memnuniyetinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Değerlendirilmesi' adlı doktora tezinden türetilmiştir.

² Doktora Öğrencisi. - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, elcinnoyan@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-2630-0274

³ Prof. Dr. - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, gavcar@mu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2748-3933

Giriş

Dijitalleşme, toplumda elektronik sistemlerin gelişmiş teknoloji kullanılarak bilgiye daha az çaba ile ulaşabilmektir (Adiloğlu ve Yücel 2018, s. 47). Dijital bankacılık ise, her türlü bankacılık hizmetlerinin banka şubelerine gidilmeksizin bilgisayarlar, telefonlar veya televizyonlar aracılığıyla müşterilere ulaştırılabilmesidir. Böylelikle, zamandan tasarruf sağlanmakta, belge ve doküman gönderme işlemlerine ihtiyaç duyulmamaktadır (Daniel, 1999, s. 72). Türkiye’de ilk dijital banka, 2012’de “enpara.com” ile Finansbank olmuştur. ATM kullanımı ise 1987 yılında İş Bankası tarafından, satış noktası terminalleri (POS) ise 1989 yılından itibaren kullanılmıştır. 1990 yılı sonunda Türkiye’de plastik kartlar ve otomatik vezne makinelerinin (ATM) kullanımı artmıştır (Takan, 2002, s. 3). Türkiye’de Yapı Kredi Bankasının ofis bankacılık uygulaması TeleROM, Tele Firma adı ile hizmet vermeye, Akbank, Aklink ve AkPC ile İş Bankası İnteraktif PC ile ofis bankacılığı sistemleri kullanılmaya başlanmıştır (Özcan, 2007, s. 2). Günümüzde giderek geliştirilen dijital bankacılık ürünleri, akıllı telefonlar aracılığıyla göz tarama teknolojisi güvenli giriş işlemleri, QR kod para çekme, yapay zekâ ile chatbot’lar ve ses tanıma teknolojileri, bankaların ürünlerini yeniden tasarımlarını sağlamaktadır (<https://www.garantibbvamortgage.com>).

Tablo 1. 2018 ve 2019 Yılları Bankacılık Verileri

	2018	2019
Şube Sayısı	10.454	10.199
Banka Kartı Sayısı	146.375.337	166.211.057
Kredi Kartı Sayısı	66.304.603	69.825.826
ATM Sayısı	51.941	53.024
Personel Sayısı	192.313	188.837

Tablo 1 incelendiğinde, 2018 yılı verilerine göre 2019 yılında şube ve personel sayılarında azalış, banka, kredi kartları ve ATM sayılarında ise artış görülmektedir. Bankalarda dijitalleşmenin banka çalışanları ve şube sayılarında azaltıcı etkisi olduğu görülmektedir (tbb.org.tr).

Dijital Bankacılık dağıtım kanalları: kurumsal dağıtım kanalları: otomatik takas sistemleri, elektronik nakit yönetimi, elektronik fon transferi (EFT), uluslararası para transferi (SWIFT), satış noktasında elektronik para transferi (EFTPOS); bireysel dağıtım kanalları ise otomatik vezne makineleri(ATM), plastik kartlar, elektronik para, internet bankacılığı, telefon bankacılığı, mobil bankacılık, SMS tabanlı uygulamalar, ev ve ofis bankacılığı, televizyon bankacılığı, Palm (avuç içi) uygulamaları, kabin bankacılığı (KIOSK)’dır (Bakkal ve Aksüt, 2011, s. 25-49). Türkiye’de 2019 yılı sonu itibariyle toplam aktif bireysel dijital müşteri sayısı 51.014, kurumsal dijital müşteri sayısı 2.143, toplamda ise 53.157 (bin kişi)’dir (<https://www.tbb.org.tr>).

Bankacılıkta Müşteri Memnuniyeti

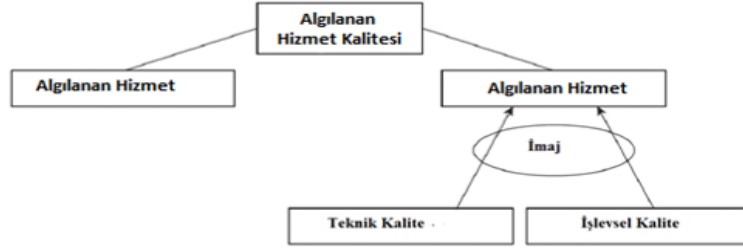
Memnuniyet, kişinin bir üründen beklentileri ile üründen elde edilen performans arasındaki ilişkinin kıyaslanmasıdır (Saha ve Zhao, 2005, s. 42; Rust ve Oliver, 1994, s. 4). Müşteri memnuniyeti bankalar açısından önemlidir çünkü uzun vadede mevcut müşterileri elde tutmanın maliyeti yeni müşteriye sahip olmaktan daha düşüktür (Mishra, 2009, s. 46). Bankacılıkta müşteri memnuniyetini etkileyen faktörler: beklentiler, ürün kalitesi, performans, güvenilirlik, uygunluk, hizmet kalitesi, ün/ algılanan kalite, kullanım kolaylığı, düşük maliyet ve işlem hızıdır (Bilir, 2010, s. 39).

Bankacılıkta Hizmet Kalitesi

Literatürde en çok başvurulan yöntemler: Grönroos (1984)’un hizmet kalitesi modeli ile Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1988)’nin algılanan hizmet kalitesi boşluk analizi modelidir. Hizmet kalitesi modelleri. İskandinav Modeli, Amerikan (SERVQUAL) Modeli ve SERVPERF Modeli’dir.

İskandinav Modeli

1980 yılında ortaya atılan İskandinav modelinde hizmet kalitesi “İşlevsel Kalite” ve “Teknik Kalite” olarak iki ayrı boyuta ayrılmaktadır (Gronroos, 1984, s. 36-37, Parasuraman vd.1988, s. 12-40).

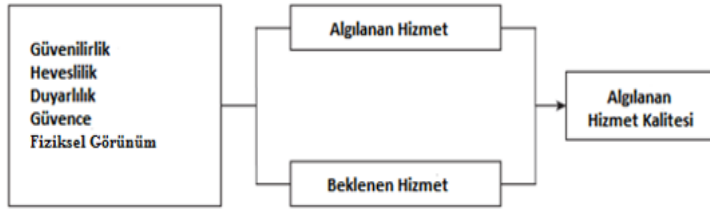

Şekil 1. İskandinav Modeli

Şekil 2'deki İskandinav modeli (Polyakova ve Mirza, 2015, s. 59-82) alt boyutlarından teknik kalite, tüketicilerin bir hizmet organizasyonu ile etkileşim sonucu elde ettiği bir unsur olup, işlevsel kalite tüketicilerin hizmet alma şekli ile ilgilidir (Gronroos, 1984, s. 36-44). Gronroos'un teknik ve işlevsel kalite modeli, şirketlerin rekabetçi kalmak ve büyümek amacıyla hizmet kalitesi ile ilgili müşterilerin algılarını temel almıştır (Kumarapperuma, 2014, s. 43).

Amerikan (SERVQUAL) Modeli

Amerikan modeline veya SERVQUAL modeline göre, hizmet kalitesi, beklenen hizmet düzeyi ve alınan düzeydeki müşteri algıları arasındaki farktır. Şekil 3'de paylaşıldığı gibi bu fark algılanan hizmet kalitesini oluşturur. Parasuraman, Zeithaml ve Berry on bileşenli hizmet kalitesi önerilmiştir, bunlar; "güvenilirlik, heveslilik, yeterlilik, erişilirlik, nezaket, iletişim, inanılabilirlik, emniyet, müşteriye anlama/tanıma ve fiziki görünüm" dür (Polyakova ve Mirza, 2015, s. 66).

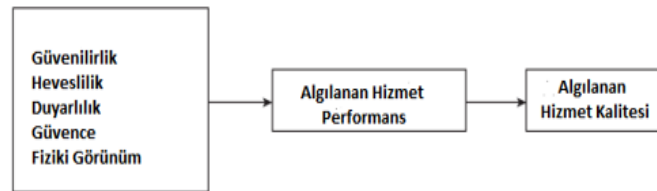

Şekil 2. SERVQUAL Modeli

Parasuraman, Zeithaml ve Berry'e göre hizmet kalitesi, müşteri beklentileri ile müşteri algı puanlarının farkıdır (Parasuraman vd., 1985, s. 41-50). Olumlu puanın yüksek olması ile hizmet kalitesi yükselmekte veya tam tersi durumda da azalmaktadır.

SERVPERF Modeli

İskandinav modeline yapılan eleştiriler SERVPERF modelinin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Roland ve Oliver, 1994, s.10-12). Hizmet kalitesinin performansa dayalı bir modeldir (Cronin ve Taylor, 1992, s. 56).

Şekil 3. SERVPERF Modeli

Literatür

Rod vd. (2009) Kıbrıs bankalarında en önemli hizmet kalitesi boyutunun güven, en az öneme sahip boyutun ise fiziksel özellikler olduğu belirlenmiştir.

Araslı vd. (2009) banka müşterilerinin beklentilerinin genellikle karşılanmadığını, empati boyutunda büyük farklılıklar bulunduğu ve güven boyutunun müşteri memnuniyetinde önemli etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir.

Usta (2009) yaptığı çalışmada güvenilirlik, güven, empati ve fiziksel özelliklerden oluşan hizmet kalitesi boyutlarının önem dereceleri Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yöntemi ile belirlenmiş, güvenilirliğin ise hizmet kalitesi boyutlarından en önemli boyut olduğu ortaya konulmuş,

Pala ve Kartal (2010) internet bankacılığına yönelik müşteri tutumları incelendiğinde; zaman, kolaylık ve güvenlik kriterleri öne çıkmış, müşterilerin şubesiz bankacılık hizmetlerini kullanmalarını etkileyen faktörlerin, güvenilirlik ve yeterlilik kriterleri bakımından doğru yönlü ilişki olduğu ortaya koyulmuştur.

Amiri ve Faghani (2012) İran'daki bankaların mobil bankacılık hizmetlerinin kalitesi SERVQUAL modeli ile incelenmiş, mobil bankacılık hizmetleri ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı ilişki bulunmuştur.

Nimako vd. (2013) Gana'da bankacılık sektöründe internet şubesinde hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti değerlendirilmiş, banka müşterilerinin müşteri hizmetleri ve web tasarımından memnun olmadıkları, güvence boyutu için müşteri memnuniyetinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Orçanlı ve Özdemir, (2013) kredi kartı seçiminde Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemi (AHP) ile ELECTRE yöntemleri birlikte kullanılmış, bankanın hizmet kalitesi, taksitlendirme imkânları, sağlanan ek avantajlar, ödeme koşulları, internet bankacılığı hizmetleri, kartların kullanım kolaylığı, hizmete kolay ulaşılabilme, bankanın karta uyguladığı güvenlik hizmetlerinden memnuniyet kriterleri incelenmiştir.

Sagib ve Zapan (2014) Bangladeş'te mobil bankacılık hizmet kalitesini ölçmeye yönelik çalışmalarında, mobil bankacılıkla ilgili olarak güvenilirlik, güvenlik, sorumluluk, verimlilik, uygunluk ve kullanım kolaylığı kriterlerinin etkileri ve müşteri memnuniyeti ile mobil bankacılık hizmet kalitesinin kuvvetli bir faktör olduğu sonuçlarına varılmıştır.

Uygurtürk (2015) bankaların internet şubeleri Bulanık MOORA Yöntemi ile değerlendirilmiş, teknik problem sıklığı, cevap verme süresi, kullanım kolaylığı, kişiselleştirme imkânı, güvenlik seviyesi, çevrimiçi bağlantı kolaylığı, yönlendirme kolaylığı, bilgi kriterleri temel alınmıştır.

Ortstad ve Sonono (2017) Dijital dönüşüm sürecinin bankaların müşteri ilişkileri üzerindeki etkileri incelenmiş, toplumdaki dijital ilerlemeler nedeniyle, bankalar kendilerini dijital olarak dönüştürmek için dijitalleşme süreçlerine başlamasında müşterileri ile olan ilişkisini etkilediği görülmüştür. Dijital stratejinin iş stratejisi ve CRM ile uyumlaştırılması, bankaların müşteri davranışındaki değişiklikleri daha hızlı fark ettiği sonuçlarına varılmıştır.

Demirel (2017) Dijital Bankacılık ve Türkiye'deki mevcut durum analiz edilmiş, internet bankacılığı ve mobil bankacılık kullanımları değerlendirilmiş, internet bankacılığının daha yaygın olarak kullanıldığı görülmüştür.

Bülbül (2017) Türk bankacılık sektöründe katılım bankaları ve mevduat bankaları açısından karşılaştırılmıştır. Hizmet çeşitliliği, faizle daha fazla kazanç sağlama olanaklarından ve mevduat bankalarının, katılım bankalarına göre müşteri memnuniyeti açısından daha ileride olduğu vurgulanmıştır.

Gürbüz (2019) hizmet kalitesinin ölçülmüş, algılanan hizmet kalitesinin yatırımcı memnuniyeti ve sadakatini etkileyip etkilemediği araştırılmış, müşteriler arasında hizmet kalitesini belirleyen en büyük etken finans kuruluşunun güvenilirliği olmuştur. Bu nedenle yatırım kurumlarının verdiği hizmette, maliyet, işlem hızı, karlılık oranı gibi avantajları ile birlikte güvenilir olma statülerini güçlendirmeleri gerektiğini ortaya koyulmuştur.

Ertuğrul ve Sarı (2019) hizmet kalitesi ölçümünde Servqual Tekniği bir üniversite üzerine uygulanmış, güvenilirlik boyutundaki beklenti ve algı farkının yüksek olduğu, fakülte'deki öğrencilerin memnuniyetlerini arttırmaya yönelik stratejiler geliştirilmesi gerektiği ortaya koyulmuştur.

Yöntem

Bu bölümde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) Yöntemleri'nden Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) temelli MOORA ve ELECTRE yöntemleri kullanılarak Dijital Bankacılık ürünlerini kullanan banka müşterilerinin memnuniyetleri ölçülmüştür. Kriterlerin ağırlıklarının objektif olması açısından AHP yöntemi ile yapılmıştır.

Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri

İşletmelerin karar verme süreçlerinde birden fazla kriteri göz önünde bulundurmaları, bu kriterler doğrultusunda eş zamanlı olarak ele almalarını sağlayan yöntemdir (Tütek, Gümüőođlu ve Özdemir, 2012, s. 331-332). ÇKKV, bir karar kümesi için karar vericiye en iyi kararı verme, karar vericinin bir küme için en az iki kriter/ölçüt ile yaptığı seçimidir. Bu seçim gruplandırma ya da sıralama şeklinde de olabilir (Organ ve Kenger, 2012, s. 5). ÇKKV Yöntemleri sıralanırsa (Karakaşoğlu, 2008, s. 19-28): Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP), Entropi, Gri İlişkisel Analiz (GRA), Multi Attribute Utility Theory (MAUT), Additive Ratio Assesment (ARAS), Multi-Objective Optimization on Basis Of Ratio Analysis (MOORA), Elimination and Choice Translating Reality (ELECTRE), Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS), Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluations (PROMETHEE), Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje (VIKOR), Complex Proportional Assesment (COPRAS), Utilities Additives Discriminantes (UTADIS).

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP)

1977 yılında Thomas L. Saaty tarafından karmaşık problemlerin çözümü için ortaya koyulmuş, farklı kriterlerin alternatifler arasından en iyisini seçmek üzere geliştirilen yöntemdir (Saaty, 1986, s. 841, Zahedi, 1986, s. 16-26). Kriterler ve alternatiflerin ikili karşılaştırılmasına dayanmakta, birden fazla hiyerarşik yapıdan oluşmaktadır (Saaty, 1990, s. 22). Yöntemin amacı, hiyerarşik yapıda yer alan her bir kriterin önem derecelerini ve ağırlıklarını belirlemektir (Saaty, 1977, s. 234-281). İlk aşamada, problemde ana kriterler varsa alt kriterler tespit edilip ikili karşılaştırmaların doğru şekilde yapılması gerekmektedir (Braunschweig ve Becker, 2004, s. 9). İkinci aşamada ikili karşılaştırmalar matrisi, bir kriterin diğerine göre ne kadar önemli olduğunu gösteren 1-9 önem skalası kullanılmaktadır (Saaty, 1990, s. 22). İkili karşılaştırma matrisi elde edilip bu matristen yeni bir B matrisi oluşturulur. Oluşturulan B matrisinden karar kriterlerinin ağırlık vektörleri elde edilir. Her bir sütunun toplanması ve matristeki diğer elemanlara bölünmesi ile normalizasyon işlemi yapılmaktadır. Her bir alternatif kriterin satır ortalaması, kriterlerin öncelik değerleri hesaplanır. Öncelik değerleri ile öncelik vektör matrisi elde edilir. Her bir kriter öncelik değerleri ile çarpılması ile ağırlıklandırılmış toplam matris elde edilir. Ağırlıklandırılmış olan toplam matrisin satır toplamı değerleri, öncelik matrisi satır değerlerine bölünür ve (nx1) boyutundaki son matris değerlerinin aritmetik ortalaması λ max değerini verir (Özyörük ve Özcan, 2005). İkili karşılaştırmaların belirlenen değerin sınırları içinde olması tutarlılık analizi için önemlidir. $CI = \lambda \max - n / (n-1)$. Elde edilen değerin rassallık indeksine bölünmesi ile tutarlılık oranı hesaplanır. Bu oran 0.10 değerine eşit veya bu değerden küçük ise analiz tutarlıdır. Aksi halde analizler tekrar yapılmalıdır (Göktolga ve Gököl, 2012, s. 75-76).

MOORA (Multi-Objective Optimization on Basis of Ratio Analysis) Yöntemi

2006 yılında ilk kez Brauers ve Zavadskas tarafından ortaya atılan belirli kısıtlar ile eş zamanlı olarak en iyiyi seçme süreci, oransal analize bir karar verme yöntemidir. MOORA yöntemi, diğer ÇKKV yöntemlerden hesaplanması basit olması, daha az matematiksel işlem gerektirmesi ve güvenilir olması açısından tercih edilmektedir (Brauers ve Zavadskas, 2012, s. 1-25). Yöntemin, MOORA-Oran Metodu, MOORA-Referans Noktası Yaklaşımı, MOORA-Önem Katsayısı, MOORA-Tam Çarpım Formu ve MULTI-MOORA modelleri bulunmaktadır (Ersöz ve Atav, 2011, s. 78-87).

MOORA-Oran Yöntemi Adımları:

1. Adım : Amaçlar belirlenir.

2. Adım : Matris normalize edilir.

3. Adım : Normalize edilen maksimizasyon performans değerleri toplamının, minimizasyon performans değerleri toplamı farkının alınması ile değerler eşitlik 1 yardımıyla büyükten küçüğe doğru sıralanır.

$$x^*_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x^2_{ij}}} \quad (1)$$

$i=1,2,\dots,m$ alternatif sayısını, $j=1,2,\dots,n$ kriter sayısını göstermektedir. x^*_{ij} , i. alternatifin j. kriter için değerlerin normalleştirmesi ile elde edilir (Önay ve Çetin, 2012). $x^*_{ij} \in [0,1]$ aralığındadır.

$$y^*_i = \sum_{j=1}^g x^*_{ij} - \sum_{j=g+1}^n x^*_{ij} \quad (2)$$

Eşitlik 2' de, i : alternatif, j : nitelik ya da ölçüt, g , maksimize edilecek, $(n-g)$ minimize edilecek kriter sayısını, n : toplam nitelik ya da ölçüt sayısı, x_{ij} : i . alternatifin j . ölçüt açısından performans ölçüm değeri olarak ifade edilir. x_{ij} değeri j . ölçüt ya da nitelik açısından i . alternatifin normalize edilmiş değeridir.

MOORA-Referans Noktası Yaklaşımı

Normalize edilen değerler, seçeneklerin her bir amaca göre maksimizasyonda en iyi değeri, minimizasyon da ise en düşük değeri referans noktası (r_i) 'dir. Eşitlik 3 ile kriterlerin referans noktasına uzaklıkları hesaplanır (Brauers ve Zavadskas, 2009, 24).

$$d_{ij} = |r_i - x_{ij}| \quad (3)$$

"Eşitlik 4 ile her seçeneğin en yüksek değeri hesaplanır, seçenekler küçükten büyüğe doğru sıralanır. Birinci sırada yer alan alternatif en iyi seçenektir (Stanujkic vd., 2012, s. 141-154).

$$P_i = \min_j (d_{ij}) \quad (4)$$

Alternatiflerin performans değerleri eşitlik 5 ile elde edilir (Brauers ve Zavadskas, 2012, s. 1-25).

$$y_i^* = \sum_j w_j x_{ij} - \sum_j w_j x_{ij}^* \quad (5)$$

$$d_{ij} = w_j |r_i - x_{ij}| \quad (6)$$

Böylece y_i^* , değerleri büyükten küçüğe doğru sıralanır, y_i^* sıralamasına göre ilk sıradaki seçenek en uygun seçenek olarak kabul edilir.

ELECTRE (ELimination Et Choix Traduisant la REalité) Yöntemi

Benayoun tarafından 1966 yılında ortaya atılan yöntem ile alternatiflerin tercih edilme sırasına göre kıyaslanıp seçim yapılması temeline dayanmaktadır (Kuru, 2011, s. 129-144). ELECTRE Yöntemleri, karşılaşılan somut ve spesifik bir problemi çözmeyi amaç edinir (Roy and Vanderpooten, 1996, s. 23). Günümüze kadar, ELECTRE I, ELECTRE II, ELECTRE III, ELECTRE IV, ELECTRE IS, ELECTRE TRI yöntemleri geliştirilmiştir (Tzeng ve Huang, 2011, s. 8).

ELECTRE Yöntemi'nin Adımları:

1. Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması

Karar matrisinin satırlarında alternatifler, sütunlarında ise kriterler yer alır.

2. Adım: Normalize Edilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması

Maliyet ve fayda kriteri için normalizasyon formülleri eşitlik 7 ve 8 yardımıyla hesaplanır.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m (a_{ik})^2}} \quad i = 1,2,k, \dots, m \quad j = 1,2,k, \dots, n \quad (7)$$

$$r_{ij} = \frac{1/a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m (1/a_{ik})^2}} \quad i = 1,2,k, \dots, m \quad j = 1,2,k, \dots, n \quad (8)$$

3. Adım: Ağırlıklı Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması

Normalize edilen matrisinin her bir sütunundaki değerler ağırlık (w) değeri ile çarpılıp ağırlıklı normalize matris elde edilir.

4. Adım: Uyum ve Uyumsuzluk Kümelerinin Belirlenmesi

Y matrisinde karar noktaları birbirleriyle değerlendirme faktörleri açısından kıyaslanır. A_a ve A_b ($1,2,k,m$ ve $p \neq q$) uyum kümesinde A_a ve A_b alternatifine göre seçilir.

$$C(a,b) = \{j \mid V_{aj} \geq V_{bj}\} \quad (9)$$

A_a ve A_b ' den daha kötü bir alternatif ise uyumsuzluk kümesi oluşturulur. Daha sonra uyum kümesi kadar uyumsuzluk kümesi bulunur.

$$D(a,b) = \{j \mid V_{aj} < V_{bj}\} \quad (10)$$

5. Adım: Uyum ve Uyumsuzluk İndekslerinin Hesaplanması

Uyum matrisinin (C) oluşturulması için uyum kümeleri göz önünde bulundurulur. C matrisinin elemanları eşitlik 11 ile hesaplanır.

$$C_{ab} = \sum j * W_j * \quad (11)$$

Uyumsuzluk matrisinin (D) elemanları eşitlik 12 yardımıyla hesaplanır:

$$D_{ab} = \frac{\text{Max}(\sum_{j=0}^m V_{aj_0} - V_{bj_0})}{\text{Max}(\sum |V_{aj} - V_{bj}|)} \quad (12)$$

j_0 , uyumsuzluk kümesi D (a,b)'de yer alan faktörlerdir.

6. Adım: Üstünlük Karşılaştırması Yapılması

C ve D değerlerinin ortalamaları alınır. $C_{ab} \geq C$ ve

$$C = \sum \sum c(a,b) / m(m-1) \quad (13)$$

$$f(a,b) = 1 \text{ eğer } c(a,b) \geq C, \quad f(a,b) = 0 \text{ eğer } c(a,b) < C$$

$$D = \frac{\sum_{a=1}^m \sum_{b \neq a}^m d(a,b)}{m(m-1)} \quad (14)$$

Uyumsuzluk indeks matrisi: $f(a,b) = 1$ eğer $d(a,b) \geq D$, $f(a,b) = 0$ eğer $d(a,b) < D$

7. Adım: Net Uyum ve Uyumsuzluk İndeksleri Hesaplanması

Net uyum (C_i) ve uyumsuzluk (D_i) indeksleri hesaplanmasının ardından (C_i) değerleri büyükten küçüğe, (D_i) değerleri ise küçükten büyüğe sıralanır (Serinkaya, 2001, s. 32).

$$C_a = \sum_{b=1}^m C(a,b) - \sum_{b=1}^m C(b,a) \quad (15)$$

$$D_a = \sum_{b=1}^m D(a,b) - \sum_{b=1}^m D(b,a) \quad (16)$$

Evren – Örneklem

Araştırmanın evrenini, Muğla'nın Menteşe, Ortaca, Fethiye, Dalaman, Seydikemer, Yatağan, Kavaklıdere, Datça ve Ula ilçelerinde Dijital Bankacılık ürünleri kullanan banka müşterileri oluşturmaktadır. 01/01/2020-29/02/2020 tarihleri arasında uygulanan anket çalışması ile bankaların Dijital Bankacılık ürünlerini kullanan müşterilerin memnuniyetlerini ölçmek amacıyla, örnek büyüklüğünün tespit edilmesinde kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Dijital bankacılık ürünlerini kullanan banka müşterilerinden 350 katılımcıya anketler yüz yüze uygulanmış, katılımcılardan 80' i dijital bankacılık ürünleri kullanmadıkları için, 100' ü de bankaların maaş müşterisi oldukları için yani zorunlu olarak söz konusu bankalarla işlem yaptıkları için analize dahil edilmemişlerdir. Kalan 170 katılımcının anket sorularına vermiş oldukları cevaplar üzerinden analizler yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak anket uygulaması yapılmıştır. Ankette demografik bilgilerinin yanında, Parasuraman, Zeithaml ve Berry tarafından SERVQUAL Yöntemi kullanılmıştır. Yönteme göre ankete konu olan hizmet kalitesi kriterleri: işlem hızı, güven, görşellik, imaj, yenilikçilik, bilgilendirme, bütünlük, üstünlük ve anlaşılabilirlik kriterleri ile ilgili ikili karşılaştırmalar, 0-9 arası puanlama yapmaları istenmiştir, hesaplamalarda kullanılan kriter ağırlıkları, bu puanlamalar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Anket sorularının uygulanabilirliği ile ilgili 40 kişiye pilot uygulama yapılmış, anlaşılmakta güçlük çekilen ifadeler değiştirilmiş ve anket formu son haline getirilmiştir. Analize dahil edilen bankalar: Finansbank, Akbank, T. İş Bankası, Garanti BBVA Bankası, Ziraat Bankası, Yapı Kredi Bankası ve Halkbank'tır. 7 alternatif banka karışık olarak A1, A2, A3, A4, A5, A6 ve A7 olarak kodlanmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmada ÇKKV Yöntemleri'nden Analitik Hiyerarşı Prosesi (AHP) temelli MOORA ve ELECTRE yöntemleri kullanılarak Dijital Bankacılık ürünlerini kullanan banka müşterilerinin

memnuniyetleri ölçülmüştür. Kriterlerin ağırlıklandırılmasının objektif olması açısından AHP yöntemi ile yapılmıştır. Analizler Microsoft Excel programı yardımıyla yapılmıştır.

Bulgular

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Medeni Durum	Frekans	Yüzde	Banka	Frekans	Yüzde
Kadın	83	48,8	Bekar	63	37,1	Finansbank	24	14,1
Erkek	87	51,2	Evli	105	61,8	Garanti Bank	30	17,6
			Boşanmış	2	1,2	Y.K.B.	25	14,7
Yaş						Akbank	25	14,7
25 yaş altı	15	9	Eğitim			Ziraat B.	24	14,1
26-35 arası	50	31,5	Lise	46	27,1	Halk B.	12	7,1
36-45 arası	54	31,5	Lisans	9	5,3	İş Bankası	30	17,6
46-55 arası	18	10	Önlisans	102	60			
56-65 arası	26	16	Y. Lisans	11	6,5	Süre		
65 yaş üstü	7	2	Doktora	2	1,1	1-3 yıl	31	18,2
						4-7 yıl	71	41,8
İlçe			Meslek			8-11 yıl	53	31,2
Fethiye	30	17,6	Öğrenci	11	6,5	12 yıl ve üzeri	15	8,8
Seydikemer	20	11,8	Öğretmen	22	12,9			
Dalaman	14	8,2	Memur	11	6,5	Sebep		
Ortaca	15	8,8	Emekli	35	20,6	Masrafsız	25	14,5
Ula	10	5,9	İşçi	27	15,9	Güven	27	17
Köyceğiz	14	8,2	Ev Hanımı	8	4,7	Alışkanlık	14	6,5
Yatağan	14	8,2	Mühendis	12	7,1	Hızlı	42	25
Menteşe	35	20,6	Esnaf	44	25,8	Kullanışlı	43	26
Datça	18	10,6				Tanıdık var	19	11
Gelir			Sıklık			Zaman Dilimi		
2500 ve altı	33	19,3	Hergün	98	57,7	Sabah	75	44,1
2501-3500	40	23,6	2 günde 1	13	7,6	Öğleden Sonra	59	34,7
3501-4500	21	9,4	Haftada 2	23	13,5	Akşam	36	21,2
4501-5500	39	25,7	Haftada 1	16	9,4			
5501-6500	10	5,9	Aydı 1	20	11,8			
6501-7500	4	2,4						
7500 ve üzeri	23	13,7						

Tablo 2'de anket uygulaması ile elde edilen katılımcıların demografik bilgileri yer almaktadır. Buna göre: katılımcıların cinsiyet dağılımlarının birbirlerine yakın olup, evli olanların (%61,8), 25-45 yaş aralığında olanların(%31,50), ön lisans mezunlarının (%60) çoğunlukta olduğu, çalışılan bankaların sayılarının birbirine yakın dağılım gösterdiği, en çok işlem yapılan bankaların az farkla Garanti BBVA ve İş Bankası (%17,6) olduğu, en çok Mentеше ilçesinden katılımın gerçekleştiği (%20,6), meslek olarak esnafın (%25,8) çoğunluğu oluşturduğu, banka ile çalışma sürelerinin en çok 4-7 yıl (%41,8) olduğu, gelir seviyelerinin 2501-3500 lira arasında olduğu (%40), işlem yapma sıklıklarının her gün (%57,7) olduğu katılımcıların çoğunlukla sabah saatlerinde (%44,1) işlem yaptıkları ve çalışılan bankayı seçme sebeplerinin 'kolay kullanılabilirlik' özelliği olduğu sonuçlarına varılmıştır.

AHP ile ağırlıkların hesaplanması sonucu Tablo 3'teki değerler elde edilmiştir.

Tablo 3. AHP Yöntemi ile Hesaplanan Kriter Ağırlıkları

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
Kriterler	İşlem Hızı	Güven	Görsellik	İmaj	Yenilikçilik	Bilgilendirme	Bütünlük	Üstünlük	Anlaşılabilirlik
Ağırlıklar	10,10%	23,58%	7,12%	8,48%	8,97%	9,51%	9,50%	10,32%	12,42%

Tablo 3'teki kriter ağırlıkları incelendiğinde; 'güven' kriteri (%23,58) ilk sırada yer almaktadır. Daha sonra 'anlaşılabilirlik' (%12,42), 'üstünlük' (%10,32), 'işlem hızı' (%10,10), 'bilgilendirme' (%9,51), 'bütünlük' (%9,50), 'yenilikçilik' (%8,97), 'imaj' (%8,48), 'görsellik' (7,12) kriterleri takip etmektedir.

MOORA Analizi Sonucu Elde Edilen Bulgular

1. MOORA Oran Yöntemi ile Sıralama

Tablo 4. *Dijital Bankacılık Ürünleri Kullanımının Müşteri Memnuniyetine Ait Veri Seti*

	İşlem Hızı	Güven	Görsellik	İmaj	Yenilikçilik	Bilgilendirme	Bütünlük	Ustünlük	Anlaşılabilirlik
A1	0,0862	0,1817	0,0331	0,0336	0,0467	0,0689	0,0709	0,0870	0,1415
A2	0,0811	0,2458	0,0269	0,0451	0,0523	0,0599	0,0583	0,0640	0,0815
A3	0,0569	0,1402	0,0415	0,0399	0,0549	0,0713	0,0645	0,0726	0,1093
A4	0,0663	0,1961	0,0372	0,0348	0,0403	0,0727	0,0570	0,0717	0,1077
A5	0,0856	0,2307	0,0326	0,0407	0,0469	0,0568	0,0601	0,0677	0,0965
A6	0,0462	0,2444	0,0282	0,0388	0,0704	0,0684	0,0515	0,0638	0,0887
A7	0,0726	0,1667	0,0333	0,0501	0,0517	0,0611	0,0686	0,0853	0,1196
Ağırlıklar	10,10%	23,58%	7,12%	8,48%	8,97%	9,51%	9,50%	10,32%	12,42%

Tablo 4'te eşitlik 1 yardımıyla katılımcıların anket sorularına verdikleri cevapların geometrik ortalamaları hesaplanmış, veri seti oluşturulmuştur.

Tablo 5. *Normaliye Matrisin Ağırlıklandırılması*

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
A1	0,452	0,336	0,373	0,312	0,336	0,396	0,433	0,446	0,495
A2	0,425	0,455	0,302	0,418	0,375	0,344	0,356	0,356	0,375
A3	0,298	0,259	0,467	0,370	0,394	0,410	0,394	0,394	0,394
A4	0,348	0,363	0,419	0,323	0,290	0,417	0,348	0,348	0,290
A5	0,449	0,427	0,368	0,378	0,337	0,326	0,367	0,367	0,337
A6	0,242	0,452	0,317	0,359	0,506	0,393	0,315	0,315	0,506
A7	0,381	0,308	0,375	0,464	0,371	0,351	0,419	0,419	0,371
Ağırlıklar	10,10%	23,58%	7,12%	8,48%	8,97%	9,51%	9,50%	10,32%	12,42%

Tablo 5, eşitlik 2 ile karar matrisinin AHP yöntemi ile hesaplanan ağırlıklar ile çarpılması sonucu elde edilmiştir.

Tablo 6. *MOORA Oran Yöntemi ile Sıralama Sonuçları*

	Maks. K1	Maks. K2	Maks. K3	Maks. K4	Maks. K5	Maks. K6	Maks. K7	Maks. K8	Maks. K9	y ²	Sıralama
A1	0,046	0,079	0,027	0,026	0,030	0,038	0,041	0,046	0,061	0,394	7
A2	0,043	0,107	0,022	0,035	0,034	0,033	0,034	0,037	0,047	0,391	6
A3	0,030	0,061	0,033	0,031	0,035	0,039	0,037	0,041	0,049	0,357	2
A4	0,035	0,086	0,030	0,027	0,026	0,040	0,033	0,036	0,036	0,348	1
A5	0,045	0,101	0,026	0,032	0,030	0,031	0,035	0,038	0,042	0,380	4
A6	0,024	0,107	0,023	0,030	0,045	0,037	0,030	0,032	0,063	0,392	5
A7	0,038	0,073	0,027	0,039	0,033	0,033	0,040	0,043	0,046	0,373	3

Tablo 6'da bankaların müşteri memnuniyetlerinin, MOORA Oran Yöntemi ile A4, A3, A7, A1, A4, A6, A2 olarak sıralanmıştır. Yönteme göre A3 bankasının dijital bankacılık müşteri memnuniyeti konusunda diğer bankalardan daha avantajlı durumda olduğu görülmektedir.

2. MOORA Referans Noktası Yöntemi ile Sıralama

Tablo 7. *Referans Noktalarının Bulunması*

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
A1	0,0862	0,1817	0,0331	0,0336	0,0467	0,0689	0,0709	0,0870	0,1415
A2	0,0811	0,2458	0,0269	0,0451	0,0523	0,0599	0,0583	0,0640	0,0815
A3	0,0569	0,1402	0,0415	0,0399	0,0549	0,0713	0,0645	0,0726	0,1093
A4	0,0663	0,1961	0,0372	0,0348	0,0403	0,0727	0,0570	0,0717	0,1077
A5	0,0856	0,2307	0,0326	0,0407	0,0469	0,0568	0,0601	0,0677	0,0965
A6	0,0462	0,2444	0,0282	0,0388	0,0704	0,0684	0,0515	0,0638	0,0887
A7	0,0726	0,1667	0,0333	0,0501	0,0517	0,0611	0,0686	0,0853	0,1196
Referans Noktaları	0,0862	0,2458	0,0415	0,0501	0,0704	0,0727	0,0709	0,0870	0,1196

Tablo 7'de eşitlik 3 ve 4 ile kriterlerin tamamının maksimum değer alması beklendiği için referans noktaları maksimum değerler olarak belirlenmiştir.

Tablo 8. MOORA Referans Noktası Yöntemi ile Sıralama Sonuçları

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	Maks'lar	Sıralama
A1	0,000	0,064	0,008	0,016	0,024	0,004	0,000	0,000	0,022	0,064	3
A2	0,005	0,000	0,015	0,005	0,018	0,013	0,013	0,023	0,038	0,038	7
A3	0,029	0,106	0,000	0,010	0,016	0,001	0,006	0,014	0,010	0,106	1
A4	0,020	0,050	0,004	0,015	0,030	0,000	0,014	0,015	0,012	0,050	4
A5	0,001	0,015	0,009	0,009	0,024	0,016	0,011	0,019	0,023	0,024	6
A6	0,040	0,001	0,013	0,011	0,000	0,004	0,019	0,023	0,031	0,040	5
A7	0,014	0,079	0,008	0,000	0,019	0,012	0,002	0,002	0,000	0,079	2

Tablo 8'de eşitlik 5 ve 6 yardımıyla bankaların müşteri memnuniyetlerinin, MOORA Referans Noktası Yöntemi ile sıralanması A3, A7, A1, A4, A6, A5 ve A2 şeklindedir. Yönteme göre A3 bankasının dijital bankacılık müşteri memnuniyeti konusunda diğer bankalardan daha avantajlı durumda olduğu görülmektedir.

ELECTRE Analizi Sonucu Elde Edilen Bulgular

Tablo 9. Karar Matrisinin Normalize Edilmesi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
A1	0,452	0,953	0,174	0,176	0,245	0,361	0,371	0,456	0,742
A2	0,425	1,288	0,141	0,236	0,274	0,314	0,305	0,336	0,427
A3	0,298	0,735	0,217	0,209	0,288	0,374	0,338	0,380	0,573
A4	0,348	1,028	0,195	0,182	0,211	0,381	0,299	0,376	0,564
A5	0,449	1,209	0,171	0,213	0,246	0,298	0,315	0,355	0,506
A6	0,242	1,281	0,148	0,203	0,369	0,358	0,270	0,335	0,465
A7	0,381	0,874	0,175	0,263	0,271	0,320	0,359	0,447	0,627

Tablo 9'da eşitlik 7 kullanılarak karar matrisi normalize edilmiştir.

Tablo 10. Normalize Edilen Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması

wj	10,10%	23,58%	7,12%	8,48%	8,97%	9,51%	9,50%	10,32%	12,42%
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
A1	0,046	0,225	0,012	0,015	0,022	0,032	0,033	0,041	0,067
A2	0,043	0,304	0,010	0,020	0,025	0,028	0,027	0,030	0,038
A3	0,030	0,173	0,015	0,018	0,026	0,034	0,030	0,034	0,051
A4	0,035	0,242	0,014	0,015	0,019	0,034	0,027	0,034	0,051
A5	0,045	0,285	0,012	0,018	0,022	0,027	0,028	0,032	0,045
A6	0,024	0,302	0,011	0,017	0,033	0,032	0,024	0,030	0,042
A7	0,038	0,206	0,012	0,022	0,024	0,029	0,032	0,040	0,056

Tablo 10'da normalize edilen karar matrisine AHP yöntemi ile elde edilen ağırlıklar eklenmiştir.

Tablo 11. Uyum Seti

C12	(1,3,6,8,9)	C21	(2,4,5)	C31	(3,4,5,6)	C41	(2,3,4,6)
C13	(1,2,7,8,9)	C23	(1,2,4)	C32	(3,5,6,7,8,9)	C42	(3,6,7,8,9)
C14	(3,5,7,8,9)	C24	(1,2,4,5,7)	C34	(3,4,5,7,8,9)	C43	(1,2,6,9)
C15	(1,3,5,6,7,8,9)	C25	(1,3,5,6,7,8,9)	C35	(3,4,5,6,7,8,9)	C45	(3,6,8,9)
C16	(1,2,6,7,8,9)	C26	(1,2,4,7,8)	C36	(1,3,4,6,7,8,9)	C46	(1,3,6,7,8,9)
C17	(2,3,6,7,8,9)	C27	(1,2,5,6)	C37	(3,5,6)	C47	(2,3,6)
C51	(1,2,4,5)	C61	(2,4,5,6)	C71	(3,4,5)		
C52	(1,3,7,8,9)	C62	(3,5,6,8,9)	C72	(3,4,5,6,7,8,9)		
C53	(1,2,4)	C63	(2,4,5)	C73	(1,2,4,7,8,9)		
C54	(1,2,4,5,7)	C64	(2,4,5)	C74	(1,3,4,5,7,8,9)		
C56	(1,3,4,7,8,9)	C65	(2,3,4,5,6)	C75	(3,4,5,6,7,8)		
C57	(1, 2)	C67	(2,5,6)	C76	(1,3,4,7,8,9)		

Tablo 12. Uyumsuzluk Seti

Uyumsuzluk Seti							
D12	(2, 5)	D21	(1,3,6,7,8,9)	D31	(1,2,7,8,9)	D41	(1,5,7,8,9)
D13	(3,4,5,6)	D23	(3,5,6,7,8,9)	D32	(1, 2)	D42	(1,2,5)
D14	(1,2,4,6)	D24	(3,6,8,9)	D34	(1,2,4,6)	D43	(3,4,5,7,8)
D15	2	D25	2	D35	(1, 2)	D45	(1,2,4,5,7)
D16	(3,4,5)	D26	(3,5,6,9)	D36	(2, 5)	D46	(2,4,5)
D17	(1,4,5)	D27	(3,4,7,8,9)	D37	(1,2,4,7,8,9)	D47	(1,4,5,7,8,9)
D51	(3,6,7,8,9)	D61	(1,3,7,8,9)	D71	(1,2,6,7,8,9)		
D52	(2,4,5,6)	D62	(1,2,4,7)	D72	(1, 2)		
D53	(3,5,6,7,8,9)	D63	(1,3,6,7,8,9)	D73	(3,5,6)		
D54	(3,6,8,9)	D64	(1,3,6,7,8,9)	D74	(2, 6)		
D56	(2,5,6)	D65	(1,7,8,9)	D75	(1,2,9)		
D57	(3,4,5,6,7,8,9)	D67	(1,3,4,7,8,9)	D76	(2,5,6)		

Tablo 11 ve tablo 12'de uyumluluk ve uyumsuzluk kümelerini ve matrisleri eşitlik 11 ve 12 yardımıyla oluşturulmuştur. ELECTRE Yöntemi'nin diğer yöntemlerden farklı olarak tüm alternatiflerin ikili kombinasyonlarla karşılaştırılmaları yoluyla alternatifler arası uyumluluk ve uyumsuzluk üstünlük kümelerinin hesaplanması, matrislerin eşik değerlerinin elde edilmesidir (Çelikkilek, 2018, s. 216). Elde edilen matrislerden ortak olarak koşulları sağlayan yani '1'değerini aynı anda alan hücrelerden oluşan alternatif çiftleri elde edilir. Alternatif çiftler için çekirdek çözüm elde edilir. Hesaplanan değerler büyükten küçüğe doğru sıralanır (Milani vd., 2006, s. 1-19). Her iki listede de ilk sırada yer alan alternatif, en ideal alternatif olarak kabul edilir.

Tablo 13. Uyumluluk ve Uyumsuzluk Değerlerinin Sıralaması

Uyumluluk ve Uyumsuzluk Değerlerinin Hesaplanması				
	Ci	Sıralama	Di	Sıralama
A1	1,2950	1	-2,5912	1
A2	-0,3406	5	-1,2461	2
A3	0,1698	3	3,2895	7
A4	-0,3259	4	0,8207	5
A5	-0,4015	6	0,5316	4
A6	-1,1756	7	-0,7167	3
A7	0,1973	2	1,6628	6

Tablo 13'te eşitlik 15 ve 16 kullanılarak bankaların müşteri memnuniyetleri, ELECTRE yöntemi ile sıralamanın maksimum C1 =1,2950 ve minimum D1=-2,5912 değerleri ile müşteri memnuniyeti en yüksek değerlere sahip olan banka A1, en düşük değerlere sahip olan banka ise A6 olarak bulunmuştur. ELECTRE yöntemi ile sıralama: A1, A7, A3, A4, A2, A5 ve A6 şeklindedir. Yönteme göre A1 bankasının dijital bankacılık ürünleri, müşteri memnuniyeti konusunda diğer bankalardan daha avantajlı durumda olduğu görülmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Dijitalleşme yarışının giderek hız kazandığı günümüz bilgi çağında bankalar müşterilerinin memnuniyetlerini kazanmaya çalışmalı, hizmet kalitelerini ise üst düzeylere taşımalarıdır. Müşteriler için banka seçimi bir karar problemi oluşturmaktadır. Bu çalışmada kriterler ÇKKV yöntemlerinden AHP yöntemi ile ağırlıklandırılıp ELECTRE ve MOORA yöntemleri ile dijital bankacılık ürünleri kullanan müşterilerin memnuniyetlerine etki eden kriterlerin ve alternatif bankaların sıralaması yapılmıştır. Belirlenen alternatif 7 adet banka bu kapsamda değerlendirilmiştir. 9 adet kriter önem sırasına göre uygulanan anket sorularındaki ikili karşılaştırmalar yardımıyla analizler yapılmıştır. Verilen cevaplar MOORA ve ELECTRE yöntemleri ile uyum ve uyumsuzluk matrisleri oluşturulmuştur. Uyum ve uyumsuzluk matrislerinin verdiği sonuçlara göre, net en üst değerler ve net en alt değerler belirlenerek, müşterilerin bankaların dijital bankacılık ürünlerinden memnun olup olmadıkları değerlendirilmiş bu doğrultuda sıralamalar yapılmıştır. 170 katılımcının anket sorularına vermiş oldukları cevaplar değerlendirilmiştir. Analize dahil edilen bankalar: Finansbank, Akbank, T. İş Bankası, Garanti BBVA Bankası, Ziraat Bankası, Yapı Kredi Bankası ve Halkbank'tır. 7 adet alternatif banka karışık olarak A1, A2, A3, A4, A5, A6 ve A7 olarak kodlanmıştır. Analizde kullanılan kriterler ise güven, anlaşılabilirlik, üstünlük, işlem hızı, bilgilendirme, bütünlük, yenilikçilik, imaj ve görselliktir. AHP yöntemi ile belirlenen

ağırlıklandırma sonucu en yüksek ağırlıklı kriterin 'güven' kriteri (%23,58) olduğu, daha sonra ise 'anlaşılabilirlik' (%12,42), 'üstünlük' (%10,32), 'işlem hızı' (%10,10), 'bilgilendirme' (%9,51), 'bütünlük' (%9,50), 'yenilikçilik' (%8,97), 'ima' (%8,48), 'görsellik' (%7,12) kriterlerinin sıralandığı görülmektedir.

Yapılan analizler sonucu:

ELECTRE yöntemi ile müşteri memnuniyeti sıralaması: A1, A7, A3, A4, A2, A5 ve A6,

MOORA Referans Noktası yöntemi ile sıralama: A3, A7,A1, A4, A6, A5 ve A2,

MOORA Oran yöntemi ile sıralama ise: A4, A3, A7, A1, A4, A6, A5 ve A2 şeklinde olduğu ve sıralamaların birbirlerine benzerlik gösterdiği, A3 ve A7 bankalarının müşteri memnuniyetlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde; Gonzalez vd., (2004), Mukherjee ve Nath, (2003), Han ve Baek, (2004), Rod vd. (2009), Araslı vd. (2009) Ustasüleyman (2009), Pala ve Kartal (2010), Nimako vd. (2013), Orçanlı ve Özdemir, (2013), Sagib ve Zapan (2014), Gürbüz, (2019) çalışmalarındaki sonuçların (güven kriterinin müşteri memnuniyeti üzerinde önemli etkiye sahip olduğu), bu çalışmadan elde edilen sonuçlar ile paralellik göstermektedir. Bankaların, dijital bankacılık ürünlerini kullanan müşterilerinin memnuniyetlerini sağlamaları için 'güven' kriterine önem vermelerinin gerekli olduğu görülmektedir.

Çalışmanın sınırlılıkları, uygulamanın Muğla ili ve çevresine gerçekleştirilmiş olması, ÇKKV yöntemlerinden bir kaçının kullanılmasıdır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda karma yöntemler tercih edilebilir ve diğer ÇKKV yöntemleri de çalışmalara dâhil edilerek sonuçlar birbirleri ile kıyaslanabilir.

Dijital bankacılık ürünlerine olan memnuniyet, bankaların hizmet kalitesi kriterlerinden en yüksek orana sahip olan 'güven' kriteri ile ilgili olarak karşılaşılan problemlerin başında müşterilerin bilgilerinin ele geçirileceği ve başka ortamlarda paylaşılacağı kaygısı gelmektedir. Bankalar bu konularda müşterilerini telkin etmeli,müşterilere yapılan her işlemle ilgili onay ve bilgilendirme mesajı göndermeli, tüm bankacılık işlemleri şeffaflık ilkesine dayanarak yapılmalı, dolandırıcılık işlemlerine karşı önlem alınmalıdır. Bankaların, müşterilerine güven vermelerinin yolları ise hizmet kalitelerini yüksek tutmaları, artan teknolojik gelişmeler ile ürünlerin, hizmetlerin müşterilerin beklentileri doğrultusunda hızlı dönüşümlerinin sağlanması ve bankaların güçlü sermaye yeterlilik oranlarına sahip olmaları yer almaktadır. Bankaların artan rekabet ve teknoloji ortamında teknolojik alt yapılarının yeterliliği de banka müşterilerine güven vermek açısından önemlidir.

Etik Beyan

"Dijital Bankacılıkta Müşteri Memnuniyetinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Değerlendirilmesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Adiloğlu, B. ve Yücel, G. (2018). Dijitalleşme muhasebe mesleği için bir tehdit mi, yoksa bir fırsat mı? XX. Türkiye Muhasebe Kongresi, TÜRMOB, 5-6 Ekim 2018, İstanbul.
- Amiri, A. S. F. ve Faghani, F. (2012). Mobile banking service quality and customer satisfaction, application of servqual modal. *International Journal of Management and Business Research*, 2(4), 351-361.
- Araslı, H., Katurcioglu, S. T. ve Smadi, S. M. (2005). A comparison of service quality in the banking industry. *International Journal of Bank Marketing*, 23(7), 508-526.
- Bakkal, M. ve Aksüt, U. (2011). *Türk bankacılık sisteminde elektronik bankacılık uygulamaları* (1. Baskı). İstanbul: Hiperling Yayınları.
- Bilir, A. (2010). Katılım bankalarında müşteri memnuniyetinin belirlenmesi üzerine Hatay ilinde bir araştırma, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 39-62.
- Brauers, W. K. M. ve Zavadskas, E. K. (2009). Project management by MULTIMOORA as an instrument for transition economies. *Technological and Economic Development of Economy*, 1(5), 5-24.
- Brauers, W. K. M. ve Zavadskas, E. K., (2012). Robustness of MULTIMOORA: A method for multi-objective optimization. *Informatica*, 23(1), 1-25.
- Braunschweig, T. ve Becker, B. (2004). Choosing research priorities by using the Analytic Hierarchy Process: an application to international agriculture. *R&D Management*, 34(1), 77-86.
- Bülbül, S. (2017). *Türk bankacılık sektöründe müşteri memnuniyetinin katılım ve mevduat bankalarında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Pojesi). Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, Gebze.

- Cronin, J. J. ve Taylor, S. A. (1992). Measuring service quality: Are-examination and extension. *Journal of Marketing*, 56(3), 55-68.
- Çelikbilek, Y. ve Özdemir, M. (Edt) (2018). *Çok kriterli karar verme yöntemleri* (1. Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Daniel, E. (1999). Provision of electronic banking in the UK and the Republic of Ireland. *International Journal of Bank Marketing*, 17(2), 72-83.
- Demirel, A. C. (2017). *Dijital bankacılık ve Türkiye'deki mevcut durum analizi* (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ersöz, F. ve Atav, A. (2011). Çok kriterli karar verme problemlerinde MOORA yöntemi. *KHO Savunma Bilimleri Enstitüsü Harekât Araştırması*.
- Ertuğrul, İ. ve Sarı, G. (2019). Hizmet kalitesi ölçümünde Servqual Tekniği: bir üniversite uygulaması, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(1), (Online).
- González, M., Quesada, G., Picado, F. ve Eckelman, C. (2004). Customer satisfaction using QFD: An e-banking case. *Managing Service Quality: An International Journal*, 14(4), 317-330.
- Göktolga, Z. G. ve B. Gökalp (2012). İş seçimini etkileyen kriterlerin ve alternatiflerin AHP metodu ile belirlenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(2), 75-76.
- Gronroos, C., A. (1984). Service quality model and its marketing implications. *European Journal of Marketing*, 18(4), 36-44.
- Gürbüz, M. A. (2019). *Hizmet kalitesinin ölçümü ve algılanan hizmet kalitesinin yatırımcı memnuniyeti ile sadakatine etkisi: türev ürün hizmeti sağlayan bir yatırım kuruluşu üzerine ampirik çalışma* (Doktora Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Han, S. L. ve Baek, S. (2004). Antecedents and consequences of service quality in online banking: An application of the Servqual instrument in NA. *Advances in Consumer Research*. 31.
- Karakaşoğlu, N. (2008). *Bulanık çok kriterli karar verme yöntemleri ve uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Kenger, M. D. ve Organ, A. (2017). Banka personel seçiminin ÇKKV yöntemlerinden Entropi Temelli ARAS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 152-170.
- Kumarapperuma, N. K. (2014). *Development of the service quality and performance model for independent colleges in the UK* (PhD Thesis). Anglia Ruskin University.
- Kuru, A. ve Akın, B. (2011). Entegre yönetim sistemlerinde Çok Kriterli Karar Verme tekniklerinin kullanımına yönelik yaklaşımlar ve uygulamalar. *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(38), 129-144.
- Mishra, A. A. (2009). A study on customer satisfaction in Indian Retail Banking. *The IUP Journal of Management Research*, 8(11), 45-61.
- Milani, A. S., Shanian, A. ve El-Lahman, C. (2006). Using different ELECTRE methods in strategic planning in the presence of human behavioral resistance. *Journal of Applied Mathematics and Decision Sciences*, 1-19.
- Mukherjee, A. ve Nath, P. (2003). A model of trust in online relationship banking. *International Journal of Bank Marketing*, 21(1), 5-15.
- Nimako, S. G., Gyamfi, N. K. ve Wandaogou, M. M. (2013). Customer satisfaction with internet banking service quality in the Ghanaian banking industry. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 2(7), July.
- Orçanlı, K. ve Özdemir, A. (2013). Kredi kartı seçimine yönelik bir karar modeli ve uygulama: Analitik Hiyerarşi Prosesi(AHP)-ELECTRE yöntemi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 77-106.
- Ortstad, R. ve Sonono, B. (2017). *The effects of the digital transformation process on banks' relationship with customers: Case study of a large Swedish Bank* (Master's Thesis). Department of Business, Uppsala University, Disciplinary Domain of Humanities and Social Sciences.
- Önay, O. ve Çetin, E. (2012). Turistlik yerlerin popülaritesinin belirlenmesi: İstanbul örneği. *İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 23(72), 90-109.
- Özcan, Z. Ö. (2007). *Türkiye'de elektronik bankacılık: internet bankacılığı üzerine bir çalışma*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Özyörük, B. ve Özcan, E. C. (2005). Otomotiv sektöründe tedarikçi seçimine etki eden faktörler ve tedarikçi seçimi. V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul Ticaret Üniversitesi, 25-27 Kasım 625-629.
- Pala, E. ve Kartal, B. (2010). Banka müşterilerinin internet bankacılığı ile ilgili tutumlarına yönelik bir pilot araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 17(2), 43-61.
- Pararasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L.L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 49(3), 41-50.
- Polyakova, O. ve Mirza, M. (2015). Perceived service quality models: are they still relevant?. *The Marketing Review*, 15(1), 59-82.
- Rod, M., Ashill, N., Shao, J. ve Carruthers, J. (2009). An examination of the relationship between service quality dimensions, overall internet banking service quality and customer satisfaction: A New Zealand study. *Marketing Intelligence & Planning*, 27(1), 103-126.
- Roy, B. ve Vanderpooten, D. (1996). The European school of MCDA: emergence, basic features and current works. *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 5(1), 23-38.
- Roland, R. T. ve Oliver, R. L. (1994). *Service Quality -new directions in theory and practice*. New York: Sage Publications.

- Saaty, T. L. (1990). How to make a decision: the Analytic Hierarchy Process. *European Journal of Operational Research*, 48, 9-26.
- Saaty, T. L. ve Vargas, L. G. (2001). *Models, methods, concepts & applications of the Analytic Hierarchy Process*, Massachusetts: Kluwer Academic.
- Saaty, T. L. (1986). Axiomatic foundation of the Analytic Hierarchy Process. *Management Science*, 32(7), 841-855.
- Saaty, T. L. (1977). A scaling method for priorities in hierarchical structures. *Journal of Mathematical Psychology*, 15(3), 234-281.
- Sagib, K. G. ve Zapan, B. (2015). Bangladeshi mobile banking service quality and customer satisfaction and loyalty. *Marketing & Management*, 9(3), 331-346.
- Saha, P ve Zhao, Y. (2005). Relationship between online service quality and customer satisfaction: A study in internet banking. Electronic Commerce (Master Thesis).
- Serinkaya, O. (2001). *Çok kriterli karar destek sistemi ELECTRE yöntemleri üzerine bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Stanujkic, D., Magdalinovic, N., Stojanovic, S. ve Jovanovic, R. (2012). Extension of ratio system part of MOORA method for solving decision-making problems with interval data. *Informatica*, 23(1), 141-154.
- Takan, M. (2002). *Bankacılık teori uygulama ve yönetim* (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tütek, H., Gümüsoğlu, Ş. ve Özdemir, A. (2012). *Sayısal yöntemler yönetsel yaklaşım*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Tzeng, G. H. ve Huang, J. J. (2011). *Multiple attribute decision making methods and application*. USA: A Chapman & Hall Book.
- Usta, S. T. (2009). Bankacılık sektöründe hizmet kalitesinin değerlendirilmesi: AHS-TOPSİS yöntemi. *Bankacılar Dergisi*, 69, 33-43.
- Uygurtürk, H. (2015). Bankaların internet şubelerini Bulanık MOORA yöntemi ile değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(25), 115-128.
- Zahedi, F. (1986). The analytic hierarchy process a survey of the method and its applications. *Interface*, 16-26.
<https://www.garantibbvamortgage.com/dijitallesen-dunyada-dijital-bankaciligin-donusumu.aspx>
https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/1282/Banka_Calisan_ve_Subesayilari-Aralik_2019.pdf
<https://bkm.com.tr/pos-atm-kart-sayilari/>
https://www.tbb.org.tr/modules/banka-bilgileri/banka_sube_bilgileri.asp.

EXTENDED ABSTRACT

Digitalization is to reach the information with less effort by using the advanced technology of electronic systems in the society (Adiloğlu, & Yücel 2018). Digital Banking is the delivery of all kinds of banking services to customers through computers, telephones or televisions without going to bank branches. Thus, time is saved and document processes are not required (Daniel, 1999).

Digital Banking channels: corporate distribution channels: automatic exchanging systems, electronic cash management, electronic funds transfer (EFT), international money transfer (SWIFT), electronic money transfer at the point of sale (EFTPOS); retail distribution channels are automated teller machines (ATM), plastic cards, electronic money, internet banking, telephone banking, mobile banking, SMS based applications, home and office banking, television banking, palm applications, cabin banking (KIOSK) (Bakkal & Aksüt, 2011). Service quality models are: Scandinavian Model, American (SERVQUAL) Model and SERVPERF Model can be explained.

In this study, the satisfaction of bank customers using Digital Banking was measured by using the Analytical Hierarchy Process (AHP) based MOORA and ELECTRE methods, which are among Multi Criteria Decision Making (MCDM) Methods. In terms of the objective of the weighting of the criteria, it was made with the AHP method. MCDM Methods are simultaneous decision making of multi criteria and goals that may conflict with each other (Tütek, Gümüsoğlu, & Özdemir, 2012). MCDM Methods are (Karakaşoğlu, 2008): Analytical Hierarchy Process (AHP), Entropy, Gray Relational Analysis (GRA), Multi Attribute Utility Theory (MAUT), Additive Ratio Assesment (ARAS), Multi-Objective Optimization on Basis of Ratio Analysis (MOORA), Elimination and Choice Translating Reality (ELECTRE), Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS), Preference Ranking Organization Method for Encrichment Evaluations (PROMETHEE), Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje (VIKOR), Complex Proportional Assesment (COPRAS), Utilities Additives Discriminantes (UTADIS).

The MOORA Method, the process of simultaneously choosing the best decision under certain constraints introduced by Brauersand Zavadskas for the first time in 2006, is a method of decision making in proportional analysis. Analyzes were made with the MOORA-Ratio Method and the MOORA-Reference Point Approach. The ELECTRE Method is based on the method introduced by Benayoun in 1966 compared to the alternatives in the order of preference and choosing them (Kuru, 2011, p. 39). Todate, ELECTRE I, ELECTRE II, ELECTRE III, ELECTRE IV, ELECTRE IS, ELECTRE TRI Methods have been developed (Tzeng, & Huang, 2011). In the study, analyzes were made based on the

answers given by 170 participants to the survey questions. "SERVQUAL Method" developed by Parasuraman, Zeithaml and Berry was used.

The service quality criterias which are the subject of the questionnaire: transaction speed, trust, visibility, image, innovativeness, information, integrity, superiority and understandability criteria, were asked to score between 0-9, the criterion weights used in the calculations were made in line with these scores.

The banks included in the analysis are: Finansbank, Akbank, T. İş Bank, Garanti BBVA, Ziraat Bank, Yapı Kredi Bank and Halkbank. 7 alternative banks were symbolized as A1, A2, A3, A4, A5, A6 and A7.

Criterion weights obtained by AHP Method: 'confidence' criterion (23.58%) takes the first place. Then, "understandability" (12.42%), "superiority" (10.32%), "processing speed" (10.10%), "informing" (9.51%), "integrity" (9,50%), "innovation" (8.97%), "image" (8.48%), "visibility" (7.12%).

It is ranked as A4, A3, A7, A1, A4, A6, A2 by MOORA Ratio Method. According to the method, it is seen that A3 bank is more advantageous than other banks in terms of Digital Banking customer satisfaction. Ranking by MOORA Reference Point Method is A3, A7, A1, A4, A6, A5 and A2.

According to the ELECTRE Method, it is seen that A1 bank is more advantageous than other banks in terms of Digital Banking customer satisfaction. Ranking by ELECTRE Method: A1, A7, A3, A4, A2, A5 and A6. As a result, it is seen that A3 and A7 banks have higher customer satisfaction.

The results of the studies in the literature (where 'trust' criteria has an important effect on customer satisfaction) are parallel with the results obtained from this study. Banks should pay attention to the 'trust' criterion to ensure the satisfaction of their customers using Digital Banking products.

In future studies, application can be carried out in other provinces. Mixed methods can be preferred and other MCDM Methods can be included in the studies, the results to be obtained can be compared with each other. Satisfaction with digital banking products and the 'trust' criterion, which has the highest rate among banks 'service quality' criteria, is the concern that customers' information will be captured and shared in other media. Banks should advise their customers on these issues, send confirmation and information messages to customers regarding every transaction, all banking transactions should be carried out based on the principle of transparency and measures should be taken against fraudulent transactions. The ways for banks to give confidence to their customers are to keep their service quality high, to ensure rapid transformation of products and services in line with the expectations of customers with increasing technological developments, and to have strong capital adequacy ratios of banks. The adequacy of the technological infrastructure of the banks in the increasing competition and technology environment is also important in terms of giving confidence to the bank customers.

Yönetici Desteğinin İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sahiplenmenin Aracı Rolü

Ergün KARA¹ ve Attila KAYA²

Öz

Bu çalışmanın amacı yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde psikolojik sahiplenmenin aracılık rolünün araştırılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda Balıkesir ve Çanakkale illerindeki seyahat acentelerinde çalışan toplam 245 katılımcıdan anket aracılığıyla veri toplanmıştır. Çalışmada öncelikle değişkenler arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalar incelenmiş ve bu doğrultuda hipotezler oluşturulmuştur. Elde edilen veriler ışığında, SPSS ve AMOS programları kullanılarak araştırma hipotezleri sınanmıştır. Ölçek geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılarak, değişkenler arası ilişkiler tespit edilmiş ve yapısal eşitlik modeli (YEM) ile modelin uyum iyiliği testleri ve regresyon analizi yapılmıştır. Aracılık rolünü test edebilmek için ise dolaylı etkilerin anlamlılığına bakılmış ve bunun için bootstrap yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analizlerde, yönetici desteğinin işe adanmışlık ve psikolojik sahiplenme değişkenlerini pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Aracılık analizi neticesinde ise psikolojik sahiplenmenin yönetici desteği ile işe adanmışlık arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolü olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın alan yazınına teorik ve pratik olarak katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda çalışmanın gelecekte yapılacak olan çalışmalara ve uygulayıcılara ışık tutması yönünde çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yönetici Desteği, İşe Adanmışlık, Psikolojik Sahiplenme

The Mediating Role of Psychological Adoption in the Influence of Executive's Support on Dedication to Work

Abstract

The aim of this research is to investigate the mediating role of psychological adoption in the influence of executive's support on work dedication. For this purpose, data was collected from a total of 245 participants operating in travel agencies in Balıkesir and Çanakkale provinces. In the study, the researches dealing with the relationship between the variables were first examined and hypotheses were created accordingly. In the light of the data provided, research hypotheses were tested using SPSS and AMOS programs. Confirmatory factor analysis (CFA) was done for scale validity, relationships between variables were found out, and structural equation model (SEM), goodness-of-fit tests and regression analysis were done. In order to test the mediation role, the significance of indirect influences was examined and the bootstrap method was used for this purpose. In the analyzes conducted, it was found out that the support of the manager affected the variables of work dedication and psychological adoption positively and significantly. As a result of the mediation analysis, it was determined that psychological ownership has a partial mediating role in the relationship between executive support and commitment to work. It is thought that the study will contribute theoretically and practically to the literature. In this context, various suggestions were made to shed light on future studies and practitioners.

Key Words: Executive's Support, Dedication to Work, Psychological Adoption

Atıf İçin / Please Cite As:

Kara, E. ve Kaya, A. (2020). Yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde psikolojik sahiplenmenin aracı rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2364-2375.

Geliş Tarihi / Received Date: 01.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 13.07.2020

¹ Doç. Dr. - Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ergunkara@osmaniye.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7815-1111

² Dr. Öğrencisi - Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, akaya501616@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2479-5173

Giriş

Günümüzde örgütlerin kullanabileceği bilişim ve teknoloji her ne kadar üst seviyeye çıkmış olsa da artan ve güçlenen rakipler karşısında ihtiyaç duyulan kalifiye eleman ihtiyacının önemi de giderek artmaktadır. Modern örgütlerde iş gücünün tanımı artık fiziksel kuvvete dayanan güç olarak tanımlanmamaktadır. İleriyi görebilen, özgün yeni fikirler ortaya koyabilen ve örgütleri için değer üretebilen çalışanların varlığı önemlidir. Bu süreç içerisinde çalışanlarına her türlü desteği veren, onların gelişimi ile yakından ilgilenen örgütlerin daha başarılı olduğu söylenebilir. Örgütlerin bu başarısında benimsemiş oldukları iş gücü politikalar kadar, o politikaları uygulamaya koyan yöneticilerin uygulama süreçleri içerisindeki tutum ve davranışları başarı veya başarısızlığı doğrudan etkileyebilmektedir. Çalışanlarını destekleyen, hatalarında onlara yol gösterici olan, cezalandırıcı değil ödüllendirici bir yol izleyen, gelişimleri ile yakından ilgilenen ve gerektiğinde ona arkadaş gibi davranan yöneticilerin varlığı oldukça önemlidir.

İşe adanmışlık kavramı son yıllarda üzerinde durulan güncel örgütsel davranış kavramları arasında yer almaktadır (Kırpık, 2020). Çalışanların örgütlerde işe adanmışlığında, örgüt tarafından kendilerine sağlanan hakların varlığının yanı sıra yönetenlerin desteği de etkili olmaktadır. Yöneticinin çalışma alanında yapacağı her türlü hareket çalışanlar tarafından kendilerine karşı bir tutum olarak algılayarak olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilmektedir. Çalışanlarda kariyer planlamasında da önemli bir yere sahip olan ve elinde birçok imkanı bulunduran yöneticinin, bu imkanları olumlu yönde kullanması, iş görenler arasında eşit fırsatlara yer vermesi ve başarılarının takdir edilmesi yönünde çalışan beklentileri bulunmaktadır (Kim vd., 2017). Diğer yandan çalışanların işe adanmışlığında önemli etkenlerden birisi de psikolojik sahiplenmedir. Psikolojik sahiplenme çalışanın örgütü kendisine aitmiş gibi hissetmesini ve benimsemesi durumudur. Çalışanlarda psikolojik sahiplenme aidiyet duygusu oluşturacağı için işe adanmışlık konusunda pozitif bir etkisinin bulunduğu söylenebilir (Pierce vd., 2001).

Yönetici desteği ve psikolojik sahiplenmenin işe adanmışlık üzerindeki olumlu etkisi ve yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerindeki etkisinin arttırılmasında ise psikolojik sahiplenme arttırıcı bir etkisinin olup olmadığı bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Yazın literatürde örgütsel destek bağlamında birçok çalışma bulunurken, yönetici desteği ve işe adanmışlık konusunda psikolojik sahiplenmenin rolü konusunda oldukça sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle yönetici desteği ve işe adanmışlık ilişkisinde psikolojik sahiplenmenin bu etkideki rolünün araştırılması ise bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Çalışma kapsamında oluşturulan araştırma soruları ise şu şekildedir:

- Yönetici desteği psikolojik sahiplenmeyi etkilemekte midir?
- Yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde psikolojik sahiplenmenin aracılık rolü bulunmakta mıdır?

Yukarıda yer alan araştırma soruları çerçevesinde araştırmanın bundan sonraki kısmında kavramlar arası ilişkiler açıklanarak yapılan alan araştırması ile çalışma hipotezleri test edilmiş olup, ayrıca sonuç ve çıkarımlar kısmında ise elde edilen bulgular, uygulayıcılar ve bundan sonra yapılacak olan çalışmalara da ışık tutacak şekilde ele alınmıştır. Bu duruma ek olarak, çalışma sonucunda genel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu durumda çalışmanın literatüre olumlu katkı yapacağı düşünülmektedir.

Literatür Taraması ve Hipotezlerin Oluşturulması

Yönetici desteği konusunda yapılan çalışmalarda, desteğin yüksek boyutlarda olduğu örgütlerde çalışanlarda yüksek memnuniyet oluştuğu, çalışanların iyi ilişkiler içerisinde oldukları ve psikolojik olarak rahatlamadan dolayı örgütsel sahiplenmenin daha fazla olduğu gözlemlenmiştir (Anand vd., 2010). Bu konuda yapılan farklı bir çalışmada orta düzey yöneticilerin destekleri konusunda çalışanların algılamalarının bağlılık konusunda olumlu etkilerinin bulunduğunu ortaya koymuştur (Thomas, Bliese ve Jex, 2005). Buchanan (1974), yönetici desteği konusunda yapmış olduğu özellikle üst yönetim tarafından desteklenen çalışanların duygusal bağlılıkları açısından anlamlı pozitif bir ilişkinin varlığından bahsetmiştir.

Literatüre bakıldığında yönetici desteği (YD) üzerine farklı tanımlamalar yapıldığını söyleyebilmek pek mümkündür. Yönetici desteği, iş görenlerin üyesi olduğu örgütün birinci sıradaki amirlerinden gördükleri destek olarak tanımlanabilir (Yoon ve Lim, 1999). Yönetici desteği, Burke ve diğerlerine (1992) göre, amir ve yöneticilerin örgüt ya da kurumda çalışan bireyler üzerinde oluşturduğu cesaret, destek ya da önemsenme algıları ile ilgili tutumlardır. Başka bir ifadeye göre, çalışanların üyesi oldukları örgütte görev yapan yöneticileri tarafından örgütsel anlamda destek görmeleri ve yönetici-çalışan arasında pozitif yönde

bağ oluşturulması olarak ifade edilmektedir (Bhanthumnavin, 2003). Powell'a (2011) göre yönetici desteği, işyerlerindeki amirlerin uhdesinde çalışan bireylerin çalışmalarını takip etmesi ve çalışanların iyiliğini düşünüyor olmasıdır. Bir başka tanıma göre ise kurum ya da örgütte çalışan bireylerin motive edilmesi, teşvik edilmesi ve karşılaşılan problemlerin çözümünde onlara destek olunmasıdır (Babin ve Boles, 1996).

Organizasyonların sağlıklı yürütülmesi açasından yönetici desteğinin önemi bir hayli fazladır. Özellikle yürütülen iş ve işlemlerde çalışılan ortamın iyi olması, dostane bir iklim oluşturulması durumunda yönetici desteği daha etkin olur. Çünkü böyle bir ortamda amirler sahip oldukları yetkilerini daha rahat olarak kullanırlar (Yaşar vd., 2014). Demirhan ve diğerleri (2014) tarafından Diyarbakır Emniyet Müdürlüğünde görevli Özel Harekat polisleri üzerinde yaptıkları yönetici desteğinin performansa etkisi konulu çalışmada, yönetici desteğinin çalışanlarda örgütsel sahiplenme konusunda pozitif bir etkisi bulunduğunu söylemişlerdir. Gagnon ve Michael (2004) çalışmalarında yönetici desteğinin çalışan performansı ve örgütsel bağlılık konusunda pozitif etkilerinin bulunduğunu ve De Coninck ve Johnson (2009) örgütlerde yönetici desteğinin çalışanların işe ve örgüte yönelik davranışlarını olumlu yönde etkilediğini ifade etmişlerdir.

Psikolojik sahiplenmeyi (PS) ilk olarak araştıran ve açaıklayan Pierce ve arkadaşlarıdır (2001). Yaptıkları çalışmada psikolojik sahiplenme duygusunun meydana geliş nedeni ve bu durumun çalışan motivasyonu üzerinde yaptığı değişikliklerden bahsetmişlerdir. Psikolojik sahiplenme (PS), örgüt ya da kurum ortamında çalışan bireylerin herhangi bir eşya ya da nesneyi kendilerine aitmiş gibi bir hissiyat içerisinde davranış göstermeleri durumudur (Ötken, 2015). Literatür yazın incelediğinde psikolojik sahiplenme ile ilgili tanımlar ve çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Yazında yapılan bazı tanımlamalara bakıldığında Pierce vd. tarafından (1991) psikolojik sahiplenme iş görenlerin üyesi olduğu örgütle ilgili mülkiyet sahipliği kavramına yönelik olarak geliştirdikleri bir sahiplenme tarzı, Mayhew vd. (2007, s. 477) psikolojik sahiplenmeyi, mülkiyet hakkının resmi şartlar olmadan bile çalışanlar tarafından benimsenmesi, Vandewalle vd. (1995, s. 211) göre ise çalışanların işyerinde herhangi bir hisseleri olmamasına rağmen yapılan iş ve işlemlere sahiplenme duygularının oluşması şeklinde ifade etmektedir. Bir başka tanıma göre psikolojik sahiplenme, hukuki düzlemde herhangi bir yetkisi ya da sahiplikleri olmamasına karşın çalışanların iş ve örgütünü sahiplenme duygusu olarak belirtilmektedir (Uçar, 2018).

Yönetici desteği ve psikolojik sahiplenme üzerine yapılan çalışmalarda bu çalışmanın amacını destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Örneğin, Çıkmaç ve Yeşil (2020), Gaziantep ilindeki KOBİ niteliğinde çalışan işletmelerde görev yapan 326 çalışan üzerinde örgütsel desteğin psikolojik sahiplenme üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik bir araştırma yapmışlardır. Yapılan araştırma sonucunda ortaya çıkan olumsuz algıların psikolojik sahiplenmeyi de olumsuz olarak etkilediği sunucuna ulaşmışlardır. Ötken (2015), İstanbul ilinde birçoğ farklı sektörde faaliyet gösteren örgütlerdeki 250 çalışan üzerinde; Akçin (2018) devlet üniversitelerinde görev yapan 502 akademik personel üzerinde; Derin (2018) İnönü üniversitesinde görev yapan 355 kişi üzerinde yönetici desteğinin psikolojik sahiplenmeyi pozitif yönde olumlu olarak etkilediği belirlenmiştir. Bu doğrultuda yukarda belirtilen literatür ve çalışma bulgularından hareket edilerek yönetici desteği ve psikolojik sahiplenme arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olarak aşağdaki hipotez oluşturulmuştur.

H1. Yönetici desteği psikolojik sahiplenmeyi pozitif yönde etkilemektedir.

İşe adanmışlık (İA), çalışanların görev yaptığı kurum ya da örgüt içerisinde kendilerine tevdi edilen işlerine odaklanarak işlerini en iyi şekilde severek yapmalarını ifade etmektedir (Turhan vd., 2012, s. 180). Başka bir tanıma göre işe adanmışlık, iş görenin yapmış olduğu işe kendisini bütünleştirmesidir (Chusmir, 1982, s. 596). Çalışanların örgüt çatısı altında yaptıkları iş ve görevlerine karşı beslediği tutku ve bağlılıktır (Bakker ve Demerouti, 2008, s. 209). Bir başka acağan işe adanmışlık, çalışanların yapmış oldukları işe duygusal enerjilerini de katarak yapmaları ve içerisinde bulunduğu iş ortamına adapte olarak işini büyük bir aşkla yapmalarıdır (Kahn, 1990, s. 694). Bu bağlamda, bir çalışanın işe adanmışlığı örgüt çatısı altında birlikte çalıştığı arkadaşları arasındaki ilişkilere, hizmet verdiği kişilerle olan iletişimine, işe gösterdiği performansına, iş arkadaşlarının iş ortamında ortaya koyduğu tutum ve davranışlara göre değişmektedir (Sağsan ve Fırtına, 2015, s. 7). İşe adanmışlık kavramı genel olarak literatürdeki bazı kavramlarla karşılaştırıldığında örneğin örgütsel adanma kavramı ile benzerlikler gösterse bile kendi içerisinde farklı bir kavramdır. Örgüt sadakatinde çalışan örgüte yönelik bir sadakat ortaya koyarken, işe adanmışlığın hedef noktası ise tamamen işin kendisidir (Ardıç ve Polatçı, 2009, s. 37).

İşe adanmışlık konusundaki çeşitli çalışmalarda, bu tür çalışanların; diğer çalışanlara göre daha yüksek motivasyona sahip oldukları, örgütü sahiplenme konusunda daha istekli gözüktükleri, işe yapma

becerilerinin üst seviyede olduğu, olaylara karşı daha fazla inisiyatif kullandıkları, gelişime açık oldukları ve işte ayrılma niyetlerinin ise düşük seviyede bulunduğu saptanmıştır (Bakker vd., 2008). Karagöz (2008) yönetici desteği üzerine yapmış olduğu çalışmada, yönetimin desteğinin çalışanların işe adanmışlıklarını pozitif yönde etkilediğini bulmuştur. Powell'a (2011) göre çalışanların motivasyonu konusunda ve işe adanmışlık teşvik edilmesi için yönetici desteği oldukça önemlidir Goh vd. (2015) sağlık sektörü üzerine yürüttükleri çalışmalarında yönetici desteğinin ile iş doyumu arasında pozitif bir ilişki saptamışlardır ve örgütsel başarı için yönetici desteğinin önemli olduğunu vurgulamışlardır. Demir (2012) havalimanı yer hizmetleri çalışanları üzerinde yaptığı çalışmada örgütsel destek ile örgütsel bağlılık ve adanmışlık arasında pozitif ilişkiler bulmuştur. Yine bir başka benzer çalışmada ise İnce (2016) bir konfeksiyon firmasında çalışan 307 katılımcı üzerinde algılanan örgütsel desteğin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde yönetici desteğinin bir aracılık rolü olup olmadığını araştırmıştır. Yapılan bu araştırma sonucunda yönetici desteğinin tam aracılık rolü olduğu sonucunu tespit etmiştir. Işık ve Kama (2018) tarafından Bitlis ili Tatvan ilçesinde görev yapan 378 öğretmen üzerinde algılanan örgütsel desteğin iş gören performansına etkisinde işe adanmışlığın aracı etkisi olup olmadığını araştırılmıştır. Araştırma sonucunda fiziksel adanmışlığın kısmi aracı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda, yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde psikolojik sahiplenmenin aracı rolüne ilişkin literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle psikolojik sahiplenmenin varsa aracı rolünün örgütler, yöneticiler ile çalışanlar açısından ortaya konulması ve ayrıca literatüre katkı yapacak olması bakımından çalışma önemli görülmüş ve araştırmanın ana hipotezi aşağıdaki gibi belirlenmiştir. Yukarıda yer alan teori ve çalışma bulguları ışığında yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde psikolojik sahiplenmenin artırıcı etkisinin olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur;

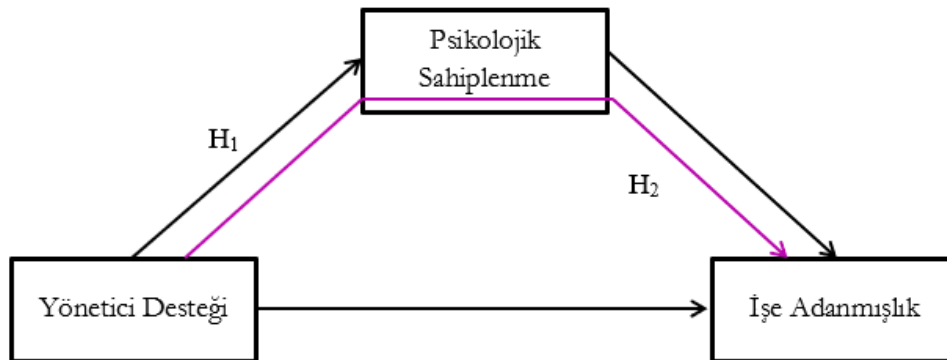
H2. Yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde psikolojik sahiplenmenin aracı rolü vardır.

Yöntem

Yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde psikolojik sahiplenmenin aracı rolünü belirlemeye yönelik olan bu çalışmada, öncelikle araştırmanın evren ve örneklemini ile araştırmada kullanılan ölçeklere dair bilgiler verilmiştir. Sonra araştırma örnekleminde elde edilen veriler ışığında oluşturulmuş olan araştırma modeline yönelik analizler yapılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın ölçeklerine ilişkin doğrulayıcı faktör analizleri (DFA) yapılmış ve araştırma değişkenleri arasındaki korelasyonlar tespit edilmiştir. Daha sonrasında ise araştırma modeli çerçevesinde kurulan yapısal eşitlik modeli ile araştırma modelinin uyum iyiliği testleri yapılmış ve değişkenler arası regresyon analizi ve aracılık testi sonuçları sunulmuştur.

Araştırmanın Modeli

Literatür ve hipotezler doğrultusunda değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkileri ortaya koymak amacıyla aşağıdaki araştırma modeli oluşturulmuştur. Yapılan bu araştırmada, Karasar'ın (1995) belirttiği gibi; iki ve daha fazla sayıda değişkenin ilişki içinde olma durumunu ve birlikte bir değişimin olup olmamasını tespit etmeye çalışan araştırma modeli olan ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir. Şekil 1'de üç farklı değişkeni konu alan araştırmanın kavramsal modeli gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Çanakkale Bölgesel Yürütme Kurulu'na bağlı Balıkesir ve Çanakkale illerinde faaliyet gösteren seyahat acentesi şletmeleri oluşturmaktadır. Örnekleme ise kolayda örnekleme yöntemiyle seçilmiş Balıkesir ve Çanakkale illerinde faaliyet gösteren seyahat acentesi çalışanlarıdır. Zaman ve maliyet sınırlılığında dolayı rastgele seçilmiş olan 142 adet seyahat acentesinde çalışan 300 kişiye anket yapılması planlanmıştır. Dağıtılan anketlerin 36'sı cevaplandırılmamış, 19'unda ise eksik cevaplandırma olduğu için araştırmanın örnekleme 245 kişiden oluşmaktadır. Çalışanların 101'si kadın 144'ü ise erkektir. Çalışanların 76'sı 18-30 yaş, 130'u 31-40 yaş, 28'si ise 41-50 ve 11 kişisi ise 51 ve üzeri yaş aralığında yer almaktadır. İş deneyimi açısından çalışanların 13'ü 1 yıldan az, 52'si 1-3 yıl, 70'i 4-6 yıl, 43'ü 7-9 yıl, ve 67'si ise 10 yıl ve üzeri iş tecrübesine sahiptir.

Veri Toplama Araçları

Anket formlarındaki tüm ölçeklerdeki ifadeler 5'li Likert tipi ölçekle ölçülmüştür. Ölçeklerin güvenilirliği için Cronbach Alpha değeri kullanılmış olup; ölçeklerdeki tüm ifadeler için de ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Anket formundaki ifadelerin tümündeki faktörlerin güvenilirlik değerlerinin 0,70 ve üstünde olduğu bulgulanmıştır (Nunnally, 1978).

Yönetici Desteği Ölçeği: Göktepe'nin (2017, s. 31-48), Eisenberg vd.'nin (1986, s. 500-607) 1986 yılından kalan ölçeklerini günümüze göre uyarlaması sonucu geçerliliği ve güvenilirliği analizlerini yaparak tespit ettiği 7 soru alınmıştır. Sorular somut ve soyut destek olarak adlandırılan 2 boyuta ayrılmıştır. İlk 4 soru somut, sonraki 3 soru soyut destek boyutu olarak tanımlanmıştır. Sözkonusu ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,91 olarak tespit edilmiştir.

İşe Adanmışlık Ölçeği: Schaufeli ve Bakker (2003) tarafından geliştirilen ve Türkçe geçerlemesi Özkalp ve Meydan (2015) tarafından yapılan üç boyut ve dokuz önermeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Sözkonusu ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,94 olarak tespit edilmiştir.

Psikolojik Sahiplenme Ölçeği: Van Dyne ve Pierce (2004) tarafından geliştirilen ve Türkçe geçerlemesi Ötken (2015) tarafından yapılan tek boyut ve 7 ifadeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Doğrulamalı faktör analizi neticesinde ölçeğin faktör yüklerinin .87 ile .91 arasında olduğu tespit edilmiştir. Sözkonusu ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,95 olarak tespit edilmiştir.

Bulgular

Araştırma kapsamında toplanan verilerin analizlerinin gerçekleştirilmesinde SPSS ve AMOS istatistik paket programları kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeylerini ortaya koymak amacıyla Cronbach Alfa katsayısı dikkate alınmış ve değişkenlere ait betimleyici istatistikler tespit edilmiştir. Araştırmada ortaya konulan ölçüm modelinin yapısal geçerliğini belirlemek için doğrulamalı faktör analizi (DFA) yapılmış ve ayrışma ile birleşme geçerlikleri ortaya konulmuştur. Bunlara ek olarak, araştırmada ele alınan değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi yapılarak tespit edilmiştir. Çalışmada öne sürülen hipotezlerin test edilmesinde yapısal eşitlik modeli (YEM) analizi ele alınmış ve böylece değişkenler arasında ortaya konulması amaçlanan doğrudan, dolaylı ve toplam etkiler tespit edilmiştir.

Değişkenler arasındaki korelasyon değerleri ve değişkenlere ait güvenilirlik ve betimleyici istatistikler Tablo 1'de yer almaktadır. Değişkenlerin ortalamalarına ait çarpıklık ve basıklık değerlerinin +2 ve -2 arasında yer alması verilerin iyi bir şekilde dağıldığını ifade edilmektedir. Aşağıda yer alan Tablo 1 incelendiğinde yönetici desteği, işe adanmışlık ve psikolojik sahiplenme değişkenleri arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğu bulgulanmıştır.

Tablo 1. Betimleyici İstatistikler ve Korelasyon Katsayıları

	Ort.	Ss.	Çarpıklık	Basıklık	1	2	3
1.Yönetici Desteği	3.20	.72	.15	.31	(.91)		
2.İşe Adanmışlık	3.21	.95	-.24	-.23	.648**	(.94)	
3. Psikolojik Sahiplenme	3.37	.91	-.28	.18	.536**	.759**	(.95)

**p<.001, n= 245, parantez içerisinde verilen değerler Cronbach Alfa değerleridir.

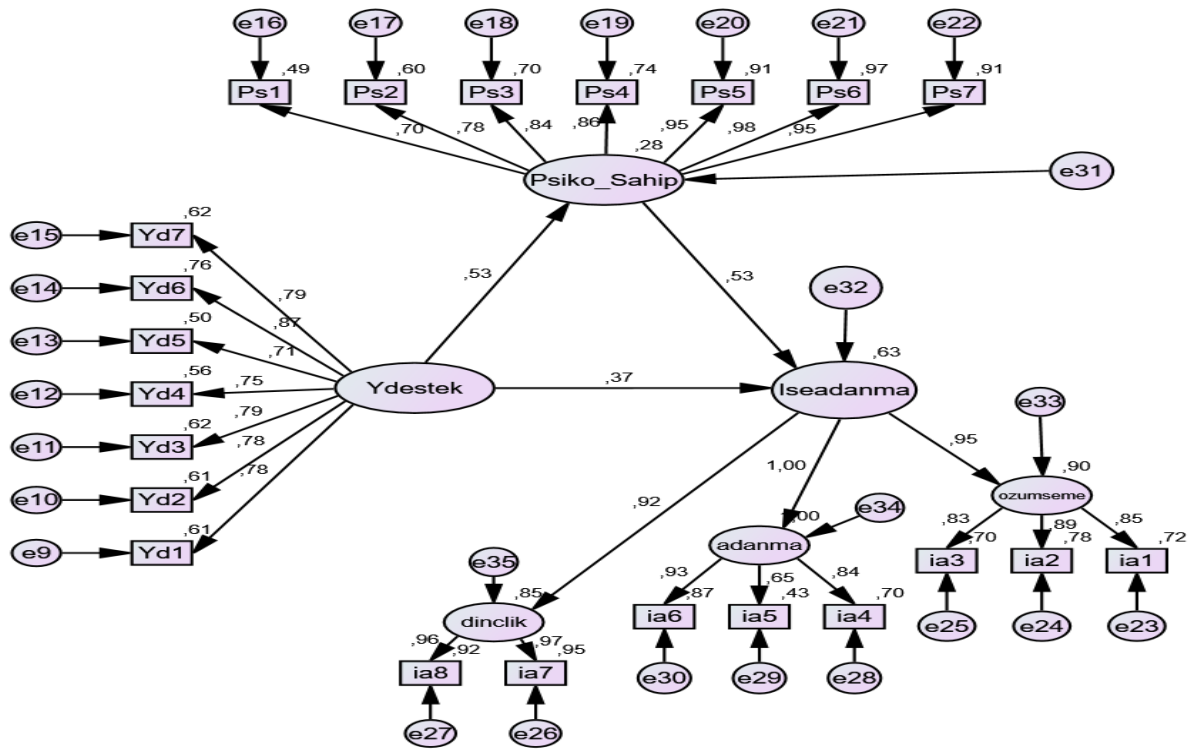
Çalışmada öncelikle ölçeklerin geçerliklerini tespit etmek amacıyla birinci düzey çok faktörlü yapısı, AMOS programı tercih edilerek doğrulamalı faktör analizi (DFA) ile test edilmiştir. Verilerin normal dağılım göstermesi nedeniyle bunun için en yüksek olabirlik kestirim yöntemi (maximum likelihood)

hesaplama yöntemi kullanılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2016). Ölçeğin birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucunda işe adanmışlık faktörünün ‘dinçlik’ boyutuna ait bir madde düşük faktör yükü nedeniyle model dışı bırakılmış ve analiz tekrarlanmıştır. Tekrar yapılan birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucunda uyum indeksleri değerlerinde kabul edilebilir iyi uyum değerlerine ulaşılmıştır. Söz konusu bulgulara göre faktör yükleri 0,712 ile 0,981 arasında değişen yüksek değerler almış olup, bu faktör yüklerinin tamamı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları aşağıda tablo 2’de sunulmuştur. DFA neticesinde ulaşılan uyum iyiliği değerleri ($\chi^2/df=2.52$; SRMR= 0.72; IFI=0.94; TLI =0.93; CFI =0.94; RMSEA=0.79) olarak tespit edilmiş ve bu değerler modelin iyi uyum içerisinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu sonuçlar, üç faktörün öngörülen kuramsal yapısının doğrulandığını ifade etmektedir.

Tablo 2. Ölçeklerin ve Araştırma Modelinin Uyum İyiliği İstatistikleri

Uyum İyiliği Değerleri	χ^2	df	CMIN/DF	SRMR	IFI	CFI	TLI	RMSEA
Yönetici Desteği	21.694	12	1.808	.021	.991	.991	.998	.058
İşe Adanmışlık	31.720	14	2.266	.018	.991	.991	.983	.072
Psikolojik Sahiplenme	24.051	11	2.186	.019	.994	.994	.988	.070
Ölçüm Modeli	495.476	196	2.528	.072	.948	.948	.939	.079

Araştırmanın bundan sonraki kısmında ise araştırma hipotezlerinin ve aracılık etkisinin test edilebilmesi için yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde psikolojik sahiplenmenin aracı rolüne ait bir yol analizi modeli kurulmuştur. Kurulan yapısal modele ilişkin sonuç Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ve Standartlaştırılmış Yol Katsayıları

Şekil 2’de verilen modele ilişkin **H1** “Yönetici desteği psikolojik sahiplenmeyi pozitif yönde etkilemektedir.” ve **H2** “Yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde psikolojik sahiplenmenin aracı rolü vardır.” hipotezleri aracılık modelin etkisini değerlendirmek üzere yapısal model üzerinden araştırma hipotezleri test edilmiş ve sonuçları Tablo 3’te gösterilmiştir. Aracılık rolünün testi için dolaylı etkilerin anlamlılığına bakabilmek için monte carlo parametrik bootstrap seçeneği ile 5000 örneklemeden oluşan % 95 güven aralığında en yüksek olasılık yöntemi kullanılmıştır (Kara ve Kaya, 2020, s.1208). Güven aralıklarına ilişkin alt ve üst değerler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Aracılık Analizi

Test Edilen Yol	β	SE	BC %95 CI		
			LB	UB	
Yönetici Desteği	---> Psikolojik Sahiplenme	0,532***	0,49	.43	.62
Psikolojik Sahiplenme	---> İşe Adanmışlık	0,534***	0,50	.43	.62
Yönetici Desteği	---> İşe Adanmışlık				
Toplam Etki (c)		0,652	0,54	.56	.73
Doğrudan Etki (c')		0,368***	-	.26	.47
Dolaylı Etki (axb)		0,284***	-	.22	.36

Not: n= 245 (5.000 Bootstrap sample), YD %95 BC = Bias corrected %95 Confidence interval, X= Yönetici Desteği, Y= İşe Adanmışlık, M= Psikolojik Sahiplenme, a= X değişkeninin M değişkeni üzerindeki etkisi, b= M değişkeninin Y değişkeni üzerindeki etkisi, c= X değişkeninin Y değişkeni üzerindeki toplam etkisi, c'= X değişkeninin Y değişkeni üzerindeki etkisi. ***p<.001

Analiz neticesinde yönetici desteğinin psikolojik sahiplenme üzerinde ($\beta = .532$, $p < .001$, %95 CI [.43, .62]) pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir. Bu durumda **H1** hipotezi desteklenmiştir. Bu sonuç, yönetici desteğinin, çalışanların yapılan işten dolayı işi psikolojik olarak sahiplenmelerini artırıcı bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Psikolojik sahiplenme ise işe adanmışlık üzerinde ($\beta = .534$, $p < .001$, %95 CI [.43, .62]) pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir. Yine yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerinde toplam ($\beta = .652$, $p < .001$, %95 CI [.56, .73]) ve doğrudan ($\beta = .368$, $p < .001$, %95 CI [.26, .47]) pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir. Ayrıca yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerinde dolaylı ($\beta = .284$, $p < .001$, %95 CI [.22, .36]) anlamlı etkisinin olduğu bulunmuştur. Bu durumda **H2** hipotezi desteklenmiştir. Bu sonuçlar ışığında araştırmanın her iki hipotezi de kabul edilmiştir. Zhao vd. (2010) ve Baron and Kenny (1986)'a göre bir aracılık etkisinden söz edebilmek için VAF (variance accounted for) değerinin hesaplanması gerektiğini, $VAF < 0,20$ aracılık etkisi yok, $0,20 \leq VAF \leq 0,80$ kısmi aracılık etkisi, $VAF \geq 0,80$ tam aracılık etkisinin olduğunu açıklamışlardır (Chang, vd., 2019; Yang, vd., 2019; Sarstedt, vd., 2014; Klamer, vd., 2013). $VAF = \frac{\text{Dolaylı etki}}{\text{Dolaylı etki} + \text{Direk etki}} = \frac{0,28}{0,28 + 0,36} = 0,44 < 0,80$ olduğu için modelde psikolojik sahiplenmenin kısmi aracılık etkisine sahip olduğu söylenebilir. Bu bulgulara göre yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde psikolojik sahiplenmenin “kısmi aracılık rolü” vardır. Zira yüzdeler yöntemiyle elde edilmiş Bootstrap alt ve üst güven aralığı değerleri, 0 (sıfır) değerini kapsamamaktadır (Kara ve Kaya, 2020, s. 1209). Bu bulgu ise psikolojik sahiplenmenin, temel amacı çalışanlarına ve onlara destek çıkararak gayretlerini arttırmak olan yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde artırıcı bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Günümüzde iş dünyasında yaşanan rekabet ortamındaki gelişmeler örgütlerde yetenekli ve işine bağlı çalışanların varlığını zorun hale getirmiştir. Bu bağlamda çalışanların üyesi olduğu örgüt ya da kuruma psikolojik olarak sahiplenme ve işe adanma duygularının ön plana çıkarılması ancak başarılı bir yönetici desteği ile mevcuttur. Yönetici desteğinin örgüt ortamında görev yapan çalışanlar açısından önemi fazladır. Kurum içerisinde çalışanların ortamlarının iyileştirilmesi, motive edilmesi ve yapılan işe psikolojik olarak sahiplenme hislerinin artırılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Özellikle son yıllarda çalışanların işe adanma ve psikolojik sahipliklerinin artırılmasında işletmeler açısından da giderek önemi artan bir konu haline gelmiştir. Bu önemden hareketle yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde psikolojik sahiplenmenin aracılık rolünü belirlemek amacıyla Balıkesir ve Çanakkale illerinde faaliyet gösteren seyahat acentelerindeki çalışan personel üzerinde yapılan bu araştırmada anket aracılığıyla toplanan veriler analiz edilmiştir.

Analiz neticesinde yönetici desteğinin psikolojik sahiplenmeyi pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Tespit edilen bu bulgu yönetici desteğinin psikolojik sahiplenme üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla yapılan (Hutchison, 1997; McIntyre vd., 2009; Van Dyne ve Pierce, 2004; Wayne vd., 1997; McIntyre vd., 2009; Nowakowski ve Conlon, 2005) araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Bu bulgu yönetici desteğinin olması durumunda çalışanların psikolojik sahiplenme hislerini arttırdığını göstermektedir. Pierce vd. (2003) de belirttiği gibi kurum ya da örgüt içerisinde amirlerin yönetici desteği ile ilgili tutum ve davranışlar sergilemeleri durumunda çalışanların psikolojik sahiplenme düzeylerinde olumlu bir artış olacağını ifade etmektedir. Bu bulgu (Ötken, 2015) “çalışanların üyesi olduğu örgüte karşı bir sahiplik hissetmekte ve örgüte bağlanmakta ve örgüt, çalışanın kimliği olarak görülmektedir” ifadesine katkı sunmaktadır. Bu duruma paralel olarak, psikolojik sahiplenme sahip olunan iş, görev ya da kuruma

karşı bir sorumluluk ve merak duygusunu da beraberinde getirmektedir. Kurum ya da örgüte karşı psikolojik sahiplenme hissi içerisinde olan çalışanlar, örgütün geleceği için gönüllü olarak sorumluluk almakta ve örgütün refahı için bir çaba göstermektedirler (Baer ve Brown, 2012). Ayrıca Alp'inde (2007) ifade ettiği gibi çalışan personelin sahiplik hissi, örgüt için ağır sayılabilecek paylaşım hislerinin ve sorumluluk bilincinin birbirlerine refakat etmesiyle artar. Nitekim bu farklı yaklaşımlar çalışanlar üzerinde de olumlu etkiler bırakmakta ve çalışanın işine sahiplenmesine imkân tanımaktadır. Saptanan bu bilgiye göre yönetici desteği ile çalışanların sosyo-psikolojik ihtiyaçlarının da karşılanabileceği değerlendirilmesi yapılabilmektedir.

Araştırmanın ana amacına yönelik yapılan yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde psikolojik sahiplenmenin aracı rolünün tespit edilmesine yönelik yapılan analiz neticesinde ise yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde psikolojik sahiplenmenin kısmi aracı rolü olduğu sonucu tespit edilmiştir. Tespit edilen bu sonuç, yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde gerek doğrudan gerekse de psikolojik sahiplenme aracılığıyla dolaylı bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu açıdan çalışanlarda işe adanmışlık duygularının artırılması için yönetici desteği ile motive edici bir verimli ortamın sağlanması ve çalışanların örgüt ve işe yönelik olarak daha fazla psikolojik sahiplenebilmeleri için ekonomik açılardan tatmin düzeylerinin iyileştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu bulgular yönetici desteği ve işe adanmışlık arasındaki ilişkiyi inceleyen (Turhan vd., 2012; Schaufeli ve Bakker, 2004; Demerouti vd., 2001; Sonnentag, 2003) çalışma sonuçlarıyla uyumludur. Çekmecelioglu'nun (2007) belirttiği gibi, çalışmada yönetici desteği çalışanların moral ve konsantrasyonlarını arttırmaları halinde çalışanların mevcut işlerine olan adanmışlık duygularının derecelerinde bir yükselme olduğu sonucuna ulaşmıştır." bu bulgu yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerinde bir etkisinin var olduğu gerçeğini kuvvetlendirmektedir. Yine tespit edilen bu bulguya göre yönetici desteği alan çalışanların sosyo-ekonomik ve duygusal ihtiyaçlarının karşılanması psikolojik sahiplenme güdüsünü arttırdığı değerlendirilmesi ile ifade edilebilmektedir. Tüm bu bilgilerden hareketle seyahat acentelerinde görev yapan çalışanların yönetici desteği görmeleri durumunda işe psikolojik sahiplenme ve işe adanmışlık duygularında bir artış olacağı bu durumda doğal sonucu olarak acente satış ve gelirlerinde bir artış olacağına işaret olarak açıklanabilir.

Araştırmada kullanılan ölçekler 5'li Likert skalasında olup, belirli ifadelerle katılıp katılmamayı tespit etmek amacıyla oluşturulmuşlardır. Ancak değişkenler için aynı ölçek tipinin (Likert, semantik farklılıklar vb. ölçek türlerinin) kullanılması sonucu, ortak yöntem sapması oluşabilir. Bu durum, her üç değişkenin de Likert yöntem ile belirlenmiş olmasını ve anketi dolduranların düşünceleri üzerinde bir etki olabilme ihtimalini ifade eder (Gügerçin ve Ay, 2016). Dolayısıyla araştırmada kullanılan ölçeklerin 5'li Likert skalasında olması, araştırmanın sınırlılıklarından birisidir. Araştırmanın sadece bir bölgede, hizmet sektöründe faaliyet gösteren çalışanlar ile yapılması araştırmanın bir diğer sınırlılığını oluşturmaktadır. Fakat bu çalışma neticesinde elde edilen tüm sonuçların üzerinde araştırma yapılan örneklem, belirlenen anket yöntemi ve araştırma sınırlılıkları çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir. Ayrıca, bu çalışmanın yapıldığı zaman dilimi içerisinde katılımcılar tarafından ortaya konan algı, tutum ve davranışların ilerleyen zaman içerisinde değişebilme ihtimali olmasından dolayı bu çalışma gerçekleştirildiği zaman ile kısıtlıdır. Bu nedenle, benzeri bir araştırmanın farklı sektör ve çalışanlar da uygulanması araştırmacılar için önerilebilir.

Bu çalışmanın literatüre en önemli katkısının yönetici desteğinin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde psikolojik sahiplenmenin artırıcı bir etkisi olduğunu kanıtlamış olmasıdır. Ayrıca literatürde bu üç değişkenin bir arada ele alınarak yapılan hiçbir bir çalışmanın olmayışı da bu araştırmanın önemini göstermektedir. Bu açıdan araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Gelecekte yapılacak olan çalışmalar için ise algılanan örgütsel destek, örgütsel bağlılık, yetenek yönetimi gibi değişkenlerin çalışan performansı ve iş tatmini üzerindeki etkisinde personel güçlendirmenin aracı değişken olarak ele alan çalışmaların yapılması önerilmektedir. Uygulayıcılara yönelik ise kurum ya da işletmede ücret ve motivasyona yönelik olumlu yönetici desteği algısının örgüt-çalışan etkileşiminde önemli bir husus olduğu gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerektiği önerisi yapılmaktadır. Buna ek olarak, çalışanların işe adanmışlık ve psikolojik sahiplenme duygularının artırılması için ise amir ve yönetici durumunda olanların adaletli ve herkese eşit mesafede bir yönetim felsefesi ile yaklaşması ve çalışanların işe daha çabuk ve daha fazla adanmalarını sağlayacak ücretle ilgili tatmin düzeylerini yükseltecek çalışmaların yapılması tavsiye edilmektedir.

Etik Beyan

“Yönetici Desteğinin İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sahiplenmenin Aracı Rolü” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Akçin, K. (2018). *Çalışanların örgütsel destek algısı ve psikolojik sahiplenmelerinin sessizlik davranışlarına ve görev performansına etkisi: Eğitim sektöründe bir araştırma* (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Alp, M. (2007). *Örgütlerde psikolojik sahiplenme ve örgütsel vatandaşlık* (Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Anand, S., Vidyarthi P. R., Liden R. C. ve Rousseau, D. M. (2010). Good citizens in poorquality relationships: Idiosyncratic deals as a substitute for relationship quality. *The Academy of Management Journal (AMJ)*, 53(5), 970-988.
- Ardıç, K. ve Polatçı, S. (2009). Tükenmişlik sendromu ve madalyonun öbür yüzü: İşle bütünleşme. *Erişyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32, 2146.
- Babin, B. J. ve Boles, J. S. (1996). The effects of perceived co-worker involvement and supervisor support on service provider role stress, performance and job satisfaction. *Journal of Retailing*, 72(1), 57-75.
- Baer M. ve G. Brown (2012). Blind in one eye: How psychological ownership of ideas affects the types of suggestions people adopt. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 118, 60-71.
- Bakker, A. B., Schaufeli, W. B., Leiter, M. P. ve Taris, T. W. (2008). Work engagement: An emerging concept in occupational health psychology. *Work & Stress*, 22(3), 187-200.
- Bakker, A. B. ve Demerouti, E. (2008). Towards a model of work engagement. *Career Development International*, 13(3), 209-223.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychology research: conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Bhantumnavin, D. (2000). Importance of supervisory social support and its implications for HRD in Thailand. *Psychology and Developing Societies*, 12(2), 155-166.
- Buchanan, B. (1974). Building organizational commitment: The socialization of managers in work organizations. *Administrative Science Quarterly*, 19(1), 533-546.
- Burke, M. J., Borucki, C. C. ve Hurley, A. E. (1992). Reconceptualizing psychological climate in a retail service environment: A multiple stakeholder perspective. *Journal of Applied Psychology*, 77(5), 717-729.
- Chang, S. H., Shu, Y., Lin, Y. H. ve Wang, C. L. (2019). “I Believe”, “I Think”, Then “I Will”? Investigating the mediator role of ethical judgment between internet ethical self-efficacy and ethical behavioral intention. *Computers in Human Behavior*, 101, 387-393.
- Chusmir, L. H. (1982). Job commitment and the organizational woman. *Academy of Management Review*, 7(4), 595-602.
- Çekmecelioglu, H. G. (2007). Yönetim desteği, örgütsel vatandaşlık davranışı ve performans arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi. *15. Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi Bildirileri*, Sakarya Üniversitesi, s. 185-192.
- Çıkmaz, G. ve Yeşil S. (2020). Çalışanların algıladıkları örgütsel desteğin psikolojik sahiplenme üzerine etkisi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(22), 12-34.
- DeConinck, B. J. ve J. T. Johnson. (2009). The effects of perceived supervisor support, perceived organizational support, and organizational justice on turnover among salespeople. *Journal of Personal Selling & Sales Management*. 29(4), 333-350.
- Demerouti, E., Bakker, A. B., De Jonge, J., Janssen, P. P. ve Schaufeli, W. B. (2001). Burnout and engagement at work as function of demands and control. *Scandinavian Journal of Work Environment and Health*, 27(4), 279-286.
- Demir, M. (2012). Örgütsel destek, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma eğilimi ilişkisi: havalimanı yer hizmetleri işletmelerine yönelik bir araştırma. *“İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 14, 47-64.
- Demirhan, Y., Kula, S. ve Karagöz, G. (2014). İş memnuniyeti ve yönetici desteğinin memurların performanslarına etkisi: Diyarbakır özel hareket polis birimi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 285-297.
- Derin, N. (2018). Kuruma duyulan psikolojik sahiplenme ile yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkide sanal kaytarmanın düzenleyici rolü. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(1), 63-81.
- Eisenberg, R., Huntingto, R., Hutchison, S. ve Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 500-607.
- Gagnon, M. A. ve Michael, J. H. (2004). Outcomes of perceived supervisor support for wood production employees. *Forest Products Journal*, 54(12), 172-177.
- Goh, Z., Ilies, R. ve Wilson, K. S. (2015). Supportive supervisors improve employees' daily lives: The role supervisors play in the impact of daily workload on life satisfaction via work– family conflict?. *Journal of Vocational Behavior*, 89, 65-73.
- Göktepe, E. A. (2017). Algılanan yönetici desteği ölçeği geliştirilmesi, geçerliliği ve güvenilirliği. *İstanbul University, Journal of the School of Business*, 46, 31-48.

- Güğerçin, U. ve Ay, Ü. (2016). Etik konumun örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi: Etik konum kuramı çerçevesinde bir analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(32), 34-46.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe, yöntem, analiz* (3. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- İnce, R. A. (2016). Algılanan örgütsel desteğin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde yönetici desteğinin aracılık rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(57), 649-660.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692-724.
- Kara, E. ve Kaya, A. (2020). Dönüşümcü liderliğin çalışan performansı üzerindeki etkisinde iş tatminin aracı rolü. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(2), 1202-1216.
- Karagöz, A. (2008). *İlk ve ortaöğretim okulu yöneticilerinin öğretmenler tarafından algılanan etik liderlik rolleri ile öğretmenlerin örgütsel adanmışlıkları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karasar, N. (1995). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler ve teknikler*. Ankara: Sim Matbaası.
- Kırpık, G. (2020). Örgütsel davranış çalışmalarında yeni kavramlar: Google akademik (2019) ve SCI (2020) veri tabanlarına yönelik sistematik literatür taraması. İçinde M. Avcı ve E. Kara (Edt.), *Örgütsel davranış üzerine güncel çalışmalar*. İstanbul: Hiper Yayın. ss. 13-51.
- Kim, H. J., Hur, W. M., Moon, T. W. ve Jun, J. K. (2017). Is all support equal? The moderating effects of supervisor, coworker, and organizational support on the link between emotional labor and job performance. *BRQ Business Research Quarterly*, 20(2), 124-136.
- Klarner, P., Sarstedt, M., Hoeck, M. ve Ringle, C. M. (2013). Disentangling the effects of team competences, team adaptability, and client communication on the performance of management consulting teams. *Long Range Planning*, 46(3), 258-286.
- Mayhew, M. G., Ashkanasy, N. M., Bramble, T. ve Gardner, J. (2007). A study of the antecedents and consequences of psychological ownership in organizational settings. *The Journal of Social Psychology*, 147(5), 477-500.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi: AMOS uygulamaları* (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Nunnally, J. (1978). *Psychometric methods* (2nd Edition). New York: McGraw-Hill.
- Ötken, A. B. (2015). Algılanan örgütsel destek ve psikolojik sahiplenme arasındaki ilişki ve bu ilişkide örgütsel adaletin rolü. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2), 113-140.
- Özkalp, E. ve Meydan, B. (2015). Schaufeli ve Bakker tarafından geliştirilmiş olan işe angaje olma ölçeğinin Türkçe'de güvenilirlik ve geçerliliğinin analizi. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 17(3), 1-19.
- Pierce, J. L., Tatiana, K. ve Kurt, T. D. (2001). Toward a theory of psychological ownership: In organization. *Academy of Management Review*, 26(2), 298-310.
- Pierce, J. L., Kostova, T. ve Dirks, K. (2003). The state of psychological ownership: integrating and extending a century of research. *Review of General Psychology*, 7, 84-107.
- Powell, T. C. (2011). Behaviour strategy. *Journal of Strategic Management*, 32(13), 1369-1366.
- Sağsan, M. ve Fırtına, B. (2015). Bilgi mesleğine bağlılık ve adanmışlık: platonik bir ilişkinin gelgitleri ve profesyonelleşme imtihanı. *Bilgi Dünyası Dergisi*, 16(1), 1-22.
- Sarstedt, M., Ringle, C. M., Smith, D., Reams, R. ve Hair Jr, J. F. (2014). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM): A useful tool for family business researchers. *Journal of Family Business Strategy*, 5(1), 105-115.
- Schaufeli W. ve Arnold B. (2003). UWES Utrecht work engagement scale. http://www.beamanaged.com/doc/pdf/arnoldbakker/articles/articles_arnold_bakker_87.pdf, Erişim Tarihi: 13.02.2020.
- Schaufeli, W. B. ve Bakker A. B. (2004). Job demands, job resources and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25(3), 293-315.
- Sonnentag, S. (2003). Recovery, work engagement and proactive behavior: A new look at the interface between nonwork and work. *Journal of Applied Psychology*, 88(3), 518-528.
- Thomas, J. L., Bliese, P. D. ve Jex, S. M. 2005. Interpersonal conflict and organizational commitment: Examining two levels of supervisory support as multilevel moderators. *Journal of Applied Social Psychology*, 35, 2375-2398.
- Turhan, M., Demirli, C. ve Nazik, G. (2012). Sınıf öğretmenlerinin mesleğe adanmışlık düzeyine etki eden faktörler: Elazığ örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 179-192.
- Uçar, Z. (2018). Algılanan özerklik ve etki ile psikolojik sahiplenme arasındaki ilişkide kontrol algısının aracılık etkisi: Banka çalışanları üzerinde bir araştırma. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 18(1), 1-14.
- Van Dyne, L. ve Pierce, J. L. (2004). Psychological ownership and feelings of possession: three field studies predicting employee attitudes and organizational citizenship behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 25(4), 439-459.
- Vandewalle, D., Van Dyne, L. ve Kostova, T. (1995). Psychological ownership: An empirical examination of its consequences. *Group & Organization Management*, 20(2), 210-226.
- Yang, Z., Tian, Y., Fan, Y., Liu, L., Luo, Y., Zhou, L. ve Yu, H. (2019). The mediating roles of caregiver social support and self-efficacy on caregiver burden in parkinson's disease. *Journal of Affective Disorders*, 256, 302-308.

- Yoon, J. ve Lim, J. C. (1999). Organizational support in the workplace: The case of Korean hospital employees. *Human Relations*, 52: 923-945.
- Zhao, X, Lynch, J. G. ve Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, 37(2), 197-206.

EXTENDED ABSTRACT

Today, although the information and technology available to organizations are at a high level, the need for qualified personnel is increasing in the face of increasing and strengthened competitors. The definition of workforce in modern organizations is no longer defined as a force based on physical force. It is important to have employees who can see forward, come up with new ideas and produce value for their organizations. In this process, it can be said that the organizations that provide all kinds of support to their employees and who are closely interested in their development are more successful. The workforce policies that organizations have adopted in this success, as well as the attitudes and behaviors of the managers who put those policies into practice, can directly affect success or failure.

The starting point of this study is the positive effect of executive support and psychological ownership on devotion to work, and whether there is an effect of increasing executive support on devotion to work. While there are many studies in the literature in the context of organizational support in the literature, there are quite a limited number of studies on the role of psychological ownership in executive support and commitment to work. Therefore, investigating the role of psychological ownership in this effect in the relationship between executive support and work devotion reveals the importance of this study.

The research questions created within the scope of the study are as follows:

- Does executive support affect psychological ownership?
- Does psychological ownership have an intermediary role in the effect of executive support on work dedication?

Within the framework of the above research questions, the study hypotheses have been tested with the field research conducted by explaining the relations between the concepts in the next part of the research, and in the conclusion and conclusions, the findings have been handled in a way to shed light on the practitioners and the future studies.

In this study, which aims to determine the mediating role of psychological ownership in the effect of executive support on work devotion, firstly, information about the universe and sample of the research and the scales used in the research are given. Then, analyzes were made for the research model that was created in the light of the data obtained from the research sample. Accordingly, confirmatory factor analyzes (CFA) related to the scales of the study were made and correlations between the research variables were determined. Afterwards, the structural equality model established within the framework of the research model and the goodness of fit tests of the research model were conducted and the results of the regression analysis and mediation test between variables were presented.

In line with the literature and hypotheses, the following research model has been created in order to reveal the relationships between variables.

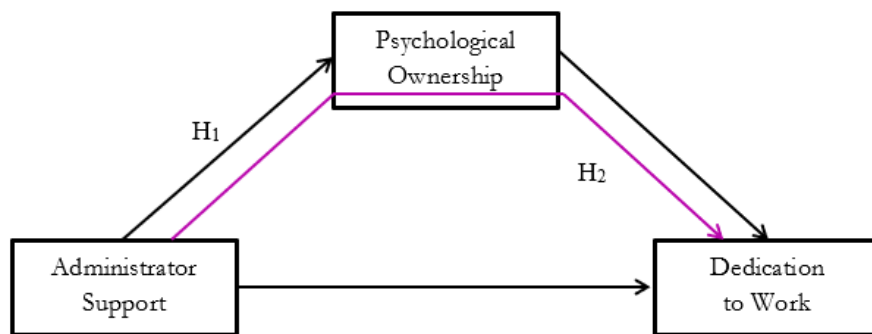

Figure 1. Research Model

The universe of the research is Travel Agency companies operating in Balıkesir and Çanakkale provinces under the Çanakkale Regional Executive Board. The sample is the travel agency employees operating in Balıkesir and Çanakkale provinces selected by easy sampling method. It is planned to conduct a survey of 300 people working in randomly selected travel agencies due to time and cost limitations. The sample of the research consists of 245 people since 36 of the questionnaires distributed were not answered and 19 were incomplete answers. 101 of the employees are women and 144 are men. 76 of the employees are between the ages of 18-30, 130 are between the ages of 31-40, 28 are between the ages of 41-50 and 11 are between the ages of 51 and over. In terms of work experience, 13 of the employees have less than 1 year, 52 of them have 1-3 years, 70 of them have 4-6 years, 43 of them have 7-9 years, and 67 of them have 10 years of work experience.

Executive Support Scale: Göktepe's (2017, pp. 31-48), Eisenberg et al. (1986, pp. 500-607) 7 questions that were determined by analyzing their validity and reliability by adapting their scales from 1986 according to today were taken. The reliability coefficient of this scale was determined to be 0.91. **The Commitment to Work Scale:** The scale, which was developed by Schaufeli and Bakker (2003) and whose Turkish validity was made by Özkalp and Meydan (2015), consists of nine propositions. The reliability coefficient of this scale was determined to be 0.94. **Psychological Ownership Scale:** The scale developed by Van Dyne and Pierce (2004) and whose validity in Turkish was made by Ötken (2015) and consists of 7 expressions.

As a result of the analysis conducted in order to determine the mediating role of psychological ownership in the effect of executive support on devotion to the main purpose of the research, it was determined that psychological ownership has a partial mediating role in the effect of executive support on job devotion. This result shows that the effect of executive support on devotion to work has a direct and indirect effect on psychological ownership. In this respect, it is thought that in order to increase the sense of commitment to employees, a motivating and productive environment with the support of managers and economic satisfaction levels should be improved in order for the employees to have more psychological ownership for the organization and work. These findings are consistent with the results of the study examining the relationship between executive support and devotion to work (Turhan et al., 2012; Schaufeli and Bakker, 2004; Demerouti et al., 2001; Sonnentag, 2003). As Çekmecelioğlu (2007) stated, in his study, executive support has reached the conclusion that if the employees increase their morale and concentration, there is an increase in the degree of commitment of employees to their current jobs. " this finding reinforces the fact that executive support has an impact on work devotion.

Gelir Düzeyi ve Sağlık Hizmet Talebi İlişkisi: Mikro Veriler ile Türkiye Örneği

Esra DOęAN¹

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki sağlık hizmet talebi üzerinde, gelir düzeyinin doğrudan ve sağlık hizmeti talebinde geçen sürenin yol açacağı gelir kaybı dolayısıyla da zaman maliyeti nedeniyle gelirin dolaylı etkisini ortaya koyabilmektir. Bu amaç doğrultusunda teorik olarak ilgili literatür ve olgusal olarak da Türkiye'deki sağlık hizmetlerinden yararlananların yararlanma sürecine ilişkin tecrübeleri incelenmiştir. Teorik inceleme sağlık hizmet talebine yönelik modellerin ve bu modellerden hareketle geliştirilen sağlık ekonomisi literatürünün karşılaştırması; olgusal inceleme ise Türkiye İstatistik Kurumu Türkiye Sağlık Araştırması (2016) verilerinin analizi ve değerlendirilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan incelemeler ile de Türkiye'de sağlık hizmeti talebinde gelirin doğrudan etkisi bulunduğu gibi, ortaya çıkan zaman maliyeti dolayısıyla dolaylı etkisi de bulunmaktadır. Sonuç olarak bu çalışmanın bulgularından hareketle, Türkiye'de uygulanan sağlık düzenlemelerinde gelir grupları arasındaki farklılıkların göz önünde bulundurulması gerekliliğinin önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelir Düzeyi, Mikro Veri Analizi, Sağlık Hizmet Talebi, Zaman Maliyeti

Relationship between Income Level and Healthcare Demand: Turkey Sample via Micro Dataset

Abstract

The aim of this study is to reveal the direct and indirect effect of income level on health care demand. According to this objective theoretical literature and the facts have been examined in the scope of the experiences of health care beneficiaries. Comparison of healthcare demand models and health economics literature developed from these models has been used for the theoretical analysis. Turkey Health Research (2016) data published by Turkey Statistical Institute have been performed for the factual examination. According to this examination it is found that income level has a direct and indirect impact on health care demand in Turkey. As a result, it should be emphasized here that differences between the income groups must be considered in the scope of health regulations in Turkey.

Key Words: Income Level, Micro Data Analysis, Health Care Demand, Time Cost

Atıf İçin / Please Cite As:

Doğan, E. (2020). Gelir düzeyi ve sağlık hizmet talebi ilişkisi: mikro veriler ile Türkiye örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2376-2392.

Geliş Tarihi / Received Date: 18.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.06.2020

¹ Dr. - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Türkiye, edogan82@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-9886-4186

Giriş

Sağlık hizmet talebi, sağlığa olan talep aracılığıyla türetilmiş bir taleptir. Sağlık hizmet talebi, sağlık talebine bağlı olarak ve arz edilen sağlık hizmetlerinin tüketimi ile ortaya çıkmaktadır. Sağlık ekonomisi kapsamında iktisadın ölçütleri aracılığıyla tanımlanan sağlık, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Anayasasında ise “sadece hastalık ya da kusurun olmaması değil, fiziksel, zihinsel ve toplumsal refahın bütünüyle bulunması hali” olarak tanımlanmaktadır. Sağlık ekonomisi literatüründe Meikirch Sağlık Modeli kapsamında da sağlık, bireylerin potansiyelleri, yaşam talepleri ve toplumsal, çevresel faktörler arasındaki etkileşimden kaynaklanan bir refah halidir (Bircher ve Kuruvilla, 2014).

Sağlığın sahip olduğu geniş kapsamlı tanım, sağlığa ilişkin talebin kapsamını genişlettiği gibi sağlık hizmetlerine olan talebin de kapsamının genişlemesine yol açmaktadır. Buna göre sağlık ekonomisi literatüründe sağlık hizmeti talebini belirleyen faktörlerin fiyatlar, gelir düzeyi, zaman maliyeti, sağlık düzeyi ve hastalığın ciddiyeti, sağlık sigortası sahipliği, demografik faktörler ve sunulan sağlık hizmetlerinin kalitesi gibi mikro ve sosyal, kültürel, dini ve politik olmak üzere makro değişkenlerden oluştuğu görülmektedir. Sağlık hizmeti talebine yönelik ilk sistematik modeller ise Michael Grossmann, Jan Paul Acton ve Ronald M. Andersen tarafından geliştirilmiştir. Andersen (1995) tarafından sağlık hizmetlerinin toplumsal belirleyicilerine ilişkin genel bir bakış açısı sunmakla birlikte temelde davranışsal nitelikli bir model geliştirilmiştir. Andersen’den farklı olarak Grossmann ve Acton tarafından geliştirilen modeller ise mikro değişkenler temelinde kurgulanmıştır. Grossmann Sağlık Talep Modeli hanehalkı üretim teorisi temelinde geliştirilmiş olup, sağlık talebi ile sağlık hizmetlerine yönelik talep arasındaki fark temelinde kurgulanmıştır. Temel bir mal olarak görülen sağlık, sağlık hizmetleri ve zaman değişkenleri aracılığıyla üretilen tüketim ve yatırım malı niteliğine haizdir. Buna göre modelde tüketim malı niteliği bireylerin tercih fonksiyonunda yer alan ve sağlığın olmadığı zamanların birey için faydasız olarak kabul edilmesi, yatırım malı niteliği ise sağlığın olmadığı zamanların neden olduğu kayıpların ortadan kalkmasının nakdi değeri olarak kabul edilmektedir. Diğer beşeri sermaye yatırımlarından farkı ortaya koyularak modellenen Grossman sağlık talebi modeli, sağlığın sermaye stoku olarak alındığı ilk talep modelidir. Buna göre belirli sağlık stoğu ile doğan bireyler bu stoğun değerindeki azalmalara karşı sağlık yatırımı yaparak bu değeri tekrar artırabilmektedirler (Grossman, 2017, s. 7-8). Acton tarafından da Grossmann’ın modeli kullanılarak benzer şekilde mikro nitelikli sağlık hizmetlerinde fayda maksimizasyon modeli oluşturulmuştur. Ancak Acton’ın modelinde sağlığa yönelik tüketim ve yatırım malı niteliğinde bir ayrım bulunmayıp, sağlık fiyat, gelir ve zaman değişkenleri ile belirlenen fayda maksimizasyon sorunsalı kapsamında ele alınmaktadır. Buna göre fayda maksimizasyon güdüsüyle hareket eden tüketicinin bütçe kısıtı altında sağlık hizmeti talebinde bulunabilmesi için bedel ödemesi ya da diğer mal ve hizmet talebini azaltması gerekmektedir. Gelirin kazanılmış ve sağlık hizmetlerine ayrılan zaman, dolayısıyla kazanılamamış gelir şeklinde ikiye ayrıldığı modelde, zaman Grossman modeli ile benzer şekilde muhtemel kayıplar olarak içerilmiştir (Acton, 1975).

Grossman ve Acton modelleri, mikro modeller olmalarının yanı sıra sağlık hizmet talebine ayrılan zamanın, çalışma zamanının dolayısıyla da gelir elde etme imkanının alternatifi olarak model kapsamında içerilmesi, gelirin doğrudan etkisinin ötesinde zaman dolayımıyla ortaya çıkan dolaylı etkisinin de ortaya koyulmasına imkan tanımaktadır. Bu çalışma kapsamında ise Grossman ve Acton sağlık hizmet talebi modellerinde yer alan gelirin ve gelir aracılığıyla zamanın sağlık hizmet talebi üzerindeki etkisi göz önünde bulundurularak, gelirin sadece doğrudan değil, zaman aracılığıyla ortaya çıkan dolaylı etkisinin de ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle ilgili literatür incelenmiş sonrasında ise yapılan ampirik çalışmanın bulguları kapsamında değerlendirme ve sonuca yer verilmiştir.

İlgili Literatür

Sağlık ekonomisi literatüründe sağlık hizmet talebine ilişkin teorik modeller, farklı dönem ve mekan bazında kullanılmış, hatta farklı değişkenlerin eklenmesi aracılığıyla genişletilmiştir. Sağlık hizmet talebinin gelir düzeyi ve zaman ile arasındaki ilişkinin literatürde farklı ülke örneklerine ilişkin ampirik nitelikli analizlere dayanan değerlendirmeler kapsamında ele alındığı görülmektedir. Söz konusu çalışmalar kapsamında oluşturulan logit modeller ile farklı mekânsal ve zamansal ölçekler dahilinde lojistik regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. İlk olarak gelir düzeyi ele alındığında Malezya (Heller, 1982), Tanzanya (Fredericx, 1998), Madagaskar (Glick, Razafindravonona ve Randretsa, 2000), Güney Afrika (Havemann ve Berg, 2002), Nijerya (Ichoku ve Leibbrandt, 2003), Gürcistan (Gotsadze, Bennett, Ranson ve Gzirishvili, 2005), Vietnam (Xu, Carrin, Phuong, Long, Bayarsaikhan ve Aguilar, 2006; Thuan, Lofgren, Lindholm ve Chuc, 2008), İran (Kermani, Ghaderi ve Yousefi, 2008), Tacikistan (Habibov, 2009), Kamerun (Ntembe, 2009), Çin (Quian, Pong, Yin, Nagarajan ve Meng 2009), Uganda (Darlison ve Okwi,

2011), Etiyopya (Girma, Jira ve Girma, 2011), Senegal (Lepine ve Nestour 2011) gibi farklı ülkeler için yapılan çalışmaların tamamında gelir düzeyinin sağlık hizmet talebi üzerinde belirleyici olduğu ve gelir düzeyindeki artış ile sağlık hizmet talebinin de yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, 18 OECD ülkesinin incelendiği bir çalışma (Devaux, 2015) ile de farklı ülkelerdeki benzer sağlık hizmet ihtiyacına yönelik talebin ortaya çıkmasının yüksek gelir gruplarında düşük gelir gruplarına göre daha olası olduğu ampirik olarak ortaya koyularak desteklenmiştir. Bununla birlikte uygulanan sağlık politikalarının doğrudan sağlık hizmet talebi dolaylı olarak da gelir ile ilişkinin incelendiği çalışmalar da bulunmaktadır. Buna göre Endonezya’da uygulanan sağlık programı kapsamında koşullu nakit transferlerinin sağlık hizmet talebine etkisinin incelendiği bir çalışmada (Triyana, 2016), bu transferlerinin sağlık hizmetlerinde fiyatların yükselmesine buna bağlı olarak da düşük gelir gruplarının sağlık hizmet taleplerinin kısıtlanmasına neden olduğu ortaya koyulmuştur. Hanehalkı verileri kullanılarak Pakistan’daki sağlık sisteminin belediyeler düzeyinde incelendiği bir çalışmada (Akbari, Rankaduwa ve Kiani, 2009) ise sadece sağlık hizmetinin zorunluluk olduğu belediyelerde sağlık hizmet talebine yönelik gelir esnekliğinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İtalya için yapılan bir çalışmada (Fabbri ve Monfardini, 2003) da uygulanan sağlık politikaları sonucunda düşük gelir gruplarının pratisyen hekim düzeyinde ortaya çıkan sağlık hizmet taleplerinin uzman hekim düzeyine kaydırılması sağlanırken; kaliteli uzman hekime erişimin sadece yüksek gelir grupları ile sınırlı kaldığı saptanmıştır.

İkinci olarak sağlık kuruluşlarındaki kalabalık ve bekleme süresi ele alındığında zamanın fırsat maliyetinin gelir gruplarına göre ve gelirin elde edilme şekline göre değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Buna göre Danimarka örneklemini için yapılan bir çalışmada (Arendt, 2012) doğrudan doğruya zamanın fırsat maliyetinin gelir gruplarına göre farklılaştığı ortaya koyulurken; Almanya hanehalkı verileri ile yapılan çalışmada (Riphahn, Wambach ve Million, 2003) ise kendi işini yapanların sağlık hizmet talebi süresinde ortaya çıkabilecek gelir kaybı nedeniyle sağlık hizmet taleplerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte Filipinler (Hotchkiss, 1998), Suudi Arabistan (Ghanim, 2004), Kıbrıs (Hanson, Yip ve Hsiao, 2004), Eritre (Habtom ve Ruys, 2007), Kenya (Muriithi, 2013) gibi ülkelerde yapılan çalışmaların tamamında kalabalığın ve bekleme süresinin sağlık hizmet talebi üzerinde belirleyici olduğu ve Kenya dışındaki ülkelerin tamamında bekleme süresi arttıka sağlık hizmet talebinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Kenya için yapılan çalışmada ise diğer ülkelerden farklı olarak sağlık kurumlarındaki bekleme süresi arttıka sağlık hizmet talebinin arttığı saptanmıştır. Bu durum mantıksız gibi görünse de sağlık kuruluşundaki bekleme süresinin artışı ile sağlık personeli ile daha yakın iletişim kurma olanağının oluşması ve özellikle gelir düzeyi düşük olanların sağlık kuruluşunda geçirmekle kaybedecekleri günlük ücret düzeyinin düşük olması neticesinde ortaya çıkan net faydanın yüksek olması halleri, bekleme süresinin görünmez faydaları olarak çalışmada içermektedir (Muriithi, 2013).

Sağlık hizmet talebine yönelik Türkiye için yapılan çalışmalar incelendiğinde ise Liu, Çelik ve şahin (2005), şenol, Çetinkaya ve Balcı (2010), Yaylalı, Kaynak ve Karaca (2012), Güneş, Ünlü, Büyükkör ve Birecikli (2016) ile Kutlu ve Ağırbaş (2017) tarafından gerçekeştirilen ampirik analizler ile gelir düzeyindeki artışın sağlık hizmet talebini yükselttiği sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye’deki sağlık hizmetlerine yönelik talebin belirleyicilerin saptanması amacıyla Saraçoğlu ve Öztürk (2015) tarafından yapılan lojistik regresyon temelli çalışmada ise gelir düzeyinin sağlık hizmet talebini doğrudan doğruya etkilediği özellikle de söz konusu talebin özel ya da kamu sağlık –kuruluşları arasındaki dağılımında etkili olduğu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte gelir düzeyinin sağlık hizmet talebi üzerindeki etkisinin dolaylı olarak ortaya konulduğu Çukur ve Bekmez (2011) tarafından panel veri analizi ile gerçekeştirilen çalışmada ise gelir düzeyinin sağlık üzerinde doğrudan etkili olduğu kamu sağlık politikaları ve kamu sağlık harcamaları temelli sağlık hizmetlerine erişim de bu etkinin faktörlerinden biri olarak belirtilmiştir (Çukur, 2011, s. 34). Literatürde yer alan ekonometrik analiz temelli çalışmaların yanı sıra şantaş (2017) tarafından gerçekeştirilen Dünya Sağlık Örgütü verilerinin ülkelerin gelir düzeyleri temelinde kategorize edilerek değerlendirildiği çalışma ile de yoksullukla mücadelenin beraberinde sağlık ve sağlık hizmet kullanımı üzerinde olumlu etkisinin olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Sağlık hizmet talebinde gelirin doğrudan ya da dolaylı etkisinin incelendiği bu çalışmalardan farklı olarak zamanın fırsat maliyetinin değerlendirildiği çalışmalar da bulunmaktadır. Buna göre özel hastanelere yönelik talebin Akyürek ve Orhaner (2017) tarafından incelendiği bir çalışmada sağlık hizmetlerinin hızlı ve zamanında sunulması talep üzerinde etkili bir faktör olarak kabul edilirken, zamana verilen önem hastalığın şiddeti arttıka daha da arttığı belirtilmektedir. Bu durum, sağlık hizmetlerine yönelik talebin bütün olarak ele alındığı Gökkaya ve Erdem (2017) tarafından Isparta örneklemine ilişkin yapılan çalışma ile ampirik olarak da desteklenmiştir.

Bütün bu incelemeler sonucunda gelirin sağlık hizmet talebi üzerindeki etkisi genel bir kabul olarak ortaya çıkmış olmakla birlikte; sağlık hizmet talebi dolayısıyla ortaya çıkacak zaman maliyetinin gelir ile ilişkisi sınırlı olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda sağlık hizmet talebi üzerinde gerek gelirin doğrudan etkisinin gerekse zaman maliyeti dolayısıyla oluşabilecek dolaylı etkinin ortaya koyulması aracılığıyla literatürde yer alan gelir ile sağlık hizmet talebi ilişkisinin kapsamının genişletilmesiyle literatüre katkı yapılması hedeflenmektedir.

Ampirik Değerlendirme

Sağlık hizmet talebi üzerinde gelirin doğrudan etkisine yönelik genel kabul ve bu genel kabul üzerinde dolaylı etkiye sahip olan zaman maliyeti nedeniyle ortaya çıkabilecek gelir kaybının neden olacağı dolaylı etkinin sorgulanması amacıyla amacı ile Türkiye'deki olgusal durumun ortaya konmasına imkan verecek şekilde ampirik bir değerlendirme yapılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu araştırmanın amacı sağlık hizmetinin karma mal olma niteliğini sorgulayarak pratikte hangi mal grubu kategorisine dahil olduğunu ortaya koyabilmektedir. Bu doğrultuda araştırma kapsamını, Türkiye'de yerleşik ve farklı gelir düzeylerine sahip hane halkı oluşturmakta olup analize dahil olan örneklem kapsamında 17.242 kişi bulunmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın amacına uygun bir değerlendirme yapabilmek için Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Türkiye Sağlık Araştırması (2016) mikro veri setinden yararlanılmıştır. TÜİK mikro veri setine ilişkin anket formu toplam 444 adet sorudan ve dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm genel nitelikli demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerine, ikinci bölüm 0-6 yaş grubu, üçüncü bölüm 7-14 yaş grubu, dördüncü bölüm ise 15 yaş ve üzeri grubunun sağlık durumlarına ilişkin sorulardan oluşmaktadır. Araştırmanın kapsamı doğrultusunda anket formundaki ilk ve dördüncü bölümde yer alan toplam 194 soru esas alınmıştır. Söz konusu sorulardan ise çalışmanın amacı ile doğrudan doğruya uyumlu olan 30 soruya ilişkin veriler SPSS 16 programında işlenerek analiz edilmiştir.

Analiz sürecinde öncelikle ankete katılanların sağlık durumları ve gelir düzeyleri dağılımını görebilmek için Frekans Analizi yapılmıştır. Daha sonra geliştirilen hipotezler çerçevesinde ilgili değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya konulabilmesi amacıyla çapraz tablolar oluşturulmuştur. Çapraz tablolarda ortaya çıkan ilişkilerin anlamlı olup olmadığının değerlendirilebilmesi için öncelikle uygulanacak testlerin belirlenmesi amacıyla serilerin dağılımı incelenmiştir. Bu doğrultuda örneklem büyüklüğü nedeniyle Kolmogorov-Smirnov testi (McKillup, 2012) uygulanmış ve test sonucunda hesaplanan p değerlerinin $\alpha=0,05$ 'den büyük çıkması nedeniyle serilerin normal dağılıma sahip olduğu tespit edilmiştir (Mertler ve Vannatta, 2005). Normallik varsayımının sağlanmasına bağlı olarak uygulanacak testlerin parametrik testler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Howitt ve Cramer, 2011). Bu doğrultuda iki kategoriye sahip bağımsız değişkenler Bağımsız Örneklem t-testi, en az üç alt kategoriye sahip bağımsız değişkenler ise Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ile test edilmiştir.

Analiz iki temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sağlık hizmet talebinde gelirin doğrudan etkisi, ikinci bölümde ise zaman maliyeti nedeniyle gelirin dolaylı etkisinin ortaya çıkıp çıkmadığı incelenmiştir. Bu doğrultuda iki temel hipotez ve bu temel hipotezi değerlendirmeye imkân veren alt hipotezler oluşturulmuştur. Bu kapsamda çalışmada test edilen hipotezler şu şekildedir:

Tablo 1. Analiz Hipotezleri

	1. HİPOTEZ	2. HİPOTEZ
Temel Hipotez	H1: Sağlık hizmet talebinde gelir etkisi ortaya çıkmaktadır.	H2: Sağlık hizmet alımında zaman etkisi ortaya çıkmaktadır.
Alt Hipotezler	H1.1: Genel sağlık durumu gelir düzeyine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. H1.2: Sağlık hizmet talebi gelir düzeyine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. H1.3: Sağlık talebinde bulunanların sağlık kurumu tercih sebepleri gelir düzeyine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. H1.4: Ödeme gücü nedeniyle sağlık talebinde bulunmama gelir düzeyine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.	H2.1: Sağlık hizmeti almada gecikme yaşayanlar genel sağlık durumuna göre değişkenlik göstermektedir. H2.2: Sağlık hizmeti almada gecikme yaşayanlar yaşam faaliyetlerinin kısıtlanma durumuna göre değişkenlik göstermektedir.

Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bulguları, çalışma kapsamında test edilen hipotezlerin değerlendirilmesine yönelik üç kısımda ele alınmaktadır. Hipotezlerin test aşamasından önce, verilerin güvenilirliğinin sınanması amacıyla Croanbach Alpha Standardized Items güvenilirlik testi yapılmıştır. Standardize edilmiş Alpha değeri 0,63 olarak bulunmuş olup bu değerin 0,60-0,80 (Alpar, 2018) aralığında olması nedeniyle verilerin güvenilir olduğu kabul edilmiştir.

Gelir Düzeyi Bağlamında Sağlık Hizmet Talebine İlişkin Bulgular

Sağlık hizmet alımında gelirin etkisinin ortaya çıkması, sağlık hizmetinin faydasından yararlananlar bulunurken bu faydadan yararlanmayanların ya da yararlanamayanların da bulunması halinde gereklerecektir. Bu durumun tespitine yönelik genel sağlık durumu ve sağlık hizmet talebinin gelir düzeyine bağlı değişim gösterip göstermediği incelenecektir

Gelir Düzeyi ve Genel Sağlık Durumu İlişkisi

Gelir düzeyi ile sağlık hizmet talep düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi ve buradan hareketle bir değerlendirme yapılabilmesi için örneklemenin farklı gelir düzeyleri ve farklı sağlık durumundaki hane halkı verisini içermesi gereklidir. Verilerin karşılaştırma ve değerlendirmeye uygunluğunun tespiti amacıyla frekans analizi yapılmıştır.

Tablo 2. Gelir Düzeyi Değişkeni için Frekans Analizi Sonuçları

Gelir Düzeyi	Sıklık	Yüzde
0-1264	4290	21,4
1265-1814	5529	27,6
1815-2540	3678	18,4
2541-3721	3354	16,8
3722 ve üzeri	3163	15,8

Örneklem kapsamında beş gelir grubu yer almakta olup, sıklığın düşük gelir gruplarında daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak gelir grupları arasındaki yüzde dağılımın yüksek oranlı farklılık göstermemesi nedeniyle, gelir düzeyi temelli karşılaştırma yapabilmek için örneklemenin uygun olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Genel Sağlık Durumu Değişkeni için Frekans Analizi Sonuçları

Genel Sağlık Durumu	Sıklık	Yüzde
Çok İyi	1605	8,4
İyi	10600	55,3
Orta	4901	25,6
Kötü	1852	9,7
Çok kötü	215	1,1

Genel sağlık durumu beşli ölçek ile lclmeye çalışılmış ve sağlık durumuna ilişkin uç durumlarda oranlar düşerken, dağılımın esas olarak iyi ve orta seviyelerinde sıklık oluşturduğu görülmektedir. Buna göre örneklem kapsamındaki hane halkının ağırlıklı olarak sağlıklı bireylerden oluştuğu söylenebilir. Sağlık durumu düzeyleri arasındaki dağılımın gösterdiği farklılığın yüksek olması nedeniyle, genel sağlık durumu temelli bir karşılaştırma için örneklemenin uygun olmadığı söylenebilir.

Genel sağlık durumunun gelir düzeyine bağlı olarak gösterdiği değişikliğin, gelir grupları arasında anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığının tespitine yönelik her iki değişken grubu için tek yönlü varyans (ANOVA) analizi yapılmıştır.

Tablo 4. Gelir Düzeyi ve Genel Sağlık Durumu İlişkisi için Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi Sonuçları

	En Küçük Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama	F Değeri	Anlamlılıık
Gruplar Arası	601,912	4	150,478	220,542	0,000
Grup İçi	11760,963	17,237	0,682		
Toplam	12362,876	17,241			

Tek yönlü varyans (ANOVA) analizi sonuçlarına göre gelir düzeyleri arasında genel sağlık durumunun gösterdiği farklılığın anlamlı olduğu ($p:0,000$) tespit edilmiştir. Bu doğrultuda gelir düzeyine bağlı olarak genel sağlık durumu seviyesinin değişkenlik gösterdiği söylenebilir.

Bu çerçevede gelir düzeyinin temel değişken olması halinde genel sağlık durumunun gösterdiği değişim çapraz tablo ile incelenmiştir.

Tablo 5. Gelir Düzeyi ile Genel Sağlık Durumu Karşılaştırması

GELİR GRUPLARI	DEĞİŞKEN	GENEL SAĞLIK DURUMU					TOPLAM
		ÇOK İYİ	İYİ	ORTA	KÖTÜ	ÇOK KÖTÜ	
HANE-GELİR	Adet	206	1462	1136	760	107	3671
	Hane-Gelir	5,6%	39,8%	30,9%	20,7%	2,9%	100,0%
	Genel Sağlık Durumu	13,3%	16,8%	23,2%	41,0%	49,8%	21,3%
	Adet	377	2291	1474	514	51	4707
	Hane-Gelir	8,0%	48,7%	31,3%	10,9%	1,1%	100,0%
	Genel Sağlık Durumu	24,3%	26,3%	30,1%	27,8%	23,7%	27,3%
	Adet	287	1669	904	263	29	3152
	Hane-Gelir	9,1%	53,0%	28,7%	8,3%	,9%	100,0%
	Genel Sağlık Durumu	18,5%	19,1%	18,4%	14,2%	13,5%	18,3%
	Adet	349	1621	756	203	15	2944
	Hane-Gelir	11,9%	55,1%	25,7%	6,9%	,5%	100,0%
	Genel Sağlık Durumu	22,5%	18,6%	15,4%	11,0%	7,0%	17,1%
	Adet	335	1677	631	112	13	2768
	Hane-Gelir	12,1%	60,6%	22,8%	4,0%	,5%	100,0%
	Genel Sağlık Durumu	21,6%	19,2%	12,9%	6,0%	6,0%	16,1%
	Adet	1554	8720	4901	1852	215	17242
	Hane-Gelir	9,0%	50,6%	28,4%	10,7%	1,2%	100,0%
	Genel Sağlık Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Bütün gelir düzeylerinde genel sağlık durumunun ağırlıklı olarak “iyi” ve “orta” seviyede olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu ağırlıklar, gelir düzeyi ile birlikte artış göstermektedir. Buna göre en düşük gelir grubunun %69,7’lik kısmı “iyi” ve “orta” sağlık seviyede sağlık durumuna sahipken, bu oran en yüksek gelir grubunda % 82,8’e yükselmektedir. Ayrıca gelir düzeyindeki yükselişe birlikte “kötü” ve “çok kötü” seviyesindeki sağlık durumlarının her bir gelir düzeyi içindeki payı azalırken “çok iyi” seviyesindeki sağlık durumunun payı da yükselmektedir. Nitekim genel sağlık durumu için uç değer olarak kabul edilen “kötü” ve “çok” kötü” hallerinin de büyük oranda en düşük gelir grubunda bulunduğu (% 90,8) görülmektedir.

Bu çerçevede elde edilen bulgular doğrultusunda “H1.1: Genel sağlık durumu gelir düzeyine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir” hipotezi kabul edilmektedir.

Gelir Düzeyi ve Sağlık Hizmet Talep Düzeyi

Sağlık hizmet talebi, yataklı hizmet ve günübirlik hizmet talebi şeklinde iki kategoride ele alınmıştır. Gelir düzeyine bağlı sağlık hizmet talep düzeyinin gösterdiği farklılığın anlamlı olup olmadığına yönelik bağımsız örneklem T testi yapılmıştır.

Tablo 6. Gelir Düzeyi ve Sağlık Hizmet Talebi için Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Değişken	T Değeri	Serbestlik Derecesi	Anlam Düzeyi (2 Kuyruklu)
Yataklı Hizmet Talebi	-9,435	2,755	0,000
Günübirlik Hizmet Talebi	2,622	1,617	0,009

Bağımsız örneklem T testi sonuçlarına göre gelir düzeyleri arasında sağlık hizmet talebinin gösterdiği farklılığın anlamlı olduğu (p:0,000) tespit edilmiştir. Bu doğrultuda gelir düzeyine bağlı olarak sağlık hizmet talebinde bulunma ve bulunmama halinin değişkenlik gösterdiği söylenebilir.

Her bir hizmet talebinin gelir düzeyine bağlı olarak karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilmesi amacıyla, gelir düzeyleri temelindeki dağılımın incelenmesine imkan veren çapraz tablo oluşturulmuştur.

Tablo 7. Gelir Düzeyi ile Sağlık Hizmeti Talep Düzeyi Karşılaştırması

		<i>SON 12 AY YATAKLI HİZMET</i>	<i>SON 12 AY GÜNÜBİRLİK HİZMET</i>	<i>SON 12 AY TOPLAM HİZMET TALEBİ</i>
0-1.264	Adet	597	2.040	2.637
	Hane-Gelir	16,3 %	55,6 %	71,9 %
	Hizmet	28,2 %	20,8 %	21,3 %
1.265-1.814	Adet	618	2.714	3.332
	Hane-Gelir	13,1 %	57,7 %	70,8 %
	Hizmet	29,2 %	27,7 %	27,3 %
1.815-2.540	Adet	341	1.734	2.75
	Hane-Gelir	10,8 %	55 %	65,8 %
	Hizmet	16,1 %	17,7 %	18,3 %
HANE-GELİR	Adet	294	1.640	1.934
	Hane-Gelir	10 %	55,7 %	65,7 %
	Hizmet	13,9 %	16,7 %	17,1 %
2.541-3.721	Adet	264	1.679	1.943
	Hane-Gelir	9,5 %	60,7 %	70,2 %
	Hizmet	12,5 %	17,1 %	16,1 %
3.722 ve üzeri	Adet	2.114	9.807	11.921
	Hane-Gelir	12,3 %	56,9 %	69,2 %
	Hizmet	100 %	100 %	100 %
Toplam	Adet	2.114	9.807	11.921
	Hane-Gelir	12,3 %	56,9 %	69,2 %
	Hizmet	100 %	100 %	100 %

Anketin yapıldığı dönem itibariyle son 12 ay içinde hane halkı tarafından sağlık kurumlarından hizmet talep düzeyi toplam % 69,2 oranında gerçekleşmiştir. Hizmet talebinin önemli kısmı günübirlik taleptir (Toplam talebin % 82'lik kısmı). Hizmet talep düzeyi, gelir düzeyi bağlamında ele alındığında gelir düzeyindeki yükselişle birlikte yataklı hizmet talebinin azaldığı, günübirlik hizmet talebinin önemli bir farklılık göstermezken sadece en yüksek gelir grup düzeyinde görece olarak daha yüksek olduğu görülmektedir.

Bu çerçevede elde edilen bulgular doğrultusunda “H1.2: Sağlık hizmet talebi gelir düzeyine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir” hipotezi kabul edilmektedir.

Gelir Düzeyi ve Sağlık Hizmet Talebinde Bulunma Hali İlişkisi

Örneklem kapsamında sağlık hizmet talebinde bulunan % 69,2'lik bölümün taleplerini karşılayacak sağlık kurumu tercihi farklı etkenler tarafından belirlenmektedir. TÜİK tarafından yapılan ankette söz konusu etkenler sosyal güvence, ucuzluk, yakınlık, başka seçeneğin olmaması, iyi davranma, güvenilirlik, bekletilmeme, daha iyi sağlık hizmeti, tanıdık personel varlığı, sevk edilme, tavsiye, rahatsızlığın ciddi olmaması, ilaç temini şeklinde on üç olası sebep olarak yer almıştır. Ancak söz konusu etkenlerin önemli bir kısmının sağlık kurum tercihi üzerindeki etkisinin oldukça düşük olduğu, “sosyal güvence, ucuzluk, yakınlık, başka seçeneğin olmaması, daha iyi sağlık hizmeti ve güvenilirlik” faktörlerinin sağlık kurum tercihi üzerindeki temel belirleyici faktörler olduğu saptanmıştır.

Tablo 8. Gelir Düzeyi ve Sağlık Kurumu Tercihi İlişkisi için Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi Sonuçları

	<i>En Küçük Kareler Toplamı</i>	<i>Serbestlik Derecesi</i>	<i>Ortalama</i>	<i>F Değeri</i>	<i>Anlamlılık</i>
Gruplar Arası	2626,630	4	656,658	26,638	0,000
Grup İçi	424905,117	172,37	24,651		
Toplam	427531,747	172,41			

Tek yönlü varyans (ANOVA) analizi sonuçlarına göre gelir düzeyleri arasında sağlık kurumu tercih nedeninin gösterdiği farklılığın anlamlı olduğu (p: 0,0000) tespit edilmiştir. Bu doğrultuda gelir düzeyine bağlı olarak genel sağlık kurumu tercihinde belirleyici olan faktörlerin değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Bu nedenle gelir düzeyinde temelinde, sağlık kurumu tercihi üzerinde temel belirleyici niteliğe sahip altı faktöre ilişkin çapraz tablo oluşturulmuştur.

Tablo 9. Gelir Düzeyi ile Sağlık Kurum Tercih Nedeni Karşılaştırması

		Sosyal Güvence	Yakın	Başka Seçenek Yok	Daha İyi Sağlık Hizmeti	Ucuz	Güvenilir	
HANE-GELİR	0-1.264	Adet	1.579	805	357	301	233	150
		Hane-Gelir	43 %	21,9 %	9,7 %	8,2 %	6,3 %	4,1 %
		Sağlık Kurum Tercihi	21,4	19,9 %	38,6 %	16 %	44,4 %	15,9 %
	1.265-1.814	Adet	2.242	1.047	222	501	152	191
		Hane-Gelir	47,6 %	22,2 %	4,7 %	10,6 %	3,2 %	4,1 %
		Sağlık Kurum Tercihi	30,4 %	25,9 %	24 %	26,6 %	29 %	20,2 %
	1.815-2.540	Adet	1.438	732	124	355	75	159
		Hane-Gelir	45,6 %	23,2 %	3,9 %	11,3 %	2,4 %	5 %
		Sağlık Kurum Tercihi	19,5 %	18,1 %	13,4 %	18,9 %	14,3 %	16,8 %
	2.541-3.721	Adet	1.174	760	115	374	34	189
		Hane-Gelir	39,9 %	25,8 %	3,9 %	12,7 %	1,2 %	6,4 %
		Sağlık Kurum Tercihi	15,9	18,8 %	12,4 %	19,9 %	6,5 %	20 %
3.722 ve üzeri	Adet	954	701	108	349	31	255	
	Hane-Gelir	34,5 %	25,3 %	3,9 %	12,6 %	1,1 %	9,2 %	
	Sağlık Kurum Tercihi	12,9 %	17,3 %	11,7 %	18,6 %	5,9	27 %	
Toplam	Adet	7.387	4.045	926	1.880	525	944	
	Hane-Gelir	42,8 %	23,5 %	5,4 %	10,9 %	3 %	5,5 %	
	Sağlık Kurum Tercihi	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	

Sağlık kurumu tercihinde sosyal güvenceden yararlanabilecek olma (% 42,8) ve sağlık kurumun yakınlığının (%23,5) bütün gelir grupları için temel etken olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu iki faktörün belirleyicilik etkisi, gelir düzeyi yükseldikçe azalmaktadır. Bununla birlikte en düşük gelir grubundakiler için sağlık kurumu tercih ederken başka seçeneğin yokluğu ve ucuzluk önceliğe sahipken, gelir düzeyi yükseldikçe önceliği daha iyi sağlık hizmeti ve güvenilirlik oluşturmaktadır.

Bu çerçevede elde edilen bulgular doğrultusunda “H1.3: Sağlık talebinde bulunanların sağlık kurumu tercih sebepleri gelir düzeyine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir” hipotezi kabul edilmektedir.

Gelir Düzeyi ve Sağlık Hizmet Talebinde Bulunmama Hali İlişkisi

Örneklem kapsamında sağlık hizmet talebinde bulunma oranının % 69,2 olduğu oranında olduğu ve detayları Tablo 7 kapsamında değerlendirilmiştir. Son 12 aylık süreçte sağlık hizmet talebinde bulunmayan %30'luk bölümü ise, sağlık hizmetine ihtiyaç duyulmaması ve sağlık hizmetine ihtiyaç duyulduğu halde söz konusu sağlık hizmetini karşılamaya yönelik ödeme gücü yoksunluğu nedeniyle talebin ortaya çıkmadığı iki hale karşılık gelmektedir. Sağlık hizmeti talep nedeni, TÜİK tarafından yapılan anket formu kapsamında tıbbi bakım, dış bakımı, ilaç temini ve ruhsal tedavi olarak dört gruba ayrılmıştır.

Tablo 10. Gelir Düzeyi ve Sağlık Hizmet Talebi Oluşmaması Hali İlişkisi için Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi Sonuçları

		En Küçük Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama	F Değeri	Anlamlılık
TIBBİ BAKIM	Gruplar Arası	36,715	4	9,179	54,029	0,000
	Grup İçi	2928,269	17,237	0,170		
	Toplam	2964,983	17,241			
DIŞ BAKIM	Gruplar Arası	10,939	4	2,733	13,227	0,000
	Grup İçi	3561,385	17,237	0,207		
	Toplam	3572,317	17,241			
İLAÇ TEMİN	Gruplar Arası	27,252	4	6,813	55,575	0,000
	Grup İçi	2113,111	17,237	0,123		
	Toplam	2140,363	17,241			
RUHSAL TEDAVİ	Gruplar Arası	2,267	4	0,567	2,759	0,000
	Grup İçi	3542,012	17,237	0,205		
	Toplam	3544,282	17,241			

Tek yönlü varyans (ANOVA) analizi sonuçlarına göre gelir düzeyleri arasında ödeme gücünün nedeniyle sağlık hizmet talebinin oluşmamasının gösterdiği farklılığın anlamlı olduğu ($p:0,000$) tespit edilmiştir. Bu doğrultuda sağlık hizmet talebinin ortaya çıkmasının gelir düzeyine bağlı değişkenlik gösterdiği söylenebilir.

Buna göre sağlık hizmetinin ihtiyaç olmaması ve ödeme gücü yoksunluğu nedeniyle ortaya çıkmaması hallerinin gelir düzeyi ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilmesi amacıyla çapraz tablolar oluşturulmuştur.

Tablo 11. Gelir Düzeyi ile Sağlık Hizmet Talebine İhtiyaç Olmaması Halinin Karşılaştırması

		TIBBİ BAKIM	DIŞ BAKIMI	İLAÇ TEMİNİ	RUHSAL TEDAVİ
0-1.264	Adet	305	474	257	862
	Hane-Gelir	8,3 %	12,9 %	7 %	23,5 %
	İhtiyaç Olmaması	20,5 %	24,8 %	22,3 %	22,4 %
1.265-1.814	Adet	399	529	305	1.049
	Hane-Gelir	8,5 %	11,2 %	6,5 %	22,3 %
	İhtiyaç Olmaması	26,8 %	27,6 %	26,4 %	27,3 %
1.815-2.540	Adet	312	337	232	718
	Hane-Gelir	9,9 %	10,7 %	7,4 %	22,8 %
	İhtiyaç Olmaması	20,9 %	17,6 %	20,1 %	18,7 %
HANE-GELİR 2.541-3.721	Adet	215	272	170	590
	Hane-Gelir	7,3 %	9,2 %	5,8 %	20 %
	İhtiyaç Olmaması	14,4 %	14,2 %	14,7 %	15,4 %
3.722 ve zeri	Adet	260	302	191	624
	Hane-Gelir	9,4 %	10,9 %	6,9 %	22,5 %
	İhtiyaç Olmaması	17,4 %	15,8 %	16,5 %	16,2 %
Toplam	Adet	1491	1914	1155	3843
	Hane-Gelir	8,6 %	11,1 %	6,7 %	22,3 %
	İhtiyaç Olmaması	100 %	100 %	100 %	100 %

Sağlık hizmeti ihtiyaç duyulmaması nedeniyle sağlık hizmet talebinde bulunmayanların örneklem kapsamındaki oranına bakıldığında tıbbi bakım için %8,6, diş bakımı için % 11,1, ilaç temini için % 6,7 ve ruhsal tedavi için % 22,3 düzeyinde olduğu görülmektedir. Gelir düzeyi bağlamında ele alındığında genel ve kapsayıcı nitelikli olan tıbbi bakım talebine yönelik ihtiyaç bulunmaması hali gelir düzeyi artışı ile artarken, diş bakım talebine yönelik ihtiyaç bulunmaması hali gelir düzeyi artışı ile azalmaktadır. Bu durum, tıbbi bakımın zorunluluk niteliğinin diş bakımının zorunluluk niteliğinden daha yüksek olması şeklinde değerlendirilebilir. Buna bağlı olarak da gelir düzeyi düştükçe sağlık hizmet talebinde zorunluluk unsurunun daha belirleyici olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan ilaç temini (%7 civarında) ve ruhsal tedavi (%22 civarında) talebinin bulunmamasında gelir düzeyine bağlı belirgin bir fark olmadığı görülmektedir.

Tablo 12. Gelir Düzeyi ile Sağlık Hizmet Talebinde Bulunamama Halinin Karşılaştırması

		TIBBİ BAKIM	DIŞ BAKIMI	İLAÇ TEMİNİ	RUHSAL TEDAVİ
0-1.264	Adet	570	545	467	173
	Hane-Gelir	15,5 %	14,9 %	12,7 %	4,7 %
	deme Gclğ	38,7 %	32,9 %	47,3 %	44,1 %
1.265-1.814	Adet	464	486	305	105
	Hane-Gelir	9,9 %	10,3 %	6,5 %	2,2 %
	deme Gclğ	31,5 %	29,2 %	30,9 %	26,8 %
1.815-2.540	Adet	221	277	100	46
	Hane-Gelir	7 %	8,8 %	3,2 %	1,5 %
	deme Gclğ	15 %	16,7 %	10,1 %	11,7 %
HANE-GELİR 2.541-3.721	Adet	144	223	76	40
	Hane-Gelir	4,9 %	7,6 %	2,6 %	1,4 %
	deme Gclğ	9,8 %	13,4 %	7,7 %	10,2 %
3.722 ve zeri	Adet	75	129	39	28
	Hane-Gelir	2,7 %	4,7 %	1,4 %	1 %
	deme Gclğ	5,1 %	7,8 %	4 %	7,1 %
Toplam	Adet	1474	1662	987	392
	Hane-Gelir	8,5 %	9,6 %	5,7 %	2,3 %
	deme Gclğ	100 %	100 %	100 %	100 %

deme gücü yoksunluğu nedeniyle sağlık hizmet talebinde bulunmayanların örneklem kapsamındaki oranına bakıldığında tıbbi bakım için %8,5, diş bakımı için % 9,6, ilaç temini için % 5,7 ve ruhsal tedavi için % 2,3 düzeyinde olduğu görülmektedir. Gelir düzeyi bağlamında ele alındığında dört sağlık hizmet nedeni için de ödeme gücülüğü nedeniyle sağlık hizmet talebinde bulunamama hali gelir düzeyi artışı ile belirgin şekilde azalmaktadır. Özellikle en düşük iki gelir grubunun toplam %25'lik kısmının ödeme gücülüğü nedeniyle tıbbi bakım ve diş bakımı hizmet talebinde bulunamadığı görülmektedir.

Bu çerçevede elde edilen bulgular doğrultusunda “H1.4: Ödeme gücü nedeniyle sağlık talebinde bulunmama gelir düzeyine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir” hipotezi kabul edilmektedir.

Zaman Bağlamında Sağlık Hizmet Talebine İlişkin Bulgular

Sağlık hizmet alımında zamanın problem olarak ortaya çıkması, sağlık hizmetinden birilerinin yararlanmasının diğerlerinin yararlanma düzeyini azaltması halinde gerçekleşecektir. Sağlık hizmet talebindeki yoğunluğa bağlı olarak ortaya çıkan bu kalabalıklaşma maliyeti beraberinde hizmet kullanıcıları arasında rekabeti de içermektedir. Bu durumun tespitine yönelik genel sağlık durumu ve sağlık sebebiyle günlük yaşam faaliyeti kısıtlananların sağlık hizmeti almada gecikme yaşayıp yaşamadıkları incelenecektir. Bu doğrultuda ilk olarak sağlık hizmeti almada gecikme yaşanma oranını ortaya koymak amacıyla frekans analizi yapılmıştır.

Tablo 13. Sağlık Hizmeti Almada Gecikme Değişkeni için Frekans Analizi Sonuçları

Sağlık Hizmeti Almada Gecikme	Sıklık	Yüzde
Evet	2524	14,6
Hayır	13877	80,5
İhtiyacım olmadı	841	4,9

Örnekleme kapsamındaki hane halkının yaklaşık %5’lik kısmı sağlık hizmetine ihtiyaç duymazken, %15’lik kısmı da randevu alma süresinin uzunluğu nedeniyle sağlık hizmeti almada gecikme yaşamıştır. Bununla birlikte sağlık hizmeti almada gecikme yaşamayanların oranının (%80,5), gecikme yaşayanlardan oldukça yüksek olması niceliksel olarak olumlu olmakla birlikte, yaşanan gecikmenin genel sağlık durumu bağlamında farklılık göstermesi halinde söz konusu niceliksel üstünlük durumunun olumlu değerlendirilebilmesi için yeterli olmayacaktır. Bu doğrultuda sağlık hizmeti almada yaşanan gecikmenin genel sağlık durumuna göre farklılık gösterip göstermediğinin tespitine yönelik tek yönlü varyans (ANOVA) analizi yapılmıştır.

Tablo 14. Sağlık Hizmeti Almada Gecikme ve Genel Sağlık Durumu İlişkisi için Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi Sonuçları

	En Küçük Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama	F Değeri	Anlamlılık
Gruplar Arası	194,721	2	97,360	137,933	0,000
Grup İçi	12168,155	17,239	0,706		
Toplam	12362,876	17,241			

Tek yönlü ANOVA testi sonuçlarına göre genel sağlık durumuna göre sağlık hizmeti almada gecikme yaşanması hali arasında anlamlı bir farklılık olduğu ($p:0,000$) tespit edilmiştir. Söz konusu farklılığın ortaya konulabilmesi ve sağlık hizmet alımında yaşanan gecikme ile genel sağlık durumu arasındaki ilişkinin karşılaştırılabilmesi için çapraz tablo oluşturulmuştur.

Tablo 15. Sağlık Hizmeti Almada Gecikme ve Genel Sağlık Durumu Karşılaştırması

		GENEL SAĞLIK DURUMU						
		ÇOK İYİ	İYİ	ORTA	KÖTÜ	ÇOK KÖTÜ	TOPLAM	
SAĞLIK HİZMETİ ALMADA GECİKME	EVET	Sayı	15	1121	902	308	35	2524
		Gecikme	6,26 %	44,41%	35,74%	12,20%	1,39%	100,00%
		Genel Sağlık Durumu	10,17%	12,86%	18,40%	16,63%	16,28%	14,64%
	HAYIR	Sayı	1227	7082	3877	1513	178	13877
		Gecikme	8,84%	51,03%	27,94%	10,90%	1,28%	100,00%
		Genel Sağlık Durumu	78,96%	81,22	79,11	81,70	82,79	80,48
	İHTİYACIM OLMADI	Sayı	169	517	122	31	2	841
		Gecikme	20,10%	61,47%	14,51%	3,69%	0,24%	100,00%
		Genel Sağlık Durumu	10,88%	5,93	2,49	1,67	0,93	4,88
	TOPLAM	Sayı	1554	8720	4901	1852	215	17242
		Gecikme	9,01%	50,57%	28,42%	10,74%	1,25%	100,00%
		Genel Sağlık Durumu	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Sağlık hizmeti almada gecikme yaşayanların önemli bir kısmının genel sağlık durumunun iyi (%44,41) ve orta seviyede (%35,74) olduğu görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında örnekleme kapsamındaki hane halkının önemli bir kısmının genel sağlık durumunun iyi ve orta seviyede olmasının da etkili olması göz ardı edilemez. Nitekim her bir sağlık seviyesi için sağlık hizmeti alımında gecikme yaşanması hali ayrı ayrı incelendiğinde orta (%18,40), kötü (%16,63) ve çok kötü (%16,28) seviyedeki genel sağlık durumundakilerin gecikme yaşama oranının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Bu çerçevede “H2.1:Sağlık hizmeti almada gecikme yaşayanlar genel sağlık durumuna göre değişkenlik göstermektedir” hipotezi kabul edilmektedir.

Diğer taraftan genel sağlık durumu kötü olanların sağlık durumu nedeniyle günlük yaşam faaliyetlerinin kısıtlanma hali de göz önünde bulundurulduğunda sağlık hizmet alımında yaşanan gecikmenin önemi daha da artmaktadır. Bu doğrultuda sağlık hizmeti almada yaşanan gecikmenin sağlık sebebiyle yaşam faaliyetlerinin kısıtlanma düzeyine göre farklılık gösterip göstermediğinin tespitine yönelik tek yönlü Anova Testi yapılmıştır.

Tablo 16. Sağlık Hizmeti Almada Gecikme ve Yaşam Faaliyetini Kısıtlayıcı Sağlık Problemi Bulunması İlişkisi için Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi Sonuçları

	En Küçük Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama	F Değeri	Anlamlılık
Gruplar Arası	78,098	2	39,049	88,644	0,000
Grup İçi	7593,983	17,239	0,441		
Toplam	7672,081	17,241			

Tek yönlü varyans (ANOVA) analizi sonuçlarına göre yaşam faaliyetlerinin kısıtlanma düzeyi ile sağlık hizmeti almada gecikme yaşanması hali arasında anlamlı bir farklılık olduğu (p:0,000) tespit edilmiştir. Söz konusu farklılığın ortaya konulabilmesi ve değerlendirilebilmesi için çapraz tablo oluşturulmuştur.

Tablo 17. Sağlık Hizmeti Almada Gecikme ve Yaşam Faaliyetini Kısıtlayıcı Sağlık Problemi Bulunması Durumu Karşılaştırması

		YAŞAM FAALİYETLERİNİN KISITLANMA DURUMU			
		Ciddi Ölçüde Kısıtlandı	Kısıtlandı (Ciddi Ölçüde Değil)	Kısıtlanmadı	TOPLAM
EVET	Sayı	308	920	1296	2524
	Gecikme	12,20%	36,45%	51,35%	100,00%
	Yaşam Faaliyet Kısıtlanma	18,32%	17,22%	12,68%	14,64%
HAYIR	Sayı	1345	4262	8270	13877
	Gecikme	9,69%	30,71%	59,60%	100,00%
	Yaşam Faaliyet Kısıtlanma	80,01%	79,75%	80,94%	80,48
İHTİYACIM OLMADI	Sayı	28	162	651	841
	Gecikme	3,33%	19,26%	77,41%	100,00%
	Yaşam Faaliyet Kısıtlanma	1,67%	3,03%	6,37%	4,88%
TOPLAM	Sayı	1681	5344	10217	17242
	Gecikme	9,75%	30,99%	59,26%	100,00%
	Yaşam Faaliyet Kısıtlanma	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Sağlık sebebiyle yaşam faaliyetlerinde kısıtlanma yaşamayanlar örneklem kapsamındaki hane halkının önemi bir kısmını (%59,26) oluşturduğu gibi, sağlık hizmeti alımında gecikme yaşayanların da oransal olarak önemli bir kısmını (%51,35) oluşturmaktadır. Bununla birlikte kısıtlama yaşamayanların, sağlık hizmeti almada gecikme yaşama oranının (%12,68) kısıtlama yaşayanlara göre (%18,32) düşük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sağlık sebebiyle günlük yaşamdaki kısıtlılık düzeyi arttıkça sağlık hizmeti almada yaşanan gecikmenin de oransal olarak artış gösterdiği söylenebilir.

Bu çerçevede “H2.2: Sağlık hizmeti almada gecikme yaşayanlar yaşam faaliyetlerinin kısıtlanma durumuna göre değişkenlik göstermektedir” hipotezi kabul edilmektedir.

Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Araştırmanın kurgusunu oluşturan iki temel hipoteze yönelik değerlendirmeler genel olarak ele alındığında;

- İlk hipotez kapsamında genel sağlık durumu, talep edilen sağlık hizmetinin türü, sağlık kurumunun talep edilme gerekçesi, sağlık hizmet talebinde bulunmama ve bulunamama durumlarının tamamında gelir düzeyine bağlı farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre gelir düzeyi daha düşük olanların genel sağlık durumları daha kötü olup, sağlık kurumu tercihinde ucuzluk ve yakınlığa verdikleri önemin görece olarak daha yüksek olduğu, ödeme güclüğü nedeniyle sağlık hizmet talebinde bulunamama oranlarının da belirgin ölçüde yüksek olduğu görülmüştür. Bu

hipotez kapsamında elde edilen sonuçlar gelirin sağlık hizmet talebi üzerindeki etkisine ilişkin literatürde yer alan genel kabul ile de uyumluluk göstermektedir.

- İkinci hipotez kapsamında sağlık hizmeti almada yaşanan gecikmenin, genel sağlık durumu ve sağlık durumu nedeniyle günlük yaşam faaliyetlerinin kısıtlanması hallerine bağlı olarak farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre genel sağlık durumu kötü olanların ve sağlık problemi nedeniyle yaşam faaliyetleri kısıtlananların sağlık hizmeti almada gecikme yaşama oranının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu hipotez kapsamında elde edilen sonuçlar ise zaman maliyetinin sağlık hizmet talebinde önemli olduğunu ortaya koyan literatürdeki çalışmalar ile uyumluluk göstermektedir. Bununla birlikte hastalığın şiddeti arttıkça zamana verilen önemin arttığını ortaya koyan Akyürek ve Orhaner (2017) ile Gökkaya ve Erdem'in (2017) Türkiye örneğine ilişkin çalışmalarından farklılık göstermektedir. Bu farklılığın da söz konusu çalışmalarda zaman maliyetinin gelir grupları arasındaki farklılık temelinde ele alınmayıp örneklem geneline ilişkin bir değerlendirme olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Her iki temel hipotez çalışmanın teorik alt yapısı bağlamında ele alındığında; ilk hipotez ile gelir düzeyine bağlı olarak oluşan farklılıklar nedeniyle sağlık hizmetinde gelirin doğrudan etkisinin ortaya çıktığı; ikinci hipotez ile hizmet almada yaşanan gecikmeler dolayısıyla sağlık hizmetinde zaman etkisinin ortaya çıktığı söylenebilir. Bu doğrultuda örneklem kapsamında sağlık hizmet talebi üzerinde gelirin doğrudan ve dolaylı etkisinin eşanlı ortaya çıkıp çıkmadığının sorgulanması amacıyla her iki hipotezin ayrı ayrı sorgulanmasına imkan veren sorular, oluşturulan çapraz tablolar ile karşılaştırmalı olarak sorgulanmıştır.

Tablo 18. Gelir Düzeyi ve Sağlık Hizmeti Almada Gecikme Yaşanması Durumu Karşılaştırması

		SAĞLIK HİZMETİ ALMADA GECİKME				
		EVET	HAYIR	İHTİYACIM OLMADI	TOPLAM	
HANE-GELİR	0-1.264	Adet	413	3013	245	3671
		Hane-Gelir	16,40%	21,70%	29,10%	21,30%
		Gecikme	11,30%	82,10%	6,70%	100,00%
	1.265-1.814	Adet	674	3795	238	4707
		Hane-Gelir	26,70%	27,30%	28,30%	27,30%
		Gecikme	14,30%	80,60%	5,10%	100,00%
	1.815-2.540	Adet	480	2536	136	3152
		Hane-Gelir	19,00%	18,30%	16,20%	18,30%
		Gecikme	15,20%	80,50%	4,30%	100,00%
	2.541-3.721	Adet	477	2344	123	2944
		Hane-Gelir	18,90%	16,90%	14,60%	17,10%
		Gecikme	16,20%	79,60%	4,20%	100,00%
3.722 ve üzeri	Adet	480	2189	99	2768	
	Hane-Gelir	19,00%	15,80%	11,80%	16,10%	
	Gecikme	17,30%	79,10%	3,60%	100,00%	
Toplam	Adet	2524	13877	841	17242	
	Hane-Gelir	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	
	Gecikme	14,60%	80,50%	4,90%	100,00%	

Sağlık hizmeti almada gecikme yaşama oranında, en alt gelir grubu en düşük paya sahipken (%16,40), ikinci en alt gelir grubunun da en yüksek paya sahip olduğu (%26,70), diğer üç gelir grubunun ise aldığı payın eşit (%19) olduğu görülmektedir. Ancak bu dağılımda dikkat edilmesi gereken hususlar i) En düşük ikinci gelir grubu, örneklem kapsamında en yüksek sıklık düzeyine sahiptir, ii) Diğer dört gelir grubunda da gelir düzeyi yükseldikçe örneklem kapsamındaki sıklık düzeyi azalmıştır. Nitekim örneklem kapsamında gelir düzeyi yükseldikçe, sağlık hizmeti almada gecikme yaşama oranının da yükseldiği görülmektedir (En düşük gelir grubundakilerin sağlık hizmeti almada gecikme yaşama oranı en az (%11,30), en yüksek gelir grubundakilerin oranı ise en yüksektir (%17,30)).

Sağlık hizmetlerinde kalabalık nedeniyle ortaya çıkan zaman maliyeti, bütün gelir grupları için geçerli olmakla birlikte, özellikle düşük gelir grupları için maliyetin etkisinin daha yüksek olması muhtemeldir. Bu durumun değerlendirilmesine yönelik, örneklem kapsamındaki düşük gelir grubundakilerin yaşadığı ödeme güçlüğü nedeniyle sağlık hizmeti talep edilememesi hali ile sağlık hizmeti almada gecikme yaşanması halinin karşılaştırılmasına imkan tanıyan çapraz tablo hazırlanmıştır.

Tablo 19. Sağlık Hizmeti Almada Gecikme ve Ödeme Güçlüğü Nedeniyle Sağlık Hizmet Talebinde Bulunulmaması Durumu Karşılaştırması

		ÖDEME GÜÇLÜĞÜ NEDENİYLE SAğLIK HİZMET TALEBİNDE BULUNULMAMASI HALİ				
		TIBBİ BAKIM	DIŞ BAKIMI	İLAÇ TEMİNİ	RUHSAL TEDAVİ	
SAğLIK HİZMETİ ALMADA GECİKME	EVET	Adet	631	644	400	167
		Gecikme	25,00%	25,50%	15,80%	6,60%
		Ödeme Güçlüğü	42,80%	38,70%	40,50%	42,60%
	HAYIR	Adet	807	957	566	215
		Gecikme	5,80%	6,90%	4,10%	1,50%
		Ödeme Güçlüğü	54,70%	57,60%	57,30%	54,80%
	İHTİYACIM OLMADI	Adet	36	61	21	10
		Gecikme	4,30%	7,30%	2,50%	1,20%
		Ödeme Güçlüğü	2,40%	3,70%	2,10%	2,60%
	TOPLAM	Adet	1474	1662	987	392
		Gecikme	8,50%	9,60%	5,70%	2,30%
		Ödeme Güçlüğü	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Ödeme güçlüğü nedeniyle sağlık hizmet talebinde bulunamayanların yaklaşık %40'lık kısmı sağlık hizmeti almada da gecikme yaşamıştır. Dolayısıyla ödeme güçlüğü nedeniyle sağlık hizmeti talep edemeyenlerin, sağlık hizmeti talep edebildikleri durumda da kalabalık nedeniyle sağlık hizmeti almada gecikme yaşamaları nedeniyle düşük gelir grubundakiler için sağlık hizmet talebi üzerinde gelirin doğrudan etkisinin yanı sıra dolaylı etkisinin de ortaya çıktığı söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Sağlık ekonomisi literatüründe sağlık hizmet talebini belirleyen faktörler, gerek teorik olarak gerekse söz konusu teorilerinin sorgulanmasına ve genişletilmesine imkan tanıyacak şekilde ampirik analizler aracılığıyla incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda gelirin sağlık hizmet talebi üzerindeki etkisi literatürde genel bir kabul olarak ortaya koyulmuştur. Nitekim bu durum Türkiye'de uygulanan sağlık politikaları kapsamında da göz önünde bulundurularak, sağlık hizmetinin talep tarafında bulunanların tamamı zorunlu olarak sigorta kapsamına dahil edilmiştir. Bu süreç Türkiye'de yıllara yaygın olarak yürütülen sağlıkta dönüşüm programının en kapsamlı uygulaması olan ve 2008 yılında yürürlüğe giren 31.05.2006 tarih ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu kapsamında gerçekleştirilmiştir. Böylelikle sağlık hizmeti arz ve talep tarafında bulunanların tamamı sosyal güvenlik şemsiyesi altında toplanmıştır. Buna bağlı olarak da genel sağlık sigortası kapsamındaki herkes prim yükümlüsü haline gelmiş, prime esas kazancın belirlenmesi ise hangi kategori bağlamında genel sağlık sigortası kapsamında yer alındığına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir (Madde 80). Ancak bu düzenlemeler ile her ne kadar herkese sağlık hizmeti tüketicisi niteliği verilmeye çalışılsa da; zorunlu sağlık sigortası kapsamında, belirli sağlık hizmetlerinin kapsanması (Madde 63), sağlık hizmetinden yararlanmanın katkı payı gerektirmesi (Madde 68) ve esas olarak da sağlık hizmetinden yararlanabilmenin ön koşulunun prime esas kazanç sahibi olmaya bağlı olması nedeniyle sağlık hizmeti talebi, gelir düzeyi bazlı bir oluşuma bağlı hale getirilmiştir.

Bu çalışma kapsamında da Türkiye'deki sağlık hizmet talebinde gelirin doğrudan ve zaman dolayımıyla ortaya çıkan dolaylı etkisine ilişkin sorgulama, literatürden hareketle TÜİK tarafından yayınlanan 2016 yılı Sağlık Araştırması İstatistikleri kullanılarak ampirik temelde gerçekleştirilmiştir. Ampirik sorgulamanın temel hipotezleri, sağlık hizmet talebinde gelirin doğrudan ve zaman dolayımıyla dolaylı etkisinin bulunup bulunmamasının testine yönelik olup; zaman için kalabalık nedeniyle randevu alma süresinde yaşanan gecikme durumuna, gelirin doğrudan etkisi için de ödeme güçlüğü nedeniyle sağlık hizmet talebinde bulunamama durumuna ilişkin veriler incelenmiştir. Yapılan analizler sonucu elde edilen bulgulara göre sağlık hizmet talebinde gelirin dolaylı (%14,6) ve doğrudan (Tıbbi bakım: %8,5; Diş bakım: %9,6; İlaç temini: %5,7; Ruhsal tedavi: %2,3) etkilerinin birbirinden bağımsız olarak da, eşanlı olarak (Tıbbi bakım: %3,7; Diş bakım: %3,7; İlaç temini: %2,4; Ruhsal tedavi: %1) da ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Örneklem kapsamında gelirin doğrudan ve dolaylı etkisini eşanlı tecrübe edenler oransal olarak düşük olmakla birlikte (ortalama %3); bu durumda olanların gelir seviyesi düşük gruplardan oluştuğu görülmüştür. Dolayısıyla sağlık hizmet talebi bağlamında yüksek gelir grupları ile düşük gelir grupları arasında farklılık bulunduğu söylenebilir.

TÜİK verileri ile yapılan inceleme ile ulaşılan bu sonuçlar, yukarıda değinilen Türkiye'deki sağlık sistemi bağlamında ele alındığında, sağlık hizmeti talebinde düşük gelir gruplarının aleyhinde ortaya çıkan gelir düzeyi temelli ayırım, mevcut sağlık sistemi kapsamında geçerli olan sağlık harcamalarının finansman

yöntemine ilişkin bir sorgulama gerekliliğine neden olmaktadır. Prime bağlı kazanç sistemine dayanan sosyal güvenlik sisteminin sağlık sistemindeki temel finansman yöntemi haline gelmesi, sağlık sisteminin kapsayıcılığına ilişkin bir sınırlamayı beraberinde getirmektedir. Bu koşullarda 5510 sayılı kanununun 67. Maddesinde belirtildiği gibi “18 yaşını doldurmamış olan kişiler, tıbben başkasının bakımına muhtaç olan kişiler, trafik kazası halleri, acil haller, iş kazası ile meslek hastalığı halleri, bildirim zorunlu bulaşıcı hastalıklar, madde bağımlılığı tedavisine yönelik sağlık hizmetleri, 63 üncü maddenin birinci fıkrasının (a) ve (c) bentleri gereğince sağlanan sağlık hizmetleri, 75 inci maddede sayılan afet ve savaş ile grev ve lokavt hali hariç olmak üzere sağlık hizmetlerinden ve diğer haklardan yararlanabilmek için” sağlık hizmet sunucusuna başvuru tarihinden önceki son bir yıl içinde otuz gün prim ödeme gün sayısının bulunması gibi koşullar bulunmaktadır. Söz konusu prim ödeme koşulunun yerine getirilmemesi ya da prim borcu bulunması hallerinde ise kamu sağlık hizmetinden yararlanma hakkı sağlanamamaktadır.

Diğer taraftan prime esas kazanç sahibi olmanın ötesinde genel sağlık sigortası kapsamında kamu sağlık hizmetleri sunumundan yararlanabilmek için 5510 sayılı Kanununun 69. Maddesinde belirtilen durumların dışında katılım payı ödeme zorunluluğu bulunmaktadır. Özellikle de bu kanununun 68. Maddesinde belirtildiği gibi ayakta tedavide hekim ve diş hekimi muayenesi ile ayakta tedavide sağlanan ilaçlar için katılım payı ödeme zorunluluğunun bulunması yaygın talebi olan sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesinin önüne gelir koşulunu getirmektedir. Bununla birlikte kanununun 69. Maddesi kapsamında sayılan hallerde katılım payı ödeme zorunluluğu bulunmamakta olup; bu hallerden aile hekimi muayeneleri ve kişiye yönelik koruyucu sağlık hizmetleri dışındaki hallerin tamamının (iş kazası, afet ve savaş hali, sağlık raporunun bulunması vb.) spesifik durumlara karşılık geldiği görülmektedir. Buna bağlı olarak da Genel Sağlık Sigortası kapsamında sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkına sahip olunmasına rağmen, katılım payı ödenmeksizin bu haktan yararlanmak mümkün olamamaktadır.

Bu çerçevede TÜİK verileri kullanılarak yapılan ampirik analiz sonuçlarına göre, sağlık hizmet talebinin gelir düzeyine bağlı olarak gösterdiği değişiklik literatürdeki genel kabul ile uyum göstermektedir. Bununla birlikte sağlık hizmet talebi üzerindeki gelirin etkisinin zaman maliyeti dolayısıyla da ortaya çıkması gelirin dolaylı etkisini de ortaya koymaktadır. Ulaşılan bu sonuçlar Türkiye’deki mevcut sağlık sistemi dahilinde ele alındığında ise, Türkiye’de uygulanan ve prime esas kazanç temelinde kurgulanan sağlık politikalarının, gelir düzeyi farklılığı ve bu farklılık temelinde zaman maliyeti niteliğindeki sağlık hizmet talep sürecinde ortaya çıkan elde edilemeyen gelirin artan önemi gibi hususları da içerecek şekilde revize edilmesi gerektiği söylenebilir. Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi Genel Sağlık Sigortasından yararlanabilmenin temel koşulu prim ve katılım payı ödemesine bağlanmakla birlikte, bu kapsamdaki istisnaların ise spesifik durum bazlı belirlenmesinin yeterli olmadığı düşünülmektedir. Bu doğrultuda birbirini tamamlayıcı nitelikte iki temel düzenleme önerisinde bulunulabilir. İlk olarak ilgili spesifik durumların dışında gelir düzeyi açısından 5510 sayılı Kanun ele alındığında, Kanununun 60. Maddesinde yer alan ve aile içindeki geliri kişi başına düşen aylık tutarı asgari ücretin üçte birinden az olanların dışındakiler için, hangi gelir düzeyinde yer alırsa alınsın prim ve katılım payı ödeme zorunluluğu bulunduğu görülmektedir. Bu kapsamda ilgili düzenlemelerde ödenecek prim ve katılım paylarında (artan oranlı) gelir düzeyleri temelinde anlamlı bir farklılaştırma yapılması önerilmektedir. Tamamlayıcı nitelikteki ikinci öneri ise, gelir düzeyleri temelinde yapılması önerilen farklılaştırmada, özellikle de düşük gelir grupları için gelir üzerindeki etkisi yüksek olan zaman maliyeti faktörünün de dikkate alınması gerektiğidir. TÜİK tarafından hazırlanan “Türkiye Sağlık Araştırması” mikro verilerinden hareketle oluşturulan bu öneriler doğrultusunda yapılacak düzenlemeler ile sağlık hizmet talebinde gelir düzeyinin belirleyici etkisinin azalacağı düşünülmektedir.

Etik Beyan

“Gelir Düzeyi ve Sağlık Hizmet Talebi İlişkisi: Mikro Veriler ile Türkiye Örneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir”.

Kaynakça

- Acton, J. P. (1975). Nonmenatry factors in the demand for medical services: Some empirical evidence. *Journal of Political Economy*, 83(3), 595-614. Erişim adresi: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/260342>
- Akbari, A. H., Rankaduwa, W. ve Kiani, A. K. (2009). Demand for public health care in Pakistan. *Pakistan Institute of Development Economics*, 141-153. Erişim adresi: <https://core.ac.uk/download/pdf/6543843.pdf>
- Akyürek, A. ve Orhaner, E. (2017). Özel hastanelere talebi etkileyen faktörler. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 4(4), 237-248. Erişim adresi: <http://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/751776>

- Al-Ghanim, S. (2004). Factors influencing the utilisation of public and private primary healthcare services in Riyadh City. *Journal of King Abdulaziz University*, 19(1), 3-27. Erişim adresi: https://www.kau.edu.sa/Files/320/Researches/51714_21849.pdf
- Alpar, R. (2018). Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinde örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlilik-güvenirlilik. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Andersen, R. M. (1995). Revisiting the behavioral model and access to medical care: Does it matter?. *Journal of Health and Social Behavior*, 1-10. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2137284?seq=1>
- Arendt, J. N. (2012). The demand for health care by the poor under universal healthcare coverage. *Journal of Human Capital*, 6(4), 316-335. Erişim adresi: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/669139?mobileUi=0&journalCode=jhc>
- Bircher, J. ve Kuruvilla, S. (2014). Defining health by addressing individual, social, and environmental determinants: New opportunities for health care and public health. *Journal of Public Health Policy*, 35(3), 363-386. Erişim adresi: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/24943659>
- Darlison, K. ve Okwi, P. (2011). Quality and demand for health care in rural Uganda: Evidence from 2002/2003 Household Survey. Nairobi: The African Economic Research Consortium.
- Devaux, M. (2015). Income-Related inequities in health care services utilisation in 18 selected OECD Countries. *The European Journal of Health Economics*, 16(1), 21-33.
- Fabbri, D. ve Monfardini, C. (2003). Public vs. private health care services demand in Italy. *Giornale degli Economisti e Annali di Economia, Nuova Serie*, 62(116), 93-123.
- Frederick, I. (1998). Health in rural Tanzania: The determinants of health status, health care demand and health care choice. Katholieke Universiteit Leuven Center for Economic Studies Discussion Paper Series 3.
- Girma, F., Jira, C. ve Girma, B. (2011). Health services utilization and associated factors in Jimma Zone, Soth West Ethiopia. *Ethiopian Journal of Health Sciences*, 21, 91-100.
- Glick, P., Razafindravonona, J. ve Randretsa, I. (2000). Education and health services in Madagascar: Utilization patterns and demand determinants. *Cornell Food and Nutrition Policy Program Working Paper*, 107.
- Gotsadze, G., Bennett, S., Ranson, K. ve Gzirishvili, D. (2005). Health care-seeking behaviour and out-of-pocket payments in Tbilisi, Georgia. *Health Policy and Planning*, 20(4), 232-242.
- Gökkaya, D. ve Erdem, R. (2017). Sağlık hizmetleri kullanımına etki eden faktörlerin hastalık şiddeti algısıyla değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(26), 149-184.
- Grossman, M. (2017). On the concept of health capital and the demand for health. M. Grossman içinde, *Determinants of Health: An Economic Perspective* (s. 6-41). Columbia University Press.
- Güneş, C., Ünlü, M., Büyükkör, Y. ve Bircikli, Ş. Ü. (2016). Türkiye'de sağlık hizmetleri talebinin sayma veri modelleriyle incelenmesi: İşsellik sorunu. *Sosyoekonomi*, 24(30), 113-128. doi: <https://doi.org/10.17233/se.2016.10.006>
- Habibov, N. (2009). What determines healthcare utilization and related out-of-pocket expenditures in Tajikistan? Lessons from a National Survey. *International Journal of Public Health*, 54(4), 260-266.
- Habtom, G. K. ve Ruys P. (2007). The choice of a health care provider in Eritrea. *Health Policy*, 80(1), 202-217.
- Hanson, K., Yip, W. C. ve Hsiao, W. (2004). The impact of quality on the demand for outpatient services in Cyprus. *Health Economics*, 13(12), 1167-1180.
- Havemann, R. ve Berg, S. (2002). The demand for health care in South Africa. *Stellenbosch Economic Working Papers*, 6.
- Heller, P. (1982). A model of the demand for medical and health services in Peninsular Malaysia. *Social Science and Medicine*, 16(3), 267-284.
- Hotchkiss, D. R. (1998). The trade off between price and quality of services in the Philipness. *Social Science and Medicine*, 46(2), 227-242.
- Howitt, D. ve Cramer, D. (2011). *Introduction to SPSS statistics in psychology: For version 19 and earlier (Fifth edition)*. London: Pearson Education Limited.
- Ichoku, H. E. ve Leibbrandt, M. (2003). Demand for healthcare services in Nigeria: A multivariate nested logit model. *African Development Review*, 15(2-3), 396-424.
- Kermani, M. S., Ghaderi, H. ve Yousefi, A. (2008). Demand for medical care in the urban areas of Iran: An empirical investigation. *Health Economics*, 17(7), 849-862.
- Kutlu, G. ve Ağırbaş, İ. (2017). Türkiye ve OECD ülkelerinde sağlık hizmetleri arzı ve talebinin incelenmesi. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(16), 454-464.
- Lepine, A. ve Nestour, A. (2011). *Health care utilization in rural Senegal: The facts before the extension of health insurance to farmers*. Geneva: International Labour Office.
- Liu, Y., Çelik, Y. ve Şahin, B. (2005). *Türkiye'de sağlık ve ilaç harcamaları*. Sağlıkta Umud Vakfı.
- McKillup, S. (2012). *Statistics explained: An introductory guide for life scientists (Second edition)*. United States: Cambridge University Press.
- Mertler, C. A. ve Vannatta, R. A. (2005). *Advanced and multivariate statistical methods: Practical application and interpretation (third edition)*. United States: Pyczak Publishing.
- Muriithi, M. K. (2013). The determinants of health-seeking behaviour in a Naairobi Slum, Kenya. *European Scientific Journal*, 9(8), 151-164.
- Ntembe, A. (2009). User charges and healthcare provider choice in Camerun. *International Review of Business Research Papers*, 5(6), 33-49.

- Quian, D., Pong, R. W., Yin, A., Nagarajan, K. V. ve Meng, Q. (2009). Determinants of health care demand in poor, rural China: The Case of Gansu Province. *Health Policy and Planning*, 24(5), 324-334.
- Riphahn, R. T., Wambach, A. ve Million, A. (2003). Incentive effects in the demand for health care: A bivariate panel count data estimation. *Journal of Applied Econometrics*, 18(4), 387-405.
- Saraçoğlu, S. ve Öztürk, F. (2015). Sağlık hizmetlerine yönelik talebin belirleyicileri: Türkiye üzerine bir uygulama. *İş ve Hayat*, 293-342. Erişim adresi: <http://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/299583>
- Şantaş, F. (2017). Yoksulluğun sağlık statüsü ve sağlık hizmetleri kullanımı ile ilişkisi. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 545-591. Erişim adresi: http://sosbilder.igdir.edu.tr/Makaleler/803868700_makale%20say%4%b1%2013%20f.%20%5%9fan ta%5%9f%20pdf.pdf
- Şenol, V., Çetinkaya, F. ve Balcı, E. (2010). Factors associated with health services utilization by the general population in the center of Kayseri, Turkey. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 30(2), 721-730.
- Thuan, N. T. B., Lofgren, C., Lindholm, L. ve Chuc, N. T. K. (2008). Choice of healthcare provider following reform in vietnam. *BMC Health Services Research*, 8(162), 1-9.
- Triyana, M. (2016). Do health care providers respond to demand-side incentives? Evidence from Indonesia. *American Economic Journal: Economic Policy*, 8(4), 255-288.
- Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı. "Türkiye sağlık araştırması 2016" mikro veri seti.
- Xu, K., Carrin, G., Phuong, N. T. K., Long, N. H., Bayarsaikhan, D. ve Aguilar, A. M. (2006). Health service utilization and financial burden on households in Vietnam: The impact of social health insurance. *World Health Organization Discussion Paper*, 6.
- Yaylalı, M., Kaynak, S. ve Karaca, Z. (2012). Sağlık hizmetleri talebi: Erzurum ilinde bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 12(4), 563-573. Erişim adresi: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/eab/issue/39902/473806>

EXTENDED ABSTRACT

Healthcare demand is a derived demand through demand for health. The demand for health services arises depending on the demand for health and the consumption of the health services provided. Health, which is defined by the criteria of economics within the scope of health economics, is defined in the World Health Organization (WHO) Constitution as “the state of physical, mental and social well-being, not just the absence of disease or defect”. In the health economy literature, within the scope of the Meikirch Health Model, health is a state of welfare arising from the interaction between individuals' potentials, life demands and social and environmental factors (Bircher, & Kuruvilla, 2014).

The broad definition of health not only extends the scope of the demand for health, but also expands the scope of the demand for health services. Accordingly, the factors that determine the demand for health services in the health economics literature consist of micro and social, cultural, religious and political variables such as prices, income level, time cost, health level and severity of the disease, health insurance ownership, demographic factors and the quality of health services provided. The first systematic models for healthcare demand were developed by Michael Grossmann, Jan Paul Acton and Ronald M. Andersen. Although Andersen (1995) provides an overview of the social determinants of health services, a fundamentally behavioral model has been developed. Unlike Andersen, the models developed by Grossmann and Acton are based on micro variables. Grossmann Health Demand Model has been developed on the basis of household production theory and is based on the difference between the demand for health and the demand for health services. It has the characteristics of consumption and investment goods produced through health, health services and time variables, which are seen as a basic good. Accordingly, in the model, the property of consumption goods is considered to be useless for the individual in the preference function of individuals, and the property of investment goods is accepted as the cash value of the elimination of losses caused by times when there is no health. Modeled by revealing its difference from other human capital investments, the Grossman health demand model is the first demand model in which health is taken as a capital stock. Accordingly, individuals born with a certain health stock can increase this value again by making a health investment against the decreases in the value of this stock (Grossman, 2017, s. 7-8). Similarly, Acton has also created a utility maximization model in micro quality health services by using Grossmann's model. However, in Acton's model, there is no distinction in terms of consumption and investment goods for health, and it is addressed within the scope of the problem of maximization of benefits determined by variables of health price, income and time. Accordingly, the consumer, acting with the motive of maximizing benefits, must pay a price or reduce the demand for other goods and services in order to request healthcare services under the budget constraint. In the model in which income is earned and the time allocated to health services is divided into two as unearned income, time is included as possible losses similar to Grossman model (Acton, 1975).

The factors that determine the demand for health services in the health economics literature have been analyzed both theoretically and through empirical analyzes in a way that enables the questioning and extension of these theories. As a result of the examinations carried out, the effect of income on the demand for health care has been presented as a general acceptance. Indeed, in this case all of the demand side of health care, taking into consideration the context of the health policies implemented in Turkey has been included in the mandatory insurance coverage. This was carried out under the most comprehensive application that dated 31.05.2006 and entered into force in 2008 and 5510 Social Security and General Health Insurance Law of the health reform program conducted widely for years in Turkey. Thus, all those who are on the supply and demand side of the health service were gathered under the umbrella of social security. Accordingly, everyone within the scope of universal health insurance has become a premium liability, and the determination of the earnings based on premium varies depending on the category within the scope of general health insurance (Article 80). However, although these regulations are tried to be given to everybody as a healthcare consumer; Within the scope of compulsory health insurance, the demand for health services is based on income level-based formation, as coverage of certain health services (Article 63), the need to contribute to health care (68) and the prerequisite for benefiting from health care depends on having earnings based on premium has been connected. Grossman and Acton models, as well as being micro models, include the time allocated to healthcare demand as an alternative to the working time and therefore the opportunity to earn income, as well as the indirect effect that occurs through time, beyond the direct effect of income. Within the scope of this study, it is aimed to reveal not only the direct but also the indirect effect of income through time, taking into account the effect of income and time through health income demand in Grossman and Acton healthcare demand models.

COVID-19 Pandemisinin İnsan Kaynakları Üzerindeki Etkisinin Akademi, Medya ve İş Dünyası Perspektifinden İncelenmesi¹

Gülşen KIRPIK²

Öz

COVID-19 Pandemisi sebebiyle, çalışma koşullarının nasıl değiştiği veya gelecekte nasıl değişeceği konusu ulusal ya da uluslararası düzeyde bilimsel araştırmalar, televizyon programları, gazete haberleri, online toplantılar ve benzeri çalışmalar ile güncel olarak üzerinde tartışılan önemli konular arasındadır. Bu çalışmanın amacı, küresel anlamda yaşanan COVID-19 pandemisinin insan kaynakları üzerindeki etkisinin ne olduğunun ya da gelecekte nasıl etkileyebileceğinin ortaya konmasıdır. Bu bağlamda, akademi, medya ve iş dünyasındaki online görüşler ve yayınlar üzerinden nitel bir inceleme yapılmıştır. Literatür taraması sırasında araştırmaya dahil edilme ve hariç tutulma kriterleri uygulanmıştır. Ulaşılan akademik çalışmalar ile haber, görüş ve önerilerden yararlanılarak insan kaynağının nasıl etkilendiği ya da etkilenebileceği tümevarımsal olarak değerlendirilmiştir. COVID-19 pandemisiyle birlikte, “evden çalışma”, “ücretli / ücretsiz izinlerin kullanılması”, “işsizliğin ortaya çıkışı”, “dijital çalışan, açık yaka çalışan ya da gri yakalı çalışanların öneminin artması”, “işletmelerin iflasi”, “göçmen işçilerin sorunları” ve diğer bulgulara ulaşılmıştır. Bu bağlamda, yöneticilere, çalışanlara, araştırmacılara ve diğer ilgililere öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: COVID-19 Pandemisi, İnsan Kaynakları, İş Dünyası

Investigation of the Effect of COVID-19 Pandemic on Human Resources from the Perspective of the Academy, Media and Business World

Abstract

Due to the COVID-19 Pandemic, the issue of how working conditions change or how it will change in the future is among the important issues that are currently being discussed with scientific research, television programs, newspaper news, online meetings and similar studies at national or international level. The aim of this study is to reveal the impact of the globally occurring COVID-19 pandemic on human resources or how it may affect the future. In this context, a qualitative review has been made through online opinions and publications in academia, the media and the business world. During the literature review, the criteria for inclusion and exclusion were applied. Using academic studies, news, opinions and suggestions, it has been evaluated inductively how human resources are affected or may be affected. Together with the COVID-19 pandemic, "working from home", "using paid / unpaid leave", "emergence of unemployment", "increasing importance of digital workers, open collar or gray collar employees", "bankruptcy of businesses", "problems of migrant workers" and other findings were reached. In this context, suggestions were presented to managers, employees, researchers and other interested people.

Key Words: COVID-19 Pandemic, Human Resources, Business World

Atıf İçin / Please Cite As:

Kırpık, G. (2020). COVID-19 Pandemisinin insan kaynakları üzerindeki etkisinin akademi, medya ve iş dünyası perspektifinden incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2393-2406.

Geliş Tarihi / Received Date: 25.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.08.2020

¹ Bu çalışma, 12-13-14 Haziran 2020 Tarihlerinde düzenlenen Online International Conference of COVID-19 (CONCOVID)'de sözlü olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi - Türkiye-Adıyaman Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, gkirpik@adiyaman.edu.tr ORCID: 0000-0003-4785-9624

Giriş

2020 yılı ülkemiz ve tüm dünya ülkeleri açısından zorluklarla başlamıştır. Ülkemiz açısından 11 Ocak (Silivri'de 4.9 şiddetinde) ve 24 Ocak (Elazığ'da 6.8 şiddetinde) tarihlerindeki depremler, 4-5 Şubat tarihlerinde yaşanan Van çığ faciası, 5 Şubat tarihinde Pegasus Hava Yollarının uçağının pistten çıkması, 23 Şubat tarihinde yaşanan Türkiye-İran depremleri ve 11 Mart tarihinde ilk korona virüs vakasının tespiti gibi olaylar (URL-1) örnek olarak verilebilir. Dünyada ise Johnson Yap (2020) tarafından da belirtildiği üzere, rekor kıran sıcaklıklar ve aylarca süren şiddetli kuraklığın Avustralya genelinde bir dizi büyük orman yangınına köriklemesi ve 2019 sonunda ölümcül bir hastalık olan COVID-19 pandemisinin küresel bir salgın haline gelmesi örnek olarak gösterilebilir. Stephens'e (2020, s. 76) göre "Dünya değişiyor ve nasıl ilerlediğimizi görmek ilginç olacak".

Çok kısa sürede ve çok daha hızlı olumsuz sonuçları olan "Yeni Koronavirüs Hastalığı" olarak adlandırılan: COVID-19, Dünya Sağlık Örgütü tarafından (URL-2), 12 Mart 2020' de pandemi ve küresel sağlık tehdidi (Şen, 2020, s. 177) olarak ilan edilmiştir. Lahtinen (2020) tarafından da belirtildiği üzere, insanlık küresel bir krizle karşı karşıyadır. COVID-19 krizini takiben ülkeler arasında iş birliği ortaya çıkmıştır. Ülkeler, hükümetler, bilim adamları, şirketler, topluluklar ve bireyler arasında etkili, kapsamlı ve tarafsız iş birliğinin sadece koronavirüs için değil, aynı zamanda iklim değişikliği gibi dünyanın diğer büyük zorluklarını aşmak için de zafer getirmesi beklenmektedir.

İş dünyası küresel, ekonomik, sosyokültürel, demografik, politik ve teknolojik olmak üzere çeşitli dış faktörlerden doğrudan etkilenmektedir. Bu faktörlerdeki değişiklikler, tüm sektörlerdeki iş performansında ve buna bağlı diğer örgütsel sonuçlarda etkili olacaktır (Wen, Kozak, Yang ve Liu, 2020). 2019' un sonlarında Wuhan Çin'de başlayan Coronavirus (COVID-19) pandemisi, küresel ekonomiyi engelleyen karantina nedeniyle hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri büyük ölçüde etkilemiştir (John-Eke ve Eke, 2020, s. 38). Dolayısıyla, COVID-19 pandemisinin küresel anlamda iş dünyası ve insan kaynakları üzerinde çok boyutlu düzeyde etki ve değişikliklere sebep olacağı söylenebilir.

COVID-19 pandemisi sebebiyle, tarafından, çalışanların işten çıkarıldığı ya da izine gönderildiği (Stephens, 2020, s. 89) bilinmektedir. COVID-19 pandemisinin kesin süresi şu anda bilinmemektedir (Perold, Bruwer ve Hattingh, 2020). Küresel düzeyde büyük bir belirsizlik olduğu, her şeyin ne zaman normale döneceğinin bilinmediği ve bu nedenle piyasada uzun süre istikrarsızlık ve güven eksikliği olacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda, istihdam ve gelirlerin desteklenmesi amacıyla, çalışılmayan süreler kısmi işsizlik yardımları Fransa, Almanya (Kurzarbeit), İtalya ve Hollanda'da genişletilmiştir. İstihdamın korunması da diğer yollarla güvence altına alınmaktadır. Çin Hükümeti, hastalık veya kısıtlama önlemleri durumunda göçmen işçilerin sözleşmelerinin feshedilmemesini sağlayan tebliğ yayınlamıştır. Bazı ülkelerde işsizlik yardımları genişletilmiştir. Filipinler'de Sosyal Güvenlik Programı kapsamında, muhtemel işten çıkarma veya işletme kapanması nedeniyle işlerini kaybedecekleri tahmin edilen 60.000 civarı çalışana işsizlik yardımı ödeyecektir. Ayrıca, bazı ülkelerde gelir güvenliğini ve toplam talebi artırmak için sosyal yardımlar veya diğer nakit transferleri yapılmaktadır (URL-3).

Görüldüğü üzere, COVID-19 pandemisi, iş dünyasının kepenklenmeye zorlandığı (Wen vd., 2020) bir süreçtir. İş dünyasını eşi görülmemiş bir boyut ve hızda vurmuştur (Sengupta ve Bose, 2020, s. 201). Bu kriz daha önce benzeri görülmemiş, dünyadaki her insanı doğrudan etkileyen ilk ve tek krizdir, yıkıcıdır çünkü kriz ihmal edilmiştir ve etkisi ölümcül olabilir ve bu bağlamda çok iyi bir referanstır (John-Eke ve Eke, 2020, s. 43; Nastopoulous, 2020, s. 4). COVID-19'un olumsuz sonuçları işletmeleri savunmasız hale (Nguyen, 2020) getirmiştir. Bu süreç içerisinde, çoğu işletmenin faaliyetleri geçici olarak durdurulmuştur ve yalnızca temel hizmet sağlayan işletmelerin faaliyetlerine devam etmesine izin verilmiştir (Perold vd., 2020, s. 7). Diğer taraftan, COVID-19 pandemisinin gelecekteki yaratacağı en büyük sorunlardan biri de yöneticilerin çalışanlarıyla temasa geçememesi (Nastopoulous, 2020, s. 12) ya da çalışanların birbirleriyle iletişim kuramamaları olacaktır. Bu kriz ortamında, fiziksel bir yerde sağlık ve güvenliklerini garanti altına almaya çalışırken çalışanlar kendilerini nasıl rahat hissedebilirler? (Nastopoulous, 2020, s. 21) Bu yıkıcı krizin iş dünyasına getirdiği önemli etkilerden bazıları nelerdir? (Ting, Ling ve Cheah, 2020, s. 2) gibi sorular iş dünyasında ve akademik dünyada akla gelen sorulardan bazılarıdır.

Bu çalışma, COVID-19 pandemisinin işletmelerin insan kaynağı üzerindeki etkilerinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda, 2019-2020 yılları arasında online yayınlanan akademik nitelikteki makaleler, tezler, kitap ya da kitap bölümleri ile online olarak yayınlanan iş dünyası görüşleri ve medya haberlerinden elde edilen veriler literatür taraması yöntemiyle analiz edilerek yorumlanmış, özetlenmiş ve iş

dünyasının yöneticileri başta olmak üzere gelecekteki araştırmacılara da yol gösterici önerilerde bulunulmuştur.

Covid 19 Pandemisinin İnsan Kaynakları Üzerindeki Etkisini İnceleyen Literatür Taraması

Metodoloji ve Örneklem Seçimi

Çalışmanın amacına ulaşmak için öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Google arama motoruna "COVID 19", "business world", "employee" terimleri yazıldığında yaklaşık 767.000 (URL-4) yayına ulaşılmıştır. Bu ana kütle içerisinde medyatik magazinsel, iş dünyası ya da akademik çalışmalar ile ilgili tüm yayınlar yer almaktadır. Ancak çalışmanın bilimsel niteliğinin ve kalitesinin artırılması amacıyla akademik yayınlara öncelik verilmiştir. Bu bağlamda, akademik çalışmalara yönelik Google Akademik veri tabanına aynı terimler yazılarak 62 (URL-5) akademik çalışmaya ulaşılmıştır. Literatür taramasının güvenilirliği açısından arama işlemi birkaç kez yinelenmiş ve sonuç yine 62 akademik yayın şeklinde olmuştur. Çalışmaların örnekleme dahil edilmesi ya da hariç tutulmasında "COVID 19", "business world", "employee / worker" kriterlerine göre makaleler incelenmiştir. İnceleme sonucunda, çalışmanın akademik çalışmalara yönelik örneklemini 14 akademik çalışma oluşturmuştur. Geri kalan 48 çalışmanın literatür analizine dahil edilmeme / edilememe gerekçeleri sırası ile ve ayrıntılı olarak verilmiştir. Şöyle ki;

a) Çalışmanın tam metin kısmında COVID-19 ibaresinin geçmesine rağmen erişimi ücrete tabi tutulan çalışmalar (Avni ve Rotem, 2020; BaniMelhem ve Elanain, 2020; Paché, 2020; Moaniba, Su ve Lee, 2020; Sharma, Moses, Borah ve Adhikary, 2020; Tan, 2020),

b) Literatür tarama sonuçlarında yer almasına rağmen içerik olarak COVID- 19 pandemisi ve / veya çalışanlar (işçi, personel, eleman gibi) yani insan kaynakları ile ilgili olmayanlar; Sağlık alanı ile ilgili olanlar: Aron, 2020; Bays, 2020; Johnson vd., 2013; Lancaster vd., 2020; Marks, 2020; Maves vd., 2020; McPhilemy vd., 2020) (Uluslararası Yönetim ile ilgili- Terpstra-Tong, 2020; Tüketici davranışıyla ilgili- Fred ve William, 1977; Satış ile ilgili- Wayens vd., 2020; Liderlik ile ilgili- Ronay vd., 2020; Marka yönetimi ile ilgili- Hassan, 2020; Sosyal medya ile ilgili, Kim, 2017; İşletme sempozyumu ile ilgili- Wilson, 2020; Eğitim ve psikoloji ile ilgili- Lemmetty vd., 2020; Reynolds, 2020; Stork, 2019; Kriminoloji ile ilgili- Lewis, 2020; Örgütsel yenilik ile ilgili- Yadav, 2020; Liderlik ile ilgili- Levine, 2020; Kızıl, 2015; Sosyal adalet ile ilgili- Crosby vd., 2019; COVID-19 pandemisi öncesi tamamlanan, motivasyon ve çalışan bağlılığı ile ilgili- Söderholm, 2020; Lambros, 2020; Bilgisayar ve teknoloji ile ilgili- Richardson, 2020; Yönetim, maneviyat ve din ile ilgili- Chatterji, 2020; iş hayatında içedönüklük ile ilgili- Järvinen, 2020; Kariyer ile ilgili- Bugarija, 2016; Nöropazarlama ile ilgili- Hsu ve Chen, 2020; Duygusal zeka ile ilgili- Gurdulić, 2019; Ishfaq, 2020; Girişimcilik ve yenilik ile ilgili- Blazynek vd., 2020; Tüketim malları ile ilgili- Wideman, 2020; Suriye'deki seçimlerle ilgili- Awad ve Favier, 2020; Rekabet ile ilgili- Simola, Räsänen ve Kettunen, 2020; Jeomühendislik ile ilgili- McGrath, 2013; Kurumsal yapılanma ile ilgili- Lovén, 2020; Kurumsal büyüme ve iş etiği ile ilgili- Singh, 2020),

c) Arama motoru sonuçları içerisinde olsa bile erişime pasif durumda olan çalışmalar (Mehrotra, 2020; 권혁 - 노동법논총, 2020),

d) Erişim hatası veren çalışmalar (Drake ve Drake-Error 403; Friedberg, Error 403) şeklinde sıralanabilir.

Ancak bu çalışmada sadece akademik görüşler değil aynı zamanda iş dünyasında ve medya haberlerinde yer alan görüşlere de yer verildiğinden, çalışmada 14 makale dışında konuya yönelik diğer elde edilen yayın ve çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Bulgular

Çalışmada kullanılan akademik çalışmalardan, iş dünyası görüşlerinden ve medya haberlerinden elde edilen bulgular sırasıyla, akademik açıdan iş dünyası açısından ve medyatik açıdan ayrı ayrı verilmiştir.

Akademik Açıdan COVID-19'un İnsan Kaynakları Üzerindeki Etkisi. Dijital çağda strateji geliştirme ve çevik olma ile ilgili, Arno Ritter (2020) tarafından yayınlanan "The TUDAPOL Principle: The Way to Think Unlimited, Develop Agile, Produce and Operate Lean" başlıklı kitap çalışması, COVID-19 pandemisinin yaşandığı bugünlerde iş dünyasının yöneticileri ve diğer ilgilileri için dikkat çeken en önemli ve güncel çalışmalar arasında yerini almıştır. Bu çalışmada ortaya konan "TUDAPOL İlkesi"nin önümüzdeki yıllarda üzerinde çok çalışılacak konular arasında yer alacağı söylenebilir. Çünkü, bu çalışmada

COVID-19 gibi aniden ortaya çıkan ve küresel anlamda tüm işletmelerin etkilendiği krizlere yönelik, karmaşıklığın azaltılması, çevik stratejilerin geliştirilmesi üzerine odaklanılmıştır.

Küreselleşmenin, dijitalleşme kavramıyla etkileşimi sayesinde, tüm ekonomik politikalar, kültürler, toplumlar, insan grupları ve son olarak da birey üzerindeki etkilerini açıklayarak geleceğe yönelik tahminler yapılması hedeflenen, Şen (2020) tarafından yapılan çalışmada, COVID-19 sebebiyle küresel sağlık krizinin etkilerinin ve olası sonuçlarının kavramsal ve teorik olarak incelenmesi amacıyla ilgili süreç “Senizm” teorisi açısından değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, Şen (2020, s. 183) tarafından COVID-19 krizinin yerel, ulusal ve küresel bazda yönetilmesi sürecinde, bunun en önemli örneklerinden biri, insanların “evde kalmaya” çağrılırken; birçok zorunlu ihtiyacın üretimi ve sunumu ve zorunlu olarak görülen, üretilmesi ve tüketime sunulması gereken bazı taleplerin de fabrikalardaki işçi bireyler tarafından, yani “evlerinin dışında” yürütüldüğü vurgulanmıştır.

Koirala ve Acharya (2020, s. 1) tarafından yapılan çalışmada ise, COVID-19’un mevcut sistemi, yani çalışma, egzersiz yapma, alışveriş yapma, iletişim kurma, eğitime ve öğrenme sistemini kıracağından, bu büyük işyeri dönüşümlerinden sorumlu tutulabileceği belirtilmiştir. Bu çalışmada, dönüşümün işletmeleri yavaş yavaş insan kaynakları politikalarında ve stratejilerinde değişiklik yapmaya zorlayacağı ve burada dikkat edilmesi gereken noktanın, tarihte yaratılan değişim faktörünün, “sosyal uzaklık” kavramı olduğu vurgulanmıştır. Evden çalışma, COVID-19’un patlak vermesiyle ortaya çıkan yeni bir kavram olup, bilgi iletişim sistemi tarafından desteklenen esnek görev tabanlı çalışma kültürü yaklaşımıdır. Ancak, bu yaklaşım satış yönetimi, pazarlama, müşteri iletişimi vb. dışındaki imalat endüstrileri için uygun değildir. Hizmet endüstrileri için daha uygundur. Ancak, veri koruma, gizlilik, hat yönetimi, maaş bordrosu tabanları ve genişletilmiş iş yönetimi, bunun zorluklarıdır. Evden çalışma, görevlerin uygunluğuna bağlı olarak çalışanlara kendi rızasıyla atanan yöntemdir. Bununla birlikte, evden çalışmayı destekleyen, Stephens (2020, s. 76) tarafından yapılan bir başka çalışmada, COVID-19’un sosyal mesafesi nedeniyle işletmelerin daha çok evden çalışma yönünde gelişeceği ve çalışanın doğrudan evden çalışması ile işletmelerin çok fazla tasarruf edebileceği belirtilmiştir. Dolayısıyla, COVID-19 pandemisi, insan kaynaklarının iş hayatını evden çalışmaya doğru genişletebilir. Bu sadece karantina dönemi için geçici kullanılan bir yöntem değil, aynı zamanda normalleşme dönemi için de kalıcı insan kaynakları yönetim sistemi olabilir (Koirala ve Acharya, 2020, s. 6). Benzer bir şekilde, Simonen (2020, s. 67) tarafından yapılan çalışmada da mevcut koronavirüs pandemisi nedeniyle, Nisan 2020’nin başında, bir milyondan fazla Fin’in evden çalıştığı ve bunların yarısından fazlasının ise durum normale döndüğünde evden çalışmaya devam etmek istedikleri belirtilmiştir. Butler (2020, s. 2) tarafından ise, özellikle uzaktan çalışanların işyerlerine döndüklerinde daha da değerli olacakları, ancak, uzun süre hiç çalışmayan veya evden çalışanlarda (özellikle potansiyel kalıntı kaygılar ve izolasyonla ilgili problemlerle işlerine döndüklerinde) sorunları tanıma yeteneğinin azalacağına yönelik kaygılardan bahsedilmiştir.

COVID-19 pandemisi sırasında işletmelerin sempati ve yardımseverliği üzerinde bir çalışma yapan, Ishak, Omar ve Osman (2020, s. 105) tarafından da belirtildiği üzere, COVID-19 pandemisi dünyadaki neredeyse tüm ülkelerde hızla yayılmaya devam etmektedir. Bu nedenle, her ülke virüsün yayılmasını yavaşlatmak için karantina, sınırlama, hareket kontrolü ve sosyal uzaklaşma politikası gibi ciddi önleyici çabalar içerisinde. Pandemik etki, sadece küresel nüfus sağlığını değil, aynı zamanda sosyal, iş dünyası ve ekonomi üzerinde de devasa bir etkiye sahip olduğundan büyüktür. Benzer şekilde, Supardi ve Hadi (2020, s. 1265) tarafından yapılan çalışmada COVID-19 pandemisinin tüm işletmelerin ekonomik faaliyetlerinde bozulmaya sebep olduğu, bu nedenle işletmelerin işten çıkarmalar yapacağı, iflas tehdidiyle karşı karşıya oldukları ve hatta bunların bazılarının hayatta kalamadıkları için iflas ettiği belirtilmiştir. Ayrıca, bu pandemik krizin birçok örgütün stratejik hedeflerini “kâr arayışından” “dayanıklılık arayışına” (hem özümseyici hem de uyarlanabilir dayanıklılığı kapsayan) kaydırdığı ifade edilmiştir. COVID-19 nedeniyle dünyadaki insanların normlarının da değişmesinin beklendiği de belirtilmiştir. Buna göre, örneğin, virüse karşı savaşmak için önemli yaklaşımlardan biri, insanların daha önce sahip oldukları normal uygulamaları ve gelenekleri kısıtlamaktır. Ahlaki duyarlılık ile ilgili olduğu kadar, salgının, iş sektörlerinin ahlaki duygularını da aydınlatması beklenmektedir.

John Eke ve Eke (2020, s. 43) tarafından yapılan çalışmada, kriz yönetiminin daha önce hiç bu kadar önemli olmadığı vurgulanmıştır. COVID-19 pandemisinin tüm dünyayı savunmasız hale getirdiği ve küresel ekonomiyi bozduğu, bu nedenle işletmelerde kriz yönetimi uzmanlarına ve stratejistlerine yüksek derecede ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Doğru stratejik planlama yoluyla, her yerdeki her işletmenin, kriz türünü ve kaynaklarını analiz edebilmesi ve tanımlaması ile uygun kriz yönetimi tarzını uygulayabileceği ifade edilmiştir.

Ritter (2020, s. 111) tarafından yürütülen çalışmada, “Etkileyen tüm faktörleri de bilmiyoruz. Clausewitz’i (savaş sisi) hatırlayın. COVID-19’u, Berlin Duvarı 09 Kasım 1989’un okşn veya bazı tehlikeli buluşları kim bekledi? Ancak, prensipte bazı problemlere cevap verebilmeli ve bazı problemleri ngrebilmeliyiz. İşte bu meydan okuma! Ayrıca, yeni fırsatların ve yeni (acil) stratejilerin olumlu yönünü de unutmayın.” şeklindeki ifadeler COVID-19 krizindeki belirsizliklere rağmen risk ve fırsat yönetimine verilmesi gereken öneme dikkat çekilmiştir.

Diğer taraftan, Haywood (2020, s. 4) ise COVID-19 pandemisine yönelik şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Bugün olduğu gibi: Herkes aynı teknede, belirsiz bir dünyada benzer ikilemlere ve bilmecelelere bakıyor... her zaman kazanamayacak olsak da hepimiz arzu edilebilir, mümkün ve uygulanabilir seçenekler arıyoruz. Her işletme ve her insan anında yeniden adapte olmayı öğreniyor; daha sağlam finansal temeller elde etmek için çok çalışan herkes, çalışanların yeniden uyum sağlamasına yardımcı olmaktan endişe duymaktadır.” Bu görüşlerde de COVID-19 krizinin belirsizlik, bilmece ve ikilemleri üzerinde durulması, bu pandeminin endişe yarattığının göstergesidir.

şen (2020, s. 183) tarafından, küresel sağlık krizinde, insan davranışları için iki farklı kutuptan bahsedilmiştir. “Ben ve Sen”. “Ben” davranışı gösteren kişinin ilkel dürtülerine göre hareket eden, aniden stoklayan, korumaya çalışan, varlığını kurtarmaya çalışan özelliklere sahip iken, “Sen” davranışı gösteren bireyin ise koruma, bakma ve diğer insanlarla empati kurma gibi özelliklere sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, “Gen Sen - Nesil Sen” adlandırmasının, gelecek nesillerden birinin yeni nesil sınıflandırması olabileceğinden de bahsedilmiştir. Benzer şekilde, milenyum kuşağı açısından COVID-19 krizini değerlendiren, Hultman (2020, s. 42) tarafından yapılan çalışmada, Milenyum kuşağının sağlıklı bir iş / yaşam dengesi istediği, arkadaşlar, aile, egzersiz ve seyahat ile sosyalleşmek için zaman istedikleri ve bunun iş sorumluluklarını etkilemediğini düşündükleri belirtilmiştir. Bununla birlikte, aileden ve kişisel önceliklerinden önemli ölçüde uzaklaşmaları beklenirse, işten ayrılma olasılıklarının yüksek olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, COVID-19 pandemisinin, birçok çalışanı karantinaya aldığı, işin nasıl ve nerede yürütüleceğini zorunlu olarak değiştirdiği, bu yüzden işletmelerin temel işletim uygulamalarını ve prosedürlerini yeniden düzenlemeleri gerektiği de belirtilmiştir.

Ting ve diğerleri (2020, s. 4) tarafından yapılan çalışmada, bir hafta önce Amerika’da sadece 10 milyon çalışanın işsizlik endişesi yaşarken bir hafta sonra bu rakamın 22 milyona ulaştığı belirtilmiştir. Buna göre, COVID-19 salgınının vahameti çok net görülmektedir ve bu durum çalışanlar açısından endişe vericidir. Ayrıca çalışmada, bu salgın ile birlikte dijital çalışanların kriz zamanlarında daha fazla arzu edilir olduklarının kesinlik kazandığı ortaya konmuştur.

Nastopoulous (2020, s. 21) tarafından yapılan çalışmada, zorunlu karantina ve evde kalma sürecinde siparişlerini maskeler ve eldivenler gibi kişisel koruyucu ekipmanlarla erken sağlayan işletmelerin, bu sürece sadece adapte olduklarını ve problem çözdüklerini değil, aynı zamanda hem çalışanlarının hem de müşterilerinin sağlığının ve güvenliğinin kendileri için önemli olduğunu gösterdikleri belirtilmiştir. Ayrıca, pandemiyi ciddiye alarak, erken dönemde iş stratejileri için temel bir merccek olarak kullanan işletmelerin, bu akıllı karar verme süreçlerinin işletmenin sonuçlarının başarılı olmasını sağladığı da ifade edilmiştir.

Diğer taraftan bu süreçte, çeşitli işletmeler faaliyetlerini sürdürebilmek için, “sanal çözümler” (Perold, Bruwer ve Hattingh, 2020, s. 11) retme çabası içerisine girmişlerdir. Bu süreç, çalışanların uzaktan çalışmasına olanak sağlayan VDI (Virtual Desktop Infrastructure- Sanal masaüstü Altyapısı) sisteminin (Wangila, 2020, s. 1340) de işletmeler tarafından yaygın şekilde kullanılmasını sağlamıştır.

Ayrıca, COVID-19 pandemisinin ortaya çıkardığı öngörülemeyen koşullar nedeniyle akademik çalışmaların (Bukhari, 2020, s. 36; Mia, 2020, s. 27; Pikalenko, 2020, s. 62; Salminen, 2020, s. 3) da yürütülmesi aşamasında bazı olumsuzluklar yaşandığı söylenebilir.

İş Dünyası açısından COVID-19 ‘un İnsan Kaynakları zerindeki Etkisi. T.C. Aile, alışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na bağlı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü tarafından her bir sektörde çalışana yönelik, COVID-19 pandemisinden korunmaya yönelik dikkat edilecek hususlar ile kontrol listeleri ayrı ayrı yayınlanmıştır. Ayrıca, işletmelerin yasal zorunlulukları, işverenin alacağı önlemler ile COVID-19’a yönelik diğer bilgiler de kamuoyuna sunulmuştur (URL-6)

İnsan Kaynakları Yönetimi ve rgtsel Davranış konusunda uzman olan Dr Madeleine Petzer’in (2020, s. 6) “Coronavirus ve işgücü” konulu çalışmasında, pandemi sürecinde işletmelerin çoğunluğunun maliyetlerini azaltmak için çalışanlarını işten çıkarabileceklerini ifade etmiştir. İngiltere’de COVID-19’un patlak vermesinden önce, William Hill, Centrica ve Jaguar Land Rover gibi birçok kuruluşun zaten büyük

ölçekli işten çıkarma planları açıkladığı, ancak koronavirüs salgınının ekonomi üzerindeki olumsuz etkisi ile, dünya çapında kitlesel işten çıkarmaların yaşandığı da belirtilmiştir. Ayrıca, Petzer (2020), işten çıkarmaların uzun vadede işletme başarısını olumsuz etkileyeceğini ifade etmiştir. İşten çıkarma programlarından olumsuz etkilenenler arasında işten çıkarılmaktan kurtulanlar (işte kalan çalışanlar), mağdurlar (ayrılan çalışanlar) ve işten çıkarılma elçileri (işten çıkarmayla ilgili strateji, planlama, süreç, uygulama, iletişim ve istişareler gibi faaliyetler için sorumluluk üstlenenler) yer almaktadır.

Ayrıca, Koronavirüs'ün ardından, işten çıkarmaları ilk ilan eden sektörün havayolu endüstrisi olduğu ve 7.500'den fazla çalışanın işini kaybedebileceği ifade edilmiştir. Diğer taraftan, pandeminin ağırlama endüstrisini de büyük ölçüde etkilediği ve binlerce servis personelinin de işten çıkarılma ile karşı karşıya olduğu ve hatta bu durumun işten çıkarmalar üzerinde bir kartopu etkisi oluşturacağına da beklendiği vurgulanmıştır.

Türkiye'de 1986 yılından bugüne denetim, vergi, yönetim danışmanlığı, kurumsal finansman ve kurumsal risk alanlarında hizmetler sunan Deloitte tarafından yayınlanan (URL-7) "COVID-19: Çalışanlara ve Çalışma Hayatına Olası Etkileri" başlıklı çalışmada, Uzaktan çalışma, dijital işgücü, mobilite, çalışan deneyimi ve motivasyonu, iş garantisi ve sürekliliği ile kapsayıcılık alt başlıkları ile COVID-19'un çalışanlar ve çalışma hayatına etkileri hakkında görüşler ortaya konulmuştur. Şöyle ki;

a) Esnek çalışma koşullarının en ön plana çıkan bileşenlerinden olan "uzaktan çalışmanın", çalışanlar için kişisel sebepler ve kendi motivasyonları nedeniyle tercih sebebi iken, işletmeler için ise hem mali kazanımlar hem de çalışan bağlılığı sebebiyle tercih sebebi olduğu belirtilmiştir. Çalışanların bir kısmının, özellikle genç çalışanların, iş yerini yani çalışma ortamını sosyalleşmek, ileriye dönük ilişkiler geliştirmek, sosyal ağlar kurmak ve ortamı deneyimlemek adına bir fırsat olarak gördükleri ifade edilmiştir. Bu nedenle bazı çalışanlar için uzaktan çalışmanın cazip gelmeyebileceği vurgulanmıştır. Ancak bu durumun sadece kuşak veya yaşla ilgili olmadığı aynı zamanda çalışanın içe dönüklük ya da dışa dönüklük gibi kişisel özelliklerinden de kaynaklanabileceği belirtilmiştir. Diğer taraftan uzaktan çalışma kavramı, korana virüs ile birlikte zorunluluk halini almıştır. Uzaktan çalışma ile birlikte şirketlerin karşı karşıya olduğu siber riskler artabilir. Birçok şirket uzaktan çalışma için gönüllü olsa bile, çok daha azı uygun siber güvenlik protokollerine ve altyapısına sahiptir.

b) Günümüzdeki çalışanlar açısından en büyük motivasyon unsurlarından biri olarak görülen mobilitenin, COVID-19 pandemisiyle birlikte, çalıştıkları ofislerin veya fabrikaların, yaşadıkları şehirlerin ve ülkelerin ötesinde, çalışma hayatlarını ve kariyerlerini çok daha geniş bir alana yaymış; kimisi dönemsel görevlendirmeler, kimisi ise – bazen uzun, bazen kısa – sürekli seyahatler ile böyle bir iş hayatına uyum sağlamış çalışanların seyahat yasakları ve kısıtları nedeniyle tamamen değişebileceğinden bahsedilmiştir. Örneğin, son yıllarda oldukça revaçta meslekler arasında yer alan pilotluğun artan trendinin değişebileceği belirtilmiştir. Ayrıca, bu süreçte bir yerden başka bir yere gitme yani fiziki bir ortamda bulunabilme durumunun uzaktan çalışabilmeye evrilebileceğine, bunun da beraberinde geleceğin çalışma modeline geçişi akıllara getireceğine değinilmiştir.

c) Çalışanların deneyimi ve motivasyonu ile ilgili; bir yandan sağlığını, bir yandan da işini kaybetme kaygısını eş zamanlı yaşayanların olabileceği, özellikle çalışılan alan enfekte olma riskinin daha yüksek olduğu bir meslek ise (örnek: Sağlık çalışanları) çalışanlarda endişenin artması, hatta bazılarında bunun panik moduna dönüşmesi, demotivasyon virüsünün; koronavirüsten bile daha hızlı yayılabileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte, özellikle belirsizliğin çalışanlar üzerinde yaratacağı olumsuz etkileri en aza indirebilmek için şeffaf iletişimin her zamankinden çok daha önemli olacağı, aksiyonlar ve alınan önlemlerle çalışanlarını gerçekten düşünerek hareket eden işletmelerin bu süreçte değerlerini daha da çok artıracığı ifade edilmiştir.

d) İş garantisi ve sürekliliği ile ilgili; keskin bir şekilde talep düşmesi, tedarik zincirinde yaşanan problemler, işgücü devamsızlığı gibi tetikleyicilerin yarattığı olumsuz koşullar nedeniyle birçok sektör çok büyük yaralar alabilir. Şirketler, finansal süreklilik sağlandığı durumda iş sürekliliğini, müşterileri ile bağlantıda kalarak, çalışanlarını anlayıp destekleyerek, tedarik zinciri sorunlarına çözümler geliştirerek, dijital yetkinlikleri güçlendirerek ve aynı ekosistemdeki diğer işletmelerle iletişim halinde kalarak devam ettirmeliler. Online satış kanalları, teknoloji uygulamaları, uzaktan çalışma altyapısı bulunmayan şirketleri bu süreçte doğal olarak daha fazla zorluk bekliyor. Küçülme yaşayacak veya faaliyetlerine son verecek şirketlerin çalışanları için ise hükümetler devreye girmelidir. Tüm bunlar gerçekleşirken, özellikle iş kanunu açısından çalışanı ve işvereni ilgilendirebilecek bazı başlıklar gündemi epey meşgul edebilir. Bu başlıklar şöyle sıralanabilir:

- Telafi izni
- Ücretli izin
- Ücretsiz izin gibi izin düzenlemeleri
- İş akdi feshi
- Hastalık masraflarının karşılanması

e) Ayrıca kapsayıcılık ile ilgili; günümüz iş dünyasında liderlik, değerler ve kültür açısından “kapsayıcılık” kavramının sürekli ön planda olduğu belirtilmiştir. Buna göre, işletmelerin aldığı önlemlerde ve hayata geçirdiği aksiyonlarda çalışanları arasında “ayırma” ve “kayırma” tuzaklarına düşmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Bununla birlikte, üretim yapan işletmelerde beyaz yakalı çalışanın evden çalışma modeline geçmesinin, mavi yakalı çalışanın ise üretimi sürdürme adına fabrikalarda çalışmaya devam etmesinin hem “ayrımcılık” kavramını akıllara getirdiği; hem de işletmelerin birçoğunun geleceğin çalışma modeline hazırlıklı olmadığını gösterdiği belirtilmiştir.

Diğer taraftan, çalışanlarına mümkün olduğunca eşit hakları sağlayan işletmelerin, bu dönemde ilgi odağı olacakları ve belki de ilerisi için daha çok tercih edilecekleri ifade edilmiştir. COVID-19 küresel sağlık kriziyle birlikte, tüm mavi yakalı ve beyaz yakalı çalışanların işlevleri ve çalışma şekilleri baştan ayağa değişmektedir. Son zamanlarda, bilgi teknolojisi sektöründe çalışan gri yakalı çalışanlar da bu tanımlara eklenmiştir (Şen, 2020, s. 197).

Ayrıca, İş Hukuku açısından COVID-19 pandemisinin insan kaynakları üzerindeki etkisini ele alan ve söz konusu krizin doğurduğu ve/veya doğurabileceği etkiler ile tavsiyelere ilişkin Avukat Hatice Arabacı tarafından yapılan bir çalışmada (URL-8);

- İşverenin çalışana yurtdışı iş seyahatlerine göndermemesi, yurtiçi seyahatlerde ise çalışanın psikolojik olarak zarar göreceği olması halinde seyahate gitmeye zorlanamayacağı,
- İşverenlerin çalışanlarını tıbbi muayeneden geçmeye zorlayamayacağı ancak çalışanlarından "risk unsuru" olduklarına ilişkin bir beyan talep edebileceği,
- Enfekte olan çalışanların risk unsuru olduklarını işverenlerine bildirmeleri gerektiği, işyerinde enfekte olan çalışanların ise durumunun iş kazası olarak değerlendirilebileceği,
- İşyerinde COVID-19 enfeksiyonunun teyit edilmesi gibi ciddi ve yakın bir tehlike ortaya çıkarsa, tehlike giderilinceye kadar çalışanların çalışmaktan kaçınabileceği,
- COVID-19 salgını nedeniyle çalışanlara onayları olmaksızın ücretsiz izin kullanılamayacağı, yıllık izin hakkı dolmuş olan çalışanlara yıllık izin kullanılabileceği, diğer çalışanlar açısından yıllık izin kullanımı yalnızca tavsiye niteliğinde olacağı, niteliği uygun işler açısından çalışanlara bildirilip onay alınarak evden çalışma yaptırılabilirliği,
- İşyerinde, genelge ile işyerinin kapatılması gibi sebeplerle zorlayıcı neden oluştuğunda çalışanların iş sözleşmesinin söz konusu süre için askıya alınması ve bu süre boyunca çalışana yarım maaş ödenebileceği COVID-19 nedeniyle işyerinin kapatılması halinde işçiye haklı nedenle fesih hakkı oluşturacağı,
- COVID-19 nedeniyle işin durması ya da çalışmanın azalması halinde, iş yerinin normal çalışma dönemine başlamasını takip eden 4 ay içerisinde telafi çalışması yaptırılabilirliği,
- İşyerinde çalışmanın tamamen durması ya da en az 1/3 oranında azalması halinde işverenin kısa çalışma ödeneğine başvurabileceği, kısa çalışma ile çalışılmayan sürelerde işçilere işsizlik sigortası fonundan gelir desteği sağlanacağı,
- Çalışanın çevresinde işe gelmesini engelleyen zorlayıcı neden oluşması halinde ise işverenin, iş akdini kıdem tazminatı ödeyerek feshedebileceği belirtilmiştir.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 24.04.2020 tarihli yayınında (URL-9), COVID-19 pandemisinin turizm, havacılık, denizcilik ve balıkçılık, eğitim, sağlık, kamu acil hizmetleri, gıda ve tarım, otomotiv, tekstil, giyim, deri ve ayakkabı sektörleri ve diğer sektörler için etkisi ele alınmıştır. Buna göre;

- COVID-19'un Mart 2020'de dünyanın her köşesine hızla yayılmasından sonra, uluslararası turizmin tamamen durduğu, seyahat kısıtlamaları, havayolu uçuş iptalleri, turizm işletmelerinin kapatılması gibi önlemlerin hemen etki yarattığı belirtilmiştir. Öncelikle ulusal ve uluslararası turizm hizmetlerinin arz ve talebi büyük ölçüde düşmüştür. Turizm sektörünün, tarım, ulaşım, el sanatları, yiyecek-içecek hizmetleri gibi sektörlerde önemli çarpan etkisine sahip olması nedeniyle, COVID-19 pandemisinin büyük zorluklara yol açtığı ifade edilmiştir.

- Uluslararası tedarik zincirlerinin ana damarı olan, 2 milyon denizci çalıştıran ve küresel ticaretin %90'ını taşıyan deniz taşımacılığı sektörü, çeyrek milyon denizciyi istihdam eden gezinti gemiciliği sektörü ve on milyonlarca balıkçının çalıştığı deniz balıkçılığı sektörü COVID-19 krizinden özellikle ağır darbe almıştır.
- COVID-19 pandemisinin yayılmasını sınırlamak amacıyla, dünyanın çoğu ülkesinde okullar ve üniversiteler kapanmıştır. 192 ülkede zorunlu kapatma önlemi uygulanmıştır; yaklaşık 1.58 milyar öğrenci (kayıtlı öğrencilerin %91,4'ü) için öğrenim faaliyetleri durmuştur, hemen hemen tüm eğitim sistemleri uzaktan eğitim çözümlerini kullanmaya başlamıştır. Bu aksama 63 milyon ilk ve orta öğretim öğretmeni ile çok sayıda eğitim destek personelinin işini de etkilemiştir.

Medyatik Açından COVID-19'un İnsan Kaynakları Üzerindeki Etkisi. Uluslararası medyada, Hindistan ile ilgili “Modi'nin COVID-19 kurtarma paketi Hintli göçmen işçiler için çok az şey ifade ediyor” başlıklı bir haberde (URL-10), COVID-19 pandemisi sebebiyle göçmen işçilerin yaşadığı dramatik zorluklar bir işçi tarafından şöyle dile getirilmiştir:

“Bildiğimiz şey, karantina nedeniyle aç ve parasız kalmamızdır. Modi evde kalmayı söylüyor, evde kalırsak nasıl para kazanacağız, ne yiyeceğiz? Öleceğiz ve kimse rahatsız olmayacak”. Bu habere göre, Başbakan Modi'nin 20 trilyon Rupî'lik kurtarma paketi büyük ölçüde göçmen işçileri istihdam eden işletmelerin ayakta durmasına yardımcı olmayı amaçlamıştır. Yakındaki muhtaçlara yardım etmek için daha fazla tedbir alınmasına rağmen, göçmen işçilere gıda, konaklama ve ulaşım düzenlemeleri için eyaletlere yalnızca 132 milyon dolar tahsis edilmiştir. Yeterli olmayan yardımlardan dolayı binlerce göçmen işçi aç ve parasız bir şekilde yürüyerek köylerine geri dönmek istemişlerdir. Ancak, polis sınır bölgelerindeki binlerce göçmenin ayrılmasını engellediğinden çatışmalar başlamıştır. Hindistan'da yaşanan bu dramatik olaya ilişkin eleştirel anlamda bir çalışma yürüten Mohr (2020)'a göre, “Modi-COVID-19 varsayımsaldır! Bir açıdan COVID-19'dan varsayımla farklılık gösterir: Nüfusun tüm nesli için tüm yani kuşağı için aynı sağlık riskini oluşturur. Bu nedenle işgücü sağlığı gerçek COVID-19 salgınıninkinden daha tehlikelidir”. Mohr (2020) tarafından açıkça dile getirilen bu trajik ve dramatik durum online haber sitelerinde de açıkça görülmektedir.

Ayrıca, İngiltere'ye yönelik 29.05.2020 tarihli The Guardian Haberleri (URL-11)'ne göre, Şansölye'nin, Covid-19 krizine yönelik desteğini çok daha temkinli, adım adım yaklaşmayı seçtiği ve aynı zamanda serbest çalışanlara üç ay daha destek verdiği görülmüştür. Ancak, işletmelerin birçoğunun COVID-19'dan önce bile ince Pazar marjları ile çalıştıkları ve mevcut sosyal uzaklaşma kuralları ile para kazanmalarının daha da zor olacağı belirtilmiştir. Şansölye, konaklama gibi bazı sektörlerin şu anda maaşların %20'sini bile ödemeyecek durumda olduklarını vurgulamıştır.

Bununla birlikte, “COVID-19 iş hayatında kuralları değiştirdi” başlıklı bir diğer başka medya (dünya.com) haberinde (URL-12), salgın günlerinde işletmelerin çalışanlarına yönelik psikolojik danışma hattı, diyetisyen desteği ve spor dersleri verdikleri, bazı işletmelerin uzaktan veteriner desteği bile sağladıkları belirtilmiştir. Ayrıca, COVID-19 pandemisinde çalışanlarına destek olmak amacıyla bazı işletmelerin;

- Çalışanları, eş ve çocukları ile birinci derecede yakınları için online tıbbi danışmanlık (Örneğin, OYAK Doktorum hizmeti) hizmeti verdikleri,
- Çalışanlarına işten çıkarmama garantisi (Örneğin, Philip-Morris/ Sabancı) verdikleri,
- Evden çalışma düzenine geçtikleri ve üretim vardiyalarının yeniden düzenlendiği (Örneğin, Kibar Holding), bu bağlamda videolu mesajların, görüntülü görüşmelerin ve canlı yayınların sıklıkla kullanıldığı,
- Çalışanların motivasyonunun ve işletme içi sinerjinin artırılması amacıyla aile içi iletişim, ruh sağlığını koruma, evden verimli çalışma, canlı bağlantı üzerinden spor eğitmenleri eşliğinde egzersiz, diyetisyen desteği (Örneğin, Turkcel) gibi aktivitelerin yapıldığı haberi verilmiştir.

Ayrıca, UNICEF'in 30.03.2020 tarihinde yayınladığı “COVID-19 tüm dünyayı etkisi altına alırken çalışan aileler için daha fazla destek gerekli” başlıklı çalışmasında (URL-13); COVID-19 krizi karşısında, istihdam ve gelir koruma tedbirleri, aile mensuplarının bakımı için ücretli izin, esnek çalışma düzenlemeleri ve kaliteli acil durum çocuk bakımına erişim dâhil olmak üzere benimsenecek aile dostu politikalar ve uygulamaların kritik bir fark yaratabileceği, bu tedbirler sayesinde ise çalışanların kendilerini ve çocuklarını koruyabileceği, onlara bakabileceği ve ayrıca çalışanların verimliliğinin ve güvenlik hissini de geliştirilebileceği belirtilmiştir.

Yukarıdaki tüm akademik çalışmalar ile iş dünyası ve medya görüşleri incelendiğinde; COVID-19 pandemisinin kısa süreli karantina (URL-3; Nastopoulous, 2020), sosyal uzaklaşma ya da sosyal iletişimi sınırlandırma (Ishak vd., 2020; Koirala ve Acharya, 2020; Krishnamurthy, 2020; Mia, 2020; Nastopoulous, 2020; Perold vd., 2020; Sengupta ve Bose, 2020; Stephens, 2020; Wen vd., 2020) ulusal veya uluslararası seyahat yasakları (URL-3; Deloitte, 2020; Perold vd., 2020; Stephens, 2020), evde kalma (John-Eke ve Eke, 2020; Krishnamurthy, 2020; Nastopoulous, 2020; Stephens, 2020; Wen vd., 2020; Şen, 2020) evden çalışma (Simonen, 2020; Stephens, 2020; Koirala ve Acharya, 2020; Wangila, 2020), işletmelerin ve ofislerin kapatılması (Haywood, 2020; Mia, 2020; John-Eke ve Eke, 2020), temel hijyen ilkelerinin (Perold vd., 2020) medya aracılığıyla sürekli olarak duyurulması ve kamuya açık alanlarda maske takma (Wen vd., 2020) gibi önlemler yoluyla çalışanın ve toplumun sağlığının korunmaya çalışıldığı açıkça görülmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada COVID-19 pandemisinin insan kaynakları üzerine etkisi, akademi, iş dünyası ve medya perspektifinden incelenmiştir. Bu bağlamda, online yayınlanan akademik çalışmalar, iş dünyası görüşleri ile medyadaki diğer yayınlar incelendiğinde, COVID-19 pandemisi sonrasında insan kaynaklarına yönelik yönetsel eylem ve söylemlerin eskisi gibi olmayacağı söylenebilir. Çünkü, COVID-19 pandemisi sona erse bile insanlar, ev yaşamlarında, iş yaşamlarında ve diğer sosyal yaşamlarında sosyal mesafeyi koruma eğiliminde olacaklardır. Bazı kurallar değişecektir, geleneksellikten uzak iş yaşamı ve sosyal yaşam tercih edilecektir. Bu anlamda çalışanların da iş hayatında takım çalışmasından daha çok bireysel çalışma eğiliminde olabileceği söylenebilir. Ayrıca, COVID-19 pandemisiyle birlikte iş dünyasında beyaz ve mavi yakalı çalışana ek olarak “mobil bilgi işlem teknolojilerini kullanarak evden çalışan” olarak tanımlanan (URL-14) “açık yakalı çalışan” kavramının daha çok kullanılmaya başlanacağı görülmektedir. Dolayısıyla çalışanın iş ve iş yaşamına ilişkin tutum, talep ve beklentileri de farklılaşacaktır. Bazı işletme kuralları çalışanlar lehine daha esnek olacaktır. Sadece çalışanın bakış açısı değil aynı zamanda, işletmelerin de önceliği ve bakış açısı değişecektir. Gelecekte, işletmelerin önceliğinin iç sorunlar (ülke içi sorunların önceliği) vatandaşlar ve kendi çalışanları ile ilgili olacağı beklenmektedir. Dolayısıyla, bu durumun, birçok işletmenin geçmişte güvendiği “her ne pahasına olursa olsun küreselleşme” stratejisine doğrudan karşı olduğunu göstermektedir (Nastopoulous, 2020, s. 13). Benzer şekilde Ritter (2020, s. 171) tarafından da belirtildiği gibi, insanlar yerel düzeyde yönetime odaklanacaklardır ve yeni koalisyonlar ve ağlar oluşturacaklardır. Ayrıca, çevreye duyarlı biyo-bölgeler, yüksek korumacı, ileri teknoloji, bilim temelli yerli toplumlar (sivil toplumlar) ortaya çıkacaktır.

COVID-19 pandemisinin insan kaynakları üzerine etkisinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, online yayınlanan akademik nitelikteki çalışmaların incelenmesi, iş dünyası ve medyatik görüşlerin tümevarımsal olarak değerlendirilmesi sonucunda aşağıdaki öneriler sunulmuştur. Şöyle ki;

- COVID-19 pandemisi sürecinde insan kaynakları yöneticileri başta olmak üzere diğer hat yöneticileri tarafından çalışanlarla bağ kurulması (Koirala ve Acharya; 2020, s. 6; Muñoz-Pascual ve Galende; 2020, s. 16), açık ve etkin iletişim ile şeffaf (Nastopoulous, 2020, s. 12) yönetimin gerçekleştirilmesi ve böylece çalışan bağlılığının oluşturulması,
- Sosyal mesafenin korunması (URL-2),
- Koruyucu tıbbi malzemenin sağlanması (URL-2),
- İşletme içerisinde hijyen kurallarının oluşturulması ve uygulanması (URL-2; Qasim ve Alavandi, 2020, s. 1731).
- Çalışanlara yönelik İş Sağlığı ve Güvenliği önlemlerinin iyileştirilmesi (URL-2)
- İşlerin niteliğine göre evden çalışma (uzaktan çalışma) ortamının oluşturulması, uzaktan ve sanal çalışmaya yönelik eğitimlerin verilmesi (URL-8; Koirala ve Acharya, 2020, s. 6; Nastopoulous, 2020, s. 12; Qasim ve Alavandi, 2020, s. 1723),
- Kademeli çalışma saatlerinin getirilmesi (URL-3),
- Ücretli hastalık izni imkanlarının sağlanması (URL-3),
- İşletmelerin iş stratejilerini ve faaliyetlerini yeniden gözden geçirmeleri (Ting vd., 2020, s. 1),
- İşletmelerin çevrimiçi platformları kullanarak faaliyetlerini sürdürmeleri (Ting vd., 2020, s. 1),
- Bu süreçte yöneticiler tarafından gerekirse çalışana temel destek yapılmasıyla vasıflı ve / veya vasıfsız personelin tekrar çalışmaya teşvik edilmesi,
- Yeni proje ve ürünler üretebilecek yeni fikirlerin geliştirilmesi amacıyla çalışanların güçlendirilmesi (Muñoz-Pascual ve Galende, 2020, s. 16),

- Pandemi süresince ve sonrasında (Ting vd., 2020, s. 2) belirlenen iş fırsatlarının değerlendirilmesi önerilebilir.

Ayrıca, COVID-19 pandemisi sürecinde ve sonrasında işten çıkarmaların önüne geçilmesi tamamen mümkün olmasa da aşağıda sırasıyla verilen ve Petzer (2020) tarafından önerilen 10 eylemin işten çıkarmaların sınırladığı veya hatta önlediği düşünülmektedir. Bu önlemler;

- Panik yapılmaması ve aşırı tepki verilmemesi,
- Ürün veya hizmet hattının uyarlanması,
- Maliyet tasarrufu sağlayan diğer tüm önlemlerin yerine getirilmesi,
- Çalışanlarla açık iletişim sağlanması ve çalışanlara danışmanlık yapılması,
- Çalışanlara esnek çalışma imkanının verilmesi,
- Ücret bordrosunun farklı şekillerde azaltılması,
- Güçlü liderlik sağlanması ve net bir vizyonun belirlenmesi,
- Çalışanların tanınması ve ödüllendirilmesi,
- Çalışanların yeniden organize edilmesi,
- Çalışanların eğitilmesi ve geliştirilmesi şeklinde başlıklar halinde ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan, çalışanın bu ortamda yaşayabileceği tükenmişlik hissine yönelik, Türkiye Psikiyatri Derneği Ruhsal Travma ve Afet Çalışma Birimi (2020) tarafından da belirtildiği üzere, çalışanın kendi durumunu işletme ile paylaşması ve gerekli durumlarda görev yeri/biçimi değişikliği ya da ara verme gibi taleplerle kendini tükenmişliğe karşı koruması; işletmenin de çalışanlarını tükenmişliğe karşı eğitip ve takip etmesi önerilmektedir.

Sonuç olarak, COVID-19 pandemisi küresel düzeyde yaşanmaktadır ve durum içinde birçok belirsizliği, karmaşıklığı, kararsızlığı ve değişkenliği de barındırmaktadır. Yani aslında içinde bulunulan ortam VUCA (VUCA- Volatile: Değişken; Uncertain: Kararsız; Complex: Karmaşık; Ambiguous: Belirsiz) (Kırpık, 2020, s. 30) ortamıdır. Petzer (2020, s. 6-7) tarafından da belirtildiği üzere, tüm dünyanın karşılaştığı ve halen içinde bulunulan ve yaşanan bu durum, bilinmeyen bir varlık olduğu için özellikle işletmeler için zorlayıcıdır. Bu salgının ne kadar ciddi hale geleceği veya hızlı bir şekilde patlayıp patlamayacağı bilinmemektedir. Bilinmeyen, korku ve panik yaratır. İşletmelerin bu durumu proaktif olarak ele alabilmeleri için mümkün olduğunca odaklanmış olmaları gerekir. Bu bağlamda, işletmelerin yöneticileri geri dönüşü olmayan bir noktaya gelene kadar beklememelidirler. Proaktif önlemler almalıdırlar ve hem kısa hem de orta vadeli stratejiler uygulamalıdırlar. En önemlisi de güvende ve dikkatli olmalıdırlar.

Ayrıca bu araştırmanın sınırlılıkları vardır. Literatür taraması sırasında; örneklem kapsamına dahil edilen bazı çalışmaların tam metin kısmında COVID-19 terimi geçmesine rağmen erişimlerinin ücrete tabi olması nedeniyle (Avni ve Rotem, 2020; BaniMelhem ve Elanain, 2020; Paché, 2020; Moaniba, Su ve Lee, 2020; Sharma, Moses, Borah ve Adhikary, 2020; Tan, 2020) bu yayınlara ulaşılamamıştır. Bununla birlikte, COVID-19 pandemisi sebebiyle evden çalışılması nedeniyle de diğer kurumsal veri tabanlarına ulaşmada da zorluk yaşanmıştır. Bu bağlamda, gelecekte yapılacak çalışmaların örneklem büyüklüğünün daha geniş olması, ulaşılan sonuçların geçerliliğini ve güvenilirliğini etkileyeceği için tüm bilimsel çalışmaların online ulaşma açık ve ücretsiz olarak yayınlanması öneri olarak sunulabilir.

Etik Beyan

“COVID-19 Pandemisinin İnsan Kaynakları Üzerindeki Etkisinin Akademi, Medya ve İş Dünyası Perspektifinden İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Bukhari, S. M. M. (2020). Psychological Traits of Leaders in the World of Start-ups. Bachelor's Thesis, Tampereen ammattikorkeakoulu, Tampere University of Applied Sciences. <https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/336798/Bukhari%2c%20Syed%20Muhammad%20Mazhar.pdf?sequence=3&isAllowed=y> 01.06.2020
- Butler, M. (2020). Get in Front. markbutler.com.au https://static1.squarespace.com/static/5d385285c6c2e700011cd166/t/5eaf57f60d119810f633a2dc/1588549653856/MarkButler_Whitepaper_MH+in+workplace.pdf A. D.:31.05.2020

- Haywood, M. (2020). A post-COVID future: tourism community reimaged and enabled, *Tourism Geographies*, DOI: 10.1080/14616688.2020.1762120 A. D.: 31.05.2020
- Hultman, K. (2020). Building a Culture of Employee Optimization. *Organization Development Journal*. <https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/63277276> 01.06.2020
- Ishak, S., Omar, A. R. C., and Osman, L. H. (2020). Sympathy and Benevolence of Business Entities: Evidence during the COVID-19 Pandemic Outbreak. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 10(5), 102–113.
- John-Eke, E. C. and Eke, J. K. (2020). Strategic Planning and Crisis Management Styles in Organizations: A Review of Related Literature. *Journal of Strategic Management*, Vol. 5, Issue 1, pp 36-46.
- Kırpık, G. (2020). “Örgütsel Davranış Çalışmalarında Yeni Kavramlar: Google Akademik (2019) ve SCI (2020) Veri Tabanlarına Yönelik Sistematik Literatür Taraması”, *Örgütsel Davranış Üzerine Güncel Çalışmalar* (Ed. Müjdat Avcı ve Ergün Kara). İstanbul: Hiper yayın.
- Koirala, J. and Acharya, S. (2020). Dimensions of Human Resource Management Evolved with the Outbreak of COVID-19 (April 24, 2020). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3584092orhttp://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3584092>
- Krishnamurthy, S. (2020). The Future of Business Education: A Commentary in the Shadow of the Covid-19 Pandemic, *Journal of Business Research*, doi: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.034> A.D.: 30.05.2020
- Lahtinen, S. (2020). Reframing the Role of Companies in Sustainability- Toward business sustainability transitions. The Faculty of Management and Business of Tampere University, <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/121641/978-952-03-1559-7.pdf?sequence=5&isAllowed=y> 01.06.2020
- Mia, M. Y. (2020). Employee well-being and better organization performance. Bachelor's Thesis, Degree Programme in Hospitality, Tourism and Experience Management, Haaga-Helia University of Applied Sciences, <https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/336321/Employee%20well-being%20and%20better%20organisation%20performance.pdf?sequence=2> 01.06.2020
- Mohr, E. (2020). Modi-Covid19 Bio-Economic and -Politics Simulation, National Resource Protectionism, Lockdown, Citizen Loyalty, Workplace, Reorganization and Health-cum-Economic Policy Stabilization on the Road to Pandemics Defense Planning. <http://www.ici.unisg.ch/wp-content/uploads/2020/04/Covid-19-Modi.pdf> 31.05.2020
- Muñoz-Pascual ve Galende (2020). Ambidextrous Relationships and Social Capability as Employee Well-Being: The Secret Sauce for Research and Development and Sustainable Innovation Performance. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, 3072. <https://www.mdpi.com/1660-4601/17/9/3072>
- Nastopoulous, C. (2020). A Scenario-Based Analysis on the Impact of COVID-19 on the Public Sector, Private Sector, and International Business. Senior Theses, University of South Carolina, Moore School of Business. https://scholarcommons.sc.edu/senior_theses/379/ A. D.: 30.05.2020
- Nguyen, N. (2020). Thematic analysis of the effects of COVID-19 on Vietnamese micro-entrepreneurs in the service business in Finland. <https://www.theseus.fi/handle/10024/340094> A. D.: 30.05.2020
- Perold, I., Bruwer, J.P. and Hattingh, C. (2020). The Forced Cancellation of Four Jewel Events Amidst COVID-19 and Its Probable Influence on the Western Cape Economy: a Literature Review. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3604132> A.D.: 30.05.2020
- Petzer, M. (2020). Coronavirus and the workforce: how can we limit redundancies? http://researchonline.ljmu.ac.uk/iFid/eprint/12960/1/coronavirus-workforce-redundancies_20200402T170659.pdf 31.05.2020
- Pikalenko, R. (2020). Corporate Social Responsibility in Restaurant Business with The Emphasis on Sustainability. Thesis of International Business Vaasan Ammattikorkeakoulu University of Applied Sciences. <https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/339561/CSR%20in%20Restaurant%20Business.%20Bock%27s%20Corner%20Case%20Company.pdf?sequence=2> 01.06.2020
- Qasim, M. and Alavandi, T.S.S. (2020). Exploring Adult Education & Employee Motivation: A Reiteration of Theoretical Perspective. *The Place Names Society of India*, Volume 40, Issue 60, 1723-1733.
- Ritter, A. (2020). The TUDAPOL Principle: The Way to Think Unlimited, Develop Agile, Produce and Operate Lean. <https://books.google.com.tr/> 01.06.2020
- Salminen, H. (2020). ‘Those who tell stories rule society’-An ethnographic study of narrative leadership in an HR department. https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/177224/salminen_helen.pdf?sequence=2 01.06.2020
- Sengupta, G. and Bose, P. (2020). Preparing for Post COVID-19 Sustainable Supply Chain. *International Journal of Management, IT & Engineering*, Vol. 10, Issue 05, 200-209.
- Simonen, R. (2020). Planning a New Wellness Trip Using Service Design Case: Geneesi. Thesis for a Master in Culture and Arts. https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/339808/Simonen_Riikka_Service_Design_Wellness_Trip.pdf?sequence=2&isAllowed=y 01.06.2020
- Stephens, A. (2020). "Case Studies on Special Topics in Accounting". Honors Theses. 1520. https://egrove.olemiss.edu/hon_thesis/1520 01.06.2020

- Supardi and Hadi, S. (2020). New Perspective on the Resilience of SMEs Proactive, Adaptive, Reactive from Business Turbulence: A Systematic Review. Journal of Xi'an University of Architecture & Technology, Volume XII, Issue V, 1265-1275.
- Şen, E. (2020). Global Virus of the Digital Village COVID-19 and Senism. Eurasian Journal of Researches in Social and Economics, 7 (3), 176-204.
- Ting, H., Ling, J. and Cheah, J. H. (2020). Editorial: It Will Go Away!? Pandemic Crisis and Business in Asia. Asian Journal of Business Research, Volume 10, Issue 1, pp 1-7. DOI: 10.14707/ajbr.190072
- Wangila, F. (2020). Organizational Cyber-Security Measures During COVID-19 Epidemic. International Journal of Innovative Science and Reserach Technology, Volume 5, Issue 3, 1340-1341.
- Wen, J., Kozak, M., Yang, S. and Liu, F. (2020). COVID-19: potential effects on Chinese citizens' lifestyle and travel. Tourism Review, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/TR-03-2020-0110> A. D.: 30.05.2020
- Yap, J. (2020). Average to Aces: Sharing Lives, Living Better Lives. books.google.com [https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=01.06.2020](https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=01.06.2020Willig, C. (2008). A Phenomenological Investigation of Taking Part in 'Extreme Sports'. Journal of Health Psychology. Vol. 13, No. 5, 690-702.) Willig, C. (2008). A Phenomenological Investigation of Taking Part in 'Extreme Sports'. Journal of Health Psychology. Vol. 13, No. 5, 690-702.

YARARLANILAN LİNKLER

URL-1:

https://tr.wikipedia.org/wiki/2020%27de_T%C3%BCrkiye 07.06.2020

URL-2:

<https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/covid-1069-sprp-unct-guidelines.pdf> 06.06.2020

URL-3:

ILO (2020). COVID-19 ve Çalışma Yaşamı: Etkiler ve Yanıtlar. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_740193.pdf 05.06.2020

URL-4:

<https://www.google.com/search?q=%22COVID+19%22%2C+%22business+world%22%2C+%22employee%22&coq=%22COVID+19%22%2C+%22business+world%22%2C+%22employee%22&aqs=chrome..69i57j69i60l3.1168j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8> 31.05.2020

URL-5:

https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=%22COVID+19%22%2C+%22business+world%22%2C+%22employee%22&btnG= 31.05.2020

URL-6:

<https://ailevecalisma.gov.tr/covid19> 07.06.2020

URL-7:

Deloitte (2020). COVID-19: Çalışanlara ve Çalışma Hayatına Olası Etkileri. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/human-capital/covid-19-calisanlara-ve-calisma-hayatina-olasi-etkileri.pdf> 07.06.2020

URL-8:

Arabacı, H. (2020). İşçi İşveren İlişkisi Açısından Koronavirüs (Covid-19) Salgını. <https://blog.lexpera.com.tr/isci-isveren-iliskisi-acisindan-koronavirus-covid-19-salgini/> 07.06.2020

URL-9:

ILO (2020). COVID-19 ve Turizm Sektörü. https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_742714/lang--tr/index.htm 07.06.2020

URL-10:

<https://www.channelnewsasia.com/news/asia/modi-s-covid-19-rescue-package-means-little-to-indian-migrant-12732832> 31.05.2020

URL-11:

<https://www.theguardian.com/politics/2020/may/29/chancellor-takes-a-softly-softly-approach-to-easing-covid-19-crisis-support> 31.05.2020

URL-12:

<https://www.dunya.com/dunya> 07.06.2020

URL-13:

UNICEF (2020). COVID-19 tüm dünyayı etkisi altına alırken çalışan aileler için daha fazla destek gerekli. <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCtenleri/covid-19-t%C3%BCm-d%C3%BCnyay%C4%B1-etkisi-alt%C4%B1na-al%C4%B1rken-%C3%A7al%C4%B1n-aileleri-%C3%A7in-daha-fazla-destek> 07.06.2020

URL-14:

<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100251466> 08.08.2020.

EXTENDED ABSTRACT

Coronavirus (COVID-19) pandemic, which started in Wuhan China in late 2019, has greatly affected both developed and developing countries due to the quarantine that hinders the global economy. The COVID-19 pandemic is a process in which the business world is forced to shutter. This crisis is unprecedented, the first and only crisis that directly affects every person in the world, it is devastating because the crisis has been neglected and its impact can be fatal. It hit the business world in an unprecedented size and speed. The negative consequences of COVID-19 made businesses vulnerable. During this period, most businesses' activities were temporarily suspended and only businesses that provide basic services were allowed to continue their activities. Therefore, the COVID-19 pandemic has caused and will continue to be a multidimensional impact and change on business and human resources globally. In this process, the employees were either dismissed or sent to leave. In some countries social benefits or other cash transfers are made to increase income security and total demand.

As one of the biggest problems of the COVID-19 pandemic in the future, it is seen that managers cannot contact their employees or employees cannot communicate with each other. In this crisis environment, how can employees feel comfortable while trying to guarantee their health and safety in a physical place? What are some of the important effects this devastating crisis has brought to the business world? Questions like are some of the questions that come to mind in business and academic world. The subject of changing the working conditions of the future human resource due to the COVID-19 Pandemic is among the important topics that are currently being discussed with scientific researches, television programs, columns, online meetings and similar studies, both nationally and internationally.

The purpose of this study is to determine how the business conducts and business attitudes of the important and variable human resources of businesses, which are the lifeblood of the economy, are affected or may be affected due to the COVID-19 pandemic experienced globally. In this context, a qualitative review has been made through the opinions and publications in academia, the media and the business world to investigate the effects of COVID-19 outbreak on human resources and its possible future effects. In this context, in order to reach the purpose of the study, firstly, literature review was made. When the terms "COVID 19", "business world", "employee" are entered into the Google search engine, approximately 767,000 publications have been reached. Within this main mass, there are all publications related to media magazines, business world or academic studies. However, academic publications were given priority in order to increase the scientific quality and quality of the study. In this context, 62 academic studies were reached by writing the same terms in the Google Academic database for academic studies. In terms of the reliability of the literature review, the search process was repeated several times and the result was again in the form of 62 academic publications. Articles were examined according to "COVID 19", "business world", "employee / worker" criteria for including or excluding studies. As a result of the examination, 14 academic studies constituted the sample of the study for academic studies.

The findings obtained from the study revealed that the COVID-19 pandemic causes mass layoffs worldwide, the industry that declared the layoffs first is the airline industry, and the hospitality industry is also greatly affected, and this will have a snowball effect on layoffs. In addition, it has been determined that various enterprises have attempted to produce "virtual solutions" in order to continue their activities, and in this context, they have started to use the VDI (Virtual Desktop Infrastructure) system, which enables employees to work remotely. In this process, it has been observed that working remotely has become the preferred reason for businesses in terms of both financial gains and employee loyalty. However, it can also be said that some of the employees, especially young employees, see the workplace, namely the working environment as an opportunity to socialize, develop forward-looking relationships, set up social networks and experience the environment, so working remotely may not be attractive for some employees.

In addition, according to the findings of the study, it has been observed that mobility, which is considered as one of the biggest motivation factors for today's employees, may change completely with the COVID-19 pandemic due to the travel bans and restrictions of the employees. On the other hand, regarding the experience and motivation of the employees; On the one hand, there may be those who live simultaneously with the anxiety of losing their job, and on the other hand, especially if the area being studied is a profession where the risk of infection is higher (for example: healthcare professionals), anxiety in workers, even turning it into panic mode, demotivation virus; It was found that it can spread even faster than coronavirus.

As a result, it can be said that when the academic studies, business world views and other publications in the media are analyzed online, after the COVID-19 pandemic, administrative actions and discourses about human resources will not be the same. Because even if the COVID-19 pandemic ends, people will tend to maintain social distance in their home, business and other social lives. Some rules will change, business life and social life far from traditional will be preferred. In this sense, it can be said that employees may tend to work more individually than in team work. In addition to the white and blue collar employees in the business world with the COVID-19 pandemic, it is seen that the concept of “open collar employee”, which is defined as “working from home using mobile computing technology”, will be used more. Therefore, the attitudes, demands and expectations of the employee regarding business and work life will also differ. Some business rules will be more flexible in favor of employees. Not only the perspective of the employee, but also the priority and perspective of the enterprises will change.

In order to reduce the negative impact of the COVID-19 pandemic on human resources and to maintain the physical and mental well-being of the employee in this process; During the COVID-19 pandemic process, establishing a bond with employees by other line managers, especially human resources managers, realizing transparent management with clear and effective communication, thereby establishing employee loyalty, maintaining social distance, providing protective medical equipment, creating and applying hygiene rules within the enterprise, Improving Occupational Health and Safety measures for employees, creating a working from home (distance working) environment according to the nature of the jobs, introducing gradual working hours, providing paid sick leave opportunities, developing new ideas that can produce new projects and products, strengthening employees, during and after the pandemic evaluation of opportunities is suggested. In addition, although it is not entirely possible to prevent layoffs during and after the COVID-19 pandemic, some actions and layoffs are thought to be limited or even prevented, and information was provided on those actions.

However, the COVID-19 pandemic is experienced at a global level and includes many uncertainties, complexities, instability and variability. In other words, the current environment is VUCA (VUCA-Volatile; Uncertain; Complex; Ambiguous). This situation, which the whole world faces and still lives and experiences, is especially challenging for businesses since it is an unknown asset. It is not known how serious this epidemic will become or whether it will explode quickly. Unknown creates fear and panic. Businesses need to be as focused as possible in order to proactively address this situation. In this context, the managers of the businesses should not wait until they reach an irreversible point. They should take proactive measures and implement both short- and medium-term strategies. Most importantly, they should be safe and careful.

MYO'lardaki 3+1 İşbaşı Eğitimlerinin Girişimcilik Eğilimine Etkisi: PAÜ Örneđi¹

Hasan GÜL² ve Emin YÜREKLİ³

Öz

Meslek Yüksekokulları ülkelerin ara eleman ihtiyacını karşılamada etkin bir rol oynayan, mesleki eğitime ağrılık veren dinamik yapıları ile ön plana çıkan okullardır. Bu okullarda öğrenim gören öğrenciler kısa sürede iş hayatına atılarak öğrencilik yıllarında elde etmiş oldukları donanımları iş hayatına aktarmak ve daha kolay iş bulabilmek, daha erken ekonomik bağımsızlığa kavuşabilmek gibi bir takım önemli etkenler ile iş hayatına atılmaktadırlar. Meslek Yüksekokullarında öğrenim gören öğrencilerin okul ile sanayi arasında ilişki kurabilmeleri ve piyasanın talepleri doğrultusunda nitelikli ara eleman ihtiyacının karşılanması, bu okullarda öğrenim gören öğrencilere işyerlerinde uzun dönemli pratik yaptırılabilmesi ile mümkün olabilmektedir. Ülkemizde bazı üniversitelerde uygulanmakta olan 3+1 işbaşı eğitimi modeli ile öğrenciler 3 dönem ders 1 dönem staj uygulaması ile öğrencilik yıllarında iş hayatını daha yakından tanıma imkânı bulabilmektedirler. 3+1 işbaşı eğitimi modeli ile meslek yüksekokulu öğrencilerinin girişimcilik alanında da bir takım kazanımlar elde ettikleri düşünölmektedir. Bu çalışmada 3+1 işbaşı eğitimini tamamlayan öğrenciler ile 3+1 işbaşı eğitimine katılmayan öğrenciler arasındaki girişimcilik kazanımları karşılaştırılacaktır. Böylece işbaşı eğitimlerinin bugüne kadar incelenen işgücü piyasasının ihtiyaç duyduğu nitelikleri kazandırma performansının yanında bu çalışma ile öğrencilerin kendi işlerini kurma performansını üzerine etkisi de belirlenmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Girişimcilik Eğilimi, İşbaşı Eğitimi, Staj

The Effect of 3 + 1 On-The-Job Trainings in Vocational Schools on Entrepreneurship Tendency: Case of PAU

Abstract

Vocational schools are schools, which play important role to answer the needs of the countries on semi-qualified worker, which come into prominence with their dynamic structure that put emphasis on vocational education. Students who study in these schools are given the opportunity to enter the business life in a short period of time by applying knowledge and experience they have obtained in their student years in the business life and finding a job more easily, and to have an earlier economic independence. Establishing a relationship between school and industry and meet the demands of the market on qualified pre-qualified workers are possible to have long-term practice in the workplace of students in these schools. With the system 3+1 internship practice which was held in some university in our country, students find work life recognition opportunity in their student life. It is considered that students are gathering some learning outcome on entrepreneurship. In this study, entrepreneurship gains between students who have completed 3 + 1 internship training and those who have not completed 3 + 1 internship training will be compared. Thus, in addition to the performance of internship trainings to acquire the qualifications needed by the labor market that has been examined so far, this study will also determine the effect of students on the performance of establishing their own businesses.

Key Words: Entrepreneurship, Entrepreneurship Tendency, on-the-job trainings, Internship practice

Atıf İçin / Please Cite As:

Gül, H. ve Yürekli, E. (2020). MYO'lardaki 3+1 işbaşı eğitimlerinin girişimcilik eğilimine etkisi: PAÜ örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2407-2417.

Geliş Tarihi / Received Date: 08.01.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.08.2020

¹ Bu çalışma 10. Uluslararası Girişimcilik Kongresi'nde (Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 25-26 Nisan 2019) sunulan sözlü bildirisinin genişletilmiş halidir.

² Prof. Dr. - Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hasan.gul@omu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3720-5451

³ Doç. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi, emin.yurekli@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0001-7845-0878

Giriş

Dünyanın genelinde olduğu gibi Türkiye'nin de en önemli sorunlarından biri istihdam ve işsizliktir (Ay, 2012, s. 321). Özellikle 18-30 yaş grubuna giren gençlerin yaşadığı işsizlik sorunu gelişmişlik seviyesi ne olursa olsun tüm ülkelerin üzerinde durduğu, ekonomik, sosyal ve siyasi çeşitli politikalar ve tedbirlerle çözüm aradığı evrensel bir konudur (Taş vd., 2018, s. 281). Genç işsizliği diğer bir ifadeyle genç işgücü piyasalarında yaşanan işsizlik sorunu, ülkelerin eğitim sistemleri ve girişimcilik eğilimleriyle yakından ilişkili bulunmaktadır (Karadeniz vd., 2013).

Eğitim, insan davranışlarını planlı ve sistematik bir şekilde değiştirme sürecidir ve insanın çevresel değişimlere uyum sağlama kabiliyetini artırma amacı gütmektedir. Diğer bir ifadeyle eğitim, insanların hedeflerine ulaşmalarını kolaylaştıran davranış, bilgi, beceri, yetenek ve güdülenmelerini değiştirme sürecidir. Bireysel amaç ve katkılarının yanı sıra eğitimin örgüt ve toplumsal amaçlara da önemli hizmetlerde bulunduğu bilinmektedir. Eğitim aracılığıyla örgütler daha etkin ve verimli olup rekabet üstünlüğü elde edebilmekte ve sürdürülebilir bir yapıya dönüşebilmektedirler. Aynı zamanda eğitim, toplumların kalkınma çabalarını destekleyen, vasıflı insanların potansiyel yeteneklerine paralel bir biçimde yetişmelerini sağlayan itici bir güçtür (Civan ve Demireli, 2004 Akt: Çetin vd., 2017, s. 154).

Küreselleşme ve bilişim alanında meydana gelen yenilikler çalışma hayatında radikal dönüşümlere yol açarak mesleklerin ve işlerin yapısını değiştirmektedir. Söz konusu değişim kalifiye personellere, uzmanlara ve teknisyenlere duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Günümüzde her düzey okulda alınan teorik bilgiler, bireylerin çalışma hayatına katılımlarında yetersiz kalmaktadır. Birey okulda aldığı teori ağırlıklı eğitimin çalışma hayatında uygulanabilirliğini artırabilmek için işbaşı eğitime gereksinim duymaktadır. İşbaşı eğitim sistemi bireylerin aktif iş hayatına girişinde okulda aldıkları eğitimi tamamlayan, onun eksik kalan boşlukları tamamlayan ve becerilerinin gelişmesine yardımcı olan bir eğitim modelidir. Dolayısıyla işgücü piyasasının ve sektörlerin talep ve beklentilerine uygun bir şekilde hazırlanan ve uygulanan işbaşı eğitim sistemleri, öğrencilerin pratikteki eksikliklerini gidermek suretiyle onların daha rahat iş bulmalarını kolaylaştırmaktadır (Çoban, 2013, s. 3).

Mesleki ve teknik eğitim, belirli bir mesleğe, sanata veya istihdama ilişkin yeterliliklerin kazandırılmasını amaçlayan veya öğrencilerin bir mesleği yapabilmesi için gerekli eğitimi, uygun becerileri ve teknik bilgiyi sağlamayı amaçlayan bir eğitim türünü içermektedir. Mesleki eğitim genellikle stajyerin mesleki yeterliliğini belirleyen ve her mesleki eğitim programının odak noktası olan özel mesleki bilgi ve becerileri sağlayan bir parçası olarak tanımlanmaktadır (Mortaki, 2012, s. 52).

Meslek Yüksekokulları öğrencilerine problem çözme ve karar verme becerisi kazandıran, sorumluluk almalarını sağlayan, mesleki bilgi ve becerilerle donatan, farklı kültürdeki insanlarla iletişim kurabilen, bilgisayar kullanabilen ve her şeyden önemlisi sanayinin ihtiyaç duyduğu ara elamanlarını yetiştirme misyonunu üstlenen yükseköğretim sisteminin önemli bir parçasını oluşturmaktadırlar (Arpat vd., 2017a, s. 77). Ne var ki ülkemizdeki Meslek Yüksekokullarının bu misyonunu tam anlamıyla yerine getiremediği gerek akademisyenler gerekse sektör temsilcileri tarafından sıkça dile getirilmektedir. Bu bağlamda söz konusu çalışmada Türkiye'de henüz yeni bir eğitim modeli olan Meslek Yüksekokulları'ndaki 3+1 işbaşı eğitiminin öğrencilerin girişimcilik kazanımlarına yaptığı katkı ele alınacaktır. Çalışma kapsamında öncelikle 3+1 eğitim sistemi ile ilgili bilgiler verilecek, ardından konuyla ilgili yerli ve yabancı alan yazında yer alan çalışmaların bir kısmına değinilecek ve daha sonra Pamukkale Üniversitesinde yapılan araştırmanın bulgu ve sonuçlarına yer verilecektir.

Meslek Yüksekokullarında İşbaşı Eğitim Programları ve Katkıları

Henüz ülkemiz açısından yeni sayılabilecek bir eğitim sistemi olarak işbaşı eğitim sistemi stajyerlik, çıraklık ve mentörlük gibi farklı uygulamalarla yürütülmektedir (Yeşil, 2015). Meslek Yüksekokulları'ndaki uygulamalar incelendiğinde yapılan işbaşı eğitimlerinin öğrenci kimliği ve profili ile sürdürülmesinden ve üniversite külliyelerinin dışında yapılmasından dolayı stajyerlik modeliyle yürütüldüğünü ileri sürmek mümkündür (Akşit vd., 2016, s. 1101). Dolayısıyla işbaşı eğitiminin bu özelliği ve uygulaması, sistemin çoğu zaman staj olarak görülmesine ve değerlendirilmesine yol açmaktadır (Arpat vd., 2017a, s. 78). Ancak model geleneksel staj uygulamalarından, uzun uygulama süresi ile ayrılmaktadır. Geleneksel stajlar, staj yapılacak işyeri sayısı ve kotasının azlığı, yeterince denetlenememesi, stajyerlerin ucuz işgücü olarak görülmeleri ve stajyerler tarafından öneminin kavranamaması nedeniyle sıklıkla eleştirilmektedir (Karadeniz ve Karadeniz, 2016, s. 795).

Daha önce de ifade edildiği üzere Meslek Yüksekokulları'nın farklılığı ve varlık nedeni aldığı teorik eğitimi pratiğe aktarabilme potansiyeline sahip ve sanayinin ara elemanı ihtiyacına cevap verebilecek

gençleri yetiştirmektedir (Yürekli vd., 2018, s. 104). Bu nedenle MYO’nda verilecek işbaşı eğitim uygulamaları öğrenci ve işletmelere çok sayıda fayda sunmaktadır. Öncelikle öğrencilerin eğitimleri boyunca almış oldukları bilgileri yenileme imkanı sunmaktadır (Emir vd., 2010, s. 144). Diğer bir katkı ise, öğrencilerin işbaşı eğitimi sırasında iş teklifi almaları ile ilgilidir. Arpat, Tokbaş, Çamurdan ve Akşit’in araştırmasında (2017b, s. 1) bu oran % 37,7 düzeyinde iken, Karadeniz ve Kumaş’ın (2016) araştırmasında bu oran % 44 düzeyindedir. İşbaşı eğitiminin başka bir katkısı ise öğrencilerin mesleki kazanımları ile ilişkilidir. Akşit, Arpat ve Kalfa’nın (2017, s. 183) araştırmasına göre, 234 öğrenci ile yapılan bu uygulamada öğrencilerin % 71,3’ünün mesleki becerilerine katkı sağladığı ve bu katkının akademik başarı düzeyi ile ilişkilili olmadığı tespit edilmiştir.

İşbaşı eğitim sistemi ve bu kapsamda yapılan staj uygulamaları, öğrencilerin örgütsel yaşam ve çalışma hayatı ile tanışmalarını sağlamaktadır. Öğrencilerin kariyerleri ile ilgili temel kararları verdikleri bu dönemde eğitim gördükleri bölümleri sevmeye ve benimsemelerinde, dolayısıyla mezuniyet sonrası iş ve meslek seçimlerinde söz konusu sistemin belirleyici bir rolü bulunmaktadır (Taşkın, 2006: 90). Aldıkları teorik bilgileri saha uygulamaları ile pekiştiren öğrencilerin özgüvenleri artmakta ve geleceğe daha güvenli bakabilmektedirler.

“İşbaşı eğitim sistemi” veya “3+1 eğitim modeli” uygulamada “staj” biçiminde gerçeleştirilmekle birlikte süre, denetleme ve değerlendirme açısından staj uygulamalarından farklılaşmaktadır. 3+1 İşbaşı Eğitimi Modeli’nde öğrenciler geleneksel stajda olduğu gibi kısa bir süre boyunca değer, ortalama 16 haftayı kapsayan bir yarıyıl boyunca staj yapmaktadırlar. Bu süre zarfında öğrenciler işverenin otoritesi altında kendilerine verilen görevleri yerine getirmekte ve eğitimlerini sürdürmektedirler. Diğer çalışanlar gibi örgütsel kurallara ve işyeri disiplin ve düzenine bağlı kalarak faaliyetlerini gerçekestirmekte ve ortaya koydukları fiziksel ve zihinsel emek karşılığında belli bir düzeyde ücret elde etmektedir (Arpat vd., 2017a, s. 79).

Aksin (2014) tarafından yapılan çalışmada Gaziantep Üniversitesi Naci Topçuoğlu MYO’nda 3+1 İşbaşı Eğitim Programı (İşEP) sistemiyle eğitim gören öğrenciler ile klasik sistemde eğitim gören öğrencilerin mesleki eğitim, staj ve 3+1 ile ilgili görüşleri mukayese edilmiştir. Çalışmada 3+1 eğitim sisteminde eğitim gören öğrencilerin mesleki ve eğitim sistemi açısından kendilerine sorulan sorulara, klasik sistemde eğitim gören öğrencilere göre yaklaşık % 25 oranında daha olumlu cevap verdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Aksin’e göre, işbaşı eğitim sistemiyle eğitim gören öğrenciler, okullarını çevrelerine tavsiye etmek suretiyle bu sistemden duydukları memnuniyeti dile getirmektedirler.

Ay ve Uçar (2016) tarafından yapılan çalışmanın amacı öğrencilerin işbaşı eğitim sisteminin sunduğu hizmet kalitesi algısını ölçmektir. Bu amaçla Gaziantep Üniversitesi Naci Topçuoğlu Meslek Yüksekokulu Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı programında işbaşı eğitim sistemi modelinde eğitim alan öğrenci ve mezunları üzerinde anket yapılmıştır. Çalışmada, işbaşı öğrencilerinin memnuniyet düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde farklılaştığı, zorunlu iki dönem staj uygulamasının beğerildiği ve öğrencilerin hizmet kalitesi algılarının yüksek olduğu belirlenmiştir.

Çetin, Aşkın ve Kaygın tarafından 2017 yılında yapılan çalışmada Doğtaş Kelebek Mobilya A.ř. Biga Lokasyonu ile Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga Meslek Yüksekokulu, Mobilya ve Dekorasyon Programı arasında yürütölmekte olan Üniversite-Sanayi işbirliği eğitim uygulaması incelenmiş ve işbaşı ders uygulama eğitim yönteminin, tanıtım ve uygulamasında takip edilen süreç ile sonuçlar ortaya konulmuştur.

Arpat, Kalfa, Akşit ve Çamurdan (2017) Honaz Meslek Yüksekokulunda okuyan ve işbaşı eğitim programı kapsamında bulunan 163 öğrenci üzerinde yaptıkları araştırmada, işbaşı eğitim programından elde edilen memnuniyet algısına etki eden faktörleri incelemişlerdir. Araştırma sonucunda kadın öğrencilerin, bahar döneminde staj yapanların, normal öğretimde eğitim görenlerin, İşKUR kapsamında staj yapanların ve servis hizmetinden yararlananların işbaşı eğitim programından daha yüksek düzeyde memnun oldukları sonucuna varılmıştır.

Arpat (2018a) tarafından yapılan çalışmada Pamukkale Üniversitesi Honaz Meslek Yüksekokulunda 4 programda 5 dönemdir uygulanmakta olan işbaşı eğitimlerinin gelişim durumları incelenmiştir. Pamukkale Üniversitesi Honaz Meslek Yüksekokulu’nun 3+1 işbaşı eğitim sistemine başladığı 2015-2016 güz döneminden araştırmanın yapıldığı tarihe kadar işbaşı eğitim sistemi kapsamında bulunan 372 öğrenciden toplanan veriler, işbaşı eğitimlerinin öğrencilere nitelik sağlama işlevini yerine getirmede başarılı bir model olduğunu ortaya koymuştur. Ancak modelin, çeşitli kamusal politikalarla iyileştirme ihtiyacı bulunan sorunlarının bulunduğu ifade edilmektedir (Arpat ve Namal, 2019).

Arpat (2018b) tarafından Pamukkale Üniversitesi Honaz Meslek Yüksekokulunda “Pazarlama, Lojistik, İşletme Yönetimi ve Dış Ticaret” programlarında öğrenim gören 372 ikinci sınıf öğrencisi üzerinde yapılan bir diğer çalışmada öğrencilerin işbaşı eğitim sistemi sayesinde daha kolay iş bulacakları düşünce ve özgüvenine sahip oldukları bulgusuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin bu sistemle eğitim görürken % 43,1’inin iş teklifi almaları ile söz konusu iddaiyi desteklemektedir.

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Girişimcilik eğilimi, her bireyde farklı düzeydedir. Kimi bireyler risk almayı sevmeyip yalnızca maaşlı çalışmayı arzu ederken, kimi bireyler ise risk almayı sevip kendi işinin patronu olmayı istemektedir. Bu çalışmada 3+1 staj eğitimi alan ve almayan öğrenciler arasındaki girişimcilik algı düzeyleri arasında fark olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaçla araştırmanın temel hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir:

- H1: Katılımcıların girişimcilik eğilimi, cinsiyete göre farklılık göstermektedir.
- H2: Katılımcıların girişimcilik eğilimi, akademik başarı düzeyine göre farklılık göstermektedir.
- H3: Katılımcıların girişimcilik eğilimi, ailesinin aylık gelirine göre farklılık göstermektedir.
- H4: Katılımcıların girişimcilik eğilimi, aylık harcama tutarına göre farklılık göstermektedir.
- H5: Katılımcıların girişimcilik eğilimi, staj eğitimi alıp almamaya göre farklılık göstermektedir.

Veri Toplama Aracı

Araştırma amacıyla katılımcıların kişisel özelliklerini belirlemeye yönelik çoktan seçmeli soruların yanı sıra toplam 23 ifadeden oluşan ve 5’li likert tipinde hazırlanmış girişimcilik eğilimi ölçeği kullanılmıştır. Ölçekten alınan puanların artan ortalaması, girişimcilik eğiliminin arttığını göstermektedir. Alınan puan ortalamalarının yorumlanmasında aşağıdaki skaladan faydalanılmıştır:

- 1,00 – 1,80: Çok Düşük
- 1,81 – 2,60: Düşük
- 2,61 – 3,40: Orta
- 3,41 – 4,20: Yüksek
- 4,21 – 5,00: Çok Yüksek

Normallik – Güvenilirlik Testleri

Güvenilirlik analizinde 0 ile 1 arasında değer alan Cronbach’s Alpha katsayısından faydalanılmaktadır. İlgili katsayı 0’a yaklaştıkça güvenilirlik azalmakta, 1’e yaklaştıkça ise güvenilirlik artmaktadır. Araştırmada kullanılan girişimcilik eğilimi ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,911 olarak tespit edilmiştir. Cronbach’s Alpha değeri ile ilgili değerlendirme şu şekildedir (Kalaycı, 2016, s. 26):

$0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek/boyut güvenilir değildir,

$0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçeğin/boyutun güvenilirliği düşük,

$0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek/boyut oldukça güvenilir ve

$0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek/boyut yüksek derecede güvenilir olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda anketin güvenilirliğinin yüksek derecede güvenilir olduğu ifade edilebilir.

Verilere hangi tür analizlerin uygulanacağını belirlenebilmesi için normallik analizinden faydalanılmaktadır. Normallik analizinde Kolmogorov-Smirnov testinden faydalanılmaktadır. Normal dağılım için Kolmogorov-Smirnov testinin istatistiksel olarak belli bir değerin ($p > 0,05$) üstünde olması gerekmektedir. Verilerin normal dağılım göstermesi durumunda parametrik, normal dağılım sağlamaması durumunda ise non-parametrik analizler kullanılmaktadır.

Tablo 1. Normallik Analizi

		<i>Girişimcilik Eğilimi</i>
N		66
Normallik Parametreleri	Ortalama	3,9876
	St. Sapma	0,57647
	Mutlak	0,066
Aşırı Farklılıklar	Pozitif	0,042
	Negatif	-0,066
Test İstatistiği		0,066
P		,200

Araştırmada kullanılan girişimcilik eğilimi ölçeğinden elde edilen veriler ile ilgili yapılan analiz sonucunda (Tablo 1) verilerin normal dağılım gösterdiği görölmektedir ($p>0,05$). Bu nedenle parametrik analizlerin uygulanmasına karar verilmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışmada, tanımlayıcı istatistiklerin çözümlenmesinde frekans, yüzde, aritmetik ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerlerden faydalanılmıştır. Ayrıca verilerin normallik varsayımını sağlaması nedeniyle parametrik analizlerden bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır. Tüm analizler SPSS for Windows v25.0 paket programı aracılığı ile gerçekteştirilmiştir.

Bulgular

Bu kısımda araştırmanın bulgularına yer verilecektir.

Örneklemin Sosyo-Demografik Özellikleri

Katılımcıların kişisel özellikleri Tablo 2’de bütünsel olarak verilmiştir.

Tablo 2. Kişisel Özellikler

<i>Bölüm</i>	N	%	<i>Aylık Harcama</i>	N	%
Lojistik	8	7,5	500 TL ve Altı	41	38,3
İSG	19	17,8	501-750 TL	39	36,4
Büro Yönetimi	23	21,5	751-1000 TL	11	10,3
Dış Ticaret	14	13,1	1001 TL ve Üstü	8	7,5
Muhasebe	17	15,9	Yanıtlamayan	8	7,5
Bankacılık	24	22,4	Cinsiyet	N	%
Yanıtlamayan	2	1,9	Erkek	50	46,7
Okul	N	%	Kadın	57	53,3
Honaz	57	53,3	Akademik Ort.	N	%
Buldan	50	46,7	1,80’in Altında	8	7,5
Yaş	N	%	1,80-1,99	8	7,5
19	15	14,0	2,00-2,29	24	22,4
20	31	29,0	2,30-2,79	39	36,4
21	35	32,7	2,80 Ve Ustu	28	26,2
22	17	15,9	Sınavsız Geçiş / YGS	N	%
23	5	4,7	Sınavsız Geçiş	1	0,9
36	1	0,9	YGS	103	96,3
Yanıtlamayan	3	2,8	Diğer	2	1,9
Ailenin Geliri	N	%	Yanıtlamayan	1	0,9
1600 TL ve Altı	21	19,6	Aileyle İkamet	N	%
1601-2000 TL	23	21,5	Evet	95	88,8
2001-3000 TL	30	28,0	Hayır	8	7,5
3001-4000 TL	16	15,0	Yanıtlamayan	4	3,7
4001 TL ve Ustu	14	13,1			
Yanıtlamayan	3	2,8			
Toplam	66	100	Toplam	66	100,0

Araştırmaya katılan toplam 107 katılımcının % 22,4'ü bankacılık bölümünde, % 21,5'i ise büro yönetiminde öğrenim görmektedir. Katılımcıların % 53,3'ü Honaz MYO'da, % 46,7'si ise Buldan MYO'da öğrenim görmektedir. Katılımcıların % 14'ü 19 yaşında, % 29'u 20 yaşında % 32,7'si 21 yaşında ve % 15,9'u ise 22 yaşındadır. Katılımcıların % 28'inin ailesinin aylık geliri 2001 TL ile 3000 TL arasındadır. Bununla birlikte katılımcıların % 38,3'ü aylık 500 TL'den daha az harcama yaptığını belirtmektedir. Katılımcıların % 53,3'ü bayandır. Akademik ortalaması 2,80'in üzerinde olanların oranı ise % 26,2'dir. Katılımcıların tamamına yakını YGS ile giriş yapmıştır ve ailesiyle kalmaktadır.

Betimleyici İstatistikler

Tablo 3. Betimleyici İstatistikler

NO	SORULAR	Ortalama	St. Sapma	Ort. Değerlendirme
S11	Karşıma çıkan fırsatları değerlendirebilirim.	4,34	0,848	Çok Yüksek
S19	Eğer bir şeyi yapmayı aklıma koyarsam, hiçbir şeyin beni durdurmasına izin vermem.	4,23	0,928	Çok Yüksek
S21	Görevimin son derece zor olduğu zamanlarda elimden gelenin en iyisini yaparım.	4,19	0,944	Yüksek
S23	Hayatımı dış etkenlere bırakmam.	4,16	1,012	Yüksek
S1	Kendimde farklı işler yapabilecek enerjiyi hissedirim.	4,13	0,97	Yüksek
S22	Yaptığım planları yürütebileceğimden çoğunlukla eminimdir.	4,09	0,901	Yüksek
S18	Bir işte ya da uygulamada liderliği ele almaktan çekinmem.	4,06	1,116	Yüksek
S20	İş konusunda gelecekle ilgili etkili kararlar alabilirim.	4,06	1,015	Yüksek
S13	İşimde ve çalışmalarımda ortaya çıkan değişimlere açıyım.	4,04	0,934	Yüksek
S17	Kendi işimi kurabilirim.	4,01	1,165	Yüksek
S12	Elimdeki kaynakları bir araya getirerek verimliliğe dönüştürebilirim.	4,01	0,738	Yüksek
S15	Farklı işlere yönelik motivasyonlarım ve eğilimlerim güçlüdür.	3,93	1,09	Yüksek
S10	Başarıyı sağlayacak uygun yöntem ve tekniklerin arayışı içerisindeyimdir.	3,91	0,864	Yüksek
S14	İşimde yaratıcılık yönüm güçlüdür.	3,90	0,923	Yüksek
S3	Yeni bir şeyleri denememe imkân veren projeler üzerinde çalışmayı severim.	3,82	1,06	Yüksek
S16	Ortak çalışmalarda işleri sıraya koymak benim için planlanmamış ancak doğal bir görev niteliğindedir.	3,82	0,985	Yüksek
S4	Eski fikirlere ve uygulamalara meydan okumayı ve daha iyilerini araştırmayı severim.	3,82	1,025	Yüksek
S9	Arkadaşlarımdan gelen bazı projelere katılmaktan çekinmem.	3,80	1,001	Yüksek
S5	Yeni bir perspektiften bakmama imkân sağlayan proje ve işlerle uğraşırım.	3,72	0,891	Yüksek
S2	Risk almaktan çekinmem.	3,69	1,041	Yüksek
S6	Geçmişte başkaları tarafından kullanılmamış yeni yöntemlerle çalışmayı denerim.	3,68	1,014	Yüksek
S7	Üzerinde çalıştığım bir konuda hata yapmaktan çekinmem.	3,54	1,1	Yüksek
S8	Yeteneklerimi uygulayabilecek alanlar oluştururum.	3,94	0,934	Yüksek

Girişimcilik Eğilimi Ortalama 3,950; St. Sapma: 0,57339 (Yüksek)

Katılımcıların girişimcilik ölçeğinde yer alan ifadelerle verdiği yanıtların ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 3'te görülmektedir. Buna göre ölçekte yer alan ifadelerden en yüksek ortalamaya sahip olan ifade 11. İfade olan "Karşıma çıkan fırsatları değerlendirebilirim (ortalama 4,34 ve St. Sapma 0,848)" ifadesidir. En düşük ortalamaya sahip ifade ise 7. İfade olan "Üzerinde çalıştığım bir konuda hata yapmaktan çekinmem" ifadesidir. Ölçeğin geneline ilişkin ortalama ise 3,950'dir. Kısacası katılımcıların girişimcilik eğilimi düzeyleri genel olarak değerlendirildiğinde "yüksektir" diyebiliriz.

Ölçek maddelerinden finansal bilgiler ve katma değer tablosunun bilinmesi maddeleri en yüksek ortalamaya sahip oldukları gözükmemektedir. Ayrıca birim maliyetlerin bilinmesi ve temel bankacılık işlemlerine hâkim olunması maddeleri de oldukça yüksek ortalamaya sahiptir.

İstatistiksel Analizler

Çalışmanın bu bölümünde istatistiksel bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 4. *Cinsiyete Göre Girişimcilik Eğilimi Değişkenliği*

Cinsiyet	N	Ortalama	St. Sapma	t	p
Erkek	50	4,0309	0,67028	1,059	0,315
Kadın	57	3,8823	0,46419		

Katılımcıların girişimcilik eğilimlerinin cinsiyetlerine göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için bağımsız örneklem t testinden faydalanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, girişimcilik eğiliminin cinsiyete göre farklılığın istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa sahip olmadığı görülmüştür ($p=0,315 > 0,05$) (H1: Ret). Çalışma kapsamında elde edilen bu bulgu, Solmaz vd. (2014) ve İrmiş ve Barutçu (2013) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları ile farklılık göstermekte ve Bilge ve Bal (2012), Kaya vd. (2010) ve Yılmaz ve Sünbül (2009) tarafından yapılan çalışmalarla benzerlik göstermektedir.

Tablo 5. *Girişimcilik Eğiliminin Akademik Başarı Düzeyine Göre Değişkenliği*

Akademik Başarı Düzeyi	N	Ortalama	St. Sapma	t	p
2,30 ve Üzeri	67	4,04	0,561	1,541	0,139
2,30'un altı	40	3,77	0,558		

Katılımcıların girişimcilik eğilimlerinin akademik başarı düzeylerine göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için bağımsız örneklem t testinden faydalanılmıştır. Analizin daha sağlıklı yapılabilmesi için veriler birleştirilmiş ve yeni gruplandırma 2,30'un altında not ortalamasına sahip olanlar ile 2,30'un üzerinde not ortalamasına sahip olanlar şeklinde belirlenmiştir. Bu bağlamda akademik başarı puanına göre girişimcilik düzeyleri arasında anlamlı fark olup olmadığı incelenmiştir. Yapılan bağımsız örneklem t testi sonucunda katılımcıların girişimcilik eğilimlerinin akademik başarı düzeylerine göre farklılık göstermediği görülmüştür ($p=0,139 > 0,05$) (H2: Ret). Bu bulgular, Akşit vd. (2017) ve Arpat vd. (2017b)'nin bulgularıyla da desteklenmektedir. İlgili araştırmalarda öğrencilerin akademik başarı düzeylerinin uygulamadan sağladıkları mesleki katkı üzerinde etkili olmadığı ve ayrıca yine akademik başarılarının öğrencilerin uygulamayı yaptığı işyerinden iş teklifi alma üzerinde etkili olmadığı raporlanmıştır.

Tablo 6. *Girişimcilik Eğiliminin Ailenin Aylık Gelirine Göre Değişkenliği*

	N	Ortalama	St. Sapma	t	p
2000 TL ve Üzeri	60	4,12	0,501	1,843	0,077
2000 TL'nin Altı	44	3,77	0,626		

Katılımcıların girişimcilik eğilimlerinin ailesinin aylık gelirine göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için bağımsız örneklem t testinden faydalanılmıştır. Analizin daha sağlıklı yapılabilmesi için veriler birleştirilmiş ve yeni gruplandırma 2000 TL'den az gelir elde edenler ile 2000 TL'den fazla gelir elde edenler şeklinde belirlenmiştir. Katılımcıların ailelerinin aylık gelir düzeyine göre girişimcilik eğilimleri arasında anlamlı farklılaşmanın olup olmadığı incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda, katılımcıların girişimcilik eğiliminin ailelerinin aylık gelirine göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı görülmüştür. Gruplar arasındaki bu farklılık, istatistiksel olarak %95 anlamlılık düzeyinde ($\alpha=0,05$ hata payında) anlamlı bulunmamıştır ($p=0,077>0,05$). Ancak %90 anlamlılık düzeyinde ($\alpha=0,10$ hata payında) gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir (H3: Kabul).

Tablo 7. *Girişimcilik Eğiliminin Aylık Harcamaya Göre Değişkenliği*

	N	Ortalama	St. Sapma	t	p
500 TL'den Fazla	55	4,17	0,468	2,99	0,009
500 TL'den az	41	3,71	0,471		

Katılımcıların girişimcilik eğilimlerinin aylık harcamalarına göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için bağımsız örneklem t testinden faydalanılmıştır. Analizin daha sağlıklı yapılabilmesi için veriler birleştirilmiş ve yeni gruplandırma 500 TL'den az harcama yapanlar ile 500 TL'den fazla harcama

yapanlar şeklinde belirlenmiştir. Katılımcıların aylık harcamasına göre girişimcilik eğilimlerinin farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda, aylık harcamaya göre girişimcilik eğiliminin anlamlı şekilde farklılaştığı görülmüştür ($p=0,009 < 0,05$). Farklılık incelendiğinde, 500 TL'den fazla aylık harcamaya sahip olanların girişimcilik eğilimlerinin, aylık 500 TL'den az aylık harcamaya sahip olanlara göre girişimcilik eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür (500 TL'den Fazla Ortalama > 500 TL'den az Ortalama) (H4: Kabul)

Tablo 8. Girişimcilik Eğiliminin Staj Yapıp Yapmamaya Göre Değişkenliği

Okul	N	Ortalama	St. Sapma	t	p
Honaz	57	4,24	0,43955	2,938	0,012
Buldan	50	3,89	0,54005		

Katılımcılardan Honaz'daki MYO'larda öğrenim görenler 3+1 iş başı staj eğitimini tamamlamıştır. Buldan'daki MYO'larda öğrenim görenler ise 3+1 iş başı stajı yapmamaktadır. Araştırmanın temel hipotezi olarak iş başı staj eğitimini yapan öğrenciler ile iş başı staj eğitimi yapmayan öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinin farklılığı bağımsız örneklem t testi yardımıyla test edilmiştir. Yapılan analize göre, katılımcıların 3+1 iş başı eğitim stajı yapıp yapmamasına göre girişimcilik eğilimlerinin anlamlı şekilde farklılaştığı görülmüştür ($p=0,012 < 0,05$). Farklılaşma incelendiğinde, Honaz'da öğrenim gören öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinin, Buldan'da öğrenim gören öğrencilerin girişimcilik eğilimlerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir (Honaz Ortalama > Buldan Ortalama) (H5: Kabul). Bu bulgulara göre işbaşı eğitimlerinin öğrencilerin sadece mesleki becerilerini arttırmadığı, bununla birlikte girişimcilik eğilimlerini de pozitif olarak etkilediği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, uygulama, hem öğrencileri işgücü piyasasının talep ettiği özelliklere yaklaştırarak hem de girişimcilik eğilimlerini yükselterek genç işsizliği ile mücadelede önemli kazanımlar sağlayabileceği anlaşılmaktadır.

Hipotezlerin Kabul / Ret Durumları

Araştırmanın amacı kapsamında oluşturulan hipotezlerin genel olarak durumları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Hipotezlerin Kabul / Ret Durumları

H ₁	Ret
H ₂	Ret
H ₃	Ret
H ₄	Kabul
H ₅	Kabul

Hipotezlerin genel durumu incelendiğinde genel olarak ret olduğu, ancak ana hipotez olan H5'in kabul gördüğü ifade edilebilir. Araştırma kapsamında hipotezlerden elde edilen sonuçlar göstermektedir ki, girişimcilik eğilimlerinin belirlenmesinde sektörel uygulamaların etkili olduğu ancak demografik verilerin çok etkili olmadığı ifade edilebilir.

Araştırma kapsamında ortaya konan ana hipotez, araştırma kapsamında elde edilen verilerin analiz sonuçları ile desteklenerek kabul görmüştür. Uygulamalı 3+1 iş başı staj eğitiminin sektörle iç içe olması ve uygulamaya dönük olması ile katılımcıların girişimcilik eğilimleri noktasında desteklediği ana hipotezin (H5) kabulü ile görülmektedir. Hipotezlerde kabul görenlerden olan katılımcının harcama düzeyi refahının toplumla iç içe olma, etkinlikler ve eğitimler ile girişimcilik eğilimine katkı sağlayabileceği desteklenmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Meslek yüksekokullarından mezun olan öğrencilerin okuldan mezun olduktan sonra yaşadıkları en önemli sorunlardan birisi teori ile uygulamayı entegre edememeleri ve iş hayatına uyum sağlayamamalarıdır. Bu sorun ülkemizin en önemli ve kronikleşen sorunlarından birisi haline gelmiştir. Bu sorunu gidermek için başvuru yöntemlerinden bir tanesi de "işbaşı eğitimi" uygulamalarıdır.

İşbaşı eğitimi uygulamaları ile öğrencilerin bir takım kazanımlar elde etmesi hedeflenmektedir. Bu çalışmada da işbaşı eğitimi alan öğrenciler ile işbaşı eğitimi almayan öğrenciler arasında girişimcilik eğilimi farkı araştırılmıştır. Yapılan analizler sonucunda işbaşı eğitimlerinin öğrencilerin girişimcilik eğilimlerini arttırdığı gözlenmiştir.

Aylık 500 TL'nin altındaki harcama düzeyleri öğrenciler için düşük kabul edilebilecek harcama tutarlarıdır. Öğrencilerin 500 TL'nin altında para harcaması, onların önemli ekonomik sorunlar yaşadığını

göstermektedir. Buna göre öğrencilik döneminde, çok düşük gelire-harcamaya sahip öğrencinin, bu sorunu çözmeden girişimcilik konusunda istedik bir tutum geliştiremediği görülmektedir. Buna göre ön lisans öğrencilerinin aylık harcama düzeylerini arttırmaya ya da mevcut satın alma güçlerini yükseltmeye yönelik politikaların, öğrencilik girişimcilik kazanımlarına önemli pozitif katkılar sağlaması beklenebilir. Bu bağlamda, 2019 yılı yaz döneminden itibaren uygulanmaya başlayacak ve üniversite öğrencilerinin gelir elde etme amacına hizmet eden İŞKUR destekli “Sosyal Çalışma Programları”nın, öğrenciye ek gelir sağlaması nedeniyle girişimcilik kazanıma üzerinde etkili olması beklenebilir. Buna paralel olarak, ön lisans öğrencilerinde uygulanmakta olan işbaşı eğitimlerinde ücret ödeme yükümlülüğünün, öğrencinin girişimcilik kazanımları üzerinde de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu çerçevede, ön lisans öğrencilerine yaptırılan işbaşı eğitimlerinin, İŞKUR’un işbaşı eğitim programlarına entegre edilmesi, girişimcilik kazanımları üzerinde daha büyük katkılar oluşturabilir. Bilindiği gibi, İŞKUR üzerinden yürütülen işbaşı eğitimi programlarında öğrenci (asgari ücretin net tutarının 1/3’ü yerine) asgari ücret düzeyinden ücretlendirilmektedir. Bu ücret düzeyinin, öğrencinin harcama düzeylerini yukarıya taşıması nedeniyle, girişimcilik kazanımına önemli katkılar sağlaması beklenebilir.

Öğrencilerin ailelerinin gelirleri de arttıkça, öğrencinin girişimcilik kazanımları artmaktadır. Bu bağlamda asgari ücretin altında hane gelirinin olduğu öğrencilerde, girişimcilik kazanımları daha düşüktür. Asgari ücretin altındaki gelir iki nedenden dolayı ortaya çıkabilir. Birincisi hanede çalışan en az bir birey olmasına rağmen kayıt dışılık nedeniyle asgari düzey altında gelir elde edilmesi durumudur. Bu durumdaki ailelerin gelir düzeylerinin yükseltilmesi, devletin kayıt dışı ekonomiyle daha etkin mücadelesi ile mümkündür. Yine hane halkının atıf işlerde veya tarım, turizm vb. sektörler gibi geçici ya da düşük katma değerli işlerde çalışması veya kendi nam ve hesabına yaptığı işlerde çok düşük gelir düzeylerine sahip olmasının başka bir gerekçesi olabilir. Bu gibi aileler için ülkenin genel, bölgesel ya da sektörel nitelikteki daha olumlu makro ekonomik göstergelere sahip olması, öğrencilerin girişimcilik kazanımlarını pozitif etkileyecektir. Bir başka deyişle, Türkiye Cumhuriyeti’nin makro ekonomik göstergelerindeki iyileşmeler, ailelerin gelir durumunu iyileştirme etkisiyle, ön lisans öğrencilerinin girişimcilik kazanımlarını pozitif olarak etkileyecektir. Asgari ücretin altındaki gelirin ikinci nedeni ise, hane halkının hiçbir üyesinin çalışma ilişkisi içinde bulunmaması olabilir. Bu gibi ailelerin gelirlerini arttırmanın yolları, uygulanacak kamusal politikalarla bu kişilerin aktif istihdam politikaları kapsamı içerisine alınarak işgücüne dâhil edilmesi ve bu yolla gelir yoksulluğunun azaltılması olabilir. Bunun yapılamaması halinde sosyal yardımlarla bu hanelerin gelir yoksulluğunun önlenmesi gereklidir. Bu tip sosyal transferler bir taraftan devletin anayasa tarafından verilmiş olan “sosyal devlet” ödevini başarılı bir şekilde yerine getirmesine olanak sağlar iken, diğer yandan hane içindeki ön lisans öğrencilerinin girişimcilik kazanımlarını da olumlu katkılar sağlayacaktır.

İşbaşı eğitimi ve buna benzer uzun dönemli staj uygulamalarının öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini olumlu yönde etkilemektedir. Buna göre işbaşı eğitimleri öğrencilere sadece mesleki bilgi kazandırmamakta, girişimcilik arzusu ve yetenekleri kazandırdığı da söylenebilir.

Etik Beyan

“MYO’lardaki 3+1 İşbaşı Eğitimlerinin Girişimcilik Eğilimine Etkisi: PAÜ Örneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Aksin, M. (2014). *Üniversite-sanayi işbirliği çerçevesinde öğrenci açısından trimester eğitim sisteminin incelenmesi: Gaziantep Üniversitesi Naci Topçuoğlu MYO Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Akşit, A., Arpat, B. ve Kalfa, V. R. (2016). Bir işveren-öğrenci buluşması modeli-meslek yüksekokullarında işbaşı eğitim programında öğrenci algılarının belirlenmesi: Honaz Meslek Yüksekokulu Örneği. 2. *Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Kongresi*, 12-14 Ekim 2016, Bilecik, 099-1108.
- Akşit, A., Arpat, B. ve Kalfa, V. R. (2017). Analysis of the Contribution to Professional Knowledge of the Job Training Within the Student Perspective in the 3+1 Education Model-The Example of Honaz Vocational School”, *European Scientific Journal*, July, 2017, Special Edition, 176-192.
- Arpat, B. (2018a). Meslek yüksekokullarında uygulanan işbaşı eğitimlerinde boyamsal bir değerlendirme: Honaz Meslek Yüksekokulu Örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 345-359.
- Arpat, B. (2018b). Türkiye’de genç işsizlikle mücadelede meslek yüksekokullarında uygulanan işbaşı eğitimlerinin rolü ve önemi: Honaz Meslek Yüksekokulu örneği. *Çalışma ve Toplum*, 4, 2193-2228.

- Arpat, B. ve Namal, M. K. (2019). *On-the-job training policy in Turkish vocational schools: A case study for the evaluation of Honaz Vocational School*. Unpublished Book Chapter, inside "Public Policy Analysis in Turkey: Past, Present and Future", (Eds.) O. Kulaç, E. Akman, C. Babaoğlu. Peter Lang Publishing.
- Arpat, B., Kalfa, V. R., Akşit, A. ve Çamurdan, B. (2017a). Meslek yüksekokullarında nitelikli ara eleman ihtiyacını karşılamada yeni arayışlar: 3+1 işbaşı eğitim modeli Honaz Meslek Yüksekokulu örneği. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 8(2), 76-94.
- Arpat, B., Tokbaş, M., Çamurdan, B. ve Akşit, A. (2017b). Meslek yüksekokullarında 3+1 eğitim modeli stajlarında yapılan iş teklifleri üzerine bir araştırma: Honaz Meslek Yüksekokulu örneği. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(14), 1-11.
- Ay, G. ve Uçar, M. (2016). Trimester eğitim uygulamalarında algılanan hizmet kalitesinin ölçülmesi: Naci Topçuoğlu meslek yüksekokulu büro yönetimi ve yönetici asistanlığı programı öğrencileri ve mezunları üzerine yapılan bir çalışma. *Gaziantepe University Journal of Social Sciences*, 15(2), 657-673.
- Ay, S. (2012). Türkiye'de işsizliğin nedenleri: İstihdam politikaları üzerine bir değerlendirme. Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Manisa, *Yönetim ve Ekonomi*, 19(2), 321-341.
- Bilge, H. ve Bal, V. (2012). Girişimcilik eğilimi: Celal Bayar Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 131-148.
- Çetin F., Aysin A. ve Kaygın B. (2017). Üniversite sanayi işbirliği işbaşı eğitim modeli uygulama örneği. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 19(2), 153-159.
- Çoban, A. (2013). *İşsizlikle mücadelede Avrupa Birliği perspektifinden staj/ işbaşı eğitim programlarının rolü ve Türkiye iş kurumu için öneriler* (Uzmanlık Tezi). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- İrmiş, A. ve Barutçu E. (2012). Öğrencilerin kendilerini girişimci bir kişiliğe sahip görmelerini ve iş kurma niyetlerini etkileyen faktörler: Bir alan araştırması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 1-25.
- Karadeniz, H. ve Karadeniz, O. (2016). Türkiye'de mesleki eğitimde staj konusunda yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri. *ISVET 2016 (International Symposium on Post-Secondary Vocational Education and Training)*, 12-15.Ekim.2016, Hitit Üniversitesi, ss. 795-801.
- Karadeniz, O. ve Kumaş, H. (2016). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin istihdam edilebilirliğini arttırmada mesleki uygulamalar dersi (3+1 Programlarının) ile İŞKUR işbaşı eğitim programlarının rolü: Honaz MYO örneği. *UMYOS*, 5. *International Vocational Schools Symposium*, 18-20.Mayıs, ss. 750-758.
- Karadeniz, O., Karadeniz, H. K., Kocaalan, M. L. ve Arpat, B. (2013). *Mesleki eğitim kurslarına katılanların işgücü piyasasındaki durumu araştırması*. Ankara: ILO Türkiye Ofisi.
- Kaya, D., Güzel, D. ve Çubukçu, B. (2011). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin araştırılması: Atatürk üniversitesinde bir araştırma. *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(2), 76-89.
- Mortaki, S. (2012). The contribution of vocational education and training in the preservation and diffusion of cultural heritage in Greece: The case of the specialty "guardian of museums and archaeological sites. *International Journal of Humanities and Social Science*, 2(24), 51-58.
- Solmaz, S. A., Aksoy, Ö., Şengül, S. ve Sarıışık, M. (2014). Üniversite öğrencilerinin girişimci kişilik özelliklerinin belirlenmesi: turizm lisans ve ön lisans öğrencileri üzerine bir alan araştırması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1, 41-55.
- Taş, H. Y., Küçüköğlü, M. ve Demirdöğmez, M. (2018). Türkiye'de genç işsizliği sorunu ve alternatif çözüm önerileri. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7(7), 279-294.
- YEŞİL, Yeliz (2015). *KOBİ'lerde eğitim ve geliştiriminin örgütsel bağlılıkla ilişkisi: Çerkezköy organize sanayi bölgesi'nde bir araştırma* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Yılmaz, E., ve Sünbül, A. M. (2009). Üniversite öğrencilerine yönelik girişimcilik ölçeğinin geliştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 195-203.
- Yürekli, E., Arpat, B. ve Çamurdan, B. (2018). Muhasebe meslek mensuplarının 3+1 işbaşı eğitimi modeline yaklaşımları: Denizli ilinde bir alan araştırması. *İktisadi, İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 102-110.

EXTENDED ABSTRACT

Vocational Schools constitute an important part of the higher education system that provides students with the ability to solve problems and make decisions, enable them to take responsibility, equip them with professional knowledge and skills, communicate with people of different cultures, use computers, and above all, undertake the mission of raising intermediate staff needed by the industry (Arpat et al. , 2017a, p. 77). However, it is frequently stated by both academicians and sector representatives that Vocational Schools in our country cannot fully fulfill this mission. In this context, the contribution will be dealt with on the job training 3 + 1 system of students' achievements in entrepreneurship in Turkey, yet the work in question, a new profession vocational training model. Within the scope of the study, firstly, information about 3 + 1 education system will be given, then some of the studies in the local and foreign literature on the subject will be mentioned and then the findings and results of the research conducted in Pamukkale University will be included.

As an education system that can be considered as a new education system for our country, on-the-job education system is carried out with different practices such as internship, apprenticeship and mentoring

(Yeşil, 2015). When the practices in the Vocational Schools are examined, it is possible to argue that the on-the-job trainings are carried out with the student identity and profile, and are carried out with the internship model since they are held outside the university complexes (Akşit et al., 2016, p. 1101). Therefore, this feature and application of on-the-job training often causes the system to be seen and evaluated as an internship (Arpat et al., 2017a: 78). However, the model differs from traditional internship applications with a long application period. Traditional internships are frequently criticized because of the low number of workplaces and quotas to be done, their inability to be inspected adequately, the fact that trainees are regarded as cheap labor and the importance of interns cannot be understood (Karadeniz, & Karadeniz, 2016, p. 795).

On-the-job training system and internship practices made within this scope enable students to get acquainted with organizational life and work life. In this period when students make basic decisions about their careers, this system has a decisive role in loving and embracing the departments where they are educated, and therefore in post-graduate job and career choices (Taşkın, 2006, p. 90). Reinforcing the theoretical knowledge they receive with field practices, students' self-confidence increases and they can look to the future more safely.

Although "on the job training system" or "3 + 1 training model" is implemented in the form of "internship" in practice, duration differs from internship practices in terms of supervision and evaluation. In the 3 + 1 On-the-Job Training Model, students do their internships not for a short period of time as in the traditional internship, but for a semester covering an average of 16 weeks. During this period, students fulfill the duties assigned to them under the authority of their employers and continue their education.

Entrepreneurship tendency is at a different level in each individual. While some individuals do not like to take risks but only want to work with salaries, some individuals like to take risks and want to be the boss of their own business. In this study, it is examined whether there is a difference between entrepreneurship perception levels among students who have received 3 + 1 internship training and not.

In addition to multiple choice questions to determine the personal characteristics of the participants, the scale of entrepreneurship tendency, consisting of 23 expressions and prepared in 5-point Likert type, was used for research purposes. The increasing average of the scores obtained from the scale shows that the tendency to entrepreneurship has increased. The following scale was used to interpret the mean scores received. These scale values were translated into verbal expressions in the form of low, medium and high level participation.

In the study, frequency, percentage, arithmetic mean, standard deviation, minimum and maximum values were used in the analysis of descriptive statistics. In addition, since the data provides the normality assumption, the sample t test independent of parametric analyzes was used.

As the income of the students' families increases, the entrepreneurship gains of the student increase. In this context, entrepreneurship gains are lower in students who have household income below the minimum wage. Income below the minimum wage may occur for two reasons. The first is the fact that income is below the minimum level due to informality, although there is at least one individual working in the household. Increasing the income levels of families in this situation is possible with the more effective struggle of the state with the informal economy. Again, atypical affairs of households or agriculture, tourism etc. It may be another reason for working in temporary or low value added jobs, such as sectors, or having very low income levels in his/her own name and account. The fact that the country has more positive macroeconomic indicators of general, regional or sectoral character for such families will positively affect students' entrepreneurship gains.

On-the-job training and similar long-term internship practices affect students' entrepreneurship tendencies positively. Accordingly, it can be said that on-the-job trainings not only provide students with professional knowledge, but also entrepreneurship desires and talents.

The Development of a Political Awareness Scale and Psychometric Testing on Nurses in Turkey: A Methodological Study¹

Hilal KUŞCU-KARATEPE² & Aytolan YILDIRIM³

Abstract

This study was carried out to develop a Political Sensitivity Scale for nurses and to demonstrate its validity and reliability. This study was prepared in methodological design. Data were collected between June 2017 and January 2018. The number of nurses participating in the research is 300. The data were evaluated in SPSS 21 and AMOS 22 programs. The scale is statistically valid and reliable. Cronbach Alpha 0.95 of the scale, which was applied statistically after content and content validity, construct validity and reliability analysis, were applied. It has four sub-dimensions (Information, Cognition, Participation and Interest) and includes 44 items. The policy guides many important issues such as education, management, expertise, implementation and professionalization of nurses. International literature on nursing and policy issues are qualitative, there is no quantitative study. So it is the first measurement tool. The scale is thought to be effective in measuring the political sensitivity of nurses and international nursing literature.

Key Words: Scale Development, Nurses, Political, Awareness

Türkiye'de Hemşirelerde Politik Duyarlılık Ölçeği ve Psikometrik Testlerin Geliştirilmesi: Metodolojik Bir Çalışma

Öz

Bu çalışma, hemşireler için bir Politik Duyarlılık Ölçeği geliştirmek ve geçerliliğini ve güvenilirliğini ortaya koymak amacıyla gerçeğleştirilmiştir. Bu çalışma metodolojik tasarımı hazırlanmıştır. Veriler Haziran 2017 ile Ocak 2018 arasında toplanmıştır. Araştırmaya katılan hemşire sayısı 300'dür. Veriler SPSS 21 ve AMOS 22 programlarında değerlendirilmiştir. Ölçek istatistiksel olarak geçerli ve güvenilirliktir. İçerik ve kapsam geçerliliği, yapı geçerliliği ve güvenilirlik analizleri sonrasında istatistiksel açıdan uygululuğu sağlanan ölçeğin Cronbach Alpha 0.95'dir. Dört alt boyutu vardır (Bilgi, Biliş, Katılım ve İliğ Alanı) ve 44 madde içermektedir. Politika, hemşirelerin eğitimi, yönetimi, uzmanlığı, uygulanması ve profesyonelleştirilmesi gibi birçok önemli konuya rehberlik etmektedir. Hemşirelik ve politika konularında uluslararası literatür niteldir, nicel bir çalışma yoktur. Bu yüzden ilk ölçüm aracıdır. Ölçeğin, hemşirelerin ve uluslararası hemşirelik literatüründeki politik duyarlılığın ölçülmesinde etkili olacağı düşünölmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ölçek Geliştirme, Hemşireler, Politik, Duyarlılık

Atıf İçin / Please Cite As:

Kuşcu-Karatepe, H., & Yıldırım, A. (2020). The development of a political awareness scale and psychometric testing on nurses in Turkey: A methodological study. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2418-2429.

Geliş Tarihi / Received Date: 21.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.07.2020

¹ This study is derived from the PhD thesis titled Determining the Relationship between Political Awareness and Perception of Organizational Democracy in Nurses completed by Hilal Kuşcu Karatepe at Istanbul University-Cerrahpaşa Graduate Education Institute.

² (Corresponding Author) Assistant Professor - Osmaniye Korkut Ata University Faculty of Health Sciences, Department of Nursing, hkuscukaratepe@osmaniye.edu.tr ORCID: 0000-0001-9237-2714

³ Prof. Dr. - Istanbul University Florence Nightingale Faculty of Nursing, Department of Nursing, aytolany@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-0475-6695

Introduction

Policy is a convincing feature of contemporary health care in all areas. Policies determine the health care delivery, presentation models and role and scope of health professionals. Policies give direction to many things as from the clothing of health workers (Bearman et al., 2014, p. 109) to large-scale system reform (Zon et al., 2016, p. 263).

Historically, nurses have had limited involvement in policy and political decisions that affect health service delivery (Juma, Edwards, & Spitzer, 2014, p. 1). Nurses are far from policy, even though they perform their professional roles in line with health policies. Nurses are often reluctant to policy what they think of as politics (Yıldırım, 2018, p. 3). Literature further reveals several reasons for nurses under engagement in policy including lack of awareness of policy related issues and processes. The complexity and dynamism of health policies, lack of consciousness, information, interest opportunity, time and resources for participation, inadequate skills (Brokaw, 2016, p. 2), financial shortfall and family obligations (Kung, Windle, & Walker, 2014, p. 1709), failure to provide sufficient support for nurses to produce the necessary evidence to influence health policy (Brokaw, 2016, p. 2), heavy workload, often feeling powerless, gender issues, oppressive images, management ineffectiveness and incompetence, lack of knowledge of the necessity to participate in policies, political awareness, policy development skills, the notion that political participation will not be of any benefit (Kunaviktikul, 2014, p. 2), perception of exclusion from politics, not seeing themselves as part of the political process, views not being in sufficient numbers and power to make a difference (Brokaw, 2016, p. 2; Rakuom, 2010, p. 8) may be the main ones.

But nurses have the potential to change their health policies by improving their political awareness. Today, nursing is the world's largest and strongest candidate for healthcare, with only about 4 million in the United States and around 35 million in the world (Yıldırım, 2018, p. 4). At the core of the nursing profession are individual and professional values, abilities, beliefs and practices that are able to change health policies for the benefit of the patient (Juma et al., 2014, p. 7). They are strategically positioned to make significant improvements in the health services of a country. Nurses have the power to identify needs and problems, allocate resources, control their own work, influence people (Avolio, 2014, p. 14). It is also described some of the personal abilities of nurses with political awareness: Nurses are ambitious, broad perspective, excellent negotiator, communicator, problem solver and good team players. The need for nurses in health care settings to manage difficult personalities, neutralize potentially unstable situations and manage conflicts is indescribable. Nurses have the potential to be effective by becoming more active in addressing health policy that will increase quality patient care. Also, nurses have the necessary skills to analyze, critically think and analyze health policy information (Kuşcu Karatepe, 2019, p. 17). On the other hand, among the public, nurses are the appropriate representative and one of the most trusted professionals to advocate for health. Today, nurses are expected to be able to lead as an agent of change for patients, to take on roles such as advocacy, cooperation, policy change and community responsiveness (Avolio, 2014, p. 4). Nurses' fulfillment of their political roles is one of the most effective strategies to improve the health and welfare of the population. Nurses can influence decision-makers by using their political competencies in a wide range of social networks including various civil society organizations and organizations to change disease patterns, aging societies, global health threats, health reforms and inequalities, health workforce imbalances (Arabi, Rafil, Cheraghi, & Ghiyasvandian, 2014, p. 317). In addition, nurses' engagement with legal regulations affecting their patients is a moral and professional obligation. When nurses influence the policy that improves the delivery of health services, they will ultimately fulfill their obligation to defend their patients (Brokaw, 2016, p. 3). Also, policy acts as a regulatory system in terms of providing professional identity to the nursing and the methods of employing the members of the nursing. Many aspects of the nursing profession are of political nature and are influenced by a large number of policies. Policy has a significant impact on the direction of nursing practice, education, management, expertise, and professionalization (Yıldırım, 2014, p. 32). Therefore, policy is one of the most important factors that affect every kind of process starting from the definition of nursing (Esenay, 2017, p. 98).

It's noteworthy that the literature does not elaborate on these areas, while nurses have a large area of study on political regulations (Ditlopi, Blaauw, & Penn-Kekana, 2014, p. 2). Most existing international literature linking nursing and policy is concerned with the absence of nurses in health policy processes (Juma et al., 2014, p. 5). All of the current international literature inking nursing and policy are qualitative. Quantitative study wasn't found, so it is the first measuring tool. It is thought that this scale will be useful in assessing and improving nurses' awareness in the political arena.

Method

This study is a methodological study. It was carried out as a two-phase study, as conceptualization and analysis. Statistical methods are shown in Table 1.

Table 1. *Statistical methods used*

Quality Examined	Statistical Methods
Validity Analyses	Content Validity (Calculating CVR and CVI using Lawshe's method) Structure Validity (Explanatory Factor Analysis, Confirmatory Factor Analysis) Item analysis (Pearson Correlation)
Reliability analyses	Cronbach Alpha Internal Consistency Coefficient Spearman-Brown Internal Consistency Coefficient Guttman Internal Consistency Coefficient
Time Invariance Analysis (Test-Retest Application)	Pearson Correlation Coefficient

Phases

Phase one: Conceptualization

At this stage, the field paper on the concept of policy has been scanned. The scales of attitudes, awareness and sensitivity in different areas were studied by researchers. In addition, many qualitative studies on national and international policy; field literature containing the concepts directly and indirectly related to policy were used and a pool of material was prepared in line with the knowledge and experiences of its researchers. The book, name is "Introduction to Policy Science" by Kapani (2015, p. 23) especially used. Within the framework of this information, a large number of positive and negative statements about political awareness were written randomly in accordance with the literature, taking into account the characteristics of a measuring instrument. When creating substances, it is considered to be simple, short and clear. Its expressions have been controlled by a linguist specializing in the field. The substance pool consists of 86 substances. 5-gauge Likert type scale scoring was used. Scale scoring 1=disagree at all, 2=agree little, 3=agree, 4=fairly agree, 5=totally agree. Points 1-2 were used to indicate non-participation in the item in descending order and points 3-5 were used to indicate non-participation in the item in ascending order.

Phase two: Validity and Reliability Analysis

The scale of political awareness validity was confirmed in three main steps. The first was achieved through academics who specialized in the field of surface and content validity. Second, psychometric properties were evaluated using cross-sectional data used to make EFA. Third, the resulting psychometric structure was verified using confirmatory factor analysis.

The scale of political awareness reliability was confirmed in two main steps. Item analysis, Cronbach Alpha, Spearman-Brown and Guttman internal consistency coefficients were examined separately for each sub-dimension in the first. Then the test-retest analysis was examined with the correlation coefficient of the Pearson Correlation.

Surface and Content Validation

For surface validation, the researchers tested the intelligibility, nature, directive, usefulness, suitability for the purpose of each of the pool items that benefited from the views of their close-circle colleagues. Before the introduction of general applications, an expert in the field of Turkish Language and Literature (lecturer) opinion was also taken, depending on the fact that there may be any unnoticed spelling, expression or form problems on the pool items created.

For content validation, to receive the opinions of experts, we sent 15 experts an 'Expert Evaluation Form' via e-mail. The experts reported their views for each item as "appropriate", "appropriate, but needs minor changes," and "not appropriate." There have been feedback from 12 experts in two months. The 12 experts who made the assessment are academicians working in Public Administration, Nursing Management, Teaching Nursing and Internal Medicine Nursing department at universities in Istanbul, Izmir, Konya, Antalya, Samsun, Bolu and Osmaniye province of Turkey. Content validity ratios (CVR) were calculated using Lawshe's method. In the evaluation, the minimum CVR criteria, determined by Veneziano and Hooper (1997, p. 68) were used (Cited by Ayre, & Scally, 2014, p. 82).

Evaluation of Psychometric Properties

Eligible nurses were informed about the purpose of the study before a written consent form was obtained. The data collection tool covers the socio- demographics of nurses (gender, age, marital status, working environment and years of experience) and the scale version of political awareness after the surface and content validity phase.

Explanatory Factor Analysis (EFA)

According to the recommendations of Watkins (2018, p. 227), which recommends registering at least five participants for each item of the scale for the EFA, the sample size required for the scale study belongs to 220 nurses (there are a total of 44 items on the political awareness scale). Given the number of nurses reached in the research universe and the participation of nurses on the basis of volunteering, the final number of the sample was determined as 300.

Before starting factor analysis, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Barlett Sphericity tests were performed to determine the suitability of sample size for factor analysis. EFA was used to analyze the eigen values and to select the number of factors to be deduced as a result of the analysis. For a variable to be included in a factor group, the factor load based on at least 0.40 (Jovanović, Milijić, & Stojanović, 2017, p. 18).

Confirmatory Factor Analysis (CFA)

If there is an effort to develop a scale, the first to be applied is the EFA, then the CFA, which predicts the confirmation of this new factor structure being discovered. CFA is a process for creating a hidden variable (factor) based on the variables observed through a pre-generated model (Pan, Ip, & Dubé, 2017, p. 689). After exploratory factor analysis, CFA analysis was performed to test the accuracy of the four-factor scale structure. The index criteria required for confirmatory factor analysis (Reas, Lindvall, Wonderlich, Syversen, & Lundin, 2018, p. 208) are confirmed by AMOS 22 programs.

Reliability

In order to evaluate the reliability of the scale; item analysis, Cronbach Alpha, Spearman-Brown, Guttman internal consistency coefficients and test-retest correlations were used (Latner, Mond, Kelly, Haynes, & Hay, 2014, p. 651). Test-retest reliability to determine the in variance criterion over time (Pavia et al., 2014, p. 5). In this study 30 nurses selected for the test-retest reliability. It is recommended by the literature to recruit at least 30 individuals for test-retest analysis. Two weeks after the first application, the same people were visited for the second time and they filled out the forms again (Latner et al., 2014, p. 650).

Sample

The universe of the research consists of 402 nurses working in one Health Research and Practice Hospital and two private hospitals in Turkey Hatay province between June 2017-January 2018. The study was conducted by reaching the maximum number of nurses available for planned hospitals without resorting to any sampling method. The question pool is composed of 86 items and the draft scale form after the expert opinion is composed of 55 items. The number of samples is 300. In this case, sampling was reached at approximately 6 times the size of the number of substances. The sample size is N=50 very weak, N=100 weak, N=200 medium, N=300 Good, N=500 very good, N=1000 excellent (Latner et al., 2014, p. 651; Speidel, Ormani, Shi, & Myers, 2019, p. 1325). Finally, of the 372 nurses sampled, 40 did not agree to participate in the study; of the 332, there was a survey return. It was decided that 32 surveys should be excluded from analysis due to the items left blank on the scale during the control of the surveys. The universe welcome ratio of the sample is 75% (N=300).

Instrument

Scale has 4 sub-dimensions and 44 items. Level of knowledge is measured by; 3., 4., 5., 8., 10., 13., 14., 16., 17., 19., 21., 27., 28., 31., 38., 39., 43. items, level of cognition; 1., 11., 12., 15., 18., 30., 33., 34., 35., 37., 40., 46. items, level of participation; 9., 22., 23., 24., 25., 47., 49., 50., 51. items, level of interest; 45., 48., 52., 53., 54., 55. items. All items are scored flat. The score taken from the scale is between 44-220. The higher the score, the higher the level of political awareness. Lower size score ranges; it is 17-85 for the subdimension of knowledge, 12-60 for the subdimension of cognition, 9-45 for the subdimension of participation and 6-30 for the subdimension of interest. As scores increase, levels of knowledge, cognition, participation and interest in politics will increase.

Data Collection

The data collection process was conducted by the researchers. In the institutions where permission has been obtained, information about the research has been given and it has been stated that it can be completed in about 10 minutes by introducing the scale and forms to be filled out. It is specifically stated to the nurses that the principle of volunteerism is essential in the study, that they can withdraw from the study at any time and that they will not face any coercion or sanctions. The nurses were given their oral and written consent (in the questionnaire) after they were told the purpose of the study, the method of application and the expectations. Some of the forms were given and received from the nurses on the same day. Another part was filled with face-to-face interview technique by the researcher themselves. For non-delivery forms, departments have been given a maximum of 7 days, and have been revisited and delivered at the end of the period.

Ethical Considerations

Ethics committee of a public university was approved (09.03.2017/59754796-050.99/) for this research. The research was conducted in accordance with international ethical principles and the legal requirements of Turkey for non-interventional studies. The nurses involved in the study were informed about the purpose and methodology of the study and written consent was obtained from all of them.

Results

The socio-demographic results

Descriptive statistics were used to determine the socio-demographic characteristics of nurses. At the same time, normality was determined in Skewness and Kurtosis assessments where the relevant variables on the scale were expressed using mean and standard deviation (SD). The socio-demographic characteristics of the nurses are shown in Table 2. 69% of the nurses were female, 72.3% were single, 49% had an undergraduate degree; 85.3% worked on the weekends, 68.7% worked in private hospitals, 42% worked in intensive care; and 86.3% were not members of any professional unions. The average age was 24.91 ± 5.167 , the average monthly income (TL) was $TL2098.36 \pm TL662.200$, the mean number of years worked was 4.46 ± 4.004 , the mean number of years worked in the same institution was 2.81 ± 2.436 and the mean number of hours worked weekly was 47.04 ± 6.554 .

Table 2. *Sociodemographic Characteristics of the Nurses (N=300)*

Social-Demographic Variables		N	%
Gender	Female	207	69
	Male	93	31
Marital status	Married	83	27.7
	Single	217	72.3
Education	High school	113	37.7
	Associate degree	33	11
	Undergraduate	147	49
	Master's degree	7	2.3
Work on weekends	Yes	256	85.3
	No	44	14.7
Institution	Private hospital	206	68.7
	State hospital	94	31.3
Department	Clinic	21	7
	Intensive care	126	42
	Inpatient care units	107	35.7
	Emergency department	30	10
	Administration	16	5.3
Member of a union	Yes	41	13.7
	No	259	86.3
Age (mean)	24.91 ± 5.167	Experience	4.46 ± 4.004
Monthly income (TL)	2098.36 ± 662.200	Work period in the same institution (year)	2.81 ± 2.436
		Weekly working hours	47.04 ± 6.554

Surface and Content Validity

Opinions of the researchers, the researchers' colleagues in the immediate vicinity and an expert (a lecturer) in the field of Turkish Language and Literature were collected. The surface validity of the scale

was ensured. The Content Validity Ratios (CVR) was 0.56 for 12 experts. A total of 42 items were excluded from the study whose CVR had a negative value, “0”, or lower than 0.56. The Content Validity Index (CVI) of the remaining 44 items and 11 items which were corrected, divided and added based on the experts' suggestions, was found to be 0.83 overall, since the draft scale was not divided into sub-groups. Because CVI > CVR (0.83 > 0.56), the content validity of the whole scale was statistically significant ($p < 0.05$).

Exploratory Factor Analysis (EFA)

300 nurses were sampled to take part in the assessment in exploring the psychometric properties of the Political Awareness Scale through the analysis. Before factor analysis was conducted, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Bartlett Sphericity tests were performed to determine whether the sample size was adequate for factor analysis. The KMO measure of sampling adequacy of the scale was 0.874. Bartlett's Test of Sphericity was calculated by χ^2/df and was found to be 37019.273/946 ($p = 0.000$).

In the EFA the sub-cutoff point was 0.40. The factor load value of 11 items remained below 0.40. Factor loads of the draft scale range from 0.911 to 0.958 for factor 1; from 0.562 to 0.953 for factor 2 to 0.926 to 0.963 for factor 3 and from 0.928 to 0.950 for factor. The eigenvalue coefficient is taken into consideration in sizing the items whose factor load is over 0.40. Four breakpoints were found in determining the factors. The total variance of the draft scale was determined to be 91.92%. The rate of variance described for the first factor is 35.92%; for the second factor is 23.36%; for the third factor is 19.67% and for the fourth factor is 12.97%.

The varimax rotation method was used for factor rotation. The factor rotation showed that subdimension 1 of the scale consisted of 17 items (3, 4, 5, 8, 10, 13, 14, 16, 17, 19, 21, 27, 28, 31, 38, 39 and 43), subdimension 2 consisted of 12 items (1, 11, 12, 15, 18, 30, 33, 34, 35, 37, 40 and 46), subdimension 3 consisted of 9 items (9, 22, 23, 24, 25, 47, 49, 50 and 51) and subdimension 4 consisted of 6 items (45, 48, 52, 53, 54 and 55). As a result of the EFA, the Political Awareness Scale consisting of 4 dimensions and 44 items was developed. The names given to the dimensions are made by taking into account the content of the items. In dimension 1, statements measuring knowledge assessed the level of “knowledge”; in dimension 2, statements related to the level of general knowledge assessed “cognition”; in dimension 3, statements measuring participation in politics assessed “participation” and in dimension 4, statements related to using energy, time and resources for politics measured the level of “interest”. Concepts related to politics were used in naming the dimensions.

Confirmatory Factor Analysis

Confirmatory Factor Analysis, the second step of the construct validity test of the four-factor structure revealed in the exploratory factor analysis, was conducted. For each index, acceptable cut-off values proposed by Reas, Lindvall, Wonderlich, Syversen, & Lundin (2018, p. 209) were taken into account. The CFA analysis was: $\chi^2/df=1.92$, RMSEA=0.06, RMR=0.08, IFI=0.92, CFI=0.92, GFI=0.90 and AGFI=0.87. The fault covariance was set between e3 and e5, e12 and e13, and e41 and e42 (Figure 2).

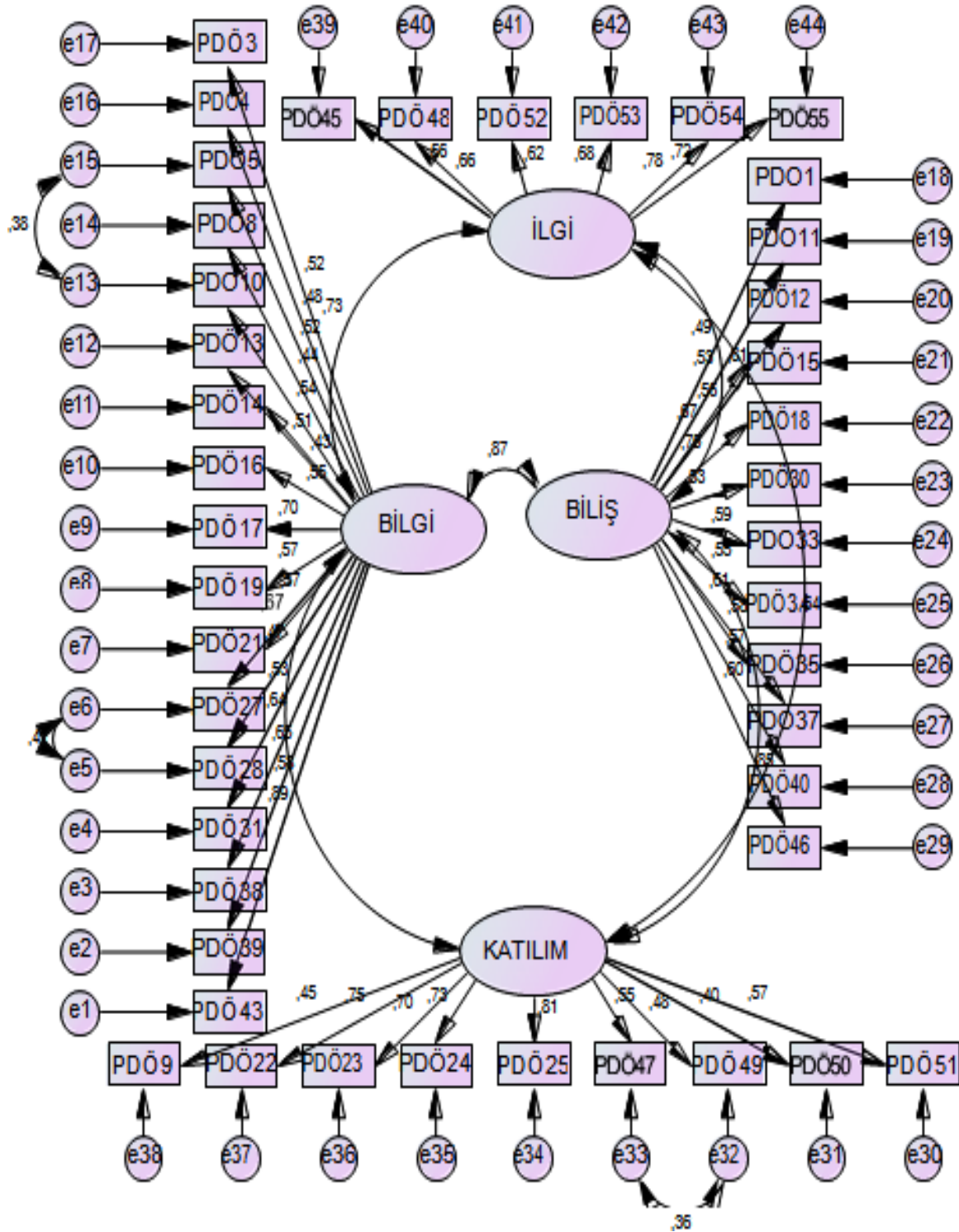

Figure 2. Political Awareness Scale CFA Chart (Obtained From The Authors' Research Data)

Reliability

Reliability analysis was conducted using item analysis, Cronbach Alpha, Spearman-Brown, Guttman internal consistency coefficients and test-retest correlations. In examining the item total score correlations of the 44 items for the reliability study of the Political Awareness Scale, correlation coefficients of these items ranged between $r=0.505$ and 0.963 ($p < 0.001$). Internal consistency coefficients of the Political Awareness Scale were 0.958 for Cronbach Alpha, 0.894 for Spearman-Brown and 0.865 for Guttman. Table 3 shows item analysis and internal consistency coefficients related to the subdimensions of the scale ($p < 0.01$). Scale-compliant test-retest reliability is achieved ($p < 0.001$).

Table 3. *Item Analysis Results and Internal Consistency Coefficients (N=300)*

Scale Sub-Dimensions	Item total score Correlation*	Cronbach Alpha When an item was excluded	
Knowledge subdimension			
Item 3	.975	.973	
Item 4	.941	.974	
Item 5	.966	.973	
Item 8	.954	.973	
Item 10	.965	.973	Cronbach's Alpha 0.976
Item 13	.951	.973	
Item 14	.947	.974	Spearman- Brown* 0.978
Item 16	.969	.973	Guttman* 0.944
Item 17	.954	.973	
Item 19	.966	.973	
Item 21	.957	.973	
Item 27	.954	.973	
Item 28	.978	.973	
Item 31	.919	.995	
Item 38	.967	.973	
Item 39	.965	.973	
Item 43	.956	.973	
Cognition subdimension			
Item 1	.643	.834	
Item 11	.943	.812	
Item 12	.943	.812	
Item 15	.943	.812	
Item 18	.942	.812	Cronbach's Alpha 0.854
Item 30	.879	.923	
Item 33	.944	.928	Spearman- Brown* 0.968
Item 34	.818	.821	Guttman* 0.968
Item 35	.918	.813	
Item 37	.918	.814	
Item 40	.946	.811	
Item 46	.948	.810	
Participation subdimension			
Item 9	.962	.971	
Item 22	.964	.971	
Item 23	.968	.970	Cronbach's Alpha 0.972
Item 24	.967	.970	
Item 25	.965	.970	Spearman- Brown* 0.968
Item 47	.952	.971	Guttman* 0.968
Item 49	.956	.971	
Item 50	.948	.971	
Item 51	.942	.971	
Interest subdimension			
Item 45	.970	.986	
Item 48	.960	.987	Cronbach's Alpha 0.989
Item 52	.951	.988	
Item 53	.964	.986	Spearman- Brown* 0.990
Item 54	.965	.986	Guttman* 0.990
Item 55	.960	.987	

*p < 0.01

As a result, in the finalized scale with four sub-dimensions and 44 items, items 3, 4, 5, 8, 10, 13, 14, 16, 17, 19, 21, 27, 28, 31, 38, 39 and 43 assessed knowledge level; items 1, 11, 12, 15, 18, 30, 33, 34, 35, 37, 40 and 46 assessed cognition level; items 9, 22, 23, 24, 25, 47, 49, 50 and 51 assessed participation and items 45, 48, 52, 53, 54 and 55 assessed interest. All items were scored directly. The score obtained from the scale ranges between 44-220. As the score increases, the level of political awareness increases. Ranges of subdimension scores were: 17-85 for knowledge, 12-60 for cognition, 9-45 for participation and 6-30

for interest. As the scores increase, levels of knowledge, cognition, participation and interest in politics increase. The Political Awareness Scale is a statistically valid and reliable tool.

Discussion

The Political Awareness Scale estimates of reliability and validity is acceptable. It is found compatible with the literature (Forney, Bodell, & Haedt-Matt, 2016, p. 655). First of the validity step; surface and content validity was obtained. It estimates that is acceptable. EFA which is the next step of the political awareness scale, is one of the most used methods to evaluate whether items in the scale are collected under different dimensions (Esin, 2014, p. 202). In this study, it was found that 44 items were grouped under four factors: knowledge, cognition, participation and interest. Also the Explained Variance is accepted as an indicator of how well the related concept or structure is measured. In EFA; the Total Variance described is recommended to be between 40% and 60% in the literature (Reas, Lindvall, Wonderlich, Syversen, & Lundin, 2018, p. 210). In this study Total Variance explained is 91.92% and it can be evidence of acceptable validity. After EFA, CFA was performed. Confirmatory factor analysis is performed to test the validation of a predetermined structure. As a result of the analysis, goodness of fit indices are used to show how suitable the tested model is to the sample data (Henseler & Sarstedt, 2013, p. 567).

The scale is acceptable by taking into consideration the index values and it was found to be sufficient in the literature (Reas, Lindvall, Wonderlich, Syversen, & Lundin, 2018, p. 210) Item analysis is the first for reliability. Item analysis determines at what level the elements of the measurement tool are related to the whole measurement tool (Forney et al., 2016, p. 656). A high correlation coefficient obtained for a given element indicates that the element has a high correlation with the measured theoretical structure and that the element is effective and sufficient to measure the intended behavior (Speidel et al., 2019, p. 1327). It is recommended that the total score correlation coefficient of the items is above 0.30. According the analysis of Item Total Score Correlations of 44 items of scale, they are ranged between $r=0.505$ and 0.963 and it is acceptable with a positive and statistically significant relationship. It can be estimate that the correlation coefficient values of the scale are high when compared with the literature. Internal consistency is the second stage of reliability and is the state of homogeneity between questions thought to measure a specific area (Forney et al., 2016, p. 660). The Cronbach Alpha coefficient used to measure this varies from 0 to 1. If the Cronbach Alpha coefficient is 0.60-0.80, the scale is considered to be highly reliable (Arip, Rashid, Ahmad, & Husin, 2018, p. 405). It was found to be 0.958. So it estimates acceptable reliability. The Spearman-Brown and Guttman coefficients estimate quite high and consistent with the literature. The correlation coefficient between test-retest scores in the scales is expected to be at least 0.70 (Esin, 2014, p. 210). In the test-retest reliability study conducted at two-week intervals, the correlations between the two applications estimates quite high (0.98). There was a positive, strong and statistically significant relationship between the two measurement scores ($p < 0.001$). This result estimates that the scale measures the same structure decisively.

Political Awareness Scale overall score average was above average (138.39 ± 26.56). The highest lower dimension score average is "knowledge" (52.28 ± 14.50) and the lowest is "interest" (16.22 ± 6.54). This difference indicates that nurses are unconcerned with the policy but, despite this, have some way of knowing about the issues. It can be thought that they have gained their knowledge from the media or everyday chat environments by including the themes related to the subject such as health policy, profession, professionalization concept in addition to the Nursing Management Course at the undergraduate level and often being brought to the agenda in academic settings. Research in field literature has found studies showing that nurse managers have a high level of political knowledge (Ditlopi et al., 2014, p. 2). There are also studies showing that courses given to nursing students increase political interest (Hart, 2016, p. 11; Carnago, Eaton, Lanier, & Deveneau, 2018, p. 3). Shariff (2014, p. 8) and Rains and Corroll (2000, p. 38, Cited by Ahmed, & El-Hosany, 2018, p. 12)'s studies show that if nurses' level of knowledge about health policy increases, their participation increases. According to the study of Sarnkwawum and Oumtanee (2017, p. 5), the presence of people interested in politics around nurses, the sense of being able to intervene in jobs that don't go their way and respond to needs, the invitations of politicians can elevate nurses' political awareness.

Lack of political participation, knowledge, skills, support and resources and negative nursing image are major obstacles to political awareness (Ahmed, & El-Hosany, 2018, p. 2). The field article states that nurses have hierarchical barriers (Juma et al., 2014, p. 7; Roche, 2015, p. 530). It is also noted that doctors

have a higher political predisposition in field study and another study found that nurses are mostly invisible and that doctors in particular in Kenya, Uganda and Tanzania are more active in nursing processes (Takian, Rashidian, & Doshmangir, 2015, p. 10; Ditlopi et al., 2014, p. 7). In Thailand according a study was measured nurses' participation in the political process, the majority of nurses are highly knowledgeable in all aspects of national health policy development, despite being a quarter of this level are willing to participate in development of National Health Policy nurse managers who work only in a hospital where less than fifty percent per cent of the institution they were involved in the development of policies. For participation in the development of health policies, Shariff and Potgieter (2012, p. 4) have stated that support, encouragement and inspiration from a good role model are essential.

Conclusion

This study developed and validated a 44-item Political Awareness Scale measure political awareness of nurses. It is a statistically valid and reliable tool. This scale was chosen to be developed since the researchers had found no measurement tool in previous studies for determining the level of political awareness of nurses. The newly developed political awareness scale can be used in nursing education, management, expertise, practice and professionalization. In this context, it can be suggested that the Political Awareness Scale be used in different institutions and with different professional groups as well as in studies that can be conducted with nurses.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled "*The Development of a Political Awareness Scale and Psychometric Testing on Nurses in Turkey: A Methodological Study*", there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation.

References

- Ahmed, H. S., & El-Hosany, E. W. (2018). Factors facilitate head nurses' policy development and autonomy in decision making. *International Journal of Nursing Didactics*, 8(2), 1-14.
- Arabi, A., Rafil, F., Cheraghi, M. A. & Ghiyasvandian, S. (2014). Nurses' policy influence: A concept analysis Iran. *Journal of Midwifery Research*, 19(3), 315-322.
- Arip, M. A. S. M., Rashid, N. A., Ahmad, S. H., & Husin, N. S. (2018). The Development, Validity and Reliability of Higher-Order Thinking Skills - Peer Appraisal Inventory (HOTS-PA). *International Journal of Academic Research in Business and Social Science*, 8(3), 395-409.
- Avolio, C. D. (2014). *Political Advocacy: Beliefs and Practices of Registered Nurses*. *Electronic Theses and Dissertations*. University of Windsor: Electronic Theses and Dissertations.
- Ayre, C., & Scally A. J. (2014) Critical values for Lawshe's content validity ratio: revisiting the original methods of calculation. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 47(1), 79-86.
- Bearman, G., Bryant, K., Leekha, S., Mayer, J., Munoz-Price, L.S., Murthy, R., & White, J. (2014). Healthcare personnel attitude in non-operating-room settings. *Infection Control and Hospital Epidemiology* 35, 107-121.
- Brokaw, J. J. (2016). *The Nursing Profession's Potential Impact on Policy and Politics*; 1-3.
- Carnago, L., Eaton, K. M., Lanier, B. B., & Deveneuve, K. L. (2018). From Practical to Powerful: How a Nursing Student Health Policy Fellowship Transformed my Political, Professional and Patient Advocacy. *HISOA Journal of Practical and Professional Nursing*, 2(1), 1-6.
- Ditlopi, P., Blaauw, D. & Penn-Kekana, L. (2014). Contestations and complexities of nurses' participation in policy-making in South Africa. *Glob Health Action*. 7, 1-14.
- Esenay, F. I. (2017). *Health policies and nursing*. Ankara University Open Lecture Publications. (Original work published in Turkish).
- Esin, M. N. (2014). *Research in nursing. Data collection methods and tools, reliability and validity of data collection tools*. Istanbul: Nobel Medical Bookstore. (Original work published in Turkish).
- Forney, J. K., Bodell, L. P., & Haedt-Matt, A. A. (2016). The incremental validity of the episode size criterion in binge-eating definitions: An examination in women with purging syndromes. *Int J Eat Disord*, 49(7), 651-662.
- Hart, L. (2016). *The political astuteness of nurse practitioners following a successful legislative journey*. Date Accessed: 01.12.2019, <https://mospace.umsystem.edu/xmlui/bitstream/handle/10355/49150/HartPolitical%20Astuteness%20of%20Nurse%20Practitioners%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Henseler, J., & Sarstedt, M. (2013). Goodness-of-fit indices for partial least squares path modeling. *Comput Stat*, 28, 565-580.
- Jovanović, I., Milijić, N., & Stojanović, A. (2017). Modelling of knowledge management factors in project organizations. *European Project Management Journal*, 7(1), 13-23.
- Juma, A. P., Edwards, N. and Spitzer, D. D. (2014). Kenyan nurses involvement in national policy development processes. *Hindawi Publishing Corporation Nursing Research and Practice*, 10, 1-11.

- Kapani, M. (2015). *Politika bilimine giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kunaviktikul, W. (2014). Moving towards the greater involvement of nurses in policy development. *Int Nurs Rev.*, 61(1), 1-2.
- Kung, L., Windle, M. C., & Walker, N. (2014). The effect of an exogenous protease on the fermentation and nutritive value of high-moisture corn. *Journal of Dairy Science*, 97(3), 1707-1712.
- Kuşcu Karatepe, H. (2019). *Determination of the relationship between political sensitivity and organizational Democracy Perception in nurses* (PhD Thesis). Istanbul University-Cerrahpasa Graduate School of Education, Department Of Nursing Management. Istanbul. (Original work published in Turkish).
- Latner, J. D., Mond, J. M., Kelly, M. C., Haynes, S. N., & Hay, P. J. (2014). The loss of control over eating scale: Development and psychometric evaluation. *Int J Eat Disord.*, 47(6), 647-59.
- Pan, J., Ip, E. H., & Dubé, L. (2017). An alternative to post hoc model modification in confirmatory factor analysis: The Bayesian lasso. *Psychological methods*, 22(4), 687-704.
- Pavia, E. C., Barroso, M. E., Carneseca, C. E., Souza, P., Santos, T., Lopez, V. R., & Pavia, S. B. (2014). A critical analysis of test-retest reliability in instrument validation studies of cancer patients under palliative care: A systematic review. *BMC Medical Research Methodology*, 14(1), 1-10.
- Rains, J. W., & Carroll, K. (2000) The effect of health policy education on self-perceived political competence of graduate nursing students. *The Journal of Nursing Education* 39(1), 37-40.
- Rakuom, C. (2010). *Nursing human resources in Kenya: A case study, international centre for human resources in nursing*. Date Accessed: 01.12.2019 [http://www.ichrn.com/publications/casestudies/ICHRN Kenya CaseStudy.pdf](http://www.ichrn.com/publications/casestudies/ICHRN%20Kenya%20CaseStudy.pdf).
- Reas, D. L., Lindvall Dahlgren, C., Wonderlich, J., Syversen, G., & Lundin, K. I. (2018). Confirmatory factor analysis and psychometric properties of the Norwegian version of the repetitive eating questionnaire: further evidence for two distinct subtypes of grazing behaviour. *Eur Eat Disord Rev.*, 27(2), 205-211.
- Roche, M. (2015). Testing the Nursing Worklife Model in Canada and Australia: A multi-group comparison study. *Int J Nurs Stud.*, 52(2), 525-34. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2014.10.016>
- Sarnkwawkum, P., & Oumtancee, A. (2017). Being nursepoliticians in Thailand: A phenomenological Research. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 1-6.
- Shariff, N. (2014). Factors that act as facilitators and barriers to nurse leaders' participation in health policy development. *BMC Nursing*, 13, 20-26. <https://doi.org/10.1186/1472695513-20>
- Shariff, N., & Potgieter, E. (2012). Extent of East-African nurse leaders' participation in health policy development. *Nurs Res Pract.* 7, 1-8. <http://dx.doi.org/10.1155/2012/504697>
- Speidel, L., Forest, M., Shi, S., & Myers, S. R. (2019). A method for genome-wide genealogy estimation for thousands of samples. *Nature Genetics*, 51(9), 1321-1329. <https://doi.org/10.1038/s41588-692019-0484-x>
- Takian, A., Rashidian, A., & Doshmangir, L. (2015). The experience of purchaser-provider split in the implementation of family physician and rural health insurance in Iran: an institutional approach. *HealthPolicyand Planning*, 30, 1-11. <https://doi.org/10.1093/heapol/czu135>
- Veneziano, L., & Hooper, J. (1997). A method for quantifying content validity of health-related questionnaires. *American Journal of Health Behavior*, 21(1), 67-70.
- Watkins, M. W. (2018). Exploratory factor analysis: A guide to be strpractice. *Journal of Black Psychology*, 44(3), 219-246. <https://doi.org/10.1177/0095798418771807>
- Yıldırım, A. (2014). *Nursing in the light of Health System and management principles*. Ankara: Target Publishing. (Original work published in Turkish)
- Yıldırım, A. (2018). The importance of nurses ' participation in health policies and the factors affecting them. *Visa E Journal of Nursing*, 9(34), 1-7. (Original work published in Turkish)
- Zon, R. T., Frame J. N., Neuss M. N., Page, R. D., Wollins, S. D., & Stranne, S. (2016). American Society of Clinical Oncology policy statement on clinical pathways in oncology. *Journal of Oncology Practice*, 12(3), 261-265.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Bu çalışma, hemşireler için bir Politik Duyarlılık Ölçeği geliştirmek ve geçerliliğini ve güvenilirliğini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Metodolojik tasarımda hazırlanmıştır. Araştırmanın verileri Haziran 2017 ile Ocak 2018 arasında toplanmıştır. Araştırmaya katılan hemşire sayısı 300'dür. Ölçek maddeleri oluşturulurken öncelikli olarak bir madde havuzu hazırlanmıştır. Oluşturulan madde havuzunda toplam madde sayısı 86'dır. Uzman görüşleri sonrasında madde havuzu 55 maddeden oluşmaktadır. Ölçek puanlaması 5'li Likert tipindedir. Ölçek puanlaması "1 = hiç katılmıyorum, 2 = çok az katılıyorum, 3 = katılıyorum, 4 = oldukça katılıyorum, 5 = tamamen katılıyorum" arasındadır. Veriler SPSS 21 ve AMOS 22 programlarında değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde "Yüzey ve Kapsam Geçerliliği, Açıklayıcı Faktör Analizi, Doğrulamalı Faktör Analizi, Madde analizi, Cronbach Alpha, Spearman-Brown ve Guttman analizi ve Test-Tekrar Test Analizi Pearson Korelasyon Analizi" yöntemlerinden yararlanılmıştır. İlgili verilere normallik testi uygulanmış Skewness ve Kurtosis değerlerinin uygun değer aralığında olduğu görülmüştür.

Hemşirelerin sosyo-demografik özellikleri incelendiğinde; %69'u kadın, %72.3'ü bekar, %49'u lisans derecesine sahiptir; %85.3'ü hafta sonları çalıştığı, %68.7'si özel hastanelerde çalıştığı, %42'si yoğun

bakımda görev aldığı ve % 86.3'ü mesleki derneklere üye olmadığı belirlenmiştir. Yaş ortalaması 24.91 ± 5.167 , aylık ortalama gelir (TL) 2098.36 ± 662.200 TL, ortalama çalışılan yıl sayısı 4.4 ± 4.004 , aynı kurumda çalışılan ortalama yıl sayısı 2.81 ± 2.436 ve haftalık ortalama çalışma süresi 47.04 ± 6.554 idi. Yüzye ve kapsam geçerliliği sağlanan taslak ölçekte faktör analizine başlamadan önce, örneklemin faktör analizi için uygunluğunu belirlemek için “Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett Sphericity” testleri yapılmıştır. Taslak ölçeğin KMO değeri 0.874'dür. Faktör yükü 0.40'ın üzerinde olan maddelerin boyutlandırılmasında özdeğer katsayısı dikkate alınmaktadır. Özdeğer katsayısı birden yüksek dört sınır noktası bulunmuştur. Taslak ölçeğin faktör yükleri faktör 1 için 0.911 ila 0.958 arasındadır; faktör 2 için 0.562 ila 0.953, faktör 3 için 0.926 ila 0.963 ve faktör 4 için 0.928 ila 0.950 arasındadır.

Taslak ölçeğin açıklanan toplam varyansı %91.92 olarak belirlenmiştir. İlk faktör için açıklanan varyans oranı % 35.92'dir; ikinci faktör için % 23.36; üçüncü faktör % 19.67 ve dördüncü faktör için % 12.97'dir. Faktör rotasyonu için varimax rotasyon yöntemi kullanılmıştır. Faktör rotasyonu ölçeğin 1. alt boyutunun 17 maddeden (3, 4, 5, 8, 10, 13, 14, 16, 17, 19, 21, 27, 28, 31, 38, 39 ve 43), 2. alt boyut 12 maddeden (1, 11, 12, 15, 18, 30, 33, 34, 35, 37, 40 ve 46), 3. alt boyutunun 9 maddeden (9, 22, 23, 24, 25, 47) oluşmaktadır. , 49, 50 ve 51) ve 4. alt boyutu 6 maddeden (45, 48, 52, 53, 54 ve 55) oluşmaktadır. Bir değişkenin faktör grubuna dahil edilmesi için, faktör yükünün en az 0.40 olmalıdır. Açıklayıcı faktör analizi sonrasında 11 maddenin faktör yük değerleri 0.40'ın altında kaldığı için taslak ölçekten elenmiştir. 44 maddelik taslak ölçeğin dört boyut altında toplandığı belirlenmiştir. Boyutlara verilen isimler, maddelerin içeriği dikkate alınarak yapılmıştır. 1. boyutta, bilgiyi ölçen ifadeler olması nedeniyle “bilgi” olarak isimlendirilirken; 2. boyutta, “bilis” olarak değerlendirilen genel bilgi düzeyine ilişkin ifadeler; 3. boyutta, politikaya katılımı ölçen ifadeler olması nedeniyle “katılım” olarak isimlendirilmiş ve 4. boyutta, politika ya olan ilgi düzeyini ölçmektedir.

Açıklayıcı faktör analizinde ortaya konan dört faktörlü yapının yapı geçerlilik testinin ikinci adımı Doğrulamalı Faktör Analizi gerçekleştirilmiştir. Her bir endeks için Reas et al. (2018) tarafından önerilen kabul edilebilir kesme değerleri dikkate alınmıştır. CFA analizi: “ $\chi^2 / df = 1.92$, RMSEA = 0.06, RMR = 0.08, IFI = 0.92, CFI = 0.92, GFI = 0.90 ve AGFI = 0.87” idi. Ölçeğin güvenilirlik analizi; madde analizi, Cronbach Alpha, Spearman-Brown, Guttman iç tutarlılık katsayıları ve test-tekrar test korelasyonları kullanılarak yapılmış ve uygun değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Politik Duyarlılık Ölçeği'nin güvenilirlik çalışması için 44 maddenin madde toplam puan korelasyonları incelenirken, bu maddelerin korelasyon katsayıları $r = 0.505$ ile 0.963 arasında değişmektedir ($p < 0.001$). Politik Duyarlılık Ölçeği'nin iç tutarlılık katsayıları Cronbach Alpha için 0.958, Spearman-Brown için 0.894 ve Guttman için 0.865 olarak bulunmuştur. ölçeğin alt boyutları ile ilgili madde analizi ve iç tutarlılık katsayıları ($p < 0.01$). Ölçek uyumlu test-tekrar test güvenilirliği elde edilmiştir ($p < 0.001$). Sonuç olarak, dört alt boyut ve 44 maddeden oluşan nihai ölçekte, madde 3, 4, 5, 8, 10, 13, 14, 16, 17, 19, 21, 27, 28, 31, 38, 39 ve 43 bilgi düzeyi; madde 1, 11, 12, 15, 18, 30, 33, 34, 35, 37, 40 ve 46 bilis seviyesi; 9, 22, 23, 24, 25, 47, 49, 50 ve 51. maddeler katılımı ve 45, 48, 52, 53, 54 ve 55. maddeler ise ilgi düzeyini ölçmektedir.

Ölçek ifadelerinin puanlanmasında olumsuz madde bulunmamaktadır. 44 maddeden alınabilecek minimum puan 44 maksimum puan 220'dir. Alınan puanlar yükseldikçe katılımcıların politik duyarlılık düzeyleri de yükselmektedir. Alt bileşenlerde puan aralığı; bilginin alt boyutu için 17-85, bilis'in alt boyutu için 12-60, katılımın alt boyutu için 9-45 ve ilgi alt boyutu için 6-30'dur. Puanlar arttıkça bilgi, bilis, katılım ve politikaya ilgi artmaktadır. Politik Duyarlılık Ölçeği istatistiksel olarak geçerli ve güvenilir bir araçtır.

The Nexus between Political Risks and Foreign Direct Investment: An Empirical Analysis for North African Countries¹

Mustafa Cüneyt ÖZŞAHİN² & Şerife ÖZŞAHİN³

Abstract

Drawing from the ICRG data set, this study aims to analyze the intricate linkage between political risks and foreign direct investment via a number of control variables including trade openness, the consumer price index and per capita GDP. Since there has been a paucity of research on certain determinants of FDI in the North African context, we examine the impact of political risks on foreign direct investment inflows in six North African countries covering the period 1996-2014 accounting for the presence of possible cross-sectional dependence in the heterogeneous panel data. Whereas the results obtained from Pedroni (1999) and Johansen-Fisher co-integration tests show that there is a long-run co-integration relationship, coefficients obtained from the FM-OLS estimator indicate that a low level of political risks has a positive impact on the foreign direct investment inflows, albeit with some variation within select countries. The Canning and Pedroni (2008) causality test, on the other hand, finds evidence that there is a causal relationship between political risks and FDI for four countries (Algeria, Libya, Tunisia, and Egypt) in the sample. Hence, the results suggest that political risks are significant determinants of foreign direct investment for an array of countries in North Africa

Key Words: Foreign direct investment, Political risks, North African countries, Panel co-integration, Canning and Pedroni (2008) Causality Test

Politik Risk ve Doğrudan Yabancı Yatırım Arasındaki İlişki: Kuzey Afrika Ülkeleri İçin Ampirik Bir Analiz

Öz

Bu çalışma, politik risk ve doğrudan yabancı yatırım girişleri arasındaki ilişkiyi dışa açıklık oranı, tüketici fiyat endeksi ve kişi başı GSYH gibi bazı kontrol değişkenlerin yardımıyla tespit etmeyi amaçlamaktadır. Kuzey Afrika ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri üzerine az sayıda çalışma yapılmış olması nedeniyle 6 Kuzey Afrika ülkesine 1996-2014 döneminde gelen doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde politik risklerin etkisi, yatay kesit bağımlılığı ve heterojen panel yapısı dikkate alınarak incelenmiştir. Pedroni (1999) ve Johansen-Fisher eşbütünleşme testleri ile uzun dönemde değişkenler arasında ilişki olduğu belirlenmiştir. FMOLS tahmincisi ile elde edilen sonuçlar ülke bazında farklılık gösterse de düşük düzeyde politik riskin doğrudan yabancı yatırım girişleri üzerinde pozitif etkisi olduğu gözlenmiştir. Canning ve Pedroni (2008) nedensellik testine göre 4 ülkede (Cezayir, Libya, Tunus ve Mısır) politik risk ve doğrudan yabancı yatırım girişleri arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu doğrultuda ilgili ülkelerde politik riskin doğrudan yabancı yatırımların önemli bir belirleyicisi olduğu ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan yabancı yatırım, Politik risk, Kuzey Afrika ülkeleri, Panel eşbütünleşme, Canning ve Pedroni (2008) Nedensellik Testi

Atıf İçin / Please Cite As:

Özşahin, M. C., & Özşahin, Ş. (2020). The nexus between political risks and foreign direct investment: An empirical analysis for north African countries. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2431-2447.

Geliş Tarihi / Received Date: 13.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.07.2020

¹ An earlier version of this paper is presented at 6th International Conference on Social Thought and Theory in the MENA Region conference on December 14-15, 2017, Nicosia, Northern Cyprus. We are grateful to colleagues in the audience for offering insightful questions and comments.

² Dr. Öğretim Üyesi - Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 42090, Konya/Türkiye, mustafacuneytozsahin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3445-5412

³ Doç. Dr. - Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, 42090, Konya/Türkiye, sozsahin@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8310-1816

Introduction

It is often believed that foreign direct investment (FDI) is a major catalyst for development in a global economic system. Therefore, many developing countries seek to encourage investment to ensure their economic growth since they suffer from insufficient development of their domestic capital markets in terms of size and depth. Given the fact that developing countries lack capital and savings, there is no doubt that foreign direct investment is a crucial factor for economic growth. In other words, in many cases FDI is considered to be the only way of compensating for the lack of domestic investment necessary for economic growth (De Mello 1997, Borensztein, De Gregorio, & Lee, 1998, Herzer, 2012). The key question that needs to be answered here is what are the main determinants of inward FDI. This study aims to explore the theoretical and empirical association between political risks and foreign direct investment for North Africa.

It has been argued for almost more than two decades that institutions matter for economic growth. Since the 1970s, there have been numerous studies emphasizing the relevance of institutions on the economy (see. North, & Thomas, 1973; North, 1990; Acemoglu, Johnson, & Robinson 2005). Of these studies, several of them underlined the nexus between institutions and foreign direct investment (Asiedu 2006, Busse, & Hefeker 2007, Ali, Fiess, & MacDonald 2010). However, there are certain caveats in the literature with regard to the nexus between political risks and FDI. Notwithstanding the ample research showing the impact of institutional quality including multiple sub-components of it on FDI, only a scarce number of studies have taken political risk as an independent explanatory variable into account (for exceptions see. Nelson, Sooreea, & Gokcek 2016; Gobinda Goswami, & Haider, 2014; Rogmans, & Ebbers, 2013). In addition to this, research accounting for regional and sub-regional variations is limited. To fill this gap, this study investigates the largely neglected nexus between political risk and FDI for North African countries with advanced econometric methods.

North African developing economies like many other developing countries are acutely dependent on FDI to sustain their economic growth. For this reason, North African countries have made a huge effort to establish the necessary environment to encourage FDI. Certainly, massive liberalization policies, undertaken since the mid-1980s, have paved the way for FDI (Kyu-Han, 1999, p. 66). Moreover, steps taken to increase regional integration may well be identified as the influence of globalization in the region. Within this framework, signing the Euro-Mediterranean Partnership (EMP) with the European Union, North African countries have aimed at attracting significant foreign direct investment inflow from the EU (Aghrout, 2009). Nevertheless, despite these efforts to boost FDI inflow, only very limited success has been achieved. Most of these countries have been plagued by political crises, civil unrest and even terrorism. There is no doubt that political risks are one of the underlying causes for the disappointing volume of FDI flows into North African countries. According to the African Development Bank (AfDB), North Africa still struggles with several drawbacks to achieve desired macroeconomic outcomes, although there have been some positive developments in the region's economy since the political turbulence of the Arab Spring began to dissipate (African Development Bank, 2018).

Our contribution to the current literature is two-fold. First, as mentioned earlier, despite the fact that there is plenty of research focusing on the role of institutional quality for inward FDI, they don't investigate the regional and sub-regional contexts. Regions and sub-regions have recently become of paramount importance in economics for a variety of reasons. Above all, individual regions may deviate from the overall characteristics of the wider geography focused on. Similarly, regions show considerable variation within themselves with sub-regions differing from the regions they are embedded into. The second contribution is more related to the method used. Most existing studies do not provide a causal explanation which accounts for the endogeneity problem stemming from the potential two-way interaction between FDI and political risks. This research provides a causal explanation by taking into consideration cross-sectional dependence and heterogeneity which are a widespread phenomenon in panel data. Therefore, it can be argued that by providing a sub-regional outlook with new methodological rigor, this study contributes to the literature on FDI –political risks

Theoretical Framework: Political Risk and FDI

Since Foreign Direct Investment is of vital importance for economic development in many emerging/developing countries, there is a good deal of research exploring the determinants of foreign direct investment. More conventional studies are geared towards providing a general theory of FDI. For example, Dunning (1993) utilizes the OLI framework to account for the motivations of multinationals in engaging in FDI. OLI theory, also known as the eclectic theory of FDI, is based on three main vectors: ownership, location, and internalization advantage (see also. Naudé, & Krugell, 2007, p. 1224). Of these vectors, location advantage is closely associated with political risks. Whereas ownership and internalization are firm-level factors, location is a country-level factor (Resmini, 2000, p. 668). Location advantage comprises factors such as input costs, the price of raw materials and the tax regime provided by the host country. There is no doubt that institutional quality in general and political risks in particular can be taken under the heading of location advantage of the host country.

Against this background, it can be argued that the literature examining FDI started to put more of an emphasis on institutions with the rise of institutional economics. Particularly, scholars of economic and political science put a major effort into solving the puzzle concerning the institutional determinants of inward FDI. They generally utilize different concepts measuring the same phenomenon that revolves around the political and institutional investment environment. Research into political risk and FDI is closely related to institutional economics since the political risk variable basically measures the investment environment of the host county. Hayakawa Kimura and Lee (2013, footnote 4, p. 62), argue that a block of studies use political risk and institutional quality “interchangeably”. We can also add good governance indicators which share a lot of similarities with the two measures mentioned above in terms of the components utilized.

There are two strands of research examining the association between political risks and FDI. The first strand derives from the broader literature linking institutional quality and FDI. Dramatic changes in political institutions of host countries and their subsequent policies lead to political uncertainty, which is detrimental to foreign investment (Brunetti, & Weder, 1998). Henisz (2000) and Ali, Fiess and MacDonald (2010). further explore the issue by underlining the impact of political risks that influence potential investment decisions. In a political environment, where there are arbitrary protocols that do not guarantee property rights and constant tax rates; this implies that there are certain political risks in the investment environment. In addition to these, expectations of investors are another determinant of investment decisions. In a political environment, where there is political instability, civil or an inter-state war, low profitability, due to the interruption of production or the decrease in value of invested assets, these factors hinder the decision of investment (Brada, Kutan, & Yigit, 2006, p. 657-658).

Drawing from North (1990), Ali, Fiess and MacDonald (2010, p. 203) argue that the impact of institutions, including political ones, on economic performance is closely linked to transaction and production costs for two reasons. First, transaction costs basically consist of costs related to setting the market value of the commercial product and of costs related to establishing as well as protecting the property rights of these products. Transaction costs composed of these two factors stem from information asymmetry between actors in the market. States, however, might reduce information asymmetry by establishing law and order by means of formal and informal institutions. Absence of or insufficient protection of property rights and non-binding contracts, on the other hand, would increase the risk premium and thus certainly lead to the rise of transaction costs. Second, the institutional structure will have an impact on production costs as well. Among other things, bureaucratic red tape increases production costs, which eventually have a negative impact on the business environment of companies. Therefore, institutional reform is proposed as a means of overcoming the economic downturn for developing countries (Campos, & Kinoshita, 2008; Gastanaga Nugent, & Pashamova 1998).

The second line of literature, on the other hand, focuses on political risks more exclusively. Political risk is an elusive concept that is quite difficult to measure and quantify. There is no doubt that any country which is politically stable will attract the investment necessary for economic growth. According to Desbordes (2010, p. 94), political risks increase “both [the] cost of doing business and uncertainty” The link between foreign direct investment and political risks have been thoroughly investigated by a variety of scholars. For example, Schneider and Frey (1985) and Fatehi-Sedeh and Safizadeh (1989) examined the negative relationship between political instability and incoming investment. Whereas one strand of

literature relies on some components of political risks such as corruption and economic freedoms, others employ a composite measure including several other measures.

The literature can be subsumed under three headings as the spatial dimension is taken into account. First, there are the large N studies that consist of developed and developing countries encapsulating various regions within a global viewpoint. The second is regional studies investigating specific regions such as Africa, Latin America or the MENA region. The last is sub-regional studies that cover only a set of countries located in a sub-region such as North Africa or the Gulf region. Apart from these studies, there is a range of country-specific research on the issue as well. In addition to this, there are multiple methodologies employed to ascertain the determinants of FDI ranging from survey analysis to formal modeling and time-series cross-section. Conflicting results stem from many factors including the measures, sample sizes and methodologies utilized as well as the periods covered.

Most of the large N studies are not unanimous in their conclusions about the nexus between political risk and FDI. Even though the majority of these studies emphasize the negative relations between political risk and FDI, a body of literature shows that there is no significant relation at all. In the study of Khan & Akbar (2013), the effect of political risk on FDI in 94 countries for 24 years is analyzed employing the pooled OLS estimation technique. The study found that most of the political indicators, including political risks, have a certain negative impact on FDI in the selected countries, particularly the developing ones. Furthermore, political risk is a greater obstacle in the LMICs in comparison to the rest of the sample. Gobinda Goswami & Haider, (2014), reached a similar conclusion for 146 countries including OECD or non-OECD members for 1984-2009. Using Fixed Effect Estimation. Hayakawa, Kimura, and Le (2013) divided the risk into two categories, political and financial risk. Using dynamic GMM for 89 countries (developing 56, developed 33) from 1985 to 2007, Hayakawa, Kimura, and Le (2013) came to a similar conclusion indicating that political risk has a significant negative impact especially for developing countries. Janeba (2002), on the other hand, draws from a formal model displaying that MNC does not prefer countries with low credibility in terms of commitment even if they offer subsidies. As opposed to these studies, Hausmann & Fernandez-Arias, (2000, p. 10) argued that the negative impact of country risk on FDI “loses significance when control variables are added” in his research covering Latin America and the Middle East.

In a similar manner, studies focusing on developing countries had mixed results regarding the relationship between political risk and FDI. In this line of research, one strand finds that there is a consistent negative relationship between political risk and FDI. One of the earlier studies, for example, Singh and Jun (1999) examined thirty-one developing countries using pooled data and showed that political risk is one of the significant determinants of FDI for the period of 1970-93. Busse and Hefeker (2007) investigated 83 developing countries between 1984 and 2003 using GMM. Employing ICRG data in their analysis, they also found a negative relationship between political risk and FDI. Krifa-Schneider and Matei (2010) investigated political risk and FDI in developing economies employing panel data from 33 countries. Covering the period 1996-2008, the authors found that reduced levels of political risk are closely related to the increase in FDI inflows. In more recent research, Nelson, Sooreea, & Gokcek (2016), concluded that nations with increased FDI inflows have decreased levels of political risk in their study comprising 30 countries time-series data between 1984 and 2012. Hyun, (2006) is exceptional in his research in terms of checking for cointegration for 62 developing states encompassing the period between 1984 and 2003 and utilizing fixed-effect OLS and system GMM estimators. For short-run dynamics, the author utilized the error correction model by taking advantage of both fixed-effect OLS and system GMM estimators. According to the test results, whilst institutional quality and FDI are cointegrated in the long-run, short-run causality between the two variables does not exist.

A good number of studies, on the other hand, did not find a negative influence of political risks on FDI. They do not consider political risk as a significant determinant of FDI. Asiedu (2002), for instance, surveyed 71 developing countries including 32 Sub-Saharan Africa and 39 non-Sub-Saharan countries and found no significant relation. Using pooled OLS, Kolstad and Tondel (2002) looked at 61 developing countries for the period of 1989-2000 and found that bureaucracy, external conflict, law and order and government stability are not significant determinants of FDI inflow. By the same token, using OLS from 1980 through 1994, Noorbakhsh, Paloni, and Youssef, (2001, p. 1599) examined 36 developing countries and found no significant relationship. Jadhav and Katti, (2012), on the other hand, investigated the influence of institutional and political variables for BRICS countries' panel data from 2001 to 2010. Whereas institutional variables include corruption, the rule of law, voice and accountability, the political

risk variable, on the other hand, encompasses political stability, absence of violence, government effectiveness, and regulatory quality. They, nevertheless, obtained mixed results. Political stability, voice and accountability, and control of corruption were found to be the significant variables that account for FDI.

Apart from these studies, there is also a body of literature that investigates the impact of individual variables that can be considered as components of political risk. Egger & Winner (2005), for example, examined a sample of 73 countries over the period 1995 to 1999. Using generalized least squares (GLS) with the Hausman and Taylor estimator, they found a positive linkage between corruption and FDI stating that corruption may stimulate FDI inflows under some specific circumstances. Li and Resnick (2003), on the other hand, examined 53 developing countries through the period 1982-1995 and showed that “both property rights protection and democracy-related property rights protection” boost the FDI inflow (Li, & Resnick, 2003, p. 178).

In addition to the above mentioned research, more region-focused studies are also prevalent in the related literature. For the purpose of this study, only MENA and African regions in which North African countries are located are surveyed. In this vein, Méon and Sekkat, (2004), for example, argued that functioning institutions play a vital role in the integration of MENA countries to the global trade circle for the period 1990 to 1999 using fixed and random effect regression. The authors employed extreme bounds analysis in a cross-sectional research design examining 18 Middle Eastern and North African countries. Using a random effect dynamic panel, Chan and Gemayel (2004) showed that political instability was closely associated with foreign direct investment for 19 MENA countries from 1990 to 1999. Moosa, (2009, p. 1563) argued that FDI can be examined by taking into consideration “GDP growth rate, enrollment in tertiary education, spending on research and development, country risk and domestic investment” and further claimed that the country risk has a significant negative impact on FDI. Mohamed and Sidiropoulos, (2010) employed Fixed Effects Panel Least Squares Estimation for 12 MENA countries. They concluded that institutional variables such as corruption, quality of bureaucracy, the rule of law, expropriation risk, and repudiation of contracts are significant factors for inward FDI. Mina (2012) revealed that reducing the appropriation risk has a positive effect on FDI by utilizing Random effect, fixed effect and GMM estimations for 8 MENA countries over the period 1991–2007. Al-Khourri and Abdul Khalik (2013) investigated 16 MENA countries over the period 1984-2011 and argued that lack of political risk together with agglomeration and market size have a significant positive impact on FDI. In contrast with these studies, Abbas and El Mosallamy (2016) employed random effect estimation over the period 2006 -2013 for 13 MENA countries and discovered that political stability has no significant effect on FDI. Similarly, Rogmans & Ebbers, (2013) indicated that environmental risk as a part of political risk is not a significant factor for 16 MENA countries during the 1987-2008 period, based on an OLS analysis.

North African countries were also included in the studies investigating the regional dynamics of incoming FDI to Africa. For this reason, this section explores the literature sampling not only of Sub-Saharan countries. Naudé and Krugell (2007) investigated 43 countries for the period between 1970 and 1990 using a GMM estimator and concluded that a combination of policy and institutional factors affiliated with policy risks are the direct determinants of FDI to Africa. Anyanwu and Yameogo (2015), using GMM-OLS, is one of the studies which did not check for political risk yet found that regime type has no impact whereas GDP per capita, infrastructure and trade openness have a significant influence on FDI for 53 African countries covering the years between 1970 to 2010. Bouchoucha and Benammou (2020) examined 41 African countries for the period of 1996 to 2013 using fixed effect (FE), random effect (RE) and system GMM. The author concluded that the voice and accountability are positively and significantly correlated with attractiveness.

Some other studies, on the other hand, look at the determinants of FDI for the Mediterranean region. Altomonte and Guagliano (2003), employing survey data, investigated 3500 European multinational corporations covering 48 industries that were investing in Central and Eastern Europe as well as the Mediterranean (MED) over the 1990–1997 period. They found that the legal framework and business environment by and large have a positive effect on FDI in the manufacturing and services industries. In contrast to previous studies, Jiménez (2011) explored FDI flow from the Mediterranean basin (Spain, France, and Italy) toward Central and East Europe (CEE) and North Africa from 1999 to 2006 with a sample of 336 observations. According to the author, against conventional wisdom, FDI flows are not adversely affected by rises in the political risk level.

Apart from large N studies research with a regional focus, there are a number of single and comparative case studies on the determinants of FDI. Those studies mainly focus on the attributions of home countries. Wei (2005) examined the inward FDI patterns to China and India for the period of 1987 to 2000 for 15 OECD countries. Using the random effect estimation technique and Oaxaca-Blinder decomposition, the study showed that country risk is an influential factor for India but not for China. In a similar manner, Zheng (2009) compared India and China using dummy variables in OLS estimation for the time period from 1984 to 2002. The results indicated that host country risk and political instability are significant factors, both of which negatively affect China and India. Asif, Majid, Yasir, and Ali (2018), on the other hand, investigated the conditions of FDI for Pakistan as a single-case for the period from 1984 to 2013. The authors concluded that government stability is a positive factor. Similarly, using the autoregressive distributed lag (ARDL) approach for Pakistan covering the period 1981- 2012, Nasreen and Anwar (2014) found that political risk prevents FDI for Pakistan.

Rather than focusing on inward FDI, an array of studies, on the other hand, focuses on outward FDI from a single home country to various host countries. Accordingly, investigating bilateral FDI flows, a host of this research has embarked on a gravitational analysis emphasizing the impact of political risk on FDI. Kolstad and Wüig (2012) examined the host country determinants of Chinese outward FDI in the period 2003–2006. The authors concluded that Chinese outward FDI is dependent on market size, markets, natural resources and institutions. Poor institutions and outflowing Chinese FDI, particularly to non-OECD countries, were positively related. Sanfilippo (2010) similarly examined Chinese FDI flows to 41 African countries over the period 1998–2007, employing a least squares dummy variables (LSDV) model, and found that political risk is not a significant variable for FDI. Using 2002 observations obtained from survey data, Quer and Claver, (2007) concluded that political stability plays no significant role in Spanish investment to Morocco.

Another strand in the literature focuses on outgoing FDI from the United States to other countries by investigating firm-level or country-level data. One of these studies, Wheeler and Mody (1992), for example, showed that political risk and organizational efficiency are not consequent upon ascertaining the production location decisions of U.S. companies operating between 1982 and 1988 in 42 countries. Using global survey data and Poisson QMLE estimation, Bénassy-Quéré, Coupet, and Mayer (2007) examined the dispersion of US FDI stock with a panel fixed effect gravity model for 52 foreign countries for the period between 1985 and 2000. They highlighted the fact that protected property rights, corruption, and political stability have a positive significant effect on FDI. Desbordes, (2010), on the other hand, investigated 13 sectors and 20 developing countries over the 1990–98 period using system GMM. The author concluded that political risks in tandem with global diplomatic risk have an influence on U.S. MNE's bilateral FDI decisions. Centering on U.S. majority-owned firms, Vadlamannati (2012) utilized a multilevel mixed-effects linear instrumental variable approach for the sample of 101 developing countries. According to the author, a lack of political risks had a positive influence on FDI during the period 1997–2007.

As illustrated above, some studies focused on bilateral relations between a country and a vast number of states such as the literature focusing on FDI from home countries such as the US or China. Other studies sought to give a more global or regional outlook by employing panel data in their analysis. More region-focused studies investigated outsourcing FDI to the host countries located in South Asia, Central Europe or Africa. There is no doubt that Africa has been one of the understudied regions with regards to the inflow of FDI. Despite the fact that there is relatively more research on Sub-Saharan Africa in the African continent, North Africa has attracted less attention in econometric studies. There is an array of research focusing on each variable composing political risk separately on Africa. In this regard, the relation between corruption and FDI in Africa constitutes a large body of literature in itself.

We have summarized the empirical literature on the nexus between political risk and FDI in Table 1. In the light of empirical studies, surveyed within the scope of this research, the indications are that there is considerable variation with regards to the relationship between political risk and FDI. These variations are also pertinent at regional and sub-regional levels.

Table 1. *Summary of Empirical Studies*

Author(s)	Countries	Time Period	Econometric Techniques
<i>Multicountry Studies</i>			
Schneider and Frey (1985)	80 less developed countries	1976, 1979, 1980	OLS
Wheeler and Mody (1992)	42 countries	1982-1988	FE
Noorbakhsh, Palonia and Youssef (2001)	36 developing countries	1980-1994	Panel data estimation FE model
Asiedu (2002)	71 developing countries (32 Sub-Saharan Africa and 39 non-Sub-Saharan countries)		OLS
Altomonte and Guagliano (2003)	48 industries in 10 Mediterranean and 8 Central and Eastern European countries(host)	1990-1997	GEE (Generalized maximum-likelihood estimation techniques)
Li and Resnick (2003)	53 developing countries	1982-1995	Pooled time series cross-section (TSCS)
Méon and Sekkat (2004)	Between 34 and 107 countries	1990-1999	FE and RE regression
Chan and Gemayel (2004)	19 MENA	1990-1999	RE dynamic panel model
Egger and Winner (2005)	73 developed and less developed countries	1995-1999	FE, GLS with Hausman and Taylor estimator, GMM
Hyun (2006)	62 developing countries	1984-2003	fixed effect OLS and system GMM estimators
Busse and Hefeker (2007)	83 developing countries	1984-2003	GMM and FE models
Naudé and Krugell (2007)	43 African countries	1970-1990	Dynamic one-step GMM
Moosa (2009)	18 Middle Eastern and N. African Countries		Extreme bounds analysis (EBA)
Desbordes (2010)	13 sectors and 20 developing countries	1990-1998	System GMM
Krifa-Schneider and Matei (2010)	33 developing and transition countries	1996-2008	Fixed effect model and GMM
Mohamed and Sidiropoulos (2010)	36 countries (12 MENA, 24 developing countries)	1975-2006	FE and RE panel data techniques
Jadhav and Katti (2012)	BRICS countries	2001-2010	FE and RE models
Mina (2012)	8 MENA countries	1990-2008	RE, FE and GMM estimators
Vadlamannati (2012)	101 developing countries	1997-2007	Multilevel mixed- effects linear instrumental variable approach
Al-Khoury and Abdul (2013)	16 MENA countries	1984-2011	FE and RE dynamic models
Hayakawa, Kimura and Le (2013)	89 countries (including 56 developing countries)	1985-2007	System GMM
Khan and Akbar (2013)	94 countries	1986-2009	One-way and two-way FE models
Rogmans and Ebbers (2013)	16 MENA countries	1987-2008	OLS
Anyanwu and Yameogo (2014)	53 African countries	1970-2010	GMM, OLS
Gobinda Goswami and Haider (2014)	146 OECD and non-OECD countries	1984-2009	Factor analysis, pooled OLS, FE models
Abbas and El Mosallamy (2016)	13 MENA countries	2006 -2013	Cross-section random effect
Nelson, Sooreea and Gokcek (2016)	30 countries	1984-2012	OLS
Bouchoucha and Benammou (2020)	41 African countries	1996-2013	FE, RE and system GMM
<i>Country-specific Studies</i>			
Bénassy-Quéré, Coupet and Mayer (2007)	US FDI stock to 52 countries	1985-2000	Gravity model
Zheng (2009)	China and India	1984-2002 (for China) 1991-2002 (for India)	Pooled OLS and RE model
Sanfilippo (2010)	Chinese outward FDI to 41 African countries	1998-2007	FE and SUR estimator
Jiménez (2011)	FDI flow from Spain, France, and Italy to 14 CEE and North African countries	1999-2006	GMM
Kolstad and Wüig (2012)	Chinese outward FDI	2003-2006	
Nasreen and Anwar, (2014)	Pakistan	1981-2012	ARDL
Asif, Majid, Yasir and Ali (2018)	Pakistan	1984-2013	ARDL

Data and Empirical Methodology

The purpose of the present investigation is to expose the relationship between political risks and foreign direct investment for 6 North Africa countries (Algeria, Egypt, Libya, Morocco, Sudan, and Tunisia) using annual data over the period of 1996-2014. The selection of countries and time periods is based on the availability of data. The data for political risks is collected from the International Country Risk Guide (ICRG) created by Political Risk Services (PRS). As it is displayed in the related literature, the ICRG data set, which is a commonly used metric measuring political risk, is composed of a number of variables. This study employed a composite measure of Political Risk in order to avoid the problem of multicollinearity

The ICRG index consists of multiple components such as “government stability, socioeconomic conditions, investment profile, internal conflict, external conflict, corruption, military in politics, religion in politics, law and order, ethnic tensions, democratic accountability and bureaucracy quality” (ICRG, 2015). As high values of ICRG political risk variables refer to a good performance, this variable is expected to have be positive. In addition to the above-mentioned variables, some other variables assumed to be relevant to account for FDI flows are also included in the analysis. The first of these variables is trade openness, as a determinant for FDI inflows, shown by the share of foreign trade in Gross Domestic Production. Trade openness is an important determinant in the investment decision. It has been well articulated in FDI literature that more trade-open countries following policies geared towards trade liberalization are more likely to attract investment (see. Liargovas and Skandalis, 2012). The second variable influencing FDI is market size which acts as a significant stimulus for foreign direct investment since the volume of domestic consumption is critical for foreign investors to increase their profits (Asideu 2006; Bouchoucha, & Benammou, 2020; Chakrabarti, 2001). Market size is determined by GDP per capita of the sample countries. Although some studies opted for absolute GDP, Chakrabarti (2001, p. 98) argued that GDP per capita is a more pertinent measure by taking into account income level. The third control variable is the consumer price index. This is included so as to measure the level of macroeconomic stability (Asideu, 2006; Mohamed, & Sidiropoulos, 2010; Sanfilippo, 2010; Mina, 2012; Bouchoucha, & Benammou, 2020).

All the control variables employed for the purpose of this study, Trade Openness, Gross Domestic Per Capita Income and Consumer Price Index, are obtained from World Development Indicators.

Table 2. *Definition of the Variables and Data Sources*

Variable	Definition of the Variable	Data Source
$LFDI_{j,t}$	Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)	World Bank, World Development Indicators Database.
$LGDP_{j,t}$	GDP per capita (constant 2010 US\$)	World Bank, World Development Indicators Database.
$LCPI_{j,t}$	Consumer price index (2010 = 100)	World Bank, World Development Indicators Database.
$LTRADE_{j,t}$	The sum of export and imports of goods and services (% of GDP)	World Bank, World Development Indicators Database.
$LPOLRISK_{j,t}$	Political risk index (Risk ratings range from a high of 100 (least risk) to a low of 0 (highest risk).	The PRS Group, ICRG Dataset.

To illustrate the theoretical relationship between political risks and FDI, we have estimated the following linear model:

$$LFDI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 LGDP_{it} + \alpha_2 LCPI_{it} + \alpha_3 LTRADE_{it} + \alpha_4 LPOLRISK_{it} + u_{it} \quad (1)$$

In Equation 1, i indicates cross-section units, t denotes time and u_{it} is the error term.. $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3$ and α_4 are long-run parameters of the variables. Where $LFDI$ is Foreign Direct Investment inflows; $LTRADE$ is the share of export and import to GDP; $LGDP$ is the gross domestic product per capita; $LCPI$ is consumer price index, and $LPOLRISK$ is political risk drawn from ICRG data set.

Panel data contain observations obtained over multiple time periods for economic units such as firms, sectors and individuals. Consequently, panel data broadens time series analysis by adding a cross-sectional dimension. Moreover, in comparison to the above-mentioned analysis, panel data analysis has certain advantages in overcoming individual heterogeneity (Baltagi, 2005, p. 4). Panel analysis consists of multiple steps. In this analysis, (a) stationarity of the series will be tested with the fitting unit root tests, (b) long-term relationship between series is determined by co-integration analysis, (c) long term estimators will be analyzed (d) lastly, causality relationship between series will be investigated.

Preliminary and Unit Root Tests

Prior to conducting any type of test, stationarity of series needs to be examined. However, to figure out fitting, unit root tests, cross-sectional dependency and heterogeneity need to be taken into account. Cross-sectional dependence is tested utilizing Breusch and Pagan (1980) Lagrange Multiplier Statistics (CD_{LM1}) and Pesaran (2004) CD_{LM2} test statistics. CD_{LM1} and CD_{LM2} may use when $T > N$, whereas developed by Pesaran (2004) is used when $N > T$ (Nazlıoğlu, Lebe & Kayhan, 2011, p. 6618).

Another issue that needs to be dealt is slope homogeneity tests in the series. Based on Mark, Ogaki & Sul (2005), panel heterogeneity is detected by using seemingly unrelated regression (SUR) analysis (Nazlıoğlu, Lebe & Kayhan, 2011, p. 6618). Pesaran and Yamagata (2008) developed two statistical calculations as $\tilde{\Delta}$ and $\tilde{\Delta}_{adj}$. in order to make a decision regarding the homogeneity and heterogeneity of the long-term coefficients of the countries in the panel. In panels with a high number of countries, $\tilde{\Delta}$ statistics give more significant results, while $\tilde{\Delta}_{adj}$. statistics yields more significant results in small panels. This method tests the homogeneity of slope coefficients in the null hypothesis and heterogeneity in the alternative hypothesis. In order to accept the null hypothesis and to deduce that the panel has a homogeneous structure, the probability value must be higher than 0.01 at the 99 percent significance level.

Table 3. *Cross-Sectional Dependence and Homogeneity Tests Results*

Test	Statistics	Probability
CD_{LM1} (Breusch and Pagan, 1980)	19.640	0.18
CD_{LM2} (Pesaran, 2004)	0.847	0.19
CD (Pesaran, 2004)	1.826	0.03
$\tilde{\Delta}$ (Pesaran and Yamagata, 2008)	3.585	0.00
$\tilde{\Delta}_{adj}$. (Pesaran and Yamagata, 2008)	4.285	0.00

Table 3 reports the cross-sectional dependency and heterogeneity test results. Since the number of countries within the scope of this study is smaller than the examined time period, it is more favourable to interpret the CD_{LM2} statistics (Pesaran, 2004). When the cross-sectional dependence test results are examined from Table 2, it is seen that the null hypothesis of cross-sectional independence is accepted. Delta test results, on the other hand, revealed that the null hypothesis is rejected and the panel has a heterogeneous structure. These findings show that the sample used in the study has a heterogeneous structure and there is cross-sectional independence. Thus, in the following stages, the analysis will be carried out with first-generation methods that yield good results in the presence of cross-sectional independence.

Accordingly, given the presence of heterogeneity, selected panel unit root tests sensitive to heterogeneity are applied to discover the integration order of the series. Therefore, Im et al. (2003), Maddala and Wu (1999), and Choi (2001) tests, all of which are based on heterogeneity assumption, are utilized. Table 4 shows the results of unit root tests for the level and first differenced series of the variables.

Table 4. Unit Root Tests Results

Variables	Im et al. (2003)		Maddala and Wu (1999)		Choi (2001)	
	Constant	Constant and trend	Constant	Constant and trend	Constant	Constant and trend
<i>LFDI</i>	-2.85***	-0.58	28.82***	17.56	26.87***	23.74
<i>LGDP</i>	0.85	0.54	8.09	10.21	11.25	12.38
<i>LCPI</i>	7.38	3.22	1.54	4.23	0.63	2.00
<i>LTRADE</i>	0.17	0.86	9.93	10.71	6.14	9.50
<i>LPOLRISK</i>	2.03	1.83	4.07	4.02	4.56	3.44
$\Delta LFDI$	-5.09***	-4.10***	48.13***	38.16***	96.29***	91.69***
$\Delta LGDP$	-8.06***	-3.30***	74.78***	35.44***	77.24***	56.07***
$\Delta LCPI$	-2.37***	-3.38***	29.07***	31.78***	32.71***	48.05***
$\Delta LTRADE$	-6.44***	-5.82***	58.43***	50.05***	78.63***	81.98***
$\Delta LPOLRISK$	-4.64***	-6.71***	44.74***	58.78***	52.80***	65.37***

Note: ***, ** and * indicate statistical significance at the 1, 5 and 10 percent level, respectively. Δ is the first difference operator.

Table 4 indicates that foreign direct investments (*LFDI*) are stationary at level according to the constant form of Im et al. (2003), Maddala and Wu (1999), and Choi (2001) tests. However, this variable has a unit root at level in the constant-trend model of these three unit root tests. It was revealed that all the other variables that will be used in the econometric application stage of the study included unit root at level in all the models of Im et al. (2003), Maddala and Wu (1999), and Choi (2001) tests. When all the variables are subjected to unit root tests again after taking their first difference, it was observed that each series became stationary. This allows us to move to the next step, that is panel cointegration analysis.

Panel Cointegration Analysis

In order to investigate the long-run relationship between political risks and foreign direct investment, the panel cointegration tests suggested by Pedroni (1999, 2004) and Maddala and Wu (1999) are performed for this analysis. Pedroni (1999) test results offer seven panel-cointegration statistics. Whilst four of these statistics stem from the within-dimension tests, three of them, on the other hand, are based on the between-dimension. Pedroni proposed four within dimension statistics: panel ν , panel rho, panel PP and panel ADF-statistic. Group rho, Group PP and Group ADF are statistics based on between dimensions.

H_0 : There is no cointegration relationship between variables

H_1 : There is cointegration relationship between variables

The Pedroni method tests that there is no long-term relationship in any of the countries in the null hypothesis. Among the seven results obtained from this method, if the null hypothesis of no cointegration is rejected through the group-rho statistics used for small panels and panel ν statistics used for large panels, reliable data is reached (Pedroni, 2004, p. 614-615). Furthermore, if the probability values for the seven statistics obtained from this method are smaller than 0.05 at the 95 percent significance level, the null hypothesis is rejected and it will be possible to deduce that there is a long-term relationship. Table 4 shows the Pedroni cointegration test results for Equation 1.

Table 5. Pedroni Co-integration Test Results

	Constant	Constant and Trend
Panel ν	-0.13	-1.37
Panel rho	0.44	1.42
Panel pp	-3.09***	-2.34***
Panel adf	-3.16***	-2.46***
Group rho	1.30	2.16
Group pp	-4.22***	-3.32***
Group adf	-4.11***	-3.65***

Note: ***, ** and * indicate statistical significance at the 1, 5 and 10 percent level, respectively.

Table 5 shows that in four of the seven results obtained from the constant and constant-trend forms of Equation 1, the null hypothesis of no long-term relationship was strongly rejected. Whereas Pedroni (1999) is based on Engle-Granger (1987), Maddala and Wu (1999) developed the Johansen-Fisher panel cointegration test based on the Johansen (1988) cointegration test. In addition, Fisher type cointegration, a modified sort of Johansen cointegration test, is used as a robustness check to account for determining the long-run relationship between selected variables. Moreover, the Fisher cointegration test does not assume homogeneity in the coefficients.

Table 6. *Johansen-Fisher Co-integration Test Results*

Null Hypothesis	Fisher Test Trace Statistics	Fisher Test Max-eigen Statistics
$r = 0$	168.0 ***	107.3***
$r \leq 1$	93.93 ***	55.57 ***
$r \leq 2$	50.72 ***	35.51 ***
$r \leq 3$	27.94	24.15
$r \leq 4$	22.76	22.76

Note: Schwarz Information Criterion is used to obtain optimal lag length. ***indicates statistical significance at the 1 percent level.

When Johansen-Fisher cointegration test results, given in Table 6, are examined, the null hypothesis, which states that there are maximum two long-term equations between the variables in Equation 1, is rejected at the 99 percent confidence level according to both trace statistics and max-eigen statistics. Based on this result, at least two equations account for the long-term relationship.

In summary, the examination of the results obtained from both the Pedroni method and Johansen-Fisher method indicates that a long-term relationship exists among the variables in Equation 1. Following this result, parameter estimation stage was initiated in order to obtain the long-term coefficients of the variables. The overall results support the presence of cointegrating relations between variables, which makes long-term estimations possible for the next step.

Long-Run Panel Estimations

In order to estimate the long-run relationship, FMOLS, proposed by Phillips and Hansen (1990), is utilized. Since FMOLS is an estimator more suited to small sample sizes (Erdem, Nazlıoğlu & Erdem, 2010, p. 541), this study prefers to take advantage of FMOLS in the forthcoming analysis.

Table 7. *Results for FMOLS Estimation*

Country	LGDPPC	LCPI	LTRADE	LPOLRISK
Algeria	2.075	-1.065	0.292	-0.213
Egypt	-5.560	3.183	2.510***	5.665
Libya	-0.575	1.407*	0.780***	8.153***
Morocco	7.396*	-10.40	1.058	4.760**
Sudan	-2.714**	0.730	-0.078	3.030***
Tunus	-.430	3.504	1.351	7.257
PANEL	-0.301	-0.441	0.985***	4.77***

Note: ***, ** and * indicate statistical significance at the 1, 5 and 10 percent level, respectively.

According to the FMOLS estimation results, given in Table 7, the political risk variable positively affects foreign direct investment in five of the six countries in the sample. However, this positive effect is statistically significant only in Libya, Morocco, and Sudan. When the political risk variable gets a high value, it points to good performance, and thus this situation is compatible with expectations. Although the variable of political risk has a negative sign in Algeria, this result is not statistically significant. The *LTRADE* variable, which represents the integration of the country with the world, is positive in five of the six countries. However, these findings are significant only for Egypt and Libya at the 99 percent significance level. It is difficult to say that a general conclusion can be made by considering the coefficients of per capita income level. The statistically significant results for this variable are positive in Morocco and negative in Sudan. Furthermore, the results for the whole panel show that political risk and trade openness variables have a coefficient with a significant positive sign at the 99 percent significance

level.

Causality Between Variables

Having identified that there is a long term relation between variables, the next step is to check the causality analysis among variables. Engle and Granger (1987) argued that if two series are integrated of order (1) and cointegrated, it emerges a possibility of a causal relationship. In the previous stages, co-integration was investigated through Pedroni and Johansen Fisher methods, whereas the long term coefficient is obtained by taking advantage of the FMOLS estimator. The disequilibrium term is calculated based on Equation 1 is showed below.

$$\hat{\epsilon}_{it} = LFDI_{it} - \hat{\alpha}_0 - \hat{\alpha}_1 LGDPPC_{it} - \hat{\alpha}_2 LCPI_{it} - \hat{\alpha}_3 LTRADE_{it} - \hat{\alpha}_4 LPOLRISK_{it} \quad (2)$$

The VECM models, based on the two main variables of this research, foreign direct investment and political risks, are displayed in equation 3 and 4.

$$\Delta LFDI_{it} = \alpha_{1i} + \lambda_{1i} \hat{\epsilon}_{it-1} + \sum_{j=1}^K \varphi_{11ij} \Delta LFDI_{i,t-j} + \sum_{j=1}^K \varphi_{12ij} \Delta LPOLRISK_{i,t-j} + \epsilon_{1it} \quad (3)$$

$$\Delta LPOLRISK_{it} = \alpha_{2i} + \lambda_{2i} \hat{\epsilon}_{it-1} + \sum_{j=1}^K \varphi_{21ij} \Delta LPOLRISK_{i,t-j} + \sum_{j=1}^K \varphi_{22ij} \Delta LFDI_{i,t-j} + \epsilon_{2it} \quad (4)$$

Equations 3 and 4 are estimated for each country in the sample respectively. If the value of λ_1 is different than 0, this indicates that there is a causal relationship from political risks to foreign direct investment. On the other hand, if the value of λ_2 is different than 0, it can be interpreted that foreign direct investment is the cause of political risks in the long run. (Canning ve Pedroni, 2008, p. 512). In this study, the presence of causality between political risk and FDI is analyzed employing the Canning and Pedroni (2008) causality test which is a variant of Engle and Granger (1987). One of the advantages of this method is that it can be utilized in heterogeneous panels which allow for long term causality by taking into account the statistics of individual countries. To this end, group means and lambda statistics are calculated through which long term causality is investigated (Canning and Pedroni, 2008, p.517). Group means statistic, that is the mean of Lambda- Pearson statics (λ_i) for each country having normal distribution, gives the causality for the whole panel. Group mean panel estimator is calculated through Equation 5 displayed below (Canning and Pedroni, 2008, p. 518; see also Özşahin ve Üçler, 2017, p.10-11).

$$\bar{t}_{\lambda 1} = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_{\lambda 1i} \quad (5)$$

The Lambda-Pearson statistics on the other hand stems from the p values based on the individual t statics of each country. These statistics test the presence of long term causality by looking at Chi-square distribution 2N degrees of freedom (Canning and Pedroni, 2008, p.518-519; see also Özşahin ve Üçler, 2017, p. 10-11).

$$P_{\lambda 1} = -2 \sum_{i=1}^N \ln P_{\lambda 1i} \quad (6)$$

Table 8. Canning and Pedroni (2008) Causality Test Results

Country	<i>LPOLRISK</i> → <i>LFDI</i> λ_1	P-value	<i>LFDI</i> → <i>LPOLRISK</i> λ_2	P-value
Algeria	-1.342**	0.04	0.077	0.73
Egypt	-0.436*	0.06	-0.710	0.49
Libya	-0.558**	0.04	-0.797	0.44
Morocco	-0.312	0.28	-1.196	0.25
Sudan	-1.229	0.15	0.467	0.65
Tunisia	-0.806**	0.03	-0.592	0.56
PANEL	-0.781	0.29	0.014	0.39

Note: ***, ** and * indicate the rejection of the null hypothesis of no causality at 1%, 5%, and 10% levels of significance, respectively.

The Canning and Pedroni (2008) causality test results based on Lambda- Pearson statistics in Table 8 demonstrate that the null hypothesis stating that political risks do not cause foreign direct investment inflows, is rejected in four of the six countries in the panel. In this regard, there is a causal relationship from political risks to FDI in Algeria, Libya and Tunisia at 95 percent and 90 percent significance in Egypt. As group means statistics are checked, the null hypothesis indicating that there is no causal relationship between political risks and FDI is not rejected. However, as the causal relationship is controlled for a relationship from foreign direct investment to political risks, both Group means and Lambda–Pearson statistics indicate that there is no causal relationship between these parameters.

Conclusion

This paper primarily focuses on the nexus between political risks and FDI for six North African countries. The relevant literature indicates that political risks affect foreign direct investment through various avenues. Moreover, a voluminous body of analysis has been attempted to solve the empirical puzzle between political risk and FDI by utilizing multiple advanced methods. Despite the fact that there is abundant research on the issue, it is hard to say that there is a consensus on the relationship between these two variables. In addition to variations arising from conceptualizations, time periods and methods utilized, regional and sub-regional differences also play an important role in the literature surveyed. Moreover, most of the studies ignore the reverse causality relation between political risk and FDI, which might cause an endogeneity problem. In terms of methodology, on the other hand, this paper investigates this relationship for North African countries in the presence of cross-sectional dependence and slope homogeneity for the first time to the best of our knowledge. Rather than applying standard dynamic macro panel procedures, this analysis renders appropriate tests conducive to the presence of cross-sectional independence.

Our main results are as follows: First, our findings confirmed that the selected variables are co-integrated for a long-run relationship over the study period, 1996-2014. Second, according to FMOLS estimation results for heterogeneous co-integrating panels, political risk has a negative influence on foreign direct investment in five of the six countries in the sample. However, this effect is statistically significant only for three countries, Libya, Morocco and Sudan. These findings show that there is no clear-cut cause and effect relationship valid for all North African states. The causality analysis, on the other hand, reveals that, whereas there is no causal relationship for the whole panel, there is a causal relationship from political risks to FDI for Algeria, Egypt, Libya, and Tunisia. This means that four out of six countries are more sensitive in attracting FDI in the face of political risks. There is no causal relation flows from FDI to the political risk for any country. This finding, no doubt, indicates sub-regional and even country-specific idiosyncratic factors that may influence the political risks –FDI nexus.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “*The Nexus between Political Risks and Foreign Direct Investment: An Empirical Analysis for North African Countries*”, there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation.

References

- Abbas, S., & El Mosallamy, D. (2016). Determinants of FDI flows to developing countries: an empirical study on the MENA region. *Journal of Finance and Economics*, 4(1), 30-38.
- Acemoglu, D., Johnson S., & Robinson, J. (2005). The Rise of Europe: Atlantic Trade, institutional change, and economic growth. *American Economic Review*, 95 (3), 546-579.
- African Development Bank (2018). *North Africa Economic Outlook 2018: Macroeconomic developments and poverty, inequality, and employment, Agricultural production and food security*, 12 March, Available at <https://www.afdb.org/en/documents/document/north-africa-economic-outlook-2018-100843>.
- Aghrout A. (2009). The Euro–Maghreb economic partnership: Trade and investment issues. *Journal of Contemporary European Studies*, 17(3), 353-367
- Ali, F., Fiess, N., & MacDonald, R. (2010). Do institutions matter for foreign direct investment? *Open Economies Review*, 21(2), 201-219.
- Al-Khouri, R., & Khalik, U. A. (2013). Does political risk affect the flow of foreign direct investment into the Middle East North African region? *Journal of Global Business and Technology*, 9(2), 47-59.

- Altomonte, C., & Guagliano, C. (2003). Comparative study of FDI in Central and Eastern Europe and the Mediterranean. *Economic Systems*, 27(2), 223-246.
- Anyanwu, J., & Yameogo, N. (2015). Regional comparison of foreign direct investment to Africa: Empirical analysis. *African Development Review*, 27(4), 345-363.
- Asiedu, E. (2002). On the determinants of foreign direct investment to developing countries: Is Africa different? *World Development*, 30(1), 107-119.
- Asiedu, E. (2006). Foreign direct investment in Africa: The role of natural resources, market size, government policy, institutions and political instability. *The World Economy*, 29(1), 63-77.
- Asif, M., Majid, A., Yasir, M., & Ali, A. (2018). Fluctuations in political risk indicators and their impact on FDI inflow in Pakistan. *Asian Journal of Technology Innovation*, 26(3), 269-289.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data* (3rd Edition). New York: John Wiley and Sons Publication.
- Bénassy-Quéré, A., Coupet, M., & Mayer, T. (2007). Institutional determinants of foreign direct investment. *World economy*, 30(5), 764-782.
- Borensztein, E., Gregorio, J. D., & Lee, J.-W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth? *Journal of International Economics*, 45(1), 115-135.
- Bouchoucha, N., & Benammou, S. (2020). Does institutional quality matter foreign direct investment? Evidence from African countries. *Journal of the Knowledge Economy*, 11, 390-404
- Brada, J., Kutan, A., & Yigit, T. (2006). The effects of transition and political instability on foreign direct investment inflows: Central Europe and the Balkans, *Economics of Transition*, 14(4), 649-680.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics, *Review of Econometric Studies*, 47(1), 239-253.
- Brunetti, A. & Weder, B. (1998). Investment and institutional uncertainty: a comparative study of different uncertainty measures, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 134(3), 513-533.
- Busse, M., & Hefeker, C. (2007). Political risk, institutions and foreign direct investment. *European Journal of Political Economy*, 23(2), 397-415.
- Campos, N. F., & Kinoshita, Y. (2008). Foreign direct investment and structural reforms: evidence from Eastern Europe and Latin America, *IMF Working Papers*, 1-38.
- Canning, D., & Pedroni, P. (2008). Infrastructure, long-run economic growth and causality tests for cointegrated panels, *The Manchester School*, 76(5), 504-527.
- Chakrabarti, A. (2001). The determinants of foreign direct investment: sensitivity analyses of cross-country regressions. *Kyklos* 54(1), 89-113.
- Chan, K., & Gemayel, E. (2004). Risk instability and the pattern of foreign direct investment in the Middle East and North Africa Region. *IMF Working paper*, August 1, No. 04/139.
- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data, *Journal of International Money and Finance*, 20, 249-272.
- De Mello, L. R. (1997). Foreign direct investment in developing countries and growth: A selective survey. *Journal of Development Studies*, 34(1), 1-34.
- Desbordes, R. (2010). Global and diplomatic political risks and foreign direct investment. *Economics & Politics*, 22(1), 92-125.
- Dunning, J. H. (1993). *Multinational enterprises and the global economy*. New York: Addison Wesley.
- Dunning, J. H. (2001). The eclectic(oli) paradigm of international production: past, present and future, *International Journal of the Economics of Business*, 8(2), 173-190.
- Egger, P., & Winner, H. (2005). Evidence on corruption as an incentive for foreign direct investment. *European Journal of Political Economy*, 21(4), 932-952.
- Erdem, E., Nazhoğlu S., & Erdem C. (2010). Exchange rate uncertainty and agricultural trade: panel cointegration analysis for Turkey, *Agricultural Economics, International Association of Agricultural Economists*, 41(6), 537-543.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing, *Econometrica* 55(2), 251-276.
- Fatehi-Sedeh, K., & Safizadeh, M. H. (1989). The association between political instability and flow of foreign direct investment, *Management International Review*, 29(4), 4-13.
- Gastanaga, V. M., Nugent, J. B., & Pashamova, B. (1998). Host country reforms and FDI inflows: How much difference do they make? *World Development*, 26(7), 1299-1314.
- Gobinda Goswami, G., & Haider, S. (2014). Does political risk deter FDI inflow? An analytical approach using panel data and factor analysis. *Journal of Economic Studies*, 41(2), 233-252. .
- Hausmann, R., & Fernandez-Arias, E. (2000). Foreign direct investment: good cholesterol? Research Department Publications 4203, *Inter-American Development Bank*, Research Department.
- Hayakawa, K., Kimura, F., & Lee, H. H. (2013). How does country risk matter for foreign direct investment? *The Developing Economies*, 51(1), 60-78.
- Henisz, W. (2000). The institutional environment for multinational investment, *Journal of Law Economics and Organization*, 16(2), 334-364.
- Herzer, D. (2012). How does foreign direct investment really affect developing countries' growth? *Review of International Economics*, 20(2), 396-414.

- Hyun, H. J. (2006). Quality of institutions and foreign direct investment in developing countries: Causality tests for cross-country panels. *Journal of Business Economics and Management*, 7(3), 103-110.
- ICRG (2015). International Country Risk Guide Methodology. The PRS Group.
- Im, K., Hashem, P., & Yongcheol, S. (2003). Testing for unit roots in heterogenous panels, *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Jadhav, P., & Katti, V. (2012). Institutional and political determinants of foreign direct investment: Evidence from BRICS economies. *Poverty & Public Policy*, 4(3), 49-57.
- Janeba, E. (2002). Attracting FDI in a politically risky world. *International Economic Review*, 43(4), 1127-1155.
- Jiménez, A. (2011). Political risk as a determinant of Southern European FDI in neighboring developing countries. *Emerging Markets Finance and Trade*, 47(4), 59-74.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economics Dynamic and Control* 12, 231-254.
- Khan, M. M., & Akbar, M. I. (2013). The impact of political risk on foreign direct investment. *MPRA Paper No. 47283*, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/47283/>
- Kolstad, I., & Tøndel, L. (2002). Social development and foreign direct investments in developing countries. *CMI Report*, Norway: Chr. Michelsen Institute
- Kolstad, I., & Wiig, A. (2012). What determines Chinese outward FDI? *Journal of World Business*, 47(1), 26-34.
- Krifa-Schneider, H., & Matei, I. (2010). Business climate, political risk and FDI in developing countries: Evidence from panel data. *International Journal of Economics and Finance*, 2(5), 54-65.
- Kyu-Han, D. (1999). Economic Liberalization. *International Area Review*, 2(1), 65-98.
- Liargovas, P. G., Skandalis, K. S. (2012). Foreign direct investment and trade openness: The case of developing economies. *Social Indicators Research*, 106(2), 323-331.
- Li, Q., & Resnick, A. (2003). Reversal of fortunes: Democratic institutions and foreign direct investment inflows to developing countries. *International Organization*, 57(1), 175-211.
- Maddala, G. S., & Wu, S. (1999) A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and a New Simple Test, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, special issue, 631-652.
- Mark, N. C., Ogaki, M., & Sul, D. (2005). Dynamic seemingly unrelated cointegrating regression. *Review of Economic Studies* 72, 797-820.
- Méon, P. G., & Sekkat, K. (2004). Does the quality of institutions limit the MENA's Integration in the world economy? *The World Economy*, 27(9), 1475-1498.
- Mina, W. M. (2012). The institutional reforms debate and FDI flows to the MENA region: The “best” ensemble. *World Development*, 40(9), 1798-1809.
- Mohamed, S. E., & Sidiropoulos, M. G. (2010). Another look at the determinants of foreign direct investment in MENA countries: An empirical investigation. *Journal of economic development*, 35(2), 75.
- Moosa, I. A. (2009). The determinants of foreign direct investment in MENA countries: an extreme bounds analysis. *Applied Economics Letters*, 16(15), 1559-1563.
- Nasreen, S., & Anwar, A. (2014). Political risk and foreign direct investment: Evidence from Pakistan economy. *International Journal of Social and Economic Research*, 4(1), 24-36.
- Naudé, W. A., & Krugell, W. F. (2007). Investigating geography and institutions as determinants of foreign direct investment in Africa using panel data. *Applied Economics*, 39(10), 1223-1233.
- Nazlioglu, S., Lebe, F., & Kayhan, S. (2011). Nuclear energy consumption and economic growth in OECD countries: Cross-sectionally dependent heterogeneous panel Causality analysis, *Energy Policy*, 39, 6615-6621.
- Nelson, M. M., Sooreea, R., & Gokcek, G. (2016). The FDI-political risk nexus: Some new insights. *The Business & Management Review*, 7(5), 33-42.
- Noorbakhsh, F., Paloni, A., & Youssef, A. (2001). Human capital and FDI inflows to developing countries: New empirical evidence. *World Development*, 29(9), 1593-1610.
- North D.C. & Thomas R.P. (1973). *The rise of the western world: A new economic history*. New York: Cambridge University Press
- North, Douglas C. (1990). *Institutions, institutional change and economic development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Özşahin, Ş. & Üçler, G. (2017). The consequences of corruption on inflation in developing countries: Evidence from panel cointegration and causality tests. *Economics*, 5 (4), 1-15.
- Pedroni, P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61, 653-670.
- Pedroni, P. (2004). Panel cointegration, asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the PPP hypothesis, *Econometric Theory*, 20, 575-625.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *CESifo Working Paper Series*, 1229.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 14, 50-93.
- Phillips, P. C. B., & Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *Review of Economic Studies*, 57, 99-125.

- Quer, D., & Claver, E. (2007). Determinants of Spanish foreign direct investment in Morocco. *Emerging Markets Finance and Trade*, 43(2), 19-32.
- Resmini, L. (2000). The determinants of foreign direct investment into the CEECs: New evidence from sectoral patterns. *Economics of Transition*, 8(3), 665-689.
- Rogmans, T., & Ebbers, H. (2013). The determinants of foreign direct investment in the Middle East North Africa region. *International Journal of Emerging Markets*, 8(3), 240-257.
- Sanfilippo, M. (2010). Chinese FDI to Africa: What is the nexus with foreign economic cooperation?. *African Development Review*, 22(1), 599-614.
- Schneider, F., & Frey, B. S. (1985). Economic and political determinants of foreign direct investment. *World Development*, 13(2), 161-175.
- Singh, H., & Jun, K. W. (1999). Some new evidence on determinants of foreign direct investment in developing countries: Working Paper No.1531. The World Bank.
- Vadlamannati, K. C. (2012). Impact of political risk on FDI revisited—An aggregate firm-level analysis. *International Interactions*, 38(1), 111-139.
- Wei, W. (2005). China and India: Any difference in their FDI performances? *Journal of Asian Economics*. 16(4), 719-736.
- Wheeler, D. & Mody, A.(1992). International Investment Location Decisions: The Case of U.S. firms, *Journal of International Economics*, 33(1-2), 57-76.
- Zheng, P. (2009). A comparison of FDI determinants in China and India. *Thunderbird International Business Review*, 51(3), 263-279.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Doğrudan yabancı yatırımlar, yurtiçi sermaye piyasalarında derinleşmenin düşük düzeyde olduğu gelişmekte olan ülkelerde yetersiz sermaye birikimi sorununa çözüm olarak görülmekte ve bu nedenle birçok ülkede ekonomik büyüme oranlarının yükseltilmesi amacıyla yabancı yatırımları özendirici politikalar hayata geçirilmektedir. De Mello (1997), Borensztein vd. (1998) ve Herzer (2012), ekonomik büyümenin devamlılığı için yurtiçi yatırımların yetersizliğini telafi edecek bir değişken olarak yabancı yatırımları görmektedir. Ekonomik gelişmişlik sürecinde kritik öneme sahip olduğu hususunda genel bir kabulün olduğu doğrudan yabancı yatırımların belirleyicilerin ne olduğu konusu ise bu kapsamda cevaplanması gereken önemli bir soru niteliğindedir.

1970'li yılları takiben doğrudan yabancı yatırım hacmi ve kurumsal kalite göstergeleri arasındaki ilişkiye ışık tutmayı amaçlayan çalışmaların sayısı ciddi bir artış sergilemiştir (bkz. North ve Thomas, 1973; North, 1990; Acemoglu, Johnson ve Robinson 2005). Bu çalışmalarda çoğunlukla kurumsal kalite ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiye vurgu yapılmış ve doğrudan yabancı yatırımcıların ülke seçiminde kurumsal kalitenin yüksek olduğu ülkeleri özellikleri tercih ettikleri ifade edilmiştir (Asiedu 2006, Busse ve Hefeker 2007, Ali, Fiess ve MacDonald 2010).

Kurumsal kalitenin ölçümünde birçok gösterge olmakla birlikte bu konuda yapılan çalışmaların ancak bir kısmı, özellikle politik riskleri dikkate almakta ve politik risklerin doğrudan yabancı yatırımlar ile ilişkisini araştırmaktadır. Öte yandan bölgesel farklılıkları dikkate alan çalışma sayısı ise çok daha azdır. Bu çalışma literatürdeki bu boşluğu doldurmak amacıyla Kuzey Afrika ülkelerinde politik risk ve doğrudan yabancı yatırım girişleri arasındaki ilişkiyi teorik ve ampirik açıdan incelemeyi amaçlamaktadır.

Kuzey Afrika ülkeleri, ekonomik gelişme sürecinde doğrudan yabancı yatırımlardan elde edilecek avantajlardan yararlanabilmek adına 1980'li yılların ortalarından itibaren liberalizasyon politikalarını hayata geçirmişlerdir. İlerleyen yıllarda sözkonusu ülkeler, bölgesel düzeyde entegrasyonu artırmak ve Avrupa Birliği ülkelerinden yabancı yatırım çekebilmek amacıyla Avrupa—Akdeniz Ortaklık anlaşması imzalanmıştır. Ancak tüm bu çabalara karşı, Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan siyasi krizler, iç çatışma ve terörizm gibi sorunlar nedeniyle doğrudan yabancı yatırım girişini artırmayı amaçlayan tüm bu girişimlerin başarısı sınırlı düzeyde kalmıştır. Özellikle politik riskler, Kuzey Afrika ülkelerinin doğrudan yabancı yatırım çekebilmesi önünde engel oluşturan en önemli faktörlerden biri olmuştur.

Bu çalışmada politik risk ve doğrudan yabancı yatırım girişi arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere altı Kuzey Afrika ülkesi incelenmiştir. 1996-2014 döneminde kesintisiz verisine ulaşılan Cezayir, Mısır, Libya, Fas, Sudan ve Tunus'a ait yıllık veriler ile ekonometrik analiz yapılmıştır. Politik risk değişkenine ait veriler, PRS Group tarafından yayınlanan ICRG (International Country Risk Guide) veri setinden derlenmiştir. Politik risk endeksi hükümet istikrarı, sosyoekonomik koşullar, yatırım profili, iç ve dış çatışma, yolsuzluk, siyasette ordu, dini gerginlik, yasa ve düzen, etnik gerginlik, demokratik hesap verilebilirlik ve bürokratik kalite bileşenlerinden oluşmaktadır. Politik risk değişkenine ait yüksek değerler, iyi performansla işaret ettiği için ekonometrik analiz sonucunda bu değişkenin pozitif işaret alması beklenmektedir. Tahmin edilecek

ekonometrik modelin tahmin gücünü artırmak amacıyla doğrudan yabancı yatırımların önemli açıklayıcı değişkenlerinden olan üç değişken daha modele dhil edilmiştir. Bu değişkenlerden ilki, ülkenin dış dünyaya entegrasyon düzeyinin bir lt olarak ihracat ve ithalat toplamının GSYH'ya oranlanması ile hesaplanan ticari dışa açıklıktır. Piyasa büyüklüğünün bir lt olan kişi başi GSYH ve makroekonomik istikrarsızlığın bir göstergesi olan tüketicici fiyat endeksi ise diğer kontrol değişkenlerdir. Ekonometrik analiz sonucunda kişi başi GSYH ve ticari dışa açıklık değişkeninin pozitif, tüketicici fiyat endeksinin ise negatif değer alması beklenmektedir.

Altı Kuzey Afrika ülkesinin 1996-2014 dönemine ait yıllık verileri ile yapılacak analiz için ileri panel veri analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır. Panel veri analizleri, hem yatay kesit hem de zaman boyutunu incelemesi ynnle zaman serisi analizleri ve yatay kesit analizlerine kıyasla üstünlüğe sahiptir. Ekonometrik analiz öncesinde uzun dönem eğim katsayılarının homojenliği Pesaran ve Yamagata (2008) homojenlik testi, yatay kesit bağımlılığının varlığı ise Breusch ve Pagan (1980), Pesaran (2004) yatay kesit bağımlılığı yöntemleri ile araştırılmıştır. Sonrasında ise homojenlik ve yatay kesit bağımlılığı test sonuçları dikkate alınarak sırasıyla birim kök testi, eşbütünleşme testi, katsayı tahmini ve nedensellik testi uygulanmıştır.

Homojenlik testi ile panelde yer alan ülkelerin heterojen yapıda olduğu ve ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda birinci nesil yöntemler ile birim kök ve eşbütünleşme analizleri yapılmıştır. Serilerin durağanlık mertebeleri Im vd. (2003), Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001) testleri ile kontrol edilmiş ve çalışmada kullanılan tüm serilerin birinci farkında durağan oldukları belirlenmiştir. Değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığı Pedroni (1999) ve Johansen-Fisher panel koentegrasyon testi ile araştırılmıştır. İki eşbütünleşme yöntemi sonucunda değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşılmış ve katsayı tahmini Phillips ve Hansen (1990) FMOLS yöntemi ile elde edilmiştir. Ulaşılan bulgular politik risk düzeyindeki iyileşmenin doğrudan yabancı yatırım girişini Libya, Fas ve Sudan'da pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilediğini göstermiştir. Politik risk ve doğrudan yabancı yatırım girişi arasındaki nedensellik ilişkisi Canning ve Pedroni (2008) nedensellik testi ile araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre Cezayir, Libya ve Tunus'ta %95, Mısır'da ise %90 önem düzeyinde politik risklerden doğrudan yabancı yatırım girişlerine doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Girişimciliğin Öteki Yüzü: Başarısız Girişimci Deneyimlerinden Dersler

Vasfi KAHYA¹

Öz

Girişimcilik konusu hem bireyler hem de toplum için çok önemli bir kavramdır. Girişimcilikle ilgili popüler ve akademik çalışmalarda başarı faktörünün üzerinde durulduğu görülmektedir. Ancak istatistikler, ülkemizdeki yeni girişimlerin ciddi oranda başarısızlıkla sonuçlandığını göstermektedir. Dolayısıyla başarı kadar başarısızlık da girişimcilikteki önemli kavramlardan birisidir. Girişimcilikte başarısızlık konusu bireysel ve örgütsel düzeyde, objektif ve subjektif olarak düşünülebilir (Jenkins ve MacKelvie, 2016). Bu çalışmada başarısız olduğunu kendileri ifade eden girişimcilerin videoları içerik analizine tabi tutularak ön plana çıkarılan başarısızlık temaları ortaya çıkarılmıştır. Bu şekilde girişimciliğin ihmal edilen yönlerine ve tersine mantık kullanılarak başarısızlık faktörlerine dikkat çekilmektedir. Girişimcilerin başarısız olması mevcut girişimin sona ermesi anlamına gelmekle birlikte girişimcinin daha sonraki girişimlerinde başarılı olduğunu gösteren çok sayıda örnek mevcuttur. Bu çalışma sonucunda girişimcilerin başarısızlık faktörlerinin girişimcilikte başarı için gerekli olan faktörleri tamamladığını görülmektedir. Başarısızlık hikayeleri hem uygulamada hem de akademik düzeyde öğrenmeye katkı yapabilir.

Anahtar Kelimeler: Başarısızlık, Başarısız girişimciler, Başarısız girişim, İflas, Girişimcilik fırsatı

The Other Side of Entrepreneurship; Lessons from Failed Entrepreneur Experiences

Abstract

Entrepreneurship is a very important concept for both individuals and society. It is observed that the success factor is emphasized in popular and academic studies related to entrepreneurship. However, statistics show that new initiatives in our country have resulted in serious failure. Therefore, success as well as failure is one of the important concepts in entrepreneurship. The issue of failure in entrepreneurship can be considered on individual and organizational levels, objectively and subjectively (Jenkins,&MacKelvie, 2016). In this study, videos of entrepreneurs who express themselves that they have failed will be subjected to content analysis and the themes of failure will be revealed. In this way, attention will be drawn to neglected aspects of entrepreneurship and failure factors using reverse logic. While failure of entrepreneurs means the end of existing enterprise, there are many examples where the entrepreneur succeeds in following initiatives. As a result of this study, it is seen that the failure factors of entrepreneurs complement the factors necessary for success in entrepreneurship. Stories of failure can contribute to learning both in practice and at the academic level.

Key Words: Failed entrepreneurs, Failed entrepreneurship, Bankruptcy, Entrepreneurship opportunity

Atıf İçin / Please Cite As:

Kahya, V. (2020). Girişimciliğin öteki yüzü: Başarısız girişimci deneyimlerinden dersler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2447-2458.

Geliş Tarihi / Received Date: 02.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 05.08.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, vasfi.kahya@dpu.edu.tr , ORCID: 0000-0002-2154-5689

Giriş

Girişimcilik literatüründe en çok vurgulanan kavramlardan birisi başarı kavramıdır. Başarı süreci ve başarı faktörlerini ele alan çalışmalarda; yenilikçilik, fırsatları değerlendirme, farklı düşünebilme gibi bireysel ve kurumsal düzeyde birçok faktörden bahsedilmektedir (Aytaç ve İlhan, 2007; Ballı, 2017; Bozkurt vd., 2018). Girişimcilik özü itibarıyla belirsizlik ve dolayısıyla muhtemel başarısızlık içermektedir. Bu özelliği en eski girişimcilik metinlerinde ifade edilmesine rağmen (Knight, 1921; Schumpeter, 1934) günümüzde unutulmuş görülmektedir (Jenkins ve MacKelvie, 2016). Yapılan bir çok çalışmada girişimcilikte başarı konusu ele alınmış olmasına rağmen, girişimcilik alanında ihmal edilmiş ve karanlıkta kalmış alanlardan birisi de girişimcilikte başarısızlığın anatomisinin ortaya konulmasıdır (McGrath, 1999; DeTienne, 2010; Sarasvathy vd., 2013) ve son dönemde başarısızlığın girişimci üzerindeki etkileri de önem kazanmıştır (Üçbaşaran vd., 2013).

Girişimcilik literatüründe başarı ve başarısızlık kavramları bireysel ve örgütsel düzeyde ele alınmakla birlikte her iki tür başarısızlığın eş anlamlı kabul edilmesi doğru değildir (Jenkins ve MacKelvie, 2016). Analiz düzeyleri farklı olan iki farklı süreçten bahsetmek daha doğru olacaktır (Cardon vd., 2011). Buna kanıt olarak başarısız girişimcilerin girişimlerini bitmelerine rağmen başarısız olarak atfedilen bu girişimciler başka girişimlere devam ederek başarılı olmaları mümkündür (Sarasvathy vd., 2013). Bir başka ifadeyle girişimin başarısız olması, her durumda, girişimcinin başarısız olması demek değildir (Sarasvathy, 2004; Hsu vd., 2017).

Girişimcilik kavramının ve sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için başarı ve başarısızlık bakış açılarının birleştirilmesi gerekmektedir. Bu bize girişimcilik hakkında daha kapsamlı bir perspektif kazandıracaktır (Üçbaşaran vd., 2013). Başarı ve başarısızlık kavramları çok boyutlu birer kavram olarak ele alınmalıdır. Bu sebeple, başarısızlığı tek bir unsur olarak değil de farklı seviyelerde ve farklı faktörleri değerlendirerek anlaşılması gereken bir süreç olarak almamız gereklidir.

Literatürde girişimcilerin karşılaştığı sorunlar ve çözüm yollarına ilişkin çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak yapılan çalışmaların genelde teorik ya da sayısal verilere dayalı nicel çalışmalardan oluştuğu görülmektedir. Buna karşılık nitel yöntemler kullanılarak yapılan çalışmaların daha derinliğine bilgiler içermesi beklenir. Bu anlamda kullanılan başarısız girişimcilerin videoları, daha önce bahsedilmeyen farklı faktörlerden bahsetmekte ve bu anlamda literatürdeki boşlukları doldurmaya yardım etmektedir.

Bu çalışmada, girişimcilikte başarısızlık olgusuyla başarısız girişimci olgusu farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bu çerçevede internetten tesadüfi örneklemeyle seçilen, Türkiye’de başarısız girişimler üzerine bizzat girişimciler tarafından hazırlanan videolar içerik analizine tabi tutulmuş ve elde edilen temalar, mevcut girişimcilik literatüründeki başarı faktörleriyle karşılaştırılmıştır. Bu çalışmayla girişimcilik kavramına, başarısızlık perspektifinin de eklenmesiyle daha geniş bir açıdan bakılarak ilgili alana katkı yapılması amaçlanmıştır.

Girişimcilikte Başarısızlık

Girişimcilikte başarısızlık kavramını, genelde girişimlerin sona ermesi, iflas etme ve işin batması olarak ifade ederiz. Tarihsel olarak bakıldığında girişimin başarısızlığı ile girişimcinin başarısızlığı eş anlamlı olarak kabul edilmiştir (Wennberg vd., 2010). Buna karşın, başarısızlık kavramlarını bireysel analiz düzeyinde ve örgütsel analiz düzeyinde farklı olarak algılayan çalışmalar da mevcuttur (Wennberg vd., 2010; DeTienne vd., 2014). Girişimlerin sona ermesi her zaman başarısızlık olarak algılanmamalıdır. Örneğin, bazı girişimciler yatırımlarının meyvelerini almak için girişimlerini nakde dönüştürebilirler (DeTienne, 2010), bazı girişimciler emekli olabilir veya alternatif istihdam fırsatlarını takip etmek için girişimlerini kapatabilirler (Watson ve Everett, 1996; Headd, 2003). Bu şekilde girişimin sona ermesi anlamına gelen (işten/sectörden) çıkışlar genellikle başarısızlıktan ziyade pozitif çıkışlar olarak görülmüştür (DeTienne vd., 2014). Girişimcilerin iflas vb. gibi finansal sıkıntılar sonucu girişimlerini kaybetmeleri, başarısızlık olarak adlandırılabilir (DeTienne, 2010). Bu sebeple, girişimcinin kurduğu girişimden çıkması başarısız olarak değerlendirilmesini gerektirmeyebilir. Burada önemli olan nokta bireysel ve örgütsel başarısızlığı, içinde bulunulan koşullar ve sonuçlara göre değerlendirmektir.

Başarısız girişimciliği şirket düzeyinde tanımlamak daha kolay olabilir. Kapatılan girişimlerin finansal durumlarının incelenmesi sonucu iflas etmiş ya da zarar etmekte olan şirketler görülebilir ve bu girişimlerin ekonomik getirisi, devam etmeyi gerektirecek düzeyde değildir (Coad, 2014) veya başka bir deyişle, verimlilik düştüğü için girişime daha fazla yatırım yapmak anlamsız olacaktır (Wennberg vd., 2010). Girişimlerin kapanmasının büyük bir kısmı girişim başarısızlığına dayanmaktadır, ancak girişimlerin

başarısızlıklarının da tanımlanması gerekmektedir (Coad, 2014). Bu sebeple, girişimlerin başarısızlığını ölçecek ek kriterler belirlenerek başarısızlığın ekonomik açıdan tanımlanması mümkün olacaktır.

Her ne kadar girişim ve girişimci başarısızlığının farklılaştırılması gerekse de, bağımsız girişimlerde, bir girişimciyi kilit bir kaynak olarak girişimden ayırmak zordur (Üçbaşaran vd., 2013), çünkü girişimciler işletmenin beşeri sermayesidir (Alvarez ve Busenitz, 2001). Girişim başarısızlığını bireysel ve örgütsel düzeyde birlikte anlamak önem kazanmaktadır.

Girişim başarısızlığı konusunda artan ilgiye rağmen, akademik literatürde ve popüler anlamda çok az ampirik çalışma yapılmaktadır (McGrath, 1999; Zacharakis vd., 1999; Shepherd, 2003). Bu sebeple başarısızlığın ne zaman yapıcı ne zaman yıkıcı etkileri olduğu hususunda farklı görüşler bulunmaktadır (McGrath, 1999). Daha öncede ifade edildiği üzere, yapılan çalışmaların bir çoğu girişim ve girişimci başarısızlığı arasında ayrım yapamamaktadır (Cardon vd., 2011, s. 80). Başarısızlık finansal anlamda bazen çok kesin ölçülerde başarısızlık olarak kabul edilebilir ancak birçok başarısızlığın başarıya yakın gri alanda yer aldığı söylenebilir (Rerup, 2006).

Girişim başarısızlığında objektif olarak bakıldığında iflas etmek ve resmi olarak girişimi sona erdirmek durumları kabul edilebilir (Shepherd ve Wiklund, 2006) ve girişimin gelir/gider dengesinin geri dönülemeyecek boyutta olumsuz olması anlaşılır. Girişim artık mevcudiyetine devam edemez ve kapanmak zorunda kalır (Shepherd, 2003, s.318). Girişimciler için iflas kesin başarısızlık sebepleri arasında en başta yer almaktadır (Shepherd vd., 2009; Shepherd ve Haynie, 2011). Seri girişimciler (birden çok girişim yapmış olan girişimciler) ve ilk kez girişimcileri için durum biraz farklıdır; seri girişimciler başarısız bir girişimden sonra yeni girişime başlayabilirler (Üçbaşaran vd., 2010). Yakın zamanlarda, girişimlerin başarısızlığının duygusal etkileri ampirik olarak araştırılmıştır (Byrne ve Shepherd, 2013; Jenkins vd., 2014). Literatürde ayrıca başarısızlık durumunda, girişimcilerin başa çıkması gereken sorunlar üzerinde de durulmuştur (Shepherd ve Haynie, 2011).

Girişimcilerin başarısızlığı konusu, literatürde, daha çok subjektif bir konu olarak da görülmektedir ve başarısızlığa karar vermek için girişimin sona ermesi anında girişimin performansına bakılmaktadır (Gaskill vd., 1993; Headd, 2003). Örneğin, Headd (2003) tarafından yapılan çalışmada girişimcilere, girişimleri sona erdiği zaman başarı durumları sorularak başarısızlıkları analiz edilmiştir. Bu kavramsallaştırma, girişimlerin başarısızlık oranlarını hesaplamada ve tahmin etmede de kullanılmıştır (Headd, 2003; Bates, 2005). Böylece sona eren girişimlerin finansal performans gibi objektif başarısızlık faktörlerinden dolayı mı yoksa başka sebeplerle mi sona erdiği anlaşılmaya çalışılmıştır (Wennberg vd., 2010). Performansı düşük olsa da hedeflerine ulaştığını düşünen girişimciler kendi iradeleriyle girişime son verebilirler. Bu durumu DeTienne vd. (2014) girişimcilerin “gönüllü bırakma” stratejileri olarak ifade etmektedir ve bu durumda girişimin belirlenen hedeflere ulaştığını düşünen girişimciler daha fazla faaliyet göstermekte bir yarar görmeyebilirler. Bu şekilde verilen kararlar girişimlerin sona ermesi, başarısızlığın öznel bir görünümü olarak, “pozitif” veya “negatif” olarak görülebilir (Bates, 2005).

Objektif olarak bir girişimcinin bireysel düzeyde başarısızlık kavramsallaştırmasında, girişimcilerin başlangıçta kendileri için belirledikleri performans standartlarına ulaşamadığında kendini başarısız bulmaları sonucunda girişimi sona erdirmesi kriteri kullanılabilir. Bu yaklaşım, Gimeno vd.’nin (1997) ortaya attığı eşik performans teorisinden esinlenmiştir. Bu durumda aynı performans seviyesinde yer alan bir girişimci kendini başarısız olarak görürken başka bir girişimci başarılı olduğunu düşünebilir. Burada farkı oluşturan nokta, beklentilerin farklılığı yanında, girişimcinin beşeri sermayesini başka bir girişimde kullanıp kullanmamasıdır (McGrath, 1999). Burada beşeri sermayesi yüksek olan girişimcilerin başarısızlık eşiği daha yüksek olacaktır (Gimeno vd., 1997). McGrath (1999) girişimcinin sahip olduğu kaynakların alternatif kullanımına dayanarak, başarısızlığı “hedeflerinin altında kalan girişim” olarak tanımlamıştır (s.14). Üçbaşaran vd. (2013, s. 26) de benzer bir şekilde, girişim başarısızlığını, bir girişimin ekonomik olarak sürdürülebilir seviyeyi ve eşik değerini aşması şeklinde ele almışlardır.

Önceden belirlenen kriterlerin karşılanamaması durumunda, ilk defa girişimcilik yapan ya da daha önce tecrübesi olan girişimcilerde farklı sonuçlara ulaşılmıştır (Politis ve Gabriellson, 2009; Üçbaşaran vd., 2010). Örneğin, Üçbaşaran vd.’nin (2010) yaptıkları çalışmada, katılımcılara daha önce girişimleri olup olmadığı ve bu girişimleri kapatıp kapatmadıklarını sorarak beklentilerin farklılığına dikkat çekmişlerdir. Daha önce girişimde bulunmuş girişimciler, başarısız oldukları zamanlarda bile, ilk defa girişim kuranlara kıyasla iyimserliklerini koruyarak başarısız olduğunu düşünmemişlerdir.

Sübjektif olarak girişimcilerin başarısızlığı üzerine son zamanlarda birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan bazı örnek olaylar sonucunda, girişimci başarısızlığı, başarısızlığın etkileri üzerinden kavramsallaştırılmıştır (Singh vd., 2007; Cope, 2011; Jenkins vd., 2014). Bununla birlikte başarısızlığın girişimci üzerindeki etkileri farklı boyut ve yönlerde olabilmektedir. Her ne kadar başarısızlığın, başarısız olan girişimciye dahi ders verici ve öğretici olduğu iddia edilse de (McGrath, 1999) başarısızlığın duygusal ve travmatik etkileri kaçınılmazdır (Shepherd, 2003; Cope, 2011) ve bu da öğrenmeyi engeller. Öğrenme başarılı olsa bile, aynı girişimci başarısızlıktan öğrendiklerini yeni girişimine hemen taşıyamayacaktır (Shepherd, 2003; Üçbaşaran vd., 2010). Başarısızlığın (finansal, sosyal ve psikolojik) maliyetiyle hatalardan ders alabilme arasında denge kurulmalıdır, eğer girişimci maliyetleri ve negatif etkileri çok yüksek bulursa girişimcilikten vaz geçebilir. Bu da hem girişimci hem de toplum adına bir kayıp olacaktır.

Kişisel başarısızlık, hem girişimcinin kendi algılaması hem de başarısızlığın etkileri üzerinden katılımcılara sorularak da araştırılmıştır. Örneğin, Singh vd. (2007) girişimcilerin girişimin sona ermesinden sonra karşılaştığı duygusal zorlukları incelemiştir. Cope (2011) tarafından yapılan çalışmada, girişimcilerin girişimleri sona erdikten sonra, hayatlarının nasıl etkilendiği ve başarısız tecrübelerinden ders almaları üzerinde durulmuştur. Bu konuda yeterince ampirik çalışma yapılmamıştır (Frankish vd., 2013). Bu çalışmalar daha çok başarısızlıkla ve etkileriyle mücadele konularına eğilmiştir. Bu çalışmalar genelde başarısızlığın bireysel etkilerinden hareketle başarısızlığı ele almıştır. Jenkins vd. (2014) de, başarısızlık sonrası ortaya çıkan duygusal çöküntü ve etkilerini analiz ederek başarısızlığı anlamaya çalışmışlardır.

Yönetim literatüründe olduğu gibi, girişimcilik literatüründe de girişimcilerin başarısız deneyimlerinden ve hatalarından öğrenmesi konusu işlenen bir konudur (Cannon ve Edmonson 2005; Madsen ve Desai, 2010). Bu konuda yapılan çalışmalar, girişimcilerin başarısızlık sonucunda ortaya çıkan tecrübeleri üzerinde durmuştur (McGrath, 1999; Shepherd, 2003; Cope, 2011; Simmons vd., 2013; Singh vd., 2015). Başkalarının hatalarından öğrenme konusunda, “kötü iyiden güçlüdür” (Baumeister vd., 2001) anlayışının etkisiyle, başarısızlıklar daha öğretici olmaktadır. Psikolojik olarak, kötü tecrübeler insanları iyi tecrübelerle göre daha çok etkilemektedir (Bledow vd., 2017). Girişimcilikte başarısızlığın tanımlanması başarısızlığa verilen anlamla yakından ilişkilidir. İflas sonucu başarısızlık durumu artık görülebilir bir düzeydedir ve hem girişimcinin hem de toplumun girişimcilerle ilgili algılamasını negatif etkilemektedir (Cardon vd., 2011) ve bu durum girişimde bulunma niyetinde olan girişimci adaylarını olumsuz olarak etkileyebilir (Simmons vd., 2013). Başarısızlıkla mücadele etme ve algı yönetimi stratejileri başarısızlık durumunda devreye girebilmektedir (Shepherd ve Haynie, 2011).

Türkiye’de Girişimcilikte Başarısızlık Literatürü

Girişimcilik hem bireysel olarak hem de toplumsal olarak önemli bir konu olmasına rağmen, yeni kurulan girişimlerin önemli oranda başarısızlıkla sonuçlandığı bilinmektedir. Örneğin, 2017 yılı içerisinde Türkiye’de kurulan 73.783 şirketin 14.701 adedi, bir başka ifadeyle yaklaşık %20’si başarısız olmuş ve kapanmıştır (tobb.gov.tr). Burada kapanan şirketlerin hangi nedenlerle ve amaçlarla kapatıldıkları, girişimcinin ilk girişimi mi olduğu gibi hususların incelenmesi gerekmektedir. İlk defa girişimde bulunan girişimcilerin başarısızlık ihtimalinin, daha önce girişimde bulunmuş ve daha tecrübeli girişimcilere oranla daha yüksek olması beklenmektedir (Jenkins ve McKelvie, 2016, s. 422).

Girişimciliğin ekonomik gelişme, istihdam yaratma ve yenilikçilikte çok önemli bir rolü bulunmaktadır (Carree ve Thurik, 2010; Lee vd., 2011). Bununla birlikte yeni girişimlerin önemli bir kısmı her zaman başarısız olabilmektedir (Headd, 2003; Wiklund vd., 2010). Girişim başarısızlığı, başarısız olan girişime ait birçok bilgi ve kaynaklar açığa çıktığı için ekonomi ve toplum için yararlıdır (Knott ve Posen, 2005; Hoetker ve Agarwal, 2007) ve bu durum, “açığa çıkan bilgi ve kaynakların yeni girişimlerde kullanılabilmesi” anlamına gelmektedir (Delacroix ve Carroll, 1983, s. 278). Ayrıca, iş başarısızlığı, vekâleten öğrenme yoluyla hayatta kalan işletmelerin maliyetlerinin düşmesine neden olabilir (Madsen ve Desai, 2010).

Girişimcilik literatürünün önemli bir kısmı gelişmiş ülkelerde ortaya konulmuştur ve ortaya konulan olgular, gelişmiş ekonomilerde daha geçerli olarak görülebilir (Bruton vd., 2008; Karimi vd., 2017). Gelişmekte olan ülkelerin farklı sosyal, kültürel ve ekonomik şartlarının olması bu durumun temel sebebidir. Ülkelerin farklı alanlardaki kaynaklarının farklı gelişmişlik seviyelerinde olması da, üzerinde durulması gereken önemli faktörler arasındadır (Welter ve Smallbone, 2006). Finansal kaynakların yanında insan kaynakları ve özellikle insan sermayesinin farklılığı girişimcilik alanındaki anlayış farklılığını ortaya çıkarmaktadır. Tüm bu çevresel faktörler başarı ve başarısızlık durumlarını ve algılamalarını etkilemektedir.

Ülkemizde girişimcilik alanında yapılan çok sayıda çalışma mevcuttur (Pehlivanoğlu ve Kayan, 2019). Bu çalışmalar genelde, girişimciliğin ülke ve ekonomi açısından ne kadar önemli olduğu, girişimci özellikleri, girişimciliğin desteklendiği ve insanımızın girişimciliğe birçok açıdan uygun olduğu gibi sonuçlara ulaşmaktadır (Arıkan, 2002; Müftüoğlu, 2003; Güney, 2004; Bozkurt vd., 2012; Derindağ, 2018). Ülkemizde girişimcilikle ilgili çalışmaların odağında girişimcilik eğilimi bulunmakta ve dolayısıyla daha çok bireysel bakış açısı hâkimdir (Eser ve Yıldız, 2015). Girişimcilikle ilgili çalışmalar, girişimlerin çoğunlukla başarıya ulaştığı varsayımına dayanmakta ya da başarısız girişimler dikkate alınmamaktadır (Keskin, 2018). Ülkemizdeki girişimcilikte başarı ve başarı öyküleri üzerine çok sayıda çalışma, kitap, video gibi dokümanlar olmasına rağmen başarısızlık literatürü yeterince gelişmemiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında, başarısızlıktan hoşlanılmaması sebebiyle bu tür yayınların talep görmemesi kadar başarısız girişimcilerin deneyimlerini aktarmak istememesi de etkili olabilir.

Girişimcilikte başarısızlık üzerine yapılan çalışmaların bir kısmı cinsiyet faktörünü ön plana çıkarmaktadır (Keskin, 2017; Lezki ve Cengiz, 2019). Kadınların toplumda buldukları dezavantajlı konum nedeniyle girişimlerini kurmak ve devam ettirmek için yaşadıkları zorluklardan bahsedilmektedir. Finansman sağlamak, kredi bulabilmek ve güven sağlamak başta olmak üzere birçok problem kadınların girişimlerini sona erdirmesine sebep olmaktadır. Kadınların bir kısmı finansman sorununu aşmak için kredi kartlarını kullanmaktadır (Arıkan, 2016). Bu çalışmada cinsiyet faktöründen bağımsız olarak yaşanan başarısızlıkların araştırılması planlanmıştır.

Literatürde daha çok başarılı girişimcilerden bahsedilmesine rağmen, başarısız girişimciler ve başarısızlığa yol açan faktörler üzerinde yeterince durulmamıştır. Bu çalışmada incelenen girişimcilerin yaşadıkları başarısızlığın nedenlerinin, girişimcilik başarısı konusundaki teorik bilgilere katkı vermek amacıyla, analiz edilmesi ve bu şekilde ülkemizdeki girişimcilik çalışmalarına katkı yapılması amaçlanmıştır. Girişimcilerin başarısızlık faktörlerinin analiz edilerek teorik bilgilerle karşılaştırılmasının, gelecekteki girişimci faaliyetlerin başarısını artıracadığı düşünölmektedir.

Yöntem

Bu araştırmada, girişimcilik başarısızlığı deneyimine sahip olan ve bunun hakkında bilgi veren girişimcilerin kendilerini anlattıkları 15 adet video, içerik analizine tabi tutulmuştur. Seçilen videolar, internette Türkçe olarak “başarısız girişimcilik” ve “başarısız girişimciler” anahtar kelimeleriyle yapılan, arama motoru ve video izleme sitelerinin sonuçlarından tesadüfi örnekleme ile seçilen videolardan oluşmaktadır. Yine elde edilen bu videolar konuyla ilgili çıkan sonuçların 2020 Şubat ayı için tamamına yakınına kapsamaktadır. Videolar dikkatle izlenerek, girişimcilikte başarısızlık sebepleri taranmış ve bununla ilgili notlar alınmıştır. Aynı videolar daha sonra, konusunda uzman ve tecrübeli başka bir akademisyen tarafından kontrol amaçlı olarak tekrar izlenmiş ve bulunan temalar karşılaştırılmıştır. Bunun sonucunda, girişimcilikte başarısızlık konusunda ön plana çıkan temaların ışığında bulgulara ulaşılmıştır.

Öncelikle analiz edilen videoların başlığında başarısızlık gibi negatif bir imgeleme olduğu için izlenme sayılarının başarı hikâyelerinden daha az olması beklenebilir. Yeni iş kurmak isteyen girişimci adaylarının ve yeni girişimcilerin en başta başarısızlıkla ilgili görüşleri dikkate almamaları normal karşılanabilir. Ancak girişimcilerin ve girişimci adaylarının hata yapmasını önleyecek ve başarılı olmalarını kolaylaştırabilecek olan videoları aslında ücretsiz bir danışmanlık hizmeti olarak kabul etmek gerekir.

Bulgular

Videolardaki verilerin ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesi sonucunda ortaya çıkan bulgular aşağıda sunulmuştur ve ortaya çıkan temalar ve bunlarla ilgili katılımcıların ifadeleri ekteki tabloda sunulmaktadır:

Çevre/Aile Desteği

Girişimcilerin başarı faktörleri arasında, genelde çevrenin ve özellikle ailenin destekleyici olması gerektiği ifade edilmektedir (Lumpkin vd., 2011; Edelman vd., 2016). Girişimcilerin başarısızlık videolarında, çevre/aile desteği teması altında dikkat çeken ifadeler arasında, çevre tarafından eleştiri yapılması ve dalga geçilmesi ve bunların oluşturduğu toplumsal baskı bulunmaktadır. Bununla birlikte eleştirinin kendini geliştirmeye yardımcı olacağının farkında olan girişimciler de olabilir:

“Eleştirilmek çok kıymetli bir şey” (V2).

“Başarısız girişimcilerde genel olarak çevresi şöyle dalga geçiyor: x ve yeni projesi” (V3).

Eleman/İstihdam

Eleman/İstihdam teması, girişimlerin başarılı olabilmesi için nitelikli insan kaynağına sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. İşi yapabilecek, nitelikli kilit elemanların bulunmasında yaşanan zorluklar (örneğin yazılımcı), uygun ekibin oluşturulamaması ve oluşturulsa bile iş bölümünün ve görev tanımlarının doğru yapılamaması, teknolojik sorunların uzman bulunamadığından çözülememesi, ekip yönetimiyle ilgili sorunlar bu tema altında incelenmiştir. Girişimlerin başarısında yetkin ve nitelikli insan kaynaklarının çok önemli olduğu literatürde vurgulanmaktadır (Üçbaşaran vd., 2008; Martin vd., 2013).

“Mevcut varlıkları; insan, imkân, teknik gibi şeyleri baştan doğru tanyın keşfedin” (V3).

“Yeterli donanımda insan, çalışan bulunamıyor” (V3).

Finansman

Girişimcilik literatüründe sıklıkla başarı şartları arasında başta gösterilen finansman konusu (Brophy ve Shulman, 1992; Bettignies ve Brander, 2007), başarısızlık sebebi olarak da ifade edilmiştir. Finansman temasının altında nakit sıkıntısı, sermaye bulmanın zorluğu ve bu bağlamda melek yatırımcıların önemi vurgulanmaktadır. Girişimlerdeki başarısızlıkla ilgili olarak, başarısızlık girişimciler örneğinde, sadece 4 girişimci tarafından ifade edildiğine baktığımızda, finansmanın çok önemli bir problem olarak görülmediği ya da başarısız olmalarında ikincil öneme sahip olduğu dikkat çekmektedir.

“Herkes çözüme para veriyor (bir soruna iyi bir çözüm öneriyorsanız herkes tarafından fonlanmak mümkün)” (V13).

“Melek yatırımcı olayı öyle kolay değil. Önce işi ortaya koymak gerek” (V2).

“Türkiye’de melek yatırımcı zihniyeti yok” (V14).

Ortaklar Arası Anlaşmazlık

Bu tema altında; ortaklığın sona ermesine yol açan anlaşmazlıklar, konulan kuralların ve yapılan işlemlerin resmîyete dökülmemesinden kaynaklanan anlaşmazlıklar, genel olarak güven sorunu, beşeri faktörler üzerinde durulmuştur. Başarısız olan girişimlerde ortaklıkla ilgili sorunlar literatürde işlenen konulardan birisidir. Özellikle güven sorunu girişimlerin başarısını doğrudan etkilemektedir (Welter ve Smallbone, 2006; Welter, 2012).

“Kuralların belirlenmemesi daha sonra sorun oluyor.” (V11).

“Ortaklık yapacağın insan önemli.” (V11).

“İş yaptığım ortağım (çocukluk arkadaşım), bir başka ortağım kız arkadaşım, diğer ortağım (kuzenim) karşılıklı öfke nöbeti sırasında eline aldığı mutfak bıçağıyla beni öldürüyordu az daha, kendisi Yale mezunu bu arada. Ortaklarımla ilişkilerim profesyonelce değildi” (V14).

Üretim/Teknolojik/ Fikirsel Adaptasyon

Literatürde görece az işlenen konulardan birisi olan farklı adaptasyon türlerinin girişimcilik başarısına etkisi temalar arasında yer almaktadır. Yapılan işin görece zor olması, ustalık, teknolojik altyapı gerektirmesi, zaman yönetimi gibi alt faktörlerde yaşanan sıkıntılar başarısızlığa yol açmaktadır. Girişimlerin başarısında etkili olduğu düşünülen bu temaya ilişkin alt faktörlerden yola çıkıldığında, özellikle teknoloji kabul modelleri konusu ciddi olarak araştırılan konulardan bir tanesidir ancak literatürde girişimcilerle yeterince bağ kurulamadığı dikkat çekmektedir (Pathak vd., 2013; Link, 2017).

“Yavaş davrandım, işi iyi yönetemedim, mükemmeliyetçi davrandım, gereksiz zaman harcadım etkinliklerde ve yatırımcı arayışında oldum” (V2).

“Edison ampül için patent başvurusu yaptığında aynı gün iki kişi daha başvurmuş. Yani hiçbir fikir benzersiz değil” (V7).

“Zamanın gerekleri ve gerçeklerine göre girişim yapmak gerekir (V5).

“En önemli sorun sitenin mobil versiyonunun olmaması (yetersiz teknoloji)” (V13).

Ego-Rakibini Küçümseme-Ürüne Aşırı Güven

Girişimcilik literatüründe davranışsal yaklaşımlarda, girişimcilik başarısını etkileyen ve özellikle kişilikle ilgili olan faktörler (özgüven, sabır, kararlılık vb.) sıklıkla vurgulanmaktadır (Macko ve Tyszka, 2009; vonWeizsäcker, 2014). Bu tema altında, ön plana çıkan egoist davranmak ve rakipleri küçümsemek alt faktörleri dikkat çekmektedir. Özgüven konusu vurgulanan kavramlardan birisidir.

“Bir işi başarma isteği, akılcı düşünmeyi bitiriyor; hırs ve ego hüküm verme kabiliyetinin önüne geçiyor.” (V4).

“Girişimcinin özgüveninin olması gerekiyor, hem başarı konusunda, hem de başarısızlık konusunda” (V10).
 “Ürüne aşık olmak problem” (V7).

Piyasa/Kanunlar, Çevre, Rakip Analizi (PEST)

Girişimlerin başarısız olmasına sebep olan faktörler arasında çevresel faktörler önemli bir yer tutmaktadır. PEST analizine benzer şekilde bu tema altında topladığımız faktörler arasında fizibilite yapılmaması, yasal mevzuatın ihmal edilmesi, tecrübesizlik ve acele etmekten kaynaklanan sorunlar, ekonomik ve coğrafi konuma ilişkin sorunlar ve siyasi konjonktür sayılmaktadır. Çevresel faktörlerin girişimcilik üzerindeki etkileri daha çok iktisadi ve sosyal alanlardaki literatürde yer almaktadır (Gilbert vd., 2004).

“Para, bizim Batımızda olan ülkelerde ve onların ülkemize bakışı malum. 15 Temmuz olayları yatırım kesti” (V8).

Paypal gibi ödeme sistemlerinin devlet tarafından kapatılması ile yerel girişimlerin yabancılara açılmasının önü kapatılmış oldu (V6).

“Türkiye ekonomisinin de kötüye gitmesi bizi olumsuz etkiledi” (V14).

Temalara ve alt faktörlere ilişkin tablo ise aşağıdaki gibidir;

Tablo 1. Temalar ve Alt Faktörler

Tema	Frekans	Alt Faktör	Katılımcı Kodu
Çevre/Aile Desteği	3/14	Çevre tarafından eleştiri.	1
		Aile tarafından destek görmeme.	
		Başarısız girişimcilerle alay edilmesi	3
		Kapattı demesinler (toplum baskısı)	10
Eleman/İstihdam	5/15	Yazılımcı bulma zorluğu	2
		Ekip kurma zorluğu	3
		Yeterli donanımda insan, çalışan bulamamak	
		Ekip kurmada doğru görev tanımı yapılması	
		Cep uygulaması yapamama sorunu (teknoloji sorunu)	5
		İyi insanlarla çalışmak (Ekip)	7
		Doğru ekip	11
Finansman	4/14	Yetersiz yazılım bilgisi	
		Nakit sıkıntısı	2
		Melek yatırımcı bulamama	
		Finansman sıkıntısı	8
		Büyüme için sermaye ihtiyacı	12
Ortaklar Arası Anlaşmazlık	4/14	Sermaye için çözüm üretmek	13
		Ortağın ayrılması	2
		Ortak kazığı (Güven)	8
		Ortaklar arası yazışma eksikliği (Resmiyet)	
		Akraba kayırmacılığı (ortaklığın bitme sebebi)	11
		Güven sorununun olması	
Üretim/Teknolojik/Fikirsel Adaptasyon	3/14	Kuralların baştan belirlenmemesi	
		Ortaklık yapılacak insan seçimi	
		Ortak sorunu	14
		Güvensizlik sorunu	
		Mantı üretmenin zorluğu	1
Ego-Rakibini Küçümseme-Ürüne aşırı güven	5/14	Geç uyanma (iş düzgün yapmayan kişiyi geç keşfetme, zaman kaybetme)	2
		Yavaş davranma, plansızlık	
		En önemli sorun mobil versiyonun olmaması (yetersiz teknoloji)	13
		Egolu davranmak, rakibi küçümsemek	3
Piyasa/Kanunlar, Çevre, Rakip Analizi (PEST)	4/14	Hırs ve ego	4
		Ürüne aşık olmak problem (duygusal bağlılık)	7
		Özgüven	10
		Ego sorunu	13
		İşe girerken yeterince araştırma yapmamak	4
Piyasa/Kanunlar, Çevre, Rakip Analizi (PEST)	4/14	Yasal prosedürlerin göz ardı edilmesi	
		Ortağın yabancı olması, Türkiye’de işlerin nasıl yürüdüğünü bilmemesi	
		Tecrübesizlik	5
		Coğrafi konum	6
		Devlet politikaları	
Piyasa/Kanunlar, Çevre, Rakip Analizi (PEST)	4/14	Coğrafi konum ve Batının bize bakışı	8
		Siyasi ortam	

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Belirsizliğin olduğu yerde, başarı kadar başarısızlığın olması da normaldir. Belirsizliklerin hâkim olduğu girişimcilik sürecini sadece başarı odaklı olarak düşünmemek gereklidir. Girişimler başarılı olduğunda da başarısız olduğunda da öğretici olabilir. Başarı hikâyeleri daha ön plana çıkarıldığı için daha öğretici olarak görünse de başarısızlığın verdiği dersler daha kalıcı olacaktır. Bununla birlikte, başarısızlıkta birçok psikolojik, sosyal ve ekonomik etkiden bahsedilmektedir.

Örnek olaylarda da görüldüğü üzere, girişimcilerimiz piyasa gereği ve girişimci kültürü olarak başarısızlığı kabul etseler bile toplum normları gereği, başarısızlıklardan ders alma ve gelecekteki girişimlerde bu bilgilerin kullanılması tercih edilmemektedir. Çevre/aile desteği başlığında “kapattı demesinler ve alay edilme korkusu” geçmişte yaşanan başarısız tecrübelerin gün yüzüne çıkmasında engel teşkil ettiğini göstermektedir. Ayrıca en önemli kanıtlardan birisi de başarı hikâyeleri üzerine hazırlanmış videolar daha çok ilgi görürken, başarısızlık hikâyesi içeren videoların izlenme oranları oldukça düşüktür. Bununla birlikte videoları izleyenlerin anlatılan başarısızlık hikâyelerinden çok şey öğrendiği video altına yapılan yorumlarda dikkat çekmektedir. Bu noktada, videoların altındaki yorumların analiz edilmesi de ilginç olabilir. İzleyiciler genelde başarısızlığını anlatan girişimci ile kendilerini özdeşleştirmektedirler. Bu da öğrenmeyi hızlandırmaktadır. Birçok izleyici, başarısızlıklardan ders almanın farkında olarak videoları ilham verici olarak bulmaktadırlar. Örneğin “tek başarımlı başarısızlığımı kabul etmek oldu ama geç oldu” yorumu ülkemizde, başarısızlıktan ders almanın kültürel anlamdaki zorluğunu vurgulamaktadır. Bir başka ilginç izleyici yorumu ise şöyledir: “Kaybedenlerin öyle güzel tecrübeleri olur ki bunu sadece kaybedenler anlar. Muhtemelen ileride çok daha dönülmez hatalar yapmamayı tecrübe ediyor insan. Yılmadan yıkılmadan devam ediyoruz”. Yapılan yorumlar genelde başarısızlık hikâyelerini mükemmel bir öğrenim süreci olarak nitelendirmektedir. Yorumlardan ortaya çıkan tavsiyelerden biri, “iş ilişkisi başka duygusal ilişki başka, profesyonel ortaklarla ya da güçlüysen ortaksız iş yapacaksın” şeklindedir. Bu da iş yaşamında güven probleminin yaşandığına işaret eder. İlginç olan yorumlardan birisi, başarısızlıktan ders almanın değerini bilen girişimci adaylarının olduğunu göstermektedir: “Girişimci karabatak gibidir, karabataklar da dibe daldığı kadar hayatta kalır. Vazgeçme devam et”.

Yapılan bu çalışma önceki çalışmalar ile karşılaştırıldığında Türkiye literatürü açısından finansal sorunlar, yeterlilik sorunları, pazarlama sorunları, engelleme gibi ana başlıkların daha önce de ön plana çıktığı görülmektedir (Soysal, 2010; Keskin, 2018). “Çevre tarafından eleştiri”, aileden destek görmeme” gibi geçmiş çalışmalarda da görülen engelleme sorunları hala devam etmektedir. “Ekip kurma zorluğu” gibi sorunlar ise yeterlilik sorunu ile örtüşmektedir (Üçbaşaran vd., 2008). Bu çalışmada yine literatürle örtüşen finansman sorunları ifadeleri bulunmaktadır.

Uluslararası literatür açısından bakıldığında ise girişimcilerin ego ile ilişkili olan kavramlardan özgüven, sabır ve kararlılık ile ilgili söyledikleri ifadelerin uluslararası literatürle uyduğu görülmektedir (Macko ve Tyszka, 2009; vonWeizsäcker, 2014). Güven sorunu ile ilgili ifadelerde ise yine aynı şekilde benzerlikler olduğu görülmektedir (Welter ve Smallbone, 2006; Welter, 2012). Çevre ve aile desteği konuları uluslararası literatürde de sıklıkla dikkat çekmiş bu çalışmaya benzer sonuçlar ifade edilmiştir (Lumpkin vd., 2011; Edelman vd., 2016).

Videolardaki girişimciler başarısızlıklarının değerini bilmekte ve aslında çok pahalı bir eğitim aldıklarını düşünmektedirler. Başarısızlığın başarıya dönüşeceğini ifade etmektedirler. Girişimci başarısızlıklarının hem uygulamada girişimci adaylarına hem de mevcut girişimcilere katabileceği birçok katkı bulunmaktadır. Bu anlayışın girişimcilik eğitimlerinde de verilmesi gerekir. Buna benzer şekilde girişimcilik başarısı üzerine yazılmış çok sayıda biyografi ve oto biyografi olmasına rağmen başarısız girişimciler üzerine çok az sayıda çalışma mevcuttur. Steve Jobs örneğinde olduğu gibi, daha sonra başarılı olmuş (seri) girişimcilerin önceki başarısızlıkları ilgi çekmektedir. Ülkemizdeki başarılı birçok girişimcinin de başarılı olmadan önce başarısız deneyimlerinin olması muhtemeldir, ancak bunlar hem akademik anlamda hem de popüler olarak dile getirilmemektedir.

Bu sebeplerle, ülkemizde girişimciliğin uygulamada ve akademik düzeyde geliştirilmesi için, ihmal edilmiş olan, girişimcilerin başarısızlık sebeplerinin girişimci deneyimlerinden yola çıkarak araştırılması ve bu örneklerden hareketle gerçekçi öneriler geliştirilmesi gerekmektedir. Akademik düzeyde girişim ve girişimci başarısızlığının daha derinliğine olarak araştırılması ve mevcut girişimcilik literatürüne katkı yapması önerilmektedir. Böylece, hem girişimci adayları hem de mevcut girişimciler, hatalardan ders alabilecekleri kaynaklara ulaşarak daha başarılı olacaklardır. Başarısız olduğunu kabul edebilen ve kendilerini sorgulayan kişilerin girişimcilikle ilgili tecrübeleri çok değerli bir bilgi kaynağı olarak görülmelidir.

Bu çalışmanın daha kapsamlı olabilmesi açısından ilerde yapılacak çalışmalar için örnek sayısının arttırılması önerilebilir. Bununla birlikte başarısız girişimcileri sektör temelli ele alınması yaşanan sorunların daha kapsamlı bir çözüm nerisi sunabilmesi açısından önem taşıyabilir.

Etik Beyan

“Girişimciliğın teki Yzji: Başarısız Girişimci Deneyimlerinden Dersler” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Ayrıca bu çalışma da kullanılan veriler akademik etik kurul izni gerektirmeyen ve herkes tarafından ulaşılabilen verilerden oluşmaktadır.

Kaynakça

- Alvarez, S. A. ve Busenitz, L. W. (2001). The entrepreneurship of resource-based theory. *Journal of Management*, 27(6), 755-775.
- Arıkan, S. (2002). *Girişimcilik temel kavramlar ve baēı güncel konular*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Arıkan, C. (2016). Kadın girişimcilikte başarı ve başarısızlığı etkileyen faktörler: bursa rneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 138-156.
- Aytaç, . ve İlhan, S. (2007). Girişimcilik ve girişimcikltr: Sosyolojik bir perspektif. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 101-120.
- Ball, A. (2017). Girişimcilik ve girişimci tipolojileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(29), 143-166.
- Bates, T. (2005). Analysis of young, small firms that have closed: Delineating successful from unsuccessful closures. *Journal of Business Venturing*, 20(3), 343-358.
- Baumeister, R. F., Bratslavsky, E., Finkenauer, C. ve Vohs, K. D. (2001). Bad is stronger than good. *Review of General Psychology*, 5(4), 323-370.
- Brophy, D. J. ve Shulman, J. M. (1992). A finance perspective on entrepreneurship research. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 16(3), 61-72.
- Bledow, R., Carette, B., Khnel, J. ve Bister, D. (2017). Learning from others' failures: The effectiveness of failure stories for managerial learning. *Academy of Management Learning & Education*, 16(1), 39-53.
- Bozkurt, . Ö., Kalkan, A., Koyuncu, O. ve Alparslan, A. M. (2012). Türkiye'de girişimciliğın gelişimi: Girişimciler üzerinde nitel bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 229-247.
- Bozkurt, ., Ercan, A. ve Yurt, İ. (2018). Bireysel değerler ile girişimcilik eğilimi arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi: Düzce niversitesi rneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 13(1), 43-55.
- Bruton, G. D., Ahlstrom, D. ve Obloj, K. (2008). Entrepreneurship in emerging economies: Where are we today and where should the research go in the future. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 32(1), 1-14.
- Byrne, O. ve Shepherd, D. A. (2015). Different strokes for different folks: Entrepreneurial narratives of emotion, cognition, and making sense of business failure. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 39(2), 375-405.
- Cannon, M. D. ve Edmonson, A. C. (2005). Failing to learn and learning to fail (intelligently): How great organizations put failure to work to innovate and improve. *Long Range Planning*, 38, 299-319.
- Cardon, M. S., Stevens, C. E. ve Potter, D. R. (2011). Misfortunes or mistakes? Cultural sense making of entrepreneurial failure. *Journal of Business Venturing*, 26, 79-92.
- Carree, M. ve Thurik, R. (2010). The impact of entrepreneurship on economic growth. In Z. J. Acs and D. B. Audretsch (Eds.). *Handbook of entrepreneurship research*. New York: Springer.
- Coad, A. (2014). Death is not a success: Reflections on business exit. *International Small Business Journal*, 32(7), 721-732.
- Cope, J. (2011) Entrepreneurial learning from failure: An interpretative phenomenological analysis. *Journal of Business Venturing*, 26(6), 604-623.
- De Bettignies, J. E. ve Brander, J. A. (2007). Financing entrepreneurship: Bank finance versus venture capital. *Journal of Business Venturing*, 22(6), 808-832.
- Delacroix, J. ve Carroll, J. (1983). Organizational foundings: An ecological study of the newspaper industries of Argentina and Ireland. *Administrative Science Quarterly*, 28, 274-291
- Derindağ, . F. (2018). Girişimcilik başarısını etkileyen unsurlar: kişilik özellikleri bağlamında bir analiz. *Uluslararası Ynetim Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi*, 6(3), 1-12.
- DeTienne, D. R. (2010). Entrepreneurial exit as a critical component of the entrepreneurial process: Theoretical development. *Journal of Business Venturing*, 25(2), 203-215.
- DeTienne, D. R., McKelvie, A. ve Chandler, G. N. (2014) Making sense of entrepreneurial exitstrategies: A typology and test. *Journal of Business Venturing*, 30(2), 255-272.
- Edelman, L. F., Manolova, T., Shirokova, G. ve Tsukanova, T. (2016). The impact of family support on young entrepreneurs' start-up activities. *Journal of Business Venturing*, 31(4), 428-448.
- Eser, G. ve Yıldız, M. (2015). Türkiye'de girişimcilik araştırmalarının odağı nedir?-Yazın zerine bir inceleme-. *neri Dergisi*, 11(43), 91-117.

- Frankish, J. S., Roberts R. G., Coad, A. vd. (2013) Do entrepreneurs really learn? Or do they just tell us that they do? *Industrial and Corporate Change*, 22(1), 73-106.
- Gaskill, L., Van Auken, H. ve Manning, R. (1993) A factor analytic study of the perceived causes of small business failure. *Journal of Small Business Management*, 31(4), 18-31.
- Gilbert, B. A., Audretsch, D. B. ve McDougall, P. P. (2004). The emergence of entrepreneurship policy. *Small Business Economics*, 22(3-4), 313-323.
- Güney, S. (2004). *Girişimcilik: Temel kavramlar ve bazı güncel konular* (3. Basım). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Headd, B. (2003). Redefining business success: Distinguishing between closure and failure. *Small Business Economics*, 21, 51-61.
- Hoetker, G. ve Agarwal, R., (2007). Death hurts, but it isn't fatal: the post exit diffusion of knowledge created by innovative companies. *Academy of Management Journal*, 50, 446-467.
- Hsu, D. K., Wiklund, J. ve Cotton, R. D. (2017). Success, failure, and entrepreneurial reentry: An experimental assessment of the veracity of self-efficacy and prospect theory. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 41(1), 19-47.
- Jenkins, A. S., Wiklund, J. ve Brundin, E. (2014). Individual responses to firm failure: Appraisals, grief, and the influence of prior failure experience. *Journal of Business Venturing*, 29(1), 17-33.
- Jenkins, A. ve McKelvie A.(2016). What is entrepreneurial failure? implications for future research. *International Small Business Journal*, 34(2), 176-188
- Karimi, S., Biemans, H. J., Naderi Mahdei, K., Lans, T., Chizari, M. ve Mulder, M. (2017). Testing the relationship between personality characteristics, contextual factors and entrepreneurial intentions in a developing country. *International Journal of Psychology*, 52(3), 227-240.
- Keskin, S. (2017). Kadın ve erkek girişimciler arasındaki farklılıklar. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 64-76.
- Keskin, S. (2018). Yeni girişimlerin başarısızlık nedenlerinin analizi: Ampirik bir çalışma. *Abi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 147-158.
- Knight, F. (1921). *Risk, uncertainty and profit*. Boston, MA: Houghton Mifflin.
- Knott, A. M. ve Posen, H. E. (2005). Is failure good? *Strategic Management Journal*, 26, 617-641.
- Lee, S. H., Yamakawa, Y., Peng, M. W. ve Barney, J. B. 2011. How do bankruptcy laws affect entrepreneurship development around the world? *Journal of Business Venturing*, 26(5), 505-520.
- Lezki, Ş. ve Cengiz, A. A. (2019). Eskişehir'de Kadın Girişimcilerin Motivasyon Faktörleri Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(3), 814-833.
- Link, A. N. (2017). Ideation, entrepreneurship, and innovation. *Small Business Economics*, 48(2), 279-285.
- Lumpkin, G. T., Steier, L. ve Wright, M. (2011). Strategic entrepreneurship in family business. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 5(4), 285-306.
- Macko, A. ve Tyszka, T. (2009). Entrepreneurship and risk taking. *Applied psychology*, 58(3), 469-487.
- Madsen, P. M. ve Desai, V. (2010). Failing to learn? The effects of failure and success on organizational learning in the global orbital launch vehicle industry. *Academy of management journal*, 53(3), 451-476.
- Martin, B. C., McNally, J. J. ve Kay, M. J. (2013). Examining the formation of human capital in entrepreneurship: A meta-analysis of entrepreneurship education outcomes. *Journal of Business Venturing*, 28(2), 211-224.
- McGrath, R. G. (1999). Falling forward: Real options reasoning and entrepreneurial failure. *Academy of Management Review*, 24(1), 13-30.
- Müftüoğlu, T.M. (2003). *Girişimciler için işletme yönetimi*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Pehlivanoglu, F. ve Kayan, K. (2019). Türkiye'de girişimcilik: Mevcut durum analizi ve çözüm önerileri. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 58-78.
- Pathak, S., Xavier-Oliveira, E. ve Laplume, A. O. (2013). Influence of intellectual property, foreign investment, and technological adoption on technology entrepreneurship. *Journal of Business Research*, 66(10), 2090-2101.
- Politis, D. ve Gabrielsson, J. (2009). Entrepreneurs' attitudes towards failure. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 15(4), 364-383.
- Rerup, C. (2006). Success, failure and the gray zone: How organizations learn or do not learn from ambiguous experience. Paper presented at the *Academy of Management Best Paper Proceedings*.
- Sarasvathy, S. D. (2004). The questions we ask and the questions we care about: Reformulating some problems in entrepreneurship research. *Journal of Business Venturing*, 19(5), 707-717.
- Sarasvathy, S. D., Menon, A. ve Kuechle, G. (2013). Failing firms and successful entrepreneurs: Serial entrepreneurship as a temporal portfolio. *Small Business Economics*, 40(2), 417-434.
- Shepherd, D. A. (2003). Learning from business failure: Propositions about the grief recovery process for the self-employed. *Academy of Management Review*, 28, 318-329.
- Shepherd, D. A. ve Wiklund, J. (2006). *Successes and failures at research on business failure and learning from it. Foundations and Trends in Entrepreneurship* 2(5). Available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1629315
- Shepherd, D. A. (2009). Grief recovery from the loss of a family business: A multi- and meso-level theory. *Journal of Business Venturing*, 24(1), 81-97.
- Shepherd, D. A. ve Haynie, J. M. (2011). Venture failure, stigma, and impression management: A self-verification, self-determination view. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 5(2), 178-197.
- Schumpeter, J. (1934). *The theory of economic development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Simmons, S., Wiklund, J. ve Levie, J. (2013). Stigma and business failure: Implications for entrepreneurs' career choices. *Small Business Economics*, 42(3), 1-21.
- Singh, S., Corner, P. ve Pavlovich, K. (2007). Coping with entrepreneurial failure. *Journal of Management and Organization*, 13(4), 331-344.
- Singh, S., Corner, P. D. ve Pavlovich, K. (2015). Failed, not finished: A narrative approach to understanding venture failure stigmatization. *Journal of Business Venturing*, 30(1), 150-166.
- Soysal, A. (2010). Türkiye de kadın girişimciler engeller ve fırsatlar bağlamında bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65-1
- Üçbaşaran, D., Westhead, P., Wright, M. ve Flores, M. (2010). The nature of entrepreneurial experience, business failure and comparative optimism. *Journal of Business Venturing*, 25(6), 541-555.
- Üçbaşaran, D., Shepherd, D. A. ve Lockett, A. (2013). Life after business failure: The process and consequences of business failure for entrepreneurs. *Journal of Management*, 39(1), 163-202.
- von Weizsäcker, E. U. (2014). *We have to embed egoism*. In Sustainable Entrepreneurship. Springer, Berlin, Heidelberg, pp. 283-285
- Watson, J. ve Everett, J. E. (1996). Do small businesses have high failure rates? Evidence from Australian retailers. *Journal of Small Business Management*, 34(4), 45-62.
- Welter, F. ve Smallbone, D. (2006). Exploring the role of trust in entrepreneurial activity. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(4), 465-475.
- Welter, F. ve Smallbone, D. (2011). Institutional perspectives on entrepreneurial behavior in challenging environments. *Journal of Small Business Management*, 49(1), 107-125.
- Welter, F. (2012). All you need is trust? A critical review of the trust and entrepreneurship literature. *International Small Business Journal*, 30(3), 193-212.
- Wennberg, K., Wiklund, J. ve DeTienne, D. R. (2010) Reconceptualizing entrepreneurial exit: Divergent exit routes and their drivers. *Journal of Business Venturing*, 25(4), 367-375
- Wiklund, J., Baker, T. ve Shepherd, D. (2010). The age effect of financial indicators as buffers against the liabilities of new ness. *Journal of Business Venturing*, 25, 423-437
- Zacharakis, A., Meyer, G. ve DeCastro, J. (1999). Differing perceptions of new venture failure: A matched exploratory study of venture capitalists and entrepreneurs. *Journal of Small Business Management*, 37(3), 1-14.
- www.tobb.gov.tr

EXTENDED ABSTRACT

Entrepreneurship is a very important concept for both individuals and society. It is observed that the success factor is emphasized in popular and academic studies related to entrepreneurship. However, statistics show that new initiatives in our country have resulted in serious failure. Therefore, success as well as failure is one of the important concepts in entrepreneurship.

The concept of failure in entrepreneurship is often referred to as the ending of enterprises, bankruptcy and the failure of business. From a historical perspective, the failure of the enterprise and the failure of the entrepreneur were considered to be synonymous. In this study, videos of entrepreneurs who express themselves that they have failed will be subjected to content analysis and the themes of failure will be revealed. In this way, attention will be drawn to neglected aspects of entrepreneurship and failure factors using reverse logic.

While failure of entrepreneurs means the end of existing enterprise, there are many examples where the entrepreneur succeeds in following initiatives. Where there is uncertainty, it is normal for failure to be as much as success. It is not necessary to think of the entrepreneurship process, where uncertainties prevail, only as success oriented. It can be a tutorial when attempts are successful or fail. Although, success stories may seem more instructive as they are brought to the fore, lessons given with failure will be more permanent. However, many psychological, social and economic effects are mentioned along with the failure. In this study, 15 video content analysis uploaded by entrepreneurs who have experience of entrepreneurship failure and who provide information about it were subjected to analysis. The selected videos consist of randomly selected videos sampling as a result of the search on the internet with the keywords "unsuccessful entrepreneurship" and "unsuccessful entrepreneurs". The videos were watched carefully, the reasons for failure in entrepreneurship were scanned and notes were taken about it. As a result, findings have been reached in light of the themes that come to the fore regarding the failure in entrepreneurship. Since the title of the analyzed videos has a negative emphasis such as failure, the rate of success stories can be expected to be less. However, it is essential to accept videos that will prevent entrepreneurs and entrepreneur candidates from making mistakes and facilitate their success as a free consultancy service. Studies conducted using qualitative methods are expected to contain more depth. The videos of unsuccessful entrepreneurs used in this sense talk about different factors that were not mentioned before and help fill the shortcomings in the literature in this sense. Findings resulting from the

detailed analysis of the data in the videos are Environment/Family Support, Employee/Employment, Financing, Conflict between Partners, Production/Technological/Intellectual Adaptation, Ego-Competitor Underestimation – Over Confidence in Product, Market/Laws, Environment, Competitor Analysis (PEST) is presented under the headings.

As seen from the video content, even if our entrepreneurs accept cultural failure, it is not preferred to take lessons from failures and to use this information in future initiatives as required by social norms. The most important proof of this is that while videos prepared on success stories attract more attention, videos with a failure story have very low watch rates. Many viewers find videos to be inspiring, being aware of learning from failures. For example, the comment “my only success was accepting my failure but it was late” emphasizes the cultural difficulty of taking lessons from failure in our country. The comments generally describe the stories of failure as an excellent learning process. Entrepreneurs in the videos appreciate the value of their failures and think that they have received very expensive training. They said that failure will turn into success. Similarly, although there are many biographies and auto biographies written on entrepreneurial success, there are very few studies on unsuccessful entrepreneurs. Many successful entrepreneurs in our country are likely to have unsuccessful experiences before they succeed, but these are not expressed both academically and popularly. For these reasons, in order to develop entrepreneurship in practice and academic level in our country, it is necessary to investigate the causes of failure of entrepreneurs, which have been neglected, based on entrepreneurial experiences and develop realistic suggestions based on these examples. Both entrepreneur candidates and existing entrepreneurs will be more successful by accessing resources from which they can learn from mistakes. The experiences of entrepreneurs who can accept that they are unsuccessful and who question themselves should be seen as a valuable source of information.

As a result of this study, it is seen that the failure factors of entrepreneurs complement the factors necessary for success in entrepreneurship. Stories of failure can contribute to learning both in practice and at the academic level.

Examining the Commitment to the Organization of the Employees Who Work in a Organization against Stress, Workload and Psychological Empowerment

Zafer ADIGUZEL¹ & Irem KUCUKOGLU²

Abstract

Work stress experienced by employees at intense work pressure can both adversely affect employees psychologically and cause organizations to get negative outcomes. Workload of employees does not indicate that they are under stress. It is necessary to be aware that work intensity and stress are different concepts. Employees who experience heavy workload can reflect positively on the organization when they do their jobs happily, willingly and fondly. However, negative effects may occur if employees work under stress. The aim of this study is to investigate the effects of work stress, workload, and psychological empowerment on organizational commitment. The sample mass of the study consists of 344 white-collar employees in cargo firms in the service sector. After analyzing factor and reliability of the findings by using IBM SPSS 25 and AMOS programs, hypotheses were tested with regression analyzes and the results were evaluated. In addition, Hayes process and sobel test were used to analyze the mediator variable effect. As a result of the analysis, it is concluded that organizational commitment is positively affected when psychological empowerment is applied to employees.

Key Words: Perceived work stress, Workload, Psychological empowerment, Organizational commitment, Hayes process

Örgütlerde Çalışanların Stress, İş Yoğunluğu ve Psikolojik Güçlendirme Karşısında Örgüte Olan Bağlılıklarının İncelenmesi

Öz

Yoğun iş temposunda çalışanların yaşamakta oldukları iş stresi hem çalışanları psikolojik açıdan olumsuz yönde etkileyebilmekte hemde örgütlerin olumsuz çıktılar elde etmesine neden olabilmektedir. Çalışanların iş yoğunluğu yaşamaları stres altında olduklarını göstermemektedir. İş yoğunluğu ve stresin farklı kavramlar olduğunun bilincinde olmak gerekmektedir. İş yoğunluğu yaşayan çalışanlar işlerini memnuniyetle, isteyerek, severek yaptıklarında örgüte olumlu yönde yansıyabilmektedir. Ancak çalışanların stres altında iş yapmaları durumunda olumsuz etkiler söz konusu olabilmektedir. Araştırmanın amacı kapsamında, çalışanların yaşadıkları iş stresinin, iş yoğunluğunun, psikolojik güçlendirmenin, örgütsel bağlılığa etkileri incelenmektedir. Çalışmanın örneklem kitlesini hizmet sektöründe bulunan kargo firmalarında çalışan 344 beyaz yakalı oluşturmaktadır. Elde edilen bulgular IBM SPSS 25 ve AMOS programları kullanılarak sırasıyla önce faktör analizi yapılmış, faktör analizinden sonra güvenilirlik analizi, korelasyon analizi ve regresyon analiziyle hipotezler test edilmiş ve elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Aynı zamanda aracı değişken etkisinin analizinde de sobel testi ve hayes process kullanılmıştır. Analizler sonucunda örgütlerde çalışanlara psikolojik güçlendirme uygulandığında örgütsel bağlılıklarının olumlu yönde etkilendiği sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İşe bağlı stress, İş yoğunluğu, Psikolojik güçlendirme, Örgütsel bağlılık, Hayes process

Atıf İçin / Please Cite As:

Adıguzel, Z., & Kucukoglu, I. (2020). Examining the commitment to the organization of the employees who work in a organization against stress, workload and psychological empowerment. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2459-2474.

Geliş Tarihi / Received Date: 10.12.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.08.2020

¹ Asst. Prof. Dr. - Istanbul Medipol University, Medipol Business School, zadiguzel@medipol.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8743-356X

² Istanbul Medipol University, Medipol Business School, ireemkckglu@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0159-3621

Introduction

Organizational commitment is the state where employees express their commitment to an organization in line with their wishes. Organizational commitment is an attitude that reflects the current status and quality of the organization (Mowday et al., 1982). The high level of organizational commitment shows that the circulation among the employees is minimal. In this direction, employees who identify themselves with the organization, show their commitment to the organization to achieve the objectives of the organization (Buchanan, 1974, p. 534). Individuals want to be in organizations where they can use their talents and skills. Therefore, they prefer to work in organizations with needs and expectations. Especially in working conditions where stress is intense, problems in organizational commitment may arise. Because the stress experienced at work is a situation that forces the working life of the employees (Xie, & Johns, 1995, p. 1291). It is stated that job stress occurs because of job demands that employees cannot be meet or the lack of resources (insufficient working conditions or opportunities) when it is difficult to achieve the set goals within the organization (French, & Caplan, 1972). When employees cannot control their work due to reasons beyond their control, their stress increases (Burchell, & Fagan, 2004, p. 633). This also challenges employees' abilities (Donovan, & Kleiner, 1994, p. 32). One of the sources of stress in the organization is having "Workload". Burke and Cooper (2008), in their research on the potential consequences of workload; they associated with physical exhaustion and mental stress. In other words, the workload shows the relationship between the organization in which the employees are and the work situation. As the stress of the employees with the workload is high, it can also negatively affect their commitment to the organization (Iverson, 1996, p. 131; Sullivan, & Bhagat, 1992, p. 364). In order to gain competitive advantage within an organization, in terms of human resources, ensuring employee's commitment to the organization is important for achieving the objectives of the organization (Imran, & Ahmed, 2012, p. 82). It is useful to apply psychological empowerment to improve employee performance (Ashforth, 1989, p. 234). Empowerment is considered as an important factor in ensuring the internal motivation of employees within the organization (Thomas, & Velthouse, 1990, p. 667). In order for psychological empowerment to be successful, the work done by the employees with their values must be meaningful (Brief, & Nord, 1990). At the same time, that being successful in psychological empowerment in terms of high motivation of employees, it is very important that the skills of employees are directly proportionate to their work (Campbell & Pritchard, 1976). In other words, the human principle underlies the foundation of psychological empowerment. When employees' skills and work are in the same direction, they are positively reflected in performance (Bandura, 1989, p. 1176). Therefore, within the scope of the research model, perceived work stress and workload's psychological empowerment mediation variable effect and organizational commitment effects are examined.

Literature Review/Theory

Perceived Work Stress

Stress is the activation of the body's natural balance in a situation that the individual is exposed (Maslach & Leiter, 2008, p. 498). As each individual's stress threshold is different, stress is evaluated in two different categories as good and bad. Bad stress may decrease the productivity of the individual and cause him/her to quit the job. Good stress increases the productivity of the individual and can be explained as the appreciation of the employee at work. Both types of stress force the individual, but good stress has a less negative impact on the individual (Selye, 1976). If there is uncertainty in the organization, the stress potential of the employees will increase as the uncertainty level increases. Individuals' responses to stress are different depending on their personality traits (Schuler, 1980, p. 188). The individual's personal needs and values, individual abilities and their characteristic behavior are influenced by experience (Beehr, & Bhagat, 1985). As the stress in the working environment increases, the general work stress increases. Work stress can directly affect employee performance by reducing the overall production level of the business (Beehr, & Newman, 1978, p. 668). Living with stress creates difficulties for employees, which can lead to increase levels of burnout, reduce commitment to work, reduce productivity, and reduce participation in business processes (Karasek et al., 1998, p. 327). Therefore, it is important to identify risk factors and to minimize work stress at all levels for businesses in each sector. In addition, it may be better for determining occupational stress factors such as conflict, uncertainty, excessive workload, and current stress level. Lowering the stress level will lead to increased productivity and reduced labor turnover (Caponetti, 2012, p. 62-63). Excessive workload on the employee in organizations, lack of adequate motivation and performance support system, injustice, inequality, and various social factors may increase the degree of stress. Therefore, in order for organizations to be sustainable and productive,

employees should be in a working environment free from stress. In this study, the effects of stress on psychological empowerment and organizational commitment are examined.

Workload

Employees in organizations want to perform in a peaceful and comfortable environment because employees prefer to be in an environment where they feel psychologically peaceful rather than experiencing problems that may be caused by workload and stress in their organizations. Therefore, employees make more efforts for an organization that meets their expectations and needs (Pfeffer, 1994). The workload is defined as the relationship between the work done by the employees and the psychological state (Kanungo, 1982, p. 342). The workload is also defined in terms of performance and personality (Lodahl, & Kejner, 1965, p. 25). However, in general terms, this definition is not widely used as the performance of the employees may vary against the workload. There are behaviors that control workload in organizations; such as work ethics (Brockner et al., 1988, p. 437), individual differences and internal motivation (Gardner et al., 1989, p. 65). Premises of workload; are listed as the degree of importance of the work, the degree of responsibility of the work, the diversity of skills of the employees (Hackman, & Oldham, 1980), consideration of the work (Lance, 1991, p. 140) and participation in the work (Smith, & Brannick, 1990, p. 92). The more employees identify themselves psychologically with their work, the more successful are their work (Kahn, 1990, pp. 693-694). Negative thoughts start to emerge in the employees with excessive workloads and behaviors such as job slowdown and desire to quit work emerge (Shaw, & Weekley, 1985, p. 88-89). Since there is a negative relationship between workload and performance, the performance of the employees needs to be good for the organization to reach the stated goals (Hancock, & Matthews, 2019, p. 376-377). When the workload increases, the performance of the individual increases to a certain point, but then decreases. It is stated that the performance of the employees in the middle workload is the best (Bruggen, 2015, p. 2378-2379). In the scope of research model, the relationships between workload, psychological empowerment and organizational commitment are examined.

Psychological empowerment

In order for the employees to display positive attitudes and behaviors in the face of negative situations in the organization, the support provided by the management is called psychological empowerment (Menon, 2001, p. 159-160). The researchers explain that there is a strong positive relationship between job performance and psychological empowerment (Bartram, & Casimir, 2007, p. 12). As a result of this positive effect of psychological empowerment on employee performance, its effect on stress and workload also gains importance (Albrecht, & Andreetta, 2011, p. 234-235). The performance of the employees is shaped by fulfilling their duties in the work environment. Naturally, it is possible for the employees in the intensive working environment to think healthily and work efficiently if they are psychologically strong (Amundsen, & Martinsen, 2014, p. 489-490). For this reason, the importance of psychological empowerment emerges in terms of the ability to use their performance-oriented skills of employees in a stressful environment. Because, there is harmony between employees' abilities and their work (Spreitzer, 1995, p. 1448). It is also possible that employees who are psychologically weary have a weakening in their commitment to the organization. Psychologically empowered employees want to develop themselves more than others (Siachou, & Gkorezis, 2014, p. 132). With the effect of psychological empowerment, the productivity and activity of the employees in the organization are positively reflected (Koberg et al., 1999, p. 76-77). When employees exhibit negative attitudes and behaviors towards the organization, they close themselves to communication socially (Spreitzer, 1995, p. 1461). Psychologically empowered employees have a high level of commitment to their organizations and therefore maintain their own working environment. That employees have strong organizational commitment; there is a positive effect in terms of job satisfaction, job control, job autonomy and competencies (Saeed et al., 2014, p. 254). When the researches in the literature are examined;

Bordin et al. (2007) in their study on employees, They state that psychological empowerment positively affects the organizational commitment of employees.

In their study, Ambad and Bahron (2012) state that psychological empowerment affects organizational commitment by 30%. As a result of the study, it is explained that if employees participate directly in the results that affect the organization and individuals are more involved in the decision-making process, they are more dependent on their organization.

The study by Bin Jomah in 2017 explains that if employees are psychologically supported, their commitment to the organization has become stronger. It has come to the conclusion that with the increase of psychological empowerment in employees, their organizational commitment has increased positively.

According to the results of the study conducted by Laschinger et al. (2001), it is concluded that emotions of psychological empowerment strongly affect the workload and indirectly affect job satisfaction.

Within the framework of the research model, the relationship between other variables is examined in the variable effect of psychological empowerment. The hypothesis developed and tested accordingly;

H1: Although there is psychological empowerment for employees in organizations, the job stress perceived by employees negatively affects psychological empowerment.

H4: Although there is psychological empowerment for employees in organizations, the workload is given to employees negatively affects psychological empowerment.

H6: There is psychological empowerment mediation variable effect in the relationship between perceived work stress and organizational commitment.

H7: There is psychological empowerment mediation variable effect in the relationship between workload and organizational commitment.

Organizational Commitment

Organizational commitment is considered as one of the important factors that connect employees to the organization and play a role in the success of the organization (Fornes et al., 2008, p. 5; Obeidat, & Abdallah, 2014, p. 11). According to Mowday et al. (2013), organizational commitment is that an individual identifies himself/herself with the organization he/she is in, adopts the values of the organization and makes efforts to realize its aims. The level of organizational commitment emerges in the direction of employees identify themselves with the organization (Pool, & Pool, 2007, p. 355). Employees who feel the commitment to the organization, do not think of leaving because they identify themselves internally with the organization (Mathieu, & Zajac, 1990, p. 186; Marsh, & Mannari, 1977, p. 57-58). Organizational commitment is positively related to employee satisfaction (Chughtai, & Zafar, 2006, p. 60) and job performance (Chen et al., 2006, p. 247; Sungu et al., 2019, p. 281).

Researchers have argued that an employee's commitment to the organization can be divided into different categories. They developed a three-dimensional organizational commitment model;

1) Emotional commitment; It is the emotional commitment of the employee to the organization (Allen, & Meyer, 1990, p. 2). Individuals with high emotional commitment are determined to specify their own identities and achieve their goals (Neagoe, & Dumitru, 2013, p. 37).

2) Normative commitment; is the desire of employees to stay in the organization due to the obligation they feel towards the organization (Jaros, 2017, p. 519).

3) Continuance commitment; the importance of continuity in the organizations they work for emerges as the duration of unemployment will create a cost in terms of vital expenses if the employees leave organization. Employees who remain in the organization feel this as a necessity because of fear of being unemployed (Valaei, & Rezaei, 2016, p. 1668).

Within the scope of the research model, the three dimensions that make up organizational commitment were examined in the scope of organizational commitment variable by combining with a single variable. Organizational commitment; It is stated that it is directly proportional to job satisfaction and employee performance (Sathyanarayan, & Lavanya, 2018, p. 448-449). In other words, it is stated that employees who are satisfied with their work and who are productive in performance have a strong organizational commitment. When the researches in the literature are examined;

Savery and Luks (2001) state that strengthening reduces job stress and decreasing job stress has a positive effect on job satisfaction. At the same time, it is concluded that the participation of employees in management while making decisions within the organization positively affects job satisfaction. This effect of psychological empowerment can be strong enough to increase the commitment of employees to the organization.

In a study by Holdsworth and Cartwright in 2003, they state that they are satisfied with the work they do when psychological empowerment is applied to the employees. Employees' loyalty to the organization may also be strengthened, as there may be a positive impact on employees' thoughts about their organization when job satisfaction increases.

In this study, the effects of workload and stress on the organizational commitment with psychological empowerment variable under the effect of mediation variable are examined. The hypothesis developed and tested accordingly;

H2: Although employees have commitment to their organizations, their organizational commitment is negatively affected in the event of work stress perceived by the employees.

H3: Psychological empowerment on employees in organizations has a positive effect on organizational commitment.

H5: Workload of employees in organizations has a positive effect on organizational commitment.

Research Model

In this study, since the analysis of the relationships between statistical concepts is within the scope of a quantitative research, it is important in terms of being judged the relationships between the variables by analyzing obtained data. For this reason, it is possible to test the hypotheses determined and foreseen within the scope of the research model by analyzing the data in a quantitative research (Thomas et al., 2015).

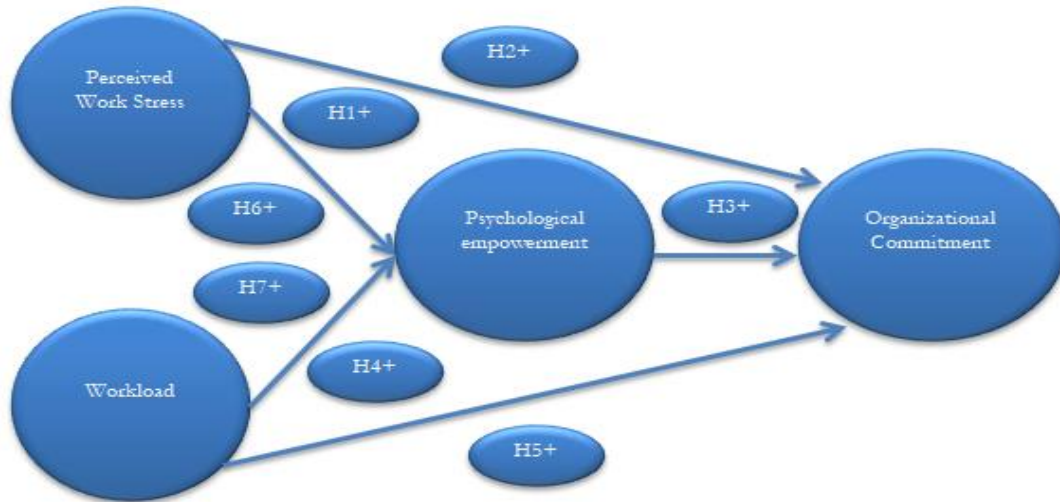

Figure 1. Research Model

Method

The research was carried out on white-collar employees working in the service sector. Perceived work stress and workload were taken as independent variables, Psychological empowerment mediation variable, and organizational commitment variables as dependent variables. It is aimed to reveal the relationships between these variables. The reason for the selection of cargo firms in the service sector is to examine the effects of work stress and workload on white-collar workers in general. In the scope of the aim of the research, a survey was conducted with 344 employees between October and November in 2019.

Analyses were made using SPSS 25 and AMOS programs. Since the 5-point Likert scale was used in the questionnaire, firstly factor analysis was performed. After factor analysis, reliability analysis, correlation analysis and regression analysis were performed respectively. Both the Sobel test and the Hayes process were performed for mediation variable analysis. The survey consists of scale questions representing demographic information and the variables. **Perceived work stress** scale was acquired in the scales of studies which is conducted by Cohen, Kamarck and Mermelstein in 1983; developed by Revicki et al. (1991); conducted by Aslan et al. (1996); conducted by Baltaş, Atakuman and Duman in 1988; conducted by Yerlikaya and İnanç in 2007. For **Workload** scale, studies which are conducted by Brown and Leigh in 1966 and Mackey et al in 2017 were used. **Psychological empowerment** scale; was acquired in the scales of studies which is conducted by Spreitzer (1995) and Sürgevil, Tolay and Topoyan in 2013. **Organizational commitment** was created by benefiting

from studies which are conducted by Allen and Meyer (1990) and Oran (2016) In the scales, quinary Likert scale was used, ranging from "strongly disagree" to "strongly agree".

Validity and Reliability

Altunışık et al. (2007) defined exploratory factor analysis in their study as a type of analysis used to reveal the structures that occur based on the relationships between variables. Sample size is an important factor in finding the results of exploratory factor analysis reliable (Doğan, & Başokçu, 2010, p. 66). Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) sample adequacy test and Bartlett Sphericity test results are evaluated in order to evaluate the suitability of the analyzed data for factor analysis (Tatlıdil, 1996; Kalaycı, 2010). Values between .50-1.0 are accepted as KMO values. The results of KMO value .884 and Bartlett test result sig. .000 < p 0.005 indicate the suitability of the data for factor analysis (Karasar, 2005; 2009). In normal distribution analysis, "Skewness" and "Kurtosis" are considered. There are various opinions to explain that there is a normal distribution. It is generally appropriate to be between -1.5 and +1.5 (Tabachnick, & Fidell, 2013), or between -2 and +2 (George, & Mallery, 2010). When you look at Table 1; It can be explained that there is a normal distribution since it is between -1.5 and +1.5.

Data from the sample mass was collected with survey with 35 questions. 11 scales representing the variables were omitted because they did not show factor distribution. The remaining 24 questions are divided into 4 factors with factor loads and are shown in table 1.

Table 1. Rotated Component Matrix^a

	Component				Skewness	Kurtosis
	1	2	3	4		
OBO2. This institution has a "very special" meaning for me.	.802				-0,346	-1,170
OBO4. I owe this institution a lot.	.778				-0,179	-1,184
OBO3. I would be happy to spend the rest of my career in this institution.	.735				-0,354	-1,171
OBO10. It would be very difficult for me to leave this institution even if I wanted to.	.733				-0,213	-1,277
OBO5. This institution deserves my loyalty.	.717				-0,393	-1,015
OBO11. If I decided to leave this institution right now, most of my life would be upside down.	.717				0,427	-1,223
OBO1. I feel guilty if I leave this institution right now.	.703				0,012	-1,100
OBO9. I feel the problems of this institution as my own.	.654				-0,463	-0,913
IBS2. I'm more nervous at work than before.		.810			0,397	-1,021
IBS4. I feel like I'm often used at work.		.744			0,874	-0,363
IBS5. Although I work more, I can do less work.		.713			0,725	-0,472
IBS3. I think I don't see the appreciation I deserve in my work.		.695			0,473	-1,135
IBS6. When I get a chance at work, I am closeted to get away from others.		.675			0,977	-0,175
IBS1. I even think about my work when I go home.		.645			-0,148	-1,096
PGO4. My work makes sense to me.			.863		-1,107	0,410
PGO5. The activities that I do while doing my job are meaningful to me.			.818		-0,627	-1,177
PGO1. My work is very important to me.			.793		-1,081	0,325
PGO3. I trust my skills to do my job.			.720		-0,355	0,668
PGO6. I have a great influence on the events that take place in the department I work.			.525		-0,115	0,988
WI3. I'm working at full capacity on all my duties.				.856	-0,177	1,051
WI2. In the institution I work for, I am usually very busy.				.764	-0,895	0,290
WI5. When I work, I give myself to work without any time to do another job.				.742	-1,015	0,601
WI4. I do my best to succeed in my work.				.729	-0,806	0,831
WI1. Whenever there is a job to be done, I spend all my energy on it.				.693	-1,005	0,629

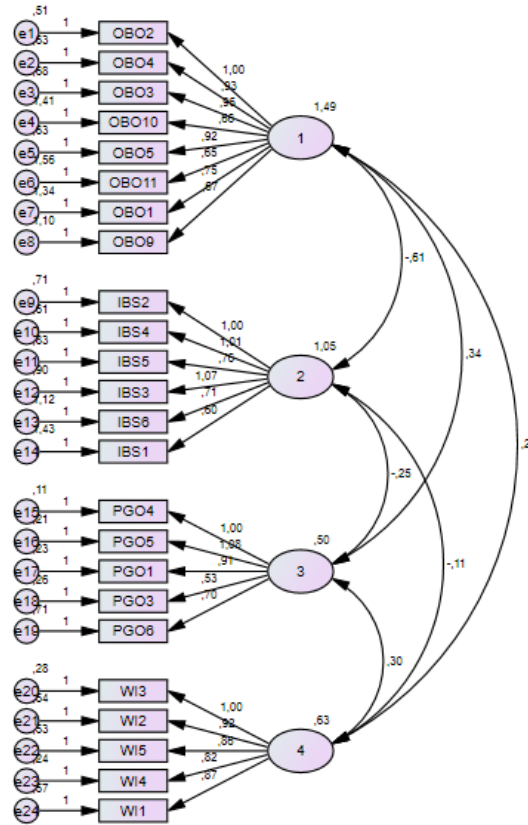
Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 6 iterations.

OBO: Organizational Commitment, IBS: Perceived Work Stress, PGO: Psychological empowerment, WI: Workload

In the research model where multiple variables are observed and representing multiple variable, confirmatory factor analysis is used to define statistical analyzes (Özdamar, 2013).

OBO: Organizational Commitment, IBS: Perceived Work Stress, PGO: Psychological Empowerment, WI: Workload
Figure 2. *Confirmatory Factor Analysis*

GFI, CFI, NFI, IFI and RMSEA values are accepted values to be considered in the model fit for confirmatory factor analysis performed in the AMOS program (Alpar, 2011; İlhan & Çetin, 2014, pp. 30-31). When the model fit values are examined for the variables in the research model, it can be seen that it is appropriate; $X^2/df=3<5$, $0.85<GFI=0.884$, $0.90<IFI=0.915$, $0.90<NFI=0.916$, $0.90<CFI=0.914$, $RMSEA=0.060<0.080$. For this reason, confirmatory factor analysis in SPSS AMOS verifies the validity of the 4-factor structure.

In order to obtain meaningful results from the survey used in the research, first of all the reliability dimensions of the questions were investigated (Gürbüz, & Şahin, 2014). When reached response rate is considered, it can be said that it is sufficiently large to perform quantitative statistical analyzes (Güriş, & Astar, 2014). Cronbach alpha reliability criterion was used in the study. These values are between 0 and 1. It is considered that the reliability of the scale is high as it approaches to value 1. In this research, expressions between each variable were tested with this method and it can be said that there is internal consistency according to the results of reliability analysis. In the literature, measurements, which Nunnally and Bernstein (1994), and Hair et al. (2014) stated, with Cronbach alpha coefficient is 0.70 and above, is considered sufficient (Nunnally, & Bernstein, 1994; Hair et al., 2014).

Table 2. *Reliability*

<i>Variables</i>	<i>Number of Questions</i>	<i>Cronbach Alfa (α) Values</i>
Perceived Work Stress	6	.828
Workload	5	.852
Psychological empowerment	5	.842
Organizational Commitment	8	.892

Findings

236 (73%) men and 108 (27%) women white collar employees answered the survey. When look at the participants who filled the questionnaire; 128 employees in the 17-27 age group, 183 employees in the 28-40 age group, and 33 employees over the age of 41 completed the questionnaire. 301 of the employees who completed the questionnaire are university graduates and 43 of them are master degree.

In this study, correlation analysis was performed to determine whether there was a statistically significant relationship between variables. The correlation coefficient is expressed with the letter “r” and takes a value between -1 and +1 ($-1 \leq r \leq +1$). This value determines the level of the relationship between the variables, the absolute size of the number and sign of the figures determine the direction (whether positive or negative) (Ural & Kılıç, 2013). In this study, since correlation analysis was performed between continuous variables, Pearson correlation coefficient was taken into consideration.

Table 3. Correlations

		Perceived Work Stress	Workload	Psychological empowerment	Organizational Commitment
Perceived Work Stress	Pearson Correlation	1	-0.084	-.283**	-.341**
	Sig. (2-tailed)		0.118	0.000	0.000
	N	344	344	344	344
Workload	Pearson Correlation	-0.084	1	.496**	.279**
	Sig. (2-tailed)	0.118		0.000	0.000
	N	344	344	344	344
Psychological empowerment	Pearson Correlation	-.283**	.496**	1	.332**
	Sig. (2-tailed)	0.000	0.000		0.000
	N	344	344	344	344
Organizational Commitment	Pearson Correlation	-.341**	.279**	.332**	1
	Sig. (2-tailed)	0.000	0.000	0.000	
	N	344	344	344	344

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

As a result of the correlation analysis, when the relationships between the variables are examined, the work stress experienced by the employees negatively affects both psychological empowerment and their commitment to the organization. Employees' workload and psychological empowerment effect positively on their commitment to their organizations. In this case, we can differentiate between the stress concept and workload which employees experience. Workload does not mean that employees experience stress. That employees experience workload does not mean that they are affected negatively. The problem in question is that they should not stress while experiencing workload. Therefore, the importance of working conditions and psychological empowerment arise. Regression analysis was used to test predicted research hypotheses and according to the results of these regression analyzes, 5 hypotheses accepted outside the mediation variable effect are shown in Table 4.

Table 4. Regression Analysis Results

Hypotheses	Standard β	Sig.	Supported / Not Supported	Significance Level (Sig.)
H1: Although there is psychological empowerment for employees in organizations, the job stress perceived by employees negatively affects psychological empowerment.	-.283***	0.000	Supported	P<0.001
H2: Although employees have commitment to their organizations, their organizational commitment is negatively affected in the event of work stress perceived by the employees.	-.341***	0.000	Supported	P<0.001
H3: Psychological empowerment on employees in organizations has a positive effect on organizational commitment.	.332***	0.000	Supported	P<0.001
H4: Although there is psychological empowerment for employees in organizations, the workload is given to employees negatively affects psychological empowerment.	.496***	0.000	Supported	P<0.001
H5: Workload of employees in organizations has a positive effect on organizational commitment.	.279***	0.000	Supported	P<0.001

*: p<0.05

**p<0.01

***:p<0.001

After the hypotheses tested other than the mediation variable effect, the results of the analyzes performed to test the mediation variable effect are shown in table 5.

Table 5. *The Effect of the Mediation Variable*

	IV	DV	Standard β	Sig.	Adjusted R Square	F Value
Regression	Perceived Work Stress	organizational commitment	-.268***	0.000	0.114	44.995
	Psychological empowerment (MV)		.257***	0.000	0.172	36.624
Regression	Workload	organizational commitment	.151***	0.010	0.075	28.886
	Psychological empowerment (MV)		.257***	0.000	0.123	24.976

*: p<0.05

**p<0.01

***:p<0.001

Sobel test and hayes process were used to analyze the mediation variable effect. Firstly, sobel test was performed to analyze the effect of the mediation variable. The feature of the Sobel (1982) test is that the relevant variables are calculated using standard error values and regression coefficients. MacKinnon et al. (1995) made the sobel test widespread. The Sobel (1982) test benefited from the studies conducted by Aroian (1947) and Goodman (1960) in the development of mediation variable analysis.

Table 6. *Sobel Test*

Analysis of the mediation effect of psychological empowerment with sobel test in the relationship between perceived work stress and organizational commitment;

Versions		Input:		Test statistic:	Std. Error:	p-value:	
IV.	Perceived Work Stress	a	-0.189	Sobel test:	-3.66414802	0.29549412	0.00024816
MV	Psychological Empowerment	b	0.424	Aroian test:	-3.63071073	0.71153309	0.00028264
		Sa	0.035	Goodman test:	-3.69852649	0.00717681	0.00021685
DV	Organizational Commitment	Sb	0.085				

In order to explain the mediation variable effect, p value must be less than <0.05. Since P value is less than <0.05 and meaningful, it is accepted to have mediation variable effect.

Analysis of the mediation variable effect of psychological empowerment with sobel test in the relationship between workload and organizational commitment;

Versions		Input:		Test statistic:	Std. Error:	p-value:	
IV.	Workload	a	0.418	Sobel test:	4.07636829	0.45874013	0
MV	Psychological Empowerment	b	0.425	Aroian test:	4.06063562	0.3083831	0
		Sa	0.040	Goodman test:	4.09228525	0.95235076	0
DV	Organizational Commitment	Sb	0.096				

In order to explain the mediation variable effect, p value must be less than <0.05. Since P value is less than <0.05 and meaningful, it is accepted to have mediation variable effect.

After the Sobel test, a hayes process was also performed for mediation analysis. Hayes process analysis was performed to support the analysis of mediation variable effect made by regression analysis. This program was tested in model 4 which is suitable for the research model within the framework of the mediation variable models by adding SPSS program. Model 4; consists of X (IV), M (MV), Y (DV). Hayes (2017) in his researches, to SPSS program through a macro; developed a data analysis method that examines the effects of mediation and modifying variables.

Table 7. *Analyzing the Mediation Variable Effect of Psychological Empowerment between Perceived Work Stress and Organizational Commitment*

Model : 4

Y : commitment
X : stress
M : psychological
Sample
Size: 344
TOTAL, DIRECT, AND INDIRECT EFFECTS OF X ON Y
Total effect of X on Y

Effect	se	t	p	LLCI	ULCI	c'_ps	c'_cs	
-	,3771	,0562	-6,7078	,0000	-,4876	-,2665	-,3518	-,3410

Direct effect of X on Y

Effect	se	t	p	LLCI	ULCI	c'_ps	c'_cs	
-	,2969	,0566	-5,2419	,0000	-,4083	-,1855	-,2770	-,2685

Indirect effect(s) of X on Y:

Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI	
psycholo	-,0802	,0212	-,1250	-,0421

Partially standardized indirect effect(s) of X on Y:

Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI	
psycholo	-,0748	,0196	-,1164	-,0396

Completely standardized indirect effect(s) of X on Y:

Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI	
psycholo	-,0725	,0190	-,1121	-,0381

In order to determine whether the psychological empowerment has an effect, the indirect effect(s) of X on Y result is examined. If there is a "0" value between BootLLCI and BootULCI, mediation effect cannot be mentioned. As the result of the test, as BootLLCI and BootULCI do not have a "0" value, it is confirmed that the psychological empowerment mediation variable has a significant effect on the Hayes process test as well as the result of regression analysis between perceived work stress and organizational commitment.

Table 8. *Analyzing the Mediation Variable Effect of Psychological Empowerment between Workload and Organizational Commitment*

Model : 4

Y : commitment
X : workload
M : psychological
Sample
Size: 344
TOTAL, DIRECT, AND INDIRECT EFFECTS OF X ON Y
Total effect of X on Y

Effect	se	t	p	LLCI	ULCI	c'_ps	c'_cs	
,	,3889	,0724	5,3745	,0000	,2465	,5312	,3628	,2791

Direct effect of X on Y

Effect	se	t	p	LLCI	ULCI	c'_ps	c'_cs	
,	,2110	,0812	2,5991	,0098	,0513	,3706	,1968	,1514

Indirect effect(s) of X on Y:

Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI	
psycholo	,1779	,0434	,0968	,2663

Partially standardized indirect effect(s) of X on Y:

Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI	
psycholo	,1660	,0398	,0914	,2475

Completely standardized indirect effect(s) of X on Y:

Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI	
psycholo	,1277	,0308	,0695	,1893

In order to determine whether the psychological empowerment has an effect, the indirect effect(s) of X on Y result is examined. If there is a "0" value between BootLLCI and BootULCI, mediation effect cannot be mentioned. As the result of the test, as BootLLCI and BootULCI do not have a "0" value, it is confirmed that the psychological empowerment mediation variable has a significant effect on the Hayes process test as well as the result of regression analysis between workload and organizational commitment.

Hypothesis results;

Table 9. *Supported / Not Supported Status of Mediation Variable Hypotheses*

Hypotheses	Supported / Not Supported	Significance Level (Sig.)
H6: There is psychological empowerment mediation variable effect in the relationship between perceived work stress and organizational commitment.	Supported	P<0.001
H7: There is psychological empowerment mediation variable effect in the relationship between workload and organizational commitment.	Supported	P<0.001

As a result of the regression analysis and Hayes process macro test, psychological empowerment mediation variable effect was significant. As a result of both analyzes, we can explain that in case of psychological empowerment is applied to employees, there is a positive effect.

Discussion

Relying on a single scale or research findings can be a risky beginning of research in the researches on the attitudes and behaviors of employees. It is useful to form the basis of the research to be conducted by utilizing scales and findings used in at least 2 studies related to the research subject. In studies related to workload and perceived work stress variables, it can be seen that the employees are generally not satisfied with their work and their intention to quitting work is emerged. Within the scope of research, it was investigated how the stress and workload experienced by the employees in the work environment affect the commitment to the organization and at the same time how a change occurs when psychological empowerment get involved in terms of mediator variable effect. When the findings are examined, it can be seen that there is a negative effect caused by stress in the working environment. Stress experienced in the working environment both negatively affects organizational commitment and may have a negative effect on psychological empowerment. It is seen that organizations should give importance to stress management (Bell, & Staw, 1989). Employees often want to find an environment within the organization that can meet their needs (Amundsen, & Martinsen, 2015, p. 306). If an organization can meet these expectations and needs, employees' commitment to the organization increases (Yousef, 2000, p. 9; Andrew, 2017, p. 3-4). Work stress is caused by individual, social, environmental, organizational, etc. reasons. Present-day heavy working conditions, insufficiency of wages, relations with colleagues and employers, increasing competition, technological developments, familial problems can be accepted as triggers of work stress. It is clearly seen that stress occurs due to these factors and it will continue to increase without a positive change in them. Psychological empowerment in social communication and access to information can relieve employees mentally in order to keep employees out of stress environment or to reduce stress levels (Tripathi, & Bharadwaja, 2019, p. 283). It is accepted that employees' desire to develop and learn themselves in organizations, their commitment to the organization and their performance are in an important relationship with psychological empowerment (Spreitzer, 1996, p. 484). Psychological empowerment variable in which the effect of mediator variable is measured in the research model, turns the negative effect into a positive effect in the relationship between perceived work stress and organizational commitment. Therefore, employees' negative attitudes and behaviors caused by stress can be eliminated by psychological empowerment. In psychological empowerment, individuals carry out their work in a meaningful way when they see themselves as competent (Spreitzer, 1995, p. 1444). Together with psychological empowerment, they can make conscious decisions because they can exhibit careful behaviors in their work (Thomas, & Velthouse, 1990, p. 678). Psychologically empowerment workers strive more for their role in the job (Kong et al., 2016, p. 2555), and this effort increases their commitment to the organization. In the results of the study, it is seen that psychological empowerment is an important variable for employees who work under negative influence. It is necessary to create a culture and climate in the direction of psychological strong employees in the organizations.

Conclusion

Despite the increasing number of studies investigating the psychological attitudes and behaviors of employees and the factors that affect such behaviors, researches on employees have been increasingly continuing in recent years. In particular, the number of studies focused on examining the factors affecting organizational commitment is increasing day by day. In general, it is stated that there is a moderate and consistent relationship between various examples of more job satisfaction and tendency to stay in the organization (Porter & Steers, 1973, p. 152). This relationship has continued in the same direction until today. Factors that negatively affect the organization, such as intention to quitting work and organizational cynicism, lie behind not meeting the expectations of the employees and encountering situations that are not suitable for their personality structures. The importance of their response when confronted with an

empowerment psychological effect lie behind in the face of negative problems underlying the study. When the results of the research are examined, it is seen that stress and density, in these two elements that exhaust employees physically and mentally, if stress is in negative direction, density is in positive direction. Individuals' tendencies that occur while performing their task at work are defined as internal task motivation (Spreitzer, 1995, p. 1443). This is defined as the psychological condition that employees need to control their work. The importance of psychological empowerment for organizations is that, employees are more eager to achieve their goals and objectives, employees are confident in using their competencies and skills, and there is a significant improvement in employees' performance along with psychological empowerment. At the same time psychological empowerment is considered as positive influence on job satisfaction, productivity, and effectiveness and is defended that it eliminates the intention of quitting work (Laschinger et al., 2004, p. 537). These positive effects of psychological empowerment on employees can be seen in the results of the research. In particular, psychological empowerment as independent variable in the mediator variable, ensures that employees' commitment to the organization is strong and eliminates negative factors caused by stress. We can also explain that employees are willing to be successful in their jobs when psychological support is provided to the employees during the workload. As a result, negative effects of employees in case of stress are supported in the research results. At the same time, it can be explained that there is a positive effect on the employees when there is no stress factor in the workload.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “*Examining the Commitment to the Organization of the Employees Who Work in a Organization against Stress, Workload and Psychological Empowerment*”, there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation.

References

- Albrecht, S. L., & Andretta, M. (2011). The influence of empowering leadership, empowerment and engagement on affective commitment and turnover intentions in community health service workers: Test of a model. *Leadership in health services*, 24(3), 228-237.
- Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of occupational psychology*, 63(1), 1-18.
- Alpar, R. (2011). Çok değişkenli istatistiksel yöntemler. *Ankara: Detay Yayıncılık*, 286-301.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2007). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı. *Sakarya yayıncılık*.
- Ambad, S. N. A., Bahron, A. (2012). Psychological Empowerment: The Influence On Organizational Commitment Among Employees In The Construction Sector. *Journal of Global Business Management*, 8(2), 73.
- Amundsen, S., & Martinsen, Ø. L. (2014). Empowering leadership: Construct clarification, conceptualization, and validation of a new scale. *The Leadership Quarterly*, 25(3), 487-511.
- Amundsen, S., & Martinsen, Ø. L. (2015). Linking empowering leadership to job satisfaction, work effort, and creativity: The role of self-leadership and psychological empowerment. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 22(3), 304-323.
- Andrew, A. (2017). Employees' commitment and its impact on organizational performance. *Asian Journal of Economics, Business and Accounting*, 5(2), 1-13.
- Aroian, L. A. (1944/1947). The probability function of the product of two normally distributed variables. *Annals of Mathematical Statistics*, 18, 265-271.
- Ashforth, B. E. (1989). The experience of powerlessness in organizations. *Organizational behavior and human decision processes*, 43(2), 207-242.
- Aslan, S. H., Gürkan, S. B., Girginer, H. U., & Ünal, M. (1996). İşe bağlı gerginlik ölçeğinin bir hemşire örnekleminde geçerlik ve güvenilirliği. *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji Dergisi*, 4(4), 276-283.
- Baltaş, Z., Atakuman, Y., & Duman, Y. (1998). Standardization of the perceived stress scale: Perceived stress in Turkish middle managers. In *Stress and Anxiety Research Society, 19th International Conference: İstanbul*.
- Bandura, A. (1989). Human agency in social cognitive theory. *American psychologist*, 44(9), 1175.
- Bartram, T., & Casimir, G. (2007). The relationship between leadership and follower in-role performance and satisfaction with the leader: the mediating effects of empowerment and trust in the leader. *Leadership & Organization Development Journal*, 28(1), 4-19.
- Beehr, T. A., & Bhagat, R. S. (1985). Human stress and cognition in organizations: An integrated perspective. *Wiley-Interscience*.
- Beehr, T. A., & Newman, J. E. (1978). Job stress, employee health, and organizational effectiveness: A facet analysis, model, and literature review 1. *Personnel psychology*, 31(4), 665-699.
- Bell, N. E., & Staw, B. M. (1989). People as sculptors versus sculpture: The roles of personality and personal control

- in organizations. In M. B. Arthur, D. T. Hall, & B. S. Lawrence (Eds.), *Handbook of career theory*: 232-251. *New York: Cambridge University Press.*
- Bin Jomah, N. (2017). Psychological empowerment on organizational commitment as perceived by Saudi academics. *World Journal of Education*, 7(1), 83-92.
- Bordin, C., Bartram, T., & Casimir, G. (2007). The antecedents and consequences of psychological empowerment among Singaporean IT employees. *Management Research News.*
- Brief, A. P., & Nord, W. R. (1990). Meanings of occupational work. Lexington: Lexington Books
- Brockner, J., Grover, S. L., & Blonder, M. D. (1988). Predictors of survivors' job involvement following layoffs: A field study. *Journal of Applied Psychology*, 73, 436-442.
- Brown, S. P., & Leigh, T. W. (1996). A new look at psychological climate and its relationship to job involvement, effort, and performance. *Journal of applied psychology*, 81(4), 358.
- Bruggen, A. (2015). An empirical investigation of the relationship between workload and performance. *Management Decision*, 53(10), 2377-2389. <https://doi.org/10.1108/MD-02-2015-0063>
- Buchanan, B. (1974). Building organizational commitment: The socialization of managers in work organizations. *Administrative science quarterly*, 533-546.
- Burchell, B., & Fagan, C. (2004). Gender and the Intensification of Work: Evidence from the "European Working Conditions Surveys". *Eastern Economic Journal*, 30(4), 627-642.
- Burke, R. J., & Cooper, C. L. (Eds.). (2008). Long Work Hours Culture: Causes, Consequences and Choices. *Emerald Group Publishing.*
- Campbell, J. P., & Pritchard, R. D. (1976). Motivation theory in industrial and organizational psychology. In M. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology* (pp. 63-130). *Chicago: Rand McNally.*
- Caponetti, A. R. (2012). The correlates of work role stress with employee burnout, engagement. PhD dissertation, University of Tennessee
- Chen, J. C., Silverthorne, C., & Hung, J. Y. (2006). Organization communication, job stress, organizational commitment, and job performance of accounting professionals in Taiwan and America. *Leadership & organization Development journal*, 27(4), 242-249.
- Chughtai, A. A., & Zafar, S. (2006). *Antecedents and consequences of organizational commitment among Pakistani university teachers.* Applied HRM research, 11(1), 39-64.
- Cohen, S., Kamarck, T., & Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress. *Journal of health and social behavior*, 385-396.
- Doğan, N., & Başokçu, T. O. (2010). İstatistik tutum ölçeği için uygulanan faktör analizi ve aşamalı kümeleme analizi sonuçlarının karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölme ve Değerlendirme Dergisi*, 1(2), 65-71.
- Donovan, S. B., & Kleiner, B. H. (1994). Effective stress management. *Managerial Auditing Journal*, 9(6), 31-34.
- Fornes, S. L., Rocco, T. S., & Wollard, K. K. (2008). Workplace commitment: A conceptual model developed from integrative review of the research. *Human resource development review*, 7(3), 339-357.
- French, J. R., & Caplan, R. D. (1972). Organizational stress and individual strain. *The failure of success*, 30, 66.
- Gardner, D. G., Dunham, R. B., Cummings, L. L., & Pierce, J. L. (1989). Focus of attention at work: Construct definition and empirical validation. *Journal of Occupational Psychology*, 62, 61-77.
- George, D., & Mallery, M. (2010). SPSS for Windows Step BysStep: A Simple Guide and Reference. *Allyn & Bacon, Boston, USA*
- Goodman, L. A. (1960). On the exact variance of products. *Journal of the American Statistical Association*, 55, 708-713.
- Gürbüz, S., & şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık, (s 271).
- Güriş, S., & Astar, M. (2014). *Bilimsel araştırmalarda SPSS ile istatistik.*
- Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1980). *Work redesign.* Reading, MA: Addison-Wesley.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis: Pearson new international edition.* Essex: Pearson Education Limited.
- Hancock, P. A., & Matthews, G. (2019). Workload and performance: Associations, insensitivities, and dissociations. *Human factors*, 61(3), 374-392.
- Hayes, A. F. (2017). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach.* Guilford publications.
- Holdsworth, L., Cartwright, S. (2003). Empowerment, stress and satisfaction: an exploratory study of a call centre. *Leadership & Organization Development Journal*, 24 (3), 131-140.
- İlhan, M., & Çetin, B. (2014). LISREL ve AMOS programları kullanılarak gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli (yem) analizlerine ilişkin sonuçların karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölme ve Değerlendirme Dergisi*, 5(2), 26-42.
- Imran, A., & Ahmed, M. (2012). Impact of human resource practices on organizational commitment: A study among service sector employees in Pakistan. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4(2), 81-90.
- Iverson, R. D. (1996). Employee acceptance of organizational change: the role of organizational commitment. *International Journal of Human Resource Management*, 7(1), 122-149.
- Jaros, S. (2017). A critique of normative commitment in management research. *Management Research Review*, 40(5), 517-537.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal en gagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33, 692-724.
- Kalaycı, ř. (2010). *SPSS uygulamalı çok değerkenli istatistik teknikleri* (Vol. 5). Ankara, Turkey: Asil Yayın Dağıtım.

- Kanungo, R. N. (1982). Measurement of job and work involvement. *Journal of Applied Psychology*, 67, 341-349.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. 15. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar-ilkeler-teknikler*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Karasek, R., Brisson, C., Kawakami, N., Houtman, I., Bongers, P., & Amick, B. (1998). The job content questionnaire (JCQ): an instrument for internationally comparative assessments of psychosocial job characteristics. *Journal of Occupational Health Psychology*, 3(4), 322-355.
- Koberg, C. S., Boss, R. W., Senjem, J. C., & Goodman, E. A. (1999). Antecedents and outcomes of empowerment: Empirical evidence from the health care industry. *Group and organization management*, 24(1), 71-91.
- Kong, H., Sun, N., & Yan, Q. (2016). New generation, psychological empowerment. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(11), 2553-2569. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-05-2014-0222>
- Lance, C. E. (1991). Evaluation of a structural model relating job satisfaction, organizational commitment, and precursors to voluntary turnover. *Multivariate Behavioral Research*, 26(1), 137-162.
- Laschinger, H. K. S., Finegan, J. E., Shamian, J. and Wilk, P. (2001). Impact of structural and psychological empowerment on job strain in nursing work settings: expanding kanter's model. *Journal of Nursing*, 31 (5), 260-272.
- Laschinger, H. K. S., Finegan, J. E., Shamian, J., & Wilk, P. (2004). A longitudinal analysis of the impact of workplace empowerment on work satisfaction. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 25(4), 527-545.
- Lodahl, T. M., & Kejner, M. (1965). The definition and measurement of job involvement. *Journal of Applied Psychology*, 49, 24-33.
- Mackey, J. D., Perrewé, P. L., & McAllister, C. P. (2017). Do I fit in? Perceptions of organizational fit as a resource in the workplace stress process. *Group & Organization Management*, 42(4), 455-486.
- MacKinnon, D. P., Warsi, G., & Dwyer, J. H. (1995). A simulation study of mediated effect measures. *Multivariate Behavioral Research*, 30, 41-62.
- Marsh, R. M., & Mannari, H. (1977). Organizational commitment and turnover: A prediction study. *Administrative science quarterly*, 57-75
- Maslach, C., & Leiter, M. P. (2008). Early predictors of job burnout and engagement. *Journal of applied psychology*, 93(3), 498.
- Mathieu, J. E., & Zajac, D. M. (1990). A review and meta-analysis of the antecedents, correlates, and consequences of organizational commitment. *Psychological bulletin*, 108(2), 171.
- Menon, S. (2001). Employee empowerment: An integrative psychological approach. *Applied psychology*, 50(1), 153-180.
- Mowday, R. T., Porter, L. W., & Steers, R. (1982). *Organizational linkages: The psychology of commitment, absenteeism, and turnover*. New York: Academic Press.
- Mowday, R. T., Porter, L. W., & Steers, R. M. (2013). Employee—organization linkages: The psychology of commitment, absenteeism, and turnover. *Academic press*.
- Neagoe, C., & Dumitru, N. R. (2013). The degree in which the extent of the emotional commitment is reflected in the way of expressing the intention to continue the relation with the organization. *Romanian Economic and Business Review*, 35-45.
- Nunnally, J., & Bernstein, I. (1994). *Psychometric Theory 3rd edition* (MacGraw-Hill, New York).
- Obeidat, B. Y., & Abdallah, A. B. (2014). The relationships among human resource management practices, organizational commitment, and knowledge management processes: A structural equation modeling approach. *International Journal of Business and Management*, 9(3), 9.
- Oran, A. (2016). *Yükseköğretim Kurumlarında Örgüt Kültürünün, Çalışanların Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmin Düzeyleri Açısından İncelenmesi*. Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray.
- Özdamar, K. (2013). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi*, Nisan Kitabevi, 9. Baskı, Ankara, 551-560.
- Pfeffer, J. (1994). Competitive advantage through people: Unleashing the power of the workforce. Boston: *Harvard Business School Press*.
- Pool, S., & Pool, B. (2007). A management development model: Measuring organizational commitment and its impact on job satisfaction among executives in a learning organization. *Journal of Management Development*, 26(4), 353-369.
- Porter, L. W., & Steers, R. M. (1973). Organizational, work, and personal factors in employee turnover and absenteeism. *Psychological bulletin*, 80(2), 151-176.
- Revicki, D. A., May, H. J., & Whitley, T. W. (1991). Reliability and validity of the Work-Related Strain Inventory among health professionals. *Behavioral medicine*, 17(3), 111-120.
- Saeed, I., Waseem, M., Sikander, S., & Rizwan, M. (2014). The relationship of turnover intention with job satisfaction, job performance, leader member exchange, emotional intelligence and organizational commitment. *International Journal of Learning and Development*, 4(2), 242-256.
- Sathyanarayan, D. K., & Lavanya, D. B. L. (2018). Effect of Organizational Commitment, Motivation, Attitude towards Work on Job Satisfaction, Job Performance and Turnover Intention-VUCA Perspective. *Journal of Management*, 5(4), 445-457.
- Savery, L. K., Luks, J. A. (2001). The relationship empowerment, job satisfaction and reported stress levels: some Australian evidence. *Leadership and Organization Development*, 22 (3), 97-104.
- Schuler, R. S. (1980). Definition and conceptualization of stress in organizations. *Organizational behavior and human performance*, 25(2), 184-215.
- Selye, H. (1976). *1976 The Stress of Life* (Rev. Ed.).

- Shaw, J. B., & Weekley, J. A. (1985). The effects of objective work-load variations of psychological strain and post-work-load performance. *Journal of Management*, 11(1), 87-98.
- Siachou, E., & Gkorezis, P. (2014). Do empowered employees absorb knowledge? An empirical investigation of the effects of psychological empowerment dimensions on absorptive capacity. *Management Research Review*, 37(2), 130-151.
- Smith, C. S., & Brannick, M. T. (1990). A role and expectancy model of participative decision-making: A replication and theoretical extension. *Journal of Organizational Behavior*, 77, 91-104.
- Sobel, M. E. (1982). *Asymptotic intervals for indirect effects in structural equations models*. In S. Leinhardt (Ed.), *Sociological methodology* (290-312). San Francisco: Jossey-Bass.
- Spreitzer, G. M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement, and validation. *Academy of Management Journal*, 38(5), 1442-1465.
- Spreitzer, G. M. (1996). Social structural characteristics of psychological empowerment. *Academy of management journal*, 39(2), 483-504.
- Sullivan, S. E., & Bhagat, R. S. (1992). Organizational stress, job satisfaction and job performance: where do we go from here?. *Journal of management*, 18(2), 353-374.
- Sungu, L. J., Weng, Q., & Xu, X. (2019). Organizational commitment and job performance: Examining the moderating roles of occupational commitment and transformational leadership. *International Journal of Selection and Assessment*, 27(3), 280-290.
- Sürgevil, O., Tolay, E., & Topoyan, M. (2013). Yapısal Güçlendirme ve Psikolojik Güçlendirme Ölçeklerinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri. *Journal of Yasar University*, 8(31), 5371-5391.
- Tabachnick, B., & Fidell, L. (2013). *BG Tabachnick. LS fidell using multivariate statistics (sixth ed.)* Pearson, Boston.
- Tatlıdil, H. (1996). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*, Ankara: Cem Web Ofset Ltd.
- Thomas, J. R., Nelson, J. K., & Silverman, S. J. (2015). Research methods in physical activity. *Human kinetics*.
- Thomas, K. W., & Velthouse, B. A. (1990). Cognitive elements of empowerment: An interpretive model of intrinsic task motivation. *Academy of Management Review*, 15(4), 666-681.
- Tripathi, N., & Bharadwaja, M. (2019). Psychological empowerment and stress: role of personality and power distance. *Journal of Indian Business Research*, 11(3), 281-298. <https://doi.org/10.1108/JIBR-06-2018-0163>
- Ural, A., & Kılıç, İ. (2013). Bilimsel araştırma süreci ve spss ile veri analizi, Detay Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara, 31.
- Valaci, N., & Rezaei, S. (2016). Job satisfaction and organizational commitment. *Management Research Review*, 39(12), 1663-1694. <https://doi.org/10.1108/MRR-09-2015-0216>
- Xie, J. L., & Johns, G. (1995). Job scope and stress: Can job scope be too high?. *Academy of management journal*, 38(5), 1288-1309.
- Yerlikaya, E. E., & İnanç, B. (2007). Algılanan Stres Ölçeği'nin Türkçe çevirisinin psikometrik özellikleri. *IX. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Özet Kitabı*.
- Yousef, D. A. (2000). Organizational commitment: a mediator of the relationships of leadership behavior with job satisfaction and performance in a non-western country. *Journal of managerial Psychology*. 15(1), 6-24.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Örgütsel bağlılık, çalışanların bir organizasyonda kendi istekleri doğrultusunda bağlılıklarını ifade etme durumudur. Örgütsel Bağlılık, örgütün var olan durumunu ve kalitesini yansıtan bir tutumdur (Mowday et al., 1982). Örgütsel bağlılığın yüksek seviyede olması, çalışan sirkülasyonunun minimum seviyede olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, Örgüt ile kendisini özdeşleştiren çalışanlar, örgütün amaçlarını gerçekleştirme doğrultusunda örgüte bağlılıklarını göstermektedirler (Buchanan, 1974, s. 534). Bireyler yeteneklerini ve becerilerini kullanabilecekleri organizasyonların içinde olmak isterler. Bu yüzden ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılayabilecek olan örgütlerde çalışmayı tercih ederler. Özellikle stresin yoğun olduğu çalışma koşullarında örgütsel bağlılık ile ilgili sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Çünkü iş esnasında yaşanan stres, çalışanların iş yaşamını zorlayan bir durumdur. İş sırasında yaşanan stres; örgüt içinde meydana gelen, çalışanların karşılayamayacağı iş taleplerinden ya da kaynak yetersizliğinden (çalışma koşullarının ya da imkânların yetersiz olması) oluştuğu, belirlenen hedeflerin gerçekleşmesinin zorlaştığı durumlarda oluştuğu ifade edilmektedir (French ve Caplan, 1972). Çalışanlar, ellerinde olmayan sebeplerden dolayı yaptıkları işi kontrol edemediklerinde stresleri artmaktadır. Bu durum aynı zamanda çalışanların yeteneklerini de zorlamaktadır (Donovan ve Kleiner, 1994, s. 32). Örgüt içinde yaşanan stres kaynaklarından biri de “İş Yoğunluğu” nun olmasıdır. Burke ve Cooper (2008), yaptıkları araştırmada iş yoğunluğunu, fiziksel tükenme ve zihinsel stres ile ilişkilendirmişlerdir. Yani, İş yoğunluğu çalışanların içinde bulunduğu örgüt ile iş durumu arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Yüksek iş yoğunluğuna sahip çalışanların stresi yüksek olduğundan, örgüte olan bağlılıklarını da negatif yönde etkileyebilmektedir. Bir organizasyon içinde insan kaynakları açısından rekabet avantajını elde etmek için, çalışanların örgüte bağlılıklarının sağlanması, örgütün amaçlarının gerçekleştirilebilmesi önemlidir. Çalışanların daha iyi performans göstermeleri için psikolojik güçlendirmenin uygulanmasında fayda bulunmaktadır. Psikolojik güçlendirme, örgüt içinde çalışanların içsel motivasyonlarının sağlanmasında önemli bir faktör olarak kabul

edilmektedir (Thomas ve Velthouse, 1990, s. 667). Psikolojik güçlendirmenin başarılı olabilmesi için, çalışanların sahip oldukları değerlerle yaptıkları işin anlamlı olması gerekmektedir (Brief ve Nord, 1990). Aynı zamanda çalışanların motivasyonlarının yüksek olması açısından psikolojik güçlendirmenin başarılı olmasında, çalışanların sahip oldukları becerilerle yaptıkları işin doğru orantılı olması çok önemlidir. Yani doğru koltuğa doğru insan prensibi, psikolojik güçlendirmesinde temelinde yatmaktadır. Çalışanların becerileriyle yaptıkları iş aynı doğrultuda olduğunda performanslarına olumlu yönde yansımaktadır (Bandura, 1989, s. 1176). Bu nedenle araştırma modeli kapsamında, iş'e bağlı stress ve iş yoğunluğu'nun, psikolojik güçlendirme aracı değişken etkisi ile örgütsel bağlılığa etkileri incelenmektedir.

Araştırma hizmet sektöründe faaliyet gösteren kargo firmalarında çalışan beyaz yakalıları üzerinde gerçekleştirilmiştir. İş'e bağlı stres ve iş yoğunluğu bağımsız değişken, psikolojik güçlendirme aracı değişken, ve örgütsel bağlılık değişkeni ise bağımlı değişken olarak incelenmektedir. Bu değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya konması amaçlanmıştır. Çalışma için hizmet sektöründeki kargo firmalarının seçilmesinin sebebi, genel itibariyle iş stresinin ve iş yoğunluğunun beyaz yakalıları üzerindeki etkilerinin incelenmek istenmesidir. Araştırmanın amacı kapsamında 344 çalışan ile anket çalışması yürütülmüştür. Ankete 236 (%73) erkek 108 (%27) kadın beyaz yakalı çalışan cevap vermiştir. Anketi dolduran katılımcılara bakıldığında; 17-27 yaş grubunda 128 çalışan, 28-40 yaş aralığında 183 çalışan, ve 41 yaş üstü 33 çalışan anketi doldurmuşlardır. Anketi dolduran çalışanlardan 301'i üniversite mezunu, 43'ü ise yüksek lisans mezunudur. Analizler SPSS 25 Programı ve AMOS programı ile yapılmıştır. Likert ölçeğinin kullanıldığı sorularda faktör analizi ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. Faktör analizinin sonuçları AMOS da yapılan doğrulayıcı faktör analizi ile kontrol edilmiştir. Aynı zamanda aracı değişken etkisinin analiz edilmesinde Hayes Process ve sobel testi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde korelasyon analizi; hipotezlerin test edilmesinde regresyon analizi yapılmıştır. Anket soruları demografik bilgiler ve değişkenleri temsil eden ölçek sorularından oluşmaktadır.

Çalışmada, çalışanların örgütlerde genel olarak yaşadıkları stres ve iş yükü karşısında örgütlerine olan bağlılıkları incelenmiştir. Çalışanların yaşadıkları negatif sorunlar karşısında, güçlendirici bir psikolojik etkiyle karşılaştıklarında verecekleri tepkinin önemine bakıldığında, olumlu yönde bir etkinin olduğu analizler sonucunda açıklanabilmektedir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında stres ve iş yükü gibi çalışanları fiziken ve zihnen yoran bu iki unsurda stres negatif yönde iş yükü ise pozitif yönde olduğu görülmektedir. Özellikle çalışma hayatında sıklıkla yaşanan stresin örgütsel bağlılığı negatif yönde etkilediği görülebilmektedir. Bu durum da çalışanların işlerini yaparken maruz kaldıkları stres karşısında örgütlerine olan bağlılıklarının zayıfladığı anlaşılmaktadır. Örgütlerin, çalışanların işlerini yaparken maruz kalabilecekleri stres unsurlarını minimum seviyede tutacak önlemler almaları gerektiği savunulabilir. Çünkü çalışanların sürekli stres altında çalışması örgütlerin de aynı zaman da çalışan sirkülasyonuna maruz kalabilecekleri anlamına gelebilir. Sürekli çalışan sirkülasyonunun olduğu örgütlerde verimliliğin düşük seviyede olması muhtemeldir. Psikolojik güçlendirme, çalışanların belirlenen hedefleri ve amaçları gerçekleştirmede daha istekli olmaları, çalışanların yetkinliklerini ve becerilerini kullanmada kendilerine güvenmeleri, çalışanların psikolojik güçlendirme ile birlikte performanslarında pozitif yönde gelişme olması açısından örgütler için önemlidir. Aynı zamanda, psikolojik güçlendirme; iş tatmini, verimlilik, ve etkinliği pozitif yönde etkileyici unsur olarak kabul edilmekte, işten ayrılma niyetini de ortadan kaldırdığı savunulmaktadır (Laschinger vd., 2004, s. 537). Psikolojik güçlendirmenin çalışanlar üzerinde sağladığı bu olumlu etkiler, araştırmanın sonuçlarında da görülebilmektedir. Özellikle aracı değişken etkisinde ve bağımsız değişken olarak psikolojik güçlendirme, çalışanların örgüte olan bağlılıklarının kuvvetli olmasını sağlamakta, stres den kaynaklı negatif faktörleri ortadan kaldırmaktadır. İş yoğunluğunun yaşandığı sırada çalışanlara psikolojik açıdan destek verildiğinde, çalışanların işlerinde başarılı olmak için istekli davranmaya başladıkları açıklanabilmektedir. Sonuç olarak, Çalışanların stres yaşamaları durumunda karşılaştıkları negatif etkiler araştırma sonuçlarında desteklenmektedir. Aynı zaman da yaşadıkları iş yoğunluğunda stres faktörü olmadığında çalışanlar üzerinde olumlu etkilerin olduğu açıklanabilmektedir.

Localization Strategy of Global Brand: Case Study of Coca-Cola

Regina JAMANKULOVA¹ & Niyazi AYHAN²

Abstract

Today, the phenomenon of globalization has gained momentum in parallel with technological developments. Global brands also need some strategies to have a place in the local market. The most important of these strategies is that global brands adapt to local culture. In the process of localization, global brands add local elements to their brands to attract consumers by using various strategies. Communication texts play an important role in consumer preferences, it gives a great advantage to the global brand in sales and marketing. Advertising text is the most important one among various communication texts that global brands present their brands following local cultural indicators by using cultural values. The study focuses on how Coca-Cola, a global brand, uses local cultural indicators to create target texts in Kyrgyzstan. In this study, the content analysis method was used to analyze that Coca-Cola brand campaign gave to its consumers to become a Santa. Frequency and categorical techniques of content analysis were used.

Key Words: Localization Strategy, Global Brand, Coca-Cola, Local Culture, Kyrgyzstan

Küresel Markanın Yerel Stratejileri: Coca-Cola Örneği

Öz

Günümüzde küreselleşme olgusunun teknolojik gelişmelere paralel olarak büyük bir ivme kazandığı görülmektedir. Küresel güçteki markalar da yerel pazarda kendilerine yer edinebilmek için bazı stratejilere gereksinim duymaktadır. Bu stratejilerden en önemlisi küresel markaların yerel kültüre uyum sağlamasına yönelik uyguladığı stratejilerdir. Uyum sürecinde küresel markalar yerel unsurları markalarına eklemekte ve çeşitli stratejiler ile tüketicilerine seslenmektedir. İletişim metinleri ile gerçekleşen bu seslenişler, tüketici tercihlerinde önemli rol oynamakta küresel markaya da satış ve pazarlama konusunda büyük bir üstünlük sağlamaktadır. Küresel markaların kültürel değerleri kullanarak yerel kültürel göstergelere göre marka sunumlarını çeşitli iletişim metinleriyle gerçekleştirdiği metinlerden en önemlisi, küresel markaların sosyal medyada hedef kitlesine ilettiği metinleridir. Çalışma küresel bir marka olan Coca-Cola'nın Kırgızistan'daki hedef kitlesine yerel kültürel değerleri kullanarak iletişim metinlerini oluşturma biçimlerine yoğunlaşmaktadır. "Santa Bol" reklam kampanyasını odak alan çalışma kampanyadaki iletilen mesajlar üzerinden içerik analizine tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yerel Strateji, Küresel Marka, Coca-Cola, Yerel Kültür, Kırgızistan

Atıf İçin / Please Cite As:

Jamankulova, R., & Ayhan N. (2020). Localization strategy of global brand: Case study of Coca-Cola. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2475-2484.

Geliş Tarihi / Received Date: 06.02.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 13.07.2020

¹ Öğr. Gör. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi, regina.camankulova@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0003-3885-4602

² Yrd. Doç. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi, niyazi.ayhan@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0002-6839-6422

Introduction

Some brands have become more popular and spread across nations and are becoming a national brand in other countries in the globalized world. The most famous soft drink in the world Coca-Cola is an example.

They have aroused warm emotions in people's memories with their interesting and remarkable advertisements; in fact, they have realized many successful campaigns until these days. One of the reasons for the success of advertising campaigns is to take into consideration the preferences of the local people starting from cultural values and eating and drinking habits.

To this day, a lot of research done in the world about Coca-Cola's history, marketing strategies, and successful advertising campaigns. However, in Kyrgyzstan, there are not enough sources about the advertising campaigns of this beverage. In particular, the ads shown in Kyrgyzstan have not yet been analyzed. For this reason, in this study, Coca-Cola's Facebook's official page in Kyrgyzstan will be analyzed on the advertising campaign implemented towards the New Year.

Coca-Cola started a campaign called "Santa Bol" in Kyrgyzstan between November 23rd and December 31st. The focus of this research is to analyze the campaign content conducted by Coca-Cola. This research limited to the "Santa Bol" campaign content, which lasted for a month. Questions of the research are what kind of values does Coca-Cola offer to the local people? What are the important behaviors in instilling local and universal values as daily habits in the strategic use of marketing campaigns? In this research, the message of the Santa Bol campaign was analyzed, that the Coca-Cola brand gave to its consumers. Here, frequency and categorical techniques were used which are one of the content analysis techniques.

Postmodern society is a society where digital technology and social media are very effective. With the idea that "Being close makes free", postmodern consumers attach great importance to the communication network of internet connections (Odabaşı, 2019, p. 15).

The widespread use of the Internet provides a very suitable basis for the advertising environment. For example, Facebook considered an information-gathering tool or an advertising medium (Peltekoğlu, 2010, p. 198-200). Coca-Cola's advertising campaign published on the Facebook page. Being able to reach specific audiences at low-cost, including messages for direct sales and allowing all kinds of information transmitted causes the internet preferred as an advertising medium (Fırlar, 2012, p. 112).

Consumer behavior is one of the psychological aspects of consumer personality. "Personality is the general condition of a person's characteristics and behaviors that figure compliance with surrounding people" (Tokol, 2007, p. 71). The "Santa Bol" advertising campaign for Coca-Cola focuses on good behavior.

Global Brand and Local Strategies

The development of globalization effects on marketing growth. It gives a big opportunity for firms to extend their brands and new market entry effort. Local marketing success has to open to international marketing. The international marketing should follow and find the appropriate local strategies in order to succeed. Nowadays popular slogan is "think global act local" which leads to glocal marketing understanding (Onurlu, & Zulfugarova, 2016, p. 493). Some firms use the same brand images for different countries. Sometimes many companies can be failed because of cultural economic and other differences. Therefore the same brand can use various brand images in the international market (Roth, 1995, p. 164).

According to the American marketing association, the brand is the sign, the symbol, and design or combinations of these, that helps to identify goods and services produced by individuals and groups and to distinguish them from their competitors (Kaplan, & Baltacıoğlu, 2009, p. 297).

Cultural characteristics of nations, different languages in various geographies around the world should be taken into consideration in the advertisement sphere. Therefore, the so-called "Global advertisement" is the application with local images and local actors of each market (Onurlu, & Zulfugarova, 2016, p. 497). For international strategies, it is necessary to develop local brands firstly and support the global approach with local adaptations. The presence of homogeneous consumer groups in different markets has also had an impact to Coca-Cola, which is a local brand, has become an international brand (Altuna, 2007, p. 162). Coke obtain 71 percent international markets while PepsiCo receives 71

percent from the US (Biswas, & Sen, 1999, p. 1702). In this regard, Levvit explains: There will be standardization as the needs of consumers living in different countries will become similar. These products will create a global market and affect product to fall in prices (Kaplan, & Baltacıoğlu, 2009, p.301).

Cultural values shape our mindset additionally helps to perceive the indicators from visual and audio materials. Therefore, easily understandable rituals and symbols in one country can have different meanings in another country.

Global brands' basic keys are quality and prestige in prosperous countries. Additionally, consumers in developing countries are seeking out psychological benefits that give a positive feeling of identity and membership in the global community. Recent literature emphasize that modern consumers needs both global and local identities (Xie, 2012, p. 51). According to some researches universal relevance, global image, standardization, esteem, quality, and social responsibility play an important role except wide availability and recognition (Özsomer, 2012, p. 72).

Firms' visibility and position in international markets depend on branding strategy which gives the firms structure to enter into different markets (Xie, 2012, p. 105). Based on some researches there is no common understanding of consumers to perceive some certain brand as global (Dimofte, Johansson, & Bagozzi, 2010, p. 83). Coca-Cola and General Foods have noticed since national markets are large and attractive, they try to find required individual approach. If a firm becomes a leader in the international market than use global strategic positioning. Coca-Cola claimed a market share of more than 40% sales of soft drinks in 155 countries in 1985 (Fomina, 2005, p. 78).

Coca-Cola as a Global Brand

There is no single person who does not know or taste the Coca-Cola drink in the world. It is meaningful to analyze the secrets of being among the most common and most consumed beverages in the world. The tremendous marketing effort has been made to achieve global success. Thanks to the right strategies developed and successful development paths, it has reached its current position.

Coca-Cola takes precedence over technology giants such as Apple and IBM in terms of brand value. The analysis held by The Economist in 1997 revealed that consumption of Coca-Cola in different countries is an important sign for the degree of globalization and wealth and quality of life-related as well as political and social freedoms, and concludes "capitalism is good for you" (Sevim, 2015, p. 136).

The Coca-Cola brand is criticized by globalists as one of the symbols representing a product that propagates American culture and regarded as a globally standardized global product (McBride, 2005, p. 80). In the world of Coca-Cola, Coca-Cola brings together different people in the sense of national consciousness with a vision of progressive historical development about national consciousness and brings understanding to a global village (Weiner, 1994, p. 248). Coca-Cola lives and works in more than 200 countries and we have deep roots in communities around the world. These communities are connected to the growth of communities by affecting their lives and livelihoods and economic success (Raman, 2007, p. 107). The Gods Must Be Crazy video shows that Coca-Cola is consumed in the Egyptian Deserts, in the mountains of Europe, in the ports of Southeast Asia, and in a wide variety of local cultural contexts. It emphasizes multiculturalism as well as the Internationalist character (Weiner, 1994, p. 244-245)

Based on these expressions, Coca-Cola has become a global product, people become closer to each other and even making it a local beverage in some cultures. It became a regular habit of our daily life. The difference between global understanding and local understanding is decreasing.

Coca-Cola is the product most identified with the United States. A company official described it as a "The most American thing in America" and wrote that it was difficult to separate between the US and Coca-Cola (Kuisel, 1991, p. 97).

When we talk about America, the Coca-Cola brand comes to mind, which means how familiar these two concepts are. It is an important contribution to the formation of the country's image. Having the same identity as the country name increases the importance of the product.

Coca-Cola invented in the spring of 1886 by the pharmacist John S. Pemberton as a medicinal drink. At first, most of the income from sales was spent on advertising. When health problems arose, Pemberton

sold his interest in a new drink to someone else before his death in 1888. Accountant and partner Frank M. Robinson Coca (for coca leaves) Cola (for cola nuts) produced a fictitious name for the drink and is also known all over the world with the font has managed to create a unique brand (Boney, 1987, p. 91). Typography; gives information about the value of the product. For example; italic handwriting gives clues about the quality and sophistication of the product (Odabaşı, & Oyman, 2002, p. 248). The nature and function of the trademark are such as to protect the Coca-Cola company and the purchaser consumers from unlawful acts. The trademark may simultaneously represent: 1) the source of the beverage 2) source reputation 3) product satisfaction 4) the convincing advertising value 5) the internal symbol value (Curdie, 1971, p. 299).

In the following years, under Candler management, the Coca-Cola Company became the country's and the world's first large-scale soft drink marketer. In 1894, a second facility opened in Dallas, Texas, and new facilities started to run in Chicago and Los Angeles. In 1898 Coke's home offices and facilities moved from a number of temporary neighborhoods to the first permanent, new building in Atlanta (Boney, 1987, p. 92).

The Cola drink, which was invented as a medication against headache, crossed the national borders, and shortly thereafter, Coca-Cola was sold in Canada in 1897, Hawaii and Mexico, followed by Cuba two years later. The II World War played a crucial role in the global expansion of Cola. Although it has facilities in different countries, it did not have a large number of consumers. Young soldiers who consumed this drink during the war sent a letter to the company expressing that they liked it. After the attack on Pearl Harbor, Woodruff declared that a bottle of Coca-Cola would be sold for five cents for army soldiers (Mcbride, 2005, p. 80).

In the following years, when the Pepsi drink appeared as an opponent, he began to look for alternative ways. He started using coin-operated vending machines and in 1930 introduced mechanically cooled refrigerants (Boney, 1987, p. 93). Soft drink producer Coca-Cola offers solutions to avoid obesity. Launched last year as a pilot program in Birmingham, Coca-Cola Zero Park Livesscheme offers - running, cycling, round, tai chi and bushcraft. Coca-Cola started the program “because it wants to play a more productive role in finding solutions to obesity (McCartney, 2014, p. 1).

The establishment of new facilities both in the United States and other countries until the end of World War II made this brand popular for the next years. In addition, the letters sent by the soldiers to cut the price to a certain amount informs those important decisions made. Innovative behavior towards competitors has achieved significant success in beverage consumption.

In May 2000, the former CEO Douglas N. Daft defined the globalization as transferring the “Central management strategy” to, “Local think and act locally” (Mcbride, 2005, p. 82). Advertising is one of the most effective tools in changing the lifestyles and habits of consumers or adopting new ones (Ulusal, & Kalaycı, 2018, p. 63).

Research of local markets and development of appropriate advertising strategies acts in accordance with the slogan “think locally and act locally. The use of local features in advertising campaigns is an indicator of success. The use of cultural indicators recognized by the local public is more identified with advertising consumers.

The visual-sensory elements of package design of products affect the consumer's perceptions. The red color which excites the emotion is used in brands, logos, and package design which appeal to young people because the red colour increases blood pressure and heart rate, and stimulate the appetite according to corporate studies (Coca-Cola, Pizza Hot, Burger King, etc.).

Coca-Cola Bishkek Bottlers (CCBB) was established in 1995. On 8th of May 1996, CCBB started its operations in Kyrgyzstan. Its core business is to produce, sell and distribute sparkling and still beverages of “The Coca-Cola Company” (TCCC) in Kyrgyzstan. Its production capacity is 16 million physical cases. Being one of the high technology and well-equipped operations, CCBB is one of the leading investments in the Kyrgyz economy and actively supports community projects.

Method

Coca-Cola is a global brand which develops local strategies according to countries. Coca-Cola developed a strategy for Kyrgyzstan for the new year and supported it with social media. Within the scope of the campaign, Coca-Cola gives various tasks to the users registered on its page via Facebook and wants these tasks to be completed until December 31, which is the New Year's night. Those who complete the missions are Santa, the expected person and hero of the New Year.

The study focuses on the tasks that users will perform in order to become Santa within the scope of this campaign, by identifying the mentioned tasks, the strategy of Coca-Cola in Kyrgyzstan was tried to be described. In accordance with this purpose, each task has been subjected to content analysis.

Content analysis is an analysis method that deals with the rates and classification of media messages, at the same time this analysis method aims to present descriptive data (Bilgin, 2014, p. 11, 18, 19).

Following questions sought to answer within the scope of the research:

1. What are the topics of the Santa Bol campaign implemented by Coca-Cola in Kyrgyzstan? Which topics are covered more?
2. Which behavior patterns are implemented by users in order to become a Santa and whom these behaviors address?

Data Analysis and Interpretation

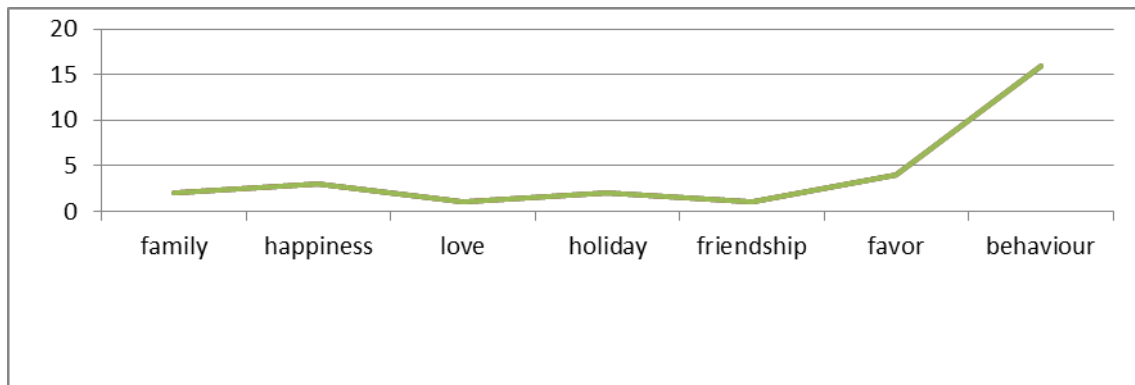
The analysis of Coca-Cola's Santa Bol (Be Santa) campaign carried out throughout Kyrgyzstan is as follows. In this context, a general classification was made in the form of the subject of campaign, behavior patterns and behaviors target audience.

Subjects are coded among themselves as family, happiness, love, vacation, friendship, kindness and behavior. Behavioral patterns from the general categories are coded as sharing, meeting, thank, surprise, celebration and smile. In addition, in order to determine to whom, the behavioral patterns will be made, a coding was made in the form of love, family, friendship, foreign, old people and sisters. The analyzes were carried out according to this coding system.

Findings

Subject of Campaign

The graphic below shows the findings related to the topics of the campaign.

Graphic 1. *Subject of Campaign*

On the above table is given the subject of messages transmitted to the target audience within the scope of the Santa Bol campaign.

When we look at the subjects of the advertising campaign called Santa Bol, behavioral patterns constitute the highest issue (16). Other subjects are goodness (4), happiness (3), holiday (2), love (1) and friendship (1), respectively.

As it can be seen from the figure, the most concentrated issue is the behavior patterns. Therefore, it is aimed to develop some behavior patterns from the target audience within the scope of the campaign. In the campaign, which also includes the subject of goodness, some goodness is expected from the target

group, while the subject of happiness is encouraged to be happy with the target group. It is encouraged to carry out an activity with beloved one in the subject of love, holiday.

The focus of topics and behaviors is the Coca-Cola brand. All of the activities here are required to be done with coca cola. For example, take coca cola and make a nice event with your beloved, call your friends to this event is one of these activities.

Behavioral Patterns

Some behavior patterns which has the highest impression is requested to perform by consumers:

Make a surprise, celebration, preparing/organizing meals, smile, offer a seat on the bus, call someone you love, thanks, make acquaintance someone, share. The proportions of these behaviors are as follows:

The focus of topics and behaviors is the Coca-Cola brand. All of the activities here are required to be done with Coca-Cola. For example, take Coca-Cola and make a nice event with your beloved, call your friends to this event is one of these activities.

Table 1. *Behavior Pattern*

<i>Behaviour Pattern</i>	<i>N</i>	<i>Frequency</i>
Share	6	% 37.50
Preparing/organizing meals	3	% 18.75
Make acquaintance	1	% 6.25
Thanks	1	% 6.25
Make a surprise	1	% 6.25
Celebration	1	% 6.25
Smiling	1	% 6.25
Offer seat in the bus	1	% 6.25
Call someone you love	1	% 6.25
Summary	16	% 100

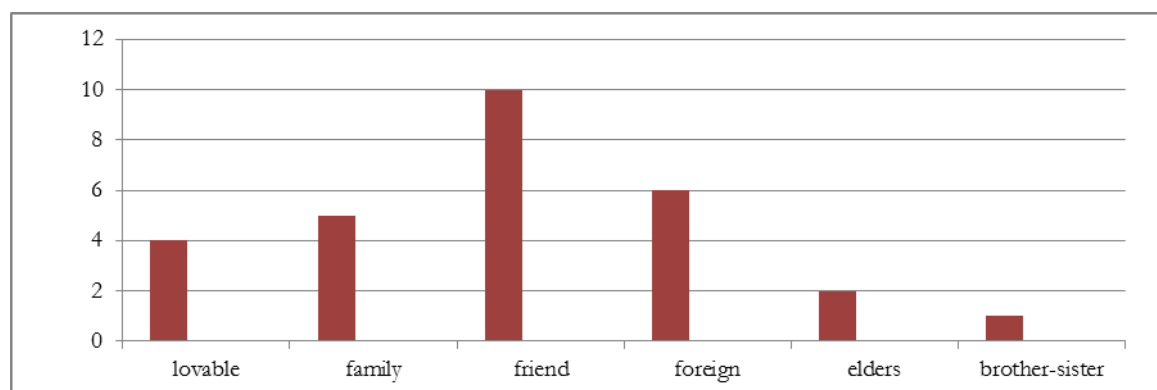
In the Santa Bol campaign, which was prepared by Coca-Cola for Kyrgyzstan, it offered its consumers some behavioral patterns. It is seen that Coca-Cola is going to create an image with these behavior patterns.

When the behavior patterns are examined; sharing, getting acquainted, thanking, making surprises, giving place on the bus and looking for someone he/she loves. The ratios of these behaviors in the given messages are presented in the table above. Accordingly, the highest actions presented in the campaigns were: sharing 37.50% and preparing/organizing meals 18.75%. These actions indicate that it is directly proportional to the use of the Coca-Cola product. For example, Coca-Cola is a drink that can be drunk alone but is generally a community drink. In this context, actions such as sharing and organizing meals were brought to the forefront and it was emphasized that Coca-Cola product was a drink that was drunk with the community at dinner tables, invitations, and celebrations.

When the behavior patterns are examined; sharing, getting acquainted, thanking, making surprises, giving place on the bus and looking for someone he/she loves. The ratios of these behaviors in the given messages are presented in the table above. Accordingly, the highest actions presented in the campaigns were: sharing 37.50% and preparing/organizing meals 18.75%. These actions indicate that it is directly proportional to the use of the Coca-Cola product. For example, Coca-Cola is a drink that can be drunk alone but is generally a community drink. In this context, actions such as sharing and organizing meals were brought to the forefront and it was emphasized that Coca-Cola product was a drink that was drunk with the community at dinner tables, invitations, and celebrations

The Target Group of Activities

The graphic below contains some information about the target audience of the campaign.

Graphic 2. *The Target Group of Activities*

Who will perform these activities is presented in the graphic? The highest number of activities (10 activities) is asked to friends, and to foreigners (6 activities), family (5 activities), old people (2 activities) and siblings (1 activity) respectively in the campaign. Within the scope of the campaign, people are asked to organize a meal organization and meetings in all the activities made to family and friends. In the activities aimed at foreigners, there are requests for daily life such as giving a seat at the bus, thanking, etc. Older people and siblings are asked to do something good, such as teaching something new. As can be seen, most of the activities are community-based and it is absolutely necessary to buy Coca-Cola drink and make these activities with Coca-Cola.

Conclusion

In this study, the campaign of “Santa Bol”, a global brand called Coca-Cola, was analyzed. Campaign messages met with the target group through Santa, the new year hero in general. In order to become Santa, the hero of the New Year, some activities must be performed. These activities were given on the Facebook page of Coca-Cola and these activities were analyzed by content analysis method. In the study, which used categorical and frequency analysis, one of the content analysis techniques, some conclusions were reached in the context of the subject, behavior patterns and target audience of the activities.

When the subjects of the campaign were taken into consideration, it was determined that the behavioral patterns were presented to the target audience at the highest level. Other topics included in the campaign are goodness, happiness, holiday, love and friendship.

When the behavior patterns are analyzed, it is seen that the campaign has some requests from the target audience. It is possible to collect these requests under the behavior patterns. In order to become a Santa or a New Year hero, these wishes must be met. When the behavior patterns of the campaign's requests from the target audience are analyzed, it is seen that sharing and food preparation activities are concentrated. These patterns of behavior describe the situations and situations in which the Coca-Cola drink is to be drunk. Accordingly, Coca-Cola concludes that it is a beverage that should be consumed in crowded places, family atmosphere and various celebrations. Based on this information, the campaign concludes that it is trying to add Coca-Cola drink to the Kyrgyz culture. In this study, information is given about who will perform the activities. Accordingly, among the 24 activities, the most prominent activities are activities with community groups such as friends and family. Thus, it is seen that the Coca-Cola drink is offered to the target audience as a means of socialization. However, it should be noted that some activities refer to daily life for good.

In general, the campaign offers behavioral patterns to the Kyrgyz people and concludes that Coca-Cola is used for celebrations.

This strategy suggests the development of new behavior patterns by showing the Kyrgyz people where and in what situations should drink Coca-Cola.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “Localization Strategy of Global Brand: Case Study of Coca-Cola”, there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation.

References

- Altuna, O. K. (2007). International branding strategy formulation: standardization and adaptation approaches. *I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 37,157-179.
- Arijit, B., & Anindya, S. (1999). Coke vs pepsi: local and global strategies. *Economic and Political Weekly*, 34, 1701-1708.
- Aydın, S. B. (2015). Postkapitalist dönemde küresel markaların yeni pazarlama stratejisi: Kitlelerin yeni yaşam koçu olarak Coca Cola. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 15, 136-156
- Bilgin, N. (2014). *İçerik analizi teknik ve örnek çalışmalar* (3. Baskı). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Boney F. N.(1987). First Atlanta and then the world: A century of Coca-Cola. *The Georgia Historical Quarterly*, 71(1), 91-105).
- Curdie, D. (1971). Infringement of the trademark "coca-cola. *The Business Lawyer*, 27(1), 297-310.
- Dimofte, C. V., Johansson, J. K., & Bagozzi, R. P. (2010). Global brands in the united states: How consumer ethnicity mediates the global brand effect. *Journal of International Marketing*, 18(3), 81-106.
- Fırlar, B. (2012). *Reklamda rekabetin anahtarı. medya planlama*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Fomina, Y. (2005). Osobennosti globalnoy strategii segmentatsii i pozitsionirovaniya tovarov. *Vesnik VolgGu*,9(4),75-82.
- Kaplan, M., & Demirbağ, T. B. (2009). *Küresel markalama stratejileri*. İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi.
- Kuisel, R. (1991). Coca-cola and the cold war: the French face Americanization, 1948-1953. *French Historical Studies*, 17(1), 96-116.
- McBride, A. (2005). Have your coke and eat it too: What cooking with coca-cola says about cultural imperialism. *Gastronomica*,5(1), 80-87.
- McCartney, M. (2014). Is Coca-Cola's antiobesity scheme the real thing? *BMJ: British Medical Journal*, 349, 1-15.
- Odabaşı Y. (2019). *Postmodern pazarlamayı anlamak*. İstanbul: The Kitap.
- Odabaşı, Y., & Oyman, M. (2002). *Pazarlama iletişimi yönetimi*. Ankara: Mediacat.
- Onurlu, Ö., & Zulfugarova, N. (2016). An application of the relation between the advertising strategies of global brands on local markets and cultural differences. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(45), 491-513.
- Özsoyer, A. (2012). The interplay between global and local brands: a closer look at perceived brand globalness and local iconness. *Journal of International Marketing*, 20(2), 72-95.
- Peltekoglu, F. (2010). *Kavram ve kuramlarıyla reklam*. İstanbul: Beta Basım Yayım dağıtım
- Raman, R (2007). Community coca-cola interface: Political-anthropological concerns on corporate social responsibility, social analysis. *The International Journal of Anthropology*, 51(3), 103-120.
- Roth, M. S. (1995). The effects of culture and socioeconomics on the performance of global brand image strategies. *Journal of Marketing Research*, 32(2), 163-175.
- Tokol, T. (2007). *Pazarlama yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ulusal, D., & Kalaycı, B. (2018). Göstergibilimsel açıdan coca cola ramazan reklamının çözümlemesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 62-67.
- Weiner, M. (1994). We are what we eat; or, democracy, community, and the politics of corporate food displays. *American Quarterly*, 46(2), 227-250.
- Xie, Y. H. (2012). Foreign firms' brand extensions in a host market: Strategic factors in international branding strategy. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 20(1), 105-118.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Günümüzde küreselleşme olgusunun teknolojik gelişmelere paralel olarak büyük bir ivme kazandığı görülmektedir. Küresel güçteki markalar da yerel pazarda kendilerine yer edinebilmek için bazı stratejilere gereksinim duymaktadır. Bu stratejilerden en önemlisi küresel markaların yerel kültüre uyum sağlamasına yönelik geliştirilen stratejilerdir. Uyum sürecinde küresel markalar yerel unsurları markalarına eklemekte ve çeşitli stratejiler ile tüketicilerine seslenmektedir. İletişim metinleri ile gerçekleşen bu seslenişler tüketici tercihlerinde önemli rol oynarken, küresel markaya da satış ve pazarlama konusunda büyük bir üstünlük sağlamaktadır.

Küresel markaların kültürel değerleri kullanarak yerel kültürel unsurlarla marka sunumlarını çeşitli iletişim metinleriyle gerçekleştirmektedir. Çalışma küresel bir marka olan Coca-Cola'nın Kırgızistan'daki hedef kitlesine yönelik yerel kültürel unsurları kullanarak iletişim metinlerini oluşturma biçimlerine yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamda küresel bazda bir marka olan Coca-Cola'nın Kırgızistan'daki reklam kampanyası üzerinden ilettikleri metinler çözümlenmiştir. Çözümlemede tüm iletişim metinlerine uygulanabilen bir yöntem olan içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir.

Coca-Cola Kırgızistan'da 23 Kasım- 31 Aralık tarihleri arasında "Santa Bol" adıyla bir kampanya başlatmıştır. Santa Ol olarak Türkçeye çevrilen kampanya Santa'nın Türkçedeki karşılığı olan Noel Baba olduğunu da belirtmek gerekliliği doğmaktadır. Yeni yılın vazgeçilmez figürü olan Santa (Noel Baba) aslında Kırgız kültüründe var olan Ayaz Ata'ya da göndermede bulunmaktadır. Ancak Santa Avrupa menşei bir kahraman iken Ayaz Ata Kırgız menşei bir yeni yıl kahramanıdır. Kampanyada Ayaz Ata yerine Santa adının kullanılması da dikkate değer bir olgudur.

Kampanya kapsamında Santa'nın önemli ve değerli bir kişi olduğunun altı daima çizilmiştir. Santa kampanya kapsamında insanlara iyiliklerde bulunan, toplu etkinliklerde insanlara çeşitli hediyeler sunan bunun yanında toplu etkinliklerin neşe kaynağı olduğu sıklıkla belirtilmiştir. İnsanlar da Santa'nın bu özelliklerini taşıması için bazı görevleri ve davranış kalıplarını gerçekleştirmesi gerekmektedir.

Çalışmanın odak noktası Coca-Cola firmasının yürüttüğü kampanyanın içeriğidir. Çalışmada Coca-Cola markasının Santa olmak için yerine getirilmesi gereken görevler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiş olup, içerik analizi tekniklerinden olan frekans ve kategorisel tekniklere başvurulmuştur.

Kampanya mesajları genel olarak yeni yıl kahramanı olan Santa üzerinden hedef kitle ile buluşmuştur. Yeni yıl kahramanı olan Santa olmak için bazı etkinliklerin ve görevlerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu etkinlik ve görevler Coca-Cola firmasının sosyal medya ağı olan facebook sayfasından hedef kitleye duyurulmakta ve bu etkinliklerin yapılması istenmektedir.

Çalışmanın odak merkezinde söz konusu kampanya aracılığıyla hedef kitleden istenilen davranışlar ve etkinliklerdir. Kampanyanın merkezinde Coca-Cola içeceği bulunmaktadır. Hedef kitleden istenilen davranışlar ve görevlerin Coca-Cola ile yapılması istenmektedir. Bu durum aynı zamanda içeceğin ne tür durumlarda tercih edileceğinin ya da tercih edilmesi gerektiği mesajlarını da içerisinde barındırmaktadır.

Çalışma yukarıdaki bilgilerden hareketle kampanyanın konusu, hedef kitlesi ve grup aktivitelerinin tespit edilmesini amaç edinmiştir. Bu kapsamda aşağıdaki araştırma sorularına yanıtlar aranmıştır:

1. Coca-Cola'nın Kırgızistan'da uyguladığı Santa Bol kampanyasının konuları nelerdir? Hangi konular daha fazla ele alınmıştır.
2. Santa olmak için kullanıcılar tarafından hangi davranış kalıpları uygulanır ve bu davranışlar kime hitap eder?

İçerik analizinin uygulandığı çalışmada araştırma kapsamına giren sorular içerik analizi tekniklerinden olan sıklık ve kategorisel teknikleri kullanmak suretiyle analiz edilmiş olup, bu kapsamda bazı bulgulara ulaşılmıştır.

Çalışmada Santa Bol adlı kampanyanın hedef kitleye ilettiği mesajlar konulara göre kategorize edilmiştir. Bu bağlamda kampanya iyilik, mutluluk, tatil, sevgi ve dostluk konularını içerdiği bilgisine ulaşılmıştır. Kampanyanın konuları göz önüne alındığında davranış kalıplarına yönelik mesajların daha çoğunlukla tercih edildiği belirlenmiştir. Konular sırasıyla iyilik (4), mutluluk (3), tatil (2), sevgi (1) ve dostluk (1) şeklindedir. Bu bağlamda iyilik ve mutluluk konulu mesajlar daha ağırlıkta iken sevgi ve dostluk konuları üzerinden iletilen mesajlar diğer konulara göre azınlıkta kalmışlardır.

Konular kapsamında Santa Bol kampanyası ile hedef kitesinden bazı istekler sunduğu görülmektedir. Paylaşma, yemek hazırlama/yemek organize etme, tanışma, birilerine teşekkür etme, sürprizler yapma, kutlamalarda bulunma, gülümseme, toplu taşıma araçlarında yer verme ve sevilen birilerinin aranması şeklindeki istekler, Coca-Cola'nın hedef kitesinden yerine getirmesini istediği etkinliklerdir.

Kampanya kapsamında Santa ya da yeni yıl kahramanı olmak için bu isteklerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Kampanyanın hedef kitleden istekleri davranış kalıpları incelendiğinde paylaşımın ve yemek hazırlama etkinliklerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Bu davranış kalıpları Coca-Cola içeceğinin hangi ortam ve durumlarda içileceğini betimlemektedir. Buna göre Coca-Cola kalabalık ortamlarda, aile ortamında ve çeşitli kutlamalarda içilmesi gereken bir içecek olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Kampanyanın bu bilgilerden hareketle, Coca-Cola içeceğini Kırgız kültürüne eklemeye çalıştığı yargısına ulaştırmaktadır.

Çalışmanın diğer ayağı ise Coca-Cola'nın kampanya kapsamında istediği etkinliklerin kimlere yapılacağına tespit edilmesi ile ilgilidir. Kampanya kapsamında etkinliklerin sevgiliye, aileye, arkadaşlara, yabancılara, yaşlılara ve kardeşlere yapılması istenmektedir. Buna göre, 24 etkinliğin içerisinde en göze çarpan etkinlikler arkadaş, aile gibi topluluk gruplarıyla yapılan etkinliklerdir. Böylelikle Coca-Cola içeceği

toplumsallaşmanın bir aracı olarak hedef kitleye sunulduğu görülmektedir. Ancak bazı etkinliklerin gündelik hayata, iyiliğe yönelik referanslarda bulunduğunu da eklemek gerekir.

Kampanyada en fazla etkinliğin arkadaşlara yapılması istenirken (10 etkinlik), sırasıyla yabancı kişilere (6 etkinlik), aileye (5 etkinlik), yaşlılara (2 etkinlik), kardeşe (1 etkinlik) yapılması istenmektedir. Kampanya kapsamında kişilerden aile ve arkadaşlara yapılan etkinliklerin hepsinde bir yemek organizasyonu ve buluşmalar düzenlenmesi istenmektedir. Yabancılara yönelik etkinliklerde ise otobüste yol verme, teşekkür etme v.b gibi gündelik hayata dair istekler bulunmaktadır. Yaşlılara ve kardeşlere yönelik etkinliklerden ise yeni bir şey öğretme gibi bir iyilik yapılması istenmektedir. Görüldüğü üzere etkinliklerin çoğu topluluk bazlı olup ve mutlaka içerisinde Coca-Cola içeceğinin alınması ve Coca-Cola ile bu etkinliklerin yapılması istenmektedir. Genel olarak kampanya Kırgız halkına davranış kalıpları sunarak, Coca-Cola'nın kutlamalarda, bir araya gelinen etkinliklerde kullanılmasını sağlamak amacıyla yapıldığı sonucuna ulaştırmaktadır.

Reception Analysis for Violence and Reproduction Against Women in Turkish Media

Türker ELİTAŞ¹

Öz

The TV public spot entitled March 8 8 women, which was selected as an example in this research and broadcasted on Turkish television, was specially prepared for women's day as a project against violence on women. However, there is a discrepancy between the intended target and the content presented. Based on this idea, how the public spotlight is received by the audience has been analyzed using the method of reception analysis. In addition, the media-violence-society relationship was tried to be resolved by interpreting the participants' position in society and their thoughts on violence against women. Within the scope of the research, interviews were conducted separately with 20 participants, consisting of university students, at different times and places. Of the 20 participants selected from among students of different family and social class types, with different political views and studying in different faculties, 10 were male and 10 were female. The age range of the participants ranged from 18 to 27.

Key Word: Reception analysis, Woman studies, Gender, March 8 8 Woman, Media

Türk Medyasında Kadına Yönelik Şiddet ve Yeniden Üretimi Üzerine Bir Alımlama Analizi

Abstract

Bu araştırmada örnek olarak seçilen ve Türk Televizyonlarında yayınlanan '8 Mart 8 Kadın' isimli TV kamu spotu, kadına yönelik şiddet eylemlerine karşı bir proje olarak, Kadınlar Günü'ne özel olarak hazırlanmıştır. Fakat ulaşılmak istenen hedef ile ortaya konan içerik arasında uyumsuzluk olduğu düşünölmektedir. Bu düşünöceden yola çıkılarak, sözü edilen kamu spotunun izleyiciler tarafından nasıl alımlandığı, alımlama analizi yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. Bunun yanı sıra katılımcıların, kadının toplumdaki konumu ve kadına yönelik şiddetle ilgili düşönceleri de yorumlanarak medya-şiddet-toplum ilişkisi çözümlenmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında üniversite öğrencilerinden oluşun 20 katılımcıyla farklı zaman ve mekânlarda, ayrı ayrı olmak üzere görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Farklı aile ve sosyal sınıf tiplerinde, farklı siyasi görüşlere sahip ve farklı faköltelerde eğitim gören öğrenciler içinden seçilen 20 katılımcıdan 10'u erkek, 10'u kadındır. Katılımcıların yaş aralığı ise 18-27 arasında değişmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alımlama analizi, Kadın çalışmaları, Toplumsal cinsiyet, 8 Mart 8 Kadın, Medya

Atıf İçin / Please Cite As:

Elitaş, T. (2020). Reception analysis for violence and reproduction against women in Turkish Media. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2485-2500.

Geliş Tarihi / Received Date: 21.02.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.06.2020

¹ Assist. Prof. Dr. - Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of Communication-Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Communication,turkerelitas@gmail.com - ORCID:0000 0001 8018 1208

Introduction

Violence against women in society is increasing every day. The solutions that state institutions and non-governmental organizations are trying to produce for this problem do not fully pay off. This lack of resolution is related to the inadequacy of the policies implemented on one side and on the other hand, the problem has a much more structural dimension. In Turkish society, where the patriarchal ruling order is rooted, sexism is embedded in all areas of culture. The media is one of the main producers of the dominant culture at the level of representation, in the continuous reproduction of hegemonic masculinity, which is the fundamental element of violence, and in the operation of the process against women. In this context, the media's representations of women and violence against women can be said to be problematic. With these representations, mother and wife positions of women in society are blessed and boundaries are drawn; women who fall outside these boundaries are presented in a negative way. Women are also heavily used by the media as a sexual object. This use is also linked to the production of representations of violence against women through the woman's body. In both, the woman is demoted to the body and the female body is presented as a sexual object. In addition to being disadvantaged, women are presented with victimization; acts of violence are legitimized by citing various reasons. For the media, the main thing is to maximize profits by making their content as interesting as possible. This points to a vicious cycle in which the gender inequality that exists in society and the masculine violence that it engenders are constantly reproduced and amplified by the media. In this respect, it is important to examine the representations of the media regarding the increasing acts of violence against women in society and to look at how these representations are perceived by the society.

The public spotlight titled 'March 8 8 women', which was selected as the research topic in this study, was prepared specifically for women's day as a project against violence against women. However, there is a discrepancy between the intended target and the content presented. Based on this idea, how the public spotlight mentioned in the study is received by people will be analyzed using the method of reception analysis. In addition, the participants' position in society and their thoughts on violence against women will be interpreted and the relationship between media-violence-society will be tried to be resolved.

Violence Against Women: Definition, Types, Causes

Some groups in society are more exposed to violence, which can be defined as "the whole of individual and collective actions that cause bodily and spiritual harm, injury and mutilation of the individual" (Aktaş, 2008, p. 151). Women in these groups face many aggressive behaviors, such as sexual, physical, emotional and economic violence, in their daily lives (Meşe, & Güzelgün, 2009, p. 15).

Violence against women was broadly defined in the "Declaration on the Elimination of Violence Against Women" issued by the United Nations General Assembly in 1993:

"a. Maltreatment and beating the girls who are included in household sexual abuse, Dowry [goods or money taken by the bride to the groom] linked violence, marital rape, female genitalia mutilation or other traditional practices that are damaging to a woman, except by spouse (included in the household) violence of persons, including violence linked to exploitation physical, sexual or psychological violence that occur within the family.

(b) Violence that occurs in public in general, including rape, sexual misconduct, sexual harassment and intimidation that occurs at work, educational institutions or other places, trafficking in women and coercion into prostitution;

(c) Physical, sexual or psychological violence committed or condoned by the state wherever it occurs." (<http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/>).

Violence, which should be positioned as a human rights violation, is a phenomenon that should be opposed, basically, without gender discrimination. However, as far as violence against women reaches, it is necessary to address the issue together with the concepts of power and government, taking into consideration gender discrimination and male-dominated structure (Oğuz, 2010, p. 434-435). Because being a woman in a patriarchal society risks confronting violence in terms of being hierarchically inferior to the gender it has, beyond being human. This shows that in some cases women are reduced to an object where power and masculine power dominate. In this context, acts of violence against women are becoming a part of the culture by trying to be naturalized and legitimized, especially in patriarchal societies (Oğuz, 2010, p. 447).

Although there are some regional differences, especially in the economy, age, education, income status, status, marital status, etc. regardless, women continue to be under violence everywhere (Oğuz,

2010, p. 436). The important point is that violence against women takes place largely within the family (Connell, 1998, p. 33-34). Research also shows that the majority of those who commit violence against women are those who are closest to them (Oğuz, 2010, p. 437). Domestic violence, which can be defined simply as violence taking place within the family, is practiced by the person or persons who have power in the family. Women are often the target of violence, while children and the elderly are rarely exposed to domestic violence (Aktaş, 2008, p. 151). Violence in the family is usually applied to people who are weak and dependent by those who have economic power or the power to manage the household (Kümbetoğlu, 2010,p.41). Predictably, violence by women in the family to men has a very low rate of violence by men to women (Connell, 1998, p. 34).

Violence against women is classified by the authorities in Turkey as “murder, killing, intentionally wounding, rape, sexual harassment, threats, sexual abuse, sexual intercourse, assault, abuse of family members, prostitution-incitement to prostitution” (Oğuz, 2010, p. 439). The report released by the Human Rights Association for 2014 reveals the extent of the violence at this point. Accordingly, while 296 women were killed in 2014, 39 women committed suicide, 191 women were harassed and raped, 282 women were beaten and wounded; 6 women were killed under the pretext of “honour”; and 13 women were killed suspiciously. (<http://www.cnnturk.com>).

Violence against women has a wide variety of causes. However, when referring to the causes, it should be emphasized that no causality link makes the violence justified and legitimate. However, as with any solution-oriented approach, asking the question "why" is important in order to understand the subject in depth.

Many international studies have found that women have a higher status than their husbands because of domestic violence. In addition, the inability to communicate, the aggressive tendencies of individuals and any sense of powerlessness are also the causes of violence. Violence also increases, especially when men are unemployed and poverty increases. It is possible to explain this by the violent reactions of men when they are “threatened with losing their sovereignty, status and privileges” (Segal, 1992, p. 309-310; Aktaş, 2008, p. 151). In other words, when the power that hegemonic masculinity gives to man is shaken, the potential for violence to occur increases.

When we look at other social dynamics that produce masculine violence, the subject gains different dimensions. Women may be just as aggressive as men, but women are more reprehensible than men for their behavior, such as fighting, yelling, swearing, and so often internalize that this is wrong. Men, on the contrary, are much more involved in the rituals of aggressive behavior in sports and in many other areas, and the forms of violence they practice are tolerated by society. In addition, other areas where violence is socially approved, especially some professional groups such as the police and the army are influential in the production of the relationship between masculinity and violence in cultural processes. Those who train and are trained to practice violence are usually men. Also, in social life, sports, child beatings, police interventions and war violence are considered legitimate, rape and murder are considered illegal acts of violence, such as opening the door to a dangerous potential, but this relationship is not easy to resolve. (Segal, 1992, p. 322-326).

In some cases, the violence experienced by women themselves is seen to be “normal” until a certain stage. This is usually because women experience violence from an early age and are exposed to it, it is possible for them to respond naturally to violence in a new situation (Segal, 1992, p. 312). In childhood and adolescence, women who experience the first acts of violence, usually practiced by their parents, are tried to put into certain patterns in order to exhibit behaviors that are “expected” of them. These patterns are formed within the framework of the concepts of “obedient, docile, silent, soft”. Any behavior outside of these patterns can result in violence. Here, violence is used as a “tool of decency and guidance”. Ultimately, in the patriarchal social order, women are forced to choose to be “those who exist for others” by giving up on themselves as a mother and a wife (Kümbetoğlu, 2010, p. 40, 45).

Furthermore, the ancient masculine defense that violence is inevitable due to inherent biological differences between men and women points to an attempt to explain violence with a dangerous causality (Segal, 1992, p. 316). There is a defense that men are violent because of their particular personality structures, in the direction of an essentialist thought. In this respect, portraying the violent man with such qualities as “diseased, angry, suddenly blinded” serves to justify the perpetrator of the violence rather than to explain the cause of the violence. However, violence should be understood and explained as a behavior

learned in social processes, which is the main determinant of psychology. By accepting this idea, it is possible to reach the conclusion that the anger that causes violence is also controllable. But masculine violence is a behavior that men learn from their years of upbringing. If the father figure in the house gets what he wants by showing violence, the male child also has the idea that the strong can dominate others by applying violence and creates a pattern of behavior by adapting it to his own life (Kümbetoğlu, 2010, p. 42).

In summary, the main problem concerns masculinity in the process of socialization and the way it is experienced. In male-dominated societies, masculinity is based on a hegemonic construction within the framework of ideas of domination and domination over others and spreading it in all areas of social power. Men who feel that they have not been able to take advantage of masculinity “as much as it is necessary” and feel that they have fallen into a secondary position within the framework of this prevailing thought resort to violence as a means of domination. It can be said that violence occurs as a form of domination, especially when women's demands for independence and standing on their own feet are embodied, especially in cases where economic inadequacy is felt (Segal, 1992, p. 310-311). The lack of adequate and deterrent barriers in the legal framework drawn by the state also stands out as a factor that increases male violence (Segal, 1992, p. 315).

Solving this violence is much more difficult than determining the causes. The diversity and multifactorial features of violence against women require long-term and multidimensional studies to produce solutions to the issue (Aktaş, 2008, p. 153). In terms of domestic violence, it makes it difficult for women to end their violent marriages and leave home, especially when they have economic dependence and no alternative to housing (Segal, 1992, p. 311; Connell, 1998, p. 33). One of the solutions to this can be said to be the realization that the situations that the relevant departments of the state describe as “interfering with the privacy of the family” are committed in favor of the men who commit violent acts and against the women, and it can be said that in such cases there is interference with the family. Segal (1992, p. 316) states that what needs to be done, especially in the context of domestic violence, is to fight for a broader, social and economic change that will allow women to end violent marriages, and to develop social policies accordingly. In this sense it would be an important step in terms of domestic violence to break the spell of marriage, the ‘sanctity’ of what men and women once understood.

Representation of Violence Against Women in the Media

The issue of representation of violence against women in the media requires looking at both how the image of femininity is created and how violence in general is featured in the media (Dursun, 2013, p. 191). In this context, this section will first look at the use of violence in the media in general, and will question on which issues the representations of women and violence against women are formed.

Media and Violence

Today, the media has become one of the tools of violence and contributes to the reproduction of the violence that exists in society. The hegemonic influence of the media on cultural life, which establishes this relationship between the media and society on the axis of violence, and therefore the determinative of the forms of representation on social reality, is a dominant position. (Çakır, 2008, p. 161-162). Thus, the violence produced by the current system is reproduced as symbolic violence in the media industry created in line with the values of this system (Çakır, 2008, p. 166).

Media organizations whose main motive in the dominant economic-political structure is to buy advertising and to profit continuously, by choosing the easy way, they make violence the basis of many programs. The main reason for presenting violence is the ease with which large masses consume it. In addition, the element of violence that has been interesting to human beings in every period, with its structure that can be adapted to every culture, helps overcome the linguistic and cultural difficulties experienced in the marketing process (Özer's transfer from Gerbner, 2007, p. 8).

With the 21st century, it can be said that there are qualitative and quantitative changes in the presentation of violence in the media in parallel to the diversification, technological developments and globalization in the media. Trend summarizes the latest situation as follows (Trend, 2008, p. 16):

“New advances in digital effects technologies, the explosion of computer gaming and the growing mergers of profit-making media conglomerates are forcing violence with unprecedented brutality. This, perhaps not so coincidentally,

occurs at a historic time when real-life disasters are hardly distinguished from those created for the screen. The public's hunger for images of violence, which have many forms, made violence the main element of the production."

It is not possible to say that every person imitates exactly what they see in media representations, but it is important to determine that the real effect of violent content is "the world is a place full of violence and that violent characters are people to be admired and adored" (Trend, 2008, p. 79). It can also be said that violence is not inherent in the formal structure of the media and that it is possible to convey it in different forms and discourses (Çakır, 2008, p. 164). Therefore, the media makes a choice on this issue and plays an important role in building a violent culture. From live and repeated images of the destruction of the Twin Towers to the display of Saddam's execution, many examples on a global scale are examples of how violence is presented. In this spiral of violence representation, every kind of carnage is transformed into a spectacle with an exciting tone and speed and in a continuous manner, resulting in the naturalization and internalization of images of violence (Çakır, 2008, p. 173).

Representation of Women in the Media and Reproduction of Violence Against Women

Studies on the representation of women in the media are a relatively new field. With the influence of the Feminist movement, efforts to raise awareness and public opinion against violence against women have increased since the 1980s. The role of the media in this international struggle has also been questioned. In this context, whether the representations of women and violence against women in the media reproduce the violence that exists in society has become questioned especially in critical media analyses (Dursun, 2013, p. 192-193). Studies on the representations of violence against women require painstaking work in terms of the fact that such violence is already happening as a social reality. In these studies, "the nature, frequency, intensity of violence, who is the perpetrator of violence, to whom they direct violence, how this violence is codified, how the perpetrators of violence and those who are confronted with violence are portrayed" is questioned. The important point is not to evaluate representation independently of the structure in society (Oğuz, 2010, p. 441).

Analyses in the studies generally show that women are represented in the media in line with stereotyped forms of representation, and that gender roles based on inequality in media products are reproduced and amplified. So how is the reproduction of the unequal position of women in the media happening? First of all, women are reduced to "body" and exploited through their bodies. More importantly, the representation of women is produced in four basic categories: "mother and wife", "sexual object", "target of violence", "uniting different types of women on the basis of femininity" (Binark, & Bek, 2010, p. 158-160). These categories seem to correspond to the patriarchal sexist codes of society, and in this respect, women are reduced to a gender category, which is defined through them and can exist at the rate that they fulfill their obligations.

When we look at the representations of violence against women, there is nothing that changes both in terms of representation of women and in terms of representation of violence in general. However, the fact that violence is a bestseller is important for the representation of violence against women in the media. The representation of violence against women in the media, which is the medium in which popular culture is produced, has become visible over time (Kır, 2019, p. 3591).

In the media presentation of violence against women, certain patterns are often repeated. First of all, women are presented in competitive media as the material of violence, as an object of spectacle. Because the anxiety of being watched, followed or circulated is the main motivation of the media industry, the representation of the violence that already exists is not risked by presenting it in a similar form to repeat or emulate the previous ones. Thus, violence in society is reproduced in the media and reflected back to society. The violent events described are tabloidized, personalized, exaggerated dramatized and normalized by being removed from their social context. The woman who is the object of violence is represented as both a victim and a victim of the act (Oğuz, 2010, p. 442, 446).

As well as explaining violence against women, the discourse of "Biological Diversity", which argues that men are stronger in the representation of violence, plays a role. Representations are produced accordingly from the masculine point of view, which positions women as "submissive, passive, dependent, powerless". The idea that positions men and women as opposites and reduces the relationship to the struggle for power and hegemony has an important role in this (Aziz, 1994, p. 11).

The status of being a mother and wife, which is a basic category in terms of women's representation in the media, also applies to the representation of violence. In terms of the dominant values of society, an exemplary woman should exist as a mother and wife in the private sphere. Therefore, the discomfort that women's active participation in working life will create in terms of patriarchal codes is attempted to be eliminated by using marginalization rhetoric in the representation of these women. If the woman exceeds the limits imposed on her, the media content that informs her that she should be held accountable for her actions tends to present the violence of the husband or father who is "responsible" for the woman as an obligation. Therefore, women are projected as the passive object of violence with images of "crying, suffering, being beaten and killed" (Binark, & Bek, 2010, p. 169). Again, the media reveals its sexist attitude by presenting different kinds of violent acts that are experienced extensively in society with explanations such as "incitement" or "man's inability to control himself for a moment" (Binark, & Bek, 2010, p. 158).

The representation of women and violence against women in the news is important in terms of clearly showing the sexism of the media. Dursun (2013, p. 194) emphasizes that the news has a special position in this regard. This is because the news has a claim that it reflects reality in comparison to other media content. This feature, purported to belong to the nature of the news, is converted into a discourse that legitimizes the content produced by the newsmen.

The most common form of representation of violence against women in the news can be said to be the "victimization" of women. Victimization is used especially in cases where violence does not occur within the family. The other side of this representation is that the discourse in the direction of monstrosity and perversion of the violent person becomes operational. Undoubtedly, this style of representation deters the reader/viewer from questioning the origins and prevalence of violence against women (Binark, & Bek, 2010, p. 168). In addition, in professional news production processes that are automatically processed, female visuals are given more space than those of the violent attacker. According to Altun, if the subject of the news is sexual violence, it is seen that the news includes a pornographic or humorous narrative. Economic, sexual and psychological violence stories have little place in the media compared to physical violence stories (Armutçu, 2008, p. 35).

Domestic violence, which is the most urgent issue in terms of violence against women, also takes place heavily in the news. What is striking about these news reports is that women who are subjected to violence are given very little space in their credentials and jobs, while detailing their beauty, their youth, their status as mothers and wives. An emphasis on women being "fated" is indispensable in the news, and it can be said that violence is justified by highlighting why they are subjected to violence. In this way, the media also avoids treating violence as a social problem, problematizing male-dominated values and questioning the root causes behind male violence. The media, which does not refrain from violating privacy in all areas, shows the event as minor problems that can be experienced inside the home or as a private life that should not be involved (Binark, & Bek, 2010, p. 168).

In this context, an example of the representation of violence against women in the news is important to explain the issue. In 2011, the news, which was published in Haberturk with the headline "last point in violence against women", had wide repercussions in the public and media circles. The newspaper, which gave the body of the woman murdered by her husband in blood without censorship, and Fatih Altaylı, who was the editor-in-chief of the newspaper at the time, had intense reactions, especially in feminist circles (<http://www.bianet.org>). Although Altaylı later said that he had resorted to such a way to oppose violence against women, it is clear that, leaving aside the ethical codes, the privacy of the woman was violated and the general tendency of the media, "victimization", manifested itself most clearly. Although this news may seem like an extreme example, it is valuable for the media's clear exposition of the methods used in the presentation of violence against women.

Violence against women is also frequently encountered in the field of cinema, which is one of the determinants of culture and the major content producers of the media. Many feature films praise male power and cruelty; female characters in films are also often presented to the audience as victims, sexual objects or villains (Trend, 2008). It is possible to make a similar determination for Turkish cinema. According to Abisel (2005, p. 312-313), in Yeshilcham films, a world is created in which violence becomes a part of vital reality. Men are the enforcers of violence in this world, but violence between men is often caused by the presence of women and the rivalry between men for women is explained. In Yeshilcham films, women are often shown as objects that need to be controlled and punished or expected to be

possessed. This shows that the gender inequality that exists in society is reproduced in Yeshilcham. In many films as well as serials, it is observed that the woman is excluded from her individual existence by the sacred “family quarry” concept, which is symbolized through the authority of the man, and imprisoned in the role drawn to her by the male-dominated society (Binark, & Bek, 2010, p. 168-169).

As a result, the dominant codes in the media are formed under the dominance of a sexist discourse. The gender inequality that exists in society is reproduced in a way that allows men to further consolidate their power. The media, which feeds on violence in all areas, also presents the woman and her body as a victim condemned to death with no solution by means of instrumentalizing her and her body in order to “benefit” at the maximum level when it comes to violence against women.

According to Binark and Bek (2010, p. 159-160), the sexist attitude in the media in Turkey and the production in this direction are directly linked to the sexist business section in the media industry and the fact that those who have arbiter/manage position among the media workers are mostly male. This criticism is justified and appropriate, but alone it is not enough. Because in a patriarchal society, women can internalize their position and become as much a bearer and re-producer of masculine thought as men. It should be noted that the orientation of sexist discourse to emphasize the differences between men and women on behalf of men has always been internalized and reproduced by women as well as men (Oğuz, 2010,p.440). Therefore, the problem should be understood as a masculinity-femininity issue in the context of gender codes that dominate the patriarchal order, rather than as a biological male-female distinction.

Method

The aim of this study was to reveal how the public spotlight “8 March 8 Women” was acquired by people, and the cognitive representations of the participants related to the subject were attempted to be revealed using the method of reception analysis. The study was based mainly on the monitoring of the public spotlight on the participants and the results of the interviews were evaluated by linking them to the representation and reproduction of violence in the media. As Hoijer notes, “*This is quite a remarkable work. Because it means that studies of reception have to deal with both text analysis and the audience's reactions, as well as establish a relationship between these two*” (2005,p.106). Meaning is the product of the interaction of the text and the viewer. In addition, “social and individual factors are also considered” (Hoijer, 2005, p. 106).

20 student participants were interviewed separately at different times and places. Participants in the study are a group of different family and social class types, with different political views and continuing to study at different faculties. The age range of 20 participants, 10 of whom were male and 10 of whom were female, ranged between 18-27.

If the participants’ fathers were to be determined, they were teachers, civil servants, tradesmen, writers, tax inspectors, business owners, soldiers, lawyers, cooks and farmers. In addition to this, it was determined that 4 of the mothers were teachers, two were civil servants, one was a tax inspector, and the remaining participants were housewives. They were generally seen to have mid-level and above-mid-level income status. In addition, when we looked at the cities where the participants lived, it was determined that one person was from Mardin, one person was from Agyrly and one person is from Diyarbakir. In addition, 2 participants were from Izmir, 3 participants from Ankara, 2 participants from Istanbul, the other participants were from Yozgat, Chorum, Amasya, Edirne, Aydın, Kahramanmarsh, Tekirdag, Elazyg, Erzurum, Konya.

There is no claim of representation or generalizability except for the sample in the study. The questions asked to the participants were based on statements, information and images in the media about violence against women.

Coding / Decoding Concepts

Stuart Hall, one of the theorists of the British School of Culture, incorporated the concept of “popular culture” into the concept of mass culture with his 1973 paper “encoding/decoding”. Until this article, Hall had taken a structuralist stance like his other colleagues in the school, evaluating the viewer in a passive position in the face of the media. However, Hall renounced this structuralist attitude (Aydın, 2007, p. 124) and suggested that the viewer could not be evaluated in a passive position in the face of the mass media. According to him, “the viewer performs different readings on media content”. Media texts

are not perceived by the viewer in a single form (Şeker, & Çavuş, 2011, p. 87), and the social histories of the audience must be taken into account. Thus, Hall has positioned the viewer as an active subject.

According to Hall, media are “socially, economically, and technically organized devices for the production of messages, for the production of regulated indicators in complex discourses” (Hall, 2005, p. 227). These devices are used by the ruling class to form the unconscious world and common feeling in society (Hall, 2005, p. 204). Media messages are encoded in this process. It is created in a symbolic form regardless of whether events are fiction or fact. In other words, messages are placed in a sending system that gives them meaning. In Hall's words, the “repertoire of dominant ideologies” is the ideological coding that is transformed and naturalized into a form that will be approved by society (Hall, 2005, p. 228). In particular, the ruling class naturalizes problematic events and turns troubled individuals or institutions into natural members of their own ideological sphere. Establishes a consensual hegemony across society (Hall, 2005, p. 229).

The process of decoding is the process of combating the hegemony initiative. In this process, the viewer enables the reproduction of ideology (Çabuk, 2012, p.45). Hall has stated that the media text can be read by the viewer in three different ways. The first is the dominant - hegemonic reading: the viewer makes the text a compatible reading with the message produced by the ruling class. The second is deliberative/controversial reading: at this point the viewer is aware of the ideas that the media text is trying to sow, and rejects the one that is not acceptable to him or her. The third is dissenting-opposing reading: the viewer is aware of all the meanings of the media text, decodes the text, and produces code opposing the text (Hall, 2005, p. 229-232; İşliyen, 2014, p. 32; Çabuk, 2012, p. 45).

Analysis of the “8 March 8 Women” Public Spotlight

Stories inspired by the production of the public spotlight that will be examined in the research are valuable for understanding research analysis. The stories will not be mentioned again in the analysis section as they also include portrayed characters outside the public spotlight. Although public spots can be viewed through websites, the uncertainty of the future requires the content of these films to be presented. Mehtap Chivelek, portrayed by Songul Oden; a woman who has been under violence since her marriage, was kidnapped by her husband, while she was under a police bodyguard, and was left in front of a hospital with a gunshot wound to the head and died in 2013. Gulshah Serjan, portrayed by Nur Fettahoglu, was left on Tem highway with her throat slashed in front of her child sleeping in the back seat of the car by her husband, who was pressured to make peace, and died in 2013. Jeylan Soysal, portrayed by Meltem Jumbul, she was shot by her uncle and brother in 2011 with 3 bullets as she ran away to her husband, whom she married, and ‘defiled their honour’. His father tried to keep him from escaping by locking the door on him in case he didn't die. Her father tried to keep her from escaping by locking the door on her in case she didn't die. Ayshe Pashaly, portrayed by Hulya Avshar; Ayşe, who had repeatedly asked for protection but was unable to be protected by the state, was stabbed in ten places by her ex-husband and died in 2010. Selma Jivek, portrayed by Ezgi Mola, was stabbed 27 times in 2011 by her husband, whom she met on the road while under state protection. She was on her last day of government protection when she died. Meral Tahta, portrayed by Dolunay Soysert; In 2011, she was confined to a house in Konya for four days, left hungry and thirsty and subjected to various tortures, then left to die in a bus stop. Shefika Etik, portrayed by Burju Esmersoy, is one of the victims of violence who went to shelter because of the violence she saw, reconciled with her ex-husband through the mediation of the state, and then tried to breathe when she was hospitalized with a knife in her back, with torture marks and wet hair on her body that no one had seen. The discussion continued for days with the photograph given on the first page of the Haberturk newspaper. Melek Karaaslan, portrayed by Berguzar Korel; A woman who was beaten for 8 years, locked in a toilet for 3 months, died of a stillbirth due to violence and her wounds were wormed. A victim of violence who had dropped from 70 pounds to 30 pounds when she was hospitalized and became media material for days again with her last images in the media.

Looking at the public spotlight analyzed, it is seen that the names, birth and death years of each violence victim represented beginning with a black screen with the women's logo 8 March 8 Women. Each public spotlight represents and pictures a person and the manner of death. The public spotlight, which began with the artists' eyes closed, continues with the sight of the artist suddenly opening his eyes with a fearful expression and representing him on screen with the words ‘don't wait for death to wake up’. After a male voice “no reason can be a justification for violence” and the main slogan of the public spotlight “no violence instead of love” sentence is finished and ends with a screen featuring the logos of institutions

and organizations supporting the public spotlight. In general, only names and images change in each public spotlight, while sentences in the content of the public spotlight remain the same.

Looking at the content of the public spotlight, it is clear that violence against women should be opposed, whatever the reason is. Apart from this, in the public spotlight, where famous women are used, a discourse is produced that women should take an action. This discourse contains a message that salvation is somewhat in the hands of women. It can be said that women should not be afraid, should not condone violence and should act without waiting for death, and that the responsibility of violence should be placed on women and that the woman who is the object of violence is defined as both victim and victimized. Under the rule of patriarchal structure and male domination, the extent to which female action alone can be effective against violence can be seen as a matter of debate. When we look at the stories of the women in the public spotlight, the fact that they all took refuge in the state by taking action, but were not protected, the contribution of the project to re-production can be criticised. In addition, the use of the male voice in the public spotlight is among the issues to be criticised.

Results

At the beginning of the study, primarily based on the categorization of the patriarchal structure and women's representations in the media, women's representations in the minds of the participants were tried to make sense. 11 of the participants in the study stated that their mothers came to their minds first when it is said "Women". In addition to this, 4 participants said that the opposite sex came to their minds when it is said Women. In addition, 2 of the participants identify the women as unidentified individuals. As can be understood from here, the representation of women cannot be considered independent from the structure in society. The status of being a mother and wife, which is a basic category in terms of women's representation in the media, also applies to the representation of violence. In terms of the dominant values of society, an exemplary woman should exist as a mother and wife in the private sphere. Representations are thus derived from the masculine point of view, which positions women as 'dependent, powerless'. And parallel to this, all participants describe women as 'powerless'.

Half of the participants objected to the language used by the public spotlight and the forms of representation, stating that it would not be effective in preventing violence and they made opposing readings for the message given. The first point that draws attention in these readings is that there has been a negative perception of the use of celebrities in the public spotlight. The statements that stand out in this sense are as follows:

- A project I never believed in. If the goal is to put the physical effects of violence in our eyes, instead of putting pictures of Hulya Avshar and Berguzar Korel with makeup, they would put pictures of the main women they passed through instead of those we can't forget. It seems to me that these players are being advertised.

- - Just last week, at a fair organized for the benefit of women, victims of violence, Hulya Avshar, who said that "some women itch," was purple makeup required to take a photo, to understand the problem of male violence.
- You're going out now, there's a baton. You walk in, there's a thing called domestic violence. Then celebrities go on TV. They say a few good words. That's how they think violence can be resisted. So I don't think it will have any effect that public spotlight.
- - This project is getting attention because celebrities pose and go in front of the camera, not because it wants to draw attention to its purpose! I prefer the real version of Ayshe Pashali, not the makeup of Hulya Avshar! I never forgot Melek Karaaslan lying curled up in a fetal position in a hospital bed, who might it be, Berguzar Korel !
- - Aside from choosing the people involved in the campaigns in direct proportion to their popularity rather than their sensibilities, why do the photos visualise what should not be, rather than the result we want to achieve? How can photos of women who have been beaten tell us that male violence is a violation of human rights? Don't we always see pictures of women who have already been beaten, murdered, without makeup and covered in blood in the newspapers?

As can be seen, the participants who made opposing readings indicate that the reduction of women to the body and the transfer of violence against women over their injured bodies states an incorrect form

of representation. The other important point is that this way of conveying the violence that women see is only disturbing, rather than raising the participants' awareness of the issue and leading them to a critical and solution-oriented approach to violence. It can be said that this has led to the reaction against the public spotlight, prompting the following thoughts:

These women are all dead, aren't they? Women are dead and gone, and we mourn with celebrities who paint their faces behind their backs. what are we doing? I was not impressed, I'm not impressed.

- - I can't say what kind of awareness-raising effort it is, I can't say it's a public spotlight fabrication, because it's a campaign that reeks of advertising from head to toe, trying to make a premium on the dead bodies of those women. I'm sure many of those watching will not go beyond suffering like "aww, waahw". Neither these women nor these endings will ever cease. However, the state will continue its public service under the name of public spots with the comfort "We have fulfilled our responsibility and raised public awareness".

The important point here is that one of the participants performing the opposite reading is male. Instead of talking about female sensitivity to violence, it is important to aware men about their must involvement in this movement.

In addition, some of the participants approached the event from a deliberative perspective. From this point of view, in particular, this public spotlight is generally seen as correct, but lacking and critical aspects of campaigns against violence against women. The opinions of the participants in this type of reading can be listed as follows:

- - I don't know if it can be effective. It doesn't give us any information, either. I'm not sure if it would be effective to wake up uneducated people like this.
- Poor women get beaten up every day and they don't know where to go or what to do. The probe said something about women's organizations, but how effective is it in the sense of information?
- There needs to be public spotlight on non-violence to women, men need to be constantly trained towards women. We need to talk about this in mass media all the time. In fact, even that is disturbing. Does a man have to be trained to create a female consciousness? Does she have to be shouted at because it's not right to be violent?

The opinions of a male participant can be said to be completely descriptive of the situation:

- Now the names seen here are the names that have become popular icons in society. The purpose here is actually very clear and precise. The society knows Hulya Avshar from her films and screens. Why am I saying this? Because Hulya Avshar will go out there and say "no to violence against women". And the audience won't be violent. That doesn't make any sense and frankly rational to me. Because I know that in a society dominated by violence, dominated by the use of force and tyranny, a person would not be influenced by the rhetoric of people who are popular icons and give up on this violence. In an environment where violence is internalized, violence becomes commonplace, I do not think that these studies can be very effective.

Some of the participants also gave dominant readings on the message the public spotlight wants to give, stating their opinion that the public spotlight will be effective. What stands out in these readings is that the participants in the dominant reading position the woman as a 'victim', one of the forms of representation in the media. This type of reading shows that the participants' emotions are more in the foreground. The statements that stand out in this sense are as follows:

Who knows how much pain this woman must have suffered until she was like this. We are all supporters of violence as a nation, unfortunately.

- It's a very difficult thing to do, to put people through this and to defend themselves as human beings. I hate those who do this.
- It bothered me to see women like this and to be aware of the existence of such women. Look at all these women. What creature could do that to a human being? Then let's talk about heaven that is at the feet of women.
- Violence against women is, of course, bad. I definitely think what's done is not right. I think about what they might have done that the women deserve to be put in this situation or killed.

It is understood that participants have a certain awareness of how intense media coverage of violence is, as they conveyed in their media content towards the presentation of violence. It can be said that the participants were university students. It is also generally thought that the media produces content that increases violence in society and it is not believed that the media can play a positive role in preventing violence against women:

- The women are dead and gone. When they present for us with these bruised eyes, we are subjected to violence again. And after a while, we become blind. Violence, purple-eyed women, is becoming normal thanks to the media. Turn on the TV, look, the TV shows are getting violent. I've never seen violence from my family but I know and I am aware that after a while it will start to be normal.
- The media representation of women who have suffered violence is often in the form of victims. Women are dying and that's the end, and we're the last to know about that. So they become victims. That's why no precautions could be taken.
- Media violence is what unconsciously brought into our lives. There's violence in TV shows, movies, commercials, everywhere. Believe me, I'm thinking about keeping my kids off TV right now.
- There are reports of women and violence everywhere. It's told in the other way in the series, it's told differently in the cinema. Oppression and violence against women are brought back to us all over again.
- I'm against the presentation of women as sexual objects in the media. Other than that, they are represented as mothers or prostitutes and misguided women.
- Women often appear in the media either as mothers or as sexual objects. And that bothers me, if to be honest. Other than that, even in the series, there is constant violence against a woman. My nephew, for example, takes anything and makes a gun and shoots us. I think that's how violence becomes normal.
- Women are always presented in the same way. Look, it can be clearly seen how women are presented in news bulletins. How they are represented in the series can be clearly understood from here. In the news, for example, she is a mother, a victim of violence, a university student. She is the silent shadow behind a man. Women are always in the supporting roles behind success.
- In today's capitalist system, women are presented as commodities in the most disgusting way. As a simple and realistic example, just look at the ads. Or go to a car show, where you can see how the woman is simplified, how money is made from her body.
- The nudity of the female body is very much presented as anything. Not only with foreign series, but also in the Turkish media. The female body is easily put on the market.
- The media has a negative impact. Women are told no to violence on television, the next day, there's a series of violence against women, and they're airing it. The beating scenes, the kidnapping... They're already sampling everything from the series, and they're sampling it, too. The media normalizes violence, and we've started to ignore everything.
- We get violent news on the news every day.
- Frankly, I think of sexuality when I'm asked about female representation in the media.

As can be seen, the majority of participants think that the representation of women in the media is mainly based on violence and sexuality and that the representation level is reduced to the body. It is also stated that women's representations in the media reproduce their role in social life. The view of a male participant who stands at a different point than these participants is that while they find representations in the media negative on a religious and moral level, he underlines that the role of women in social life and in the media must be in accordance with patriarchal codes. He expresses that he would be pleased to see the woman only as the wife and mother acting "appropriately":

- I'm not very happy with the way the woman in the media is presenting. My dream of womanhood is woman like our mother Hazrat Fatima. I can't position the woman anywhere, besides being the mother. I want to see women with that morality around me and the woman who will be my own wife. I can't see any representation in the media that reflects such a moral sense.

There are significant differences in the approach of participants to violence against women in social life. Some of them are totally against it, while others are against it along with saying that violence may have to be “enforced” for various reasons. The views of those who oppose violence against women in all circumstances are as follows::

- This is actually a reflection of the way men are raised in Turkish society. The inaccuracies in the parent relationship, which is the model for the child's growing age, and there may be many more imaginable reasons for a man who is oppressed under difficult life circumstances to relieve his ego by burdening himself with the one thing he thinks is superior in his life.
- Woman is always been described as the power behind us. The understanding of “if there is a man, there is a woman” prevails. Violence is a method of intimidation practiced by mindsets who cannot accept women as human beings above all else.
- There must be no violence. I don't see it as normal to try to hide behind it by saying culture, or to try to hide behind it by saying a moment of madness. It's not about culture, and it's not about a moment of madness, too.
- I've never seen anything like it in my family. How can I accept it? Men and women, it makes no difference. I'm against all forms of violence. For whatever reason, I don't think anyone deserves it.
- - Something that shouldn't happen. There shouldn't be the slightest bit of fighting and belligerence. I'm against all forms.
- Violence against women is a matter of power. It's closely related to the male-dominated structure or the patriarchal structure... I don't think violence should be seen as a solution.
- I see violence against women as completely inhumane.

Participants who are completely opposed to violence against women can be said to hold culture, growth experiences and dominance of men in society responsible for such a way as to fall within the scope of hegemonic masculinity as the mechanisms that produce violence. The views of those who think that violence is a tool that can be used in certain circumstances, while saying that they are fundamentally opposed, are as follows:

Violence is the bleeding wound of male-dominated societies. It is the ability of a man to exercise his power willingly, or unintentionally, in a woman who is weaker than himself for ego satisfaction, or for other reasons. It's kind of a Big Fish, Little Fish story. Violence against women is, yes, absolutely bad, but in some cases it can be said that some women deserve it. Nobody beats a woman for no reason. In the introduction, development and outcome section of the event, both sides have flaws. The fact that the woman, in an argument in which she is right or wrong, continues to carry on carelessly despite knowing that the result would be against her by the possibility of brute force, shows that she is already itching. If there is an animal that beats women for pleasure, it is already an animal that is out of statistics.

- I am absolutely against violence against women. But it's not like women aren't guilty. It may be a false definition, but I think some women deserve it. There's such a thing as aggravated incitement in the law. Violence naturally occurs when a person incites a person. I get aroused when a woman swears at me. Actually, she starts the violence ... She curses, she gets on man's head, and then the violence comes out. Not always, but I say they deserve it. There are things I've seen and experienced with my own eyes. By the way, I'm a person who believes a lot in equality. I think being cheated is one of the biggest problems. Now, if a girl cheats on the person she calls her boyfriend, doesn't she deserve a beating? I think, if it is a woman, then the game is over.
- - Killing a person for any reason sounds so bigoted, but I'm a jealous person. That's why once I slapped my girlfriend. I don't want to be violent, but I don't know what I can do if she cheats on

me. I'm against violence in general, of course. How can violence be inflicted on a weak woman? Violence is not normal if forces are not equal.

- I think violence should be in a place, where it should be. It's not just about women. I think violence is the right way for order. The tendency for violence is in the human race. It can also vary from culture to culture. It has to be where it needs to be. I'm actually a person who doesn't like violence, but I think it's necessary to establish authority.
- There must be no violence against women. Why would it be? No one deserves violence, not just women. A person resorted to violence because he was unable to convey and accept his own opinion to another person. I don't think that they can resolve it by talking. And men are violent to women because they can't talk about it. There are cases where women deserve it, of course. There are those who deserve it, but it is still wrong to generalize.

As can be seen, "biological" justifications acting out of the hierarchy of power established between men and women take the lead in the statements of participants who think that violence is feasible when "certain" conditions occur. Besides, it is noteworthy that the reasons such as the woman's deception and incitement are expressed. While almost all of these views belong to men, the last participant is a woman, and it is important to show that violence is not only legitimized by men through various excuses, but also by women. Surely the perpetrator of violence as well as the subject of violence should know that nothing can be the justification for violence. When it comes to masculine violence, women in patriarchal society can be the bearer and the re-producer of violence discourse, similar to men. In contrast, the participants who think that violence against women cannot be considered legitimate no matter what cause it is based on, point out that there are social and cultural processes at the root of the issue. Other than these, the opinions of a female participant are noteworthy for harboring usual thoughts.

- - My view on violence is a little different. A man should never raise his hand to a woman. But I've slapped my boyfriend. I can beat. And also I'm jealous. I'm sickly jealous. I restrict too much. When he does something that I told not to do, I can start an apocalypse, for instance.

Contrary to the views of men who view violence as legitimate on certain grounds, it is estimated that the opinion of this female participant remains marginal within the community. However, when viewed on the basis of violence, the participant's legitimization of violence in terms of "jealousy", "belonging", in a manner similar to that of men, is remarkable in terms of the proximity of the logic of the two different kinds of violence.

Conclusion

Public spots are the content produced to inform the society about various issues and to create solution-oriented awareness and awareness of current problems. In this context, the public spotlight "March 8 8 Women" was also set for "women's day", a special day for women. It is designed to prevent violence against women. But while the intention is good, the burden of responsibility on women subjected to excessive violence in the public spotlight shows a shift away from a solution-oriented view. In addition, in the public spotlight, it is seen that the media has taken the path of victimizing the woman who has been subjected to violence, one of the most serious representation problems, by using her body.

As a result of the reception made in the study, it is observed that negative views towards the public spotlight are greater and that the effect of the public spotlight is not at the desired level. Participants in the opposing reading highlight the fallacy of using celebrities in the public spotlight and raising awareness of violence on the injured female body. The public spotlight has caused a general sense of discomfort in these participants. Apart from this, the participants in the deliberative reading expressed some objections at the level of representation, but accepted the message, while those who did the dominant reading experienced some kind of identification with the victimization of women. In addition, the majority of participants think that the media reproduces violence and violence against women in the sense that it constantly presents them. This production takes place through the body of the woman, and commutes between violence and sexuality. There is no belief that the media will take positive steps on these issues. The participants' approach to violence against women in social life was centered around two ideas. One part argues that no cause can legitimize violence, while the other part expresses its opposition to violence, but believes that violence is inevitable in situations such as jealousy or falling outside the defined role definitions. While those who clearly oppose violence against women seem to draw attention to the cultural

mechanisms that produce violence, gender inequality, and the hegemonic masculinity crisis; those who think violence is necessary in some cases legitimize it as a result of the superiority it gives to men created by biological differences. As a result, although this study, conducted with limited participants, does not claim to be generalizable, it can be said that the findings reflect the thoughts that exist in the society to a certain extent.

The mechanisms that produce masculine violence include diversity and multidimensionality, which cannot be confined to the media. Even if the media does not have representations that reproduce violence with a sexist attitude, it does not seem possible in the short term to find a solution to the violence that exists in society. The multidimensional nature of the problem requires the active struggle of society with sexism and an intensive action plan, especially in the state policies, as well as the radical change of the ideas that dominate the family institution. However, as a cultural industry, the media is an important pillar of this struggle, and in this sense, it seems necessary to make efforts to replace the profit-oriented media with a female-oriented one. The incarnation of sexist codes and forms of representation internalized by the media, even in the public spotlight, which are attempted to prevent violence against women and produced in apparent good faith, clearly shows how difficult this struggle will be.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “*Reception Analysis for Violence and Reproduction Against Women in Turkish Media*”, there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation.

References

- Abisel, N. (2005). *Türk sineması üzerine yazılar*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Aktaş, A. M. (2008). Aile içi şiddet. *Doğu Batı*, 43, 151-158.
- Armutçu, E. (2008). *Medya ve aile içi şiddet*. İstanbul: Hürriyet.
- Aydın, Ş. O. (2007). Alımlama araştırmaları ve kültürel çalışmalar geleneğinin katkısı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (11), 119-131.
- Aziz, A. (1994). *Medya, şiddet ve kadın*. 1993 yılında türk basınında kadınlara yönelik şiddetin yerleşmiş biçimi. Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayını.
- Bianet, <http://www.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/133288-kadinlar-fatih-altayli-yi-protesto-etti> (Erişim Tarihi: 10.05.2015).
- Binark, M., & Bek, M. G. (2010). *Eleştirel medya okuryazarlığı: Kuramsal yaklaşımlar ve uygulamalar*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Cnntürk, <http://www.cnnturk.com/haber/turkiye/ihd-kadina-yonelik-siddetin-2014te-verilerini-acikladi> (Erişim Tarihi: 20.04.2015).
- Connell, R.W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar* (Çev: C. Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çabuk, D. (2012). Cosmopolitan reklamlarında anlam yapıları ve ideoloji. *Global Media Journal*, 5, 40-60.
- Çakır, S. (2008). Medya ve şiddet. *Doğu Batı*, 43, 161-180.
- Dursun, Ç. (2013). *İletişim kuramı kritik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Hall, S. (2005). Kültür, medya ve ideolojik etki (Çev: M. Küçük). *Medya, iktidar, ideoloji* (191-234). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Hojjer, B. (2005). İzleyicilerin televizyon programlarını alımlayışı: Kuramsal ve metodolojik değerlendirmeler (Çev:Ş.Yavuz). *Medya ve İzleyici Bilmeyen Tartışma* (105-129). Ankara: Vadi Yayınları.
- İnsan hakları bilgi merkez, http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/Books/khuku/kadinlara_karsi_siddet/siddet_kadinlara_yonelik_siddet_n_ortadan_kaldirilmasina_dai.pdf (Erişim Tarihi: 14.05.2015).
- İşliyen, M. (2014). Kodlama-kodaçımı bağlamında Ak Parti 30 Mart 2014 yerel seçim reklamlarının izleyiciler üzerindeki etkilerine yönelik alımlama analizi: Nevşehir örneği. *İletişim ve Diplomasi Dergisi*, 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri Özel Sayısı.
- Kır, S. (2019). Dijital kuşaklar ve dijital ortamlar: Türkiye-Kırgızistan Y kuşağı örneklemini üzerine bir inceleme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3585-3607.
- Kümbetoğlu, B. (2010). Değersizleştirme: Kadın bedeninin maruz kaldığı şiddet (Der: Y. İnceoğlu ve A. Kar). *Dişilik, Güzellik ve şiddet sarmalında kadın ve bedeni* (ss. 39-61). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Meşe, G., & Güzelgün, G. (2009). Cinsel saldırganlığa ilişkin modern mitler. In H. Kuruoğlu (Edt.). *Erkek kimliğinin değişim halleri* (pp. 15-45). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Oğuz, G., Y. (2010). Erkek egemen toplumda gücün kanıtı. (Edt: Ö. Özer). *Medyada şiddet kültürü* (433-450). İstanbul: Literatürk Yayınevi.
- Özer, Ö. (2007). *Medya, şiddet, toplum*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Segal, L. (1992). *Ağır çekim: Değişen erkeklikler değişen erkekler* (Çev: V. Ersoy). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Şeker, T., & Çavuş, S. (2011). "Behzat Ç. bir Ankara Polisiyesi" dizisinin alımlama analizi. *Global Media Journal*, 3, 86-104.

Trend, D. (2008). *Medyada şiddet efsanesi* (Çev: G. Bostancı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Toplumda kadına yönelik şiddet eylemleri her geçen gün artmaktadır. Devlet kurumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının, bu soruna ilişkin üretmeye çalıştıkları çözümler tam olarak karşılığını bulamamaktadır. Bu çözümsüzlük hali, bir yanıla uygulanan politikaların yetersizliğiyle ilgiliyken, bir yanıla da sorunun çok daha yapısal boyutları olmasıyla bağlantılıdır. Ataerkil egemen düzenin kökleştiği Türkiye toplumunda cinsiyetçilik, kültürün her alanına sinmiş durumdadır. Şiddetin temel unsuru olan hegemonik erkeklığın sürekli yeniden üretilmesi ve sürecin kadınlar aleyhine işleminde medya da temsil düzeyinde egemen kültürün temel üreticilerinden biri konumundadır. Bu bağlamda medyanın kadın ve kadına yönelik şiddet temsillerinin sorunlu olduğu söylenebilir. Bu temsillerle, toplumda kadının anne ve eş konumları kutsanıp, sınırlar çizilirken; bu sınırların dışına çıkan kadınlar olumsuz şekilde sunulmaktadır. Kadın, cinsel bir obje olarak da medya tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Bu kullanım, kadına yönelik şiddetin temsillerinin kadının bedeni üzerinden üretilmesiyle de bağlantılıdır. Kadın her ikisinde de bedene indirgenmekte ve kadın bedeni cinsel bir obje olarak sunulmaktadır. Kadın mağdur konumuna ek olarak kurbanlaştırılarak sunulmakta; şiddet eylemleri, çeşitli nedenler öne sürülerek meşrulaştırılmaktadır. Medya içinse aslolan içeriklerini olabildiğince ilgi çekici kılarak kâr maksimizasyonu sağlamaktır. Bu durum, toplumda varolan cinsiyet eşitsizliğinin ve bunun ortaya çıkardığı eril şiddetin medya tarafından sürekli yeniden üretildiği ve güçlendirildiği bir kısır döngüye işaret eder. Bu açıdan medyanın, toplumda giderek artan kadına yönelik şiddet eylemlerine yönelik temsillerini incelemek ve bu temsillerin toplum tarafından nasıl algılandığına bakmak önem taşımaktadır.

Bu çalışmada araştırma konusu olarak seçilen '8 Mart 8 Kadın' isimli kamu spotu, kadına yönelik şiddet eylemlerine karşı bir proje olarak Kadınlar Günü'ne özel olarak hazırlanmıştır. Fakat ulaşılmak istenen hedef ile ortaya konan içerik arasında uyumsuzluk olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceden yola çıkılarak, çalışmada sözü edilen kamu spotunun insanlar tarafından nasıl alımlandığı alımlama analizi yöntemi kullanılarak çözümlenecektir. Bunun yanında katılımcıların kadının toplumdaki konumu ve kadına yönelik şiddetle ilgili düşünceleri de yorumlanarak medya-şiddet-toplum arasındaki ilişki irdelenecektir.

'8 Mart 8 Kadın' isimli kamu spotunun insanlar tarafından nasıl alımlandığının ortaya çıkarılmasının amaçlandığı bu çalışmada, konu ile ilgili katılımcıların bilişsel temsilleri, alımlama analizi yöntemi kullanılarak ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışma, temelde katılımcılara kamu spotunun izletilmesi üzerine temellenmiş ve bu konu üzerine sorular yöneltilerek görüşmelerden çıkan sonuçlar şiddetin medyada temsili ve yeniden üretimi ile ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Hoijer'in belirttiği gibi "Bu oldukça kayda değer bir iştir; çünkü alımlama araştırmalarının hem metin çözümlenmeleriyle, hem de izleyicinin tepkileriyle uğraşmak, hem de bu ikisi arasında ilişki kurmak zorunda olduğu anlamına gelir" (2005, s. 106). Anlam, metin ve izleyicinin etkileşiminin ürünüdür. Buna ek olarak "toplumsal ve bireysel faktörler de göz önünde bulundurulur" (Hoijer, 2005, s. 106).

20 öğrenci katılımcıyla farklı zaman ve mekânlarda, ayrı ayrı olmak üzere görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılanlar farklı aile ve sosyal sınıf tiplerinde, farklı siyasi görüşlere sahip ve farklı fakültelerde öğrenim görmeye devam etmekte olan bir gruptur. Görüşlerine başvurulmuş 10'u erkek, 10'u kadın 20 katılımcının yaş aralığı ise 18-27 arasında değişmektedir.

Katılımcıların babalarının yaptığı meslekler sıralanacak olursa; öğretmen, memur, esnaf, yazar, vergi müfettişi, işyeri sahibi, asker, avukat, aşçı ve çiftçi oldukları belirlenmiş, bunun yanı sıra 4'ünün annesinin öğretmen, iki tanesinin memur, bir tanesinin vergi müfettişi, geri kalan katılımcıların annelerinin ev hanımlığı yaptığı belirlenmiştir. Genel olarak orta düzey ve orta düzey üstü gelir durumuna sahip oldukları görülmüştür. Bunların yanında katılımcıların yaşadıkları şehirlere bakıldığında, bir kişinin Mardinli, bir kişinin Ağrılı ve bir kişinin Diyarbakırlı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca 2 katılımcının İzmir, 3 katılımcının Ankara, 2 katılımcının İstanbul, diğer katılımcıların Yozgat, Çorum, Amasya, Edirne, Aydın, Kahramanmaraş, Tekirdağ, Elazığ, Erzurum, Konya olarak sıralandığı görülmüştür.

Çalışmada, örnekleme dışında bir temsiliyet ve genellenebilirlik iddiası bulunmamaktadır. Katılımcılara sorulan sorular, kadına yönelik şiddete dair medyada yer alan ifadeler, bilgiler ve görüntülerden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

İngiliz Kültür Okulu kuramcılarında olan Stuart Hall, 1973 yılında yayınladığı “encoding/decoding” (kodlama/kodaçımı) makalesiyle kitle kültürü kavramına “popüler kültür” kavramı eklemiştir. Hall bu makalesine kadar okul bünyesindeki diğer meslektaşları gibi yapısalcı bir tutum sergileyerek izleyiciyi medya karşısında edilgen bir konumda değerlendirmiştir. Ancak Hall, bu yapısalcı tutumundan vazgeçerek (Aydın, 2007,s.124) izleyicinin kitle iletişim araçları karşısında pasif bir konumda değerlendirilemeyeceğini öne sürmüştür. Ona göre “izleyici medya içeriklerine ilişkin farklı okumalar gerçekleştirir”. Medya metinleri tek bir biçimde izleyici tarafından algılanmaz (Şeker ve Çavuş, 2011, s. 87) ve izleyicilerin sosyal tarihleri göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla Hall, izleyiciyi etkin bir özne olarak konumlandırmıştır.

Hall’a göre medya, “mesajların üretilmesi, karmaşık söylemlerde düzenlenmiş göstergelerin üretilmesi için toplumsal, ekonomik ve teknik olarak örgütlenmiş aygıtlardır” (Hall, 2005, s. 227). Bu aygıtlar, toplumda bilinçdışı dünya ve ortak duygu oluşturmak üzere egemen sınıf tarafından kullanılır (Hall, 2005, s. 204). Bu süreçte medya mesajları kodlanır. Olayların kurmaca ya da gerçek oluşu fark etmeksizin simgesel bir biçimde oluşturulur. Yani mesajlar onlara anlam yükleyen göndergesel bir sisteme oturtulur. Hall’ün deyimiyle “başat ideolojiler repartuarı” içerisinde toplumun onaylayacağı biçime dönüştürüp doğallaştırılan ideolojik kodlama gerçekleştirilir (Hall, 2005, s. 228). Özellikle egemen sınıf sorunlu olayları doğallaştırır ve sorunlu kişi ya da kurumlara kendi ideolojik alanının doğal üyelerine çevirir. Toplumun genelinde rızaya dayalı bir hegemonya kurar (Hall, 2005, s. 229).

Kod açımı süreci ise hegemonya girişimi ile mücadele sürecidir. Bu süreçte izleyici ideolojinin yeniden üretimini sağlamaktadır. (Çabuk, 2012, s. 45). Hall medya metninin izleyici tarafından üç farklı şekilde okunabileceğini belirtmiştir. Birincisi, baskın- hegemonik okumadır: İzleyici, metni egemen sınıfın ürettiği mesajla uyumlu bir okuma yapar. İkincisi, müzakereli/tartışmalı okumadır: Bu noktada izleyici medya metninin ekmeğe çalıştığı fikirlerin farkındadır ve kendisine uygun olanı kabullenir olmayanı reddeder. Üçüncüsü, muhalif-karşıt okumadır: İzleyici medya metninin tüm anlamlarının farkındadır, metni çözmüştür ve metne karşıt kod üretir (Hall, 2005, s. 229-232; İşliyen, 2014, s. 32; Çabuk, 2012, s. 45).

Almanya'da Yaşayan Türklerle Yönelik Ayrımcılık ve Dışlanmanın Alman Karikatrlere Yansıması

Vefalı ENSEROV¹ ve Eylem ŞENTÜRK-KARA²

z

1961 yılından itibaren misafir işi olarak Almanya'ya giden ve ülkede en büyük göçmen grubunu oluşturan Türkler, zaman içinde bu ülkeyi ikinci vatan olarak kabul etmeye başlamıştır. Aradan geçen 60 yıl içerisinde Türklerin Alman toplumuna entegrasyonu konusu sürekli olarak Alman kamuoyunda gündeme gelmiş, ayrımcılık ve paralel toplum gibi konular çok tartışılmıştır. Özellikle 2010 yılında Alman Sosyal Demokrat Partisi yesi Thilo Sarrazin'in piyasaya çıkardığı ve göçmenlerle ilgili ırkçı ifadeler içeren "Almanya Kendini Yok Ediyor" kitabının ardından bu tartışmalar daha fazla alevlenmiştir. Bu çalışmanın amacı Almanya'da yaşayan Türklerin ayrımcılık ve dışlanma bağlamında Alman karikatürlere nasıl yansıtıldığıı tespit etmektir. Bu kapsamda Alman basınında yayınlanmış olan ve Türkiye'den Almanya'ya yapılan gn 50. yildnmnde Türkiye Cumhuriyeti Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından düzenlenen "50 Yıl 50 Karikatür: Alman Karikatüristlerinin Gözüyle Türkler" adlı sergide sergilenen bazı karikatürlere arasından ayrımcılıkla ilgili olanlar amaçlı örnekleme seçilerek incelenmiştir. Karikatrlere analiz edilirken göstergebilimsel zleme ve eleştirel syem zlemesi yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ayrımcılık, Karikatür, Almanya'daki Türkler, Syem, İdeoloji

Reflection of Discrimination and Exclusion against Turks Living in Germany to German Caricatures

Abstract

Turks, who went to Germany as guest workers since 1961 and constitute the largest immigrant group in the country, started to accept this country as a second homeland in the time. In the past 60 years the issue of Turkish integration into German society has been constantly on the agenda of the German public, issues such as discrimination and parallel society have been widely discussed. Especially after the book "Germany Abolishes Itself" (2010) which contains racist statements about immigrant and published by Thilo Sarrazin who a member of the German Social Democratic Party, these discussions have become more heated. The purpose of this study to determine how reflects on German caricature Turks living in Germany in the context of discrimination and exclusion. In this context, caricatures about discrimination, which published of Germany's print media and exhibited in the exhibition titled "50 Year 50 Caricatures: The Turks through the Eyes of German Caricaturists" was selected and examined as a purposeful sample. This exhibition has been exhibited for the 50th anniversary of the Turks immigrates to Germany by the Republic of Turkey Prime Ministry Foreign Turks and Related Communities Presidency. For analyzing the caricatures, semiotic analysis and critical discourse analysis methods were used.

Key Words: Discrimination, Caricature, Turks in Germany, Discourse, Ideology

Atıf İçin / Please Cite As:

Enserov, V. ve Őentrk-Kara, E. (2020). Almanya'da yaşayan Türklerle yönelik ayrımcılık ve dışlanmanın Alman karikatürlere yansıması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2501-2518.

Geliş Tarihi / Received Date: 18.08.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.09.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi. - İnn Üniversitesi İletifim Fakültesi, vafali.ansarov@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1404-412X

² Doç. Dr. - İnn Üniversitesi İletifim Fakültesi, eylem.kara@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1349-6442

Giriş

1961 yılından itibaren Almanya'ya işçi olarak giden Türk göçmenler dilsel, dinsel ve kültürel açıdan farklı bir topluma uyum sağlama çabaları içerisinde yaklaşık 60 yıldır bu ülkede değişik statülerde yaşamlarını sürdürmektedir. Öte yandan bilimsel araştırmalar Almanya'daki Türklerin, Alman toplumuna entegrasyonu konusunda sorunlar yaşadığını ortaya koymaktadır. Türklerin Almanya'ya uyumu sorunu ve bundan dolayı yaşanan gelişmeler diğer medya ürünlerinde olduğu gibi karikatürlere de konu olmuştur. Farklı ve alternatif bir iletişim türü olarak kesinlikle sıradan bir fotoğraftan ayrılan karikatürün tarihi geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Eski Roma zamanından günümüze kadar çeşitli türleri gelişen karikatür sanatının mizahi yöne ve eleştirel bakış açısına sahip oluşu toplumsal, siyasal ve beşeri bir önem arz etmektedir. Konu bakımından çok geniş bir yelpazeye sahip karikatür sanatında, özellikle insan haklarının en çok tartışıldığı son dönemlerde çağımızın en önemli sorunlarından olan dışlanma ve ayrımcılık konusuna da sık sık yer verildiği görülmektedir. Buradan yola çıkarak Almanya'da yaşayan Türklere yönelik ayrımcılığın ve dışlanmanın Alman karikatürlerine nasıl yansıdığına araştırıldığı bu çalışmada, Alman basınında yayınlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından 2011 yılında düzenlenen "50 Yıl 50 Karikatür: Alman Karikatüristlerinin Gözüyle Türkler" adlı sergide sunulmuş olan karikatürler arasından ayrımcılıkla ilgili olanlar amaçlı örnekleme seçilerek analiz edilmiştir. Araştırmada hem göstergebilimsel çözümleme hem de eleştirel söylem çözümlemesi yöntemleri kullanılmıştır.

Dışlanma, Ayrımcılık ve Almanya'da Yaşayan Türkler

Uzun yıllardadır Almanya'da yaşayan Türklerin bir yandan bu ülkeye entegrasyonu tartışılırken diğer yandan göçmenlerin yaşadığı ayrımcılık ve dışlanma sık bir şekilde gündeme gelmektedir. Göçmenlerin bazı Almanlar tarafından ayrımcılığa uğraması ve dışlanması entegrasyonu olumsuz bir şekilde etkileyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında dışlanma, ayrımcılık kavramlarına değinilmiştir.

Türk Dil Kurumu (2020) sözlüğünde "dışlanmak" sözcüğü "*Dışarıda tutulmak, bir yere veya topluluğa alınmamak*" şeklinde tanımlanmaktadır. Yabancılaşmayı da beraberinde getiren dışlanma, farklılıklarından dolayı ötekileştirilen grupların zamanla marjinalleşmesine ve kalıcı bir yapı oluşmasına da sebep olmaktadır (Çopuroğlu ve Mengi, 2014, s. 610). Dışlanmayı daha da derinleştiren sorunlardan biri olarak ayrımcılık ise "*Bir devletin ya da toplumun bazı üyelerinin, ötekilere sağlanan belli hak ve/veya ayrıcalıklardan yoksun bırakılmasıdır*" (Ataöv, 1996, s. 1) şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrımcılık, doğrudan ve dolaylı olarak ikiye ayrılmaktadır. Doğrudan ayrımcılıkta aynı veya benzer konumdaki diğer kişilerden biri veya bir kısmı açısından daha fazla olumsuz sonuçlar yaratan muameleler söz konusu olmaktadır. Bir siyahinin kamu binalarına girişinin yasaklanması ya da bir restoranda "Çingenelere" servis yapılmaması doğrudan ayrımcılığa örnek teşkil etmektedir. Dolaylı ayrımcılık ise sadece farklı muamelelerin değil, herkes için geçerli ve görünüşte tarafsız olan ama bazı kişi ve gruplar üzerinde diğerlerinden daha fazla olumsuz etki yaratan yasal düzenlemeler, uygulamalar şeklinde kendini göstermektedir. Boyu 175 cm'nin altında olan kişilerin polislik mesleğine kabul edilmemesi dolaylı ayrımcılığa örnek gösterilebilmektedir. İlk bakışta bir ayrımcılık olarak görünmese de bazı etnik gruplar bakımından bu kural dolaylı bir ayrımcılığı ortaya çıkarmaktadır (Karan, 2009, s. 9-11).

Ayrımcılığın en eski görünüşlerinden biri olan ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, geçmişten günümüze farklı şiddet uygulamalarıyla devam etmiştir (Çelenk, 2010, s. 212). Bu yüzdendir ki, her çeşit ayrımcılığın artan etkisine karşı özellikle geçen yüzyıldan itibaren farklı önlemler alınmaya çalışılmıştır. Örneğin Birleşmiş Milletler çerçevesinde her türlü ırk ayrımına karşı, ırksal önyargı konusunda, iş yaşamında, eğitimde, din ve inanca dayalı ayrımcılık dâhil ayrımcılığa yönelik çeşitli uluslararası sözleşme ve bildirgeler imzalanmıştır. Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 1/3. Maddesi'nde geçen "*insan hakları ve temel hakların herkes için ırk, cinsiyet, dil ya da din farkı gözetmeksizin geliştirilmesi*" ibaresi örgütün amaçlarından biri olarak kabul edilmiştir (Ataöv, 1996, s. 2-3). Her ne kadar "*uluslararası toplum, genel olarak ayrımcılığı ahlaksal açıdan yanlış ve hukuksal açıdan savunulamaz bulurken, ırk ayrımcılığına ilişkin davranışları yasalarca cezalandırılması gereken suçlar olarak görüyor*" (Ataöv, 1996, s. 3) olsa da dünya genelinde farklı grup ve topluluklara karşı uygulanan ayrımcılığın hala önüne geçilememiştir.

Alman hükümetinin son verilerine göre günümüzde Almanya'da kendisi ya da anne-babasından biri Türkiye'de doğmuş yaklaşık 2 milyon 800 bin Türk kökenli kişi yaşamaktadır (haber7.com, 2020). Almanya'da yaşayan birinci nesil Türkler için "misafir işçi", ikinci nesil için "göçmen", üçüncü nesil ve sonrası için ise "Alman-Türk'ü" şeklinde nitelendirme yapılmıştır (Zimmermann, 2011, s. 2). Her ne kadar Almanya'da yaşayan Türkler, zamanla kendilerini "misafir işçi" tanımından çıkmış görseler de, ev sahibi

toplumun bu durumu pek de olumlu karşılamadığı ve Türklere karşı dışlayıcı, ayrıştırıcı birtakım önyargıların giderek artış gösterdiği ortaya çıkmıştır (Çelik, 2008, s. 115-116). Bunun sonucunda kendi içlerine kapanan Türkler Alman toplumundan kopuk paralel toplumlar diğer bir deyişle gettolar oluşturmaya başlamıştır.

Bir toplumda gettolaşma gelişiyorsa o toplumda farklı yapılar ve oluşumlar ortaya çıkmaktadır. Zamanla nüfus olarak da büyüyen bu oluşum ve grupların toplumsal tecridi, bu toplumun ikiye ayrılmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Toplumbilimcilerin “paralel toplum” olarak isimlendirdikleri bu tür toplumlarda en büyük korku, etnik ve sosyoekonomik açıdan giderek artan çelişkilerin çatışmalara yol açmasıdır. Bu durum, özellikle 11 Eylül sonrasındaki gelişmelerle kendini açıkça göstermiştir (Canatan, 2011, s. 14). 11 Eylül sonrasında “terörle savaş” stratejisi Avrupa genelinde de göçmen politikalarını önemli derecede etkilemiş, dolayısıyla göçmen ve yerleşik Müslümanlar içerideki düşman olarak görülmeye başlanmıştır (Fekete’den akt. Güllüoğınar, 2014, s. 4). Avrupa’nın en önemli ülkelerinden biri Almanya’da çoğunlukla Türk kökenli göçmenlere karşı şiddete ve çeşitli saldırılara başvurulmuş ve Almanya’da yeni bir Fremdfeindlichkeit (yabancılara karşı düşmanlık) ile ilgili tartışmalar daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır (Klink ve Wagner, 1999, s. 402). Almanya’da yabancı düşmanlığı, ayrımcılık ve dışlanma konusunda en çok tartışılan olaylardan bir tanesi ise Alman Federal Bankası eski yönetim kurulu üyesi Alman bir siyasetçi Thilo Sarrazin’in 2010 yılında çıkardığı “Almanya Kendini Yok Ediyor (Deutschland schafft sich ab)” isimli kitabı olmuştur. Müslüman göçmenler yüzünden Almanya’da ortalama zekâ seviyesinin düştüğünün iddia edildiği bu kitapta kullanılan ırkçı ifadelere bazı siyasetçiler, sivil toplum kuruluşları ve medya organları karşı çıksa da, çok sayıda Almanın onu desteklediği ortaya çıkmıştır. “Bild am Sonntag” gazetesi tarafından yapılan bir kamuoyu araştırmasında her beş Alman’dan birinin Sarrazin liderliğinde kurulabilecek bir partiye oy verebileceğini göstermiştir (Cicioğlu ve Tandoğan, 2018, s. 154; Deutsche Welle, 2010). Thilo Sarrazin, “Almanya Kendini Yok Ediyor” kitabında Müslümanların paralel toplumlar oluşturma eğiliminde olduğunu, onlar arasında terör eylemlerine katılanların artış gösterdiğini iddia etmiştir. Ayrıca o, Müslümanları dolayısıyla Türkleri Almanya’da istemediğini şu sözlerle vurgulamıştır: “*Torunlarımızın ağırlıkla Müslüman olan bir ülkede yaşamalarını istemiyorum*” (abttf.org, 2010). Sarrazin 2018 yılında “Düşmanca Devralma-İslam Gelişmeyi Nasıl Engelliyor ve Toplumunu Nasıl Tehdit Ediyor?” isimli bir kitap daha çıkarmıştır. Bu kitapta da o, yine İslam’a ve Müslümanlara karşı nefret söylemini yinelemiřtir³ (Deutsche Welle, 2020a).

Karikatür, İdeoloji ve Söylem

Karikatür her şeyden önce bir iletişim türü, bir kültürel üründür. Fakat diğer iletişim türlerinden farklı olarak kendine özgü anlam yükü olan, güldüren ve güldürmekten daha çok düşündüren, içinde mizah barındıran bir türdür. Bu yüzden ki, karikatür herhangi bir fotoğraftan daha çok bilgi içermektedir.

İngiliz antikacı ve yazar Thomas Wright (1865, s. 37) karikatür ve grotesk tarihini ele aldığı bir yapıtında, özellikle bireysel ve siyasi karikatürlerin Eski Roma zamanında geliştiğini vurgulamış ve Pompei kazılarında çıkan, taşlara oyulmuş siyasi karikatürler de dahil antik eserlerden oluşan zengin bir “hazinenin” varlığından bahsetmiştir. Karikatürün sözcük olarak ilk defa kullanılışının İtalyan ressam ve eğitmen Annibale Carracci’ye ait 1646 yılında yayınlanan “Bologna Sanatları”(Artidi Bologna) eseri için Mosini tarafından yazılan önsözde “caricatura” şeklinde olduğu bilinmektedir (Altıntop, 2017, s. 20). Bir başka kaynakta ise takma adı Atanasio Mosini olan Giovanni Antonio Massani’nin, adı geçen eserin Grigniani baskısının önsözünü imzalayarak Carracci’nin karikatürün icadına dikkat çeken ilk kişi olduğu vurgulanmıştır (McTighe, 1993, s. 77).

Karikatürün birçok farklı tanımı bulunmakta ve bu konu ile ilgili çeşitli yaklaşımlar mevcuttur. Örneğin Perkins, bir eserinde karikatürü tanımlarken iki kavrama dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu kavramlardan birincisi abartıdır. Burada karikatürün öznenin özelliklerini abarttığı anlatılmaktadır. Bu da karikatürün gerçekçi portre geleneğine olan bağımlılığını ve onunla olan ilişkisini açıklamaktadır. İkincisi ise bireyselleşmedir. Bu da karikatürün öznenin sadece fizyognomisine bir düzeyde sadık kalmasını ifade etmektedir. Bu kavramlardan yola çıkan Perkins (1975, s. 1), karikatürü şöyle tanımlamıştır: “*Karikatür, konusunun bireyselleştirici özelliklerini abartan bir semboldür*”. Karikatürler, izleyiciye resimsel abartı kullanarak öznenin kimliğini hatırlatmaktadır. Sembolik bir karikatür ise daha önce konuyla ilişkilendirilmiş bir şeyin tasvir edilmesi yoluyla öznenin kimliğini çağrıştırmaya çalışmaktadır (Mauro ve

³ Sarrazin’in göçmenler ve Müslümanlarla ilgili söylemlerinin Alman SPD partisinin değerleriyle uyuşmaması ve partiye zarar vermesini öne sürerek parti yönetimi, Sarrazin’in partiden gönüllü olarak ayrılmasını istemiştir. Ancak onun bunu yapmaması üzerine parti içinde ihracı için disiplin süreci başlatılmıştır (Deutsche Welle, 2020a).

Kubovy, 1992, s. 433). Dolayısıyla “karikatür, yüz tanımının anahtarları sayılan belirli özellikleri güçlendiren yüklü bir portredir” (Brennan, 1982, s. 45). Hochberg (1972) bu görüşü şu sözlerle desteklemektedir: “karikatür hakkında öğrendiklerimizi, yüzlerin kendilerini nasıl algıladığını anlamamıza yardımcı olacaktır”.

Göstergelerden oluşan bir iletişim türü olarak da nitelendirilen ve her türlü mizahi çizimi ifade etmek amacıyla kullanılan (Özer, 2007, s. 29) karikatür sanatının temelinde yer alan ana öğeler ise fikir, ironi ve çizgidir (Özkanlı’dan akt. Melanhoğlu vd., 2012: 243). “İnsanların, varlıkların, olayların, hatta duygu ve düşüncelerin doğala ters düşen, olağanla çelişen, gülünç yanlarını yakalayıp, bunları kimi zaman da yazıyla desteklenmiş abartılı çizimlerle bir mizah anlatımına dönüştürme sanatıdır” (Alsaç, 1994, s. 7) şeklinde de tanımlanan karikatür, zamanla çeşitli türleri gelişen bir sanat olarak günümüzde de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu sanatın temelinde eleştiri yer almaktadır, bu bağlamda karikatürde göstergelerin yanı sıra söylem, dolayısıyla ideoloji de büyük bir önem arz etmektedir.

Teun Van Dijk (2003, s. 14-16), “ideoloji” kavramını tartıştığı bir eserinde Fransız bilim insanı Destutt de Tracy tarafından 18. yüzyılın sonunda ilk kez gündeme getirilen bu kavramı, “ideolojiler bir grubun üyelerinin köklü inançlarıdır” şeklinde tanımlamıştır. Allard ise ideolojiyi, düşünceler ve eylemler doğrultusunda varılmak istenen amaç için sosyal ve fiziki gerçeklerin niteliğini belirleyen prensipler sistemi (1971: 117) olarak açıklamıştır. İdeolojiyi bireylerin kendi varlık koşullarıyla olan hayali ilişkileri şeklinde yorumlayan Cezayirli düşünür Louis Pierre Althusser, bütün ideolojik biçimleri de sistemin kendisini yeniden üretmesi için katkıda bulunan yapılar olarak gördüğünü dile getirmiştir (Yaylagül, 2019, s. 115-116). Özellikle ideolojilerin yönetilmesinde kilise, eğitim sistemi, sendikalar ve iletişim araçları gibi devletin ideolojik aygıtları olarak adlandırılan unsurlar kullanılmıştır (Althusser’den akt. Yetkiner, 2020, s. 134).

İdeoloji ile söylem arasında birbirini tamamlayıcı bir ilişki bulunmaktadır. İdeoloji ile söylem arasında iki taraflı bir ilişkinin varlığına vurgu yapan Van Dijk’a (2000, s. 88) göre ideolojiler söylemleri oluşturmada, söylemler de ideolojilerin benimsenmesi ve değiştirilmesinde etkin rol oynamaktadır. Foucault’un “söylenenlerin içinde belirli olan bir sistemlilik içine girebilen ve kendileriyle beraber düzenli bir iktidar etkisi oluşturabilen ifadelerin bütünüdür” (Akt: Timur, 2005, s. 65) şeklinde tanımladığı söylem, mesajın ne söylediğini ifade ederken ideoloji ise söylenebilecek olanı belirlemektedir. Dolayısıyla ideolojinin okunması mesajların görünmeyen yüzünün okunması anlamına da gelmektedir (Sancar Üşür, 1997, s. 89).

Yöntem

Bu çalışma kapsamında Alman basınında yayınlanan ve Türklere Almanya’ya göçünün 50. yıldönümü çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından düzenlenen sergide yer alan karikatürler arasından ayrımcılıkla ilgili olanlardan amaçlı olarak 7 tanesi seçilmiştir. Türklere bu karikatürlerde nasıl sunulduğu hem göstergeselsel hem söylemsel açıdan analiz edilmiştir.

Dilbiliminde yapısalci yaklaşımların temelini atan Ferdinand de Saussure’e göre dil, bir işaret sistemi, yani düşüncelerin aktarılmasını sağlayan bir göstergeler sistemidir. Claude Levi-Strauss ise yapısalci yaklaşımı kültür alanına uygulayarak dilbilim yöntemiyle kültürel sistemlerin yapısını anlatmaya çalışmıştır. Kültürün semiyotik analizini yapan Roland Barthes ise Saussure’e ait gösteren ve gösterilen ilişkisinin tüm semiyotik sistemlerin dayanağını oluşturabileceğini ileri sürüp medya bağlamında özellikle popüler kültürün ideolojik yönünü öne çıkarmaya çalışmıştır (Yaylagül, 2019, s. 120-123).

Bir anlam bilimi olarak (Andrew, 2010, s. 324) nitelendirilen göstergeselsel bilimde, anlatımlar için düz anlam ve yan anlam kavramları kullanılmaktadır. Gösterge ile gösterilen arasındaki ilişkinin dışsal gerçeklikteki göndergesiyle olan bağına aksettiren düz anlam, anlamlandırmanın birinci düzeyini oluşturmaktadır. Kullanıcıların sosyal-kültürel değerleri ve duygularıyla göstergenin birleşmesiyle oluşan etkileşimi açıklayan yan anlam ise anlamlandırmanın ikinci düzeyini oluşturmaktadır (Fiske, 2015, s. 181-182).

“Post-modern”, “post-yapısalci” vb. gibi diğer eleştirel yaklaşımlardan sözlü, yazılı, çok-medyalı metinler bağlamında ayrışan ve dili “söylem” olarak çözümleyen eleştirel söylem analizi, dilin kavramsallaştırılmasını merkez alarak eleştirel dil çözümlemesini toplumsal bilimlere konumlandığı için “eleştirel dilbilim” üzerine kurulmuştur (Fairclough ve Graham, 2003, s. 188-189). Ayrıca, bakmak ve görmek arasındaki farkın bilimsel bir yöntem haline dönüşmüş şekli (Büyükkantarcioglu, 2012, s. 167) olarak değerlendirilen eleştirel söylem analizi, ideolojilerin söylem içinde ne şekilde ve nasıl yer aldığına belirlenmesi açısından da önemli bir özellik taşımaktadır (Sözen, 1996, s. 1544). Öte yandan Kress’e göre eleştirel söylem analizi, kültürel metinlerin çözümlenmesiyle ekonomik, politik ve kültürel kaynakların eşit biçimde paylaşıldığı toplumsal bir düzen yaratma maksadını da taşımaktadır (Akt: Ercan ve Danış, 2019, s. 540).

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde Almanya'ya göçün 50. yılında Türklere yönelik yapılan ayrımcılığın Alman karikatürlerine nasıl yansıtıldığı 7 karikatür üzerinden göstergebilimsel ve söylem analizi yöntemleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Karikatür 1

Gösterge: İş Görüşmesi

Gösterenler: Büyük bir masa, büyük bir makam koltuğu, küçük bir sandalye, bilgisayar, masa lambası, dosyalar, krem renğinde bir sümen, seyrek saçlı bir erkek, siyah saçlı bir erkek, saksıda canlı bir çiçek, ofis perdesi

Gösterilenler: Kararlılık, kapalılık, suçlama, pişmanlık, hayal kırıklığı

Göstergebilimsel Çözümleme:

Karikatürün düz anlamında bir iş görüşmesi atmosferi sembolize edilmiştir. Karikatürde bir ofis ortamında bulunması gereken eşyalar (büyük bir masa, büyük bir makam koltuğu, küçük bir sandalye, bilgisayar, masa lambası, dosyalar, sümen, çiçek, ofis perdesi) yer almaktadır. Özellikle makamı simgeleyen kocaman kahverengi masa dikkati çekmektedir. Ayrıca karşılıklı oturmuş olan iki kişi görülmektedir. Bu erkeklerden birinin oturma şekli, beden dili onun büronun ya da ofisin yetkili kişisi olduğunu göstermektedir. Bu kişinin açık saç rengine sahip olması (her ne kadar fazla saç olmasa da), ten rengi, giyimi, beden dilini kullanma biçimi ona tipik bir Alman bürokrat izlenimi vermektedir. Karşısındaki kişinin her ne kadar yüzü görünmese de koyu saç rengine sahip olması onun bir göçmen, özellikle bir Türk olduğunu göstermektedir. Yetkili izlenimi veren kişinin beden dili yorumlanıp yüz ifadesi dikkate alındığında bu kişinin gerçekleştirdiği iş görüşmesinden pek memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Zira bu yetkili kişinin karşısındakine bakışı, ellerini kenetleyerek kendisini iletişime kapatması, ağzının konumu onun ne yapacağını tam olarak bilmediğini sembolize etmektedir. Masasının üzerinde yer alan çok sayıda başvuru dilekçesi içinden bu kişinin başvurusunu değerlendirerek onu davet ettiği için bir pişmanlık hissettiği anlaşılmaktadır. Kişinin konuşma balonunda yer alan ifadelerinin sonunda ünlem işaretinin bulunması onun söylemine yansıyan sitemi ve memnuniyetsizliği belirtmektedir.

Söylemsel Çözümleme:

Karikatürde Almanya'da son yıllarda göçmenlere karşı yapılan ayrımcılığı önlemek, ortadan kaldırmak ve önyargı oluşmadan fırsat eşitliği sağlamak bağlamında anonim iş başvurusu yönetimi kullanılmaktadır. Bu karikatürde bu anonim iş başvurusu yöntemine atıf yapılmıştır. Bu tür anonim başvurularda kişiler özgeçmişlerini yollarken isimlerini ve fotoğraflarını kullanmadan başvuruda bulunmaktadır. Başvuru dilekçesinde ve özgeçmişte kişinin eğitim durumu, tecrübesi, kullanabildiği bilgisayar programları, dil seviyesi, sertifikalar ve referans gibi bilgiler yer almaktadır. Dolayısıyla iş başvurusunda bulunan kişilerin etnik kökenleri, cinsiyeti, yaşı gibi ayrımcılığa ve önyargıya neden olabilecek bilgiler bu başvuru dilekçesinde yer almamaktadır (Bewerbung.net, 2018).

Bu karikatürde anonim başvuruda bulunan bir Türkün iş görüşmesi sırasında yaşadıklarına atıf yapılmıştır. Karikatürde yer alan Alman yetkili iş başvurusunda bulunan kişiye şu sözlerle sitem etmekte hatta kızmaktadır: “Görüyor musunuz Sayın Yılmaz... Eğer bu saçma “isimsiz” (anonim) başvuruyu yapmamış olsaydınız, hem buraya gelmemiş olurdunuz hem de ben zaman kaybetmemiş olurdum!” Bu ifadelerden iş başvurusunda bulunan kişinin soyadının Yılmaz olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla karikatürdeki kişi anonim başvuru yapmamış olsa idi soyadından onun etnik kökenleri anlaşılacağı için iş görüşmesine kesinlikle davet edilmeyeceğine vurgu yapılmıştır⁴. Zira yetkili kişinin masasının üzerinde çok sayıda başvuru dosyası yer almakta, bu bağlamda Alman olan herhangi bir kişinin görüşmeye davet edilerek işe alınması söz konusu olacak idi.

Karikatürde, Alman yetkilinin zaten işe alınmayacak olan bir Türk ile zaman kaybetmek istemeyeceğine işaret edilerek işe alımlarda yapılan ayrımcılığa karşı eleştirel bir söylem ortaya konulmuştur. Ayrıca her ne kadar ayrımcılığı önlemek ve fırsat eşitliğine imkân tanınması amacıyla uygulamaya konulan anonim başvurunun bu bağlamda işe yaramadığı, dolayısıyla kişilerin profesyonel hayatı yerine etnik kökenlerine odaklandığına vurgu yapılmıştır. Bu durumun değiştirilmesi adına her ne kadar Alman yönetimi tarafından bir takım çalışmalar içerisine girilmiş olsa da bunların teoride kaldığı, uygulama konusunda hala ciddi sıkıntıların yaşandığı yapılan güncel ve kapsamlı araştırma sonuçlarında da görülmüştür (Schührer, 2015, s. 48; Mediendienst-integration, 2020).

Karikatür 2

"Kim attı bunu? Abdullah?" (Thomas Plassmann, Frankfurter Rundschau 2000)

Gösterge: Sınıfta Yaramazlık

Gösterenler: Gözlüklü bir erkek öğretmen, açık renk saçlı üç öğrenci, siyah saçlı bir erkek öğrenci, öğretmen masası, belgeler, tahta, silgi, öğretmen çantası, kâğıt uçak, kalem, öğrenci sıraları, kitaplar ve defterler

Gösterilenler: Ayrımcılık, gülünç duruma düşme, önyargı, sinirli olma, şaşkınlık, haz almak

Göstergebilimsel Çözümleme:

Ortamda bulunan öğretmen masası, belgeler, tahta, silgi, öğretmen çantası, sıralar, kâğıt uçak, kalem, kitaplar ve defterler gibi unsurlar dikkate alındığında karikatürde Almanya'daki bir sınıf ortamının sembolize edildiği anlaşılmaktadır. Gözlüklü tipik bir Almanya benzeyen öğretmen elinde bir kâğıttan yapılmış uçak tutmaktadır. Uçağın ucunun kıvrık olması ve öğretmenin sinirli hali bu uçağın öğrencilerden biri tarafından ona atıldığını göstermektedir. Bu kişi sinirli bir şekilde sınıfta diğer öğrencilerden farklı olarak siyah saçlara sahip tek çocuğa bakmaktadır. Bu çocuğun saç rengi ve görünüşü nedeniyle Türk olduğu diğerlerinin ise Alman olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda karikatürde Almanya'da sosyal bir grup

⁴ Almanya'da yaşamaya devam eden ve ayrımcılık ile karşılaşmak istemeyen kişiler isim ve/ya da soyadlarını değiştirme konusunda mahkemeye başvurmaktadır (Legal Tribune Online, 2015).

içerisinde farklılığı ifade eden negatif bir tanımlama olan “schwarzkopf” (kara kafa) ya da “Das schwarze Schaf”’sein’a (kara koyun olmak) düşüncesine gönderme yapılmıştır (Deutsche Welle, 2020b). Ayrıca bir sonraki karikatürde (karikatür 3) yine Thomas Plassmann tarafından çizilen karaktere (okuldan eve dönen ve Almanya’ya ait olmadığını okulda öğrenen erkek çocuk) birebir benzemektedir. Bu durum Plassman adlı karikatüristin Türk çocuklarını simgelerken aynı tipleri kullandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda karikatürde bir çocuğun eve gelip okul ortamında yaşadığı ayrımcılığı anlatmadan önceki yaşadıkları temsil edilmiştir (karikatür 3) denilebilmektedir.

Alman öğretmen kendisine kâğıt uçak attığını düşündüğü için sınıftaki tek Türk çocuğuna dönerek ona sinirli bir şekilde bakmaktadır. Bu durum karşısında çocuk bir şey yapmadığı için ne olduğunu bile tam olarak anlamadığından yüzünde şaşkın ve üzgün bir ifade yer almaktadır. Bu sırada sınıftaki Alman arkadaşları da ona doğru bakmaktadır. Bu çocuklar içerisinde yüzü tam olarak görünen ve muhtemelen kâğıt uçağı yaparak öğretmene atan kişi Türk arkadaşına doğru bakıp gülerken onun düştüğü durumdan haz almaktadır. Bu kişinin ne kadar mutlu olduğu yüzündeki gülümsemeden çok net bir şekilde anlaşılmaktadır. Dolayısıyla karikatürün tamamı değerlendirildiğinde hem öğretmenin hem de sınıf arkadaşlarının Türk çocuğuna karşı önyargılı bir tutum içinde olduklarına gönderme yapılarak ona yapılan haksızlığın altı çizilmiştir.

Söylemsel Çözümleme:

Karikatürdeki Alman öğretmen kendisine atılan kağıt uçağın kimin tarafından atıldığını anlamak amacıyla “Kim attı bunu?!!!?” diye bir soru sormuştur. Bu sorunun ardından kısa bir süre sonra kimsenin yanıt vermesini beklemeden “Abdullah?” diyerek sözlerine devam etmiştir. Öğretmenin söylemlerinden aslında kendisinin olayın failinin Abdullah olduğundan pek emin olmadığı çocuğun isminin ardından soru işaretinin gelmesinden anlaşılmaktadır. Ancak bu soruyu ona yönelterek aslında ilk şüpheli olarak onu gördüğüne işaret etmiştir. Dolayısıyla öğretmenin bu Türk çocuğuna karşı önyargılı bir tutum ortaya koymuş olduğu söylenebilmektedir. Bu bağlamda karikatürde öğretmenin Türk çocuğuna karşı ortaya koymuş olduğu önyargılı söyleme dikkat çekilerek eleştirilmiştir.

Karikatür 3

(Thomas Plassmann, Frankfurter Rundschau 2001)

Gösterge: Çocuğun Okuldan Eve Dönüşü

Gösterenler: Mutfak, pencere, çiçek, başörtülü kadın, küçük bir erkek çocuk, sırt çantası, kapı, kepeç, tencere, yemek yapmak için malzemeler, tuzluk, sehpa

Gösterilenler: Meşguliyet, rutin, üzüntü, hayal kırıklığı, bıkkınlık

Göstergebilimsel Çözümleme:

Karikatürde kırmızı elbiseli, gri yelekli, kırmızı-yeşil başörtülü bir kadın ile sırtında bir çanta bulunan okuldan yeni gelmiş izlenimi veren bir erkek çocuk yer almaktadır. Geleneksel tarzda başörtü takmış olan kadın, evinin mutfağında yemek yapmak ile meşguldür. Buradaki kadın figürü ile Alman bakış açısına göre tipik bir Türk kadını sembolize edilmektedir. Zira Almanlar genelde Türk kadınlarını başörtü takan, erkek egemenliğinde varlık sürdüren, ev işleriyle meşgul olan özellikle günün büyük bir bölümünü mutfakta geçiren kişiler olarak nitelendirmektedir (Şekeroğlu, 1998, s. 194-195). Bu bağlamda karikatürde bu düşünceye atıf yapılmıştır. Evinin mutfağında yemek yapmak ile meşgul olan kadın kapının eşliğindeduran çocuğa bakmamaktadır. Kadın bir yandan tencerede bulunan yemeği karıştırırken diğer yandan çocuğuna soru yöneltmektedir. Giyim tarzı bakımından Alman arkadaşlarından herhangi bir farklı olmayan çocuk, siyah saçları nedeniyle tipik bir Türk izlenimi vermektedir. Evinin kapısını muhtemelen kendi anahtarıyla açıp mutfak kapısına kadar gelen çocuk kapının eşliğinde durmaktadır. Yüzünde yaşadığı üzüntü ve hayal kırıklığı anlaşılır bir şekilde okunan çocuğun beden dilinde de bir bıkkınlık durumu göze çarpmaktadır.

Söylemsel Çözümleme:

Karikatürde mutfakta yemek yapan kadın okuldan eve gelen çocuğunun neler öğrendiğini anlamak açısından tipik bir anne sorusu olan "Peki bugün ne öğrendin?" demektedir. Kadın her ne kadar çocuğuna bakmadan yemek yapmaya devam etse de bu soru ile aslında bir rutini yerine getirerek çocuğuyla ve onun öğrendikleriyle ne kadar ilgilendiğini ortaya koymaktadır. Çocuk, annesinin sorusuna okuldaki rutin derslerden öğrendiklerini anlatarak cevap vermek yerine "Buraya ait olmadığımı!" demektedir. Muhtemelen Almanya doğumlu olan bu çocuğun aslında kendisini o güne kadar bu ülkeye ait hissettiği söylemi ve yüzündeki ifadeden anlaşılmalıdır. Fakat okulda yaşadığı ayrımcılık nedeniyle aslında bu ülkeye ait olmadığını öğrendiğini kaydeden çocuğun yaşadığı üzüntü ve hayal kırıklığı sözlerine yansıtılmaktadır. Ayrıca bu durum onun derslerine bile konsantre olamadığını göstermektedir. Karikatürde kendilerini Almanya'ya ait hisseden ve yaşlılarıyla aynı olduğunu düşünen Türk çocuklarına yönelik yapılan ayrımcılığa atıf yapılarak eleştirel bir söylem geliştirilmiştir. Zira zaman zaman medya organları sayesinde gündeme taşınan Türk çocuklarına okullarda yapılan ayrımcılık ve dışlanmaya burada gönderme yapılmıştır (Selçuk, 2015).

Son yıllarda Almanya'daki Türk çocuklarının eğitim hayatı konusunda geri durumda olması çok gündeme gelmektedir. Bu konuyla ilgili yapılan araştırmalarda bu veriyi destekler nitelikte sonuçlar ortaya koymaktadır (Mertek, 1998; Özdemir, Benzer ve Akbaş, 2009; Die Gaste, 2009; Bteu, 2003). Bu bağlamda gerek arkadaşları gerekse öğretmenleri ve okul yönetimi tarafından sıklıkla ayrımcılığa uğrayan ve dışlanan kişilerin eğitim hayatlarında başarı elde etmesi oldukça zor bir durumdur (Jennessen, Kastirke ve Kotthaus, 2013; Diehl ve Fick, 2012). Bu bağlamda bu karikatürde de çocuğun yaşadığı ayrımcılık ve dışlanma nedeniyle derslerine konsantre olmama durumuna vurgu yapılarak bu duruma karşıda eleştirel bir söylem geliştirilmiştir.

Karikatür 4

Gösterge: Misafirlilik

Gösterenler: İki kadın, iki gözlüklü erkek, iki koltuk, 4 kadeh, iki tablo, saksı çiçekleri, kitaplık, çok sayıda kitap, dolap, cam, perde

Gösterilenler: Arkadaşlık, misafır etme, şaşırma, sakinlik, düşünceli ruh hali, dinleme

Göstergebilimsel Çözümleme:

Karikatürde bir araya gelmiş olan iki dost çiftin sohbet ettikleri görülmektedir. Mekânın dekorasyonuna bakıldığında bu kişilerin bir ev ortamında oldukları anlaşılmaktadır. Evin içinde çok sayıda kitabın olduğu bir dolap göze çarpmaktadır. Bu bağlamda evde oturan kişilerin eğitim düzeyi yüksek, entelektüel kişilerden oluştuğu izlenimi oluşmaktadır. Elinde tepsi olan muhtemelen ev sahibi olan kadın misafirlerine içecek bir şeyler ikram etmektedir. Tepsideki bardakların kadeh olması ikram edilen içeceğin şarap olduğunu düşündürmektedir. Zaten Almanya’da entelektüel kişilerin buldukları ortamda şarap içilmesi çok alışlagelmiş bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Gözlüklü iki erkek ellerinde kadehler karşılıklı koltuklarda oturmuş bir şekilde sohbet etmektedir. Yine erkeklerin gözlüklü olması ve buldukları ortamda yer alan kitaplar düşünöldüğünde bunların çok okuyan kişiler olduğuna gönderme yapılmıştır. Karısının yanında oturmuş olan erkek bir yandan elinde kadeh tutarken diğer yandan “Bir Sosyal Demokrat olarak Thilo Sarrazin’in açıklamaları beni çok sarstı. Ama kişisel olarak onunla aynı görüşteyim.” demektedir. Bu cümleleri söylerken yüzünde şaşkın hatta dehşete düşmüş bir ifade bulunmaktadır. Diğer kişilerin beden dili ile yüz ifadelerine bakıldığında onu büyük bir dikkatle dinledikleri ve söylediklerini anlamlandırmaya çalıştıkları görülmektedir. Ayrıca dinleyen kişilerin yüzlerindeki ifade onların söylenenleri onaylamadıklarını hatta bunlardan pek hoşlanmadıklarını düşündürmektedir (Dahm, Gombert, Krell ve Vaut, 2014).

Söylemsel Çözümleme:

Karikatürde misafirlığe gelmiş olan gözlüklü erkek “Bir Sosyal Demokrat olarak Thilo Sarrazin’in açıklamaları beni çok sarstı. Ama kişisel olarak onunla aynı görüşteyim.” demektedir. Bu kişi ifadesinde bir sosyal demokrat olduğuna vurgu yapmıştır. Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde (2020) sosyal demokrat olan bir kimse sosyal demokrasi yanlısı olarak tanımlanırken sosyal demokrasi “sosyal alanda emekçi toplum kesimlerinin çıkarlarının korunması ve üretimi artırmak yanında hakça bölüşümü de ön planda tutan sosyal ve siyasi akımı” olarak tasvir edilmektedir. Dolayısıyla sosyal demokratlık anlayışının temeli herkesin eşit haklarla siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda toplumsal hayata dâhil olması düşüncesine dayanmaktadır (Dahm, Gombert, Krell, ve Vaut, 2014). Bu bağlamda karikatürde yukarıdaki ifadeleri kullanan erkeğin kendi içinde bir çelişki yaşadığı anlaşılmaktadır. Zira bu kişi, sosyal demokrat olduğü için herkesin eşit haklara sahip bir şekilde toplumsal hayatta varlık sürdürmesi gerektiğini savunması gerekirken kişisel anlamda özellikle etnik nedenlerden dolayı Thilo Sarrazin’e hak vermektedir. Ancak bu kişi arkadaşlarına bu duruma kendisinin bile şaşırıldığını açıklamaktadır. Thilo Sarrazin’in daha önce dile getirildiği üzere göçmenlere özellikle Türklere yönelik çok ağır itham ve eleştirileri söz konusu olmuştur. Bu durum Almanya gündemine bomba gibi düşmüş, kimileri onu haklı bularak bu düşüncelerini açık bir şekilde dile getirmiştir. Kimileri ise onu eleştirme yoluna gitmiştir. Ancak Sarrazin’i eleştirenler içinde dahi içten içe onu haklı gören kişiler de bulunmaktadır. Dolayısıyla ülkenin okumuş, entelektüel diğer bir deyişle aydın kesimi içerisinde yer alan bu kişiler kendi savundukları ile düşündükleri arasında bir çelişki ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda bu karikatürde kendisini sosyal demokrat olarak tanımlayan bir kişinin herkesin eşit haklara sahip olması gerektiğini savunması gerekirken göçmenler, özellikle Türklere noktasında ayrımcılık yapması durumu vurgulanmıştır. Diğer bir deyişle karikatürde sosyal demokrasi anlayışının temellerine ters düşöldüğüne işaret edilerek eleştirel bir söylem geliştirilmiştir.

Karikatür 5

Gösterge: Dışlanma ve Ayrımcılık

Gösterenler: Siyah saçlı ve bıyıklı bir erkek, çok sayıda açık ten ve saç rengine sahip insan, evin duvar ve penceresinden bir kesit

Gösterilenler: Dışlanma, ayrımcılık, kendisini kötü hissetme, yalnızlık, nefret

Göstergebilimsel Çözümleme:

Karikatürde Alman bakış açısına göre tipik Türk özelliklerine sahip olan siyah saçlı ve bıyıklı bir erkek, tek başına caddenin bir ucunda durmaktadır. Muhtemelen evinin önünde bulunan bu adam kendi bölgesi olarak gördüğü bu kısımdan ayrılma noktasında bir çekince yaşamaktadır. Karikatürde Türk birey bulunduğu bölgeyi terk etmeyi bırakın hemen yanında bulunan insan topluluğundan gözlerini kaçırarak onlara bakmaktan bile çekinmektedir. Burada Türk göçmenlerin neden kendi paralel toplumlarını yaratarak o bölgeleri terketmediğine yönelik yapılan eleştirilere bir gönderme söz konusudur. Zira karikatürde bu kişinin kendi güvenli bölgesinden çıktığında karşılaşacağı nefret ve önyargı dolu bakışlara vurgu yapılmıştır. Türk olan bireye nefretle bakan kişilerin açık tenli ve çok sayıda olması onların çoğunluğu dolayısıyla Alman toplumunu temsil ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda karikatürde Türk bireyin kendi paralel toplumlarından çıkma cesareti göstererek Alman toplumuyla kaynaşma isteği olsa dahi önyargılara sahip olan çoğunluğun onu dışlayacağı ya da ona karşı ayrımcılık yapacağına dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla Alman toplumunda tek tip ve ayrımcı zihniyete sahip olan insanların sayısının fazla olması nedeniyle başarılı bir entegrasyonun olamayacağına atıf yapılmıştır.

Söylemsel Çözümleme:

Karikatüre "Ahmet ve Sarrazinler!" adı verilmiştir. Burada Ahmet karakteri ile Türk bireyden öte onun gibi olan diğer Türk göçmenlere gönderme yapılmıştır. Ayrıca bir tarafta Ahmet ismi tekil bir şekilde kullanılırken diğer tarafta ise Sarrazin soyadı çoğul bir şekilde ünlemle beraber yer verilmiştir. Bu durum ile Ahmet'in dolayısıyla Türk göçmenlerin Almanya'da ne kadar yalnız ve dışlanmış olduğuna vurgu yapılırken Sarrazin gibi düşünenlerin ise ne kadar çok olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda Sarrazin'in göçmenler özellikle Türkler hakkında söylediği sözler ve savduklarının sadece onun düşüncesi olmadığı, dolayısıyla Alman toplumunun genelinde bu düşüncelere sahip çok sayıda kişinin olduğuna işaret edilerek eleştirel bir söylem geliştirilmiştir.

Karikatür 6

Gösterge: Komşuluk Partisi (Festivali)

Gösterenler: Parti süsleri, kırmızı ceketli sarı saçlı kadın, beyaz ceketli sarışın bir kadın, siyah saçlı bıyıklı bir erkek, kızıl saçlı kravatlı bir erkek, saçları dökük bir erkek, bahçe, kadeh, bira bardağı, çimen

Gösterilenler: Tanışma, kaynaşma, memnuniyet, iletişim kurma

Göstergebilimsel Çözümleme:

Karikatürün düz anlamına bakıldığında yeşilliğin hâkim olduğu açık havada yapılan bir parti organizasyonunun sembolize edildiği anlaşılmaktadır. Dekorasyon anlamında süslemeler kullanılmış, insanların sohbet ederek tanışmalarına yardımcı olacak nitelikte bir ortam hazırlanmıştır. Karikatürde 3 erkek ile 2 kadın dikkati çekmektedir. Ön planda yer alan kırmızı ceketli kadın iki kişiyi tanıştırmaktadır. Arka planda ise elinde büyük bira bardağı olan bir erkek, bir kadın ile konuşmaktadır. Kadının kolları göğüs hizasında kenetlenmiş bir şekilde durmaktadır.

Karikatürde kırmızı ceket giymiş olan tipik Alman görünümüne sahip olan sarışın kadın, sağ elinde muhtemelen içinde şarap olan bir kadeh tutmakta, sol eliyle ise yanında duran kişiyi karşısında bulunan bireye tanıştırmak istediğini belirten bir hareket yapmaktadır. Kadının takdim ettiği kişinin siyah saçlı, bıyıklı olması nedeniyle Alman bakış açısına göre tipik bir Türkü çağrıştırmaktadır. Bu kişi karşısında bulunan kızıl saçlı kravatlı erkeğe elini uzatarak tokalaşmaktadır. Protokol kurallarına göre yeni gelen kişi mekânda bulunan diğer kişi ya da gruba tanıştırılmaktadır. Bu karikatürde bu duruma atıf yapılmıştır. Komşuluk ilişkilerini güçlendirmek adına kırmızı ceketli Alman kadının çaba sarf ederek Türk bireyi mahalledeki kişilere takdim edip onun sosyalleşmesinde ve kaynaşmasında yardımcı bir rol oynamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Partide bulunan kişilerin kılık kıyafetleri, sohbet etme şekilleri, içinde bulunulan mekân değerlendirildiğine entelektüel kişilerin bulunduğu bir ortam olduğu anlaşılmaktadır. Aslında kırmızı ceketli kadının kılık kıyafeti ve beden diline dikkatlice bakıldığında onun Alman bir politikacı olduğu izlenimi oluşmaktadır. Bu kişinin partide bulunan diğer kişilerden gerek giyim kuşam gerekse siyah saçlı olması nedeniyle farklı olan Türk bireyi Alman komşularıyla kaynaştırmaya çalıştığı düşünüldüğünde onun entegrasyon konusunda bir rol oynamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda karikatürde yıllardır Almanya'da yaşamarına rağmen Alman toplumu ile kaynaşmayı başaramamış olan Türklerin durumuna gönderme yapılmıştır. Ayrıca son yıllarda Almanya'da yaşayan Türkler ile Alman toplumu arasında bir köprü görevi üstlenerek entegrasyona olumlu katkı sağlamak adına yapılan çalışmalar vurgulanmıştır. Kadının yüzündeki gülümseme, beden dili ve içinde bulunulan ortam değerlendirildiğinde bir parti diğer bir deyişle bir festival ortamı hazırlanarak bu kaynaşmanın artık formel ilişkilerden informel doğru kaymasının hedeflendiğine atıf yapılmıştır. Zira son yıllarda başarılı bir entegrasyonun gerçekleşmesi için sadece Alman dilini bilmenin yeterli olmadığına altı çizilerek Türklerin Almanlarla komşuluk, arkadaşlık vb. informel ilişkiler içerisine girmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda entegrasyonun çift yönlü bir süreç olduğu (Geißler, 2007) düşünüldüğünde Türk ve Alman toplumuna mensup kişilerin informel ilişkiler sayesinde uyum konusunda daha başarılı olabileceğine gönderme yapılmıştır.

Söylemsel Çözümleme:

Nachbarschaftsfest (Komşuluk Partisi-Festivali) adıyla sunulan karikatürde kırmızı ceketli sarışın Alman kadın “Size Paralel toplumdan Sayın Öztürk’ü tanıştırmak mümkün mü?” demektir. Almanya’da “Paralel toplum” kavramı ilk defa Halmund Sauer (2008, s. 1) tarafından 1996 yılında göçmenlerin bulunduğu getto bölgelerini tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Göçmenlerin gönüllü olarak ya da zorla yerleştirildikleri ve her türlü gereksinimini başka yere gitmeden karşılayabildikleri bölgeleri ifade eden gettolarda yaşayan insanlar, kendi aralarında oluşturdukları yapı nedeniyle ana toplum ile bütünleşmemektedir. Diğer bir deyişle dışlandıklarını düşünen göçmenler toplumsal eşitsizlikler, kültürel farklılıklardan kaçınmak ve kendileri gibi olan kişilerle bir arada yaşayarak Alman toplumundan soyut bir şekilde kendi gettolarını oluşturmaktadır (Riva, 2000, s. 22). Bu bağlamda Almanya’nın en büyük göçmen grubunu oluşturan Türklerin birtakım bölgelerde örneğin Berlin’de Kreuzberg, Hamburg’da Wilhelmsburg ve Altona’da kendi içerlerine kapalı bir şekilde yaşayarak Alman toplumuyla bütünleşmemesi entegrasyon noktasında en fazla eleştirilen konulardan biri olarak gündeme gelmektedir. Bu bağlamda yukarıdaki karikatürde Türklerin Alman toplumu içerisinde oluşturmuş oldukları paralel toplumdan kurtularak Alman toplumuna entegre olmalarını sağlamak ve önyargıları kırmak adına Türk ve Alman ilişkilerinin güçlendirecek informel ilişkilerin (komşuluk, arkadaşlık ilişkileri vs.) desteklenmesi durumuna gönderme yapılmıştır. Zira Türklerin belli bölgelerde yaşantılarını sürdürmeleri Almanlarla olan informel ilişkilerin oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla entegrasyonun olabilmesi için Türkler ile Almanların yanyana izole bir şekilde yaşamak yerine birbirleriyle iletişim kurarak yaşamaları gerekmektedir. Bu noktada Şen, her ne kadar entegrasyonun tam olarak ne olduğuna dair bir görüş birliğine varılmamış olsa da kavramın taraflar arasında iletişim kurulması ve göçmenlere fırsat eşitliğinin sağlanması noktasında temelde iki boyutu olduğuna dikkati çekmiştir (2006, s. 124). Dolayısıyla ona göre entegrasyonun başarılı bir şekilde gerçekleşebilmesi için ayrımcılık yapılmadan iletişim sürecinin içerisinde girilmesi ve göçmenlere eğitim, iş, sosyal hayat vs. alanlarında fırsat eşitliğinin sağlanması gerekmektedir.

Karikatürdeki Alman kadın tipik Türk görünümüne ve soyadına sahip olan “Bay Öztürk’ü” Alman komşusuna takdim etmektedir. Bu söylemde yıllardır ihmal edilen Türklerin Almanya’ya entegrasyonuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Oldukça gecikmeli ve yüzeysel yapılan entegrasyon çalışmalarının komşuluk partisi sayesinde güçlendirilmeye çalışıldığına vurgu yapılmış ve bu noktada eleştirel bir söylem geliştirilmiştir. Böylece yanyana ama izole bir şekilde yaşantılarını sürdüren Türkler ve Almanların daha fazla iletişim kurarak kaynaşmalarını sağlamaya yönelik çalışmalara gönderme yapılmıştır. Dolayısıyla Türk göçmenlere uygulanan ayrımcılığın ve dışlanmanın bu sayede ortadan kaldırılmaya çalışıldığına işaret edilmiştir.

2010 yılında Aşağı Saksonya Eyaleti Kriminoloji Enstitüsü (Kriminologisches Institut Niedersachsen KFN) tarafından yapılan bir araştırmada Türk ve Almanlar arasındaki komşuluk ilişkileri ele alınarak incelenmiştir. Araştırma kapsamında gerçekleştiren ankete yaklaşık 1600 Türk genci ile 20.000’i aşkın Alman genci katılmıştır. Araştırma sonucuna göre Almanların %38’lik bölümünün Türkler ile komşu olmayı kesinlikle istemediği ortaya çıkmıştır. Türk gençlerinin ise %40,9’unun Almanlarla komşu olmayı istedikleri belirlenmiştir (Güvercin, 2014; Milliyet, 2010). Bu durum karikatürde de Alman kadının “Size Paralel toplumdan Sayın Öztürk’ü tanıştırmak mümkün mü?” söylemine yansıtılmaktadır. Onun ifadelerinden Türk olan kişinin Alman komşularıyla tanışma ve kaynaşma konusunda istekli olduğu sonucuna varılmaktadır. Alman kadının da bu durumdan memnun olduğu ve Türk bireye duyduğu saygı ona hitap şeklinden anlaşılmaktadır.

Karikatür 7

WENIGSTENS EIN EINZIGES MAL WOLLE AHMED Ö SÄHREN, GEMOCHT ZU WERDEN

GİDEN UÇAKLAR - KENDİ KENDİMİ SINIRDIŐI EDİYORUM

"AHMET Ö. EN AZINDAN HAFTADA BİR KEZ SEVİLMEK İSTİYOR!"
(Thomas Plassmann, Frankfurter Rundschau 2006)

Gösterge: Geri dönüş-terk etme

Gösterenler: Şapkalı takım elbiseli iki erkek, elinde çanta olan bir kadın, valiz, siyah saçlı ve bıyıklı bir erkek, pankart, tabela, iki evrak çantası, pencere, duvarlar, koridor

Gösterilenler: Dışlanma, ayrımcılık, kendini kötü hissetme, bıkmak, terk etme, vazgeçme, protesto, memnuniyetsizlik

Göstergebilimsel Çözümleme:

Karikatürde 3 erkek ile 1 kadın yer almaktadır. Kişilerin bulunduğu mekânda giden uçaklar tabelası bulunmaktadır. Bu durum onların havaalanında olduklarını göstermektedir. Açık saç ve ten rengine sahip olan bu kişilerin (2 erkek ile 1 kadının) Alman oldukları anlaşılmaktadır. Bu kişilerin giyim tarzı ve ellerinde tuttıkları evrak çantası onların kamu görevlisi olduğu izlenimini vermektedir. Bu kişiler siyah saçlı ve bıyıklı olan adama meraklı bir şekilde bakmakta ve onun ne yapmaya çalıştığını anlamaya çalışmaktadır. Takım elbiseli tipik Türk erkeğini sembolize eden siyah saçlı ve bıyıklı kişinin elinde bir valiz bulunmakta ve üzerinde bir pankart yer almaktadır. Pankartta "KENDİ KENDİMİ SINIR DIŞI EDİYORUM" yazmaktadır. Kişinin yürüyüş şekli üzerinde pankart taşımaya onun kendisine yapılan ayrımcılığı protesto ettiğini göstermektedir. Bu kişinin elinde büyük bir valiz bulunmakta ve giden uçaklar bölümüne doğru ilerlemektedir. Bu durum onun Türkiye'ye dönmek için harekete geçtiğini belirtmektedir. Bu kişi üzerinde taşıdığı pankart ile neden Almanya'yı bırakıp Türkiye'ye dönmek istediğini özetleyici bir şekilde büyük harflerle yazmıştır. Bu sayede sessiz bir şekilde Türkiye'ye geri dönme eyleminin nedenine dikkat çekmek istemiştir. Çevresinde bulunan Almanların bu kişiye bakışları ve beden dili onun amacına ulaştığını göstermektedir. Zira bu kişiler arkalarına dönerek ya da kafalarını uzatarak ona meraklı bir şekilde bakmaktadır. Karikatürün yan anlamına bakıldığında yıllar boyunca Almanya'da yaşayan Türklerin özellikle orta yaşın üzerinde olanların yaşadıkları ayrımcılık ve dışlanma nedeniyle Türkiye'ye dönüş yapmaları durumuna gönderme yapılmıştır. Zira Türkiye'ye dönmek için harekete geçen bu siyah saçlı ve bıyıklı kişinin yaşı dikkate alındığında orta yaşın üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda yıllar önce kendi ülkelerini bırakarak Almanya'ya çalışmak için gelen kişilerin yaşadıkları memnuniyetsizliğe ve vazgeçmişliğe gönderme yapılmıştır.

Söylemsel Çözümleme:

Karikatürde üç tane yazılı gösterge bulunmaktadır. Birinci yazılı göstergede büyük harflerle "Ahmet Ö. EN AZINDAN HAFTADA BİR KEZ SEVİLMEK İSTİYOR!" yer almaktadır. Bu gösterge söylemsel açıdan değerlendirildiğinde Ahmet Ö.'nün duygularını ortaya koymaktadır. Kişiyi "Ahmet Ö." diye hitap edilmesi ona anonim bir nitelik vermekte ve onun diğer Türkleri de temsil ettiğini göstermektedir. Zira burada Türk göçmenlerin yaşadıkları ayrımcılık ve dışlanma nedeniyle hissettikleri sevilmemeye ya da Almanya'da istenmemeye duygusuna gönderme yapılmıştır. Bu bağlamda Almanya'da yaşayan Türk göçmenlere karşı yapılan ayrımcılık ve dışlanmaya yönelik eleştirel bir söylem geliştirilmiştir.

Karikatürde Türk göçmenlerin Alman toplumunda kabul edilmeme ya da istenmeme duygusu sevilme ihtiyacı ile özetlenerek vurgulanmıştır. Dolayısıyla Türklere daha pozitif yaklaşılması gerektiğinin altı çizilmiştir.

Karikatürde yer alan ikinci yazılı gösterge duvarda asılı olan tabloda yer almaktadır. Bu tabloda giden uçaklar bölümü yazmaktadır. Bu sayede Türk bireyin havaalanında olduğu ve artık yaşadığı sevgisizlik, daha doğru bir ifade ile ayrımcılık ve dışlanma nedeniyle Türkiye’ye gitme kararı aldığı anlaşılmaktadır.

Karikatürde yer alan üçüncü yazılı gösterge Türk bireyin üzerindeki pankartta bulunmaktadır. Pankartta büyük harflerle “KENDİ KENDİMİ SINIR DIŞI EDİYORUM” yazılmıştır. Bu ifadeler ile Almanya’daki Türk göçmenlerin yıllarca yaşadıkları sınır dışı edilme korkusuna gönderme yapılmıştır. Özellikle birinci nesil Türkler, iş yaşamlarında sınır dışı edilme, işsiz kalma korkusu sebebiyle yıllarca itaatkâr davranışlar sergileyerek (Şengül Kutlay, 2017: 551) Alman toplumu tarafından kabul edilmek için çaba harcamıştır. Bu duruma rağmen hala bunun başarısız olduğuna karikatürde dikkat çekilerek bu konuda eleştirel bir söylem ortaya konulmuştur. Ayrıca karikatürde Türk göçmenlerin Alman toplumu tarafından kabul edilme noktasındaki umutlarını kaybettiği için yaşadıkları sınır dışı edilme korkusunu artık yendiğinin altı çizilmiştir. Dolayısıyla bu kişilerin artık birilerinin onları sınır dışı etmesini beklemeden kendi kendilerini sınır dışı etmeye karar verdiğine vurgu yapılarak son yıllarda Almanya’dan Türkiye’ye yapılan gönüllü göçlere gönderme yapılmıştır (Hürriyet, 2018). Dolayısıyla karikatürdeki Türk bireyin sessiz protestosuyla yıllardır Almanya’nın bir parçası haline gelen Türklerin yaşadıkları ayrımcılık ve dışlanma gibi olumsuz olaylar nedeniyle bu ülkeyi bıraktıkları vurgulanarak bu noktada Almanlar tarafından birşeyler yapılması gerektiğine işaret edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada Almanya’ya göçün 50. yılında Türklere yönelik yapılan ayrımcılık ve dışlanmanın Alman karikatürlerinde nasıl sunulduğu söylem analizi ve göstergebilimsel çözümleme yöntemleri kullanılarak irdelenmiştir. İlk karikatüre bakıldığında işe alımlar sırasında yapılan ayrımcılığın önüne geçmek ve entegrasyon noktasında önemli bir yere sahip olan fırsat eşitliğini sağlamak adına yapılan anonim başvuruya gönderme yapılmıştır. Her ne kadar iyi niyetli bir şekilde fırsat eşitliğini desteklemek amacıyla ortaya konulan bu uygulamanın teoride kaldığı vurgulanmıştır. Bu bağlamda karikatürün tamamı değerlendirildiğinde eğitim ve tecrübe bakımından dosyası beğenilen bir kişinin sadece etnik kökenlerinden dolayı istenmemesi durumuna karşı eleştirel bir söylem geliştirilmiştir. Bu durum aslında işe alım sürecinde yaşanan ayrımcılığı sembolize etmesi açısından önemli bir nitelik taşımaktadır. Zira bu karikatürde ortaya konulan ayrımcı bakış açısı ve söylem yapılan güncel ve kapsamlı araştırmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Çalışmada sunulan ikinci ve üçüncü karikatürde Türklerin okulda karşılaştıkları ayrımcılığa dikkat çekilmiştir. İkinci karikatürde hiç bir suçu olmadığı halde öğretmenin ve arkadaşlarının önyargılı davranışlarına maruz kalan Türk çocuğunun yaşadığı haksızlığa atf yapılarak buna karşı eleştirel bir söylem geliştirilmiştir. Sınıf ortamında “kara koyun olmak” deyimini görsel unsurlarla pekiştirilerek sunulmuştur. Üçüncü karikatürde ise okulda yaşadığı ayrımcılık nedeniyle Almanya’ya ait olmadığını öğrenen çocuğun yaşadığı hayal kırıklığı ve eğitimden uzaklaşma durumuna atf yapılmıştır. Bu bağlamda karikatürde Türk çocuklarının Almanya’da doğup büyümelerine ve Alman diline ilk gelen Türk nesillerine göre daha fazla hâkim olmalarına rağmen eğitim alanında neden çok başarılı olmadıkları sembolize edilmiştir. Bu noktada okullarda yaşanan ayrımcılığın Türk çocuklarının hayatlarını nasıl olumsuz etkilediği eleştirel bir şekilde ortaya konulmuştur.

Dördüncü ve beşinci karikatürde Sarrazin tarafından yapılan açıklamalara ve onun göçmenlerle özellikle Türklerle ilgili olumsuz görüşlerine atf yapılmıştır. Sarrazin gibi düşünen Almanların sayısının az olduğuna vurgu yapılarak bu durumun Türklerin entegrasyonunu nasıl olumsuz etkilediğine dikkat çekilmiştir. Öyle ki, kendisini sosyal demokrat olarak tanımlayan ve insanların siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda eşit haklara sahip olması gerektiğini savunan entelektüel Almanların dahi kendileriyle çeliştiklerine vurgu yapılarak bu noktada eleştirel bir söylem geliştirilmiştir. Ayrıca Sarrazin gibi düşünen kişilerin Türk göçmenlerin içinde buldukları paralel toplumlara hapsederek Almanlardan daha kopuk bir şekilde yaşamalarına devam etmelerine neden olduklarına işaret edilmiştir. Bu bağlamda Sarrazin gibi düşünen kişilerin entegrasyona daha fazla zarar verdiklerine vurgu yapılmıştır.

Altıncı karikatürde Alman toplumuna entegre olmak yerine kendi paralel toplumlarında yaşamayı tercih ettikleri için sadece Türklerin eleştirilmesinin doğru bir tutum olmadığına gönderme yapılmıştır. Zira karikatürde kimi zaman Türklerin Alman toplumuna entegre olma ve Almanlarla informal ilişkiler kurma

noktasında daha pozitif bir yaklaşım sergilemelerine rağmen olumlu bir karşılık görmemeleri durumuna dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda eleştirel bir söylem ortaya konulmuştur. Ayrıca Türkler ve Almanların daha fazla iletişim kurarak kaynaşmalarını sağlamaya yönelik etkinliklere ağırlık verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Yedinci karikatürde ise Almanya’da yaşayan Türk göçmenlerin karşılaştıkları ayrımcılık ve dışlanma nedeniyle son yıllarda gönüllü bir şekilde Almanya’yı terk ettiklerine gönderme yapılmıştır. Kabul görmeme ve istenmeme duygusunun Türk göçmenleri derinden etkilediği ve sadece Almanlardan değil, Almanya’dan dahi uzaklaştırdığına işaret edilmiştir. Bu nedenle karikatürde ayrımcılığın ve dışlanmanın ortadan kaldırılması amacıyla Alman toplumunun daha fazla çaba göstermesi gerektiğine vurgu yapılarak şimdiye kadar yapılanlar noktasında eleştirel bir söylem ortaya konulmuştur.

Karikatürlerin tamamı değerlendirildiğinde Türklerin Almanya’da okul, iş, komşuluk ortamında yaşadıkları ayrımcılık nedeniyle çektikleri sıkıntılar vurgulanmıştır. Bu bağlamda Türklerin Almanya’ya daha fazla entegre olabilmeleri için Alman toplumunun daha destekleyici bir tavır içerisinde olması gerektiğine dikkat çekilerek eleştirel bir söylem geliştirilmiştir.

Yapılan bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından 2011 yılında düzenlenen “50 Yıl 50 Karikatür: Alman Karikatüristlerinin Gözüyle Türkler” adlı sergide sergilenen karikatürlerin analizini içermektedir. Bu bağlamda güncel karikatürlerin incelenerek Almanların gözüyle Türklerin nasıl sunulduğuna, onlara yönelik ayrımcılık ve dışlanmanın karikatürlerde hala gündeme getirilip getirilmediğine yönelik yeni bir bilimsel çalışma yapılabilir. Bu sayede aradan geçen süre dâhilinde değişen ya da değişmeyen bakış açısı ortaya konulabilir.

Etik Beyan

“Almanya’da Yaşayan Türklere Yönelik Ayrımcılık ve Dışlanmanın Alman Karikatürlerine Yansıması” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Abttf.org (2010). Thilo Sarrazin: Müslüman göçmenler Alman toplumuna uyum sağlayamıyor. Erişim adresi: <https://www.abttf.org/html/index.php?link=detay&id=2858&l=tr>.
- Allard, E. (1971). *Institutionalized Radicalism in Decline of Ideology*. New York.
- Alsaç, Ü. (1994). *Türkiye’de Karikatür, Çizgi Roman ve Çizgi Film*. İstanbul: İletişim.
- Altıntop, G. (2017). *Karikatür, edebiyat ve söylem* (Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Andrew, D., J. (2010). *Büyük sinema kuramları* (Çev: Z. Atam). İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Ataöv, T. (1996). *Çatışmaların kaynağı olarak ayrımcılık*. Ankara: A.U.S.B.F. İnsan Hakları Merkezi Yayınları No: 20.
- Bewerbung.net (2018). Anonyme Bewerbung. Erişim adresi: <https://bewerbung.net/anonyme-bewerbung/>.
- Brennan, S. E. (1982). *Caricature Generator*. Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Science in Visual Studies at the Massachusetts Institute of Technology.
- Bteu (2003). Almanya’da eğitim ve PISA araştırmasının Türkler ile iliğisi üzerine yorumlar. Erişim adresi: http://www.bteu.de/index/egitim_pisa_tr.pdf.
- Büyükantarcioğlu, S. N. (2012). Söylem incelemelerinde eleştirel dilbilimsel boyut: Eleştirel söylem çözümlemesi ve ötesi. *Haber Eleştirmek*. Ö. Özer (Edt.), Konya: Literatürk Yayınları.
- Canatan, K. (2011). Hollanda’da etnik ilişkiler, gettolaşma ve paralel toplum tartışmaları. *Sosyoekonomi Dergisi*, 7(15), 7-27.
- Cicioğlu, F. ve Tandoğan, ř. M. (2018). Merkez parti söylemleri ve medya dili bağlamında aşırı sağın yükselişinin incelenmesi: Fransa ve Almanya örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 5(6), 144-162.
- Çelenk, S. (2010). Ayrımcılık ve medya. İçinde B. Çaplı ve H. Tuncel (Edt.), *Televizyon haberciliğinde etik* (ss. 211-228), Ankara: Fersa Matbaacılık.
- Çelik, C. (2008). Almanya’da Türkler: Sürekli yabancılık, kültürel çatışma ve din. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 105-142.
- Çopuroğlu, Y. C. ve Mengi, A. (2014). Toplumsal dışlanma ve otizm. *Turkish Studies Dergisi*, 9(5), 607-626.
- Dahm, J., Gombert, T., Krell, C. ve Vaut, S. (2014). Sosyal Demokrasi El Kitabı 2. Erişim adresi: <http://docplayer.biz.tr/2549071-Ekonomi-ve-sosyal-demokrasi.html>.
- Deutsche Welle (2020a). Göçmen karşıtı Sarrazin SPD’den ihraç edildi. Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/g%C3%B6%C3%A7men-kar%C5%9F%C4%B1t%C4%B1-sarrazin-spdden-ihra%C3%A7-edildi/a-54397613>.

- Deutsche Welle (2020b). Das schwarze Schaf sein. Erişim adresi: <https://www.dw.com/de/das-schwarze-schaf-sein/1-19267522>.
- Deutsche Welle (2010). Müslüman Göçmenleri Suçladı, Siyasette Yıldızı Parladı. Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/müslüman-göçmenleri-suçladı-siyasette-yıldızı-parladı/a-5976127>.
- Die Gaste (2009). Almanya'daki 354.284 Türkiyeli öğrencinin %9,7'si İntegrierte Gesamtschule'de %6,7'si Förderschule'de eğitim görmektedir. Förderschule'de eğitim gören 23.870 Türkiyeli öğrencinin %55'i (13.142) öğrenim özürüdür. Erişim adresi: <http://www.diegaste.de/pdf/diegaste-sayi8.pdf>.
- Diehl, C. ve Fick, P. (2012). Ethnische Diskriminierung im deutschen Bildungssystem. Erişim adresi: https://kops.unikonstanz.de/bitstream/handle/123456789/27095/Diehl_270951.pdf?sequence=2; <https://mediendienst-integration.de/desintegration/diskriminierung.html>.
- Ercan, G. S. ve Danış, P. (2019). Söylem, söylem çözümlemesi ve eleştirel söylem çözümlemesi: Tanımları ve kapsamları. *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(2), 527-552.
- Fairclough, N. ve Graham, P. (2003). Eleştirel söylem çözümlemecisi olarak Marx: eleştirel yöntemin yaratılışı ve küresel sermayenin eleştirisi ile bağlantısı. İçinde B. Çoban (Edt.). *Söylem ve ideoloji, mitoloji, din, ideoloji* (ss. 185-244). İstanbul: Su Yayınları.
- Fiske, J. (2015). *İletişim çalışmalarına giriş* (Çev: S. İrvan). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Geißler, R. (2007). Interkulturelle mediale Integration: Mittelwegzwischen Assimilation und Segregation. Erişim adresi: http://www.migration-boell.de/web/diversity/48_1226.asp.
- Güllüoğınar, F. (2014). Almanya'da göçmen politikaları ve Türkiyeli göçmenlerin trajedisi: Yurttaşlık, haklar ve eşitsizlikler üzerine. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 1-16.
- Güvercin, F. (2014). Almanlara göre Türkler. Erişim adresi: <https://www.almanyabulteni.de/haberler/almanlar-gore-turkler>.
- Haber7.com (2020). Almanya'da kaç milyon Türk'ün yaşadığı belli oldu. Erişim adresi: <https://www.haber7.com/dunya/haber/3000044-almanyada-kac-milyon-turkun-yasadigi-belli-oldu>.
- Halm, D. ve Sauer, M. (2006). Parallelgesellschaft und ethnische Schichtung, Zurempirischen Bedeutungunterschiedlicher Konzeptedes Zusammenlebensvon Deutschenund Türken. *Aus Politik und Zeitgeschichte*. Erişim adresi: <http://www.parallelgesellschaft.de/berichte/vortrag-halm.pdf>.
- Hochberg, J. (1972). The representation of things and people. In Gombrich E. H. vd. (Edt.). *Art, perception and reality* (ss. 47-94). Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Hürriyet.com.tr (2018). Almanya'yı terk eden Türklerin sayısı arttı. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/almanyayi-terk-eden-turklerin-sayisi-artti-40771438>.
- Jennessen, S., Kastirke, N. ve Kotthaus, J. (2013). Diskriminierung im vorschulischen und schulischen Bereich. Erişim adresi: http://www.antidiskriminierungsstelle.de/SharedDocs/Downloads/DE/publikationen/Expertisen/Expertise_Diskriminierung_im_vorschulischen_und_schulischen_Bereich.pdf?__blob=publicationFile.
- Karan, U. (2009). *Avrupa Birliği ülkelerinde ayrımcılık yaşağı ve eşitlik kurumları*. Ankara: Mattek Matbaacılık Basım Yayım.
- Klink, A. ve Wagner, U. (1999). Discrimination against ethnic minorities in Germany: Going back to the field. *Journal of Applied Social Psychology*, 29(2), 402-423.
- Legal Tribune Online (2015). Türkischer Nachnamenichtdiskriminierend. Erişim adresi: <https://www.lto.de/recht/nachrichten/n/vg-braunschweig-urteil-tuerkischer-nachname-diskriminierung-namensaenderung/>.
- McTighe, S. (1993). Perfect deformity, ideal beauty, and the "Imaginaire" of work: The reception of Annibale Carracci's "Artidi Bologna" in 1646. *Oxford Art Journal*, 16(1), 75-91.
- Mediendienst-integration (2020). Diskriminierung. Erişim adresi: <https://mediendienst-integration.de/desintegration/diskriminierung.html>.
- Melanloğlu, D., Tayşı, E. K. ve Özdemir, B. (2012). Yabancılarla Türkçe öğretiminde karikatür kullanımı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 241-256.
- Mertek, M. (1998). Gurbetteki Türk Çocukları. Erişim adresi: <https://mmertek.de/gurbetteki-tuerk-cocuklari/>.
- Milliyet.com.tr (2010). Alman gençler Türk gençleri komşu olarak istemiyor. Erişim adresi: <https://www.milliyet.com.tr/dunya/alman-gencler-turk-gencleri-komsu-olarak-istemiyor-1300620>.
- Özdemir, S. M., Benzer, H. ve Oktay, A. (2009). Almanya'da yaşayan 15-19 yaş Türk gençlerinin eğitim sorunlarına ilişkin bir inceleme (Kuzey Ren Vestfalya Örneği). *Journal of Kırsehir Education Faculty*, 10 (1), 23-40 Erişim adresi: http://kefad.ahievran.edu.tr/InstitutionArchiveFiles/f44778c7-ad4a-e711-80ef-00224d68272d/d1a3a581-af4a-e711-80ef-00224d68272d/Cilt10Sayi1/JKEF_10_1_2009_23_40.pdf.
- Özer, A. (2007). *Karikatür yazırları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Perkins, D. (1975). A definition of caricature and caricature and recognition. *Studies in Visual Communication*, 2 (1), 1-24.
- Riva, K. (2000). *Kimlik pazarlığı, Fransa ve Almanya'da devlet ve göçmen ilişkileri* (Çev: A. Berktaş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sancar Üşür, S. (1997). *İdeolojinin serüveni*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Schührer, S. (2015). Türkestämmige Personen in Deutschland Erkenntnis aus der Repräsentativuntersuchung „Ausgewählte Migrantengruppen in Deutschland 2015“ (RAM). Erişim adresi:

- https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/WorkingPapers/wp81-tuerkeistaemmige-in-deutschland.pdf?__blob=publicationFile&v=12.
- Selçuk, S. (2015). Almanya'daki Türk ailelerden ilkokulda ayrımcılığa isyanı. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/almanyadaki-turk-ailelerden-ilkokulda-ayrimciliga-isyan-21250129>.
- Sözen, E. (1996). Haber söylemi ve ideoloji. *Yeni Türkiye, Medya Özel Sayısı*(12), 1543-1548.
- Şekeroğlu, M. (1998). *Alman demokratlarına mektuplar*. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Şen, F. (2006). "Almanya'daki Türkler-Entegrasyon ve Gettolaşma", Erişim adresi: <http://www.konrad.org.tr/Medya%20Mercek/13faruk.pdf>.
- Şengül Kutlay, K. (2017). Almanya'nın türk işçileri kabulünden günümüze kadar olan süreçte Almanya'da yaşayan Türklerin yaşadıkları kimlik problemlerinin değişimi üzerine bir araştırma. *Electronic Turkish Studies*, 12(13), 547-556.
- Timur, T. (2005). *Felsefi izlenimler, Sartre, Althusser, Foucault, Derrida*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Türk Dil Kurumu (2020). "Sosyal demokrasi, sosyal demokrat". Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>.
- Türk Dil Kurumu (2020). "Dışlanma". Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>.
- Van Dijk, T. (2003). Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım (Çev: N. Ateş). *Söylem ve İdeoloji, Mitoloji, Din, İdeoloji* içinde (ss.13-112). B. Çoban (Edt.), İstanbul: Su Yayınevi.
- Van Dijk, T. (2000). Ideology and Discourse: A Multidisciplinary Introduction. Erişim adresi: <http://www.discourses.org/OldBooks/Teun%20A%20van%20Dijk%20%20Ideology%20and%20Discourse.pdf>.
- Yaylagül, L. (2019). *Kitle iletişim kuramları egemen ve eleştirel yaklaşımlar* (10. Baskı). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yetkiner, B. (2020). Haberde Nesnellik Bağlamında Ensonhaber.com İnternet Sitesinin Haberlerinin Karşılaştırmalı Söylem Analizi. V. Enserov (Edt.). *Gazetecilik ve Medya Çalışmaları* içinde (ss.131-152). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Zimmermann, O. ve Schulz, G. (2011). Kein Märchenaustausendundeiner Nacht. *İslam Kultur Politik*. Regensburg: Con Brio Verlagsgesellschaft.
- Wright, T. (1865). *A history of caricature and grotesque in literature and art*. London: Printed by James S. Virtuk City Road.

EXTENDED ABSTRACT

Since 1961 Turkish immigrants who went to Germany as workers continue their lives in this country with different statuses for about 60 years in an effort for adapt to a linguistically, religiously and culturally different society. On the other hand, scientific studies reveal that Turks in Germany have problems to integration of German society. The problem of adaptation of the Turks to Germany and the developments experienced due to this also have been the subject of caricatures as in other media products.

In this study, how the discrimination and exclusion against Turks are presented in German caricatures on the 50th anniversary of immigration to Germany was examined. In this context discourse and semiotic analysis methods were used. In the first caricature, prevent discrimination during recruitment and reference was made to the anonymous application made in order to ensure equal opportunity, which has an important place at the point of integration. Although in order to support equal opportunity in good faith put forward this app is emphasized that it remains in theory. In this context when this caricature is evaluated, a person whose file is admired because of in terms of education and experience, critical discourse has been developed against unwanted situation because of their ethnicity. This situation actually bears an important quality in terms of symbolizing the discrimination experienced during the recruitment process. Discriminatory perspective and discourse put forward in this caricature, coincides with the results of the current and comprehensive researches.

The discrimination that Turks face at school attention has been drawn in the second and third caricatures which presented in the study. In the second caricature, there is the Turkish child who was exposed to prejudiced behaviors by his teacher and friends even though he has no fault. Here a critical discourse has been developed against this with reference to injustice that the Turkish child faced. The expression "to be a black sheep" has presented in reinforcement with visual elements in the classroom environment.

In the third caricature has been referenced to situation of withdrawal from education and disappointment of the child who learned that he does not belong to Germany due to the discrimination. In this context, in the caricature it is symbolized that why Turkish children are not very successful in education despite being born and raised in Germany and having more command of the German language than Turkish generations that came first. At this point how the discrimination experienced in schools negatively affects the lives of Turkish children has been presented critically.

In the fourth and fifth caricature, the statements made by Sarrazin and his negative views about immigrants, especially Turks, have been referenced. Emphasizing that the number of Germans who think like Sarrazin is not few numbers, it was pointed out how this situation negatively affected the integration of Turks. So much so that even intellectual Germans, who define themselves as social democrats and who defend that people should have equal rights in political, social, economic and cultural terms, are in contradiction with themselves. With emphasis on this situation a critical discourse has been developed at this point. In addition, it was pointed out that the people who think like Sarrazin confining Turkish immigrants to parallel societies that they are in, causing them to continue to live in a more disconnected way from the Germans. In this context, it is emphasized that people who think like Sarrazin do more harm to integration.

In the sixth caricature, because of preferring to live in their own parallel society instead of integrating into German society only reference has been made that criticizing the Turks is not correct. In the caricature, attention has been drawn to the fact that sometimes Turks do not see a positive response, although they take a more positive approach to integrate into German society and establish informal relations with Germans. In this context, a critical discourse has been put forward. In addition, it has been highlighted that it is necessary to focus on activities aimed at helping Turks and Germans to communicate more.

In the seventh caricature, reference is made that Turkish immigrants living in Germany have voluntarily left Germany in recent years due to the discrimination and exclusion they face. It was pointed out that the feeling of not being accepted and not wanted deeply affected Turkish immigrants and it kept them away not only from Germans but also from Germany. For this reason, in the caricature it has been emphasized that the German society should make more efforts to eliminate discrimination and exclusion. As well as, a critical discourse has been put forward in the sense of what has been done until now.

When all of the caricatures are evaluated, it was emphasized that the problems Turks suffered because of the discrimination they experienced in Germany in school, work and neighborhood environment. In this context, a critical discourse was developed by drawing attention to the fact that the German society should have a more supportive attitude in order for Turks to be more integrated with Germany.

Siber Saldırı Önlemede Blokzinciri Teknolojisinin Fayda Maliyet Açısından Değerlendirilmesi

Ömer AYDIN¹ ve Süleyman YÜKÇÜ²

Öz

İnternetin hayatımızın her alanına girmesi insan yaşamı için birçok kolaylık ve fayda getirmiştir. Öte yandan internet, doğası gereği sorunlar ve tehditleri de beraberinde getirmiştir. Bireyler bakımından kişisel verilerin izinsiz ele geçirilmesi ve paylaşılması, devlet, şirket ve kurumlar bakımından ise kritik öneme sahip bilgilerin sızdırılması gibi riskler ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda bireyleri, şirketleri, kurumları ve devletleri zarara uğratmak veya bilgilerini ele geçirmek için sanal ordular kurulmakta, saldırılar düzenlenmektedir. Bu saldırıların en yaygınlarından bir tanesi dağıtık olarak farklı kaynaklardan yapılan hizmet durdurma saldırıdır. Blokzinciri teknolojisi her alanda ve durumda uygulanabilir olmasa da belli uygulamalar için uygundur. Merkezi olmayan yapısı ile ciddi avantajlar sunmaktadır. Siber saldırılara karşı kurumların, şirketlerin ve devletlerin maliyetlerini düşürebilecek bir çözüm olarak blokzinciri teknolojisi kullanılabilir. Bu çalışmada, blokzinciri teknolojisi ve siber saldırılar hakkında teknik bilgiler, yapılmış siber saldırıların ortaya çıkardığı zararlar paylaşılmış ve belli durumlarda bu saldırıların bir kısmını engellemek için kullanılacak blokzincirinin maliyet fayda analizi yapılmıştır. Sonuç olarak blokzincirinin kullanılacağı uygulamalarda siber saldırıların oluşturduğu maliyetlerden kaçınılabileceği veya maliyetlerinin düşürülmesine fayda sağlayacağı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siber saldırı, Blokzinciri, Dağıtık sistemler, Dağıtık hizmet durdurma saldırıları, Maliyet

Assessment of Blockchain Technology in terms of Benefit-Cost in Cyber Attack Prevention

Abstract

The spread of the Internet in all areas of our lives has brought many eases and benefits for human life. On the other hand, the Internet has brought along problems and threats by its nature. Risks such as the seizing and sharing of personal data without permission, and leakage of critical information for government, companies and institutions have emerged. In this direction, cyber armies are set up and attacks are organized in order to damage people, companies, institutions and governments to capture their information. One of the most common of these attacks is denial of service attacks from different sources. Although blockchain technology is not applicable in all areas and situations, it is suitable for certain applications. It offers serious advantages with its decentralized structure. Blockchain technology can be used as a solution to reduce the costs of institutions, companies and governments against cyber-attacks. In this study, technical information about blockchain technology and cyber-attacks, the damages caused by cyber-attacks were shared, and cost benefit analysis of blockchain, which can be used to prevent some of these attacks in certain cases, was made. As a result, it has been determined that in applications where blockchain can be used, the costs caused by cyber-attacks can be avoided or it will benefit the reduction of costs.

Key Words: Cyber attacks, Blockchain, Distributed systems, Distributed denial of service attacks, Cost

Atıf İçin / Please Cite As:

Aydın, Ö. ve Yükçü, S. (2020) Siber saldırı önlemede blokzinciri teknolojisinin fayda maliyet açısından değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2519-2530.

Geliş Tarihi / Received Date: 20.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 04.08.2020

¹ Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İzmir, Türkiye, omer.aydin@deu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7137-4881

² Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, suleyman.yukcu@deu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1514-5953

Giriş

Teknolojinin gelişimi ile birlikte güvenlik ve gizlilik gibi iki temel konu, hem kişilerin hem de kurum ve devletlerin başa çıkması gereken konular olarak önemini günden güne arttırmaktadır. Güvenlik, birey, kurum, şirket veya devletlerin mevcut düzen içinde belirlenmiş kurallar çerçevesinde yaşamlarını sürdürmelerine, her türlü tehdit, taciz, salgın ve felakete karşı alınan tedbirlere denir. Gizlilik ise bir bilginin erişiminin kısıtlanması, bir kimse veya belirlenen bir zümre dışındakilerin bu bilgiye erişememesi anlamına gelmektedir. Bu iki temel kavram günümüzde büyük önem taşımaktadır. Her seviyede organizasyonun bilgilerini internet aracılığı kablolu veya kablosuz olarak iletildiği günümüz dünyasında bu bilgilerin güvenliğinin ve gizliliğinin sağlanması da çok önemlidir. Aksi bir durumda kişiler, kurumlar ve devletler maddi manevi zararlara uğramaktadırlar.

Siber güvenlik kavramı, güvenliğin siber ya da sanal dünya diye adlandırdığımız teknoloji ortamındaki yansımaları karşılamaktadır. İnsan, kurumlar veya devletler her alanda güvende olmak istemektedirler. Günümüz dünyasında bilgi, bu bilginin anlaşılması ve güvenliğinin sağlanması büyük önem kazanmıştır. Bu çalışmanın motivasyon noktalarından birincisi budur. İkinci konu ise güvenlik ve gizlilik ihlallerinin doğurduğu maddi ve manevi sonuçlardır. Bu çalışmada daha çok maddi kayıplar üzerinde durulacaktır. Özellikle şirketlerin ve devletlerin maddi anlamda kayıpları değerlendirilecektir. Blokzinciri teknolojisinin dağıtık yapısı nedeni ile kullanılabilirdiği alanlarda güvenlik ve gizlilik anlamında ciddi kazanımlar sağladığı aşikârdır. Çalışmanın son motivasyon noktası ise bu dağıtık yapının kurum ve devletler için sağlayacağı maddi kazanımlardır.

Siber güvenlik ve blokzinciri ile ilgili genel bilgilerin yer aldığı ilk bölümden sonra ikinci bölümde geçmişten günümüze yapılan siber saldırılardan bahsedilmiş, ortaya çıkan zararlar verilmiştir. Sonrasında blokzinciri teknolojinin kullanılabilirdiği uygulama örneklerine yer verilmiş olup güvenlik açısından sunduğu kazanımlar değerlendirilmiştir. Son olarak ise bu kazanımların mali açıdan analizi yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı siber güvenliğin şirketler ve ülkeler için önemini vurgulamak, mali açıdan çeşitli uygulama alanlarında ciddi kazanımlar sağlayabilecek blokzinciri teknolojisini analizlerini yapmaktır.

Siber Güvenlik

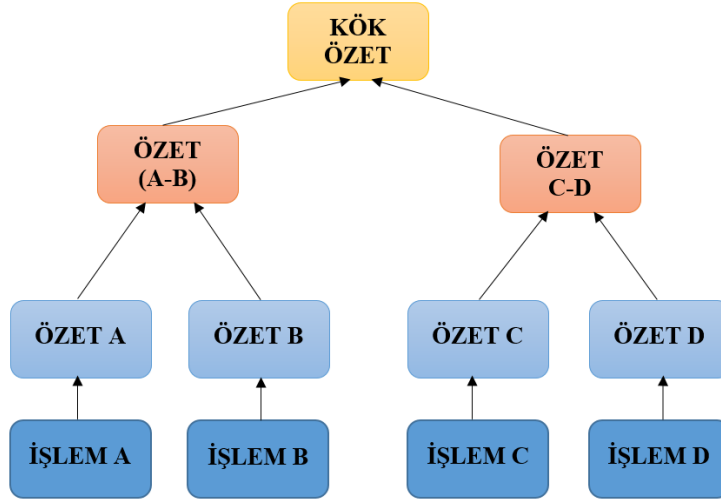
Siber güvenlik, 1990'lı yıllarda, internet ağına bağlı bilgisayarlarda yaşanan güvenlik sorunları ve tehditlerini ifade etmek üzere bilgisayar mühendisleri tarafından ortaya atılan bir terimdir (Hansen ve Nissenbaum, 2009, s. 1155). Bu kavram ile siber dünyada yer alan bilginin gizliliğinin, erişilebilirliğinin ve bütünlüğünün sağlanması kastedilmektedir. Gizlilik, bilgiye erişimi kısıtlayan bir anlam ifade etmektedir. Bir başka şekilde ifade edersek bilgiye sadece izin verilen veya yetkisi olan kişiler, gruplar veya makinelerce erişilebilmesidir. Erişim sadece okuma şeklinde olabileceken, yeni bilgi oluşturma, silme ve güncelleme işlemlerinin hepsi veya belli bir kısmının izin verilmesi şeklinde olabilir. Bütünlük kavramı ise bilginin kısmen veya tamamen değiştirilmemesi anlamına gelmektedir. Bilginin, iletilmek istenen taraflar arasında transfer edilirken veya saklandığı alanda bulunurken bütünlüğünün korunması gereklidir. Erişilebilirlik ise saklanan bilginin erişim iznine sahip kişilerce istenildiğinde erişilebilir olması demektir (Goodrich ve Tamassio, 2011).

Siber saldırılar son dönemde sadece kişisel bilgisayarlara zarar vermemekte aynı zamanda ülkelerin bilgisayar sistemleri, haberleşme altyapıları, askeri üsleri ve silah sistemleri, ulaşım araçları ve altyapıları, enerji sistemleri ve sağlık sistemleri gibi birçok kritik noktayı tehdit etmektedir. Siber tehditler bu anlamda önümüzdeki yıllarda da önemini koruyacaktır (Aytekin, 2015, s. 19). Bu durum göz önünde bulundurulduğunda karşı önlemlerin zaman kaybetmeden planlanması, acil durum senaryolarının hazırlanması ve etkin savunma sistemlerinin kurulması büyük önem taşımaktadır. Saldırıya karşı ulusal veya bölgesel boyutta çeşitli önlemler alınması ve bunun saldırıyı takiben hemen hayata geçirilebiliyor olması gerekmektedir (Goodman, 2008, s. 28).

Devletimiz ve şirketlerimiz son yıllarda siber saldırılara maruz kalmaları nedeni ile bu konuya daha fazla yatırım yapmaktadırlar. Alınan önlemler ve yasa koyucu tarafından yapılan kanunlar teknolojinin hızına dolayısı ile siber tehditlere yetişememektedir. Saldırıların çeşitliliği, büyüklüğü ve etkisi göz önünde bulundurulduğundan kişilerin, kurumların ve hatta devletlerin işbirliği yapmalarını gerektirecek seviyede önlemlere ihtiyaç vardır. Siber güvenlik için yapılan harcamalar, güvensiz bir ortamın getireceği maliyetlerden fazla olmayacaktır (Aslay, 2017, s. 27).

Blokszinciri Teknolojisi

2000 yılların başından itibaren internetin hız ve erişilebilirlik bakımından ülkemiz ve dünyada gelişmesi, mobil bağlantı hız ve imkânlarının artması ile birçok teknolojinin gelişimi mümkün hale gelmiştir. Bu gelişimin bir sonucu olarak ortaya çıkan teknolojilerden biri de blok zinciri yapısıdır. Blokszinciri yapısı bir tarafında şifre bilimi (kriptoloji) diğer tarafında ise veri yapıları bulunmaktadır. Bu yapının geçmişi Merkle ağacı olarak bilinen karma ağaç yapısına dayanmaktadır (Merkle, 1982, s. 2). Şekil 1'de Merkle ağacının yapısı görülebilmektedir. Merkle ağacı uç düğümlerden kök düğüme doğru giden bir ağaç yapısıdır. En uç düğümlerde işlemler yer almaktadır. Bu işlemlerin özetlerinden bir üst düğüm oluşturulur. Özet işlemi için Hash fonksiyonlarından faydalanılır. Daha sonra özetlerin bir araya getirilmesi ile yeni özetler oluşturulur ve bu şekilde üst düğümlere doğru ilerlenir. Son iki düğümün özeti de alınarak kök düğüm oluşturulur.

Şekil 1. Merkle Ağacı (Karaarslan ve Akbaş, 2017, s. 18)

Merkle ağacının bir diğer adı da Hash ağacıdır. Hash fonksiyonları, bir veri kümesinin boyundan bağımsız olarak, sabit uzunlukta bir veri kümesi üreten algoritmalara denir. Hash fonksiyonlarının ürettiği metinlerin kaynak metnin bir özeti şeklinde olması ile Merkle ağacındaki özet düğümleri ortaya çıkmaktadır. Bu değerlerin benzersiz olduğu varsayımı ile işlemler yapılmaktadır.

Blokszinciri, gerçek dünyadaki bir zincir gibi yeni halkaların zincirin sonuna eklenmesi ile büyüyen bir veri yapısıdır denilebilir. Eklenen zincir halkaları bir önceki blokun adres bilgisini üzerinde barındırır. Kayıt defteri (Ledger) olarak adlandırılan bir liste vasıtası ile zincirin değiştirilemez listesi tutulur.

Akıllı anlaşmalar (Smart contract) kavramını blokszinciri bakımından mantıksal akışların yazıldığı, blokszincirinin dağıtık yapısı içinde çoğaltılıp dağıtılabilen, çalıştırılıp işletilebilen ve güvenliği bir ağ tarafından doğrulanabilen küçük programlara verilen addır.

Madenci Düğüm (Mining Node): Bu düğümler birer bilgisayar olup işlemler bu bilgisayarlar üzerinde gerçekleşmektedir. İşlemlerin gerçekleşmesi için önceleri ekran kartları veya bu iş için üretilmiş bazı özel kartların işlemcileri kullanılmıştır (Stallings, 2017, s. 19). Günümüzde ise Merkezi İşlem Birimi (CPU), Grafik İşlemci Birimi (GPU), Alan-Programlanabilir Kapı Dizisi (FPGA) ve Uygulamaya Özel Entegre Devre (ASIC) gibi donanımlar yanında bulut hesaplama madencilik işlemlerinde kullanılmaktadır.

Madencilik Gücü: Blokszinciri karmaşık denilebilecek matematiksel hesaplamalar yapılan bir sistemdir. Zincire yeni bir bloğun eklenmesi esnasında hash hesaplanması denilen matematiksel işlemler için bir güce ihtiyaç vardır. Bu güç işlemci gücü olarak karşımıza çıkmaktadır ve genelde saniyede hesaplanan Hash ile ölçülmektedir.

Uzlaşma Protokolleri: Blokszinciri belli kurallara bağlı olarak değiştirilir. Zincirde bulunan düğümler için kimin değişiklik yapabileceği konusundaki kurallar bütünü uzlaşma protokolü olarak adlandırılabilir. Bu aşamada Çalışma Kanıtı (Proof of Work-PoW) ve Hisse İspatı (Proof of Stake-PoS) gibi yaklaşımlardan bahsetmek gerekir. PoW, her bir düğüm için çözülmeyi bekleyen bir bulmaca gibidir ve bulmacayı çözmeden değişiklik önerisi yapabilmek hakkı kazanılamamaktadır. PoS ise PoW'dan farklı olarak hesaplamaya bakılmaksızın sisteminde sahip olunan kriptopara zenginliğine yani hissesine bakılarak blok

oluşturma işlemini yapacak kişinin seçildiği bir yaklaşımdır.

Hesap: Klasik anlamda bildiğimiz gibi parayı içinde barındıran, benzersiz (unique) bir değer ile ifade edilen ve her kullanıcı veya bilgisayara özgü olarak oluşturulan hesaptır.

Literatür Taraması

Çetin vd. yaptıkları çalışmada fidyeye yazılımlarla oluşan siber tehditlerden 2013 ve 2014 yıllarında Türkiye'nin siber tehditlere maruz kalan ülkeler arasında ilk onda yer aldığını belirtmişlerdir. Çalışmalarında e-işletme ve e-ticaret kavramlarını ele almışlardır. Bu kavramların farklı sektör ve alanlardaki etkilerini değerlendirmişler, Dünyada ve ülkemizde gerçekleşen siber güvenlik tehditlerini ortaya koymuşlardır. Ayrıca siber saldırı ve bunların ortaya çıkardığı maliyetler konusunda değerlendirmelere yer vermişlerdir (Çetin vd., 2015, s. 223).

Şentürk ve arkadaşları 2016 yılında yayınlanan çalışmalarında siber güvenlik yatırımlarının stratejileri, maliyetleri, etkisi gibi konularda literatürü incelemişlerdir. Şirketlerin siber güvenlik yatırımı kararları almalarında çeşitli boşluklar tespit etmişlerdir. Çalışmalarında siber güvenlik risklerinin ölçülebilmesi için genel geçer bir model bulunmadığını belirtmişlerdir. Aynı şekilde yatırım kararı alınarak sahip olunan önleyicilerin etkinliğini ölçebilen bir standardın bulunmadığını söylemişlerdir (Şentürk vd., 2016, s. 48).

Irmak ve Erkek'in çalışmalarında farklı bir açıdan bakılarak kritik denilebilecek sistemlere siber saldırı yapan saldırganların profillerine odaklanılmıştır. Saldırı ağacı modelini kullanarak yapılan siber saldırıların başarılı olma ihtimalleri hesaplanmış ve bu hesaplamalar üzerine analizler yapılmıştır. Çalışmanın çıkış noktası literatürde saldırgan profilleri ile ilgili karakteristik özelliklere ait parametrelerde eksiklik olduğu iddia edilmektedir. Eksikliği fark edilen karakteristik özelliklerin saldırgan profillerine dâhil edilmesi ile matematiksel olarak hesaplanan saldırı başarı olasılıklarının gerçeğe yaklaştığı beyan edilmiştir (Irmak ve Erkek, 2016, s. 1).

Literatürde Conoscenti ve arkadaşlarının yaptığı bir çalışmada blokzinciri teknolojisi kullanılan mal ve verilerin ticareti, veri depolama yönetimi, değerlendirme sistemleri ve kimlik denetimi gibi alanlar incelenmiştir. Ayrıca bu çalışmada anonimlik, bütünlük ve uygulanabilirlik gibi blokzincirinin temel özellikleri etkileyen etmenler irdelenmiştir (Conoscenti vd., 2016, s. 1). MedRec adını verdikleri blokzinciri teknolojisi kullanan bir kayıt yönetim sistemi Azaria ve arkadaşları tarafından önerilmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere sağlık alanında kurgulanan bu sistem ile hastaların bilgilerinin kaydedilmesi ve bunların erişiminin kolaylaştırılması amaçlanmıştır (Azaria vd., 2016, s. 25). Dijital haklar gibi sözleşmelerin yönetimi için kurgulanan ve daha güvenli bir yapı kurulması için Watanabe ve arkadaşları tarafından bir sistem önerilmiştir (Watanabe vd., 2016, s. 467). Ülke ulusal güvenlik sistemleri için blokzinciri teknolojisinin kullanımının gerekliliğine vurgu yapan Barnas, çalışmasında çeşitli alanlarda blokzincirinin kullanımı ile elde edilecek faydalar vurgulanmıştır (Barnas, 2016, s. 8). Blokzinciri teknolojisinin kullanıldığı bir diğer alan olarak bilgisayar ağları da verilebilir. Bunlara ilk örnek DNSChain (Singh ve Singh, 2016, s.463) verilebilir. Güvenli, merkezi olmayan ve özgür bir çözüm olarak sunulmuştur. Diğer yandan SecureChain ağ cihazlarının bazı kayıtlarının saklanmasına yönelik bir çözüm sunmaktadır (SecureChain, 2020). Özellikle ağ cihazlarında saklanması zorunlu ve değiştirilemezliği güvence altına alınması gereken log vb. kayıtların saklanması için önerilmiştir.

Şenol'un 2016 yılında yayınlamış olduğu makalesinde gelişen teknolojik güçle siber caydırıcılığın sağlanabileceği vurgulanmıştır. Çalışmada Türkiye'de meydana gelen bazı siber saldırılara değinilmiştir (Şenol, 2016, s. 10). Yine aynı yazara ait 2017 yılında yapılmış benzer çalışmada ülkemizdeki siber saldırılara karşı caydırıcılık konusu işlenmiştir. Çalışmada ilk olarak siber güç, saldırı, savaş ve caydırıcılık gibi kavramlar irdelenmiş siber güvenliğin önemine değinilmiştir. Türkiye'de siber saldırılara karşı caydırıcı olmak için yapılmış strateji ve politikaların yer aldığı çalışmalar incelenmiştir. Siber caydırıcılığın sağlayacağı maliyet ve kolaylıklar açısından sağladığı üstünlüklere dikkat çekilerek çeşitli önerilere yer verilmiştir (Şenol, 2017, s.1).

Karaarslan ve Akbaş 2017 yılında yaptıkları çalışmalarında Blokzinciri tabanlı güvenlik sistemlerini incelemişlerdir (Karaarslan ve Akbaş, 2017, s. 16). Blokzinciri dijital imzalar, şifreleme algoritmaları ve özet (Hash) fonksiyonlarını kullanmaktadır. Güvenlik ve gizlilik gerektiren birçok alanda blokzinciri ile kurulmuş sistemler kullanılabilir (Halpin ve Piekarska, 2017, s. 1).

IoT cihazlarının davranışlarını tayin eden kodlar yazarak bu cihazların yönetiminin blokzinciri ile yapılmasının önerildiği bir çalışmayı Huh ve arkadaşları 2017 yılında yayınlamışlardır. Bu çalışmada platform olarak Ethereum kullanılmıştır (Huh vd., 2017, s. 464). Blokzincirinin IoT cihazlarının güvenlik ve gizlilik ihtiyaçlarını karşılamada kullanılmasını öneren bir çalışmayı Dorri ve arkadaşları yapmıştır.

Kullanılan tekniğin DDoS ve Linking siber saldırıları karşısında etkin olup olmadığı bu çalışmada analiz edilmektedir (Dorri vd., 2017a, s. 173). Bir diğeri çalışmada Biswas ve Muthukkumarasamy, akıllı şehirlerde güvenlik sorunlarına çözüm olarak blokzinciri kullanımını önermişlerdir. Bu çalışmada blokzincirinin büyük maliyet gerektirdiği ve bağlantı hızı bakımında yüksek bant genişliği kullandığı için IoT cihazlarının birçoğu için uygun olmadığı belirtilmektedir (Biswas ve Muthukkumarasamy, 2016, s. 1392).

Blokzinciri; kamu kuruluşlarında özel veya halka açık şekilde kullanılabilir. Ödeme sistemleri, dolandırıcılık tespiti, yerel ve merkezi birimlerden gelen belge ve veriyi birbirine bağlama, kayıt yönetimi (patent, akademik kayıtlar, noter kayıtları vb.) kimlik yönetimi, fiziksel varlık (gayrimenkul tapu kayıtları vb.) takibi, vergi takibi, gümrük ve sınır kontrolü (Ølnes vd., 2017, s. 355), dijital pasaportlar (Zhao, 2017), dijital oylama sistemleri, düzenleyici gözetim işlemleri (bağış toplayan kurumların denetimi) gibi birçok alanda uygulanabilir bir teknolojidir (Durğay ve Karaarslan, 2018, s. 39).

Dorri ve arkadaşları IoT gibi düşük kaynaklı donanımlar için blokzinciri mimarisini kaynak kullanımı anlamında iyileştirdikleri bir öneride bulunmuşlardır. Bu çözüm ile güvenlik ve gizlilik özellikleri sağlanmaktadır. PoW yerine blok onay zamanını azaltmak için dağıtık güven yöntemi kullanımı önerilmiştir. Hizmet durdurma saldırısı (DoS), ekleme, düşürme ve modifikasyon saldırısı gibi bazı tehditlere karşı koyabildiği iddia edilmiştir (Dorri vd., 2017b, s. 618).

Konacaklı ve Karaarslan'ın çalışmalarında siber alanda Komuta ve Kontrol yeteneklerinin güvenlik ve gizliliğini sağlamak için blokzincirinin kullanılabileceğini belirtmişlerdir. Askeri hava operasyonları için blokzincirinin sunduğu faydalar değerlendirilmiş ve bir sistem önerisinde bulunulmuştur (Konacaklı ve Karaarslan, 2019, s. 758).

Baygin ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada ise avantajları ve dezavantajları ile uygulama bazında yapılan blokzincirleri incelenmiş ve karşılaştırılmıştır (Baygin vd., 2019). Gür ve arkadaşlarının yapmış olduğu diğeri bir çalışmada ise elektrik şebekelerinde mikro düzeyde bölgesel veya müşteri bazlı ölçüm, faturalandırma ve izleme işlemleri için IoT ve blokzinciri tabanlı bir sistem önerilmektedir (Gür vd., 2019, s. 204).

Siber Saldırıları ve Etkileri

İnternetin yaygınlaşması ile birlikte farklı yöntemler ve farklı boyutlarda birçok siber saldırı düzenlenmiş ve birçok şirket ve kurum bunlardan etkilenmiştir. Bazı saldırılar ise devlet sistemlerine yönelik düzenlenmiştir. Bu saldırılardan bilinen büyük boyuttakileri aşağıda verilmiştir.

Moonlight Maze, 1998 yılında başlayan ve ABD askeri sistemlerine sızmayı başaran bir yazılım ile askeri bilgilerinde yer aldığı çok sayıda dosyanın çalındığı bir saldırdır. Bu yazılım vasıtası ile işlemlerin fark edilmeden 2 yıl boyunca devam ettiği belirlenmiştir. ABD yaptığı araştırmalar sonucunda eski Sovyet birliğine ait bir bilgisayara bilgilerin ulaştırıldığı bilgisine ulaşsa da Rusya bu konuda suçlamaları kabul etmemiştir (Siber Kuvvet, 2015).

Rusya'nın Estonya ile birlikte Nazilere karşı verdiği mücadelenin simgesi olarak Bronz Asker Anıtı, Estonya hükümetinin kararı ile 2007 yılının Nisan ayında yerinden kaldırılmıştır. Bu işlem sonrası büyük tepkiler oluştu. Kısa sürede Estonya hükümetinin kullandığı elektronik sistemlere, bankalara, haber portallarına ve hizmet sağlayıcılara büyük bir siber saldırı düzenlendi. Yapılan servis durdurma atağı nedeni ile uzun süre sistemler çalışmadı (Yener, 2015).

Albert Gonzales 2008 yılında Heartland ödeme sistemlerine saldırmıştır. Albert saldırıyı "Operation Get Rich or Die Tryin" (Zengin ol veya Çabalarken Öl Operasyonu) olarak adlandırmıştır. Bu saldırıda Heartland'a ait yaklaşık 100 milyon kredi kartı bilgisinin ele geçirildiği düşünülmektedir. Bu saldırının şirkete maliyeti yaklaşık olarak 140 milyon dolar olmuştur (Siber Kuvvet, 2015).

2011 yılında Sony PlayStation Network hacklendi ve 77 milyon kullanıcının kişisel bilgilerine erişildi. Dağıtık hizmet durdurma (DDOS) saldırılarıyla sisteme sızan saldırganlar kullanıcıların kredi kartı bilgilerini ele geçirdiler. Bu saldırıda PlayStation servislerine 23 gün boyunca erişim sağlanamadı. Sony, başlangıçta hack'in en az 105 milyon sterline mal olacağını tahmin etti, ancak şirket daha sonra etkinin korktuğu kadar finansal zarara neden olmadığını öne sürdü (Phillips, 2016).

Kanada'nın birçok devlet kurumuna ait IP adreslerine 2011 yılında büyük bir saldırı yapılmıştır. Saldırıyı yapan İnternet Protokol (IP) adresleri Çin'e ait olduğu tespit edilmiştir. Saldırı, finans ve savunma gibi alanlarda hizmet veren devlet kurumlarını da içermekte idi. Bu saldırıyı durdurmak için saldırı yapılan birimlerin internet bağlantılarını kesmek zorunda kalmışlardır (Siber Kuvvet, 2015).

Citigroup, 2011 yılında siber saldırılara maruz kalarak müşterilerine ait kişisel verilerini çaldırılmıştır. Forbes Global 2000'nin değerlendirmelerine göre dünyadaki en büyük şirket olarak seçilen Citigroup, saldırılar nedeni 2.7 milyar dolar zarara uğrarken iki yüz binin üzerinde müşterisine ait kredi kartını yenilemek zorunda kalmıştır (Naraine, 2011).

İstenemeyen posta (Spam) trafiğinin izlenmesi ve gönderim yapanların takibi amacı ile kurulmuş bir organizasyon olan Spamhaus, elektronik postaların zararlı olup olmadığının belirlenmesinde kullanılan listeler yayınlamaktadır. Spamhaus, 2013 yılında Cyberbunker adlı bir veri merkezinden gelen elektronik postaları zararlı kategorisine aldı. Bundan sonra arkasında Cyberbunker'in olduğunu iddia edildiği ve internetin o güne kadarki en büyük dağıtık servis durdurma saldırısı gerçekleştirildi. Saldırının 300 Gbps boyutuna ulaştığı bildirilmektedir. Bu saldırı ile çok büyük miktarda veri internet ortamına yayıldı (Dağhan, 2013).

Stuxnet adlı yazılım İsrail ile ABD tarafından ortak olarak İran'ın nükleer alandaki çalışmalarını durdurmak için geliştirilmiştir. Windows işletim sistemine sahip bilgisayarlara bulaşarak Siemens tarafından geliştirilmiş özel bir yazılımı hedef almıştır. Bu yazılım vasıtası ile dış dünyadan izole olarak çalışan İran nükleer santrallerinden iki tanesinin çalışmalarını engellemeyi başarmışlardır. Bu saldırı ile kapalı ve izole ağlarda dahi saldırıların mümkün olabileceği gösterilmiştir (Siber Kuvvet, 2015).

Windows işletim sistemi ile çalışan bilgisayarlar üzerinde etkili olan Flame adlı yazılım aynı ağda yer alan diğer bilgisayarlara da kendi kopyasını göndermeye çalışmaktadır. Ayrıca USB harici bellekler vasıtası ile de bilgisayarlar arasında kendini kopyalatma özelliğine sahiptir. Bulaştığı bilgisayardaki konuşmalar, yazışmalar, şifreler, dosyalar vb. bilgileri almakla kalmaz Bluetooth ile çevredeki bağlı cihazlarında bilgilerini elde etmeye çalışmaktadır. Bu bilgiler belli bir süre sonra saldırganlara iletilmektedir. Bu yazılım orta doğu ülkelerinde daha yoğun görülmüştür. Kaspersky antivirus firması çalışanlarından bir tanesi bu yazılımın kullanılan teknik ve içerdiği detaydan dolayı bir devlet tarafından yazılabileceği kanısında olduğunu belirtmiştir (Siber Kuvvet, 2015).

İnternette siber saldırılar ve siber terör ile ilgili olarak 2015 yılında yayınlanmış bir haberde neredeyse her sistemin internete bağlı hale geldiği ve sağlık, güvenlik, devlet kurumları gibi birçok kritik alan gibi kişilerin günlük yaşamlarındaki alanlarında kapsama alanına girdiğine vurgu yapılmıştır. Tüm bu kritik alanlardaki bilgiler ile toplum içinde olağan bir şekilde yaşayan insanların dahi verileri izlenebilmekte ve risk altındadır. Bu haberde de bahsedildiği gibi internete bağlı olarak çalışan evimizdeki buzdolabı saldırganlar tarafından ele geçirilebilmekte ve bu şekilde zombi makinelere dönüşebilmektedir (Öncel, 2014). Bu haberde Siber terör, siber saldırıların nedenleri ve aşağıda detayları yer alan birçok örnek olaya değinilmiştir (Siber Kuvvet, 2015).

Lloyds of London adlı İngiliz sigorta platformu ile Aon adındaki risk yönetim şirketlerinin yaptıkları araştırmaya göre koordinasyon içinde yapılabilecek küresel bir siber saldırı 85 ile 193 milyar dolar arasında bir zarar ortaya çıkarabileceği sonucuna varılmıştır. Bu gibi bir saldırı en büyük etkiyi perakende ve sağlık sektörlerine yapacağı ve bu etkinin her bir sektör için 25 milyar dolar seviyesinde olabileceği öngörülmüştür. Yine bu araştırmada en büyük zararı 89 milyar dolar ile Amerika Birleşik Devletlerinin sonrasında ise 76 Milyar dolar ile Avrupa ülkelerinin ve 19 Milyar dolar ile Asya ülkelerinin göreceği değerlendirilmiştir. Zarar miktarlarının yaklaşık olarak yüzde 86'lık bölümünün sigortasız olduğunu belirtilmiştir (Kurtaran, 2019).

İnternet kullanıcıları çeşitli kişisel verilerini internet üzerinde barındırmakta ve yaklaşık 4 milyara ulaşan bu kullanıcılar şifreleri ile bilgilerinin güvende olduğunu düşünmektedir. Cybersecurity Ventures adlı ABD merkezli şirketin yaptığı çalışmaya göre 2015 yılında gerçekleştirilen siber güvenlik suçları nedeni ile dünya genelinde 3 trilyon dolar maliyete neden olmuştur. 2021 yılında bu maliyetin 6 trilyon dolar seviyesine çıkması beklenmektedir. 2017-2010 yılları arasında tüm dünyada 1 trilyon dolar güvenlik harcaması yapılacağı araştırma raporunda öngörülmüştür. Accentura isimli Dublin merkezli yönetim danışmanlık şirketinin çalışmasına göre şirketlerin güvenlik yatırımları 2018 yılında 2017 yılına göre ortalama yüzde 23 seviyesinde artış göstermiştir (NTV, 2019).

Birçok firma son yıllarda fidye yazılımlarının tehdidi altına girmiştir. Şirketlerin kritik ve gizli bilgilerinin kullanımını engelleyerek kurbanlardan fidye talep eden yazılımlar yaygınlaşmıştır. Cybersecurity Ventures yaptığı çalışmada dünya üzerinde her 40 saniyede bir şirkete fidye yazılımların tesir ettiği ve verilerinin erişilemez hale getirildiği belirtilmiştir. Fidye yazılımlara yılda ödenen fidye miktarının 1 milyar dolar seviyesinde olduğu FBI tarafından tahmin edilmektedir. 2016 yılında ise Uber şirketinin sistemlerine sızılmış ve sürücülerin kişisel verilerine erişilmiştir. Aynı şekilde Yahoo, Tumblr, Flickr, Fantasy ve

Facebook gibi birçok sosyal medya sitesindeki kullanıcı hesap bilgileri ele geçirilmiştir (NTV, 2019).

Milliyet'in 2020 Ocak ayındaki haberinde Sberbank yöneticisi Stanizlav Kuznetsov'un sözlerini paylaşmıştır. Stanislav, gelecek dönemdeki siber saldırılardan dolayı Rus ekonomisinde kayıpların devam edeceğini söylemiştir. Geçen yılki kaybın ise 2,5 trilyon ruble seviyesinde gerçekleştiğini belirtmiştir. 2019 yılında Sberbank'ta bir siber güvenlik açığı nedeni ile bankanın müşterilerine ait 60 milyon kredi kartı bilgisi çalınmış ve satışa çıkarılmıştı (Milliyet, 2020).

Görüntülü toplantı düzenleme yazılımı olan ve tüm dünyaca bilinen Zoom adlı uygulama ile ilgili ciddi güvenlik problemleri olduğu ve 500 binden fazla Zoom kullanıcı bilgilerinin ele geçirildiği bilgisi Nisan 2020 'de yapılan haberlerle gündeme gelmiştir. Cyble adındaki siber güvenlik şirketi, ele geçirilen kullanıcı bilgilerinin "karanlık web" ve hacker sitelerinde satışa çıkarıldığını bildirmiştir. Her bir hesabın 0.0020 dolar fiyat ile satışa çıkarıldığı belirtilmiştir (Sputnik, 2020).

Blokzinciri Teknolojisi Kullanımının Değerlendirilmesi

Çalışmanın öncesinde açıklandığı üzere blokzinciri teknolojisi bir koruma sistemi olarak kullanılabilir. Devletin ve kurumun bilgi sistemini belli siber saldırılara karşı koruyabileceğinden bu tarz iş ve süreçler için kurulması yerinde olacaktır. Merkezi olmayan yapısı nedeni ile özellikle dağıtık hizmet durdurma saldırılarına karşı koruma sağlayabilmektedir.

Devletin ve kurumların çok gelişmiş bilgi sistemleri olabilir. Bu sistemler ile gizli ve ayrıntı bilgiye yetkiniz ölçüsünde ulaşabilir ve kullanabilirsiniz. Bu bilgi çok değerlidir. Sahibi olan veya erişim hakkı olan bireyin bu bilgiye her ortamda erişebiliyor ve işleyebiliyor olması çok önemlidir. Kötü niyetli kişilerin, rakiplerin sizin kullanmak için ürettiğiniz bilginin en önemsiz grnenine dahi erişemiyor olması gerekmektedir. Örneğin sizin bilgi sisteminizden sizin mal ve hizmetlerinizin fiyat listesine, çalışan sayınıza, maliyet kalemlerimize, indirim opsiyonlarınıza gibi bilgilere ulaşılabiliyor olmalıdır. Devletin bilgi sistemi açısından, insansız hava araçları gibi savunma sistemlerinin miktarı, anlık konum bilgileri, askeri birlik konumları, harekt planları, askeri teçhizat sayısı, üretilen stratejik malların projesi ve üretim takvimi gibi bilgilere yetkisiz kişilerin ulaşamaması gerekir. Hatta bazı önemli bilgiler kurumda çalışan herkesin ulaşamadığı biçimde korunmalıdır. Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) silah fabrikası müdürü o fabrikanın ürettiği silahın projesini bir başka kişiye satarken yakalanmıştı (Aljazeera, 2016). Bazı önemli bilgiler devletin bekası için kritik değerdedir. Bu ve benzer bilgileri rakipleriniz ve kötü niyetli kişilerden (düşman) koruyamaz iseniz, bilgileri ele geçirip onları size karşı kullanarak üstünlük sağlayabileceklerdir. Çok iyi olduğunuz birçok konuda hkimiyeti rakiplerimize kaptırma ihtimali ortaya çıkacaktır.

Filmlere konu olan bir bilgi edinme olayı veya siber saldırı girişimi ikinci dünya savaşı yıllarında yaşanır. Şifreleme sistemiyle Almanlar ordu glerinin nerelerde olduğunu ve ne yapacaklarını birbirlerine bildirmektedirler. Enigma olarak da bilinen Şifreleme cihazları ile kurulmuş bu sistem çok başarılıdır. Almanlar savaş boyunca ele geçirilemeyen bu bilgilerin kullanımının avantajı ile düşmanlarına çok zarar vermektedirler. İngilizler Almanların Şifreleme sistemini kırmak için bir ekip kurdular. Ekip bugünün bilgisayar teknolojisinden çok ilkel bir sistem olmasına rağmen zamanın en başarılı Şifreleme sistemini kırmayı başarır. zmledikleri ilk bilgiye göre Almanlar, İngilizlerin k bir birliğini bombalayacaklardır. Bu birlikte Şifre zme ekibinde yer alan bir çalışanın kardeşi görev almaktadır. Ekipte görevli bu kişi kardeşini bu durumdan haberdar etmek ister. Ekip lideri, kişiye durdurur. Bu saldırı k bir saldırı olduğu için Almanların Őifrenin çözüldüğünü anlamalarını engellemek istemiştir. Aksi halde Almanların Şifreleme yöntemini değiştirmesine neden olacak ve ele geçirilen büyük avantaj yitirilmiş olacaktır. Bu k saldırıya izin vererek büyük saldırıların önlenmesi sağlanabilecekti. Bu yöntem ile Almanların k saldırılarına izin verildi sadece büyük saldırılar nlenmeye çalışıldı. Bu Şekilde savaş boyunca üç milyon insanın ölmesi engellenmiş oldu. Burada ekipteki o kişinin kardeşinin ölmesi üç milyon insanın ölümünü engellemiştir.

Blokzinciri Uygulamalarındaki Maliyetler

Blokzinciri uygulaması siber saldırının yapılmasını doğuran nedenlerden birisi olan merkezi yapının yerine dağıtık bir yapı sunmaktadır. Böylece siber saldırıyı nleme faaliyeti olarak kullanılabilir. Siber saldırı sonucunda büyük olumsuzluklar oluşabilir. Bu olumsuzluklar birçok maliyete neden olacaktır. Bu maliyetlere başarısızlık maliyetleri adı verilir. Başarısızlık maliyetleri parasal olarak ölçülebilen veya parasal olarak ölçülmesinde zorluk bulunan maliyetler(İtibar kaybı, iş kaybı, faaliyet sonlandırma vb.) yaratabilir.

Bu tür maliyetlere yönetim muhasebesi açısından kalite maliyetleri adı verilir. Kalite maliyetleri bir iş veya organizasyonda istenilen kaliteyi sağlamak amacıyla katlanılan faaliyetlerin yarattığı maliyetler olarak adlandırılır.

Bir bilgi işlem sisteminin kullanımında karşılaşılabilecek maliyetleri aşağıdaki gibi sınıflayabiliriz (Yükçü, 1999, s.94).

a) Önleme Maliyetleri: Sistemin arızalanması, aksamaması, virüs bulaşması, siber saldırıya uğraması vb. gibi durumlar açısından her türlü koruyucu ve önleyici faaliyetin yarattığı maliyetlerdir.

b) Ölçme Değerleme Maliyeti: Bilgi İşlem sisteminin güvenilir ve kaliteli (doğru, kullanılabilir, zamanlı) bilgi üretip üretmediğini ortaya koyabilmek için yapılan kaliteyi ölçmeye yönelik faaliyetlerdir.

c) İçsel Başarısızlık Maliyeti: Bilgi İşlem sisteminin bilgi üretmesi esnasında ortaya çıkan hata, bozukluk, aksaklık nedeni ile yanlış bilgi üretmesinin yarattığı maliyetler, yanlış bilginin düzeltilmesi esnasında yaratılan maliyetler içsel başarısızlık maliyetleridir.

d) Dışsal Başarısızlık Maliyetleri: Bilgi İşlem biriminin ürettiği (yanlış) bilginin bilgi kullanıcılarına aktarılmasından sonra, bilgi kullanıcısının yanlış bilgi kullanımı nedeni ile ortaya çıkan zarar, ziyan ve tazminatlardır.

Hemen her sektörde olduğu gibi bilgi işlem sisteminde de başarısızlıkları (içsel, dışsal) önlemek için önleme maliyetlerine önem vermek, katlanmak gerekecektir.

Blokzinciri Uygulamasının Maliyet-Fayda Analizi

Blokzinciri uygulamasının kalite maliyetleri açısından irdelenmesi, sistemin yararını ve varsa zararını açıkça ortaya koyabilir. 30-40 yıl önce ülkemizde ve tüm dünyada işletmelerde ve tüm diğer işlerde kalite furyası vardı. İnsanlık daha iyi yaşamak daha doğru, refah içinde yaşam sürebilmek için kalite konusuna sarılmıştı. Kalite maliyetleri de kalite konusunun açık ara en önemli konusuydu. Günümüzde kalite konusunun coşkusu azalmış olabilir. Ancak otuz yıl önce ifade ettiğim gibi bir gün gelecek insanlar her işte önce kalite maliyetlerine odaklanacaklar. Günümüzde bu konuyu önemseniyor fakat başarısızlık maliyetleri gerçekleştikten sonra bundan yakınma şeklinde bir durum söz konusudur. Bizim önerimizde başarısızlık maliyetlerini azaltmak için önleme maliyetlerine önem verilmiştir.

Blokzinciri uygulamasının bir bilgi işlem sisteminde yaratabileceği kalite maliyetleri aşağıdaki gibi olabilir.

Blokzinciri özelliği gereği bilgi işlem sisteminde çok fazla sayıda düğüm(bilgisayar, sunucu, işlem birimi) ihtiyaç gösterir. Mevcut merkezi sistemlerde bir sunucu varken bu tarz uygulamalardan birden fazla sunucu veya işlem düğümüne ihtiyaç olmaktadır. İşin durumuna göre bu düğüm sayısı 10, 100, 1000 veya daha fazla olabilir. Bu ciddi bir maliyet farkı oluşturmaktadır. Ayrıca bu düğümlerin işletilmesinde ciddi bir elektrik sarfiyatı gerçekleşecektir. Bu nedenle elektrik faturası ciddi oranda artış gösterecektir. Aşırı elektrik kullanımı, donanım sayısı ve işlem kapasitesi arttıkça aşırı ısınma ortaya çıkacaktır. Bu nedenle yalıtım ve soğutma sistemlerine ihtiyaç duyulacaktır. Bunların maliyetleri de çok yükse olabilir. Bu sistemi devamlı ayakta tutacak (çalışır şekilde) deneyimli, donanımlı eleman istihdamına ihtiyaç duyulacaktır.

Blokzinciri uygulamasının yarattığı faydayı ek bir gelir olarak ölçmek, ifade etmek mümkün değildir. Blokzinciri ile üretip, satılıp elde edilen bir gelir söz konusu değildir. Blokzinciri güvenlik zafiyetinin yarattığı zarar, ziyan, kayıp, suiistimali önleyerek kazanım sağlayacaktır. Çalışmanın önceki bölümlerinde verilen örneklerden de görüldüğü üzere kurumlar, kişiler veya devletler siber saldırılar nedeni ile trilyonlarca dolar zarara uğramaktadır ve bu teknolojinin uygulanabilir olduğu çözümlerde bu zarara uğramaktan korunabilir.

Yöneticiler blokzinciri uygulamasından yararlanırken uygulamanın yarattığı güveni çok fazla hissetmeyeceklerdir, önleme faaliyetinin nimeti olan güvenli ortamı "normal" zannederler. Hatta bazılarının bu ortam o kadar normal gelir ki; önleme amaçlı küçük bir maliyet gerekse, bu maliyet yöneticilerin gözüne batar. "Ne gerek var" diye düşünebilirler. Hatta önleme maliyetlerini reddetmek isterler. Ta ki; çok önemli bir başarısızlık maliyeti gerçekleşip önemli bir tutarı ödemek yani göğüslemek zorunda kalana kadar. Böylesinde büyük başarısızlık maliyeti (Örneğin 3,5 milyon TL) ortaya çıktığında da; alt kademedeki görevlilere veryansın ederler. Daha önce bizi neden uyarmadınız da ilgili başarısızlığı önleme faaliyeti için maliyete katlanmadık da bu devasa ceza ve/veya zararı ödüyünüz diye! Alt kademe sorumlusu üstüne "Söyledik, trilyonlarca liralık zarar ve/veya ceza yanına çok küçük bir tutar olan maliyete onay vermemişsiniz" diyemez.

Örnek: X adlı kurum toplamda 50 TL lik bilgi işlem yatırımı yapmış, stratejik olarak önemli mal veya hizmet üretmektedir. Kurumun bilgilerinin güvenle korunabilmesi için blokzinciri sistemi kurulması gerekmektedir. Blokzinciri uygulamasının yaratacağı maliyetlerin aşağıdaki Tablo 1'deki gibi olduğu öngörülmektedir. Sistemin ekonomik ömrü 10 yıl olarak belirlenmiştir.

Tablo 1. Blokzinciri Uygulamasının Yaratacağı Maliyetler

<i>Maliyet (Süre)</i>	<i>Miktar (TL)</i>
Sunucu maliyeti (10 yıllık)	5
Enerji maliyeti (Yıllık)	1
İzolasyon maliyeti (10 yıllık)	10
Soğutma maliyeti (Yıllık)	1
Yazılım kurulumu (10 yıllık)	1
Personel maaşı (Yıllık)	1

Bilgi İşlem sisteminde blokzinciri kullanılarak sağlanacak güvenlik yapısı olmadığında karşılaşılabilecek bir dağıtık hizmet durdurma saldırısı ve bilgilerin çalınması veya değiştirilmesi durumunda 2000 TL ceza, 1000 TL tazminat, 10000 TL'lik satış kaybı (%25 karlılık) yaşandığı öngörülmektedir. Kurumun uğrayacağı itibar ve imaj kaybının değeri öngörülememektedir.

Sistemin ömrü on yıl olarak öngörüldüğü için on yıllık veriyi karşılaştırmak gerekmektedir. Karşılaştırmayı paranın zaman değerini ihmal ederek yapıyoruz.

Kurumun yaptığı 50 TL'lik bilgi işlem yatırım maliyeti blokzinciri kullanılsa da kullanılmasa da katlanılacak bir maliyet olduğundan iki seçeeneği karşılaştırırken tercihimizi etkilemeyecektir. Bu nedenle yapılacak analizde bu maliyeti dışarıda tutabiliriz.

Tablo 2. Maliyet Karşılaştırma Tablosu

<i>Blokzinciri Teknolojisi kullanılarak kurulan güvenli sistem</i>	<i>Diğer Sistem</i>
Sunucu Maliyeti	5
Enerji Maliyeti	10
İzolasyon maliyeti	1
Soğutma maliyeti	10
Yazılım maliyeti	1
Personel maliyeti	10
Ceza	2000
Tazminat	1000
Satış Kaybı	2500
İtibar ve imaj kaybı	?
TOPLAM	37
	5500 + ?

Tablo 2'de verilen sonuçlar karşılaştırıldığında önleme (Blokzinciri Teknolojisi kullanılarak kurulan güvenli sistem) maliyet ile başarısızlık (diğer sistem) maliyetleri arasında devasa bir fark olduğu görülmektedir. İtibar ve imaj kaybı dikkate alındığında kurum faaliyetlerini sonlandırmak (iflas) zorunda kalabilecektir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Siber güvenlik gelişen teknolojinin getirdiği riskler nedeni ile bugün olduğu gibi önümüzdeki dönemin de önemli ve popüler konularının başında gelecektir. Güvenlik ile birlikte kişisel ve kurumsal mahremiyetin korunması da önemlidir. Tüm bunlar aynı zamanda devletlerin de karşı karşıya olduğu risklerdir. Bugüne kadar yaşanan ve yaşanmaya devam eden birçok siber saldırı sistemlerin durmasına, zarar görmesine veya yok olmasına neden olmuş bu şekilde kişiler, kurumlar ve devletler de maddi, manevi zararlar görmüşlerdir. Manevi zararlar aynı zamanda maddi sonuçlar da doğurmaktadır. Öyle ki manevi zarar gören kişiler, saldırganlar tarafından sızılan sistemlerin sahiplerine tazminat davaları açmakta bu şekilde maddi yükümlülükler ortaya çıkmaktadır. Bunların yanında saldırıya uğrayan kurum ve devletler direk olarak da maddi zararlara uğramaktadırlar. Bu durum ciddi maddi kayıplara neden olduğundan kişiler, kurumlar, şirketler ve devletler siber güvenlik ve gizliliğin sağlanması için yatırımlarını arttırmalı güvenli ve sağlam sistemleri tercih etmelidirler.

Bu çalışmada incelenen ve literatürde daha önce yapılmış çalışmalarda siber saldırıların şirketlere büyük maliyetler getirdiği tespit edilmiştir. Siber saldırıları engellemede literatürde farklı çözümler sunulmuş olup bu çözümlerin her bürü uygulama alanına göre faydalar sağlayabilmektedir. Blokzinciri teknolojisinin bir siber güvenlik önleyicisi olarak kullanıldığı çözümler de önerilmiştir. Birçok çalışma sadece güvenlik bakış açısı ile bu uygulamaları incelemiş veya önermiştir. Maliyet-fayda analizi çerçevesinden değerlendirme yapmamışlardır.

Yatırım maliyetleri bakımından güvenlik harcamaları çoğu zaman önemsenmese de saldırılar ile karşı karşıya kalanların bu yatırımların kat kat fazlasını ödemek zorunda kaldıkları bir gerçektir. Tüm bu bilgiler ışığında çalışmada da teknik detayları, kullanım alanları verilmiş olan blokzinciri teknolojisinin güvenli bir

sistem için büyük avantajlar ortaya koyduğu tespit edilmiştir. Blokzinciri sistemi her alanda ve her sistem de kullanılabilen mucizevi bir sistem değildir. Belli alanlar için uygun olup kullanıldığı alanlarda değiştirilemezlik, güvenlik ve gizliliği güvence altına almayı vadeder. Bu çalışmada blokzinciri uygulanabilecek bir alanda bir şirket için bu teknolojiyi kullanmanın getireceği faydalar maliyet anlamında değerlendirilmiştir. Sonuç olarak maliyet bakımından şirketleri çeşitli maliyet kalemlerinden kurtardığı ve genel tabloda ise şirketlerin maliyetlerini düşürdüğü tespit edilmiştir.

Etik Beyan

“Siber Saldırı Önlemede Blokzinciri Teknolojisinin Fayda Maliyet Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir

Kaynakça

- Aljazeera (2016). MKE Silah Fabrikası Müdürü tutuklandı. Aljazeera Turk. Erişim adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/mke-silah-fabrikasi-muduru-tutuklandi>. Erişim: 14.05.2020.
- Aslay, F. (2017). Siber saldırı yöntemleri ve Türkiye'nin siber güvenlik mevcut durum analizi. *International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies*, 1(1), 24-28.
- Aytekin, A. (2015). Türkiye'nin siber güvenlik stratejisi ve eylem planının değerlendirilmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı, Gazî Üniversitesi*.
- Azaria, A., Ekblaw, A., Vieira, T. ve Lippman, A. (2016, August). Medrec: Using blockchain for medical data access and permission management. In *2016 2nd International Conference on Open and Big Data (OBD)* (ss. 25-30). IEEE.
- Barnas, N. B. (2016). Blockchains in national defense: Trustworthy systems in a trustless world. *Blue Horizons Fellowship, Air University, Maxwell Air Force Base, Alabama*.
- Baygin, N., Baygin, M. ve Karakose, M. (2019, November). Blockchain Technology: Applications, Benefits and Challenges. In *2019 1st International Informatics and Software Engineering Conference (UBMYK)* (ss. 1-5). IEEE.
- Biswas, K. ve Muthukkumarasamy, V. (2016, December). Securing smart cities using blockchain technology. In *2016 IEEE 18th international conference on high performance computing and communications; IEEE 14th international conference on smart city; IEEE 2nd international conference on data science and systems (HPCC/SmartCity/DSS)* (ss. 1392-1393). IEEE.
- Conoscenti, M., Vetro, A. ve De Martin, J. C. (2016, November). Blockchain for the Internet of Things: A systematic literature review. In *2016 IEEE/ACS 13th International Conference of Computer Systems and Applications (AICCSA)* (ss. 1-6). IEEE.
- Çetin, H., Gundak, İ. ve Çetin, H. H. (2015). E-işletme güvenliği ve siber saldırılar üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 223-240. Retrieved from Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jiss/issue/25891/272836>.
- Dağhan (2013). Küresel internet DDos saldırısıyla yavaşladı!. Dağhan Teknoloji ve İnternet. Kaynak: Erişim adresi: <https://www.daghan.com/spamhaus-ddos-saldiris.dgn>.
- Dorri, A., Kanhere, S. S. ve Jurdak, R. (2017a, April). *Towards an optimized blockchain for IoT*. In 2017 IEEE/ACM Second International Conference on Internet-of-Things Design and Implementation (IoTDI) (ss. 173-178). IEEE.
- Dorri, A., Kanhere, S. S., Jurdak, R. ve Gauravaram, P. (2017b, March). *Blockchain for IoT security and privacy: The case study of a smart home*. In 2017 IEEE international conference on pervasive computing and communications workshops (PerCom workshops) (ss. 618-623). IEEE.
- Durğay, Z. ve Karaarslan, E. (2018). *Blokzinciri Teknolojisinin E-Devlet Uygulamalarında Kullanımı: Ön İnceleme*. Akademik Bilişim Konferansı, Karabük, Erişim adresi: <https://ab.org.tr/ab18/ab18-ozet-kitapcigi-v5.pdf>.
- Goodman, S. E. (2008). Critical information infrastructure protection. *NATO Security Through Science Series E Human And Societal Dynamics*, 34, 24.
- Goodrich, M. ve Tamassia, R. (2011), *Introduction to Computer Security*. USA: Pearson Education, Inc..
- Gür, A. Ö., Öksüzer, Ş. ve Karaarslan, E. (2019, April). *Blockchain based metering and billing system proposal with privacy protection for the electric network*. In 2019 7th International Istanbul Smart Grids and Cities Congress and Fair (ICSG) (ss. 204-208). IEEE.
- Halpin, H. ve Piekarska, M. (2017, April). *Introduction to Security and Privacy on the Blockchain*. In 2017 IEEE European Symposium on Security and Privacy Workshops (EuroS&PW) (ss. 1-3). IEEE.
- Hansen, L. ve Nissenbaum, H. (2009). Digital disaster, cyber security, and the Copenhagen School. *International studies quarterly*, 53(4), 1155-1175.
- Huh, S., Cho, S. ve Kim, S. (2017, February). *Managing IoT devices using blockchain platform*. In 2017 19th international conference on advanced communication technology (ICACT) (ss. 464-467). IEEE.
- Irmak, E. ve Erkek, İ. (2016). Çok Nitelikli Fayda Teorisiyle Saldırgan Profiline Yeni Parametrelerin Eklenmesi. *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mübendisi Dergisi*, 2(2), 1-9.
- Karaarslan, E. ve Akbaş, M. (2017). Blokzinciri Tabanlı Siber Güvenlik Sistemleri. *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mübendisi Dergisi*, 3(2), 16-21. DOI: 10.18640/ubgmd.373297

- Konacaki, E. ve Karaarslan, E. (2019, April). *Blockchain-Based Secure Recognized Air Picture System Proposal for NATO Air C2 Capabilities*. In The International Conference on Artificial Intelligence and Applied Mathematics in Engineering (ss. 758-765). Springer, Cham.
- Kurtaran, G. (2019). Küresel boyutta siber saldırının maliyeti 193 milyar doları bulabilir. Anadolu Ajansı. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kuresel-boyutta-siber-saldirinin-maliyeti-193-milyar-dolari-bulabilir-1378011>, Erişim: 12.03.2020.
- Merkle, R. C. (1982). U.S. Patent No. 4,309,569. Washington, DC: U.S. Patent and Trademark Office.
- Milliyet (2020). Siber saldırıların Rus ekonomisine maliyeti 2,5 trilyon ruble. Anadolu Ajansı. Erişim adresi: <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/siber-saldirilarin-rus-ekonomisine-maliyeti-2-5-trilyon-ruble-6127353>. Erişim: 12.03.2020.
- Naraine, R. (2011). Citigroup: Customer losses from hack attack reaches \$2.7M. ZDNET. Erişim adresi: <https://www.zdnet.com/article/citigroup-customer-losses-from-hack-attack-reaches-2-7m/>. Erişim:30.04.2020.
- NTV (2019). Dünya 6 trilyon dolarlık siber saldırı riskine karşı hazırlanıyor. Anadolu Ajansı. Erişim adresi: https://www.ntv.com.tr/teknoloji/dunya-6-trilyon-dolarlik-siber-saldiri-riskine-karsi-hazirlaniyor,9eKrA5ZjBEWn_HI7tvrXuW, Erişim: 12.03.2020.
- Ølnes, S., Ubacht, J. ve Janssen, M. (2017). Blockchain in government: Benefits and implications of distributed ledger technology for information sharing. *Government Information Quarterly* 34(3), 355-364.
- Öncel, Ü. (2014). Siber saldırılarda hackerların yeni silahı buzdolapları olabilir mi?. Webrazzi. Erişim adresi: <https://webrazzi.com//2014/01/17/siber-saldiri-buzdolabi/>.
- Phillips, T. (2016). Five years ago today, Sony admitted the great PSN hack. Eurogamer. Erişim adresi: <https://www.eurogamer.net/articles/2016-04-26-sony-admitted-the-great-psn-hack-five-years-ago-today>
- SecureChain: A Blockchain Security Gateway for SDN. Erişim adresi: <http://www.reply.com/en/content/securechain> Erişim:19.05.2020.
- Siber Kuvvet, (2015). Siber Saldırıları ve Siber Terör. Erişim adresi: <https://siberkuvvet.com/kutuphane/oku/siber-saldirilar-ve-siber-teror>.
- Singh, S. ve Singh, N. (2016, December). *Blockchain: Future of financial and cyber security*. In 2016 2nd international conference on contemporary computing and informatics (IC3I) (ss. 463-467). IEEE.
- Sputnik (2020). Yüz binlerce Zoom kullanıcısının bilgileri 'dark web'de satışa çıktı. Sputnik Türkiye. Erişim adresi: <https://tr.sputniknews.com/bilim/202004141041826149-yuz-binlerce-zoom-kullanicisinin-bilgileri-dark-webde-satisa-cikti/>
- Stallings W. (2017). A blockchain tutorial. *Internet Protocol Journal*, 20(3), 2-24.
- Şenol, M. (2016). Siber güçle caydırıcılık ama nasıl. *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi*, 2(2), 10-17.
- Şenol, M. (2017). Türkiye'de siber saldırılara karşı caydırıcılık. *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi*, 3(2), 1-9.
- Şentürk, H., Çil, C. Z. ve Sağıroğlu, Ş. (2016). Siber güvenlik yatırım kararları üzerine literatür incelemesi. *Politeknik Dergisi*, 19(1), 39-51.
- Watanabe, H., Fujimura, S., Nakadaira, A., Miyazaki, Y., Akutsu, A. ve Kishigami, J. (2016, January). *Blockchain contract: Securing a blockchain applied to smart contracts*. In 2016 IEEE international conference on consumer electronics (ICCE) (ss. 467-468). IEEE.
- Yener, Y.(2015) 8. yılında Estonya Saldırılarına çok boyutlu bir bakış. Siber Bülten. Erişim adresi: <https://siberbulten.com/siber-saldirilar-2/8-yilinda-estonya-saldirilarina-cok-boyutlu-bir-bakis/>
- Yükçü, S. (1999). *Kalite maliyetlerinin muhasebeleştirilmesi*; İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Zhao, W. (2017). Dubai Plans Digital Passports Using Blockchain Tech. Erişim adresi: <https://www.coindesk.com/dubai-plans-gate-less-airport-security-using-blockchain-tech/>

EXTENDED ABSTRACT

The spread of the Internet in all areas of our lives has brought many eases and benefits for human life. Along with the development of technology, two basic issues such as security and privacy increase the importance day by day as the subjects that both individuals, institutions and governments should deal with. On the other hand, the Internet has brought along problems and threats by its nature. Risks such as the seizing and sharing of personal data without permission, and leakage of critical information for government, companies and institutions have emerged. The measures taken against individuals, institutions, companies or governments in accordance with the rules determined in the current order, and the measures taken against all kinds of threats, harassment, epidemic and disaster are called "Security". Privacy is the restriction of access to information. It means that people other than a certain person or a group cannot access this information. These two basic concepts are of great importance today. It is also very important to ensure the security and privacy of this information in today's world where the information of the organization at all levels is transmitted wired or wireless via the Internet. Otherwise, individuals, institutions and governments suffer material and moral damages. The concept of cyber security meets the reflection of security in the technology environment, which we call cyber or virtual world. People, institutions or governments want to be safe in

every field. In today's world, information has gained great importance in making sense of this information and ensuring its security. Accordingly, cyber armies are set up and attacks are organized in order to damage individuals, companies, institutions and governments or to seize their information. One of the most common of these attacks is denial of service attacks from distributed sources. Although blockchain technology is not applicable in all areas and situations, it is suitable for certain applications. It offers serious advantages with its distributed structure. Blockchain technology can be used as a solution to reduce the costs of institutions, companies and governments against cyber-attacks. In this study, technical information about blockchain technology and cyber-attacks, the damages caused by cyber-attacks were shared and cost benefit analysis of blockchain, which can be used to prevent some of these attacks in certain cases, was made. This is the first of the motivation points of this study. The second issue is the material and moral consequences of security and privacy violations. This study will focus more on material losses. Especially the financial losses of companies and governments will be evaluated. It is obvious that blockchain technology provides significant gains in terms of security and privacy in the areas where it can be used due to its distributed structure. The final motivation point of the study is the financial gains that this distributed structure will provide for institutions and governments. After the first section, which contains general information about cyber security and blockchain, in the second section, cyber-attacks made in the past are mentioned and the damages arising are given. Afterwards, examples of applications where blockchain technology can be used are given and the gains offered in terms of security are evaluated. Finally, financial analysis of these gains was made. The aim of this study is to analyse the blockchain technology that can provide significant gains in various financial application areas, to emphasize the importance of cyber security for companies and countries. As we know, we can classify the costs that may be encountered in using an information system as follows. Prevention Costs: System malfunction, disruption, virus infection, cyber-attack etc. in terms of situations such as all kinds of protective and preventive activities. Measurement Valuation Cost: These are the activities aimed at measuring the quality to determine whether the IT system produces reliable and quality (accurate, usable, timely) information. Internal Failure Cost: Costs caused by producing incorrect information due to errors, defects, and malfunctions that arise during the information production system, and the costs created during the correction of false information are internal failure costs. External Failure Costs: Damages, damages and compensations that arise due to the use of the wrong information by the information user after the (wrong) information produced by the data processing unit is transferred to the information user. As in almost every sector, it will be necessary to pay attention to the costs of prevention and endure in order to prevent failures (internal, external) in the information system. Due to the risks posed by cyber security developing technology, it will be one of the most important and popular topics of the coming period as it is today. Along with security, it is also important to protect personal and corporate privacy. All of these are also the risks faced by states. Many cyber-attacks, which have been and continue to be experienced, have caused systems to stop, damage or disappear, and thus individuals, institutions and states have also suffered material and moral damages. Spiritual damages also have material consequences. So much so that people who are morally damaged bring compensation cases to the owners of the systems infiltrated by the attackers, and material obligations arise in this way. In addition, the attacked institutions and states are also exposed to financial losses directly. Since this situation causes serious financial losses, individuals, institutions, companies and governments should increase their investments in order to ensure cyber security and privacy and prefer safe and robust systems. Although security expenditures are not considered important in terms of investment costs, it is a fact that those who are attacked have to pay many times more of these investments. In the light of all this information, it has been determined that the blockchain technology, whose technical details and usage areas are given, offers great advantages for a safe system. Blockchain system is not a miraculous system that can be used in every field and in every system. It is suitable for certain areas and promises to guarantee immunity, security and privacy in the areas where it is used. In this study, the benefits of using this technology for a company in a field where blockchain can be applied were evaluated in terms of cost. As a result, it has been determined that it saves companies from various cost items in terms of cost and reduces the costs of companies in the general table.

Türkiye’de Gıda Perakendeciliği Sektöründe Finansal Analiz ve Bir Uygulama

Yakup ÜLKER¹ ve Öznur ARSLAN²

Öz

Çalışma, BİST-Perakende Ticaret Sektöründe işlem gören 3 market zincirinin (BİM, MİGROS, CARREFOURSA) finansal analiz türlerinden oran analizi yöntemiyle finansal performanslarını tespit etmeyi ve market zincirlerinin dönemler bazında finansal performanslarını karşılaştırmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda araştırmada, market zincirlerinin kamuoyuna açıkladığı ve bağımsız denetimden geçmiş 2015-2018 yıllarına ait olan İMKB’de yayımlanmış finansal tabloları kullanılmıştır. Analizi yürütmek için, seçilen firmaların mali tablolarına; likidite, faaliyet, mali yapı ve karlılık oranları uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda, şirketler karşılaştırıldığında nispi olarak likidite oranı yükseklik düzeyi sıralaması MİGROS, BİM MAĞAZALARI ve CARREFOURSA olarak gerçekleşirken, MİGROS firmasının alacak devir hızı diğer şirketlere kıyasla daha yüksektir. BİM Mağazalarının stok ve aktif devir hızı diğer firmalara göre daha yüksektir ve stoklara daha az fon bağlamıştır. Kısa vadeli borçların vade yapısı bakımından durumu en iyi olan firmanın MİGROS firması olduğu görülmektedir. Kısa vadeli borçlarını karşılama bakımından en zayıf firmanın CARREFOURSA firması olduğu söylenebilir. Faaliyet karlılığı oranı bakımından durumu en iyi olan firma BİM market zinciri olduğu görülmektedir. Net kar oranı bakımından durumu en olumsuz olan firmalar CARREFOURSA ve MİGROS şirketleridir. MİGROS firması (2017 yılı hariç) ile CARREFOURSA firmasının 2015-18 yılları arasında zarar etmiş olması öz kaynak karlılığını olumsuz yönde etkilemiştir. Aktif karlılık oranı en iyi olan firma BİM Marketler zinciridir. Aktif karlılık oranı bakımından durumu en zayıf olan firmanın CARREFOURSA olduğu görülmektedir. Bu değerlendirmeler ışığında, ülke için vazgeçilmez olan gıda perakendecilik sektöründeki firmaların bazıları verimli ve yatırıma elverişli bir tablo çizerken bazıları ise yatırım açısından etkin bir performans sergileyememişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Finansal oran, Gıda perakende sektörü, Finansal performans, Analiz, Firma değeri

Financial Analysis and an Implementation on Food Retailing Industry in Turkey

Abstract

The present study aims to determine the financial performances of 3 grocery store chains (BİM, MİGROS, CARREFOURSA), which are traded in BIST-Retail Sector, by using ratio analysis that is one of the financial analysis methods and to compare the financial performances of chains by seasons. From this aspect, the chains’ 2015-2018 financial statements, which have been publicized by the chains and published by IMKB, were used in the present study. In performing the analyses, the liquidity, operation, financial structure, and profitability ratios were applied to the financial statements of selected companies. As a result of the study, the companies were compared and the descending sort of companies is as follows: MİGROS, BİM, and CARREFOURSA. On the other hand, the accounts receivable turnover of MİGROS was found to be higher than the others. The inventory turnover and asset turnover rates of BİM Stores were higher than other and they invented less in stocks. MİGROS was found to be the best from the aspect of the maturity structure of short-term debts. CARREFOURSA was found to be the weakest company in terms of short-term debt coverage ratio. BİM was found to be in the best conditions in terms of operating profitability. The most negative companies in terms of net profit ratio were CARREFOURSA and MİGROS. MİGROS (except for the year 2017) and CARREFOURSA made losses between 2015 and 2018 and it negatively affected their return on equity. The company with the highest return on assets was found to be BİM Grocery Store Chain. The company having the lowest return on assets was found to be CARREFOURSA. The food retailing industry is a necessity for the country. As a result of analyses, it was determined that, although the positive advancements were achieved in the sector and it is suitable for investment for several companies, some companies couldn’t perform efficiently enough from the aspect of investment.

Key Words: Financial ratio, Food retailing industry, Financial performance, Analysis, Firm value

Atıf İçin / Please Cite As:

Ülker, Y. ve Arslan, Ö. (2020). Türkiye’de gıda perakendeciliği sektöründe finansal analiz ve bir uygulama. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2531-2546.

Geliş Tarihi / Received Date: 19.01.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.05.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ.B.F. - yulker@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-3070-0521

² Dr. Öğr. Üyesi - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Meslek Yüksekokulu - oznurkul@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5973-9107

Giriş

Günümüzde rekabetin yoğun yaşandığı alanlardan birisi olan gıda perakende sektörü; perakende pazar payının en önemli payına sahiptir. Geçmiş birkaç yıldan bu yana mahallelerde yer alan küçük gıda işletmeleri, yerlerini orta ve büyük ölçekli mağazalara bırakmıştır. Bu mağazaların giremediği mahalleler artık bir pazar alanı olarak görülmekte ve rekabetin çetin olduğu yerler arasında sayılmaktadır. Bu sebeple gıda perakende işletmeleri, ellerindeki bütün kaynakları, yeni mağaza zinciri açma konusunda kullanmaktadırlar. Bu perakende işletmeleri, bakkal olarak tanımladığımız en küçük gıda marketleriyle, hipermarket olarak tanımladığımız en büyük gıda marketleri arasında yer alarak bütün kesimlere hitap etmektedir. İnsanların her türlü ihtiyaçlarını karşılayan bu mağazalar ülkemizde alışveriş için tercih edilen en gözde mekânlardan olmuştur. Bunun yanında bu sektörde elde edilen yıllık cironun kayda değer bir kısmını bu mağazalar almaktadır. Kısacası bu mağazalar gıda perakende sektörünün lokomotifidir diyebiliriz (Karahana, 2014, s. 1).

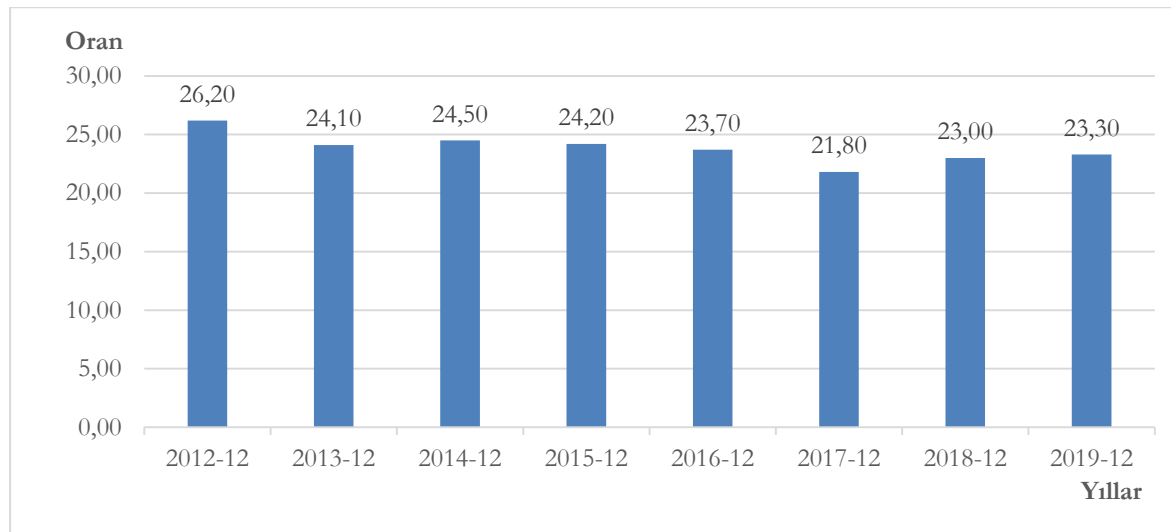
Lokomotif olarak ifade ettiğimiz bu işletmelerin bilgilerinden faydalanan birçok çıkar grubu vardır. Devlet, çalışanlar, tedarikçiler, müşteriler ve kredi kurumları bunlardan bazılarıdır. Yatırımcıların yatırım yapabilmesi, kreditorlerin sağlıklı bir kredi politikası belirlemesinde işletmenin sektörel durumu, rekabet ortamı, diğer kişi ve kuruluşlarla ilişkisi gibi durumların yanı sıra finansal bilgilerin incelenip değerlendirilmesi de önem arz etmektedir. Bu sebeplerle işletmelerin mali durumunu ortaya koyan finansal durum analizlerinin yapılması işletme çıkar gruplarının sağlıklı karar alması için zorunlu bir hal almıştır (Bodur, 2006, s. 51).

Bu bağlamda çalışmanın amacı, BIST-Perakende Ticaret Sektörü’nde işlem gören 3 market zincirinin (BİM, MİGROS, CARREFOURSA) finansal analiz türlerinden oran analizi yöntemiyle finansal performanslarını tespit etmektir. Çalışmada Türkiye’de perakendecilik sektörünün genel yapısı hakkında bazı bilgiler verildikten sonra söz konusu işletmelerin oran analizi yöntemiyle finansal durumları hakkında performans değerlendirmeleri yapılmıştır.

Türkiye’de Perakendecilik Sektörünün Genel Yapısı

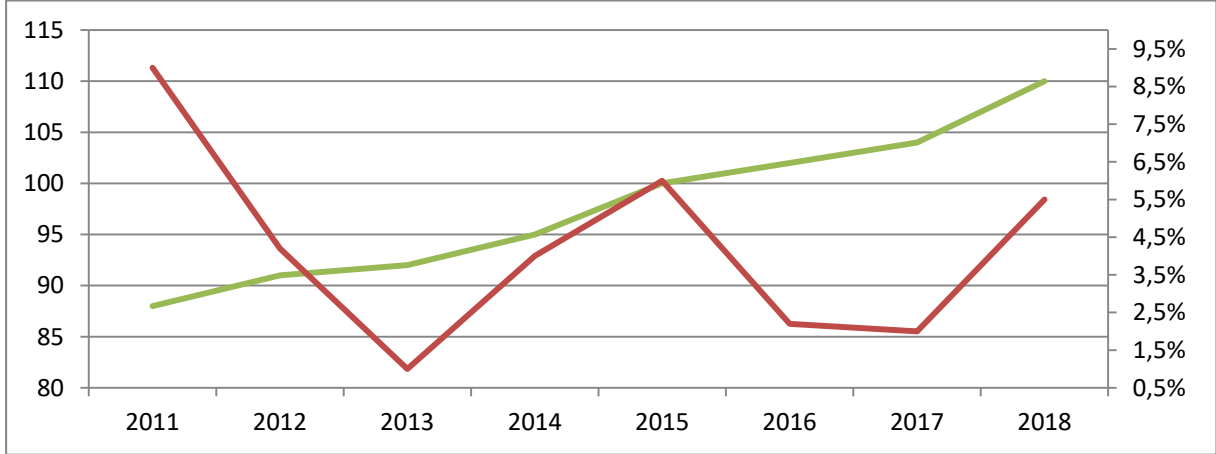
Perakendecilik, “tüketiciye kişisel veya ailesel kullanımlarını sağlamak amacıyla, doğru ürün veya hizmetin, doğru fiyatla ve doğru zamanda tüketiciye sunulması yoluyla değer katan bir dizi işletme faaliyeti olarak” tanımlanmaktadır (Levy ve Weitz, 2004, s. 6).

Türkiye’de perakende sektörünün cirosu 2019 sonu itibarıyla 170 milyar dolar civarındadır (<https://www.ekonomist.com.tr>). Bu cironun yaklaşık olarak % 67’si geleneksel, %33’ü ise organize perakendeden oluşmaktadır (Özden ve Ersan, 2019: s. 8). Sektör gıda perakendeciliği ve gıda dışı perakendecilik olarak ayrılır. Aynı zamanda temel ihtiyaçlar ve temel olmayan ihtiyaçlar şeklinde de sınıflandırılabilir. Temel ihtiyaçlar, tarım odaklı kırsal kesimlerde toplam perakende harcamalarının büyük payını oluşturmaktadır.

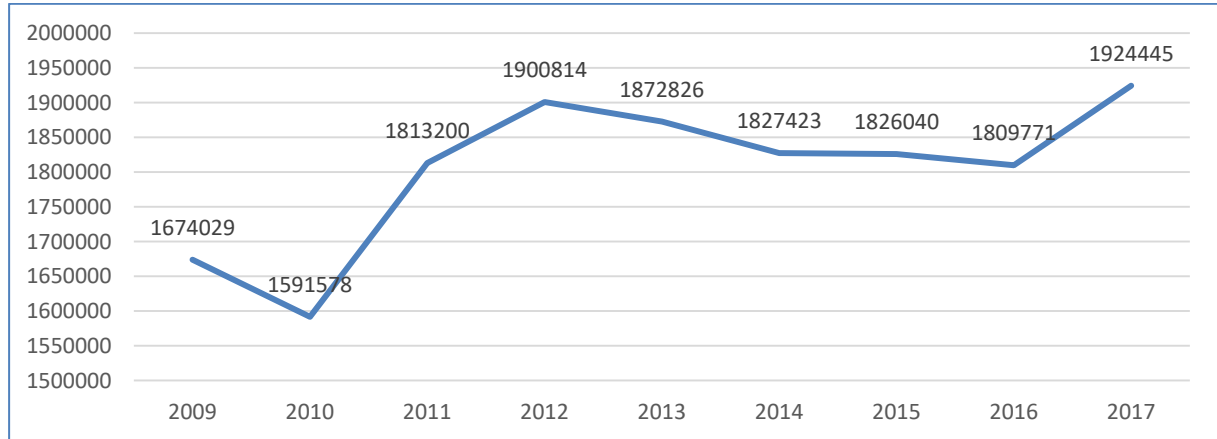
Şekil 1. Gıda ve Alkolsüz İçeceklerin Tüketici Harcama Sepetindeki Payı (Kaynak: TÜİK)

Önümüzdeki dönemde gıda perakendecileri için genel görünüm, kentleşmenin artması ve genç nüfusun demografik olarak daha fazla hazır gıda tüketimi ve market harcamasıyla gıda perakende satışlarına olan talebin artması şeklinde olacaktır. Nitekim aşağıdaki gıda, içecek ve tütün perakende satış hacim endeksi de bu bulgularımızı destekliyor. Endeks 2010 yılından beri kesintisiz şekilde artmakta olup son sekiz yılda ortalama %4 seviyesinde büyümüştür. Türkiye gıda perakende sektörünün hem istihdama hem de çarpan etkisi sayesinde büyüme ve kamu bütçesine katkısı bulunmaktadır (Özden ve Ersan, 2019, s. 12).

Şekil 2. Perakende Satış Hacim Endeksi Gıda, İçecek ve Tütün (Yıl Ortalaması) (Kaynak: TÜİK)

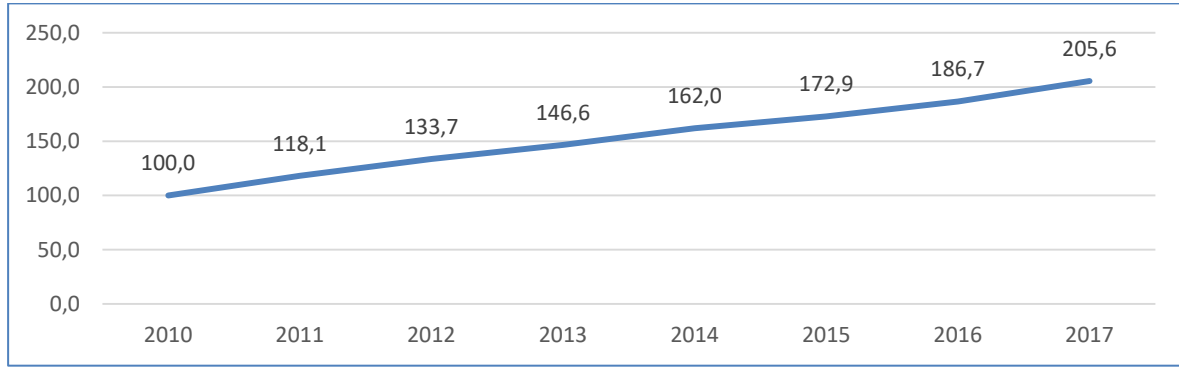
Oluşturduğu toplam istihdam bakımından tüm sektörler içerisinde ikinci sırayı alan perakende sektöründe çalışan devir oranları şirket verimliliğini en çok etkileyen faktörlerin başını çekiyor. TÜİK tarafından açıklanan resmi istatistikler, 2015 yılında perakende sektörü çalışan sayısının 1 milyon 826 bin kişi olduğunu gösteriyor. 2016 ve 2017 Eylül dönemine kadar olan perakende sektörü SGK değişim oranlarından yola çıkarak, 2016 yılında sektör istihdamı 1 milyon 810 bin kişi düzeyinde gerçekleşti. Perakendede istihdam edilen kişi sayısı 2017 yılı Eylül sonunda ise tahminen 1 milyon 925 bin kişiye ulaştı (KPMG, 2018, s. 10).

Şekil 3. Perakende Sektörü Çalışan Sayıları (2009-2017) (Kaynak: KPMG, 2018, s. 10)

Yıllara göre değerlendirme yapıldığında sektör, istihdam oranlarını yukarıya taşıyabilmektedir. Türkiye'de yer alan işsizlik oranlarıyla genç nüfus dinamiklerinin sektörün istihdam ihtiyacını diğer sektörlerle nispeten daha iyi karşıladığı gözlenmektedir.

Perakende ciro endeksi ise cari fiyatlar ile perakende satışlarını ölçmekte olup 2017 yılından itibaren hızlanmıştır. Türkiye perakende pazarı yerel ve uluslararası zincir mağazaları ile büyümekte olup, son zamanlarda satın alma ve birleşmeler ile birlikte daha da büyümüştür.

Şekil 4. Perakende Ciro Endeksi - Yıllık Değişim 2010-2017 (Kaynak: KPMG, 2018, s. 12)

2017’ye, bir önceki yılla karşılaştırıldığında yüksek bir ciro ile giren perakende sektörü, 2016’nın aynı dönemiyle karşılaştırıldığında yüzde 11 ciro büyümesi yakaladığı görülmektedir.

Mali Tablolar Analizi ve Türleri

Bilanço, gelir tablosu, fon akım tablosu ve öz kaynak değişim tablosu gibi mali tablolar işletmelerin finansal durumları hakkında önemli bilgi sağlar. Mali analiz ise, “mali tablolar arasında yer alan çeşitli kalemler arasında karşılaştırmalar, yüzdeler ve oranlar yolu ile ilişkiler kurmak ve bu ilişkilerin ölçülmesi ve yorumlaması olarak” tanımlanır. Analizlerle işletmelerin nereye doğru gittiği, kalemler arasındaki ilişkilerin ve değişimlerin ne anlama geldiği gibi konular hakkında tahminlemelerde bulunulur (Çetiner, 2007, s. 7).

Bu bağlamda *mali analiz*in temel amacı; işletmenin geçmiş başarısını değerlendirerek güçlü ve zayıf yanlarını ortaya çıkarmak ve işletme ile ilgili taraflara, işletme ile ilgili verecekleri kararlarda finansal bilgi desteği sağlamak ve sonuçta atılacak adımların doğruluk derecesinin artırılmasına katkı sağlamak olduğu ifade edilebilir.

Mali analiz ile aşağıdaki konular hakkında bilgiler elde edilir (Arda ve Gögebakan, 2003, s. 61):

- İşletmelerin varlıklarının dağılımını ve verimli kullanılıp kullanılmadığını,
- İşletme kaynakların etkin kullanılıp, kullanılmadığı ve kaynaklardan faydalanma derecesini,
- İşletmelerin kısa ve uzun vadeli borçları ödeme güçlerini,
- İşletme karlılığının tespitini ve borsa performansının değerlendirilmesini,
- İşletme aktif karlılık düzeyi,
- Nakit, stok ve alacaklar gibi varlıkların yönetiminin etkinliğini.

Mali tablolar analizi genel olarak Karşılaştırmalı Mali Tablolar Analizi, Dikey Yüzde Analizi, Yatay Yüzde Analizi (Trend Analizi) ve Oran Analizi yöntemleri kullanılarak yapılır.

Oran analizi finansal tablolarda yer alan herhangi iki kalem arasındaki nispi ilişkiyi göstermektedir. Bu bakımdan oran analizi finansal tablolarda yer alan finansal kalemlerin kullanılması ile işletme hakkında detaylı bilgi edinilmesine imkân sağlamaktadır (Yılmaz ve Aslan, 2018, s. 40). İşletmenin; belli bir dönemi veya bir birini takip eden dönemlerine ait borç ödeme kabiliyeti, varlıklarını kullanma verimliliği, mali yapısındaki risklilik derecesi ve karlılığı gibi konular üzerinde güçlü ve zayıf yönler detaylı olarak incelendiği için **oran analizi** hem statik ve hem de dinamik analize uygun bir tekniktir.

Finansal analizde kullanılan oranlar amaç ve fonksiyonlara göre dört gruba ayrılmaktadır; Kısa vadeli borç ödeme gücünü gösteren **likidite oranları**; varlıkların nereden finanse edildiğini gösteren **mali yapı oranları**; varlıkların devir süresini gösteren **faaliyet oranları** ve işletmenin çeşitli açılardan kârlılığını gösteren **kârlılık oranları** olmak üzere dört temel nokta üzerinden gerçekleştirilen oran analizi, hem işletmenin sadece bir dönemine ait finansal durumunu ortaya koymakta ve hem de bir birini takip eden dönemler ile kıyaslanarak daha anlamlı bir yorum yapılmasına imkân sağlamaktadır.

Literatür Taraması

İşletmelerin durumunu geçmiş dönemler, sektör ortalamaları ve standart oranlarla kıyaslamaya olanak tanıyan ve bu sayede işletmelerin hayatta kalabilmesini sağlayan mali analiz teknikleri kullanılarak yapılan akademik çalışmalardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

Steed vd (2003), otel işletmelerinin uygulamış oldukları tam pansiyon ve yarı pansiyon (oda-kahvaltı) programındaki odaların toplam kâra katkılarını finansal oranlar yöntemi kullanarak hesaplamışlardır. Schmidgall ve Defranco (2004), otel ve yiyecek işletmelerinin finansal başarılarını **oran analizleri** yöntemi kullanarak incelemişlerdir. Buraimo vd. (2006), İngiliz futbol kulüplerinin finansal performanslarını **oran** yöntemi kullanarak analiz etmişlerdir. Hulusi Yağlıca (2006), alışmada, İstanbul Sanayi Odasının (İSO) açıkladığı Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşlarının, 1979-2003 yılları arasındaki mali raporları derlenerek on beş tane **finansal oran hesaplanmış** ve trend analizi gerçekleştirilmiştir. Dumanoglu ve Ergül (2010), İMKB'de işlem gören on bir teknoloji mali tablolarını kullanarak **oran analizi** yapmış ve bu oranlar üzerinden TOPSIS yöntemi aracılığıyla şirketlerin mali performansını ölçmüştür. Dimitropoulos (2010), alışmalarında Yunan futbol kulüplerinin 1994-2004 yılları arasındaki finansal performanslarını **oran analizi** ile incelemiştir. Akın ve Ece (2013), İMKB'de işlem gören sigorta şirketlerini ele aldığı çalışmada bu şirketlerin 2006-2010 dönemine ait finansal performanslarını ölçmek amacıyla **oran analizi** ve karşılaştırmalı tablolar analizi yöntemlerini kullanmışlardır. Karadeniz vd. (2014), Borsa İstanbul'da (BİST) işlem gören dört spor şirketinin finansal performansını **oran analizi** yöntemiyle belirleyip bu şirketlerin iflas risklerini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Karadeniz vd. (2015), karayollarında yolcu taşımacılığı yapan işletmelere ait TCMB tarafından yayımlanan finansal oranları kullanarak **oran analizi** yöntemine göre söz konusu sektörün finansal durumunu yorumlamışlardır. şen vd. (2015), örnek otel işletmesinin mali tablolarını **finansal analiz** yöntemlerini kullanarak analiz etmişler ve finansal analizin otel işletmelerinin hedeflerine ulaşmasında ve başarısında önemini irdelemişlerdir. Gümüş ve Bolel (2017), rasyo analizleriyle İstanbul'da faaliyet gösteren hava yolu şirketlerinin 2010-2015 mali tablolarını incelemişlerdir. alış vd. (2018), çalışmalarında BİST'te faaliyet gösteren konaklama işletmelerini oran analizi ve diğer analizlerle incelemişlerdir. 2013-2017 yıllarını inceleyen araştırmacılar, 2016 yılında Rusya ile yaşanan "uçak krizi"nin söz konusu turizm işletmelerinin finansal performansı üzerinde etkili olup olmadığını değerlendirmişlerdir. Önal vd. (2018), çalışmalarında hava taşımacılığı işletmelerini Türkiye ve Avrupa olmak üzere oran analizi yöntemiyle karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Guo ve Wang (2019), bir İngiliz perakende firmasının finansal rasyolarını yine iki büyük perakende firması olan Tesco ve Morrison'un finansal rasyolarıyla karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Yenisu(2019) alışmasında, Adese Alışveriş Merkezleri Ticaret A.ř.'nin 2014-2016 arası verilerine oran analizi yöntemi uygulamıştır.

Görüldüğü gibi oran analizi yöntemi bütün sektörlerdeki işletmelerin finansal performans düzeylerini ölçmede kullanılabilen bir tekniktir.

Araştırma Metodolojisi

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, BİST-Perakende Ticaret Sektöründe işlem gören 3 market zincirinin finansal analiz yöntemlerinden oran analiziyle finansal performanslarını tespit etmektir. Bu amaca ek olarak, market zincirlerinin dönemler bazında finansal performanslarının karşılaştırması da yapılmıştır.

Veri Toplama Yöntemi

BİST-Perakende ve Ticaret Sektörü'nde 12 perakende firması bulunmaktadır. Bu firmalardan; BİM, MİGROS ve CARREFOURSA firmaları de bu sektörde market zinciri olarak faaliyet göstermektedir. Çalışmada market zincirlerinin kamuoyuna açıkladığı ve bağımsız denetimden geçmiş 2015-2018 yıllarına ait olan İMKB'de yayımlanmış finansal tabloları kullanılmıştır. BİST'te Gıda Sektöründe işlem gören 12 perakende firması içerisinde ilgili dönemler için verilerini düzenli olarak elde edilen 3 firmanın mali tabloları analizde kullanılmıştır. Gıda marketleri piyasasında; MİGROS ve CARREFOURSA marketlerinden genellikle orta ve yüksek gelir düzeyine sahip müşterilerin alış veriş yaptığı ve BİM market zincirinden ise orta ve alt gelir düzeyine sahip müşterilerin alış veriş yaptığı ve ürün fiyatlarının BİM marketlerinde MİGROS ve CARREFOURSA marketlerine göre daha uygun fiyatla satıldığı algısı vardır. Bu algı firma verimliliği ve karlılığını etkilemektedir. Bu hususlar da dikkate alınarak analiz yapılacaktır.

Tablo 1. Türkiye Gıda Perakendecileri

Grup (Açılış yılı)	Mağaza Sayıları
MİGROS (1954)	2131
BİM (1995)	8152
CARREFOURSA (1993)	640

Kaynak: www.bim.com.tr; www.migroskurumsal.com.tr; www.carrefoursa.com.tr

Araştırmanın Analiz Süreci

Finansman yöneticileri oran analizlerini mali tablolarda yer alan verileri yorumlamak amacıyla kullanmaktadırlar. Finansal oranların hesaplanması her ne kadar kolay matematiksel işlemlerden oluşmuş olsa da, firmaların performanslarını etkin bir şekilde de ölçmek için dikkatli bir şekilde analize tabi tutulması gerekmektedir (Demir ve Tuncay, 2012, s. 378). Başarılı bir oran analizi için anlamsız oran kullanılmamalı, oranlar amaçlara uygun yorumlanmalı, mevsimlik ve konjonktürel hareketler dikkate alınmalı, firmaların geçmiş bilgilerinin yanında sektörün genel gidişi de dikkate alınmalı ve gelecekle ilgili hareket planlarına katkı sağlamak amaçlanmalıdır.

Gıda sektöründe finansal performanslarını incelemek üzere seçilmiş oranlar, BIST’te kayıtlı Perakende Ticaret Sektöründe işlem gören 3 market zincirinin mali tablo verileri üzerinde uygulanmıştır. Uygulama için seçilen oranlar Tablo 2’de listelenmiştir

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Oranlar ve Formülleri

Seçilmiş Oranlar	
Oran Adı	Likidite Oranları
Cari Oran	Dön Varlıklar/ K.V.Y.K
Likidite Oran	(Dön. Var. - Stoklar)/ K.V.Y.K
Nakit Oran	(Haz. Değ.+Men. Kıy.)/ K.V.Y.K
Oran Adı	Faaliyet (Varlık Kullanım) Oranları
Alacak Devir Hızı	Net Satışlar/ Ort. Ticari Alck.
Aktif Devir Hızı	Net Satışlar/ Aktif Toplam
Stok Devir Hızı	Satılan Malın Maliyeti/Ort. Stoklar
Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı	Net Satışlar/Çalışma Sermayesi
Maddi Duran Varlık Devir Hızı	Net Satışlar/Maddi Duran Varlık (Net)
Oran Adı	Mali Yapı Oranları
Yabancı Kaynak Oranı	Top. Yab. Kayn./Pasif Toplam
Öz Kaynak Oranı	Öz kaynaklar /Pasif Toplam
Yabancı Kaynakların Öz kaynaklara Oranı	Top. Yab. Kayn./Öz kaynaklar
Yabancı kaynak Vade Yap. Oranı	K.V.Y.K/Toplam Yab. Kaynak
Kısa Vad. Yab. Kaynak Oranı	K.V.Y.K/Pasif Toplam
Uzun Vad. Yab. Kaynak Oranı	U.V.Y.K/ Pasif Toplam
Duran Varlık / Öz kaynak	Duran Varlık / Öz kaynak
Oran Adı	Karlılık Oranları
Brüt Kar Oranı	Brüt Satış Karı / Net Satışlar
Faaliyet Karı Oranı	Faaliyet Karı/ Net Satışlar
Net Kar Oranı	Dönem Net Karı /Net Satışlar
Öz Kaynak Karlılık Oranı	Dönem Net Karı /Öz Kaynaklar
Aktif Karlılık Oranı	Dönem Karı/ Aktif Toplam

Gıda Perakendeciliği Sektöründe Yer alan İşletmelerin Finansal Analizi

İşletmelerin Likidite Oranları Açısından İncelenmesi

İşletmelerin kısa vadeli yabancı kaynaklarını zamanında ödeyip ödeyemeyeceğini ve işletmelerin net işletme sermayelerinin yeterli düzeyde olup olmadığını tespitinde bir ölçü olarak likidite oranları kullanılır. Kısa vadeli borçları ödemede kullanılan kaynaklar dönen varlıklar arasında yer alır.

Dönen varlıklar ile kısa vadeli yabancı kaynaklar arasındaki ilişkileri gösteren üç temel oran vardır (Çabuk ve Lazol, 2009, s. 208).

- Cari Oran:** Her sektörde farklı olmakla birlikte oranın 2 olması genellikle yeterli kabul edilir. Bu oran her 1 TL'lik borca karşılık 2 TL'lik dönen varlık bulundurulmasını ifade etse de sermaye piyasalarının yeterli düzeyde gelişmediği ülkelerde oranın 1,5 olması yeterli kabul edilir. Oranın yüksek olması kredi verenler için iyidir ama işletmede fonların etkin ve verimli kullanılmadığını da ifade eder. Her şeye rağmen bu oran 1'in altında olmamalıdır.
- Likidite (Asit-Test) Oranı:** Bu oran cari oranı tamamlar ve daha anlamlı hale getirir. Stokları dönen varlıklardan ayırdığı için daha keskin bir orandır. Ödeme gücünün belirlenmesinde stokların paraya çevrilmeme riskini ortadan kaldırır. Yine sektörel bazda değişmekle birlikte oranın 1 olması yeterli kabul edilir.
- Nakit Oran:** İşletmenin elindeki mevcut hazır değerler ile kısa vadeli borçların ne ölçüde karşılandığını gösterir. Diğer oranlara göre daha hassas olan bu oran da sektörel bazda farklı olmakla birlikte genellikle 0,20 olması yeterli kabul edilir.

Tablo 3. Likidite Oranları

Seçilmiş Oranlar		BİM MAĞZALARI				CARREFOURSA				MİGROS			
		Yıllar											
Oran Adı	Likidite Oranları	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
Cari Oran	Dön Var. / K.V.Y.K	0,901	0,894	0,940	0,944	0,592	0,489	0,456	0,508	0,791	0,894	1,159	1,252
Likidite Oran	(Dön. Var. - Stoklar) / K.V.Y.K	0,494	0,517	0,560	0,535	0,221	0,226	0,238	0,242	0,371	0,456	0,573	0,622
Nakit Oran	(Haz. Değ. + Men. Kıy.) / K.V.Y.K	0,145	0,195	0,256	0,194	0,166	0,129	0,185	0,203	0,336	0,419	0,499	0,495

Bu bağlamda **Tablo 3** incelendiğinde; gerek incelenen yıllar ve gerekse şirketler açısından;

Cari oran düzeyleri genel standart olarak kabul edilen 2'nin veya 1,5'in altındadır. Genel standart yanında şirketlerin dâhil olduğu sektör ortalamasının da dikkate alınması gerekir. Son iki yıl açısından MİGROS şirketinde kısmi bir iyileşme gözlenmekle birlikte genel olarak *cari oranın 1'in altında kalması finans piyasaları açısından riskli olduğu şeklinde değerlendirilebilir*. Bu hususlar dikkate alınarak incelenen şirketler karşılaştırıldığında nispi olarak cari oran yükseklik düzeyi sıralaması MİGROS, BİM MAĞAZALARI ve CARREFOURSA olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu şirketlerin *kısa vadeli borçlarını karşılama açısından risk altında olduğu söylenebilir*.

Likidite oranları cari oranın tamamlayıcısı niteliğindedir ve stoklardan gelebilecek ödeme riskini ortadan kaldırır. İncelenen yıllar ve şirketler incelendiğinde genel standart olarak kabul edilen 1'in altındadır. *Likidite oranının da düşük olması şirketlerin kısa vadeli borçlarını karşılama riskli olduklarını göstermektedir*. Bununla birlikte incelenen market zincirleri karşılaştırıldığında nispi olarak likidite oranı yükseklik düzeyi sıralaması MİGROS, BİM MAĞAZALARI ve CARREFOURSA olarak gerçekleşmiştir.

Nakit oranları bakımından durumu en iyi olan market zinciri MİGROS firmasıdır. Bu şirketin yıllar itibarıyla nakit oranı 0,20'nin üzerindedir. Yaklaşık olarak genel standardın 2 katıdır. Ancak bu durum borç ödeme açısından iyi olmakla birlikte firmanın elinde gereğinden fazla nakit bulundurduğunu göstermektedir. Bu durumun firma karlılığı üzerinde olumsuz etki yapacağını belirtmek gerekir. BİM ve CARREFOURSA firmalarının nakit oranları genel standarda yakın olarak izlenmiştir.

Bu üç oran birlikte değerlendirildiğinde 3 firmanın nakit oran düzeyleri yeterli olsa bile kısa vadeli borçlarını ödeme konusunda riskli oldukları söylenebilir. Bununla birlikte daha kesin bir yargıya varabilmek için stokların ve alacakların devir hızları ve borçların ödeme süreleri şirketlerin likidite oranlarını etkiler.

İşletmelerin Faaliyet (Varlık Kullanım) Oranları Açısından İncelenmesi

Faaliyet oranları işletmenin sahip olduğu ve faaliyetlerini yürütmede kullandığı iktisadi kıymetlerin etkin ve verimli kullanılıp kullanılmadığını belirlemek için kullanılır. Bu oranlar satışlar ile çeşitli aktif değerler arasında uygun bir denge ve ilişki bulunduğunu varsayar. Bu oranların yüksek seyretmesi tercih edilen bir durumdur.

Tablo 4. Faaliyet (Varlık Kullanım) Oranları

Seçilmiş Oranlar	BİM MAĞAZALARI				CARREFOURSA				MİGROS			
	Yıllar											
Oran Adı	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
Alacak Devir Hızı	33,15	31,09	28,24	27,87	129,55	117,95	81,33	92,84	188,38	189,24	158,33	154,54
Stok Devir Hızı	14,98	14,93	14,11	12,68	4,76	6,22	5,63	6,11	6,521	6,681	5,90	5,99
Aktif Devir Hızı	4,18	4,02	3,53	3,61	1,29	1,49	1,40	1,96	1,65	1,76	1,49	1,72
Net İşletme Sermayesi Devir Hızı	-73,05	-64,08	-108,52	-111,85	-5,83	-4,14	-3,04	-4,41	-12,66	-13,02	8,82	8,50
Maddi Duran Varlık Devir Hızı	9,77	9,60	8,10	8,74	4,71	6,75	5,95	8,22	7,69	8,72	4,10	4,85

Bu hususlar dikkate alınarak Tablo 4 incelendiğinde;

Bir faaliyet dönemindeki kredili ya da net satışların ticari alacaklara bölünmesi suretiyle hesaplanan *alacak devir hızı* alacakların yılda kaç kez tahsil edildiğini gösterir. Bu hız arttıkça alacakların paraya çevrilme derecesi artar. Ayrıca bu oranın büyümesi alacakların tahsil edilmesinde vadelerin kısaldığı anlamına gelir. Ticari alacakların ortalama tahsil süresi endüstri işletmelerinde 30 gün olarak kabul edilmektedir. Tabloya bakıldığında MİGROS firmasının alacak devir hızı diğer şirketlere kıyasla daha yüksektir. *Alacakları ile ilgili daha etkin politika izlediğini göstermektedir.* Genel ortalamanın üzerinde olan CARREFOURSA firması da *alacakları ile ilgili etkindir.* Ancak BİM Mağazaları ise ortalamaya yakın olmakla birlikte diğer firmalara göre *çok etkindir diyemeyiz.* Bütün firmalarda son 2 yılda alacak devir hızları düşmüş olmasına rağmen oranın genel ortalamaya yakın ve üzerinde seyretmesi olumlu bir gelişmedir.

Yıllar itibariyle **stok devir** hızının büyüme seyrinde olması istenilen bir durumdur. Bu durum stok devir süresinin azalmasını ifade eder. Siparişlerin zamanında karşılanması kaydı ile stok devir hızının yüksek olması tercih edilen bir durumdur. Bu oranın yüksek seyretmesi nispi olarak stoklara daha az fon bağlanması anlamına gelir. Şirketler arasında kıyaslama yapıldığında BİM Mağazalarının stok devir hızı diğer firmalara göre daha *yüksektir ve stoklara daha az fon bağlamıştır.* Fonlarını diğer alanlarda kullanarak *kazancını artırabilir.* Sonra sıralama MİGROS ve CARREFOURSA şeklindedir.

Aktif devir hızı ise şirketlerin aktiflerinin kaç katı satış yaptıklarını gösterir. Bu oranın da yüksek seyretmesi olumludur. Ancak değerlendirme yaparken sektör ortalamasına da bakmak gerekir. Ayrıca değerlendirme yapılırken enflasyon oranlarının da dikkate alınması gerekir. Çünkü satışlar enflasyondan ciddi oranda etkilenirken aktif toplamı biraz geriden takip edebilir. Büyük endüstri işletmelerinde bu oranın 2 seviyesinde olması yeterli kabul edilirken küçük endüstri işletmelerinde 2-4 arasında olması uygun olduğu ileri sürülmektedir. Tablo değerlendirildiğinde oran sıralamasında BİM MAĞAZALARI genel ortalamanın üzerinde, MİGROS VE CARREFOURSA firmaları ise altında gerçekleşmiştir. Bu durum MİGROS ve CARREFOURSA şirketleri için *olumsuz olarak değerlendirilebilir.*

Dönen varlıklar ile kısa vadeli yabancı kaynaklar arasındaki farkı ifade eden **net işletme sermayesi (çalışma sermayesi)** devir hızı, sermayenin ne kadar etkin kullanıldığını gösterir. Sermayenin yeterli olduğu durumlarda bu oranın yüksek olması olumlu bir durumdur. Ancak tablo incelendiğinde BİM ve CARREFOURSA marketlerinin 2015-18 yıllarındaki çalışma sermayelerinin yetersiz olduğu ve kısa vadeli borçların karşılamada finansal riskler taşıdığını söyleyebiliriz. MİGROS marketinin ise ilk iki yıl için yetersiz olan çalışma sermayesinin son iki yılda genel standardın altında olmasına rağmen kısa vadeli borçlarını karşılayabilecek düzeyde olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumlar MİGROS marketleri için finansal açıdan riskler taşıdığı gerçeğini değiştirmez. Tablodaki çalışma sermayesi devir hızı yüksekliğinde sıralama

BİM, MİGROS ve CARREFOURSA ğeklinindedir. *Çalışma sermayesi ile yeterli düzeyde satış yaptıklarını ifade edebiliriz.* Bu oran sektörden sektöre ve işletmeden işletmeye değişiklik gösterebilir. Kabul edilmiş genel bir oran bulunmamaktadır. Net satışların net işletme sermayesinin üzerinde olması *çalışma sermayesinin bütün market zincirlerinde etkin kullanıldığını ifade etmekle birlikte diğer göstergeler de dikkate alınır*sa bu sermayenin yetersiz olduğu söylenebilir.

Maddi duran varlıkların faaliyet döneminde ne kadar etkin kullanıldığını gösteren maddi duran varlık devir hızının yüksek olması istenilen bir durumdur. Bu yükseklik maddi duran varlıkların kapasitelerinin üzerinde kullanıldığını da gösterebilir. 1 TL'lik maddi duran varlık bazında ne kadarlık satış yapıldığını gösteren bu oran konusunda kesin bir standart yoktur. Ancak endüstri işletmelerinde 5 seviyesinde olmasının uygun olacağı kabul edilir. Bu varlıklarda amorti işlemleri gerçekleştikçe orandaki yükselmenin artacağı dikkate alınmalıdır. Tablo incelendiğinde marketler açısından maddi *duran varlıklarını en etkin kullanan firmanın BİM marketi olduğu diğerlerinde ise oranın genel standardın üzerinde veya ona yakın olması maddi duran varlıkların etkin kullanıldığını göstermektedir.*

İşletmelerin Mali Yapı (Kaldıraç) Oranları Açısından İncelenmesi

Mali yapı oranları; işletme varlıklarının finansman şeklinin nasıl ve ne şekilde yapıldığını yani ne kadarlık kısmının yabancı ve ne kadarlık kısmının öz kaynaklar ile karşılandığını gösterirler. Yabancı kaynak ve öz kaynak arasında bir denge bulunup bulunmadığını tespit eden bu oranlar işletmenin borç ödeme gücünün ölçülmesi için de bir gösterge olduğundan hem mevcut ortaklar hem potansiyel ortaklar ve hem de işletmeye borç verenler açısından önemlidir. Ayrıca yöneticiler bu oranları kullanarak borçlanmanın işletmeye faydalı olup olmadığını belirler.

Tablo 5. Mali Yapı (Kaldıraç) Oranları

Seçilmiş Oranlar	BİM MAĞZALARI				CARREFOURSA				MİGROS			
	Yıllar											
Oran Adı	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
Yabancı Kaynak Oranı	0,599	0,619	0,579	0,608	0,734	0,876	0,979	0,980	0,917	0,969	0,852	0,942
Öz Kaynak Oranı	0,401	0,381	0,421	0,392	0,266	0,124	0,021	0,020	0,083	0,031	0,148	0,058
Yabancı Kaynak - Öz Kaynak Oranı	1,495	1,624	1,375	1,548	2,756	7,073	46,314	48,745	11,028	31,587	5,746	16,139
Yabancı Kaynak Vade Yap. Oranı	0,961	0,961	0,942	0,944	0,745	0,802	0,869	0,925	0,521	0,546	0,629	0,651
Kısa Vad. Yab. Kaynak Oranı	0,576	0,595	0,545	0,573	0,547	0,703	0,850	0,906	0,477	0,529	0,535	0,613
Uzun Vad. Yab. Kaynak Oranı	0,024	0,024	0,034	0,034	0,187	0,173	0,129	0,074	0,439	0,440	0,316	0,328
Duran Varlık / Öz Kaynak	1,202	1,228	1,157	1,169	2,540	5,296	28,960	26,821	7,849	19,757	4,274	10,094

Bu hususlar dikkate alındığında Tablo 5'deki veriler şöyle değerlendirilebilir:

Yukarıdaki oranlardan ilk üçü işletmenin mali yapısını ana hatları ile gösteren ve aslında aynı durumu farklı açılardan ifade eden oranlardır. Toplam yabancı kaynak oranı ile öz kaynak oranlarının genel standardı 0,50'dir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde sermaye yetersizliği ve borçlanmanın avantajlı olması sebebiyle yabancı kaynak oranının 0,50'nin üzerinde, öz kaynak oranı da 0,50'nin altında olduğu görülmektedir. Yabancı kaynak/öz kaynak oranının 1 olması genel standarttır. Ancak öz kaynağın kıt olduğu ülkelerde bu oranın 1'in üzerinde seyrettiği bilinmektedir. İşletmelerin alacak devir hızı yüksek, satışları düzenli ve nakit girişleri sürekli ve düzenli ise varlıklarının likiditesi yüksek ise oranın 1'den büyük olması normal karşılanabilir. Ekonomide durgunluk varsa oranın 1'den büyük olması işletmeyi mali açıdan başarısızlığa uğratabilir.

Bu bağlamda tabloda genel standartlara en yakın değerler BİM şirketine ait olduğu söylenebilir. Her ne kadar genel standardın altında olsa bile mali yapıyı oluşturan yabancı kaynak ve öz kaynak unsurlarında bir denge gözetilmiştir. Bu durum mali yapısının güçlü olduğunu göstermektedir. Enflasyonun yüksek seyrettiği bu yıllarda öz kaynak payının standartların altında seyretmesi kabul edilebilir bir durumdur.

CARREFOURSA şirketinin ilk 2 yılı az da olsa sürdürülebilir bir mali yapıyı oluştururken son 2 yılda bu durum çok büyük oranda ve borçlanma artarak olumsuz yönde değişmiştir. Bu durumda mali yapı kredi kuruluşları açısından riskli hale gelmiştir. *Ancak şirket yöneticileri yabancı kaynak oranını yüksek tutup kaldıraç etkisinden faydalanarak karlılığı artırmayı hedefledikleri anlaşılmaktadır. Fakat kaldıraç etkisinden sınırsız şekilde faydalanma imkânı da yoktur. Yabancı kaynak maliyeti öz kaynak maliyetini aşıyorsa borçlanma avantajı ortadan kalkar. Finans yöneticisi emniyet ve yüksek kar sağlama ile zarar riski arasında bir denge sağlamalıdır. Kanaatimizce bu durum dikkate alınmamış ve karlılıkta bir artış görünmemekte ve mali yapı riski devam etmektedir. MİGROS şirketinin de öz kaynak yapısı ciddi oranda zayıf görünmektedir. Ağır yük borçlanma yönündedir ve mali yapısının kredi kuruluşları açısından riskli olduğu söylenebilir.*

Toplam yabancı kaynaklar içerisinde kısa vadeli borçların oranının genel standardı 2/3 olmasının kabul edilebilir olduğu ileri sürülmektedir. Kısa vadeli borçların vade yapısı bakımından durumu en iyi olan firmanın MİGROS firması olduğu Tablo 5’den görülmektedir. Bu firmanın kısa vadeli borçlarının toplam borçlar içerisindeki payı 2015 ve 2016 yıllarında %52 ve %54 düzeyindedir. Bu durum uzun vadeli borçlanma imkânının (kredi ve diğer borçlanma yönünden) iyi olduğunu göstermektedir. 2017 ve 2018 yıllarında oran yükselmiş olmasına rağmen yine de genel standardın altında kalmıştır. *Cari oran ile birlikte değerlendirildiğinde bu firmanın kısa vadeli borçlarını ödeme konusunda bir sıkıntı ile karşılaşmayacağı söylenebilir. Diğer iki firmanın kısa vadeli borçlarının toplam borçlar içindeki payının genel standardın üstünde olduğu görülmektedir. Uzun vadeli borçlanma konusunda sıkıntı yaşadıkları ifade edilebilir. Kısa vadeli yabancı kaynakta geri ödeme riski artmıştır. Bu firmalara ait cari oranlar da dikkate alındığında kısa vadeli borçlarını karşılama bakımından en zayıf firmanın CARREFOURSA firması olduğu söylenebilir.*

Kısa vadeli yabancı kaynağın pasif toplamı içindeki payının genel standardının 1/3 olması normal karşılanabilir. Toplam aktiflerinin ne kadarlık kısmının kısa vadeli yabancı kaynaklar ile karşılandığını gösteren **kısa vadeli yabancı kaynak oranı** arttıkça borç geri ödeme riski de artmış olur. Özellikle uzun vadeli varlık finansmanında kısa vadeli yabancı kaynaklar kullanılırsa bu risk daha da artacaktır. Ancak uzun vadeli kredi temininde sıkıntıların yaşandığı ve sermaye piyasasının yeterince gelişmemiş olduğu ülkemizde oran genellikle 1/3’ün üzerinde ve hatta %50 civarında olmaktadır. İşletmelerin ödeme darboğazına girmemeleri için özellikle duran varlıklarını kısa vadeli yabancı kaynaklar ile finanse etmemeleri gerekir. İşletmelerin varlıklarının ne kadarlık kısmının uzun vadeli borçlar ile finanse edildiğini gösteren **uzun vadeli yabancı kaynak oranı** genellikle sabit yatırımların finansmanında kullanılır. Bu oranın normal şartlarda 1/6 olması idealdir. Ancak kısa vadeli yabancı kaynak oranını düşürmek amacıyla oranın yükselmesi kabul edilebilir bir durumdur. Bir diğer husus da fiyatlar genel seviyesinin yükseldiği dönemlerde enflasyon oranı kadar borçlanma maliyeti düşmektedir. Bu bağlamda **Tablo 5’** de firmalara ait yabancı kaynak yapısı değerlendirildiğinde:

MİGROS firmasının kısa vadeli borçlarının diğer firmalara göre daha düşük olduğu ancak normal sınırın üzerinde olduğu görülmektedir. Uzun vadeli borçlanma yönünden de oran yine normal sınırların üzerindedir. Her iki oran birlikte değerlendirildiğinde firmanın borçlanma oranları yüksek, öz kaynak oranı düşüktür. Genel standartlara bakıldığında; mevcut ortaklar, potansiyel ortaklar ve kredi kuruluşları açısından *firmanın mali yapısının riskli olduğu söylenebilir.*

BİM firmasının kısa vadeli yabancı kaynak oranı normal sınırın üzerinde ancak uzun vadeli borçlanma oranının normal sınırın çok altında olduğu görülmektedir. Firmanın mali yapısı açısından öz kaynakları ise diğer firmalara kıyasla yeterli görülmektedir. Kısa vadeli borçlarını çevirebildiği ölçüde *mali yapının çok riskli olmadığı söylenebilir.*

CARREFOURSA firmasının kısa vadeli borçlanma oranları genel standartların çok üzerinde uzun vadeli borçlanma oranları ise altındadır. Ancak firmanın öz kaynak oranı genel standartların çok altında olması sebebiyle *mali yapısının riskli olduğu değerlendirilmektedir.*

Duran varlıkların ne kadarlık kısmının öz kaynaklar ile finanse edildiğini gösteren **duran varlık öz kaynak oranının** genel standardının 1(bir) olması arzu edilen bir durumdur. Oranın 1’den büyük olması bu varlıkların finansmanında yabancı kaynakların da kullanıldığını gösterir. Bu bağlamda tablo 5’deki 4 yıl birlikte değerlendirildiğinde MİGROS ve CARREFOURSA firmalarının bu oranı istenilen durumdan çok yüksek olduğu görülmektedir. *Bu durum öz kaynaklarının yetersizliğini de gösterir. BİM firmasının oranı da arzu edilen seviyenin biraz üzerinde olmasına rağmen diğer firmalar ile kıyaslandığında daha iyi durumda olduğu söylenebilir.*

İşletmelerin Karlılık Oranları Açısından İncelenmesi

İşletme varlıklarının ne kadar etkin ve verimli yönetildiği, yönetimin başarısı, gelecekteki firma değerinin nasıl şekilleneceği ve hisse senetlerinin değerinin tahmin edilmesi gibi konular hakkındaki nihai bilgiler **karlılık oranları** aracılığı ile sağlanır ve alınan birçok karar ve uygulanan politikaların net sonucu da karlılık ile ölçülür. Karlılık oranları ile yönetim, işletme sahipleri, kredi kuruluşları, potansiyel yatırımcılar, çalışanlar ve devlet yakından ilgilidir. İşletmelerin yatırımlardan yüksek karlılık sağlaması oto finansman olarak adlandırılan kaynak teminini ifade eder. Karlılık oranları genellikle; satışlar, öz kaynaklar ve varlıklar üzerinden ifade edilir. Karlılık oranlarında yıllar itibariyle artışın olması işletme lehine yorumlanır. *Ancak istenilen durum; kar marjının düşük fakat satışların fazla olmasıdır. Çünkü kar marjının yüksek olması o işletmenin fazla tutarda kar ettiği anlamına gelmez. Bununla birlikte karlılık oranlarının yeterli olup olmadığı; alternatif yatırım alanları, sektör ortalamaları, benzer işletme oranları, işletmenin kar beklentisi ve ekonomik şartlar dikkate alınarak değerlendirilmelidir.*

Gelir tablosunda hesaplama bakımından farklı kar bölümleri vardır. Bu bölümler dikkate alınarak sonuçlar yorumlanır. Bunlardan ilki satış kar marjı (brüt satış karı) oranıdır. Bu oran üzerinde enflasyon pek etkili olmaz. Çünkü pay ve paydadaki her iki unsur da aynı şekilde etkilenir.

Tablo 6. Karlılık Oranları

Seçilmiş Oranlar	BİM MAĞZALARI				CARREFOURSA				MİGROS			
	Yıllar											
Oran Adı	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
Brüt Kar Oranı	0,162	0,168	0,171	0,177	0,256	0,226	0,256	0,250	0,269	0,268	0,266	0,280
Faaliyet Karı Oranı	0,041	0,040	0,043	0,048	0,012	-0,086	-0,036	-0,047	0,028	0,031	0,020	0,024
Net Kar Oranı	0,033	0,033	0,035	0,039	-0,008	-0,096	-0,067	-0,002	-0,040	-0,027	0,033	-0,045
Öz Kaynak Karlılık Oranı	0,349	0,353	0,292	0,356	-0,039	-1,154	-4,458	-0,216	-0,793	-1,558	0,336	-1,316
Aktif Karlılık Oranı	0,180	0,170	0,156	0,182	-0,010	-0,177	-0,109	0,011	-0,061	-0,036	0,058	-0,096

Bu zaviyede Tablo 6 değerlendirildiğinde;

MİGROS firmasının normal faaliyet konusunu oluşturan **satış kar marjı** diğer firmalara göre daha yüksektir. Ayrıca yıllar itibariyle istikrarlı bir oran yakaladığını da söyleyebiliriz. CARREFOURSA firması da benzer bir durum yakalamıştır. Satış kar marjı için standart bir oran olmamasına rağmen, bu market zincirlerinin BİM firmasına nazaran satış karlılık oranları daha iyi düzeydedir. Bu durum BİM firmasına göre toplam satışlar içindeki *satılan malların maliyetini daha iyi kontrol altında tuttuklarını ifade etmekte ve rekabet avantajı sağlamaktadırlar şeklinde yorumlanabilir. Ancak ürün satış fiyatlarının yüksekliğini de ifade edebilir.*

Faaliyet kar oranı satışlar üzerinden faaliyet karlılığını gösterir ve işletmenin ana faaliyetlerinin ne ölçüde karlı olduğunu ifade eder. *Oranın yüksekliği işletmenin esas faaliyetinin karlı ve verimli olduğu yönünde yorumlanır. Oranın azalma eğiliminde olması karlılık ve verimliliğin azalığını gösterir.* Oranın ne kadar iyi olduğu geçmiş dönemler, benzer işletmeler ve sektör ortalamaları ile anlaşılır. Oranın yüksekliği yanında değerlerin tutarları da önemlidir.

Bu bağlamda tablo değerlendirildiğinde; brüt kar marjı BİM firmasına nazaran ciddi oranda yüksek olan MİGROS ve CARREFOURSA firmalarının *faaliyet giderlerinin* son dört yıl boyunca BİM firmasına göre yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum faaliyet karlılığını olumsuz yönde etkilemiştir. Araştırma ve geliştirme, pazarlama satış ve dağıtım ve genel yönetim giderlerinin yüksekliğinin sebepleri araştırılmalı ve gözden geçirilmelidir. Faaliyet karlılığı oranı (tutarlar da dikkate alınsa) bakımından durumu en iyi olan firma *BİM market zinciri olduğu görülmektedir.* Bu firma faaliyet giderlerini yıllar itibariyle kontrol altında tutmuştur. Bu durum ise faaliyet karlılığı üzerinde olumlu etki yapmıştır. Aynı durum MİGROS firması içinde geçerli olmakla birlikte faaliyet giderleri düzeyinin nispeten yüksek olması *brüt kar marjı ile faaliyet karlılığı arasında önemli farklılık oluşturmuştur.* CARREFOURSA firmasının ana faaliyet konusu ile ilgili

karlılık oranı 2015 yılında pozitif olmasına rağmen sonraki yıllarda faaliyet giderlerinin kontrolü bakımından bir olumsuzluk yaşadığı ve bu durumun da *faaliyet karlılığını olumsuz şekilde etkilediği görülmektedir.*

İşletmelerin uyguladıkları politika ve kararların sonucu ve faaliyetlerinin net verimliliğini ölçme konusunda bilgi veren **net kar oranının** yüksekliği olumlu bir durumdur. Karlılığın tutarının da önemli olduğu bir gerçektir. Büyük endüstri işletmelerinde bu oranın %4-6 arasında olmasının uygun olacağı ileri sürülmektedir.

Bu hususlar dikkate alındığında net kar oranı bakımından durumu en olumsuz olan firmalar CARREFOURSA ve MİGROS firmalarıdır. Oranlara bakıldığında MİGROS firmasının 2017 yılı hariç bu firmalar 2015-18 yılları arasında faaliyetlerini zarar ile kapatmışlardır. Bu sebeple oranlar negatif çıkmıştır. Oranın negatif çıkması bu firmalarda diğer faaliyet, finansman ve olağandışı giderlerin diğer faaliyet gelirlerinden yüksek olduğunu da göstermektedir. Bu durum verimlilik ve karlılık üzerinde olumsuz etkiyi artırmıştır. Belirtilen giderler üzerinde anılan firmalar daha ciddi tedbirler almalıydılar. Çünkü işletme ile ilgili taraflar genellikle bu oran ile işletmeyi değerlendirir.

Tablo değerlendirildiğinde net kar oranı en iyi olan firmanın (%3-4 arası) BİM firması olduğu görülmektedir. Oranın faaliyet karlılığı oranına göre düşmesi diğer giderler ile finansman giderlerinin diğer gelirlerden fazla olması ve vergiye bağlı olarak açıklanabilir. Bu durum firmanın varlıklarını verimli kullandığı şeklinde yorumlanabilir.

İşletmeye ortaklarca tahsis edilen değerlerin hangi ölçüde etkin ve verimli kullanıldığını tespit etmek amacıyla **öz kaynak karlılığı oranı** kullanılır. İşletmeye yatırım yapmış ortakların yatırdıkları değerler karşılığında her bir birim için ne oranda kar sağladığı bu oran sayesinde tespit edilir. Bu oranın yüksek olması istenilen bir durumdur. Fiyatlar genel seviyesinin yıllar itibariyle artış/azalış göstermesi oran üzerinde etkili olur. Çünkü dönem net karı enflasyondan doğrudan etkilenirken öz kaynaklar içindeki sermaye kalemi nispi bir durağanlığı sebebiyle öz kaynaklar enflasyonu geriden takip eder. Bu durumda oran zaman içinde büyüme eğilimi gösterebilir. Sermaye artırımının olduğu yıllarda oran küçülebilir. Bu oranın değerlendirmesi yapılırken bu hususlara dikkat etmek gerekir.

Bu bilgiler bazında tablo 6’ya bakıldığında MİGROS firması (2017 yılı hariç) ile CARREFOURSA firmasının 2015-18 yılları arasında zarar etmiş olması öz kaynak karlılığını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durumda bu market zincirlerine yatırım yapmış olan yatırımcılar şirket faaliyetlerinde ciddi manada zarar ile karşılaşmışlardır. Ortaya çıkan zarar, market zincirlerinin öz kaynaklarının toplam kaynaklar içerisindeki payının azalmasına da yol açmıştır. Bu duruma; şirketin yabancı kaynak finansmanına ağırlık vermesi de yol açmış olabilir. Şirket ortakları ya sermaye artırımına giderek ya da zarar ortaklar tarafından veya yedekler ile karşılanarak toplam kaynaklar içindeki öz kaynak payı korunabilir.

BİM marketler zincirinin öz kaynak karlılığının yüksek çıkmasıyla yatırımcısına yatırılan öz kaynak bazında %30’larda kazanç sağladığı görülmektedir. Öz kaynak tutarının az olması ya da durağanlığı sebebiyle enflasyondan fazla etkilenmesi, oranın yüksek çıkmasında etkili olabilir. Ancak firmanın öz kaynak tutarı diğer firmalara göre daha yüksektir.

İşletme aktiflerinin ne ölçüde karlı kullanıldığını tespit etmek amacıyla **aktif karlılık oranı** kullanılır. Öncelikli olarak işletmelerin karlılıklarını artırabilmeleri için net satışların artırılması ve buna bağlı olarak maliyet ve gider kalemlerinin mümkün olan en alt seviyeye çekilmesi gerekir. Aynı satış ve karlılık rakamlarının daha düşük yatırımlarla karşılanması ve atıl olarak varlık bulunmaması bu oranın yükselmesini sağlayacaktır. Vergi tutarının işletme kontrolünde olmaması ve vergi uygulamalarından işletmelerin farklı etkilenmesi gibi sebepler ile kar rakamı olarak vergi öncesi dönem karı rakamının kullanılması daha uygundur.

Bu hususlar dikkate alındığında Tablo 6’da aktif karlılık oranı en iyi olan firma BİM marketler zinciridir. Her bir birim varlığı karşılığında yaklaşık olarak %17 oranında kar elde etmiş görülmüyor. Bu firmanın daha düşük yatırımlar ile daha yüksek kar elde ettiği söylenebilir. Diğer firmalara göre atıl yatırım yapmama konusunda daha başarılıdır. Oranın yüksek olması firma varlık değerlerinin düşük olması ile de ilgili olabilir. Ancak varlık değeri bakımından CARREFOURSA firmasından çok iyi, MİGROS firmasına da yakın düzeyde olduğu mali durum tablosundan anlaşılmaktadır.

2015-18 yılları arasında aktif karlılık oranı bakımından durumu en zayıf olan firmanın CARREFOURSA olduğu görülmektedir. Anılan tarihler arasında bu firmanın zarar etmesi aktif karlılığının da olumsuz çıkmasına yol açmıştır. MİGROS firmasının 2017 yılı hariç anılan yıllarda zarar etmiş olması aktif karlılık oranını olumsuz etkilemiştir. Her iki firmanın da zarar etmesinin yanında *aynı sektördeki diğer firma ile karşılaştırıldığında* varlıklarını etkin ve verimli kullanamadığı şeklinde değerlendirme yapılabilir.

Sonuç

Küreselleşmenin etkisiyle iletişim hızla artmakta, teknolojik değişimler yaşanmakta ve tüketici talepleri işletmeleri müşteri odaklı bir yönetime zorlamaktadır. Gıda perakende sektörü de yaşanan bu gelişmelere ayak uydurarak pazardaki payını gün geçtikçe artırmaktadır. Bunun en önemli sebebi bu sektörde ciddi bir rekabet ortamının varlığıdır. Yoğun rekabet ortamında hareket eden gıda perakende işletmelerinin artan faaliyet hacmi ekonomiye olumlu yönde bir katma değer sağlayacaktır. Bir ülke ekonomisi için, sağlıklı ve dinamik işleyen bir gıda perakende sektörü ise iktisadi kalkınma ve sanayileşme sürecinin önemli bir tamamlayıcısı olacaktır. Emegın yoğun olarak kullanıldığı gıda perakende sektörü, tarımsal ürünlerin değerlendirilmesini, sanayiye hammadde teminini, istihdamın artırılmasını ve halkın sağlıklı beslenmesini sağladığı için dünyada tüm ülkeler tarafından sosyo-ekonomik açıdan önem arz etmektedir.

Bu çerçevede araştırmada, BIST-Perakende Ticaret Sektörü'nde işlem gören 3 market zincirinin (BİM, MİGROS, CARREFOURSA) finansal analiz türlerinden oran analizi yöntemiyle finansal performansları tespit edilmeye çalışılmıştır. BIST-Perakende ve Ticaret Sektörü'nde 12 perakende işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmelerden; BİM, MİGROS ve CARREFOURSA firmaları da bu sektörde market zinciri olarak faaliyet göstermektedir. Çalışmada market zincirlerinin kamuoyuna açıkladığı ve bağımsız denetimden geçmiş 2015-2018 yıllarına ait olan İMKB'de yayımlanmış finansal tabloları kullanılmıştır. BIST'te Gıda Sektöründe işlem gören 12 perakende firması içerisinde ilgili dönemler için verilerini düzenli olarak elde edilen 3 firmanın mali tabloları analizde kullanılmıştır.

Araştırma sonucunda firmalar düzeyinde aşağıda özetlenen bulgular şöyledir:

Şirketler karşılaştırıldığında nispi olarak cari ve likidite oran yükseklik düzeyi sıralaması MİGROS, BİM MAĞAZALARI ve CARREFOURSA olarak gerçekleşirken, BİM ve CARREFOURSA firmalarının nakit oranları genel standarda yakın olarak izlenmiştir. Bu üç oran birlikte değerlendirildiğinde 3 firmanın nakit oran düzeyleri yeterli olsa bile kısa vadeli borçlarını ödeme konusunda riskli oldukları söylenebilir.

MİGROS firmasının alacak devir hızı diğer şirketlere kıyasla daha yüksektir. BİM Mağazalarının stok devir hızı diğer firmalara göre daha yüksektir ve stoklara daha az fon bağlamıştır. Aktif devir hızına bakıldığında BİM MAĞAZALARI genel ortalamanın üzerinde, MİGROS VE CARREFOURSA firmaları ise altında gerçekleşmiştir. MİGROS marketinin ise ilk iki yıl için yetersiz olan çalışma sermayesinin son iki yılda genel standardın altında olmasına rağmen kısa vadeli borçlarını karşılayabilecek düzeyde olduğu söylenebilir. Çalışma sermayesi devir hızı yüksekliğinde sıralama BİM, MİGROS ve CARREFOURSA şeklindedir. Çalışma sermayesi ile firmaların yeterli düzeyde satış yaptıkları ifade edilebilir. Maddi duran varlıklarını en etkin kullanan firmanın BİM firması olduğu diğerlerinde ise oranın genel standardın üzerinde veya ona yakın olması maddi duran varlıkların etkin kullanıldığını göstermektedir.

Firmaların mali yapı oranlarına bakılacak olursa; genel standartlara en yakın değerler BİM firmasına ait olduğu söylenebilir. Her ne kadar genel standardın altında olsa bile mali yapıyı oluşturan yabancı kaynak ve öz kaynak unsurlarında bir denge gözetilmiştir. Kısa vadeli borçların vade yapısı bakımından durumu en iyi olan firmanın MİGROS firması olduğu görülmektedir. Kısa vadeli borçlarını karşılama bakımından en zayıf firmanın CARREFOURSA firması olduğu söylenebilir. MİGROS firmasının kısa vadeli borçlarının diğer firmalara göre daha düşük olduğu ancak normal sınırın üzerinde olduğu görülmektedir. Uzun vadeli borçlanma yönünden de oran yine normal sınırların üzerindedir. Her iki oran birlikte değerlendirildiğinde firmanın borçlanma oranları yüksek, öz kaynak oranı düşüktür. Genel standartlara bakıldığında; mevcut ortaklar, potansiyel ortaklar ve kredi kuruluşları açısından firmanın mali yapısının riskli olduğu söylenebilir.

BİM firmasının kısa vadeli yabancı kaynak oranı normal sınırın üzerinde ancak uzun vadeli borçlanma oranının normal sınırın çok altında olduğu görülmektedir. CARREFOURSA firmasının kısa vadeli borçlanma oranları genel standartların çok üzerinde uzun vadeli borçlanma oranları ise altındadır. Ancak firmanın öz kaynak oranı genel standartların çok altında olması sebebiyle mali yapısının riskli olduğu değerlendirilmektedir. MİGROS ve CARREFOURSA firmalarının duran varlık öz kaynak oranı istenilen durumdan çok yüksek olduğu görülmektedir.

MİGROS firmasının normal faaliyet konusunu oluşturan satış kar marjı diğer firmalara göre daha yüksektir. Faaliyet karlılığı oranı bakımından durumu en iyi olan firma BİM market zinciri olduğu görülmektedir. Net kar oranı bakımından durumu en olumsuz olan firmalar CARREFOURSA ve MİGROS şirketleridir. MİGROS firması (2017 yılı hariç) ile CARREFOURSA firmasının 2015-18 yılları arasında zarar etmiş olması öz kaynak karlılığını olumsuz yönde etkilemiştir. Aktif karlılık oranı en iyi olan

firma BİM Marketler zinciridir. Aktif karlılık oranı bakımından durumu en zayıf olan firmanın CARREFOURSA olduğu görülmektedir.

Gıda marketleri piyasasında; MİGROS ve CARREFOURSA marketlerinden genellikle orta ve yüksek gelir düzeyine sahip müşterilerin alışveriş yaptığı ve BİM market zincirinden ise orta ve alt gelir düzeyine sahip müşterilerin alışveriş yaptığı ve ürün fiyatlarının BİM marketlerinde MİGROS ve CARREFOURSA marketlerine göre daha uygun fiyatla satıldığı algısı vardır. Fakat çalışmada Gıda perakende sektöründe orta ve yüksek gelir düzeyine sahip müşteri kitlesinin firma verimliliği ve karlılığına olan katkısı düşük, orta ve alt gelir düzeyine sahip müşteri kitlesinin firma verimliliği ve karlılığına olan katkısı yüksek çıkmıştır. Bu durumun sebepleri olarak BİM market zincirinin şube sayısının fazla olması sebebiyle müşterilerin daha kolay ulaşabilmesi ve fiyat politikasının müşterilere daha uygun gelmesinden dolayı daha fazla satış yapmaktadır. Bunun sonucu olarak piyasada kar marjı düşük satış tutarı yüksek bir politika anlayışının firmanın verimliliği ve karlılığına olumlu katkı sağladığı öngörülebilmektedir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Gıda Perakendeciliği Sektöründe Finansal Analiz ve Bir Uygulama” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynaklar

- Akın, F. ve Ece, N. (2013). İMKB’de işlem gören sigorta şirketlerinin 2006- 2010 dönemi finansal performanslarının analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 57, 89-106. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/427026>
- Bodur, A. (2006).Oranlar aracılığı ile finansal durumunuzu nasıl çözümlersiniz? “Küçük işletmeler için bir rehber”. *Journal of Yasar University*, 1(1), 49-67. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179111>
- Çabuk, A. ve Lazol, İ. (2009). *Mali tablolar analizi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Çalış, Y. E., Ünal, İ. H., Güven, B. ve Çanakçı, S. (2018). Borsa İstanbul’da faaliyet gösteren lokanta ve oteller sektörünün finansal durum ve performanslarının değerlendirilmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 293-318. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/634194>
- Çetiner, E. (2007). İşletmelerde mali analiz. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Dimitropoulos, P. (2010). The financial performance of the Greek football clubs. *Sport Management International Journal*, 6(1), 5-28.
- Dumanoğlu, S. ve Ergül, N. (2010). İMKB’de işlem gören teknoloji şirketlerinin mali performans ölçümü. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (48), 101-111. Erişim adresi: <http://journal.mufad.org.tr/index.php?option>
- Guo, L. ve Wang, Z. (2019). Ratio analysis of J Sainsbury plc financial performance between 2015 and 2018 in comparison with Tesco and Morrisons. *American Journal of Industrial and Business Management*, 9, 325-341. Erişim adresi: https://file.scirp.org/pdf/AJIBM_2019022616491346.pdf
- Gümüş, U. T. ve Bolel, N. (2017). Rasyo analizleri ile finansal performansın ölçülmesi: Borsa İstanbul’da faaliyet gösteren havayolu şirketlerinde bir uygulama. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 87-96. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/339693>
- Karadeniz, E., Dalak, S., Beyazgül, M. ve Günay, F. (2016). Konaklama ve yiyecek hizmetleri alt sektöründeki küçük, orta ve büyük ölçekli işletmelerin finansal performansının karşılaştırmalı tablolar analizi tekniği ile incelenmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18(3), 631-657. Erişim adresi: <http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?>
- Karadeniz, E., Koşan, L. ve Kahiloğulları, S. (2014). Borsa İstanbul’da işlem gören spor şirketlerinin finansal performansının oran yöntemiyle analizi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 129-144. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/362621>
- Karahan, N. S. (2014). *Türkiye’de gıda perakendeciliği sektöründe finansal analiz ve bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- KPMG (2018). Perakende Sektörel Bakış 2018. Erişim adresi: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2018/01/sectorelbakis-2018-perakende.pdf>
- Levy, M. ve Weitz, B. A. (2004). *Retailing management*. New York: MacGraw-Hill/Irwin.
- Musa A. ve Gögebakan M. C. (2003). Yeniden değerlendirme oranın finansal analiz üzerindeki etkisi. *Bankacılık Dergisi*, 45, 61-80. Erişim adresi: <https://www.tbb.org.tr/dosyalar/dergiler/dokumanlar/45.pdf>
- Öğünç, H. (2018). Gıda ve tekstil sektörlerinin karşılaştırmalı finansal analizi (2014-2016 dönemi), *MAKÜ-BİFD*, 1(1), 53-70. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/574884>
- Önal, S., Mat, M. ve Eroğlu, S. E. (2018). Hava taşımacılığı işletmelerinin karlılık analizi: Türkiye ve Avrupa sektör karşılaştırması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 22(3), 721-744. Erişim adresi: <https://pdfs.semanticscholar.org/5307/252738f78c221f937f55dd50a1d682c03391.pdf>

- Schmidgall, R. ve Defranco, A. (2004). Ratio analysis: financial benchmarks for the club industry. *Journal of Hospitality Financial Management*, 12(1), 1-15.
- Steed, E., Brody, R. G. ve Gu, Z. (2003). Financial performance related to accounting treatments at hotels with breakfast included: A case analysis. *The Journal of Hospitality Financial Management*, 11(1), 87-96.
- Şen L., Zengin, B. ve Yusubov F. (2015). Otel şletmelerinde finansal analizlere ilişkin bir örnek olay incelemesi. *İŞletme Bilimi Dergisi*, 3(1), 64-85. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jobs/issue/22920/245426>
- Yağlıca, H. (2006). *Hafif sanayiye dayalı sektörlerin trend analizi: iso 500 rneği* (Bitirme Projesi) Doğuş Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul.
- Yenisu, E. (2019). Finansal tabloların oran analizi ile incelenmesi Adese rneği. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ASED)*, 3(1), 20-45.
- Yılmaz, E. ve Tunay, A. (2018). Oran analizi yöntemi ile konaklama ve yiyecek hizmetleri alt sınıftaki küçük, orta ve büyük ölçekli şletmelerin finansal performanslarının karŐılaŐtırılmalı analizi. *Muhasebe ve Maliye Dergisi*, 1(2), 37-52. Erişim adresi: <http://www.idaacademia.org/tr/download/article-file/528054>
http://www.tuik.gov.tr/VeriTabanlari.do?vt_id=28&kust_id=null
<https://www.bim.com.tr/default.aspx>
<https://www.migroskurumsal.com/>
<https://www.carrefoursa.com/tr/>
<https://www.ekonomist.com.tr/perakende/gida-perakendesinde-format-savasi-hizlandi.html>

EXTENDED ABSTRACT

The food retail industry, which is one of the sectors with intense competition, has the highest share in the retail market. In recent years, the small food shops in the neighborhoods lost their places to large-scale stores. The neighborhoods, which these stores cannot penetrate, are now considered as a market place and one of the places, where the competition is at a high level. For this reason, the food retailers utilize all the sources they have in order to establish new store chains. These retailers located between the smallest food markets and the largest ones, which are called “hypermarket” address all the segments of the population. These stores providing all the necessities of people have become one of the most popular places for purchasing in our country. Besides that, these stores take a significant portion of the annual return in the sector. In short, it can be stated that these stores are the driving force of food retailing (Karahana, 2014, p. 1).

There are many interest groups making use of the information of these businesses, which are called the driving force. Some of them are the state, employees, suppliers, clients, and credit companies. Besides the factors such as investors’ capacity to invest, and sectoral status, competition environment, and relationships (with individuals and institutions) of business, also the financial information is very important in order for creditors to determine an accurate credit policy. For these reasons, the financial status analyses revealing the financial position of businesses has become a must in order for business interest groups to be able to make accurate decisions.

From this aspect, the present study aims to determine the financial performances of three store chains (BİM, MİGROS, CARREFOURSA) traded in BİST by using ratio analysis, which is one of the financial analysis methods, and to compare the financial performances of store chains by seasons. In BİST-Retail Trade Sector, there are 12 retailers. Among these companies, BİM, MİGROS, and CARREFOURSA operate as store chains in this sector. In the present study, the financial statements of years between 2015 and 2018, which have been declared in BİST, publicized by these companies, and subjected to independent auditing, were used. Among 12 companies traded in the food industry in BİST, the financial statements of 3 companies, periodic data of which can be regularly obtained, were used. In analyses, the financial statements of selected companies were subjected to liquidity, operation, financial structure, and profitability rate analyses.

As a result of the analyses, the results summarized below were obtained:

When comparing the companies, the order of companies by current ratio and liquidity ratio was found to be as follows: MİGROS, BİM MAĞAZALARI, and CARREFOURSA. Besides that, the cash ratios of BİM and CARREFOURSA companies were observed to be close to the general standard. When examined together, these three ratios suggest that these three companies are risky in terms of paying their short-term debts, although their cast ratios were found to be sufficient.

The accounts receivables return rate of MİGROS was found to be higher than those of other companies. The stock turnover rate of BİM company was higher than others and BİM has invested less fund in stocks. Considering the asset turnover rate, BİM was found to be above the general average,

whereas MİGROS and CARREFOURSA were below the average. It can be stated that the working capital of MİGROS, which was insufficient in the first 2 years, was sufficient for paying the short-term debts but still below the general standard. The order of working capital was found to be as follows: BİM, MİGROS, and CARREFOURSA. Using the working capital level, it can be stated that the companies have a sufficient level of sales. It was determined that the company using its tangible assets most efficiently was BİM, which had the rate above or at the level of the general standard.

Considering the financial structures of companies, it can be stated that the company having the values closest to the general standards was BİM. Although below the general standard, a balance between liabilities and equity capital constituting the financial structure was observed. The company with the best term structure of short-term debts was MİGROS. From the aspect of meeting the short-term debts, the weakest company was found to be CARREFOURSA. It was determined that, when compared to the other companies, MİGROS had a lower level of short-term debt but still higher than the normal level. From the aspect of long-term debts, the values obtained were also higher than the normal levels. Examining both ratios together, the debt ratio of the company was high and the equity capital ratio was low. Considering the general standards, it can be stated that the financial structure of the company is risky for current shareholders, potential shareholders, and credit companies.

The short-term liability ratio of BİM was above the normal limit but its long-term debt rate was much lower than the normal value. When compared to the general standards, the short-term debts of CARREFOURSA were much higher and long-term debts were much lower. However, since the company’s equity capital ratio is much lower than the general standards, it is thought that the financial structure of the company is risky. It was determined that the fixed asset/equity capital rates of MİGROS and CARREFOURSA were much higher than the desired level.

MİGROS’s markup value, which constitutes the normal area of activity, is higher than the other companies. From the aspect of operating profitability, the company at the best position was found to be BİM store chain. From the aspect of the net profit ratio, the most negative values were those of CARREFOURSA and MİGROS. MİGROS (except for the year 2017) and CARREFOURSA made losses between 2015 and 2018 and it negatively affected their return on equity. The company with the highest return on assets was found to be BİM Grocery Store Chain. The company having the lowest return on assets was found to be CARREFOURSA.

In the food market, it is generally believed that the customers with middle and high-income level prefer MİGROS and CARREFOURSA stores whereas the middle and low-income customers prefer BİM, and that the prices in BİM are more affordable when compared to MİGROS and CARREFOURSA.

However, in the present study, it was determined for the food retailing sector that the contribution of middle and high-level customers to the company's profitability and efficacy was low but that of middle and low-income customers was found to be high. One of the reasons for this finding is that the customers can easily access BİM stores since there are plenty of branches throughout the country. Moreover, BİM has a higher level of sales because the prices offered in BİM stores are considered more affordable by the customers. Thus, it can be predicted that the policy of “low profit-high sales” had a positive contribution to the company’s profitability and efficacy.

Sosyal alışmacı Adaylarının Koşulsuz Kendini Kabul Etme ve Merhamet Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Zeki KARATAŐ¹ ve Metin ÖKSÜZ²

Öz

Koşulsuz kendini kabul; bireyin kendi varlığından bağımsız olarak sadece davranışlarını, düşüncelerini ve duygularını akılcı sınırlar içinde iyi ya da kötü olarak değerlendirerek kendine olumlu değer vermesidir. Sosyal alışmacı adayı öğrencilerin koşulsuz kendini kabul özelliklerinin gelişmiş olması, yardıma ihtiyacı olan bireylere yönelik etkin sosyal hizmet sunumu açısından önemlidir. Bu araştırmanın amacı; sosyal çalışmacı adayı öğrencilerin koşulsuz kendini kabul düzeylerinin açıklanmasında merhametin ve çeşitli demografik değişkenlerin rolünün incelenmesidir. Araştırmanın örneklemini iki devlet üniversitesinin sosyal hizmet lisans programında öğrenim gören ve tesadüfi olarak belirlenen 370 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Koşulsuz Kendini Kabul Ölçeği, Merhamet Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Elde edilen veriler ANOVA testi, t-testi ve çoklu regresyon analizi kullanılarak incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda; katılımcıların koşulsuz kendini kabul düzeyleri ile merhamet düzeyleri arasında düşük düzeyde, olumlu yönde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Öğrenim görülen sınıf düzeyi ve ailesinin ekonomik durumu farklı olan gruplar arasında koşulsuz kendini kabul düzeyi açısından anlamlı farklılık yokken, katılımcıların cinsiyeti, algılanan anne-baba tutumları ve dini inançları uygulama sıklığı ile koşulsuz kendini kabul düzeyi arasında anlamlı farklılık bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Koşulsuz kendini kabul, Merhamet, Sosyal alışmacı adayı, Sosyal hizmet, Üniversite öğrencisi

Examining the Relationship between Compassion Levels and Unconditional Self-Acceptance of Social Worker Candidates

Abstract

Unconditional self-acceptance is the individual's self-appreciation only by evaluating his/her behaviors, thoughts and emotions as good or bad within rational limits, regardless of his own existence. The fact that social worker candidates have improved unconditional self-acceptance characteristics is important in terms of providing effective social services for individuals who need help. The aim of this study is to examine the role of compassion and various demographic variables in the explanation of unconditional self-acceptance levels of social worker candidates. The research was carried out by using relational screening model based on quantitative research method. The sample of the research consists of randomly selected 370 students studying in the social work undergraduate program of two state universities. Unconditional Self-Acceptance Scale, Compassion Scale and Personal Information Form were used as data collection tools in the study. The data obtained were analyzed using ANOVA, t-test and multiple regression analysis. As a result of the research, it was determined that there is a low, positive, and significant relationship between the unconditional self-acceptance level and the compassion level of the participants. While there is no significant difference in terms of unconditional self-acceptance level among the groups studying at different class level, and economic status of the family, a significant difference was found between the unconditional self-acceptance level and gender, the perceived parental attitude and the frequency of applying religious beliefs.

Key Words: Unconditional self-acceptance, Compassion, Social worker candidate, Social work, University student

Atıf İçin / Please Cite As:

Karataş, Z. ve Öksüz, M. (2020). Sosyal alışmacı adaylarının koşulsuz kendini kabul etme ve merhamet düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2547-2559.

Geliş Tarihi / Received Date: 16.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.08.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, zeki.karatas@erdogan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5822-2904

² Öğr. Gör. - Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, metin.oksuz@yalova.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4127-3200

Giriş

Carl Rogers'ın (2007) geliştirdiği birey merkezli yaklaşımdan yararlanan sosyal çalışmacılar müracaatçıyla görüşme yaparken uygun terapötik ortamı oluşturmak için koşulsuz olumlu kabul, empati, içtenlik ve samimiyeti kullanarak kolaylaştırıcı bir rol üstlenmektedirler. Müracaatçıya yönelik koşulsuz olumlu kabul ve saygı sosyal çalışmacının içten ve gerçek ilgi göstermesi, müracaatçının duygu, düşünce ve davranışlarını iyi ve kötü olarak nitelendirmeden, yargılamadan hareket etmesi anlamına gelmektedir (Rogers, 2007, s. 243). Kabullenme müracaatçıların tüm davranışlarının onaylanması değil, kendilerine ait değerlere ve duygulara sahip olma haklarının bulunduğu bilinmesidir (Corey, 2017, s. 169). Sosyal hizmete ihtiyacı olan bireylere profesyonel yardım sunan sosyal çalışmacılar, müracaatçıyla ilk karşılaştığı andan itibaren terapötik iletişim becerilerini kullanmaktadır. Çözümüne yönelik terapötik ilişki kurmak isteyen sosyal çalışmacının görüşme teknikleri yanında koşulsuz olumlu kabul becerisini de kullanması gerekmektedir (Kadushin ve Kadushin, 2016, s. 90). Hem kendini hem de başkalarını koşulsuz kabul edebilmek öz bilinç, farkındalık, psikolojik sağlık, nesnellik, yetkinlik, güvenilirlik gibi pek çok özelliğin gelişmiş olmasını gerektirmektedir. Bu nedenle sosyal çalışmacı adayları olan öğrenciler üniversite yıllarında teorik derslerin yanında uygulama da yaparak profesyonel becerilerini ve özelliklerini geliştirmeye çalışmaktadırlar. Sosyal hizmet programında öğrenim gören öğrencilerin, yardıma muhtaç birey ve topluluklarla çalışmaya başlamadan önce güçlü ve zayıf yönleriyle kendini tanıma ve kabullenme çabasında olmaları önemlidir. Kendisiyle ilgili farkındalığı düşük ve koşulsuz kendini kabul özelliği yetersiz olan sosyal çalışmacı adayları öğrencinin mesleki yaşamında şiddet, istismar ve travmaya maruz kalmış vakalarla karşılaşması durumunda duygusal açıdan zorlanması muhtemeldir. Bu açıdan sosyal çalışmacı adayları öğrencilerin bir taraftan sosyal hizmetlerden yararlananların iyi olma hallerine ve işlevselliklerine katkı sunabilme, diğer taraftan da kendi duygularını etkin bir şekilde yönetebilme becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir (Kapoulitsas ve Corcoran, 2014, s. 87; Badger vd., 2008, s. 65). Bu nedenle koşulsuz kendini kabul özelliği sosyal çalışmacı adayları öğrenciler açısından son derece önemlidir. Koşulsuz kendini kabul gibi merhamet de yardım sunan meslek elamanlarında olması gereken temel özelliklerdendir. Kendisinin ve başkalarının sıkıntılı durumlarına karşı derin bir farkındalığı, sorunlara çözüm bulma isteği ve çabasını içeren merhamet, yardıma muhtaç kişiyi yargılamadan, sabırla kabullenmeyi sağlamaktadır (Nas ve Sak, 2020, s. 66). Dolayısıyla bu çalışmada öncelikle koşulsuz kendini kabul ve merhamet kavramlarıyla ilgili genel bir çerçeve çizilmiş, daha sonra sosyal çalışmacı adayları öğrencilerin bu özellikleri ne düzeyde benimsedikleriyle ilgili araştırma bulguları tartışılmıştır.

Hümanist psikolojinin önemli kavramlarından birisi olan kendini kabul; kendini keşfetme, öz bilinç ve kendini gerçekleştirme sürecinde oluşan psikolojik bir durumdur. Kendini gerçekleştirmeyi hedefleyen bireyin öncelikle kendini tanıması, güçlü ve zayıf yönleriyle kendini kabul etmesi gerekir (Hoffman vd., 2013, s. 14). Carl Rogers kendini gerçekleştirme eğilimi olan insanların olgunlaşma, özerk olma ve daima gelişebilme kapasitelerinin olduğuna dikkat çekmiştir (Schultz ve Schultz, 2005, s. 341). Öz saygı ve öz güven kavramlarıyla yakın anlamda olan koşulsuz kendini kabul, öz saygıdan farklı olarak insanın diğerleri tarafından onaylanma beklentisine girmeden kendini tam ve koşulsuz olarak anlayışla karşılamasıdır (Dryden vd., 2010, s. 242). Albert Ellis'e (1999, s. 50) göre koşulsuz kendini kabul; bireyin kendi varlığından bağımsız olarak sadece davranışlarını, düşüncelerini ve duygularını akılcı sınırlar içinde iyi ya da kötü olarak değerlendirerek kendine olumlu değer vermesi anlamına gelmektedir. Koşulsuz kendini kabul eden kişi kendine değer biçme eylemiyle mücadele etmeli, sadece yaşadığı ve insan olduğu için kendine iyi birisi olduğunu söylemeyi seçmelidir. Kişi koşulsuz kendini kabulü kendi değerini olumlu ya da olumsuz bir şekilde derecelendirmeden, hata yapabilirliğini ve kusurluluğunu itiraf ederek gerçekleştirebilir. Kişinin bu anlayışı başkaları ve yaşam için de geliştirmesinin ruh sağlığına katkı sağlayacağı belirtilmektedir (Digusepte vd., 2014, s. 51). Ellis başkalarının koşulsuz kabul bakış açısını şöyle özetlemektedir: "Davranışlarından nefret et ama kişinin kendisinden değil" (Murdock, 2016, s. 158). Araştırmalar kendini kabul ile başkalarını kabul arasında olumlu ilişki bulunduğunu vurgulamaktadır (Berger, 1952, s. 780). Benlik saygısı yerine koşulsuz kendini kabulü tavsiye eden Ellis (2005, s. 19) koşulsuz kendini kabulün temel özelliklerini şu şekilde sıralamıştır: 1) İyi performans gösterip göstermemesine bağlı olmaksızın kişinin kendi bütünlüğünü kararlılıkla kabul etmesi veya saygı göstermesi, 2) Beğenmediği ya da seçtiği hedeflerine uygun olmayan davranışları olduğunda bile kişinin kendisini onaylaması ve saygı duyması, 3) Kişinin benliğini ya da bütünlüğünü değil düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını değerlendirmesi ve derecelendirmesidir.

Birey diğer kişilerden aldığı geri bildirimler, değerlendirmeler ve imalarla kendi kişisel deneyim ve yorumlarını birleştirerek kendilik algısını oluşturmaktadır. İnsanın kendisiyle ilgili değerlendirmelerinde sosyal çevreden aldığı tepkiler önemli yer tutmaktadır. Ancak yaşam bireylerin kendi seçimlerinden ve

tercihlerinden oluştuğu için sorumlulukların farkında olunması gerekir. Bu nedenle koşulsuz kendini kabul sahibi birey başkaları üzerinde nasıl bir izlenim bıraktığına bakmaksızın, kendisiyle ilgili olumsuz değerlendirmelerden etkilenmeden özgün kalabilmeyi başarabilen kişidir (Gedik, 2018, s. 617). Koşulsuz kendini kabullenen birey kişiler arası ilişkilerde savunucu bir iletişim tarzı kullanmaz ve gerçek duygularını gizleme ihtiyacı hissetmez. Koşulsuz kendini kabul düzeyi yüksek olan bireylerin sosyal onay ihtiyaçları daha düşük olmakta ve bu bireyler sorunlar karşısında daha proaktif davranmaktadırlar. Koşulsuz kendini kabule sahip bireyler, güçlü yönlerini kullanarak kendilerini geliştirme konusunda yeniliklere ve eleştirilere daha açık olmakta, farkındalıkları sayesinde zayıf yönleriyle daha kolay başa çıkabilmektedirler (Topses, 2013, s. 62). Rosenberg (1965, s. 31) insanların kendilerini kabul etme ve kendilerine değer verme özelliklerini benlik saygısı olarak tanımlamış ve sağlıklı yaşam için gerekli olduğunu vurgulamıştır. Kendi benliğinden rahatsız olan ve sürekli yapıp ettiklerini eleştiren mükemmeliyetçi kişilerin de kendilerini kabul düzeylerinin düşük olduğu belirtilmiştir (Chang, 2006, s. 695).

Koşulsuz kendini kabulle merhamet ilişkisinin araştırıldığı bu çalışmada kısaca merhamet kavramı üzerinde durulmasında yarar görölmektedir. Arapça kökenli olup acıma, Őekfat etme, esirgeme anlamlarına gelen merhamet kelimesi Türkçe sözlükte; “bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011). Psikolojik bir kavram olarak merhamet; “bir insanı tanımak, ihtiyaçlarını anlamak, ilişkisel anlayış ve eylem yoluyla acılarını iyileştirmek için erdemli ve kasıtlı bir tepki” anlamında kullanılmaktadır (Singh vd., 2020, s. 607). Bireyin içsel süreçte başkalarının acısını, sıkıntısını hissetmesi ve gidermek için eyleme geçme arzusu taşıması Şeklinde oluşan merhamet, sosyal yaşamın işlevsel bir Şekilde sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda önemli bir insani erdem olarak merhamet; din ve felsefenin de temel kavramları arasında yer almaktadır. Dini açıdan merhamet; yaratılanlara müsamaha ve iyilikle yaklaşarak ihtiyaç duydukları yardımı ulaştırma niyeti ve eylemi içinde bulunmaktır (Hökelekli, 2008, s. 78). Felsefi açıdan ahlaklı kişide bulunması gereken en temel güdünün merhamet olduğunu vurgulayan Schopenhauer (2007, s. 75), merhameti en büyük kötülük olan acımasızlığın ve bencilliğin karşıtı olarak tanımlamıştır. Kişisel, kişilerarası iyi oluşun ve sosyal refahın önemli bir bileşeni olan merhametin; acı çeken kişinin farkında olmak, acıyı hafifletmeye istekli olmak ve acıyı azaltmak için eyleme geçmek gibi üç temel bileşeni bulunmaktadır (Nas ve Sak, 2020, s. 66).

Literatürde sıklıkla merhamet (Gilbert, 2009; Gündüzoğlu vd., 2019), öz merhamet (Jay Miller vd., 2019; Dilmaç vd., 2009) ve merhamet yorgunluğu (Sprang vd., 2007; Polat ve Erdem, 2017) konularında araştırmalara rastlanmaktadır. Merhamet duygusunu kişinin kendisi için kullanması öz merhamet olarak nitelendirilmektedir. Öz merhamet acı, başarısızlık ve yetersizliklerin insanlık durumunun bir parçası olduğunu ve herkesin -kendisi de dâhil- Őekfate layık olduğunu kabul etmeyi gerektirmektedir (Neff, 2003, s. 225). Profesyonel yardım mesleği uygulayanların yardıma ihtiyacı olanların halini anlayıp destek olmaya çalışırken, duygusal açıdan tükenmişlik yaşaması da merhamet yorgunluğu olarak tanımlanmaktadır (Adams vd., 2006, s. 104). Araştırmalarda; kabul ve tolerans düzeyi yüksek olan bireylerin başkalarını suçlama düzeylerinin düşük, merhamet düzeylerinin yüksek olduğu belirtilmektedir (Williams ve Lynn, 2010, s. 26). Ayrıca merhamet düzeyi yüksek bireylerin daha yüksek yaşam doyumunu, sosyal bağlılık, duygusal zekâ ve mutluluk düzeyine sahip oldukları; daha az kaygı, depresyon, utanç, başarısızlık korkusu ve tükenmişlik yaşadıkları vurgulanmaktadır (Barnard ve Curry, 2011, s. 295). Bir meta-analiz çalışmasında; merhamet temelli müdahalelerin iyi olma halini artırma ve sıkıntıyı azaltma konusunda umut vadettiği belirtilmiştir (Kirby vd., 2017, s. 787).

Literatür incelendiğinde koşulsuz kendini kabulle farklı kavramların ilişkisinin incelendiği araştırmalara rastlamak mümkündür. Koşulsuz kendini kabulün benlik saygısı (Thompson ve Waltz, 2008), mükemmeliyetçilik (Chang, 2006), psikolojik iyi oluş (Xu vd., 2016), depresyon (Flett vd., 2003), psikolojik sağlık (Chamberlain ve Haaga, 2001) gibi kavramlarla ilişkisinin incelendiği araştırmalarda koşulsuz kendini kabul düzeyi yüksek bireylerin psikolojik açıdan daha sağlıklı olduğu, kaygı ve depresyon düzeylerinin de daha düşük olduğu belirtilmektedir. Türkiye’de Yılmaz-Bingöl ve Vural-Batik’in (2018, s. 2447) psikolojik danışman adayı öğrenciler üzerine yaptıkları bir araştırmada; PDR öğrencilerinin koşulsuz kendini kabulleri orta düzeyde olumlu bulunmuştur. Taranan belli başlı indekslerde koşulsuz kendini kabulle ilgili sosyal hizmet öğrencileri üzerine yapılan herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle sosyal çalışmacı adayı öğrencilerin koşulsuz kendini kabul özelliklerinin merhamet ve bazı sosyo-demografik değişkenlerle ilişkisinin incelenmesinin, literatüre katkı sağlaması açısından önemli olduğu düşünölmektedir.

Yukarıda değinilen açıklamalar ışığında bu araştırmanın amacı; sosyal çalışmacı adayı olan sosyal hizmet lisans programı öğrencilerinin koşulsuz kendini kabullerinin açıklanmasında merhamet ve çeşitli demografik değişkenlerin rolünün incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap

aranmıştır: 1) Sosyal çalışmacı adayı öğrencilerin koşulsuz kendini kabul etme ve merhametleri ne düzeydedir? 2) Sosyal çalışmacı adayı öğrencilerin koşulsuz kendini kabul etme ile merhamet ve çeşitli sosyo-demografik değişkenler arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Nicel araştırma yaklaşımına dayalı olarak tasarlanan bu çalışmada, ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu modelde var olan bir durumu herhangi bir değiştirme girişiminde bulunulmadan, iki veya daha fazla sayıdaki değişken arasındaki ilişkinin yönü ve derecesinin belirlenmesi amaçlanmıştır (Karasar, 2008, s. 79). Bu çalışmada da temel olarak sosyal çalışmacı adayı öğrencilerin koşulsuz kendini kabul tutumlarıyla merhamet düzeyleri ve çeşitli sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bilimsel uygunluğu için Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'nin Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 13.04.2020 tarih ve 2020/15 sayılı Etik Onay alınmıştır.

Çalışma Evreni ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini 2018-2019 eğitim öğretim yılında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi ve Yalova Üniversitesi Sosyal Hizmet Programı'nda öğrenim gören 935 öğrenci (656 öğrenci Yalova, 279 öğrenci RTE Üniversitesi) oluşturmaktadır (YÖK, 2020). Araştırmanın örnekleme tesadüfî örnekleme tekniği ile belirlenmiştir. Örneklem grubu adı geçen bölümlerde öğrenim gören ve araştırmaya gönüllü katılım sağlayan 370 öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcılara ilişkin tanımlayıcı bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler (n=370)

Değişken		n	%
Cinsiyet	Kadın	288	77,8
	Erkek	82	22,2
Yaş	18-24	357	96,5
	25+	13	3,5
Öğrenim görülen üniversite	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	114	30,8
	Yalova Üniversitesi	256	69,2
Sınıf düzeyi	1. Sınıf	68	18,4
	2. Sınıf	141	38,1
	3. Sınıf	103	27,8
	4. Sınıf	58	15,7
Genel akademik not ortalaması	Düşük	10	2,7
	Orta	192	51,9
	Yüksek	168	45,4
Staj/Uygulama yapma durumu	Evet	90	24,3
	Hayır	280	75,7
STK'da görev alma durumu	Evet	191	51,6
	Hayır	179	48,4
Ailenin algılanan gelir düzeyi	Düşük	22	5,9
	Orta	337	91,1
	Yüksek	11	3,0
Ailenin yerleşim yeri	Belde/Köy	50	13,5
	İlçe merkezi	120	32,4
	İl merkezi	61	16,5
	Büyükşehir	139	37,6
Anne-baba tutumları	Otoriter	4	1,1
	İlgisiz ve kayıtsız	5	1,4
	Serbest	9	2,4
	Dengesiz ve kararsız	16	4,3
	Koruyucu	84	22,7
	Mükemmeliyetçi	19	5,1
	Demokratik	205	55,4
Varsa dini inançları uygulama sıklığı	İzin verici	27	7,3
	Yok	18	4,9
	Nadiren	61	16,5
	Ara sıra	182	49,2
	Düzenli	109	29,5

Tablo 1'de katılımcıların sosyo-demografik özellikleri incelendiğinde; %77,8'inin kadın, %22,2'sinin erkek, %96,5'inin 18-24 yaş aralığında olduğu, %38,1'inin ikinci sınıfta öğrenim gördüğü, %51,9'unun orta düzeyde akademik başarıya sahip olduğu, %32,4'ünün ailesinin ilçede ikamet ettiği, %91,1'inin ailesinin

ekonomik durumunun orta düzeyde olduğu, %55,4'ünün ebeveyninin demokratik tutum sergilediği, %49,2'sinin dini inancını ara sıra uyguladığı görülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Katılımcılara ait cinsiyet, yaş, öğrenim görülen üniversite, sınıf düzeyi, algılanan gelir düzeyi, ailenin yaşadığı yerleşim yeri, staj/uygulama yapma durumu, STK'da görev alma durumu, ebeveyn tutumu, dini inancını uygulama sıklığına ilişkin bilgilere ulaşılmasına yönelik soruların yer aldığı ve araştırmacılar tarafından hazırlanan formdur.

Koşulsuz Kendini Kabul Ölçeği: Chamberlain ve Hagg (2001) tarafından geliştirilen, Acun-Kapıkıran ve Kapıkıran (2010) tarafından Türkçeye uyarlanan Koşulsuz Kendini Kabul Ölçeği 19 maddeden oluşmaktadır. Ölçek maddelerinde “(1) her zaman geçersiz” ile “(7) her zaman geçerli” arasında değişen Likert tipi 7'li derecelendirme kullanılmaktadır. Albert Ellis'in Rasyonel Duygucu Davranışçı Kuramı çerçevesinde temellendirilmiş olan ölçek, koşullu ve koşulsuz kendini kabulü içeren iki alt ölçekten oluşmaktadır. Ölçeğin koşullu kendini kabul alt boyutunu içeren maddeleri (1, 4, 6, 7, 8, 9, 10,12,13,14,15,19) ters puanlanmakta olup, tüm maddelerin toplanmasıyla tek bir puan elde edilmektedir. Ölçeğin her bir maddesi ile madde toplam puanları $r=.36$ ile $r=.72$ arasında anlamlı düzeyde ilişki saptanmıştır. Koşulsuz Kendini Kabul Ölçeği'nin 19 maddesinin toplamalarının alfa katsayısı .76 olarak hesaplanmıştır. Koşulsuz Kendini Kabul alt ölçeği .71, Koşullu Kendini Kabul alt ölçeği .77 olarak hesaplanmıştır. Psikolojik nitelikleri ölçen ölçeklerin .70 ve yukarı düzeyde güvenilirlik katsayısı olması genel olarak yeterli görülmektedir (Büyüköztürk, 2018). Ölçeğin güvenilirliği için gerçekleştirilen Cronbach alfa katsayısı .72 olarak kaydedilmiştir. Bu araştırmada da Cronbach alfa değeri .72 olarak hesaplanmıştır.

Merhamet Ölçeği: Pommier (2011) tarafından geliştirilen, Akdeniz ve Deniz (2016) tarafından Türkçeye uyarlanan Merhamet Ölçeği 24 maddeden oluşmakta ve ölçek maddeleri “(5) her zaman” ve “(1) hiçbir zaman” arasında değişen 5'li Likert tipinde derecelendirilmektedir. Ölçek sevecenlik (6, 8, 16, 24), umursamazlık (2, 12, 14, 18), paylaşımların bilincinde olma (11, 15, 17, 20), bağlantısızlık (3, 5, 10, 22), bilinçli farkındalık (4, 9, 13, 21) ve ilişki kesme (1, 7, 19, 23) olmak üzere altı alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin umursamazlık, bağlantısızlık ve ilişki kesme alt boyutları ters çevrilerek hesaplanmakta ve bu hesap sonrasında toplam puan ortalaması alınmaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 120, en düşük puan 24'tür ve toplam puan arttıkça merhamet düzeyi de artmaktadır. Ölçek için yapılan DFA'da, merhamet yapısını oluşturan altı boyutun varlığı doğrulanmıştır. Ölçeğin uyum indeksleri GFI= .90, RMSEA= .061, CFI = .94; NFI = .91 ve IFI = .094 olarak bulunmuştur. İç tutarlık güvenilirlik katsayıları ölçeğin tümü için .85 iken alt ölçekler için sırasıyla .73, .64, .66, .67, .70 ve .60 olarak bulunmuştur. Bu araştırmada ise Cronbach Alfa değeri .86 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmanın amacına uygun olarak araştırmacılar tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu ve ölçekler çevrimiçi ortama aktarılmıştır. Verilerin toplanması için çevrimiçi ortamın linki öğrencilerle paylaşılmış ve öğrencilerin onamları alındıktan sonra gönüllülük esasına göre katılımları sağlanmıştır.

Verilerin analizi SPSS 22 programı ile yapılmış olup, bu araştırmanın amacı doğrultusunda öncelikle katılımcıların koşulsuz kendini kabul tutumlarının ne düzeyde olduğu ve çeşitli sosyo-demografik değişkenlerle ilişkisi incelenmiştir. Koşulsuz Kendini Kabul Ölçeği'nin kategorik değişkenlere göre farklılık gösterme durumu, parametrik test tekniklerinden ANOVA ve t testleri ile analiz edilmiştir. Ancak bazı verilerin frekansının düşük olması nedeniyle parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Daha sonra katılımcıların merhamet düzeylerinin koşulsuz kendini kabullerini yordayıp yordamadığının belirlenmesi amacıyla çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde araştırmanın amacı doğrultusunda öncelikle üniversite öğrencilerinin koşulsuz kendini kabul ve merhamet tutumlarının ne düzeyde olduğu belirlenmiştir. Daha sonra katılımcıların koşulsuz kendini kabul düzeylerinin merhamet ve çeşitli sosyo-demografik değişkenlerle ilişkisi analiz edilmiştir. Öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerine ilişkin betimsel istatistikler Tablo 1'de sunulmuştur. Diğer analizleri içeren istatistikler aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Tablo 2. Koşullu/ Koşulsuz Kendini Kabul ve Merhamet Düzeyine İlişkin Betimsel İstatistikler

Ölçekler	n	Minimum	Maximum	Ortalama	ss	Çarpıklık	Basıklık
Koşulsuz Kendini Kabul Düzeyi	370	2,21	5,74	4,072	,66	,037	-,193
Koşullu Kabul Düzeyi	370	2,25	6,83	4,464	,86	-,002	-,357
Merhamet Düzeyi	370	2,79	5,00	4,249	,44	-,705	,266

Tablo 2 incelendiğinde; katılımcıların koşulsuz kendini kabul düzeyi puan ortalaması $4,07 \pm 0,66$; koşullu kabul düzeyi ortalaması $4,46 \pm 0,86$; merhamet düzeyi ortalaması $4,24 \pm 0,44$ 'tür. Koşulsuz Kendini Kabul ve Merhamet Ölçeği puanlarından elde edilen çarpıklık ve basıklık değeri +1,5 ile -1,5 arasında olduğundan normallik sağlanmış olup (Huck, 2012), analizlerde parametrik olan test teknikleri kullanılmıştır. Ancak bazı değişkenlerin frekansının düşük olduğu durumlarda parametrik olmayan testler kullanılmıştır

Tablo 3. Koşulsuz Kendini Kabul Düzeyinin Üniversite, Cinsiyet, Uygulama Yapma ve Gönüllü Çalışma Açısından İncelenmesi

Koşulsuz Kendini Kabul Düzeyi	Değişken	n	Ortalama	ss	sd	t	p
Cinsiyet	Kadın	288	4,11	0,68	368	2,207	,02*
	Erkek	82	3,93	0,55			
Uygulama Yapma Durumu	Evet	90	4,07	,69	368	-,010	,99
	Hayır	280	4,07	,65			
STK'da Gönüllü Çalışma Durumu	Evet	191	4,08	,63	368	,402	,68
	Hayır	179	4,05	,69			

*p<0,05

Tablo 3'de koşulsuz kendini kabul düzeyi ile cinsiyet, uygulama yapma ve gönüllü çalışma durumu arasındaki ilişkinin incelenmesi için yapılan t-testi sonuçlarına göre; koşulsuz kendini kabul ile sadece cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulunmakta, diğer değişkenler açısından herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Kadınların ortalaması 4,11 iken, erkeklerin ortalaması 3,93'tür. Buna göre kadınların koşulsuz kendini kabul düzeyleri daha yüksektir.

Tablo 4. Koşulsuz Kendini Kabul Düzeyinin Sınıf Düzeyi ve Yerleşim Yeri Açısından İncelenmesi

Koşulsuz Kendini Kabul Düzeyi	Değişken	n	Ortalama	ss	F	p
Sınıf Düzeyi	1. Sınıf	68	4,14	,75	,586	,62
	2. Sınıf	141	4,02	,66		
	3. Sınıf	103	4,07	,62		
	4. Sınıf	58	4,11	,63		
Ailenin Yerleşim Yeri	Belde/Köy	50	4,03	,62	1,310	,27
	İlçe Merkezi	120	4,03	,64		
	İl Merkezi	61	4,22	,70		
	Büyükşehir	139	4,05	,67		

Tablo 4'de koşulsuz kendini kabul düzeyinin öğrenim görülen sınıf düzeyi ve ailenin yerleşim yeri açısından incelenmesi için yapılan ANOVA testi sonuçlarına göre; bu değişkenlerle koşulsuz kendini kabul düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 5. Koşulsuz Kendini Kabul Düzeyinin Akademik Başarı ve Ailenin Ekonomik Durumu Açısından İncelenmesi

Koşulsuz Kendini Kabul Düzeyi	Değişken	n	Sıra Ortalaması	Sd	X ²	p	İkili Fark
Genel Akademik Başarı	Düşük (0-1,99)	10	146,80	2	6,838	,03*	2<3
	Orta (2-2,99)	192	174,23				
	Yüksek (3-4)	168	200,69				
Ailenin Algılanan Ekonomik Durumu	Düşük	22	186,66	2	,811	,66	--
	Orta	337	184,50				
	Yüksek	11	213,95				

*p<0,05

Tablo 5'de koşulsuz kendini kabul düzeyinin genel akademik başarı ve ailenin algılanan ekonomik durumu açısından incelenmesi için yapılan Kruskal Wallis H Testi sonuçlarına göre; ailenin algılanan ekonomik durumuyla öğrencilerin koşulsuz kendini kabul düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Öğrencilerin genel akademik başarı ortalamaları ile koşulsuz kendini kabul düzeyleri arasında ise anlamlı farklılık bulunmaktadır. Anlamlı farklılığın kaynağını belirleyebilmek için gruplar

arasında yapılan Mann Whitney U Testi sonuçlarına göre; başarı ortalaması yüksek olan öğrencilerin, başarı ortalaması orta olan öğrencilere göre koşulsuz kendini kabul düzeyleri daha yüksektir.

Tablo 6. *Koşulsuz Kendini Kabul Düzeyinin Anne-Baba Tutumları ve Dini İnançları Uygulama Sıklığı Açısından İncelenmesi*

Koşulsuz Kendini Kabul Düzeyi	Değişken	n	Sıra Ortalaması	Sd	X ²	p	İkili Fark
Algılanan Anne-Baba Tutumları	Otoriter	4	194,88	7	22,945	,00*	4<7
	İlgisiz ve kayıtsız	5	173,20				5<7
	Serbest	9	234,44				
	Dengesiz ve kararsız	16	124,16				
	Koruyucu	84	159,77				
	Mükemmeliyetçi	19	175,92				
	Demokratik	206	204,34				
Varsa Dini İnançları Uygulama Sıklığı	İzin verici	27	143,35				
	Yok	18	199,92	3	8,294	,04*	2<4
	Nadiren	61	167,64				3<4
	Ara sıra	182	176,41				
	Düzenli	109	208,28				

*p<0,05

Tablo 6’da koşulsuz kendini kabulün algılanan anne-baba tutumları ve dini inançları uygulama sıklığı açısından incelenmesi için yapılan Kruskal Wallis H Testi sonuçlarına göre; bu iki değişkenle kendini kabul düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır. Anlamlı farklılığın kaynağını belirleyebilmek için gruplar arasında yapılan Mann Whitney U Testi sonuçlarına göre; ebeveynleri koruyucu, dengesiz ve kararsız tutuma sahip öğrencilerin koşulsuz kendini kabul düzeyleri demokratik tutuma sahip öğrencilerden daha düşüktür. Dini inançlarını nadiren ve ara sıra uyguladığını belirten öğrencilerin koşulsuz kendini kabul düzeyleri dini inançlarını düzenli uyguladığını belirten öğrencilerden daha düşüktür.

Tablo 7. *Merhametin Koşulsuz Kendini Kabulü Yordamasına İlişkin Yapılan Çoklu Regresyon Analizi*

Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r	TV	VIF
Sabit	2.988	.328		9.104	.000				
Merhamet	.255	.077	.171	3.321	.001	.171	.171	.1000	1.000
R= .171 R ² = .029 F ₍₁₋₃₆₈₎ =11.027 p<.01 Durbin Watson: 1.861									

Tablo 7 incelendiğinde; katılımcıların koşulsuz kendini kabul düzeyleri ile merhamet düzeyleri arasında düşük düzeyde, olumlu yönde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu ve merhametin, koşulsuz kendini kabulün %03’ünü açıkladığı görülmektedir (R=.17, F₍₁₋₃₆₈₎=11.027, p<.01).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmaya katılan sosyal çalışmacı adaylarının koşulsuz kendini kabullerinin orta düzeyde (%58,1) olumlu, merhametlerinin ise yüksek düzeyde (%89,2) olumlu olduğu görülmüştür. Katılımcıların koşulsuz kendini kabul düzeyleri ile merhamet düzeyleri arasında çok düşük ama pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde Yılmaz-Bingöl ve Vural-Batık’ın (2018, s. 2445) yaptıkları araştırmada; psikolojik danışman adayı öğrencilerin koşulsuz kendini kabullerinin orta düzeyde (%56,9) olumlu olduğu belirtilmiştir. Yetişkinler üzerine yapılan başka bir araştırmada katılımcıların koşulsuz kendini kabul düzeyleri düşük bulunmuştur (Chamberlain ve Haaga, 2001, s. 168). Ergenler üzerine yapılan bir araştırmada; katılımcıların koşulsuz kendini kabul puanlarının orta düzeyde olduğu görülmüştür (Cucu-Ciuhan ve Dumitru, 2017, s. 34). Başer ve Tekin’in (2019, s. 86) araştırmasında; sosyal hizmet programı öğrencilerinin merhamet düzeylerinin yüksek (%82) olduğu belirtilmiştir. Hemsirelik öğrencileri üzerine yapılan bir araştırmada ise katılımcıların merhamet düzeylerinin yüksek olduğu vurgulanmıştır (Gündüzoğlu vd., 2019, s. 108). Literatürde koşulsuz kendini kabul etmeyle merhamet arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaya rastlanmamakla birlikte, koşulsuz kendini kabul düzeyi ile farklı psikolojik kavramların karşılaştırıldığı araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin; farkındalık, benlik saygısı ve koşulsuz kendini kabul etmenin karşılaştırıldığı bir araştırmada, bu değişkenler arasında olumlu ilişki bulunmuştur (Thompson ve Waltz, 2008, s. 123). Depresyon ve anksiyete ile koşulsuz kendini kabul düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Koşulsuz kendini kabul düzeyi arttıkça depresyon ve anksiyete düzeyi düşmektedir (Cucu-Ciuhan ve Dumitru, 2017, s. 34; Chamberlain ve Haaga, 2001, s. 171). Benzer şekilde

koşulsuz kendini kabul düzeyi düşük olan katılımcılar, yüksek düzeyde koşulsuz kendini kabulü olanlardan daha endişeli ve depresif bulunmuştur (Popov vd., 2016, s. 77). Koşulsuz kendini kabul düzeyi yüksek olanların bir suçu affetme eğiliminin daha yüksek olduğu görülmüştür (Porada vd., 2018, s. 246). Psikolojik iyi olma ile koşulsuz kendini kabul arasında düşük düzeyde ilişki olduğu belirtilmiştir (Yılmaz-Bingöl ve Vural-Batık, 2019, s. 72). Sosyal çalışmacı aday öğrencilerin koşulsuz kendini kabul düzeylerinin olumlu fakat düşük olması, kendilerine yönelik değerlendirmelerde başkalarından onay ve takdir beklmeleri, eleştirilmekten rahatsızlık duymaları ve başarılı olmakla değerli olmayı bir tutmaları gibi tutumlarıyla açıklanabilir. Örneğin ölçekte yer alan “takdir edilmek bir birey olarak kendimi daha değerli hissetmemi sağlar” cümlesine, öğrencilerin %91,5’i olumlu düzeyde katıldığını belirtmiştir. Bu durum katılımcıların kendileriyle ilgili değerlendirmelerde başkalarının onayının önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Sosyal çalışmacı aday öğrencilerin merhametle ilgili tutumları incelendiğinde; merhamet düzeylerinin yüksek olması, başkalarının acıları ve sorunlarıyla ilgilenmeyi gerektirecek profesyonel yardım işinde çalışmak üzere eğitim almalarıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Başkalarının duygularını ve acılarını anlamaya yardımcı olan becerilerden empatinin sosyal hizmet programında bireylerle Sosyal Hizmet, Gruplarla Sosyal Hizmet, Sosyal Hizmette Görüşme Teknikleri, Sosyal Hizmet Kuramları gibi derslerde (Erbay ve Sevin, 2013, s. 33) sıklıkla işlendiği göz önüne alındığında öğrencilerin merhamet tutumlarının gelişmiş olması normal kabul edilmektedir.

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre; koşulsuz kendini kabul düzeyi ile cinsiyet, akademik başarı, algılanan anne-baba tutumları ve dini inançları uygulama sıklığı arasında anlamlı bir farklılık olduğu; öğrenim görülen sınıf düzeyi, uygulama yapma ve gönüllü çalışma, ailenin algılanan ekonomik durumu ve yerleşim yeri gibi değişkenler arasında ise herhangi bir farklılık olmadığı bulunmuştur. Benzer şekilde üniversite öğrencileri üzerine yapılan araştırmalarda katılımcıların koşulsuz kendini kabul tutumlarıyla cinsiyet arasında anlamlı ilişki bulunmuştur (Kişi, 2019; Yılmaz-Bingöl ve Vural-Batık, 2019; Kuyumcu ve Rohner, 2018). Bazı araştırmalarda da yaş, cinsiyet ve gelirin koşulsuz kendini kabul tutumlarını etkilemediği belirtilmektedir (Scott, 2007; Yılmaz-Bingöl ve Vural-Batık, 2018; Haica, 2013; Jibeen, 2017). Bu araştırmada kadın öğrencilerin koşulsuz kendini kabul tutumlarının erkeklerden biraz farklı çıkması kadın katılımcıların oranının yüksek olmasıyla açıklanabilir. Ayrıca son yıllarda kadınların eğitime katılmaları için ulusal ölçekte farkındalık ve destek çalışmalarının yapılması, ailelerin kız çocuğuna verdiği değer artması kadınların koşulsuz kendini kabul etmelerinde etkili olmaktadır (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2017, s. 92). Bir başka sonuç; koşulsuz kendini kabul düzeyi yüksek öğrencilerin akademik başarılarının da yüksek olmasıdır. Koşulsuz kendini kabul düzeyi yüksek olan öğrencilerin gelecekle ilgili gerçekçi hedeflere sahip olduğu ve bu doğrultuda öz disiplini sağlayarak düzenli ders çalıştığı düşünülmektedir.

Ebeveyn tutumlarıyla koşulsuz kendini kabul arasında ilişkiyi ele alan doğrudan bir araştırmaya rastlanmamakla birlikte ergenlerin koşulsuz kendini kabul ya da benlik saygısı tutumlarının aile yapısından etkilendiğini belirten araştırmalar bulunmaktadır (Wałęcka-Matyja, 2014, s. 69; Adana ve Kutlu, 2009, s. 22). Sezer ve Oğuz’un (2010, s. 753) yaptığı çalışmada; ebeveyn tutumlarının demokratik olmadığı ailelerde kendilik değerinin düşük olduğu belirtilmiştir. Bireyin sağlıklı kişilik gelişiminde aile içindeki psikolojik atmosferin önemli bir yeri vardır. Ana-babaların çocuk yetiştirme konusundaki temel değerleri, tutum ve davranışları çocukların kişiliğini şekillendirmekte, ruh sağlığını etkilemektedir. Literatürde çok farklı ana-baba tarzlarından bahsedilmekle birlikte demokratik/dengeli, yetkeci/otoriter ve izin verici olmak üzere üç temel tarzın kabul edildiği görülmektedir (Sümer vd., 2010, s. 43). Bu araştırmada anne-babasının demokratik tutuma sahip olduğunu belirten katılımcıların koşulsuz kendini kabul düzeyleri anne-babasının dengesiz ve kararsız, ilgisiz ve kayıtsız tutuma sahip olduğunu ifade eden öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Araştırmalarda anne-babaları demokratik tutuma sahip üniversite öğrencilerinin benlik saygılarının yüksek, ilgisiz ailelerde ise daha düşük olduğu belirtilmiştir (Baybek ve Yavuz, 2005, s. 94). Sezer ve Yıldırım’ın (2018, s. 106) yaptığı araştırmada; düşük düzeyde demokratik anne baba tutumu algılayan gençlerin, orta ve yüksek düzeyde demokratik anne baba tutumu algılayan gençlere göre kendilerini daha olumsuz değerlendirdikleri vurgulanmıştır. Bireyin koşulsuz kendini kabul etmesinde kendisiyle ilgili gerçekçi yargıları ve değerlendirmeleri önemli yer tutmaktadır. Demokratik tutuma sahip ebeveynlere sahip bireyler, koşulsuz sevgi gördükleri, fikirleri önemsendiği, duygularını paylaşabildikleri ve kararlara katılmaları desteklediği için kendilerini kabul düzeyleri daha yüksek olmaktadır.

Bu araştırmada dini inançları uygulama sıklığı ile koşulsuz kendini kabul arasında anlamlı ilişki bulunması, inancın bireyin benliğine kattığı olumlu özelliklerden kaynaklandığı düşünülebilir. Benlik saygısı, insanların kendilerini kabul etme ve değer verme derecesi olarak tanımlanmaktadır (Rosenberg,

1965, s. 3). Benlik saygısı ve farkındalık ile koşulsuz kendini kabul arasında pozitif korelasyon olduğu bilinmektedir (Thompson ve Waltz, 2008, s. 124). Dindarlık da benlik saygısını ve farkındalığı güçlendiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendini kabul etme ile benlik saygısı arasında da yüksek pozitif bir ilişki bulunmaktadır (Chamberlain ve Haaga, 2001, s. 169). Kııter'in (2011, s. 55) üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada; katılımcıların dini hayatın inanç boyutundan aldıkları puanlar yükseldikçe benlik saygısı puanlarında bir artış olduğu; dini hayatın inanç boyutundan aldıkları puanlar düştükçe benlik saygısı puanlarında da bir düşme eğiliminin söz konusu olduğu vurgulanmıştır. Yetişkinler üzerine yapılan bir araştırmada; tahkiki (ilmi) dindarlık ile benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmiştir (Topuz, 2013, s. 148). Benzer şekilde bir başka araştırmada da dini motivasyon ve dini Őuur ile özsaygı arasında pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir (Karlı, 2017, s. 42). Bu bilgiler ışığında dini inancının gereğini yerine getiren öğrencilerin kendilerini kabulde olumlu yönde daha esnek davrandıkları ifade edilebilir.

Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar iki devlet üniversitesinin sosyal hizmet lisans programı öğrencileriyle sınırlıdır. Farklı üniversitelerde ve farklı programlarda öğrenim gören öğrencilerin de dâhil edildiği geniş kapsamlı araştırmalar yapılması önerilebilir. Ayrıca sosyal çalışmacı adaylarının kendileriyle ilgili farkındalıklarının ve benlik saygılarının artırılmasında önemli bir kavram olan koşulsuz kendini kabul ile empati, stresle başa çıkma, problem çözüme gibi farklı kavramların arasındaki ilişkilerin incelendiği yeni araştırmaların yapılmasında yarar görölmektedir. Sosyal çalışmacı aday öğrenciler mezun olduklarında psikososyal yardım mesleğini uygulayacakları için üniversite öğrenimleri sırasında psikolojik sağlamlıklarını geliştirme adına koşulsuz kendini kabul becerilerini arttıracak interaktif çalışmalara katılmaları gerekmektedir. Bu amaçla sosyal hizmet programlarının ders içeriklerinde kendini keşfetme, kişisel özelliklerinin farkına varma ve kabullenme gibi özelliklerin geliştirilmesini sağlayacak etkinliklere yer verilmesinin önemli olduğu düşünölmektedir. Sosyal hizmet programlarında teorik dersler yanında uygulama da önemli bir yer tutmaktadır. Uygulamada öğrencilerin standart çalışmaları yerine getirmesinin yanında, süpervizyon desteği sağlanarak gözlemediği her bir vakada kendisinin yaşadığı duygusal zorluklar ele alınıp koşulsuz kendini kabul, merhamet gibi özellikleri nasıl geliştirecekleri üzerinde durulmalıdır. Bunun yanında öğrencilerin koşulsuz kendini kabul düzeylerini arttıracak grup psikoeğitimi çalışmalarının yapılmasının yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Etik Beyan

"*Sosyal Çalışmacı Adaylarının Koşulsuz Kendini Kabul Etme ve Merhamet Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen araştırma, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 13.04.2020 tarih ve 2020/15 sayılı Etik Kurul Değerlendirme Raporu ile etik açıdan uygun bulunmuştur.

Kaynakça

- Acun-Kapıkıran, N. ve Kapıkıran, Ő. (2010). Koşulsuz kendini kabul ölçeğinin Türk üniversite öğrencileri için geçerliği ve güvenilirliği. *Kriz Dergisi*, 18(1), 33-44.
- Adams, R. E., Boscarino, J. A. ve Figley, C. R. (2006). Compassion fatigue and psychological distress among social workers: A validation study. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76(1), 103-108.
- Adana, F. ve Kutlu, Y. (2009). Anne-baba tutumlarının adolesanların kendilik kavramı üzerine etkisi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12(2), 18-23.
- Akdeniz, S. ve Deniz, M. E. (2016). Merhamet ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 4(1), 50-61.
- Badger, K., Royse, D. ve Craig, C. (2008). Hospital social workers and indirect trauma exposure: An exploratory study of contributing factors. *Health & Social Work*, 33(1), 63-71.
- Barnard, L. K. ve Curry, J. F. (2011). Self-compassion: Conceptualizations, correlates and interventions. *Review of General Psychology*, 15(4), 289-303.
- Başer, D. ve Tekin, H. H. (2019). Sosyal hizmet öğrencilerinin merhamet ve özgecilik düzeylerinin incelenmesi. İçinde M. Kırloğlu ve H. H. Tekin (Edt.), *Güncel sosyal hizmet çalışmaları* (s. 82-89). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Baybek, H. ve Yavuz, S. (2005). Muğla Üniversitesi öğrencilerinin benlik saygılarının incelenmesi. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 14, 73-95.

- Berger, E. M. (1952). The relation between expressed acceptance of self and expressed acceptance of others. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 47(4), 778-782.
- Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (24. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Chamberlain, J. M. ve Haaga, D. A. (2001). Unconditional self-acceptance and psychological health. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 19(3), 163-176.
- Chang, E. C. (2006). Conceptualization and measurement of adaptive and maladaptive aspects of performance perfectionism: Relations to personality, psychological functioning, and academic achievement. *Cognitive Therapy and Research*, 30, 677-697.
- Corey, G. (2017). *Theory and practice of counseling and psychotherapy*. Cengage Learning: Boston.
- Cucu-Ciuhan, G. ve Dumitru, I. E. (2017). Unconditional self-acceptance, functional and dysfunctional negative emotions, and self-esteem as predictors for depression in adolescents: A brief pilot study conducted in Romania. *Journal of Experiential Psychotherapy*, 20(4), 30-38.
- Digiusepe, R. A., Doyle, K. A., Dryden, W., ve Backx, W. (2014). *A practitioner's guide to rational emotive behavior therapy*. USA: Oxford University Press.
- Dilmaç, B., Deniz, M. ve Deniz, M. E. (2009). Üniversite öğrencilerinin öz-anlayışları ile değer tercihlerinin incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(18), 9-24.
- Dryden, W., David, D. ve Ellis, A. (2010). Rational emotive behavior therapy. In K. S. Dobson (Edt.), *Handbook of cognitive behavioral therapies* (s. 226-276). New York, USA: The Guilford Press.
- Ellis, A. (1999). *How to make yourself happy*. Atascadero, CA: Impact.
- Ellis, A. (2005). *The myth of self-esteem: How rational emotive behavior therapy can change your life forever*. Amherst, NY: Prometheus Books.
- Erbay, E. ve Sevin, Ç. (2013). Hacettepe Üniversitesi sosyal hizmet 4. sınıf öğrencilerinin eğitim süreçlerine ve gelecekteki meslek yaşamlarına ilişkin görüşleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(1), 25-39.
- Flett, G. L., Besser, A., Davis, R. A. ve Hewitt, P. L. (2003). Dimensions of perfectionism, unconditional self-acceptance, and depression. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 21(2), 119-138.
- Gedik, G. (2018). Bilinçli farkındalık ve kendini kabul. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(71), 615-626.
- Gilbert, P. (2009). Introducing compassion-focused therapy. *Advances in Psychiatric Treatment*, 15, 199-208. doi:10.1192/apt.bp.107.005264
- Gündüzoğlu, N. Ç., Akın-Korhan, E., Kuzeyle-Yıldırım, Y., Şenuzun-Aykar, F. ve Üstün, Ç. (2019). Hemşirelik öğrencilerinde merhamet düzeyi. *Journal of Human Rhythm*, 5(2), 104-116.
- Haica, C. C. (2013). Gender differences in quality of life, intensity of dysfunctional attitudes, unconditional self-acceptance, emotional distress and dyadic adjustment of infertile couples. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 78, 506-510.
- Hoffman, L., Lopez, A. J. ve Moats, M. (2013). Humanistic Psychology and Self-Acceptance . M. E. Bernard içinde, *The Strength of Self-Acceptance Theory, Practice and Research* (s. 3-18). New York: Springer .
- Hökeleli, H. (2008). Merhamet. *Dem Dergisi*, 1(4), 78-84.
- Huck, S. W. (2012). *Reading statistics and research* (6th Edition). Boston: Pearson.
- Jay Miller, J., Lee, J., Shalash, N. ve Poklembova, Z. (2019). Self-compassion among social workers. *Journal of Social Work*, 1-15. doi:10.1177/1468017319829404
- Jibeen, T. (2017). Unconditional self acceptance and self esteem in relation to frustration intolerance beliefs and psychological distress. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 35, 207-221.
- Kadushin, A. ve Kadushin, G. (2016). *Sosyal hizmet görüşme teknikleri*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Ataca, B. (2017). Çocuğun değeri ve aile değişimi: Türkiye'den otuz yıllık bir portre. *Sosyoloji Dergisi*, 35, 77-101.
- Kapoulitsas, M. ve Corcoran, T. (2014). Compassion fatigue and resilience: A qualitative analysis of social work practice. *Qualitative Social Work: Research and Practice*, 14(1), 86-101.
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karşlı, N. (2017). Gençlerde özsaygı-dindarlık ilişkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(6), 16-46.
- Kımtır, N. (2011). Üniversiteli gençlerde dindarlık ile benlik saygısı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 39-60.
- Kirby, J. N., Tellegen, C. L. ve Steindl, S. R. (2017). A meta-analysis of compassion-based interventions: Current state of knowledge and future directions. *Behavior Therapy*, 48(6), 778-792.
- Kiş, F. A. (2019). *Üniversite öğrencilerinde koşulsuz kendini kabulün algılanan stres ile ilişkisi ve anne kabul/reddinin bu ilişkideki aracı rolü* (Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Kuyumcu, B. ve Rohner, R. P. (2018). The relation between remembered parental acceptance in childhood and self-acceptance among young Turkish adults. *International Journal of Psychology*, 53(2), 126-132. doi:10.1002/ijop.12277
- Murdock, N. L. (2016). *Theories of counseling and psychotherapy: A case approach* (4th Edition). NY: Pearson.
- Nas, E. ve Sak, R. (2020). Merhamet ve merhamet odaklı terapi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 64-84.
- Neff, K. D. (2003). The development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and Identity*, 2(3), 223-250.
- Polat, F. N. ve Erdem, R. (2017). Merhamet yorgunluğu düzeyinin çalışma yaşam kalitesi ile ilişkisi: sağlık profesyonelleri örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 291-312.
- Pommier, E. A. (2011). The compassion scale. *Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences*, 72, 1174.
- Popov, S., Radanović, J. ve Biro, M. (2016). Unconditional self-acceptance and mental health in ego-provoking experimental context. *Suvremena Psihologija*, 19(1), 71-80.
- Porada, K., Sammut, S. ve Milburn, M. (2018). Empirical investigation of the relationships between irrationality, self-acceptance, and dispositional forgiveness. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy volume*, 36, 234-251.
- Rogers, C. R. (2007). The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 44(3), 240-248.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self image*. Princeton : Princeton University Press.
- Schopenhauer, A. (2007). *Merhamet* (Çev: Z. Kocatürk) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Schultz, D. P. ve Schultz, S. E. (2005). *Theories of personality (8th ed.)*. California: Thomson Wadsworth.
- Scott, J. (2007). The effect of perfectionism and unconditional self-acceptance on depression. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 25, 35-64.
- Sezer, Ö. ve Oğuz, V. (2010). Üniversite öğrencilerinde kendilerini değerlendirmelerinin ana baba tutumları ve bazı sosyo demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18(3), 743-758.
- Sezer, Ö. ve Yıldırım, O. (2018). Üniversite öğrencilerinin algılanan anne baba tutumlarına göre kendilerini değerlendirmelerinin ve kardeş ilişkilerinin incelenmesi. *Aile Psikolojik Danışmanlık Dergisi*, 1(1), 86-117.
- Singh, P., King-Shier, K. ve Sinclair, S. (2020). South Asian patients' perceptions and experiences of compassion in healthcare. *Ethnicity & Health*, 25, 1-19.
- Sprang, G., Clark, J. J. ve Whitt-Woosley, A. (2007). Compassion fatigue, compassion satisfaction, and burnout: Factors impacting a professional's quality of life. *Journal of Loss and Trauma*, 12(3), 259-280.
- Sümer, N., Gündoğdu-Aktürk, E. ve Helvacı, E. (2010). Anne-baba tutum ve davranışlarının psikolojik etkileri: Türkiye'de yapılan çalışmalara toplu bakış. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 42-59.
- TDK. (2011). *Güncel Türkçe Sözlük* (11. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Thompson, B. L. ve Waltz, J. A. (2008). Mindfulness, self-esteem, and unconditional self-acceptance. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 26(2), 119-126.
- Topses, G. (2013). Psikolojik danışma sürecinde kendini kabul ve savunucu davranış kavramlarının felsefi ve psikolojik boyutları. *Folklor/edebiyat Dergisi*, 19(74), 61-72.
- Topuz, İ. (2013). Dindarlık tiyolojileri ile benlik saygısı arasındaki ilişki: Yetişkinler üzerine bir araştırma. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 139-154.
- Walećka-Matyja, K. (2014). Adolescent personalities and their self-acceptance within complete families, incomplete families and reconstructed families. *Polish Journal of Applied Psychology*, 12(1). doi:10.1515/pjap-2015-0004
- Williams, J. C. ve Lynn, S. J. (2010). Acceptance: An historical and conceptual review. *Imagination, Cognition and Personality*, 30(1), 5-56.
- Xu, W., Oei, T. P., Liu, X., Wang, X. ve Ding, C. (2016). The moderating and mediating roles of self-acceptance and tolerance to others in the relationship between mindfulness and subjective well-being. *Journal of Health Psychology*, 21(7), 1446-1456.
- Yılmaz-Bingöl, T. ve Vural-Batık, M. (2018). Psikolojik danışman adaylarının koşulsuz kendini kabul düzeyleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2438-2453.
- Yılmaz-Bingöl, T. ve Vural-Batık, M. (2019). Unconditional self-acceptance and perfectionistic cognitions as predictors of psychological well-being. *Journal of Education and Training Studies*, 7(1), 67-75.

YÖK. (2020). *YÖK lisans atlası*. Mart 15, 2020 tarihinde Yükseköğretim program atlası: <https://yokatlas.yok.gov.tr> adresinden alındı

EXTENDED ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the role of compassion and various demographic variables in explaining the unconditional self-acceptance of students who are candidates for social workers. Unconditional self-acceptance means the individual's giving value to himself/herself only by evaluating his/her behavior, thoughts and emotions as good or bad within rational limits, regardless of his own existence. In this respect, unconditional self-acceptance is an important feature for professionals who give psychosocial support services. Compassion, as well as unconditional self-acceptance, is one of the basic characteristics that professional staff should have. Compassion includes somebody's deep awareness of his/her and others' troubles, and the desire and effort to find solutions to problems, and provides to accept the individuals in need without judging them. In the available literature, no research investigating the relationship between unconditional self-acceptance and compassion levels of the social work program students has been found. Students studying in the social work program will provide services by using their characteristics such as unconditional self-acceptance and compassion when working with people who need help in their professional life. Therefore, it is thought that it is important to determine the extent to which the social worker candidates have these features and whether there is any relation between these them.

Studies conducted on unconditional self-acceptance and compassion show that these features have a positive effect on individuals' mental health and psychological well-being. Individuals with high unconditional self-acceptance levels have lower social approval needs and are more proactive in the face of problems. Individuals with unconditional self-acceptance are more open to innovations and criticism in developing themselves by using their strengths and they can cope with their weaknesses more easily thanks to their awareness. In addition, it is emphasized that individuals with a high level of compassion have higher levels of life satisfaction, social connectedness, emotional intelligence and happiness while they experience less anxiety, depression, shame, fear of failure and burnout. In this respect, it can be stated that high unconditional self-acceptance and compassion levels of individuals play an important role in experiencing a functional life and helping others. In this research, in which the role of compassion and various socio-demographic variables was examined in the explanation of the unconditional self-acceptance characteristics of the candidate social worker candidates studying in the social work program, answers were sought for the following questions:

1. What is the level of unconditional self-acceptance and compassion of the prospective social workers?
2. Is there a significant relationship between unconditional self-acceptance of the candidate social workers and compassion and various socio-demographic variables?

Relational screening model was used in this research, which was designed based on the quantitative research approach. The population of the research consists of students studying at Recep Tayyip Erdoğan University and Yalova University Social Work Program in the 2018-2019 academic year. The sample of the research consists of randomly selected 370 students studying in the aforementioned departments. Unconditional Self Acceptance Scale, Compassion Scale and Personal Information Form were used as data collection tools in the study. Ethical approval was obtained from the Recep Tayyip Erdogan University Social and Humanities Ethics Committee to collect data from the participants at the beginning of the study. After obtaining the necessary permissions, the Personal Information Form and the scales were transferred to the online environment by the researchers. In order to collect data, the link of the online environment was shared with the students and after the consent of the students was obtained; their participation was provided on a voluntary basis. After completing the data collection, in line with the purpose of the research, first of all, the unconditional self-acceptance and compassion levels of the participants were examined in terms of variables such as gender, age, university and grade level, academic achievement, practice and volunteer work status, family's economic status and place of residence, and parental attitudes. Then, multiple regression analysis was performed to determine whether the participants' compassion and various socio-demographic characteristics predict unconditional self-acceptance.

In the study, it was seen that the unconditional self-acceptance level of the participants is intermediate and their compassion level is high. It was found that there is a very low but statistically significant relationship between the unconditional self-acceptance level and compassion level of the participants, and compassion explains .03% of unconditional self-acceptance ($R = .17$, $F(1-368) = 11.027$, $p < .01$).

As a result of the research, it was understood that gender, parental attitudes, and frequency of applying religious beliefs significantly explain unconditional self-acceptance. However, there is no significant relationship between the unconditional self-acceptance level and variables such as age, grade level, academic achievement, practice and volunteer work in an NGO, economic status of the family and settlement.

It is important that students studying in the social work program try to get to know and accept themselves with their strengths and weaknesses before starting to work with individuals and communities in need. A prospective social worker with a low level of awareness and unconditional self-acceptance is likely to experience emotional difficulties if he/she encounters people exposed to violence, abuse and trauma in his/her professional life. In this respect, candidate social worker students should develop their skills to contribute to the well-being and functionality of the service recipients on the one hand, and to manage their own emotions effectively. As a result of this research, it was understood that more emphasis should be placed on the practices to develop skills in the courses in the social work program.

The results obtained from this research are limited to the students studying in the social work program of two state universities. It may be recommended to conduct more extensive research involving students studying at different universities and different programs. In addition, it can be said that it will be useful to examine candidate social worker students' characteristics such as empathy, stress coping and problem solving.

Core Antrenmanının Yatay Sıçrama Performans Özelliğine Etkisi (Bir Meta-Analiz Çalışması)

Mehmet SÖYLER¹, İdris KAYANTAŞ² ve Mehmet GÜNAY³

Öz

Bu çalışmada; YÖK tez merkezi web sitesinden yayınlanmış lisansüstü tezlerden tarama usulüyle elde edilen veriler neticesinde deneysel yöntemlerle core antrenmanının yatay sıçrama performansı üzerine etkisinin araştırıldığı çalışmaların etki büyüklüklerinin birleştirilmesi ve sonuçlarının bu birleştirme yöntemiyle bir bütün olarak ortaya konması amaçlanmıştır. Araştırmaya alınacak çalışmaların belli kriterler dâhilinde olmaları göz önünde bulundurulmuştur. Deneysel meta analizde Comprehensive Meta Analysis (CMA) programından faydalanılmıştır. Heterojenlik testinin verilerine göre istatistiğin rastgele etkiler modeline göre düzenlenmesi gerekmektedir. Çalışmada hem sabit etkiler hem de rastgele etkiler modeli sonuçlarına yer verilmiştir. Yaptığımız bu çalışmanın meta-analiz verilerine göre, core antrenmanının yatay sıçrama performansı üzerine etkisine bakıldığında sabit etkiler modeline göre 0,372 ile küçük düzeyde, rastgele etkiler modelinde ise 0, 473 etki büyüklüğüyle orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Yatay sıçrama özelliğinin gelişimi için, core antrenmanlarının orta düzeyde etkili olduğu tespit edilmiştir. Core antrenmanının yatay sıçrama performansı üzerine etsini meta-analiz yöntemiyle etki büyüklüğünü ortaya koyan Türkiye’de daha önce yapılmış herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu yüzden literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Core, Antrenman, Core antrenman, Meta-analiz

Effect of Core Training on Horizontal Jump Performance (A Meta-Analysis Study)

Abstract

In this study; as a result of the data obtained by scanning method from postgraduate theses published on The Council of Higher Education thesis center website, it is aimed to combine the effect sizes of the studies that examined the effect of core training on the horizontal jump performance and to reveal the results as a whole with this combination method. It has been taken into consideration that the studies to be included in the study meet certain criteria. These criteria are being a postgraduate thesis, including experimental and control groups, pretest and posttest data were taken, arithmetic means, standard deviation data are included. Studies without these criteria are not included in this study. Comprehensive Meta-Analysis (CMA) program was used in experimental meta-analysis. According to the heterogeneity test, analysis should be done according to random effects model and in case of high heterogeneity, moderator analysis should be done. In our study, since the heterogeneity rate was high, the results of the type of broadcasting and the duration of the training were included in the moderator analysis. In the study, both fixed effects and random effects model results are included. As a result, according to the meta-analysis data of our study, when the effect of core training on horizontal jump performance is examined, it is determined that it is small with 0.372 according to the fixed effects model, and moderate with 0, 473 effect size in the random effects model. Core training has been determined to be moderately effective for the development of the horizontal jump feature. There has not been any study observed in Turkey about Core horizontal jump the effects on performance of training performed meta-analysis demonstrating the effect size. Thus, it is considered that it will make important contributions to the literature.

Key Words: Core, Training, Core training, Meta-analysis

Atıf İçin / Please Cite As:

Söyler, M., Kayantaş, İ. ve Günay, M. (2020). Core antrenmanının yatay sıçrama performans özelliğine etkisi (Bir meta-analiz çalışması). *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2560-2567.

Geliş Tarihi / Received Date: 30.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.07.2020

¹ Dr. Öğr. Gör.-Türkiye Çankırı Karatekin Üniversitesi Yapraklı Meslek Yüksekokulu, mehmetsoyler@karatekin.edu.tr ORCID:0000-0002-6912-4218

² Dr. Öğr. Gör. Türkiye Bingöl Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, ikayantas@bingol.edu.tr ORCID: 0000-0001-9644-9387

³ Prof. Dr - Türkiye Gazi Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, mgunay@gazi.edu.tr ORCID: 0000-0003-0047-2203

Giriş

Core antrenman belli bir kas veya hedef kas etkinliğine yönelik farklı bir şekilde hazırlanmış antrenmanlar olarak tanımlanmaktadır. Core kasları abdominaler, alt ve sırt bölgesinin kaslarından meydana gelmektedir. Tüm karın kasları, vücudun dorsal kas bölgesinin sağlık açısından günlük egzersizlerin yanında fitness antrenmanları esnasında omurgayı sabitlemede de önemli bir role sahiptirler. Core antrenmanları sayesinde vücudumuzun kontrolünü sağlayabilir ve denge gelişimine yardımcı olabiliriz. Birden çok hem büyük hem de küçük kas grubunun kuvvetlenmesiyle sakatlık faktörünü azaltabilir ve denge gelişimine yönelik olarak aktiviteler ya da hareketler arası geçiş için rantabilitede artırabilir. (Herrington ve Davies 2005). Core kasları vücudun ve kalça kemiğinin dengesinin sağlanmasına ve omuriliği sabitlenmesinde önemli bir rol oynarlar (Akothota vd., 2008). Bununla birlikte vücudun bir bütün olarak sergilediği etkin bir hareket esnasında core kaslarının nasıl davrandığının anlaşılması gereklidir. Yani core bölgesinde maksimum seviyede yüklenme ve buna bağlı olarak gelişme sağlanması için core kaslarının yapı ve karakterinin iyi bilinmesi gerekmektedir (Willardson, 2014).

Core bölgesinin stabilitesini ve kuvvetini artırarak, sporcuların sahip oldukları kuvveti sağlıklı bir şekilde güce aktarabildikleri görülmektedir. Teknik gelişimde meydana getirdiği gelişim ile core antrenman; sporcuların becerilerini minimum enerji sarf ederek yapılmasına imkân sağlar. Sonuç olarak, sporcular uzun süre yorgunluğun etkilerini daha az hissedeceklerdir (Şatiroğlu vd., 2013).

Sporcu performans açısından değerlendirildiğinde; vücudun alt ve üst bölgelerinin hareketlerine katkı sağlamaktadır. Fonksiyonel çalışmalarda, yavaşlama, denge ve stabilizasyon, ivmelenme, iyi antrene edilmiş bir core bölgesi yoluyla elde edilmektedir. Core kaslarının aktive edilmesi ve iyi duruma getirilmesi ile birçok kas-iskelet sistemi sakatlığın oluşmasında ve iyileştirilmesinde sportif performansın yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Amacına uygun çalıştırılmış core kaslarının en uygun gücü ortaya koyduğu gibi, fonksiyonel sporcu performans için, gücün ve hareketlerin bağlantısına zemin hazırladığı da düşünülmektedir (Kibler vd. 2006).

Meta-analiz, farklı araştırmacılar tarafından benzer konular üzerinde yapılmış çalışmaların sayısal verilerini göz önünde bulundurarak, bu verilerin istatistiksel analizini yapma ve elde edilen sonuçlara dayanarak genel bir sonuca ulaşma yöntemidir (Sağlam ve Yüksel, 2007). Meta-analiz çalışmasının bilimsel olarak temel amacı, farklı mekânlarda ve zamanlarda elde edilen verileri bir araya getirerek yeniden yorumlamaktır (Yıldız, 2002). Günümüzde eğitim alanında yapılan bilimsel çalışmaların sayısının hızla artmaktadır. Bir çalışma yapmak isteyen araştırmacının bütün alan yazınlarını incelemesi, elde edilen sonuçları gözden geçirmesi ve önerileri dikkate alması zorlaşmakta, araştırmacının çok fazla zaman harcamasını gerektirmekte ve istenilen bilgiye ulaşmasını zorlaştırmaktadır (Sağlam ve Yüksel, 2007).

Yöntem

Yapılan bu çalışmada meta-analize dayalı yöntem kullanılmıştır. Meta-analiz yönteminin kullanılmasının esas sebeplerinden biri core antrenmanı ile ilgili yapılmış araştırmaların bulgularını birleştirerek core antrenmanlarının yatay sıçrama üzerine genel etkililiği hakkında genel bir yargıya varmak amaçlanmıştır. Bu yöntemde, deneysel araştırma sonuçları analiz edilerek araştırmacılara nicel veriler sunulmakta; tüm çalışmaların sonuçları toplanarak genel bir sonucun belirlenmesi ve çalışmanın istatistiksel anlamlılık düzeyinin artırılarak sonuçlar hakkında daha kesin ifadelerle ulaşılması sağlanabilmektedir (Dinçer, 2014; Sağlam ve Yüksel, 2007). Meta-analiz aynı zamanda yapılmış olan araştırmalarda core antrenmanının verimlilik ilişkisi arasında farklılığın var olması ya da olmamasını da ortaya koymaktadır. Bir alanda yapılmış birden fazla çalışmanın sonuçlarının toplanarak araştırılması, örtüşen sonuçları sağlayan diğer çalışmaların geçerliliğini artırabilmesi, meta-analiz çalışmalarının belirgin özelliği olarak değerlendirilmektedir (Abramson ve Abramson, 2001; Sağlam ve Yüksel, 2007).

Veri Toplama Araçları

Araştırma için YÖK Tez (Ulusal Tez Merkezi) 'de yayınlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerinden yararlanılmıştır. Tezler "antrenman, core antrenmanı, core, core egzersizleri" anahtar kelimeleriyle literatür taraması yapılmıştır. Anahtar kelimelerle taranan araştırma ile ulaşılan çalışmalar, analizle orantılı ve elverişli veriler içeriyorsa meta-analiz yöntemine dâhil edilmiştir. Seçim kriterleri şunlardır:

- Core antrenmanı çalışılmış lisansüstü tezler,
- YÖK ulusal tez merkezinde yayımlanmış doktora ve yüksek lisans tezleri,

- Yapılan çalışmalarda kontrol ile deney gruplarının varlığı,
- Örneklem büyüklükleri, standart sapma ve aritmetik ortalamalarının olması temel alınmıştır.

Bu tezler deneysel araştırmalara odaklanılarak özellikle deney ve kontrol grupları bulunan, ön değerlendirme testi ve son değerlendirme testi şeklinde uygulanan, aritmetik ortalama, standart hatası hesaplanmış tezler ilgili araştırma için seçilmiştir. Bahsedilen lutleri sağlamayan araştırmalar elenmiştir. Yukarıda belirtilen anahtar kelimeler sonucunda 72 adet doktora ve yüksek lisans tezi tespit edilmiştir. Bu tezler içerisinden yatay sıırma çalışılmış toplam 10 yüksek lisans, 2 adet doktora tezi ile birlikte totalde 12 adet lisansüstü tezi ile birlikte örneklem sayısının 415 olduğu görülmüştür. Araştırma kapsamında yer alan araştırmalar Microsoft Excel programında bir veri analiz dokümanına kaydedilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada deneysel meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Deneysel meta-analizde Comprehensive Meta Analysis (CMA) programından yararlanılmıştır. Etki büyüklüğünün deney ve kontrol gruplarına bağlı olarak hesaplandığı bu analizde etki büyüklüğü, gruplar arasındaki ortalama fark anlamına gelmektedir (Malofeeva, 2005 Akt: elik, 2013, s. 58). Meta analiz sonucunda elde edilen etki büyüklüklerinin sınıflandırması aşağıda Cohen'in sınıflandırma leğine göre yapılmıştır.

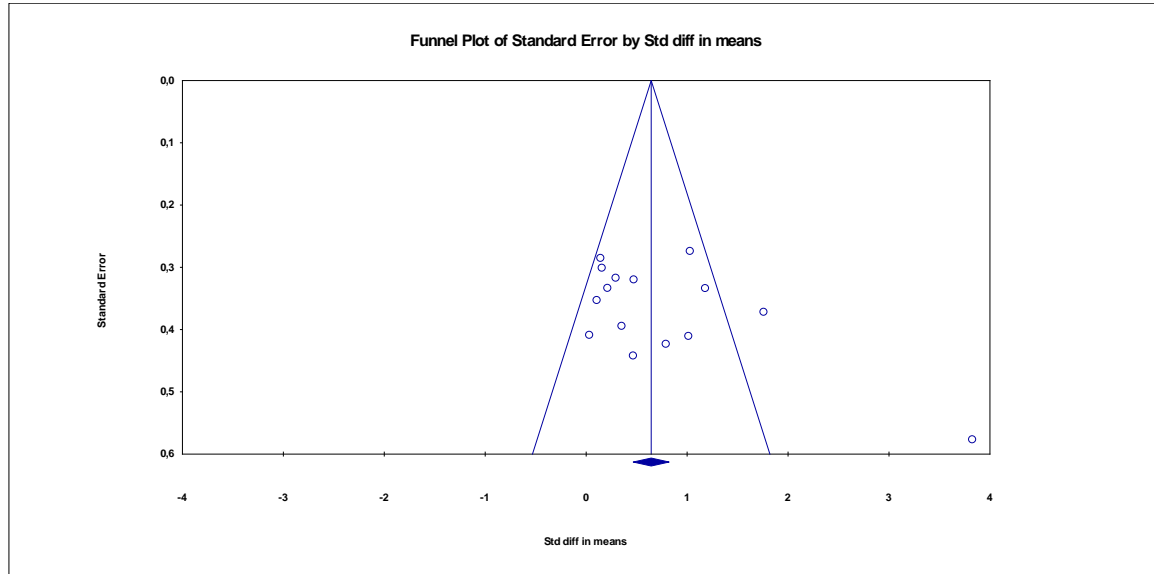
Tablo 1. *Cohen'in Etki Büyüklüğünü Sınıflandırma leği (Cohen,1988)*

$-0.15 \leq d < 0.15$	önemsiz düzeyde	$0.75 \leq d < 1.10$	Geniş düzeyde
$0.15 \leq d < 0.40$	Küçük düzeyde	$1.10 \leq d < 1.45$	çok geniş düzeyde
$0.40 \leq d < 0.75$	Orta düzeyde	$1.45 \leq d$	Mkemmek düzeyde

Bulgular

Yayın Yanlılığı Bulguları

Bu çalışmada yayın yanlılığı huni saçılım grafiği ve Orwin' in Hata Koruma Sayısı N (Orwin's Fail Safe N) sonuçlarına göre test ölçülmüştür. Çalışmada yayın yanlılığının olmaması, çalışmaya dhil edilen araştırmaların, birleştirilmiş etki büyüklüklerini gösteren dikey çizgiye bağlı her iki tarafındaki simetrik bir şekilde dağılımları beklenmektedir (Borenstein vd., 2009, s. 284). şekil 1'de huni saçılım grafiği sunulmuştur.

şekil 1. *Huni Saçılım Grafiği*

Çalışma içerisine alınan bu 12 çalışmada yayın yanlılığının varlığı olmuş olsaydı, araştırmaların çoğunluğu huni grafiğinin alt bölümünde ya da dikey çizginin yalnızca bir bölümünde toplanmış olması söz konusu olurdu. şekil 1 incelendiğinde çalışmaların nerdeyse hepsi huni içerisinde yer almakta ve ortalama etki büyüklüğü çevresinde nerdeyse simetrik bir dağılım gösterdiği görülmektedir. Bu sonuca göre yayın yanlılığı olmadığı söylenbilir.

Yayın yanlılığını değerlendirmede diğer bir yöntem olan Orwin' in Hata Koruma Sayısı N testine ait sonuçlar aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 2. Orwin'in Hata Koruma Sayısı N Sonuçları

Element	Değerler
Gözlemlenen Çalışmalarda Std. Ort. Farklılığı	0,37162
"Önemsiz" Değeri için Std. Ort. Farklılığı	0,01000
Kayıp Çalışmalarda Std. Ort. Farklılığı Ortalaması	0,00000
Std. Ort. Farklılığı 0,01'in altında bir değere getirmek için gerekli çalışma sayısı	434,000

Tablo 2 incelendiğinde meta analize dâhil edilen 12 çalışmaya ait ortalama etki büyüklüğü değerini neredeyse önemsiz düzeye düşürecek çalışma sayısının 434 olduğu görülmektedir. Bu 12 çalışmaya ek olarak Türkiye'de bu konuda yapılmış 434 çalışmaya daha ulaşılmasının söz konusu olmadığı düşünülmektedir. Bu nedenle bu sonuca göre çalışmada yayın yanlılığı olmadığı söylenebilir.

Tablo 3. Heterojenlik Testi

Q-Değeri	χ^2	P- Değeri	I ²
40,376	11,000	0,000	72,756

Tablo 3 incelendiğinde, çalışmaların sabit etkiler modeline göre Q istatistiksel değerinin 40,376 olduğu görülmektedir. Bu değer 11 serbestlik dereceli ki-kare (χ^2) değerinden (19,675) büyük olduğu ve etki büyüklükleri sabit etkiler modeli altında orta düzeyde heterojen bir dağılım göstermektedir. Bu nedenle yaş ve antrenman süresine ait moderatör analiz sonuçları aşağıda gösterilmiştir. Q istatistiğinin bir diğer tamamlayıcısı olarak geliştirilen I² ise heterojenliğe yönelik daha net bir sonuç ortaya koymaktadır (Petticrew ve Roberts, 2006; Yıldırım, 2014). I² etki büyüklüğüne yönelik toplam varyansın oranını göstermektedir. I² istatistiği Q istatistiğinin tersi yönde çalışma sayısından etkilenmemektedir. I² 'nin yorumlanmasında ise % 25 düşük düzeyde heterojenliği, % 50 orta düzeyde heterojenliği ve % 75 yüksek düzeyde heterojenliği göstermektedir (Cooper vd., 2009, s. 263). Dikey sıçrama değişkeni için yapılan homojenlik testleri (Q ve I²) sonucunda çalışmalar arasında yüksek düzeyde (72,756) heterojenlik bulunduğundan birleştirme işlemi için model rastgele modele çevrilmiştir. Bu heterojenliğin nedenlerini ortaya koyabilmek için yapılan moderatör analizi sonuçları (Fixed Effect Analysis) aşağıda verilmiştir.

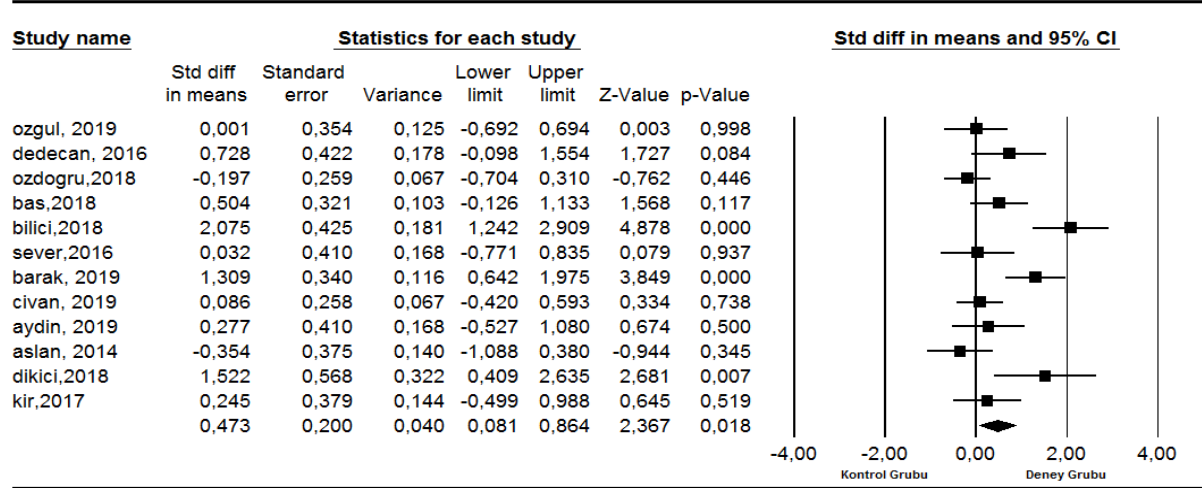
Tablo 4. Çalışmaların Sabit ve Rastgele Etkiler Modellerine Göre Birleştirilmiş Bulguları

	N	Etki Büyüklüğü	S.Hata	Varyans	Alt Sınır	Üst Sınır	Z-Değeri	P-Değeri
Sabit Etkiler	12	0,372	0,102	0,010	0,172	0,571	3,650	0,000
Rastgele Etkiler	12	0,473	0,200	0,040	0,081	0,864	2,367	0,018

Sabit etkiler modeline göre meta-analize dâhil edilen 12 çalışmaya ait ortalama etki büyüklüğü %95 güven aralığında üst sınırı 0,571 ve alt sınırın 0,172 ile ortalama etki büyüklüğü değerinin 0,372 olduğunu göstermektedir (z=3,650; p=0,000). Bu değer Cohen (1988) sınıflandırmasına göre küçük düzeyde etki büyüklüğü aralığında yer almaktadır.

Rastgele etkiler modeline göre meta-analize dâhil edilen 12 çalışmaya ait ortalama etki büyüklüğü % 95 güven aralığında üst sınırı 0,864 ve alt sınırı 0,081 ile ortalama etki büyüklüğü değerinin 0,473 olduğunu göstermektedir (z=2,367; p=0,018). Bu değer Cohen (1988) sınıflandırmasına göre orta düzeyde etki büyüklüğü aralığında yer almaktadır.

Sabit etkiler ve rastgele etkiler modeline göre birleştirilen çalışmaların ortalama etki büyüklüğü değeri Cohen (1988) sınıflandırmasına göre sabit etkiler modelinde düşük düzeyde, rastgele etkiler modelinde ise "orta düzeyde" olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç; core antrenmanının sporcuların yatay sıçrama özelliğini geleneksel yöntemlere kıyasla orta düzeyde etkilediğini göstermektedir.

Grafik 1. Çalışmaların Rasgele Etkiler Modeline Ait Orman Grafiği**Tablo 5. Antrenman Süresi Moderatörüne Ait Bulgular**

Antrenman Süresi	N	Etki Büyüklüğü	S. Hata	Üst Sınır	Alt Sınır	Q-Değeri	df (Q)	P-Değeri
10 Hafta	4	0,481	0,290	-0,087	1,050	9,430	3,000	0,024
8 Hafta	8	0,482	0,284	-0,074	1,038	30,537	7,000	0,000
Grup içi						39,966	10,000	0,000
Gruplar arası						0,000	1,000	0,998*

Tablo 5 incelendiğinde; 10 hafta antrenman süresine sahip çalışmaların etki büyüklüğü değeri 0,481 % 95 güven aralığında alt sınırın 1,050, üst sınırın -0,087 olduğu, 8 hafta antrenman süresine göre yapılan çalışmaların etki büyüklüğü değeri 0,482 (% 95) güven aralığında alt sınırın 1,038 üst sınırın -0,074 olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre 10 hafta ve 8 haftalık core antrenman süresinin yatay sıçrama performansı üzerine etkisinin çok ta değiştirmediğini göstermektedir. Gruplar arasında bu etki büyüklüğü değerleri istatıksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Tablo 6. Yayın Türü Moderatörüne Ait Bulgular

Yayın Türü	N	Etki Büyüklüğü	S.Hata	Alt Sınır	Üst Sınır	Q-value	df (Q)	P-value
Doktora Tezi	2	1,650	0,381	0,903	2,396	1,981	1,000	0,159
Yüksek Lisans	10	0,189	0,136	-0,078	0,455	13,011	9,000	0,162
Grup içi						14,991	10,000	0,132
Gruplar arası						13,053	1,000	0,000*

Tablo 6 incelendiğinde; doktora tezine ait çalışmaların etki büyüklüğü değeri 1,650 % 95 güven aralığında alt sınırın 0,903, üst sınırın 2,396 olduğu, doktora tezine ait çalışmaların etki büyüklüğü değerleri 0,189 (% 95) güven aralığında alt sınırın -0,078 üst sınırın 0,455 olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre doktora tezi çalışmalarının etki büyüklüğü değerleri mükemmel düzeyde iken, yüksek lisans tezlerinin etki büyüklüğü küçük düzeydedir. Ve gruplar arası anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Core antrenmanının yatay sıçrama performansı üzerine etkisini inceleyen farklı çalışmaların verilerinin birleştirerek yaptığımız bu çalışmanın meta-analiz çalışmasının sonuçlarına göre, core antrenmanının yatay sıçrama performansı üzerine etkisine bakıldığında çok önemli bir değişim meydana getirmediği tespit edilmiştir. Sabit etkiler modeline göre 0,372 ile küçük düzeyde, rastgele etkiler modelinde ise 0,473 etki büyüklüğüyle orta düzeyde etki büyüklüğü olduğu görülmüştür.

Boyacı vd. (2018) 11-13 yaş arası futbolcularda yapılan 10 haftalık core antrenman antrenmanının fiziksel performansa etkisinin incelemeleri sonucunda core antrenman deney grubunun, durarak uzun atlama testlerinde olumlu yönde gelişme olduğunu ortaya koymuşlardır.

Civan (2019) yaptıkları çalışmaya 30 deney 30 kontrol grubu sporcu katılmıştır. 8 hafta uygulanan core egzersizleri sonucunda deney grubunda ön test ve son test değerlerinin karşılaştırılmasında, durarak

uzun atlama ve diğer performans değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($P < 0,05$).

Aydın (2019) Çalışmasında denek grubunun durarak uzun atlama ön test ve son test ortalamaları arasında (4,8 cm.) lik bir artışla anlamlı bir farklılık olduğunu tespit etmiştir ($p < 0,05$).

Boyacı (2016) 12-14 yaş grubu futbolcularda yapılan 12 haftalık merkez bölge (core) antrenman programı sonucunda, durarak uzun atlama performansı olumlu yönde geliştiğini bildirmiştir.

Dedecan (2016) Erkek öğrenciler üzerinde merkez bölge (core) egzersizlerinin bazı fiziksel ve fizyolojik özellikleri üzerine etkisini araştırmış, denek grubu ve kontrol grubunun durarak uzun atlama parametrelerinde gruplar arasında anlamlı farklılık olduğunu tespit etmiştir.

TSE vd. (2005) Merkez bölge (core) dayanıklılık antrenmanlarını kürek sporcuları üzerinde uygulamış ve 8 haftalık antrenman programı boyunca haftada 2 gün uygulatılan core dayanıklılık antrenman programı sonucunda durarak uzun atlama performanslarında anlamlı değişim görülmediğini söylemiştir.

Aslan (2014) yaptığı araştırmada; genç futbolculara uygulamış olduğu 8 haftalık core antrenman programı sonucunda non-dominant bacak durarak uzun atlama performansı ve üçlü sıçrama mesafesi artış gösterdiğini ancak, bu iki parametreye ait antrenman öncesi – sonrası fark ortalamalarının deney ve kontrol grupları arasında farklılık göstermemiştir.

Etik Beyan

“Core Antrenmanının Yatay Sıçrama Performans Özelliğine Etkisi (Bir Meta-Analiz Çalışması)” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

Yıldız imi (*) meta-analize dâhil edilen çalışmaları göstermektedir.

- *Aslan, A. K. (2014). *Genç futbolcularda sekiz haftalık "core" antrenmanın denge ve fonksiyonel performans üzerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- *Aydın, A. S. (2019). *13-15 yaş badminton sporcularına uygulanan sekiz haftalık "core" antrenmanların denge, kas kuvveti, sürat ve çeviklik performansları üzerine etkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- *Barak, R. (2019). *Periyotlanmış kor egzersizlerinin genç voleybolcularda bazı motorik özellikler ile servis hız ve isabet oranına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- *Baş, M. (2018). *11-13 Yaş grubu futbolculara uygulanan 10 haftalık core antrenmanın seçili motor parametrelere etkisinin değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- *Bilici, Ö. F. (2018). *Core (kor) antrenmanlarının 14-16 yaş grubu kadın voleybolcuların sıçrama kuvveti ve bazı motorik özellikleri üzerine etkisinin değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- *Civan, A. H. (2019). *10-12 yaş futbolcularda 8 haftalık kor antrenmanların sürat, çeviklik ve denge üzerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- *Dedecan, H. (2016). *Adölesan dönem erkek öğrencilerde core antrenmanlarının bazı fiziksel ve fizyolojik özellikleri üzerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- *Dikici, S. (2018). *Spor yapan ortaöğretim çağındaki öğrencilerde core antrenman modelinin öğrencilerin fizyolojik parametrelerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- *Kır, R. (2017). *11-15 yaş arası tenis sporcularında kor antrenman programının kuvvet, sürat, çeviklik ve denge üzerindeki etkisinin incelenmesi* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Ankara
- *Özdoğan, K. (2018). *10-12 yaş grubu erkek yüzücülerde 8 haftalık dinamik kor antrenmanının bazı motorik özellikler ile 100 m karışık stil yüzmeye performansına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- *Özgül, B.A. (2019). *17 ve 19 yaş grubu futbolcularda uygulanan core ve pliometrik antrenmanların bazı motorik özelliklere etkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi/ Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- *Sever, O. (2016). *Statik ve dinamik core egzersiz çalışmalarının futbolcuların sürat ve çabukluk performansına etkisinin karşılaştırılması* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Abramson, J. H. ve Abramson, Z. H. (2001). *Making sense of data. A self instruction manual on the interpretation of epidemiological data*. New York: Oxford University Press.

- Akothota, V., Ferreiro, A., Moore, T. ve Fredericson, M. (2008). Core stability exercise principles. *Curr Sports Med Rep*, 7, 39-44.
- Aslan, A. K. (2014). *Genç futbolcularda sekiz haftalık "core" antrenmanın denge ve fonksiyonel performans üzerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T. ve Rothstein, H. R. (2009). *Introduction to meta-analysis*. West Sussex-UK: John Wiley & Sons Ltd.
- Boyacı A, Bıyıklı T, (2018). Core antrenmanın fiziksel performansına etkisi: erkek futbolcular örneği. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2) , 18-27.
- Boyacı, A. (2016). *12-14 yaş gurubu çocuklarda merkez bölge (core) kuvvet antrenmanlarının bazı motorik parametreler üzerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Cooper, H., Hedges, L. V. ve Valentine, J. C. (2009). *The handbook of research synthesis and meta-analysis* (2nd Edition). New York: Russell Sage Publication.
- Çelik, S. (2013). *İlköğretim matematik derslerinde kullanılan alternatif öğretim yöntemlerinin akademik başarıya etkisi: Bir meta analiz çalışması* (Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir
- Dinçer, S. (2014). *Eğitim bilimlerinde uygulamalı meta-analiz*. Ankara: Pegem A.
- Herrington, L. ve Davies, R. (2005). The influence of pilates training on the ability to contract the transverses abdominis muscle in asymptomatic individuals. *Journal of Bodywork and Movement Therapies*, 9(1), 52-57.
- Kibler, W. B., Press, J. and Sciascia, A. (2006). The role of core stability in athletic function. *Sports Medicine*, 36(3), 189-198.
- Orwin, R. G. (1983). A fail-safe N for effect size in meta-analysis. *Journal of educational statistics*, 8(2), 157-159.
- Petticrew, M. ve Roberts, H. (2006). *Systematic reviews in the social sciences*. MA-USA: Blackwell Publishers Ltd.
- Sağlam, M. ve Yüksel, G. (2007). Program değerlendirmede meta-analiz ve meta değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 175-188.
- Şatroğlu, S., Arslan, E. ve Atak, M. (2013). Voleybolda core antrenman uygulamaları. *5. Antrenman Bilimi Kongresi*. Ankara.
- Tse, M. A., Mcmanus, A. M. ve Masters, R. S. (2005). Development and validation of a core endurance intervention program: implications for performance in college-age rowers. *The Journal of Strength and Conditioning Research*, 19(3), 547-52.
- Willardson, J. M. (2014). *Developing the core*. USA: National Strength & Conditioning.
- Yıldız, N. (2002). *Verilerin değerlendirilmesinde meta-analiz* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi. İstanbul

EXTENDED ABSTRACT

In this research, we have done; as a result of the data obtained from the doctorate and master's theses published on The Council of Higher Education thesis center website, the effect of the studies on which the effect of core training on horizontal jump performance is investigated and the results of these studies are presented as a whole with this combining method. Meta-analysis; It is the way to combine the results of multiple studies, which are previously independent, completely independent from each other, and to make a statistical analysis of the research findings obtained and to interpret them and to produce a new result and express this as the effect size value (Lipsey, & Wilson, 2000).

It is considered that the studies to be included in the research are within certain criteria. These criteria are; having a postgraduate thesis, including experimental and control groups, pretest and posttest data were taken, arithmetic mean and standard deviation data are included. Studies without these criteria are not included in this study. The studies are defined with the following keywords; "Training, core training, core". 15 postgraduate thesis studies examining the effect on core training and horizontal jump performance have been reached. The data of 3 theses are excluded from the study because they do not contain data that meet the specified criteria. As a result of the screening made within the specified criteria, 2 doctoral theses and 10 master theses have been reached. These postgraduate theses are theses published between 2014-2019. The total number of samples within the scope of the studies is 415. A coding form was created in the Microsoft Excel program based on the horizontal leap findings of these studies. This form belongs to the horizontal jump performance; Pretest and posttest data, arithmetic means, standard deviations, sample numbers, sports branches, age of the experiment and control group subjects, type of publication, year of study, author of the study were recorded.

Comprehensive Meta-Analysis (CMA) program was used in experimental meta-analysis. In our study, both fixed effects and random effects model results are encapsulated. In this analysis method, where the effect size is calculated depending on the experimental and control groups, the effect size means the standardized average difference between the groups (Malofeeva, 2005 cited in: Çelik, 2013, p. 58). Interpretations of the effect sizes obtained as a result of meta-analysis were made using Cohen's (1988) effect size classification table.

In meta-analysis studies, it is important to determine whether there is bias before publishing the effect sizes. If the studies in determining the bias of the publication are included in the funnel and show a symmetrical distribution around the average effect size, it indicates that there is no bias of the publication. Orwin's Error Protection Number is N (Orwin's Fail Safe N), which is used as another method for publication bias detection. Therefore, in order to show whether there is bias in our study, funnel scatter plot and Orwin's Error Protection Number N (Orwin's Fail Safe N) were tested. According to the results of our study, it can be said that there is no publication bias in our study. According to the heterogeneity test, the analysis should be done according to the random effects model and if the heterogeneity is high, a moderator analysis should be performed. It shows the heterogeneity status, 25% low heterogeneity in the interpretation of I^2 value, 50% moderate heterogeneity and, 75% high heterogeneity (Cooper et al. 2009, p. 263). In our study, since the level of heterogeneity was very close to medium level (72,756), the results of the mode of publication and the duration of the training were included. According to the results of the moderator analysis of the training period, there was no significant difference between the groups; in the light of the results of the publication type moderator analysis, there was a significant difference in the effect size value between the groups. The significant difference in the moderator analysis is to show that it is one of the sources of heterogeneity effect size. In the study conducted by us, determining a significant difference in the type of publication can be presented as the source of heterogeneity in our study.

Finally; According to the meta-analysis data of this study, when we look at the effect of core training on horizontal jump performance, it is found at the level of 0.372 with a small level ($0.15 \leq d < 0.40$ = small level) and in the random effects model with medium size of 0.473 ($0.40 \leq d < 0.75$ = medium level). It can be said that core training is moderately effective for the development of horizontal jump characteristics. Therefore, it may be recommended for athletes and coaches to prefer the core training method, although it is not a serious effect if the athletes' change in horizontal jump performance is desired.

Especially in recent years, it is seen that many studies have been conducted examining the effect of core training on performance parameters. In this study, it is thought that it will be important in terms of making a more general judgment about the results of these studies. There is no previous research showing the effect size of core training on horizontal jump performance with the meta-analysis method. Since no previous study has been done on this subject; this study is thought to make important contributions to the literature. The studies that will be done next can be discussed as the subject of research by meta-analysis method on the effect of core training on different parameters such as speed, vertical jump, back muscle strength, leg muscle strength, flexibility, and balance. These studies will provide trainers and athletes with information about how effective core training is for the development of these parameters. Athletes and coaches can also plan their training programs considering these results.

An Investigation of University Students' Changes Occurred in Some Body Composition Measurements in Two Years

Raif ZİLELİ¹ & Mehmet SÖYLER²

Abstract

The aim of this study is to examine the changes in the body composition and the obesity status of university students at the beginning and the end of the two-year period. Body weight, waist circumference, hip circumference, fat ratio, muscle ratio, waist-hip ratio and body mass index parameters of university students were measured at the beginning of the first year and at the end of the second year. The homogeneity of the variance of the data was tested using the Levene's Test and the normality of the distribution was tested with the Shapiro-Wilk Test. In the analysis of all the parameters Willcoxon Test was used. Significance was determined at $p>0.05$ level. In the body weight, waist circumference and fat ratio parameters of the volunteers there was a statistically significant difference between the pretest-posttest values of female students ($p<0.05$); however, there was no difference in male students ($p>0.05$). On the other hand, there was a statistically significant difference in the pretest-posttest values of both sexes in muscle ratio, waist-hip ratio and BMI parameters ($p<0.05$). Both increases and decreases were observed between the parameters of the volunteers measured at the beginning and the end of the two-year period. It was determined that the body mass index values decreased and normalized in girls and boys who continued their routine lives, waist-hip ratio was in the risk group in both girls and boys similarly, and the girls were in the risky group regarding the waist circumference values. The findings revealed that following these parameters, which are the significant indicators of well-being, and taking necessary precautions play a critical role in the case of a health problem which may emerge in the future. Nursing students who are at risk while continuing their routine lives should lead a healthy lifestyle. We are convinced that nursing students who will serve the society to protect and improve health should be more careful about their body compositions in terms of both their health and social roles.

Key Words: Waist circumference, Hip circumference, Waist-hip ratio, Body mass index, Fat ratio

Üniversite Öğrencilerinin Bazı Vücut Kompozisyonu Ölçümlerinde İki Yılda Meydana Gelen Değişimlerin İncelenmesi

Öz

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin iki yıllık sürenin başlangıcında ve sonunda vücut kompozisyonlarında meydana gelen değişikliklerin ve obezite durumlarının incelenmesidir. Üniversite öğrencilerinin vücut ağırlığı, bel çevresi, kalça çevresi, yağ oranı, kas oranı, bel-kalça oranı ve vücut kitle indeksi parametreleri birinci yılın başında ve ikinci yılın sonunda ölçülmüştür. Verilerin varyans homojenitesi Levene Testi ile normal dağılım analizleri ise Shapiro-Wilk Testi ile yapılmıştır. Tüm parametrelerin analizinde Willcoxon Testi kullanılmıştır. Anlamlılık $p>0.05$ düzeyinde belirlenmiştir. Gönüllülerin vücut ağırlığı, bel çevresi ve yağ oranı parametrelerinde kız öğrencilerin ön test-son test değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilirken ($p<0.05$), erkek öğrencilerde fark yoktur ($p>0.05$). Kas oranı, bel-kalça oranı ve VKİ parametrelerinde ise her iki cinsiyetin ön test-son test değerlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p<0.05$). Gönüllülerin iki yıllık sürenin başında ve sonunda ölçülen parametreleri arasında artmalar ya da azalmalar görülmüştür. Rutin yaşamlarına devam eden kızlarda ve erkeklerde vücut kitle indeksi değerlerinin azalarak normalleştiği, hem kızlarda hem de erkeklerde bel-kalça oranının risk grubunda olduğu ve kızların bel çevresi değerlerine göre riskli grupta oldukları saptanmıştır. Sağlık açısından önemli belirteçler olan bu parametrelerin ileriki yıllarda yaşanabilecek sağlık sorunları açısından takibinin ve gerekli tedbirlerin alınmasının önemi ortaya çıkmıştır. Henüz rutin yaşamlarını devam ettiren risk altında kalan hemşirelik bölümü öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışları sergilemeleri gerekmektedir. Sağlığı korumaya ve geliştirmeye yönelik topluma hizmet verecek olan hemşirelik bölümü öğrencilerinin hem sağlıkları hem de toplumsal rolleri açısından vücut kompozisyonları konusunda daha dikkatli olmaları gerektiği kaanatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Bel çevresi, Kalça çevresi, Bel-kalça oranı, Vücut kitle indeksi, Yağ oranı

Atf İçin / Please Cite As:

Zileli, R., & Söyler, M. (2020). An investigation of university students' changes occurred in some body composition measurements in two years. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2568-2576.

Geliş Tarihi / Received Date: 29.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.06.2020

¹ Doç. Dr. – Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, raif.zileli@bilecik.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4178-5468

² Öğr. Gör. Dr. - Çankırı Karatekin Üniversitesi, Yapraklı Meslek Yüksekokulu, mehmetsoyler@karatekin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6912-4218

Introduction

Obesity is characterized by the fact that the energy taken with the nutrients to the body is more than the energy spent and the body fat mass increases compared to the lean body mass (WHO, 2000, p. 1-252; Donohoue, 2004, p. 173-177; Kokino et al., 2006, p. 47-54). The incidence of obesity is increasing in alarming levels in both developed and developing countries in the world. Because the prevalence of overweightness and obesity increases day by day in our country as in the other countries of the world, it is emphasized as the most important health problem for both media and doctors (Kaya, & Özçelik, 2005, p. 164-168; Çayır et al., 2011, p. 13-19; Satman, 2011, p. 1-36). Obesity is also associated with chronic diseases such as cardiovascular diseases, some types of cancer and type 2 diabetes (Flegal et al., 2005, p. 1861-1867), and becomes a huge burden on health systems (Wolf, & Colditz, 1996, p. 466-469).

The poor level of health that occurs due to obesity usually occurs in the older ages. However, the causes of poor health level can develop in childhood, youth or adulthood. The transition period from adolescence to adulthood is a critical period in weight gain (Gordon-Larsen et al., 2004, p. 569-575). The youth period is known as the most dynamic period for the individual and society. For the individual, the youth period is the process of transition from childhood to adulthood and the character formation through socialization. This process involves the biological, psychological and social development of the teenager, which will shape his entire life. Thus, the young affects the society they live in and is affected by the problems of that society, and actively participates in social development and events. This situation becomes more important during the age of 17 and after, which coincides with the university years. University life is the years when there are important changes in the lives of young people (Tuğut, & Bekar, 2007, p. 17-26).

Problems such as fatness or obesity are experienced due to nutritional disorders caused by collective eating, economic difficulties, irregular eating habits, constant meal skipping, unhealthy food preferences encountered during university education (Özütürker, & Özer, 2016, p. 63-73). The weight gained at an early age increases in the following years and causes the obesity development and accordingly the increase of risk factors. Therefore, body composition analysis in children and adolescents has an important role in obesity development and treatment (Kaya, & Özçelik, 2005, p. 164-168).

When nursing students defined as young population are taken into consideration, the applications to be planned specifically for this age group are essential for the future society to be healthy. During their university years, individuals leave their families, become open to environmental factors and can make their choices freely. This situation causes students to develop a lifestyle that will negatively affect their health. It is observed that young people often carry this lifestyle they have acquired after the education. Excess weight and obesity caused by an unhealthy lifestyle can only be prevented by individuals changing their habits positively (Tedik, & Hacıoğlu, 2017).

One of the most important issues on obesity is to determine and keep track of the body composition of the people and to take necessary interventions before obesity develops. Therefore, the aim of this study is to examine the changes in the body composition of university students at the beginning and the end of the two-year period.

Method

Participants

20 male students (mean height = 179.20 ± 10.39 cm, mean body weight = 76.07 ± 21.69 kg, mean BMI = 23.43 ± 4.25 kg/m², mean age = 23.00 ± 1.49 years), and 20 female students who study at the nursing department (mean height = 166.80 ± 4.89 cm, mean body weight = 74.10 ± 9.28 kg, mean BMI = 24.90 ± 3.02 kg/m², mean age of 22.20 ± 1.44 years) were randomly selected and voluntarily participated in the present study. All parameters were measured at the beginning of the first year and at the end of the second year by the same researcher. The study was approved by the Ethical Committee of Bilecik Şeyh Edebali University (2020-6/9) and conducted in accordance with the World Medical Association Helsinki Declaration.

Anthropometric Measurements

Body Height Measurement; Body height of the players was measured using a stadiometer (Holtain, UK). The measurements were taken while the person's body weight was evenly distributed on both legs, with

the head in the "Frankfort Horizontal Plan" position, with the arms on the side of the body, with the palms facing the legs and in bare feet (Akin et al., 2004, p. 161-167).

Body Weight Parameters Measurement; Body weight parameters (body weight, body fat percentage, muscle ratio) was measured by Tanita MC780 (Japan) brand body fat analyzer. Measurements were taken before breakfast, without any nutrients. Measurements were made while participants were wearing shorts and T-shirts. The metal parts of the platform that touch the hands and feet are wiped with a damp cloth after each player leaves the platform (Işın, & Melekoğlu, 2019, p. 80-86).

Body fat percentages were evaluated according to the following reference intervals: in men; 5-10 Athletic, 11-14 Good, 15-20 Acceptable (Normal), 21-24 Overweight, 24> Fat (Obese or Overweight), and in women; 8-15 Athletic, 16-23 Good, 24-30 Acceptable (Normal), 31-36 Overweight, 37> Fat (Obese or Overweight) (Jeukendrup, & Gleeson, 2010, p. 316).

Waist and Hip Circumference Measurement; Hip circumference of the volunteers was measured after they are requested to breath normally in standing upright position, with feet 12-15 cm apart and weight evenly distributed. Hip circumference was measured as the maximum distance around the posterior and anterior gluteal region by the symphysis pubis, with a tape. Measurements were recorded to the nearest 0.1 cm (Akpınar et al., 2007).

Classification according to waist circumference was carried out on the following criteria: in women; less than 80 cm were considered normal, between 80-88 cm constituted the risky group who are prone to obesity, and the those over 88 cm were considered obese, and in men; less than 94 cm were considered normal, 94-102 cm constituted obesity prone risk group and those over 102 cm were considered obese (WHO, 2008, p. 20-27).

Waist - Hip Ratio (WHR); After taking the waist and hip circumference measurements of the volunteer (WHO, 2008, p. 20-27), WHR was formulated as follows:

$$WHR = (\text{Waist circumference [cm]}/\text{Hip circumference [cm]}).$$

While the waist hip ratio that is lower than 0.90 is normal in men, it is the risky if it is above 0.90; in women on the other hand, below 0.85 is considered normal, while 0.85 and above are considered as risky waist hip ratio (WHO, 2008, p. 20-27).

Body Mass Index; After taking body weight and height measurements (WHO, 2008), Body Mass Index was formulated as follows: $BMI = (\text{Weight [kg]}/\text{Height}^2 \text{ [m]})$

In the international obesity classification of the World Health Organization, those whose Body Mass Index categories are below 18.5 are "underweight", those between 18.5 and 24.9 are "normal", those between 25.0 and 29.9 are "overweight", those above 30.0 are "obese" (WHO, 2008, p. 20-27).

Statistical Analysis

SPSS 23 (SPSS Inc., Chicago, IL, USA) package program was used for statistical analysis of the data obtained from the current study. The homogeneity of the variance of the data was tested using the Levene's Test and the normality of the distribution was tested with the Shapiro-Wilk Test. Willcoxon Test was used in the analyses of all parameters. Significance was determined at $p > 0.05$ level. Arithmetic mean, standard deviation and percentage values of the obtained data in the study are also presented.

Results

Age, height, body weight, waist circumference, hip circumference, body fat ratio, body muscle ratio, waist-hip ratio and body mass index values of the volunteers participating in the study are presented in the table below.

Table 1. Physical Properties of Students

Variables	Gender	n	$\bar{x} \pm sd$
Age (year)	Male	20	23.00±1.49
	Female	20	22.20±1.44
Height (cm)	Male	20	179.20±10.39
	Female	20	166.80±4.89
Body Weight (kg)	Male	20	76.07±21.69
	Female	20	74.10±9.28
Waist Circumference (cm)	Male	20	87.10±12.46
	Female	20	88.70±8.64
Hip Circumference (cm)	Male	20	101.35±8.75
	Female	20	95.20±7.69
Body Fat Ratio (%)	Male	20	17.84±7.12
	Female	20	30.30±8.33
Muscle Ratio (%)	Male	20	41.20±4.36
	Female	20	30.34±5.04
Waist-Hip Ratio (cm)	Male	20	0.86±0.06
	Female	20	1.03±0.07
Body Mass Index (kg/m ²)	Male	20	23.43±4.25
	Female	20	24.90±3.02

\bar{x} : mean value, sd: standard deviation

When Table 1 is examined, the mean age, height, body weight, waist circumference, hip circumference, fat ratio, muscle ratio, waist-to-run ratio and body mass index of male volunteers (n:20) are 23.00±1.49 years, 179.20±10.39 cm, 76.07±21.69 kg, 87.10±12.46 cm, 101.35±8.75 cm, 17.84±7.12%, 41.20±4.36, 0.86±0.06 cm, 23.43±4.25 kg/m² respectively. On the other hand, mean age, height, body weight, waist circumference, hip circumference, fat ratio, muscle ratio, waist-to-waist ratio and body mass index of the female volunteers (n: 20) are 22.20±1.44 years, 166.80±4.89 cm, 74.10±9.28 kg, 88.70±8.64 cm, 95.20±7.69 cm, 30.30±8.33%, 30.34±5.04%, 1.03±0.07 cm, 24.90±3.02 kg/m² respectively.

Table 2. Students' Body Mass Index-Gender Distribution

BMI (kg/m ²)	Gender	n	Pretest	%	Post test	%
Underweight <18.5	Male	20	1	5	3	15
	Female	20	1	5	1	5
Normal 18.5-24.9	Male	20	13	65	14	70
	Female	20	6	30	13	65
Overweight 25.0-29.9	Male	20	5	25	3	15
	Female	20	13	65	6	30
Obese >30.0	Male	20	1	5	0	0
	Female	20	0	0	0	0

While 65% of male students were found to be "normal", 25% were overweight and 5% were obese in the preliminary measurements, 70% of them were "normal" and 15% were overweight in the last measurements. In the preliminary measurements, 30% of female students were found to be "normal", 65% of them were "overweight", and in the final measurements 65% of them were "normal" and 30% of them were "overweight".

Table 3. Students' Waist Hip Ratio-Gender Distribution

Waist Hip Ratio Risk Limit	Gender	n	Pretest	%	Post test	%
<0.90 cm	Male	20	14	70	9	45
			6	30	11	55
<0.85 cm	Female	20	1	5	3	15
			19	95	17	85

While the waist hip ratio of 6% of male students was over ≥ 0.90 in the preliminary measurements, the waist hip ratio of 11% of them in the last measurements was above ≥ 0.90 . On the other hand, 19% of female students had a waist-hip ratio above ≥ 0.85 , while 17% of them had a ratio above ≥ 0.85 during the last measurements.

Table 4. *Students' Waist Circumference-Gender Distribution*

Waist Circumference Risk Limit	Gender	n	Pretest	%	Posttest	%
Normal						
<94 cm	Male	20	16	80	17	85
<80 cm	Female	20	3	15	2	10
Risk						
94-101.9 cm	Male	20	1	5	2	10
80-87.9 cm	Female	20	3	15	8	40
High Risk						
≥ 102 cm	Male	20	3	15	1	5
≥ 88 cm	Female	20	14	70	10	50

While 5% of male students were at risk group in preliminary measurements, this rate increased to 10% in the final measurements. Again, while 15% of male students were in high risk group, this rate decreased to 5% in the last measurements. On the other hand, while 15% of female students were in the risky group in preliminary measurements, this rate rises to 40% in the final measurements. Again, while 70% of the female students were in the high risk group in the preliminary measurements, 50% of them were in the same group in the final measurements.

Table 5. *Pretest-Posttest Distribution of the Students According to Variables*

Variables	Gender	n	Pretest $\bar{x} \pm sd$	Post test $\bar{x} \pm sd$	z	p
Body Weight (kg)	Male	20	76.07 \pm 21.69	76.80 \pm 16.03	-0.87	0.38
	Female	20	74.10 \pm 9.28	70.77 \pm 9.74	-3.06	0.00*
Waist Circumference (cm)	Male	20	87.10 \pm 12.46	86.15 \pm 7.94	-0.54	0.59
	Female	20	88.70 \pm 8.64	85.21 \pm 9.86	-2.92	0.00*
Hip Circumference (cm)	Male	20	101.35 \pm 8.75	97.25 \pm 8.57	-1.61	0.11
	Female	20	95.20 \pm 7.69	92.70 \pm 10.02	-1.87	0.06
Body Fat Ratio (%)	Male	20	17.84 \pm 7.12	17.08 \pm 5.80	-0.86	0.39
	Female	20	30.30 \pm 26.86	26.86 \pm 8.29	-2.48	0.01*
Muscle Ratio (%)	Male	20	41.20 \pm 4.36	43.57 \pm 4.01	-1.94	0.05*
	Female	20	30.34 \pm 5.04	31.99 \pm 5.61	-3.66	0.00*
Waist-Hip Ratio (cm)	Male	20	0.86 \pm 0.06	0.89 \pm 0.07	-2.78	0.00*
	Female	20	1.03 \pm 0.07	0.92 \pm 0.08	-3.66	0.00*
Body Mass Index (kg/m ²)	Male	20	23.43 \pm 4.25	20.38 \pm 2.92	-2.52	0.01*
	Female	20	24.90 \pm 3.03	22.61 \pm 3.15	-2.99	0.00*

*p<0.05

While a statistically significant difference was found between the pre-test and post-test results of female students in body weight, waist circumference and fat ratio parameters ($p < 0.05$), there was no difference in male students ($p > 0.05$). There was a statistically significant difference in the pretest-posttest values of both sexes in muscle ratio, waist-hip ratio and BMI parameters ($p < 0.05$).

Discussion

With developing methods, studies on obesity and body compositions show a significant increase. Studies conducted in different parts of the world have revealed that the ratio of fat in body composition has been increasing, and as a result, there are significant growth in various health problems (Kaya, & Özçelik, 2005, p. 164-168; Evans et al., 2012, p. 1-7; Mushonga et al., 2014, p. 30-33; Zileli et al., 2016, p. 549-562).

In the diagnosis and evaluation of obesity, there are various methods used to evaluate the amount and distribution of body fat. Among these, anthropometric measurements (Bioelectrical Impedance Analysis (BIA), body mass index, waist and hip circumference measurement) are the most commonly used for their low cost and easy applicability. These methods differ from each other in terms of their applicability, costs and accuracy. Therefore, these methods can be used together for more objective results in obesity risk assessment (Yıldırım et al., 2017, p. 20-33). BMI is a simple measure of determining obesity,

but it is not the only measure. Waist circumference is another parameter that needs to be checked for health. Handling the BMI together with the waist-hip ratio may yield more valuable results in terms of diseases (Ergün, & Erten, 2004, p. 57-61; Akpınar et al., 2007, p. 387-393; Booth et al., 2000, p. 1058-1061). The World Health Organization also states that assessing BMI, waist circumference and waist hip ratio together can offer advantages. (WHO, 2008, p. 20-27). In a study conducted on young adults, it was emphasized that the BMI, waist circumference and waist-hip ratio, which were found to be high, may lead to cardiovascular diseases in the following years (Azizi et al., 2004, p. 887-897). Therefore, in our study, a general evaluation was made according to the data obtained from different methods.

When the data published by TÜİK in 2015 is analysed, the changes observed in the rates of obese individuals over the age of 15 are as follows; The obesity rate in males, which was 12.3% in 2008, increased to 13.2% in 2010, to 13.7% in 2012 and to 15.3% in 2014. Obesity rates in women increased from 18.5% in 2008 to 21% in 2010 and decreased to 20.9% in 2012. In 2014, it was determined as 24.5% with a very high increase. Considering these two tables, the proportion of overweight men in Turkey is higher than women each year, but in obesity classification women have higher proportions than men (TÜİK, 2015, p. 1-2.). These data are in line with our findings.

Regarding the health problems and economic burden caused by obesity, the importance of early diagnosis is quite obvious. In terms of the problems which may arise in the future, the determination and follow-up of students' obesity related parameters are very important. In order to prevent undesirable future problems with respect to public health, the current state of the students' body compositions should be revealed and followed periodically.

Obesity, which can be seen at any age and increases with age (Yıldırım et al., 2017), is rapidly growing among university students. As a result of this increase and the health problems it caused, the importance of the subject has been emphasized in every environment. However, these problems do not attract the attention of the society sufficiently owing to the lifestyle changes brought about by modern life and the lack of studies on obesity among university students (Tedik, & Hacıoğlu, 2017).

In the present study it was found out that the body weight of boys remained the same, the values of waist circumference decreased, hip circumference values decreased, fat ratio decreased, muscle ratio values increased, waist-hip ratio values increased, body mass index values decreased. On the other hand, it was determined that girls' body weight decreased, waist circumference values decreased, hip circumference values decreased, fat ratio values decreased, muscle ratio values increased, waist-hip ratio values decreased, body mass index values decreased (Table 5). The findings of our study are similar to the literature.

Ergün and Erten (2004), in their study which was conducted on Ankara Medical Faculty 2nd year students and investigated the weight, height, and BMI values and waist circumference among male and female students, found that more than 10.5% of them were overweight and 1.5% were obese. According to waist circumference, obesity was found to be 3.1% in women and 1.4% in men. Kuyumcu (2007) in his study examining the changes in body mass index in the 1st and 6th grade students of Ankara University Faculty of Medicine discovered that preobesity which was 12.2% in the 1st grade increased to 18.4% in the 6th grade, and while obesity in the 1st grade was 3.1% and it increased to 3.8% in the 6th grade.

When Tedik and Hacıoğlu (2017) examined their nursing students according to their BMI; they found that 65% of the students were normal weight, about 19% were overweight and 16.2% were obese. Accordingly, he recommended that overweight students who are at risk should be identified with early diagnosis and that healthy lifestyle behaviors should be improved in these students and thus obesity should be prevented. Yıldırım et al. (2017) in their study conducted on university students found that according to their BMI values, 24.87% of women and 33.53% of men had body weight above normal, according to waist circumference values, 40.67% of women and 20.81% of men were at risk group, and according to their body fat percentage values 30.62% of women and 20.23% of men were in the risky group. In their study, Yılmaz and Aksoy (2018) determined that 23.2% of the nursing students had BMI values between 25.0-40.0 and stigmatized themselves because of their weight. Korkmaz et al. (2019) emphasized that 19.1% of nursing students were overweight and 9% were obese, and in order to protect and improve their health, education programs should be created.

As a result, some increases and decreases were observed in the parameters of the volunteers measured at the beginning and end of the two-year period. It was found that the body mass index values decreased and normalized in both girls and boys, the ratio of waist-hip in the girls and boys put them in

the risky group, and also according to the waist circumference values, the girls were in the risky group (Table 2, 3, 4). The findings revealed that following these parameters, which are the significant indicators of well-being, and taking necessary precautions play a critical role in the case of a health problem which may emerge in the future. Nursing students who are at risk while continuing their routine lives should exhibit healthy lifestyle behaviors. We are in the opinion that nursing students who will serve the society to protect and improve health should be more careful about their body compositions in terms of both their health and social roles.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “*An Investigation of University Students' Changes Occurred in Some Body Composition Measurements in Two Years*”, there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation.

References

- Akın, S., Coşkun Ö. Ö., Özberk, Z. N., Ertan, H., & Korkusuz, F. (2004). Comparison of physical characteristics and isokinetic knee muscle strengths in professional and amateur football players. *Journal of arthroplasty&arthroscopic surgery*,15(3),161-67.
- Akpınar, E., Bashan, I., Bozdemir, N., & Saatçi, E. (2007). Which is the best antropometric technique to identify obesity: Body mass indeks, waist circumference or waist hip ratio? *Coll Antropol*, 31(2), 387-93.
- Azizi, F., Esmailzadeh, A., & Mirmiran, P. (2004). Obesity and cardiovascular disease risk factors in Tehran adults: A population- based study. *Eastern Mediterranean Health Journal*, 10(6), 887-897.
- Booth, M. L., Hunter, C., Gore, C. J., Bauman, A., & Owen, N. (2000). The relationship between body mass index and waist circumference: Implications for estimates of the population prevalence of overweight. *Int J Obes Relat Metab Disord*, 24, 1058-61.
- Çayır, A., Atak, N., & Köse, K. S. (2011). Assessment of obesity frequency and related factors on individuals attending to the department of nutrition and dietetics. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 64(1), 13-19.
- Donohoue, P. A. *Obesity*. Nelson Textbook of Pediatrics. 2004, 17. press, 173- 177.
- Ergün, A., & Erten, S. F. (2004). Body mass index and waist circumference in estimation of obesity in students. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57(2), 57-61.
- Evans, P. D., McIntyre, N. J., Fluck, R. J., McIntyre, C. W., & Tall, M. W. (2012). Anthropometric measurements that include central fat distribution are more closely related with key risk factors than BMI in CKD Stage 3. *PLOS ONE*, 7(4), 1-7.
- Flegal, K. M., Graubard, B. I., & Williamson, D. F. (2005). Excess deaths associated with underweight, overweight, and obesity. *JAMA*, 293(15), 1861-1867.
- Gordon-Larsen, P., Adair, L. S., Nelson, M. C., & Popkin, B. M. (2004). Fiveyear obesity incidence in the transition period between adolescence and adulthood: the National Longitudinal Study of Adolescent Health. *Am J Clin Nutr*, 80, 569-575.
- Işın, A., & Melekoğlu, T. (2019). The effects of acute strength training on bioelectrical impedance measurements. *Cukurova Med J*, 44(1), 80-86.
- Jeukendrup, A., & Gleeson, M. (2010). *Sport nutrition: an introduction to energy production and performance*. United Kingdom: Human Kinetics, 316.
- Kaya, H., & Özçelik, O. (2005). Determining the change of body composition over a year period among medical student. *Fırat Medical Journal*, 10(4), 164-168.
- Kokino, Ş., Özdemir, F., & Zateri, C. (2006). Obezity and physical modalities. *The Official Journal of Trakya University School of Medicine*, 23, (1), 47-54.
- Korkmaz, E. K., Ardahan, M., & Erkin, Ö. (2019). The relationship between healthy life style behaviors and obesity in intern nursing students. *Health and Society*, 29, (3), 84-92.
- Kuyumcu, G. (2007). *Ankara üniversitesi tıp fakültesi 1. ve 6. sınıf öğrencilerinde vücut kitle indeksi ve bazı ilişkili etmenler*. (Tıpta Uzmanlı Tezi).Ankara Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Ankara.
- Mushonga, N. G. T., Chagwena, D., & Benhura, C. (2014). An assessment of the nutritional status of university of Zimbabwe students. *Pakistan Journal of Nutrition*, 12(1), 30-33.
- Özütürker, S., & Özer, K. B. (2016). Evaluation of nutrition habits and anthropometric characteristics Erzincan university students. *International Journal of Erziñcan Social Sciences Institute*, 9(2), 63-73.
- Satman, İ. (2011). Türkiye Diyabet Prevalans Çalışmaları: TURDEP-I ve TURDEP-II. 47. *Ulusal Diyabet Kongresi*, Antalya, 1-36.
- Tedik, S. E., & Hacıoğlu, N. (2017). Investigation of the relationship between excess weight and healthy lifestyle behaviors in nursing students. *International Refereed Journal of Nursing Researches*.10, 59-82.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015). *Türkiye Sağlık Araştırması*, Sayı:5, 18854.

- Tuğut, N., & Bekar, M. (2008). Cumhuriyet university student's healthy perception state and the correlation of health promotion life style. *Atatürk University Journal of School of Nursing*, 11(3), 17-26.
- Waist Circumference and Waist–Hip Ratio. (2008). *Report of a WHO Expert Consultation*. Geneva, Switzerland, 20-27.
- Wolf, A. M. & Colditz, G. A. (1996). Social and economic effects of body weight in the United States. *Am J Clin Nutr*, 63(3), 466-469.
- World Health Organisation. (2000). *Prevention and management of the global epidemic of obesity*. Report of the WHO Consultation on Obesity, Geneva, 1-252.
- Yıldırım, İ., Yıldırım, Y., Işık, Ö., Karagöz, Ş., Ersöz, Y., & Doğan, İ. (2017). Obesity prevalence among university students according to different measurement methods. *Inonu University, Journal of Physical Education and Sport Sciences*, 4(2), 20-33.
- Yılmaz, E., & Aksoy, M. (2018). Determination of relationship of nursing students' internalized weight bias, depression and eating behavior. *Journal of Hacettepe University Faculty of Nursing*, 5(3), 220-229.
- Zileli, R., Cumhur, Ö., Özkamçı, H., & Diker, G. (2016). Obesity prevalence and eating habits in university students. *Bilinçli Sağlıkla Yaşam Dergisi*, 12, 549-562.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Obezite; vücuda besinler ile alınan enerjinin, harcanan enerjiden fazla olmasından kaynaklanan ve vücut yağ kitlesinin, yağsız vücut kitlesine oranla artması ile karakterizedir (WHO, 2000, s. 1-252; Donohoue, 2004, s. 173-177; Kokino vd., 2006, s. 47-54). Obezite görülme sıklığı dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde alarm verici boyutlarda artmaktadır. Ülkemizde de diğer dünya ülkelerinde olduğu gibi fazla kiloluluğun ve obezitenin prevalansı gün geçtikçe artmasından dolayı gerek medya gerek doktorlar açısından en önemli sağlık problemi olarak vurgulanmaktadır (Kaya ve Özçelik, 2005, s. 164-168; Çayır vd., 2011, s. 13-19; Satman, 2011, s. 1-36). Obezite aynı zamanda kardiyovasküler hastalıklar, bazı kanser tipleri, tip 2 diyabet (Flegal vd. , 2005, s. 1861-1867) gibi kronik hastalıklarla ilişkilidir ve sağlık sistemlerine çok büyük bir yük getirmektedir (Wolf ve Colditz, 1996, s. 466-469).

Üniversite eğitimi sürecinde karşılaşılan; toplu halde beslenmenin yol açtığı beslenme bozuklukları, ekonomik sıkıntılar, düzensiz beslenme alışkanlığı, sürekli öğün atlanması, sağlıksız besin tercihleri gibi durumlar sebebiyle şişmanlık veya obezite gibi sorunlarla karşılaşmaktadır (Özütürker ve Özer, 2016, s. 63-73). Erken yaşlarda alınan kiloların ilerleyen yıllarda artarak obezite gelişme oranını ve buna bağlı olarak risk faktörlerinin artmasına yol açmaktadır. Bu nedenle çocuk ve gençlerde vücut kompozisyon analizi obezite gelişimi ve tedavisinde önemli bir yer tutmaktadır (Kaya ve Özçelik, 2005, 164-168).

Obezite ile ilgili çalışmaların en önemlilerinden biri, obezite gelişmeden kişilerin vücut kompozisyonlarının belirlenip takip altında tutulması ve gerekli müdahalelerin yapılmasıdır. Bu yüzden bu çalışmanın amacı; Üniversite öğrencilerinin iki yıllık sürenin başlangıcında ve sonunda vücut kompozisyonlarında meydana gelen değişikliklerin incelenmesidir.

Hemşirlik bölümü öğrencilerinin vücut ağırlığı, bel çevresi, kalça çevresi, yağ oranı, kas oranı, bel-kalça oranı ve vücut kitle indeksi parametreleri birinci yılın başında ve ikinci yılın sonunda ölçülmüştür. Verilerin varyans homojenitesi Levene Testi ile normal dağılım analizleri ise Shapiro-Wilk Testi ile yapılmıştır. Tüm parametrelerin analizinde Will Coxon Testi kullanılmıştır. Anlamlılık $p > 0.05$ düzeyinde belirlenmiştir. Gönüllülerin vücut ağırlığı, bel çevresi ve yağ oranı parametrelerinde kız öğrencilerin ön test-son test değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilirken ($p < 0.05$), erkek öğrencilerde fark yoktur ($p > 0.05$). Kas oranı, bel-kalça oranı ve VKİ parametrelerinde ise her iki cinsiyetin ön test-son test değerlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p < 0.05$).

Obezitenin neden olduğu sağlık problemleri ve ekonomik yük dikkate alındığında erken tanının önemi oldukça açıktır. İleride yaşanabilecek problemler açısından öğrencilerin obeziteyle ilgili parametrelerinin tespiti ve takibi çok önemlidir. Toplum sağlığı açısından gelecekte istenmeyen sorunların önlenmesi adına öğrencilerin vücut kompozisyonlarının mevcut durumu ortaya konmalı ve belirli periyotlarla da takip edilmelidir.

Her yaşta görülebilen ve yaşa bağlı olarak artış gösteren (Yıldırım vd., 2017) obezite, günümüzde üniversiteliler arasında hızla artmaktadır. Bu artış ve neden olduğu sağlık problemleri sonucunda konunun önemini her ortamda vurgulamaya başlamıştır. Fakat modern yaşamın getirdiği yaşam tarzı değişiklikleri ve üniversite öğrencilerinde obeziteye yönelik çalışmaların az olması gibi nedenlerle bu sorunlar toplumun dikkatini yeterince çekmemektedir (Tedik ve Hacıoğlu, 2017).

Yaptığımız araştırmada, iki yıl öncesi ve sonrası değerlerde erkeklerin vücut ağırlığının aynı kaldığı, bel çevresi değerlerinin azaldığı, kalça çevresi değerlerinin azaldığı, yağ oranı değerlerinin azaldığı, kas oranı değerlerinin arttığı, bel-kalça oranı değerlerinin arttığı, vücut kitle indeksi değerlerinin azaldığı tespit edilmiştir. Kızların ise vücut ağırlığının azaldığı, bel çevresi değerlerinin azaldığı, kalça çevresi değerlerinin azaldığı, yağ oranı değerlerinin azaldığı, kas oranı değerlerinin arttığı, bel-kalça oranı değerlerinin azaldığı, vücut kitle indeksi değerlerinin azaldığı tespit edilmiştir (Tablo 5). Çalışma bulgularımız literatürle benzerlik göstermektedir.

Ergün ve Erten (2004), Ankara Tıp Fakültesi 2. Sınıf öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmada, erkek ve kadın öğrenciler arasında obezitenin belirlenmesine yönelik ağırlık, boy uzunluğu, ve VKİ değerleri ve bel çevresi incelendiğinde öğrencilerin, VKİ'ne göre % 10,5 kadarının fazla kilolu ve % 1,5'unun obez olduğunu tespit etmiştir. Bel çevresine göre obezite kadınlarda %3,1 erkeklerde ise %1,4 bulunmuştur. Kuyumcu (2007) Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi 1. ve 6. Sınıf öğrencilerinde vücut kitle indeksi değişimlerini incelediği çalışmasında 1. sınıfta %12.2 olan preobezite 6. sınıfta %18.4'e çıkmış olup, 1. sınıfta obezite %3.1 iken 6. sınıfta %3.8 olmuştur. Tedik ve Hacıoğlu (2017), yaptıkları çalışmalarında hemşirelik öğrencilerinin BKİ'lerine göre incelendiğinde; yüzde 65'inin normal kilolu, yaklaşık yüzde 19'unun fazla kilolu, yüzde 16.2'sinin ise obez olduğu saptamıştır. Bu doğrultuda risk altındaki fazla kilolu öğrencilerin erken tanı ile belirlenmesi ve bu öğrencilerde sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının olumlu yönde geliştirilerek obezitenin önlenmesini tavsiye etmiştir. Yıldırım vd. (2017) üniversite öğrencilerinde yaptıkları araştırmada ise BKİ değerlerine göre kadınların %24,87'sinin erkeklerin %33,53'ünün normalin üstünde vücut ağırlığına sahip olduklarını, bel çevresi değerlerine göre kadınların % 40.67'si, erkeklerin %20.81'i riskli grupta olduğunu, vücut yağ yüzdesi değerlerine göre kadınların 30.62'sinin erkeklerin %20.23'ünün riskli grupta olduğunu tespit etmişlerdir. Yılmaz ve Aksoy (2018), yaptıkları çalışmalarında hemşirelik öğrencilerinin % 23.2'sinin BKİ değerlerinin 25.0-40.0 arasında olduğunu ve kilolarından dolayı kendilerini damgaladıklarını belirlemiştir. Korkmaz vd. (2019) da yaptıkları çalışmalarında hemşirelik öğrencilerinin %19.1'inin fazla kilolu, %9'unun ise obez olduğunu ve öğrencilerin sağlıklarını korumak ve geliştirmek için eğitim programlarının oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır.

Sonuç olarak; Gönüllülerin iki yıllık sürenin başında ve sonunda ölçülen parametreleri arasında artmalar ya da azalmalar görülmüştür. Hem kızlarda hem erkeklerde vücut kitle indeksi değerlerinin azalarak normalleştiği, hem kızlarda hem de erkeklerde bel-kalça oranının risk grubunda olduğu ve kızların bel çevresi değerlerine göre riskli grupta oldukları saptanmıştır (Tablo 2, 3, 4). Sağlık açısından önemli belirteçler olan bu parametrelerin ileriki yıllarda yaşanabilecek sağlık sorunları açısından takibinin ve gerekli tedbirlerin alınmasının önemi ortaya çıkmıştır. Henüz rutin yaşamlarını devam ettirirken risk altında kalan hemşirelik bölümü öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışları sergilemeleri gerekmektedir. Sağlığı korumaya ve geliştirmeye yönelik topluma hizmet verecek olan hemşirelik bölümü öğrencilerinin hem sağlıkları hem de toplumsal rolleri açısından vücut kompozisyonları konusunda daha dikkatli olmaları gerektiği kaanatındeyiz.

Engelli ve Engelli Olmayan Yüzücülerin Kendini Sabotaj ve Benlik Saygısı Düzeyleri

Yetkin Utku KAMUK¹, Sevcan TÜZÜN² ve Semra DOĞAN³

Öz

Bu çalışmanın amacı, engelli ve engelli olmayan yüzücülerin kendini sabotaj ve benlik saygısı düzeylerinin incelenmesidir. Araştırmanın evrenini 2019 yılı Bedensel Engelliler Türkiye Şampiyonası'na katılan yüzücüler ile Çorum ilindeki kulüplerde yarışan lisanslı yüzücüler, araştırma grubunu ise 64 engelli ve 138 engelli olmayan yüzücü ($n=202$) oluşturmaktadır. Gerekli etik kurul izni ve katılımcıların yazılı onamları çalışma öncesinde alınmıştır. Verilerin toplanması için kişisel bilgi formu, Rhodewalt'ın (1990, s. 69-106) geliştirdiği ve Türkçe uyarlaması Akin (2012, s. 176) tarafından yapılan "Kendini Sabotaj Ölçeği (KSÖ)" ile Rosenberg'in (1965, s. 16-38) geliştirdiği ve Türkçe'ye Tukuş (2010, s. 44-45) tarafından uyarlanmış olan "Benlik Saygısı Ölçeği (BSÖ)" kullanılmıştır. Veriler normal dağılım göstermediğinden, gruplar arasındaki farkların incelenmesi için Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis H testleri kullanılmıştır. Korelasyon analizi için ise Spearman ρ katsayısından faydalanılmıştır. İstatistiksel analizlerin sonuçlarına göre, engelli ve engelli olmayan yüzücülerin KSÖ ve BSÖ puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur. BSÖ ve KSÖ puanları arasındaki ilişki incelendiğinde, engelli yüzücülerin BSÖ puanları ile KSÖ puanları arasında orta düzeyde negatif yönlü bir ilişki olduğu, engelli olmayan yüzücülerde ise bu ilişkinin zayıf düzeyde olduğu bulunmuştur. Engelli sporcuların BSÖ puanlarının yüksek olduğu ve spor yapmanın engelli yüzücülerin KSÖ puanlarını olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Engelli bireylerin benlik saygısı düzeylerinin yükseltilmesini sağlamak amacıyla spor yapmaya teşvik edilmelerinin ve desteklenmelerinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Müsabaka, Özsaygı, Spor, Yüzme, Engelli

Self-handicapping and Self-esteem Levels of Physically Handicapped and Healthy Swimmers

Abstract

The aim of this study was to examine self-handicapping and self-esteem levels of physically handicapped and healthy swimmers. The population was the swimmers who participated in the Turkish Physically Handicapped Swimming Championship, and who were healthy active swimmers lived in Corum province. A total of 202 swimmers (64 physically handicapped and 138 healthy) participated in the study. Ethics committee approval and written informed consents of the participants were obtained prior to the study. A personal information questionnaire which was developed by the researchers, Rhodewalt's (1990, p. 69-106) Self-Handicapping Scale (SHS) which was adapted into Turkish by Akin (2012, s. 176), and Rosenberg's (1965, p. 16-38) Self-Esteem Scale (SES) which was adapted into Turkish by Tukuş (2010, p. 44-45) were used to collect data. Mann-Whitney U and Kruskal-Wallis H tests were used to examine the differences between/among the groups. Spearman's ρ was used to analyze the relationships between the variables. As an outcome of the statistical analysis, it was found that there is no significant difference between the SHS and SES scores of the handicapped and healthy swimmers. Analysis of the correlation between the SHS and SES scores revealed that there was a moderate negative correlation between the SHS and SES scores of the handicapped swimmers. A weak and negative correlation was found for the healthy swimmers. As a result of the study, it was found that the SES scores of the physically handicapped swimmers were positively affected by being a swimmer and SES scores positively affected the SHS scores of that swimmers. It was concluded that encouraging and supporting handicapped individuals towards sports will be a great way to promote those individuals' self-esteem levels.

Key Words: Competition, Personal Worth, Sports, Swimming, Disabled

Atf İçin / Please Cite As:

Kamuk, Y. U., Tüzün, S. ve Doğan, S. (2020). Engelli ve engelli olmayan yüzücülerin kendini sabotaj ve benlik saygısı düzeyleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2577-2588.

Geliş Tarihi / Received Date: 14.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.08.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Hitit Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi Bölümü, yetkinkamuk@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5976-7503

² Lisansüstü Öğrencisi - Hitit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, sevcantopgul@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9492-1473

³ Lisansüstü Öğrencisi - Hitit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, semracagan19@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7981-8096

Giriş

İnsanoğlu, hayatı boyunca pek çok duygu ve olay deneyimlemektedir. Bunların bir kısmı olumlu iken, bir kısmı da olumsuzdur. Bireylerin dünyayı algılamaları, deneyimleri doğrultusunda gerçekleşmektedir. Yaşanan zorluklar, acılar, sevinçler, başarılar gibi etmenler bireylerin kendilerine yönelik olarak algılarını etkiler. Bir performansın gerçekleştirilmesinde başarısız olunması durumunda, insanlar bunu bir yetersizlik ya da yeteneksizlik olarak değerlendirebilir ve böyle bir duruma düşmekten kaygılanabilirler. Bunun önüne geçebilmek için bireyler bazen, durumun hem kendisi hem de çevresi için rasyonelleştirilebilmesine olanak sağlayacak davranışlarda bulunabilirler (Büyükgöze ve Gün, 2015, s. 690). Böyle durumlarda, kendini sabotaj stratejilerinin kullanımı gerçekleşebilmektedir.

Kendini sabotaj, insanların gelecekte karşılaşılabilecekleri olası bir başarısızlığa karşı uygun bir mazeret üretmek için önceden bazı davranışlar ortaya koymaları ya da bazı ifadelerde bulunma stratejileri olarak belirtilmektedir (Coudeville, Ginis ve Famose, 2008, s. 392). Gelecekte gerçekleştirilecek bir görevin başarısız olma ihtimalinin gerçekleşmesi halinde, benlik saygısının zarar göreceğini düşünen bir birey, bu potansiyel başarısızlık durumunun gerçekleşmesi halinde, sorumluluğu ürettiği mazeretine yükleyerek başarısızlığının sebebini dışsal faktörlere bağlayabilir; performansın başarılı olarak tamamlanması halinde ise, birey önceden belirttiği mazeretlerin var olmasına karşın görevde başarı gösterebildiğini ispatlamış olur. Böylelikle, her iki durumda da kendini sabotaj davranışı, birey için fayda sağlar (Akin, Abacı ve Akin, 2011, s. 1158). Aslında, kendini sabotaj stratejilerini kullanan bireyler, başarısız olmak için çabalamazlar. Bunun ötesinde, eğer muhtemel başarısızlıklarını dışsallaştırabilir iseler, başarısız olma durumunu çekinmeden kabul ederler (Jones ve Berglas, 1978, s. 202). Kendini sabotaja yönelen bireyin yapmak istediği, işleri zora sokmak ve muhtemel bir başarısızlığa gerekçe olarak, kendi yaratmış olduğu gerçekçi olmayan nedenleri sunmaktır. İşlerin zorlaştırılması sayesinde kendini sabote etme davranışının tercih edilmesinin nedeni, suni olarak yaratılan “performansı zorlaştırıcı gerekçelerin” diğer insanlar tarafından çok fazla sorgulanmayacağı ve bu gerekçelerin toplum tarafından kabul göreceğinin düşünülmesidir (Akin vd., 2011, s. 1159).

Kendini sabotaj davranışı iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, davranışsal kendini sabotajdır ve burada birey, gerçekleştirilecek görevin başarılı olmamasına neden olacak mazeretleri kasıtlı olarak üretir. Bu amaçla; başka işlere yönelme, alkol kullanımı, kendini gereksiz yere fiziksel olarak yorma gibi yollara başvurur. İkincisi, sözel kendini sabotajdır ve burada birey içerisinde bulunduğu durumu, koşulları ve çevresini kötüleyerek bunu sözel olarak etrafındakilere ve özellikle de başarısızlık durumunda kendisini sorumlu hissedeceği kişilerin kulağına gidebileceği şekilde ifade eder (Self, 1990, s. 38).

Bireyler kendini sabote edici davranışlara genellikle benlik kavramları ile ilgili bir değerlendirmenin yapıldığı durumlarda başvururlar. Diğer insanların beklentilerine ilişkin yüklemeler, kendini sabote eden bireylerde görülen en büyük endişelerdir. Bireyin performansının diğerlerince değerlendirileceği ve benlik saygılarının zarar görebileceği durumlarda, genellikle kendini sabote etme eğilimi artmaktadır (Self, 1990, s. 53). Kendini sabotaj ve benlik saygısı kavramları birbirleriyle bağıntılı kavramlardır. Çünkü kendini sabotaja yönelimin sebeplerinin en önemlisi, bireyin benlik saygısını koruma ihtiyacıdır (Tice, 1991, s. 713).

Benlik saygısı, bireylerin kendilerini nasıl algıladıkları ve kendilerine yönelik olarak tutundukları pozitif ya da negatif tavır olarak ifade edilmektedir (Rosenberg, 1965, s. 14). Benlik saygısı, bireylerin kendi karakter yapıları hakkında sahip oldukları düşünceleri betimlemekte kullanılmaktadır (Özmenteş, 2014, s. 140). Benlik saygısı, özdeğerlendirmenin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bireylerin benlik saygılarının oluşmasını ve gelişmesini sağlayan faktör, yeterli olma ve değerli olma kavramları arasında var olan ilişkidir. Yeterli olma kavramı, karşılaşılan problemlerin çözümlenebilmesi için etkin bir davranış sergilenmesi ve önceden belirlenmiş hedeflere ulaşabilmek üzere bireyin harekete geçme ve süreci başarı ile tamamlayabilme becerisi olarak ifade edilmektedir. Değerli olma kavramı ise, iyi/kötü, doğru/yanlış gibi nesnel olmayan değerlendirmeleri içermektedir. Etkileşimde bulunulan bireylerden alınan geri dönüşler kullanılarak benlik saygısı düzeyi değişebilmektedir (Körükçü, Gündoğan ve Ogelman, 2014, s. 1666).

Benlik saygısı ve kendini sabotaj eğilimi, pek çok faktörden etkilenmektedir. Bunlardan bir tanesi de bireyin toplumdaki sosyal rolüdür. Engelli bireyler toplum içerisinde “yetersiz” bireyler olarak görülmekte ve bu da engelli bireylerin benlik saygılarını etkilemektedir. Engelliliğin tanımı Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization, [WHO]) tarafından “*kişiden ya da bir bütün olarak vücuttan beklenen normal aktivitelerin yerine getirilmesindeki eksiklik ya da sınırlılık*” ve “*bir yetersizlik veya özür nedeni ile yaşa, cinsiyete, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak kişiden beklenen rollerin kısıtlanması veya yerine getirilememesi*” şeklinde yapılmaktadır (WHO, 2011, s. 3). Ancak toplum içerisinde engellilerin sosyal ilişkilerinin, kültürel, sanatsal

ve sportif faaliyetlerine erişimlerinin engellenmesi, ilave bir engel durumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, engelli bireylerin toplumsal hayatın dışına itilmesi olarak ifade edilebilmektedir (Genç, 2015, s. 83).

Engelli ve engelli olmayan bireyler, herhangi bir fark olmaksızın eşit hak ve olanaklara sahiptirler fakat engelli bireyler için yapılan özel uygulamalar ve düzenlemeler, bazen engellilerin aldıkları hizmetin kalitesinin artmasına değil, toplumdan soyutlanmaya ve yalnızlaşmaya neden olmaktadır. Engelli olsun olmasın her insan toplumsal hayatın içerisine dahil olarak kendini gerçekleştirme ihtiyacı hissetmekte ve bu ihtiyacın karşılanmadığı durumlarda, bireyde yetersizlik duygusu gelişmektedir. Engelli bireylerde bu etki oldukça belirgin şekilde görülmektedir (Öztabak, 2017, s. 359). Kültürel, sanatsal ya da sportif faaliyetlere katılmak, engelli bireylerin kendilerini gerçekleştirme gereksinimlerinin karşılanması amacıyla işlev görmektedir.

Yüzme sporu, su içerisinde yapılması nedeniyle, yerçekimi etkisinin çok daha az hissedildiği ve performans esnasında iskelet kaslarının efektif bir şekilde çalıştığı bir spor dalıdır (Bozdoğan, 2006, s. 6). Yüzme, WHO tarafından önerilen bir aktivitedir ve bu spor yalnızca sağlığın korunması amacıyla değil profesyonel olarak da uygulanmaktadır (WHO, 2010, s. 49). Yüzme, oldukça geniş bir yelpazedeki bireylere hitap eden, neredeyse tüm kategorilerdeki (genç/yaşlı, engelli/sağlıklı, obez/normal vb.) bireyler için sağlığa katkıda bulunan fiziksel bir aktivitedir (Chase, Sui ve Blair, 2008, s. 151). Yüzme sporunun sağlık üzerindeki faydaları yalnızca fiziksel boyutta değil, aynı zamanda psikolojik, sosyal ve zihinsel boyutlarda da görülmektedir. Roma'da 1960 yılında bedensel engelliler için yüzme müsabakalarının ilk defa gerçekleştirildiği paralimpik olimpiyatlarından başlayarak, bedensel engelli yüzme müsabakaları yapılmakta ve Dünya Para Yüzme çatısı altında, Dünya Paralimpik Komitesi himayesinde olimpiik bir spor branşı olarak sürdürülmektedir. Engelli yüzme hem kadınlar hem de erkekler için; serbest, kurbağa, kelebek, sırtüstü, karışık ve bayrak branşlarında yapılmaktadır (World Para Swimming, 2020). Suyun kaldırma kuvveti nedeniyle, bireylerin ağırlıklarının büyük bir kısmı su tarafından taşınmakta ve bu şekilde engelli bireyler, su dışında olduğundan daha iyi bir şekilde hareket edebilme imkanına sahip olmaktadırlar. Böylelikle engelli bireyler, özellikle kardiyovasküler kapasite ve beceri bileşenlerinin geliştirilebilmesi için bu spordan yararlanmaktadırlar (Seyhan, 2019, s. 6). Engelli bireylerde yüzme sporunun vital kapasitenin artışında etkisinin olduğu, dinlenim nabız sayısında azalmaya yol açtığı ve solunum fonksiyonlarında iyileşmeye neden olduğu bildirilmiştir (Hutzler vd., 1998, s. 176). Yukarıda verilen literatür bilgileri ışığında, bu çalışmanın amacı, engelli ve engelli olmayan yüzücülerin kendini sabotaj ve benlik saygısı düzeylerinin incelenmesidir.

Yöntem

Evren - Örneklem

Çalışmanın evrenini, 2019 yılında yapılan Bedensel Engelliler Türkiye Şampiyonası'na katılan engelli yüzücüler ile Çorum ilinde yüzme antrenmanlarına devam eden lisanslı yüzücüler oluşturmaktadır. Örneklem grubu ($n=202$; 64 engelli ve 138 engelli olmayan), evren içerisinden seçilen, evreni temsil etme yeteneğine sahip (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2011, s. 87) ve çalışmaya katılmak için yazılı olur veren yüzücülerdir. Çalışma için gerekli etik kurul izni Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Çalışmalar Etik Kurulu'ndan (2019-133) alınmıştır. Araştırmaya davet edilen ve katılımı kabul eden 18 yaş üstü deneklerden Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu'nu, 18 yaş altı deneklerin velilerinden ise Bilgilendirilmiş Veli/Vasi Olur Formu'nu imzalamaları istenmiş, yazılı olur vermeyen yüzücüler araştırmaya dahil edilmemiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında katılımcıların demografik bilgilerinin toplanması amacıyla, araştırmacılar tarafından tasarlanan Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Katılımcıların benlik saygısı ve kendini sabotaj puanlarının elde edilmesi amacıyla, Rosenberg (1965, s. 16-38) tarafından geliştirilmiş olan ve Tokuş (2010, s. 44-45) tarafından Türkçeye uyarlanan 4'lü Likert tipinde, 10 maddelik Benlik Saygısı Ölçeği (BSÖ) ile Rhodewalt (1990, s. 69-106) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Akın (2012, s. 76) tarafından gerçekleştirilen 6'lü Likert tipinde 25 maddelik Kendini Sabotaj Ölçeği (KSÖ) kullanılmıştır. KSÖ'nde yer alan maddeler arasındaki korelasyon katsayıları 0,69 ile 0,98 arasında bulunmuştur. AFA sonucunda 25 maddelik ölçeğin toplam varyansın %32'sini açıkladığı ve maddelerin tek boyutta toplandığı görülmüştür. Ölçeğin faktör yüklerinin 0,34 ile 0,69 arasında değiştiği, madde toplam korelasyonu puanlarının ise 0,30 ile 0,63 arasında sıralandığı bulunmuştur. Doğrulamalı faktör analizi sonucunda tek boyutlu modelin iyi uyum verdiği görülmüştür (RMSEA=0,037; NFI=0,98; CFI=0,99; IFI=0,99; RFI=0,97; GFI=0,97;

AGFI=0,94). KSÖ'nün iç tutarlılık güvenirlik katsayısı 0,90 ve test-tekrar test güvenirlik katsayısı ise 0,94'tür (Akın, 2012, s. 76). KSÖ'nden elde edilecek olan puan 0 ile 125 arasında değişmektedir ve medyan değeri 60 civarındadır (Rhodewalt, 1990, s. 79). BSÖ'nin iç tutarlılık Cronbach Alpha sayıları, olumlu boyut için 0,875, olumsuz boyut için 0,853 ve bütünsel olarak ise 0,897 şeklinde bulunmuştur (Tukuş, 2010, s. 34). BSÖ puanları 10-40 aralığında olabilmektedir. Puanların yüksek olması benlik saygısı düzeyinin yüksek, puanların düşük olması ise benlik saygısının düşük olduğunu ifade etmektedir (Rosenberg, 1965, s. 35).

Verilerin Analizi

İstatistiksel analizlerin gerçekleştirilmesinde SPSS 22.0 (IBM Corp., ABD) ticari yazılımı kullanılmıştır. Verilere ait tanımlayıcı istatistiklerin gösterilmesi için ortalama, standart sapma ve ortanca değerler hesaplanmıştır; aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri, AO ve SS formu kullanılarak gösterilmiştir. Doğru istatistiksel yöntemlerin seçilebilmesi amacıyla, elde edilen verilerin normal dağılıma uygunluğu test edilmiş ve bunun için Shapiro-Wilk testi ve $Q-Q$ Plot grafiğinden faydalanılmıştır. Normal dağılım varsayımının karşılanmadığı bulunduğundan, çoklu grup karşılaştırmaları için Kruskal-Wallis H testi ve ikili grup karşılaştırmaları için Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki korelasyonun yönünün ve gücünün incelenmesi için ise Spearman rho (ρ) testi kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi tüm testlerde $p < 0,05$ olarak belirlenmiştir.

Bulgular

Çalışmaya, Türkiye Yüzme Federasyonu bünyesinde lisanslı olan engelli ve engeli bulunmayan 202 sporcu gönüllü olarak katılım sağlamıştır. Deneklerin 96'sı erkek ve 106'sı kadındır. Deneklerin verilerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

<i>Değişken</i>		<i>f</i>	<i>%</i>	<i>KSÖ Puanı (AO±SS)</i>	<i>BSÖ Puanı (AO±SS)</i>
Cinsiyet	Erkek	96	47,52	51,45±13,43	32,21±5,37
	Kadın	106	52,48	53,10±12,75	32,40±5,50
Engel Durumu	Engelli	64	31,68	51,70±14,02	31,42±6,20
	Engelli değil	138	68,32	52,60±12,65	32,72±4,99
Okul Türü	Devlet	169	83,66	53,01±12,6	32,41±5,19
	Özel	12	5,94	50,00±15,74	30,67±7,00
	Mezun	21	10,40	48,10±14,86	32,43±6,37
Yaşanılan Yer	Büyükşehir	22	10,89	48,27±16,06	30,68±7,39
	İl	172	85,15	52,88±12,67	32,75±4,98
	İlçe	6	2,97	54,50±7,71	25,50±4,89
	Köy	2	0,99	42,00±22,63	32,50±6,36
Milli Sporcu	Milli Sporcu	14	6,93	55,86±14,87	29,07±6,23
	Milli Değil	188	93,07	52,05±12,93	32,55±5,30
Aile Aylık Geliri	2020 TL'den az	21	10,40	53,90±14,09	29,95±6,61
	2020-3500 TL	106	52,48	51,44±12,28	33,67±4,62
	3501-5000 TL	46	22,77	52,57±15,02	31,57±5,02
	5001-7000 TL	15	7,43	58,67±8,80	29,13±5,57
	7001 TL ve üzeri	14	6,93	48,93±13,61	31,36±7,50
Baba Öğrenim Düzeyi	İlkokul	53	26,24	53,4±13,96	32,08±5,74
	Ortaokul	51	25,25	52,24±10,69	31,76±4,68
	Lise	98	48,51	51,78±13,77	32,71±5,63
Anne Öğrenim Düzeyi	İlkokul	78	38,61	53,72±13,95	32,49±5,36
	Ortaokul	63	31,19	52,03±11,97	32,63±4,87
	Lise	44	21,78	50,18±13,89	31,70±6,35
	Üniversite	17	8,42	52,47±10,72	31,82±5,38

Deneklerin %31,68 ($n=64$) engelli, diğerleri ise ($n=138$; %68,32) engeli olmayan bireylerdir. Eğitim düzeylerinin dağılımı incelendiğinde, deneklerin %6,93'ü ($n=14$) milli sporcu olduğu diğerlerinin ise %93,07 ($n=188$) milli sporcu olmadığı görülmektedir. Deneklerin büyük bir kısmının (%83,66) devlet

okulunda, %5,94 ($n=12$) özel okulda öğrenim gördüğü ve geriye kalan denek sayısının %10,40 ($n=21$) mezun olduğu görülmüştür. Yüzücülerin %96'sından fazlası il ya da büyükşehirde yaşamaktadır (Tablo 1).

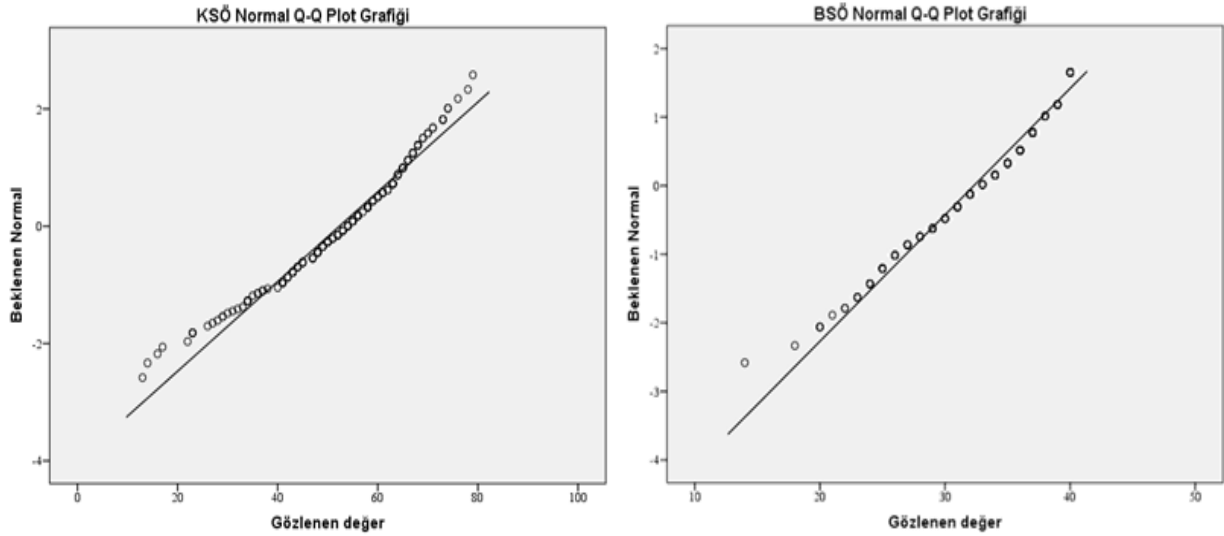
Tablo 2. Ölçeklerden Alınan Puanların Normal Dağılıma Uygunluğunun Test Edilmesi

	Benlik Saygısı Ölçeği Puanı	Kendini Sabotaj Ölçeği Puanı
n	202	202
Ortalama	32,31	52,32
Medyan	33,0	54,0
Standart Sapma	5,42	13,07
En düşük	14,0	13,0
En yüksek	40,0	79,0
Shapiro-Wilk İstatistiği	0,97	0,96
p (Shapiro-Wilk)	0,00*	0,00*

* $p < 0,01$

Tablo 2'de, BSÖ ve KSÖ puanlarına ait tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere, deneklerin BSÖ puanları 14 ile 40 arasında değişiklik göstermektedir (AO=26,54, SS=5,96; medyan=33). KSÖ puanlarına bakıldığında, puanların 13 ile 79 arasında dağıldığı ve AO=45,48 ve SS=13,5 (medyan=54) değerlerine sahip olunduğu anlaşılmaktadır.

Verilerin normallik varsayımını karşılayıp karşılamadıklarının incelenmesi için gerçekleştirilen Shapiro-Wilk testi sonuçlarına göre, deneklerin BSÖ ve KSÖ puanlarının normal dağılıma uygun olmadığı bulunmuş ($S-W < 0,01$) (Tablo 2) ve $Q-Q$ Plot grafiğinin incelenmesi ile de bu karar doğrulanmıştır (Grafik 1). Bu nedenle BSÖ ve KSÖ puanlarının gruplar arasında farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi için parametrik olmayan testlerden faydalanılmasına karar verilmiştir.

Grafik 1. KSÖ ve BSÖ Puanlarının Normal Dağılıma Uygunluğunun $Q-Q$ Plot İle İncelenmesi

Katılımcıların ölçeklerden aldıkları puanların kategorilere göre farklılık gösterip göstermediklerinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen MWU testinden elde edilen bulgulara göre, kendini sabotaj ölçeği puanlarının cinsiyet ($X^2_{(2)}=-1,30$; $p=0,19$), engel durumu ($X^2_{(2)}=-0,25$; $p=0,81$), sporculuk durumu ($X^2_{(2)}=-1,07$; $p=0,28$), öğrenim görülen okul tipi ($X^2_{(2)}=-,70$; $p=0,48$) ve yaşanan yer ($X^2_{(2)}=-1,27$; $p=0,20$) değişkenlerine göre farklılık göstermediğı anlaşılmaktadır. Benlik saygısı ölçeği puanlarının ise sporculuk kategorisi hariç olmak üzere (milli/milli değil), hiçbir kategoride gruplar arasında farklılık göstermediğı bulunmuştur ($p > 0,05$). Millî sporcu ya da millî sporcu olmama durumu, katılımcıların benlik saygısı puanları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkiye sahiptir ($X^2_{(2)}=-2,15$; $p=0,03$).

Tablo 4'te, çoklu gruplar için KSÖ ve BSÖ puanlarının farklarının Kruskal-Wallis H testi ile analizi sonucunda elde edilen sonuçlar verilmiştir. Buna göre, katılımcıların KSÖ puanları arasında, katılım sağlanan müsabaka sayısı ($X^2_{(4)}=7,141$; $p=0,13$), babanın öğrenim durumu ($X^2_{(2)}=0,988$; $p=0,61$), babanın

mesleği ($X^2_{(5)}=6,771$; $p=0,24$), annenin öğrenim durumu ($X^2_{(3)}=3,297$; $p=0,35$), annenin mesleği ($X^2_{(5)}=3,190$; $p=0,67$) ve ailenin gelir düzeyi ($X^2_{(4)}=6,033$; $p=0,20$) değişkenlerine göre anlamlı fark olmadığı bulunmuştur. Benzer şekilde, katılımcıların BSÖ puanları arasında da hiçbir kategoride istatistiksel olarak anlamlı fark yoktur ($p>0,05$).

Tablo 3. Ölçek Puanlarının Mann-Whitney U Testi İle İncelenmesi

Ölçek	Kategori	n	Sıra Ortalaması	Sıralar Toplamı	MWU	Z	p
KSÖ	Erkek	96	95,89	9205,0	4549,0	-1,30	0,19
	Kadın	106	106,58	11298,0			
	Engelli	64	100,02	6401,5	4321,5	-0,25	0,81
	Engelli değil	138	102,18	14101,5			
	Milli sporcu	14	117,68	1647,5	1089,5	-1,07	0,28
	Milli değil	188	100,30	18855,5			
	Devlet okulu	169	91,73	15502,0	891,0	-0,70	0,48
	Özel okul	12	80,75	969,0			
	Büyükşehir	22	86,52	1903,5	1650,5	-1,27	0,20
	İl merkezi	180	103,33	18599,5			
BSÖ	Erkek	96	100,24	9623,0	4967,0	-0,292	0,77
	Kadın	106	102,64	10880,0			
	Engelli	64	93,87	6007,5	3927,5	-1,27	0,21
	Engelli değil	138	105,04	14495,5			
	Milli sporcu	14	69,18	968,5	863,5	-2,15	0,03*
	Milli değil	188	103,91	19534,5			
	Devlet okulu	169	91,87	15525,5	867,5	-0,84	0,40
	Özel okul	12	78,79	945,5			
	Büyükşehir	22	90,77	1997,0	1744,0	-0,91	0,36
	İl merkezi	180	102,81	18506,0			

* $p<0,05$

Tablo 4. Ölçeklerden Elde Edilen Puanların Kruskal-Wallis H Testi İle İncelenmesi

Ölçek	Değişkenler	df	χ^2	p
Kendini Sabotaj Ölçeği	Katıldığı müsabaka sayısı	4	7,141	0,13
	Baba öğrenim durumu	2	0,988	0,61
	Baba mesleği	5	6,771	0,24
	Anne öğrenim durumu	3	3,297	0,35
	Anne mesleği	5	3,190	0,67
	Ailenin gelir düzeyi	4	6,033	0,20
Benlik Saygısı Ölçeği	Katıldığı müsabaka sayısı	4	8,242	0,08
	Baba öğrenim durumu	2	2,059	0,36
	Baba mesleği	5	10,416	0,06
	Anne öğrenim durumu	3	0,472	0,93
	Anne mesleği	5	5,426	0,37
	Ailenin gelir düzeyi	4	15,253	0,08

Tablo 5. BSÖ ve KSÖ Puanları Arasındaki İlişkinin Spearman rho İle İncelenmesi

Benlik Saygısı Puanı	KSÖ (Engelli yüzücüler)		KSÖ (Engelli olmayan yüzücüler)	
	ρ (rho)			
		-0,47		-0,26
	p	0,00*		0,00*
	N	64		138

* $p<0,01$

Katılımcuların BSÖ ve KSÖ puanları arasındaki ilişkinin incelenmesi için yapılan Spearman korelasyon analizi sonucunda, engelli yüzücülerin KSÖ puanları ile BSÖ puanları arasında orta düzeyde ve negatif yönde olacak şekilde, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir ($\rho=-0,47$, $p<0,01$). Engelli olmayan yüzücülerin KSÖ ve BSÖ puanları arasındaki ilişkinin ise negatif yönde ancak zayıf düzeyde olduğu görölmektedir. ($\rho=-0,26$, $p<0,01$). Engelli yüzücülerin BSÖ puanları arttıkça KSÖ puanlarında azalma göröldüğü, aynı ilişkinin engelli olmayan yüzücüler için de var olduğu ancak engelli yüzücülere göre daha zayıf düzeyde gerçekteştiği bulunmuştur.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Engelli ve engelli olmayan yüzücülerin kendini sabotaj ve benlik saygısı düzeylerinin incelendiği bu çalışmadan elde edilen bulgular sonucunda, engel durumlarının yüzücülerin kendini sabotaj ve benlik saygısı puanlarında fark yaratmadığı bulunmuştur. Literatür incelendiğinde, engelli bireylerin benlik saygısı düzeylerinin engelli olmayanlara göre daha düşük olduğunu bildiren çalışmaların mevcut olduğu görölmektedir. Açak ve Kaya (2015, s. 8) tarafından yapılan bir çalışmada, işitme engelli futbolcuların benlik saygısı düzeylerinin engelli olmayanların benlik saygısı düzeylerinden daha düşük olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde, Yüner (2018, s. 784) tarafından yapılmış olan başka bir araştırmada, görme engelli bireylerin benlik saygısı düzeylerinin engelli olmayanların benlik saygısı düzeylerinden daha düşük olduğu, ancak aradaki bu farkın anlamlı olmaya yetecek miktarda olmadığı bulunmuştur. Işitme engelli ve görme engelli bireylerin benlik saygısı düzeylerinin, sağlıklı bireylere göre daha düşük olduğu bildirilmiştir (Amraei, Azizi, Khoshkhabar, Azizmazreah ve Fathi, 2017, s. 3). Benlik saygısı, bireyin kendine saygı duyduğu kadar kendisine karşı oluşturduğu tutumları ve kendisine verdiği değerleri de içermektedir. Bunlar; kendine güven duyması, önem vermesi, kendiyle barışık olması, kendini onaylaması, kendinden hoşnut olması, kendini pozitif ve sevmeye layık bulması gibi kavramlardır (Roman, Cuestas ve Fenollar, 2008, s. 128).

Işitme engelli bireylerin benlik saygılarının araştırıldığı bir çalışmada, Jambor ve Elliot (2005, s. 63), farklı düzeyde işitme kayıplarına sahip bireylerin benlik saygısı puanlarının birbirinden farklı ve işitme kaybı yüksek olanların benlik saygılarının daha yüksek olduğunu bildirmişlerdir. Araştırmacılar bu durumun, ağır işitme kaybına sahip olan bireylerin işitme kayıplarını reddetme olasılıklarının daha düşük olması ve kendilerini bu şekilde kabul etme olasılıklarının, daha az işitme kaybına sahip olan engelli bireylere kıyasla daha yüksek olması nedeniyle gerçekteştiğini öne sürmektedirler. Ayrıca, çok ağır işitme kaybına sahip olanların, durumlarını değiştirmek/düzeltilmek için çaba vermek yerine, durumlarını kabullenerek mevcut koşullar altında hem profesyonel hem de kişisel olarak başarılı olma yollarına odaklandıklarını belirtmektedir. Aynı araştırmanın sonuçlarına göre, kısmi işitme kaybı olanların, kendilerini iki dünya arasında kalmış gibi hissedebildikleri, kendilerini ne sağır ne de engelsiz olarak sınıflandırabildikleri ve kesin olarak ayrımı yapılamayan bu durumun, kısmi işitme engeline sahip olan bireylerin benlik kavramı arayışlarını etkileyerek ve benlik saygılarına zarar verdiği belirtilmiştir. Engelli sporcular ile sporcu olmayan engelli bireylerin benlik saygısı düzeylerinin karşılaştırıldığı bazı çalışmalarda, spor yapmanın benlik saygısını olumlu yönde etkilediği ve spor yapan engellilerin benlik saygılarının sedanter engelli bireylerin benlik saygısı puanlarından anlamlı şekilde daha yüksek olduğu bildirilmiştir (Aslan, Aslan ve Uyan, 2017, s. 4032; Karakoç, Çoban ve Konar, 2012, s. 12; Naderi, Sakinehpoor, Farhadi ve Shabani, 2017, s. 1). Sportif aktivitelere katılımın, hafif düzey zihinsel engelli ergenlerin benlik saygısı düzeylerine etkilerinin araştırıldığı bir çalışmada, rekreasyonel düzeyde sportif aktivitelere katılımın benlik saygısı düzeylerini olumlu etkilediği bulunmuştur (Koçak, 2016, s. vi). Başka bir çalışmada ise, engel durumunun benlik saygısı üzerinde farka neden olmadığı, engelli ve engelli olmayan 18-25 yaş aralığındaki bireylerin benlik saygısı düzeylerinde fark olmadığı bulunmuştur (Bano, Anjum ve Pasha, 2015, s. 114). Kaner (2000, s. 18), ortopedik engelli ve engelli olmayan ergenler üzerinde yaptığı araştırma sonucunda, benlik saygısının engel durumuna göre farklılık göstermediğini bildirmiştir. Mevcut çalışma sonucunda elde edilen bulgular, literatürde yer alan farklı çalışmalardan elde edilmiş olan bulgular ile uyumludur. Engelli yüzücülerin görece daha düşük benlik saygısı puanlarına sahip olmalarının nedeninin, engellerinin kendilerini toplumsal yaşama katılmaktan alıkoyacak düzeyde olmamasına karşın, sağlıklı bireyler kadar hareket imkanına olamamaları ve Jambor ve Elliot (2005, s. 75) tarafından belirtildiği üzere “iki dünya arasında kalmış” olduklarını düşünmelerinden dolayı kaynaklanmış olabileceği değerlendirilmektedir.

Diğer değişkenlerin benlik saygısı puanları üzerindeki etkileri değerlendirildiğinde, yalnızca “milli sporculuk” durumunun istatistiksel olarak anlamlı farka neden olduğu bulunmuştur. Elde edilen bulgulara göre, milli sporcu olan yüzücülerin benlik saygısı düzeyleri milli sporcu olmayan yüzücülerin benlik saygısı düzeylerinden daha düşüktür. Bu durumun, karşılaştırma yapılan grupların büyüklükleri arasındaki görece

büyük farktan (milli sporcu sayısı=14, milli olmayan sporcu sayısı=188) kaynaklandığı ve bu farkın daha fazla sporcu ile tekrar çalışma yapılarak incelenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan yüzücülerin kendini sabotaj düzeylerinin incelenmesi sonucunda, engelli olmayan bireylerin kendini sabotaj puanlarının engelli bireylerin puanlarından daha yüksek olduğu ancak aradaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmaya yetecek düzeyde olmadığı bulunmuştur. Mevcut çalışmadan elde edilen bulgulara göre katılımcıların KSÖ puanlarının medyan değeri 54'tür ve literatürde belirtilen değer (medyan=60) altındadır. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, engelli bireylerin kendini sabotaj düzeylerinin incelenmiş olduğu çalışmaların oldukça kısıtlı olduğu görülmüştür. İşitme engelli ve görme engelli bireylerin kendini sabotaj düzeylerinin incelendiği çalışmalarda, işitme engellilerin istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek kendini sabotaj puanlarına sahip oldukları bulunmuştur (Amraei vd., 2017, s. 4; Mirzaee, Farahani, Heidari ve Amrai, 2011, s. 778). Kendini sabotaj; bir işi yapabilecek seviyede olduğu halde bu işi düzgün yapamayacağını düşünmek, bundan şüphe etmek ve kendinin yeterli seviyede olmadığını iddia ederek kendini haklı göstermek için çaba sarfetmek şeklinde ifade edilebilir (Üzar Özçetin ve Hiçdurmaz, 2016, s. 146). Engelli bireylerin herhangi bir işi yaparken başarısız olmaları durumunda, başarısızlıklarına mazeret olarak mevcut engellerini gösterebilmeleri mümkündür. Bu nedenle, benlik saygılarını korumak üzere davranışsal ya da sözel kendini sabotaj eğilimlerinin, engelli olmayan bireylerin eğilimlerinden daha düşük olması beklenebilir. Mevcut çalışmadan elde edilen bulgular hem engelli ve engelli olmayan bireylerin kendini sabotaj puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmadığı bilgisiyse, hem de engelli olmayan bireylerin daha düşük kendini sabotaj puanlarına sahip olduğu bulgusunun engelli bireylerin kendini sabotaj yönelimlerine ilişkin literatür bilgileri ile uyum gösterdiğini ortaya koymuştur.

Mevcut çalışmada, katılımcıların kendini sabotaj puanlarının, incelenmiş olan diğer değişkenlerin hiçbirinde anlamlı fark göstermediği bulunmuştur. Cinsiyete göre KSÖ puanlarına bakıldığında, cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmamasına karşın, kadınların KSÖ puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Cinsiyetin, kendini sabotaj düzeyi üzerinde anlamlı bir fark yaratmadığı daha önce yapılan çalışmalarda sıklıkla bildirilmiştir (Büyükgöze ve Gün, 2015, s. 697; Kalyon, Dadandı ve Yazıcı, 2016, s. 241; Tice, 1991, s. 714). Ancak cinsiyet değişkeninin kendini sabotaj düzeyini etkilediğini bildiren bazı çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmaların bir kısmında erkeklerin kendini sabotaj düzeylerinin kadınların kendini sabotaj düzeylerinden yüksek olduğu bulunmuş (Anlı, Akın, Şar ve Eker, 2015, s. 165; Lucas ve Lovaglia, 2005, s. 237; Hirt ve McCrea, 2009, s. 264), başka çalışmalarda ise kadınların kendini sabotaj düzeylerinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Yavuzer, 2015, s. 886; Weary ve Williams, 1990, s. 896). Dietrich (1990, s. 408) performans başarısını belirleyecek olan faktörün sosyal yeterlilik düzeyi olarak görülmesi halinde kadınların KSÖ puanlarının yüksek olacağını, akademik olarak yeterliliğin söz konusu olması halinde ise erkeklerin KSÖ puanlarının yüksek olacağını ifade etmiştir. Ancak buna alternatif olarak Lucas ve Lovaglia (2005, s. 239), toplumda daha yüksek bir sosyal statüye sahip olan erkeklerin, kendini sabotaj stratejilerine daha sık başvurarak toplumsal statülerini koruma davranışı gösterme eğiliminde olduklarını belirtmiştir. Elde edilen bulguların literatürde yer alan bilgiler ile karşılaştırılarak değerlendirilmesi sonucunda, cinsiyetin kendini sabotaj eğilimine etkileri üzerinde uzlaşılmış olmadığı, içinde bulunulan duruma bağlı olarak cinsiyetin kendini sabotaj eğilimini etkilediği görülmüştür.

Kendini sabotaj davranışı ile benlik saygısı arasında bir ilişki mevcuttur. Literatürde, benlik saygısı ile kendini sabotaj eğilimi ilişkisini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar bu iki kavram arasında negatif yönde bir ilişki olduğunu belirtmektedirler (Prapavessis ve Grove, 1998, s. 181; Warner ve Moore, 2004, s. 276). Benlik saygısı puanları kullanılarak kendini sabotaj düzeylerinin kestiriminin yapılabileceğinin bildirildiği çalışmalar da mevcuttur. Özgüngör ve Duatpe Paksu (2017, s. 111) kendini sabotaj düzeylerinin kestirimi için benlik saygısı puanlarının kullanılabilirliğini ancak bunun benlik saygısı puanlarının düşük olması halinde geçerli olacağını belirtmektedirler. Mevcut çalışmada, katılımcıların benlik saygısı ve kendini sabotaj puanları arasındaki ilişki incelenmiş ve engelli yüzücülerin kendini sabotaj puanları ile benlik saygısı puanları arasında orta düzeyde ve negatif yönlü bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. Engelli olmayan yüzücülerin puanları arasındaki ilişkinin de benzer şekilde, ancak zayıf düzeyde olduğu bulunmuştur. Engelli yüzücülerin benlik saygısı puanlarındaki artışın kendini sabotaj puanlarında azalmaya neden olduğu, engelli olmayan yüzücüler için ise bu durumun daha zayıf bir düzeyde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Literatürde yer alan bilgiler ile karşılaştırıldığında, elde edilmiş olan bulguların, iki kavram arasında negatif korelasyon olduğu bilgisiyse uyum içerisinde olduğu görülmektedir.

Mevcut çalışmadan elde edilen bulgular ve literatür bilgileri göz önüne alınarak değerlendirildiğinde, engelli ve engelli olmayan yüzücülerin kendini sabotaj ve benlik saygısı puanları arasında istatistiksel olarak

anlamli farka rastlanmadığı, kendini sabotaj puanlarında, incelenmiş olan değişkenlerin hiçbirinde farkın gözlenmediği, benzer şekilde benlik saygısı puanlarının da milli sporculuk durumu haricinde homojen yapıya sahip olduğu söylenebilir. Milli sporculuk durumunun benlik saygısı puanları üzerindeki etkisinin sağlıklı bir şekilde incelenebilmesi için yeterli eleman sayısına sahip olunmaması nedeniyle bu bulguya dikkatli bir şekilde yaklaşıması gerektiği sonucuna varılmıştır. Genel olarak, çalışmadan elde edilen bulguların, literatürde yer alan bilgiler ile uyum gösterdiği tespit edilmiştir.

Aynı engel kategorisinde olsalar dahi, engel şiddetlerinin farkına bağlı olarak, engelli bireylerin benlik saygısı düzeylerinde farklılıklar olabileceği değerlendirilmektedir. Bu nedenle, bundan sonra yapılacak olan benzer çalışmalarda, engel tipleri engel oranlarının da çalışmaya dahil edilmesi önerilmektedir. Bunun, engelli sporcuların benlik saygısı ve kendini sabotaj düzeylerinin betimlenmesi açısından fayda sağlayacağı düşünölmektedir.

Ayrıca, milli sporculuk durumunun benlik saygısı ve kendini sabotaj puanları üzerindeki etkilerinin daha sağlıklı bir şekilde incelenebilmesi için, milli sporcu sayısı ile milli sporcu olmayan sporcu sayısının birbirine yakın olduğu gruplar oluşturularak inceleme yapılması önerilmektedir.

Sedanter engellilerin BSÖ puanlarının düşük ve spor yapan engelli bireylerin BSÖ puanlarının ise yüksek olduğu literatürde birçok çalışmada gösterilmiştir. Engelli bireylerin sporun bu faydasından yararlanabilmelerinin sağlanması açısından, engelli bireylerin ilgili kurumlar tarafından spora yönlendirilmesi ve teşvik edilmesi; bu konuda malzeme, tesis ve erişim kolaylıklarının artırılması yönünde çaba sarf edilmesi önerilmektedir.

Etik Beyan

"Engelli ve Engelli Olmayan Yüzücülerin Kendini Sabotaj ve Benlik Saygısı Düzeyleri" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Açak, M. ve Kaya, O. (2015). İşitme engelli ve işitme engelli olmayan futbolcuların benlik saygıları ve saldırganlık düzeylerinin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2), 1-11.
- Akın, A. (2012). Self-handicapping scale: a study of validity and reliability. *Education and Science*, 37(164), 176-187.
- Akın, A., Abacı, R. ve Akın, Ü. (2011). Self-handicapping: a conceptual analysis. *International Online Journal of Educational Sciences*, 3(3), 1155-1168.
- Amraei, K., Azizi, M. P., Khoshkhabar, A., Azizmazreah, H. ve Fathi, E. (2017). Difference between the students with visual and auditory impairment in self-handicapping. *ERS Spectrum*, 29(1), 1-6.
- Anlı, G., Akın, A., Şar, A. H. ve Eker, H. (2015). Kendini sabotaj ile psikolojik iyi olma arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Electronic Journal of Social Sciences*, 14, 160-172.
- Aslan, Ş., Aslan, U. B. ve Uyan, A. (2017). Spor yapma durumlarına göre bedensel engelli bireylerin benlik saygısının karşılaştırılması. *International Journal of Human Sciences*, 14(4), 4032-4040.
- Bano, H., Anjum, N. ve Pasha, S. (2015). Differences in self-esteem of university students with and without disability. *Journal of Educational Research*, 18(1), 114-124.
- Bozdoğan, A. (2006). *Yüzme*. İstanbul: Morpa Yayınları.
- Büyükgöze, H. ve Gün, F. (2015). Araştırma görevlilerinin kendini sabotaj eğilimlerinin incelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 689-704.
- Chase, N. L., Sui, X. ve Blair, S. N. (2008). Comparison of the health aspects of swimming with other types of physical activity and sedentary lifestyle habits. *International Journal of Aquatic Research and Education*, 2(2), 151-161.
- Coudevylle, G., Ginis, K. M. ve Famose, J. P. (2008). Determinants of self-handicapping strategies in sport and their effects on athletic performance. *Social Behavior and Personality*, 36(3), 391-398.
- Dietrich, D. (1995). Gender differences in self-handicapping: regardless of academic or social competence implications. *Social Behavior and Personality*, 23(4), 403-410.
- Genç, Y. (2015). Engellilerin sosyal sorunları ve beklentileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 15(35/2), 65-92.
- Hirt, E. R. ve McCrea, S. M. (2009). Man smart, woman smarter? getting the root of gender differences in self-handicapping. *Social and Personality Psychology Compass*, 3(3), 260-274.
- Hutzler, Y., Chacham, A., Bergman, U. ve Szeinberg, A. (1998). Effects of a movement and swimming program on vital capacity and water orientation skills of children with cerebral palsy. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 40(3), 176-181.
- Jambor, E. ve Elliot, M. (2005). Self-esteem and coping strategies among deaf students. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 10(1), 63-81.

- Jones, E. E. ve Berglas, S. (1978). Control of attributions about the self through self-handicapping strategies: the appeal of alcohol and the role of under achievement. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 4(2), 200-206.
- Kalyon, A., Dadandı, İ. ve Yazıcı, H. (2016). Kendini sabote etme eğilimi ile narsistik kişilik özellikleri, anksiyete duyarlılığı, sosyal destek ve akademik başarı arasındaki ilişki. *Düşünen Adam Dergisi*, 29, 237-246.
- Kaner, S. (2000). Ortopedik engelli ve engelli olmayan erkek ergenlerde benlik saygısı ve beden imajı. *Özel Eğitim Dergisi*, 2(4), 13-22.
- Karakoç, Ö., Çoban, B. ve Konar, N. (2012). İşitme engelli milli sporcular ile spor yapmayan işitme engellilerin benlik saygısı düzeylerinin karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 14(1), 12-17.
- Koçak, E. (2016). *Zihinsel engelli ergenlerde sportif rekreasyon aktivitelerinin benlik saygısına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Konya.
- Körükçü, Ö., Gündoğan, A. ve Ogelman, H. G. (2014). Okul öncesi eğitimi öğretmenliği lisans öğrencilerinin benlik saygısı ve empatik becerileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(4), 1665-1678.
- Lucas, J. W. ve Lovaglia, M. J. (2005). Self-handicapping: gender, race and status. *Current Research in Social Psychology*, 10(15), 234-249.
- Mirzaee, M., Farahani, A., Heidari, M. ve Amrai, K. (2011). Comparing self-handicapping among blind and deaf students. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15, 777-779.
- Naderi, A., Sakinehpour, A., Farhadi, V. ve Shabani, F. (2017). A comparative study of the comparison of quality of life and life satisfaction, self-esteem and social development between disabled athletes and non-athletes with disabilities. *MEJDS*, 7, 1-9.
- Özgüngör S. ve Duatepe Paksu, A. (2017). Üniversite öğrencilerinde benlik saygısı düzeyine göre akademik başarıyı yordayan değişkenler. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(48), 111-125.
- Özmenteş, G. (2014). Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin müzik özyeterlikleri, benlik saygıları ve bireysel özellikleri arasındaki ilişkiler. *Eğitim ve Bilim*, 39(171), 138-152.
- Öztabak, M. Ü. (2017). Engelli bireylerin yaşamdan beklentilerinin incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 9, 355-375.
- Prapavessis, H. ve Grove, J. R. (1998). Self-handicapping and self-esteem. *Journal of Applied Sport Psychology*, 10(2), 175-184.
- Rhodewalt, F. (1990). *Introduction to individual differences in self-handicapping. Self Handicapping: The Paradox That Isn't*. (Editörler: R. L. Higgins, C. R. Snyder, S. Berglas). New York: Plenum Press.
- Roman, S., Cuestas, P. J. ve Fenollar, P. (2008). An examination of the interrelationships between self-esteem, others' expectations, family support, learning approaches and academic achievement. *Studies in Higher Education* 33(2), 127-138.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton: Princeton University Press.
- Self, E. A. (1990). *Situational influences on self-handicapping. Self-Handicapping: The Paradox That Isn't*. (Editörler: R. L. Higgins, C. R. Snyder, S. Berglas). New York: Plenum Press.
- Seyhan, R. G. (2019). *Bedensel engelli yüzücülerin fiziksel uygunluk düzeyleri ile spora özgü performansları arasındaki ilişkinin belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tice, D. M. (1991). Esteem protection or enhancement? Self-handicapping motives and attributions differ by trait self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(5), 711-725.
- Tukuş, L. (2010). *Benlik saygısı değerlendirme ölçeği kısa formu Türkçe güvenilirlik ve geçerlilik çalışması* (Tıpta Uzmanlık Tezi). Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi, Kocaeli.
- Üzar Özçetin, Y. S. ve Hiçdurmaz, D. (2016). Kendini sabote etme ve ruh sağlığı üzerine etkisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8(2), 145-154.
- Warner, S. ve Moore, S. (2004). Excuses, excuses: self-handicapping in an Australian adolescent sample. *Journal of Youth and Adolescence*, 33(4), 271-281.
- Weary, G. ve Williams, J. P. (1990). Depressive self-presentation: beyond self handicapping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(5), 892-898.
- World Health Organization (WHO). (2011). *World report on disability*. Malta: WHO Press.
- World Health Organization (WHO). (2010). *Global recommendations on physical activity for health*. Geneva: WHO Press.
- World Para Swimming. (2020). *History of para swimming*. Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2020. Erişim adresi: <https://www.paralympic.org/swimming/about#:~:text=HISTORY%20OF%20PARA%20SWIMMING,countries%20competed%20in%20the%20sport>.
- Yavuzer, Y. (2015). Investigating the relationship between self-handicapping tendencies, self-esteem and cognitive distortions. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 15(4), 879-890.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2011). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yüner, B. (2018). Örgüt temelli öz saygı ve örgütsel duygusal bağlılığa ilişkin öğretmen görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 19(4), 777-799.

EXTENDED ABSTRACT

Self-handicapping is defined as a strategy of behavior to create an appropriate excuse for a possible failure that they may encounter soon (Coudeville, Ginis & Famose, 2008, p. 392). In fact, individuals using self-handicapping strategies do not try to fail. Beyond that, if they can externalize their possible failures, they will accept the failure without hesitation (Jones & Berglas, 1978, p. 202). Self-handicapping

behavior occurs in two ways. The first is behavioral self-handicapping, where the individual intentionally produces excuses that will help the performance fail. For this purpose, the person may try to exhaust himself unnecessarily or postpone studying, etc. The second is self-reported self-handicapping and in this type of self-handicapping, the person expresses some types of excuses that will cause a potential verbally to those around him, and especially to those whom he feels responsible in case of failure. Individuals often resort to self-handicapping behaviors when an assessment will be made for themselves. In cases where the individual's performance is evaluated by the others and self-esteem can be damaged, the tendency to self-handicapping generally increases (Self, 1990, p. 53). The concepts of self-handicapping and self-esteem are correlated. Because the most important reason for using self-handicapping strategies is the need to protect the individual's self-esteem (Tice, 1991, p. 713).

Self-esteem is expressed as a positive or negative attitude towards themselves (Rosenberg, 1965, p. 14). Self-esteem emerges as a result of self-assessment. The factor that enables individuals to develop their self-esteem is the relationship that exists between the concepts of being adequate and valuable. The concept of being adequate is expressed as the ability of the individual to act effectively and to complete the process successfully in order to solve the problems encountered and to show an effective behavior. The concept of being valuable includes subjective evaluations such as good/bad, true/false. The level of self-esteem can be changed by using feedback from individuals with whom they interact (Körükçü, Gündoğan & Ogelman, 2014, p. 1666).

Self-esteem and self-handicapping tendency are influenced by many factors. One of the factors is the social role of the individual in society. People with disabilities are seen as “inadequate” individuals in the society, which affects the self-esteem of individuals with disabilities. Swimming is an activity recommended by WHO and this sport is practiced not only for the purpose of health protection but also professional purposes (WHO, 2010, p. 49). Swimming is a physical activity that covers a wide range of individuals and contributes to health in almost all categories (young/old, disabled/healthy, obese/normal, etc.) (Chase, Sui & Blair, 2008, p. 151). The health benefits of swimming are seen not only in physical dimension but also in psychological, social and mental dimensions. By having the literature information given above in mind, the aim of this study was to examine self-handicapping and self-esteem levels of handicapped and healthy swimmers.

A total of 202 swimmers (64 handicapped and 138 healthy) gave written consent to participate in the study. 96 of the subjects were male and 106 were female. Rosenberg's (1965, p. 16-38) Self-Esteem Scale (SES) and Rhodewalt's (1990, p. 69-106) Self-Handicapping Scale (SHS), and personal questionnaire were used as the data collection tools. Since the data was not normally distributed, the Kruskal-Wallis *H* and Mann-Whitney *U* tests were used for group comparisons. Spearman's rho was used to assess the correlation between variables.

It was found that the being handicapped or healthy did not make any difference in SES or SHS scores of swimmers. There are studies reporting that handicapped individuals have lower self-esteem levels than healthy individuals. The results of the current study are in line with the results from different studies in the literature. The reason that handicapped swimmers have relatively lower self-esteem scores may have been due to their limited mobility when compared to the healthy individuals. Although this limited mobility does not prevent them from participating in social life, they cannot move freely as the healthy people and because of that, they may think they are “stuck between two worlds” as stated by Jambor and Elliot (2005, p. 75).

The self-handicapping scores of the healthy individuals were higher than the scores of the handicapped people although the difference was not statistically significant. It was seen that the studies which assess the self-handicapping levels of handicapped individuals were limited. Results of the current study revealed that there was no statistically significant difference between self-handicapping scores of handicapped and healthy swimmers, and that the finding that handicapped individuals had lower self-handicapping scores.

Although having the same type of handicapping category, the severity of the handicap may affect self-esteem levels of handicapped individuals. Therefore, for the similar studies that may be conducted in the future, it is suggested that the types and severity of the handicaps should be included. That was believed to be beneficial for assessing self-esteem and self-handicapping levels of athletes with different types of handicaps.

In the literature, it was shown in many studies that the sedentary handicapped people's SES scores to be low and the scores of handicapped sportsmen to be high. In order to ensure handicapped individuals to take advantage of sports, encouragement of handicapped individuals to do sports by government and non-governmental organizations are thought to be useful. In this regard, it is recommended to strive to increase the number of the facilities, the amount of support equipment and the opportunity to access to those facilities.

Effects of Novel Coronavirus (Covid-19) Pandemia on the Number of Tourist Arrivals in Hong Kong: A Comparative Analysis with Figures of Last Five Years

Halil AKMEŐE¹ & Ali ILGAZ²

Abstract

Recently, the whole world has faced a new type of coronavirus. The virus, called Covid-19, which was first seen in Wuhan, China and started to spread rapidly to other countries, has come to a halt all around the world due to its high spreading rate and being a deadly virus. In the face of the situation that has turned into a universal public health crisis, some countries have reduced their commercial relations with other countries and even international travel restrictions have been introduced in many countries. Since almost all countries close their borders and stop international travel, international tourism activities have also lost their dynamism. In this study, the first effects of the novel coronavirus on tourism were tried to be determined. For this purpose, the number of foreign tourists coming to Hong Kong from some countries and continents in January 2020 was compared with the data of January of the last five years with the help of graphics. As a result of the research, it has been determined that the number of foreign tourists visiting Hong Kong in January 2020 has decreased significantly compared to January of the last five years. In addition, when compared with the SARS virus seen in 2003, it was observed that the novel coronavirus had more negative effects on airway transportation and the number of passengers coming to Hong Kong.

Key Words: Tourism, Covid-19, Hong Kong

Yeni Koronavirüs (Kovid-19) Pandemisinin Hong Kong'a Gelen Turist Sayısı Üzerindeki Etkilerinin Son Beş Yılın Verilerine Göre Karşılaştırılmalı Bir Analizi

Özet

Son günlerde tüm dünya yeni tip bir koronavirüsle karşı karşıya kalmıştır. İlk kez Çin'in Wuhan kentinde görülen ve diğer ülkelere hızla yayılmaya başlayan kovid-19 adlı virüsün gerek yayılma hızının yüksek olması gerekse ölümcül bir virüs olma özelliği taşıması nedeniyle tüm dünyada hayat neredeyse durma noktasına gelmiştir. Evrensel bir halk sağlığı krizi haline dönüşen durum karşında bazı ülkeler diğer ülkelerle olan ticari ilişkilerini azaltmış ve hatta pek çok ülke de uluslararası seyahat kısıtlamaları getirilmiştir. Hemen hemen tüm ülkelerin birbirlerine sınırlarını kapatması ve uluslararası seyahatleri durdurması nedeniyle özellikle uluslararası turizm faaliyetleri de dinamikliğini yitirmiştir. Bu çalışmada yeni tip koronavirüsün turizmde olan ilk etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla 2020 yılının Ocak ayında bazı ülke ve kıtalardan Hong Kong'a gelen yabancı turist sayıları, son beş yılın Ocak ayı verileri ile grafikler yardımıyla kıyaslanmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda Hong Kong'u 2020 yılının Ocak ayında ziyaret eden yabancı turist sayısının son beş yılın Ocak aylarına göre ciddi oranlarda azaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca 2003 yılında görülen SARS virüsü ile karşılaştırıldığı, yeni tip koronavirüsün hava yolu taşımacılığı ile Hong Kong'a gelen yolcu sayısı üzerinde daha olumsuz etkiler yarattığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Kovid-19, Hong Kong

Atıf İçin / Please Cite As:

Akmeşe, H., & Ilgaz, A. (2020). Effects of novel coronavirus (covid-19) pandemia on the number of tourist arrivals in Hong Kong: A comparative analysis with figures of last five years. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2589-2599.

Geliş Tarihi / Received Date: 28.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 23.08.2020

¹ Assoc. Prof. Dr. - Necmettin Erbakan University, Faculty of Tourism, hakmese@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4694-2215

² Ph.D. Student in Tourism Management, Necmettin Erbakan University, ali.ilg@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-0838-2747

Introduction

Tourism, which is the fastest growing sector in the world today and considered as an important source of income for many countries; it is known that it has a very sensitive structure against external events such as epidemics and natural disasters (Teitler-Regev, Shahrabani, & Goziker, 2013, p. 84). In particular, international tourism activities can be affected by a number of negative events that can occur both in the destination itself and in competing destinations. In this respect, it can be said that tourism demand is particularly sensitive to security and health problems (Mao, Ding, & Lee, 2010, p. 855). In other words, the eruption of infectious diseases can easily cause tourists to move away from destinations with infectious disease outbreaks (Maphanga, & Henama, 2019, p. 1).

It is known that statistically infectious diseases account for approximately one third of the causes of death worldwide. Infectious diseases, especially in many industrialized countries; It is among the leading causes of death after cancer and heart disease. Despite developments in the pharmaceutical industry, infectious disease rates are increasing day by day due to changes in human behavior, growing and increasingly crowded cities, increased trade and travel activities, improper use of certain drugs, and emerging pathogens (Verikios, Sullivan, Stojanovski, Giesecke, & Woo, 2011, p. 2). For these reasons, with the count of international tourists expected to reach 1.8 million by 2030, the risk of visitors to epidemics increases gradually. Especially after the severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) seen in 2003, Influenza A (H1N1) that emerged in 2009 and the fatal Middle East respiratory syndrome coronavirus (MERS-CoV) that occurred in the Arabian Peninsula in September 2012, international travel concept has become a very important subject that needs to be emphasized (Pavli, Tsiodras, & Maltezos, 2014, p. 603).

The SARS virus, which originated in China in 2003, has significantly influenced international connections and has exhibited the example of the biggest threats and dangers that a pandemic can pose (Qiu, Chu, Mao, & Wu, 2018, p. 1). The SARS virus, which is described as the first international epidemic of the 21st century and infected many people living in 26 different countries in a few weeks, caused a total of 912 deaths, even though it was rapidly under control (Noy, & Shields, 2019, p. 1). Influenza A (H1N1) pandemic, which emerged in 2009 and affected 214 countries and killed at least 18,449 people, ended in August 2010, just like SARS (Verikios, McCaw, McVernon, & Harris, 2010, p. 1). Just ten years later, the Middle East Respiratory Syndrome (MERS-CoV) coronavirus, which appeared in Saudi Arabia in April 2012, affected more than 1,200 people in 24 different countries, primarily in the Middle East, and killed more than 400 people (Rodríguez-Morales, MacGregor, Kanagarajah, Patel, & Schlagenhauf, 2020, p. 1). The EBOLA epidemic in West Africa, one of the most deadly outbreaks, has spread to six different countries and has caused more than 11,000 people to die, according to 2014 reports (Jung, Park, Hong, & Hyun, 2016, p. 1). The novel coronavirus (Covid-19), which has been very busy in the world in recent days, first appeared in Wuhan, the capital of China's Hubei province in December 2019, and spread to many countries, mainly Asia, and within a few months, a global public health turned into a crisis. As of March 8, 2020, the total count of confirmed cases worldwide reached 106,369. Although it is based in China, the virus, which has turned into an important epidemic in other countries and regions, has managed to influence many countries, especially Korea, Iran, Italy, Spain and United States. COVID-19, which has turned into an international public health crisis; although it has a lower killing effect compared to SARS and MERS, it has caused fear, anxiety, and panic all over the world because it is highly contagious (Ruiz Estrada, Park, & Lee, 2020, p. 2).

In this study, the first effects of the novel coronavirus (covid-19) on tourism, which has a very sensitive structure and can be affected by many external factors, are tried to be revealed. In this context, the count of foreign tourists visiting Hong Kong, a special administrative region affiliated to the People's Republic of China, in January 2020, was compared with the data of January of the previous five years and the first effects of the virus on the count of foreign tourists arriving in Hong Kong were interpreted through graphs.

Literature Review

When the tourism literature is examined, the following studies dealing with epidemics and tourism have been reached:

Wilder-Smith (2006) aimed to examine the effect of the SARS virus on travel and tourism. On the other hand, he stated that the SARS virus is mixed with travel and that the virus first affected travelers. In

addition, in the study, it was stated that there was a significant decrease in international travels due to SARS in 2003. In the conclusion part of the research, it is emphasized that if the SARS virus reappears, the epidemic can be more easily controlled when the lessons learned from the last outbreak are applied.

Pavli et al. (2014) discussed the Middle East respiratory syndrome coronavirus (MERS-CoV), which causes a serious lower respiratory tract infection in humans, in the context of travels focused on epidemiology and prevention. As a result of the research, it was stated that local health officials should provide more hospital hygiene. In addition, it was stated that more precautions should be taken in this research, which investigates the reasons why visitors do not comply with the rules and recommendations published by Saudi authorities.

Çeti and Ünlüönen (2019) tried to evaluate the impact of crises caused by epidemic diseases on the tourism sector. It has been stated that crises defined as unforeseen events in the research cause losses in the tourism sector in terms of count of tourists and tourism income, and one of the main causes of these crises is epidemic diseases. In addition, it was stated in the study that epidemic diseases negatively affect the destination image and this situation creates a feeling of insecurity in tourists. In the study in which the effects of health crises due to epidemic diseases on the tourism sector are tried to be examined, foot and mouth disease, SARS, Avian Influenza, Swine Influenza and Ebola outbreaks were discussed. According to the findings of the study, outbreaks have a significant impact on the count of tourists in the countries and it has been determined that the count of incoming tourists has decreased in the year or the following year when the first case related to the epidemic was observed.

Acar (2020) aimed to determine the current and future effects of the epidemic that emerged in Wuhan, China, which has been identified as the new coronavirus (COVID-19), on tourism activities. In this context, in the research; The data and instructions that are constantly updated and shared instantly on the official website of the World Health Organization (WHO) regarding the epidemic, which poses a serious threat to the public health in terms of its effects, were examined through document analysis method. As a result of the research, it is stated that the new coronavirus will create damages that can be felt for a long time in the economies of the country and the tourism sector will be directly affected by these losses.

In the study conducted by Zeng, Carter and De Lacy (2005), the negative effects of the SARS outbreak in China in 2003 were discussed. In addition, the effects of different short-term crises on tourism were reviewed and it was emphasized that tourism companies could overcome this short-term crisis with new motivations.

McAleer, Huang, Kuo, Chen and Chang (2010) investigated the effects of human deaths from SARS and Avian Influenza on international tourists coming to Asia. As a result of the research, it was determined that the SARS epidemic has a more important effect on international tourists than Avian Influenza.

Mao, Ding, and Lee (2010), after the SARS outbreak; It aimed to review and compare foreign tourists from Japan, Hong Kong and the USA to Taiwan. In the research, some basic suggestions have been presented for the improvement of post-epidemic tourism.

Maphanga and Henama (2019) examined the effect of Ebola on African tourism in their studies. In the study, where the economies and tourism of the countries affected by the epidemic were also affected negatively after the Ebola epidemic occurred in West Africa, it was emphasized that the African destination lost its competitive power especially after the epidemic.

Ying, Wang, Liu, Wen and Goh (2020) stated that there is a fatal connection between the new coronavirus (covid-19) and wildlife consumption in tourism. In this context, especially in the study examining the motivations and destination choices of gastronomic tourists, it was emphasized that visitors tend to consume wildlife and other exotic cuisine products directly and as a result, innovation-seeking behavior invites health risks. As a result of the study, it is stated that despite the legal efforts of international governments to control the consumption of wild and exotic animals, the demand of gastronomic tourists continues to increase and global epidemics such as SARS, H1N1 and Covid-19 have emerged.

Research

The main purpose of this research is to reveal the first effect of the novel coronavirus (covid-19) on tourism. For this purpose, the focus of the research was Hong Kong, the special administrative region of China. The closeness to Wuhan city where the virus was first seen and the high tourism potential can be stated as the main reasons for Hong Kong being the subject of our research. In this context, data on the count of foreign tourists coming from some countries and continents to Hong Kong in January of the last five years were discussed and the changes that occurred on a yearly basis were tried to be interpreted by comparing with 2020. The "Visitors by country and regions report" published by "The Government of the Hong Kong Special Administrative Region, Census and Statistics Department" was used to obtain data on the count of foreign tourists coming to Hong Kong.

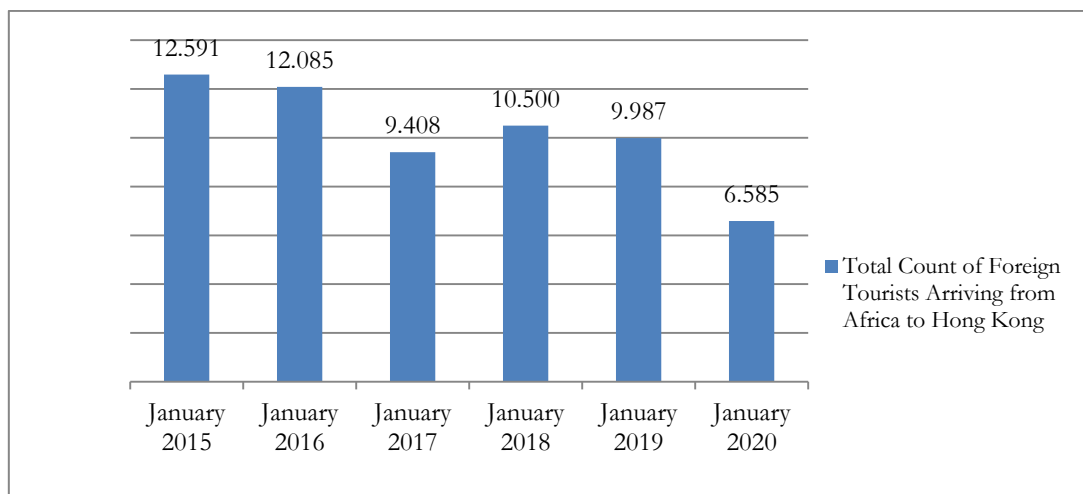
Data on the Total Count of Foreign Tourists Arriving in Hong Kong from Some Countries and Continents in January of the Last Five Years and 2020

When the data of the last five years are analyzed, the total count of foreign tourists coming to Hong Kong from "Africa", "America", "Australia, New Zealand and the South Pacific", "Europe", "Middle East", "North Asia", "South and Southeast Asia" and "Taiwan" is 1.038.925 people in January 2015, 1.105.675 people in January 2016, 1.038.473 people in January 2017, January 2018. It is seen that there are 1.145.118 people in January 2019 and 1.127.259 people. However, in January 2020, it is seen that the total count of foreign tourists visiting Hong Kong from the relevant regions has decreased approximately by half, to 590.469 people.

Table 1. Data on the Total Count of Foreign Tourists Arriving in Hong Kong from Some Countries and Continents in January of the Last Five Years and 2020

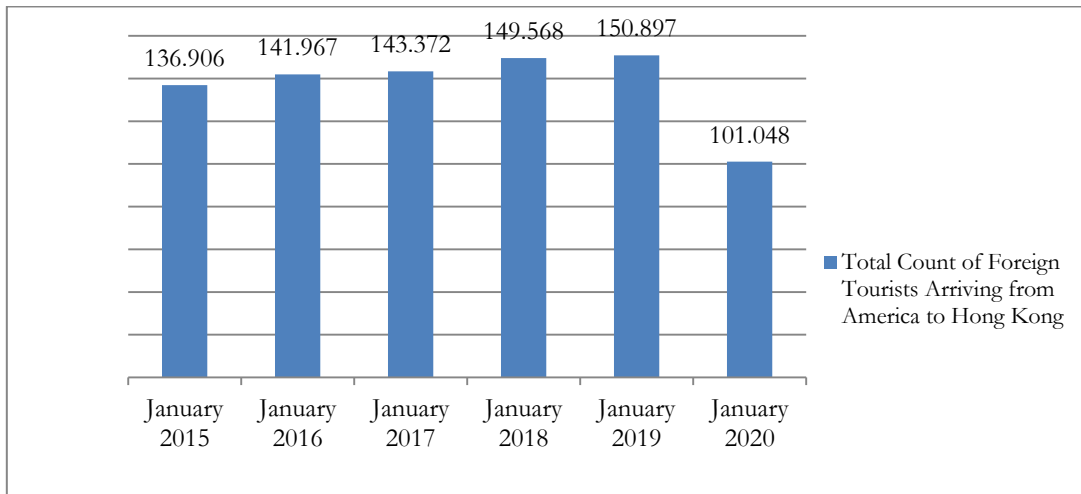
<i>Total Count of Foreign Tourists Arriving in Hong Kong</i>							
From	January 2015	January 2016	January 2017	January 2018	January 2019	January 2020	Total Arrivals
Africa	12.591	12.085	9.408	10.500	9.987	6.585	48.565
America	136.906	141.967	143.372	149.568	150.897	101.048	686.852
Australia, New Zealand and the South Pacific	66.155	61.800	58.895	70.819	74.124	48.224	313.862
Europe	149.626	159.926	152.130	165.053	159.169	113.913	750.191
Middle East	15.118	15.664	12.714	16.013	12.748	8.779	65.918
North Asia	229.594	238.302	232.426	273.923	273.680	78.500	1.096.831
South and Southeast Asia	273.160	301.606	265.508	302.942	286.974	147.123	1.304.153
Taiwan	155.775	174.325	164.020	156.300	159.680	86.297	740.622
Total Arrivals	1.038.925	1.105.675	1.038.473	1.145.118	1.127.259	590.469	5.006.994

Source: The Government of the Hong Kong Special Administrative Region, Census and Statistics Department-Visitor arrivals by country/region of residence (Hong Kong Tourism Board), January 2020.

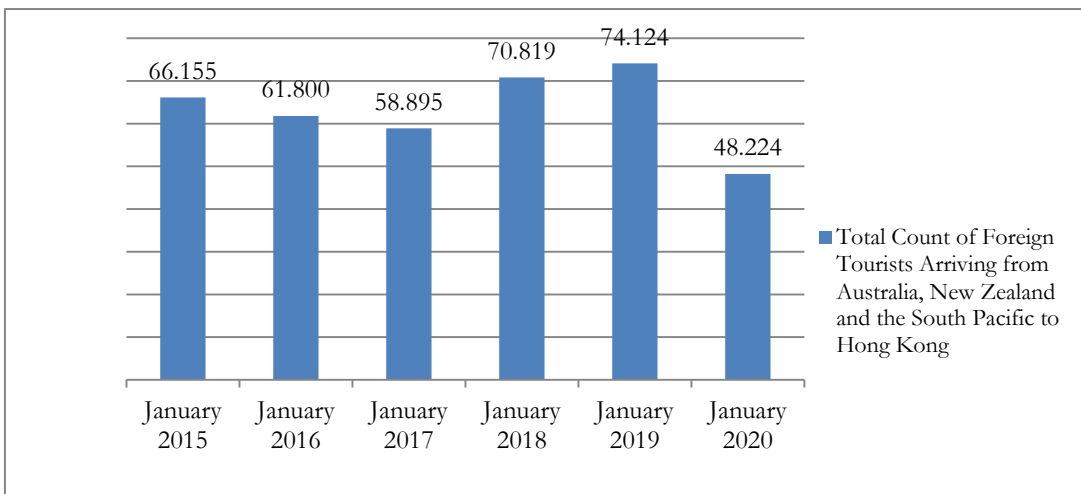
Graphic 1. Total Count of Foreign Tourists Arriving from Africa to Hong Kong in January of the Last Five Years and 2020

As can be seen in Graphic 1; it is seen that 12.591 people in January 2015, 12.085 people in January 2016, 9.408 people in January 2017, 10.500 people in January 2018 and 9.987 people in January 2019 came to visit Hong Kong from Africa. However, it is seen that this count decreased significantly in January 2020 to 6.585 people and this count was the lowest in the last five years.

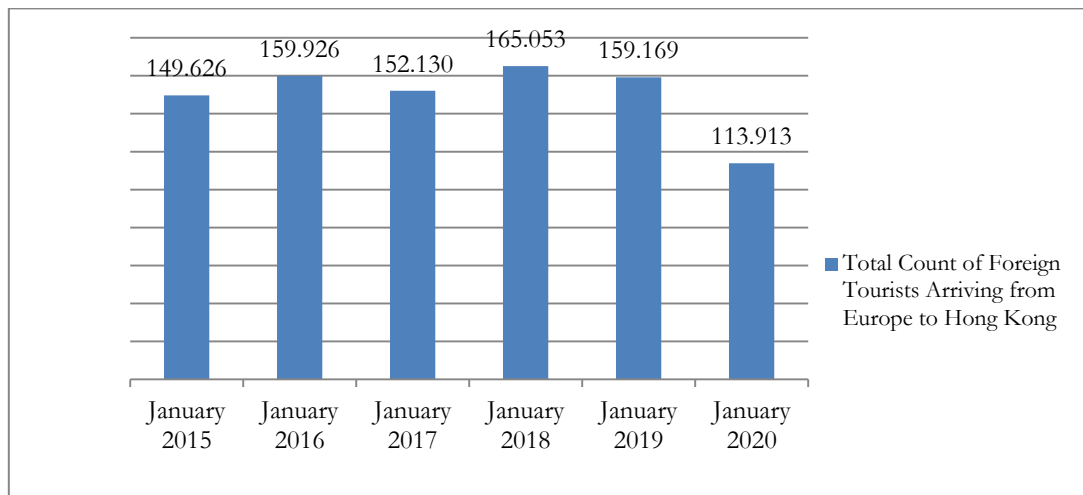
Graphic 2. Total Count of Foreign Tourists Arriving from America to Hong Kong in January of the Last Five Years and 2020

As can be seen in Graphic 2; it might be said that 136.906 people in January 2015, 141.967 people in January 2016, 143.372 people in January 2017, 149.568 people in January 2018 and 150.897 people in January 2019 came to visit Hong Kong from America. However, it is seen that this count decreased significantly in January 2020 to 101.048 people and this count was the lowest in the last five years.

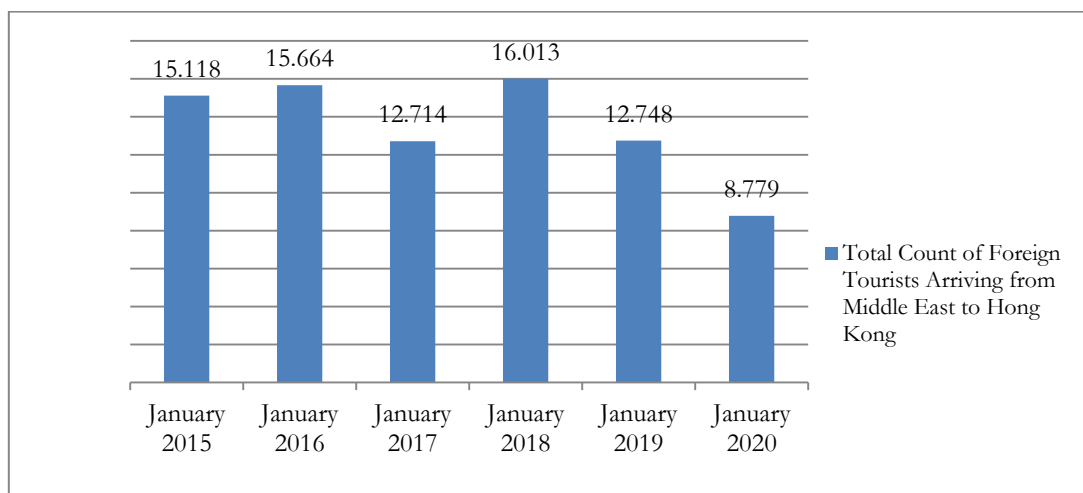
Graphic 3. Total Count of Foreign Tourists Arriving from Australia, New Zealand and the South Pacific to Hong Kong in January of the Last Five Years and 2020

In Graphic 3; it is apparent that 66.155 people in January 2015, 61.800 people in January 2016, 58.895 people in January 2017, 70.819 people in January 2018 and 74.124 people in January 2019 came to visit Hong Kong from Australia, New Zealand and the South Pacific. However, it is seen that this count decreased significantly in January 2020 to 48.224 people and this count was the lowest in the last five years.

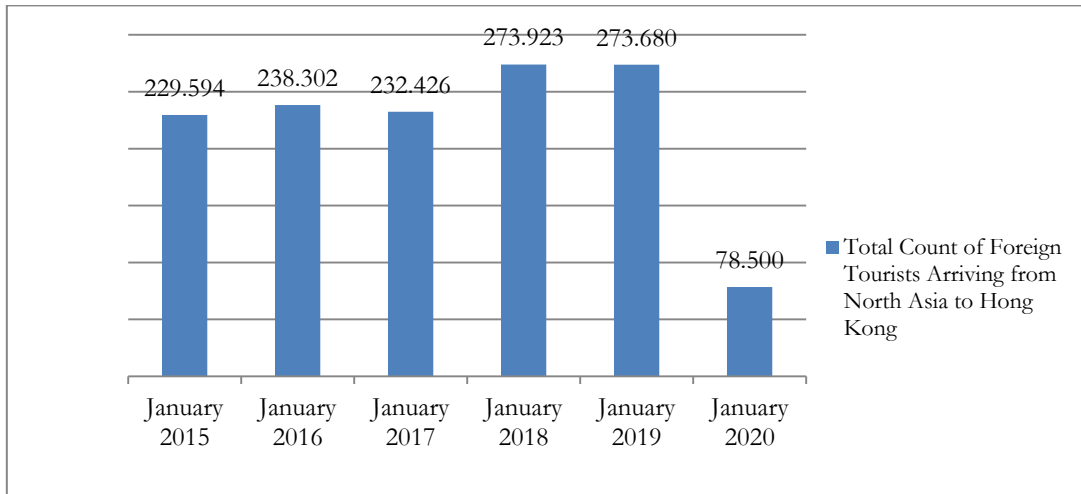
Graphic 4. Total Count of Foreign Tourists Arriving from Europe to Hong Kong in January of the Last Five Years and 2020

As can be observed in Graphic 4; it might be stated that 149.626 people in January 2015, 159.926 people in January 2016, 152.130 people in January 2017, 165.053 people in January 2018 and 159.169 people in January 2019 came to visit Hong Kong from Europe. However, it is seen that this count decreased significantly in January 2020 to 113.913 people and this count was the lowest in the last five years.

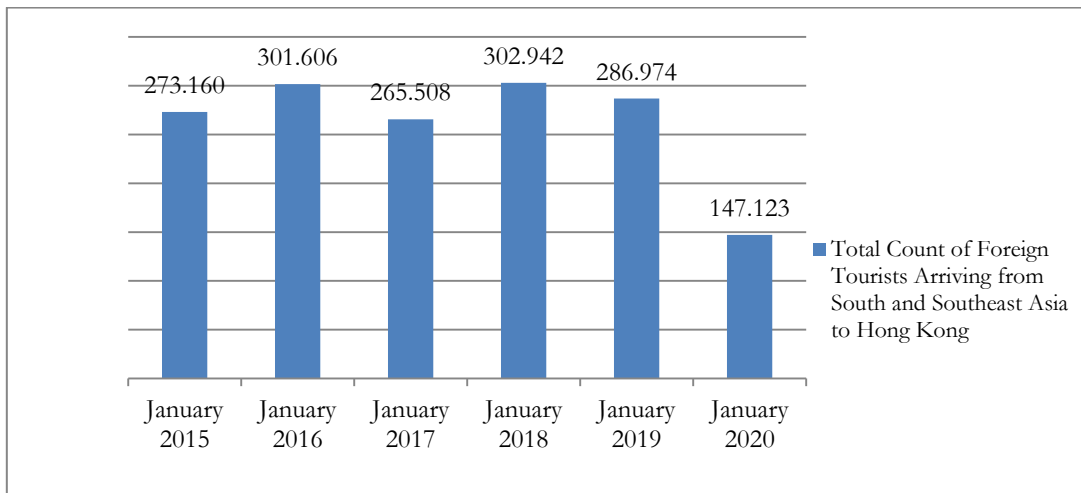
Graphic 5. Total Count of Foreign Tourists Arriving from Middle East to Hong Kong in January of the Last Five Years and 2020

Graphic 5 depicts that 15.118 people in January 2015, 15.664 people in January 2016, 12.714 people in January 2017, 16.013 people in January 2018 and 12.748 people in January 2019 came to visit Hong Kong from Middle East. However, it is seen that this count decreased significantly in January 2020 to 8.779 people and this count was the lowest in the last five years.

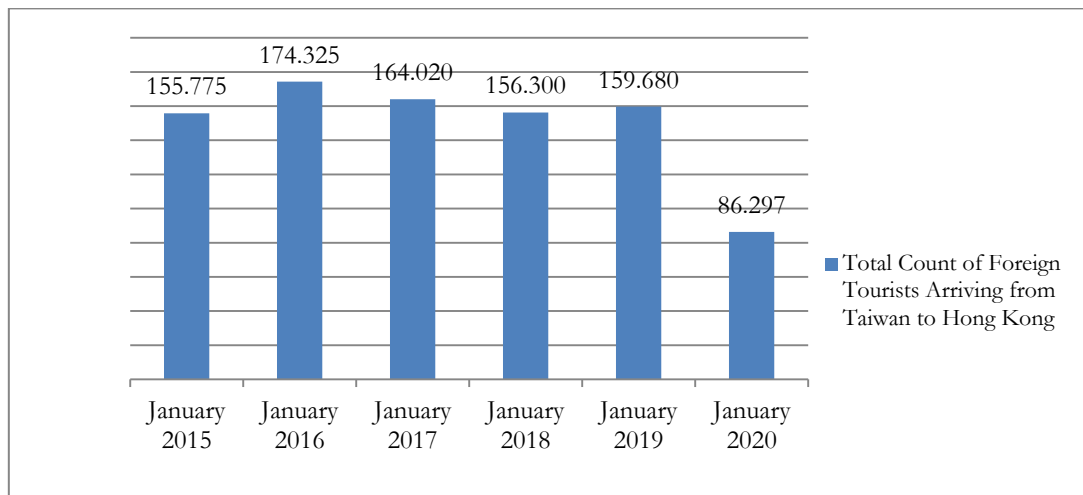
Graphic 6. *Total Count of Foreign Tourists Arriving from North Asia to Hong Kong in January of the Last Five Years and 2020*

It is apparent in Graphic 6 that 229,594 people in January 2015, 238,302 people in January 2016, 232,426 people in January 2017, 273,923 people in January 2018 and 273,680 people in January 2019 came to visit Hong Kong from North Asia. However, it is seen that this count decreased significantly in January 2020 to 113,913 people and this count was the lowest in the last five years.

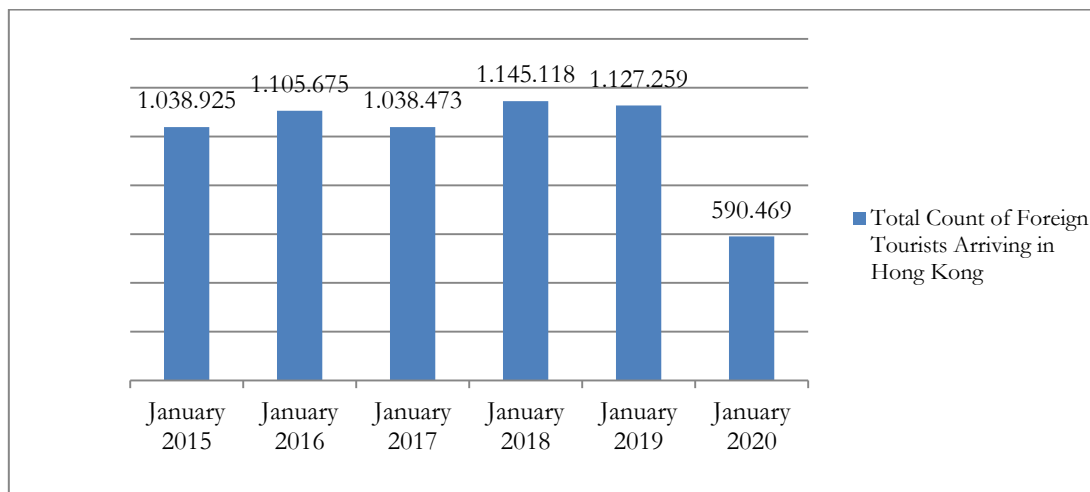
Graphic 7. *Total Count of Foreign Tourists Arriving from South and Southeast Asia to Hong Kong in January of the Last Five Years and 2020*

In Graphic 7; it is depicted that 273,160 people in January 2015, 301,606 people in January 2016, 265,508 people in January 2017, 302,942 people in January 2018 and 286,974 people in January 2019 came to visit Hong Kong from South and Southeast Asia. However, it is seen that this count decreased significantly in January 2020 to 147,123 people and this count was the lowest in the last five years.

Graphic 8. Total Count of Foreign Tourists Arriving from Taiwan to Hong Kong in January of the Last Five Years and 2020

When Graphic 8 is evaluated, it is clear that 155,775 people in January 2015, 174,325 people in January 2016, 164,020 people in January 2017, 156,300 people in January 2018 and 159,680 people in January 2019 came to visit Hong Kong from Taiwan. However, it is seen that this count decreased significantly in January 2020 to 86,297 people and this count was the lowest in the last five years.

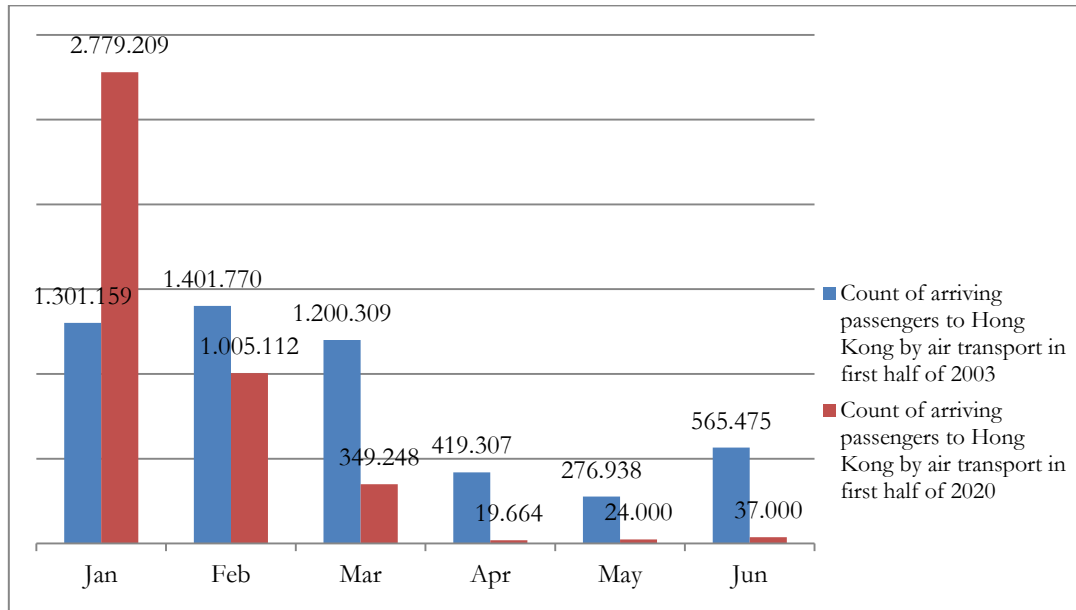

Graphic 9. Data on the Total Count of Foreign Tourists Arriving in Hong Kong from "Africa", "America", "Australia, New Zealand and the South Pacific", "Europe", "Middle East", "North Asia", "South and Southeast Asia" and "Taiwan" in January of the Last Five Years and 2020

Graphic 9 reveals that the total count of foreign tourists coming from Africa, America, Australia, New Zealand and the South Pacific, Europe, Middle East, North Asia, South and Southeast Asia and Taiwan to Hong Kong decreased to 590,469 people by January 2020.

Comparison of the Effects of SARS Virus and Novel Coronavirus on the Count of Arriving Passengers to Hong Kong

In the graphic below, the data of 2003, the year in which the SARS virus was seen, and the count of passengers arriving in Hong Kong by air transport in 2020 were compared.

Source: Airport Authority Hong Kong (Hong Kong International Airport Civil International Air Transport Movements of Aircraft, Passenger and Freight).

Graphic 10. Comparison of the Effects of SARS Virus and Novel Coronavirus on the Count of Arriving Passengers to Hong Kong

Compared to 2003, when the SARS virus was observed, the number of passengers arriving in Hong Kong decreased significantly, especially in February, March, April, May and June 2020. Based on these data, it can be said that the new type of coronavirus has more negative effects on the count of passengers coming than the SARS virus.

Conclusion

As it can be understood from our research, it is seen that the resistance of the tourism sector against epidemic diseases and the crises caused by this reason is quite low. In addition to epidemic diseases, the sector of tourism is also affected by events such as terrorism and natural disasters very quickly and the first results of these effects manifest themselves negatively on the count of tourists. If it is evaluated within the scope of the research; the count of foreign tourists coming to Hong Kong from some countries and continents decreased significantly in January 2020 due to the novel coronavirus. It can be stated that especially the decrease in the count of foreign tourists visiting Hong Kong from North Asia is higher than the count of foreign tourists coming from other regions. From the perspective of Hong Kong, it is seen that the novel coronavirus has more negative effects on the count of foreign tourists than the SARS outbreak in 2003. It is highly probable that this virus, which is effective in almost all of the world countries, affects and will continue to affect many industries negatively. From the first months of 2021, it is thought that the economic, sociological and psychological effects of Covid-19, as well as its effects on the tourism sector, will be revealed more and studied. Undoubtedly, like any crisis, this crisis is expected to end after a certain period of time. However, the results of the virus will remain on the agenda for a long time. Although the direct and indirect effects of the crisis on the tourism sector will gain more clarity over the months and years, it might be stated that the evaluation of these initial effects will be important in realizing the magnitude of the crisis. It is predicted by some experts that tourism, which is affected by such crises very quickly, will quickly return to its old days and recover.

Ethical Declaration

During the writing process of this study titled “Effects of Novel Coronavirus (Covid-19) Pandemia in Incoming Tourist Volume of Hong Kong: A Comparative Analysis with Figures of Last Five Years”, scientific, ethical and citation rules were followed; no falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publisher for evaluation.

References

- Acar, Y. (2020). The Novel Coronavirus (Covid-19) Outbreak And Impact On Tourism Activities. *Journal of Contemporary Tourism Research*, 4(1), 7-21.
- Çeti, B. & Ünlüönen, K. (2019). Evaluation of the Effect of Crisis Due to Epidemic Diseases on the Tourism Sector. *The Journal of Ankara Hacı Bayram Veli University Faculty of Tourism*, 22(2), 109-128.
- Jung, H., Park, M., Hong, K. & Hyun E. (2016). The Impact of an Epidemic Outbreak on Consumer Expenditures: An Empirical Assessment for MERS Korea, *Sustainability*, 8(5), Article No: 454.
- Mao, C., Ding, C. G. & Lee, H. (2010). Post-SARS tourist arrival recovery patterns: An analysis based on a catastrophe theory. *Tourism Management*, 31, 855-861.
- Maphanga, P. M. & Henama, U. S. (2019). The Tourism Impact of Ebola in Africa: Lessons on Crisis Management. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 8(3), 1-13.
- McAleer M., Huang B.W., Kuo H.I., Chen C.C., Chang C.L. (2010). An econometric analysis of SARS and Avian Flu on international tourist arrivals to Asia. *Environmental Modelling and Software*, 1, 100-106.
- Noy, I. & Shields, S. (2019). The 2003 Severe Acute Respiratory Syndrome Epidemic: A Retroactive Examination of Economic Costs. *ADB Economics Working Paper Series*, 591, 1-16.
- Pavli, A., Tsiodras, S. & Maltezou, H. C. (2014). Middle East respiratory syndrome coronavirus (MERS-CoV): Prevention in travelers. *Travel Medicine and Infectious Disease*, 12, 602-608.
- Qiu, W., Chu, C., Mao, A. & Wu, J. (2018). The Impacts on Health, Society, and Economy of SARS and H7N9 Outbreaks in China: A Case Comparison Study. *Journal of Environmental and Public Health*, 2018, 1-7.
- Rodríguez-Morales A. J., MacGregor K., Kanagarajah S., Patel D. & Schlagenhauf P. (2020). Going global—Travel and the 2019 novel coronavirus. *Travel Medicine and Infectious Disease*, 33, 1-5.
- Ruiz Estrada, M. A., Park, D. & Lee, M. (2020). The Evaluation of the Final Impact of Wuhan COVID-19 on Trade, Tourism, Transport, and Electricity Consumption of China. *SSRN Electronic Journal*, 1-13.
- Teitler-Regev, S., Shahrabani, S. & Guzik, O. (2013). The effects of economics crises, epidemics and terrorism on tourism. *International Journal of Business and Applied Sciences*, 1(1), 84-89.
- Verikios, G., McCaw, J., McVernon, J. & Harris, A. (2010). H1N1 Influenza in Australia and its Macroeconomic Effects. *Centre of Policy Studies, General Paper No. G-212*, 1-29.
- Verikios, G., Sullivan, M., Stojanovski, P., Giesecke, J. & Woo, G. (2011, June). The Global Economic Effects of Pandemic Influenza. In *14th Annual Conference on Global Economic Analysis*.
- Wilder-Smith, A. (2006). The severe acute respiratory syndrome: Impact on travel and tourism, *Travel Medicine and Infectious Disease*, 4, 53-60.
- Ying, T., Wang, K., Liu, X., Wen, J. & Goh, E. (2020). Rethinking game consumption in tourism: a case of the 2019 novel coronavirus pneumonia outbreak in China. *Tourism Recreation Research*, 1-6.
- Zeng, B., Carter, R. W. & De Lacy, T. (2005). Short-term Perturbations and Tourism Effects: The Case of SARS in China. *Current Issues in Tourism*, 8(4), 306-322.
- The Government of the Hong Kong Special Administrative Region, Census and Statistics Department (2020). Visitor arrivals by country/region of residence (Hong Kong Tourism Board). <https://www.censtatd.gov.hk/hkstat/sub/sp130.jsp?productCode=D5600551> Accessed on 28/03/2020.
- The Government of the Hong Kong Special Administrative Region, Civil Aviation Department (2020). Air Traffic Statistics. <https://www.cad.gov.hk/english/statistics.html> Accessed on 09/07/2020.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

İnsanlık var olduğu günden bugüne kadar pek çok salgın hastalıkla karşı karşıya kalmış ve bu konuda ciddi mücadeleler vermiştir. 14. yüzyıla damgasını vuran ve kara ölüm olarak adlandırılan veba, 19. ve 20. yüzyıllarda en fazla can kaybına neden olan hastalıkların başında yer alan Kolera, 2003 yılında ilk kez Hong Kong'da görülen SARS (Ağır Akut Solunum Yolu Yetersizliği Sendromu) ve 2012 yılında Suudi Arabistan'da tanımlanan ve yeni bir koronavirüsün neden olduğu bulaşıcı solunum yolu hastalığı olarak belirtilen MERS (Orta Doğu Solunum Sendromu) bunlardan sadece bir kaçıdır. 2019 yılının Aralık ayında ise Çin'de tespit edilemeyen bir zatürre vakasının Dünya Sağlık Örgütü'ne bildirilmesi ile birlikte tüm dünya Covid-19 olarak adlandırılan ve hızla yayılmaya başlayan yeni bir virüsle tanışmıştır. Bu virüs karşısında bazı ülkeler, salgının etkili olduğu diğer ülkelerle olan ticari ilişkilerini azaltmış, bazı ülkeler ise seyahat kısıtlamaları getirerek virüsün yayılımına engel olmaya çalışmış ve alınan bu kararların ekonomiye, günlük hayata ve ticari faaliyetlere ve özellikle turizme yansımaları hızla görülmeye başlanmıştır.

Bilindiği üzere; turizm sektörü terör, doğal afetler ve salgın hastalıklar gibi pek çok olumsuz durumdan oldukça çabuk etkilenen sektörler arasında yer almaktadır. Turizm sektörünün bu olumsuz durumlara karşı direncinin çok zayıf olması ve bu tip olaylara çok çabuk tepki vermesi, esasen turizmin uluslararası ve pek çok değişkene bağlı bir aktivite olduğunu göstermektedir. Herhangi bir bölgede yaşanan deprem, sel, fırtına, volkanik aktivite ve tsunami gibi doğal afetlerin yanı sıra küresel çapta meydana gelen salgın hastalıkların yani pandemilerin de turizm sektörü ve hareketleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip

olduğu bilinmektedir. Bazı bölgelerde yada dünya çapında meydana gelen pek çok olay, eski çağlardan beri süregelen seyahatlerin ve turizm faaliyetlerinin aksamasına yada geçici bir süreyle de olsa duraklamasına neden olmuştur. Bununla birlikte geçmişte lüks ihtiyaçlar kategorisinde yer alan, günümüzde ise zorunlu ihtiyaçlar listesinde kendine yer edinen turizmin sahip olduğu g, meydana gelen bazı olumsuz olaylar sebebiyle seyahat etmek isteyen bireylerin güvenlik ve sağlık kaygıları karşısında dinamikliğini yitirmeye başlamıştır. Bu olumsuz durumlardan biri de salgı hastalıklardır. Özellikle dünya nüfusunun hızla artması salgın hastalıkların görülme oranını ve hızlı bir yayılım gösterme eğilimini gittikçe artırmış ve herhangi bir bölgede ortaya çıkan bir salgının tüm dünya ülkelerine hızla yayılması uluslararası ticari ilişkiler ve seyahatler nedeniyle ivme kazanmıştır. şüphesiz ki geçmişte de görüldüğu üzere salgın hastalıklar; pek çok ülke ekonomisini, bir çok sektörü, ticari faaliyetleri derinden etkilemeyi başarmıştır. Diğer sektörlere kıyasla turizm sektörünün doğası gereği bu tür durumlardan daha çabuk etkilendiği de bilinmektedir.

Yeni tip koronavirüsün; ekonomiye, turizme ve ticari faaliyetlere olan etkilerinin tam olarak tespit edilmesi için zaman gerekse de bazı tedbirler alma ve geleceği önceden planlayabilme adına ilk etkilerinin ortaya konulmasının önem taşıyacağı dşnlmştur. Bu düşünceye dayanarak araştırmada yeni tip koronavirüsün (kovid-19) turizme olan ilk etkilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda araştırmada sen beş yılın Ocak aylarında "Afrika", "Amerika", "Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Pasifik", "Avrupa", "Orta Doğu", "Kuzey Asya", "Güney ve Güney Doğu Asya" ve "Tayvan"dan Hong Kong'a gelen yabancı turist sayıları incelenmiştir. Araştırmada; 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 yıllarının Ocak aylarında Hong Kong'a gelen yabancı turist sayıları, 2020 yılının Ocak ayı verileri ile karşılaştırılmıştır. Yeni tip koronavirüsün (kovid-19) ilk görüldüğu yer olan Wuhan kentine olan yakınlığı ve turizm potansiyelinin yüksek olması, Hong Kong'un araştırmaya konu olarak seçilmesinin ise temel nedeni olmuştur. Çin'e bağlı özel yönetim bölgesi olan Hong Kong'a gelen yabancı turist sayılarına ait verilerin elde edilmesinde "The Government of the Hong Kong Special Administrative Region, Census and Statistics Department" tarafından yayınlanan "lkelere ve bölgelere göre gelen ziyaretçiler raporun"dan yararlanılmıştır. Araştırmada 2020 yılının Ocak ayında; "Afrika", "Amerika", "Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Pasifik", "Avrupa", "Orta Doğu", "Kuzey Asya", "Güney ve Güney Doğu Asya" ve "Tayvan"dan Hong Kong'a gelen yabancı turist sayısının geride bıraktığımız son beş yılın Ocak ayı verilerine oranla oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte özellikle Kuzey Asya'dan Hong Kong'u ziyaret etmek için gelen yabancı turist sayısındaki azalışın diğer bölgelerden gelen yabancı turist sayısındaki azalışa oranla daha fazla olduğu da grlmştur. Ayrıca Hong Kong açısından değerlendirilecek olursa; 2003 yılında görülen SARS virüsüne oranla yeni tip koronavirüsün (kovid-19) gelen yabancı turist sayısını daha çok etkilediği tespit edilmiştir. Dünya lkelerinin neredeyse tamamında etkili olan bu virüsün pek çok endüstriyi olumsuz etkilediği ve etkilemeye devam edeceği dşnlmektedir. Özellikle ilerleyen dönemlerde ve 2021 yılının ilk aylarından itibaren yeni tip koronavirüsün; ekonomik, sosyolojik, psikolojik etkilerinin yanı sıra turizm sektörüne olan etkilerinin daha çok araştırılacağı ve netlik kazanacağı dşnlmektedir. Fakat şüphesiz ki her kriz gibi bu kriz de belli bir süre sonra sona erecek ancak ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle krizin etkileri uzun süre gündem de kalmaya devam edecektir. Krizin özellikle turizm sektörüne doğrudan ve dolaylı etkileri aylar ve yıllar geçtikçe daha çok netlik kazanacak olsa da bu ilk etkilerin değerlendirilmesinin karşı karşıya kalınan krizin büyüklüğünün farkına varılmasında ve gerekli tedbirlerin alınmasında önem taşıyacağı dşnlmektedir.

Helala Duyarlı Turistlerde Sürdürülebilir Turizm Gelişmesine Yönelik Algı Araştırması

Hüseyin PAMUKÇU¹, Ömer SARAÇ² ve Orhan BATMAN³

Öz

İslamiyet; çevreyi korumayı emreden, israfı yasaklayan ve toplumların sosyal yaşantısı ve inancına saygı duyan semavi bir dindir. İslam dininin gereklerine göre turizm faaliyeti gerçekleştiren bireylerin sürdürülebilir turizme katkı sağladığı düşünülmektedir. Bu doğrultuda bu araştırmanın temel amacı, İslam dinine mensup helala duyarlı turistlerin sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik algılarının ortaya konulmasıdır. Veriler beş yıldızlı helal konseptli otellerde konaklayan toplamda 486 kişiden anket tekniği ile toplanmıştır. Araştırma sonuçları helala duyarlı turistlerin turizm faaliyeti gösterdikleri destinasyonun sürdürülebilirliğine duyarlı olduklarını ve İslam dinin gerekleri arasında sayılan çevrenin korunması ve israftan kaçılması emirlerini benimsediklerini göstermektedir. Helala duyarlı turistlerin sürdürülebilir turizmin gelişiminde öncelikle çevresel konulara dikkat ettiği ve sürdürülebilir turizm gelişiminde uzun vadeli planlamaların yapılması gerektiği düşüncesinde oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Helal turizm, Sürdürülebilirlik, Turist algısı

Halal-Sensitive Tourist Perceptions for Sustainable Tourism Development

Abstract

Islam; It is a celestial religion that orders to protect the environment, prohibits waste and respects the social life and beliefs of societies. It is thought that individuals who carry out tourism activities according to the requirements of the Islamic religion contribute to sustainable tourism. Accordingly, the main purpose of this research is to reveal the perceptions of halal-sensitive tourists belonging to the Islamic religion towards sustainable tourism development. The data were collected from a total of 486 people who stayed in five-star halal-concept hotels with a survey technique. The results of the research show that halal-sensitive tourists are sensitive to the sustainability of the destination where they do touristic activities, and that they adopt the orders "protecting the environment and avoiding waste" which are considered among the requirements of Islam. It has been determined that halal-sensitive tourists think that firstly environmental issues should be paid attention and long-term planning should be made in sustainable tourism development.

Key Words: Tourism, Halal tourism, Sustainability, Tourist perception

Atıf İçin / Please Cite As:

Pamukçu, H., Saraç, Ö. ve Batman, O. (2020). Helala duyarlı turistlerde sürdürülebilir turizm gelişmesine yönelik algı araştırması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2600-2610.

Geliş Tarihi / Received Date: 27.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 21.07.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi. - Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi, pamukcuhuseyin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9673-5604

² Öğr. Gör. - Kastamonu Üniversitesi Cide Rifat Ilgaz Meslek Yüksekokulu, o.sarac@kastamonu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4338-7394

³ Prof. Dr - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Turizm Fakültesi, obatman@subu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7186-7064

Giriş

Turizm, çok eskilere dayanan bir seyahat faaliyetidir. Bu faaliyetler ilk zamanlarda din, sağlık ve ticaret amacıyla gerçekleştirilmekteydi. İlerleyen dönemlerde kültür amaçlı geziler de yapılmaya başladı. Kültür amaçlı geziler yapılan bu dönemlerde ise turizm, ruhani lider ve aristokrat sınıfı çevrelerinin gerçekleştirebildiği oldukça lüks bir aktivite durumundaydı. Lüks olması faaliyetlerin asgari düzeyde seyretmesine neden olmaktadır. Bu nedenle bu dönemlerde turizmin çevre üzerinde fiziksel, sosyal ya da kültürel baskısı tedbir gerektiren bir boyuta ulaşmamıştır. Ancak sanayi devrimi ve özellikle II. Dünya Savaşından sonra ekonomik kazancın artması, eğitim seviyesinin yükselmesiyle merak duygusunun ortaya çıkması ve teknolojik gelişmeler sonucu mesafelerin kısalmaya başlamasıyla güvenli bir ortamın oluşması bireylerin boş zamanlarını turizm faaliyetleriyle doldurmasına vesile olmuştur (Weaver ve Oppermann, 2000, s. 69).

Sanayi devriminden sonra iş hayatında yaşanan farklılıklar; insanların tatil yapma, dinlenme ve eğlenme gibi ihtiyaçlarının artış göstermesine ve bu ihtiyaçların deniz-güneş-kum üçlüsü ile karşılanmasına neden olmuştur. Yaşanan teknolojik ve ekonomik gelişmeler ise turizm faaliyetlerinin kitleler halinde gerçekleşmesinin önünü açmıştır. Kitlesel turizm faaliyetleri, varış yerinin ekonomik kazanç elde etmesine fayda sağlarken etkin bir turizm planlamasının olmadığı yerlerde çevresel ve sosyo-kültürel sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Koçoğlu, vd., 2020, s. 206). Bunun en önemli nedeni destinasyonun taşıma kapasitesinin üzerinde hizmet vermesidir. Sosyal yapının ya da çevrenin kendisini yenilemesine müsaade edilmeksizin gerçekleştirilen aşırı kullanım; bu yörelerdeki doğal güzellikleri, kültürel yapıyı, ekolojik dengeyi ve biyolojik çeşitliliğin bozulmasına neden olmaktadır (Kahraman ve Türkay, 2018). Bunun önüne geçebilmek destinasyonların sürdürülebilir turizm gelişimine destek vermekle mümkün olmaktadır.

Sürdürülebilir turizm gelişiminin sağlanması için turizm çekiciliklerini oluşturan doğal, tarihi ve sosyo-kültürel değerlerin gelecek nesillere ulaşabilecek şekilde korunması, geliştirilmesi ve kalitesinin artırılması gerekmektedir (Saraç ve Tanrıseven, 2018). Bu bağlamda turizmin sürdürülebilirliğinde; ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel boyutların birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir (Dolnicar, Crouch ve Long, 2008). Özellikle 1950'li yıllardan sonra büyük bir gelişme gösteren kitlesel turizm, belirli dönem ve yerlerde yoğunlaşmış olmasının bir gereği olarak sosyal, kültürel ve çevresel yapıda birtakım olumsuzlukların oluşmasına neden olmaktadır (Kozak ve Martin, 2012). Çünkü turizm işletme ya da destinasyonları ekonomik gelir elde etmeye yönelik faaliyetler sergilerken buldukları bölgenin sosyo-kültürel ve çevresel sorunlarını göz ardı etmektedir.

Buna karşın son zamanlarda helal turizm yaklaşımının sürdürülebilir turizm gelişiminin sağlanmasında önem taşıdığı düşünülmektedir. Bu turizm yaklaşımı İslam dinine mensup mütebedeyin turistlerin turizm faaliyetlerinde bulunurken, dini görev ve vecibelerini de yerine getirmesine olanak sağlamaktadır. Bu turizm yaklaşımının, sürdürülebilirlikle ilişkili diğer yaklaşımlardan en büyük farkı, çoğunlukla İslam dinine ait düşünce ve itikatları olan mütebedeyin turistler tarafından gerçekleştiriliyor olmasıdır. Bu yönüyle helal turizm, kitle turizminin aksine çevreci, israfı yasaklayan, insan sağlığına ve sosyal yaşantısına değer veren yapıyla ön plana çıkmaktadır (Sarı, 2017, s. 507). Bunun yanı sıra helal turizmin büyük bir yükselişe ve potansiyele sahip olması sürdürülebilir turizm gelişimine katkı sağlayıp sağlayamayacağının sorgulanmasını zaruri kılmaktadır.

Helal turizm, İslam dinine mensup helala duyarlılığı yüksek turistlere inançları doğrultusunda hizmet vermeye çalışan bir yaklaşımdır. Bu kapsamda helala duyarlı turistlerin seyahatlerinde dinlerini yaşamalarına yardımcı olan helal konseptli oteller faaliyet göstermektedir. Afyonkarahisar, helal konseptli otellerin kümelenme gösterdiği illerden biridir. Bu destinasyonu ziyaret eden, helal konseptli otellerde kalan ve turizm faaliyetlerini inançları doğrultusunda sürdüren helala duyarlı turistlerin, tutum ve davranışlarının sürdürülebilir turizmin gereklerine ne kadar paralel bir yapıya sahip olduğunun belirlenmesi hem literatürü genişletmesi hem de uygulama alanında arz belirleyicilere yön vermesi bakımından önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik helala duyarlı turistlerin algılarını belirlemektir. Sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik boyutlar arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi çalışmanın diğer amaçları arasında yer almaktadır. Bu kapsamda sürdürülebilir turizm ve helal turizmin literatür özeti verildikten sonra yöntem ve saha araştırmasından elde edilen bulgular tartışılacaktır.

Sürdürülebilir Turizm

Sürdürülebilirlik en basit anlamıyla bugünün ihtiyaçları karşılırken gelecek neslin ihtiyaçlarının da karşılanmasına olanak veren bir çevrenin bırakılmasıdır (Collin, 2004). Sanayi devriminden sonra kaynaklar sorumsuzca tüketilmiş, üretim artmış ve üretilen ürünlerin özendirilerek satışı sağlanmıştır. Bu durum zaman içerisinde ekonomik geliri arttırabilmek için daha fazla üretim yapılmasını gerektiren bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Bu dönemde sürdürülebilirliğin ekonomik boyutuna önem verilirken çevresel boyut arka planda bırakılmıştır. Bir başka ifadeyle doğadaki kıt kaynaklar doğanın kendisini yenilemesine müsaade edilmeksizin tüketilmekte doğa ise varlığını sürdürmekte her geçen gün güçlük çekmektedir.

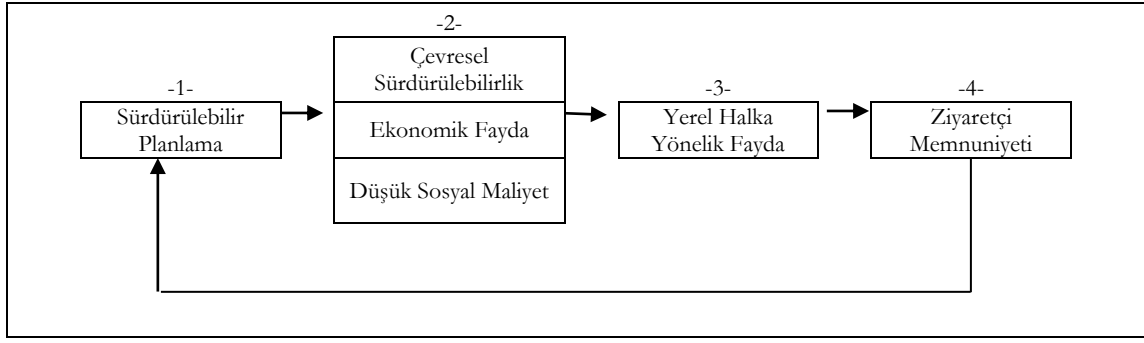
Sürdürülebilirliğin sağlanması için çevrenin azami ölçüde korunması gerekmektedir. Bir destinasyona ait çevre korunduğunda üretim yapılamayacağı algısı hâkimdir. Ancak durum öyle değildir. Bu kaynaklardan kendisini yenilemesine müsaade edecek şekilde istifade edilmesi gelecek neslin de bu kaynaklardan yararlanmasına izin verilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum ekolojik dengenin de korunmasını sağlayacak ve yaşamın kalitesi artacaktır (Kahraman ve Türkay, 2015).

Turizmin çevreyle olan ilişkisi daha çok 1960'lı yıllardan sonra ortaya çıkmıştır. Turizm çevre ilişkisini ele alan ilk bildiri 1980'de yapılan Manila bildirgesidir (Kahraman ve Türkay, 2015, s. 44). Bu bildiriye göre turizm için çevre önemli ve gereklidir. Bu nedenle gelecek nesillere de ulaştırılabilmesi için korunması gerekmektedir. Buna karşın turizm yapısı itibarıyla hem doğal hem sosyal çevreye aşırı kullanımla alakalı olarak baskı yapmakta; ancak turizm işletmeleri bu baskının gereği olarak ortaya çıkan ek maliyetleri karşılamak istememektedir. Bu durum o bölgeye ait hem fiziksel hem toplumsal çevrenin yok olmasına neden olmaktadır. Turizmin her geçen gün gelişmeye devam etmesi ve gelişmekte olan ülkelere doğru kayması; bu gelişmekte olan ülkelerin ise ekonomik dar boğazdan kurtulabilmek için turizm faaliyetlerinin sadece ekonomik boyutlarına odaklanıp onlara ek maliyet getiren sosyal ve fiziksel çevrenin varlığını sürdürmeleri için harcama yapmalarına engel teşkil etmektedir. Bu durum biyo çeşitliliğin azalmasına, ekolojik dengenin bozulmasına, küresel ısınmaya, kültürel değerlerin kaybolmasına, sosyal adalet ve eşitlik kavramlarının yitirilmesine neden olmaktadır (Kahraman ve Türkay, 2015). Bu düşünceden hareketle sürdürülebilir turizm kavramı her geçen gün önem kazanmaktadır.

Sürdürülebilir turizm, bir turizm destinasyonunda yer alan ürünlerin gelecekte kullanılmaya devam etmesini sağlayacak şekilde tüketilmesi olarak tanımlanmaktadır (Swarbrooke, 1999, s. 13). Sürdürülebilir turizm, sürekliliği sağlanmış bir turizm sisteminin varlığının kesintisiz bir şekilde sürdürülmesi için, aşırı kullanım ve sorumsuzca bir tüketimin önüne geçerek taşıma kapasitesinin aşılmasına duyarlılık göstermektedir (Çakılcıoğlu, 2013, s. 28; Koçoğlu vd., 2020).

Türkiye'de turizm 1980'li yıllarda büyük bir sıçramaya tanıklık etmiştir. Yabancı sermayenin ülkeye girdiği o yıllarda turizm, devlet sübvansiyonları ile desteklenmiş "Turizm Teşvik Kanunu" ile kitlesel turizmin gelişmesine kapılar aralanmıştır. Türkiye'nin o yıllarda ekonomik olarak önemli kazançlar elde etmesine karşın, kitlesel turizmin bir gereği olarak ortaya çıkan aşırı kullanım ve taşıma kapasitesinin aşımı, ülkeyi çevresel ve sosyo-kültürel sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Bu sorunların ortaya çıkmasında destinasyona ait altyapı ve üstyapı yetersizlikleri önemli rol oynamaktadır. Altyapı ve üst yapı yetersizliklerin giderilmesine yönelik gerçekleştirilen yatırımlar ise yoğun sezonlarda kitle turizmin ihtiyaçlarına cevap verememekte, bunun bir sonucu olarak da doğal kaynaklar tükenmekte ve turizm destinasyonları çekiciliklerini kaybetmektedir (Deng vd., 2002, s. 423; Lim ve McAleer, 2005, s. 1431; Türkay ve Saraç, 2019, s. 99). Bu duruma en çok Ege ve Akdeniz kıyı bölgelerinde rastlanmaktadır. Türkiye'nin kitlesel turizm lokomotifini olan bu bölgelerde taşıma kapasitesi aşılarak hem çarpık bir kentleşmenin oluşması hem de tarih, kültür ve sosyal yapıda olumsuzlukların meydana gelmesi gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır (Şen, 2010, s. 1). Bunun bir gereği olarak özgünlüğünü yitirmiş birbirine benzeyen turizm yapıları ve destinasyonları oluşmaktadır. Bunun yanı sıra sadece ekonomik boyutu ele alınan ve çevresel, sosyo-kültürel boyutları göz ardı edilmiş bölgelerde ikamet eden yerel halk, turizmin gelişmesine engel olmak istemektedir. Çünkü nasıl turizm faaliyetlerinin yaşadığı yere faydalı olduğunu düşünen yerel halk gelişmesine katkı sağlamak istemekteyse sorun olduğunu düşünenler de turizmin gelişmesine karşı çıkmaktadır (Kim vd., 2013; Abdollahzadeh ve Sharifzadeh, 2014).

Bu nedenle sürdürülebilir turizm gelişiminde Şekil 1'de görüldüğü üzere ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel boyutun birlikte ele alınabilmesi, yerel halkın tutumlarının olumlu ölçüde bir etki oluşturması ve ziyaretçi memnuniyetinin sağlanması şüphesiz başarılı bir planlama ile gerçekleşmektedir (Koçoğlu, vd., 2020, s. 206).

Şekil 1. Sürdürülebilir Turizm Gelişimi (Koçoğlu, vd., 2020, s. 206).

Şekil 1’de gösterildiği üzere sürdürülebilir bir planlama, çevresel sürdürülebilirliği gerçekleştirmekte, ekonomik fayda sağlamak ve sosyal maliyetin düşmesine neden olmaktadır. Sosyal maliyet, turizmin bir destinasyonda yaşayan yerel halka fayda sağlamaktan ziyade zarar vermesi anlamına gelmektedir. Böyle bir durumda düşük sosyal maliyet, yerel halka yönelik fayda sağlamakta ve yerel halk turizmin gelişmesine engel olmak yerine katkıda bulunmaktadır. Yerel halkın bu doğrultudaki motivasyonu şüphesiz ziyaretçi memnuniyetinin de artmasını sağlamak ve sürdürülebilir turizm gelişimi bu durumdan olumlu etkilenmektedir.

Tüm anlatılanlar ışığında sürdürülebilir turizmin gelişebilmesinde en önemli unsurların ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel boyut olduğu söylenebilmektedir. Bu boyutların birlikte ele alınabilmesi ve planlamanın bu düstur üzerine kurulması destinasyonların sürdürülebilirliğini mutlak başarıya ulaştırmaktadır. İslam dininin israfı yasaklayan, sosyal yaşantıya ve inanca saygı duyan ve çevreyi koruyan bir yapısı vardır. Şayet helal turizm yaklaşımından istifade etmek isteyen İslam dinine mensup mütebedeyin turistler hayatlarını İslam dinin gereklerini yerine getirmek üzere yaşıyorsa turizm faaliyetlerinden de aynı ölçüde yararlanmak isteyecektir. Böyle bir durumun sürdürülebilir turizmin gelişmesinde önemli bir yapıtaşı görevi üstleneceği düşünülmektedir. Bu durumda turizm arzının belirleyicileri turizm pazarlama faaliyetlerini bu minvalde yürütmek zorunda kalmaktadır. Zira turizm arzı turizm talebi doğrultusunda şekillenmektedir.

Helal Turizm

Helal turizm; İslam dinine mensup mütebedeyin turistlerin gerçekleştirmiş olduğu turizm faaliyetleri doğrultusunda ortaya çıkan ihtiyaçların İslami inanışlar ve kurallar kapsamında karşılanmasına olanak veren bir turizm yaklaşımıdır (Arpacı ve Batman, 2015, s. 186; Tekin, 2016; Pamukçu ve Sarıışık, 2020).

Helal konseptli oteller Türkiye’de 1996 yılından sonra varlık bulmuştur. Bu oteller 2002 yılından sonra “helal turizm” kapsamında değer kazanarak artış göstermeye başlamıştır (Yeşiltaş, Cankül ve Temizkan, 2012, s. 196; Büyükkşalvarcı vd., 2016, s. 1058; Tekin, 2014; Tekin ve Yılmaz, 2016). Turizm faaliyetlerinin sanayi devrimi ile başlayıp II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle 1950-1970 yıllarında gelişme gösterdiği düşünüldüğünde helal turizm yaklaşımının, turizm faaliyetleri içerisinde oldukça geç yer almaya başladığı görülmektedir. Bunun birçok nedeni olmasına karşın en önemlisi sanayi devriminin batılı devletlerde ortaya çıkmış olmasıdır (Pamukçu, 2017; Saraç, vd., 2019, s. 7).

Sanayi devrimiyle bireylerin eğitim seviyesi ve dolayısıyla ekonomik gelirlerinde artış olmuştur. Yaşanan teknolojik gelişmeler bireylerin daha fazla boş zamanı olmasını sağlamış ve insanlar kısa sürede daha çok seyahat etme fırsatı yakalamışlardır (Kozak, Kozak, Kozak, 2014, s. 31). Bu doğrultuda artış gösteren seyahat faaliyetleri sonucunda turizm gelişmiş; batılı devletlerin din, düşünce, inanç ve yaşayış biçimleri doğrultusunda bir çehre kazanmıştır. İslam dinine mensup helala duyarlı bireyler ise bu nedenle uzun bir süre bu faaliyetlerde bulunamamıştır (Saraç, vd., 2019, s. 7).

İslam dini çevreyi korumayı emreden, israfı yasaklayan, insan sağlığına zararlı yiyecekleri haram kılan ve toplum inancına hoşgörülü olan bir düstura sahiptir (Kaya ve Batman, 2017). Bu durum İslamiyet’in toplumsal hayata faydalı, çevreyi tahrip etmeyen bir sürdürülebilir turizm gelişimini desteklediği anlaşılmaktadır (Batman, 2017, s. 32). Diğer yandan İslam dinine mensup helala duyarlı turistlerin geldikleri yere geri döneceklerine yönelik inançları turizm faaliyetlerine olabildiğince benzerlik göstermektedir. İslamiyet seyahat etmeyi emretmektedir. Hz. Muhammed (sav) bir hadisinde “seyahat eden sıhhat bulur” buyurmuşlardır (bk. Ahmet b. Hanbel, 3/280; Aclunî, 1/445). Öte yandan Allah’ın yarattığı kâinatı bir

anlam yükleyerek gezmek görmek de sevap kazanmaktır (Aydın, 1966, s. 201; Batman ve Arpacı, 2016; Pamukçu, 2017, s. 26).

Literatüre bir bütün olarak bakıldığında İslam dini esaslarıyla çatışmayan seyahat ve tatil esnasında dini vebelerini yerine getirebilmeye imkân tanıyan etkinliklerin ve turizm faaliyetlerinin helal dairede teşvik edildiği görülmüştür. Bu bağlamda helal turizm yaklaşımının sürdürülebilir turizm çeşidi olarak ele alınıp geliştirilmesi; çevrenin korunmasında, israfın önüne geçilmesinde, sosyal yaşantıya ve dini inançlara değer verilmesinde oldukça önemlidir (Saraç, vd., 2019, s. 8).

Araştırmanın literatürdeki yerini belirlemek amacıyla yapılan alanyazın taramasına göre Assante vd. (2012) çalışmalarında Hawaii'deki Oahu adasındaki, Dağlı (2018) çalışmasında Düzce Akçakoca'daki, Koçoğlu, vd., (2020) ise Karabük Safranbolu'daki yerel halkın sürdürülebilir turizmin gelişimine yönelik bakış açılarını öğrenmeye çalışmıştır. Diğer yandan Alagöz vd. (2015), çalışmalarında otel işletmeleri ve seyahat acentelerinin sürdürülebilir turizmin gelişmesine yönelik tutumlarını ölçmeye çalışmıştır. Öte yandan Avcıkurt ve Güdü Demirbulat (2016), çalışmalarında turist rehberlerinin sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik bakış açılarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çalışmada ise Müslüman dostu otellerde konaklayan İslam dinine mensup mütedeyyin turistlerin sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik tutumları ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırma bu yönüyle literatürdeki boşluğu tamamlamakta ve arz belirleyicilerine farkındalık oluşturması bakımından önem taşımaktadır.

Yöntem

Araştırmada nicel yaklaşım benimsenmiş olup, veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu Ayazlar'ın (2016) Sus-Tas ölçeğinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Ankette 5'li Likert tipi ölçek kullanılmıştır.

Araştırmada uygulama alanı olarak Afyon merkez ilçede yer alan 5 yıldızlı helal konseptli oteller tercih edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın ana kütlesini Afyon merkezdeki helal konseptli otellerde konaklayan turistler oluşturmaktadır. Araştırmanın Afyon'da yapılmasının en önemli nedeni, Afyon merkezin helala duyarlı turistlerin tatil yapabilmesi için önemli bir destinasyon olması ve Afyon merkezde kümelenmiş 5 yıldızlı helal konseptli otellerin yer almasıdır.

Veriler 10.07.2019-10.10.2019 tarihleri arasında toplanmıştır. Tüm ana kütleye ulaşmak mümkün olmadığından örnekleme yoluna gidilmiş ve kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde Sekaran'ın (1992) araştırma evrenindeki bireylerinin sayısının bir milyon ve üzeri olması durumunda 0.95 güvenilirlikle 384 örneklem büyüklüğünün yeterli olacağı görüşü dikkate alınmış ve 523 helala duyarlı turiste anket uygulanmıştır. Buna karşın 37 anket eksik ve yanlış doldurulduğundan analizlere dâhil edilmemiş; araştırma 486 örneklem üzerinden gerçekleştirilmiştir. Verilen analizinde temel betimleyici analizler, açıklayıcı faktör analizi ve Pearson korelasyon analizleri kullanılmıştır.

Helala duyarlı turistlerin sürdürülebilir turizm gelişimi algılarının tespit edilmesine yönelik geliştirilen hipotezler;

H1: Toplum merkezli turizm boyutu, sürdürülebilir turizm gelişimini oluşturan diğer tüm boyutlarla pozitif ilişkilidir.

H2: Ekonomik fayda boyutu, çevresel sürdürülebilirlik, sürdürülebilir planlama ve ziyaretçi memnuniyeti boyutlarıyla pozitif ilişkilidir.

H3: Çevresel sürdürülebilirlik boyutu, sürdürülebilir planlama ve ziyaretçi memnuniyeti boyutlarıyla pozitif ilişkilidir.

H4: Sürdürülebilir planlama boyutu, ziyaretçi memnuniyeti boyutuyla pozitif ilişkilidir.

Bulgular

Demografik Bulgular

Tablo 1'de örneklemin demografik özelliklerine yönelik bulgular yer almaktadır. Buna göre örneklemin %50,1'i kadın, %49,9'u ise erkektir. Örneklemin çoğunluğunun %68,9 oranla evli olduğu görülmektedir. Yaş aralığına bakıldığında örneklemin en yoğun olduğu yaş grubunun %33,7 oranla 30-41 yaş arası olduğu tespit edilmiştir. Örneklemin çoğunluğu ise %33 oranla lisans mezunlarından oluşmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

<i>Cinsiyet</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>	<i>Medeni durum</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>
Kadın	241	50,1	Evli	326	68,9
Erkek	240	49,9	Bekâr	147	31,1
Toplam	481	100,0	Toplam	473	100,0
<i>Yaş</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>	<i>Eğitim durumu</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>
18-29 yaş	113	23,6	İlköğretim	34	7,1
30-41 yaş	161	33,7	Ortaöğretim	100	21,0
42-53 yaş	115	24,1	Ön lisans	148	31,1
54-65 yaş	74	15,5	Lisans	157	33,0
66 yaş ve üstü	15	3,1	Lisansüstü	37	7,8
Toplam	478	100,0	Toplam	476	100,0

Helala Duyarlı Turistlerin Sürdürülebilir Turizm Gelişimine Yönelik Açıklayıcı Faktör Analizi

Araştırmada sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik ölçeğin boyutsal yapılarını tespit etmek, geçerlilik ve güvenilirliklerini belirlemek amacıyla açıklayıcı faktör analizine başvurulmuştur. Tablo 2’de sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik açıklayıcı faktör analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. Sürdürülebilir Turizm Gelişimine Yönelik Açıklayıcı Faktör Analizi Tablosu

	<i>Sürdürülebilir Turizm Gelişimine Yönelik İfadeler</i>	<i>Faktör Yükleri</i>	<i>Varyans %</i>	<i>Güvenirlilik Analizi</i>
Ekonomik Fayda	A1	,861	35,31	,868
	A2	,799		
	A3	,779		
	A4	,640		
Toplum Merkezli Turizm	B1	,935	17,12	,826
	B2	,894		
	B3	,844		
	B4	,736		
	B5	,650		
	B6	,426		
Çevresel Sürdürülebilirlik	C1	,859	6,04	,907
	C2	,829		
	C3	,798		
	C4	,640		
	C5	,589		
Sürdürülebilir Planlama	D1	,807	3,39	,844
	D2	,784		
	D3	,628		
Ziyaretçi Memnuniyeti	E1	,511	2,05	,760
	E2	,506		
	E3	,417		

Güvenirlilik Analizi: 0,849; **Çıkarım Yöntemi:** Temel Bileşenler Analizi; **Döndürme Yöntemi:** Direct Oblimin, İterasyon Sayısı: 8, **Varyans toplamı:** 63,92; **KMO Uygunluk Ölçütü:** 0,912; **Bartlett Küresellik Testi x2:** 6075,045 **p:** 0,000

Bu analize göre öncelikle ölçeğe güvenilirlik analizi yapılmış ve içsel tutarlılık (cronbach alpha) kat sayısı tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenilir ve geçerli kabul edilebilmesi için bu değerın 0,70’in üzerinde olması beklenmektedir (Nunnaly ve Bernstein, 1994). Bu doğrultuda güvenilirlik analizi “,849” değeri ile ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonrasında açıklayıcı faktör analizleri uygulanmıştır. Bu kapsamında Temel Bileşenler Analizi ve Direct Oblimin rotasyon tekniği kullanılmıştır. Bartlett Küresellik testinin anlamlı olması ve Kaiser-Meyer-Olkin değerinin 0,912 olması örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2010). Araştırmanın toplam varyansına bakıldığında 63,92 olduğu görülmektedir. Scherer vd., (1988)’e göre bu oranın %50’den yüksek olması gerekmektedir. Bu doğrultuda analizin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Araştırmanın faktör analizinde, sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik iki ifadenin binişik olduğu tespit edilmiş ve bu ifadeler analizden çıkarılmıştır. Bu bağlamda ölçeğe ait beş boyut belirlenmiştir. Bu boyutlar; ekonomik fayda, toplum merkezli turizm, çevresel sürdürülebilirlik, sürdürülebilir planlama ve ziyaretçi memnuniyettir. Tablo 2’de yer alan bilgiler incelendiğinde, birinci faktör (4 madde) ekonomik

fayda, ikinci faktör (6 madde) toplum merkezli turizm, üçüncü faktör (5 madde) çevresel sürdürülebilirlik, dördüncü faktör (3 madde) sürdürülebilir planlama, beşinci faktör (3 madde) ziyaretçi memnuniyeti olarak adlandırılmıştır.

Tablo 3'te katılımcıların sürdürülebilir turizm gelişimine ilişkin tutumlarının ortalamaları yer almaktadır.

Tablo 3. Sürdürülebilir Turizm Gelişimine Yönelik Boyutların Ortalamaları

<i>Boyutlar</i>	<i>Ortalama</i>	<i>S. Sapma</i>
Çevresel Sürdürülebilirlik	4,69	,71275
Sürdürülebilir Planlama	4,55	,66768
Ekonomik Fayda	4,46	,74638
Ziyaretçi Memnuniyeti	4,44	,66465
Toplum Merkezli Turizm	3,44	1,23218
Sürdürülebilir Turizm Gelişimi Genel Algısı Boyutu	Ortalamanın Ortalaması	4,2283

En yüksek ortalamaya ait boyutun “çevresel sürdürülebilirlik” (4,69) olduğu, bunu sırasıyla “sürdürülebilir planlama” (4,55), “ekonomik fayda” (4,46) ve “ziyaretçi memnuniyeti” boyutlarının izlediği görülmektedir. Katılımcıların en düşük tutuma sahip boyutun “toplum merkezli turizm” (3,44) olduğu görülmektedir. Öte yandan ölçeğe ait tüm ifadelerin ortalamasının alındığı sürdürülebilir turizm gelişimi genel ortalaması 4,2283 düzeyinde çok yüksek (1,00–1,79: çok düşük, 1,80–2,59: düşük, 2,60–3,39: orta, 3,40–4,19: yüksek, 4,20–5,00: çok yüksek) bir algıya sahiptir (Özdamar, 2003, s. 32). Bu sonuçlara göre, katılımcıların sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik boyutlar üzerinde oldukça olumlu bir algıya sahip oldukları görülmektedir.

Sürdürülebilir Turizm Gelişimine Yönelik Boyutlar Arasındaki İlişki

Sürdürülebilir turizm gelişim ölçeğine ait boyutların birbirleriyle ilişkilerini tespit etmek üzere pearson korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizin sonuçlarına Tablo 4'te yer verilmiştir. Boyutlar arasında ilişkinin değerlendirilmesinde $n > 100$ olmak üzere aşağıda gösterilen aralıklar referans alınmıştır (Sökmen, 2000);

Tablo 4. Sürdürülebilir Turizm Gelişimine Yönelik Boyutlar Arasındaki Korelasyon Analizi

<i>Faktörler</i>	<i>EF</i>	<i>TMT</i>	<i>ÇS</i>	<i>SP</i>	<i>ZM</i>
Ekonomik Fayda	1				
Toplum Merkezli Turizm	,074	1			
Çevresel Sürdürülebilirlik	,536**	,044	1		
Sürdürülebilir Planlama,	,585**	,121**	,532**	1	
Ziyaretçi Memnuniyeti	,653**	,265**	,488**	,548**	1

** $p < 0.01$ ”, $r = 0,71-1,00$: güçlü, $r = 0,41-0,70$: orta, $r = 0,21-0,40$: zayıf, $r = 0,00 - 0,20$: çok zayıf (Özdamar, 2003; Terzi, 2018).

Tablo 4'e göre tüm değişkenler birbirleriyle ilişki içerisindedir. Hipotezlerin kabul-ret durumunu ortaya koymak üzere analiz sonuçları değerlendirildiğinde; toplum merkezli turizm boyutunun ekonomik fayda ($r = ,074$), çevresel sürdürülebilirlik ($r = ,044$) ve sürdürülebilir planlama ($r = ,121$) ile çok zayıf derecede pozitif ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Ziyaretçi memnuniyeti boyutu ($r = ,265$) ile de zayıf derecede pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Toplum merkezli turizm boyutu ile en fazla pozitif ilişkili olan boyutun ziyaretçi memnuniyeti olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre H1: (Toplum merkezli turizm boyutu, sürdürülebilir turizm gelişimini oluşturan diğer tüm boyutlarla pozitif ilişkilidir.) hipotezi kabul edilmiştir.

Ekonomik fayda boyutunun; toplum merkezli turizm boyutu ($r = ,074$) ile çok zayıf derecede pozitif; çevresel sürdürülebilirlik ($r = ,536$), sürdürülebilir planlama ($r = ,585$) ve ziyaretçi memnuniyeti ($r = ,653$) boyutlarıyla orta derecede pozitif ilişkili olduğu belirlenmiştir. Ekonomik fayda ile en fazla pozitif ilişkili olan boyutun ise yine ziyaretçi memnuniyeti olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre H2: (Ekonomik fayda boyutu, çevresel sürdürülebilirlik, sürdürülebilir planlama ve ziyaretçi memnuniyeti boyutlarıyla pozitif ilişkilidir.) hipotezi kabul edilmiştir.

Çevresel sürdürülebilirlik boyutunun ise ziyaretçi memnuniyeti boyutu ($r=,488$) ile zayıf; sürdürülebilir planlama boyutu ($r=,532$) ile orta derecede pozitif ilişkili olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre H3: (Çevresel sürdürülebilirlik boyutu, sürdürülebilir planlama ve ziyaretçi memnuniyeti boyutlarıyla pozitif ilişkilidir.) hipotezi kabul edilmiştir.

Sürdürülebilir planlama boyutu ile ziyaretçi memnuniyeti boyutu arasında ($r=,548$) ise orta derecede pozitif ilişkili bulunmaktadır. Bu sonuca göre H4: (Sürdürülebilir planlama boyutu, ziyaretçi memnuniyeti boyutuyla pozitif ilişkilidir.) hipotezi kabul edilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Helala duyarlı turistlerin sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik algıların tespit edilmeye çalışıldığı bu araştırmada yapılan faktör analizine göre; ekonomik fayda, toplum merkezli turizm, çevresel sürdürülebilirlik, sürdürülebilir planlama ve ziyaretçi memnuniyeti olmak üzere beş boyuta ulaşılmıştır.

Alanyazına bakıldığında Biçici (2003), Alagöz vd. (2015), Dağlı (2018) ve Koçoğlu vd. (2020), sürdürülebilir turizmin gelişimine yönelik yerel halkın ve diğer turizm paydaşlarının tutumlarının ölçüldüğü çalışmalarında ulaştıkları altı farklı boyut ile bu araştırmadan farklılaşmaktadır. Bunun nedeni; bu araştırmada turizmin sosyal çevre üzerindeki baskının ortadan kaldırılması gerektiğini destekleyen “sosyal maliyet” boyutu ile turizmin yöre halkın istihdamına ve üretimi gibi unsurlara fayda sağlaması gerektiğini savunan “yerel halka yönelik fayda” boyutunun tek faktör altında toplanmış olmasıdır. Öte yandan Avcıkurt ve Gülü Demirbulat’ın (2016), turist rehberlerinin sürdürülebilir turizmin gelişmesine yönelik tutumlarını ölçmeye çalıştıkları araştırmada ise yedi faktöre ulaşılmıştır. Bu araştırmanın yedi boyut altında toplanmasının nedeni “toplum merkezli ekonomi” adlı yeni bir boyutun ortaya çıkmasıdır.

Bu araştırmada faktör analizi sonucunda ortaya çıkan boyutların ortalamalarına göre önem sırası; çevresel sürdürülebilirlik, sürdürülebilir planlama, ekonomik fayda, ziyaretçi memnuniyeti ve toplum merkezli turizmdir. Bu doğrultuda Koçoğlu vd. (2020) çalışmasıyla benzerlik göstermektedir. Öte yandan Assante vd. (2012), çalışmalarında ekonomik fayda boyutu yüksek bir algı ortalamasına sahiptir. Bu yönüyle bu araştırmaya benzerlik gösterse de çevresel sürdürülebilirlik algısının düşük bir ortalamaya sahip olmasıyla bu araştırmadan farklılaşmaktadır.

Tüm bu sonuçlara bağlı olarak, sürdürülebilir turizmde önemli bir unsur olan ziyaretçi memnuniyeti boyutunda yapılan olumlu faaliyetler, sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik diğer boyutlar üzerinde olumlu değişimler oluşturacaktır. Bununla birlikte sürdürülebilir turizm ile toplum merkezli turizm, çevresel sürdürülebilirlik, sürdürülebilir planlama ve ziyaretçi memnuniyeti boyutlarında ortaya çıkan olumlu bir durumun, ekonomik fayda boyutunda bir iyileşme sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmada yapılan pearson korelasyon analizlerinde toplum merkezli turizm boyutu, sürdürülebilir turizm gelişiminin diğer boyutlarıyla pozitif; ancak çok zayıf düzeyde ilişkilidir. Buna karşın bu boyutun ziyaretçi memnuniyeti ile orta düzeyde pozitif bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum toplum merkezli turizm algıları yüksek olan İslam dinine mensup mütebedeyin turistlerin, turizmde ziyaretçi memnuniyetinin sağlanması gerektiğine dair algılarını da arttırmaktadır. Diğer yandan ekonomik fayda boyutu, toplum merkezli turizm boyutu dışında diğer tüm boyutlarla orta düzeyde bir ilişki içerisinde. Buna karşın *helala duyarlı turistlerin* ekonomik fayda boyutu algıları arttıkça en çok ziyaretçi memnuniyetinin karşılanması gerektiğine dair algılar artmaktadır. Öte yandan mütebedeyin turistlerin çevresel sürdürülebilirlik boyutu algıları arttıkça sürdürülebilir planlama algıları; sürdürülebilir planlama algıları arttıkça ziyaretçi memnuniyetinin karşılanması gerektiğine dair algıları da artmaktadır.

Helala duyarlı turistlerin sürdürülebilir turizm gelişimi algıları 4,22 ile çok yüksek bir ortalamaya sahiptir. Bu bulgu ışığında helala duyarlı turistlerin turizm faaliyeti gösterdikleri destinasyonun sürdürülebilirliğine duyarlı oldukları sonucuna ulaşılmaktadır. Bunun yanı sıra en yüksek ortalamaya sahip sürdürülebilir turizm gelişimi boyutu çevresel sürdürülebilirliktir (4,69). Bu bulgu onların İslam dinin gerekleri arasında sayılan çevrenin korunması ve israftan kaçılması emirlerini benimsedikleri ve o doğrultuda yaşadıklarına işaret etmektedir. Bu nedenle mütebedeyin turistlerin gerçekleştirdikleri turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliğe katkı sağlayan bir yapısı olduğu bu nedenle de bu turizm yaklaşımını geliştirilmesi önerilebilmektedir.

Helala duyarlı turistler, öncelikle çevresel konulara dikkat edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Diğer yandan en yüksek ikinci ortalamanın da sürdürülebilir planlama boyutunda gerçekleştiği göz önünde

bulundurulduğunda helala duyarlı turistlerin sürdürülebilir turizm gelişiminde uzun vadeli planlamaların yapılması gerektiğini savundukları tespit edilmiştir. Öte yandan ekonomik faydanın başta ziyaretçi memnuniyeti olmak üzere turizmin yerel halka ve bireyler katkı sağlayacağını düşünmektedirler

Bundan sonra yapılacak çalışmalarda araştırmacılara; farklı turizm destinasyonlarındaki helala duyarlı turistlerin tutumlarının araştırılması önerilebilir. Bunun yanı sıra helal konseptli olmayan kitlesel turizmin gerçekleştirildiği destinasyonlarda turizm faaliyetlerini sürdüren turistlerin sürdürülebilir turizme bakış açıları tespit edilerek benzerlik ve farklılıkları karşılaştırılabilir.

Etik Beyan

"Helala Duyarlı Turistlerde Sürdürülebilir Turizm Gelişmesine Yönelik Algı Araştırması" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Abdollahzadeh, G. ve Sharifzadeh, A. (2014). Rural residents' perceptions toward tourism development: A study from Iran. *International Journal of Tourism Research*, 16 (2), 126-136.
- Alagöz, G., Güneş, E. ve Uslu, A. (2015). Otel işletmeleri ve seyahat acentaları yöneticilerinin sürdürülebilir turizme bakış açısı: Bir alan araştırması. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 6 (14), 83-98.
- Arpacı, Ö. ve Batman, O. (2015). Helal konseptli otel işletmelerinin yüksek ve düşük sezonda algılanan hizmet kalitesinin müşteri sadakati ve müşteri değeri üzerine etkisi helal turizm. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12(3), 73-86.
- Arslan Ayazlar, R. (2016). Sürdürülebilir turizm tutum (SUS-TAS) ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Didim yerel halk örneği. II. *Ulusal Sürdürülebilir Turizm Kongresi*. Antalya, 28-30 Nisan.
- Assante, L. M., Wen, H. I. ve Lottig, K. J. (2012). Conceptualization of modeling resident attitudes on the environmental impacts of tourism: A case study of Oahu, Hawaii. *Tourism Planning and Development*, 9 (2), 101-118.
- Avcıkurt, C. ve Güdü Demirbulat, Ö. (2016). Turist rehberlerinin sürdürülebilir turizme bakış açısı. *Journal of Tourism Theory and Research*, 2 (2), 173-191.
- Aydın, A. A. (1966). İslam'ın seyahate verdiği önem. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Ahlaki- Edebi- Mesleki Aylık Dergisi*, 5(8), 201-203.
- Batman, O. (2017). *Sorularla helal turizm / helal turizm nedir veya ne değildir?*, I. *International Halal Tourism Congress*. Antalya, 07-09 Nisan.
- Batman, O. ve Arpacı, Ö. (2016). *Helal turizmin felsefi teorisi uygulaması*. OmniScriptum GmbH Co. KG: Türkiye Alim Kitapları.
- Büyükşalvarcı, A., Şapçılar, M. C. ve Adabalı, M. M. (2016). Konya mentioned as the tourism capital of islamic world and effects of Konya's tourism. *Journal of International Social Research*, 9(45), 1054-1064.
- Collin, P. H. (2004). *Dictionary of environment and ecology*. London: Bloomsbury Publishing Plc.
- Çakılcıoğlu, M. (2013). Turizm odaklı sürdürülebilir kalkınma için bir yöntem önerisi. *Tasarım+Kuram Dergisi*, 9 (16), 27-42.
- Dağlı, Z. (2018). Sürdürülebilir turizmin gelişimine yönelik yerel halkın tutumlarını incelemeye ilişkin bir araştırma: Akçakoca destinasyonu. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15 (3), 603-619.
- Deng, J., King, B. & Bauer, T. (2002). Evaluating natural attractions for tourism. *Annals of Tourism Research*, 29(2), 422-438.
- Dolnicar, S., Crouch, G. I., & Long, P. (2008). Environment-friendly tourists: What do we really know about them?. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(2), 197-210.
- Kahraman, N. ve Türkay, O. (2014). *Turizm ve çevre*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kaya, M.C. ve Batman, O. (2017). Helal turizm yaklaşımı sürdürülebilir turizmin araçlarından biri olabilir mi? I. *International Halal Tourism Congress*. Antalya, 07-09 Nisan.
- Kim, K., Uysal, M. ve Sirgy, M. J. (2013). How does tourism in a community impact the quality of life of community residents?. *Tourism Management*, (36), 527-540.
- Koçoğlu, C. M., Saraç, Ö. ve Batman, O. (2020). Safranbolu'da sürdürülebilir turizm gelişmesine yönelik yerel halkın tutumları, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1): 202-219.
- Kozak, M., ve Martin, D. (2012). Tourism life cycle and sustainability analysis: Profit-focused strategies for mature destinations. *Tourism Management*, 33(1), 188-194.
- Kozak, N., Kozak, M.A. ve Kozak, M. (2014). *Genel turizm ilkeler kavramlar*, (16. Baskı), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Lim, C. ve McAleer, M. (2005). Ecologically sustainable tourism management. *Environmental Modelling and Software*, 20(11), 1431- 143.
- Nunnally, J. C. ve Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.), New York: McGraw-Hill.
- Özdamar, Ö. (2003). *Modern bilimsel araştırma yöntemleri*, Eskişehir: Kaan Kitabevi.

- Pamukçu, H. (2017). *Konaklama işletmelerinde helâl turizm standardizasyonu önerisi* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Pamukcu, H., ve Sarıışık, M. (2020). Suggestions for standardization of halal tourism in hospitality industry. *Journal of Islamic Marketing*.
- Sarac, O., Batman, O. & Kiper, V. O. (2019). Comparing hedonism with responsible tourism diversities. *Journal of Tourismology*, 5(2), 151-170.
- Saraç, Ö. ve Tanrısever, C. (2018). Kastamonu’da yeniden işlevlendirilen tarihi yapıların sürdürülebilirliğe etki eden çekicilik faktörleri. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29(2), 151-163.
- Sarı, Y. (2017). Bir alternatif turizm çeşidi olarak “tefekkür turizmi” üzerine kavramsal bir çalışma. *I. International Halal Tourism Congress*. Antalya, 07-09 Nisan.
- Scherer, R. Wiebe, F. A., Luther, D. C. ve Adams, J. S. (1988). Dimensionality of coping: Factor stability using the ways of coping questionnaire, *Psychological Report*, (62), 763-770.
- Sekaran, U. (1992). *Research methods for business, a skill building approach*, USA: John Wiley & Sons Inc.
- Swarbrooke, J. (1999). *Sustainable tourism management* (2nd Edition). London: CABI Publishing.
- Şen, S. D. (2010). *Turizmin çevresel etkileri ve bir çözüm olarak ekoturizm* (Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Terzi, Y. (2018). *Temel İstatistik Notları II*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü.
- Tekin, Ö. A. (2014). İslami turizm: Dünyadaki ve Türkiye'deki genel durum üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 750-766.
- Tekin, Ö. A. (2016). İslami turizm konseptinde hizmet veren konaklama işletmeleri üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 2046-2058.
- Tekin, Ö. A. ve Yılmaz, E. (2016). İslami turizm konseptinde hizmet veren konaklama işletmeleri üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 2046-2058.
- Türkay, O. ve Saraç, Ö. (2019). Altyapı, üstyapı ve çevre sorunlarının turist şikayetleri kapsamında değerlendirilmesi ve yerel yönetimlerin çözüm potansiyeli: Antalya örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(Ek Sayı), 98-110
- Weaver, D. ve Oppermann, M. (2000). *Tourism management*. Australia: John Wiley Sons
- Yeşiltaş, M., Cankül, D. ve Temizkan, R. (2012). The effects of religious life style on hotel selection. *Electronic Journal of Social Sciences*, 39, 193-217.

EXTENDED ABSTRACT

Tourism is a very old travel activity. These activities were carried out for religion, health and trade early on. Differences in business life after the industrial revolution; has increased the needs of people such as vacation, rest and entertainment and these needs have been caused to be met with the sea-sun-sand trio.

The technological and economic developments encountered pave the way for tourism activities to be realized in masses. Excessive use without allowing the social structure or environment to renew itself, causes the natural beauty, cultural structure, ecological balance and biological diversity in these regions to be spoiled (Kahraman, & Türkay, 2018). Avoiding this becomes possible by supporting the sustainable tourism development of destinations. In order to ensure sustainable tourism development, it is necessary for the natural, historical and socio-cultural values that constitute the tourism attractions to be protected and developed, and the quality of them must be increased in the way that they can reach to future generations (Saraç, & Tanrısever, 2018). Within this context, in the sustainability of tourism; economic, social, cultural and environmental dimensions need to be evaluated together (Dolnicar, Crouch, & Long, 2008). Because while tourism businesses or destinations exhibit activities aimed at obtaining economic income, they ignore the socio-cultural and environmental problems of their region. However, halal tourism approach is thought to have been important in ensuring sustainable tourism development recently. This tourism approach allows the tourists belonging to Islamic religion to carry out their religious duties and charges while taking part in their tourism activities. The biggest difference of this tourism approach from other sustainability-related approaches is that it is mostly carried out by tourists who have thoughts and beliefs belonging to Islam. In this respect, unlike mass tourism, halal tourism stands out with its structure that is ecological, prohibits waste and values human health and social life (Sarı, 2017, p. 507). The main purpose of this research is to determine the perceptions of halal-sensitive tourists towards sustainable tourism development. Determining the relationships between the dimensions related to sustainable tourism development is among the other aims of the study. Within this context, after a literature summary of sustainable tourism and halal tourism is presented, the findings obtained from the method and field research will be discussed. Quantitative approach has been adopted in the research and the data has been collected with questionnaire technique. The questionnaire used in the research was

created by utilizing the Sus-Tas scale of Ayazlar (2016). A 5-point Likert scale was used in the survey. In the research, five-star halal concept hotels in the central district of Afyon were preferred as the application area. The most important reason for the research to be conducted in Afyon is that the center of Afyon is an important destination for halal-sensitive tourists to have a vacation and that there are five-star halal concept hotels clustered in the center of Afyon. The data were collected between the dates “10.07.2019-10.10.2019”. Since it is not possible to reach the entire main mass, sampling method was used and convenience sampling method was preferred. In the determination of the sample size, if the number of individuals in the research universe of Sekaran (1992) is one million or more, the opinion of 384 sample size with 0.95 reliability is considered to be enough and a questionnaire was applied to 523 halal sensitive tourists. However, 37 questionnaires were not included in the analysis since they were missing and wrongly filled; the research was carried out on 486 samples. In the analysis of the data, basic descriptive analyzes, exploratory factor analysis and Pearson correlation analysis were used. The majority of the sample is seen to be married with a rate of 68.9%. Considering the age range, it was determined that the age group with the highest concentration was between 30-41 years old with a rate of 33.7%. The majority of the sample consists of graduates with a rate of 33%. It is seen that the highest average dimension in participants' attitudes towards sustainable tourism development is “environmental sustainability” (4.69), and it is followed respectively by “sustainable planning” (4.55), “economic benefit” (4.46) and “visitor satisfaction”. It is seen that the lowest attitude of the participants is the “community centered tourism” (3.44). On the other hand, the overall average of sustainable tourism development, in which the expressions of the scale are averaged, has a very high perception with its rate ‘4.2283’ (Özdamar, 2003, p. 32). According to these results, it is seen that the participants have a very positive perception on the dimensions of sustainable tourism development. When the analysis results are evaluated to reveal the acceptance-rejection status of the hypotheses; it seems that the community-centered tourism dimension has a very weak positive correlation with economic benefit ($r = ,074$), environmental sustainability ($r = ,044$) and sustainable planning ($r = ,121$). It was also found that it is positively-related at weak degree with the visitor satisfaction dimension ($r = ,265$). It is seen that the most positively related dimension with the community-centered tourism dimension is visitor satisfaction. According to this result, H1: (Community-centered tourism dimension is positively related to all other dimensions that constitute sustainable tourism development.) hypothesis was accepted. It has been determined that economic benefit dimension has very weak positive relationship with the community-centered tourism dimension ($r = 074$); and is moderately positively associated with environmental sustainability ($r = ,536$), sustainable planning ($r = ,585$) and visitor satisfaction ($r = ,653$). It is seen that the visitor satisfaction is again the dimension that is most positively associated with the economic benefit. According to this result, the hypothesis H2: (Economic benefit dimension positively correlates with environmental sustainability, sustainable planning and visitor satisfaction dimensions) hypothesis was accepted. It is seen that the environmental sustainability dimension is weakly associated with the visitor satisfaction dimension ($r = ,488$); and is moderately positively associated with the sustainable planning dimension ($r = 532$). According to this result, H3: (Environmental sustainability dimension is positively associated with sustainable planning and visitor satisfaction dimensions) hypothesis was accepted. There is a moderately positive correlation between the sustainable planning dimension and the visitor satisfaction dimension ($r = 548$). According to this result, H4: (Sustainable planning dimension is positively associated to visitor satisfaction dimension) hypothesis was accepted. In this research in which the perceptions of halal-sensitive tourists towards sustainable tourism development are tried to be determined, positive activities carried out in the dimension of visitor satisfaction which is an important factor in sustainable tourism, will create positive changes on other dimensions for sustainable tourism development. However, it is thought that a positive situation that emerges in terms of sustainable tourism and community-centered tourism, environmental sustainability, sustainable planning and visitor satisfaction will provide an improvement in the economic benefit dimension. In future studies, researchers may be suggested to investigate the attitudes of halal-sensitive tourists in different tourism destinations. In addition, similarities and differences can be compared by determining the perspectives of the tourists who continue their tourism activities in the destinations where non-halal mass tourism is realized.

Seçimlerde Sınırlar: “Başarılı” Bir Stratejik Taksimat rneği Olarak Defne İlçesi’nin Kurulması

Levent DUMAN¹

Öz

2012 yılında yürürlüğe giren 6360 Sayılı Kanun kapsamında 13 ilde büyükşehir belediyesi kurulurken bu illerde mevcut ilçelere ilave olarak 26 yeni ilçe kurulmuştur. Büyükşehir belediyesi kurulan illerden biri olan Hatay’da, bu kanun kapsamında yeni ilçeler de oluşturulmuştur. Hatay’da yeni kurulan ilçelerden biri olan Defne ilçesinin kurulması, yerel seçim sonuçlarını da kapsayan ancak bunun da ötesine geçen oldukça önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada, Antakya’dan ayrılarak Defne ilçesinin kurulması ve sınırlarının tespitinin, kanun tasarısını hazırlayan iktidar partisinin yerel seçimlere dair stratejisinin bir parçası olduğu öne sürülmektedir. Defne ilçesinin sınırlarının belirlenmesi süreci bir dizi siyasi beklentiler çerçevesinde şekillenmiştir. Bu beklentilerin en önemlisi, Hatay’ın büyükşehir olmasından sonra en büyük ilçe konumuna gelecek olan Antakya’nın belediye başkanlığını elde tutmaktır. Bu nedenle, Defne sınırları içerisine, stratejik taksimatın en yaygın biçimi olan istifleme yöntemi çerçevesinde iktidar partisine oy vermeyen insanların yaşadıkları bölgeler dâhil edilmiştir. İstifleme Defne’de o kadar ileri boyutlarda gerçekleştirilmiştir ki, seçimlerde CHP’nin ve desteklediği adayların rekor düzeylerde oy oranlara ulaştığı bir ilçe konumuna gelmiştir. Defne ilçesinde istiflemenin yapılması neticesinde AKP’li adayların 2014 ve 2019 yerel seçimlerinde Antakya belediye başkanlığını kazanmaları mümkün olmuştur. Defne ilçesinin kurulması örneğinde de görüldüğü üzere, stratejik taksimat yerel seçimlerde de oldukça etkin biçimde kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: 6360 Sayılı Kanun, Stratejik Taksimat, Yerel Seçimler, Defne, Hatay

Borders at Elections: Foundation of Defne District as a Case of “Successful” Gerrymandering

Abstract

In accordance with the law no. 6360 which came into force in 2012, metropolitan municipalities were founded in 13 cities and, in addition to previously existing districts, 26 new districts were founded within those cities. Hatay was among those 13 cities and in addition to foundation of metropolitan municipality, new districts were also founded in the city. Defne district has been one of newly founded districts in Hatay and its foundation caused various important arguments related to some vital issues to come to surface. In this study, it is argued that, foundation of Defne district by snatching it away from Antakya and determination of its borders are parts of the ruling party’s local elections strategy who prepared draft of the law. Determination of Defne district’s borders has taken place based on a series of political expectations. One of the most important expectations is to win Antakya mayoralty election. Therefore, living quarters of citizens who do not vote for the ruling party have been included within Defne district. Hence, the district has become an area where the main opposing party and its candidates have received record level votes at elections. As a result of packing strategy in Defne district, candidates of the ruling party were able to win Antakya mayoralty during the 2014 and 2019 local elections. As it has been observed in foundation of Defne district, Gerrymandering can be quite effectively applied at local elections.

Key Words: Law no. 6360, Gerrymandering, Local Elections, Defne, Hatay

Atf İçin / Please Cite As:

Duman, L. (2020). Seçimlerde sınırlar: “Başarılı” bir stratejik taksimat örneği olarak Defne İlçesi’nin kurulması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2667-2682.

Geliş Tarihi / Received Date: 19.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.05.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, lduman@atu.edu.tr - ORCID: 0000-0003-3975-6668

Giriş

2012 yılında yürürlüğe giren 6360 Sayılı Kanun yerel yönetimler üzerinde önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Kanun kapsamında 13 ilde büyükşehir belediyesi kurulurken bu illerde mevcut ilçelere ilave olarak 26 yeni ilçe kurulması da kararlaştırılmıştır. Bu süreçte, kanun kapsamında hayata geçirilen değişikliklerin yerel seçim sonuçları üzerinde ne gibi sonuçlar ortaya çıkaracağı önemli bir konu olarak gündeme gelmiştir. Yeni düzenlemenin uygulandığı ilk seçimlerin ardından yapılan çalışmalar, kanunun Türkiye genelinde iktidarı elinde bulunduran siyasi partiye yerel seçimlerde önemli avantajlar sağlarken ana muhalefet partisi aleyhine sonuçlara neden olduğunu ortaya koymuştur (Aygül, 2016).

6360 Sayılı Kanun kapsamında büyükşehir belediyesi kurulan illerden biri Hatay olmuştur. Büyükşehir belediyesi oluşturulmasının yanı sıra, bu kanun kapsamında Hatay'da Antakya Belediyesi'nin sınırları ilçe sınırlarına eşitlenirken, Arsuz, Defne ve Payas olmak üzere yeni ilçeler oluşturulmuştur. Yeni düzenlemenin Hatay'daki yerel seçimler üzerinde etkilerine dair yapılan çalışmalar, Türkiye genelindeki duruma paralel biçimde, iktidar partisinin lehine, ana muhalefet partisinden aleyhine sonuçlar oluştuğu sonucuna ulaşmıştır (Adıgüzel ve Karakaya, 2017). Ancak, Hatay'da yeni ilçeler oluşturulması, özellikle de Arsuz ve Defne ilçelerinin kurulması, yerel seçim sonuçlarını da kapsayan ancak bunun da ötesine geçen oldukça önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Oldukça eski geçmişe sahip olan ve içinde barındırdığı farklı toplulukların varlığı nedeniyle "Medeniyetler Şehri" olarak da adlandırılan Hatay'da seçmen tercihleri açısından oldukça parçalı bir yapı vardır. İlin belli bölgelerinde yaşayan bazı toplulukların siyasal tercihlerinde belirli siyasi partiler çok büyük destek bulurken bazı siyasi partilerin aldıkları oy oranları çok sınırlı düzeyde seyretmektedir. Seçmen davranışındaki bu parçalı yapı ile yeni kurulan Arsuz ve Defne ilçelerinin sınırları arasındaki paralellikler, bölgedeki vatandaşların siyasal tercihleri esas alınarak ilçe sınırlarının belirlendiğine dair söylemlerin sıkça gündeme gelmesine neden olmaktadır.

Bu çalışmada, 6360 Sayılı Kanun ile Hatay'da Defne İlçesinin kurulması ve bu yeni ilçenin sınırlarının belirlenmesine dair kararların, nesnel kriterlere göre değil, yerel seçimler dikkate alınarak, belirli partilerin lehine sonuçlar ortaya çıkaracak şekilde alındığı öne sürülmektedir. Diğer bir deyişle, Defne ilçesinin kurulması ve sınırlarının tespitinin, kanun tasarisinin hazırlayan iktidar partisinden yerel seçimlere dair stratejisinin bir parçası olduğu iddia edilmektedir. Siyaset Biliminde "Gerrymandering" olarak bilinen, Türkçede "Stratejik Taksimat"² olarak adlandırılabilen seçim bölge sınırlarının belirli sonuçları elde etmeyi sağlayacak biçimde değiştirilmesi uygulamalarına dünyanın farklı ülkelerinde, farklı tarihsel dönemlerde rastlamak mümkündür. Stratejik taksimat uygulamaları çoğunlukla genel seçimlere yönelik olsa da, yerel seçimlerde de kullanılabilen ve bu çalışmada da ortaya konulduğu üzere Defne İlçesinin sınırlarının belirlenmesi söz konusu uygulamaya oldukça çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. Stratejik taksimatın yerel seçimlerde nasıl uygulandığının farklı yönleriyle ele alınması ve güncel bir vaka üzerinden sonuçlarının değerlendirilmesi suretiyle bu çalışma oldukça önemli hususları ön plana çıkarmaktadır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Stratejik taksimatın ortaya çıkışı, farklı uygulamaları ve etkileri üzerinde durulurken ikinci bölümde Hatay'ın seçmen davranışına doğrudan etki eden toplumsal özelliklerine değinilmektedir. Çalışmanın esas kısmını oluşturan üçüncü bölümde ise Defne İlçesinin kurulmasının yerel seçim sonuçları üzerindeki etkileri, bu ilçede yaşayan insanların önceki seçimlerdeki tercihleri de dikkate alınarak analiz edilecektir. Sonuç bölümünde, çalışmada ortaya konulan veriler ışığında genel bir değerlendirmeye yer verilecektir.

Yöntem

Çalışmada literatür taraması aşamasında stratejik taksimat hakkında yazılmış kitap ve makaleler incelenmiştir. Defne İlçesinin kurulması tek vaka analizi çerçevesinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda ikincil kaynaklardan, çeşitli internet kaynaklarından faydalanılmış, ayrıca yerel ve ulusal basın organlarının konu hakkındaki haberleri de incelenmiştir. Bunlara ilave olarak Meclis Zabıtları ve Resmi Gazete gibi kaynaklara da başvurulmak suretiyle geniş kapsamlı bir analiz gerçekleştirilmiştir.

² Gerrymandering Türkçe yapılan siyaset bilimi çalışmalarında farklı biçimlerde kullanılmaktadır. Bazı çalışmalarda İngilizce terim aynen kullanılmakla birlikte (Dikici Bilgin, 2016, s.163) bu çalışmada 'stratejik taksimat' olarak kullanılmaktadır. Stratejik taksimat olarak kullanımı Vikipedi'den alınmıştır ("Vikipedi", t.y.).

Bir Seçim Stratejisi Olarak Stratejik Taksimat

Siyasal yaşamın ayrılmaz bir parçasını oluşturan seçimler ülkeden ülkeye ve zaman içerisinde farklı biçimlerde gerçekleştirilebilmektedir. Seçimler, seçimlerde oy kullanabilecek kişilerin belirlenmesinden, sonuçların değerlendirileceği sistemin belirlenmesine, seçimlerin gerçekleştirileceği süreden seçim bölgelerinin belirlenmesine kadar çok sayıda konuda karar almayı gerektirmektedir. İster yerel ister ulusal düzeyde seçimler olsun, seçim sonuçları seçmen davranışlarını belirleyen siyasi parti ve adayların seçim kampanyaları başta olmak üzere, genel siyasal, ekonomik ve kültürel unsurların etkisiyle şekillenmektedir. Ancak, seçmen tercihlerinin yanı sıra seçim sonuçlarını etkileyen başka hususlar da vardır ki bu çalışmanın konusunu oluşturan seçim bölge sınırlarının belirlenmesi bunlardan biridir.

Seçim bölge sınırlarının seçim sonuçlarını etkileyecek biçimde belirlenmesi, var olan sınırların değiştirilmesi, örneği oldukça bol olan ve uzun bir geçmişe sahip bir uygulamadır. Sıkça görülmesi ve oldukça eskiye dayanmasına karşın stratejik taksimat uygulamalarının her zaman hedeflenen amaçları sağladığını söylemek mümkün değildir. Nitekim uygulamanın, sınır değişikliklerini gerçekleştiren kişi veya siyasi partilerin istediği seçim sonuçlarını sağlayıp “başarılı” sonuçları ortaya çıkardığı vakalar gibi bazı durumlarda “başarısız” sonuçlar ortaya çıkarabildiği, sınır değişikliklerinin hedeflenen seçim sonuçlarını ortaya çıkarmadığını vurgulamak gerekir (Morill, 1990, s. 212). Stratejik taksimat uygulamaları Siyaset Biliminde genellikle ulusal seçimlerle birlikte anılan bir uygulama olmakla birlikte, bu çalışmada da gösterildiği üzere, yerel seçimlerde de sonuçları doğrudan belirleyebilen bir uygulama olabilmektedir.

Terim olarak Siyaset Biliminde seçim bölge sınırlarının seçim sonuçlarını etkileyecek, bir kişi veya partinin lehine sonuçlar çıkaracak şekilde bilinçli olarak değiştirmesini belirtmek için “Gerrymandering” kullanılmaktadır (Morill, 1990, s. 212; Erçel, 2017; Alexeev ve Mixon, 2018, s. 1046; Hebert ve Jenkins, 2010, s.544). İngilizcede farklı kelimelerin birleştirilmesiyle “icat” edilen bu terimin Türkçe karşılığı olarak “stratejik taksimat” terimini kullanmak yerinde olacaktır. Gerrymander terimi ilk olarak 1812 yılında kullanılmıştır. Daha önce ABD başkan yardımcılığı görevini de yürütmüş olan, o zamanki Massachusetts valisi Elbridge Gerry eyalet içindeki seçim bölge sınırlarını kendi partisinin lehine sonuçlar doğuracak biçimde değiştirince seçim bölge haritalarının ilginç görünümü oluştu. Bu seçim bölgeleri haritası bir semenderi (İngilizcesi salamander) anımsattığı için siyasi karikatürler çizen bir karikatürist tarafından durumu eleştirmek amacıyla çizilen karikatür *Boston Gazette*'de yayınlandı. Vali Elbridge Gerry'nin soyadı ile semender hayvanın adı birleştirilerek türetilen “gerrymander” terimi söz konusu karikatürün üstünde başlık olarak yayınlandı (Griffith, 1907, s. 16-20; Anand, 2014, s. 923; Seabrook, 2017, s. 7; Alexeev ve Mixon, 2018, s. 1046; Erçel, 2017). Takip eden süreçte Gerrymander terimi basında geniş yer buldu ve seçim kampanyalarında sıkça kullanıldı (Griffith, 1907, s. 18-19).

Terim olarak kullanılması 1812 yılında olsa da seçim bölgesi sınırlarının bir parti lehine değiştirilmesi uygulamaları daha da eskiye dayanmaktadır. Kimi yazarların ABD tarihi kadar eski olduğunu belirttikleri stratejik taksimat uygulamalarının (Stewart, 2018, s. 152; Griffith, 1907, s. 120; Engstrom, 2013, s. 28) adını aldığı Gerrymandering teriminin orta atılmasından önce de siyasal alanda çok sayıda örneği vardır. Siyasal hayattaki yeri ve hukuki statüsü tartışmalı olmakla birlikte günümüze kadar seçim sonuçları tartışmalarında stratejik taksimat konusu gündeme gelmeye devam etmektedir (Seabrook, 2017, s. 3-8).

Stratejik taksimat uygulamaları yürürlükteki kanunlara bağlı olarak ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Bazı ülkelerde seçim bölge sınırlarında değişiklik yapmak görece daha kolay, hatta belli dönemlerde gerçekleştirilen rutin işlemler arasında yer almaktadır. Devletlerin geçerli yasalarına göre şekillenen stratejik taksimat uygulamalarında farklı yöntemler kullanılabilir. Bu yöntemler arasında “istifleme” ve “bölüşdürme”³ en yaygın uygulamalardır. Uygulamalarda istifleme ve bölüşdürme farklı bileşimler halinde sıklıkla birlikte de kullanılabilir (Anand, 2014, s. 923-924; Barrow, 2018, s. 8; Hebert ve Jenkins, 2010, s. 544).

Siyasi partilerin seçimlerde yüksek desteğe sahip oldukları seçim bölgeleri olduğu gibi, farklı zamanlarda gerçekleştirilen seçimlerde belli partilere düşük desteğin olduğu seçim bölgeleri de vardır. Stratejik taksimat çerçevesinde kullanılan istifleme yöntemi, “kazanılmaz” olarak görülen (Friedman ve Holden, 2008, s. 113) seçim bölgelerine yönelik gerçekleştirilir. İstifleme yönteminde, seçim bölgesi sınır değişikliğini gerçekleştiren siyasi parti, kendisini desteklemeyen seçmenlerin yoğun olarak bulunduğu yerleri, belirli seçim çevrelerinde toplamaya çalışır. Bu doğrultuda, yeni seçim bölgesi sınırları, az sayıda

³ İngilizcede “packing” ve “cracking” olan bu terimlerin Türkçede farklı karşılıkları vardır. Belirttikleri uygulamalara uyumları açısından bu çalışmada “istifleme” ve “bölüşdürme” terimlerinin kullanılması tercih edilmiştir.

bölgede azami oranda muhalif seçmeni içerecek şekilde düzenlenir. Böylesi bir seçmen dağılımı neticesinde, seçim bölgesi sınır değişikliğini gerçekleştiren siyasi partiye muhalif olan seçmenlerin desteklediği aday veya siyasi partiler az sayıda seçim bölgesinde çok yüksek farkla seçimi kazanırken, çok sayıda seçim bölgesinde seçimi kaybetmiş olurlar (Anand, 2014, s. 924; Buchler, 2012, s. 1038; Chill, 2017, s. 811; McDonald ve Engstrom, 1990, s. 178-179). Az sayıda seçim bölgesinde büyük farkla seçimi kazanmak yüksek sayıda "heba edilmiş oy" anlamına gelir (Seabrook, 2017, s.17). Halbuki bu büyük farkı oluşturan seçmenlerin bir kısmının başka seçim bölgelerinde oy kullanması durumunda seçimlerin genel sonucu açısından farklı durumlar ortaya çıkması ihtimal dâhilinde olacaktır.

İkinci yaygın uygulama olan bölüştürme yöntemi ise, istiflemenin tersine, "kazanılabilecek" durumda olan seçim bölgelerinde uygulanır (Friedman ve Holden, 2008, s. 113). Bölüştürme yönteminde seçim bölge sınırları muhalif seçmenler herhangi bir bölgede çoğunluğu sağlamayacak veya asgari sayıda bölgede çoğunluğu sağlayacak biçimde belirlenir. Bölüştürme yöntemi çerçevesinde, seçim bölgesi sınır değişikliği yapma yetkisine sahip siyasi partiye muhalif olan seçmenlerin çoğunluğu sağlayacakları seçim bölgeleri oluşturulmasından kaçınılmaya çalışılır (Barrow, 2018, s. 8; Chill, 2017, s. 811; McDonald ve Engstrom, 1990, s. 179). Bölüştürme yöntemi, sadece seçimi kazanmaya yetecek kadar seçmeni belli seçim bölgelerinde toplamaya dönük olduğu için beraberinde, istiflemenin tersine, seçim bölge sınırlarını değiştiren siyasi partinin lehine olacak şekilde çok az sayıda oy "heba" olur (Seabrook, 2017, s. 29).

Stratejik taksimat ile ilgili yapılan çalışmaların önemli bir kısmı ABD hakkında yapılmakta ve çoğu zaman genel seçimler eksenindeki konuları içermektedir. Fakat zamanla stratejik taksimat hakkında başka ülkeleri de konu olan akademik çalışmaların sayısında artış görülmüştür (Fetzer, 2008; Halás ve Klapka, 2017; Stewart, 2019). Ayrıca, genel seçimler dışında yerel seçimlerde de stratejik taksimatın işleyişi, seçim sonuçları üzerindeki etkileri hakkında çalışmalar yapılmaktadır (Stewart, 2019). Bu nedenle stratejik taksimatı sadece ABD'ye özgü ve genel seçimlerle sınırlı düşünmemek gerekmektedir.

Stratejik taksimat uygulamalarının seçim sonuçlarını bir parti veya aday lehine değiştirmek dışında da amaçları olabilmektedir. Halás ve Klapka'nın Slovakya hakkında yaptıkları çalışmada da belirttikleri gibi, çok sayıda etnik grubun yaşadığı siyasi bölgelerde yönetsel coğrafyalarda etnik sebeplerle stratejik taksimat uygulamalarının hayata geçirilmesi, bu değişikliklerle belli grupların siyasi gücünü sınırlama çabaları söz konusu olabilmektedir (2017, s. 1572). Stewart'ın Makedonya üzerine yaptığı çalışmada da vurguladığı gibi, etnik hususlar çerçevesinde gerçekleştirilen stratejik taksimat uygulamaları, yerel seçimlerde çok önemli sonuçlar doğurabilmektedir. Söz konusu çalışmanın ortaya koyduğu gibi, belediye sınırları içerisinde etnik bir grubun çok büyük çoğunluğa sahip olduğu durumlarda, bu grubun etnik açıdan kendine yakın bulunduğu birden fazla siyasi parti rekabete girdiği görülmüştür. Buna karşın, belediye sınırları içerisinde farklı etnik grupların birbirine yakın oranlarda olduğu yerlerde ise etnik gruplar kendilerine yakın buldukları tek bir siyasi parti etrafında kenetlenme yoluna giderler (2019, s. 318-322). Bu sonuçların ortaya çıkması zaman alabilmekte, süreç içerisinde stratejik taksimatın etkileri daha bariz biçimde ortaya çıkabilmektedir.

Zamanla ortaya çıkan yenilikler, özellikle teknolojinin ilerlemesi kaçınılmaz biçimde stratejik taksimat uygulamalarını da etkilemektedir. Günümüzün gelişmiş teknoloji imkânları, stratejik taksimat konusunda karar alma pozisyonunda bulunanlara çok daha ayrıntılı bilgiler eşliğinde yeni imkanlar sunmaktadır. Seçmen davranışı, gelir durumu, eğitim düzeyi ve daha pek çok bilgi seçim bölgelerinin sınırları değiştirilirken göz önünde bulundurulabilmekte, karar alıcıların istediği sonuçların sağlanabilmesine dönük detaylı analizler gerçekleştirilebilmektedir. Eskiden elle yapılan seçim bölge sınır değişikliğine dair çizimler şimdi bilgisayarlar sayesinde, stratejik taksimatın etkilerini azami seviyeye çıkaracak biçimde yapılabilmektedir (Stewart, 2018, s. 154; Anand, 2014, s. 924; Smith, 2018, s. 12; Barrow, 2018, s. 6; Friedman ve Holden, 2008, s. 135; Bernstein, 1996, s. 63-64). Teknoloji alanındaki gelişmeler, karar alma konumunda bulunan siyasi partiye, stratejik taksimattan da faydalanarak konumunu pekiştirme ve sürdürme konusunda yeni araçlar sunmaktadır (Tokaji, 2018, s. 2160).

Türkiye'nin Bir Vilayeti Olarak Hatay

Geçmiş asırlar öncesine dayanan Antakya ve çevresi farklı medeniyetlere, çok sayıda etnik ve dini gruba ev sahipliği yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Fransızlar tarafından işgal edilen yerlerden biri Antakya ve çevresi olmuştur. Fransızlar bu bölgede kurdukları İskenderun Sancağı ile 1938 yılına hâkimiyetlerini devam ettirmiş, akabinde Eylül 1938'de bölgede "Hatay Devleti" kurulmuştur. En nihayetinde 23 Temmuz 1939'da Hatay Devleti'nin varlığı sona vermiş bir vilayet olarak Türkiye'ye

katılmıştır. Türkiye'ye katılma sürecinde yaşanan olaylardan dolayı Hatay'dan önemli göçler yaşansa da bölge, farklı etnik ve dini grupları önemli ölçüde bünyesinde barındırmaya devam etmiştir.⁴

Antakya ve çevresinde yaşayan en büyük gruplardan biri Arap Alevilerdir. Ası Vadisi ve Antakya şehir merkezinin belirli mahalleleri başta olmak üzere Osmanlı Devleti döneminde bölgenin belirli kesimlerinde yoğunlaşan bu topluluk, İskenderun Sancağı döneminde de bu yerleşim şeklini devam ettirmiştir (Türkmen, 1937, s. 599-605). Fransız verilerine göre 1936 yılında Sancak nüfusunun yüzde 28'ini oluşturan Arap Aleviler (Duman, 2016, s. 128) günümüzde de Hatay'ın bazı bölgelerinde nüfusun çok büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Hatay'da yaşayan Arap Alevilerin toplam nüfusuna dair kesin rakamlar bulunmamakla birlikte, bazı kaynaklarda 2012 yılı itibarıyla Hatay'ın toplam nüfusu olan 1 milyon 483 bin kişinin yaklaşık 480 bininin Arap Alevilerden oluştuğu belirtilmektedir (Usta, 2014, s. 705).

Hatay'ın 1939'da Türkiye'nin bir vilayeti haline dönüşmesi doğal olarak yerel siyaset üzerinde önemli sonuçlar ortaya çıkardı. Hatay'ın Türkiye'ye katılması sürecinde Türkiye lehine faaliyet gösteren kişi ve gruplar vilayet döneminde yerel siyasette belirleyici konuma geldiler. Türkiye'de tek parti döneminin devam ettiği bu dönemde, siyasette söz sahibi olanlar Cumhuriyet Halk Partisi'nde (CHP) etkin olan kişilerden oluşuyordu. Bu durum Hatay'da geniş kitlelerin siyasetten soyutlanması sonucunu doğurdu. Arap Aleviler özelinde bakıldığında, bu topluluğun önemli bir kısmı Hatay'ın Türkiye'ye katılması sürecine destek vermiş ve bunun karşılığında topluluk mensubu çok sayıda kişi CHP'nin içinde etkin pozisyonlara gelmiştir. Ancak sürece destek verenler kadar, Arap Aleviler içinde Türkiye'ye katılma sürecine karşı çıkanlar da vardı ki bunlar 1939 sonrasında CHP içinde kendilerine yer bulamadılar. Bu nedenle, çok partili hayata geçilmesiyle birlikte, özellikle kırsal kesimde yaşayan Arap Alevilerin önemli bir kısmı, önce Demokrat Parti (DP), daha sonrasında DP'nin devamı olan Adalet Partisi (AP), Doğru Yol Partisi'ne (DYP) destek vermişlerdir (Duman, 2016, s. 392-397).

Kırsal kesimde yaşayan Arap Alevilerin aksine, şehirde yaşayan Arap Alevilerde farklı bir seçmen davranışı olduğu gözlenmiştir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalar farklı bölgelerdeki seçmen davranışına dair durumu ortaya koyar niteliktedir. Nizam Önen ve Murat Tek tarafından gerçekleştirilen ve 1961-2007 yılları arasındaki genel seçim sonuçlarının analiz edildiği çalışmada Antakya şehir merkezinde bulunan mahalleler bazında seçmen davranışı incelenmiştir. Yapılan analiz, Antakya şehir merkezinde Arap Alevilerin yaşadığı mahallelerde 1969'dan başlayarak 2007'ye kadar gerçekleştirilen genel seçimlerde "sol partilerin" önemli farklarla "sağ partilerden" daha fazla oy aldıklarını göstermiştir. 1969-2007 döneminde sol partiler içerisinde CHP katıldığı tüm seçimlerden önemli farkla birinci parti olarak çıkmış ve incelenen mahallelerdeki Arap Alevilerin en çok desteklediği siyasi parti olmuştur. Önen ve Tek, çalışmada Antakya'nın mahallelerinde yaşayan Arap Aleviler için CHP ile bir "parti özdeşleşmesi" oluştuğu ve bu durumun ortaya çıkmasındaki temel faktörün laiklik olduğu sonucuna ulaşmıştır (2009, s. 113-136).

Türkiye'deki siyasal yaşam açısından oldukça hareketli geçen 1990'ların ardından 2000'li yılların başlamasıyla yeni bir döneme girildi. 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) seçimi kazanması ve tek başına iktidara gelmesiyle başlayan bu dönem, Hatay'da yaşayan Arap Aleviler açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Günümüze kadarki seçim sonuçları incelendiğinde, Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) mesafeli duran Hatay'daki Arap Alevilerin benzer bir tavrı 2002 yılından itibaren AKP'ye karşı da ortaya koydukları gözlemlenmektedir. 2002'den günümüze kadar gerçekleştirilen gerek genel ve yerel seçimler olsun, gerekse halk oylamaları olsun, Hatay'daki Arap Alevilerin AKP'ye olan desteklerinin çok sınırlı olduğu görülmektedir. AKP'nin 2002'den itibaren ortaya çıkan siyasi gücü, Hatay'daki Arap Alevileri bu partiye yönlendirmek şöyle dursun, tam tersine bir etki yaratarak AKP karşısındaki en büyük güç olarak görülen CHP etrafında yoğun biçimde kenetlenmeye yöneltmiştir. Bu süreçte, daha önce CHP'ye oy vermeyen Arap Aleviler bile CHP'ye oy vermeye başladı. Süreç içerisinde, CHP kırsal kesimdeki Arap Alevilerden de büyük destek almaya başlamıştır. Hatay üzerine yapılan yeni çalışmaların da ortaya koyduğu üzere, bu sürecin sonucunda CHP, Hatay'ın belirli kırsal kesimlerinde son derece yüksek oranlarda oy oranlarına ulaşmıştır (Adıgüzel ve Karakaya, 2017, s. 46).

Efsaneden İlçeye: Defne İlçesinin Kurulması ve Yansımaları

6360 Sayılı Kanun Türkiye'de 13 ilde büyükşehir belediyesi kurulmasının ötesinde de etkiler doğurmuştur (Arıkboğa, 2018, s. 16-18). Bu kanun kabul edilmeden önce yürürlükte olan 2004 tarihli 5216 sayılı "Büyükşehir Belediyesi Kanunu"nun 5. Maddesine göre "Büyükşehir belediyelerinin sınırları, adını aldıkları büyükşehirlerin belediye sınırlarıdır." 6360 Sayılı Kanun'un 6. Maddesi ile bu konuda şu şekilde bir

⁴ İskenderun Sancağı ve Hatay Devleti konusunda ayrıntılar için bkz. (Ada, 2005; Duman, 2016).

düzenlemeye gidilmiştir: "Büyükşehir belediyelerinin sınırları, il mülki sınırlarıdır. İlçe belediyelerinin sınırları, bu ilçelerin mülki sınırlarıdır." Söz konusu kanunun 1. Maddesi 3. Fıkrası'nda yer alan hüküm çerçevesinde büyükşehir belediyesi kurulan ve daha önce kurulmuş olan illerdeki belde ve köylerin statüsünde değişikliğe gidilmiş ve buna göre bu illerin "mülki sınırları içerisinde yer alan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırılmış, köyler mahalle olarak, belediyeler ise belde ismiyle tek mahalle olarak bağlı buldukları ilçenin belediyesine katılmıştır" (On Üç İlde Büyükşehir, 2012).

Köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliğinin kalkması büyükşehir belediyelerinde yer alan ilçe belediye seçimleri açısından önemli etkiler ortaya çıkarmıştır. 6360 sayılı kanun ilçe belediyelerini mülki sınırları ile eşleştirdiğinden artık ilçe sınırları içerisinde yaşayan tüm vatandaşlar ilçe belediye seçimlerinde oy kullanabilecek duruma geldi. Antakya özelinde bakıldığında bu düzenleme kanun tasarısının hazırlayan iktidar partisi AKP için istenmeyen sonuçlar alınması anlamına gelmektedir. Antakya'da en güçlü konuda bulunan AKP ve CHP'nin aldıkları oyları gösteren Tablo 1'de bu durum net bir biçimde görülmektedir:

Tablo 1. 2002-2011 Arasındaki Seçimlerde AKP ve CHP'nin Antakya'daki Durumu

Seçim	Toplam Geçerli Oy	AKP		CHP		
		Toplam Aldığı Oy	Oy Oranı (%)	Toplam Aldığı Oy	Oy Oranı (%)	
2002 Genel Seçimleri	Antakya Genel	151229	36695	24,3*	52301	34,6*
	Antakya Merkez	63685	22452	35,3*	14516	22,8*
	Antakya Belde/Köy	87544	14243	16,3*	37785	43,2*
2004 Yerel Seçimleri	Antakya Belediye Bşk.	66081	32662	49,4*	24159	36,6*
	Antakya Belde Belediye Bşk. Top.	62875*	14917*	23,7*	26874*	42,7*
	İl Genel Meclisi -Antakya geneli	166466	59411	35,7*	57318	34,4*
2007 Genel Seçimleri	İl Genel Meclisi -Antakya merkez	66879	31227	46,7*	20599	30,8*
	İl Genel Meclisi -Antakya Belde ve köyler	99587	28184	28,3*	36719	36,9*
	Antakya Genel	183739	67189	36,6	81764	44,5
2009 Yerel Seçimleri	Antakya Merkez	77501	38974	50,3	22773	29,4
	Antakya Belde/Köy	106238	28215	26,6	58991	55,5
	Antakya Belediye Bşk.	98048	47376	48,3	35504	36,2
2011 Genel Seçimleri	Antakya Belde Belediye Bşk. Top.	82221*	10324*	12,6*	33929*	41,3*
	İl Genel Meclisi -Antakya geneli	226498	72147	31,9*	91222	40,3*
	İl Genel Meclisi -Antakya merkez	99345	45254	45,6*	32164	32,4*
2011 Genel Seçimleri	İl Genel Meclisi -Antakya Belde ve köyler	127153	26893	21,2*	59058	46,4*
	Antakya Genel	249805	100534	40,2	126825	50,8
	Antakya Merkez	115352	63833	55,3	36501	31,6
	Antakya Belde/Köy	134453	36701	27,3	90324	67,2

*TUIİK verileri esas alınarak hesaplanmıştır.

Kaynak: "Türkiye İstatistik Kurumu", t.y.

Hatay'ın en büyük ilçesi olan ve il merkezi konumundaki Antakya belediye başkanlığını hangi partinin kazanacağı siyasi açıdan önemlidir. Tablo 1'de de görüleceği üzere, 2012 yılında büyükşehirlerin kurulmasına dair kanun tasarısı hazırlanırken sonraki seçimlerde Antakya belediye başkanlığının AKP tarafından kazanılması oldukça zor görünüyordu. Yeni kanunla belde ve köylerin hukuki statüsünün kaldırılması öngörüldüğünden, Antakya sınırları içerisinde yaşayan tüm seçmenlerin oyu ile belediye başkanı belirlenecekti. Her ne kadar 2004 ve 2009 yerel seçimlerinde AKP'nin adayları Antakya Belediye Başkanlığını kazanmış olsalar da, bu seçimler ilçe sınırları içindeki tüm seçmenleri kapsayacak biçimde yapılmış olsaydı sonuçlar farklı olabilirdi. Tablo 1'de de görüldüğü üzere, 2002 yılından 2011 yılına kadar yapılan hem genel hem de yerel seçimlerde Antakya'da AKP merkezde güçlü iken, merkez dışında kalan belde ve köylerde CHP'nin oldukça gerisinde kalmıştır. Merkez ilçe belde ve köyler arasındaki seçmen sayıları da birbirine yakın olduğundan ilçe genelinde yapılacak seçimler belediye başkanlığı seçimini oldukça çekişmeli hale getirecekti. Nitekim, 2002 seçimlerinde Antakya genelinde AKP geçerli oyların % 24,3'ünü alırken, CHP % 34,6'sını almıştır. Antakya Belediye Başkanlığını AKP'li adayın kazandığı 2004 yerel seçimlerinde AKP'li aday oyların % 49,4'ünü alırken CHP'nin adayı % 36,6'sını almıştır. Ancak aynı

seçimlerde belde belediye başkanlıkları seçimlerinin toplamında bakıldığında AKP'li adaylar oyların % 23,7'sini alırken CHP'li adaylar % 42,7'sini almıştır. Söz konusu seçimlerde Antakya ilçesi genelinde il genel meclisi oylamasında AKP oyların % 35,7'sini alırken CHP %34,4'ünü almıştır. Diğer bir değişle, 2004 yerel seçimlerinde Antakya geneli dikkate alındığında AKP ile CHP arasında oldukça çekişmeli bir durum söz konusuydu. AKP ile CHP arasında Antakya genelindeki bu rekabet 2007 genel seçimlerinde de devam etmiştir. Bu seçimlerde Antakya genelinde AKP oyların % 36,6'sını alırken, CHP % 44,5'ini almayı başarmıştır. 2009 yerel seçimleri de Antakya'da AKP ile CHP rekabetinin devam ettiği bir seçim şeklinde geçmiştir. AKP'li aday belediye başkanlığını merkezdeki oyların % 48,3'ünü alarak kazanırken CHP'nin adayı oyların % 36,2'sini alabilmiştir. Antakya'ya bağlı belde belediyelerinde ise CHP'nin adayları toplamda oyların %41,3'ünü alırken AKP'nin adayları toplamda ancak oyların % 12,6'sını alabilmiştir. İl genel meclisi için kullanılan oylara bakıldığında, 2009 yerel seçimlerinde Antakya genelinde AKP % 31,9 oy alırken CHP'nin oyu % 40,3 olarak gerçekleşmiştir. 2012'de büyükşehirlerin kurulmasına dair kanun tasarısı hazırlanmadan önceki son seçim olan 2011 genel seçimlerinde de Antakya genelinde AKP ile CHP arasındaki rekabet kıyasıya devam etmiştir. 2011 seçimlerinde Antakya genelinde AKP oyların % 40,2'sini alırken CHP % 50,8'ini almış, bu seçimlerde CHP'nin belde ve köylerdeki oy oranı % 67,2'ye ulaşırken AKP'nin oyu % 27,3'te kalmıştır.

Böyle durum karşısında, Antakya Belediye Başkanlığını kaybetmek istemeyen ancak 13 ilde daha büyükşehir kurulmasını isteyen AKP, Hatay'da en büyük iki ilçe olan Antakya ve İskenderun'u bölerek Defne ve Arsuz adında iki yeni ilçe kurulmasını kanun tasarısına dahil etme yoluna gitti. Kanun tasarısının gerekçesinde yerel yönetimlerin daha etkin ve verimli çalışabilmesine olanak tanıyacak düzenlemelerin hedeflendiği belirtilmiştir. Hükümet, on üç ilde büyükşehir belediyesi kurulmasına dair kanun tasarısında "mevcut yerel yönetim yapısı ile yerel nitelikteki kamu hizmetlerinin etkin ve verimli bir şekilde sunulması olanağı" kalmadığını vurgulamış "bu hizmetlerinin vatandaşlarımızın artan beklentilerini karşılayabilecek nitelik ve kabiliyetle donatılmış, ideal ölçekte etkin hizmet sunma potansiyeline sahip yerel yönetimlerce sağlanması" (Meclis Tutanakları, 2012a) hedefini tasarımın gerekçesi olarak sunmuştur. Ancak söz konusu kanun tasarısında yer alan Hatay'da iki yeni ilçe kurulması kararının bu gerekçelerle uyumlu olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Çünkü söz konusu iki yeni ilçenin kurulması yerel hizmetlerin daha etkin ve verimli sunulmasını sağlamanın tam tersine sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Kanun tasarısı ile Defne adıyla Hatay'da yeni bir ilçe kurulması oldukça önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Şunu vurgulamak gerekir ki, Antakya'nın tarihi incelendiğinde, ne Osmanlı Devleti döneminde ne de önceki tarihsel süreçte, bir coğrafik bölgeyi tanımlamak üzere Defne adının kullanımına rastlanmamaktadır. Bölgede yaygın olarak yetişen bir ağaç türünün adı olmasına ilave olarak, Defne, Apollon ile Defne arasında Antakya'nın Harbiye bölgesinde geçtiğine inanılan efsanede de dile getirilmiştir ("Defne Belediyesi", t.y.). Hatay'da Büyükşehir belediyesi oluşturulması kapsamında kurulacak Defne İlçesine Antakya'nın dört mahallesi ile çok büyük çoğunluğunu Arap Alevilerin oluşturduğu belde ve köylerin bağlanması ön görülmüştür.

Kanun tasarısının ortaya çıkmasıyla birlikte gerek TBMM çatısı altında, gerekse farklı platformlarda Hatay'da yeni ilçelerin sınırlarının tespitine dair sert eleştiriler yapıldı. Kanun tasarısının TBMM'deki görüşmeleri sırasında Hatay'da tasarıda belirtilen biçimde yeni ilçe oluşturulmasıyla "Etnik ve mezhepsel ayırım yapıldığı" iddiaları sık sık gündeme getirilmiştir. Defne ve Arsuz ilçelerinin kurulmasının "mezhep temeline göre, etnik temele göre coğrafî, idari yapılanma" oluşturulması anlamına geldiği çeşitli milletvekilleri tarafından belirtilmiştir. Meclis görüşmelerinde "ayırıştırma projesi" olarak da tanımlanan Defne ve Arsuz ilçeleri kurulmasına neden ihtiyaç duyulduğuna dair sorular gündeme getirilmiştir. İki ilçenin bölgede yaşayan vatandaşların fikirleri alınmadan oluşturulduğu, böyle bir oluşumun bölge insanları tarafından desteklenmediği de görüşmeler sırasında vurgulanmıştır (Meclis Tutanakları, 2012c, s. 704-705, 721). Özellikle CHP'li milletvekilleri tarafından gündeme taşınan ve MHP'li milletvekillerinin de vurguladığı etnik-mezhepsel esaslara göre Hatay'da ilçe sınırlarının belirlendiği söylemlerine İçişleri Bakanı ve AKP'li milletvekilleri karşı çıkmış, böyle bir şeyin söz konusu olmadığını ileri sürmüşlerdir (Meclis Tutanakları, 2012c, s. 722).

CHP'li bazı milletvekilleri kanun görüşmeleri sırasında önerge vererek, Defne İlçesi kurulmasından vazgeçilmesini teklif ettiler. Önergede, kurulması tasarlanan 13 büyükşehirde kanun tasarısı ile "coğrafya durumu, ekonomik şartlar ve kamu hizmetlerinin gerekleri göz önünde bulundurularak yeni ilçeler" kurulacağına belirtildiği ancak "Hatay ilinde kurulan ilçelerde bu hususlara gerekli özen gösterilmemiş ve kamuoyunda ilçe sınırları tespit edilirken özenli davranılmadığı algısı güçlenmiştir" ifadesine yer verilmiştir. Bu nedenle, önerge ile Antakya'da yaşayan insanların "mezhepsel bir duvar gibi algılanan" Defne İlçesi

sınırları ile bölünmemesi, Antakya'nın daha önceden var olan mahalle, belde ve köyleri ile tek bir ilçe olarak devam ettirilmesi teklif edilmiştir. Aynı önergede, tasarlanan sınırlar içinde Defne İlçesinin coğrafik olarak çok dar ancak nüfus yoğunluğu açısından çok yoğun bir bölge olacağı vurgulanarak Defne ilçesi oluşturulmasının olumsuz sonuçlar doğuracağı belirtilmiştir (Meclis Tutanakları, 2012b). Defne ilçe sınırlarının kanun tasarısında yer aldığı biçimiyle belirlenmesi durumunda ortaya çıkacak sorunların kısmen de olsa giderilebilmesi amacıyla tasarının İçişleri Komisyonu'nda görüşülmesi sırasında ilçe sınırlarının farklı çizilmesi yönünde öneriler yapıldı. Ancak bu öneriler de iktidar partisi temsilcileri tarafından kabul edilmemiştir ("Antakya'yı Bölmeyin", 2012).

Hatay'da kurulacak ilçelerin sınırlarına dair tartışmalar TBMM ile sınırlı kalmadı. CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, Hatay'da Defne ve Arsuz ilçelerinin kurulmasını "bölücülük" olarak tanımlayarak temel hedefin belediye seçimlerini kazanmak olduğunu vurgulamıştır. CHP Genel Başkan Yardımcısı Nihat Matkap da konuyla ilgili olarak yaptığı açıklamada, "Hatay'ın merkez içesi Antakya'nın içinden Defne adında bir ilçe ihdas ediliyor. Neredeyse nüfusu yüzde 100 Alevi olacak" diyerek düzenlemeye tepkisini ortaya koymuştur (Konuralp, 2012).

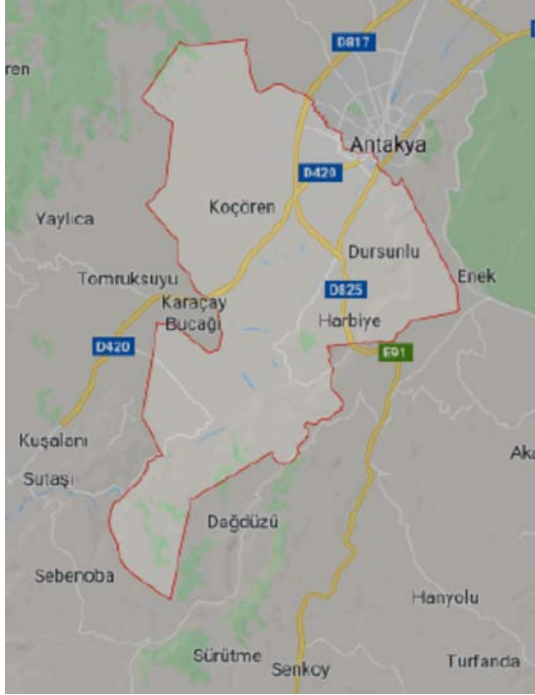
TBMM dışında da yasa tasarısına olan itirazlarını dile getirmeye devam eden muhalefet milletvekilleri, tasarının yasalaşmasına kadar geçen sürede basına bu konuda demeçler vermeye sürdürdüler. Bu demeçlerde, yeni ilçe sınırları ile bölgede yaşayan insanlar arasında adeta "mezhepsel duvarlar" oluşturulduğu ("Tasarı Hatay'a ihanettir", 2012), vatandaşların etnik kökenlerine göre ayrıştırıldığı ve bunun "bölücülük" olduğu defalarca vurgulandı ("İnsanlarımız Etnik Kökenlerine", 2012; Özgün, 2012a; "Büyükşehir Canavarı", 2012). CHP'li yetkililer, yeni ilçe sınırlarının AKP'li yetkililer tarafından masa başında, "halkı kamplara bölüp, benden olan olmayan, tamamen ırkçı, mezhepçi ve etnik yapıya dayalı bir yaklaşımla" belirlendiğini ileri sürdüler ("CHP: Antakya ve Defne", 2012).

Dönemin yerel basını incelendiğinde, Defne ve Arsuz ilçelerinin kurulması planlarına dair olumsuz görüşlerin hakim olduğu görülmektedir. Yerel basında, kanun tasarısının TBMM'ye sunulmasıyla birlikte konu geniş yer bulmaya başladı. Bu haberlerde, Hatay'ın büyükşehir olması halinde ortaya çıkacak yeni durumdan çok, kurulacak Defne ve Arsuz ilçelerine hangi mahalle, belde ve köylerin bağlanacağı geniş yer buldu ("Büyükşehir Sınırı Belli Oldu", 2012; "Arsuz ve Defne ilçe oldu", 2012). Yasa tasarısına göre iki ilçenin kurulacak olması ve bunların belirlenen sınırları takip eden günlerde yerel basında sertçe eleştirildi. Büyükşehir olmanın Hatay için olumlu sonuçlar doğuracağı ancak Defne ve Arsuz İlçelerinin kurulmasının son derece olumsuz olacağı vurgulandı. Bu iki ilçe kurmaya dair herhangi bir ihtiyaç bulunmadığı, düzenleme ile ilgili herhangi uzman görüşüne başvurulmadığı, bölgede yaşayan insanların görüşüne başvurulmadığı, temel hedefin "siyasi taktiklerle" Antakya ve İskenderun belediye seçimlerini kazanmak olduğu sık sık dile getirildi. Defne İlçesi kurulmasının Antakya'yı ortadan bölmek anlamına geldiği ve bunun "Antakya'ya yapılacak en büyük kötülük" olacağı savunuldu (Seyfittinoğlu, 2012a; Özgün, 2012b). Kanun tasarısına göre oluşacak haritalarla (bkz. EK 1) birlikte ilk sayfadan verilen haberde de, özellikle Antakya'nın merkezinde yer alan bazı mahallelerin Defne İlçesine bağlanacak olmasına dair eleştiriler yöneltilmiş ve bu mahallelerde yaşayan vatandaşların artık Antakya Belediyesi seçimlerinde oy kullanamayacağı vurgulanmıştır ("BŞB Tasarısı Kucaklamıyor", 2012). Antakya'nın "merkezi ile iç içe" olan söz konusu mahalleleri "Antakya İlçesinden ayıran nedir" sorusu yöneltilmişse de (Seyfittinoğlu, 2012b) buna tatmin edici bir cevap alınamamıştır. Sivil toplum kuruluşu temsilcileri de bu mahallelerin Antakya'dan ayrılarak Defne'ye bağlanacak olmasıyla oluşan durumun adeta bir "fay hattı" oluşturduğu yönünde demeçler vermiştir (Yıldız, 2012b).

Hatay'da düzenlenen çeşitli etkinliklerde yasa tasarısını konu alan toplantılar düzenlendi. Konu ile ilgili olarak düzenlenen en önemli etkinliklerden biri Mimarlar Odası Hatay Şubesi ev sahipliğinde gerçekleştirilen sempozyum olmuştur. Sempozyuma Hatay Valisi, çok sayıda belediye başkanı, akademisyenler, uzmanlar ve siyasetçiler katıldı (Yıldız, 2012a). Sempozyumun sonuç bildirgesinde yasa tasarısının hazırlanma biçimi eleştirilmiştir. Bildirgede "Yasa Tasarısı taslağı birden bire gündeme getirilmiş ve tasarı metninin hazırlanmasında valiliklerin, üniversitelerin ilgili birimlerinin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sivil toplum örgütlerinin görüşlerine başvurulmamış olması büyük bir eksiklik olarak" nitelendirilmiştir. Ayrıca, tasarının "aceleyle getirilmeden, tarafsız çevrelerde, bu çabanın objektif ölçütlere dayalı, kamu hizmetlerinin ve yerel demokrasinin gereklerine yanıt verecek nitelikte, tüm yaşayanları eşit biçimde kucaklayan, ötekileştirme duygusu yaratmayan bir anlayışla hazırlanması" gerektiği vurgulanmıştır ("Hatay Büyükşehir Sempozyumu Sonuç Bildirgesi", 2012).

TBMM içinde muhalefet parti milletvekillerinin ve yerel düzeyde çeşitli kesimlerin karşı çıkmasına karşı, Antakya'nın bölünerek Defne İlçesi kurulması planından vazgeçilmedi. Defne İlçesinin sınırları, TBMM'de yapılan görüşmeler sonrasında iktidar partisinin istediği şekilde belirlendi. Kanun tasarısı 12 Kasım 2012'de tamamlanan görüşmeler sonucunda TBMM'de kabul edilmiş (Meclis Tutanakları, 2012c) ve 6 Aralık 2012'de 6360 Sayılı Kanun olarak *Resmî Gazete*'de yayınlanmıştır. Bu kanuna göre yeni kurulan Defne İlçesi sınırları aşağıdaki haritada gösterildiği biçimde belirlenmiştir.

Harita 1. Defne İlçesi

Kaynak: "Google Maps", t.y.

Harita 2. Hatay İli Haritası

Kaynak: "Coğrafya Harita", t.y.

Harita 1'de görüldüğü üzere, Defne İlçesinin sınırları Antakya şehir merkezinin önemli bir kısmını içine alacak şekilde belirlenmiştir. Antakya'nın mahallesi konumunda olan ve 6360 Sayılı Kanun öncesinde Antakya Belediye seçimlerinde oy kullanan Akdeniz, Armutlu, Elektrik ve Sümerler mahalleleri Defne İlçesi sınırları içine dahil edilmiştir. Bu şekilde çizilen Defne İlçe sınırları, Antakya'nın en merkezi yerinde bulunan çok sayıda yerleşim yerini Antakya Belediyesi sınırları dışında bırakmış oldu. Özellikle bu 4 mahallenin Defne İlçesine dahil edilmesine geçerli bir açıklama getirmek oldukça güçtür. Ancak bu mahallelerde yaşayan vatandaşların seçmen davranışları incelendiğinde, bu kararın seçimleri kazanma stratejisinin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Defne'ye Bağlanan 4 Mahallede AKP ve CHP'nin Aldıkları Oylar

Seçim		Toplam Geçerli Oy	AKP		CHP	
			Toplam Aldığı Oy	Oy Oranı (%)	Toplam Aldığı Oy	Oy Oranı (%)
2002 Genel Seçimleri	Akdeniz Mah.	432	2	0,5*	322	74,5*
	Armutlu Mah.	2929	56	1,9*	1995	68,1*
	Elektrik Mah.	1914	23	1,2*	1383	72,3*
	Sümerler Mah.	4531	155	3,4*	2626	58,0*
2007 Genel Seçimleri	Akdeniz Mah.	848	22	2,6*	686	80,9*
	Armutlu Mah.	3583	125	3,5*	3122	87,1*
	Elektrik Mah.	2232	54	2,4*	1936	86,7*
	Sümerler Mah.	5468	322	5,9*	4451	81,4*
2009 Antakya Belediye Bşk. Seçimleri	Akdeniz Mah.	1144*	32*	2,8*	1078*	94,2*
	Armutlu Mah.	4281*	188*	4,4*	3.924*	91,7*
	Elektrik Mah.	2842*	90*	3,2*	2675*	94,1*
	Sümerler Mah.	6181*	341*	5,5*	5572*	90,1*
2011 Genel Seçimleri	Akdeniz Mah.	1643	47	2,9*	1537	93,5*
	Armutlu Mah.	5023	256	5,1*	4597	91,5*
	Elektrik Mah.	3190	146	4,6*	2950	92,5*
	Sümerler Mah.	7074	421	6,0*	6340	89,6*

*TÜİK verileri esas alınarak hesaplanmıştır.

Kaynak: "Türkiye İstatistik Kurumu", t.y.

Tablo 2'de görüldüğü üzere, Defne'ye bağlanan Antakya'nın dört mahallesinde 2002 sonrası düzenlenen seçimlerde AKP'nin oy oranı hiçbir seçimde % 6'yı aşmamıştır. Mahalle bazında sonuçlara ulaşamadığı için 2004 yerel seçim verileri tabloya eklenememiştir. Ancak tabloda yer alan 4 seçim sonucu açıkça ortaya koymuştur ki Akdeniz, Armutlu, Elektrik ve Sümerler mahallelerinde AKP ile CHP'nin aldıkları oy oranlarında çok büyük bir fark mevcuttur. 2012'de 6360 Sayılı Kanun tasarısı hazırlanırken şüphesiz tasarımı hazırlayan iktidar partisi de bu verilere sahipti. Antakya Belediye Başkanlığı seçimlerini garanti almak için olsa gerek, bu 4 mahalle yeni kurulan Defne İlçesine bağlanmıştır. Söz konusu 4 mahalle dışında da Defne İlçesinin sınırları belirlenirken ilçe sınırlarına dâhil edilecek belde ve köylerin seçmen davranışı esas alınarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Defne İlçesinin kurulmasının ardından ortaya çıkan seçim sonuçları bu iddiayı destekler niteliktedir.

Tablo 3. 2014 ve Sonrası Seçimlerde Antakya ve Defne'deki Seçim Sonuçları

Seçim		Toplam Geçerli Oy	AKP		CHP	
			Toplam Aldığı Oy	Oy Oranı (%)	Toplam Aldığı Oy	Oy Oranı (%)
2014 Yerel Seçimleri	Antakya Belediye Bşk.	189106	93866	49.6	68696	36.3
	Defne Belediye Bşk.	80908	2681	3.3	66419	82.1
7 Haz. 2015 Genel Seç.	Antakya İlçesi	189656	90775	47.9	61711	32.5
	Defne İlçesi	82464	3469	4.2	63587	77.1
1 Kas. 2015 Genel Seç.	Antakya İlçesi	194364	102565	52.8	64676	33.3
	Defne İlçesi	84904	3824	4.5	66177	77.9
2018 Genel Seçimleri*	Antakya İlçesi	209194	93011	44.5	56913	27.2
	Defne İlçesi	93086	4877	5.2	58481	62.8
2019 Yerel Seçimleri**	Antakya Belediye Bşk.	200280	110672	55.3***	85204	42.5***
	Defne Belediye Bşk.	87862	5410	6.2***	60329	68.7***

*Bu seçimlerde AKP ile MHP Cumhur İttifakı, CHP, İyi Parti ve Saadet Partisi ise Millet İttifakı içerisinde yer almıştır. İttifaklara verilen oylar tablodaki rakamlara dahil değildir.

**Bu seçimlerde AKP ile MHP Cumhur İttifakı, CHP ve İyi Parti Millet İttifakı olarak seçime katılmış, ittifak çerçevesinde birbirlerinin adaylarını desteklemiştir. MHP ve İyi Parti Antakya ve Defne İlçe Belediye Başkanlığı seçimlerinde aday göstermemiştir.

*** TÜİK verileri esas alınarak hesaplanmıştır.

Kaynak: "Türkiye İstatistik Kurumu", t.y.

Tablo 3'te de görüldüğü üzere, 6360 Sayılı Kanun'la kurulan Defne İlçesi, çok büyük çoğunlukla AKP'ye oy vermeyen ve büyük çoğunluğu CHP'ye oy veren vatandaşların yaşadığı bölgelerden oluşmuştur. Defne İlçesi kurulmamış olsaydı, Tablo 3'te görüleceği üzere, 2014 ve 2019 yerel seçimlerinde Antakya Belediye Başkanlığını AKP'nin kazanması pek de ihtimal dahilinde görünmemektedir. Çünkü, 2012 öncesinde Samandağ ilçe sınırları içinde olan iki belde ve sekiz köy de Defne ilçesine bağlanırsa da bu

yeni ilçe çok büyük çoğunlukla daha önce Antakya'ya bağlı mahalle, belde ve köylerden oluşacak şekilde kurulmuştur (On Üç İlde Büyükşehir, 2012; Başaran, 2013).

Defne İlçesi sınırları belirlenirken yapılan diğer bazı düzenlemeler de yeni ilçe sınırlarının seçmen davranışı esas alınarak belirlendiğini teyit eder niteliktedir. 2012 öncesinde Antakya'ya bağlı olan ve Defne İlçesinin kurulmasıyla coğrafik olarak Antakya'dan ayrılan bazı belde ve köyler Defne'ye dahil edilmemiştir. Bu kapsamda Sofular ve Hanyolu köyleri Altınözü ilçesine, Şenköy Beldesi ile Bozlu, Çatbaşı, Çayır, Dağdüzü, Yukarıokçular, Turfanda ve Yoncakaya köyleri Yayladağı ilçesine bağlanmıştır (On Üç İlde Büyükşehir, 2012). Söz konusu bu belde ve köyler kurulan Defne ilçesine coğrafik olarak komşu durumdadır. Buralarda yaşayan insanların Altınözü ve Yaylağı ekonomik açıdan pek bağları yoktur ("CHP: Antakya ve Defne", 2012). Ancak, belirtmek gerekir ki, bu belde ve köylerin bir özelliği, CHP'ye sınırlı destek veren vatandaşların yaşamasıdır. Etnik/ dinsel açıdan da oluşturulan Defne ilçesindeki nüfustan farklı olan söz konusu yerleşim yerlerinde, Turfanda Köyü hariç neredeyse hiç Arap Alevi yaşamamaktadır. Bu belde ve köylerde AKP'ye olan seçmen desteği seçim sonuçlarında açıkça görülmektedir. 2011 genel seçimlerinde Sofular ve Hanyolu köylerinde geçerli sayılan 1647 oyun 1130'unu AKP alırken CHP bu iki köyde yalnızca 165 oy alabilmiştir. Aynı seçimlerde, Şenköy Beldesi, Bozlu, Çatbaşı, Çayır, Dağdüzü, Yukarıokçular, Turfanda ve Yoncakaya köylerinde toplam 4132 geçerli oy kullanılırken bunların 2661'ini AKP almış, CHP ise sadece 878 oy alabilmiş, bunların 515'ini Turfanda Köyü'nden aldığı oylar oluşturmuştur ("Türkiye İstatistik Kurumu", t.y.). 6360 Sayılı Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra bahsi geçen belde ve köyler mahalleye dönüşürken, yeni dönemde yapılan seçim sonuçlarının incelenmesi AKP'ye olan desteğin devam ettiğini göstermiştir.

2012'de belirlenen Defne İlçesi sınırları çok büyük oranda Arap Alevilerin yaşadığı bölgeleri içerecek şekilde oluşturulmuştur. Bunun tek istisnası, 2012 yılından önce Samandağ'a bağlı olan Çökek, Hüseyinli ve Özençili köyleri olmuştur. Arap Alevi olmayan vatandaşların yaşadığı bu üç köy, AKP'nin düşük desteğe sahip olduğu Hatay'ın bir diğer ilçesi olan Samandağ'dan ayrılıp Defne ilçesine dahil edilmiştir. Çökek, Hüseyinli ve Özençili şu anda Defne sınırları içerisinde AKP'nin ezici desteğe sahip olduğu yegane bölge konumundadır. Nitekim 2018 Genel Seçimlerinde söz konusu üç köyde toplam 1342 geçerli oy kullanılırken bunun 1011'ini AKP almış, CHP'nin oyu ise 50'de kalmıştır ("Türkiye İstatistik Kurumu", t.y.).

Genel ve yerel seçimler dışında da Defne ilçesi sınırları içinde kalan vatandaşların AKP karşıtı tutumları gözlenebilmektedir. 2014 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde CHP'nin desteklediği "Çatı Adayı" Ekmeleddin İhsanoğlu Defne ilçesinde geçerli oyların % 91.9'unu alırken, AKP'nin desteklediği Recep Tayyip Erdoğan'ın oy oranı % 4.3'te kalmıştır ("Türkiye İstatistik Kurumu", t.y.). Benzeri biçimde, 2017'de yapılan ve cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesine yönelik anayasa değişikliğinin oylandığı referandumda Türkiye genelinde ilçe bazında 'Hayır' oylarının en yüksek çıktığı ilçe % 93.5 oy oranı ile Defne olmuştur ("Hatay'ın Defne ilçesi neden", 2017). Hatırlanacağı üzere, bu oylamada CHP'nin dahil olduğu grup 'Hayır' oyu verilmesi yönünde propaganda yaparken AKP ve MHP'nin de içinde bulunduğu grup 'Evet' oyu verilmesi yönünde propaganda yürütmüşlerdir. 2018 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de Defne'de benzer bir tablo ortaya çıktı. Bu seçimlerde CHP'nin adayı Muharrem İnce Defne ilçesindeki geçerli oyların % 90.5'ini alırken AKP'nin adayı olan ve MHP'nin de desteklediği Recep Tayyip Erdoğan oyların % 6.6'nı alabilmiştir ("Türkiye İstatistik Kurumu", t.y.).

Siyasi kaygılara göre belirlenen Defne ilçe sınırları oldukça ilginç bir haritanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlginç şeklinin yanı sıra, ilçenin yüzölçümü de tezatlıkları göz önüne sermektedir. Defne ilçesi 155 kilometrekarelik yüz ölçümü ile Hatay'ın en küçük ilçesi konumundadır. Bu yüz ölçüm, kanun tasarısının ilk hazırlandığında ilçe olması planlamayan, ancak daha sonra kanunun görüşülmesi sırasında verilen teklifle ilçe olmasına karar verilen Payas ilçesinin yüzölçümünden de daha küçük bir alandır. Defne ilçesi 155 kilometrekarelik dar bir alanla sınırlandırılırken, esasında Defne'ye bağlanması gerekirken Altınözü ve Yayladağı ilçelerine yukarıda bahsedilen belde ve köylerin bağlanmasıyla bu iki ilçenin sınırları sırasıyla 392 ve 445 kilometrekarelik alanları kapsayacak şekilde belirlenmiştir ("Harita Genel Müdürlüğü", t.y.).

Çalışmada üzerinde durulan dinamiklerin bir ürünü olarak kurulan Defne ilçesinin nüfusu, etnik-dinsel özelliklerinin yanı sıra sayısal büyüklüğü açısından da oldukça dikkat çekicidir. Yüz ölçümünün tam tersine, nüfus açısından bakıldığında 2018 yılı itibariyle 151 bin kişinin yaşadığı Defne, Antakya ve İskenderun'un ardından en büyük nüfusa sahip üçüncü ilçe konumundadır ("Hatay Nüfusu", t.y.). Bu özelliği ile de dar bir coğrafi alanda son derece yüksek sayıda nüfusu içerecek şekilde kurulan Defne İlçesi, AKP'ye oy vermeyenleri Antakya'dan dışarıda bırakmak için oluşturulmuş yapay bir yapı izlenimi vermektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

1812 yılında seçim bölgelerinin aldığı şekli görünce durumu semender şeklinde çizen karikatürist Defne ilçesinin haritasını görseydi kuvvetle muhtemeldir ki akılda kalıcı bir karikatür çizerdi. Haritada bakıldığında bile Defne ilçesi ile ilgili acayıplık göze çarpıyor. Defne ilçesinin sınırlarının belirlenmesi süreci, bu çalışmada da ortaya konulduğu üzere, bir dizi siyasi beklentiler çerçevesinde şekillenmiştir. Bu beklentilerin en önemlisi, Hatay’ın büyükşehir olmasından sonra en büyük ilçe olan Antakya’nın belediye başkanlığını elde tutma amacıdır. Bu nedenle, Defne ilçesi sınırları, kanun tasarısını hazırlayan iktidar partisine oy vermeyen insanların toplandığı bir bölge olarak stratejik taksimat esasına göre belirlenmiştir. Defne sınırları içerisinde, stratejik taksimatın en yaygın biçimi olan istifleme yöntemi çerçevesinde iktidar partisine oy vermeyen insanların yaşadıkları bölgeler dâhil edilmiştir. İstifleme Defne’de o kadar ileri boyutlarda gerçekleştirilmiştir ki, önceki sayfalarda belirtildiği gibi, seçimlerde CHP’nin ve desteklediği adayların rekor düzeylerde oy oranlara ulaştığı bir ilçe kurulmuş oldu.

Defne ilçesinde istiflemenin yapılması neticesinde Antakya belediye başkanlığını AKP’li adayların 2014 ve 2019’da kazanması sağlanabilmiştir. Antakya sınırları açısından bakıldığında, esasında AKP’yi destekleyen seçmenler için bir bölüştürme sürecinin de yaşandığı söylenebilir. Antakya sınırları, belediye seçimlerini kazanmayı sağlayacak kadar AKP’ye destek veren vatandaşları içerecek şekilde belirlenmiştir. Bunun için, Antakya’nın parçası konumunda olan, şehir merkezinin ayrılmaz parçası konumundaki Akdeniz, Armutlu, Elektrik ve Sümerler mahalleleri de Defneye bağlanmıştır. Antakya’dan ayrılan bu mahallelerin ortak özelliği, çalışmada hem yerel hem genel seçim sonuçları üzerinden gösterildiği üzere, AKP’ye desteğin son derece düşük olduğu bölgeler olmalarıdır.

6360 sayılı kanun tasarısı hazırlanırken gerekçe olarak yerel yönetimlerin “daha etkin ve verimli” çalışabilmeleri, vatandaşların değişen beklentilerine hizmet verebilmeleri sunulmuştu. Ancak bu kanun çerçevesinde kurulan Defne ilçesinde bu hususların gözetildiğini ileri sürmek oldukça güçtür. Defne sınırları stratejik taksimat göz önünde bulundurularak belirlendiğinden Hatay’da yüz ölçümü bakımından en küçük, Antakya ve İskenderun’dan sonra en büyük nüfusa sahip üçüncü ilçe kurulmuş oldu. Dar bölgede, insan yoğunluğunun yüksek olduğu Defne’de yeni ilçe olmanın getirdiği zorluklar, bırakın yerel yönetimin “daha etkin ve verimli” hizmet sunmasını, önceki dönemdeki hizmet standartlarına ulaşmasını bile oldukça güç hale getirmektedir. İlave olarak, belirlenen sınırlar içinde, bir ilçede olması gereken pek çok kamu kuruluş ve tesisinin eksikliği Defne’de hala devam etmektedir. Sağlık hizmetlerini örnek vermek gerekirse, 2012’de ilçe haline gelen Defne’de günümüze kadar herhangi bir devlet hastanesi kurulmuş değildir. Bu konuda yapılan taleplere, Antakya’daki hastanelerin yakın mesafede olması nedeniyle buna gerek olmadığı şeklinde gerekçelerle günümüze kadar olumlu cevap verilmemiştir (“Hatay Valisi: Arsuz’un hastane ihtiyacı”, 2019). Bu örnek, belediyenin sağlaması gereken hizmetler bir yana, devlet tarafından sunulan hizmetlerde de Defne ilçesinin kurulmasının ilçe sınırları içerisinde yaşayan vatandaşların hayatına olumlu bir katkı getirmediğine dair güçlü bir veri sunmaktadır.

Defne ilçesi kurulmasıyla birlikte bunun kısa vadedeki sonucu AKP açısından Antakya belediye başkanlığı seçimlerinin kazanılmasıdır. Ancak uzun vadedeki muhtemel etkilere de değinmek yerinde olacaktır. Slovakia örneğinde görüldüğü üzere (Halás ve Klapka, 2017), stratejik taksimatın gerçekleşme biçimine bağlı olarak yerel yönetimlerde farklı yansımaları olabilmektedir. Makedonya örneği de göstermiştir ki (Stewart, 2019), bir grubun çok büyük çoğunluğa sahip olduğu belediyelerde süreç içinde topluluk içerisinde ayrışma yaşanıp toplumsal destek farklı siyasi partiler arasında bölünebiliyor. Seçim sonuçları ortaya koymuştur ki, AKP’nin gerek yerel gerekse genel seçimlerde Defne’de önemli oranda destek görmesi pek muhtemel görünmemektedir. Ancak bu durum Defne’de yaşayan insanların sürekli CHP’ye oy verecekleri anlamını getirmiyor. Çeşitli nedenlerle Defne’de yaşayan insanlar farklı partilere destek vermeye yoluna gidebiliyor. Bu durumun yakın gelecekte hızlanması, Defne’de CHP’ye rakip olabilecek bir partinin çıkması ihtimal dahilindedir. Nitekim 2014 yerel seçimlerinde Defne Belediye Başkanlığı için Türkiye Komünist Partisi adayı oyların % 7.6’sı almış, 2019’daki seçimlerde ise Demokratik Sol Parti adayı oyların %24.4’ünü almıştır (“Türkiye İstatistik Kurumu”, t.y.). Her iki seçimde CHP’nin adayları belediye başkanlığını kazandı ve AKP’nin adaylarının oy oranları çok düşük seviyelerde kaldı. Ancak ilerleyen süreçte, Defne’de CHP’ye kuvvetli bir rakip çıkması oldukça muhtemel görünmektedir. Doğaldır ki, Defne’de CHP’nin zayıflaması AKP’nin arzuladığı bir sonuç olacaktır.

Bu çalışmada ortaya konulduğu üzere, stratejik taksimat yerel seçimlerde de oldukça etkin biçimde kullanılabilir. Defne ilçesinin sınırlarının tespit biçimi, sürecin nasıl yaşandığını gözler önüne sermektedir. Çalışma, sürecin ayrıntılı analizinin yapılabilmesi için Defne ilçesi ile sınırlı tutulmuştur. Ancak

Defne yerel yönetimlerde stratejik taksimatın hayata geçirildiği tek örnek değildir. Yine 6360 sayılı Kanunla kurulan Arsuz ilçesinin sınırlarının belirlenmesinde de stratejik taksimatın etkin olduğuna dair kuvvetli deliller bulunmaktadır. Yapılacak yeni çalışmalarda, Arsuz'un ilçe olması sürecinin incelenmesi ve buna benzer örnek olayların analiz edilmesi ile Türkiye'de stratejik taksimatın uygulamalarına dair örnekleri çoğaltmak mümkün olacaktır. Ayrıca, bu ve buna benzer çalışmalar, stratejik taksimatın dünyadaki ve Türkiye'deki uygulama biçimlerini karşılaştırma imkanı sağlayarak söz konusu uygulamaların daha da iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Etik Beyan

"Seçimlerde Sınırlar: "Başarılı" Bir Stratejik Taksimat Örneği Olarak Defne İlçesi'nin Kurulması" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

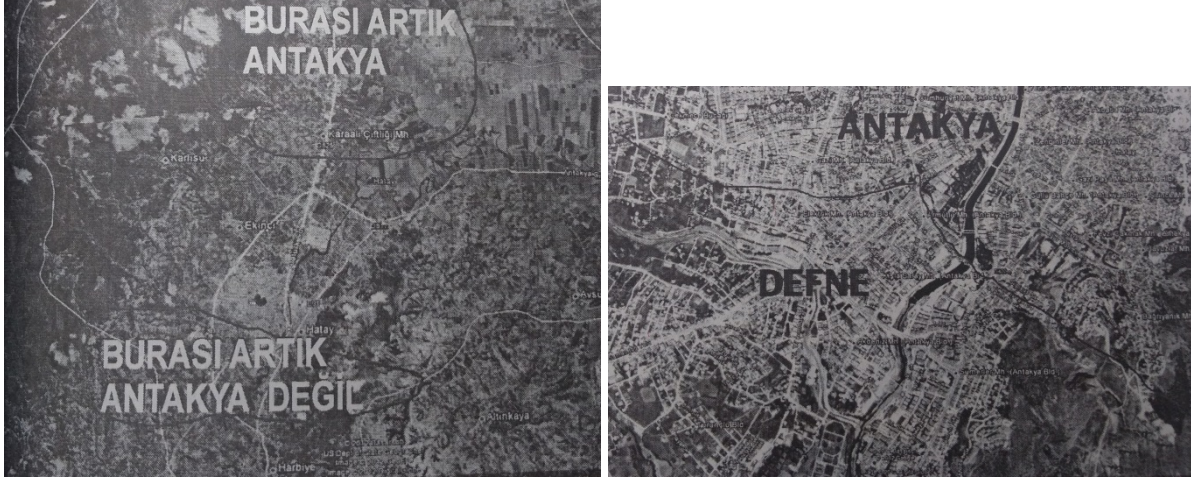
Teşekkür

Yazar, çalışma metninin ilk halini okuyarak görüşlerini paylaşan Çiğdem Aksu Çam, Ali Mansuroğlu ve Murat Yüksel'e, araştırma aşamasında gazete arşivlerinin kullanılmasına imkân sağlayan *Antakya Gazetesi* yönetici ve çalışanlarına ve makalenin değerlendirmesini gerçekleştiren hakemlere teşekkürü borç bilir. Doğal olarak, nihai metindeki olası eksik ve/veya hatalar yazarın kendisine aittir.

Kaynakça

- Ada, S. (2005). *Türk-Fransız ilişkilerinde Hatay sorunu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adıgüzel, ř. ve Karakaya, S. (2017). Yerel siyasete etkileri açısından 6360 sayılı yasa: Hatay örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (39), 31-56.
- Alexeev, B. ve Mixon, D. G. (2018). Partisan gerrymandering with geographically compact districts. *Journal of Applied Probability*, 55, 1046-1059.
- Anand, E. (2014). Finding a path through the political thicket: In defense of partisan gerrymandering's justiciability. *California Law Review*, 102 (4), 917-970.
- Antakya'yı Bölmeyin. (2012, 20 Ekim). *Antakya*, s. 1.
- Arıkoğa, E. (2018). Yerinden yönetim ve merkezileşmiş büyükşehir sisteminde yetkilerin dağıtılması. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 1-34.
- Arsuz ve Defne ilçe oldu.. Payas'ın adı yok! (2012, 8 Ekim). *İskenderun Haber*. Erişim adresi: <https://www.iskenderunhaber.com/2012/10/08/arsuz-ve-defne-ilce-oldu-payasin-adi-yok/>
- Aygül, C. (2016). Electoral manipulation in March 30, 2014 Turkish local elections. *Turkish Studies*, 17 (1), 181-201.
- Barrow, J. (2018). A way out of the political thicket: The simple solution to partisan gerrymandering. *Harvard Journal on Legislation*, 55 (1), 1-21.
- Başaran, R. (2013, 21 Temmuz). Hatay'da Alevi-Sünni değil hükümet gerilimi. *Radikal*. Erişim adresi: <http://www.radikal.com.tr/turkiye/hatayda-alevi-sunni-degil-hukumet-gerilimi-1142667/>
- Bernstein, M. F. (1996). Racial gerrymandering. *The Public Interest*, 122, 59-69.
- BşB Tasarısı Kucaklamıyor. (2012, 11 Ekim). *Antakya*, s. 1.
- Buchler, J. (2012). Population equality and the imposition of risk on partisan gerrymandering. *Case Western Reserve Law Review*, 62 (4), 1037-1055.
- Büyükşehir Belediyesi Kanunu. (2004, 23 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 25531). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040723.htm>
- Büyükşehir Canavarı. (2012, 13 Kasım). *Antakya*, s.1.
- Büyükşehir Sınırı Belli Oldu. (2012, 9 Ekim). *Antakya*, s.1.
- Chill, C. D. (2017). Political gerrymandering: Was elbridge gerry right. *Touro Law Review*, 33 (3), 795-825.
- CHP: Antakya ve Defne sınırı tespiti hatasından derhal dönülmeli. (2012, 12 Ekim). *Antakya*, s.4.
- Coğrafya Harita, (t.y.). Hatay İli Haritası [Harita]. Erişim adresi: http://cografyaharita.com/haritalarim/4l_hatay_ili_haritasi.png
- Defne Belediyesi (t.y.). Daphne (Harbiye) efsanesi. Erişim adresi: <https://www.defne.bel.tr/defne/>
- Dikici Bilgin, H. (2016). Seçimler ve seçim sistemleri. S. Sayarı ve H. Dikici Bilgin (Yay. haz.), *Karşılaştırmalı siyaset: temel konular ve yaklaşımlar* (ss.145-168) içinde (4. bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Duman, L. (2016). "Vatan"ın son parçası: Hatay'daki uluslaştırma politikaları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Engstrom, E. J. (2013). *Partisan gerrymandering and the construction of american democracy*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Erçel, K. (2017, 5 Nisan). ABD'ye özgü kavramlar sözlüğü: "Gerrymander". *Birikim*. Erişim adresi: <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/8244/abd-ye-ozgu-kavramlar-sozlugu-gerrymander#.XHkduIgzBIU>
- Fetzer, J. S. (2008). Election strategy and ethnic politics in Singapore. *Taiwan Journal of Democracy*, 4 (1), 135-153.

- Friedman, J. N. ve Holden, R. T. (2008). Optimal gerrymandering: Sometimes pack, but never crack. *The American Economic Review*, 98 (1), 113-144.
- Google Maps, (t.y.). Defne/Hatay [Harita]. Erişim adresi: <https://www.google.com/maps/>.
- Griffith, E. C. (1907). *The rise and development of the gerrymander*. Chicago: Scott, Foresman and Company.
- Halás, M. ve Klapka, P. (2017). Functionality versus gerrymandering and nationalism in administrative geography: lessons from Slovakia. *Regional Studies*, 51 (10), 1568-1579.
- Harita Genel Müdürlüğü. (t.y.). İl ve ilçe yüz ölçümleri. Erişim adresi: https://www.harita.gov.tr/images/urun/il_ilce_alanlari.pdf.
- Hatay Büyükşehir Sempozyumu Sonuç Bildirgesi. (2012, 18 Ekim). *Antakya*, s.3.
- Hatay Nüfusu. (t.y.). *Nufusu.com*. Erişim adresi: <https://www.nufusu.com/il/hatay-nufusu>
- Hatay Valisi: Arsuz'un hastane ihtiyacı var, Defne'nin yok. (2019, 11 Aralık). *Hatay Haber*. Erişim adresi: <http://www.hatayhaber.com/hatay-gundemi/hatay-valisi-arsuzun-hastane-ihiyaci-var-defnenin-yok/3974>
- Hatay'ın Defne ilçesi neden 'Hayır' rekortmeni oldu? (2017, 17 Nisan). *Sol Haber*. Erişim adresi: <http://haber.sol.org.tr/toplum/hatayin-defne-ilcesi-neden-hayir-rekortmeni-oldu-193282>
- Hebert, J. G. ve Jenkins, M. K. (2010). The need for state redistricting reform to rein in partisan gerrymandering. *Yale Law & Policy Review*, 29 (2), 543-558.
- İnsanlarımız Etnik Kökenlerine göre Gruplanıp Ayrımcılık Yapılıyor. (2012, 11 Ekim). *Antakya*, s.1.
- Konuralp, O. (2012, 12 Ekim). Bölücülük yapma. *Hürriyet*. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/boluculuk-yapma-21678514>
- McDonald, M. D. ve Engstrom, R. L. (1990). Detecting Gerrymandering. B. Grofman (Ed.), *Political Gerrymandering and the Courts* (ss.178-202) içinde. New York: Agathon Press.
- Meclis Tutanakları (2012a, 6 Kasım). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. Dönem: 24, Cilt: 32, Birleşim: 16. Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d24/c032/tbmm24032016.pdf>
- Meclis Tutanakları (2012b, 7 Kasım). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. Dönem: 24, Cilt: 32, Birleşim: 17. Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d24/c032/tbmm24032017.pdf>
- Meclis Tutanakları (2012c, 11 Kasım). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. Dönem: 24, Cilt: 33, Birleşim: 21. Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d24/c033/tbmm24033021.pdf>
- Morrill, R. (1990). A Geographer's Perspective. B. Grofman (Ed.), *Political Gerrymandering and the Courts* (s. p212-239) içinde. New York: Agathon Press.
- On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2012, 6 Aralık). *Resmî Gazete* (Sayı: 28489). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206-1.htm>
- Önen, N. ve Tek, M. (2009). Antakya'nın Seçmeni: Mezhepsel Ayrışma ve Parti Özdeşleşmesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 42 (2), 109-139.
- Özgün, M. (2012a, 29 Ekim). Utanç verici bir tasarı. *Antakya*, s.1.
- Özgün, M. (2012b, 13 Kasım). Defne ve Arsuz ilçeleri Hatay'a yapılacak en büyük kötülüktür. *Antakya*, s.7.
- Seabrook, N. R. (2017). *Drawing the Lines: Constraints on Partisan Gerrymandering in US Politics*. Ithaca: Cornell University Press.
- Seyfittinoğlu, İ. (2012a, 10 Ekim). Hatay'a bu kötülüğü yapmayın. *Antakya*, s.1,6.
- Seyfittinoğlu, İ. (2012b, 11 Ekim). Ben Defneli Olmak İstemiyorum. *Antakya*, s.4.
- Smith, P. (2018, January 29). Are Our Elections Rigged? *The New York Times Upfront*, s.10-13.
- Stewart, B. (2019). From adversaries to allies: ethnic gerrymandering and ethnic party behaviour in local elections in Macedonia. *Nations and Nationalism*, 25 (1), 318-339.
- Stewart, C. (2018). State Court Litigation: The New Front in the War Against Partisan Gerrymandering. *Michigan Law Review Online*, 116, 152-164.
- Tasarı Hatay'a ihanettir. (2012, 10 Ekim). *Antakya*, s.3.
- Tokaji, D. P. (2018). Gerrymandering and Association. *William & Mary Law Review*, 59 (5), 2159- 2209.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (t.y.). Seçim Sonuçları. Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp>
- Türkmen, A. F. (1937). *Mufassal Hatay, 3. Cild: Tarib*. İstanbul: Reklam Basımevi.
- Usta, İ. (2014). Türkiye'deki Arap Alevileri (Nusayri) ve İki Dilliliğin Günlük Hayattaki Etkileri. *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*, 1. Cilt (s.702-711) içinde. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Vikipedi. (t.y.). Stratejik Taksimat. Erişim adresi. https://tr.wikipedia.org/wiki/Stratejik_taksimat
- Yıldız, C. (2012a, 13 Ekim). Hatay "BŞB" Sempozyumu. *Antakya*, s.3.
- Yıldız, C. (2012b, 15 Ekim). İsimler Fay Hattı Gibi. *Antakya*, s.1,3.

Ekler:**EK 1 - Defne-Antakya İlçe Sınırlarını gösteren Haritalar**

Kaynak: BŞB Tasarısı Kucaklamıyor. (2012, 11 Ekim). *Antakya*, s.1.

EXTENDED ABSTRACT

Gerrymandering is a highly debated issue in political science. In broad terms, Gerrymandering can be defined as the process of intentionally determining or changing electoral district borders in a way to give advantages to particular candidates or political at elections (Morill, 1990; Erçel, 2017; Alexeev & Mixon, 2018; Hebert & Jenkins, 2010). Although the term of Gerrymandering was used in 1812 for the first time, the practice of manipulating electoral district had a long history before that date (Griffith, 1907; Engstrom, 2013; Stewart, 2018). Gerrymandering takes various forms across different countries due to national laws. Packing and cracking are the most often utilized methods in Gerrymandering (Anand, 2014; Barrow, 2018). As it has been observed in various cases, those methods can be quite effective in changing election results in favor of certain candidates or political parties (McDonald & Engstrom, 1990; Friedman & Holden, 2008; Buchler, 2012; Chill, 2017; Seabrook, 2017).

Studies conducted on Gerrymandering usually deals with the US and most of the time analyzes topics related to general elections. However, over the last years, the number of studies which examines Gerrymandering in various countries has increased significantly (Fetzer, 2008; Halás & Klapka, 2017; Stewart, 2019). In addition, not only general elections, but also local elections have been analyzed in recent studies (Stewart, 2019).

Based on the law no 6360 which came into force in 2012, metropolitan municipalities were founded in 13 cities, and in addition to previously existing districts, 26 new districts were founded within those cities. Hatay has been among those 13 cities. In addition to foundation of metropolitan municipality, based on provisions of the law, new districts were also founded in Hatay. While preparing draft of the law, the ruling party brought new regulations to become valid in all metropolitan municipalities. Accordingly, the new law introduced a change in the method of local elections. Based on the draft, all eligible citizens within borders of a district would cast their votes at district mayoralty elections. Such an arrangement would bring various results in various cities. But, when previous elections results in Hatay are examined, it would mean a disadvantageous situation for the ruling party.

Due to demographic structure in Hatay (Türkmen, 1937; Duman, 2016), the ruling party has low support levels out of Antakya and İskenderun district centers. That means, as a result of the new arrangement, the ruling party could face losing district mayoralty of Hatay's two largest districts, namely, Antakya and İskenderun. In order to overcome that drawback in Hatay, creation of new districts were included within the draft. Defne district has been one of newly founded districts in Hatay and its foundation caused various important arguments related to local elections results and some vital issues to come to surface.

In this study, it is argued that, foundation of Defne district by snatching it away from Antakya and determination of its borders are parts of the ruling party's local elections strategy who prepared draft of the law. Determination of Defne district's borders has taken place not based on principle of providing

efficient and productive local services, but rather based on a series of political expectations. One of the most important expectations is to win Antakya mayoralty election which would become the largest district within the metropolitan municipality. Therefore, Gerrymandering practices have been applied in determination of Defne district's borders. When draft of the law became public, the main opposing party and some other political parties raised questions about Defne district's borders. Civil society organizations from Hatay and local press also criticized the method followed at determination of Defne district's borders. The ruling party turned a deaf ear to those critics.

In accordance with packing strategy, the most common method of Gerrymandering, living quarters of citizens who do not vote for the ruling party have been included within Defne district. Since its foundation, the ruling party has received extremely low level of support from the Arab Alevis living in Hatay (Adıgüzel & Karakaya, 2017). Arab Alevis are the second largest group living in Hatay and historically are concentrated in certain regions of the city (Usta, 2014; Duman, 2016). Currently, newly founded Defne district has more than 150 thousand inhabitants and its borders have been drawn in such way that nearly all population of the district is composed of Arab Alevis. Packing strategy in Defne has reached such a level that, the district has become an area where the main opposing party and its candidates have received record level votes at elections.

The packing strategy applied by creation of Defne district has been a success for the ruling party since its candidates were able to win Antakya mayoralty at 2014 and 2019 local elections. In addition to short term goals of creation of Defne district, in the long term such a change may bring various other changes to the advantage of the ruling party. As it has been witnessed in foundation of Defne district, Gerrymandering can be quite effectively applied at local elections and it has various implications which are not limited to general elections and certain regions in the world.

Amartya Sen'in Düşüncesinde 'Zenginliği Yönetme' Problemi

Ahmet Yavuz ÇAMLI¹

Öz

Küresel ekonomiye ilişkin temel göstergelere bakıldığında yıllar itibariyle toplumların giderek daha fazla zenginleştiiği görülür. Çeşitli raporlara göre de önümüzdeki yıllarda küresel milli gelirin çok daha fazla artacağı belirtilir. Öte yandan zenginleşen Batı toplumlarının bu süreci iyi yönetemediğine dair eleştiriler gün geçtikçe artmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın amacı Nobel ödüllü iktisatçı Amartya Sen'in düşüncelerine başvurularak zenginleşme sürecinin doğru bir şekilde yönetilebilmesi için ne yapılması gerektiğinin vurgulanmasıdır. Bu doğrultuda Sen'in kapitalizmin sert çekirdeği olan rasyonel insan modeli eleştirisi kapsamında refah iktisadı, faydacı anlayış, yoksulluk ve kalkınma gibi iktisadi konuları etik temelli ele alış tarzı işlenmiştir. Ardından iktisadi literatüre kazandırdığı kapasite yaklaşımı ve özgürlükler gibi kavramlar ortaya koyulmuştur. Sen'in faydacı kuram ya da kapitalizm eleştirisi, yeni bir sistem üretme çabasından ziyade mevcut sistemin hatalarını giderme ve boşluklarını doldurma girişimidir. Yine de onun düşüncesinde insanın özne konumunun korunup sosyo-ekonomik politikaların merkezine yerleştirilmesi ve toplumsal barış, dayanışma ve işbirliğini destekleyen bir etik anlayışının ekonomi alanına kodlanması gibi özellikler sosyo-ekonomik gelişmenin sürdürülebilmesine zemin ve imkân hazırlaması açısından son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Amartya Sen, Rasyonellik, Politik iktisat, Kalkınma, Modern kapitalizm

The 'Managing Wealth' Problem in Amartya Sen's Thought

Abstract

When the basic indicators related to the global economy are analyzed, it is seen that the societies are getting more and more enriched over the years. According to various reports, it is stated that global national income will increase more in the coming years. On the other hand, the criticisms that the enriched Western societies can't manage this process well. The aim of this study is to highlight what should be done in order to manage the enrichment process correctly by referring to the thoughts of Amartya Sen. Within the scope of the rational human model criticism of Sen, basic economic issues such as welfare economics, poverty and development has been covered. Concepts such as the capacity approach and freedoms that it brought to the economic literature were introduced. Sen's utilitarian theory is an attempt to eliminate the errors of the existing system rather than an effort to produce a new system. Still, in his thought, features such as preserving the subject of human being at the center of socio-economic policies and encoding an ethical understanding that supports social peace, solidarity and cooperation in the field of economy are extremely important in terms of preparing the ground and opportunity for the sustainability of socio-economic development.

Key Words: Amartya Sen, Rationalism, Political economy, Development, Modern Capitalism

Atıf İçin / Please Cite As:

Çamlı, A. Y. (2020). Amartya Sen'in düşüncesinde 'zenginliği yönetme' problemi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2611-2621.

Geliş Tarihi / Received Date: 02.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.06.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ahmetyavuz.camli@cbu.edu.tr - ORCID: 0000-0002-0746-9755

Giriş

Küresel ekonominin özellikle 1980'lerin başından itibaren genel anlamda büyüme eğiliminde olduğu söylenebilir. Dünya Bankası'nın Küresel Ekonomi Raporları ve IMF'nin Küresel Ekonomik Görünüm Raporları'na göre dünya ekonomilerinden elde edilen toplam milli gelir 1980 yılında 11,1 trilyon dolar iken, 1990'da 23,4 trilyon dolar, 2000'de 33,8 trilyon dolar, 2010'da 66,0 trilyon dolar, 2017'de 80,3 trilyon dolar, 2018'de 84,9 trilyon dolar, 2019'da 86,6 trilyon dolardır. Yani küresel gelirden; 1980 yılında % 2,1, 1990'da % 3,4, 2000'de % 4,8, 2010'da % 5,4, 2017'de % 3,8, 2018'de % 3,6, 2019'da % 2,9 oranında artış kaydedilir (The World Bank, 2020; International Monetary Fund, 2020).

Bu olumlu tabloya rağmen kapitalist sistem, yapılan araştırmalara ve istatistiklere göre 'fakirliği arttıran zenginliğe' veya 'kutuplaştıran büyümeye' yol açar (Atılgan, 1996, s. 132; Sıddıki, 1976, s. 101-103). Bilindiği üzere endüstri, teknoloji ve sonrasında endüstriyel teknolojinin gelişmesine bağlı olarak gerçekleşen ekonomik büyümeden en büyük payı sermaye sahipleri yani kapitalist sınıf alır. Küresel ekonomik büyüme gerçekleşirken ülkeler bazında bakıldığında ekonomiler arasında çok ciddi farkların olduğu göze çarpar. ABD, Çin, Japonya, Almanya ve İngiltere gibi dünyanın ekonomik olarak en gelişmiş ülkelerinde, bireylerin hayat kalitesi genel olarak ileri seviyedeyken az gelişmiş toplumlardaki insanlar, asgari yaşam düzeyine ulaşma imkân ve fırsatlarından mahrumdur. Hem ülke ekonomileri hem de toplumsal sınıflar arasında gelirin adil dağıtılmaması sonucu oluşan gerginlik, döngüsel bir şekilde olumsuzlukların sürekliliğine yol açar (Duran, 2017, s. 40; Alkan, 2018, s. 75). Ayrıca insanların hayat kalitelerini arttırabilmeleri için gerekli olan sağlık-egitim hizmet ve fırsatlarının temininde eşitsizlikleri ortaya çıkarır. Eğitim ve sağlık imkânlarından daha az yararlanabilen bireylerin iş bulma ihtimalleri diğerlerine nazaran düşük olduğu için gelir adaletsizliğinin büyümesine neden olur. Bu kısır döngünün aşılması ekonomi bilimiyle birlikte tüm disiplinlerin sorumluluğunu ve işbirliğini gerektirir.

Zenginliğin bilinçli ya da bilinçsiz şekilde doğru yönetilememesi veya faydacı anlayışın toplumsal sınıflar arasında oluşturduğu uçurum çeşitli raporlarla kanıtlanır. İngiltere kökenli kuruluş olan OXFAM'ın 2019 Ocak ayı raporu buna bir örnektir. Buna göre zenginleşen dünyada küresel hasıla zamanla belirli bir azınlığın tekelinde toplanır. Küresel nüfus içinde en düşük gelire sahip yüzde 50 nüfusun servetine eşdeğer servet sahibi zenginlerin (milyarderlerin) sayısı 2016 yılında 61 iken 2017 yılında 43'e ve 2018 yılında 26'ya gerilemiştir. Yani küresel gelirden en çok payı alan 26 milyarderin serveti, dünya nüfusunun en fakir yüzde 50'sini oluşturan 3,8 milyar insanın servetine eşdeğerdir. 2008 krizinden bu yana geçen zamanda zenginlerin sayısı neredeyse iki katına çıkmıştır. 2018 yılında 2200 zengin kişinin serveti 900 milyar dolar artmıştır. Bu artış günlük 2,5 milyar dolara tekabül eder. 2018'de dünyanın en zengini olan Amazon.com'un sahibi Jeff Bezos'un serveti 112 milyar dolardır. En üst gelir grubunun (yüksek azınlığın) serveti yüzde 12 oranında artarken dünyadaki yüzde 50 nüfusu oluşturan en alt azınlığın varlığı yüzde 11 azalmıştır. Yani önceki yıllarda olduğu gibi 2018 yılında da zenginler daha fazla zenginleşirken yoksullar daha da yoksullaşmıştır (Oxfam, 2019). 2019 yılı verilerine bakıldığında bu sürecin devam ettiği görülür. Bloomberg Milyarderler Endeksi'ne göre en zengin 500 milyarderin servetinde 12 ay içinde yüzde 25 oranında artış kaydedilmiştir. Diğer bir deyişle en zengin 500 kişinin serveti bir yılda 1 trilyon 200 milyar dolar artarak toplamda 5 trilyon 900 milyar dolara yükselmiştir (Bloomberg the Company, 2020).

Sürekli artan küresel servete rağmen 2019 Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi'nde ortaya koyulduğu üzere yoksulluğun ileri boyutlarda seyretmesi söz konusudur (UNDP, 2019). Zenginle fakir arasındaki uçurum ne derece derinse sosyal hayata yansımaları da o kadar tehlikeli olur. Çünkü bireyin kendini güvende hissetmesinin, huzur içinde yaşamasının ve rahat bir şekilde ihtiyaçlarını karşılamasının bir etkeni de ekonomik güce sahip olmasıdır. Önümüzdeki yıllarda sosyal gerginliğin daha tehlikeli boyutlara ulaşmaması için birçokları gibi Nobel ödüllü ve Hint kökenli iktisatçı Amartya Sen de çözüm yolları geliştirir. Hatta bu konuda yaptığı sayısız çalışmaya istinaden Amartya Sen günümüz ekonomi biliminin vicdani sesi olarak bilinir.

Amartya Sen'in Zenginliği Yönetme Eleştirisi

Sen'in fikri mücadelesinin temelinde etik ve ekonomi bilimi arasındaki diyalogsuzluğu ortadan kaldırma isteği yatar. Ona göre küresel zenginliğin ürettiği sosyo-ekonomik problemlerin kaynağı ana akım iktisat anlayışının (siyaset bilimi de eklenebilir) etik değerleri içermemesi ve entegre çabalarını kabul etmemesidir. Faydacı kuramın yapı taşı olan rasyonel insan modeline göre birey akılcı davranıp yalnızca kişisel çıkarına göre hareket eder ve etmelidir. Bu insan modeli veya eylem tipi bireyin mutluluğunu en yüksek seviyeye taşıyacak fonksiyona sahiptir. Sen'e göre bu tarz mekanik ve dar bir yaklaşım sonucu oluşan ortam; insanın temel insani özgürlüklerinden mahrum bırakılmasına, hak kavramının hakkıyla

olgunlaşmamasına, açlık ve kıtlıkların artmasına, bireysel ve toplumsal çatışma ve savaşların yaşanmasına, sosyal gerginliklerin hat safhaya ulaşmasına yol açar. Yani o, refah ekonomisinin servet artışlarına karşın iktisadi adaletsizliği beslediğini ileri sürer.

Bu kapsamda Sen, özel olarak zenginliğin doğru yönetilmesi ve genel anlamda iktisadi adaletin tesis edilmesi meselesine modern iktisat biliminin referans kaynağı olarak kabul edilen Adam Smith'e başvurarak başlar. Aşağıda ilk olarak Amartya Sen'in Adam Smith'in düşünce dünyasını ziyaret etmesi kısaca ele alınacaktır. Ardından rasyonellik, rasyonel insan ve rasyonel eylem kavramı Smith'in perspektifinden yeniden işlenecek, devamında Sen'in refah ekonomisine dair eleştirisi aktarılacak, sonrasında iktisat literatürüne kazandırdığı kapasite ve pozitif özgürlükler gibi olgular çözüm önerisi olarak sunulacaktır.

Çünkü ona göre Smith'in özellikle rasyonel insan modeli (homoeconomicus) görüşünün yanlış yorumlanması; iktisat biliminin ve buna bağlı gelişen yaklaşımların özünde insanın göz ardı edilmesine neden olur.

Sen'in Smith'i Yorumlaması

Smith'in Ulusların Zenginliği (The Wealth of Nations) adlı eseri ekonomi biliminin temelini oluşturur. Onun görüşlerinden hareketle birçok ekonomik kuram ve yaklaşım ortaya atılır. Günümüzde ana akım iktisadi oluşturan düşüncelerin çıkış yolu yine aynı görüşlerdir. Ancak Sen'e göre burada bilinçli ya da bilinçsiz bir ihmal, yönelim ve yönlendirme söz konusudur (Sen, 2003, s. 32-33). Çünkü Smith'in temel eseri olan Ulusların Zenginliği'nin hatalı veya eksik yorumlanması bir yana, bu eserden 17 yıl önce yayınlanan Ahlaki Duygular Kuramı (The Theory of Moral Sentiments) adlı eseri ise görmezden gelinir (Sen, 2013, s. 581).

Smith'in eserlerindeki kritik konuları değerlendiren Sen, iktisadi düşünce dünyasında yeni pencerelerin açılmasını ve farklı sosyal cephelerin vurgulanmasını sağlar. Herşeyden önce Sen'e göre Smith kişisel çıkarı önceleyen eyleme merkezi bir konum atfetmez (Sen, 2003, s. 31). O, daha ziyade sempati ve davranış kurallarını önemseyen bir zihniyettir. Smith'in düşüncesinde bir kişinin ihtiyaçları toplumun bir parçası olmasını sağlayacak en temel şartları içerir (Sen, 1999, s. 105). Bu nedenle zenginlik bireyin temel ihtiyaçlarının ve özgürlüklerinin ne ölçüde karşılandığıyla ilgilidir (Smith, 1790, s. 418). Aynı zamanda toplumdaki üretim ve dağıtım süreçlerine bağlıdır. Zenginliğin artırılması için en önemli üretim faktörü olan emeğin verimliliğinin artırılması gerekir. Ekonomik özgürlük emek verimliliğini arttıran temel etkenlerdendir. Bu nedenle ekonomik özgürlük hem araç hem de bireyin temel hakkı olduğu için bir amaçtır (Smith, 1976, s. 549). Bu nedenle ekonomik etkinlik her iki taraf için de fayda sağlamalı veya her iki tarafın amaçlarını/ihtiyaçlarını karşılamalıdır (Smith, 1790, s. 264; Bonar, 1926, s. 351). İnsan, ekonomik eylemde bulunurken ahlaki değer ve kurallara riayet etmelidir. İktisadi adaletin sağlanması için ahlaki zayıflık içeren eylemlerden uzak durmalı ve genel davranış kurallarına dikkat etmelidir (Sen, 1999, s. 366-367). Bunun yanında toplumsal refahın yükseltilmesine çabalanırken, refah üretiminin ve bunu teşvik eden politikaların tüm mikro birimleri kapsayacak şekilde gerçekleştirilmesi ve bireysel temel hak ve özgürlüklerin iyileştirilmesi ön plana alınmalıdır (Sen, 1990, s. 24).

Kısaca Sen, modern iktisatçılardan farklı olarak Smith'in temel konulara yaklaşımını etik bağlamda ele alır. Buradan hareketle modern ekonominin nüvesini oluşturan rasyonel insan modelini eleştirisinin odağına yerleştirir.

Rasyonellik, Rasyonel İnsan ve Rasyonel Eylem

İktisat paradigmasının merkezinde yer alan rasyonellik çok boyutlu bir kavramdır. Tanımlandığı bakış açılarına ve disiplinlere göre çeşitli anlamlar içerebilir. Genel olarak kabul edilen görüşe göre bireyin karar verme ve eylemde bulunma aşamalarında akılcı ve faydacı hareket etmesi durumudur (Weber, 1950, s. 24; Parsons, 1934, s. 529; Turner, 2011, s. 49).

İktisadi literatürde homoeconomicus olarak da bilinen rasyonel insan ise tüketici olarak fayda maksimizasyonu ve üretici olarak kâr maksimizasyonu peşinde koşan birisidir. Yani bireyin iktisadi hayatta rasyonel davrandığı görüşü hâkimdir. Rasyonel eylemin kişisel çıkar ve tutarlılık olmak üzere iki boyutu söz konusudur. İnsanın sadece kendi çıkarını, faydasını ve başarısını düşünmesi ve bunu maksimize etmeye çalışması rasyonelliği işaret eder. Diğer yandan insanın kişisel çıkarını gerçekleştirmek için amaç ya da amaçlar belirleyip bu amaç/amaçlara ulaştıracak en etkin araçları seçmesi tutarlılığı gösterir (Sen, 1990, s. 11-13).

Sen iktisat kuramında yerleşik olan bu görüşün eksik ve hatalı değerlendirildiğini söyler. Ancak iktisat biliminin yapı taşını oluşturmasına istinaden egemen iktisat anlayışına veya bunun donelerine karşı çıkmaya çalışanlar bu kavramın mutlaklığıyla karşılaşılır (Sen, 1977, s. 336). Bunu bildiği halde o, diğer tüm etkenlerin dışarıda bırakılıp sadece (ihtiyatlı davranma haricindeki) kişisel çıkarın (Sen, 2003, s. 29) ya da tutarlılık içeren tercihlerin ön plana alınıp rasyonel olarak kabul edilmesine karşı çıkar (Sen, 1995, s. 13). Ona göre rasyonel insan modeli ya da anlayışı; etik, adalet ya da gelecek kuşakların gereksinimleriyle ilgili kaygıların seçimlerde ve eylemlerde rol oynamasını zorlaştırır (Sen, 1999, s. 364). Fayda veya çıkar gibi dar bir ölçüde sığdırılmış rasyonellik anlayışı, modern iktisat disiplininin gerçek ve bütüncül bir yaklaşımla insanları ve olayları kavramasını engeller (Sandel, 2018, s. 71). Bu problemin sonucu olarak insan ve etkinlikleri belirli kıstaslar çerçevesinde ele alınır. İyi ve kötünün fayda veya çıkar elde etme gibi sonuca bağlanması ile dini ve ahlaki değerlerden soyutlanmış bir ortamda insan yalnız, güçsüz ve çaresiz bırakılır. Faydacı zihniyet tarafından şekillendirilen ekonomistler, sermayedarlar, tacirler, girişimciler ve hatta siyasetçiler, yöneticiler, hukukçular, bilim adamları, sosyologlar gibi kesimler toplumdaki bireylere karşı iletişim ve etkileşim kopukluğu ve duyarsızlığı yaşarlar. Sen'in akıllı aptallar ya da ahmaklar (rational fools) dediği çıkarıcı ve faydacı insanların eylemleri, ona göre gerçek hayatta çoğunluğu oluşturan iktisadi karar birimlerinin eylemleriyle bağdaşmaz (Sen, 1991, s. 12; 1977, s. 336).

Bununla birlikte Sen'e göre iktisadi modellemenin en temel varsayımlarından olan iktisadi eylem motivasyonu doğru bir şekilde ele alınmaz. Faydacı kurama göre birey kendisine en faydalı olanın ne olduğunu aklını ön plana alarak kolayca tespit eder. Bu doğrultuda bireyin tercih ettiği mal ve hizmet demeti tartışmasız bir şekilde kendisine en fazla fayda sağlayacak tercih olarak kabul edilir (Sen, 2003, s. 29). Oysa bireyler her zaman ve sadece kendi faydalarını düşünerek hareket etmezler. Buldukları konuma, içinde yaşadıkları şartlara, benimsedikleri dünya görüşlerine, psikolojik durumlarına ve sahip oldukları değerlere göre karar verebilirler. Öte yandan herhangi bir adım atacakları zaman tam bir bilgi ile hareket etmeyebilirler. Tercihlerini bazen zorunluluktan bazen de isteğe bağlı olarak gerçekleştirirler. Gündelik hayatın aşamalarında her konuda pek çok seçenekle karşı karşıya kalırlar. Alternatifler arasından kendilerine en faydalı olanı yapmaya çalışırlar. Fakat bu herkesin rasyonel davrandığı anlamına da gelmez. İnsanlar tabiatları gereği hataya meyilli ve bilgi düzeyleri sınırlı varlıklardır. Bu yüzden kendileri için faydalı olanı tercih etmek isteseler bile bu istek her zaman eyleme geçmeyebilir ya da tercih edilen şey sanıldığı gibi fayda sağlamayabilir. Yani iktisadi birimler her zaman rasyonel (kabul edilen dar anlamıyla) değil, kimi zaman ve hatta çoğu zaman irrasyonel (akıldışı, akılcı olmayan bir şekilde) davranabilirler.

Sen, rasyonel insan ve eylem üzerindeki bu baskıyı kaldırmak için 'sempati' (sympathy) ve 'taahhüt' (commitment) kavramlarını öne sürer. Sempati, başkalarına duyulan yakınlık duygusunun kişinin kendi mutluluğunu, faydasını, hazzını ya da refahını etkilemesidir. Bir kişinin ızdırap halinde olmasından rahatsızlık duymak sempati durumuna işaret eder. Bunun da ötesinde bir kişinin ızdırap halinde olmasından rahatsızlık duyulmaması ancak bu tarz olumsuz veya kötü bir durumu ortadan kaldırma eylemini gerçekleştirebilecek olmak taahhüt kavramını ifade eder. Sen'e göre sempati duygusunun motive ettiği eylem faydacı eylemi gösterir. Kişi bu tarz durumlarda kendi faydasına göre hareket eder. Taahhütün motive ettiği eylem faydacı olmayan eylemi gösterir. Kişinin kendisine zararı veya faydası olmadığı halde başkalarına olumsuz etkisi olan bir olaya müdahale etmeye hazır olması daha çok ahlaki değerlerle ilgilidir. Bu bakımdan akıllı ahmaklar taahhüt içerikli eylemde bulunamaz, bunun için kişinin kendi faydasını gözetmeden tercihte bulunması gerekir (Sen, 1977, s. 328),

Sen, bu düşüncesine Smith'i refere eder. Smith'e göre insanın tabiatı gereği sahip olduğu otokontrol gibi özelliklerinin ve buna bağlı eylemlerinin ahlaki niteliğinin abartılmaması gerekir. Bu tarz eylemler çoğu zaman sempati duygusunun yönlendirmesiyle gerçekleşir. Değerleri ilke edinmeyen ya da yalnızca kendi hazzına odaklanmış kişinin, bir başkasının içinde bulunduğu veya içine düşeceği olumsuz durumu umarsamaması beklenir (Sen, 1999, s. 365).

Bu sebeple rasyonel düşüncenin bütünsel yaklaşımında bireysel refah kayıplarının önemsenmemesi toplumsal bir etik problemine işaret eder. Toplumun en alt gelir gruplarında yer alan insanların hayatlarındaki küçükmüş gibi görülen değişimler onları derinden etkileyebilir. Toplumsal fayda açısından bu kişilerin refah kaybına hiç değer verilmemesi ya da çok küçük değer biçilmesi ciddi bir ahlaki yozlaşmanın eseridir. Sen'e göre bunun önüne geçilebilmesi; adalet, erdem ve ahlak gibi değerlerin ön plana alınmasına ve kişisel çıkarların sınırlandırılmasına bağlıdır (Sen, 1993, s. 44).

(Yeni) Refahçı Yaklaşım ve Faydacı Kuram

Klasik refahçı yaklaşım; faydanın ölçülebileceği, bireylerin elde ettiği marjinal faydaların birbirine eşit olduğu; sosyal tabakalar arası gelir transferinin genel refah düzeyini arttıracakđı; faydanın homojen, nesnel ve normatif özellik içerdiği; faydanın karşılaştırılabilir olduğu; azalan marjinal fayda kavramının geçerliliği; fayda değerlendirilmesinin kişilere özgü değişebileceği gibi temel kabuller içerir (Pigou, 1932, s. 9-23). Eski refah iktisadı bu temel varsayımlara dayalı olarak kendi içinde farklılıklar barındırır. İktisatçılar kendi aralarında bazı varsayımlara itiraz edip argümanlarını ortaya koyarak eski refahçı yaklaşımın gelişmesine zemin hazırlarlar.

Faydaların karşılaştırılabileceği görüşüne karşı çıkılması ile gelişen yaklaşım sonucu ‘Yeni Refah İktisadı’ ortaya çıkar. Bu yaklaşımda faydaların ölçülebilirliği ve toplanması gibi genel kabuller savunulmaz. Başka bir ifadeyle Menger, Gossen, Jevons, Marshall, Walras ve Pigou gibi iktisatçıların savunduğu kardinal fayda varsayımından Hicks, Pareto, Edgeworth, Fisher, Kaldor, Clark ve Samuelson gibi iktisatçıların savunduğu ordinal fayda varsayımına geçiş yapılır. Ordinal fayda anlayışını kabul eden yeni refahçı iktisada göre fayda tercihlerinin sıralanmasından ziyade tercihlerin önemi dikkate alınır. Yeni refahçı iktisadın temelinde toplumda bir kişinin faydasını azaltmadan diğer bir kişinin faydasının arttırılamayacağı görüşünü ifade eden Pareto Optimumu (Pareto Optimality) varsayımı hakimdir (Ashman, 2012, s. 5). Sen’in deyiimiyle “Pareto optimalliğinin ima ettiği, hiç kimsenin durumunu bozmadan bir kişinin daha iyi duruma getirilememesidir. O halde, bazı kişiler, açlık ve sürekli yoksulluk çekerken, diğer bazılarının zenginlik içinde yaşadığı bir toplumda, bu durumu düzeltmek için zenginlerin hazzının birazcık azaltılması bile Pareto koşuluna ters düşecektir” (Sen, 1997, s. 95). Aynı zamanda bir kişinin de olsa faydasını arttırırken diğer kişilerin faydasının azalmayacağını ifade eden Pareto İyileştirme (Pareto Improvement) görüşü de temel varsayımlar arasında telaffuz edilir (Pareto, 2014, s. 49).

Bu bağlamda refahçı iktisadın kapsadığı faydacı kuramda ekonomik eylem ve etkinlikler; haz, yarar ya da mutluluk gibi (kabul edilen) en üstün ‘iyi’lerle motive edilirler (Rawls, 2017, s. 52-53). Yukarıda izah edildiği üzere ekonomide tüketim ve üretim etkinliklerinin amacı fayda ve kârın maksimize edilmesidir. Sen, bu tarz varsayımlara dayanan faydacı anlayışın iktisat disiplini içindeki önemini kabul etmesine karşı, refahın sadece fayda ve parasal kavramlarla açıklanmasını eleştirisi kapsamına alarak bunun refah ekonomisinin zayıf halkası olarak bulguların kısıtlı yorumlanması problemine yol açtığını belirtir. Ona göre analizlerin dar çerçeveye sınırlandırılması, refaha ilişkin diğer etkenlerin saf dışı edilmesine yol açar. Yani salt faydacı bir yorum, refah teorisinin değerlendirmelerinin çok boyutluluğunu engeller. Gelir ve ücret gibi parasal göstergeleri hedefleyen anlayış nedeniyle özellikle insanı merkeze alan sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik politikalar arzu edilen düzeyde gerçekleşmez (Sen, 1997, s. 276). Buna somut örnek olarak Ford’un Pinto marka arabasının sebep olduğu olaylar gösterilebilir. 1970’lerde Ford Pinto markalı arabaların karıştığı kazalarda ölümler ciddi rakamlara ulaşır. Dahası arabaya arkadan çarpıldığı zaman arabanın patlayıp alev aldığı görülür. Yaşanan kazalarda arabanın içindeki kişilerin ya yanarak öldüğu ya da ağır yaralı kurtulduğu kaydedilir. Kurtulan kazazedelerden biri Ford şirketini dava eder. Yapılan araştırmalar sonucu patlamayı engellemesi gereken parçanın, arabanın üretimi esnasında bilinçli bir şekilde benzin deposuna takılmadığı tespit edilir. Ford’un fayda-maliyet analizine göre benzin deposunun patlamasını önleyecek bu parça 11 dolardır. 12,5 milyon araç üretildiği varsayıldığında bu parçanın her araca takılması maliyetleri yukarı çekecektir. Ford’un araştırmasına göre meydana gelen kazalarda yılda yaklaşık 180 ölüm ve 180 yaralanma gerçekleşir. Ölenlerin ailelerine 200.000 dolar, yaralı kurtulanlara 67.000 dolar tazminat ödenmesi Ford’un maliyetlerinin daha düşük olmasını sağlar. Benzin deposuna parçanın takıldığı varsayıldığında bunun firmaya maliyeti 137,5 milyon dolar, tazminatların firmaya maliyeti ise yaklaşık 49 milyon dolardır (Dowie, 1977; Kiscusi, 2000, s. 569; Sandel, 2016, s. 76). Bunun gibi pek çok örnek, faydacı anlayışın ürünü olarak gösterilebilir. Burada kâr uğruna insan hayatının hiçe sayıldığı bir anlayışın hâkimiyetinden bahsedilir.

Bunun üzerine Sen faydacı kuramı daha detaylı ve etiksel değerlendirmeye girer. Sen’e göre faydacılık kendi içinde sonuççuluk (consequentialism), refahçılık (welfarism) ve toplam fayda olarak sıralanabilecek yaklaşımları içerir. Sonuççuluk, eylem sonucu ortaya çıkan duruma göre eylemin veya eylem sürecini oluşturan tercih ve adımların yorumlanmasını içerir. Refahçılık; eylemin, gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkan durum ve şartların sağladığı ‘fayda’ çerçevesinde iyi veya kötü olarak değerlendirilmesidir (Sen, 1990, s. 39). Toplam fayda görüşü, bireyselden ziyade bireylerin tümünün faydalarının toplamına odaklanır. Refah düzeyinin gelişmişliği bireylerin mikro (az veya çok, eşitsiz dağılım) faydalarına değil, toplam faydaya odaklanır (Sen, 1999, s. 59). Sen bu detaylandırmasını bir de act utilitarianism dediği eylem faydacılığı, rule utilitarianism dediği kural faydacılığı ve motive utilitarianism dediği motivasyon faydacılığı şeklinde yapar

(Sen, 1979, s. 464). Bu üç varsayımın hem etik hem de teknik açıdan hatalar içerdiğini belirterek yeni refahçı anlayışı bu eğilimle inceler (Sen, 1993, s. 110). "Bireyin temel haklarının, bu hakların kullanımından doğan sonuçlar itibarıyla değil de, bu hakların fiilen kullanımının yaratacağı sonuçlardan bağımsız olarak, mahiyetleri açısından ahlaki bir zorunluluk arz ettikleri için değerlendirilebilmeleri imkânsız mıdır?" (Sen, 1993, s. 278-279) sorusuyla eleştirisini dile getirir. Ona göre bireylerin ekonomik eylem ve faaliyetlerinin tek kaynağı kişisel çıkar, haz ve başarı olamaz. Bireyleri yönlendiren pek çok dürtü vardır ve bu motivasyon kaynakları kişilere, şartlara ve durumlara göre değişebilir.

Sen; kişisel çıkar, haz veya başarının tek dürtü ya da amaç olarak ele alınmasını, ana akım iktisadın temel problemi olarak görür. Yani değer sadece faydaya ve buna bağlı olarak ücret, gelir ve servet gibi parasal unsurlara indirgenemez. Bu anlayış insanları bir özne konumunda ele almayı araçsallaştırır, adeta bir ahmak haline dönüştürür (Sen, 1997, s. 308). Ona göre fayda kavramının kapsamı genişletilerek materyal faydaların yanında haklara ve özgürlüklere de aynı derecede önem verilmelidir (Sen, 2000, s. 62).

Sen'in faydacı iktisada getirdiği eleştiriler ve çözüm önerileri yeni refah ekonomisine önemli katkı sağlar. O, kapasite yaklaşımı ve özgürlükler gibi kavramları literatüre kazandırarak materyalist iktisada etik kodlar entegre etmeye çalışır. Aşağıda ilk olarak kapasite yaklaşımı ele alınacaktır.

Amartya Sen'de Zenginliğin Doğru Yönetiminin Formülü

Kapasite Yaklaşımı

Kapasite yaklaşımı, sadece kendi çıkarını düşünen iktisadi birey modeline ciddi bir eleştiridir. Sen'in düşüncesi homo-economicus ortadan kaldırmaktan ziyade yeni refahçı teoride bu modeli daha gerçekçi ve kabul edilebilir şekilde geliştirmektir. Rasyonel düşünen iktisadi bireyin analiz kapsamının genişletilmesi refahçı yaklaşımlarda teknik değişiklikleri zorunlu kılarsa da, Sen bu zorluğu bile yeni refahçı iktisadın vizyonunu genişletmesi gerektiğini savunur (Sen, 1990, s. 11, 30).

Sen'e göre gelir gibi parasal unsurların refahı temsil etme gücü yetersizdir. Yüksek gelire sahip birisinin bahsi geçen özgürlüklerden mahrum olması refah içinde yaşamasını engelleyebilir. Yahut düşük gelirli birinin temel özgürlüklere sahip olması refah düzeyinin yüksek olmasını sağlayabilir. Bu yaklaşım, insanların elde ettiği gelir ya da sahip olduğu maddi varlıkların refah düzeylerinin artırılmasına katkısını bir takım kapasitelere bağlar. İnsanların sadece faydacı ve çıkar amaçlı hareket etmelerine değil, durumları ve şartları bir değere dönüştürme yapabilirliklerine odaklanır. Kapasite düzeyini arttıran en önemli unsurlar siyasi, ekonomik ve sosyal özgürlükler ile şeffaf yönetim tarzının oluşturduğu güvenli bir ortamdır (Sen, 1985, s. 39).

Kapasite yaklaşımında kalkınmanın gerçekleştirilmesi için ekonomik, siyasi ve sosyal özgürlükler ile koruyucu imkanlarla donatılan güvenli toplumun kapasiteleri geliştirici özelliğine ihtiyaç duyulur. Faydacı kuram tarafından göz ardı edilen ancak kalkınma sürecinde önem arz eden açlık, yoksulluk, kıtlık, iktisadi adaletsizlik gibi hayat kalitesini ifade eden konuların kapasite yaklaşımıyla bilimsellik endişesi olmadan refahçı değerlendirmelere dahil edilmesi mümkündür (Sen, 1999, s. 24). Fayda ve çıkardan daha başka maksimize edilmesi istenen ve gereken unsurlar vardır. Hayat kalitesi açısından faydanın bir değer olarak gelir veya ücrete endekslenmesi de doğru değerlendirme yapılmasını ve politika üretilmesini engeller. Faydacı anlayışın faydayı değer ölçütü yapmasına karşı çıkan Sen, kapasite unsurlarını ya da kapasite düzeyini değer ölçüsü atfeder. Yeni refahçı iktisadın amacı faydayı maksimize etmek yerine kapasite düzeyini yani hayat kalitesini arttırmak olmalıdır (Sen, 1992, s. 49; Sugden, 1993, s. 1953). Eğitim ve sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılması gibi hizmetlerle insanların doğrudan faydalandığı özgürlükler bütüncül bir etki yaparak kalkınmanın başarılmasını sağlayabilir. Devlet bu konularda etkin rol almalıdır. Toplumdaki bireylerin ortalama yaşam sürelerinin artırılması, sağlıklı ve dirençli vücuda sahip olmaları, temiz hava ve suya ulaşmaları, katılımcı ve demokratik hayat sürmeleri nihai amaç olarak devlet desteği gerektirir. Dolayısıyla burada bireysel özgürlüklerin genişletilmesi meselesi söz konusudur (Stewart & Deneulin, 2002, s. 68).

Temel Özgürlüklerin Genişletilmesi

Sen, zenginliğin doğru yönetimi sürecinde temel özgürlüklerin önemini vurgulamaya çalışır. Refahçı iktisadın kabul ettiği özgürlüklerden ziyade reel özgürlükleri dile getirir. Bireysel özgürlüklerin sosyal mahiyetinin kapasite yaklaşımı veya daha geniş tabirle kalkınma açısından önem arz ettiğini belirtir. Bu bakımdan bireylerin özgürce belirlediği değerleri doğrultusunda özgürce seçim yapabilmelerini savunur (Sen, 2000, s. 30-31; Evans, 2002, s. 57). Özgürlük kavramı içinde bireyin amacını özgürce belirlemesi, amacına ulaşmak için araçları özgürce seçmesi ve bu araçları özgürce kullanabilmesi aşamaları yer alır. Yani

birey kendisine fayda sağlayacağına inandığı mal ve hizmetlere sahip olmalı, bunları kullanabilmeli ve temel hak ve hürriyetlere özgürce ulaşabilmelidir. Esasında özgürlüğün varlığının bir sonucu olarak pratik hayatta meydana gelen durumlardan ziyade özgürlüğe sahip olmanın insanın hayat kalitesine olan etkisi daha önemlidir. Sen'in ifadesiyle "özgürlük, yalnızca bir takım şeyleri gerçekleştirmek imkanı sağladığı için değil, sahip olunan varlık değerinden daha ziyade, yalnızca kendisi değerli olduğu için önem arz eder" (Sen, 1993, s. 57).

Bu bakımdan zenginleşen toplumlarda tüm bireyler gerek ekonomik haklara gerekse diğer temel haklara ulaşma açısından engelle karşılaşmamalıdır. Reel özgürlüklerin kapsam alanının genişlemesi toplumsal gelişmeye kapı aralarken, düzenlemelerin adaletli yapılması reel özgürlüklerin daha da güçlü olmasını sağlar (Toboso, 2011, s. 113). Karşılıklı etkileşim sonucu zenginliği yönetme ya da kalkınma aşaması doğru bir şekilde gerçekleştirilir. Sen, analizlerinde zenginliği arttırıcı ekonomik özgürlüklerin önemsiz olduğunu ya da terkedilmesi gerektiğini öne sürmez. Hem ekonomik özgürlüklerin daha etkin hale getirilmesini hem de siyasi ve sosyal özgürlüklerin genişletilmesini savunur (Sen, 2000, s. 3). Bu yaklaşımın tam tersi olan gerçek özgürlüksüzlük ise oy kullanma hakkı ve vatandaşlık hakları gibi siyasi özgürlüklerin engellenmesi, yoksulluk gibi ekonomik özgürlüklerin yetersizliği, temel hak ve hürriyetlerin tam olarak sağlanamaması gibi sosyal haklardan mahrumiyet nedenleriyle ortaya çıkar (Sen, 2000, s. 17).

Sen'in özgürlük kavramında amaç ve araç ayrımı yapılr. Ona göre ekonomik büyümeyi ifade eden GSYİH artışı refahçı ekonomide bir amaç olarak ele alınır ancak temel amaç özgürlüklerin genişletilmesi olmalıdır. Bunun yolu ise önceki bölümde izah edilen kapasite yaklaşımdan geçer. İnsanların kapasitelerini arttırmak temel amacın gerçekleştirilmesi için yapılması gerekeni ifade eder. İnsanların ne olmak ve neyi nasıl yapmak istediklerine imkan tanımalı ve buna ilişkin olarak yapabilirliklerinin veya işlevselliklerinin geliştirilmesi gerekir. Devlet, zenginliğin doğru yönetilmesi meselesinde insanlara bu hak ve fırsatları sunacak başlıca kurumdur. Doğru politikaları üretebilmek için insanların ulaşmaya çalıştığı hayat kalitesi doğru bir şekilde tespit edilmelidir. Burada Sen enformasyon konusuna dikkat çeker. Pozitif özgürlüklerin genişletilmesi için ihtiyaç duyulan bilgiye katılımcı bir demokrasi anlayışıyla ulaşılabilir. İnsanı ilgilendiren temel iktisadi konuların politize edilmesi ise olumsuz algılanmamalıdır (Robeyns, 2011, s. 79).

Sen zenginliği yönetme meselesinde daha çok açlık, kıtlık, yoksulluk gibi konulara ve bunların nasıl ortadan kaldırılacağına yoğunlaşır. Bu problemler ve özgürlük kavramı arasında bir ilişkinin olduğundan bahseder. Mesela yoksulluğu refahçı iktisattaki gibi gelire bağlı ele almanın hatalı bir yöntem olduğunu belirtir. Bireysel hak ve özgürlüklerden mahrum olmanın da yoksulluk kavramını işaret ettiğini söyler. Sen'in ileri sürdüğu bu görüşlerin de etkisiyle eğitim ve sağlık konularına ilişkin olarak okuryazarlık, yetersiz beslenme veya çocuk ölüm oranları gibi başlıklar Birleşmiş Milletler Kalkınma Raporları'nda değerlendirilmeye alınır (Sen, 2000, s. 108; 1992, s. 128; Frediani, 2007, s. 139).

Bu bağlamda Sen insanların kapasite düzeylerini geliştiren temel özgürlükleri çeşitli başlıklar altında sunar: Siyasi özgürlükler, özellikle demokratik toplumlarda bireylerin yönetim sürecine özgürce katkı sağlamaları ile birlikte temel haklarını serbestçe elde edebilmelerini kapsar. Ekonomik özgürlükler bireylerin özgürce ekonomik faaliyette bulunmalarını ve ortaya çıkabilecek fırsatlardan faydalanabilmelerini ifade eder. Sosyal hizmet ve fırsatlardan yararlanabilmeyi temsil eden sağlık ve eğitim gibi alanlarda özgürlüğün genişletilmesi üçüncü başlığı oluşturur. Diğer yandan enformasyon sisteminin tüm bireylere açık ve net olması ile bilgi toplumunun tesisi önemlidir. Son olarak bireylerin güvenli bir toplumda yaşamaları özgürlükleri arttırıcı etkenler arasında gösterilir (Sen, 1999, s. 10; 2000, s. 37-38; Parr, 2003: 313).

Dikkat edilirse Sen, kapasiteyi geliştiren özgürlük kavramı içinde hak kavramını yoğun şekilde vurgular. Hak kavramı açısından önemli olan bireyin temel özgürlüklerini içeren hakları talep edebilmesi, elde edebilmesi ve kullanabilmesidir. Zenginliği doğru yönetme ya da iktisadi adalete ulaşma sadece gelirin adaletsiz dağılımının giderilmesiyle başarılacak bir durum değildir. Sosyal hakların adaletsiz dağılımı ya da kullanımı da adaletsizlikleri tetikleyen ve süreci sürekli büyüten faktörler arasındadır. Hatta hakların ya da kapasitelerin gelire göre daha adaletsiz dağılımından söz edilebilir. En baştaki adaletsizlik, sonraki aşamalarda adaletsizliği daha da körükler yani adaletsizliğin toplumsal yeniden üretimi söz konusudur. Ancak bu, tamamen gelir dağılımı adaletsizliğinin bir sonucu değildir. Gelir dağılımındaki adaletsizlik sürecin sadece bir parçasını oluşturur. Bu nedenle gelirin adil dağılımının yanında toplumdaki tüm bireylerin temel özgürlükleri içeren hakları talep edebilmesi, ulaşabilmesi ve kullanabilmesi; kapasiteleri geliştirme, zenginliği yönetme, kalkınmayı sağlama ya da iktisadi adaleti tesis etme açısından önem arz eder (Sen, 1981, s. 4).

Sen, görüşünü yoksulluk konusunda verdiği örnekle desteklemeye çalışır. Mesela yoksulluk ya da fakirlik yardımı altında kişiye yapılan parasal yardım ile kişinin zengin olması düşük bir ihtimaldir. Kişinin zengin olabilmesi için ya da yoksulluğunun giderilebilmesi için belirli bir (sürekli) gelir elde etmesinin yanında yukarıda sözü edilen haklara sahip olabilmesi ve istediği hayat kalitesine ulaşabilmesi gerekir. Bu çerçevede maddi gelir hakkı, seçme ve seçilme hakkı, karar alma hakkı, yönetime katılım hakkı, vatandaşlık hakkı, sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı, eğitim fırsatlarını değerlendirebilme hakkı ve tüm sosyal haklara sahip olma hakkı gibi unsurlar rasyonel mekanizmayı (toplumu) oluşturan stratejik parçacıkları temsil eder (Sen & Williams, 1999b, s. 120). Diğer bir deyişle onun düşüncesinde kritik konumda yer alan özgürlükler kavramı, toplumun yanlış yönetim tarzından, ekonomik gücün zayıflığından, gelirin adaletsiz dağılımından, sağlık ve eğitim fırsatlarından faydalanamamadan, kurumların etkin olmayışından, kamu hizmetlerinin yetersiz kalışından etkilenebilir. Bu faktörler özgürlük kavramının alanını daraltabilir (Sen, 2000, s. 7-9). Bunun için siyasi, ekonomik, hukuki ve toplumsal tüm kurum ve yasalar etkin işlerliğe sahip olmalıdır. Ayrıca ilgili kurum ve yasaların değer içerikli işlemleri gerekir (Sen, 2000, s. 143). Mesela açlığı giderme konusunda bu düşüncesini vurgular. Bireylerin insan gibi yaşamalarını sağlayacak yeterli miktarda temel gıdaya sahip olmaları çok önemlidir. Bu temel özgürlüğü karşılayacak ve koruyacak olan da karar birimlerinin ortaya koyduğu yasa ve politikalarıdır. Bu tarz önlemler, bireylerin yeterli gelire sahip olup sağlıklı beslenme ihtiyaçlarını giderecek ürünleri alabilmelerini ya da geliri düşük olanların ve bu yüzden temel gıda maddelerini alamayanların ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlar (Sen, 1999, s. 224).

Genel olarak Sen'in bu düşünceleri yeni refahçı ekonomi disiplininin, salt ekonomik araçlarla yorumlanma özgürlüğünün genişletilmesi olarak öne sürülebilir. Özgürlükleri kalkınmanın esas amacı olarak ifade etmesi bunun bir göstergesi kabul edilebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Küresel ekonomi alanında sürekli bir gelişmenin gerçekleştiği açıkça ortadadır. Özellikle son dönemlerde robotik ve nano-teknolojik yöntemlerin geliştirilmesi ve katma değeri yüksek mal ve hizmetlerin üretimi ile olağanüstü bir performansın kaydedildiği görülür. Fakat aynı başarının insanı merkeze alan sosyal disiplin ve alanlarda gerçekleştirildiği söylenemez. Bu süreçte sosyo-kültürel sistemin küresel düzeyde tahribatı ve sosyal bileşenlerin ve kurumların makroekonomik politikaların üretiminde geri plana itilmesi söz konusudur. Zenginliğin getirdiklerinin yanında götördüklerinin bir sonucu olarak insanın hak ettiği gibi (insan gibi) yaşaması bir lükse, bilhassa bazı ülkelerde çok uzak bir amaca dönüşür. Öyle ki insanı konu edinmesi gereken iktisat disiplini bile zenginliği parasal ve materyal unsurlara dayalı kavramlarla ifade etmeye çalışır.

Ünlü iktisatçı Amartya Sen de zenginliği yönetmede insanın iktisat bilimi (yeni refahçı yaklaşım) içindeki konumunu ve değerini revize etme çabasına girer. Sen'e göre aşırı pozitivizmin ve materyalizmin düşünsel ve pratik baskısı altında geliştirilmeye çalışılan iktisat bilimi bir takım hatalı ve eksik anlayış, metot ve değerlendirmeler içerir. Ona göre ekonomik büyüme ya da zenginleşme sağlanırken bu sürecin insan odaklı yürütülmesi gerekir. Sen, ana akım iktisadın mimarı kabul edilen Adam Smith'e dayanarak düşüncelerini olgunlaştırır. Yeni refahçı iktisatı etiksel bir yaklaşımla analiz ederek mekanik (matematik ve mühendislik ağırlıklı) iktisadın yerine değer içerikli (ahlak felsefesi, sosyoloji ve siyaset bilimi ağırlıklı) refah iktisadını ve akıllı ahmak dediği homo-economicusun rasyonel eylemi yerine değer yönelimli rasyonel eylemi hayata geçirmeyi önerir.

Bu bağlamda Sen'in literatüre kazandırdığı kapasite yaklaşımı, bütünsel bakış açısına sahip politikaların üretilebilmesine ortam hazırlar. Karar birimlerinin insana ve ekonomik hedeflere dair görüşlerinin daha geniş açıyla değerlendirilmesini sağlar. Bu yaklaşım, bireysel refah politikalarının dikkate alınması, sosyal düzenlemelerin yeniden gözden geçirilmesi ve kamusal hizmetlerin problemlerin uzun vadeli ya da kökten çözümüne yönelik sürdürülmesi açısından önemlidir. Faydacı kuram tarafından göz ardı edilen ancak kalkınma sürecinde önem arz eden açlık, yoksulluk, kıtlık, iktisadi adaletsizlik gibi temel konuların kapasite yaklaşımıyla bilimsellik endişesi olmadan refahçı değerlendirmelere dahil edilmesi mümkündür.

Sen'e göre birey, firma ve devlet gibi ekonomik faaliyette bulunan temel unsurların maliyet minimizasyonu ve kâr maksimizasyonu anlayışına gebe olmadan üstün iyiye ulaşabilmeleri mümkündür. Bunun yolu bireylerin kapasite düzeylerini ve siyasi, ekonomik ve sosyal özgürlüklerini arttırmaktan geçer. Zenginleşmenin ya da kalkınmanın asıl amacı insan özgürlüklerinin ve dolayısıyla kapasitelerinin genişletilmesi olmalıdır. Yoksulluğun giderilmediği bir ekonomide büyüme gerçekleşse bile burada gerçek zenginlikten bahsedilemez. Ayrıca ücret, gelir, refah veya fayda kavramları reel anlamda tek başlarına

zenginlik göstergesi olamaz. Beslenme, barınma, sağlık ve eğitim gibi değer içerikli temel hizmet ve fırsatlara serbestçe ulaşabilme bireyler için en az sağlayacakları kişisel çıkarları kadar önemlidir. Sen'in düşüncesinde özgürlüklere ulaşma ve elde edilen hakların serbestçe kullanılıp kapasite düzeylerini arttırmanın teşvik edici gücü, nihai olarak demokratik yönetimlerin toplumdaki herkesi kurucu ortak kabul eden katılımcı ve şeffaf yönetim tarzlarına bağlıdır.

Kısaca zenginliği yönetirken ekonomi biliminin salt faydacı ya da refahçı hegomanyanın baskısından kurtarılıp felsefe, sosyoloji, tarih, siyaset ve teoloji gibi disiplinlerle iş birliğine imkân tanınması ve toplumların ihtiyacı olan değer ve anlam üretiminin hayata geçirilmesi gerekir. Zenginleşme sadece GSYİH'nın ya da kişi başına düşen milli gelirin rakamsal ve oransal artışı değil, bunun yanında sosyalleşme, paylaşma, sosyal güvenlik, sosyal adalet, anlamlılık, iletişim, dayanışma ve aidiyet gibi değer alanlarının da gelişmesi demektir. Bu nedenle ortaya konulan tüm makroekonomik politikaların sosyo-ekonomik hayatı önceleleyen ve sosyo-kültürel sistemden beslenen kararlar içermesi tüm bireylerin hayat kalitesini arttırma adına önem arz eder.

Etik Beyan

"Amartya Sen'in Düşüncesinde 'Zenginliği Yönetme' Problemi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir."

Kaynakça

- Alkan, Y. (2018). *J. Rawls'in iktisadi adalet teorisi*. İstanbul: Hiper Yayıncılık.
- Ashman, S. (2012). Economics and political economy today: Introduction to the symposium on Fine and Milonakis. *Historical Materialism*, 20(3), 3-8.
- Atılған, A. (1996). *İslâm'ın ekonomik politikaları*. İstanbul: Nesil Basım Yayın.
- Bloomberg the Company. (2020). *Bloomberg billionaires index* (<https://www.bloomberg.com/billionaires/>). (E.T. 10.03.2020).
- Bonar, J. (1926). The theory of moral sentiments by Adam Smith 1759. *Philosophy*, 1(3), 333-353.
- Dowie, M. (1977). Pinto madness. *Mother Jones*, 2, 18-32.
- Duran, B. (2017). *Din ve kapitalizm*. LAP Lambert Academic Publishing.
- Evans, P. (2002). Collective capabilities, culture, and Amartya Sen's development as freedom. *Studies in comparative international development*, 37, 54-60.
- Frediani, A. A. (2007). Amartya Sen, the world bank, and the redress of urban poverty: A Brazilian case study. *Journal of human development*, 8(1), 133-152.
- International Monetary Fund, (2020). *World economic outlook reports* (<https://www.imf.org>). (E.T. 15.03.2020).
- Kiscusi, W. K. (2000). Corporate risk analysis: a reckless act? *Stanford Law Review*, 52.
- Oxfam, (2019). <https://oxf.am/2FHO6EZ>. (E.T. 10.02.2020).
- Pareto, V. (2014). *Manual of political economy: A variorum translation and critical edition*. UK: Oxford University Press.
- Parr, S. F. (2003). The human development paradigm: operationalizing Sen's ideas on capabilities. *Feminist economics*, 9(2-3), 301-317.
- Parsons, T. (1934). Some reflections on "the nature and significance of economics". *Quarterly journal of economics*, 48(3), 511-545.
- Pigou, A. C. (1932). *The economic of welfare* (4th Edition). London: Macmillan.
- Rawls, J. (2017). *Bir adalet teorisi* (ev: V. A. Coşar). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Robeyns, I. (2003). Sen's capability approach and gender inequality: selecting relevant capabilities. *Feminist economics*, 9(2-3), 61-92.
- Sandel, M. J. (2018). *Adalet: yapılması gereken doğru şey nedir?* (6. Baskı) (ev: M. Kocaoğlu). Ankara: Eksi Kitaplar.
- Sen, A. (1977). Rational fools: a critique of the behavioral foundations of economic theory. *Philosophy & Public Affairs*, 6(4), 317-344.
- Sen, A. (1979). Utilitarianism and welfarism. *The Journal of Philosophy*, 74, 463-489.
- Sen, A. (1981). *Poverty and famines: an essay on entitlement and deprivation*. Oxford: Clarendon Press.
- Sen, A. (1985). *Commodities and capabilities*. USA: Elsevier Science Publication.
- Sen, A. (1990). *On ethics and economics*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sen, A. (1991). *Beneconfusion*. J. G. T. Meeks (ed.), Thoughtful economic man: essays on rationality, moral rules and benevolence (pp. 12-16). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sen, A. (1992). *Inequality reexamined*. USA: Harvard University Press.
- Sen, A. (1993). *Capability and well-Being*. M. Nussbaum & A. Sen (ed.). The quality of life (pp. 30-53). Oxford: Clarendon Press.
- Sen, A. (1995). Rationality and social choice. *The American Economic Review*, 85(1), 1-24.
- Sen, A. (1997). *On economic inequality*. USA: Oxford University Press.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. NY: Knopf Publishers.

- Sen, A. & Williams, B. (1999b). *Utilitarianism and beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sen, A. (2000). *Development as freedom*. New York: Anchor Books.
- Sen, A. (2003). *Etik ve ekonomi* (Çev. A. Süha). İstanbul: Doğan Kitap.
- Sen, A. (2013). *The Contemporary Relevance of Adam Smith*. C. J. Berry, M. P. Paganelli, C. Smith (ed.). The Oxford hand book of Adam Smith (pp. 581-591). Oxford: Oxford University Press.
- Siddikî, M. N. (1976). *İslâm ekonomisinin temelleri* (Çev. B. Gürsan). İzmir: Akyay Kaynak Yayınları.
- Smith, A. (1776). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. London: W. Strahan and T. Cadell.
- Smith, A. (1790). *The theory of moral sentiments* (6th Edition). London: A. Millar.
- Sugden, R. (1993). Review: welfare, resources, and capabilities: a review of inequality reexamined by Amartya Sen. *Journal of economic literature*, 31(4), 1947-1962.
- Stewart, F., Deneulin, S. (2002). Amartya Sen's contribution to development thinking. *Studies in comparative international development*, 37, 61-70.
- The World Bank, (2020). *Global economic prospects and growth reports* (<https://www.worldbank.org>). (E.T. 15.03.2020).
- Toboso, M. (2011). Rethinking disability in Amartya Sen's approach: ICT and equality of opportunity. *Ethics and information technology*, 13, 107-118.
- Turner, B. S. (2011). *Religion and the modern society: citizenship, secularization and the state*. Cambridge: Cambridge University Press.
- UNDP. (2019). *Global multidimensional poverty index 2019: illuminating inequalities* (<http://hdr.undp.org/en/2019-MPI>). (E.T. 10.03.2020).
- Weber, M. (1950). *The protestant ethic and the spirit of capitalism* (3rd Impression) (Trans: T. Parsons). New York: Charles Scripner's Son.

EXTENDED ABSTRACT

There has been continuous development in the global economy. Especially in recent times, it is seen that an extraordinary performance has been recorded with the development of last technological methods and the production of high value-added goods and services. However, it can't be said that the same success has been achieved in social disciplines and fields that place people at the center. In this process, the global destruction of the socio-cultural system and the pushing of social components and institutions into the production of macroeconomic policies are in question. As a result of what wealth brings along with what it brings, it is a luxury or a distant purpose that in some countries, people live as they deserve (like human beings). Even the economic discipline that needs to be subject to human tries to express wealth through concepts based on monetary and material elements.

The famous economist Amartya Sen also attempts to revise the position and value of man in economics (new welfare approach) in managing wealth. According to Sen, the science of economics which is tried to be developed under the intellectual and practical pressure of excessive positivism and materialism contains several faulty and incomplete insights, methods and evaluations. At the heart of Sen's intellectual struggle lies the desire to eliminate the dialogue between ethics and economics. According to him, the source of socio-economic problems produced by global wealth is that mainstream economics doesn't include ethical values and doesn't accept integrated efforts. According to the rational human model which is the building block of a utilitarian theory, the individual acts rationally and acts only according to his interests. This human model or action type has the function to bring the individual's happiness to the highest level. According to Sen, the environment formed as a result of this kind of mechanical and narrow approach; it leads to the deprivation of human basic human freedoms, the concept of the right not maturing properly, increased hunger and famine, individual and social conflicts and wars and social tensions reaching the line. In other words, he argues that the welfare economy nurtures economic injustice despite the increase in wealth.

While economic growth or enrichment is achieved according to Sen, this process should be carried out human-oriented. He ripens his thoughts based on Adam Smith, the architect of mainstream economics. By analyzing the new welfare economics with an ethical approach, he proposes to implement value-based (moral philosophy, sociology and political science-weighted) economics instead of mechanical economics and rational action based on the rational action of the homo-economicus which he calls rational fools.

In this context, the capacity approach that Sen brings to the literature prepares the environment for the production of policies with a holistic perspective. It provides a wider evaluation of the opinions of the decision units on human and economic targets. This approach is important in terms of considering individual welfare policies, revising social regulations and maintaining public services for the long-term or radical solution of problems. It is possible to include basic issues such as hunger, poverty, famine and

economic injustice which are ignored by utilitarian theory but are important in the development process, with a capacity approach, without being worried about scientific purposes.

According to Sen, it is possible for the basic elements such as individuals, firms and the state to achieve superior-good without conceiving the cost minimization and profit maximization understanding. The way to do this is to increase the individuals' capacity levels and basic freedoms. The main purpose of enrichment or development should be the expansion of human freedoms and therefore their capacities. In this context, he offers the basic freedoms that improve the capacity levels of people under various headings: Political freedoms include the ability of individuals to freely gain their fundamental rights, especially in democratic societies while contributing freely to the management process. Economic freedoms mean that individuals can freely engage in economic activities and take advantage of opportunities that may arise. Expanding freedom in areas such as health and education which represent benefiting from social services and opportunities constitutes the third topic. On the other hand, the establishment of the information society is important as the information system is open and clear to all individuals. Finally, individuals' living in a safe society is among the factors that increase liberties.

Even if there is growth in an economy where basic freedoms can't be achieved and economic poverty isn't eliminated, real wealth can't be mentioned. Besides the concepts of wage, income, welfare or utility cannot be a sign of wealth in real terms. Free access to basic services and opportunities of value such as nutrition, shelter, health and education is as important as individuals' interests. The encouraging power of achieving freedoms in the thought of Sen and increasing the capacity levels of the rights obtained freely depends on the participatory and transparent management styles that ultimately accept everyone in the society as a founding partner.

Sen's critique of the welfare economics is an attempt to eliminate the errors of the existing system and fill its gaps rather than trying to produce a new system. Nevertheless, his intense efforts are important for the interest in ethical values in the world of economy. Accordingly, while managing wealth, economics should be freed from the pressure of utilitarian or prosperous hegemony and it should be possible to cooperate with disciplines such as philosophy, sociology, history, politics and theology and realize the production of value and meaning that societies need. Enrichment isn't only a numerical and proportional increase of national income or per capita national income. Also, it means the development of value fields such as socialization, sharing, social security, social justice, meaningfulness, communication, solidarity and belonging. For this reason, the fact that all the macroeconomic policies put forward include decisions that prioritize the socio-economic life and feed on the socio-cultural system is important for improving the quality of life of all individuals.

Post-modern Dönemde Senaristin ve İzleyicinin Rolü: Yapay Zeka, İnteraktif Drama ve Sinemanın Geleceğine Dair Bir Öngörü

Bahar MURATOĞLU-PEHLİVAN¹ ve Süleyman Kıvanç TÜRKGELDİ²

Öz

Bu çalışmanın amacı, interaktif dramalardaki izleyici deneyimini ve gelecekte bu deneyimin yapay zeka tarafından yazılacak senaryolarla mümkün olup olamayacağını, post-modern dönemde yazarın otoritesinin sarsılması ve okurun / izleyicinin pasif konumundan çıkarak aktif bir rol üstlenmesi çerçevesinde tartışmaktır. Bu amaçla; ilk önce post-modern dönem, yazarın ölümü ve okurun doğumu tartışmaları aktarılmış; daha sonra interaktivite kavramı, interaktif drama, izleyicinin rolü ve doğrusal anlatılara kıyasla izleyici deneyimi tartışılmış; ardından da yapay zeka ve yaratıcılık üzerine olan literatüre yer verilmiştir. Söz konusu literatür ve tartışmalar çerçevesinde, yapay zekanın insan yaratıcılığına, bir başka deyişle insan yazımı senaryolara yakın bir üretim gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceği ve eğer yapay zeka bunu başarabilirse, izleyicinin katılımcı konumuna geçerek, yapay zekanın ürettiği senaryolar üzerinden interaktif bir sinema deneyimi yaşayıp yaşayamayacağı tartışması üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu deneyimin, yakın gelecekte, izleyicinin / katılımcının seçimlerine göre anlık senaryolar ve patikalar üretebilen ve bunları anlık olarak görselleştirebilen bir teknoloji sayesinde var olup olamayacağı; eğer böyle bir teknoloji mümkün olursa, ortaya çıkan eserin hala sinema olarak kabul edilip edilemeyeceği ve bu yeni türün post-modern okuma anlayışıyla bağlantısı tartışılmıştır. Çalışmada yöntem olarak literatür taraması kullanılmış ve kuramsal tartışmalara yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Post-modernizm, Yapay zeka, İnteraktif drama, Sinema, İzleyici deneyimi

Scriptwriter's and Audience's Role in Post-modern Era: Artificial Intelligence, Interactive Drama and A Prediction for the Future of Cinema

Abstract

The purpose of this paper is to discuss audience experience in interactive dramas, and whether it will be possible in the future to have this experience via scenarios written by artificial intelligence; within the scope of writer's diminishing authority and reader's/audience's active role in the post-modern era. For this purpose; first, the discussions on post-modern era, death of the author and birth of the reader were cited; afterwards, the concept of interactivity, interactive dramas, role of the audience and audience experience in comparison with linear storytelling were discussed; then by, literature on artificial intelligence, and creativity was mentioned. Within the scope of these literature and discussions, it was questioned that whether artificial intelligence could reach human creativity, and if this is possible, whether audience can have an interactive cinema experience via scenarios produced by artificial intelligence. Besides, it was discussed that whether it would be possible to have this experience in near future by means of a technology, which could write instant scenarios and pathways, and instantly visualize them; if it is possible, can the outcome still be considered as cinema and what is the relationship of this new genre with post-modern reading. This study uses literature review as its method, grounding on theoretical discussions.

Key Words: Post-modernism, Artificial intelligence, Interactive drama, Cinema, Audience experience

Atıf İçin / Please Cite As:

Muratoğlu-Pehlivan, B. ve Türkgeldi, S. K. (2020). Post-modern dönemde senaristin ve izleyicinin rolü: Yapay zeka, interaktif drama ve sinemanın geleceğine dair bir öngörü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2622-2636.

Geliş Tarihi / Received Date: 30.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 13.08.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Antalya Akev Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, İletişim Tasarımı Bölümü, bahar.muratoglu@akev.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8977-822X

² Dr. Öğr. Üyesi - Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon, Sinema Bölümü, kturkgeldi@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6465-923X

Giriş

Bu çalışma; yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı olanaklar ile mümkün olan interaktif dramalardaki izleyici deneyimini ve söz konusu deneyimin yapay zekâ tarafından üretilen senaryolarla sağlanmasının mümkün olup olamayacağını tartışmak ve bu tartışmayı post-modern dönemde sarsılan yazar otoritesi ve okuyucunun / izleyicinin aktif bir rol üstlenmesi bağlamında değerlendirmek amacıyla tasarlanmıştır. Böylelikle interaktif drama, yapay zeka ve izleyici deneyimi ile bu kavramların birbirleriyle ilişkileri tartışmasına bir katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu sebeple de literatür taraması yöntemiyle mevcut kuramsal tartışmalara yer verilmiş ve tartışmaların işaret ettiği noktalardan yola çıkarak değerlendirmeler ve öngörülerde bulunulmuştur. Buradaki tartışmanın amacı, interaktif dramaların, klasik dramalardan etkileşimsel açıdan farklı bir deneyim sunması nedeniyle, günümüzde yaratıcı/yazar, okuyucu/izleyici mefhumlarını nasıl etkileyebileceğini felsefi düzlemde ele almaktır. Bu bağlamda post-modern olarak kavramsallaştırılan döneme dair gözlemlerde bulunan düşünürlerin fikirlerinden referans alınmıştır. Bugün dramanın yapısına (bugün için) sınırlı da olsa müdahale edebilen izleyici/katılımcıdan bahsedebiliyorsak ya da belirli algoritma eşliğinde dramanın yapısının izleyiciye göre değişebileceği örnekler mevcutsa bu doğrultuda yazarın/yaratıcının yerini nasıl düşünelim sorusu önem kazanır. Yaratıcı, algoritmayı tasarlayan mıdır? Yoksa izleyicinin yönelimlerine göre biçimlenen anlatıyı amorf bir hale getiren algoritmanın kendisi midir? Eğer anlatıya müdahale edebiliyorsa izleyici artık sadece bir izleyici midir? Yoksa anlatıya ikincil düzeyde de olsa katılan bir yaratıcı mıdır? Bu sorulara kesin bir cevap verebilmek bu çalışma sınırlarında elbette mümkün değildir. Buradaki amacımız, bu durumun ortaya çıkarttığı muğlaklığa dair kavramsal bir tartışma yapmaktır. Bu tartışmayı daha belirgin ve düşünülebilir hale getirmek için ilk etapta post-modern dönemde yazar ve okuyucu / izleyici rolleri üzerine literatüre bakmakta fayda vardır.

Post-modern dönem, pek çok şeyde olduğu gibi, edebiyat çalışmalarında da yazar, metin ve okur arasındaki ilişkiyi derinden sarstı ve değiştirdi. Modern dönemde yazarın sahip olduğu iktidar ve metnin anlamını belirleme konusundaki yetkisi, post-modern dönemde ortadan kalktı ve okur, yeni bir iktidar sahibi olmasa da, metnin anlamı üzerinde söz söyleme hakkı olan yeni bir oyuncu olarak yükselişe geçti. Roland Barthes, bu durumu “Okurun doğumu, yazarın ölümü pahasına gerçekleşmelidir.” sözleriyle özetlemiştir (Barthes, 1977, s. 148).

Modern dönemde yazarın elinde metnin anlamı konusunda bir otorite bulunurken; okurun görevi, yazarın niyetlerini anlamak ve metnin anlamını, söz konusu niyetler ışığında değerlendirmektir. Bu noktada da yazarın hayatının, yaşadığı dönemdeki toplumsal olayların ve siyasi durumun, yazarın niyetleri ve metnin anlamı konusunda belirleyici ipuçları sunduğu kabul ediliyordu. Oysa post-modernistler, yazarın metnin anlamını belirleme konusunda ayrıcalıklı bir rolü olmadığını, yazarlığın doğası gereği karmaşık olan yapısının buna izin vermeyeceğini öne sürdü (Rosenau, 2004, s. 51-52). Bu noktada post-modernistlerin, yazarın kendi niyetlerinin tam olarak ve kesin bir şekilde farkına varmasının mümkün olmadığını ifade ettiği düşünülebilir. Dolayısıyla yazar, metnin anlamı konusunda da kesin konuşma yetkisine sahip olmamalıdır. Metin, yazarın elinden çıktıktan sonra bağımsızlaşır ve okuyucunun yorumlarına açık hale gelir.

Aslına bakılırsa, edebi metinlerde yazarın ortaya çıkışı ve iktidar sahibi oluşu, tarihsel olarak her zaman modern dönemdeki gibi değildi. Örneğin Foucault (Foucault, 1998, s. 306), söz konusu metinlerin, 17. ve 18. yüzyıla kadar bir yazara ihtiyaç duymadığını; hikayeler, destanlar ve halk masalları gibi metinlerin kim tarafından yazıldığının sorgulanmadığını belirtmişti. 1600'lü ve 1700'lü yıllara gelindiğinde ise, edebi metinler bir yazara ihtiyaç duymaya başlamış ve şiir ya da kurgusal metinler, ancak yazarı belli olduğunda ve yazarına göre değer kazanmıştı.

Öte yandan, edebi metinler, yazı ve alfabe öncesi dönemde; sabit, her anlatıldığında aynı sırayı takip eden ve olay örgüsünün değişmediği metinler değildi. Dolayısıyla metin, okuyucu / dinleyici ile buluştuğunda ilk yaratıcısına değil, o anki anlatıcının yorumlarına bağlıydı ve değişkendi. Bu nedenle, sözlü kültürde, bugün bildiğimiz anlamda bir yazardan söz edilemezdi. Metinler, ancak yazıya geçirildiklerinde sabit bir zaman sıralaması ve olay örgüsü kazandı (Logan, 2014, s. 99-100). Barthes da (1977, s. 142) benzer bir şekilde, etnografik toplumlarda hikayenin sorumluluğunun, anlatıcı konumundaki aracıda olduğundan ve yazar diye tanımladığımız kişinin modern dönemde ortaya çıktığından bahsetmişti.

Bir başka deyişle metinler, her anlatıldığında, anlatıcıya ve anlatıcı - dinleyici etkileşimine göre değişebilen, yenilenebilen ve hareketli bir niteliğe sahip olan kolektif ürünlerdi. Buradan yola çıkarak, yazarın iktidarının tohumlarının, yazı ve alfabenin bulunmasıyla atıldığı, yazılı kültüre geçiş ve nihayet modernite ile de en yüksek noktasına ulaştığı söylenebilir. Yazı, metni ve hikayeyi sabitlemesi ve istediği

biçimde muhafaza edebilmesi için yazara bir güç vermiş olur. Modernite ise söz konusu gücü, bir iktidara dönüştürerek metnin anlamı üzerinde yazara sınırsız bir yetki verir.

Ancak post-modern dönemde, yazarın otoritesi sarsılmış ve okurun, metni istediği gibi okuması ve yorumlaması için alan açılmıştır. Post-modernistler, söz konusu yorumların ve okumaların hiçbirini, bir diğerinden üstün kabul etmez ve herhangi bir okuru yeni bir otorite olarak görmez (Rosenau, 2004, s. 49). Şüpheli post-modernistler, okura tam bir özgürlük verir; hiçbir ölçüt olmadan, okurun metne istediği anlamı vermesine olanak tanır. Bütün okurlar eşittir ve hiçbir okuma diğerinden üstün değildir. Olumlayıcı post-modernistler de okura benzer bir özgürlük vermekle birlikte, şüpheliler kadar büyük güçler vermezler (2004, s. 67).

Bauman'a göre de modern dönemde entelektüel ve yazar, bir yasa koyucu olarak işlev görmüş ve iktidar sahibi olmuştur. Ancak post-modern dönemde, söz konusu rol ortadan kalkmıştır (2018, s. 147-152). Yazarın artık yasa koyucu olmaması, metni onun boyunduruğundan çıkarmış olur. Böylece metin; her okuyucunun istediği gibi yorumlayabileceği, üzerinde herhangi bir otorite olmayan, serbest bir biçime bürünür. Bu durum da, metnin sabitlikten kurtularak, tekrar hareketli hale gelmesi anlamını taşır.

Barthes'a (1975) göre de okur, bilgiye ulaşmak yerine, okumanın verdiği haz için okur. Bu nedenle de, yazarın belirttiği sıraya göre veya yazarın istediği şekilde okumak zorunda değildir. Bu noktada Barthes'ın ifade ettiği post-modern okumanın, sözlü kültürlerde her anlatıldığında değişen ve belirli bir yazara sahip olmayan metinlere denk düştüğü söylenebilir. Hikâye, bir anlamda, yazarı öldürerek, yazı öncesi özgürlüğüne döner. Buna paralel olarak, post-modernistler, yazarın doğruyu aktarma iddiasına hiç girişmemesi gerektiğini, bu çabanın onu, deyim yerindeyse bir güç tacirine dönüştüreceğini ve otoriterleştireceğini iddia eder. Onlara göre önemli olan, okurun ve gösterenlerin "özgürlüğü ve oyunculuğudur" (Kenway, 1995, s. 39).

Ayrıca, yukarıda da belirtildiği gibi yazar, modernitenin bir ürünüdür ve buna ek olarak, post-modernistlere göre gelecekte yeniden yok olabilir (Rosenau, 2004, s. 54). Hikayeler, yazı öncesi özgürlüklerine ve hareketliliklerine geri dönerken, yazarı da tekrar ortadan kaldırabilir. Foucault da (1998, s. 314) "Kimin konuştuğunun ne önemi var?" sorusunu sorarak, benzer bir noktaya parmak basmıştır.

Çağımızın en önemli düşünürlerinden Umberto Eco da, yazar, metin ve okur arasındaki ilişki üzerine post-modernistlere benzer bir yorum yapmış ve açık yapıt kavramıyla, okura metnin anlamı üzerinde söz söyleme hakkı vermiştir. Eco'ya göre açık yapıtlar hareketlidir ve okuru ya da izleyiciyi eş-yaratıcı olmaya, yapıtı yazar ile birlikte yaratmaya davet eder. Açık yapıt, aynı zamanda, sonsuz sayıda okumaya izin verir (Eco, 1992, s. 34). Bu durum, Eco'ya göre bir oyundur ve yazar ya da sanatçı, okur ya da izleyiciye bir eser sunarak, onun kendi kültürüne, kendi kişisel eğilim ve beğenilerine göre eseri yorumlamasının ve esere yanıt vermesinin önünü açar. Burada, izleyici ya da yorumcu, eserle ilgili kendi biçimini oluştururken ve eseri yeniden düzenlerken, ona dayatılan bir dış zorunluluk yoktur (1992, s. 10-11).

Eco'nun açık yapıt kavramına göre, yazar okuyucuya tamamlanacak bir metin sunar (1992, s. 34-42). Hatta, Eco, yazarın, yazmayı bitirdikten sonra ölmesi gerektiğini, böylelikle metnin yolunun önünü açacağını belirtmiştir (1983, s. 7). Açık yapıt kavramı, aynı zamanda okuyucuya biçilen pasif rolü de ortadan kaldırarak, onu etkin bir şekilde eserin yaratımında rol almaya davet eder (Rigel, 2010, s. 26). Böylelikle yazar, okur ve metin arasından çıkar ve ikisinin özgür bir etkileşim içerisinde bulunmasına izin verir. Yazar, ölecek – ya da ölmeyi seçerek – okura etkin olabileceği bir alan açmış olur. Bu, yazarın otoritesinden vazgeçişidir.

Eco, Paul Valery'nin "bir metnin hakiki bir anlamı yoktur" sözünü alıntılarken, Tindall'ın sanat yapıtlarının "yapıtın yaratıcısı da dahil olmak üzere, herhangi birinin inandığı gibi 'kullanabileceği' bir araç olduğunu" savunduğunu aktarır (Eco, 1992, s. 17). Eco'ya göre, okurun her yorumu, her okuması, diğer yorumlar için bir tamamlayıcılık işlevi görür. Okur, bir eseri yorumlarken, eser kendisi için o esnada tamamlanmıştır, fakat mümkün olan tüm yorumlar ve okumalar ortaya konulamadığından, eser aynı zamanda tamamlanmamıştır da (Eco, 1992, s. 27). Öyleyse bir yapıtın, tüm okumalarının toplamı olduğu söylenebilir. Okur, söz konusu okumaların içinde kendi yolunu çizerek ilerler.

Ayrıca Eco, bir yapıtın açık olmasının, ondan alınacak estetik haz için ön koşul olduğunu belirtir. Eserin yaratıcısının yapıtın açık olmasını hedeflememiş olması, bu durumu değiştirmez (Eco, 1992, s. 58). Ancak Eco, post-modernistler, özellikle de şüpheli post-modernistler kadar ileri gitmez ve okurun yorumunu kısıtlayan, ona metin üzerinde sınırsız yorum yapma yetkisi vermeyi engelleyen birtakım ölçütler olduğundan bahseder (2008, s. 54). Eco'ya göre, hangi okumanın daha doğru, daha iyi olduğunu

belirleyemeyecek olsak bile, hangi yorumların ya da okumaların daha kötü olduğunu belirleyebileceğimiz ölçütler mümkündür (2008, s. 66). Örneğin, içsel tutarlılık bu noktada önemlidir. Eco, metnin bir bölümünün belirli bir okuması, metnin başka bir bölümü tarafından çürütüldüğünde, söz konusu okumanın reddedilmesi gerektiğini belirtir (2008, s. 81). Post-modern dönem; yazar, metin ve okuyucu ilişkisini dönüştürürken, genel anlamda drama, özel anlamda da sinema için de yeni kapılar açar. Bu bağlamda, izleyicinin aktif katılımını öngören interaktif drama, günümüzde gittikçe gelişen ve yaygınlaşan bir alan olarak göze çarpar. Bu nedenle interaktif drama ve izleyici ile olan ilişkisi, aşağıda tartışılacaktır.

İnteraktif Drama

İnteraktivite kavramını tanımlamak başlı başına zor olduğundan, interaktif drama kavramını tanımlamak da problemlili bir hale gelmiştir (Bostan & Marsh, 2012, s. 27). Bu nedenle, tartışmanın sınırlarının belirlenmesi için, öncelikle interaktivite kavramının genel çerçevesi çizilmelidir. Kavramın genişliği, onun pek çok farklı bağlamda kullanılabilmesine sebep olur. Farklı alanlar, farklı perspektiflerden ve farklı terimlerle ilişkili olarak interaktiviteyi tanımlamaya çalışmıştır. Araştırmacılar da genellikle kavramın muğlaklığı, kavramsal zorluğu ve aşırı kullanımı üzerine odaklanmıştır. Bu çalışmada ise interaktivite kavramı, bir drama türünü nitelemek için kullanılacaktır. Ancak kavramın nasıl tanımlandığı ve dramaya ne gibi bir özellik kattığı, tartışmamız açısından önemlidir.

Çok genel bir tanımlama da olsa, interaktivite kavramı aslında her türlü etkileşime gönderme yapar. Güncel açıdan bakıldığında ise, dijital medya teknolojileri ve çoklu-oyunculu oyunlar gibi birçok farklı alanda interaktivite kavramı karşımıza çıkar. Dolayısıyla, interaktivite kavramının, aslında içinde bulunduğumuz dönemin iletişim pratiklerinin çeşitli unsurlarını tanımlamak amacıyla kullanılan, güncel iletişim süreçlerinin doğasına gönderme yapan bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Steuer'e (1992, s. 84) göre interaktivite kavramını, kullanıcıların gerçek zamanlı olarak bir aracı tarafından sunulan içeriğe katılım sağlayabilmeleri ve onu geliştirebilmeleri bağlamında düşünebiliriz. Örneğin, çok-yönlülük, katılımçılık, senkronluluk, paylaşım gibi nitelikler, interaktif olabilmenin bazı koşullarıdır. Bir başka tanım ise interaktiviteyi, bir iletişim sürecinde katılımcının sürece etki edebilme derecesi ve yine bu iletişim sürecinde rollerin karşılıklı olarak değiştirilebilir olması olarak açıklar (Williams, Rice, & Rogers, 1988, s. 10).

Rafaeli'ye (1988, s. 111) göre ise interaktivite; bir iletişim sürecinde, her üçüncü veya daha sonradan gelen iletinin, bir önceki iletiye ne kadar atıf yaptığı ya da bir önceki iletiyle ne kadar bağlantılı olduğunu ifade eder. Rogers'a (1986, s. 13) göre ise yeni medyanın kitlesellikten uzaklaşması, kontrolün üreticiden tüketicie geçmesi anlamına gelir. Bu açıdan bireyselleşmenin de interaktivitenin bir parçası olduğunu öne sürebiliriz, çünkü interaktif bir katılım her şeyden önce bireylerin tekil girişimlerini varsayar. Smith'e (1980, s. 22) göre de, interaktiviteye izin veren araçlar, bireylerin televizyon ve gazete gibi kitle medyası araçlarındaki pasif rollerinin aksine, süreç içerisinde daha aktif bir rol edinmelerine olanak sağlar.

Öte yandan Jensen (1998, s. 201), interaktivitenin, medyanın kullanıcının içeriğe etki etmesine ne kadar olanak tanıdığı ile ölçülebileceğini söyler. Crawford (2013, s. 28) ise interaktiviteyi, iki ya da daha fazla aktörün dönüşümlü olarak dinlediği, konuştuğu ve düşündüğü bir süreç olarak tanımlar. Ancak buradaki düşünme, konuşma ve dinleme eylemleri metaforik olarak ele alınmalıdır; çünkü bilgisayar insanların anladığı biçimde düşünmez, konuşmaz ve dinlemez.

Bütün bunlara bakarak, kavramın tanımında yer alan bazı temel noktalarda uzlaş olduğunu ifade etmek mümkündür. Bunlardan ilki, iki yönlü veya çok yönlü bir iletişim süreci bulunması gerektiğidir. Bir diğeri; katılımcıların, mesajı yollayan ile mesajı alan şeklinde tanımlanan rollerinin değiştirilebilir olmasıdır. Ayrıca, çoğunlukla iletişim içerisinde bulunanlar, insan ya da bilgisayardır ve her ikisi de alıcı veya verici görevi görebilir. Bireyler, içeriği ve biçimi değiştirme yetisine sahip olmalı ve interaktivite sonucu ortaya çıkan farklılıkları gözlemleyebilmelidir (Kiousis, 2002, s. 368)

Öte yandan, interaktivite kavramının anlamının sınırlarını belirlemek için, interaktif olan ilişkinin taraflarını tanımlamanın da gerektiği söylenebilir. Söz konusu faillerinin kim ya da ne olduğu, interaktifliğin de zaman zaman farklı tanımlanmasına neden olmuştur. Bu nedenle, interaktivitenin drama ile olan ilişkisini tanımlamadan önce, interaktivite kavramının farklı seviyeleri üzerine düşünülmelidir.

Bostan ve Marsh'a (2012, s. 26) göre, interaktivite kavramı ilk etapta kullanıcı - kullanıcı ilişkisine gönderme yapan kişiler arası bir ilişkiyi niteleyebilir. İkinci olarak ise interaktivite, kullanıcı - içerik arası ilişkiye gönderme yapan, birey - içerik arası bir ilişki anlamına gelebilir. Son olarak ise interaktivite kavramı, kullanıcı - sistem arası ilişkiyi tanımlayabilir. Bu noktada interaktif ilişki, bunlardan herhangi biri olabileceği gibi, birden fazlasının bulunduğu bir ilişki biçiminde de oluşabilir. Video oyunlarının tarihine bakıldığında,

interaktivite bağlamında birçok içeriğin üretilmiş olduğunu görmek mümkündür. Video oyunlarının bu denli fazla örneğe sahip olması, oyun konsollarının doğası gereği interaktif bir araç olması ile açıklanabilir. Bir araç olarak oyun konsolu, kullanıcının ekranda gördüğü oyuna ait öğelerle bir tür etkileşime girmesine olanak sağlar. Ancak bunun da ötesinde, video oyunu bir içeriğe de sahiptir ve oyuncunun bu içeriğe belirli bir ölçüde katılmasına izin verebilir. Hem oyuncunun konsolun kumandası aracılığıyla sisteme bazı sinyaller göndermesi ve buna karşılık sistemin buna bir tepki göstermesi, hem de oyuncunun görmekte olduğu hikayenin akışına müdahale edebilmesi birer interaktif ilişki biçimidir. Bunun yanı sıra, çoklu-oyunculu bir oyunda, oyuncular birbirleriyle etkileşim kurarak bir tür kullanıcı - kullanıcı düzeyinde interaktivite deneyimleyebilir. Görüldüğü gibi, bir ilişki olarak interaktivite, aynı anda farklı hallerin bir karışımı olarak da karşımıza çıkabilir.

Bu tanımlamalara bağlı olarak, genel anlamda bakıldığında interaktivite kavramının kullanıcı ve içerik arasındaki bir tür etkileşime gönderme yaptığını söyleyebiliriz. Bostan ve Marsh (2012, s. 27) interaktif dramayı, söylemin karşılıklı olarak inşa edildiği ve bir kontrol duygusu yaşatmak için, oyunun biçim ve içeriğinin gerçek zamanlı olarak dönüştürülüp oyuncunun isteğine göre biçimlendirilebildiği bir drama türü olarak açıklar. Szilas da (1999, s. 150) benzer şekilde interaktif dramayı, izleyicinin drama içerisindeki akışa müdahale edebildiği özel bir tür olarak tanımlar. Bu tanım, romandaki okuyucunun veya tiyatrodaki izleyicinin pasif olduğu anlamına gelmez. Burada da bir tür aktiflik vardır, ancak bu içsel bir aktifliktir. İnteraktif drama ise, katılımcının anlatının seyrine doğrudan müdahale edebildiği bir aktiflik olarak tanımlanabilir.

Laurel (1986, s. 9-11) interaktif dramayı, kullanıcının hayali bir dünya içerisinde yaptığı seçimlerin ve eylemlerin, olayların akışını etkilemesi olarak tanımlar. Burada kullanıcının hikaye oluşumuna doğrudan katılabileceği, buna ek olarak da sistem tarafından oluşturulan olayların yönetilebileceği bir hikaye yazım programından bahsedilmektedir. Bu noktada interaktif dramanın temel prensipleri şu şekilde özetlenebilir: Birincisi dramanın, bir karşılıklılık üzerinden tanımlanan interaktif kavramının mantığına uygun olarak tasarlanmasıdır. Kullanıcı ve yapay zeka tarafından yönlendirilen sistem arasındaki ilişki, taraflar arasında drama boyunca sürekli devam eden bir etkileşim ve işbirliği şeklinde vücut bulmalıdır. İkincisi, deneyimin kendisinin dramatik olması, diğer bir deyişle interaktif bir dramanın, kişinin klasik bir dramadan aldığı zevki sağlıyor olması gerekir. Kullanıcı, hayal dünyasında bir rol deneyimlerken, bir yandan da bir izleyici olarak dramanın yarattığı duyguları ve bu duyguların verdiği keyfi hissedebilmelidir. Kullanıcı ve drama arasındaki bu etkileşim, tekrarlara dayalı ve karmaşık olmaksızın, hikayeyi zirve noktasına ve daha sonra çözülmeye götürmelidir. Böylelikle kullanıcı deneyimi, bir yandan interaktiviteye dayalı bir özgürlük içerirken, bir yandan da dramatik yapısını korumuş olur (Mateas, 2002, s. 7). Bu noktada şunu belirtmek gereklidir: İnteraktif dramaların çoğu, öykünün gücünü azaltmaya, gerilimi düşürmeye eğilimlidir (Szilas, 1999, s. 150). Szilas'a göre klasik dramalarda bir tür kenetlenme mevcuttur. Esas olan, hikayenin bir yolculuk olmasıdır ve anlatı boyunca başına gelen şeyler, karakteri belirler. Ayrıca, karakterin yapmış olduğu yanlış seçimler ve çelişkili etik tutumları, hikayenin çatışmasını kuracak gücü içinde taşıyan unsurlardır. Hikayenin itici gücü, bir seçim meselesinden çok, söz konusu öğelerdir (1999, s. 151). Dolayısıyla interaktif dramanın, interaktivitenin bir unsuru olan etkileşimin ve dramanın bir unsuru olan kenetlenmenin dengeli bir şekilde inşa edildiği / edilmesinin gerektiği melez bir tür olduğunu söylememiz mümkündür.

Sinemada bilinen ilk interaktif drama denemesi, Çekoslovak yönetmenler Radúz Činčera, Jan Rohac ve Vladimir Svitacek'e ait, Montreal Expo 1967'de gösterimi yapılmış olan *Kinoautomat: One Man and His House* filmidir. Filmde, kendini sürekli ahlaki ikilemlere düşürecek olayların içinde bulan Bay Novak'ın hikayesi anlatılır. Filmin gösterildiği yer, seyircilerin oylama yapabilmesine olanak sağlayacak şekilde inşa edilmiş olan özel bir sinema salonudur. Bu salonda 124 kişiden oluşan bir izleyici kitlesine film sunulur. Salonun özelliği, koltuklarda izleyicilerin filmin karakterinin beş kritik noktada nasıl davranacağını oylamalarına imkân veren yeşil ve kırmızı butonların bulunmasıdır. Makinist, çoğunluğun verdiği karara göre bir sonraki sahneyi seçer. Böylece sinema tarihinde ilk defa, seyirciler, filmi izleme deneyimleri sırasında belirli noktalarda kendilerine sorulan sorulara karşılık, oylama yoluyla filmin hikayesine aktif olarak katılmış olurlar (Hales, 2005, s. 54).

1970 yılına gelindiğinde ise, James Meehan ve Roger Schank *Tale-Spin*'i geliştirir. *Tale-Spin*, genel anlamda karakterlerin davranış şekillerindeki rasyonaliteyi simüle ederek anlatı kuran bir yazılımdır. Programda ana amaç ve ana amaca ulaşmak için aşılması gereken alt-amaçlar için bir problem çözücü bulunur. Ayrıca, çıkan sonucu belleğe gönderen ve bu bilgi ile yeni savlar üreten bir sav mekanizması da vardır. Hikâyenin geçtiği dünyanın o anki görünümünün nasıl olduğu ve karakterler arasındaki sosyal

ilişkiler gibi bilgiler de, yeni savlar oluşturulurken kullanılır. Son olarak, üç farklı olayı birbiri ile bağdaştırıp sonuç üreten bir bağdaştırma mekanizması da mevcuttur. Bu sayede *Tale-Spin*, dairesel bir biçimde kendi içinde hikâye üreten bir yapı kurar (Meehan, 1977, s. 91).

1984 yılında ise Lebowitz, *Universe* adını verdiği interaktif bir hikâye anlatma prototipi geliştirir. *Universe*, olay örgüsünün çerçevesini çizmek için küçük hikaye parçaları ve belirli olasılıkları kullanan bir hikaye anlatım programıdır. Kullanılan hikaye parçaları ve karakterler için *Universe*'ün oldukça geniş bir havuzu bulunur ve bu sayede çok çeşitli olay örgüleri yaratılabilir (Lebowitz, 1985, s. 483-502).

2006 yılına gelindiğinde, Michael Mateas ve Andrew Stern, *Façade* adında bir interaktif hikaye anlatma yazılımı geliştirmişlerdir. *Façade*'de kullanıcı, 30'lu yaşlarında evli bir çiftin eski bir arkadaşı olarak oyuna girer. Kullanıcı çiftin evindeyken, karı-kocanın evliliklerindeki sorunlar ortaya çıkar. Kullanıcı da bu tartışmaya dahil olur ve olayın nasıl sonlanacağını, vermiş olduğu geri dönüşsüz kararlarla belirler (Matteas, 2006, s. 3).

2016 yılında CtrlMovie tarafından geliştirilen, yönetmenliğini Tobias Weber'in, senaristliğini ise Michael R. Johnson'un yaptığı *Late Shift* filmi yayınlanmıştır. Film, oyun konsollarına yönelik olarak üretilmiş bir filmidir. Filmin karakteri, Londra'nın yeraltı çeteleri tarafından bir tür soygun olayına dahil edilir. İzleyiciler filmin belirli anlarında, hikayenin farklı sonlarla bitmesine neden olacak kritik seçimler yapar.

Benzer bir örnek olarak, 2018 yılında Netflix tarafından yayınlanan *Bandersnatch* de, sinemanın yeni medya teknolojilerinin getirdiği olanaklar sayesinde interaktif olarak deneyimlenmesinin önemli örneklerinden biri olarak gösterilebilir. *Bandersnatch* de *Late Shift* gibi kullanıcıların / izleyicilerin belirli sahnelerde kendilerine sunulan iki seçenekten birini tercih ederek hikayenin akışına yön verdiği bir interaktif dramadır.

Diğer yandan, *Late Shift* ve *Bandersnatch* gibi oyun şeklinde dizayn edilmemiş olan interaktif dramaların çoğalmasının, PC ve konsol gibi platformlar için üretilmiş olan oyun formatlı interaktif dramaların son yıllarda daha sık üretilmesi ile ilişkili olduğu söylenebilir. Örneğin David Cage, bu anlamda azımsanamayacak sayıda anlatımın yaratıcılığını üstlenmiştir. 2005 yılında *Fabrexit*, 2006 yılında *Heavy Rain*, 2013 yılında *Beyond Two Souls*, 2018 yılında ise *Detroit: Become Human*, Cage tarafından tasarlanmıştır. Bu oyunlar her ne kadar bir sinema örneği olarak ele alınmasa da, sinematografik tekniklerin oldukça yoğun bir şekilde kullanılması, kullanıcı deneyimini özellikle görsel açıdan bir film deneyimine yaklaştırır.

Geçtiğimiz 40 yıllık süreçte, interaktif drama denemeleri giderek çoğalmıştır. Bugün interaktif dramalar, video oyun dünyasının, hatta son zamanlarda sinema dünyasının bile dikkat çekici bir eğilimi olarak karşımıza çıkar. Ancak, burada bir ayırım yapmamız faydalı olacaktır. Oyun konsollarında, özellikle son yıllarda birçok interaktif drama popüler hale gelmiştir. Bunda oyun konsollarının teknolojik altyapısının, dramaya interaktif bir katılıma izin vermesinin, kuşkusuz büyük bir rolü vardır. Gelgelelim, ilk bakışta sinema deneyimi interaktif bir katılıma müsait değil gibi görünür. Eğer sinemayı, sinema salonunda gerçekleşen, mekânsal bağlamda kamusal bir deneyime indirirsek, bunun doğru bir gözlem olduğu söylenebilir. Ancak artan olanaklar, kişisel bilgisayarlar, akıllı TV'ler, tabletler ve konsollar vasıtasıyla Netflix gibi mecraların ortaya çıkışı, sinema deneyimini kamusal alandan bireysel alana transfer edebilir ya da en azından bu noktada ciddi bir alternatif oluşturabilir. Bu bağlamda, günümüzde sinemanın en azından deneyimlendiği platform bağlamında belirli bir açıdan bir video oyunu gibi de tüketilebilen bir ürün haline gelebilmiş olması, dikkat çekici bir noktaya işaret eder.

Peki interaktif drama, izleyiciye nasıl bir deneyim sunar? İnteraktif dramanın hikaye anlatım biçimi, bir gün doğrusal hikaye anlatımının yerini alabilecek ve sinemayı dönüştürebilecek bir potansiyele sahip midir? Bunu anlamak için, interaktif dramada izleyici deneyimi üzerine düşünmek gerekir.

İnteraktif Drama ve İzleyici Deneyimi

Dramanın doğrusal yapısı, interaktif dramalarla birlikte çizgisel olmayan bir forma bürünür. İnteraktif drama, her şeyden önce, izleyiciye seçim hakkı verir ve bu anlamda da yazarın otoritesini sarsar. Aslında bu anlatı biçiminin en önemli yönü, izleyicinin artık bir izleyiciden ziyade bir tür katılımcıya dönüşmüş olmasıdır. Bu durum, drama söz konusu olduğunda oldukça önemli bir dönüşüme işaret eder. Çizgisel anlatıda bir yazar olarak senarist, anlatımın ilerleyeceği doğrusal rotanın yaratıcısı olarak karşımıza çıkar. Öte yandan interaktif bir anlatıda, yazar olarak senaristin / yaratıcının yaptığı şey, anlatımın farklı hatlardan ilerleyebilmesini sağlayacak çeşitli alternatif patikaların tasarımını yapmaktır. Bir katılımcı olarak izleyici ise, bu alternatif patikalar üzerinden kendi seçimlerine dayanan bir anlatımın ikinci yaratıcısı haline gelir. Bu

anlamda interaktif drama, bir post-modern anlatı türüdür. Senarist, artık hikaye üzerinde tek karar verici değildir. Burada, yazarın metinle olan ilişkisindeki değişim, okuyucunun da metinle olan ilişkisinde bir dönüşüme neden olur. Bu aşamada, izleyicinin katılımını yaratım sürecinin bir parçası olarak değerlendirmek, izleyiciye gereğinden fazla anlam yüklemek gibi gözükebilir. Ancak şunu hatırlatmakta fayda vardır; izleyici artık pasif değil, hikayenin gidişatı içerisinde kendisine göre seçimler yaparak anlatının yönünü belirleyebilen, sadece içsel olarak aktif değil dışsal açıdan da aktif bir konuma geçmiştir.

Bu noktada interaktiflik, sinema anlatısı bağlamında nasıl düşünölmelidir? Bir filmle olan ilişkimiz; ekranla kurduğumuz sinematografik özdeşlik bir yana, anlatının kendisiyle kurduğumuz ilişkiyi de kapsar. Anlatıdan duyduğumuz hazzın derinlerinde ise, karakterlerle kurduğumuz ilişkiler yer alır. İzleyici, karakterlerin eylemlerine bağlı olarak anlatının hattında yol alır. İnteraktif dramanın doğasında ise, sinemanın ve hatta anlatı sanatının zemininde var olan temel bir durumun değişmesi söz konusudur. Bir metnin ya da dramanın aktif bir katılımcısı olmak, karakter ile olan bağı sarsar ve kimyasını dönüşüme uğratar. Anlatıdaki olaylara müdahale edemeyen seyircinin yerine, anlatıya müdahale eden ve onu kendi kararları doğrultusunda düzenleyen bir katılımcı gelmiştir. Oysa klasik dramanın çekici yanı, önemli ölçüde hikâyenin nasıl ilerleyeceği ile ilgili merak duygusudur. İnteraktif dramada merak duygusunun yok olduğunu söyleyemeyiz. Ancak, hikâyenin nasıl ilerleyeceği üzerine tahmin yürütmek ve hikâye üzerine içsel tahminlerde bulunmak bir hayli zordur; çünkü artık elimizde ne olacağını tahmin etmeye çalışan izleyici değil, ne yapacağına odaklanan ve doğru kararı vermeye çalışan bir katılımcı rolü vardır.

Bu durum, bir yolda ilerlemekte olan aracın yolcusu olmakla sürücüsü olmak arasındaki farka benzer. Yolcu, yolu izler ancak aracın gidişatına müdahale edemez. Sadece bazı beklentilere sahip olabilir. Bu bir seyretmedir. Sürücünün seyredişii ise farklıdır. Sürücü daha ziyade, bir sonraki hamlesini ve aracı nasıl kullanması gerektiğini düşünür. Buna göre karar alır ve kontrol sağlar. Dolayısıyla, yolcunun yolla kurduğu ilişki ile sürücünün yolla kurduğu ilişki birbirinden farklıdır. Bu yüzden Baudry'nin (1974) büyüleyici regresyon olarak tarif ettiği ekran ve izleyici ilişkisi, interaktif dramanın bu farklı seyir haline pek uyum sağlamaz. Benzer şekilde, Aristoteles'in (M.Ö.335/2017) drama yapısından alınan haz, izleyicinin karakterle özdeşleşip bir katharsis yaşaması ile doğrudan ilişkilidir. İzleyicinin karaktere eklenip onunla sempatik bir bağ kurması yerine, doğrudan karakterin kendisi olmaya başlaması, dramatik yapı ile olan etkileşimi değiştirecektir. Peki söz konusu geçiş, izleyicinin / katılımcının hikayenin büyümesine kapılmasını engeller mi? "Şimdi ne olacak?", "Karakter başına gelecektekenden haberdar mı?" gibi sorular; izleyicinin dramanın gerilimini yaşamasını sağlayan, hatta bir ölçüde drama deneyimini arzu etmesinin altında yatan bir tür ihtiyaç olarak görülebilir. Dahası, insanların hikayelere tam da bu yüzden ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Klasik drama bu noktada interaktif dramadan daha farklı bir konumdadır. Sırf bu bağlamda bile ikisinin birbirini ikame edeceğini bugün için söylemek pek mümkün değildir.

Ancak, interaktif dramada merak unsurunun tamamen ortadan kalktığı söylenemez. İzleyici halen, yaptığı seçimin sonuçlarının neler olacağına, hikayenin gidişatını nasıl etkileyeceğine ve bir sonraki seçiminde neyle karşılaşacağına yönelik merakını korur. Ayrıca, izleyici seçimlerini yaparken, hikayeye dair bilmediği pek çok şey hala var olabilir ve gizem duygusunu yaşamaya devam edebilir. Burada değişen şey belki, karakterin başına neler geleceğine yönelik merakın, izleyicinin kendisinin başına geleceklere dair bir meraka çevrilmiş olmasıdır. Bu durum ise, hikayenin heyecanının korunmasını sağlayabilir.

Öte yandan interaktif drama, izleyiciye, yaptığı seçimlerden vazgeçebilme, kararlarını geçmişe yönelik olarak değiştirebilme ve olay örgüsünün akışını tersine çevirebilme olanağı sunar. İnteraktif drama sayesinde, gerçek yaşamda başaramadığımız ve imkansız olan bir şeyi yapabileme olanağını yakalarız: Geçmişe döner ve farklı bir seçim yaptığımızda neler yaşayacağımızı, hayatın nasıl olacağını görme şansı buluruz. Bir değil, birçok hakkımız vardır ve pişmanlıklarımızı giderebilir ya da seçmediğimiz yolların sonucunun nereye çıkacağına yönelik merakımızı tatmin edebiliriz. Milan Kundera, *Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği* adlı eserinde, şöyle söyler:

"Sadece bir tek hayat yaşadığımız için bu hayatı öncekilerle karşılaştırmamız ya da kusurlarımızı gelecekteki hayatlarımızda gideremeyiz; bu nedenle de ne istediğimizi bilemeyiz. (...) Karşılaştırma fırsatı olmadığı için hangi kararın daha iyi olduğunu sınamanın bir yolu yok. Olaylar nasıl gelişirse öyle yaşıyoruz, önceden uyarılmaksızın, rolünü ezberlemeden sabneye çıkan bir tiyatro oyuncusu gibi. Yaşam öncesi ilk prova yaşamın ta kendisiyse, ne değeri olabilir yaşamın? Yaşamın hep bir taslak gibi olması da bundandır işte. Yok, 'taslak' da tam anlatamıyor dernek istediğimi, çünkü taslak bir şeyin ana çizgileriyle belirmesi demektir, bir resmin az çok ortaya çıkmasıdır, yaşamımız dediğimiz taslaksa hiçbir şeyin taslağı değildir, bir resmin resme dönüşmeyecek ana çizgileridir." (Kundera, 2007, s. 16).

İşte interaktif drama, bizi yaşamın bu kısıtlamasından geçici bir süreliğine uzaklaştırır ve zamanın geri dönülemezliği yasasından sanal bir dünyada kurtulmamıza olanak sunar. Bu anlamda, tatmin ettiği istek; sonuçlarına katlanmak zorunda olmadan daha cesur ve özgür seçimler yapabilme, geri dönüp kararlarımızdan vazgeçebilme ve bizim için en iyi sonuca ulaşana kadar seçimlerimizi değiştirebilme yetisidir. Ayrıca izleyici, yine gerçek hayattakinin aksine, hikayenin nasıl biteceğine karar verebilir ve hikaye için istediği sonu seçebilir.

Dolayısıyla interaktif dramının izleyiciye sağladığı tatmin, klasik dramınkinden farklıdır. İzleyici, doğrusal dramadaki merak duygusunu belki bir ölçüde yitirir ve aynı derecede yaşayamaz. Karar verici rolü, belki, seçimleri üzerinde düşündüğü için kendini hikayenin akışına tam olarak kaptırmasına engel olur. Ancak bu, izleyicinin dramadan aldığı hazzın engellendiği anlamına gelmez, sadece farklılaştığı anlamına gelir. İzleyici bir anlamda, gerçek yaşamın kısıtlamalarından kurtularak seçim yapma özgürlüğüne sahip olmanın tatmini yaşar.

Diğer yandan, yukarıda edebi metinlerin yazı ve alfabe öncesinde sabit olmadığından ve her anlatıldığında, anlatıcısının yorumuna göre değiştiğinden bahsetmiştik. Bu anlamda interaktif dramının, her izleyiciye göre değişen ve sabit olmayan anlatısı, aslen bir geçmişe dönüştür. Benzer şekilde, 17. ve 18. yüzyıla kadar da edebi metinlerin bir yazara ihtiyaç duymadığından da söz etmiştik. Dolayısıyla yazarın iktidar olması ve hikayelerin sabit bir biçime bürünmesi, düşündüğümüz gibi hikaye anlatımının doğası değil, modern dönemin bir eseridir. Bu nedenle, post-modern dönem içerisinde yazarın yeniden yok olacağı, hikayelerin sabitlikten çıkıp değişken bir hale bürüneceği ya da destanlar ve efsaneler gibi kolektif bir ürün haline geleceği ihtimalinden söz edilebilir. Belki de hikaye anlatımının doğası aslen, otoriter bir yazar ve sabit bir metin içermez; dönüşüme izin veren ve hareketli bir yapı barındırır.

Her ne kadar hikaye anlatımı geçmişte benzer süreçler yaşamışsa da, post-modern dönemde interaktif drama ve yazarın otoritesinin zedelenişi, teknoloji ile bambaşka bir boyut kazanmıştır. Yapay zeka; gerek izleyicilere seçimler sunarak, gerekse de anlatıyı kendisi oluşturarak, izleyicinin drama deneyimini dönüşüme uğratabilir. Ayrıca, interaktif drama açısından bakıldığında, izleyiciye seçmesi için çok daha fazla seçenek ve patika sunabilir. Burada tartışılması gereken konu, yapay zekanın yaratıcı potansiyelinin boyutları ve senaristi devre dışı bırakacak noktaya ulaşımayaacağıdır.

Yapay Zeka ve Senaristin Ölümü

Yapay Zeka ve Yaratıcılık

İnteraktif olsun veya olmasın, yapay zeka tarafından bir hikaye oluşturulması üzerine sorulabilecek en temel sorulardan biri, yapay zekanın yaratıcılığı üzerinedir; çünkü bir yapay zekanın verili bir olay örgüsü olmadan hikaye anlatması için, en azından bir dereceye kadar “yaratıcı” olması beklenir. Peki yapay zeka, insan zihninin yaratıcılığına erişebilir mi? İnsanın yaratıcılığını taklit eden bir yapay zeka mümkün müdür? Yapay zekanın üretimlerine yaratıcılık diyebilir miyiz? Bunlar, alanda uzun yıllardır tartışılan ve henüz kesin bir cevabı verilememiş sorulardır.

Alanın en önemli düşünürlerinden biri Margaret A. Boden de (2009, s. 347), yaratıcılık konusunun, yapay zeka için önemli bir zorluk olduğunu belirtir. Boden’e göre yaratıcı bir fikir, “yeni, sürprizli ve değerli (ilginç, kullanışlı ve güzel)” olmalıdır. Peters da (1998, s. 836) zeka ve yaratıcılık ilişkisinden bahsederken, aynı şekilde, beklenmeyen, yeni ve sürprizli bir keşfin önemini vurgular. Peters, yaratıcılık konusunda sürpriz faktörünün üzerinde özellikle durur. Peters’a göre bir yapay zekayı yaratıcı olarak tanımlamamız için, sürprizi algılayabilen ve ayırt edebilen bir yapıda olması gerekir. Sürpriz kavramının ortaya çıkabilmesi için ise, belirli bir beklenti ve o beklentiden bir sapma var olmalıdır. Beklenti, daha önceki deneyimlerimize göre şekillenirken; sapma, beklentiyle gerçekten olan arasındaki farktır (Peters, 1998, s. 837).

Bir başka deyişle, kodlama sonucu standart üretimler yapan bir yapay zekanın, her ne kadar hikaye üretebilse ve anlatabilse de, yaratıcı olduğu söylenemez. Verili kalıplar ve standart olay örgüleri, yapay zekanın üretim yapmasını elbette sağlayabilir; ancak söz konusu üretim, kimseyi şaşırtmayan, rutin ve ilerleyişi rahatlıkla tahmin edilebilir bir hikaye ortaya çıkaracaktır. Oysaki yaratıcılıkla ilgili yukarıdaki tanımların ortak özelliği; daha önce düşünülmemiş, beklenmedik ve sürpriz içeren üretimlere atf yapmasıdır. Dolayısıyla, tartışılması gereken en büyük soru, yapay zekanın beklenmedik ve alışılmadık dışında hikayeler anlatıp anlatamayacağıdır; çünkü eğer bu gerçekleşmezse, yapay zeka tarafından oluşturulan hikayeler, hiçbir zaman sinema için yeterli olmayacaktır.

Benzer şekilde Gervas da (Gervás, 2009, s. 49). yaratıcılıktan söz ederken, yeni, beklenmedik ve başkalarının ürettiklerinden farklı bir üretimin gerçekleşmesine atıf yapar. Gervas'ın üzerinde durduğu başka bir önemli nokta, üretim sürecinde bir aktör, yani bir yaratıcı olmasıdır. Söz gelimi, bir günbatımında da beklenmedik renkler ya da görüntüler ortaya çıkabilir, ancak burada yaratıcılıktan bahsedilemez.

Dolayısıyla burada ortaya çıkan mesele, yapay zekayı bir özne ya da bir aktör olarak görüp görmeyeceğimizdir. Yapay zekanın yaptığı üretim, kendisine mi aittir, yoksa kodlayıcısına mı aittir? Hatta, söz konusu üretimin belirli bir yaratıcısı var mıdır? Yapay zekayı özne olarak kabul edeceksek, çizgiyi nerede çekmemiz gerekir? Bir başka deyişle, en basit programlar da birer özne midir, yoksa sadece belirli bir gelişmişlik seviyesinin üstünde mi birer aktör olarak kabul edilirler? Söz konusu gelişmişlik seviyesi nedir?

Bu sorulara paralel bir şekilde, Jennings'e göre (2010, s. 490-500) bir yapay zekanın üretim esnasında ortaya çıkan yaratıcılığın, kendisini kodlayan ve yöneten kişinin yaratıcılığının bir uzantısı olarak görülmesi gerektiği tartışılmıştır. Sonuç olarak yapay zeka, kendisini programlayan kişinin çırağı gibidir ve onun yaratıcılık anlayışına bağımlı kalır. Bir yapay zeka, kendi başına neyin değerli ya da ilginç olduğuna dair fikirler üretme seviyesine gelemiyorsa ve bağımsız olarak standartlarını değiştirip programcının niyetlerini aşamıyorsa, yaratıcılık anlamında temel bir ilerleme sağlanamamış olur. Jennings, bunu başaran yapay zekanın *yaratıcı özerklik* sahibi olduğunu söyler. Ayrıca, söz konusu özerkliğin ortaya çıkabilmesi için, yapay zekanın sadece bir programcıyla iletişim halinde olmaması gerektiğini, birçok farklı yaratıcı ve eleştirmen ile etkileşimin gerekli olduğunu belirtir.

Burada bahsedilen "yaratıcı özerklik", belki, yapay zekanın bir özne olarak kabul edilmesi için gerekli sınırı işaret ediyor olabilir. Eğer yapay zeka yaratıcı özerkliğe sahipse, hem programcısının standartlarını aşabilir, hem de yeni ve daha önce düşünülmemiş fikirler (ve dolayısıyla sürprizler) ortaya koyabilir. Böylece de programcıdan bağımsız davranarak bir aktör haline gelir ve dolayısıyla gerçek bir yaratıcılık gösterebilir.

Boden (1998, s. 348) ise, yaratıcılığı üçe ayırır. Bunlardan ilki, *bileşimsel yaratıcılıktır* ve bilinen fikirlerin, daha önce düşünülmemiş ve yeni kombinasyonlarından, bağlantılarından oluşur. Betimlemeler ve analogiler, bu tür bir yaratıcılık içerisinde değerlendirilebilir. Burada olan şey (2009, s. 24), bilindik fikirlerin, farklı bir şekilde bir araya getirilmesidir. Öte yandan ikinci yaratıcılık türü, *keşifsel yaratıcılıktır* ve Boden (1998, s. 348) bu türü, yapılandırılmış kavramsal alanlarla ilgili olarak tanımlar. Burada, beklenmedik fikirler ortaya çıkar, ancak bilinen düzenin dışına çıkılmaz. Bir başka deyişle (2009, s. 25), bilindik ve kabul edilmiş bir düşünce sistemi kullanılır ve alanla ilgili üretimin genel kurallarına uyulur. Boden (2009, s. 38; 1998, s. 25) son olarak *dönüşümsel yaratıcılıktan* bahseder. Bu yaratıcılık türünde, alandaki temel belirleyici boyutlar dönüşüme uğratılır ve dolayısıyla daha önce ortaya çıkması mümkün olmayan yeni fikirler ortaya çıkar.

Buradaki temel sorun, yapay zekanın dönüşümsel bir yaratıcılık gösterip gösteremeyeceğidir. Pek çok kişi, yapay zekanın sadece kendine söyleneni yaptığını, verili biçimler içerisinde üretim yapabileceğini; ancak yeni bir biçim yaratma veya biçimleri ya da kuralları dönüştürme gücüne sahip olmadığını söyler (Boden, 2009, s. 29). Boden'in dönüşümsel yaratıcılık kavramı, yaratıcı özerklik ile paralel olarak düşünülebilir; çünkü programcıdan bağımsız üretim yapabilen ve standartlarını değiştirebilen bir yapay zeka, belirli boyutları dönüşüme uğratma ve böylelikle daha önce yapılması mümkün olmayan üretimleri ortaya koyma başarısı elde edebilir ve böylelikle de bağımsız bir aktör haline gelebilir. İşte bu noktada yapay zekanın, senaristin yerine geçip geçemeyeceği tartışması gündeme gelir.

Yapay Zeka ve Senaristin Ölümü

Yukarıda tartışılan interaktif drama, her ne kadar yazarın yasa koyucu rolünü sarırsa da, yazarın kendisini tamamen ortadan kaldırmaz. Peki ya gelecekte, yazarın gerçek anlamda var olmadığı bir anlatı türünü deneyimleme ihtimalimiz var mıdır? Örneğin yapay zeka, bireylerin tercihlerine göre bir senaryo yazabilir ve bu senaryonun içerisinde sonsuz ihtimaller denizi içinden izleyicinin seçim yapmasına izin verebilir mi? İşte böyle bir durum, gerçek anlamda yazarın ölümünden ve okurun doğumundan bahsetmemiz anlamına gelir. Ancak bunun için de, yapay zekanın yaratıcılığının, insan yazımı senaryonun yerini alabilecek kadar gelişmesi gerekir.

Günümüzde senaryo yazımında yapay zeka denemelerine rastlamak mümkündür. Örneğin, kendine Benjamin ismini veren bir yapay zekanın yazdığı iki senaryo, filmleştirilmiş ve izleyiciye sunulmuştur. New York Üniversitesi'nde yapay zeka araştırmacısı olan Ross Goodwin ve yönetmen Oscar Sharp tarafından geliştirilen Benjamin, oldukça tuhaf ve alışılmadık senaryolar yazmıştır. Bu senaryolarından ilk olarak

Sunspring isimli bir kısa bilim kurgu filmi çekilmiş ve bu film, 2016 senesinde, Oscar Sharp'ın yönetmenliğinde piyasaya sürülmüştür. 2017 senesinde ise, ana karakterin çöküşü üzerine kurulu *It's No Game*, yine Sharp'ın yönetmenliğinde izleyiciyle buluşmuştur (Fossa, 2017, s. 191-192). Benjamin geliştirilirken, pek çok bilim kurgu filminin senaryosu sistemine yüklenmiş ve böylelikle, bu senaryolardan yola çıkarak kendi olay örgüsünü oluşturması sağlanmıştır (Guardian, 2016).

Elbette ki yapay zeka henüz, insan yazımı bir senaryoda var olan yaratıcılığa sahip değildir ve senaristin yerine geçebilecek seviyeye henüz ulaşmamıştır. Örneğin Benjamin isimli yapay zeka, farklı bilim kurgu senaryolarından yola çıkarak kendi hikaye örgüsünü oluşturmuştur. Peki bu durumda Benjamin'in yaratıcı özerkliğe sahip olduğu veya dönüşümsel bir yaratıcılık gösterdiği söylenebilir mi? Burada gördüğümüz şey, daha çok bileşimsel yaratıcılığa veya en fazla keşifsel yaratıcılığa denk düşer. Bu sınırların aşılması, yapay zekanın insanın yerini alabilmesinin önündeki en büyük engel olarak görülebilir.

Öte yandan hikaye anlatımı, insan üretimi olduğunda dahi pek çok kez keşifsel yaratıcılığın sınırları dahilinde kalır. Dönüşümsel yaratıcılık, pek az eserde ortaya çıkan ve insanların da ulaşmakta zorlandığı bir aşamaya tekabül eder. Sinemada öncü olan, yeni bir hikaye anlatım tarzı geliştiren, alanın geleceğini dönüştürme gücüne sahip ve kült statüsünde pek çok yapıttan bahsedilebileceği gibi; bilindik hikaye anlatım tekniklerinin sınırları dahilinde kalan, öngörülebilir ve standartların dışına çıkmayan eser sayısı da oldukça fazladır. Dolayısıyla, izleyicinin çoğunlukla bileşimsel ya da keşifsel yaratıcılık örnekleriyle karşılaştığını söylemek çok yanlış olmayacaktır.

Sinemanın klasik örneklerinin, belirli anlatı kalıplarının ve kurallarının çeşitli kombinasyonları olduğu söylenebilir. Çok genel olarak bakıldığında, bunların Campbell'in (2013) *Kabramanın Yolculuğu* olarak nitelediği mitolojik anlatı kalıpları ile oldukça ilişkili olduğu görülür. Kahramana ulaşan bir çağrı, bu çağrının reddi ya da kabulü ile çıkılan yeni bir yol, çatışmanın giderek tırmanıp doruğa ulaşması, hikayenin bir sona varması ile ortaya çıkan yeni durum ve düzenin yeniden tahsis edilmesi, diğer anlatı sanatlarında olduğu gibi sinemada da en sık kullanılan yöntem olmuştur. Ancak tarihsel açıdan sinemada bu yöntem ve onun çeşitli kombinasyonları, popüler kültür, sinema endüstrisi ve birçok başka değişken bağlamında sürekli evrilmiş ve kılık değiştirerek karşımıza çıkmıştır. Yine de, Hollywood tarihi boyunca büyük oranda filmlerin anlatı mekanizması bakımından birbirlerinden çok büyük farklarla ayrıldıkları söylenemez. Ancak burada esas mesele, yukarıdaki yaratıcılık sınıflandırması bağlamında, dönüşümsel yaratıcılığın sinemada ne gibi örneklerle tekabül edebileceğidir. Örneğin, sinema tarihi içerisindeki avantgard ve sürreal denemeler, Fransız Yeni Dalga'sı gibi hem anlatsal hem de sinematografik açıdan geleneksel metotlara karşı duran akımlar, bu açıdan belirgin bir örnek teşkil eder. Bu tip dönüşümsel güç taşıyan eserler ortaya çıkaran akımlar; estetik, politik, ekonomik ve bunun gibi birçok farklı beşeri motivasyonla ortaya çıkmış ve bir süre sonra sona ermiş olsa da, etkileri kendisinden sonra gelen eserlerin yaratım sürecine sızabilmiştir. Birçok kişiye göre, daha önce de belirtildiği gibi yapay zekanın bu ölçüde bir dönüşümsel gücü içinde barındırıp barındıramayacağı sorusu, insan ile yapay zeka arasındaki en keskin ayrım noktasına tekabül eder. Ancak aynı yapay zekanın, örneğin belirli kombinasyonların algoritmik bir tasarımı ile çeşitlenebilen bileşimsel ve keşifsel düzeyde bir yaratıma ulaşması, bugün bile çok gerçek dışı gözükmez.

Peki bir gün yapay zeka, insan üretiminden ayırt edilemeyen senaryolar yazmaya başlarsa ne olur? İstenildiği anda, tercih edildiği şekilde senaryolar üretebilen ve bunları görselleştirebilen bir yapay zekanın varlığı, sinemayı nasıl etkiler? Böyle bir yapay zeka, interaktif drama için ne anlama gelir? Burada bahsettiğimiz yapay zekanın; kullanıcının o an seçtiği tür, mekan ya da karakterlere göre anında senaryo üretebilen; ürettiği senaryoyu hızlı bir şekilde görselleştirebilen; izleyiciye / katılımcıya istediği noktalarda hikayenin gidişatı ile ilgili karar verebilme olanağı sunan ve bu kararlara dayanarak sonsuz sayıda yeni patikalar ve hikaye örgüleri ortaya çıkarabilen bir yapıya sahip olduğunu varsayalım. Bu durumda hikayenin yazarı kimdir ya da belli bir yazarı var mıdır?

Böyle bir varsayım, izleyicinin / katılımcının eş-yaratıcı olacağı ve pasif konumundan çıkarak aktif hale geleceği bir öngörüü içerir. Öte yandan bu durum aynı zamanda, bildiğimiz anlamda yazarın da ölümü demektir. Dolayısıyla, hikayenin belirli bir senaristi yoktur. Katılımcı, hem izleyici hem de bir tür yazar olarak deneyime katılır. Bu deneyimde, hikaye üzerinde izleyicinin kendisinden daha büyük bir otorite yoktur ve bu nedenle de izleyici bir yasa koyucu ile karşı karşıya değildir.

Öte yandan, yapay zeka sadece interaktif senaryo üretmek zorunda değildir. İzleyicinin isteğine; seçtiği konuya, karakterlere ve türe göre, doğrusal anlatılar da oluşturabilir. Böylelikle de izleyici, istediği tarzda bir filmi anında yapay zekaya ürettirerek, bir yandan hikaye üzerindeki aktif konumunu korurken, bir yandan da doğrusal anlatıdan aldığı deneyimi yaşamış olur.

Böyle bir dönüşümün dirençle karşılaşacağını ve pek çok kişi tarafından sinema olarak kabul edilmeyeceğini öngörmek zor değildir. Ancak teknoloji ile beraber gelen her dönüşüm, başlarda bir miktar dirençle karşılaşmıştır. Günümüzde yeni medya teknolojileri (örneğin Netflix ve benzerleri ya da televizyon kanallarının dijital platformları) nasıl televizyonu ve televizyon izleme deneyimini değiştiriyorsa, sinemayı da dönüştürebileceğini söylemek çok da iddialı bir varsayım değildir. Yakın gelecekte, bugün sinema olarak bildiğimiz şeyin başka bir şeye dönüşmesi olasılığı çok da şaşırtıcı olmayacaktır. Neticede, bugün var olan tüm medya deneyimleri ve teknolojileri, gelecek teknolojiler ve deneyimler yolunda atılmış bir adımdır.

Teknolojinin sanatı ve iletişimi dönüştürmesi, tarihsel olarak da pek çok farklı alanda görülür. Örneğin, fotoğraf makinesinin icadı, resim sanatını etkilemiş ve resimde perspektif kaygısını ortadan kaldırarak; İzlenimcilik, Kübizm gibi akımların doğmasına yol açmıştır (Berger, 1986, s. 16-19). Yine Kubizm'in, dönemin bilimsel gelişmelerine paralel olarak ortaya çıkan yeni bir görme biçimi olduğu söylenebilir (Antmen, 2009, s. 46). Bu açıdan bakarsak, teknolojinin resim sanatını dönüştürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Peki, bir Rönesans ressamına Kübist bir resim gösterme şansımız olsaydı, Rönesans ressamı o eseri bir resim olarak kabul eder miydi? Böyle bir düşünce deneyi, teknolojinin etkilerinin ne kadar dönüştürücü olabileceğine dair oldukça iyi bir örnektir.

Teknolojinin belirleyiciliği, iletişim alanındaki en önemli kuramcılardan Marshall McLuhan'ın çalışmalarının da ana eksenini oluşturur. McLuhan "araç mesajdır" diyerek, dönemin teknolojisi ile şekillenen aracın birincilliğine ve insan ile toplum üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır (McLuhan, 1964, s. 7-8). Eğer ki araç, McLuhan'ın öne sürdüğü gibi içerikten önce geliyorsa, iletişim ve sanat için dönüştürücü olması kaçınılmazdır.

Öte yandan, sinemanın geleceğine yönelik böyle bir öngörü yaparken konuşulması gereken bir diğer konu, kodlayıcı ve kodlayıcının bu yeni sinema türündeki rolüdür. Bir başka deyişle yapay zekanın yaratıcısının, izleyici ve eser ilişkisi içerisinde hangi konumda olduğudur. Burada sorulacak sorulardan biri, kodlayıcının bir tür yazar olarak kabul edilip edilemeyeceğidir. Bir diğer soru ise, yapay zekanın yaratıcısının hikaye anlatımı üzerinde bir otoritesi olup olmadığı ve varsa bunun nasıl bir otorite olduğudur. Örneğin, yapay zeka, kodlayıcısının yaratıcılığının bir uzantısı ise, kodlayıcının otorite ya da yasa koyucu konumunda olmayan - post-modern - bir yazar olarak kabul edilebileceği söylenebilir. Öte yandan, eğer yapay zekanın yaratıcı özerkliğe sahip olduğunu kabul edersek, o zaman kodlayıcısından bağımsız olduğunu da iddia edebiliriz. Peki bu durumda kodlayıcı halen bir tür yazar statüsünde bulunabilir mi? Buradaki temel sorun, belki de yapay zekayı bir özne olarak kabul edip etmeyeceğimizdir. Böyle bir tartışma, mevcut makalenin sınırlarını aşsa da, dönüşümsel yaratıcılık ve / veya yaratıcı özerklik gösteren bir yapay zekanın özne olduğu söylenebilirse, o zaman kodlayıcının değil de yapay zekanın kendisinin bir tür - yine post-modern - yazar olduğu da iddia edilebilir.

Bu koşullarda ortaya çıkacak böyle bir sinema türü için aşılması gereken bir diğer zorluk ise, yapay zeka tarafından üretilen senaryonun anlık görselleştirme yapabilmesidir. Günümüzde var olan teknolojilerin, yakın gelecekte böyle bir durumun mümkün olacağını işaretini verdiği söylenebilir. Bugün, sahneler gerçek oyuncular ve dekorla çekilmeden önce, sahnenin nasıl olacağını önceden görmek için kullanılan görselleştirme programları mevcuttur. Örneğin "Scene Maker" gibi bu gelişmiş programlar, verilen senaryoyu; karakterlerin duyguları ve kişilikleri gibi özelliklerini; hikayenin drama, komedi ya da aksiyon gibi türlerden hangisine ait olduğunu; ayrıca müzik ve ışık gibi sinematografik öğeleri de yansıtacak şekilde, gerçeğe oldukça yakın ve 3 boyutlu bir biçimde görselleştirmeyi başarmıştır (Hanser, Mc Kevitt, Lunney, Condell, & Ma, 2010). Söz konusu teknolojinin, yakın gelecekte izleyiciye gerçeği oldukça başarılı bir şekilde taklit edebilen sahneler ile bir deneyim sunmasını beklemek, çok da iddialı olmayacaktır.

Tartışma ve Sonuç

Post-modern dönem, yeni iletişim teknolojilerinin hızlı bir gelişimine sahne olurken, interaktif dramaların da yine bu dönemde ve söz konusu teknolojiler vasıtasıyla gelişme göstermiş olması oldukça doğaldır. Bu açıdan, interaktif drama örneklerinin son dönemde yükselişe geçmesi, bir tesadüf olarak okunmamalıdır. Şüphesiz ki izleyicinin aktif olarak hikayenin gidişatına etki edebildiği bir anlatı türü, post-modernizmin yazarın otoritesini sarsmasına denk düşer. Dolayısıyla interaktif dramının, yazarın iktidarını ortadan kaldırdığı ölçüde post-modern olduğu söylenebilir.

Öte yandan interaktif drama, Eco'nun yukarıda tartışılan açık yapıt kavramıyla da beraber düşünülebilir. İzleyicinin rolü, aynı açık yapıt kavramında olduğu gibi bir eş-yaratıcılığa tekabül eder ve yine Eco'nun söylediği gibi bu durum bir oyuna benzer. Nasıl bir açık yapıtın sonsuz sayıda okuması

mümkünse, interaktif dramının da pek çok patikası vardır ve özellikle bir yapay zeka tarafından yazılırsa, söz konusu patikalar sonsuz sayıya ulaşabilir.

Bu noktada Barthes'ın görüşlerini hatırlayacak olursak, izleyici için esas olan eserden aldığı hazdır. Öyleyse izleyici, bir üst otorite (modern yazar) tarafından belirli kurallara uygun ve doğrusal bir akışa sahip bir dramaya ihtiyaç duymaz. Eğer ki ana amaç eserden keyif almaksa, izleyicinin kendi anlatısını oluşturması veya anlatıya aktif bir şekilde katılıp olay örgüsü üzerinde karar verici yetkiye sahip olması, deneyimi olumlu anlamda etkileyebilir. Nasıl ki post-modernistler, metnin anlamı konusunda herhangi bir otorite tanımıyor ve hiçbir okumayı daha doğru olarak kabul etmiyorsa, interaktif dramalarda da bir doğru ya da daha iyi patikanın olduğu varsayılmayacaktır. Her izleyicinin seçtiği yol, kendi hazzı doğrultusunda olacaktır ve hepsi birbirine eşit kabul edilecektir.

Yazarın yok olması, ilk başta çağımız için hikaye anlatımında radikal bir değişiklik olarak görünse de, yukarıda tartışıldığı gibi aslen, özellikle edebi metinlerde yazar ve iktidarı tarihsel süreçte göreceli olarak yeni unsurlardır. Hikaye anlatımının kolektif ve değişken yapısını dönüştüren yazı, alfabe, matbaa ve modernitenin, post-modernizme yenilmesi ve yazar ile sabit anlatıları ortadan kaldırması çok da şaşırtıcı olmayacaktır. Bu anlamda yapay zekanın bildiğimiz anlamda bir yazarı olmayan senaryolar üretmesi, post-modernitede yazarın ölümüne denk düşer.

Öte yandan, böyle bir deneyimin hala sinema sanatı olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği de tartışılabilir. Yapay zeka ile beraber tercihler yapan ve yeni patikalar üreten izleyici, bir film mi izler yoksa bir oyun mu oynar? Yaşanan deneyim, şüphesiz, bugün film izleme deneyimi olarak adlandırdığımızla aynı değildir. Benzer şekilde, ortaya çıkan ürün de günümüzde sinema sanatı olarak kabul edilen eserlerden farklıdır. Peki bu durum, bu yeni deneyimin sinema olamayacağını söylemek için yeterli midir? Yeni teknolojiler ve bu teknolojilerin toplumsal hayata etkileri, ihtiyaç duydukları yeni görme biçimleriyle beraber her zaman sanat ve iletişim alanında dönüştürücü olmuştur ve çoğunluklu bu dönüşümler kaçınılmazdır. Elbette sıklıkla dirençle karşılaşılır, fakat söz konusu direnişler teknolojinin gücü karşısında genellikle yetersiz kalır. Dolayısıyla bugün reddedilen ve alanın dışına itilen yeni ürünler, yarının yükselen akımlarının öncü eserleri olabilir. Bir başka deyişle, bir gün sinema sanatından anladığımız şey, bugünkü ile aynı olmayabilir. Bu dönüşümün nasıl evrileceği kesin bir şekilde söylenemeyecek olsa da, bir dönüşümün gerçekleşmesi kaçınılmazdır.

Yapay zeka tarafından üretilen senaryoların önündeki en büyük zorluğun, yapay zekanın yaratıcılığı olduğu söylenebilir. Ancak günümüzde yapay zekanın geldiği nokta düşünüldüğünde, yakın gelecekte yaratıcılık açısından yaşanacak büyük gelişmeler şaşırtıcı olmayacaktır. Yaratıcılığın insana mahsus bir özellik olarak kabul görmesi aslında hala Descartes'ın düalistik düşüncesinin bir uzantısıdır. Descartes (1641/2008) bedenlerimizin bir mekanizma olduğunu, fakat onu yönlendiren gücün bedenin içindeki ruh olduğunu iddia etmişti. Modern felsefenin bu bilindik fikrini bugün yaratıcılık tartışmasının içinde de görebiliriz. Bir yapay zekanın insan aklının yaptığı gibi tasarımlar ortaya koyamayacağını söylemek, aynı zamanda insanın yaratabilme yeteneğinin bu düalistik bakış açısı nedeniyle benimsenmiş bir inancı olabilir. Ancak güncel bilimsel çalışmalar, ruh ve beden düalizmi bir yana, yaratıcılığımızın kaynağı beynimizi, aslında oldukça kompleks bir mekanizma gibi çalışan bir organ düzeyinde ele almaktadır. Bu açıdan bakıldığında yaratıcılık bağlamında, insan zekası ile yapay zeka arasındaki farkın kapanmasına yönelik tartışma artarak devam edecek gibi gözükmektedir. Dolayısıyla yaratıcılığın, insan zekası ve yapay zeka arasındaki muğlaklaşmaya başlayan sınırdan nerede durduğu önemli bir soru haline gelmektedir.

İnteraktif dramalar, bugün çok önemli olmayan yeni bir yönelim gibi görünse de sinemanın ve senaristin geleceğine dair şimdiden önemli ipuçları barındırır. Elbette burada tartışılan öngörü ve tartışma doğrusal anlatıların ya da insan yazımı senaryoların ortadan kalkacağı şeklinde yorumlanmamalıdır. Ancak, teknoloji ile ortaya çıkan yeni görme biçimleri, yeni tüketim alışkanlıkları, yeni bakış açıları ve sanatın dönüşümü, sinema açısından da bugün var olan eserlerden çok farklı üretimler ortaya çıkmasına ve izleyiciler açısından yeni deneyimler yaratılmasına neden olabilir. Söz konusu yeni deneyimlerin sanat olarak kabul edilip edilemeyeceği ya da ana akım tüketim alışkanlığı haline gelip gelemeyeceği gibi tartışılması gereken yeni soruların sorulması ise çok uzak olmayan bir gelecekte ihtimal dahilinde gözükmektedir.

Bu çalışmanın sınırlılıkları; interaktif dramada izleyici deneyimi ve yapay zekanın yaratıcılığı üzerine olan değerlendirmeleri, mevcut literatür ve kuramsal tartışmalar ve bu tartışmaların işaret ettiği noktalar üzerinden değerlendirmektir. Gerek senarist gerekse de yapay zeka tarafından yazılmış senaryolarla interaktif dramının izleyiciler üzerindeki deneyimini ölçen çalışmalar, özellikle izleyici üzerinde interaktif

drama deneyimi ile geleneksel drama deneyimini karşılaştıran nitel çalışmalar alana katkı sağlayacak öneriler olarak değerlendirilebilir.

Etik Beyan

“Post-modern Dönemde Senaristin ve İleyicinin Rolii: Yapay Zeka, İnteraktif Drama ve Sinemanın Geleceğine Dair Bir ngrii” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Antmen, A. (2009). *20. yüzyıl batı sanatında akımlar* (2. b.). İstanbul: Sel.
- Aristoteles. (2017). *Poetika: şiir sanatı iştiine*. (S. Rıfat, ev.) İstanbul: Can.
- Barthes, R. (1975). *The pleasure of the text*. (R. Miller, ev.) New York: Hill and Wang.
- Barthes, R. (1977). *The death of the author: Image, music, text*. London: Fontana.
- Baudry, J. L. (1974). Ideological effects of the basic cinematographic apparatus. *Film Quarterly*, 28(2), 39-47.
- Bauman, Z. (2018). *Yasa koyucular ile yorumcular* (5. basım). (K. Atakay, ev.) İstanbul: Metis.
- Berger, J. (1986). *Grme biçimleri*. (Y. Salman, ev.) İstanbul: Metis.
- Boden, M. A. (1998). Creativity and artificial intelligence. *Artificial Intelligence*, 103(1-2), 347-356. doi:10.1016/S0004-3702(98)00055-1
- Boden, M. A. (2009). Computer models of creativity. *AI Magazine*, 30(3) 23-34. doi:10.1609/aimag.v30i3.2254
- Bostan, B. ve Marsh, T. (2012). Fundamentals of interactive storytelling. *Online Academic Journal of Information Technology*, 3(8), 19-42.
- Campbell, J. (2013). *Kabramanın sonsuz yolculuğu*. (S. Grses, ev.) İstanbul: Kabalıcı.
- Crawford, C. (2013). *On interactive storytelling*. San Francisco: New Riders.
- Descartes, R. (2008). *Meditations on first philosophy*. (M. Moriarty, ev.) Oxford: Oxford University.
- Eco, U. (1983). *Postscript to the name of the rose*. Orlando: Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Eco, U. (1992). *Aık yapıt*. (P. Savaş, ev.) İstanbul: Can.
- Eco, U. (2008). *Yorum ve aşırı yorum*. (K. Atakay, ev.) İstanbul: Can.
- Fossa, F. (2017). Creativity and the machine. How technology reshapes language. *Ordarek Studies in Philosophy of Literature, Aesthetics, and New Media*, 2(3), 299-314.
- Foucault, M. (1998). What is an author. D. Preziosi (D.) içinde, *The art of art history: A critical anthology* (s. 299-314). Oxford: Oxford University Press.
- Friedman, A. K. (Prodktr) ve Sharp, O. (Yöneten). (2017). *It's No Game* [Sinema Filmi]. ABD.
- Gervás, P. (2009). Computational approaches to storytelling and creativity. *AI Magazine*, 30(3), 49. doi:10.1609/aimag.v30i3.2250
- Hales, C. (2005). Cinematic interaction: From kinoautomat to cause and effect. *Digital Creativity*, 16(1), 54. doi:54-64. DOI: 10.1080/14626260500147777
- Hanser, E., Mc Kevitt, P., Lunney, T., Condell, J. ve Ma, M. (2010). SceneMaker: Multimodal visualisation of natural language film scripts. *International Conference on Knowledge-Based and Intelligent Information and Engineering Systems*. Berlin: Springer.
- Jennings, E. K. (2010). Developing creativity: Artificial barriers in artificial intelligence. *Minds and Machines*, 20(4), 489-501. doi:10.1007/s11023-010-9206-y
- Jensen, J. F. (1998). ‘Interactivity’: Tracing a new concept in media and communication studies. *Nordicom Review*, 19(2), 185-204.
- K., P. B. (Prodktr) ve T., W. (Yöneten). (2016). *Late Shift* [Sinema Filmi]. İsvire.
- Kalas, L. (Prodktr), & inera, R. R. (Yöneten). (1967). *Kinoautomat: One Man and His House* [Sinema Filmi]. ekoslovakya.
- Kenway, J. (1995). Having a postmodernist turn or postmodernist angst: A disorder experienced by an author who is not yet dead or even close to it. R. Smith, & P. Wexler (Ed.), içinde, *After Post-modernism: Education, Politics and Identity* (s. 36-55). London: The Falmer.
- Kiousis, S. (2002). Interactivity: a concept explication. *New Media & Society*, 4(3), 355-383. doi:10.1177/146144480200400303
- Kortschak, A. K. (Prodktr), & Sharp, O. (Yöneten). (2016). *Sunspring* [Sinema Filmi]. ABD.
- Kundera, M. (2007). *Varolmanın dayanılmaz hafızlığı*. (F. zgven, ev.) İstanbul: İletişim.
- Laurel, B. K. (1986). *Toward the design of a computer based interactive fantasy system*. Ohio: Ohio State University.
- Lebowitz, M. (1985). Story-telling as planning. *Poetics*, 14(6), 483-502.
- Logan, R. K. (2014). Yazı ve alfabe etkisi. P. H. Crowley (Ed.) içinde, *İletişim Tarihi: Teknoloji, Kltr, Toplum* (B. Ersz, ev.), (99-106). Ankara: Siyasal.
- Mateas, M. (2002). *Interactive drama, art and artificial intelligence*. Pittsburgh: Carnegie Mellon University School of Computer Science Department.
- Matteas, M. ve Stern, A. (2006). Façade: An experiment in building a fully-realized interactive drama. *Game Developers Conference*, (s. 4-8).

- McLean, R. (Prodüktör), ve Slade, D. (Yöneten). (2018). *Black Mirror: Bandersnatch* [Sinema Filmi]. ABD: Netflix.
- McLuhan, M. (1964). The medium is the message. *Understanding Media: The Extensions of Man* içinde (7-21). New York: McGraw Hill.
- Meehan, J. R. (1977). Tale-Spin an interactive program that writes stories. *In Proceedings of the 5th International Joint Conference on Artificial Intelligence*, (s. 91).
- Peters, M. W. (1998). Towards artificial forms of intelligence, creativity, and surprise. M. A. Gernsbacher ve S. J. Derry (Ed.), *Proceedings of the Twentieth Annual Conference of the Cognitive Science Society* içinde (s. 836-841). Madison: University of Wisconsin.
- Rafaeli, S. (1988). From new media to communication. (R. Hawkins, J. M. Wiemann ve S. Pingree, Ed.) *Sage Annual Review of Communication Research: Advancing Communication Science: Merging Mass and Interpersonal Processes*, 110-134.
- Rafaeli, S. ve Ariel, Y. (2007). Assessing interactivity in computer-mediated research. K. Y. A. N. Joinson (Ed.) içinde, *The Oxford handbook of Internet psychology* (s. 71-89). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Rigel, N. (2010). Umberto Eco ile metin okuma. N. Rigel, Ş. Çağlar ve A. Cengiz (Ed.) içinde, *Eco dersleri: Yankalanan metinler nasıl okunur* (s. 19-33). İstanbul: Anonim.
- Rogers, E. M. (1986). *Communication technology: The new media in new media*. New York: Free Press.
- Rosenau, P. M. (2004). *Post-modernizm ve toplum bilimleri*. (T. Birkan, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat.
- Smith, A. (1980). *Goodbye Gutenberg: the newspaper revolution of 1980's*. Oxford: Oxford University Press.
- Steuer, J. (1992). Defining virtual reality: Dimensions determining telepresence. *Journal of Communication*, 42(4), 79-93. doi:10.1111/j.1460-2466.1992.tb00812.x
- Szilas, N. (1999). Interactive Drama on Computer: Beyond Linear Narrative. *In AAAI Fall symposium on narrative intelligence*, 144, s. 150-156.
- This is what happens when an AI-written screenplay is made into a film. (Haziran 10 2016). *The Guardian*. Mart 2019 tarihinde <https://www.theguardian.com/technology/2016/jun/10/artificial-intelligence-screenplay-sunspring-silicon-valley-thomas-middleditch-ai> adresinden alındı.
- Williams, F., Rice, E. R., & Rogers, E. (1988). *Research methods and the new media*. New York: Free Press.

EXTENDED ABSTRACT

The purpose of this paper is to discuss audience experience in interactive dramas, and if it will be possible in the future to have this experience via scenarios written by artificial intelligence, within the scope of writer's diminishing authority and reader's / audience's active role in the post-modern era. For this purpose; first, the discussions on post-modern era, death of the author and birth of the reader was cited. This discussion stated that in the modern era, authors had an authority over the meaning of texts. If one wanted to understand the meaning of a specific text, then they had to understand the intentions of the author, thus seek clues in author's life, thoughts etc. This meant that the text only had one true meaning, and the role of the reader was to find it. However, that relationship between the author and the reader had changed in the post-modern era, and the reader undertook a more active role on the interpretation of text. The author was no longer regarded as the single authority over the meaning of the text, and the reader's interpretations were started to be regarded as equally valid. In other words, a specific text did not have one single meaning; it could be interpreted in different ways. This meant the death of the author, and the birth of the reader.

After this discussion, the concept of interactivity, interactive dramas, role of the audience and audience experience in comparison with linear storytelling were addressed. Interactive drama refers to a narrative genre that allows the audience (or participant) to directly intervene the story flow. Thus, in an interactive drama, the audience makes choices that change the direction of the narrative. There are different pathways for each choice, and these choices determine the evolution of the story. This means, in an interactive drama, the audience could be regarded as taking an active role. On the other hand, interactivity changes the audience experience when compared to linear drama. While it allows audience to take an active role, it also transforms the connection between the audience and the protagonists of the narrative. Linear drama gives audience a journey in which they travel and see how the characters are affected by the line of events. In interactive drama, however, curiosity element somewhat changes, as audience is now focused on what to choose.

This discussion was followed by the literature on artificial intelligence and creativity. Within the scope of these literature and discussions, it was questioned that whether artificial intelligence can reach human creativity. If an artificial intelligence provides standard and predictable storylines due to its coding, it cannot be regarded as creative. Thus, the question is, whether artificial intelligence can produce unexpected, nonstandard stories with the element of surprise. On the other hand, another discussion asks that, does the narrative created by artificial intelligence belong to the coder or mastermind behind it? So

the discussion leads us to the concept of creative autonomy. If an artificial intelligence can surpass the intentions of its creator and change the standards, then we might say it has creative autonomy.

If it is possible for an artificial intelligence to achieve that, it might open new ways for cinema and audience experience. For instance, audience might have an interactive cinema experience via scenarios produced by artificial intelligence. However, it will only be possible to have this experience in near future by means of a technology which can create instant scenarios and pathways - according to genre, character etc. choices of the audience - and instantly visualize them. This will make the audience co-creator of the narrative, where there is no higher authority than themselves. Thus, it will also mean the death of the scriptwriter as we know it. But even if that happens, the question still stands: Can the outcome of such production still be considered as cinema?

In conclusion, the biggest obstacle standing in the way of such an experience is the creative autonomy of an artificial intelligence. Of course, even if that happens, that will not be the end of scriptwriters or the linear narratives. However, for the fact that it will give the audience an active role and diminish the higher authority of the author, this genre will have strong relationship with the post-modern view of author / audience roles and relationship. In addition, it might produce new ways of seeing, new consumption habits, new experiences, and new ways of creating. But can such productions still be regarded as art, or do they have the potential of become a mainstream consumption habit? These are important questions, however out of the scope of this article.

Özbekistan ve Kırgızistan'daki Anklav/Eksklav Alanlarının Çözüm Süreci

Alaeddin YALÇINKAYA¹ ve Khusan ABIDZHANOV²

Öz

Devletin ülkesi, genellikle kara sınırı, nehir veya deniz kıyısı ile sınırlandığı halde birçok ülkenin diğer ülke sınırları dahilinde toprakları bulunmaktadır. Tarihi veya etnik kökenleri bulunabilen bu tür bölgeler, eski Sovyet cumhuriyetlerinde oldukça fazladır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bu tür bölgeler kapsamında, kendi ülkesi içindeki diğer ülkeye ait alanlar ile bu alanlarda yaşayıp diğer ülkenin vatandaşları konumundaki kişilerle ilgili, egemenlik ve kamu hizmetleri bağlamında ciddi sorunlar bulunmaktadır. Refah toplumun önemli bir aracı olarak gelişmiş ülkeler arasındaki entegrasyon yani sınırların anlamsızlaşması uygulamalarına karşın genellikle sömürgecilik döneminden kalan sınır, vatandaşlık gibi konular, komşular ile ilişkileri olumsuz etkilemektedir. 2020 şartlarında Özbekistan ve Kırgızistan'daki anklav/eksklav alanları ile başta Tacikistan'dakiler olmak üzere benzer düzenlemelerin başarılı yollarla huzur, güven, refah ve işbirliğini güçlendirecek şekilde çözülmesi gerekmektedir. Bu tür uygulamaların günümüzde ciddi bir sorun oluşturmaması, gerek dış güçlerin provokasyonları gerekse diğer beklenmedik gelişmeler sonucu, ilişkilerin bozulmayacağını, hatta çatışmalara yol açmayacağını garanti edemez. Bu makalede Özbekistan ve Kırgızistan'daki anklav/eksklav alanları kapsamındaki uygulamalara ve bunlardan kaynaklanan sorunlara son vermek üzere iki ülke arasındaki mutabakat süreci ele alınmaktadır. Bu kapsamda gerek her iki ülkede gerekse diğer bölge ülkelerinde, refah ve huzurun tesisi ile karşılıklı güven ve işbirliği ilişkileri çerçevesinde Uluslararası Hukuk zemininde çözüm önerileri tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ülke sınırları, Anklav/Eksklav, Eski Sovyet Cumhuriyetleri, Sorun çözümü, Uluslararası hukuk

Solution Process of Enclave/Exclave Areas in Uzbekistan and Kyrgyzstan

Abstract

Although the country of state is usually limited by land border, many countries have lands within the borders of other countries. Such regions, which may have historical or ethnic origins, are abundant in the former Soviet republics. After the dissolutions of the Soviet Union, there are serious problems in the context of sovereignty and public services regarding the areas belonging to other countries within their own country and the people who live in these areas and became citizens of the other country. Integration process, the meaningless of the borders has become an important means of welfare society. However border and citizenship-like problems, which remain from the colonial period, affect the relations with neighbours negatively. In 2020 conditions, the enclave/exclave areas in Uzbekistan and Kyrgyzstan and similar regions, especially those in Tajikistan, need to be resolved peacefully, in a way that will strengthen peace, trust, prosperity and cooperation. Such areas may not be serious problem for today. However, as a result of provocations of foreign Powers and other unexpected developments, it can not to be guaranteed that areas will cause conflicts. This article first discusses the reconciliation process between the two countries to end current and potential problems. In this context, solutions are discussed on the basis of International Law within the framework of mutual trust.

Key Words: Borders of states, Enclave/exclave, Former Soviet Republics, Conflict Resolution, International law

Atf İçin / Please Cite As:

Yalçinkaya, A. ve Abıdžhanov, K. (2020). Özbekistan ve Kırgızistan'daki Anklav/Eksklav alanlarının çözüm süreci. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2637-2651.

Geliş Tarihi / Received Date: 03.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.06.2020

¹ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, alaeddinyalcinkaya@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5553-0314

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Uluslararası Politik Ekonomi
ORCID: 0000-0003-2016-7943

Giriş

Her ne kadar aksine bazı gelişmeler yaşansa da günümüzde küreselleşme bütün dünyayı etkileyen bir süreç olarak ilerlemektedir. Özellikle ulaşım ve iletişim araçlarındaki gelişmeler, bazı devletlerin veya yöneticilerin küreselleşme karşıtı politikalarına başarı şansı vermemektedir. Bu bağlamda öncelikle gelişmiş ülkeler arasındaki entegrasyon veya vize muafiyeti uygulamaları sonucu siyasi sınırlar önemli ölçüde etkisini kaybetmiştir. Bu tür ülkeler arasındaki dünya bir anlamda büyük bir köy haline gelmiştir. Bununla beraber özellikle eski sömürge ülkeleri veya azgelişmiş ülkeler arasındaki bir takım sorunlar, normal şartlar altında pasaport, vize ve gümrük işlemleri kapsamındaki ilişkilerin dahi yürümemesine yol açmıştır. Öte yandan yine bağımsızlık öncesi siyasi iradenin belirlediği sınırlar, özellikli bölgeler ile bu kapsamdaki haklar ve yetkiler, bağımsızlık sonrasında ciddi egemenlik tartışmalarına yol açmıştır. Bu bağlamda sömürgecilik döneminden miras kalan tartışmalı sınırlar ve alanlar yüzünden birçok bağımsız ülke, iç çatışma veya istikrarsızlık yönündeki gelişmeler ile dış müdahalelere açık hale gelmiştir.

Devletin kurucu unsuru olarak ulus kavramı Fransız ihtilali sürecinde ortaya çıkmış ve devletlerin hanedanlık kimliğinden ulus-devlet şekline dönüşümünün temel unsuru olmuştur. Bu süreçte Batı Avrupa'da krallıklar yetkilerini halkın temsilcilerine bırakırken, ulus kavramı etnik bir kimlikten çok aynı kaderi paylaşan, daha önce aynı acıları, sıkıntıları yaşamış olan ve gelecekte de birlikte huzurlu ve müreffeh bir toplum olmayı ümit eden toplulukların birlikteliğini ifade etmiştir. Buna karşın eski sömürgelerde genellikle etnik köken, din, mezhep veya aşiret benzeri temellere dayanan uluslaştırma süreçleri, bağımsızlık sonrasında da iç çatışmalar yanında komşu devletlerle işbirliğini engelleyen kimlik sorununun temelini oluşturmuştur.

İhtilal dönemi ve sonrasında ulus devlet süreci, milletini arayan devlet ya da devletini arayan millet olarak düşünülebilir. Fransa'da daha çok güce dayanan bu kavram, zamanla sömürgeci imparatorluklar tarafından azınlıklar veya zayıf toplumların sömürülme aracı olarak kullanılmıştır. Bir şekilde oluşturulan ulus-devlet sınırları, klasik devletler açısından diğerlerine karşı bir kale fonksiyonunu yerine getirmiştir. Küreselleşmenin ileri aşamalarında ise birçok gelişmiş devletler arasındaki sınır sadece varsayılan bir çizgiden ibaret kalmıştır. Bununla beraber egemenlik kapsamındaki yetki ve uygulamalar açısından bu çizgilerin hiçbir devlet tarafından keyfi bir şekilde ihlal edilemeyeceğine dair karşılıklı güven de tesis edilmiştir. Buna karşın eski sömürgelerin bağımsızlık sürecindeki anlaşmalar, yeni devletlerin sınırları ile diğerleriyle olan ilişkileri konusundaki düzenlemeler, önemli ölçüde etnik köken, egemenlik veya sınır sorunlarını sürekli canlı tutacak, zaman zaman sıcak çatışmalara zemin hazırlayacak şekilde hazırlanmıştır. Komşu devlet içinde kendisine ait egemenlik bölgesi uygulamaları bu konuda ilginç örneklerdendir.

Bir devletin sınırları içinde diğer bir devletin ülkesine ait toprak parçası, kapalı bir alan olarak kalıp, farklı nedenlerle zaman zaman anlaşmazlık veya çatışma sebebi olmuştur. Bu kapalı bölgelerde yaşayan halkın anavatanına ulaşması genellikle sıkıntılı ve sorunlu olmuştur. Anklav/eksklav olarak adlandırılan bu bölgeler kapsamındaki sorunların gündeme gelmesi, her zaman devletler arasında gerginlik nedeni olmuştur. Bu gerginlik bazen devletler arasında çatışmalarla sonuçlanmıştır. Bununla beraber anklav/eksklav kapsamındaki sorunların öncelikle ilgili ülkeler arasında çözülmesi, mevcut ve muhtemel birçok sorunların zeminlerinin ortadan kalkması demektir. Çözüm sürecinde hiçbir devletin kendi ülkesine ait olan bir bölgeyi başkasına vermemesi, bununla beraber birçok örneği olduğu gibi uzlaşılan bölgeler kapsamında toprak değişimi ile vatandaşlık ilişkileri kapsamında yumuşak geçiş süreci benzer çözümler söz konusu olabilir.

Bu makalede, öncelikle ulus-devletlerin ortaya çıkmasındaki tarihsel süreç özetlenmekte, bu bağlamda Uluslararası Hukuk kapsamında devletin ülkesi konusunda diğer devlet/devletler ile karşılıklı mutabakata dayanan toprak kazanma ve kaybetme usullerine temas edilmektedir. Devletin ülkesi kapsamında bir devlete ait diğer devletin içindeki anklav/eksklav bölgelerinin tanımı verilerek söz konusu uygulamalardan kaynaklanan sorunlara ve uyuşmazlıklara temas edilmektedir. Çarlık Rusya'sının Türkistan hanlıklarını işgali, yaklaşık yarım asır sürmüş, I. Dünya Savaşı ertesinde Çarlık rejiminin çökmesi ile bağımsız Türk devletleri kurulmuştur. Bolşeviklerin yeniden bölgeyi ele geçirmesi ile etnik grup, boy temelli ulus devletlerin oluşturulması ve sınırlarının belirlenmesinin neden olduğu kimlik sorunları da burada özetlenmektedir. Türkistan hanlıkları yerine boy temelli cumhuriyetlerin oluşturulması, Özbekistan ve Kırgızistan örneklerinde ele alınmakta, söz konusu devletlerin kuruluşu ve sınırlarının belirlenmesi sürecindeki yasal düzenlemeler, sözleşmeler ve uluslararası mutabakatlara temas edilmekte, nihayet bunların ülke toprakları ve sınırlarından kaynaklanan sorunlar özetlenmektedir. Bu kapsamda her iki devlette de yer alan anklav/eksklav alanları kapsamındaki sorunlar ile çözüm kapsamındaki gelişmeler

temas edilmekte, öneriler sunulmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülkeler arasında bu tür tarihi, kültürel veya hukuksal anlamı olmayan, eski egemen güçten miras kalan sorunlu bölgelerin bugün olmasa da gelecekte çatışmalara kadar varacak anlaşmazlıklara kaynaklık edeceği dikkate alınarak öncelikle ilgili tarafların mutabakatıyla bir an önce çözümü üzerinde durulmaktadır.

Belirtmek gerekir ki eski sömürge durumundaki az gelişmiş toplumlarda devletler arasındaki alan sorunları ve bunların çözümünü, geleneksel toplum-modern toplum bağlamında incelemek son derece yetersiz kalacaktır. Çünkü sorunun kaynağında aşağıda ele alınacağı üzere devletlerin tarihi gerçekleri veya toplumsal özellikleri bulunmamaktadır. Esasen tanım gereği bu gibi ülkeleri, Sovyetlerin geleneksel bağları yok etme ve eğitim politikaları sonucu modern devlet sınıfına koymak mümkündür. Buna karşın SSCB dönemi ulus devlet düzenlemelerinin bölge gerçeklerine aykırı olarak bir kısmı yapay boylara bağlanması, teorik çerçeve belirlemeyi son derece anlamsız hale getirmiştir. Esasen Uluslararası İlişkiler teorilerini eski sömürge coğrafyasında uygulama deneyimleri genellikle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü özellikle sömürgecilik sonrasında görünüşte bağımsız devletler, önemli ölçüde eski sömürgeci devletlerin çizdiği sınırlar veya miras bıraktığı sorunlarla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Siyasi bağımsızlığa karşın ekonomik hatta askeri bağımlılığın devam etmesi, yeni bağımsız devletlerin aktörlük vasfını tartışmalı hale getirmiştir. Bu şartlar altında karşılaşılan sorunların çözümünde lider veya toplumun geleneksellik veya modernlik gibi nitelikleri, siyasi kültür özellikleri veya politik tercihleri ötesinde içinde yaşanan çevre şartları çok daha önem arz etmektedir (Waltz, 2015, s.78). Eski Sovyet cumhuriyetlerinin çeyrek asrı aşan bağımsızlıkları dikkate alınarak anklav/ekslav ile diğer sorunların, devletler arasında ilişkilerdeki etkisi ve önemi modern devlet ve geleneksel devlet özellikleri açısından inceleme konusu yapılabilir. Bu makalede ise, mevcut şartlar altında, sorunun Uluslararası Hukuk bağlamında komşularla dayanışma, barış ve işbirliği ile iyi niyet ilkeleri çerçevesinde çözümü ele alınmaktadır.

Hukuki Düzenlemeler ve Sözleşmeler

Çalışmada öncelikle ülke sınırları, toprak kazanma konusundaki Uluslararası Hukuk kaynakları ve bu kapsamdaki sözleşmeler ele alınacaktır. Makale konusu olan Anklav/Eksklav alanlarının tanımları verilerek örnek uygulamalara temas edilecektir. Kırgızistan ve Özbekistan'daki söz konusu bölgelerin oluşumunda yasal düzenlemeler ve uluslararası mutabakatlar incelenecek ve bu konuda İslam Kerimov sonrası gelişmeler özetlenecektir. İki ülke arasındaki toprak değişimi çerçevesindeki gelişmeler de dikkate alınarak bugün için sorun olmasa da muhtemel çatışmaları önlemek üzere kalıcı çözüm usulleri önerilecektir.

Ülke Sınırları, Ulus Devlet, Toprak Kazanma ve Kaybetme

Devleti oluşturan üç temel unsur olup bunlar ülke (toprak), halk (vatandaş) ve egemenliktir. Başta "tanıma" olmak üzere diğer bazı unsurlar da önemli olduğu halde olmadığı durumlarda da devlet fonksiyonu yerine getirilebilmektedir. Bu bağlamda devlet "*belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu varlıktır.*" (Gözler, 2007, s.4). Tanımdan da anlaşılacağı üzere ülke (toprak) unsuru olmadan devletin varlığından söz etmek mümkün değildir. Bunun doğal sonucu olarak devlete ait olan toprak parçasının, sıradan bir arazi veya arsanın ötesinde manevi, hukuki veya kimlikle bağlantılı anlamı bulunmaktadır. Her bir toprak parçasının, ona egemen olan devlet ve bu devletin kurucu unsuru durumundaki halk açısından subjektif bir anlamı olduğu halde söz konusu sınırlar dahilindeki egemenlik haklarını diğer devletlerin de kabul etmesi gereği dikkate alındığında objektif bir gerçek ortaya çıkmaktadır. Nitekim Duguit'e göre ülke devletin subjektif değil, objektif bir unsuru olup sosyal boyutu söz konusudur (Mirow, 2010, s. 211). Bu gerçekten hareketle devlet, ülkesinin coğrafi sınırları içerisinde bulunan bütün topraklar ile yeraltı kısmı, hava sahası, iç suları (nehirler ve göller), varsa deniz sınırları içinde egemendir.

Günümüz uluslararası sisteminde ülkesiz bir devletin varlığı kabul edilmediği gibi sınırları mutlak olmayan bir devlet ülkesinin de varlığı söz konusu değildir. Devletin sadece bir arazi parçası olması yeterli olmadığı gibi ülke sınırlarının nereye uzandığı, hangi bölgelerin bu sınırlar içinde olduğu son derece önemli olup ulusal olduğu kadar Uluslararası Hukuk konusudur. Bir devletin yetki alanını diğer devletlerden ayıran hudutların nereden başlayıp nerede bittiğinin de mutlak olarak bilinmesi, belirlenmesi gerekmektedir. (Göze, 1959, s. 13). Bu bağlamda ülkenin sınırlarının nereden başlayıp nerede bittiği tarihte olduğu kadar günümüzde de Uluslararası Hukukun başta gelen sorunlarından biridir. Hiçbir devlet kendi sınırlarını diğer devlet aleyhine, o devletin onayı olmadan genişletemez. Bu bağlamda gerektiğinde ilgili devletler yeni anlaşmalarla sınırları değiştirebilmekte veya uluslararası yargıya başvurmaktadır (Doğan, 2016, s. 378). Birçok savaşların da aynı toprak parçası üzerinde birden çok egemenlik iddiasından dolayı çıktığını belirtelim. Bir devletin tek taraflı irade beyanı yerine uluslararası antlaşmalarla belirlenen ülke sınırları, meşru bir hak ve yasal bir hudut olarak kabul edilir (Evans ve Newnham, 2007, s. 545).

Bu bağlamda bir devlete ait olan alanın çeşitli hukuki yöntemlerle başka devletlere devrinin birçok örneği bulunmaktadır. Zamanlaşımı, devir, terk ve katılma yöntemleri, barışçıl yollarla bir devlete ait toprağın başka devlete geçmesi kapsamındaki Uluslararası Hukuk yollarıdır (Gündüz, 2003, s. 256). Doğu Almanya'nın Federal Almanya'ya katılması, Rusya'ya ait Alaska bölgesinin para karşılığı ABD'ye devri veya Türkiye ile İran arasında 1932 İtilafnamesi ve 1937 Antlaşması ile toprak takası bu kapsamdaki örneklerdendir (Doğan, 2016, s. 385).

Anklav ve Eksklav Alanları

Günlük konuşma dilinde anklav (enclave) ifadesinin değişik boyutları söz konusu olup çoğunlukta farklı sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik olguları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu anlamda mutlaka siyasi sınırları belirli, ayrı bir devletin bölgesi demek değildir. İçinde bulunduğu çevre veya toplumdaki farklı olgu ve olaylar için de kullanılabilir. Anklav, aynı zamanda bir *varlık/entite* olup onu çevreleyen bir bölge ya da dışındaki çevreden farklı olduğunu vurgulayan bir özelliği ifade etmektedir. Anklav kavramının uluslararası mutabakat metinlerinde belirlenen ilk kullanımı 1526 Madrid Antlaşması'nda görülmektedir. Bu kavramın diplomasi dilinde belirlenen ilk kullanımı Fransızcadadır³ (Demir, 2019, s. 11).

Eksklav (exclave) ise "*siyasi olarak bağlı olduğu ülkeye coğrafi açıdan bağlı olmayan*" yani bir ana ülkenin sınırları dışında kalan yönetimindeki bölgenin diğer başka bir yabancı ülke ya da ülkelerde bulunan toprak parçasıdır. Bu durumda aynı toprak parçası kendisini kuşatan ülke açısından anklav, fakat siyasi olarak bağlı olduğu ülke açısından eksklav olarak görülmektedir. Farklı bir ifade ile anklav ve eksklav, ülkesel parça bağlamında değerlendirilen herhangi bir coğrafi entite, anavatan konumundaki ülke açısından bir eksklav, kuşatan ülke ve milletlerarası toplum açısından anklav olarak kabul edilmektedir (Demir, 2013, s. 79). Örneğin tarihi ve kültürel boyutları olan Süleyman Şah türbesinin bulunduğu alan, Türkiye'nin eksklavı olup, Suriye açısından ise burası anklav alan durumundadır. Bu kapsamda dünyada oldukça farklı uygulamalar olup örneğin Vatikan, İtalya açısından bir anklav olduğu halde herhangi bir ülke açısından eksklav değildir. Öte yandan Baltık kıyısında Polonya ve Litvanya arasındaki Kaliningrad bölgesi, Rusya Federasyonu'nun eksklavı olduğu halde herhangi bir ülkenin anklavı değildir. Bu gerçekler ışığında anklav/eksklav ilgili devletin sıra dışı bir parçası ya da organı durumunda olup o bölgede yaşayanların vatandaşı olduğu ülkeye geçmeleri, vatandaşlık ilişkileri çerçevesindeki hizmetleri ve görevleri takip etmeleri durumunda başka ülke/ülkelerin topraklarından geçmeleri zorunludur.

Ulus Devlet ve Sınırları, 1789-1880

Devletin ülke sınırları kapsamında gümümüzdeki düzenlemeler önemli ölçüde Yeni Çağdaki gelişmelerin sonucudur. Ulus devletin ortaya çıkışı, Avrupa'da feodalitenin çökmesi sürecinde merkezi devlet yönetime geçiş aşamalarıyla gerçekleşmiştir (Akıncı, 2012, s. 62). Fransız İhtilalinden sonra egemenlik kavramındaki değişim neticesinde ulus devlet anlayışı güçlenmiş, bu bağlamda ülke sınırlarının anlamı da önem kazanmaya başlamıştır (Ay ve Uçar, 2015, s. 201). Devletin niteliğindeki bu değişimlerden egemenlik de etkilenmiş, bu bağlamda egemenliğin sadece dâhili değil aynı zamanda hârici, yani başka devletler karşısındaki varlığı etkinlik kazanmıştır. Çağdaş devlet önemli ölçüde ulus devlet sürecinin ürünü olup bu kapsamda egemenlik, öncelikle bir devletin ülke sınırları içinde tek otorite olduğu ve diğer devletlerin bu sınırlar dâhilinde idari, adli, kanuni ya da askeri vb. bir etkinliği olamayacağı demektir. Sonuç olarak devlet, ülke sınırları içinde egemenliği kullanmaya yetkili tek bir idareye tâbi olan halktan oluşmaktadır (Kotan, 2016, s. 16-19).

Fransız İhtilalinin ortaya çıktığı şartlarda doğal sınır anlayışı önemli bir varsayımdır. Bir devletin sınırı, bulunduğu coğrafi mevkiin, o devlete verdiği çevre şartlarıyla bağlantılıdır. İhtilal döneminde yayınlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi de halkın kendi geleceğini belirlemesi, eşitlik, temsilcileri aracılığıyla egemenliği kullanma hakkı yanında mülkiyet hakkını da ilan etmiştir (Bilsel, 1940, s. 228-229). Bu süreçte imparatorluk rejiminden ulus devlete geçilirken, egemenliğin de hanedan aileden halka geçtiği kabul edilmektedir. Yeni dönemde nerede bir ulus niteliğini taşıyan halk ortaya çıkmışsa bir müddet sonra devletleşme aşamasına geçilmiştir ki bir bakıma bütün Avrupa bu süreçten etkilenmiştir. Belirtmek gerekir ki Batı Avrupa'da önce ulus kimliği ortaya çıkıp bu kimliği paylaşan halk, ulus devletini kurduğu halde özellikle eski sömürgelerde önce devlet kurulmuş daha sonra ulus kimliği oluşturulmaya çalışılmıştır. Gerek bu tür devletlerin kuruluş süreci ve sınırları gerekse devleti oluşturan ulus kimliğinin nitelikleri konusunda eski sömürgeciler, son derece etkili olmuştur. Dolayısıyla Batı dışı uluslaşma süreçleri, genellikle yapay, dışardan empoze edilen bir oluşum olarak genellikle mevcut toplum katmanlarının tepkisini çekmiş, bunun

³ "*terrain ou territoire situe a l'interieur des terres d'un autre*": bir başkasının topraklarında bulunan arazi veya bölge.

sonucu olarak pek başarılı olamamıştır. Fransız İhtilali ertesinde özellikle Napolyon'un Avrupa'yı nüfuzu altına alması üzerine Rusya, İngiltere, Prusya ile Fransa'daki geleneksel yapıyı savunanlar, Avrupa'nın eski sisteminin yeniden kurulması için 1815 Viyana Kongresi'nde Kutsal İttifak oluşturma girişiminde bulundularsa da başarılı olamadılar. Bununla beraber Avrupa'da da yeni bağımsız devletler ortaya çıktı ve mevcut devletler toprak kaybına uğradı (Dupuy, 1990, s. 13-15).

1870'lerde Almanya'nın kuruluş sürecine doğru Alman uluslaşmasının biraz farklı boyutu bulunmaktadır. Ulus kimliğinin daha köklü bir şekilde oluştuğu Almanların yaşadığı coğrafyada, feodal yapıdan miras kalan sorunlu ve çatışmacı, yer yer saldırgan bir şekle bürünen ulus devletleşme aşamaları yaşanmıştır. Bu bağlamda iç ve dış unsurların sınırlandırdığı süreçte etno-kültürel niteliklerin hakim olduğu bir yapı ortaya çıkmıştır (Özdemir ve Bakan, 2016, s. 20). Ancak bu süreç, bir dış gücün müdahalesi olmadan bölge halkları ve yöneticilerin kendi aralarında mutabakatıyla yürümüş ve günümüzdeki yapı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla federasyonu oluşturan sınırların belirleyicisi halk olduğundan bunun sorunsuz bir şekilde sürdürülmesi de mümkün olmuştur. 1815 Viyana Kongresi kararlarına karşın Avrupa'daki imparatorlukların parçalanması ve küçük devletlerin kurulması 19. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Bu süreçte Avusturya'ya bağlı İtalya da Avrupa'nın diğer büyük güçlerinden yardım alarak kendi ulus devletini kurmuştur (Bilsel, 1940, s. 242).

Burada kısaca temas edildiği üzere ulus ve devlet kavramlarının doğduğu coğrafyada dahi her ülke veya halk açısından farklı süreçler söz konusudur. Feodalite enkazı üzerinde şekillenmiş imparatorlukların da dağılmasıyla ilk bakışta daha rasyonel ve tek düze gelişmeler beklenebilirdi. Ancak ortak medeniyet, yakın tarih tecrübeleri ve yaygın şekilde paylaşılan kültürel özelliklere karşın, farklılıklar siyasi oluşumlarda da kendini göstermiştir. Belirtmek gerekir ki batının yaşadığı feodaliteden farklı devlet ve toplum geleneği olan Orta Asya cumhuriyetlerinin de kendileri dışında hazırlanmış bir sürece veya şablona mahkum edilmeleri, ulus devletleşmede sorunlara yol açtığı gibi huzur, refah ve güvenlik kapsamındaki problemlerin de kaynağını oluşturmaktadır.

Ülke Sınırları ve Uluslararası Hukuk

18. yüzyıl sonunda yaşanan devrimler sonucunda halkın egemenliği ve liberal düşüncelerle ulusçuluk kavramı gelişen toplumların bağımsızlık süreçleri 19. yüzyıl boyunca da devam etmiştir. Büyük ve güçlü imparatorluklara karşı ayaklanmalar ile Asya ve diğer kıtalara yayılan savaşlar sonucunda imparatorluklar zayıflamış ve dağılma sürecine girmiştir. Yeni sömürgeler edinme, mevcut sömürgelerde etkinliğini sürdürme veya hammadde-pazar paylaşımından doğan rekabet sürecindeki savaşlar, milyonlarca insanın hayatına mal olduğu gibi sömürgeci güçlerin de zayıflamasına yol açmıştır. Yeni büyük savaşların çıkmasını engellemek üzere ulusların kendi geleceğini belirleme hakkı, özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında daha fazla dillendirilmiş, nihayet bu husus, BM Şartı'nın 2/4 maddesinde şöyle düzenlenmiştir: "*Teşkilâtın Üyeleri, milletlerarası münasebetlerinde gerek herhangi bir başka Devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı, gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçları ile telif edilemeyecek herhangi bir suretle tehdide veya kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar.*" (Gündüz, 2003, s. 87).

Sınırlar konusunda uzlaşmazlık veya belirli bir toprak parçası üzerinde birden fazla devletin egemenlik iddiası durumunda sorunun öncelikle BM Şartı hükümlerince çözüm yolları düzenlenmiştir. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ise devletler arasında önemli bir kısmı teamül kuralı olan hükümleri sözleşme haline getirmiştir. Bu sözleşme çerçevesinde iki veya daha fazla devlet, diğerleri yanında egemenlik ve sınır kapsamındaki konularda da istedikleri sözleşmeyi imzalayabilirler. Bununla beraber madde 35 antlaşmaya taraf olmayan, yani üçüncü taraf için diğer devletlerin bir yükümlülük getiremeyeceğini düzenlemektedir (Gündüz, 2003, s.193). Ancak saldırgan bir devlet söz konusu ise madde 75'te düzenlendiği üzere gerekli tedbirler alınması gerekmektedir (Gündüz, 2003, s. 204).

Hudutların yeniden belirlenmesi ve kazanılan/kaybedilen topraklar üzerindeki halkların, başta vatandaşlık olmak üzere diğer halkların da karşılıklı hakları ve yükümlülükleri kapsamında birçok örnekler bulunmaktadır. Bunlar arasında Türkiye ve Yunanistan'ın Trakya bölgesi sınırları konusundaki 1913 Lozan ile yine aynı yıl imzalanan Londra antlaşmaları önem arz etmektedir. Nihayet 1923 Lozan Antlaşması ile bu çerçevede düzenlenen mübadele sözleşmesinin birçok açıdan örnek alınması gereken tarafları bulunmaktadır.

Öte yandan devler arasındaki hudut tespitinde ortaya çıkan uyuşmazlıklardan dolayı söz konusu tespitin hakemler tarafından yapılması da Uluslararası Hukukun sunduğu, kısmen işaret edilen sözleşmelerde düzenlenmiş imkânlardandır. Örneğin 1931 ABD ile İngiltere arasındaki kuzey-batı sınırları

ile 1869 Güney Afrika Cumhuriyeti ile Orange arasındaki sınır tespitleri, sorunun hakemler aracılığıyla çözümünün örneklerindedir. Milletler Cemiyeti'nin kurucu antlaşması durumundaki cemiyet misakının 10. maddesi toprak bütünlüğünü teminat altına alırken 12. madde ise hakem yolu dahil barışçıl çözüm yollarını düzenlemektedir. "*Cemiyet üyeleri, aralarında bir ilişki kopmasına yol açma ihtimali olan herhangi bir uyuşmazlık çıkarsa bunu, ya tabkime, ya yargısal çözümleme usulüne ya da Konsey'in soruşturmasına havale etmeyi kabul ederler...*" Bu bağlamda sınırların bir defa tespit edilmesinden sonra sabit kalmasının gereği üzerinde durulmakta ve bu sınırlarda ancak aralarında anlaşarak değişiklik yapabilecekleri de belirtilmektedir (Göze, 1959, s. 14-19).

Orta Asya'da Ulus Devletler

Tarihte Orta Asya veya İngilizce olarak Central Asia kavramı olmayıp hemen bütün Doğu ve Batı dillerinde Türkistan, Turkestan benzeri isimler kullanılmıştır. 20. yüzyıl başına kadar bütün Oryantalistler de bunu kullanmakta tereddüt etmemişlerdir. Bununla beraber Türkistan adlı bir hanlık veya devlet bilinmediği halde antik çağlardan günümüze bölgeyi kısmen veya tamamen yöneten birçok Türk devleti kurulmuştur. Rus Çarlığı, 1860'larda bölgeyi işgalden sonra Türkistan Umum Vilayeti'ni kurarak Türkistan ismini ilk defa siyasi birim olarak kullanmıştır. Buna karşın Bolşevik ihtilalinden sonra Türk boyları, coğrafi konumlarına göre farklı millet gibi kabul edilerek farklı özerk cumhuriyetlerin vatandaşları haline getirildi. Bu politikanın parçası olarak da her özerk cumhuriyet içerisinde yaşayan diğer boylara mensup olanlar için özerk bölgeler veya anklav/eksklav benzeri uygulamalar gündeme geldi.

Bu çalışmanın konusu olan anklav/eksklav uygulamalarının tarihi ve kültürel temeli olmayıp emperyalizmin temellerinden olan böl-yönet ilkesinin uygulamaya geçirilmesinin ilginç uygulamasını oluşturmaktadır. Halbuki tarihi gerçeklerin ortaya koyduğu gibi bu coğrafyaya adını veren Türkistan kavramı, aynı zamanda ortak bir kimlik sembolü haline gelmiştir. Bölge insanların milenyumlar boyunca iç içe, barış ve huzur içinde yaşadıkları, inanç ve kültür bakımından birbirlerine son derece yakın oldukları, en azından diğerinin kültür ve inancının çatışma veya ayrışma nedeni olmadığı bilinmektedir. (Yalçinkaya, 2006, s.15-26).

Türkistan kavramı ile boyların, aşiretlerin uluslaştırılma politikası arasındaki ilişkiler/çelişkiler son derece önemlidir. Bunu dikkate alarak Rus Türkolog Barthold'un uluslaştırma öncesi tespiti şöyledir: "*Türkistan, Avrupa ve Asya kıtasının batı merkezî kısmında, büyük bir alanı işgal eden, eskiden beri Turan veya Türkistan denilen memleketler ki, bu da Türklerin yurdu demektir. Bu ülke, batıda Ural nehrî ve Hazar denizi, doğuda Altay dağı ve Çin hududu yani Doğu Türkistan veya Kaşgar'ın doğu sınırları, güneyde İran ve Afganistan, kuzeyde Tobol, Tomsk vilâyetleri [Sibirya] arasındadır.*" (Barthold, 1902, s. 174-204; Hayit, 1988, s. 23). Buna karşın Orta Asya kavramının daha çok iç Asya anlamında Türkistan'ı da içine alan Tibet, Moğolistan ile birlikte, zaman zaman kullanıldığı bilinmektedir (Yalçinkaya, 1997, s. 431-438).

Rus Çarlığı, antik çağlardan beri ömrü üç-dört asrı bulan birçok Türk hanlığının yönettiği Türkistan coğrafyasını işgale başladığında bu coğrafyada Buhara, Hive, Hokand, Kaşgar hanlıkları ile Türkmen beylikleri bulunmaktaydı. Ignatiyev başkanlığındaki heyetin 1858 yılında bölgeye düzenlediği seyahat sonrasında hazırladığı rapor gereği, hanlıklar arasındaki uzlaşmazlık konuları kızıştırılacak, bu süreçte Çarlık yönetimi zayıf olan tarafı destekleyecek, böylece en az zayıyla bölge işgal edilecekti (Strong, 1975, s. 236-260). Bu strateji esas alınarak Türkistan hanlıkları işgal edildi ve Rus yönetimi kuruldu. I. Dünya Savaşı'nda asker ihtiyacını karşılamak üzere Türklerin de askere alınma kararına karşın, aynı bölgeden askere alınan Ruslara ve ailelerine sunulan maddi desteğin Türklere verilmemesi üzerine 1916 olayları yaşanmıştır. Önemli ölçüde bu süreçteki çatışmalar sonucu olarak Rus Çarlığı 1917'de çökmüştür. Aynı yıl I. ve II. Umum Türkistan Milli Kurultayları oluşturulmuştur. Devletin şekli, sınırları, hukuk sistemi gibi birçok konuların ele alındığı bu kurultaylara bütün Türkistan coğrafyasından delegelerin katılmasıyla bir anlamda Almanların uluslaşmasına benzer bir süreç başlamıştır. Buna karşın Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesinden sonra Kızıldordu, bölgeyi işgal etmiştir. (Usmonov, Sodiqov ve Burxonova, 2006, s. 5-16).

Bolşevikler, Moskova ve St. Petersburg gibi merkezleri ele geçirdikten sonra, Kafkasya ve Türkistan dahil Rus Çarlığı coğrafyasındaki diğer bölgeleri birkaç yıl içinde kontrol altına almıştır. (Rajabov ve Zamonov, 2016, s.11). İlginçtir ki I. Dünya Savaşı sonrasında yaygın uygulaması, imparatorluklar bünyesindeki halklara self determinasyon hakkı, eski Rus Çarlığı bölgesindeki Türklere ve diğer Rus olmayan halklara verilmemiştir. Bu bağlamda Wilson Prensiplerinin 6. Maddesine göre eski Çarlık toprakları üzerinde Bolşevik yönetiminin kurulması uygun bulunmuştur.

Nisan-Mayıs 1918'de Taşkent'te düzenlenen 5. Sovyet Kongresi'nde Türkistan Bolşevik Özerk Devleti oluşturulmasına karar verilerek Rusya Federasyonu bünyesinde Türkistan Sovyet Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur. Kuruluşun ilk aşamalarında tarihi ve kültürel değerlerin dikkate alınmasına karşın Türkistan devletinin yasama ve yürütme organlarının yapısı ve görevleri gibi konularda bu değerlere aykırı planlar uygulanmaya başlanmıştır (Eşov, 2012). Belirtmek gerekir ki Sovyet dönemi tarih kitaplarında Türkistan halkının kendi isteği ile Bolşevik yönetimini kabul ettiği yazıldığı halde bu iddia bütünüyle gerçek dışıdır. Türkistan halkı 1916'dan itibaren hemen bütün şehirlerde Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesi başlatmış, Ekim İhtilali ile başlayan iç savaş döneminde bölgesel devletler kurulmuştur. Kızılordu'nun Türkistan'ı işgali sürecinde de Basmacı Hareketi olarak bilinen birlikler halinde Bolşeviklerin ülkeyi ele geçirmesine karşı mücadele edilmiş, ancak işgal önlenememiştir (Usmonov, Sodiqov ve Burxonova, 2006, s. 18).

Harita 1. 1918 Sovyet Kongresi'ne göre Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Eşov, 2012)

Belirtmek gerekir ki harita 1'de görüldüğü üzere 1918 Beşinci Sovyet Kongresi kararı gereği Buhara ve Harezmi devletleri, Türkistan Özerk Sosyalist Cumhuriyeti dışında tutularak Türkistan, ortadan ikiye ayrılmıştı. Böylece Bolşeviklerin bölgeye müdahalesinin daha ilk aşamasında Türkistan devletini dört ayrı parçaya bölmüşlerdir. Buna karşın Nisan 1922'de önde gelen Türk temsilciler, Semerkant'ta Türkistan Müslümanları II. Kurultay'ını toplayarak Türkistan'da Türk Müstakil İslam Cumhuriyeti'nin kurulması ve 36 maddeden oluşan geçici Anayasayı kabul ettiler. Her ne kadar o günkü şartlarda bu tür kararların uygulamada başarılı olma şansı çok zayıf ise de halkın iradesini yansıtmaya bakımdan bu toplantı ve alınan kararlar son derece önemlidir. Nitekim bir müddet sonra kurultay gereği oluşturulan heyet dağıldı (Eşov, 2012).

Belirtmek gerekir ki Bolşevikler, Türkistan'daki yönetim birimlerinin oluşturulmasının her aşamasında Müslüman Türkleri daha kolay yönetmek için aynı kökten gelen aynı inancı ve kültürü paylaşan bu halklar içinde Özbekler, Türkmenler, Karakalpaklar, Kazaklar, Kırgızlar, Tacikler gibi etnik ayrım temelli idari yapılanmalara gitmeyi öncelikli prensip haline getirdiler. Hâlbuki batıdaki uluslaşma sürecinde farklılıklardan çok ortak yanlar dikkate alınarak birlikte, barış içinde yaşama ön planda tutulmuştu. Türkistan'daki her bir Türk boyu veya bölge halkı ayrı bir millet muamelesine tabi tutularak Fransız veya Alman uluslaşması sürecinde halkların kendi egemenliklerini kurma sürecindeki birleştirici unsurlar, bu bölgede ayrıştırmak ve çatışmaları sürekli kılmak üzere uygulandı (Rajabov ve Zamonov, 2017, s. 48).

27 Nisan 1920'de Hive'de yapılan I. Harezmi Kurultayında Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyeti geçici anayasası kabul edildi. Ancak bu cumhuriyetin kendi temsilcileri tarafından yönetilmesi engellendi. Ekim 1923'te IV. Harezmi Kurultayı ile Harezmi Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) kuruldu. Benzer toplantılarla önce Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti, daha sonra Buhara SSC kuruldu (Usmonov ve Sadiqov, 2010, s. 56-69).

Türkistan coğrafyasında ulusal bölge sınırlarının oluşturulması için 5 Nisan 1924 Rusya Komünist Partisi tarafından özel bir komisyon oluşturuldu (Usmonov, Sodiqov ve Burxonova, 2006, s. 282-283). 16 Eylül 1924'de ise Türkistan Özerk SSC Merkez Yönetim Komitesi'nin olağanüstü oturumunda Orta Asya ulus bölge sınırları oluşturulmasına karar verildi. Birkaç gün sonra Buhara ve Harezmi halk vekilleri de benzer karar aldılar. Buna göre Özbekistan SSC ve Türkmenistan SSC'nin kurulmasının yolu açıldı. Böylece daha

önce kurulmuş olan Türkistan, Buhara ve Harezmi yerine şu altı devletin kuruluş süreci başladı: Özbekistan SSC, buna bağlı Tacikistan Özerk SSC, Türkmenistan SSC, Kazakistan SSC, buna bağlı Karakalpakistan Özerk SSC ve Karakırgız Özerk SSC (Rajabov, Zamonov, 2017, s. 52). Sonuç olarak Türkistan coğrafyasında daha sonra yeni bölünme ve çatışma alanlarının da oluşturulacağı, aynı halkın farklı ulus devletler halinde parçalanmasının hedeflendiği suni sınırlarla devletler oluşumu başlatıldı. 1936 Sovyet Anayasasının getirdiği bazı değişikliklerle belirlenen ülkeler ve sınırları günümüze kadar devam etmektedir.

Belirtmek gerekir 2020 şartlarında diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu Kırgızistan ve Özbekistan'da farklı Türk boylarına mensup halklar yanında Rus kökenli vatandaşlar da yaşamakta olup farklı etnik ve dini gruplardan olan kesimler arasında saygı ve hoşgörü temelli barış ve huzur ortamı kurulmuştur. Bununla beraber bölge halklarının tarihi ve kültürel gerçekleriyle ilgisiz olup her fırsatta çatışma ve sorun kaynağı olabilecek olan anklav/eksklav benzeri tuzak bölgelerin oluşum sürecindeki emperyalist politikaların, çözüm sürecindeki iradeyi ortaya koymak için hatırlanması ve iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. Tarihte kalmış olan söz konusu yanlış ve kötü amaçlı uygulamaların incelenmesi ve çözüm yoluna gidilmesiyle, devletler veya halklar arasında nefret ve düşmanlık amacından ziyade gelecekteki refah ve güvenlik hedeflenmektedir.

Özbekistan ve Kırgızistan Sınırları ile Anklav ve Eksklavlar

Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

Özbekistan'ın bugünkü ulus-devlet sınırlarının oluşum süreci, yukarıda işaret edildiği gibi 1925'e kadar uzamaktadır. 13 Şubat 1925'de Buhara'da toplanan I. Özbek Sovyet Kongresi, 17 Şubat'ta Özbekistan SSC'nin oluşturulması konusunda bir bildiri yayınlamıştır. Özbekistan SSC'nin ilk sınırları içinde Taşkent, Semerkant, Fergana, Kaşkaderya, Zarafşan, Surhanderya, Harezmi vilayetleri yanında Tacikistan Özerk SSC de yer almıştır. İkinci bir sınır tespitindeki vilayetler ise Harezmi, Buhara, Orta Zarafşan, Semerkant, Taşkent, Hoçent, Kokand, Andican, Surhanderya, Kaşkaderya ile Kazak-Karakalpak olarak belirlendi. 16 Ekim 1929 tarihinde Özbekistan SSC'ye bağlı Tacikistan ÖSSC, Özbekistan'dan bağımsız SSC haline getirildi. Daha önce Özbekistan sınırları içinde yer alan Hoçent ise Tacikistan SSC'ne verildi (Rajabov ve Zamonov, 2017, s. 53-59).

Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

Öncelikle Sovyet cumhuriyetlerinin oluşum aşamasında Kırgızistan ve Kazakistan isimleri konusunda, daha sonra düzeltilmiş olan yanlış isimlendirmeyi hatırlamak gerek. Çarlık rejiminin yıkılması sürecinde kurulan Alaş Orda devletinin kaldırılmasından sonra 1920'de Kazakistan'da, Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde, Kırgız Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu dönemde Bolşevikler, Kazaklara Kırgız, Kırgızlara ise Kara Kırgız adını vermişlerdi. Geçen süre zarfında yanlış isimlendirmeler düzeltilmiş, 25 Mayıs 1936 SSCB Anayasası ile Kazakistan ve Kırgızistan ayrı Sovyet cumhuriyetleri halinde anayasadaki yerini almışlardır (Yalçinkaya, 2004, s. 71).

Ocak 1924'de Komünist Partisi Merkez Komitesince, Orta Asya'da ulusal sınırların oluşturulması kararı alındı. Merkez Komitesi'nin II. Kongresi kararı ile 14 Ekim 1924'de Rusya Federasyonu bünyesinde Kara-Kırgız Özerk Bölgesi kuruldu. 25 Mayıs 1925'de ise Rusya Merkez Yönetim Komitesi tarafından alınan kararla Kara-Kırgız Özerk Bölgesi'nin ismi Kırgız Özerk Bölgesi olarak değiştirildi. Kırgız Özerk Bölgesi'nin temsilcilerinin oluşturduğu kongrede Kırgızistan'ın SSC haline getirilmesi yönünde karar alındı. Bu karar doğrultusundaki talep SSCB merkez yönetimine gönderildi. SSCB Merkez yönetimi, 1 Şubat 1926 tarihinde bu talebi kabul etti ve böylece Kırgızistan SSC kurulmuş oldu. 25 Mayıs 1936 tarihli Sovyet Anayasası diğer cumhuriyetlerle birlikte Özbekistan SSC ve Kırgızistan SSC'ne yer verdi. Kırgızistan SSC'ni oluşturan alanlar, Karakol bölgesi, Bişkek, Evliya Ata'nın bir kısmı, Nemangan ile Andican'ın önemli kısımları, Fergana ve Hokand'ın bazı bölgeleri ile Oş ve Pamir'in kuzeyini kapsamaktaydı (Devlet, 1989, s. 194-200; İmankulov, 2014, s. 53-56).

Özbekistan ve Kırgızistan'da Anklav/Eksklavlar

Belirtmek gerekir ki anklav/eksklav benzeri, Sovyet döneminden kalan sorun kaynağı alanlar sadece bu iki ülkede olmayıp başta Tacikistan olmak üzere diğer komşu devletler ve eski Sovyet cumhuriyetlerinde de bulunmaktadır. Bunların bir kısmı anklav/eksklav şeklinde olduğu gibi özerk cumhuriyet veya özerk bölgeler de sorun kaynağı olmaya devam etmektedir. Kafkas cumhuriyetlerinde bunların ilginç örnekleri bulunup Güney Osetya bunlar arasında en dikkat çekenlerdendir. Yukarıda da işaret edildiği gibi bu makalede sadece Özbekistan ve Kırgızistan'ın karşılıklı anklav ve eksklavları ele alınmaktadır.

1991 sonunda SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya cumhuriyetleri de bağımsızlıklarını kazanmıştır. Özbekistan SSC ve Kırgızistan SSC 1991'de bağımsızlıklarını ilan ederek Özbekistan Cumhuriyeti ve Kırgızistan Cumhuriyet adlarıyla yeni devletler olarak kuruldu. İki sınır komşu olmanın ötesinde jeopolitik bakımdan iç içe geçmiş bu iki devlet, bağımsızlık sürecinde yeni antlaşmalar yaparak 1993'de aralarında diplomatik ilişki kurdular. 1996'da ise iki devlet arasında Ebedi Dostluk Antlaşması imzalandı. Böylece dostane ilişkileri geliştirmeyi, ekonomik işbirliğini ilerletmeyi ve toprak bütünlüğünü korumayı ve güvence altına almayı sağlamaya çalıştılar. 2000'li yıllarda, iki komşu arasında sınırların kesin tespiti ve ölçümü çalışmaları başladı. İki ülke arasındaki sınırlar 1379 km olduğu halde bunun sadece 1050 km'lik kısmı kesin olarak belirlenmiştir. (Kırgızistan ve Özbekistan, 2015).

Özbekistan ve Kırgızistan sınırları boyunca 70-100 arasında tartışmalı bölge olduğu tahmin edilmektedir. Bu kapsamdaki sorunları çözmek için iki ülke arasında 14 Ağustos 2014'de özel bir komisyon kurulmuştur: "Kırgız-Özbek Hükümetlerarası Devlet Sınırlarının Sınırlanması ve Sınırlandırılması Komisyonu" (Intergovernmental Commission On The Delimitation And Demarcation Of The State Border). Öte yandan iki ülkenin karşılıklı olarak toplam 5 anklav/eksklav alanları bulunmaktadır.⁴

Özbekistan'ın Kırgızistan'daki dört eksklavı Soh, Şahimerdan, Çon-Karakalça ve Taş-Tepe olup Kırgızistan'ın ise Özbekistan'da Barak eksklavı bulunmaktadır. Bunlardan yüzölçümü ve nüfus olarak Soh 350 km² olup burada 50.000'den fazla Özbekistan vatandaşı ikamet etmektedir. Şahimerdan ise 90 km² olup 40.000 civarında nüfusa sahiptir. Kırgızistan'ın Barak eksklavının nüfusu 589 ile 1000 kişi arasındadır. Özbekistan, Kırgızistan ile toprak değişimi için antlaşma yaparak Soh anklavı Özbekistan'ın esas kara sınırı kısmına doğru geniş bir toprak şeridi ile ilhakı gündeme geldi. Bu süreçte Soh'un güney bölgesinin Kırgızistan'a bırakılması teklif edildi ancak Kırgız tarafı bunda bir çıkar göremediğinden mutabakattan vazgeçti. Bu durum iki ülke arasında gerginliğe yol açtı. Belirtmek gerekir ki kesinleşmeyen sınırlar ve anklav/eksklav sorunları konusunda resmi beyanlar iki ülke arasında gerginlik nedeni olmaktadır. (Orta Asya Jeopolitiği ve Ekonomisi, 2010, s.103).

Bu bölgelerin oluşum sürecine bakıldığında, SSCB'nin ilk yıllarına ulaşılmaktadır. 1925 yılında Özbekistan SSC ve Kara-Kırgız Özerk Bölgesi arasındaki sınırlar belirlenirken özellikle çözülemeyen, sorun kaynağı olacak bölgeler bırakılmıştır (Alamanov, 2018, s. 454). Sınırların tartışmalara yol açacak şekilde çizilmesi ve sorunlu bölgeler oluşturulmasıyla, binlerce yıldan beri birlikte yaşayan Müslüman Türk veya Müslüman Türk olmayan halkların, farklı ulus devletlere dağıtılarak, birçok açıdan bölerek çatırtırmayı ve kargaşayı sürekli kılma hedeflenmiştir. Tarihi ve kültürel bir temeli olmadığı halde 1920'lerde oluşturulan bu kargaşa alanlarının, günümüzde de uzlaşmazlık, gerginlik ve istikrarsızlık nedeni olması, tesadüfi değildir. Örneğin Kırgızistan'ın Soh anklavında yaşayan halk etnik olarak Tacik olduğu halde Özbekistan'ın egemenliğine bırakılmıştır (İmamova, 2014). Dolayısıyla Soh, Kırgızistan sınırları içinde olduğu halde Özbekistan açısından egemenlik, Tacikistan açısından soydaşlık sorununa kaynaklık etmektedir.

Harita 2. Özbekistan ve Kırgızistan Sınırları İçindeki Anklav/Eksklavlar (Çalışkan, 2019)

⁴ Yukarıda işaret edilen gerekçelerle Tacikistan'ın bu ülkelerle anklav/eksklavları burada yer almamaktadır.

Özbekistan'da Yeni Dönem ile Başlayan Çözüm Süreci

14 Aralık 2016'da Şevket Mirziyoyev, Özbekistan'ın yeni cumhurbaşkanı oldu. Mirziyoyev yönetimi, komşularla önemli ölçüde kesilmiş olan ilişkileri yeniden tesis ederek her komşu devlete resmi ziyaret düzenledi. Bu ziyaretler esnasında ele alınan konular arasında dostluk, ekonomik işbirliği antlaşmaları ve ülkeler arasında uzlaşmazlık sebebi olan hudut problemlerinin çözümü yer aldı. Böylece köklü ve güven verici ilişkilerin kurulması için gayret sarf etti. Bu ziyaretlerden birini 5 Eylül 2017'de Kırgızistan'a düzenledi. Böylece Özbekistan ve Kırgızistan liderleri Bişkek'te bir araya gelerek ilk temas gerçekleşmiş oldu. Haberler, Cengiz Aytmatov'un eserindeki "Devlet sınırlarıyla ilgili antlaşmalar, siyasi irade ve uzlaşmadır", "Antlaşma yapılabilir mi?" benzeri başlıklarla verildi. Görüşmelerde Özbekistan ve Kırgızistan arasında kesinleşmemiş sınırlar ele alındı ve bu sınırların %85'i konusunda antlaşmalar imzalandı. Bu resmi ziyarette toplam 12 antlaşma imzalanmış olup bunlardan biri de "Kırgızistan Cumhuriyeti Hükümeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Sınır Temsilcilerinin Faaliyetleri Hakkında Antlaşma"dır (Kırgızistan ve Özbekistan Devletleri Sınır Antlaşması, 2017).

Özbekistan Başbakanı Abdulla Aripov'un, 1 Ağustos 2018'de Bişkek'i ziyaretiyle sınırlar sorununun çözümü konusunda yeni gelişmeler yaşandı. Bu ziyarette alınan kararlar sonucu sınırlar konusundaki uzlaşmazlıkların %92'si çözülmüş oldu (Özbekistan Cumhuriyeti Başbakanı, 2019). Bu görüşme ile, Kırgızistan Cumhurbaşkanı, Kırgızistan'ın Özbekistan'daki Barak eksklavı konusunda arazi takası yaparak uzlaşma kararı aldı. Yukarıda belirtilen Hükümetlerarası Komisyonun Oş Bölgesi üyesi Bayysh Yusupov, 14 Ağustos 2018'de yaptığı açıklamada Barak eksklavı konusundaki kararın netleştiğini, Barak karşılığında sınır bölgesinde verimli toprakların Kırgızistan'a takas edileceğini açıklamıştır (Kırgızistan ve Özbekistan Sınır Topraklarını Değiştirmeyi Kabul Etti, 2018). Bu karar ile Kırgızistan'a ait Barak eksklavı Özbekistan'a bırakılacak, Özbekistan, Oş bölgesindeki Ak-taş köyü ile sınırdış olan Birleshken köyünden, eşit ölçüde toprağı Kırgızistan'a vermiş olacaktır (Krivoşeev ve Karabekov, 2018). Komisyon tarafından Barak bölgesi kapsamındaki değişim için ayrıntılı sınırlandırma ve takas çalışmaları yapılmış, Komisyon üyeleri gerekli protokollerin tamamlanması sürecindeki anlaşmaları imzalamıştır. Fakat yapılan anlaşmaların yürürlüğe girmesi için, bu anlaşmaların her iki ülke cumhurbaşkanları tarafından imzalanması beklenmektedir (Kırgızistan Barak Bölgesini Özbekistan'a Verecek, 2018). Mayıs 2020 itibarıyla bu mutabakat metinleri cumhurbaşkanları tarafından henüz imzalanmamıştır.

Harita 3. Özbekistan ve Kırgızistan Toprak Takas Bölgesi

Sorun Çözümü ve Diplomasi Kültürü

Devletler tarihiyle birlikte komşu ülkeler arasındaki sınır sorunlarının eksik olmadığı bilinmektedir. Klasik dönemde "kuvvet haktır" prensibi gereği güçlü olan taraf, istediğini elde edebilirdi. Bununla beraber klasik dönemde de birçok savaşın galiplerinin kazandıkları, kaybettiklerinden çok daha az olabilmıştır. Siyasi literatüre "Pirüs Zaferi" olarak geçen kavram, güçlü taraf her ne kadar galip gelmiş olsa da kaybettikleri yanında kazandıklarının anlamsız kalması demektir. Buna karşın sorunların çatışma yerine

diplomasi ve başta Uluslararası Hukuk yolları olmak üzere barışçıl mekanizmalarla çözümlenmesi, bütün tarafların çıkarına olan yöntemdir.

I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra, savaşları önlemek, ülkeler arasındaki sorunları barışçıl yollarla çözmek üzere birçok sözleşmeler imzalanmış, kurallar ve örgütler oluşturulmuştur. Bununla beraber özellikle eski sömürgeciler, sömürüyü devam ettirmek maksadıyla bağımsızlığını kazanan devletlere birçok sorunlar bırakmışlar, bağımsızlık sonrasında da bu sorunların çözülmesini engellemek üzere mekanizmalar geliştirmişlerdir. Günümüzde de genellikle gelişmiş, batılı ülkeler hedef ülkeleri kontrol etmek üzere komşular arasında sorunları kışkırtmak, yeni sorun konuları oluşturmak, bir şekilde hedef devletlerin ve halkların işbirliğini önlemek üzere birçok stratejiler uygulamaktadırlar (Canbolat, 2004, s. 39). Buna karşın yeni bağımsız devletler arasında da komşularla çatışma tuzağına düşmeden, eski sömürgecilerin tuzaklarını bir şekilde aşarak komşularıyla güven ve işbirliğine dayalı ilişki kurmayı başaran örnekler de bulunmaktadır.

Özbekistan'da Mirziyoyev dönemiyle birlikte komşularla ilişkileri geliştirme, muhtemel çatışma konusu olabilecek sınır ve diğer sorunları çözüme yönünde irade ortaya konmuştur. Barak konusundaki Kırgızistan ile yapılan mutabakat bu anlamda önemli bir gelişme olmasına karşın Mayıs 2020 itibariyle bunun henüz yürürlüğe girmediği görülmektedir. Bunun yanında Kırgızistan'daki Özbekistan eksklavları konusunda da çözüm iradesi ortaya konduğu halde henüz ayrıntılı mutabakata varılmamıştır. Öte yandan Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın Fergana bölgesindeki harita, coğrafi olarak son derece sorunlu olduğu gibi etnik yapı açısından da söz konusu ülkeler arasında uzlaşmazlık veya çatışma alanları kurma açısından ilginç özelliklere sahiptir. Dolayısıyla eksklav ve anklav sorunlarının çözülmesinden sonra sınır düzenlemeleri günümüz şartlarında zor olsa da bölge halklarının ticaret, eğitim, ziyaret, tedavi gibi amaçlarla seyahatlerinin kolaylaştırılmasının ihtiyaç duyulmaktadır. Sovyet döneminde sınırların çizilmesindeki kötü niyet çerçevesinde bu tür seyahatler oldukça zorlaştırılmış ve sorunlu hale getirilmiştir. Bu gerçekler dikkate alınarak söz konusu ülkeler arasında Serbest Ticaret Bölgesi veya vizesiz seyahat benzeri anlaşmalara giden süreçler de başlatılabilir.

Mevcut şartlar altında sorunların çözümünde öncelikle doğrudan iki ülkenin diplomasi yolunu tercih etmesi son derece önemli olup Barak girişiminde bu süreç başlatılmıştır. Bununla beraber diplomatik müzakerelerde tarafların azamisini alma hedefi, bir taraf tatmin olurken diğer tarafın kaybetmiş taraf durumuna düşmesinin kamuoyu veya muhalefet unsurları açısından sorunlara yol açtığı görülmektedir. Mesela Yusupov'un yukarıda aktarılan, Kırgızistan'ın egemenliği altındaki Barak'ı Özbekistan'a bırakması karşılığında sınır bölgesinde verimli topraklara sahip olacağı beyanı, Kırgızistan kamuoyu açısından memnuniyet sebebi olmasına karşın Özbekistan'da sıkıntılara yol açma ihtimali bulunmaktadır. Türkçe literatürde de "çakıl taşı" hassasiyeti, ülke egemenliğindeki toprakların bir başka ülkeye verilmemesi gerektiği yönünde baskı kaynağı olabilmektedir. Her ne kadar geleneksel devlet kimliği ile vatan toprağının kutsallığı tartışılmaz ise de günümüz şartlarında ülkenin huzuruna, refahına kasteden bu tuzak uygulamaların bir an önce sona erdirilmesi yönünde kamuoyunun hazırlanması son derece önemlidir.

Özbekistan ve Kırgızistan başta olmak üzere bölge ülkeler arasındaki sorunlu alan ve sınırların öncelikle ilgili ülkeler arasında çözülmesi sürecinde yöneticiler açısından muhalefet, kanaat önderleri, akademik çevreler, medya ile dost ülkelerin de işbirliği ve desteği gereklidir. Aksi takdirde bugün yapılan bir mutabakatın uygulama aşamalarında yönetim değiştiğinde aksamaya uğrama ihtimali bulunmaktadır. Fakat milli mutabakat ile toplumun bütün kesimlerinin desteğinin alındığı bir düzenlemenin başarılı olma şansı yüksektir.

Uyuşmazlığın taraflarının kendi rızalarıyla hakeme başvurmaları, Uluslararası Hukuk alanında birçok sorunun çözümünde etkili ve barışçıl yöntemlerdendir. Türk cumhuriyetleri arasındaki sorunların çözümünde ikili müzakereler yanında başta Türk Keneşi olmak üzere dost ve soydaş ülkeler arasındaki ortak zeminlerden de yararlanmak mümkündür. Gerektiğinde arabulucu heyetler veya süreçler oluşturularak, çözüm sürecinde çok daha geniş bir destek sağlanabilir. Bu tür zeminlerin genel hakemlik özelliği yanında, çözümün kalıcı olması ile garantörlük veya izleme fonksiyonları, bütün taraflar için, özellikle risk alma durumundaki yöneticiler için önemlidir. Her ne kadar sorunların çözümünde örneğin Özbekistan ve Kırgızistan yöneticilerinin doğrudan ortak mutabakatı yeterli ise de iç ve dış kışkırtmalar veya doğal muhalefet süreci açısından tarafsız bir kişi, heyet veya kuruma havale kararı ile verilecek kararı peşinen kabullenme medeni devlet geleneğinin de bir gereğidir (Doğan, 2016, s. 453).

Sonuç ve Öneriler

Avrupa'da feodalitenin çözülmesi sürecinde ortaya çıkan imparatorluklar döneminde, küçük devletlerin ve azınlıkların sömürülmesi, toplumun çoğunluğunu oluşturan halklara yönelik baskı ve şiddet sonucu ortaya çıkan isyanlar ve ihtilaller ertesinde ulus devletlerin oluşum süreci başlamıştır. Önce Fransız ihtilali ile başlayan ulus devlet hareketi, bir süre sonra bütün Avrupa'yı hatta dünyanın birçok bölgesini etkilemiş, her milletin kendi devletini kurma fikri yaygınlık kazanmıştır. Sonraki aşamada ise sömürgeci devletlere karşı kendi ulus devletini inşa hareketi, bir anlamda sömürüye karşı bir kale hale haline gelmiştir. Buna karşın sömürgeci vasıfları bulunmayan, yönettiği halklara adalet, huzur ve refah götüren Osmanlı ve Türkistan hanlıkları, bu dönemde yıkılma sürecine girmiştir. Bu devletlerin yıkılması ve ulus devletler haline gelerek parçalanması sonucu, batılı sömürgecilerin emperyalizm politikaları, daha kolay uygulama alanı bulmuştur. Osmanlı'dan ayrılan coğrafyadaki devletlere Batı emperyalizmi, Türkistan hanlıkları bölgesindeki halklara ise Bolşeviklerin kurduğu SSCB sistemi hâkim olmuştur.

Bolşeviklerin Türkistan hanlıklarında yaşayan Müslüman halkı, mensup oldukları boylarına göre ayrı millet muamelesi yapmasıyla farklı devlet sınırları çizilmiş ve birbiriyle çatışan birçok ulusun ortaya çıkması sağlanmıştır. Bolşeviklerin çatışma ve gerginliği sürekli kılama hedefine dayanarak çizdiği sınırlar halen geçerli olup uzlaşmazlık kaynağı fonksiyonunu yerine getirmektedir. Bölge halkları ve bu halkların oluşturduğu devletler, barış, huzur ve güvenlik içinde işbirliğini geliştirerek medeniyet ve refahı ilerletmek yerine, sınırları ve egemenlik alanları kapsamında anlaşmazlıklar, zaman zaman çatışma aşamasına gelen krizlerle meşgul olmak zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda Bolşevik yönetimince oluşturulan anklav/eksklav temelli sorunlar hemen bütün Türk cumhuriyetlerinin huzur, refah ve güvenliği için tehdit oluşturmaya devam etmektedir. SSCB dağıldıktan sonra anklav/eksklav temelli sorunlar, bağımsız Türk devletleri arasındaki gerginliği sürekli kılmaya adaydır. Özellikle Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki uyuşmazlık, yaklaşık çeyrek asır boyunca ciddi krizlere sebep olmuş, halk bundan büyük zarar görmüştür. Bu konuda çözüm konusunda bazı girişimler olmuşsa de sorun henüz bütünüyle çözülmemiştir.

Özbekistan'ın 2016'da seçilen cumhurbaşkanı Mirziyoyev, komşu cumhuriyetlerle dostluk anlaşmaları imzalayarak sorunları çözmeye, işbirliğini geliştirme yönünde ciddi girişimler başlatmıştır. Bu kapsamda Kırgızistan ile anklav/eksklav alanları için çözüm süreci başlamıştır. İki devlet ve halklar arasındaki barış ve işbirliği için bu sorunların karşılıklı rıza, güven ile hukuk ve hakkaniyet çerçevesinde çözülmesi, çözüm sürecinde gerekirse Türk Keneşi gibi kurumların hakemliğine gidilmesi, bu çözüm sürecinin diğer ülkelere de örnek olması beklenmektedir. Bu anlaşmazlık yüzünden hemen her yıl asker kaybı olmakta, öncelikle bu bölgelerde yaşayan halkların vatandaşı olan devletlerle ilişkilerinde, eğitim, sağlık ve çalışma hayatlarında büyük zorluklar yaşadığı bilinmektedir. Bu durum, Kırgız halkı veya Özbek halkının huzur ve refahını olumsuz etkilediği gibi benzer sıkıntılar, zaman zaman çatışmaya giden sorunlar, diğer bölge ülkeleri için de varlığını sürdürmektedir. Binlerce yıldır aynı coğrafyayı paylaşan, aynı devlet çatısı altında yaşamış olan bu kardeş halkların önceki hataları tekrar etmemesi yönünde iktidar, muhalefet, sivil toplum kuruluşları, akademik birimler, medya ve aydınlar ile Türk dünyasının diğer kurumlarına ve fikir önderlerine önemli görevler düşmektedir. Bu çalışmanın sonucu olarak sorun çözümünde şu öneriler sunulmaktadır:

- Anklav ve eksklav uygulamaları, örneğin 3 yıllık bir süre içinde karşılıklı olarak sonlandırılır;
- Her ülke sınırları içinde diğer ülkenin egemenlik bölgesindeki alana karşılık diğer ülke sınır bölgesinde alternatif alanlar sunularak, önerilen alanların özelliğine göre belirli müzakere ve uzlaşma ile toprak takasları yapılır;
- Ülkelerin karşılıklı olarak anklav/eksklav bölgeleri varsa takas sürecinde öncelikle bunlar kapatılır; her devlet kendi bölgesindeki anklav alanına egemen olur;
- Söz konusu bölgede yaşayanların vatandaşlıkları konusu, öncelikle bu kişilerin tercihine bırakılabilir, geçici olarak veya bir nesil için çifte vatandaşlık hakkı verilir;
- Diğer ülkeye geçmek isteyenlerin mülklerinin karşılığını veya mal varlıklarını, kendi ülkesine taşımak için her türlü kolaylık sağlanır;
- Takas edilecek toprakların özelliği ve diğer ayrıntılar konusunda, üyeleri ilgili ülkelerin onayı ile uzmanlardan oluşturulmuş örneğin Türk Keneşi bünyesindeki bir hakemlik birimi son kararı verir;
- Gerek ikili gerek çok taraflı mutabakatlar sonrası kamuoyu bilgilendirmeleri konusunda da ilgili taraflarca ortak metin hazırlanır; bir taraf kendi kamuoyunu memnun etmek üzere beyanatta bulunurken diğer hükümeti zor durumda bırakabilecek ifadelerden kaçınır;

- Mevcut durumun muhtemel uzlaşmazlık ve çatışma ile refah ve huzuru bozucu olduğu, bir tarafın mağdur olduğu çözümün dahi bütün taraflar için şu andakinden çok daha yararlı olacağı gerçeği konusunda ilgili ülkelerin kamuoyunun aydınlatılması için yaygın bilgilendirme çalışmalarını yapılıır.

Etik Beyan

“Özbekistan ve Kırgızistan'daki Anklav/Eksklav Alanlarının Çözüm Süreci” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir” şeklinde bir ibare eklenmelidir.

Kaynakça

- Akıncı, A. (2012). Modern ulus devletlerin doğuşu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 61-70.
- Alamanov, S. (2018). Orta Asya Anklav Sorununun Tarihi ve Güncel Sorunları, Bışkek. Саламат Аламанов, Анклавы в Центральной Азии История Вопросы и Современные Проблемы, Бıřkek. <https://cyberleninka.ru/article/n/anklav-y-v-tsentralnoy-azii-istoriya-voprosa-i-sovremennye-problemy/viewer>.
- Ay, H. ve Uçar, Ö. (2015). Devletin gelişim süreci. *Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi Dergisi*, 16(2), 195-206.
- Barthold, W. (1902). Turkestan. *Entsiklopedičeskiy Slovar*, 174-204. Petersburg.
- Bilsel, C. (1940). *Devletler hukuku* (2. Baskı). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Canbolat, İ.S. (2004). *Gelişmekte olan ülkeler: Küresel, politik ve ekonomik çıkar ilişkilerindeki konumları*. İstanbul: Aktüel.
- Çalışkan, B. (2019). Özbekistan ve Kırgızistan Arasındaki Problemleri Çözmek Mümkün mü? https://insamer.com/tr/ozbekistan-ve-kirgizistan-arasindaki-sinir-problemlerini-cozmek-mumkun-mu_1918.html
- Demir, T. (2013). Afrika sömürge mücadelelerinin sıradışı coğrafı fragmanların oluşumundaki etkisi. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 26, 76-93.
- Demir, T. (2019). *Kolonyal dönemden günümüze jeopolitik bağlamda anklav/eksklav ülke toprakları-güvenlik ilişkisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Devlet, N. (1989). *Çağdaş Türk dünyası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, İ. (2016). *Devletler hukuku* (3. Baskı). Ankara: Astana Yayınları.
- Dupuy, R.J. (1990). *Uluslararası hukuk* (Çev: S. Bağdatlı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eşov, B. (2012). Türkistan Özerk Sovyet Cumhuriyeti. Боходир Эшов, Туркистон Автоном Совет Республикаси (Туркистон Республикаси). <http://shosh.uz/turkiston-avtonom-sovet-respublikasi-turkiston-respublikasi/>.
- Evans, G. ve Newnham, J. (2007). Sınır. *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü* (Çev: Utku, H.A.). İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.
- Göze, A. (1959). *Devletin ülke unsuru: Sınırları ve devletle olan münasabetsleri* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi.
- Gözler, K. (2007). *Devletin genel teorisi* (10. Baskı). Bursa: Ekin Yayınları.
- Gündüz, A. (2003). *Milletlerarası hukuk: Temel belgeler, örnek kararlar* (5. Baskı). İstanbul: Beta.
- Hayit, B. (1988). Türkistan terimi üzerine. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 53, 23-34.
- İmamova, N. (2014). Farg'ona Vodiyosidagi Anklav-Eksklavlarda Vaziyat Qanday? Amerika Ovozi VOL, <https://www.amerikaovozi.com/a/enclaves-central-asia-fergana-valley-/2546448.html>.
- İmankulov, M. (2014). *Kırgızistan Taribi (XX-XXI yy.)*. Bışkek. Муратбек Иманкулов, *История Кыргызстана (XX-XXI вв.)*, Бıřkek.
- Kırgızistan ve Özbekistan Devletleri Sınır Anlaşması İmzaladı (2017). Международный Научно-Общественный Журнал "Мир Перемен", <http://mirperemen.net/2017/09/kirgiziya-i-uzbekistan-zaklyuchili-dogovor-ogosudarstvennoj-granice/>.
- Kırgızistan ve Özbekistan İlişkileri (2015). Взаимоотношения между Кыргызстаном и Узбекистаном, <https://stanradar.com/news/full/18347-vzaimootnosheniya-mezhdu-kyrgyzstanom-i-uzbekistanom.html>
- Kırgızistan ve Özbekistan Sınır Topraklarını Değiştirmeyi Kabul Etti (2018). Interfax-Azerbajjan, Киргизия и Узбекистан договорились обменяться приграничными земельными участками, <http://interfax.az/view/741241>.
- Kırgızistan, Barak Bölgesini Özbekistan'a Verecek (2018). <https://www.fergananews.com/news/31999>.
- Kotan, C. (2016). Modern Dünya Sistemi Teorisi Bağlamında Modern Devletin Özellikleri. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), 11-25.
- Krivoşeev, K. ve Karabekov, K. (2018). Kırgızistan ve Özbekistan Bölgeleri Değiştirilebilir. Кирилл Кривошеев и Кабай Карабеков, АО «Коммерсантъ», Киргизия и Узбекистан могут поменяться территориями, Бıřkek, <https://www.kommersant.ru/doc/3714329>
- Mirow, M.C. (2010). *The Social-Obligation Norm of Property: Duguit, Hayem, and Others*. Florida International University College of Law.

- Orta Asya Jeopolitiği ve Bölgenin Ekonomisi (2010). Stratejik Değerlendirme ve Analiz Enstitüsü. Moskova. *Центральная Азия. Геополитика и Экономика Региона*. Институт Стратегических Оценок и Анализа (ИСОА), Москва, 2010, http://www.isoa.ru/docs/central_asia-book.pdf.
- Özbekistan Cumhuriyeti Başbakanı, Kırgızistan Başkanı Sooronbay Jeenbekov ile Görüşecek (2019). Новостное агентство Спутник, "Премьер-министр РВз проведет переговоры с президентом Кыргызстана Сооронбаем Жээнбековым", <https://uz.sputniknews.ru/politics/20190801/12137957/Abdulla-Aripov-poseschaet-s-rabochim-vizitom-Kyrgyzstan.html>
- Özdemir, H. ve Bakan, S. (2016). Ulus Devletin Oluşumu ve Sorunları Açısından Almanya ile Fransa'nın Karşılaştırılması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (Ek Sayı), 19-58.
- Rajabov, Q. ve Zamonov, A. (2017). O'zbekiston Tarixi. Taşkent: G'afur G'ulom Nashriyot.
- Strong, J.W. (1975). The Ignat'ev Mission to Khiva and Bukhara in 1858. *Canadian Slavonic Papers*, 17 (2-3), 236-260.
- Usmonov, Q., Sodiqow, M., ve Burxonova, S. (2006). *O'zbekiston tarixi*. Taşkent: İxtisod-Moliya
- Usmonov, Q., Sodiqow, M. (2010). *O'zbekiston tarixi (1917-1991 yillar)*. Taşkent: Bosh Neşriyatı.
- Waltz, Kenneth N. (2015). *Uluslararası politika teorisi* (Çev: O. S. Binatlı Edt: Ç. Özen). Ankara: Phoenix.
- Yalçinkaya, A. (1997). The Frontiers of Turkestan. *Central Asian Survey*, 16 (3), 431-438.
- Yalçinkaya, A. (2004). *Yetmiş yıllık kriz: Sovyetler Birliği'nde Moskova-Türkler ilişkileri* (3. Baskı). İstanbul: Beta.
- Yalçinkaya, A. (2006). *Sömürgecilik Pan-İslamizm Işığında Türkistan* (2. Baskı). Ankara: Lalezar Kitabevi.

EXTENDED ABSTRACT

The concept of nations as the founding element of the state emerged in French Revolution process and became the main element of the transformation of states from dynasty identity to nations-state form. In this process, the kingdoms of Western Europe left their power to the representatives of the people. Thus the concept of nation expressed the unity of communities that shared the same fate rather than an ethnic identity, who had the same suffering and trouble before, and that hope to be a peaceful and prosperous society together in the future. On the other hand, nationalization processes based on ethnic origin, religion, sect or tribal foundations in the old colonies formed the basis of identity.

This article summarizes the historical process in the emergence of nation states. In this context, within the scope of International Law, the methods of earning and losing land based on mutual agreements with other state/states regarding the country of the state are touched. Within the scope of the country of the state, the definition of the enclave/exclave regions belonging to one state but within the borders of the other state is given and the problems and conflicts arising from this application are touched. After the First World War independent states were established with the collapse of the Tsarist regime. With the Bolsheviks taking over the region again, nation states based on ethnic groups or tribes were formed and borders were determined. After the Turkestan khanates, the creation of tribal-based republics is summarized in the example of Uzbekistan and Kyrgyzstan. Legal arrangements and international agreements in the process of establishing and borders of these states are explained. Finally, the problems arising from their country territory and borders are mentioned. In this context, problems related to enclave/exclave areas in both states and developments with the scope of the solution are touched and suggestions are presented.

On December 14, 2016, Shavkat Mirziyoyev became the new President of Uzbekistan. The Mirziyoyev administration reestablished relationships with neighbors, re-organizing official visits to each neighboring state. The topics addressed during these visits included friendship, economic cooperation treaties, and the solution of border problems that were the cause of disagreement between countries. He organized one of these visits to Kyrgyzstan on September 5, 2017. During the talks, uncertain borders between two countries were addressed, and treaties were signed on 85% of these borders. With the subsequent contracts, a land swap decision was taken on the Barak exclave of Kyrgyzstan in Uzbekistan. Thus, the Barak exclave of Kyrgyzstan will be left to Uzbekistan, and the Uzbekistan will give the soil to Kyrgyzstan equally from the village of Birleshken, bordering the Ak-Tash village in the Osh region. Similar protocols were signed for other areas. However, for the agreements to come into force, these agreements are expected to be signed by the presidents of both countries. As of May 2020, these reconciliation texts have not yet been signed by the presidents.

After World Wars, many conventions were signed and rules and international organizations were created to prevent wars and solve problems between countries peacefully. However, especially the former colonists left many problems to the states that gained their independence in order to continue the exploitation. Today, mostly developed, western countries implement many strategies to control the target countries, to provoke problems among neighbors, to create new problems issues and to prevent cooperation of target states and peoples. On the other hands, there are also examples among the new

independent states that have succeeded in establishing trust and cooperation with their neighbors by overcoming the traps of the old colonists without falling into the trap of neighbors. It is extremely important that the new independent republics, who know these facts very well, may solve these area and border problems peacefully.

In the process of resolving the problematic areas and boundaries between the countries in the region, especially in Uzbekistan and Kyrgyzstan, the cooperation and support of the opposition parties, opinion leaders, academic circles, media and friendly countries are also required for administrators. Otherwise there is a possibility that a reconciliation made today will be disrupted when management changes. However, an arrangement in which the support of all segments of the society is obtained with the national consensus has a high chance of success. As a result of this study, the following suggestions are offered in problem solving:

- Enclave and exclave applications should be mutually terminated, for example over a period of 3 years;
- In the boundaries of each country, alternative areas are offered in the borders region of the other country; according to the characteristics of the proposed areas, soil exchange is made with certain negotiations and reconciliation;
- If the countries have mutual enclave/exclave areas, they are primarily exchanged during the solution process;
- The subject of citizenship of those living in these areas in question can be left to the preference of those people, and the right to dual citizenship may be granted temporarily or for a generation;
- All kinds of facilities are provided for those who want to move to another country to move their property price or assets to their country;
- On the characteristics of the land to be exchanged and other details, a refereeing unit within the Turkic Council (Türk Keneşi), whose members have been formed by experts with the approval of the relevant countries, makes the final decision;
- A common text is prepared on informing the public after bilateral and multilateral agreements; while one side makes a statement to please its public, it also must avoid statements that will put the other government in a difficult position;
- Extensive information activities are carried out to inform the public about the fact the current situation is possible discord and conflict, and that the solution to the welfare and peace, and even the solution to which one side is a victim will be much more beneficial than the present order.

Baskıcı ve Dışlayıcı Han Milliyetçiliğinin Doğu Türkistan'da (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) Yansımaları

Gülşen ŞEKER-AYDIN¹ ve Müge YÜCE²

Öz

Çin Anayasası tarafından ülke içerisinde 56 farklı etnik kökene sahip halkın yaşadığı resmî olarak kabul edilmiştir. Bu halklar arasında en yüksek nüfusa sahip etnik azınlıklardan birisi Uygur Türkleri iken beş ayrı özerk bölge içerisinde en geniş alana sahip olan Sincan Uygur Özerk Bölgesi'dir. Sincan'ın zengin doğal kaynaklara sahip olmasının yanında sekiz farklı devlet ile sınırının bulunması bölgeyi Çin için stratejik bir konuma yerleştirmektedir. Bu nedenlerle Sincan, Çin'in ulusal entegrasyon politikalarında çok önemli bir yere sahiptir. Bölge üzerinde siyasi hâkimiyetin sağlanması yalnızca güvenlik meselesi değildir; aynı zamanda, Çin Komünist Partisi'nin ekonomik ve siyasi meşruiyetini sağlamlaştıracak bir örnek-olay teşkil etmektedir. Bu çalışmada Çin Halk Cumhuriyeti'nin "ulus-devlet" inşasını sağlamak üzere Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde uyguladığı nüfus, eğitim ve dil politikaları modernite ve milliyetçilik perspektifinden ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde etnik milliyetçilik anlayışına dayanan politikalar uyguladığı ve bu kapsamda özellikle nüfus, eğitim ve dil politikalarının özgürleştirici ve kapsayıcı değil baskıcı ve dışlayıcı bir güç olarak kullanıldığı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Modern Ulus Devlet, Azınlıklar, Çin, Sincan, Nüfus ve Eğitim Politikaları

The Repercussions of Repressive and Exclusionary Han Nationalism on East Turkistan (the Xinjiang Uyghur Autonomous Region)

Abstract

Among the 56 ethnic groups recognized by the Chinese Constitution, Uyghur Turks are one of the biggest, and the Xinjiang Uyghur Autonomous Region is the largest of five autonomous regions of the People's Republic of China. As it possesses rich natural resources and borders eight states, Xinjiang is strategically significant for Beijing. Therefore, Xinjiang looms large in the national integration policy of China. For Beijing, establishing political control over Xinjiang is not only crucial for security reasons, but it also can provide the Communist Party with an instrument to consolidate its economic and political legitimacy. This study explores the population, education, and language policies pursued by Beijing in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region from the perspective of modernity and nationalism. As a conclusion, the study argues that rather than opting for emancipatory and inclusionary policies, in Xinjiang, China pursues ethnic nationalist policies that are repressive and exclusionary.

Key Words: Modern Nation States, Minorities, China, the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, Demographic, Education and Language Policies

Atf İçin / Please Cite As:

Şeker-Aydın, G. ve Yüce, M. (2020). Baskıcı ve dışlayıcı han milliyetçiliğinin Doğu Türkistan'da (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) Yansımaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2652-2666.

Geliş Tarihi / Received Date: 17.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.06.2020

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, gulsenaydin@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1288-4053

² Dr. Arş. Gör.- Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, muge.yuce@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7593-6060

Giriş

Doğu Türkistan* ya da resmî adıyla Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde Çin Halk Cumhuriyeti'nin baskıcı milliyetçi politikaları ve bu politikalara karşı giderek yükselen tepkiler, milliyetçilik kuramları ile milliyetçiliğin Doğu ve Batı toplumlarında değişen yansımaları hakkındaki tartışmaları yeniden başlatacak bir zemin hazırlamıştır. Nitekim 19. Yüzyıl Çin için mutlak bir geriye gidiş dönemi olsa da Avrupa'da olduğu gibi Çin'de de milliyetçiliğin ilk kez ortaya çıktığı dönem bu yüzyıl olmuştur. Bununla birlikte Kıta Avrupası'nda milliyetçilik vatandaşlık temelinde yükselen sivil ve kapsayıcı bir nitelik kazanırken Çin'de milliyetçilik, belirli bir etnik gruba ve kültürel aidiyet üzerinde şekillenerek dışlayıcı bir nitelik kazanmıştır.

Halkının %91'i Han etnik kökenine sahip olduğundan homojen bir ulus-devlet olarak kabul edilen Çin, dünyada en kalabalık etnik azınlık nüfusa ev sahipliği yapan ülkelerin başında gelmektedir. Çin'de yapılan 2011 nüfus sayımı verilerine göre toplam nüfusun yaklaşık %9'unu oluşturan etnik azınlıkların nüfusu 114 milyonu aşmakta ve bu rakam ile Çin, dünyanın en fazla etnik azınlığa sahip devleti olarak tanımlanmaktadır (Maurer-Fazio vd., 2015, s. 1).

Sincan Uygur Özerk Bölgesi, Çin'in beş özerk bölgesi arasında en geniş alana ve yüksek nüfusa sahip olanlarından biridir (Wu vd., 2018, s. 189). Çok-etnikli ve çok-dilli sosyo-kültürel yapısına ek olarak sekiz farklı devlet ile sınırının bulunması, Sincan'ı Çin için stratejik bir konuma yerleştirmektedir.

Bölgenin stratejik önemi, tarih boyunca çeşitli nedenlerle süreklilik göstermiştir. 15. yüzyıla kadar İpek Yolu üzerindeki stratejik konumu, 16-19. yüzyıllar arasında sahip olduğu verimli topraklar ve 20. yüzyılda da Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki güvenlik koridorunun en önemli bileşenini oluşturması bölgeyi stratejik olarak önemli kılmıştır. Bununla birlikte sınırlar arası ulaşım ve iletişim zorluklarının ortadan kalkması, konumu sebebiyle Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ni siyasal açıdan daha geçirgen ve dolayısıyla güvenlik tehditlerine açık bir hale getirmiştir. Özellikle Afganistan ve Pakistan gibi radikal hareketlere ev sahipliği yapan ülkelerle sınır komşusu olması, Pekin için bölgenin stratejik önemini "güvenlik" ile eş anlamlı hale getirmiştir. Diğer yandan, bölgenin sahip olduğu zengin yeraltı kaynakları ve Orta Asya'nın enerji zengini ülkelere olan yakınlığı bölgenin stratejik değerinin enerji arz güvenliği kapsamında yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır.

Tüm bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda, Çin Halk Cumhuriyeti için bölge üzerinde siyasi hâkimiyetin sağlanması yalnızca güvenlik meselesi değil aynı zamanda Çin Komünist Partisi'nin ekonomik ve siyasi meşruiyetini sağlamlaştıracığı bir örnek-olay teşkil etmesi açısından önem taşımaktadır. Bu açıdan, Sincan Uygur Özerk Bölgesi üzerinde yapılacak bir inceleme, Çinli yöneticilerin milliyetçilik anlayışlarının ve Çin Komünist Partisi tarafından bölgede uygulanan sosyal ve ideolojik aygıtların analizine ihtiyaç duymaktadır. Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde nüfusun çoğunluğunu oluşturan Uygurların Çin kültürü içerisinde asimile edilmesi için uygulanan en önemli aygıtlar ise Çin yönetimi tarafından bölgede dil, eğitim ve kültür alanlarında uygulanan ve Uygurların sahip olduğu kültürün değiştirilmesine yönelik politikalar (Karluk, 2017, s. 171).

Bununla birlikte Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin sınırları içerisinde kalan toprakların siyasi, ekonomik veya kültürel analizi daha baştan birtakım zorlukları beraberinde getirmektedir. Nitekim bölge iki bin yıldır çok çeşitli kültür ve medeniyetler arasında temas ve geçiş noktası olmuştur. Bu sebeple siyasi sınırların belirsizliği, yer ve şehir isimlerinin farklı dillerde farklı şekillerde kullanılmış olması Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne ilişkin tanım ve yorumlamalarda kesin ve kat'i söylemlerden uzak durulmasını gerekli kılmaktadır (Millward vd., 2004, s. 29).

Belirtilen sınırlılıklar dâhilinde bu çalışmada Çin'in ulus-devlet inşasını sağlamak üzere Doğu Türkistan'da uyguladığı nüfus, eğitim ve dil politikaları modernite ve milliyetçilik perspektifinden ele alınmıştır. Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde ulus-devletlerin oluşum sürecinde etkili olan milliyetçilik akımı ve milliyetçiliğin modernite ile ilişkisi ele alınmış, Çin milliyetçiliğinin oluşum süreci ve

* Türkistan, "Türklerin ana yurdu" anlamına gelmekte ve 7. Yüzyıldan itibaren kullanılmaktadır. Bugünkü Orta Asya cumhuriyetlerini ve Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ni kapsayan Türkistan, bölgede etkili büyük güçler olan Çarlık Rusyası ve Çin İmparatorluk yönetimleri tarafından işgal edilerek kontrol altına alınmıştır. Batı Türkistan coğrafyasını oluşturan ve bugünkü Orta Asya cumhuriyetlerini içine alan bölge Çarlık Rusyası tarafından kontrol altına alınırken, Doğu Türkistan bölgesi 1876 yılına Qing Hanedanlığı'nın yönetimi altındaki Çin İmparatorluğu tarafından işgal edilmiştir (Alptekin, 1992: 185). Bugün Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan bölge, Çin İmparatorluğu tarafından kontrol altına alındıktan sonra "yeni topraklar" anlamına gelen 新疆 Xīn jiāng karakterleri ile adlandırılmıştır.

taşıdığı nitelikler incelenmiştir. İkinci bölümde Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin coğrafi konumu ve tarihi kısaca ele alındıktan sonra bölgenin demografik yapısı incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda üçüncü bölümde Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi üzerinde uygulamış olduğu nüfus, eğitim ve dil politikaları, bu politikaların tarihsel süreçleri ve günümüzde yol açtığı sonuçlar değerlendirilmiştir.

Çalışmanın sonucunda Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde Kohn tarafından yapılan sınıflandırmaya uygun olarak etnik milliyetçilik anlayışına dayanan politikalar uyguladığı ve bu kapsamda nüfus, eğitim ve dil politikalarının özgürleştirici ve kapsayıcı değil baskıcı ve dışlayıcı bir güç olarak kullanıldığı ortaya konmuştur.

Modernite ve Milliyetçilik

Milliyetçilik, siyasi birim ile ulusal birimin örtüşmesini öngören bir siyasi prensip olarak tanımlanmaktadır (Gellner, 1983, s. 1). Birçok yazar, milliyetçiliğı hem bir modern dönem fenomeni, hem de modernitenin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Milliyetçiliğın modern döneme ait bir olgu olduğu fikrinden başlamak gerekirse, O' Mahony vd. (2002, s. 7) milliyetçiliğın ortaya çıkması için gereken bilgi birikiminin ancak modernite ile olduğunu çünkü milliyetçiliğın temelini, tarih ve coğrafya bilgisinin olduğurduğunu savunmaktadır. Kedourie (1993, s.1) ise milliyetçiliğın bir doktrin olarak 19. yüzyıl Avrupası'nda ortaya çıktığını söylemektedir. Harris'in (2009, s. 1) vurgusu da 19. yüzyıl üzerinedir ancak Kedourie'den farklı olarak Harris, bu yüzyılın ortalarında dünya üzerinde milliyetçiliğın etkisinin hissedilmediğı hiç bir yer kalmadığına dikkat çekmektedir.

Milliyetçiliğın modernitenin önemli bir parçası olduğu konusunda da literatürde baskın konumda olan modernist bakış açısı, milliyetçiliğı modern devletin doğuşu ile ilişkilendirmektedir (Greenfeld, 2006, s. 160). Bu bakış açısına göre modern dönemde siyasi otoritenin sınırlarının devlet olarak kurumsallaşacağı ve bu yeni otoriteye halkın boyun eğmesini ve sadakatini sağlamak için de milliyetçiliğın paha biçilmez bir çözüm olarak ortaya çıkacağı varsayılmaktadır. Milliyetçiliğın yerel yöneticilerin otoritesini yok ederek otoriteyi merkezileştirmedeki rolünün büyük olacağı da en önemli kabullerden birisini oluşturmaktadır (Marx, 2003, s. 5-6). Milliyetçiliğın bunu yaparken temel gücünü meşrulaştırıcı etkisinden alacağı varsayılmaktadır. Bu etkiyi anlamak için milliyetçiliğın ortaya çıkışında ve dünyaya yayılmasında bir dönüm noktası olan Fransız Devrimi'ne ve halk egemenliğinin ortaya çıkışına odaklanmak gerekmektedir.

'Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik', Aydınlanma düşüncesinden ve özellikle Fransız düşünürü Rousseau'nun fikirlerinden beslenen Fransız Devrimi'nin temel sloganı olmuştur (Censer, 2001, s. 14-21). Rousseau için siyasal toplumun temel prensipleri katılım ve vatandaşlık olmuştur. İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi, egemenliğın tek kaynağı olarak ulusu kabul etmiş; hiçbir grubun ya da bireyin ulustan kaynağını almaksızın egemenliğı kullanamayacağını ilan etmiştir (Janis, 1992, s. 480). Devrim fikirlerinin yayılması ile birlikte ulusal egemenlik, hem devletin içinde hem de uluslararası arenada siyasi otoritenin temel meşruiyet kaynağı olarak mutlak monarşinin yerini almaya başlamıştır (Keitner, 2007, s. 69).

Milliyetçilik, bölge, yerel gelenekler ve klanlar gibi yerel çaptaki kısıtlı çerçevesi olan kimliklerin kurduğu duvarları yıkmış ve bu kimlikler yerine daha kapsamlı olan ulus devlete dayalı kimliğı ön plana çıkarmıştır. Dahası, milliyetçilik feodal pratikleri ortadan kaldırarak tiranlığın yerine halkın egemenliğini savunmuştur (Smith, 1998:1). Feodal toplum yapısı içinde üst bir konuma yükselme mümkün değildi; toplumdaki katı hiyerarşide kısıtlı bir kesim toplumda önemli ayrıcalıklara sahipken geri kalanı her haktan mahrum bırakılmış ve aşağılanmıştır. Halk egemenliğinin tanınması ise bu durumun değışmesine yol açmıştır (Greenfeld, 1996, s. 13). Bu yüzden ilk başlarda milliyetçilik kucaklayıcı ve özgürleştirici bir güç olarak ortaya çıkmıştır (Smith, 1998, s.1). Bu bağlamda Bendix, modernizasyonu tipik geleneksel düzenin çöküşü olarak tanımlar: dinî otorite kutsallığını kaybeder, monarşi düşüşe geçer, hiyerarşik sosyal düzen alt üst olur. Bunların yerine seküler otorite, halk egemenliğı ve eşitlikçi değerler sistemi modern toplumun temel sacayakları olarak ortaya çıkar (1978, s.11). Moderniteden önce toplumu katı şekilde tabakalara ayıran hiyerarşi, toplumun temel çatısı iken, bu çatı yıkılır ve yerini toplumun her üyesinin eşit kabul edilip eşit muamele gördüğü yeni bir düzene bırakır (Schmidt, 2010, s. 521).

Milliyetçiliğın Dönüşümü: Kapsayıcı Milliyetçilikten Dışlayıcı Milliyetçiliğe

Halk egemenliğı kavramı Fransız Devrimi ile birlikte ulus devletin temelini oluşturmaya başlamıştır ancak ulusu ne oluşturacaktır? Ulusal aidiyeti tanımlamak artık bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu noktada Rousseau'nun eşit vatandaşlık hakları çerçevesinde ulusu tanımladığı siyasi çerçeveye Alman romantizmi,

ulusun tarih ve gelenek çerçevesinde tanımlandığı kültürel çerçeveyi eklemiştir (Harris, 1999, s. 23-24). Alman romantizminin önemli isimlerinden Herder'e göre ulusu yaratan devlet değil doğaydı (Berlin, 1980, s. 158). O, toplumsal dayanışma ve kan bağının önemine inanıyordu; O'na göre doğanın dillerine, geleneklerine, karakterlerine göre ayırdığı halkları suni olarak birleştirmeye çalışmak barbarlıktır (Berlin, 1980, s. 159).

Aslında Herder'in yaptığı her ulusun kendini ifade etmesine izin verilmesini savunmak ve ulusları tanımlarken en önemlisi dil olan değişik kültürel özellikleri ön plana çıkarmaktır. Ancak daha sonraki aşamalarda onun fikirleri ve Alman romantizmi çerçevesinde ulusların tanımlanması, çeşitli olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Milliyetçiliğin doğduğu İngiltere ve Fransa gibi Batı Avrupa ülkelerinde diğer yerlere göre daha güçlü olan monarşiler, ekonomik gelişim, ticari bütünleşme, bürokratikleşme, milli eğitimin yaygınlaşması, iletişimin ilerlemesi ve seçme-seçilme haklarının yaygınlaşması gibi gelişmelerin de yardımıyla siyasi-kültürel bölünmeleri kapsamlı ulus devlet kimliği içinde eritmeyi başarmışlardır (Tilly, 1975). Ancak, Orta ve Doğu Avrupa gibi hem ekonomik hem de siyasi anlamda modernleşmede Batı Avrupa'nın gerisinde olan yerlerde süreç farklı işlemiştir. Bu coğrafyada yeni elitlerin taleplerini Batı Avrupa'daki gibi siyasi haklarla karşılayıp nüfusu ortak haklar çerçevesinde bütünleştirmek yerine ortak kimlik oluşumunda dilsel, dini ve folklorik öğeler vurgulanmıştır (Roshwald, 2001, s. 5).

Bu durumda milliyetçilik özgülleştirici ve kucaklayıcı olmaktan uzaklaşmış; tam tersi baskıcı ve dışlayıcı bir form almıştır. Bir milletin ya da etnik grubun üyesi olmak modernitenin sağladığı siyasi katılım ve kanunlar önünde eşitlik gibi haklara ulaşabilmenin ön koşulu haline gelmiştir (Wimmer, 2002, s. 1). Sonuçta 20. yüzyılın başlarında dünyanın dört bir tarafında yerel elitleri imparatorluklara ve koloni yönetimlerine karşı harekete geçiren ve demokrasi ile yakından ilişkilendirilen milliyetçilik, dilsel ve kültürel farklılıkları vurgulayan elitlerin başarıları paralelinde Versay Antlaşması ile Avrupa'nın siyasi haritasını derinden değiştirmiştir. Ancak giderek dışlama, şiddet ve baskı ile eşleşmeye başlamıştır (Smith, 1998, s. 2). Kültürel farklılığın ulusal güvenliği tehdit ettiği düşüncesiyle girişilen nüfusu homojenleştirme politikaları, iki dünya savaşı arası dönemde Nazilerin gerçekleştirdiği soykırımlarla son noktaya dayanmıştır (Conversi, 2012, s. 15). Böyle olunca, milliyetçilik artık demokrasi ile değil de farklı olanı yok etme ile özdeşleştirilmeye başlanmıştır. Örneğin Nairn'e (1975, s. 17) göre Faşizm milliyetçilik hakkında bize diğer her şeyden çok daha fazla şey anlatmıştır.

Baskı ve dışlama özellikle etnik milliyetçiliğin uygulandığı ülkelerde azınlıkların kâbusu haline gelmiştir. Bu noktada tartışma bizi birçok yazarın kabul ettiği sivil (vatandaşlık temeli üzerinde yükselen) milliyetçilik ve etnik milliyetçilik ayrımına getirmektedir. Bu ayrımı ortaya atan Kohn, milliyetçiliğin batıda ve doğuda farklı özelliklerinin olduğunu savunmakta ve batıdaki milliyetçiliği sivil ya da vatandaşlık temelinde yükselen milliyetçilik, doğudaki milliyetçiliği ise etnik milliyetçilik olarak sınıflandırmaktadır (Calhoun, 2008, s. IX). Milliyetçilik batıda sivil kurumlara ve burjuvaziye dayanan bir sosyal tabana sahiptir. Bu kurumların ve sınıfların olmadığı doğuda ise milliyetçiliğin temeli daha çok entelektüeller tarafından oluşturulan bir ulusal fikre dayanmaktadır. Batıda milliyetçilik ya ulus devletlerin doğuşundan önce gelişmiştir ya da ulus devlet kuruluş süreci ile birlikte şekillenmiştir. Doğuda ise milliyetçilik ulus devletlerin ortaya çıkışından sonra gelişmiştir ve mevcut devletlerle çatışma içinde olmuştur (Kohn, 1944, s. 329-30). Batıda milliyetçilik bireysel özgürlük, akılcılık ve parlamenter demokrasi ile ilgilidir. Doğuda ise halk kültürü, dil ve etnisite milliyetçiliğin temel odak noktaları olmuştur (Kohn, 1994, s.162-165).

Plamenatz da Batı Avrupa milliyetçiliği ile Afrika, Asya ve Latin Amerika'da görülen "doğuya ait milliyetçilik" arasında ayrım yapmıştır. Yazar, batıda milliyetçiliğin çoğu zaman liberal olduğunu (Plamenatz, 1973, s. 29), doğuda ise çoğunlukla baskıcı davrandığını vurgulamıştır (Plamenatz, 1973, s. 25). Burada dikkat çeken batının kendi milliyetçiliğini yüceltmesi, doğunun milliyetçiliğini ise ötekileştirmesidir (Gökalp, 2007, s. 285).

Yine sivil ve etnik milliyetçilik ayrımını kullanan Goldman vd., sivil milliyetçiliğin hâkim olduğu toplumlarda farklılıkların göze çarpmadığını, etnik milliyetçiliğin hâkim olduğu toplumlarda ise farklılıkların (acı bir şekilde) göze battığını savunmuştur. Sivil milliyetçiliğin egemen olduğu toplumlarda farklılıkların görünür olmamasının nedeni gerçekte farklılıkların olmaması değil, farklılıkların değişik algılanmasıdır. Bu toplumlar etnik farklılığı toplum fertlerinin kimliklerinin temel tanımlayıcısı olarak görmezler (Goldman vd., 2016, s. 24). Ancak etnik kökenin vatandaşların kimliğini tanımlayan temel öge olduğu etnik milliyetçiliğin hâkim olduğu toplumlarda etnik farklılıklar, doldurulması olanaksız uçurumlar yaratır ve toplumsal barışı tehdit eder (Goldman vd., 2016, s. 26). Bu durumda, modern öncesi dönemdeki azınlığın

çoğunluğu kontrol ettiği düzen tersine çevrilir ve modern dönemde çoğunluğu oluşturan etnik grubun baskı uygulayarak azınlıkları kontrol etmesi temel kural haline gelir (Kaufman vd., 2008, s. 746).

Doğuda görölen milliyetçiliğin her zaman baskıcı ve dışlayıcı, Batıda görölen milliyetçiliğin ise her zaman kapsayıcı olduğu görüşünü kabul etmek zor olsa da milliyetçiliğin bir tarafta baskıcı ve dışlayıcı, diğer tarafta da kapsayıcı ve özgürleştirici biçimleri arasındaki ayırım oldukça anlamlıdır. Modern dönemin başlarında özgürleştirici ve kapsayıcı bir güç olan milliyetçilik, özellikle etnik milliyetçiliğin hâkim olduğu toplumlarda zamanla baskıcı ve dışlayıcı bir güce dönüşmüştür. Nitekim, bir sonraki bölümde de tartışılacağı gibi, Çin İmparatorluğunun son dönemlerinde ortaya çıkan milliyetçilik de zamanla bu tür bir dönüşüm geçirerek etnik azınlıklara karşı izlenen baskıcı politikaların zeminini oluşturacaktır.

Çin Kültüründe “Medeni-Barbar İkilemi” ve Çin Milliyetçiliği

Modern Çin milliyetçiliğinin kökleri, 1636 ile 1911 arasında Çin’i yöneten Qing Hanedanlığı süresinde gelişen kimlik dinamiklerine dayanmaktadır. Bu milliyetçilik, Çin sınırları içinde yaşayan herkesi Çin milleti olarak tanımlamaktadır. Buna göre Çinli olmak için Han kökeninden gelmeye gerek yoktur. Fakat Çin kimliği üniter bir kimlik olduğu için Çin’in siyasi üstünlüğünü kabul eden halkların zaman içerisinde Çinleşmeye başlamaları beklenmektedir. Modern dönem Çin milliyetçiliği üzerinde önemli etkisi olan bu anlayış, Çince’de hua-yi olarak tanımlanmaktadır. Geleneksel Konfüçyen düşüncenin bir ürünü olan ve dünyayı medeni-barbar ikiliği 華夷之辨 huá yí zhī biàn içerisinde gören bu anlayışa göre hua; “medeni” olarak kabul edilen Çin kültürünü ve Çinli halkı, yi ise “barbar” olarak kabul edilen Çin sınırları dışında kalan ve etnik azınlıkların yaşadığı bölgeleri de içine alan dış çevreyi temsil etmektedir (Pekcan, 2017, s. 1128).

Bu sebeple Çin milliyetçiliğinin tüm etnik azınlıklara karşı asimilasyonist bir tutumu teşvik eden üniter bir ulusal kimlik ile karakterize edildiği kabul edilmektedir (Odgaard vd., 2014, s. 546). Bu yönüyle Çin milliyetçiliği Kohn tarafından yapılan sınıflandırmaya uygun olarak halk kültürü, dil ve etnisitenin milliyetçiliğin temel odak noktalarını oluşturduğu etnik milliyetçiliğin özelliklerini taşımaktadır (Kohn, 1994, s. 162-165).

Çin’de modern anlamda “millet” anlayışının oluşması 19. Yüzyılda yaşanan Afyon Savaşları sonrasına rastlamaktadır. Bu dönemde yabancı işgalcilere karşı verilen ulusal mücadele, Çin’de “millet” anlayışının yaygınlaşmasına yol açmıştır. İlk olarak Avrupa’da ortaya çıkan “ulus”, “ulus-devlet” ve “milliyetçilik” kavramları, Çin’de ancak Afyon Savaşları sonrasında kavramsallaştırılmıştır (Ma, 2017, s. 1). Bu kavramsallaştırmaya göre 1949’da Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra iki seviyeli bir ulusal yapı oluşturulmuştur. Bu yapı içerisinde Han etnik grubu 汉族 Hànzú üst kimliği oluştururken, diğer tüm etnisiteler 民族 mínzú Han Çinlilerinin altında konumlandırılmış ve tüm yapının tamamı Çin ulusu 中华民族 Zhōnghuá mínzú olarak tanımlanmıştır (Ma, 2014, s. 237).

Han etnik kimliği ile azınlıklar arasındaki ilişkilere yönelik tartışmalar, Çin’de milliyetçiliğin ortaya çıktığı 19. Yüzyılda yaygınlaşmaya başlamakla birlikte Çin yönetimi tarafından etnik azınlıklar ilk kez 1959 yılında resmî olarak tanımlanmıştır (Fan, 2016, s. 2096). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafından kabul edilmiş olan “milliyetler” ile benzer şekilde Çin’de 55 etnik milliyet “azınlık etnik gruplar” 少数民族 shǎoshù mínzú, Han milliyeti ise “çoğunluk” olarak tanımlanmıştır (Joniak-Lüthi, 2016, s. 2188).

Çin milliyetçiliğinin bileşenlerinden bir tanesi emperyal miras olmakla birlikte, 1949 sonrası politikaları belirleyen bir diğer önemli etken de Marksist-Leninist mirastır (Christiansen ve Rai, 1996, s. 291). Nitekim “Sincan Uygur Özerk Bölgesi” düşüncesi, Sovyet hâkimiyeti altındaki Orta Asya’nın etnik ve milliyetçi sorunlarını çözmek için Stalin’in ilk kez bölgeye uygulamış olduğu formüle dayanmaktadır (Sharpe, 2012, s. 9). Ancak, teoride “milli azınlıklara ayrılma hakkının verildiği federal cumhuriyetlere dayanan” bir sistem benimseyen Sovyetler Birliği’nin aksine Çin Halk Cumhuriyeti etnik farklılıkları yönetmek için “sınırlı topraksal özerkliğin verildiği” bir sistem kurmuştur (Clarke, 2011, s. 48).

1934’e kadar ulusal azınlıklara self-determinasyon hakkının verilmesini içeren Sovyetler Birliği modelini izleyen Çin Komünist Partisi, Mao’nun iktidarı ile birlikte duruşunu değiştirmiştir. Bu kapsamda özellikle 1931’de Japonya’nın Mançurya’yı işgali ile pekişen milliyetçi duygular ve Han şövanizmi, Çin Komünist Partisi yönetimine Mao’nun geçmesinden sonra anti-emperyalist retorik ile birleşerek ulusal azınlıklara yalnızca “bölgesel özerklik” verilebileceğine yönelik söylemlerin benimsenmesine yol açmıştır (Shih, 2002, s. 235). Nitekim Çinli yöneticilerin 19. Yüzyıldan itibaren coğrafi sınırları açık ve net bir biçimde belirlenmiş özel bir egemenlik olarak tanımlanabilecek Westphalian sistemi yani modern ulus

devlet sistemini benimsemeleri sebebiyle 1949 yılında kurulan Çin Halk Cumhuriyeti, siyasi yetki ve toprak arasındaki ilişkiyi yeniden düzenleme ihtiyacı duymuştur. Bu tarihten sonra Çin, Westphalian egemenliğin bir unsuru olarak önce kontrol mekanizmasını genişletmek ve daha sonra sağlamlaştırılan siyasi nüfuzun meşrulaştırılmasına yönelik politikalara ağırlık vermiştir (Clarke, 2011, s. 4).

Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin Siyasi Tarihi ve Etnisiteler Arası İlişkiler

Doğu Türkistan bölgesini oluşturan ve bugün Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ni sınırları içerisine alan bölge, Orta Asya Türk tarihinin bir parçası olarak Hun ve Göktürk İmparatorluklarının sınırları içerisinde yer almıştır (Başkaya, 2019, s.216). Sincan coğrafyasının politik görünümünü etkileyen en önemli rekabet, M.Ö. 162'de Doğu Türkistan bölgesine gelen Türk kavmi göçebe Hunlar ile Çin ana karasında yerleşik olan Çinliler arasında 19. yüzyıla kadar devam eden hâkimiyet mücadelesi olmuştur. Bu uzun dönem boyunca Sincan, kimi zaman Türk ve Çin Hanlıklarının hâkimiyeti altına girerken kimi zaman yerel beyliklerin yönetimi altında yarı-bağımsız bir statüde kalmıştır. Bununla birlikte Sincan'ın nüfus yapısı altıncı yüzyılda Çin'de güç kazanmaya başlamış olan Tang Hanedanlığının siyasi politikaları ile Türkleşmiş ve 9.-13. yüzyıllar arasında bölgede etkili olan Karahanlılar döneminde İslamlaşmıştır (Millward vd., 2004, s. 46). Bilinen ilk Uygur Devleti, 744'te Kutluk Kül Bilge Kağan tarafından kurulmuştur. Bu ilk Uygur Devleti, 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılmış ve bünyesinden üç ayrı Uygur kökenli devlet çıkmıştır: İdikut (Turfan) Uygur Devleti (840 – 1275), Kensu Uygur Devleti (870 – 1225) ve Karahanlı Devleti (870 – 1213) (Körpe, 2013, s. 18-19). Bu yüzyıllar boyunca Uygur Türklerine ait olan Doğu Türkistan, 19. Yüzyıldan sonra Çin'e bağlı Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak tarihe kaydedilmiştir (Sayın vd., 2017, s.22).

Bölgenin Türkleşme ve İslamlaşma sürecinin yaşandığı 9-13. Yüzyıllar arasında Sincan ve çevresi çeşitli etki alanlarına bölünmüştür. Bununla birlikte bu tarihler boyunca bölgede daha önce hiçbir toplumun yaşamadığı kadar uzun süre kalan toplum, 744 yılından 840 yılına kadar kendi imparatorluklarına sahip olan fakat daha sonra Karahitayların derebeyliğini kabul etmiş olan Uygurlardır (Millward vd., 2004, s. 41). Uygurların yeterli askerî güce sahip olmamaları sebebiyle bölgede çeşitli dönemlerde güç kazanan Türk, Moğol ve Çin hanlıklarının hâkimiyetleri Sincan'a önemli bir siyasi miras bırakmıştır. Tüm bu dönemler boyunca küçük krallık ve beylikler tarafından değişen ölçülerde özerklik ile yönetilen bölge halkının siyasi tutumu, bağımsızlık yönünde şekillenmiştir (Clarke, 2011, s. 16). Bu bağımsızlık ruhunun da etkisiyle Çin'in Mançu etnik kökenli Qing Hanedanlığı'nın Sincan coğrafyasına girdiği 1759 yılından Yakup Bey'in iktidara geldiği 1865 yılına kadar süren yüz on yıllık zaman diliminde Çin yönetimi, yerli halkın direnişleri sebebiyle bölgede tam hâkimiyet kuramamıştır (Karaca, 2017, s. 221). Çin yönetiminin bu dönemde bölgede hâkimiyet kuramamasının ve hâkimiyet kurma çabalarının başarısız olmasının önemli sebeplerinden bir tanesi de Çin'in iç ve dıştan gelen çeşitli meydan okumalarla karşı karşıya kalmasıdır. Nitekim Çin'in Afyon Savaşları (1839-1842) ve izleyen yıllarda meydana gelen Taiping (1851-1864) ve Nian (1851-1868) ayaklanmalarıyla zayıflaması Doğu Türkistan'da güç kaybetmesine neden olan faktörler arasındadır (Demirağ, 2014, s. 233).

Qing Hanedanlığı 18. yüzyılda Sincan'ı ilk kez yönetimi altına almak istediğinde hanedanlık yöneticileri, 600.000 üzerinde nüfusa ve iki milyon km²'nin üzerinde bir alana sahip olan bölgeyi yönetsel açıdan hâkimiyet altına almanın zorluklarıyla yüz yüze kalmışlardır. Bu zorlukların farkında olan Qing Hanedanlığı yöneticileri, Sincan'daki hâkimiyet araçlarını yerel toprak beylerinin çıkarlarına uygun, anti-müdahaleci ve esnek bir yapı içerisinde inşa etmişlerdir. Dolayısıyla 1884'de resmî eyalet statüsü verilene kadar Sincan'ın Çin'in bir mandası olduğunu söylemek zordur (Millward vd., 2004, s. 46). Bu dönemde, özellikle de Qianlong'un hükümdarlığı boyunca (1736-95), Mançular, Han Çinlileri, Moğollar, Tibetliler ve Müslümanlar hiyerarşik bir yapı içinde yaşamıyorlardı; yatay düzlemde seyreden ilişkilere sahiptiler (Waley-Cohen, 2004, s. 198). Bu bağlamda, modernite ve milliyetçilik bölümünde tartışıldığı gibi, modern öncesi bu dönemde toplum etnisiteye göre sınıflandırılmamış; Han Çinlileri etnik hiyerarşinin tepesinde yer almamıştır. Ancak, bu durum 19. Yüzyıl ile birlikte değişmeye başlamıştır.

Sincan'da Qing Hanedanlığı'nın hâkimiyetine karşı Yakup Bey ve Hoca Niyaz Hacı önderliğinde meydana gelen milliyetçi ayaklanmalar imparatorluk yönetiminin Sincan'a yönelik politikalarının radikal şekilde dönüşmesine yol açmıştır. Bu ayaklanmaların en önemlilerinden bir tanesi Yakup Bey tarafından 1864 yılında tüm Doğu Türkistan'ı birleştirmek için başlatılan mücadeledir. Haziran 1877'de Yakup Bey'in ani ölümüyle oğulları ve kumandanı arasında çıkan taht kavgasını fırsat bilen Çin, Doğu Türkistan'ı işgal ederek Yakup Bey'in devletine 1878 yılına gelindiğinde tamamen son vermiştir (Adıbelli, 2008, s.49-50).

Ancak, Sincan'da imparatorluk kontrolünün daha sıkı şekilde kurulması ve yönetsel araçlarla bölgenin bütünleştirilmesi sorunsalı yalnızca bölgede meydana gelen ayaklanmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmamıştır. 19. Yüzyılın son dönemlerinde Qing İmparatorluğu çözülmeye başlamış, halk nezdindeki meşruiyetini yitirmiş ve i ayaklanmalar sonrasında dış tehdit algısı güçlenmiştir. Qing yönetimi, Rusya ve Britanya'nın Orta Asya'da etki alanlarını genişletmeye yönelik politikaları ve sınır bölgelerinde askerî faaliyetlerini arttırmaları sonucunda bölge üzerindeki iktidarını ve meşruiyetini sağlamlaştırma ihtiyaı hissetmiştir. Bu ihtiyaç zerine Qing İmparatorları, Sincan'ı 1870'li yılların ilk yarısında ikinci kez işgal ederek 1884'de bölgeye resm eyalet statüsü vermiş ve bölgenin imparatorluk ile bütünleştirilmesine yönelik politikalar izlemeye başlamışlardır (Dillon, 1998, s. 357). Bu dönemde izlenen politikaların en önemli boyutlarından bir tanesi, Sincan ekonomisinde tarımın ticarileştirilmesi ve Rus İmparatorluğu ile Britanya arasındaki rekabetten faydalanarak Sincan'ın dış ticaretteki rolünün artırılması olmuştur (Athi, 2011, s. 116). Bunlara ek olarak, Sincan'ın Çin'in geri kalanı ile bütünleştirilmesini hedefleyen 19. Yüzyıl politikaları bölge halkını asimile etmek üzerine kurulmuş ve siyasi farklılıklara ve esnek yönetime izin veren 18. Yüzyıl politikalarından farklılaşmıştır (Millward vd., 2004, s. 63).

KP'nin Bütünleştirme Aracı Olarak Sincan'da Nüfus Politikası

Komünist Parti'nin Sincan'ı Çin kültürü, ekonomisi ve etnisitesi ile tam olarak bütünleştirme (asimile etme) amacının kendi içinde geçerli ideolojik, ekonomik veya devlet güvenliğini içeren sebepleri tarih boyunca var olmuştur. Bununla birlikte yönetimin bu amaca ulaşmak için izlediği politikalardan Sincan'ı yapısal olarak en çok etkileyeni bölgeye kitlesel Han gcn teşvik eden resm nüfus politikaları olmuştur. HC bu toprakların asıl sahibinin Uygur Türklerinin olduğunu görmezden gelerek günümüzde Han inlisi göçmenlerini bu bölgeye yerleştirip demografik yapıyı değiştirmeyi amaçlamıştır (Sayın vd., 2017, s.11). Özellikle 1950-1980 döneminde aktif olarak teşvik edilen Han gc sonrasında Sincan nüfusunun 1947'de yaklaşık %6'sını oluşturan Han nüfusu, 2000 yılında toplam nüfusun %40,6' sına yükselmiştir (Millward 2007, s. 307).

Sincan atışmasının temelleri, devletin resm ve gayri resm politikaları tek tek incelendiğinde daha iyi anlaşılabilir; Çin resm kültür politikası eşitlikçi ve uyumluluk üzerine kurulurken gayri resm politikası 1980'lerden itibaren Sincan'daki Türk azınlığın asimilesine odaklanarak Çin kültürünü baskın hale getirmek olmuştur (Dağcı vd., 2013, s.18). Çin yönetiminin asimilasyon amaçlı en önemli resm politikalarından bir tanesi, Kültür Devrimi döneminde yoğun şekilde uygulanan ve bölgeye Han etnik kökenli geçen nüfusun yerleşimini teşvik eden 下放 xià fāng hareketi olmuştur. 22 Aralık 1968 yılında Mao tarafından ilan edilen Kylleřme Hareketi kapsamında Shanghai ve diğer büyük Şehirlerde yaşayan geçenler, Çin'in iç kısımlarındaki gelişmemiş bölgelere göç etmeye teşvik edilmiştir (Laifong, 2005, s. 931). Oturma izinleri daimi olarak Sincan'a alınan Han etnisitesine sahip "kylleştirilen nüfus", Shanghai veya geldikleri diğer bölgelere geri dönmek istemelerine rağmen 1980'li yıllara kadar geri dönüşlerine izin verilmemiştir (Bovingdon, 2004, s. 24).

Sincan'da xià fāng hareketinin başlıca üç amaca yöneldiği kabul edilmektedir. Bunlar kalkınma, etik ve demografi ile ilgili kaygıların giderilmesi amaçlarıdır (Clarke, 2011, s. 63).

Tablo 1. Sincan Uygur zerke Bölgesi Demografik Yapısı 1945-2010

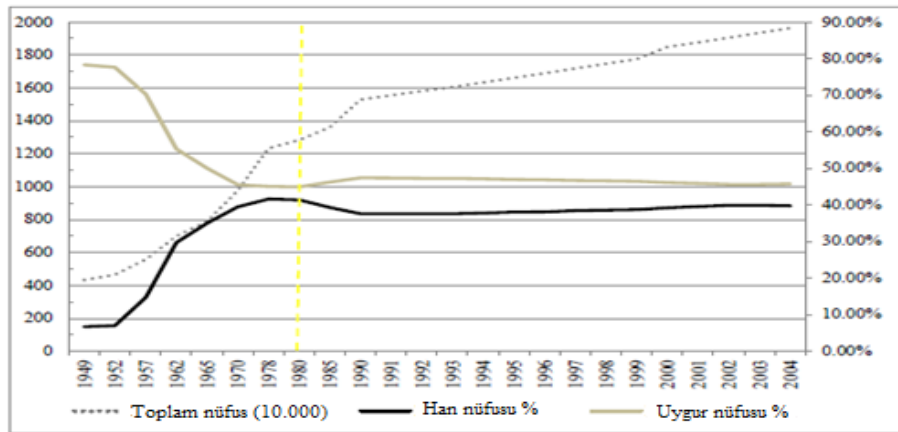
	1945	1982	1996	2008	2010
Han (%)	6.2	40.3	41.1	39.2	40.4
Uygur (%)	82.7	45.7	50.6	46.1	45.8
Hui (%)	2.8	4.3	4.9	4.5	4.5
Kazak (%)	1.1	6.9	8.0	7.1	6.5
Diğer (%)	7.2	2.8	2.8	3.1	2.6
Toplam (Milyon)	3.6	13.1	16.8	21.3	21.8

Tablodan görüldüğü üzere Sincan'da Han nüfusundaki dramatik artış 1980'li yıllara kadar izlenen teşvik politikaları sonucunda gerçekleşmiştir. 1980'li yıllardan itibaren bölgede Uygurlar ile eşit oranda nüfusa sahip olan Han göçmenlerinin ekonomik refah ve sosyal statülerinin iyileştirilmesi ve Sincan'ın Han etnik kökene sahip yöneticiler tarafından kontrol edilmesi başlıca iki kurum aracılığıyla sağlanmıştır. Bunlardan ilki, bölgeye askerî kontrol ve güvenlik gerekçesiyle yerleştirilen Çin Halk Kurtuluş Ordusu (PLA) mensubu asker ve aileleri olmuştur. Bununla birlikte Sincan'da sosyal ve siyasi kontrolün merkezi,

Han göçünün teşvik edilmesini sürdürülebilir kılma görevini üstlenmiş olan Sincan Üretim ve İnşa Teşkilatı olmuştur.

Çıncede kısaca Bingtuan olarak anılan bu yapı, Sincan'da hem askerî kontrol ve zirai gelişim hem de ekonomik yapı ve altyapının geliştirilmesinden sorumlu bir kurumdur (Howell vd. 2011, s. 123; Toops, 2016). Bingtuan'ın kuruluş amaçları, Sincan'ın ekonomik gelişiminin sağlanması, sınırların korunması ve etnisiteler arası uyumun pekiştirilmesi olarak açıklanmaktadır. Fakat kendi güvenlik güçleri, sosyal güvenlik sistemi ve özerk karar alma organları ile birlikte Bingtuan, paramiliter özellikler taşıyan “devlet içinde devlet” görünümü arz eden bir kurum niteliğindedir. Benzer şekilde Bingtuan'ın Sincan Özerk Bölgesi'ndeki dağılımı ve konumlanışı, Çin Komünist Partisi'nin kontrol ve bütünleştirme araçlarını yansıtmaları açısından önem taşımaktadır. 1954'de kurulan Bingtuan, Sincan'da merkezî yönetimin kontrol kurmakta en çok zorlandığı Kaşgar, İli Tacheng ve Altay bölgelerinde konumlanmıştır (Clarke, 2011, s. 46). “İç güvenlik zafiyeti” taşıyan bu bölgelerde kurumsal altyapısını oluşturan Bingtuan, bölgeye göç eden Han göçmenlerine istihdam ve barınma fırsatları sağlayarak bu bölgelerdeki demografik ve ekonomik yapının değişimini hızlandırmıştır. Nitekim 1954'te kurulduğunda 200.000 olan Bingtuan'ın nüfusu, üç yıl sonra 1957'de 300.000, 1966'da ise 600.000'e yükselmiştir (Millward, 2007, s. 253).

Bingtuan bünyesinde istihdam edilmek üzere Sincan'a yöneltilen kitlesel Han göçünün yoğunlaştığı 1950'li yılların sonu aynı zamanda Sovyetler Birliği ile Çin'in ideolojik olarak ayrılmaya başladıkları ve sınır anlaşmazlıkları yaşadıkları dönemdir. Bu kapsamda Sovyetler Birliği ile yaşadığı ideolojik ayrılık ve askerî tehdit olasılığı, Çin'in Sincan'a daha fazla Han göçünü teşvik etmesini meşrulaştıran bir araç olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki tablodan da görülebileceği üzere Sincan'a Han göçünün en fazla olduğu tarihler 1960-1964 arası dönemdir (Howell vd., 2011, s. 122).

Grafik 1. Sincan Nüfusunun Etnik Bileşenlerinin Değişimi 1949-2004 (Kaynak: Wu vd. 2013, s. 28)

Çin'in Sovyetler Birliği ile “komünist ideolojiye bağlılık” kapsamında yaşadığı ayrılıktan sonra Komünist Parti yönetiminin azınlıklara yönelik politikaları yeniden şekillenmiş ve daha katı hale gelmiştir. 1957-1962 döneminde uygulanan Büyük İleri Atılım ve 1966-1976 tarihleri arasındaki Kültür Devrimi sırasında Çin yönetimi uluslararası sistemde meydana gelen gelişmelerin de etkisiyle Sincan'da siyasi kontrolün pekiştirilmesi ve bölgeye Han göçlerinin teşvik edilmesi sürecine hız vermiştir. Nitekim gerek 1968'de Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgali gerekse de aynı tarihte Sincan'da Doğu Türkistan Halk Partisi (ETPP)'nin kurulması ile Çin yönetiminin ulusal toprak bütünlüğüne yönelik tehdit algısı güçlenmiştir. Bu gelişmelerin etkisiyle Çin Komünist Partisi, Sincan'ın asimilasyon yoluyla bütünleştirilmesi politikasını kitlesel Han göçlerini yoğunlaştırarak sağlamıştır (Clarke, 2011, s. 70). Sincan'da yerleşmesi teşvik edilen Han nüfusun çoğunluğu Çin'in Sichuan, Henan ve Gansu bölgelerinden gelmekte ve Sincan'ın en gelişmiş bölgesi olan merkezine yerleşmektedirler. Bu göçler sonucunda Sincan'da nüfus kuzeyde Kazak etnisitesinin, güneyde Uygurların ve merkezde Han Çinlilerin yoğunluk gösterdiği bir demografik yapı sergilemektedir (Toops, 2004, s. 24).

ÇKP'nin Bütünleştirme Aracı olarak Sincan'da Dil ve Eğitim Politikası

Modernite sonrası milliyetçiliğin ortaya çıkmasında ve ulus-devletlerin inşa edilmesi sürecinde merkezi yönetimler tarafından kullanılan en etkili araçlardan birisi eğitim politikaları iken, bir diğeri de ortak dilsel öğelerin vurgulanmasıdır (Tilly, 1975 ve Roshwald, 2001, s. 5). Bu anlamda eğitim sistemi ve dil politikasının vatandaşlar üzerinde nasıl uygulanacağının belirlenmesi, merkezi devlet otoritesi tarafından benimsenen milliyetçilik modeli tarafından belirlenmektedir (Zhou, 2012, s. 27). Çin Halk Cumhuriyeti'nin azınlıklar üzerinde uyguladığı eğitim ve dil politikalarının analizi, Çin Komünist Partisi tarafından benimsenen milliyetçilik anlayışını ve ulus-devlet inşa sürecini açığa çıkarması açısından önem taşımaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nde Deng Xiaoping döneminde kabul edilen 1982 Anayasası'na göre mevcut Çin milli eğitim sistemi, azınlık çocuklarının ulusal dil olan Mandarin'i öğrenmelerini şart koşmakla birlikte okullarda kendi anadillerini öğrenebilmeleri prensibi üzerine kurulmuştur (Cappelletti, 2015, s. 163). Bu anayasanın 12. Maddesi tüm Çin vatandaşlarının eğitim görme hakkını ve azınlıkların anadilde eğitim alma hakkını garanti altına almaktadır (Grose, 2010, s. 98). Bu anlamda Çin eğitim sisteminin benimsemiş olduğu kültürel çeşitlilik anlayışının temelleri Konfüçyanizm'in farklılıkların uyum içerisinde bir arada olması kavramına kadar geri götürülebilmektedir (Postiglione, 2014, s. 40). Bu kapsamda Çinli yöneticilerin "farklı etnisitelerin uyum içerisinde bir arada yaşaması" amacına ulaşabilmek için mevcut eğitim müfredatından beklemedikleri temel işlev; tüm etnik azınlıklar tarafından ortak olarak paylaşılan ulusal aidiyet hissinin geliştirilebilmesinin sağlanmasıdır (Leibold vd., 2014, s. 1).

Çin Komünist Partisi tarafından etnik uyumun artırılması için uygulanan eğitim politikaları 1958'e kadar Sovyet tipi eğitim modelinin özelliklerine sahipken, 1958 sonrasında Çin modelinin benimsendiği ve Çin'e özgü iki dilli eğitim politikasının uygulandığı bir yapıya dönüşmüştür (Beckett vd., 2012, s. 5). 1949-1958 yılları arasında benimsenmiş olan ve çok-uluslu devlet inşasını hedef alan Sovyet modeline göre Çin milletini oluşturan tüm azınlık halklar eşit statüde kabul edilmiş; tüm azınlıklara kendi dil ve alfabelerini koruyup geliştirme hakkı tanınmıştır (Zhou, 2012, s. 21). Çok-dilliliği teşvik eden Sovyet modeline göre bir ülkede çoğunluğun konuştuğu ana dil ile azınlık dilleri arasında bir merkez- çevre ilişkisi vardır (Beckett vd., 2012: 5). Buna göre kendi alfabesine sahip olan azınlık dilleri, çoğunluğu oluşturan ulusun konuştuğu anadilin uydularıdır. Bu sebeple azınlık dilleri devlet yönetimi tarafından belirli ölçülerde standardize edilerek zamanla çoğunluk ulusunun konuştuğu anadile benzer hale getirilecektir. Böylece azınlık dilleri arasındaki diyalektik farkının kapatılması ile etnik kimliklerin tek bir ulus içerisinde birleşmesi kolaylaşacaktır. Çin Halk Cumhuriyeti 1950'lerde bu modeli izlemiş ve 16 azınlık dilinin yazı sistemlerini reforme ederek standardize etmiştir (Zhou, 2012, s. 23).

Ancak 1958-1961 yılları arasında uygulanan Büyük İleri Atılım ve 1966-1976 Kültür Devrimi dönemleri Komünist parti yöneticileri tarafından benimsenen tüm sosyal ve ekonomik politikaların olduğu gibi azınlıklara yönelik eğitim politikalarının da radikal bir şekilde dönüşmesine yol açmıştır. 1958'den itibaren Han dilinin kullanımını teşvik etmeye başlayan Komünist Parti yönetimi, Kültür Devrimi ile "tek dil konuşan tek millet" ideolojisini benimsemiştir (Zhou, 2012, s. 24). Bu kapsamda Çin Komünist Partisi yöneticileri çok-dilliliği teşvik eden Sovyet modelinin aksine "farklılıkları kapsayan tek bir millet" 中华民族多元一体 Zhōng huá mín zú duō yuán yī tǐ görüşünü benimseyen Çin modeline geçiş yapmıştır (Zhou, 2012, s. 26). Çin modeli eğitim sisteminin en önemli kısmı, bu sistem içerisinde benimsenen anadilde eğitim politikasına ilişkin uygulamalardır. Bu kapsamda Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde uygulanan eğitim sistemi, 2012 yılında yayınlanan ve "Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde Etnik Birliğin Sağlanmasına Yönelik Eğitim Yönetmeliđi" başlıklı belge ile güncel formuna ulaşmıştır (Chou, 2012, s. 4). Belge içerisinde yer alan ve eğitimin kapsamı ile yöntemini belirleyen üçüncü kısımda düzenlendiği üzere Çin'in etnik azınlıklara yönelik eğitimi aşağıdaki konuları içermektedir (Sharpe, 2012, s.19-20):

- (1) Devlet, millet, din, tarih ve kültüre ilişkin Marksist kavramsal çerçeve
- (2) Ulusal bilinç, sivil ve yasal farkındalık, Çin milleti bilinci
- (3) Vatandaşlık, sosyalizm ve kolektivizm eğitimi
- (4) Çin Komünist Partisi tarafından benimsenen etnik teoriler, etnik ve dini politikalar ile bölgesel etnik özerkliğe ilişkin ulusal sistem
- (5) Çin milletinin, Çin kültürünün ve Çin karakterli sosyalizmin tanımlanması, büyük anayurt kavramsallaştırmasının yapılması
- (6) Tüm etnik grupların birliği ve ortak refahlarına ilişkin eğitim

- (7) Sincan'ın tarihine ve bölgedeki etnik kalkınmaya ilişkin eğitim
- (8) Anayurdun bütünlüğünün güven altına alınması, etnik ayrılıkçılığa, şiddet ve terörizm ile aşırı dinci eğilimlere karşı muhalefet
- (9) Tüm etnik grupların gelenek ve davranışlarına saygı eğitimi
- (10) Etnik birliğin sağlanmasına ilişkin diğer içerikler

Bu belgeye göre şekillenen eğitim sisteminde Mandarin dilinin temel eğitim dili, azınlık anadillerinin ise ikinci dil olarak kullanılması hedeflenmiştir (Cappelletti, 2015, s. 163). Mandarin dilinin temel eğitim dili olmasının yanı sıra azınlık çocuklarının ebeveynleri, müfredat içerisinde anadillerinin ne yoğunlukta verilebileceğini seçme hakkına sahiptirler. Buna göre Sincan'da üç farklı eğitim seçeneği bulunmaktadır: 民考民 minkaomin, 民考漢 minkaohan ve 漢考漢 hankaohan. Birinci seçeneğe göre “Uygur okulları” olarak da bilinen minkaomin sistemi, azınlık anadili öğrencilere ayrı bir ders olarak verilmekte ve öğrenciler diğer dersleri Mandarin dilinde almaktadırlar (Cappelletti, 2015, s. 164). İkinci seçeneğe göre “karma okullar” olarak bilinen okullarda minkaohan sistemi, azınlık grubu öğrencileri ile Han etnisitesine sahip öğrenciler birlikte eğitim almaktadırlar. Bu okullarda okuyan azınlıklar bazı seçmeli dersleri azınlık dilinde onun haricindeki tüm dersleri Mandarin dilinde almaktadır. Üçüncü seçenek ise “Han okulları” olarak bilinen okullarda uygulanan hankaohan sistemidir. Han kökenli öğretmenlerin tüm dersleri Mandarin dilinde verdiği bu okullardaki öğrencilerin çoğunluğu Han kökenli çocuklar ve daha az sayıda fakat sayıları giderek artan şekilde azınlık çocuklardır. Sincan Eğitim Bakanlığı 2004 yılında aldığı kararla iki dilli eğitim politikasının Urumchi-Changji, Qaramay, Chöchak, Ghulja, Korla, Khotan, Turpan bölgelerini içine alan yedi bölgede kademeli geçiş yoluyla uygulamaya konulacağını ve yaygınlaştırılacağını deklare etmiştir (Schluessel, 2009, s. 394).

Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde ilk kez 1992'de başlatılan iki dilli eğitim politikasının temel amacı, azınlık öğrencilerinin kendi dillerini olduğu kadar Mandarin dilini de akıcı şekilde konuşmalarını sağlayarak mezuniyet sonrasında Sincan'ın içinde veya dışında istihdam edilebilmelerinin önünü açmaktır. 1999'da Sincan'da iki dilli eğitim veren 27 ortaokul ve bu okullara kayıtlı 2.629 öğrenci varken 2005'de bu rakamlar 4.505 okul ve 145.000'e yükselmiştir. İki dilli eğitim kapsamında Sincan'da 2000 yılında lise düzeyinde başlatılan Sincan Sınıfı 新疆班 Xīn jiāng bān uygulaması ile azınlık öğrencilerinin üniversite eğitimi alabilmesi için eğitim verilmektedir. Öğrencilerinin %85-95'ini Uygurların oluşturduğu bu okullarda ayrıca Han, Hui, Moğol ve Kazak öğrenciler de eğitim almaktadır. 2000 yılında bu okullarda kayıtlı 1000 öğrenci varken 2011'de öğrenci sayısı 7090'a, 2012'de 8330'a yükselmiştir. 2000-2012 yılları arasında Sincan Sınıfı uygulaması kapsamında uygulamaya konan okullardan toplamda 51.000 öğrenci mezun olmuştur (Gupta, 2006, s. 316).

Çin, kabul ettiği iki dilli eğitim politikası ile özerk yönetim bölgelerinin ekonomik gelişmesinin ve ana kıta ile bütünleşmesinin sağlanacağını iddia etmektedir. Fakat devlet azınlıkların kendi anadillerinde eğitim almalarını anayasal garanti altına almış olsa da iki dilli eğitimin başlatılması bu garantileri fiili anlamda geçersiz kılmaktadır. Daha iyi eğitilmiş Han etnisiteli öğretmenler ve daha iyi kaynaklarla finanse edilen Mandarin okullarının varlığı, ilköğretimden üniversite eğitimine kadar okullar arasında bir hiyerarşi oluşmasına yol açmaktadır (Gupta, 2006, s. 307-308).

Mevcut eğitim sistemi içerisinde Mandarin dilinin hâkimiyeti, bu dilde kendini geliştirmiş öğretmenlerin Han okullarında ve Karma okullarda görevlendirilmelerine yol açmakta, bu da etnik okulların eğitim kalitesini giderek düşürmektedir (Cappelletti, 2015, s. 165). Nitekim etnik okulların eğitim kalitesine yönelik en önemli göstergelerden bir tanesi Han okullarına kayıt yaptıran azınlık öğrenci sayısının giderek yükseliyor olmasıdır. 2000 yılında Han okullarındaki azınlık öğrencilerinin sayısı 79.000 den 2005 yılında %66'lık bir artışla 131.000'e yükselmiştir. Kaşgar Eğitim Koleji Dekanı'nın açıklamasına göre yerel Han okullarının %70'ini Uygur çocukları oluşturmaktadır. Han okullarındaki azınlık öğrencilerin sayısındaki bu artış, iki dilli eğitimin tanımlamasının “Mandarin öğretimiyle tamamlanan yerel dilde eğitim” den “Yerel dil eğitimiyle desteklenen Mandarin dilinde eğitim”e doğru dönüştüğünü göstermektedir (Ma, 2009, s. 219). Bu kapsamda Uygur etnisitesine mensup ailelerin çocuklarının eğitiminde Han okullarını tercih etmelerinin sebeplerinden bir tanesi Mandarin dilini akıcı şekilde konuşan çocukların iyi bir üniversitede okumalarının ve iyi bir iş bularak Çin toplumunda yüksek pozisyonlara yükselmelerinin kolay olacağına dair inançlarıdır (Cappelletti, 2015, s. 164).

Sonuç

Çalışmada ortaya konulduğu gibi milliyetçilik modernite ile yakından ilişkilidir. Milliyetçilik modern dönemin başlarında toplum içindeki katı hiyerarşiyi yıkıp, vatandaşlık çatısı altında eşitliklikleri ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Ancak, daha sonra özellikle sivil milliyetçiliğın değil de etnik milliyetçiliğın benimsendiğı ülkelerde, milliyetçilik özgürleştirici ve kapsayıcı bir güç olmaktan uzaklaşmış; dışlayıcı ve baskıcı bir güç haline gelmiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti tarafından Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde uygulanan politikalar bu durumun açık bir örneğini oluşturmaktadır. Sincan Uygur Özerk Bölgesi sahip olduğu stratejik konum ve multi-etnik yapısıyla Çinli yöneticiler için hem iç siyasal meşruiyetin hem de dış güvenliğın sağlanmasında merkezi bir öneme sahiptir. Bölgenin sahip olduğu bu stratejik önem, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin siyasal ve kültürel açıdan Çin ana kıtası ile birleştirilmesini zaruri hale getirmiştir.

Çin'in bütünleştirme amaçlı izlediğı politikalar çalışmada ortaya konulduğu üzere etnik milliyetçilik anlayışına uymaktadır; kapsayıcı ve özgürleştirici olmak yerine, dışlayıcı ve baskıcıdır. Modern dönem öncesinde görülen esnek ve etnisiteye göre toplumun derecelendirilmediğı yapının aksine, modern dönemde Han etnisitesi merkeze konulmuş, diğer etnisiteler ise dışlanmış ve baskı altına alınmıştır. Çin tarafından Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde izlenen politikalar, etnik milliyetçilik kavramsallaştırmasına uygun şekilde dil, etnik köken ve kültürü temel almakta ve azınlıklar üzerinde baskı mekanizmasını etkin kılacak şekilde belirlenmektedir. Vatandaşlık temelli sivil milliyetçiliğın hâkim olduğu toplumlarda olduğundan farklı bir durum vardır. Uygurlar, ülkede bir azınlık olarak farklılıkları yüzünden ayrımcılığa maruz kalmakta; eşitsizlikle yüzleşmektedirler.

Bu kapsamda bölgede yaşayan etnik azınlık üzerinde uygulanan nüfus, eğitim ve dil politikaları sonucunda Sincan'ın etnik ve kültürel yapısı önemli ölçüde değişime uğramıştır. Han etnik kökenine sahip Çinli halkın bölgeye göçünün teşvik edilmesi ile Sincan'da Uygur ve Han nüfusu neredeyse eşit duruma getirilmiştir. Diğer yandan merkezi yönetimin uyguladığı iki dilli eğitim politikası Uygurlar başta olmak üzere tüm diğer etnik azınlıkların anadilleri yerine Mandarin dilinde eğitim almalarını zorunlu hale getirmektedir. Bu bağlamda, egemen etnik grubun dili hiyerarşinin tepesinde konumlandırılmakta, azınlık dilleri ise egemen dilin gölgesinde kalmaktadır.

1949 yılından itibaren dil, nüfus ve eğitim politikaları ile Sincan bölgesinde uygulanan fakat başarısız olan etnik-milliyetçi politikaları Çin, Mesleki Beceri Eğitim Merkezleri adını verdiği baskıcı uygulamalar ile yoğunlaştırarak devam ettirmektedir. Buna karşın Sincan'da Han Çinlileri ile azınlık gruplar arasındaki gerilimin artarak devam etmesi, Çin yönetimini bölgedeki milliyetçi politikaları üzerinde yeniden düşünmeye davet edenlerin sayısını da artırmaktadır.

21. yüzyılın ekonomik ve siyasal güç merkezi olarak ön plana çıkan, büyük güç olarak kabul edilen bir aktör olarak Çin küresel sistemde etkin olabilmek için öncelikle kendi sınırları içerisindeki barış ve refah düzenini kurma baskısı ile karşı karşıyadır. Bu aşamada Çin, etnisite temelinde yükselen bir milliyetçilik anlayışını vatandaşlık temelli kapsayıcı bir politikaya dönüştüremediğı takdirde küresel bir güç olmak için gerekli iç siyasal barışa ulaşamayacaktır.

Etik Beyan

"Baskıcı ve Dışlayıcı Han Milliyetçiliğının Doğu Türkistan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)'da Yansımaları" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Adıbelli, B. (2008). *Doğu Türkistan*. İstanbul: IQ Yayıncılık.
- Alptekin, E. (1992). Chinese policy in Eastern Turkestan. *Institute of Muslim Minority Affairs Journal*, 13(1), 185-195.
- Atlı, A. (2011). The role of xinjiang uyghur autonomous region in the economic security of China. *OAKA*, 6(11), 111-133.
- Başkaya, M. (2019). Arşiv belgelerine göre cumhuriyetin ilk yıllarında doğu Türkistan'ın genel durumu ve Türkiye ile kültürel münasebetler. *Bilgi*, 89, 215-236.
- Beckett G. H. ve Postiglione, G. A. (2012). China's language policy for indigenous and minority education. İçinde Gulbahar H. Beckett and Gerard A. Postiglione (Edt.), *China's Assimilationist Language Policy, the Impact on Indigenous/ minority literacy and social harmony*. USA: Routledge-Taylor&Francis Group.
- Bendix, R. (1978). *Kings or people: Power and the mandate to rule*. Berkeley: University of California Press.

- Berlin, I. (1980). *Vico and herder: Two studies in the history of ideas*. London: Chatto & Windus.
- Bovingdon, G. (2004). Autonomy in Xinjiang: Han nationalist imperatives and Uyghur discontent. *Policy Studies*, 11, 1-64.
- Caprioni, E. (2011). Daily encounters between Hans and Uyghurs in Xinjiang: Sinicization, integration or segregation? *Pacific Affairs*, 84(2), 267-287.
- Calhoun, C. (2008). Introduction to the transaction edition. *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background, With a New Introduction by Craig Calhoun*. New Brunswick and London: Transaction Publishers. IX-L.
- Cappelletti, A. (2015). Developing the land and the people: Social development issues in Xinjiang Uyghur autonomous region (1999-2009). *East Asia*, 3, 137-171.
- Censer, J. R. (2001). *Liberty, equality, fraternity: Exploring the French revolution*. University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press.
- Chou, B. K.P. (2012). Implementation measures of China's Xinjiang policies. *Chinese Law and Government*, 45(4), 3-8.
- Christiansen, F. ve Rai, S. (1996). *Chinese politics and society-an introduction*. Great Britain: T.J. Press.
- Clarke, M. E. (2011). *Xinjiang and China's Rise in Central Asia-A History*. New York: Routledge.
- Conversi, D. (2012). Modernism and nationalism. *Journal of Political Ideologies*, 17(1), 13-34.
- Dağcı, K. ve Keskin, M. (2013). Çin'in Doğu Türkistan politikası ve azınlık hakları bağlamında hak ihlalleri. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(2), 11-29.
- Demirağ, Y. (2014). 1755-1949 yılları arasında Doğu Türkistan. *Uluslararası Uyghur Araştırmaları Dergisi*, 3, 229-245.
- Dillon, M. (2004). *Xinjiang-China's Muslim Far Northwest*, New York: Routledge Curzon Publications.
- Fan, K. (2016). Representation of ethnic minorities in socialist China. *Ethnic and Racial Studies*, 39(12), 2091-2107.
- Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Goldmann, K., Hannerz, U. ve Westin, C. (2016). Introduction: Nationalism and internationalism in the post-cold war era. İçinde Kjell Goldmann, Ulf Hannerz and Charles Westin (Edt.), *Nationalism and Internationalism in the Post-Cold War Era* (pp. 1-22). London: Routledge.
- Gökalp, E. (2007). Milliyetçilik: Kuramsal bir değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 279-298.
- Greenfeld, L. (1996). Nationalism and modernity. *Social Research*, 63(1), 3-40.
- Greenfeld, L. (2006). Modernity and nationalism. İçinde Gerard Delanty and Krishan Kumar (Edt.), *Handbook of Nations and Nationalism* (pp. 157-168). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Grose, T. A. (2010). The Xinjiang class: Education, integration and the uyghurs. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 30(1), 97-109.
- Harris, E. (2009). *Nationalism: Theories and cases*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Howell, A. ve Fan, C. C. (2011). Migration and inequality in Xinjiang: A survey of Han and Uyghur migrants in urumqi. *Eurasian Geography and Economics*, 52(1), 119-139.
- Joniak-Lüthi, A. (2016). Blurring boundaries and negotiating subjectivities – the Uyghurized Han of southern Xinjiang, China. *Ethnic and Racial Studies*, 39(12), 2187-2204.
- Karaca, R. K. (2007). Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti ilişkilerinde Doğu Türkistan sorunu. *Gaazi Akademik Bakış*, 1(1), 219-245.
- Karluk, A. C. (2017). Uyghur Türk toplumunda değişimin sonucu olarak aydınlarda bölünmüşlük ve kültürel kopukluk. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 22(42), 171-204.
- Kaufmann, E. ve Oded, H. (2008). Dominant ethnicity: From minority to majority. *Nations and Nationalism*, 14(4), 743-767.
- Kedourie, E. (1993). *Nationalism*. New York: Wiley Publishers.
- Keitner, C. I. (2007). *The paradoxes of nationalism: The French revolution and its meaning for contemporary nation building*. New York: State University of New York Press.
- Kohn, H. (1994). Western and eastern nationalism. İçinde John Hutchinson and Anthony D. Smith (Edt.), *Nationalism* (pp. 162-165). Oxford: Oxford University Press.
- Körpe, Ö. (2013). Doğu Türkistan'da yeni nesil çatışmanın iki boyutu: Şiddet dışı ve silahlı mücadelelere ilişkin bir stratejik analiz. İçinde R. Kutay Karaca (Edt.). *Aya'da güvenlik sorunları ve yansımaları* (ss. 15-56). İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship*. Oxford: Clarendon Press.
- Laifong, L. (2005). Xiafang – xiexiang. İçinde Edward L. Davis (Edt.), *Encyclopedia of contemporary Chinese culture*. Routledge: USA.
- Leibold, J. ve Chen, Y. (2014). *Minority education in China-Balancing unity and diversity in an era of critical pluralism*. Hong Kong University Press: Hong Kong.
- Li, S. (2013). *Sinciang Uyghur Tarihi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ma, R. (2009). The development of minority education and the practice of bilingual education in Xinjiang Uyghur autonomous region. *Front. Educ China*, 4(2), 188-251.
- Ma, R. (2014). Reflections on the debate on China's ethnic policy: my reform proposals and their critics. *Asian Ethnicity*, 15(2), 237-246.
- Ma, R. (2017). Reconstructing "nation" (minzu) discourses in China. *International Journal of Anthropology and Ethnology*, 1(8), 1-15.
- Marx, A. W. (2003). *Faith in nation: Exclusionary origins of nationalism*. Oxford University Press: Oxford

- Maurer-Fazio M. ve Hasmath, R. (2015). The contemporary ethnic minority in China: an introduction. *Eurasian Geography and Economics*, 56(1), 1-7.
- Millward, J. A. ve Perdue, P. C. (2004). Political and cultural history of the Xinjiang Region through the late nineteenth century. İçinde S. Frederick Starr, (Edt.), *Xinjiang, China's Muslim Broaderland* (pp. 27- 62). New York: M. E. Sharpe.
- Millward, J. A. (2007). *Eurasian crossroads, A history of xinjiang*. New York: Columbia University Press.
- Nairn, T. (1975). The modern janus. *New Left Review*, 94, 3-30.
- Norbu, D. (1988). Chinese communist views on national self-determination, 1922-1956: Origins of China's national minorities policy. *International Studies*, 25(4), 317-342.
- Odgaard, L. ve Nielsen, T. G. (2014). China's counterinsurgency strategy in Tibet and Xinjiang. *Journal of Contemporary China*, 23(87), 535-555.
- O'Mahony, P. ve Gerard D. (2002). *Nationalism and social theory*. Londra: SAGE Publications.
- Pekcan, C. (2017). Konfys felsefesinin dış politikaya etkisi bağlamında 2003-2013 Yılları Arası in-ABD İlişkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(4), 1127-1155.
- Plamenatz, J. (1973). Two types of nationalism. *Nationalism. The nature and the evolution of the idea* (pp. 22-38). (Der: E. Kamenka). Canberra: Australian National University Press.
- Postiglione, G. (2014). Education and cultural diversity in multiethnic China. In J. Leibold ve C. Yangbin (Eds.), *Minority education in china-calancing unity and diversity in an era of critical pluralism* (pp. 27-43). Hong Kong: Hong Kong University Press.
- Roshwald, A. (2001). *Ethnic nationalism and the fall of empires*. Londra ve New York: Routledge.
- Sayın Y. ve Koçak, G. (2017). Müslüman dünyanın bir sorun alanı olarak Doğu Türkistan meselesi ve in Halk Cumhuriyeti'nin izlediği politikalar. *Journal of Ottoman Civilization Studies*, 3(4), 10-24.
- Schluessel, E. T. (2009). History, identity and mother tongue education in Xinjiang. *Central Asian Survey*, 28(4), 383-402.
- Schmidt, V. H. (2010). Modernity and diversity: Reflections on the controversy between modernization theory and multiple modernists. *Social Science Information*, 49(4), 511-538.
- Sharpe, M .E. (2012). Xinjiang Uighur autonomous region ordinance on education for ethnic unity. *Chinese Law & Government*, 45(4), 15-22.
- Shih, C. (2002). Ethnic economy of citizenship in China: Four approaches to identity formation. İçinde Merle Goldman and Elizabeth J. Perry (Edt.), *Changing Meanings of Citizenship in Modern China*, Harvard University Press: Cambridge.
- Smith, A. D. (1998). *Nationalism and modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. London and New York: Routledge
- Starr, S. F. (2004). *Xinjiang, China's Muslim Broaderland*, M. E. Sharpe, New York: Routledge.
- Tilly, C. (1975). "Reflections on the History of European State-Making". İçinde Charles Tilly (Edt.), *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press. 3-83.
- Toops, S. (2004). "Demographics and Development in Xinjiang after 1949", East-West Center, Working Paper No.1, May 2004, Washington. <https://pdfs.semanticscholar.org/431a/96153009b330bfea29a2fadd980750a6edf9.pdf> (e.t. 16.07.2019).
- Toops, S. (2016). "Spatial Results of the 2010 Census in Xinjiang", March 7, 2016, <https://theasiadialogue.com/2016/03/07/spatial-results-of-the-2010-census-in-xinjiang/> (e.t. 16.07.2019).
- Waley-Cohen, J. (2004). The New Qing History. *Radical History Review*, 88, 193-206.
- Walzer, M. (1999). "The New Tribalism: Notes on a Difficult Problem". İçinde Ronald Beiner (Edt.), *Theorizing Nationalism*. New York: State University of New York Press. 205-217.
- Wimmer, A. (2002). *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict: Shadows of Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wu, X. ve Xi, S. (2013). Ethnicity, Migration and Social Stratification in China: Evidence from Xinjiang Uyghur Autonomous Region Population Studies Center Research Report 13-810, November 2013.
- Wu, X. ve He, G. (2018). Ethnic Autonomy and Ethnic Inequality: An Empirical Assessment of Ethnic Policy in Urban China. *China Review*, 18 (2), 185-216.
- Xinjiang Uyghur Autonomous Region, China- A Cultural and Historical Dictionary (Ed.) Michael Dillon, 1998, Great Britain: Curzon Press.
- XPCC- int: Establishment, "Development and Role of the Xinjiang Production and Construction Corps", <http://www.china.org.cn/e-white/20030526/9.htm> (e.t.06.11.2015).
- Zhou, M. (2012). Historical review of the PRC's minority/indigenous language policy and practice-Nation-state building and identity construction. İçinde Gulbahar H. Beckett and Gerard A. Postiglione (Edt.), *China's Assimilationist Language Policy, the Impact on Indigenous/minority Literacy and Social Harmony*, , USA: Routledge-Taylor&Francis Group.

EXTENDED ABSTRACT

Among the 56 ethnic groups recognized by the Chinese Constitution, Uighur Turks are one of the biggest, and the Xinjiang Uighur Autonomous Region is the largest of five autonomous regions of the

People's Republic of China. As it possesses rich natural resources and borders eight states, Xinjiang is strategically significant for Beijing. Therefore, Xinjiang looms large in the national integration policy of China. For Beijing, establishing political control over Xinjiang is not only crucial for security reasons, but it also can provide the Communist Party with an instrument to consolidate its economic and political legitimacy. This study explores the population, education, and language policies pursued by Beijing in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region from the perspective of modernity and nationalism. As a conclusion, the study argues that rather than opting for emancipatory and inclusionary policies, in Xinjiang, China pursues ethnic nationalist policies that are repressive and exclusionary.

In East Turkistan or officially named Xinjiang Uighur Autonomous Region, the oppressive nationalist policies of the People's Republic of China and the increasing reactions against these policies have prepared a ground to resume discussions about nationalism theories and the changing reflections of nationalism in Eastern and Western societies. As a matter of fact, although the 19th century is an absolute backward period for China, it was the 19th century when nationalism first appeared in China, as in Europe. In addition, while nationalism in Continental Europe gained a rising civil and inclusive character on the basis of citizenship, nationalism in China has become exclusivist by shaping on belonging to a certain ethnic group and culture.

Nationalism aimed at destroying the rigid hierarchy in the society at the beginning of the modern period and eliminating inequalities under the roof of citizenship. However, later on, in countries where ethnic nationalism was adopted, rather than civilian nationalism, nationalism was no longer a liberating and inclusive force; it has become an exclusive and oppressive force.

The policies implemented by the People's Republic of China in the Xinjiang Uighur Autonomous Region are a clear example of this situation. With its strategic location and multi-ethnic structure, Xinjiang Uighur Autonomous Region has a central importance in ensuring both domestic political legitimacy and external security for Chinese executives. This strategic importance of the region has made it necessary to unite the Xinjiang Uighur Autonomous Region politically and culturally with the mainland of China.

The policies pursued by China for integration fit the understanding of ethnic nationalism as outlined in the study; Instead of being inclusive and liberating, it is exclusive and oppressive. Contrary to the flexible and ethnic structure seen before the modern period, Han ethnicity was put in the centre in the modern period, other ethnicities were excluded and oppressed. The policies pursued by China in the Xinjiang Uighur Autonomous Region are based on language, ethnicity and culture in accordance with the concept of ethnic nationalism, and are determined in a way to make the pressure mechanism on minorities effective.

Uighurs are discriminated against because of their differences as a minority in the country; they face inequality. In this context, as a result of the population, education and language policies implemented on the ethnic minority living in the region, the ethnic and cultural structure of Xinjiang has changed significantly. By encouraging the Chinese people of Han ethnic origin to migrate to the region, the population of Uyghur and Han was almost equal in Xinjiang. On the other hand, the bilingual education policy implemented by the central government makes it mandatory for all other ethnic minorities, particularly Uyghurs, to receive education in Mandarin instead of their mother tongue. In this context, the language of the dominant ethnic group is positioned at the top of the hierarchy, while minority languages are overshadowed by the dominant language.

Since 1949, China has continued its language, population and education policies, and the ethnic-nationalist policies implemented in the Xinjiang region, but have failed by intensifying the repressive practices they call Vocational Skill Training Centres. On the other hand, the increasing tension between Han Chinese and minority groups in Xinjiang increases the number of people who invite the Chinese administration to rethink their nationalist policies in the region.

As a result of the study, it was revealed that China implemented policies based on the understanding of ethnic nationalism in accordance with the classification made by Kohn in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, and in this context, population, education and language policies were used as an oppressive and exclusive power, not liberating and inclusive. As an actor that stands out as the centre of economic and political power of the 21st century and is accepted as a great power, China is faced with the pressure to establish peace and prosperity within its borders in order to be effective in the global system.

At this stage, if China cannot transform an understanding of nationalism rising on the basis of ethnicity into an inclusive policy based on citizenship, it will not be able to achieve the necessary domestic political peace to become a global power.

“Kutadgu Bilig” ve “Prens” Eserleri Bağlamında Yusuf Has Hacib İle Machiavelli'nin Siyasetname Anlayışının İncelenmesi

Ömer Faruk KARAMAN¹

Öz

Siyasetnameler devleti yöneten kişilere, devlet yönetimi, siyaset üretme, toplumsal refah gibi konularda tavsiyelerde bulunmak amacıyla ortaya koyulan edebi eserlerdir. Tür olarak bir siyasetname niteliği taşıyan Kutadgu Bilig, Türk-İslam edebi eserlerinin ilkleri arasında sayılmaktadır. Batılı anlamda en önemli siyasetnamelerden biri sayılan Prens adlı eserinde Machiavelli, gücün doğası hakkında tavsiyeler vermiş, iktidarı elinde bulunduran kişiye devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği hususunda bilgiler sunmuştur. Kutadgu Bilig’de ise devlet yönetimi ile birlikte, kişisel ve sosyolojik meseleler üzerine de durulmuştur. Yusuf Has Hacib’e göre hükümdar adil, hoşgörülü, ahlaklı, yol gösterici, akli ve bilgiyi üstün tutan bilge kişidir. Machiavelli’nin Prens’i ise daha çok güç odaklıdır ve güç için bazen ahlak dışı eylemlerde bulunabilmesi dahi kabul edilebilir. Yusuf Has Hacib hükümdarın otoritesinin kanunlarla sınırlandırılması gerektiği, kendisinin de kanunlara riayet etmesi gerektiğini, devlet kurumlarında liyakatin esas olduğunu, adaletin yönetimde en önemli unsurlardan biri olduğunu ve yöneticilerin her zaman rasyonel bir şekilde işlerini yürütmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Machiavelli’ye göre iktidar her şeye rağmen korunmalıdır ve bunun için güç şarttır. Bu çalışmada Doğu ve Batı perspektifini yansıtan siyasetname niteliğindeki bu iki eser analiz edilecek ve kıyaslanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Prens, Yusuf Has Hacib, Machiavelli, Siyasetname

Investigation of the Political Treatise Understanding of Yusuf Has Hacib and Machiavelli in the Context of "Kutadgu Bilig" and "Prince" Works

Abstract

Political books are literary works written in order to advise people who govern the state on issues such as state administration, politics and social welfare. As a political treatise, ‘Kutadgu Bilig’ is one of the first Turkic-Islamic literary works. In one of the most important western political treatises, Prince, Machiavelli advised about the nature of power and provided information to the statesman on how he ought to rule. In Kutadgu Bilig, on the other hand, along with state administration, personal and sociological issues were also emphasized. According to Yusuf Has Hacib, the ruler is just, tolerant, moral, guiding, and wise person who keeps intelligence and knowledge superior. In contrast, Machiavelli put much more emphasis on power, and moreover, he found admissable to do action without moral to gain power in his 'Prince'. Yusuf Has Hacib argues that laws should limit the powers of the ruler, rulers should comply with the laws, merit ought to be the determinant factor in the state institutions, justice is one of the most important factor in administration, and the rulers should always be rational in their occupations. According to Machiavelli, power is essential in order to remain in the saddle no matter how. In this study, these works as two political treatises discussed, reflecting Eastern and Western perspectives, will be analyzed and compared.

Key Words: Kutadgu Bilig, Prince, Yusuf Has Hacib, Machiavelli, Political treatise

Atf İçin / Please Cite As:

Karaman, Ö. F. (2020). “Kutadgu Bilig” ve “Prens” eserleri bağlamında Yusuf Has Hacib İle Machiavelli'nin siyasetname anlayışının incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2683-2692.

Geliş Tarihi / Received Date: 30.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 13.07.2020

¹ Araştırma Görevlisi, Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, omer.karaman@manas.edu.kg
Doktora Öğrencisi, T.C. İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, omer_faruk_k@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-0353-9805

Giriş

İslam inancına göre Allah katında Arap olanın olmayandan inanç ve ibadet dışında hiçbir üstünlüğünün olmadığı sayılmaktadır. Fakat Emeviler döneminde uygulanan asabiyyet denilen kendi kavminden, dininden, vatanından vb. olanları kayırma politikalarına tepki olarak şubüyye adı verilen bir çeşit ulusalcılık akımı ortaya çıkmaya başladı. Bu akım İslam birliğine olumsuz etkide bulunsa da Arap dil ve kültürünün dışındaki diğer dil ve medeniyetlerin önem kazanmasına da imkân hazırlamıştır. Firdevsi, Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacib gibi önemli yazarların ortaya koydukları eserleri ile Fars ve Türk dillerine yapmaya çalıştığı katkılar da bu akımın bir sonucu olarak görülebilmektedir (Eker, 2006, s. 193).

İslamiyet’i kabul eden ilk Türk hükümdar sayılan Satuk Buğra Han, İslamiyet’i daha çocukken Karahanlılara sığınan Sasani hanedanından Nasr aracılığı ile öğrendiği bilinmektedir. Birçok Türk topluluğu yine aynı dönemde Müslümanlığı tercih etmeye başlamıştır. Satuk 25 yaşlarında Kaşgar şehrini ele geçirerek Buğra Han unvanını kazanmıştır. Batıda ise Balasagun şehrine kadar ilerlemiş ve bu şehri ikinci bir idari merkez haline getirmiştir. Kendisi 955 yılında ölünce yerine geçen oğulları devletin sınırlarını genişletmeye devam ettiler. Samanoğulları Devletinin zayıflamaya başladığı dönemde Karahanlılar güç kazanmaya devam etmiş, Kaşgar ve Balasagun kentleri dışında Batıda Semerkant da önemli idare merkezi haline gelmiştir. Karahanlı hükümdarı İlig Nasr 999 yılında Buhara’yı işgal ederek Samani hanedan üyelerini tutuklattı. Böylece Samani devleti kendiliğinden dağılmış oldu ve Karahanlıların Batıya olan yayılımı devam etti. Söz konusu bölgedeki Türklerin İslamiyet’i kabul etmesi de buna paralel olarak artış göstermeye başladı. Fakat bölgedeki diğer bir güç olan Gazneliler ile de mücadeleler yaşandı. Nihayetinde devlet Doğu ve Batı Karahanlılar olarak ikiye ayrıldı. Son olarak Harzemşahların Maverünnahr’ın tamamını kontrol altına almasıyla birlikte Karahanlı Devleti tamamen yok oldu (Yavuz, 2007, s. 138-142).

Yusuf Has Hacib’in, Doğu Karahanlı Devleti’nde Hasan b. Arslan ile onun babası olan Buğra Tigin Süleyman Arslan dönemlerinde yaşadığı bilinmektedir. Hasan Han döneminde Doğu Türkistan’daki Müslüman kentler ile Balasagun ve Taraz bölgeleri kontrol altına alınmış ve buralarda huzurlu bir ortam tesis edilmiştir. Bu dönemlerde Batıda yaşanan Gazneli, Selçuklu ve Karahanlı arasındaki mücadeleler neticesinde devrin önemli alimleri Kaşgar’a göç etmeye başlamışlardır. Söz konusu bilginler sayesinde Kaşgar’da birçok önemli eser yazıldı. Kaşgarlı Mahmud’un Bağdat’taki halife Muktedi’ye sunmak için kaleme aldığı Divan-ı Lügat-it Türk de bunlardan birisidir (Yavuz, 2007, s. 143).

Yusuf Has Hacib, Türk-İslam dünyasının bilinen Türkçe eser ortaya koymuş ilk sosyoloğu ve ilk siyaset kuramcısı olduğu söylenebilir. Yusuf, Kutadgu Bilig eserini didaktik, mesnevi tarzında kaleme almış ve bir siyasetname olarak dönemin hükümdarına sunmuştur. Tarihçi Hammer tarafından İstanbul’da 18. Yüzyılın sonlarında Uygurca yazılı nüshası Viyana’ya götürülen Kutadgu Bilig, bilim dünyasında ilk olarak Journal Asiatique dergisinde yayımlanan makale aracılığıyla bilinmeye başlamıştır. Birçok dile çevrilen eserin incelenmesi günümüze kadar süregelmiştir (Eker, 2006, s. 194).

Yusuf, bu eseri kaleme ela aldığı dönemde dönemin ünlü Arap ve Fars siyasetnamelerden örnek almadığı eserin üslubundan belli olmaktadır. Dolayısıyla bu eser özgün bir manzum siyasetname olarak günümüze gelmiştir. Bunun yanı sıra Kutadgu Bilig’de var olan bilgiler Hint – İran geleneklerinde bulunan hususlar ile benzerlik göstermektedir. Zira bu hususlar o dönemde tüm insanlığa mal olmuş bilgilerdir. Bu nedenle Kutadgu Bilig’de farklı kültürlerden izlere rastlamak mümkün olabilmektedir (Adalıoğlu, 2013, s. 242).

Balasagunlu Yusuf, bir gulam olarak küçük yaşlarda saraya yerleşti ve iyi bir eğitimden geçti. O dönemde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik bunalım içinde Kuz Ordu yöneticisi Arslan Han Süleyman’ın oğlu Eyyüb adına eserini yazmaya başladı. Fakat Kuz Ordu’nun Batı Karahanlılar tarafından ele geçirilmesinin ardından Kaşgar’a göç eden Yusuf eserini tamamlayarak himayesinde bulunduğu Tabgaç Hasan Han’a sundu. Hasan Han da bundan dolayı o dönemde İslam dünyasında hükümdarların bir çeşit danışma veya halkın dilek ve isteklerini hükümdara ileten makam sayılan “has haciblik veya hacibü-l hüccacılık” makamına getirdi. Böylece Balasagunlu Yusuf, Has Hacib unvanını hak etmiş oldu (Huncan, 2016, s. 119).

Bu çalışmada, bir siyasetname özelliği taşıyan Kutadgu Bilig’in içerdiği siyaset felsefesi tartışılarak, Batı kültürü ışığında Niccolo Machiavelli tarafından kaleme alınan Prens ile karşılaştırma yapılmıştır. Böylece Doğu-Batı bakış açısında siyasetin nasıl yürütülmesi ve devletin nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda hükümdarlara sunulan öneriler incelenmiş ve iki kültür arasındaki farklar saptanmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda makalenin hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir:

1. Türk-İslam dünyasının ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi, ilmi alanda yükselişine geçtiği dönemde ortaya koyulan siyasetname özelliğindeki Kutadgu Bilig’de devlet yönetimi konusunda yöneticilere erdemli ve adaletli olma, halkın isteklerine kayıtsız kalmama, dini hassasiyetlere riayet etme gibi tavsiyelerde bulunulmuş, dolayısıyla dönemin şartları doğrultusunda idealist bir yaklaşım benimsenmiştir.
2. Orta Çağ Avrupa’sının yaşamış olduğu ekonomik ve sosyal çöküntü, feodalizmin güç kazanması, kilise dogmalarının siyasal ve sosyal yaşamı fazlasıyla etkilemesi gibi şartların değişerek Rönesans döneminin başlaması ile değişime uğrayan siyasi hayat dikkate alındığında Prens eserinde yöneticiye otoritesini güçlü tutmak amacıyla gerektiğinde erdem dışı davranışlarda bulunabileceği ve dolayısıyla dönemsel şartlar doğrultusunda realist bir bakış açısına sahip olması gerektiği savunulmuştur.

Araştırma soruları ise şu şekilde belirlenmiştir:

1. Kutadgu Bilig’de devlet yönetimi konusu ele alınırken dönemsel şartlar önemli olmuş mudur?
2. Machiavelli Prens eserini kaleme alırken yaşadığı dönemin şartlarından etkilenmiş midir?
3. İki eserde devlet yöneticilerine verilen tavsiyelerde ön plana çıkan farklılıklar ve benzerlikler nelerdir?
4. Doğu ve Batı bakış açısı ile yazılan siyasetnamelerin temel özellikleri nelerdir?
5. Yusuf Has Hacib ile Machiavelli’yi siyasi ahlak konusunda birbirinden ayıran düşünceleri nelerdir?

Kutadgu Bilig ve Siyasetname Özelliği

İslam’ı tercih eden ilk Türk Devleti olarak kabul edilen Karahanlıların hükümdarı Tabgaç Buğra Han’a sunulmak üzere Balasagunlu Yusuf tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig, siyasetname özelliği taşımasıyla birlikte ‘kutlu/mutlu olma bilgisi’ anlamına gelen adından da anlaşılacağı gibi sosyolojik bir eser olarak da kabul edilebilmektedir. Zira bu eserde yazar insanlığa her iki dünyada da mutlu kılacak bilgiler ve tavsiyeler sunmaktadır. Ayrıca yazarın “Has Haciblik” unvanı almasını sağlayan bu eserinde yazıldığı dönemin öncesi işlenerek, mevcut durumdan ziyade olması gereken düzenden söz edilmiştir (Usta, 2014, s. 202). Mesnevi biçiminde kaleme alınan bu eser 6645 beyitten oluşmakla birlikte Şehname vezniyle yazılması da İran edebiyatından etkilendiğini göstermektedir. Ayrıca yazar tarafından esere eklenen dörtlükler yapı itibariyle İslam öncesi Türk şiir geleneğinin etkilerini de ortaya koymaktadır. Dönemin Türkçesi olan Hakaniye lehçesi ile yazılan Arapça ve Farsça kelimelere de rastlanmaktadır. Eserin ilk nüshası Herat’ta 15. Yüzyılda bulunmuş, ilk baskısı da Radloff tarafından 1900 yılında yapılmıştır (Ünal ve Uysal, 2018, s. 255-256).

Kutadgu Bilig’in kelime anlamı günümüzde daha çok “mutluluk veren bilgi” olarak bilinmektedir. Fakat sön dönemlerde yapılan etimolojik ve semantik çalışmalar sonucunda “kut” sözcüğünün eksik çevrildiği saptanmıştır. Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan Divan-ı Lügat-it Türk’te bu sözcüğe devlet yani siyasal iktidar anlamları yüklenmiştir. Dolayısıyla Kutadgu Bilig’e de “Devlet yönetme bilgisi” ya da “iktidara ulaştırıcı bilgi” anlamı yüklemek yanlış olmayacaktır (Adalıoğlu, 2013, s. 245).

İslami bakış açısı ile yazılan siyasetnamelerde olduğu gibi Kutadgu Bilig’de de Allah’a hamd, peygambere ve ardından hükümdara metihler yapılarak giriş bölümü oluşturulmuştur. Dolayısıyla eserin başında yer alan mukaddimeden sonra “Tanrı Azze ve Cellenin medhini söyler”, “Peygamber aleyhi’s-selamın medhini söyler”, “Dört sahabelerin medhini söyler”, “Parlak bahar mevsimini ve Ulu Buğra Han’ın medhini söyler” başlıkları ile yazılan beyitler aracılığı ile giriş bölümü tamamlanmıştır. Kutadgu Bilig’de bu yönüyle diğer İslami bakış ile hazırlanan siyasetnamelere benzerlik göstermektedir (Adalıoğlu, 2013, s. 248).

Kutadgu Bilig’in sosyal, siyasal, dini ve felsefi açıdan rehberlik edebilecek bir eser olduğu söylenebilir. Bu açıdan dönemin “Prensler Aynası (Mirror of Princes)” kapsamında ele alınabilir. Yusuf, vermek istediği mesajı dört farklı karakteri eserinde sembolize ederek ifade etmiştir (Eglar ve Magnarella, 1971, s. 233). Kutadgu Bilig’in üzerine inşa edildiği dört ilke adalet, devlet, akıl ve akıbet / kanaattır. Dankoff, eserdeki kahramanları ve onların sembolize ettikleri ilkeleri aşağıdaki gibi şemalaştırmıştır (Eker, 2006, s. 196):

Tablo 1. Kutadgu Bilig’de Karakterler ve İşlevleri

Adı	Görevi / Meziyeti	İlkesi / Temsili
Kün Togdı (Gün Doğdu)	Hükümdar	Adalet
Ay Toldı (Ay Doldu)	Vezir	Devlet
Ögdülmiş (Övülmüş)	Bilge	Akıl / Mantık
Odgurmuş (Uyanmış)	Sofu	Akabet / Kanaat

Bu dört karakter aşağıda belirtildiği gibi sembolize edilerek eserin oluşumunda temel rol oynamışlardır (Duishenbieva, 2016, s. 117):

1. Kün Togdı (Gün Doğdu): Adaleti temsil eder. İktidarın akıl ve mantık ışığında hareket etmesi ve adaletli davranması ilkelerinin sembolüdür.
2. Ay Toldı (Ay Doldu): Refahın ve huzurun simgesidir. Devlet yönetimine uğur ve başarı getiren vezirin adıdır.
3. Ögdülmiş (Övülmüş): Bilgeliliğin sembolüdür. İyiyi kötü olandan nasıl ayırt edileceğini öğreten bilge kişinin adıdır.
4. Odgurmuş (Uyanmış): Kanaat etme ve sabrın sembolüdür. Ne ile ne kadar mutlu olunabilmeyi öğreten ve nasihatlerde bulunan sofı kişinin adını teşkil eder.

Kutadgu Bilig’de temsili olarak hükümdarlık verilen Gün Doğdu karakteri eserde adaletin timsalidir. Hükümdar birçok unvana sahip olsa da genel itibarıyla kendisine “Bey” diye hitap edilmektedir. Bu hükümdar adil bir biçimde yasa koyar, kendisi hak ve hukuk üzerine halkına adanmış bir yöneticidir. Fakat herhangi bir yardımcısı bulunmamakta ve ülkeyi tek başına yönetmektedir. Fakat devlet işlerini icra için yanına yardımcıları aramaktadır. Tüm halkı için çalıştığı ve halkın her kesiminin ondan faydalandığı bilindiği için adını Güneşten almaktadır. O Güneşin parlaklığı herkes için eşit bir şekilde yayıldığı için eşitlik esasını temsil etmiştir. Dolayısıyla Gün Doğdu’nun kanunlarının geçerli olduğu her ülkede düzen ve adalet söz konusudur (Büyükbaş ve Vargün, 2016, s. 29-30).

Kutadgu Bilig’de en önemli hususlardan biri halk arasında ayırım yapmadan herkese eşit şekilde davranmayı öğütleyen bir yöneten ve yönetilen ilişkisinin bulunmasıdır. Yönetenlere göre, devletin itibarının korunabilmesi için vatandaşlar arasında ayırmacılık yapılmaması şarttır. Bu şekilde yönetilen halk da gerektiği takdirde devletin bekasını korumak için elinden geleni yapacak, devletin hak ve çıkarlarını savunmaya devam edecektir. Devletin bu görevi yerine getirememesi durumunda ise varlığını koruması güç hale düşecek ve meşruiyet sorunu yaşamaya başlayacaktır (Özmen, 2014, s. 56).

Vatandaşlara eşit muamele ile ilgili Gün Doğdu’nun veziri Ay Doldu Kutadgu Bilig’de “Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları, bey veya kul olarak ayırmam” (Has Hacib, 1959, s. 69) şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca Gün Doğdu “İster oğlum ister yakınım veya hısımlım olsun; İster yolcu, geçici, ister misafir olsun, Kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; Hüküm verirken, hiçbirini beni farklı bulmaz. Bu beyliğin temeli doğruluktur; Beyler doğru olursa, dünya huzura kavuşur” (Has Hacib, 1959, s. 70) ifadeleri ile yine adaletli ve halk arasında ayırım yapmayan bir hükümdar modeli çizmiştir. Bununla birlikte devlet yöneticilerinin halkı ilgilendiren meselelerle ilgili alınan kararların herkes için geçerli olması sosyal düzen açısından büyük önem arz etmektedir. Bu konuyu da yine eserin 828. Beytinde “Hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır” ifadesi desteklemektedir. Yusuf Has Hacib’e göre devleti yönetme yetkisi hükümdara emanet olarak verilmiştir ve bu emanet her alanda adalet ve doğruluk üzerine muhafaza edilebilmektedir (Özmen, 2014, s. 56).

Kutadgu Bilig hakkında bazı kaynaklarda teokratik bir yönetim anlayışının savunulduğu belirtilse de Yusuf Has Hacib eserinde ermiş bir kişiliğin devlet yönetiminde bulunmaması gerektiğini ve yine aynı şekilde devlet yönetiminde bulunan kimselerin ermiş gibi davranmaması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre din adamının yaşantısı devlet yönetimindeki kişilerin yaşantısından farklıdır. Ona göre hem din işleri hem de devlet işleri büyük öneme sahip olsa da ikisinin bir arada yürütülemeyeceği eserdeki Odgurmuş ile Ögdülmiş arasında geçen konuşmalardan çıkarım yapılabilir. Dolayısıyla Yusuf Has Hacib, devlet adamı etiği ile din adamı etiğini ayırarak eserinde iki farklı yol çizmiştir (Doğan, 2016, s. 128-129).

Yusuf Has Hacib, eserinde bir hükümdarın ilk başta sahip olması gereken vasfın akıllı ve bilgili olmasını bildirmiştir. Çünkü ona göre bu meziyetler insanı hem dünyada hem de ahirette mutluluğa götürebilmektedir. Bununla birlikte uzun süreli ve huzurlu bir hükümdarlık süreci de adil ve doğru olmaktan geçer. Aynı zamanda bu erdemler devleti de uzun süre ayakta tutabilecek, halkına da refah ve mutluluk getirecektir. Yalnızca adaletli olmanın yetmeyeceği, bununla beraber adaletin en kısa sürede tesis edilmesi gerektiğini de vurgulamıştır. Ona göre insan yumuşak huylu olmalıdır. Zira hiddet ve öfke insanı

felakete sürükler. Hiddet insanın sahip olduğu bilgiyi doğru bir şekilde kullanmamasına neden olur ve insanı kabalaştırır. Toplum için uyum isteniyorsa sakin ve yumuşak huylu olmak elzemdir. Dolayısıyla insan her daim sakin bir şekilde aklını ve bilgisini kullanarak hareket etmelidir. Konuyla ilgili Yusuf Has Hacib eserinde şu şekilde bildirir (Ünal ve Uysal, 2018, s. 259-260):

Ukuşluğ ked er öwke özdin yırat
 Biliglig beg er buşma edgü kıl at
 Bu iki bile işke yakma iwe
 Kalı yaksa kıldın tiriglik yawa
 Ökünçlüg bolur tutşı öwke işi
 Yazukluğ bolur işte buşsa kişi

Günümüz Türkçesi ile (Has Hacib, 1959, s. 35):

Ey akıllı iyi yiğit, öfkeyi kendinden uzaklaştır
 Ey bilgili bey yiğit, hiddetlenme, iyi ad kazan
 Öfke ile kalkan pişmanlıkla oturur
 İnsan hiddetlenince, işinde yanılır
 Hiddet ve öfke insan için fenadır
 Bu ikisinin yüzünden vücut daima eziyet çeker

Eski Türk toplumlarında oldu gibi Kutadgu Bilig’de de hükümdarın yetkileri töre ile sınırlandırılmıştır. Bu töre kapsamında hükümdar başa gelir ve başarılı olamayan hükümdar töre tarafından istenmez. Bu töre asırlar boyunca halkın isteği, gelenek-göreneği, değerleri aracılığıyla meydana gelmiştir ve hükümdar bu değerlere uymak zorundadır. Eski Türk inanışlarına göre töreye uymayan hükümdar hem bu dünyada hem de ahirette huzur bulamayacaktır. Dolayısıyla hükümdar törelere baş eğmekle birlikte yeni kanun koyarken de adaletli davranmak zorundadır. Kutadgu Bilig’de töre ile beraber liyakat konusuna da önem verilmiştir. Hükümdarın Aytoldı ve Ögdülmiş’i yanında tutması ve bazı şahışlar ile hükümdar arasında geçen diyaloglardan liyakate verilen önem anlaşılmaktadır. Bu durum da demokratik bir yönetim anlayışının savunulduğunun göstergesi olabilir (Doğan, 2002, s. 131-132).

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig’de siyasetin ve devlet yönetiminin rasyonel bir çerçevede olması gerektiğini vurgulamış, iyi kanun ve töreyi ancak bilgili bir hükümdarın yapabileceğini belirtmiştir. Bu bilgi ve aklın en temel özelliğinin ise öngörü sahibi olmaktan geçtiği savunulmuştur. Bununla birlikte eserde, egemen devletin en temel özelliğinin ve hatta devletin var olma sebebinin halkı için huzurlu bir yaşam alanı oluşturma olduğu anlayışı benimsenmiştir (Demirel, 2014, s. 61). Aynı zamanda hükümdarın yönetme hakkını Tanrı’dan aldığını ifade eden “kut” inancına olan bağlılıktan bahsedilen bu eserde, hükümdarın iktidarı ve kut’u kalıcı hale getirebilmek için sahip olması gereken özelliklerden, adil bir düzenden, devlet memurlarının görev ve yetkilerinden de bahsedilmiştir (Açık, 2016, s. 433).

Siyasetnameler, devlet yöneticilerine iyi idare etme konusunda tavsiyelerde bulunan edebi eserlerdir. Bu tavsiyeler arasında en önemli prensipler adalet, meşveret (danışma), ehliyet ve liyakattir. Kutadgu Bilig’de de bu prensiplere oldukça fazla rastlamak mümkündür. Zira eserde öngörülen devlet ve yönetici modeli bu niteliklere dayandırılmıştır. Kutadgu Bilig’de bunun dışında ahiret hayatının da mutluluğu için tavsiyelerde bulunulmuştur. Bunun için de yapılması gereken siyasi ahlaka uygun bir adil devlet düzeni tesis etmektir (Adaloğlu, 2013, s. 250).

Makyavelist Düşünce ve Bir Siyasetname Olarak Prens

Machiavelli’nin siyaset anlayışının temelinde insan doğası vardır. İnsan doğasında ise her zaman yeni şeylere sahip olma arzusu mevcuttur. Ele geçirilen her şey güç kazandırır felsefesine göre de başkasının ele geçirdiği şeyler onu kişinin kendinden daha güçlü hale getirecektir. Dolayısıyla buna imkan verilirse kişi kendi sonunu getirmiş olacaktır. Bununla birlikte insan doğasında bir şeyi elde etme ile elindeki var olan şeyi kaybetmeme isteği vardır ve bu savaş süreci doğal olarak insanı kötü olmaya meyil ettirir. Bu savaşta hayata tutunabilmek için her yolun denenmesi ise normal ve doğal karşılanır. Bu çerçevede insan da bu savaş ortamına uyum sağlamalı ve sahip olduğu araçları bir strateji doğrultusunda kullanabilmeli ve şartlar

değiştikçe de ona göre bu kullanım haritasını yenilemelidir. Bu kapsamda Machiavelli’nin siyaset anlayışı insanın doğasını yansıtır. Bu durumda da dini unsurlardan arınmış bir iktidar anlayışını savunduğu söylenebilir (Öztürk, 2013, s. 186).

Laik düşünce anlayışı feodal düzenin yıkıldığı Avrupa’da ortaya çıkmaya başladı. Coğrafi keşiflerin de etkisiyle Hıristiyan kilisesinin dogmaları zamanla etkisini kaybetti ve bunların yerini bilimsel bilgi almaya başladı. İslam dünyasında ise bu fikri savunan İbn-i Haldun devletin varoluşunu tanrının iradesi yerine sosyal ve ekonomik sebepler ile açıklamaya çalıştı. Bu bağlamda yetkisini dini unsurlardan alan siyasal iktidar zamanla topluma yöneldi. Machiavelli de Thomas Hobbes ve Jean Bodin gibi bu tarz bir iktidar anlayışını benimsemeye başladı (Kışlalı, 2006, s. 35).

Niccolo Machiavelli, iktidarı ele geçirme konusunda ahlaki anlamda hiçbir unsurun önemli olmadığını ve bu yolda her türlü aracın kullanılması gerektiğini savunur. Dolayısıyla iktidar ilişkilerinin ve doğal olarak siyasetin ahlaki boyutlarını reddeden bir anlayış tarzı ortaya koymuştur. Bu düşünce siyaset bilimi literatürüne Makyavelizm olarak girmiştir. Bu bakış açısıyla kaleme aldığı Prens eseri de papalığın izni ile yayımlansa da daha sonra bu eser yine papa tarafından dinsizlik suçlaması nedeniyle yasaklanmıştır (Yalçınkaya ve Ağaoğulları, 2013, s. 88).

Avrupa’da yaşanan Rönesans devri mutlak krallıkların güç kazandığı, ekonomik açıdan da burjuvazinin önünün açıldığı dönemi temsil eder. Machiavelli, burjuvazinin bu değişiminin ve siyasi tercihlerinin önüne geçebilecek düşünce tarzına sahipti. Dönemin çelişkili durumları Machiavelli’nin de düşüncelerine sirayet etmiştir. Örneğin Machiavelli, cumhuriyetçi siyasi yapıyı savunmakla beraber yeni kurulacak olan İtalya Cumhuriyeti’nin güçlü bir prens tarafından yönetilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Söz konusu prensin sahip olması gereken özellikler arasında Avrupa’daki mutlak kralların birçoğunda bulunan acımasızlık ve mutlaklık ilkesinden kendi yazdığı Prens eserinde bahsetmektedir (Öztürk, 2013, s. 184-185).

Machiavelli, 1513 yılında Prens eserini kaleme aldığı, İtalya’da güçlü, birleşik ve bağımsız bir devletin kurulması arzusundaydı. Rönesans İtalya’sının en korkunç şartlarından biri yarımada bağımsız güçlerin çoğalması ve tehlikelerden koruyabilecek herhangi bir ulusal ordunun var olmayıştı. İtalya’da böyle bir devleti oluşturacak bir adam aradı. İtalyan birliği ve itibarının muhtemel kurucusu olacak bu kişinin büyük Florentine Medici ailesinden biri olabileceğini düşündü. Machiavelli başlangıçta bu küçük eserini Giuliano Medici’ye ithaf etmek istedi fakat onun ani ölümü ile eserini genç Lorenzo’ya adamak üzere tamamladı ve kendisine sundu (Hasluck, 1915, s. 162).

Machiavelli tarafından kaleme alınan “Prens” eseri de Kutadgu Bilig gibi devlet işlerini yönetme kılavuzu olarak sayılan bir siyasetname özelliği taşır. İktidar ve devlet yetkilerinin ne şekilde ele geçirileceğinin ve korunacağını bu eserde ele alan Machiavelli’ye göre Hıristiyanlığın yükümlü tuttuğu ahlaki davranışlar ile zamanın siyasi gerçeklerinin örtüşmediği, dolayısıyla da bir prens düşmanlarına hatta dostlarına karşı entrika yaparak onların sahip olduğu gücü ele geçirmeye çalışmalıdır. Machiavelli’nin bu tutumu Kutadgu Bilig’in öğretileri ile zıt düşmektedir. Çünkü Yusuf Has Hacib’e göre hükümdar ilk önce tebaasının güvenlik, sağlık ve refahını ön planda tutmalıdır. Buna rağmen günümüzde bile Batı siyasetinin temel eserleri arasında Machiavelli’nin Prens’i gösterilmektedir (Paksoy, 2014, s. 50).

Machiavelli’nin eserinde halkın istemediği bir hükümdarı değiştirme arzusuna yönelebilmelerinin mümkün olacağından, bu durumun onları silahlanmaya götürebileceğini bildirir. Dolayısıyla bir yeri istila yoluyla el geçiren bir hükümdar, oradaki tebaasını sürekli baskı altında tutması gerektiği görüşünü savunmuştur (Machiavelli, 2019, s. 15). Machiavelli, yöneticinin yerine ve zamanına göre gaddar olması gerektiğini savunur. Birtakım örnekler vererek merhametli yöneticilerin ülkenin toprak bütünlüğünü korumada ve iç barışı sağlamada etkili olmadığını, gaddar bir yöneticinin ise iç ve dış güvenliği daha rahat sağlayabileceğini vurgulamıştır. Bundan dolayı akılcı yapılan gaddarlığın gerçek merhamet olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte prensin inanç ve tutumları, sağduyu ve rasyonalite üzerine oturmaktadır. Böylece ne kendine olan aşırı güvenden dolayı gözü karalık yapar, ne de kendine olan güvensizlikten kaynaklı kendini çekilmez kılar. Bu durum da prens üzerinde iki etki ortaya çıkarır: sevilme ve korkulma. Machiavelli, prensin bu iki duygu arasında kaldığında korkulmayı tercih etmesini önerir. Çünkü ona göre insanlar doğası gereği nankör, ikiyüzlü ve açgözlüdürler. Prens iyi zamanında yanında olan insanlar onun zor durumunda onu terk edeceklerdir. Çünkü sevgi, menfaat duygusu araya girince bozulabilen bir yükümlülüktür. Korku ise gelebilecek bir cezai yaptırım nedeniyle yöneticiyi başarısızlıktan koruyan bir faktördür (Machiavelli, 2011, s. 92-93).

Machiavelli, akıllı bir prensin tavsiye alabileceğini belirtir. Fakat istemediği zaman herkesi kendine tavsiye vermekten men eder. Bununla birlikte prens büyük bir sorgucu rolündedir. Ona göre prens her şeyi sorgulayabilir ve verilen cevapları sabırla dinler (Machiavelli, 2011, s. 128). Bununla birlikte Machiavelli, halk tarafından dindar olan bir hükümdara ilginin olduğu ve teveccüh gördüğünü belirtir. Dolayısıyla bir hükümdar dindar görünebilir ama aslında inançsız da olabilir (Tarcov, 2013, s. 174).

Machiavelli, kaleme aldığı eserinde ideal prens olmanın, iktidarı ele geçirmenin ve onu koruyabilmenin yollarını açıklarken geçmişte ve o gün yaşanan somut olayları örnek olarak göstermiştir. Machiavelli bu yolu izlerken hem o günün İtalya'sında prenslikler arasında yaşanan mücadelelerini, hem de başka devletlerde yaşanan iktidar mücadelelerini ele almıştır. Bunlar içinde Türklerden, Perslerden, Romalılarından, Makedonlardan ve diğer çeşitli Avrupa devletlerinden sıkça söz etmiştir. Dolayısıyla Machiavelli bu eserini doğrudan hayatta karşılaşılan olaylar ışığında ortaya koymaya çalışmış ve prensin hangi yollarla iktidarı ele geçirerek hükümranlığı sağlayabileceği konusunda görüşlerini sunmuştur (Ünal ve Uysal, 2018, s. 277).

Kutadgu Bilig ile Prens Eserlerinde Devlet Yönetimine İlişkin Yaklaşımlar

Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacib'in tasvir ettiği ideal yaşam, kendi anlatımına göre kendi zamanından daha önce yaşandığını belirtmiştir. O zamanları yaşadığı devir ile kıyaslarken şikayetlerde bulunmuş ve o zamanların duygu, düşünce, ideal yaşam tarzının artık benimsenmediğini vurgulamıştır. Eserde insanlığa ve yöneticilere hem dünya hem de ahiret hayatında mutluluğa ulaştırabilecek tavsiyelerde bulunulmuştur (Güngör Ergan, 1999, s. 30). Machiavelli'nin Prens eseri ise oldukça laik bir bakış açısıyla yazılmış olması, bununla birlikte ele aldığı örneklerin kendi devrinde yaşanmış ve yaşanmakta olan hadiselerden oluşması (Ünal ve Uysal, 2018, s. 277) eseri Kutadgu Bilig'den farklı kılan başlıca özelliklerdendir.

Kutadgu Bilig'de insana verilen önem ön plana çıkmaktadır. Hükümdar erdemli, mantıklı, adaletli, yalan söylemeyen örnek bir kişiliği temsil etmelidir. Aynı zamanda hükümdarın halkına karşı eşit ve merhametli davranması onu yücelteceği ve iktidarını güçlendireceği vurgulanmıştır. Prens eserinde ise insan doğası gereği kötü olduğundan, yöneticinin de halkına bu şekilde davranması gerektiği, bu yolda kötülük ve şiddet kullanılabileceği belirtilir. Dolayısıyla hükümdarın iktidarı ele geçirmede ve onu sağlamlaştırma kullanacağı her yol meşru sayılmıştır. Ayrıca ikiyüzlülüğün de bir hükümdarın özelliklerinden olabileceğini ve kutsal değerlerin halkı itaat ettirme noktasında kullanılabileceği bu eserde belirtilmiştir. Bu faktörler de iki eserde verilen tavsiyelerin farklılığını ortaya koymaktadır (Ünal ve Uysal, 2018, s. 276).

Yusuf Has Hacib, eserde hükümdarın sahip olması gereken özelliklerini aşağıdaki beyitlerde şu şekilde ele almıştır (Has Hacib, 1959, s. 19):

Hakanın namı, şanı dünyaya yayıldı
Onu görmeyen gözlerin yukusu kaçtı

Dünya asayişe kavuştu ve düzen kuruldu
O adını kanunla yükseltti

Kim cömert yüzü görmek isterse
Gelsin, Hakanın yüzünü görsün

Kim mesut, kimseyi incitmeyen ve vefakâr
Birini görmek diler ise

Onun yüzünü görsün
Onun işi vefadır

Asil, mütevazı, şefkatli ve mülayim
Gel onu gör, gönlün rahata kavuşsun

Buna karşın Machiavelli, İtalya ulusal birliği sağlama ve güçlü bir merkezi yönetim oluşturma düşüncesiyle ele aldığı Prens eserinde iktidarın iyi olup olmaması veya iktidarın meşruiyet kaynağının ne olduğu ve nasıl olması gerektiği üzerine durmamıştır. Bundan dolayı onun için, adil düzen, halkın refah düzeyi, özgürlük gibi konular önem arz etmemektedir. Sosyal, kültürel, iktisadi konular da Machiavelli'nin üzerinde duracağı konular olmamıştır. Onun tek amacı güçtür ve bu amaca ulaşabilmek için her yolu

uygulanabilir görmüştür (Bektaş, 1993, s. 181). Bu yaklaşım da Prens eserini Kutadgu Bilig’den ayıran en önemli özelliklerdendir.

Yöneticilerin kişisel özelliklerine bakıldığında Kutadgu Bilig’de iyi yöneticinin bilgi temeline oturtulduğu görülmektedir. Zira eserde “Dünyayı elde tutmak için, insanın anlayışlı olması ve halkı itaat altına almak için de bilgisi bulunması elzemdir” (Has Hacib, 1959, s. 27) ifadesiyle bilgiye verilen önem vurgulanmıştır. Bu şekilde yöneticinin bilgiye ulaşması konusunda telkinlere yer verilmiştir. Prens’te ise Machiavelli, hükümdarın iktidarı kendi hüneriyle, başkalarının yardımıyla ya da talihi doğrultusunda elinde tutabileceğini belirtir. Fakat kendi yetenekleriyle elde edilen devletin kıymetinin de yüksek olacağı ve onu elinde tutmanın daha kolay olabileceği belirtilmiştir. Bununla beraber talih veya başkalarının yardımı ile elde edilen iktidarın kolay bir şekilde kaybedilebileceği de vurgulanmıştır (Usta, 2014, s. 205).

Sonuç

İslamiyet’i kabul eden ilk Türk devleti sayılan Karahanlılar döneminde Yusuf Has Hacib tarafından tamamlanan Kutadgu Bilig, Türk-İslam siyaset ve edebiyatının en önemli eserlerinden biri sayılmaktadır. Dolayısıyla Yusuf Has Hacib de Türk-İslam dünyasının ilk şairlerinden olduğu bilinmektedir. Bu eserin diğer siyasetnamelerde pek gözükmeyen bir anlayış benimsenmiş; bu devlet yönetiminin yanı sıra ahiret hayatında da mutluluğa eriştirecek bilgiler ve tavsiyeler verilmiştir. Dolayısıyla Kutadgu Bilig sosyolojik açıdan da önemli bir eser sayılmaktadır.

Niccolo Machiavelli tarafından yazılan Prens eseri ise güçlü ve bağımsız bir İtalya birliğinin kurulması arzusu ile Lorenzo Medici’ye atfedilen bir siyasetnamedir. Siyasetin temelinde insan doğasını gören Machiavelli, bu eserini de bu kapsamda realist bir bakış açısıyla kaleme almıştır. Prens, Kutadgu Bilig’de görülen dini unsurları barındırmayan, laik bir anlayış ile yazılmıştır. Buna rağmen hükümdarın inançsız olması durumunda bile tebaasına inançlı ve dindar biri gibi görülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Machiavelli’nin bu tutumu dönemin şartları ile de ilgilidir. Çünkü Rönesans dönemi Hıristiyan kilisesinin dogmalarından kurtulma dönemi olarak bilinmektedir. Kutadgu Bilig’de ise hükümdarın gerçek manada dindar bir kişiliği yansıtmayı tavsiye edilmiştir. Zira içki içen bir yöneticinin saadeti ve iktidarı kaybedebileceği tehlikesi üzerinde durulmuştur.

Kutadgu Bilig ile Prens eserlerini birbirinden ayıran özelliklerin başında yazıldığı dönem, çevresel koşullar, dini ve kültürel farklılıklar gelmektedir. Zira bu farklılıklar iki eser arasındaki farklı görüşlerin temel kaynağı olabilir. Bununla birlikte yazım şekilleri de farklı olan eserlerin biri manzum, diğeri ise mensur özellik taşımaktadır. Anlatım tarzı açısından da farklılıklar gösteren eserlere bakıldığında Kutadgu Bilig’de Yusuf Has Hacib’in vermek istediği mesajı hükümdara Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdülmiş ve Oğurmuş karakterleri aracılığı ile aktarmıştır. Prens’te ise böyle bir anlatım tarzı benimsenmemiş, gerçekte yaşanan olaylar örneğinde istenen mesaj doğrudan yöneticiye bildirilmiştir.

Kutadgu Bilig’de hükümdarın siyasi ahlaka sahip olması gerektiğini, bu yolda da adaletli bir düzen oluşturması gerektiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda iyi bir hükümdar modeli çizilirken adalet, danışma, ehliyet ve liyakat prensiplerine öncelik verilmiştir. Asil, mütevazı, şefkatli, yumuşak huylu, vefalı, cömert sıfatları da yine hükümdara yakıştırılan özelliklerdendir. Ayrıca hükümdarın halkına karşı merhametli davranması onun iktidarını yücelteceği de belirtilmiştir. Prens eserinde ise merhametli davranmanın hükümdarın iktidarını zedeleyebileceğini, dolayısıyla bazı durumlarda hükümdarın gaddarlığa yönelebilemesinin iktidarı ve ülke bütünlüğü için faydalı olacağı yazılmıştır. Danışma (meşveret) hususunda ise yine Prens, Kutadgu Bilig’den ayrılmaktadır. Çünkü Prens’te zaman zaman tavsiye almayı uygun bulan Machiavelli, sürekliliğini men eder ve tam tersine hükümdarın sorgulayıcı bir tutum benimsemesi gerektiğini vurgulamıştır. Hükümdarın sevilen bir kişilik olmasındansa, korkulan bir kişilik olmasının da faydalı olabileceği bu eserde bildirilmiştir. Bundan dolayı iki eseri birbirinden farklı kılan en önemli özelliklerden biri hükümdarın kişiliği ve davranışlarının ayırım göstermesidir.

İktidarın meşruiyet kaynağı konusunda da iki yazar farklı düşünmektedir. Machiavelli’ye göre hükümdar iktidara gelebilmek ve onu korumak amacıyla güç kullanmalı ve erdem dışı sayılabilecek hareketlerde bile gerektiği zaman tereddüt etmemelidir. Yusuf Has Hacib ise meşruiyetin kaynağını “kut”, asalet, iyi ahlak, adil düzen gibi değerlerin üzerine oturtmuştur. Kutadgu Bilig’de ideal devlet ve yönetici bağlamında verdiği örneklere bakıldığında eski zamanları ele aldığı görülmektedir. Prens’te ise eserin yazıldığı dönemde gerçekleşen olayların işlenmesi de iki eser arasında zamansal açıdan da farklılıkların olduğu görülebilir. Fakat her iki eserde de yöneticide bulunması gereken özellikler arasında hüner ve bilginin olması iki eserin benzerlikler de gösterdiğinin kanıtı sayılabilir. Bununla birlikte Yusuf Has Hacib, devlet yönetiminde

hükümdarın yetkilerinin belirli kanunlarla sınırlandırılması, devlet kademelerinde yapılan atamaların liyakat ve ehliyet ilkeleri göz önünde bulundurularak yapılması gerektiğini bildirerek günümüz modern devlet yapılanmasını işaret etmiştir. İki eser arasındaki farklılık ve benzerlikler ortaya konurken dönemin şartları, dini ve milli kültür, çevresel faktörler gibi hususların da incelenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak Kutadgu Bilig'in yazıldığı dönem dikkate alınacak olursa devlet yönetiminde dini unsurlara bolca yer verilmesi, erdem ve siyasi ahlak konularına sıkça değinilmesi, Arap ve Fars edebiyatından etkilenmesi gibi hususlar daha iyi anlaşılacaktır. Buna karşın Orta Çağ karanlığından henüz çıkmaya çalışan, kilisenin etkisinin azalmaya başladığı, merkezi yönetimlerin güç kazanmaya başladığı bir Avrupa göz önüne alındığında ise Machiavelli'nin bu eserini insan doğasını temel alan, laik ve realist bir bakış açısıyla kaleme almış olması daha iyi anlaşılacaktır.

Etik Beyan

"Kutadgu Bilig" ve "Prens" Eserleri Bağlamında Yusuf Has Hacib ile Machiavelli'nin Siyasetname Anlayışının İncelenmesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir" şeklinde bir ibare eklenmelidir.

Kaynakça

- Açık, T. (2016). Kutadgu Bilig'de devlet yönetimi. *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 419-438.
- Adalıoğlu, H.H. (2013). Bir siyasetname olarak "Kutadgu Bilig". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, 237-253.
- Bektaş, A. (1993). Machiavelli ve Hobbes "siyasal iktidar" ve "güç" analizleri. *Marmara İletişim Dergisi*, 3, 177-188.
- Büyükbaş, H. ve Vargün, F. (2016). Kutadgu Bilig'de devlet yönetimi: Hükümdar-adalet ilişkisi. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4, 27-33.
- Demirel, D. (2014). Kutadgu Bilig'de devlet yönetimi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(1), 55-61.
- Doğan, N. (2002). Kutadgu Bilig'in devlet felsefesi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 127-158.
- Doğan, N. (2016). Kutadgu Bilig'de din ve devlet ilişkisi: İki dünyada da mutlu olmak. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 113-131.
- Duishenbieva, D. (2016). Yusuf Balasaguni i ego literaturnoe nasledie (Yusuf Balasagun ve Onun Edebi Mirası). *Nauka, Tehnika i Obrazovanie*. 3(21), 175-180.
- Eker, S. (2006). *Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ergan, N.G. (1999). Siyasetnamelerimizde çizilen "devlet adamı" portresinin temel özellikleri. *Bilig*, 8, 27-45.
- Eglar, Z. ve Magnarella, P. J. (1971). A view of social classes in the eleventh century karakhanid state. *Anthropos*, 1(2), 232-238.
- Has Hacib, Y. (1959). *Kutadgu Bilig II* (Çev: R. R. Arat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Has Hacib, Y. *Kutadgu Bilig (Metin)* (Haz: M. S. Kaçalın). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Hasluck, E. L. (1915). Machiavelli's "Prince" and its critics. *History*, 4(4), 162-165.
- Hunkan, Ö.S. (2016). Yusuf Has Hacib ve Has Haciblik Mansıbı Hakkında. *Yusuf Has Hacib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig*, (Edt: G. S. Yüksekaya). Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. ss. 113-120.
- Kışlalı, A.T. (2006). *Siyasal sistemler: Siyasal çatışma ve uzlaşma*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Machiavelli, N. (2011). *Prens* (Çev: A. Tolga). İstanbul: Say Yayınları.
- Machiavelli, N. (2019). *Hükümdar* (Çev: T. Gököl). İstanbul: Salon Yayınları.
- Özmen, A. (2014). Kutadgu Bilig'de yöneten yönetilen ilişkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41, 55-60.
- Öztürk, A. (2013). Machiavelli düşüncesinde cumhuriyetçi özgürlük ve kurucu lider imgesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(2), 181-204.
- Paksoy, H. B. (2014). *Gelecek ile yüzleşmek*. G Publishers.
- Tarcov, N. (2013). Belief and opinion in Machiavelli's "Prince". *The Review of Politics*, 75(4), 573-586.
- Usta, N. (2014). Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Machiavelli'nin Prens Eserlerinde "Yöneten" Tasviri. *Selçuklu Tarihi Bilim ve Düşünce (Bildiriler)*, Kayseri, 201-214.
- Ünal, M. ve Uysal, M. (2018). Doğu ve batı kültürlerinde siyasetname geleneği: Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Machiavelli'nin Il Principe Örneği. *Tarih Okulu Dergisi*, 11(35), 249-280.
- Yavuz, K. (2008). Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 36, 137-180.
- Yalçınkaya, A. ve Ağaogulları, M. A. (2013). *Siyasi düşünceler tarihi* (Edt: M. A. Ağaogulları). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

"Kutadgu Bilig" has written by Yusuf Has Hacib for the ruler of Karahanites, that the first Turkic-Islamic state. The name of this work as a political treatise means 'knowledge of being happy' and it is also a sociological work. Because in this work, Has Hacib gives advices to rulers and people what to do to be happy in the World and hereafter life. It can be said that Yusuf Has Hacib is the first known sociologist

and first political theorist of the Turkish-Islamic world. This work is written in Turkish of the period, and also includes Arabic and Persian words. So this work was influenced by Arab, Persian and other cultures. The first copy of the work was found in Herat in the 15th century, and the first edition was published by Radloff in 1900. Generally in this work, the writer gives advices to ruler about state administration and access to power. In this work written from an Islamic perspective, praise is given to God and the Prophet. When viewed from this angle, we can say that Kutadgu Bilig is a work that can guide socially, politically, religiously and philosophically. There are four main characters in this work. 1) Kün Togdı: This person characterizes a just ruler, 2) Ay Toldı: This person is a vizier. He represents the state. 3) Ögdülmiş: He is a wise man, and represents intelligence and rationality. 4) Odgurmuş: represents soulism and belief. This work has been translated into many languages. Due to this work, Yusuf was appointed as the consultant of the ruler.

Human nature is the basis of Machiavelli's understanding of politics. According to him, there is always a desire to have new things in human nature. To gain strength, it is necessary to have something constantly. So when other people get something, this would be a danger to us. Human must adapt to this war environment and do everything even if immoral. Therefore Machiavelli's work was written with a secular perspective. So Machiavelli was accused of atheism by the Papacy. Machiavelli wrote 'Prince' in 1513 with the desire to establish a strong, united and independent state in Italy, and presented it to the Medici family. Machiavelli also argues that the ruler should be brutal according to the place and time. Because, according to him, the merciful ruler loses own power more quickly. At the same time, a tough prince solves both internal and external problems more easily. According to him, for a ruler, being afraid is more logically than being loved. Also a prince can query everyone and everything, and listens to all the answers. But at the end he decides himself.

In Kutadgu Bilig, Yusuf gives importance to human life, but in Prince, power is the most important factor in state administration. Kutadgu Bilig was written from an idealist perspective and Prince from a realist point of view. Religious elements are referenced in Kutadgu Bilig, but in the Prince secularism is at the forefront. This attitude of Machiavelli is also related to the conditions of the period. Because the Renaissance period is known as the period of getting rid of the dogmas of the Christian church. In Kutadgu Bilig, it was recommended that the monarch reflect a true religious personality. Different features of Kutadgu Bilig and Prince works, environmental conditions, religious and cultural differences. According to Kutadgu Bilig, the monarch should establish a just order. At the same time, the ruler attaches importance to consultation and merit. However, the ruler must be modest, compassionate, mild-tempered, faithful and generous. But according to Machiavelli, the Prince can be a grim person to protect his power. In Kutadgu Bilig, the monarch can get advice, but in the Prince the monarch is a person who interrogates. Nevertheless, Yusuf Has Hacib argues limiting the powers of the ruler under certain laws in state administration. Therefore, one of the most important features that distinguish these two works is the personality and behavior of the ruler. The two authors also think differently about the legitimacy source of power. According to Machiavelli, the ruler should use force to come to power and protect him, and may engage in unethical acts. But Yusuf Has Hacib has put the source of legitimacy on morality and justice. There are also some similarities between the two works. For example, both authors argue that the monarch should be knowledgeable and talented. While revealing the differences and similarities between the two works, While revealing the differences and similarities between the two works conditions of the period, religious and national culture, environmental factors should be taken into consideration.